

Mae Fah Luang
University

MFU CONNEXION

Journal of Humanities and Social Sciences

Volume 9, No.1

January-June 2020

ISSN 2465-4213 (Online)

บทบรรณาธิการ

MFU Connexion: Journal of Humanities and Social Sciences

เป็นวารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ที่อุทิศพื้นที่เพื่อการเรียนรู้ แลกเปลี่ยน เสนอองค์ความรู้ใหม่ ๆ ทั้งที่ตัดข้ามและเชื่อมต่อกันระหว่างวัฒนธรรม ความรู้ข้ามศาสตร์ พรมแดนทางภูมิรัฐศาสตร์ พรมแดนทางวัฒนธรรม พรมแดนทางเศรษฐศาสตร์ พรมแดนของทฤษฎีและภาคปฏิบัติ และอีกหลายพรมแดนที่อาจก่อเกิดในอนาคตของโลกที่เต็มไปด้วยความผันผวน (Disruption) ด้วยเจตนารมณ์ดั้งเดิมของมหาวิทยาลัยแม่ฟ้าหลวงที่ตั้งอยู่บนพื้นที่ที่เป็น “จุดเชื่อมต่อ” ใน อนุภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขงในบางคราว และก็เป็น “จุดสกัดกั้น” ในบางเวลา และจากประสบการณ์ของการจัดพิมพ์วารสารมากกว่า 8 ปี ทำให้มีข้อสังเกตว่าพรมแดนเป็นพื้นที่ที่มีการขับเคลื่อนเปลี่ยนแปลง ปรับตัวเป็นพลวัต ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับบริบททางสังคม เช่น การอุบัติของโรคระบาด ความคุกคามในรูปแบบต่าง ๆ กระแสการพัฒนาเศรษฐกิจแบบรวมกลุ่ม วิกฤตเศรษฐกิจ และวิกฤตของการพัฒนา

ห้วงเวลาที่ดำเนินการเพื่อจัดพิมพ์ MFU Connexion: Journal of Humanities and Social Sciences Vol. 9 No. 1 (2020) คือช่วงเวลาที่เผชิญเหตุการณ์การระบาดของโควิด-19 ซึ่งองค์การอนามัยโลกรายงานผู้ติดเชื้อทั่วโลก 8,860,331 คน ณ วันที่ 22 มิถุนายน 2563 (WHO, 2020) การอุบัติของ “โรคระบาดใหญ่” ตามคำนิยามขององค์การอนามัยโลก ได้สร้างผลกระทบต่อการดำรงชีวิต เศรษฐกิจ การค้า การลงทุน การเดินทาง เคลื่อนย้าย ความเชื่อมโยง และการจัดการหรือมุมมองต่อพรมแดนและการข้ามพรมแดนอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ อีกทั้งการระบาดใหญ่ของโควิด-19 ยังได้ตอกย้ำข้อเท็จจริงอย่างน้อย 4 ประการ คือ (1) การระบาดใหญ่ของโควิด-19 เป็นเรื่อง “ข้ามพรมแดน” และรัฐชาติใด ๆ ไม่สามารถแก้ปัญหาได้เพียงลำพัง หากแต่ต้องอาศัยความร่วมมือและการสร้างมาตรฐานใหม่ร่วมกัน (2) วิกฤตการณ์ที่เกิดขึ้นจากภาวะการระบาดของโควิด-19 ส่งผลกระทบและมีความเชื่อมโยงกับมิติอื่น ๆ ได้แก่

ผลกระทบทางเศรษฐกิจ วิธีการดำรงชีวิต งานในอนาคต การขนส่ง ซึ่งไม่สามารถแก้ปัญหาได้โดยแยกส่วน หากแต่ต้องใช้วิธีคิดแบบบูรณาการในการแก้ปัญหา (3) การระบาดใหญ่ของโควิด-19 แม้จะเป็นวิกฤตการณ์ใหญ่ แต่ก็ถูกใช้เป็นประเด็นทางการเมือง ทั้งการเมืองภายในประเทศที่ใช้โรคระบาดเป็นข้ออ้างในการแทรกแซงความเป็นส่วนตัวของประชาชนด้วยการออกมาตรการหรือกฎหมายพิเศษต่าง ๆ หรือประเด็นทางการเมืองระหว่างประเทศที่จะกีดกันหรือใช้โรคระบาดเป็นเงื่อนไขทางเศรษฐกิจหรือการสร้างอำนาจต่อรอง (4) ในวิกฤตการณ์การระบาดของโควิด-19 มาตรการทางสาธารณสุขตลอดจนมาตรฐานช่วยเหลือทางเศรษฐกิจ ตอกย้ำให้เห็นถึงความเหลื่อมล้ำที่ยังรากลึกและคงดำรงอยู่ในสังคม

MFU Connexion: Journal of Humanities and Social Sciences แม้จะไม่ได้มีการกำหนดแนวเรื่องในแต่ละฉบับที่เผยแพร่ แต่เปิดพื้นที่ให้กับบทความวิจัยและบทความวิชาการในสาขาวิชามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ โดยมีจุดเน้นไปที่การศึกษาเกี่ยวกับ ชาติพันธุ์ ศาสนา การท่องเที่ยว ความเป็นเมือง การอพยพย้ายถิ่น การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม พลวัตและการพัฒนาของอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขง อาเซียน และประเด็นของการข้ามพรมแดนและข้ามเขตแดน

วารสารฉบับนี้ เผยแพร่บทความ 9 บทความ ครอบคลุมในประเด็นที่น่าสนใจ 5 ประเด็น คือ (1) การทบทวนข้อถกเถียงว่าด้วยการเกษตรและอาหารในฐานะวาระการวิจัยและพัฒนาใหม่ (2) การผลิตและบริโภคอาหารอินทรีย์ (3) มาตรฐานการขนส่งข้ามพรมแดนและการพัฒนาการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศ (4) บทบาทการแพทย์ชนบทในการนโยบายสาธารณสุขไทย และ (5) การท่องเที่ยวชุมชน การรื้อฟื้นการขับลื้อของชาวไทลื้อ และการรวมกลุ่มของแฟนคลับนางงาม ชายรักชาย

บัวพันธ์ พรหมพักพิง และมุกดา วงศ์อ่อน (2020) ได้ตั้งคำถามกับการเกษตรและการผลิตอาหาร ใน “การเกษตรและอาหาร: ประเด็นปัญหาเก่าในวาระใหม่ของการวิจัยและการพัฒนา” โดยชี้ให้เห็นประเด็นว่า การผลิตอาหารไม่ได้เป็นเพียงวาระการพัฒนาที่มีการถกเถียงมาช้านาน ที่นักพัฒนามุ่งเน้นที่จะหา

วิธีการที่ผลิตเพื่อให้ได้ผลิตภาพสูงสุด และถูกครอบงำด้วยฐานคิดแบบคลาสสิก เน้นการผลิตเชิงปริมาณแบบอุตสาหกรรม อาศัยการแข่งขันกันทำ และเทคนิคการผลิตที่ใช้ทรัพยากร เคมี และเทคโนโลยีเข้มข้น มองว่าการผลิตภาคเกษตรเป็นความเชี่ยวชาญเฉพาะ เพื่อให้เกิดประสิทธิภาพของการผลิตสูงสุด แต่กระนั้น แม้ว่าปริมาณอาหารที่ผลิตได้จะมีมากขึ้นเพียงใด ก็ไม่ได้หมายความว่าจะไม่มีความอดอยากหรือความมั่นคงทางอาหารจะเพิ่มมากขึ้น แนวคิดคลาสสิกที่ใช้และเชื่อมกันมาอย่างยาวนานจึงได้ปะทะกันอย่างรุนแรงกับแนวคิดที่มองว่าการผลิตอาหารเป็นแนวคิดเชิงระบบที่ต้องมองเห็นเกษตรกรรายย่อย และการผลิตอาหารอย่างเชื่อมโยง บูรณาการข้ามศาสตร์ และเป็นส่วนหนึ่งของการพัฒนาเมือง โดยเน้นฐานคิดเรื่องของความมั่นคงทางอาหาร ครอบอาหาร และอธิปไตยทางอาหารเป็นหัวใจสำคัญ ซึ่งความเข้าใจในการปะทะและทางแยกนี้ เป็นประเด็นและวาระการวิจัยที่สำคัญในช่วงเวลานี้

เก นันทะเสน และวารภรณ์ นันทะเสน (2020) ในบทความ “การเปรียบเทียบต้นทุนสุขภาพและต้นทุนและผลตอบแทนการปลูกข้าวโดยใช้สารเคมีและแบบอินทรีย์ของเกษตรกรผู้ปลูกข้าวในเขตจังหวัดพะเยา” ได้ศึกษาเปรียบเทียบต้นทุนการผลิตข้าวโดยชี้ให้เห็นว่าเกษตรกรที่ใช้สารเคมีในการปลูกข้าว มีค่าใช้จ่ายในการรักษาตัวจากการเจ็บป่วยมากกว่าเกษตรกรที่ปลูกข้าวแบบอินทรีย์มากถึง 8 เท่า และต้นทุนในการปลูกข้าวแบบเคมีโดยรวมก็สูงกว่าด้วย ในขณะที่ Duangta Duangekanong (2020) ในบทความ “Factors Influencing Consumers Purchase Intention for Organic Food Products in Thailand” ศึกษาปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการเลือกซื้อผลิตภัณฑ์อาหารแบบอินทรีย์ในประเทศไทย โดยใช้วิธีการสำรวจและการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ทางสถิติ ซึ่งพบว่าความตระหนักถึงความสำคัญของสิ่งแวดล้อม ข้อห่วงกังวลต่อสิ่งแวดล้อม ความเชื่อถือในสถาบันผู้รับรองสินค้าอินทรีย์ การคาดการณ์ความเสี่ยงเป็นอิทธิพลเชิงบวกที่ทำให้ผู้บริโภคเลือกซื้อผลิตภัณฑ์อาหารอินทรีย์ ในขณะที่ความอ่อนไหวของราคาเป็นอิทธิพลเชิงลบในการเลือกซื้อผลิตภัณฑ์อาหารอินทรีย์

นอกจากการถกเถียงเรื่องระบอบการผลิตอาหาร และงานวิจัยเกี่ยวกับอาหารอินทรีย์จากมุมมองผู้ผลิตและผู้บริโภคแล้ว บทความวิจัยอีก 2 บทความ ได้ศึกษาประเด็นเรื่องของการขนส่งข้ามพรมแดน และการเคลื่อนย้ายผู้ป่วย โดยบทความแรกของ จักรกฤษณ์ ดวงพัศตรา (2020) “รูปแบบองค์การเพื่อการจัดการการอำนวยความสะดวกทางการค้าและการขนส่งข้ามแดนและผ่านแดน” เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพที่ศึกษาแนวปฏิบัติที่ดีของนานาชาติด้านการอำนวยความสะดวกทางการค้าและการขนส่งข้ามแดนและผ่านแดน และถอดบทเรียนเพื่อเสนอแนวทางในการดำเนินงานของไทย คือให้จัดตั้งคณะกรรมการการอำนวยความสะดวกทางการค้าและการขนส่งระหว่างประเทศ โดยเสนอองค์ประกอบของคณะกรรมการและเน้นว่าประธานของคณะกรรมการชุดนี้ควรมานายกรัฐมนตรี อีกบทความเรื่อง “การพัฒนาธุรกิจการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศในประเทศไทย” โดย มาลินี ขจรบริรักษ์, นันทวัน อินทชาติ, นปภา ภัทรกมลพงษ์ เป็นการนำเสนอบทความวิจัยเชิงคุณภาพที่มุ่งพัฒนามาตรฐานและรูปแบบขององค์กรที่ดำเนินธุรกิจการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศในประเทศไทย โดยการศึกษามาตรฐานการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศในต่างประเทศ ทั้งนี้ ได้มีข้อเสนอแนะว่าการพัฒนาธุรกิจการเคลื่อนย้ายทางอากาศอย่างยั่งยืนจำเป็นต้องมี (1) ความมีอระหว่างสำนักงานการบินพลเรือนแห่งประเทศไทยและสถาบันการแพทย์ฉุกเฉินแห่งชาติ (2) การพัฒนาองค์ประกอบของธุรกิจการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศ ได้แก่ องค์ประกอบด้านลูกค้า

ในด้านการผลักดันเชิงนโยบายสาธารณสุข บทความเรื่อง “บทบาทของขบวนการแพทย์ชนบทในการผลักดันนโยบายสาธารณะ ศึกษากรณีนโยบายหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้า” ของ พรสวรรค์ จันทรัตน์ ศึกษาแนวทาง ประวัติความเป็นมา บทบาท และการถอดบทเรียนขบวนการแพทย์ชนบท เชื่อมโยงกับการผลักดันนโยบายหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้า ผ่านกรอบแนวคิดสามเหลี่ยมเขยื้อนภูเขา โดยคลี่ให้เห็นถึงภาวการณ์ และการผลักดันนโยบายอย่างเชื่อมโยง

สามบทความวิจัยส่งท้าย เป็นเรื่องของพลังของชุมชนในการจัดการการท่องเที่ยว โดย ศรัณญา เนียมฉาย และประสพชัย พสุนนท์ ใน “การวิเคราะห์องค์ประกอบการมีส่วนร่วมของชุมชนต่อการจัดการแหล่งท่องเที่ยว กรณีศึกษา ตลาดโบราณบางพลี อำเภอบางพลี จังหวัดสมุทรปราการ” ใช้วิธีการเชิงปริมาณเพื่อวิเคราะห์ให้เห็นถึงความสำคัญของการมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว เพื่อให้เกิดการพัฒนาอย่างยั่งยืน ในขณะที่ รัตนะ ตาแปง และสุดาพร นิ่มขำ ใน “การรื้อฟื้นศิลปะการขับลือของกลุ่มชาติพันธุ์ไทลื้อ อำเภอยะยา จังหวัดยะลา และบ้านนาโยงใต้” ตั้งคำถามกับภาวการณ์เกือบสูญหายของการขับลือ และกระบวนการรื้อฟื้นศิลปะการแสดงขับลืออันเกิดจากการปรับตัวใน 3 รูปแบบ คือ การขับลือในประเพณีท้องถิ่น รูปแบบใหม่ การนำการขับลือเข้าสู่หลักสูตรของโรงเรียนผ่านวิทยากรท้องถิ่น และการนำความรู้เผยแพร่ทางสื่ออิเล็กทรอนิกส์การรื้อฟื้นศิลปะการขับลือของกลุ่มชาติพันธุ์ไทลื้อ ส่วนบทความโดย สุเมธ ชัยโรตง และสมสุข หินวิมาน “พัฒนาการการรวมกลุ่มของแฟนคลับชายรักชายต่อการประกวดนางงาม: จากนางสาวสยามสู่มิสยูนิเวิร์สไทยแลนด์” ใช้แนวคิดเรื่องแฟน (Fan) และ แฟนดอม (Fandom) เพื่ออธิบายความชื่นชอบตัวนางงาม และใช้แนวคิดเรื่องตัวตนและอัตลักษณ์ทางเพศ ในการศึกษาพัฒนาการของการประกวดนางงามในประเทศไทย โดยแยกเป็น 3 ยุค ได้แก่ “ยุคจากดอกไม้ของชาติสู่ความบันเทิงของบุรุษเพศ” “ยุคจากผู้รับสารเข้าสู่การเป็นแฟนปัจเจกของชายรักชาย” และ “ยุคจากแฟนปัจเจกเข้าสู่การเป็นแฟนคลับของกลุ่มชายรักชาย” ผู้วิจัยใช้วิธีวิจัยเชิงคุณภาพแบบผสมผสาน ทั้งอัตชาติพันธุ์วรรณาที่ผู้วิจัยเป็นส่วนหนึ่งของชายรักชายผู้ชื่นชอบนางงาม การสังเกตแบบมีส่วนร่วม การวิจัยเอกสาร การสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลัก และชี้ให้เห็นว่าการที่กลุ่มชายรักชายเข้าสู่ความเป็นแฟนและแฟนคลับมีปัจจัยสำคัญคือ “เพศสภาพ” ในยุคแรกตัวบทการประกวดนางงามเป็นสารที่เกี่ยวกับ “ความเป็นหญิง” ในฐานะความรื่นรมย์ของผู้ชาย ส่วนในยุคที่สองและสามที่มีการก่อตัวของกลุ่มแฟนและแฟนคลับชายรักชาย ก็มีตัวแปรเรื่องเพศสภาพเป็นปัจจัยเช่นกัน ทว่า ตัวบทนางงามถูกเสฟในฐานะ “ตัวแทนของฉันทน์” และ “สงครามตัวแทน” เพื่อเติมเต็มจินตนาการ

ทางเพศ ซึ่งท้ายที่สุดแล้วผู้เขียนชี้ให้เห็นถึงการติดกับดักการแบ่งขั้วชาย-หญิง (Binary opposition) ซึ่งเรือนร่างของนางงามถูกใช้เป็นพื้นที่ปลดปล่อยจินตนาการและสื่อสารอัตลักษณ์ทางเพศ

บทความทั้ง 9 บทความ เสนอผลงานวิจัย ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย และประเด็นถกเถียงที่น่าสนใจ ซึ่ง MFU Connexion: Journal of Humanities and Social Sciences ขอขอบคุณผู้ทรงคุณวุฒิทุกท่านที่ได้ให้ความเห็น ข้อเสนอแนะ รวมถึงร่วมสร้างพื้นที่ทางวิชาการอันจะเป็นรากฐานสำคัญของสังคมต่อไป

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ร่มเย็น โกไศยกานนท์
บรรณาธิการ

MFU CONNEXION
Journal of Humanities and Social Sciences

Original Article

การเกษตรและอาหาร: ประเด็นปัญหาเก่าในวาระใหม่ของการวิจัยและการพัฒนา

บัวพันธ์ พรหมพักพิง, มุกดา วงศ์อ่อน

Agriculture and Food: Old Problem in the New Research and Development Agendas

Buapun Promphakping^{1*}, Mukda Wongon²

¹Research Group on Wellbeing and Sustainable Development, Faculty of Humanities and Social Science, Khon Kaen University, Khon Kaen Thailand

²Ph.D. Student, Development Science, Faculty of Humanities and Social Science, Khon Kaen University, Khon Kaen Thailand, email: mukda.woo@mahidol.ac.th

*Corresponding author; email: buapun@kku.ac.th

Published: June 29, 2020

บทคัดย่อ

การพัฒนาโดยพื้นฐานแล้ว เกี่ยวกับการเปลี่ยนโครงสร้างทางเศรษฐกิจ จากโครงสร้างที่มีภาคเกษตรเป็นหลัก ไปสู่โครงสร้างที่มีภาคอุตสาหกรรมเป็นหลัก ประสบการณ์ของประเทศกำลังพัฒนา รวมทั้งประเทศไทยในเรื่องนี้ นำไปสู่ข้อถกเถียงและการท้าทายต่อคำทำนายของทฤษฎีคลาสสิก ที่มองว่าการเกษตรแบบดั้งเดิมจะลดบทบาทลง และจะเจือจางหรือหายไปที่สุดในที่สุด บทความนี้นำเสนอการทบทวนแนวคิดเกี่ยวกับการเกษตรและอาหาร ได้แก่แนวคิดความมั่นคงทางอาหาร ระบบอาหาร และอธิปไตยอาหาร โดยมองว่าการเกษตรและอาหารเป็นประเด็นปัญหาของการพัฒนาที่มีมาแต่เดิม บทความนี้เสนอการทบทวนการเปลี่ยนผ่านการเกษตรของประเทศไทย และชี้ว่าการพัฒนาของประเทศไทย ได้เดินมาถึงทางสองแพร่งที่สำคัญ เส้นทางแรกคือการพัฒนาต่อไปตามแนวทางคลาสสิก การก้าวไปตามเส้นทางนี้จะทำให้การเกษตรจะต้องเปลี่ยนผ่านเข้าไปเป็นอุตสาหกรรมเกษตรเข้มข้นมากขึ้น กับอีกเส้นทางหนึ่งเป็นทางเลือกอย่างอื่น ที่อยู่นอกเหนือการทำนายทฤษฎีคลาสสิก บทความนี้เสนอว่าในวาระใหม่ของการวิจัยและการพัฒนา ควรจะมองอาหารจากแนวคิดเชิงระบบ การเกษตรและอาหารจะต้องเข้าไปอยู่ในวาระของการพัฒนาเมือง ซึ่งการมองเช่นนี้ เรียกร้องให้เราต้องเปลี่ยนวิธีคิด จากการเน้นให้ความสำคัญต่อความชำนาญเฉพาะสาขา มาสู่การใช้ความคิดแบบบูรณาการและการข้ามศาสตร์มากยิ่งขึ้น

คำสำคัญ: เกษตร, อาหาร, เมือง, การเปลี่ยนผ่านการเกษตร

Abstract

Development is in practice encompass the structural transformation, from agricultural base to industrial base. Experience of developing countries around the globe has been increasingly challenging and denying the premise of classical theories. These theories predicted that the transformation will be eventually evaded the role of traditional agriculture. This paper presents the reviews on concepts of agriculture and foods, i.e. food security, food regime and food sovereignty, and agricultural transformation of Thailand. Based on the reviews, this paper argues that Thailand has arrived the crossroad, one is to continue with the prediction of classic theories that agriculture to be profoundly industrialized, and another is the alternatives other than the prediction conventional theories. This paper proposes that

to bring agriculture and food into a new research and development agendas needs to link to urban development. It also requires the shift of approach, from discipline specialization to integrated and trans-disciplinary.

Keywords: Agriculture, Food, Urban, Agricultural transformation

บทนำ

ในขณะที่การพัฒนาก้าวไปข้างหน้า พร้อมกับปัญหาความท้าทายที่เกิดขึ้นใหม่รอบด้าน วาระเรื่องเกษตรและอาหาร ได้ถูกผนวกเข้ามารวมอยู่ในเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน (SDGs) อาหาร เป็นเงื่อนไขที่สำคัญในการบรรลุเป้าหมายด้านการขจัดความหิวโหย ความยากจน สุขภาพ และความมั่งคั่ง (United Nations Environment Programme, 2016) อาหารมีความเกี่ยวข้องกับระบบย่อยต่าง ๆ อย่างกว้างขวาง อาหารส่วนใหญ่มาจากการเกษตร การผลิตอาหารต้องใช้ทรัพยากรธรรมชาติ หรือ “คุณประโยชน์จากระบบนิเวศ” (Promphakping et al., 2012) การเกษตรเป็นแหล่งอาหารสำหรับการบริโภค เป็นวัตถุดิบสำหรับอุตสาหกรรมอาหาร และอุตสาหกรรมที่ไม่ใช่อาหาร (เช่น ยางพารา) ในปัจจุบันผู้ทำการเกษตรส่วนใหญ่เป็นผู้ผลิตรายย่อยในท้องถิ่น (Smallholders) ส่วนการกระจายอาหารก็เกี่ยวข้องกับระบบตลาด การแปรรูป ระบบการขนส่งหรือระบบการค้าปลีกอาหาร ทั้งในระดับท้องถิ่น ระดับชาติ และระดับนานาชาติ ด้วยเหตุที่การเกษตรและอาหารเชื่อมโยงกับประเด็นอื่น ๆ อย่างกว้างขวาง จึงทำให้การเกษตรและอาหารอยู่ในวาระของการพัฒนามาตั้งแต่อดีต และจะยังคงเป็นประเด็นสำคัญในอนาคต

ในวงวิชาการด้านการพัฒนาและวงการด้านนโยบาย คำว่าการพัฒนาที่เข้าใจได้ง่ายที่สุดก็คือการปรับเปลี่ยนโครงสร้างทางเศรษฐกิจแบบ “ดั้งเดิม” (คือเศรษฐกิจที่มีการเกษตรเป็นหลัก) ไปสู่โครงสร้างทางเศรษฐกิจแบบใหม่ คือเศรษฐกิจแบบอุตสาหกรรม ทฤษฎีการพัฒนาแบบคลาสสิก ทั้งทฤษฎีกระแสหลักและทฤษฎีมาร์กซ์ ล้วนมองว่า การเปลี่ยนโครงสร้างทางเศรษฐกิจ จะต้องเกิดขึ้นแบบเดียวกับที่เกิดขึ้นในประเทศอุตสาหกรรมตะวันตก คือการเปลี่ยนไปเป็นอุตสาหกรรม อย่างไรก็ตาม ตลอดระยะเวลากว่า 50 ปีที่ผ่านมา ได้มีข้อถกเถียงในวงวิชาการว่า การทำนายของทฤษฎีคลาสสิก จะยังคงเป็นคำทำนายที่ถูกต้องอยู่หรือไม่ คำถามและข้อ

ถกเถียงส่วนใหญ่แล้ว มาจากประสบการณ์ของประเทศกำลังพัฒนา อย่างเช่นการคาดการณ์ของมาร์กซิสต์และทฤษฎีของรอสทาวน์ ที่ต่างก็มองตรงกันว่า วิธีการผลิตแบบชาวนา จะอ่อนตัวลงและหายไป เมื่อเศรษฐกิจแบบอุตสาหกรรมสถาปนาขึ้นมา ข้อเท็จจริงกลับพบว่า ชาวนารายย่อย (Smallholders) ยังคงเป็นรูปแบบหลักของการเกษตรทั่วโลก

ในประเทศไทย นโยบายการพัฒนาได้พุ่มพให้เกิดการเปลี่ยนแปลงตามเส้นทางการทำนายของทฤษฎีคลาสสิก เกือบ 30 ปีมาแล้วนักวิชาการมองว่า ประเทศไทยเกือบจะก้าวผ่านเข้าไปสู่การเป็นประเทศ “อุตสาหกรรมใหม่” (Newly Industrialized Countries; NICs) แต่ด้วยเหตุผลต่าง ๆ นานา ทำให้ประเทศไทยยังไม่อาจที่จะก้าวผ่านไปสู่สภานั้น และคำอธิบายล่าสุดที่ธนาคารโลกเสนอไว้ก็คือ ประเทศไทยติดกับดักรายได้ปานกลาง (Rigg et al., 2014) สภานี้ เราได้ก้าวมาถึงจุดสำคัญ ซึ่งเป็น “ทางแยก” ของการพัฒนา ซึ่งเกี่ยวข้องกับคำถามสำคัญสองด้าน คำถามแรกก็คือการพัฒนาด้วยการเดินตามแนวคิดแบบคลาสสิก จะยังคงเหมาะสมอยู่หรือไม่ คำถามที่สองก็คือ หากเราไม่เลือกเดินตามทฤษฎีคลาสสิก จะมีเส้นทางอื่น ๆ ที่จะนำเราไปสู่เป้าหมายของการพัฒนา (คือความอยู่ดีมีสุข) หรือไม่ บทความนี้จะนำเสนอการทบทวนวรรณกรรม โดยเน้นไปที่แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับเกษตรและอาหาร และการเปลี่ยนผ่านการเกษตรของไทย

การเกษตร ซึ่งได้ชื่อว่าเป็นแหล่งอาหารที่สำคัญของโลกในปัจจุบัน ได้เผชิญกับปัญหาความท้าทายหลายประการ ภายหลังจากการปฏิวัติอุตสาหกรรม การเกษตรของประเทศอุตสาหกรรมตะวันตก ได้หดตัวลง คนส่วนใหญ่ได้หันหลังให้กับการเกษตร เนื่องจากผลตอบแทนจากการทำงานในอุตสาหกรรมสูงกว่าผลตอบแทนจากการทำการเกษตร ในขณะเดียวกันความก้าวหน้าเทคโนโลยีและความรู้ทางการแพทย์ได้ทำให้คนมีอายุยืนยาว มีอัตราการเกิดที่มีชีวิตรอดสูงขึ้นอย่างมาก และมี

ผลทำให้ประชากรของโลกเพิ่มขึ้น ในช่วงประมาณคริสต์ศตวรรษที่ 1970 ได้มีข้อเสนอในเรื่อง “ขีดจำกัดของความเติบโต” (Limit to Growth) โดยกลุ่มนักวิชาการที่เรียกว่า Club of Rome ได้สร้างตัวแบบในระดับโลก ใช้ข้อมูลและการคำนวณและประมวลผลโดยโปรแกรมคอมพิวเตอร์ที่มีอยู่ในยุคนั้น และทำนายว่า โลกกำลังจะก้าวเข้าไปสู่ “ขีดจำกัด” เนื่องจากการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อการผลิตอาหารและเพื่อการอุตสาหกรรมอื่น ๆ ได้ก้าวเลยออกไปจากระดับที่ระบบนิเวศธรรมชาติของโลกจะรองรับได้ (Overshoot) ถึงแม้ว่า ในระยะต่อมาไม่นาน ข้อเสนอในเรื่องขีดจำกัดความเติบโตได้รับการวิพากษ์วิจารณ์และปฏิเสธ ด้วยเหตุผลว่าเป็นความคิดแบบ Malthusian ละเลยที่จะมองความสามารถของเทคโนโลยี อย่างเช่นเทคโนโลยีของการปฏิวัติเขียว ที่สามารถเพิ่มผลผลิตมากขึ้นในพื้นที่เท่าเดิม ซึ่งทำให้ “ขีดจำกัด” ขยับออกไปอีก

สำหรับประเทศไทย การเกษตรมีความสำคัญในนโยบายสาธารณะและการพัฒนาประเทศมาตลอด แม้ว่าจะอยู่ในลำดับความสำคัญที่รองไปจากอุตสาหกรรม Falvey (2000) ซึ่งว่าประเทศไทยเป็นผู้ส่งออกข้าวที่ใหญ่ที่สุดของโลก รวมทั้งเป็นผู้ส่งออกสินค้าอาหารรายใหญ่ประเภทอื่น ๆ เมื่อนับรวมผลผลิตทางการเกษตรทั้งหมดของประเทศไทย พบว่า สามารถเลี้ยงดูประชากรได้ถึง 250 ล้านคน ประเทศไทยเป็นผู้ส่งออกเนื้อไก่ที่ใหญ่ที่สุดในภูมิภาค โดยตลาดส่งออกที่สำคัญคือญี่ปุ่น บริษัทเจริญโภคภัณฑ์ เป็นกลุ่มบริษัทข้ามชาติของไทยที่ใหญ่ที่สุดในภูมิภาคอาเซียน ทำธุรกิจด้านการเกษตร และติดอันดับหนึ่งในสิบของบริษัทที่ใหญ่ที่สุดของโลก อุตสาหกรรมอ้อยของประเทศไทย ผลิตน้ำตาลทรายและส่งออกจำหน่ายทั่วโลก ทำให้ประเทศไทยเป็นผู้ส่งออกน้ำตาลรายใหญ่ อุตสาหกรรมน้ำตาล

ของไทย ครองตลาดอยู่ใน 5 อันดับสูงสุดของอุตสาหกรรมน้ำตาลของโลก นอกจากนั้นยังพบว่า การเกษตรเป็นแหล่งยังชีพที่สำคัญของประชากรจำนวนมาก เมื่อนับเฉพาะผู้ที่ทำงานภาคเกษตรโดยตรง มีจำนวนเกือบร้อยละ 40 ของประชากรทั้งหมด แต่หากนับรวม คนที่เกี่ยวข้องกับอุตสาหกรรมต่อเนื่องในการเกษตรและอาหาร ซึ่งรวมผู้ที่ทำงานในโรงงานอุตสาหกรรมเกษตร ผู้ทำงานแปรรูปอาหาร ผู้ที่ทำงานเกี่ยวกับการกระจายอาหาร คือแม่ค้าในตลาด หรือผู้ทำงานในภาคบริการที่เกี่ยวข้องกับอาหาร จะพบว่ามีจำนวนสูงกว่านี้มาก ความโดดเด่นของการเกษตรไทย เกิดจากการมีทรัพยากรทางการเกษตรที่มีความอุดมสมบูรณ์ ซึ่งมีผลเกี่ยวเนื่องไปถึงการพัฒนาประเทศโดยรวมด้วย

อย่างไรก็ตาม ความแข็งแกร่งของการเกษตรไทย ไม่ได้ได้รับการส่งเสริมบำรุงมาเป็นระยะเวลาอันยาวนาน การพัฒนาประเทศในช่วงกว่า 60 ปีที่ผ่านมา เราได้ทุ่มเทให้กับการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจของประเทศ ที่มีภาคเกษตรเป็นหลัก ไปสู่ภาคเศรษฐกิจที่มีภาคอุตสาหกรรมเป็นหลัก นโยบายดังกล่าวนี้ แม้ว่าจะก่อให้เกิดความก้าวหน้าหลาย ๆ ด้าน แต่เราก็ได้เกิดความท้าทายและปัญหาใหม่ ๆ ภายในภาคเกษตรเอง ที่มีการปรับปรุงการผลิต มีความก้าวหน้ามาตลอด อย่างเช่นมีการเพิ่มผลผลิต โดยขยายพื้นที่เพาะปลูก การใช้ปุ๋ย ใช้ยาฆ่าแมลง ตลอดจนการใช้เทคโนโลยีใหม่ ๆ แต่ความก้าวหน้าเหล่านี้ ก็เกิดขึ้นควบคู่ไปกับปัญหาต่าง ๆ อย่างเช่น ภาคเกษตรกลายเป็นภาคเศรษฐกิจที่มีประชากรยากจนชุมนุมกันอยู่มากที่สุด กล่าวได้ว่าในประเทศไทย ธรรมชาติความยากจนเป็นปรากฏการณ์ของภาคเกษตร ตลอดระยะเวลาที่มีการพัฒนาและการใช้ปัจจัยการผลิตใหม่ ๆ คราวเรือนเกษตรกรรมนี้สิ้นพอกพูน และตกอยู่ในวงจรหนี้จนมองไม่เห็นหนทางที่จะหลุดออกมาได้ ความพอกพูนของหนี้สินของเกษตรกร ควบคู่ไปกับการเติบโตของธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ ตลอดระยะเวลากว่า 50 ปี นับตั้งแต่ได้ก่อตั้งธนาคารเป็นต้นมา และนอกจากนี้ ดังได้กล่าวไว้ในตอนต้นแล้วว่า การเกษตรมีความจำเป็นต้องใช้ทรัพยากรธรรมชาติ ทั้งดินและน้ำ ซึ่งเผชิญกับความเสื่อมโทรม และอยู่ในภาวะที่ใกล้ถึงขีดสุดในการรองรับกิจกรรมการผลิต

¹Malthus, Thomas Robert เป็นนักประชากร เขาเสนอว่า การเพิ่มของประชากรเป็นแบบอัตราทวีคูณ (Exponential) ในขณะที่การเพิ่มการผลิตอาหาร จะเป็นเพิ่มแบบกราฟเส้นตรง (Linear) ดังนั้นโลกจะเผชิญปัญหาการขาดแคลนอาหารอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ในปี ค.ศ. 1798 เขาตีพิมพ์ผลงานออกมาคือ An Essay on the Principle of Population และได้ถูกนำไปใช้อ้างอิงทั่วโลก

ความก้าวหน้า และปัญหาความท้าทายดังกล่าวข้างต้น ทำให้เราต้องกลับมาทบทวนให้เห็นสถานะของการเกษตรของประเทศไทยอย่างละเอียดรอบด้านมากขึ้น บทความนี้นำเสนอการทบทวนวรรณกรรม ที่มาจากโครงการวิจัย 2 โครงการ โครงการแรกคือ ระบบอาหารท้องถิ่นและความอยู่ดีมีสุขของผู้ผลิตรายย่อย ได้รับทุนสนับสนุนจากสำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัย และนวัตกรรม (สกว.) ฝ่ายวิชาการ และมหาวิทยาลัยขอนแก่นโครงการที่สองคือ โครงการกำเนิดและพัฒนาการของตลาดสดและผู้ค้ารายย่อยในภาคอีสาน เป็นโครงการเมธีวิจัยอาวุโส (ศาสตราจารย์สุวิทย์ วิริยาศวัต) สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัย และนวัตกรรม (สกว.) ฝ่ายวิชาการ การทบทวนนี้จะชี้ให้เห็นว่าแนวคิดทางวิชาการเกี่ยวกับเรื่องเกษตรและอาหาร ได้ก้าวออกมาจากการเน้นแก้ไขปัญหาการผลิต มาสู่การให้ความสำคัญกับมนุษย์ ระบบนิเวศที่เป็นรากฐานของการผลิต และการดำเนินชีวิตของมนุษย์ ตลอดจนความยั่งยืน การทบทวนการเปลี่ยนผ่านการเกษตรของไทย ได้ชี้ให้เห็นการเพิ่มขึ้นของบทบาทของอุตสาหกรรมเกษตร ทำให้การเกษตรและอาหารถูกผนวกเข้ามาอยู่ในห่วงโซ่อุปทานของอุตสาหกรรมเกษตรเพิ่มขึ้น บทความนี้เสนอให้เชื่อมโยงการเกษตรและอาหาร เข้ากับการพัฒนาหรือการเติบโตของเมือง การเชื่อมโยงดังกล่าวนี้ จะเกิดขึ้นได้ จำเป็นจะต้องเปลี่ยนวิธีคิดจากการเน้นความชำนาญเฉพาะสาขา มาสู่การมองแบบบูรณาการและข้ามสาขามากขึ้น ดังจะได้นำเสนอเป็นลำดับต่อไป

ความมั่นคงทางอาหาร ระบบอาหาร และอธิปไตยอาหาร
ความมั่นคงทางด้านอาหาร โดยพื้นฐานแล้ว เป็นข้อเสนอที่มุ่งแก้ปัญหาเรื่องการขาดแคลนอาหาร ซึ่งเป็นปัญหาเดิมของมนุษยชาติมาตลอด ระบบการปกครองในอดีต อย่างเช่นระบบการปกครองจีนและกรีกโบราณ มีระบบการสะสมและจัดเก็บอาหาร และจะมีการนำเอาอาหารที่อยู่ในสต็อก ออกมาแจกจ่ายให้กับประชากร ความอดอยากครั้งสำคัญของโลก ได้คร่าชีวิตของผู้คนเป็นจำนวนมาก อย่างเช่นความอดอยากครั้งใหญ่ของเบงกอล ระหว่างปี ค.ศ. 1769-1773 ความอดอยากในครั้งนี้นักกินพื้นที่ครอบคลุมที่ราบลุ่มในประเทศบังคลาเทศ รัฐวิหาร และเบงกอล ซึ่งทั้งหมดนี้ในขณะนั้นอยู่ภายใต้การควบคุมของ

การปกครองอาณานิคมอังกฤษ ความอดอยากมีสาเหตุมาจากหลายเรื่อง ได้แก่สภาพอากาศที่เกิดฝนแล้ง การเพาะปลูกประสบความล้มเหลวติดต่อกันถึงสองปี ความอดอยากอาหารทำให้เกิดปัญหาสุขภาพ เกิดการแพร่กระจายของโรคระบาด นอกจากจากนั้น ยังเป็นผลจากความไร้ประสิทธิภาพของการจัดการการปกครองอาณานิคมของบริษัทอินเดียตะวันออก ไม่ลงทุนในโครงสร้างพื้นฐาน มีระบบภาษีที่ขูดรีด Amartya Sen นักวิชาการทางด้านเศรษฐศาสตร์ที่ได้รับรางวัลโนเบล ที่มีชีวิตในช่วงเด็กอยู่ในเบงกอล ได้สรุปไว้ในการศึกษาของเขาว่าความอดอยากในเบงกอลครั้งนั้น แม้ว่าจะมีปัญหามาจากภัยธรรมชาติ แต่ผลกระทบที่เกิดขึ้นอย่างกว้างขวาง และมีคนตายจำนวนมากนั้น เป็นผลจากการกระทำของมนุษย์เป็นหลัก เขาเสนอว่าสาเหตุของความอดอยากมาจากความล้มเหลวของสิทธิในการแลกเปลี่ยน (Exchange Entitlement Failure) ความอดอยากกระตุ้นให้เกิดการสะสมอาหารเกิดขึ้นอย่างกว้างขวางเนื่องจากความตื่นตระหนก ในบางปีที่มีคนล้มตายจำนวนมาก ระหว่างช่วงความอดอยาก มีผลผลิตอาหารโดยรวมมากกว่าปีปกติด้วยซ้ำไป แต่ครัวเรือนที่มีแรงงาน มีความสามารถในการทำงาน ไม่สามารถเอาแรงงานมาแลกเปลี่ยนให้เป็นอาหารสำหรับบริโภคได้ (Sen, 1981) มีการประมาณการว่า ความอดอยากในครั้งนั้น ได้ทำให้มีคนตายจำนวนกว่า 10 ล้านคน ความอดอยากจากการขาดแคลนอาหารนี้ เกิดขึ้นเป็นครั้งคราว และกระจายอยู่ในภูมิภาคต่าง ๆ ของโลก อย่างเช่นประเทศจีน ได้เกิดความอดอยากอาหารที่ทำให้คนตายจำนวนมาก นับได้กว่า 13 ครั้งในประวัติศาสตร์ (นับตั้งแต่ราว ค.ศ. 800 เป็นต้นมา) ครั้งสุดท้ายเกิดขึ้นในปี ค.ศ. 1959-1961 เป็นช่วงที่พรรคคอมมิวนิสต์จีนได้เข้ามาบริหารประเทศ และนำเอานโยบาย The Great Leap Forward มาใช้ ความอดอยากในครั้งนั้นเกิดมาจากหลายสาเหตุ ทั้งน้ำท่วม ฝนแล้ง ภัยพิบัติจากธรรมชาติ และโรคแมลงแพร่ระบาดเข้าไปทำลายพืชผลของเกษตรกร มีการประเมินว่า ความอดอยากครั้งนั้นมีผลทำให้คนตายระหว่าง 15-55 ล้านคน

ภายหลังสงครามโลกครั้งที่สอง การแก้ไขปัญหาการขาดแคลนอาหาร มีความก้าวหน้าอย่างสำคัญ ภายใต้การเคลื่อนไหวที่เรียกว่า “การปฏิวัติเขียว” (Green Revolution – ตรงข้ามกับการ

ปฏิวัติแดง ซึ่งเป็นการปฏิวัติทางการเมือง) การปฏิวัตินี้เป็นการปฏิวัติทางการเกษตร โดยเริ่มมาจากการลงทุนในการวิจัยทางการเกษตร โดยเฉพาะการปรับปรุงพันธุ์พืช ในช่วงคริสต์ทศวรรษที่ 1960 การลงทุนปรับปรุงพันธุ์พืช ประสบผลสำเร็จอย่างมาก โดยเฉพาะในกรณีข้าวสาลี โดย International Maize and Wheat Improvement Center – CIMMYT ที่ประเทศเม็กซิโก และในกรณีข้าว โดย International Rice Research Institute – IRRI ประเทศฟิลิปปินส์ ภายหลังจากนั้น มีการจัดตั้งคณะที่ปรึกษา ชื่อ The Consultative Group on International Agricultural Research – CGIAR เพื่อส่งเสริมให้ผลการวิจัยการปรับปรุงพันธุ์พืช และเทคโนโลยีทางการเกษตร กระจายไปสู่ประเทศกำลังพัฒนา ผลของการนำเอาการปฏิวัติเขียวมาใช้ ได้ทำให้ผลผลิตทางการเกษตรในประเทศกำลังพัฒนาทุกภูมิภาคทั่วโลก เพิ่มขึ้นอย่างเห็นได้ชัด ยกเว้นในทวีปแอฟริกา ที่การเพิ่มผลผลิตทางการเกษตร ยังคงตามหลังภูมิภาคอื่น ๆ การเพิ่มผลผลิตทางการเกษตร ได้ทำให้ราคาจริงของอาหารลดลง ซึ่งทำให้การเข้าถึงอาหารของผู้มีรายได้น้อยเพิ่มมากขึ้น รายงานการวิจัยบางชิ้นชี้ว่า การเพิ่มผลผลิตทางการเกษตร ส่งผลโดยตรงให้ความยากจนลดลง ดังที่มีการประมาณการว่า การเพิ่มผลผลิตทางการเกษตร 1% จะทำให้จำนวนผู้ยากจนลดลง 0.48% (Thirtle et al., 2003) การเพิ่มผลผลิตทางการเกษตร มีผลในทางอ้อมในการจำกัดการขยายการใช้ที่ดินเพื่อการเกษตร (เพราะว่าผลผลิตเพิ่ม แม้ว่าจะใช้พื้นที่เท่าเดิม) และจะเป็นการลดการทำลายป่าหรือการพังทลายของหน้าดิน อันเนื่องมาจากกิจกรรมทางการเกษตรลงได้ด้วย ความสำเร็จดังกล่าวนี้ ถือได้ว่าเป็นการปฏิเสธรการทำนายของทฤษฎีมัลทัสไปด้วย

อย่างไรก็ตาม ในขณะที่ทั่วโลกชื่นชมกับความสำเร็จของการปฏิวัติเขียว ก็มีการเปิดเผยรายงานอีกด้าน ที่ชี้ให้เห็นว่า การปฏิวัติเขียวได้กลายมาเป็นเงื่อนไขและสร้างปัญหาใหม่ ๆ ขึ้นมา การยอมรับเอาพันธุ์พืชใหม่ที่ให้ผลผลิตสูง (High-Yield Varieties; HYVs) มาใช้นั้น ต้องรับเอาเงื่อนไขอื่น ๆ ควบคู่มาด้วยจึงจะทำให้ได้รับผลผลิตเพิ่ม เงื่อนไขใหม่อื่น ๆ ได้แก่ การชลประทาน การใช้ปุ๋ยเคมีและยาฆ่าแมลง การวิพากษ์วิจารณ์การปฏิวัติเขียวในประเทศไทย นำโดยมูลนิธิชีววิถี และมูลนิธิ

เกษตรกรรมยั่งยืน (ประเทศไทย) ซึ่งได้เผยแพร่ผลการวิจัยต่าง ๆ ที่ได้แย้งกับแนวคิดการปฏิวัติเขียว ตลอดระยะเวลากว่า 3 ทศวรรษที่ผ่านมา (Leanjamroon, 2011)

แม้ว่าจะประสบความสำเร็จจากการปฏิวัติเขียว ความตระหนักในเรื่องการขาดแคลนอาหาร ซึ่งเป็นปัญหาเดิมมาตั้งแต่ประวัติศาสตร์ ก็ยังคงมีอยู่ในคริสต์ทศวรรษที่ 1970 การประชุม World Food Conference (United Nations, 1975) ได้มีการนิยามความมั่นคงทางอาหาร เพื่อนำมาเป็นกรอบในระดับนานาชาติ โดยความมั่นคงทางด้านอาหาร หมายถึง

"availability at all times of adequate, nourishing, diverse, balanced and moderate world food supplies of basic foodstuffs to sustain a steady expansion of food consumption and to offset fluctuations in production and prices" (การมีอาหารเพียงพอตลอดเวลา มีสำรองอาหารระดับโลกสำหรับการบริโภคที่ขยายตัวตลอด และมีโภชนาการที่ดีต่อสุขภาพ มีความหลากหลาย สมดุล และได้รับการปกป้องผลกระทบจากการผันแปรของการผลิตและราคาอาหาร)

ในระยะหลัง ความหมายของความมั่นคงทางด้านอาหารขยายออกไปสู่มิติต่าง ๆ โดยในปัจจุบัน ครอบคลุม 4 มิติ ได้แก่ การมีอาหารสำหรับบริโภค (Availability) การเข้าถึงอาหาร (Access) การใช้ประโยชน์ (Utilization) และเสถียรภาพ (Stability) (Food and Agriculture Organization of the United Nation, 2013) ข้อเสนอในเรื่องความมั่นคงทางด้านอาหาร แม้ว่าจะบ่งชี้กรอบนโยบายที่เฉพาะเจาะจงและชัดเจนขึ้น แต่ก็ไม่ได้ชี้อะไรถึงความท้าทายหรือปัญหาที่มาจากแนวคิดการพัฒนาแบบเดิมนักวิเคราะห์บางคนอย่างเช่น วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ มองว่า แนวคิดความมั่นคงทางด้านอาหาร เป็นภาคขยายของการปฏิวัติเขียวที่ปัญหาความท้าทายอันเนื่องมาจากการเพิ่มผลผลิตทางการเกษตร ยังไม่ได้รับการแก้ไข (Leanjamroon et al., 2008) กล่าวโดยย่อ แนวคิดเรื่องความมั่นคงด้านอาหาร มีมุมมองอาหารในเชิงวัตถุดิบ (Materialistic) เป็นการมองที่เน้นไปที่ "อาหาร" ในฐานะที่เป็นวัตถุดิบของมนุษย์ แนวคิดเรื่องความมั่นคงทางด้านอาหาร เป็นทัศนคติการมองที่ปลายเหตุ ไม่ได้ช่วยให้เข้าใจรากฐานความสัมพันธ์ที่อยู่เบื้องหลังวัตถุดิบ คืออาหาร

อันเป็นที่มาของปัญหาและความท้าทายต่าง ๆ ทั้งหมด ข้อเสนอของ Freidmann and McMichael (1989) ในเรื่อง “ระบอบอาหาร” หรือ food regime จึงเป็นการขยายการมองระบอบอาหารที่มองปัญหาข้อจำกัดของการผลิต และการมองในเชิงวัตถุ เป็นการมองในเชิงของความสัมพันธ์ ที่ครอบคลุมระบบโลก (Global Scale)

จุดเริ่มต้นของการทำความเข้าใจอาหาร ในฐานะที่เป็นระบอบ มาจากการวิพากษ์วิจารณ์ตัวแบบการพัฒนา Freidmann and McMichael ไม่เห็นด้วยกับตัวแบบการพัฒนา ที่มองการแลกเปลี่ยนระหว่างภาคเกษตรกับภาคอุตสาหกรรม (Manufactures) ของประเทศที่พัฒนาแล้ว และมีลักษณะที่แตกต่างไปจากโมเดลของประเทศที่กำลังพัฒนา ที่ว่า ประเทศที่พัฒนาแล้ว สามารถที่จะสะสมทุน (Accumulate) จากการแลกเปลี่ยนระหว่างทั้งสองสาขา แล้วการสะสมดังกล่าวกลายมาเป็นแรงผลักดันให้เกิดความเติบโตของเศรษฐกิจของประเทศที่พัฒนาแล้ว (Developed) Freidmann and McMichael เชื่อว่า ตัวแบบดังกล่าวนี้ไม่สอดคล้องกับประเทศที่กำลังพัฒนา เขาเสนอว่าในยุโรปก่อนสงครามโลกครั้งที่สอง การส่งออกสินค้าเกษตร (ข้าวสาลีและเนื้อสัตว์) ทำหน้าที่เป็นหลักประกันให้อุตสาหกรรม (Manufacture) ยังคงมีกำไรอยู่ในระดับสูง เพราะสินค้าส่งออกเหล่านี้ทำให้อาหารมีราคาต่ำ ซึ่งทำให้อุตสาหกรรมการผลิตที่ค่าจ้างแรงงานไม่เพิ่มขึ้นสูงมาก (เนื่องมาจากราคาอาหารต่ำ) แต่ภายหลังสงครามโลกครั้งที่สอง ผลผลิตการเกษตรของอเมริกา ก็ไม่ได้เป็นเพียงสินค้าขั้นสุดท้ายที่ตอบสนองต่อความต้องการบริโภค แต่ได้กลายเป็นวัตถุดิบให้แก่สินค้าอุตสาหกรรม และทำให้ผลผลิตจากวัตถุดิบการเกษตร กระจายออกไปทั่วโลก ในช่วงนี้การสะสมทุนของประเทศเหล่านี้ ไม่ได้เกิดจากการแลกเปลี่ยนระหว่างภาคเกษตรและภาคอุตสาหกรรม แต่เกิดจากการควบคุม และการปกป้องการแข่งขันจากภายนอก โดยมาตรการต่าง ๆ ของรัฐ ดังที่มักจะเรียกตัวแบบการสะสมแบบนี้ว่าเป็น Keynesianism หรือ Fordism ภายหลังบรรษัทเหล่านี้ ได้เติบโตกลายเป็นบรรษัทข้ามชาติ (ด้วยการปกป้องการแข่งขันในระดับนานาชาติ) ในคริสต์ทศวรรษที่ 1970 บรรษัทข้ามชาติเหล่านี้ ได้ขยายเข้าไปในพื้นที่ห่างไกลของยุโรป และประเทศอุตสาหกรรมใหม่ (Newly Industrialized Countries; NICs) และ

การเปลี่ยนแปลงการผลิตอาหารในช่วงนี้ ในทัศนะของ Friedmann and McMichael ก็คือการเคลื่อนออกมาจากการครอบงำโดยรัฐ มาอยู่ภายใต้การครอบงำโดยทุนหรือบรรษัทข้ามชาตินั่นเอง

Bernstein (2015) นำเสนอการทบทวนงานเกี่ยวกับระบอบอาหารของ Friedmann and McMichael เขาเสนอว่า ระบอบอาหารสามารถจำแนกวิเคราะห์ได้ 8 ด้าน ได้แก่ (1) ระบบรัฐระหว่างประเทศ (2) การแบ่งงานกันทำระหว่างประเทศและแบบแผนของการค้า (3) กฎและอุดมการณ์ที่สร้างความชอบธรรมให้แก่ระบอบอาหารแต่ละระบอบ (4) ความสัมพันธ์ระหว่างเกษตรและอุตสาหกรรม รวมถึงการเปลี่ยนแปลงด้านเทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อม (5) รูปแบบของทุนหลักและแบบแผนของการสะสมทุน (6) พลังทางสังคมที่นอกเหนือจากรัฐและทุน (7) ความตึงเครียดและความขัดแย้งระหว่างระบอบอาหาร และ (8) การเปลี่ยนผ่านระหว่างระบอบอาหาร ระบอบอาหารที่ Friedmann and McMichael เสนอไว้จำแนกได้เป็น 3 ระบอบคือ ระบอบแรก ปรากฏระหว่าง ค.ศ. 1870-1914 เป็นระบอบอาหารที่มีศูนย์กลางอยู่ที่ยุโรป ซึ่งนำเข้าอาหารราคาถูก ได้แก่ ข้าวสาลี และเนื้อสัตว์ จากอาร์เจนตินา แคนาดา สหรัฐอเมริกา ออสเตรเลียและนิวซีแลนด์ การนำเข้าอาหารราคาถูกจากประเทศเหล่านี้ เป็นหลักประกันทำให้เกิดความเติบโตของอุตสาหกรรมอย่างต่อเนื่องในยุโรปในช่วงนี้

ระบอบอาหารที่สอง ปรากฏชัดระหว่าง ค.ศ. 1945-1973 เป็นช่วงที่สหรัฐอเมริกา ก้าวขึ้นมาเป็นผู้นำทุนนิยมโลก และเป็นช่วงที่รัฐภายใต้อาณานิคมในเอเชียและแอฟริกา ได้รับเอกราช การขึ้นมามีอำนาจที่เหนือกว่าในระบบทุนนิยมของสหรัฐฯ ได้ทำให้เงินดอลลาร์ ถูกใช้ซึ่งเป็นสกุลเงินหลัก เป็นตัวกลางสำหรับการค้าขายระหว่างประเทศ ในช่วงนี้นโยบายทางด้านเกษตรของสหรัฐฯ ได้ขยายเข้ามาใช้มาตรการการอุดหนุนราคาเกษตร (Price Support) ข้าวสาลีและข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ เพราะว่สหรัฐฯ มีผลผลิตล้นเกิน และมีแรงกดดันต่อราคาและรายได้ของเกษตรกร นโยบายการอุดหนุนสินค้าเกษตรขณะนั้น เชื่อมโยงกับนโยบายต่างประเทศ คือนโยบายความช่วยเหลือด้านอาหารของสหรัฐฯ ซึ่งหน้าที่ของนโยบายนี้ แท้จริงแล้วก็คือการช่วยระบาย

อาหารส่วนเกินออกไปจากสหรัฐ ที่เริ่มมาตั้งแต่ความช่วยเหลือ ภายใต้อาณัติของยุโรป ภายหลังจากสิ้นสุดสงครามที่ได้ เริ่มมาตั้งแต่ปี ค.ศ. 1953 ที่สำคัญก็คือ ระบบอาหารในช่วงที่ สอง ได้ทำให้เกิดการปรับโครงสร้างการเกษตรข้ามชาติ โดยเกิด การแยกกันระหว่างปัจจัยการผลิตทางการเกษตรและผลิตภัณฑ์ ขั้นสุดท้าย (Final Consumption)

สำหรับระบบอาหารที่ 3 เป็นระบบที่เขาคำทำนายว่าจะเกิดขึ้น ต่อจากระบบที่สอง เขามองว่า ภายใต้ระบบนี้ การเกษตรและ อาหารถูกรวบงำด้วยทุนที่สะสมหมุนเวียน ในอุตสาหกรรม เกษตรเพื่ออาหาร (Agro-food Industries) ในขณะเดียวกัน การ ครอบงำนี้ได้สร้างผู้กระทำการทางสังคมใหม่และปัญหาทาง สังคมแบบใหม่ บรรษัททางด้านเกษตรเพื่ออาหาร แท้จริงแล้วมี ผลประโยชน์ที่หลากหลาย ผู้ผลิตและผู้บริโภคอาหาร ก็เปลี่ยนแปลงไปอย่างมาก จากเมื่อตอนบรรษัทเหล่านี้เกิด ขึ้นมา ภาคเกษตรเพื่ออาหาร ขณะนี้มุ่งเน้นไปที่อุตสาหกรรม และบริการมากกว่าจะมุ่งไปที่การเกษตรโดยตรง ลักษณะของ ชนชั้น ทั้งในเมืองและในชนบท ที่เกี่ยวข้องกับการผลิตอาหารได้ เปลี่ยนไปแล้ว ในขณะที่เกษตรลดลงทั้งในแง่ของจำนวนและ หน้าที่ (Utility) และคนทำงานสูญเสียอำนาจการต่อรองกับ บรรษัทเกษตรเพื่ออาหาร การเมืองเรื่องอาหารจึงเคลื่อนเข้าไปสู่วาระในเรื่องการบริโภคของเมือง นโยบายด้านการเกษตรของ ชาติกำลังเผชิญกับแรงกดดันเพิ่มขึ้น แต่ก็ได้เกิดโอกาสในการที่ จะสร้างนโยบายอาหารทางบวกด้วย การเข้ามาครอบงำของทุน อุตสาหกรรมเกษตร แม้ว่าทุนเหล่านี้ มีผลประโยชน์ที่ แตกต่างกันไป ที่สำคัญก็คือบรรษัทที่เข้ามามีบทบาทด้าน เกษตรและอาหาร จำนวนมากเป็นบรรษัทข้ามชาติ ที่ได้เข้ามา มีบทบาทตั้งแต่การผลิตและผูกขาดเมล็ดพันธุ์ ปัจจัยการผลิต การแปรรูปหรืออุตสาหกรรมอาหาร การส่งออก การค้าปลีก อาหาร ลงไปจนถึงร้านค้าย่อย (Outlets) ทำให้ปัญหาการเกษตร และอาหาร กลายเป็นปัญหาที่เกี่ยวกับเรื่องสิทธิทั้งของผู้ผลิต และผู้บริโภค

สำหรับแนวคิดเรื่องอธิปไตยอาหาร เป็นแนวคิดที่เสนอออกมา จากขบวนการที่เกี่ยวข้องกับอาหาร โดยเฉพาะการเคลื่อนไหว ของภาคประชาสังคม ในปี ค.ศ. 2007 ฟอรัมอธิปไตยอาหาร

ซึ่งเป็นการประชุมกันของกลุ่มคนที่เกี่ยวข้องกับการเคลื่อนไหว ในเรื่องอาหาร ได้ประกาศ “Declaration of Nyeleni” ใน ปฏิญญานี้ มีข้อความที่แสดงถึงความหมายของอธิปไตยอาหาร คือ “เป็นสิทธิของประชาชน ในผลผลิตอาหาร ที่มีโภชนาการที่ดี และสอดคล้องกับวิถีวัฒนธรรม อาหารผลิตขึ้นมาด้วยวิธีการที่ สอดคล้องกับนิเวศธรรมชาติ และเป็นวิธีการที่สร้างความยั่งยืน นอกจากนั้นยังรวมถึงสิทธิในการกำหนดระบบเกษตรและ อาหารของตนเอง” นิยามอธิปไตยอาหารดังกล่าวนี้ ได้จัดวางให้ การผลิต การกระจายอาหารและการบริโภค อยู่ใจกลางของ ระบบอาหาร และมีความสำคัญเหนือกว่าอุปสงค์ของตลาดและ อุตสาหกรรมเกษตรและอาหาร นิยามที่ได้เสนอนี้ ยังชี้ถึงกล ยุทธ์ในการต่อต้าน ยับยั้งระบบอาหาร (Food Regime) ของ บรรษัทอุตสาหกรรมเกษตร อธิปไตยอาหารได้ให้ความสำคัญ ต่อเศรษฐกิจท้องถิ่น เศรษฐกิจชาติ และระบบตลาด ตลอดจน เสริมพลังอำนาจให้แก่ระบบการเกษตร ที่มีชาวนาและครัวเรือน ชาวนาเป็นผู้ขับเคลื่อน

กล่าวโดยย่อ อธิปไตยอาหารก็คือการให้ความสำคัญกับสิทธิ ของผู้ผลิตรายย่อย ในการกำหนดระบบเกษตรและนโยบายด้าน อาหารของเขาเอง อธิปไตยอาหารจึงเกี่ยวข้องกับการทวงคืน อำนาจควบคุมการเข้าถึงและการผลิตอาหาร จากบรรษัทขนาดใหญ่และสถาบันทางการเงินข้ามประเทศ ให้กับประเทศ กลุ่มชาติพันธุ์ และประชาชน ข้อเสนอดังกล่าวนี้ถือได้ว่าเป็นตรง ข้าม หรืออย่างน้อยก็ก้าวออกไปไกลกว่าแนวคิดเรื่องความ มั่นคงอาหาร ที่เน้นในเรื่องของการผลิตให้เพียงพอ และให้ ความสำคัญกับบทบาทของบรรษัทข้ามชาติ ธุรกิจการเกษตร ขนาดใหญ่ ในฐานะที่จะเป็นทั้งผู้ลงทุนด้านการวิจัยทางด้านการเกษตร และเข้าไปควบคุมการผลิตและการกระจายอาหาร อย่างไรก็ตาม ปัญหาของแนวคิดอธิปไตยอาหาร อยู่ที่ว่าจะ นำไปสู่การปฏิบัติอย่างไร Patel (2009) ได้ตั้งข้อสังเกตไว้ว่า แนวคิดอธิปไตยอาหาร เป็น “ร่มใหญ่” (Big Tent) ที่รวมเอาผู้คน ที่มีความคิดหลากหลายเข้ามาอยู่ในร่มเดียวกัน ในบางครั้งคน เหล่านี้ก็มีผลประโยชน์ไม่สอดคล้องกัน (อย่างเช่นผู้บริโภคที่เป็นชาวนา และผู้บริโภคที่เป็นเจ้าของกิจการธุรกิจเกษตรขนาดใหญ่ หรือในกลุ่มธุรกิจการเกษตรก็มีการแข่งขันกันเองด้วย) ดังนั้นแนวคิดอธิปไตยอาหาร แม้ว่าจะวิพากษ์วิจารณ์หรือ

ชี้ให้เห็นความล้มเหลวของการเกษตรและอาหารที่ผ่านมา แต่ก็ยังคงมีคำถามในแนวปฏิบัติว่า มีแนวทางอย่างไรที่จะบรรลุอธิปไตยอาหาร International Assessment of Agricultural Knowledge, Sciences, and Technology for Development (IAASTD) ได้นำเสนอผลการวิเคราะห์ระบบเกษตรในปัจจุบัน นโยบาย การลงทุน และกรอบการดำเนินงานของสถาบัน เป็นอุปสรรคหรืออำนวยความสะดวกให้เราก้าวหน้าไปสู่ความเท่าเทียมกันและความยั่งยืนมากขึ้นเพียงใด โดย IAASTD ซึ่งเกี่ยวข้องโดยตรงกับอธิปไตยอาหาร โดยรายงานนี้ นิยามความหมายของอธิปไตยอาหารให้หมายถึง “สิทธิของประชาชน และรัฐที่มีอธิปไตย ในการกำหนดนโยบายเกี่ยวกับการเกษตรและอาหารของตนเองตามวิถีประชาธิปไตย” รายงานมีข้อสรุปดังนี้ (Ishii-Eiteman, 2009)

ประการแรก วิกฤติใหญ่ ๆ ทางด้านการเกษตรและอาหาร ต่างก็มีความเชื่อมโยงสอดประสานกัน ได้แก่วิกฤติสภาพภูมิอากาศ พลังงาน น้ำและอาหาร และวิกฤติเหล่านี้เรียกร้องให้เราต้องมีการเปลี่ยนแปลงให้ทันที่ การประเมินของ IAASTD ตอกย้ำให้เห็นปัญหาความท้าทายของการปฏิวัติเขียว โดยชี้ให้เห็นถึงความสำเร็จในการเพิ่มผลผลิต แต่การเพิ่มผลผลิตเหล่านี้ก็ได้มาด้วยการลงทุนด้านต่าง ๆ อย่างมหาศาลในภาคเกษตรและมาตรการทางนโยบายอุดหนุนภาคเกษตรทั้งทางตรงและทางอ้อม อุตสาหกรรมเกษตรที่ติดตามมาจากกาปฏิวัติเขียวก็ทำให้มีต้นทุนในแง่ ทรัพยากรธรรมชาติ ทางสังคม ซึ่งได้แก่ การเสื่อมโทรมลงของทรัพยากรธรรมชาติ การเพิ่มความเค็มของดิน การเสื่อมโทรมของป่าไม้ ความขาดแคลนน้ำที่เพิ่มขึ้น การปนเปื้อนของสารเคมีเกษตรในธรรมชาติ การสูญเสียความหลากหลายทางชีวภาพ อันเนื่องมาจากการพัฒนาพันธุ์พืช (ได้แก่เมล็ดพันธุ์) และการขาดการสงวนรักษาพันธุ์ที่มีมาแต่ดั้งเดิม ผลประโยชน์จากการปฏิวัติเขียวกระจายในกลุ่มประชาชนอย่างไม่เสมอหน้า (Uneven) และผลประโยชน์ส่วนใหญ่ตกอยู่กับบรรษัทข้ามชาติด้านการเกษตร

ประการที่สอง ในแง่ของสถาบัน การประเมินของ IAASTD ชี้ว่าการควบคุมจัดการในเชิงสถาบัน (Institutional Arrangements) ตกอยู่กับอุตสาหกรรมเกษตร บรรษัทขนาดใหญ่ และมี

ลักษณะความสัมพันธ์เชิงแนวดิ่ง กลไกสถาบันแบบนี้ ส่งผลในเชิงลบต่อสุขภาพ สิ่งแวดล้อมและความเท่าเทียมทางสังคม หลักฐานเชิงประจักษ์ชี้ว่า การค้าเสรี ซึ่งเปิดให้ตลาดของประเทศยากจน ก้าวไปสู่การแข่งขันในตลาดนานาชาติที่รวดเร็วเกินไป และในขอบเขตที่กว้างขวางเกินไป มักจะส่งผลในทางลบต่อประเทศเหล่านั้น และที่สำคัญคือ การควบคุมจัดการเชิงสถาบันแบบนี้ ได้คุกคามต่อความมั่นคงทางด้านอาหารด้วย

ประการสุดท้าย IAASTD ได้เสนอทางเลือกของนโยบาย ไว้ดังนี้

1. สร้างความเข้มแข็งให้แก่เกษตรกรรายย่อย
2. สร้างดุลยภาพทางอำนาจใหม่ในระบบอาหาร อย่างเช่น พื้นฟูระบบอาหารท้องถิ่นหรือระบบอาหารภูมิภาค และควบคุมระบบอาหารโลก
3. สร้างศักยภาพในการดำรงหรือการสร้างความปลอดภัยทางชีวภาพ ทั้งในระดับท้องถิ่นและระดับชาติ ความยืดหยุ่นของระบบการเกษตร ต่อระบบนิเวศธรรมชาติในภาวะที่ความกดดันต่อธรรมชาติมีมากขึ้น
4. การระดมการลงทุนทั้งจากภาคสาธารณะและภาคเอกชน ที่มุ่งไปสู่ความเท่าเทียมและความยั่งยืน และรวมถึงกลไกที่จะสร้างความเข้มแข็งในการสร้างความรับผิดชอบ (Accountability) ของบรรษัท หรือธุรกิจเกษตรอุตสาหกรรมด้วย
5. สร้างสถาบัน (ระเบียบ กฎหมาย บรรทัดฐาน) และมีการควบคุมกำกับที่เป็นประชาธิปไตย มีความโปร่งใส มีส่วนร่วมของประชากร

สรุปจากที่ได้ทบทวนแนวคิดเกี่ยวกับเกษตรและอาหารไว้ข้างบน เรามองว่า ความมั่นคงทางอาหาร เป็นแนวคิดที่เน้นไปที่การแก้ไขปัญหาการผลิต โดยมีสมมติฐานที่สำคัญคือเรามีอาหารไม่เพียงพอ แม้ว่าในระยะหลัง จะครอบคลุมไปถึงเรื่องสุขภาพ โภชนาการ และความหลากหลายของอาหาร แต่กระบวนการในการบรรลุถึงความมั่นคงทางอาหาร ได้นำไปสู่ปัญหาอีกหลายอย่าง ดังที่ได้แสดงไว้ในบททบทวนข้างต้น ในขณะที่แนวคิดเรื่องระบบอาหาร ได้เผยให้เห็นความสัมพันธ์ทางการผลิต ที่ทำให้การเกษตรของประเทศกำลังพัฒนา ถูกผนวกเข้ามาอยู่ในลำดับล่างสุด ปัญหาเรื่องการเกษตรและอาหาร จึงไม่ใช่ปัญหาการผลิต – production เพียงอย่างเดียว

แต่เป็นปัญหาทั้งระบบที่ผูกโยงกันอยู่ตั้งแต่ระดับท้องถิ่นไปถึงระดับนานาชาติ อย่างไรก็ตาม การตอบสนองต่อการแก้ไขปัญหาด้วยการวางหลักไว้ที่เรื่องสิทธินั้น แม้ว่าจะเป็นการสนองตอบต่อปัญหาที่มาจากกรอบงานของธุรกิจเกษตรและบรรษัทข้ามชาติขนาดใหญ่โดยตรง แต่ก็ยังไม่ชัดเจนพอในทางปฏิบัติว่า จะนำเอาแนวคิดในเรื่องสิทธิในอาหาร หรืออธิปไตยอาหาร ไปสู่การปฏิบัติอย่างไร ที่สำคัญก็คือ เส้นทางที่จะก้าวไปสู่อธิปไตยอาหาร จะเป็นแบบไหน อธิปไตยด้านอาหารจะนำไปสู่อะไร คำถามเหล่านี้ เรามองว่าการเปลี่ยนผ่านการเกษตรของแต่ละประเทศ มีเส้นทางที่แตกต่างกันออกไป เราจะนำเสนอการทบทวนการเปลี่ยนผ่านการเกษตรของไทยดังจะได้กล่าวเป็นลำดับต่อไป

การเปลี่ยนผ่านการเกษตรของไทย

เส้นทางการเปลี่ยนผ่านการเกษตร เป็นประเด็นทางทฤษฎีที่มีข้อถกเถียงกันมายาวนาน ทฤษฎีคลาสสิกมีข้อทำนายว่าการเกษตรแบบดั้งเดิมที่ดำเนินการโดยเกษตรกรรายย่อย หรือชาวนาจะหายไป (แบบวิถีการผลิตแบบชาวนา Peasantry Mode of Production ถือว่าเป็นแบบวิถีการผลิตก่อนทุนนิยม) แล้วแทนที่ด้วยการเกษตรแบบทุนนิยม ข้อถกเถียงต่าง ๆ มีศูนย์กลางอยู่ที่การดำรงอยู่ของ “แบบวิถีการผลิตแบบชาวนา” ท่ามกลางการสถาปนาของเศรษฐกิจแบบทุนนิยม และการขยายตัวอย่างแข็งแกร่งออกไปครอบคลุมทั่วโลก ถึงแม้ว่านักวิชาการจะมีความเห็นสอดคล้องกันว่า การทำนายของทฤษฎีคลาสสิกมีข้อจำกัด แต่การอธิบายปรากฏการณ์ในปัจจุบัน มีความแตกต่างกันออกไป ในประเทศกำลังพัฒนา กระบวนการเปลี่ยนผ่านมีลักษณะที่สำคัญดังนี้คือ (1) ภาคเกษตรยังคงมีผลตอบแทนจากการทำงานที่ต่ำ เมื่อเปรียบเทียบกับภาคเศรษฐกิจสมัยใหม่ (2) ในประเทศกำลังพัฒนา มีการเพิ่มขึ้นของกิจกรรมทางเศรษฐกิจในเมือง ภาคอุตสาหกรรม และการบริการสมัยใหม่ (3) มีการเคลื่อนย้ายแรงงานจากชนบทสู่เมือง และการเปลี่ยนแปลงทางประชากรศาสตร์ และ (4) ภาคเกษตรกรรมถูกลดความสำคัญลงในระบบเศรษฐกิจโดยรวม ในขณะที่ภาคอุตสาหกรรมและภาคบริการขยายตัวอย่างรวดเร็ว

สำหรับประเทศไทย การเปลี่ยนผ่านในภาคเกษตรกรรม เริ่มต้นมาตั้งแต่ภายหลังจากไทยทำสนธิสัญญาบาวริงกับอังกฤษ พ.ศ. 2398 ก่อนช่วงเวลาดังกล่าวนี้ การส่งออกสินค้าเกษตรของไทยยังมีข้อจำกัดมาก เนื่องจากอุปสรรคทางการคมนาคมขนส่ง และมีกรมพระคลังสินค้าเท่านั้น ที่มีกำลังเพียงพอในการค้าขายกับต่างประเทศ การเข้ามารับซื้อสินค้าเกษตรของพ่อค้าต่างชาติยังถูกจำกัด สนธิสัญญาบาวริง ได้ทำให้สยามเปิดการค้าเสรีกับตลาดนานาชาติ พ่อค้าชาวต่างประเทศสามารถเข้ามารับซื้อสินค้าการเกษตรได้ การเปิดการค้าขายต่างประเทศในช่วงนั้นส่งผลให้เกิดการขยายตัวของปลูกข้าวในภาคกลาง มีการบุกเบิกที่ดินใหม่ ๆ และการขุดลอกคลอง เพื่อประโยชน์สำหรับการปลูกข้าวอย่างกว้างขวางในที่ราบภาคกลาง อย่างเช่นทุ่งรังสิต ทำให้ประเทศไทยมีข้าวเป็นสินค้าออก ตั้งแต่ช่วงนั้นมา

การขยายพื้นที่เพาะปลูกและการเพิ่มความหลากหลายประเภทของสินค้าเกษตร

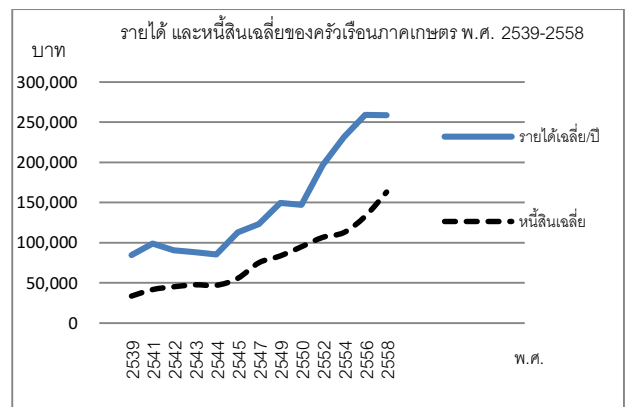
ภายหลังสงครามโลกครั้งที่สอง มาจนถึงช่วงประมาณกลางพุทธศตวรรษที่ 2520 การเปลี่ยนผ่านการเกษตรของประเทศไทย มีลักษณะสำคัญคือการขยายพื้นที่เพาะปลูก (Extensification) และการกระจายประเภทสินค้าเกษตรออกไปหลากหลายเพิ่มขึ้น (Diversification) นอกเหนือจากข้าว ในช่วงนี้มีการพัฒนาการคมนาคมขนส่ง โดยเฉพาะทางรถยนต์ ทำให้ภาคเกษตรกรรมของประเทศมีการเติบโตอย่างรวดเร็ว ประเทศไทยมีการส่งออกผลผลิตทางการเกษตรหลายชนิด รวมถึงการเพิ่มมูลค่าของสินค้าเกษตร โดยเฉพาะในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจฉบับที่ 4 ที่มีการเติบโตของอุตสาหกรรมเกษตร เช่น การส่งออกผลไม้กระป๋อง นับแต่นั้นเป็นต้นมาประเทศไทยก็ทำเกษตรกรรมในเชิงการค้า โดยเป็นผู้ผลิตสินค้าภาคเกษตรที่สำคัญหลายชนิด เช่น ข้าว ยางพารา ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ มันสำปะหลัง ลำไย ปอ เป็นต้น การขยายตัวของผลผลิตทางการเกษตร เริ่มต้นด้วยการขยายพื้นที่เพาะปลูก (Pinthong, 1991) ควบคู่ไปกับการใช้ปัจจัยการผลิต หรือเทคโนโลยีการเกษตรใหม่ ๆ

แรงขับเคลื่อนให้เกิดการเปลี่ยนผ่านที่สำคัญอย่างหนึ่งมาจากการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างประชากร นับตั้งแต่ที่ประเทศไทยได้

เริ่มใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ความก้าวหน้าทางการแพทย์ที่ขยายตัวไปสู่ประชากรในชนบทด้วยแผนพัฒนาทำให้ประชากรมีการเพิ่มจำนวนขึ้นอย่างรวดเร็ว ในช่วงระหว่างคริสต์ทศวรรษที่ 1960 และ 1970 ประเทศไทยได้เปลี่ยนจากประเทศ ที่มีประชากรต่อที่ดินต่ำ (Low Man-land Ratio) ไปสู่ประเทศที่มีประชากรหนาแน่นอย่างรวดเร็ว รัฐบาลได้ตระหนักถึงปัญหาการเพิ่มประชากรมาตั้งแต่ช่วงปลายคริสต์ทศวรรษที่ 1970 และได้นำเอาโปรแกรมการควบคุมประชากรมาใช้อย่างจริงจังนับตั้งแต่ช่วงนั้น การเพิ่มของประชากร ส่งผลให้เกิดแรงกดดันให้ครัวเรือนเกษตรกรต้องขยายพื้นที่เพาะปลูก เพื่อให้ได้ผลผลิตเพียงพอสำหรับการเลี้ยงดูสมาชิก และในขณะเดียวกันความเติบโตของภาคเศรษฐกิจสมัยใหม่ ก็เป็นแรงผลักดันให้เกษตรกร อพยพเข้ามาทำมาหากินในภาคเศรษฐกิจใหม่ อย่างไรก็ตาม ลักษณะการอพยพของประชากร จากภาคเกษตรเข้าสู่ภาคเศรษฐกิจใหม่ แตกต่างออกไปจากที่เกิดขึ้นในยุโรปหรือในประเทศอุตสาหกรรมตะวันตก กล่าวคือ ครัวเรือนยังไม่ทิ้งการเกษตร สมาชิกส่วนหนึ่งยังคงทำการเกษตรต่อไป ลักษณะเช่นนี้ ได้ทำให้การเปลี่ยนผ่านโครงสร้าง เป็นไปดังคำทำนายของทฤษฎีคลาดลิสต์ ภาคเศรษฐกิจสมัยใหม่ ไม่อาจจะดูดซับเอาแรงงานจากภาคเกษตรเข้าไปจำนวนมากพอที่จะทำให้เกิดการปรับโครงสร้างอย่างชัดเจน

แรงขับเคลื่อนให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอีกด้าน มาจากนโยบายที่เกี่ยวข้องกับสินเชื่อเกษตรกร ปัจจัยการผลิตใหม่ ๆ และเทคโนโลยีใหม่ ซึ่งเติบโตมาพร้อมกัน ใน พ.ศ. 2509 รัฐบาลได้ตั้งธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธกส.) ขึ้นมาเพื่อทำหน้าที่จัดหาสินเชื่อให้แก่เกษตรกร สินเชื่อดังกล่าวนี้ถูกนำไปในการลงทุนด้านการเกษตร ได้แก่การซื้อปัจจัยการผลิตคือปุ๋ย ยาฆ่าแมลง ตลอดจนเครื่องจักรทางการเกษตรอย่างเช่นรถไถเดินตาม (Thongpan, 1993) ช่วงเวลาหลังจากนั้นมา ได้เกิดการเปลี่ยนผ่านในระดับฟาร์มอย่างเห็นได้ชัด คือมีการใช้ปัจจัยการผลิตใหม่ ๆ ทั้งปุ๋ยและยาฆ่าแมลงเพิ่มขึ้น และแน่นอนที่สุดว่าได้ทำให้ผลผลิตการเกษตรโดยรวมเพิ่มขึ้นด้วย อย่างไรก็ตาม การเพิ่มขึ้นของผลผลิต เกิดขึ้นพร้อม ๆ กับการเพิ่มหนี้สินส่วนการเพิ่มรายได้ก็มีความผันแปรไปตามราคาตลาดการศึกษาของ Promphakping (2000) ในหมู่บ้านดอนหัน

ที่จังหวัดขอนแก่นชี้ว่า ชาวบ้านจำนวนมากได้หันไปใช้รถไถเดินตาม โดยเขาประเมินว่า รถไถเดินตามที่ชาวบ้านเป็นเจ้าของรวมกันทั้งหมดสามารถทำงานได้เสร็จภายในสองสัปดาห์เท่านั้น การคำนวณนี้ชี้ให้เห็นว่า ชาวบ้านอาจจะซื้อรถไถมาเพื่อใช้งานเพียงสองหรือสามเดือนเท่านั้น รถไถจึงถูกใช้งานต่ำกว่าความสามารถ (ในขณะที่ดอกเบี้ยเงินกู้ ธกส. จำนวนเต็มเวลาเป็นรายปี) ตลอดระยะเวลากว่า 50 ปีที่ผ่านมา ธกส. มีความเติบโตจากการดำเนินงานมาตลอด และความเติบโตดังกล่าวนี้ส่วนหนึ่งก็มาจากหนี้สินของเกษตรกร มาถึงปัจจุบัน หนี้ครัวเรือนเกษตรกร กลายเป็นวงจรรที่ทั้งเกษตรกรและ ธกส. ยากที่จะหลุดออกจากวงจรรอันนี้ กราฟข้างล่างชี้ให้เห็นว่า ในช่วงประมาณ 20 ปีที่ผ่านมา แม้รายได้ของครัวเรือนเกษตรกรจะเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่องตามภาวะเศรษฐกิจของประเทศ แต่หนี้สินของเกษตรกรก็เพิ่มขึ้นเป็นเงาตามตัว เมื่อนำเอาหนี้สินเฉลี่ยหักออกจากรายได้เฉลี่ยก็จะพบว่า รายได้เฉลี่ยของครัวเรือนเพิ่มขึ้นเพียงเล็กน้อยหรือเกือบจะไม่เพิ่ม นอกจากนี้ การเพิ่มขึ้นของรายได้เฉลี่ยของครัวเรือนเกษตรกร ปรากฏชัดในช่วงที่การเมืองของประเทศเป็นแบบประชาธิปไตย ซึ่งผู้มีสิทธิออกเสียงเลือกตั้งที่เป็นเกษตรกรหรือคนในชนบท มีอิทธิพลต่อนโยบาย แต่นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2556 เป็นต้นมา การเพิ่มขึ้นของรายได้เฉลี่ยของครัวเรือนเกษตรกร เมื่อพิจารณาจากกราฟมีลักษณะเกือบจะคงที่ ในขณะที่หนี้สินเฉลี่ยยังมีแนวโน้มที่จะเพิ่มขึ้น

ที่มา National Statistical Office of Thailand (2017, as cited in The Fiscal Policy Office, 2018)

รูปที่ 1 รายได้ และหนี้สินเฉลี่ยของครัวเรือนภาคเกษตร พ.ศ. 2539- 2558 (Average incomes and debts of agricultural households during 1996-2015)

กรอบนโยบายอีกอย่างหนึ่งที่เริ่มต้นในช่วงนี้ แต่ไม่ประสบความสำเร็จนักคือการปฏิรูปที่ดิน ในหลายประเทศ นโยบายการปฏิรูปที่ดินนอกจากจะใช้เป็นเครื่องมือในการกระจายรายได้ และสร้างความเป็นธรรมให้กับสังคม สำหรับประเทศไทยในปี พ.ศ. 2518 ได้มีการประกาศใช้กฎหมายปฏิรูปที่ดินเพื่อการเกษตรออกมาใช้ และมีการปรับปรุงครั้งสำคัญเมื่อปี พ.ศ. 2532 นโยบายการปฏิรูปที่ดินเพื่อการเกษตร เน้นจัดหาที่ดินให้เกษตรกรทำการเกษตร แต่จำกัดสิทธิในการเป็นเจ้าของ ที่ดินที่ได้รับการจัดสรร ไม่สามารถแบ่งแยก และไม่สามารถโอนได้ (ยกเว้นการตกทอดเป็นมรดก) เหตุผลที่สำคัญในการดำเนินการเช่นนี้เพื่อป้องกันการสูญเสียที่ดินของเกษตรกรด้วยการขาย (Thailand Development Research Institute, 1992) ที่ดินที่นำมาใช้ในการปฏิรูปเป็นที่ดินของรัฐ โดยเฉพาะป่าเสื่อมโทรม ในปี พ.ศ. 2535 สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทยประเมินว่า มีที่ดินที่รัฐจำนวนประมาณ 128 ล้านไร่ เมื่อปี พ.ศ. 2551 สำนักงานปฏิรูปที่ดินรายงานว่ามีที่ดินที่ได้รับประกาศให้เป็นเขตปฏิรูป 54,917,051 ไร่ มีการจัดสรรที่ดินให้เกษตรกรไปแล้วจำนวน 39,961,663 ไร่ (Division of Technical Affairs, Land Reform Bureau, 2018) การปฏิรูปที่ดินโดยไม่ได้ให้กรรมสิทธิ์เอกชนในที่ดินทำกินอย่างเต็มรูปแบบ ดูเหมือนว่าสามารถกันเกษตรกรออกจากพลังของตลาดที่ดิน และทำให้เกษตรกรยังคงอยู่ในอาชีพเกษตรเป็นจำนวนมาก อย่างไรก็ตาม การไม่ได้รับสิทธิอย่างเต็มรูป ทำให้เกษตรกรขาดแรงจูงใจในการลงทุนปรับปรุงที่ดิน และทำให้เกิดตลาดที่ดินนอกระบบ การซื้อขายที่ดินปฏิรูปแม้จะไม่ถูกต้องตามกฎหมาย แต่ก็เป็นเรื่องปกติ ในทางทฤษฎีการที่เกษตรกรไม่มีกรรมสิทธิ์ในที่ดิน เป็นเหตุผลหลักอย่างหนึ่งที่ทำให้เกิดความเสื่อมโทรมของทรัพยากรดิน ที่เรียกว่า โศกนาฏกรรมของส่วนรวม (Common Tragedy)

กล่าวโดยสรุป การเปลี่ยนผ่านการเกษตรไทยนับตั้งแต่ราวหลังสงครามโลกครั้งที่สอง เริ่มต้นจากการขยายพื้นที่การเพาะปลูก ซึ่งได้รับแรงขับเคลื่อนมาจากการเพิ่มประชากรพร้อม ๆ กับการตอบสนองต่อตลาดนานาชาติ นโยบายด้านสินเชื่อและปัจจัยการผลิตทางการเกษตร (คือการตั้งธนาคาร ธกส.) ได้ทำให้การเกษตรเพิ่มความหลากหลายของชนิดสินค้า (Diversification) มากขึ้น ส่วนนโยบายเกี่ยวกับที่ดิน ได้ทำให้

เกษตรกรรายย่อย ยังคงมีที่ดินทำการเกษตร และเกษตรกรรายย่อยจำนวนมาก ยังคงทำการเกษตรควบคู่ไปกับการทำงานนอกภาคเกษตร การที่เกษตรกรยังคงอยู่ในการเกษตรจำนวนมาก และการที่ดินยังคงเป็นสมบัติของรัฐ เป็นปัจจัยที่เอื้ออำนวยให้ธุรกิจการเกษตร สามารถเข้าถึงทั้งที่ดินและแรงงานในภาคเกษตร โดยที่ธุรกิจเหล่านั้นไม่ต้องสะสมที่ดินด้วยตนเอง

การเกษตรแบบเข้มข้น (Intensification)

นับตั้งแต่ปลายพุทธศตวรรษที่ 2520 เป็นต้นมา การเพิ่มประชากรได้เพิ่มแรงกดดันไปสู่เรื่องการจัดที่ดินทำกินของเกษตรกรอย่างเห็นได้ชัด ผลของการให้สัมปทานป่าไม้ในช่วงหลายทศวรรษที่ผ่านมา ได้ทำให้ป่าเสื่อมโทรม และได้ทำให้เกษตรกรเคลื่อนเข้าไปยึดที่ป่าเป็นที่ทำกิน การเสื่อมโทรมลงของทรัพยากรธรรมชาติ โดยเฉพาะป่าไม้ ได้กลายมาเป็นวาระสำคัญของทั้งรัฐและองค์กรพัฒนาเอกชน รัฐได้ประกาศนโยบายและกฎหมายต่าง ๆ เพื่อคุ้มครองป่าไม้เข้มข้นมากขึ้น ในขณะที่เดียวกันราคาสินค้าเกษตรอาหารในตลาดโลกตกต่ำ ตามด้วยการเปิดเสรีตลาดการเงิน ทั้งหมดนี้ส่งผลต่อการเปลี่ยนผ่านการเกษตรในช่วงนี้ ทั้งทางตรงและทางอ้อม

การทำการเกษตรแบบเข้มข้น (Intensification) เกี่ยวข้องกับการขยายตัวของธุรกิจการเกษตร ธุรกิจเหล่านี้ เข้ามาเกี่ยวข้องกับเกษตรกรหลายแบบ ตั้งแต่เป็นผู้จัดหาปัจจัยการผลิตใหม่ ๆ (และผู้ขาดการเป็นผู้จัดหาปัจจัยการผลิต) ตลอดไปจนถึงเป็นผู้ส่งออก ลักษณะที่สำคัญของการเปลี่ยนผ่านการเกษตรในช่วงนี้ก็คือ เกษตรกรรายย่อย ได้ถูกผนวกเข้าไปอยู่ในห่วงโซ่อุปทานของอุตสาหกรรมเกษตรมากขึ้น

เกษตรกรรายย่อยเป็นใคร ดังที่ได้กล่าวไว้ในช่วงที่ผ่านมาว่า ในทางทฤษฎี มีข้อถกเถียงเกี่ยวกับเกษตรกรรายย่อยซึ่งถือได้ว่าเป็นแบบวิถีหลักของการเกษตรทั่วโลก การถกเถียงส่วนใหญ่ชี้ให้เห็นข้อจำกัดของทฤษฎีคลาสสิก (ทั้งกระแสหลักและกระแสวิพากษ์) ในการทำความเข้าใจและทำนายเกษตรกรรายย่อยในภาวะของการเปลี่ยนผ่าน ในประเทศไทย เกษตรกรรายย่อย (ในปัจจุบัน ภาษาอังกฤษที่ใช้ในวงนโยบายองค์กรระหว่างประเทศ เรียกว่า Smallholders) จากสามะโน

การเกษตรของไทย ในปี พ.ศ. 2557 ซึ่งว่า ประเทศไทยมีจำนวนครัวเรือนเกษตรกรทั้งหมด 5.906 ล้านครัวเรือน ในจำนวนนี้เป็นเกษตรกรในภาคอีสาน 2.744 ล้านครัวเรือน ภาคเหนือจำนวน 1.304 ล้านครัวเรือน ภาคกลาง 0.804 ล้านครัวเรือน และภาคใต้จำนวน 1.06 ล้านครัวเรือน

ลักษณะที่สำคัญของเกษตรกรรายย่อย ก็คือ เป็นฟาร์มขนาดเล็ก บนที่ดินที่มีขนาดจำกัด (การใช้ที่ดินเพื่อการเกษตรเฉลี่ยอยู่ที่ครัวเรือนละ 25.26 ไร่หรือ 10.1 เอเคอร์) อย่างไรก็ตามครัวเรือนเกษตรกรไม่ได้ทำการเกษตรอย่างเดียว ครัวเรือนเกษตรกรจำนวนมาก ส่งแรงงานรุ่นใหม่ ๆ เข้าไปทำงานในเมืองหรือไปทำงานต่างประเทศ อย่างเช่นได้หวั่น เกาหลีใต้ (ลักษณะเช่นนี้ คือความสัมพันธ์ระหว่างเขตอุตสาหกรรมก้าวหน้าและเขตเกษตรล้าหลัง ที่เขตอุตสาหกรรมก้าวหน้า สามารถได้ประโยชน์จากแรงงานเกษตร โดยที่ไม่จำเป็นต้องผนวกเอาแรงงานเกษตรเข้าไปอยู่ในระบบจ้างงานอย่างเป็นทางการเต็มรูปแบบ) ครัวเรือนเกษตรกรอาศัยแรงงานของตนเอง หรือแรงงานรับจ้างท้องถิ่นในการทำการเกษตร นอกจากการส่งแรงงานไปทำงานนอกภาคเกษตรแล้ว ครัวเรือนยังอาจจะมีธุรกิจการผลิตหรือบริการต่าง ๆ อย่างเช่นการเช่าขายสินค้าในตลาดนัด หรือในหมู่บ้านชนบท ลักษณะเช่นนี้ ทำให้เกษตรกรเหล่านี้ ไม่ได้เป็นเพียง “ผู้ผลิตสินค้าเกษตรเท่านั้น” แต่กลายเป็นผู้ประกอบการธุรกิจขนาดเล็ก (Sattayanurak, 2017) ในแง่ของการผลิตทางการเกษตร ครัวเรือนเกษตรกรก็ถูกผนวกเข้าไปอยู่ในห่วงโซ่อุปทานที่แตกต่างกันไปตามประเภทสินค้าเกษตร

เครื่องมือ หรือนวัตกรรมทางการเกษตรที่เกิดขึ้นในช่วงนี้ ที่ทำให้การผลิตทางการเกษตรก้าวไปสู่การผลิตแบบเข้มข้น คือเกษตรพันธสัญญา ในประเทศไทยเกษตรพันธสัญญาปรากฏมานานแล้ว แต่ได้กลายเป็นกระแสหลักในช่วงแผนพัฒนาฉบับที่ 6 (ค.ศ. 1987-1991) เรียกว่าโครงการสี่ประสาน ประกอบด้วยธุรกิจการเกษตร เกษตรกร สถาบันทางการเงิน (คือ ธกส.) และรัฐ ซึ่งอาจจะเรียกได้ว่าเป็นเกษตรพันธสัญญาที่อำนวยความสะดวกโดยรัฐ ในช่วงของแผนพัฒนาฉบับที่ 6 มีโครงการเกษตรพันธสัญญาที่ได้รับอนุมัติจำนวน 20 โครงการ มีสองโครงการที่ไม่ได้นำไปปฏิบัติ (คือโครงการปลูกยูคาลิปตัสเพื่ออุตสาหกรรม

กระดาษ และโครงการเลี้ยงหมูแบบบูรณาการ) โครงการนี้เกี่ยวข้องกับสินค้าเกษตรหลายประเภท อย่างเช่นหน่อไม้ฝรั่ง ปานรามิ ไม้สำหรับอุตสาหกรรมเยื่อกระดาษ ละหุ่ง ข้าวทานตะวัน ข้าวสาลี ข้าวบาร์เลย์ ข้าวโพดพันธุ์ผสม ข้าวฟ่าง และมะม่วงหิมพานต์ รายงานของกรมส่งเสริมการเกษตรเมื่อตอนสิ้นสุดแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ได้สรุปให้เห็นปัญหาของเกษตรพันธสัญญาหลายอย่าง แต่ก็ชี้แนะว่า เกษตรพันธสัญญาควรจะดำเนินการต่อไป ในแผนพัฒนาฉบับต่อ ๆ มา ไม่ปรากฏเรื่องเกษตรพันธสัญญาอยู่ในแผนของทางราชการ (ซึ่งอาจจะเนื่องมาจากว่า เอกชนได้นำเอาเกษตรพันธสัญญาไปใช้อย่างกว้างขวางแล้ว) แต่ทางธุรกิจการเกษตรของไทย ประสบความสำเร็จในการผลักดันให้เกษตรพันธสัญญา เข้าไปอยู่ในกรอบความร่วมมือระหว่างประเทศ คือ “Ayeawady- Chao Phraya- Mekong Economic Cooperation Strategy; ACMECS) (Sriboonchitta & Wiboonpong, 2008)

การเกษตรแบบพันธสัญญา นำมาใช้เพื่อแก้ปัญหาเรื่องการเข้าถึงปัจจัยการผลิต ความรู้และเทคโนโลยีทางการผลิต และที่สำคัญคือ เกษตรพันธสัญญามักจะถูกใช้เป็นเครื่องมือในการระบายสินค้าเกษตร ป้องกันการผันผวนของราคาสินค้าเกษตร โดยมีการตกลงราคาล่วงหน้า เกษตรพันธสัญญาเป็นนโยบายของบริษัทธุรกิจการเกษตรขนาดใหญ่หลายบริษัทในประเทศไทย กรณีแรกคือการปลูกอ้อยที่อยู่ภายใต้อุตสาหกรรมน้ำตาล ก็มีลักษณะเป็นเกษตรพันธสัญญา เนื่องจากกฎหมายและน้ำตาล ที่กำหนดให้ (1) จำกัดการออกไปอนุญาตในการตั้งโรงงานและการส่งออก (2) การกระจายสินค้าถูกควบคุมโดยรัฐ (3) มีการควบคุมราคาน้ำตาลภายในซึ่งในประเด็นนี้ ทำให้อุตสาหกรรมน้ำตาลได้รับการปกป้องแม้ว่าราคาน้ำตาลโลกจะตกต่ำ และ (4) กฎหมายกำหนดให้มีการแบ่งปันกำไรระหว่างผู้ปลูกและอุตสาหกรรมน้ำตาลสัดส่วน 70 ต่อ 30 กฎหมายเหล่านี้ ทำให้การปลูกอ้อยอยู่ในรูปแบบพันธสัญญา โดยสมาคมผู้ปลูกอ้อย จะเป็นผู้รับโควตาในการปลูกอ้อย กระจายให้แก่สมาชิก และมีการกำหนดผู้รับซื้อ และตกลงราคาล่วงหน้า ในปัจจุบันมีโรงงานน้ำตาลจำนวน 51 โรงงานเปิดดำเนินการอยู่ทั่วประเทศ มีกำลังการผลิตรวมกัน 105.96 ล้านตันอ้อย มีบริษัทมิตรผลและ

ไทยรุ่งเรือง เป็นอุตสาหกรรมหลัก ที่มีส่วนแบ่งตลาดรวมกัน 36 เปอร์เซ็นต์ ในฤดูกาลเพาะปลูกปี พ.ศ. 2550-2551 สถิติทางราชการรายงานว่า ประเทศไทยปลูกอ้อยรวมกันเป็นพื้นที่ 11.03 ล้านไร่ คิดเป็นประมาณ ร้อยละ 11.56 ของพื้นที่ทางการเกษตร มีผู้ปลูกอ้อยจำนวน 309,821 ราย หรือคิดเป็นประมาณร้อยละ 6 ของเกษตรกรทั่วประเทศ อย่างไรก็ตาม ในความเป็นจริง มีเกษตรกรที่เป็นลูกไร่รับเอาโคเวต้ามาจากผู้อื่น และไม่ได้จดทะเบียนปลูกอ้อยอีกจำนวนมาก ในช่วงรัฐบาล คสช. มีการอนุญาตตั้งโรงงานน้ำตาลเพิ่มเติมอีก เนื่องจากมองว่า การปลูกอ้อยของเกษตรกร เป็นการแก้ปัญหาในเรื่องการจัดหาปัจจัยการผลิตและการหาแหล่งจำหน่ายผลผลิตได้ดี

ในขณะที่อุตสาหกรรมอ้อยและน้ำตาล เป็นการเกษตรพันธสัญญาที่มีรัฐเข้าไปเกี่ยวข้อง (มีกฎหมายเกี่ยวกับอ้อยและน้ำตาล ซึ่งเป็นเหตุให้บราซิลนำเรื่องไปร้องเรียน WTO กล่าวหาว่ารัฐเข้าไปอุดหนุนสินค้าเกษตร กดดันให้ไทยยกเลิกหรือแก้กฎหมายดังกล่าวนี้) กรณีที่สองเป็นการเกษตรพันธสัญญาภายใต้บริษัทเอกชน กลุ่มธุรกิจเอกชนที่ใหญ่ที่สุดที่ใช้นโยบายเกษตรพันธสัญญาคือกลุ่มบริษัทเจริญโภคภัณฑ์หรือ ซีพี เริ่มดำเนินธุรกิจมาตั้งแต่ปี ค.ศ. 1921 และเติบโตกลายเป็นบริษัทข้ามชาติขนาดใหญ่ และแตกไลน์ธุรกิจออกไปเป็นจำนวนมาก ภายใต้ชื่อบริษัท ซีพีกรุ๊ป ภายใต้กลุ่มบริษัทนี้ กลุ่มธุรกิจอาหาร หรือที่เรียกย่อว่า ซีพีเอฟ (C.P.F) ถือว่าเป็นกลุ่มธุรกิจที่ใหญ่ที่สุดในปัจจุบันภายใต้กลุ่มนี้ มีจำนวนบริษัทจัดตั้งขึ้นมา 127 บริษัท 96 บริษัทดำเนินธุรกิจในประเทศไทย 17 บริษัทดำเนินธุรกิจในต่างประเทศ และอีก 14 บริษัทดำเนินธุรกิจที่ไม่เกี่ยวกับการเกษตรโดยตรง ธุรกิจของซีพีเอฟ ครอบคลุมการผลิตอาหารสัตว์ ปุ๋ย เมล็ดพันธุ์ และธุรกิจแปรรูปอาหารสำเร็จและกึ่งสำเร็จรูป ในปี ค.ศ. 2012 บริษัทรายงานว่า ผลกำไรจากการประกอบธุรกิจของกลุ่ม ซีพีเอฟรวมกันสูงถึง 209,313 ล้านบาท (ในปีเดียวกันนี้ กระทรวงกลาโหมได้รับจัดสรรงบประมาณแผ่นดินจำนวนใกล้เคียงกันกับกำไรของกลุ่มบริษัท ซีพีเอฟ คือ 222,436 ล้านบาท) (Laurujisawat, 2012)

แน่นอนที่สุดว่า ขนาดธุรกิจที่ใหญ่โต ทำให้กลุ่มธุรกิจ ซีพี และกลุ่มธุรกิจการเกษตรอื่น ๆ มีผลต่อการเปลี่ยนผ่านการเกษตรของไทยอย่างมาก บริษัทเหล่านี้ได้ใช้นโยบายเกษตรพันธสัญญา เป็นเครื่องมือสำคัญในการทำงานร่วมกับเกษตรกรรายย่อย ดังนั้นในขั้นตอนของการเปลี่ยนผ่านไปสู่การเกษตรเข้มข้น เราจึงเห็นการเข้าไปมีบทบาทของธุรกิจเกษตรขนาดใหญ่ในการเกษตรไทย ธุรกิจเหล่านี้ทำหน้าที่ในการจัดหาปัจจัยการผลิต ความรู้และเทคโนโลยีสมัยใหม่ ตลอดจนการสร้างช่องทางในการระบายสินค้าของตนเอง (ธุรกิจเหล่านี้ เข้าไปลงทุนในอุตสาหกรรมการค้าปลีกอาหารด้วย) เส้นทางการเปลี่ยนผ่านนี้ ธุรกิจการเกษตรขนาดใหญ่ไม่จำเป็นต้องสะสมที่ดินขึ้นมาด้วยตนเอง แต่สามารถได้ประโยชน์จากการที่เกษตรกรรายย่อย ยังคงมีที่ดินทำกินอยู่ และนอกจากนั้นธุรกิจการเกษตรเหล่านี้ ได้ประโยชน์จากแรงงานในภาคเกษตรซึ่งยังคงมีอยู่จำนวนมาก และการเกษตรแบบพันธสัญญาได้ช่วยให้ธุรกิจการเกษตรสามารถเข้าถึงที่ดินและแรงงานเกษตรได้อย่างกว้างขวาง ที่สำคัญคือเราได้เห็นการเติบโตของธุรกิจการเกษตร ที่เกิดจากการเปลี่ยนผ่านไปสู่การเกษตรแบบเข้มข้น อย่างเช่นบริษัทกลุ่ม ซีพี และบริษัทอื่น ๆ ในขณะที่เกษตรกรรายย่อย ยังคงยากจน มีคุณภาพชีวิตที่ต่ำกว่าประชากรกลุ่มอื่น ๆ ของประเทศ ภาพที่ตรงข้ามกันเช่นนี้ อาจจะช่วยให้เรามองเห็นเบื้องหลังของกระบวนการเปลี่ยนผ่านการเกษตรได้ชัดเจน

สมาร์ทฟาร์มเมอร์: ทางแยกของการเปลี่ยนผ่าน

ในปัจจุบัน การเกษตรของไทยได้แตกออกเป็นสองกระแสกระแสแรกเรียกได้ว่าเป็นการเกษตรกระแสหลัก ที่เกษตรกรปลูกพืชเพื่อเป็นวัตถุดิบของอุตสาหกรรมเกษตร จำนวนหนึ่งเป็นผู้รับจ้างผลิตให้กับธุรกิจการเกษตรภายใต้พันธสัญญาแบบต่าง ๆ เช่น การเลี้ยงปลากระชัง การเลี้ยงไก่ หมู และอื่น ๆ อีกมาก การเกษตรแบบนี้ เป็นกระแสที่ต่อเนื่องมาตั้งแต่การปฏิวัติเขียว ปัญหาและความท้าทายต่าง ๆ เราได้นำเสนอไว้พอสมควรแล้ว

ส่วนอีกกระแสหนึ่ง อาจจะเรียกว่าเป็นเกษตรทางเลือก ซึ่งมีชื่อเรียก และมีรูปแบบที่แตกต่างกันออกไป อย่างเช่นเกษตร

อินทรีย์ เกษตรยั่งยืน เกษตรผสมผสาน เกษตรธรรมชาติ วนเกษตร และอื่น ๆ อีกมาก การเกษตรแบบนี้อาจจะมีรูปแบบที่แตกต่างกันออกไป แต่มีลักษณะร่วมกันหลายอย่าง คือ (1) ไม่เน้นการได้ผลผลิตสูงสุดเป็นเป้าหมายหลักอย่างเดียว (2) คำนึงถึงความสอดคล้อง หรือความสามารถของระบบนิเวศธรรมชาติ ในการรองรับกิจกรรมทางการเกษตร และความยั่งยืนของทรัพยากรธรรมชาติ (3) คำนึงถึงสุขภาพของทั้งผู้ผลิตและผู้บริโภค (4) กิจกรรมการผลิต ยังสอดคล้องกับผู้ผลิตรายย่อย ทั้งในแง่กำลังแรงงาน ปัจจัยการผลิตและเทคโนโลยีการผลิต และสังคมวัฒนธรรมท้องถิ่น การเกษตรแบบนี้ได้รับการสนับสนุนจากภาคประชาสังคม แต่ในระยะหลัง ๆ แนวทางหลายอย่างที่ริเริ่มโดยการเกษตรทางเลือกก็เข้าไปอยู่ในมาตรการทางนโยบายของภาครัฐ อย่างเช่น เกษตรอินทรีย์ หรือเกษตรทฤษฎีใหม่ (ที่ไม่ได้เน้นการผลิตให้ได้ผลผลิตสูงสุด) กระนั้นก็ตาม การเกษตรทางเลือกยังไม่แพร่หลายเท่ากับการเกษตรกระแสหลัก

เนื่องจากว่าการเกษตรทั้งสองแบบ มีทิศทางที่แตกต่างกันอย่างเห็นได้ชัด การเปลี่ยนผ่านของการเกษตร จึงมาถึงทางแยกที่สำคัญ ในส่วนต่อไปเราจะนำเสนอเงื่อนไขที่จะส่งผลต่อเส้นทางในอนาคตของการเปลี่ยนผ่านการเกษตรของไทย

เงื่อนไขแรกคือการเติบโตและการขยายตัวของเทคโนโลยีและนวัตกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับเกษตรและอาหาร ทั้งการผลิต การจำแนกแจกจ่ายผลผลิตและการบริโภค ในเรื่องนี้ การเกษตร 4.0 หรือสมาร์ทฟาร์มเมอร์ ที่นำเสนอเป็นคำหลักของการรณรงค์นโยบายของรัฐ ให้ภาพตรงนี้ค่อนข้างดี

คำว่าเกษตร 4.0 และคำว่าสมาร์ทฟาร์มเมอร์ (ภาษาไทยแปลว่าเกษตรอัจฉริยะ แต่คำแปลยังเป็นที่แพร่หลายน้อยกว่าคำว่าสมาร์ทฟาร์มเมอร์) ต่างก็ชี้ให้เห็นถึงความก้าวหน้าและความสำคัญของวิทยาศาสตร์เทคโนโลยี ที่มีต่อการเกษตร อย่างไรก็ตามในทัศนะทางนโยบาย ก็ยังมองว่า ปัญหาที่สำคัญของภาคเกษตรก็คือปัญหาการเพิ่มผลิตภาพ (Productivity) ของการเกษตร เอกสารเผยแพร่ของทางภาครัฐเสนอว่า หลักการสำคัญของสมาร์ทฟาร์มเมอร์ มี 4 ประการ คือ (1) การลดต้นทุนในกระบวนการผลิต (2) การเพิ่มคุณภาพและมาตรฐานการผลิต

และมาตรฐานของสินค้า (3) การลดความเสี่ยงในภาคเกษตรซึ่งเกิดจากการระบาดของโรคพืชหรือภัยธรรมชาติ และ (4) การจัดการและส่งผ่านความรู้ (Knowledge Management and Transfer) โดยการนำเอาเทคโนโลยีจากการวิจัยไปประยุกต์สู่การปฏิบัติ ในเอกสารเดียวกันนี้ ยังแสดงแนวคิดของศูนย์เทคโนโลยีอิเล็กทรอนิกส์และคอมพิวเตอร์แห่งชาติ (NECTEC) ซึ่งเสนอว่า แนวคิดหลักของสมาร์ทฟาร์มเมอร์คือ การประยุกต์ใช้เทคโนโลยีอิเล็กทรอนิกส์และคอมพิวเตอร์ รวมถึงเทคโนโลยีสารสนเทศการสื่อสาร ในการพัฒนาห่วงโซ่อุปทานของกระบวนการผลิตสินค้าเกษตรไปจนถึงผู้บริโภค

นโยบายเกษตร 4.0 หรือสมาร์ทฟาร์มเมอร์ ได้อาศัยเงื่อนไขความก้าวหน้าของเทคโนโลยี เพื่อที่จะผลักดันให้เกิดการเพิ่มผลผลิตอย่างต่อเนื่อง เราอาจมองได้ว่าเมื่อเป็นเช่นนั้น สมาร์ทฟาร์มเมอร์ ก็จะถูกผนวกเข้ามาอยู่ในห่วงโซ่อุปทานของอุตสาหกรรมเกษตรและอาหาร เทคโนโลยีจะช่วยให้เกิดการกลายเป็นอุตสาหกรรมในภาคเกษตรลึกลงไปถึงระดับฟาร์ม แต่หากเรามองอีกในแง่หนึ่ง สมาร์ทฟาร์มเมอร์เหล่านี้ อาจจะเข้าไปเชื่อมโยงกับห่วงโซ่อุปทานของอีกกระแสหนึ่ง ที่ไม่ได้มองว่าการเพิ่มผลผลิตเป็นเป้าหมายหลัก อย่างเช่นการเกษตรอินทรีย์ เป็นต้น เทคโนโลยีและความรู้ต่าง ๆ ในปัจจุบันได้กระจายออกไปจากการควบคุมของบริษัทธุรกิจเกษตรขนาดใหญ่ และมีราคาที่เหมาะสมเกษตรกรรายย่อยสามารถเข้าถึงได้หลายอย่าง ดังนั้นความก้าวหน้าของเทคโนโลยี ในแง่หนึ่งอาจจะทำให้เกษตรกรรายย่อย ถูกผนวกเข้ามาอยู่ในห่วงโซ่อุปทานของอุตสาหกรรมเกษตรและอาหารได้กว้างขวางขึ้น แต่อีกแง่หนึ่งเทคโนโลยีเหล่านี้อาจจะปลดปล่อยให้เกษตรกรออกไปจากห่วงโซ่อุปทานของธุรกิจกระแสหลัก และสร้างเส้นทางใหม่ของการเปลี่ยนผ่านการเกษตรขึ้นมาได้

เงื่อนไขที่สองคือความเติบโตของเมือง ในงานวิจัยของ Theerasasawat et al. (2018) ชี้ให้เห็นว่า ท่ามกลางการขยายตัวของการค้าปลีกอาหารแบบใหม่ ตลาดสดซึ่งเป็นระบบการจัดหาอาหารแบบเดิม หรือเป็นตลาดชาวบ้าน ก็ยังเติบโตและอยู่รอดได้ ในปี พ.ศ. 2559 การค้าปลีกสมัยใหม่ที่เรียกว่า modern trade มีมูลค่ารวมกันในตลาดถึงกว่าร้อยละ 15 ของ 2.2 ล้านล้านบาท หรือคิดเป็นประมาณร้อยละ 15 ของ

ผลิตภัณฑ์มวลรวมประชาชาติ ในปี พ.ศ. 2558 ประเทศไทยมีร้านสะดวกซื้อ ห้างสรรพสินค้า ดิสเคาท์สโตร์ และซูเปอร์มาร์เกตรวมกันถึง 14,380 แห่ง (Ninkitsaranon & Sathapongpakdee, 2017) การค้าปลีกสมัยใหม่ดังกล่าวนี้ มีธุรกิจหลักคือการค้าปลีกอาหาร ซึ่งรวมไปถึงอาหารสด การค้าปลีกสมัยใหม่เหล่านี้ บางแห่งได้ลงไปส่งเสริมให้เกษตรกร ผลิตพืชผักหรือสินค้าเกษตร ตามมาตรฐานที่ธุรกิจค้าปลีกกำหนด แล้วธุรกิจค้าปลีกเป็นผู้รับซื้อเพื่อนำไปจำหน่ายใน outlets ของตนเองต่อไป ท่ามกลางการขยายตัวเช่นนี้ ตลาดสดก็ยังเติบโตต่อมาได้ ในช่วงประมาณ 20 ปีที่ผ่านมา ได้เกิดตลาดขายส่งผักและผลไม้ขนาดใหญ่ขึ้นที่กรุงเทพฯ คือตลาดไทย ทำหน้าที่ในการรวบรวมผลผลิตสินค้าเกษตรโดยเฉพาะผลไม้และผัก แล้วกระจายไปสู่ตลาดสดทั่วประเทศ ในระดับจังหวัดก็ได้เกิดตลาดขายส่งพืชผักในลักษณะเดียวกัน ขึ้นมาหลายจังหวัด สิ่งเหล่านี้เติบโตควบคู่ไปกับ modern trade ในงานของสุวิทย์ ธีรศาสตร์ ได้ถามผู้ค้ารายย่อยในตลาดสด ถึงความกังวลต่อการขยายตัวของธุรกิจค้าปลีกอาหาร และพบว่า ผู้ค้ารายย่อยในตลาดสด ส่วนใหญ่ไม่ได้กังวล และมองว่าไม่ได้ส่งผลกระทบต่อตนเอง เพราะเป็น “คนละตลาด”

การขยายตัวของตลาดสด เกี่ยวข้องและแยกไม่ออกจาก การขยายตัวและการเติบโตของเมือง หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งคือ ตลาดสดซึ่งเคยเป็นตลาดชาวบ้าน ได้ปรับตัวเข้ามาทำหน้าที่เป็นผู้จัดหาอาหารให้แก่คนเมืองด้วย ในระยะแรกคือประมาณช่วงก่อนปี พ.ศ. 2540 ตลาดสดมักจะต้องอยู่ใกล้ บขส. และรอบ ๆ ตลาดสด จะมีร้านขายของชำ หรือเป็นธุรกิจค้าปลีกแบบ “ห้องแถว” กล่าวอีกอย่างหนึ่งก็คือ การจัดหาอาหารสำหรับคนในเมืองโดยตลาดสด ใช้พื้นที่ตั้งอยู่รวมกับพื้นที่อื่น ๆ คือเป็นแหล่งกลาง เพื่อการประหยัด เมื่อคนมาซื้ออาหารที่ตลาด ก็สามารถหาซื้อสินค้าอื่น ๆ บริเวณใกล้เคียงได้ โดยไม่ต้องเดินทางไกล ในปัจจุบันแบบแผนของการคมนาคมได้เปลี่ยนแปลงไปมาก คนหันมาพึ่งยานพาหนะของตนเอง และธุรกิจค้าปลีกแบบห้องแถว ได้รับผลกระทบจากการขยายตัวของการค้าปลีกสมัยใหม่ ทำให้ตลาดสดต้องปรับเปลี่ยนไปมาก ตลาดสดได้หันมาทำหน้าที่เป็น suppliers ให้แก่ผู้ประกอบการธุรกิจอาหาร (ร้านอาหาร) และร้านค้าย่อยที่กระจายอยู่ทุกซอกทุกซอยของ

เมือง และหมู่บ้านในชนบท ที่มีแผงขายของสดด้วย นอกจากนั้นยังเกิดตลาดย่อย ๆ ขายของสดหรืออาหารปรุงสำเร็จบางเวลา (ตลาดเช้า ตลาดเย็น) กระจายออกไปในพื้นที่ต่าง ๆ และผู้ค้ารายย่อยบางคนได้เข้าไปขายอาหารสดในตลาดนัด ที่กำลังเติบโต และขยายตัวออกไปทั่วประเทศ กล่าวโดยสรุปก็คือ ในขณะที่การค้าปลีกสมัยใหม่ สามารถเติบโตและขยายตัวได้อย่างแข็งแกร่ง ตลาดสดที่ทำหน้าที่ในการจัดหาอาหารสำหรับผู้อยู่อาศัยในเมืองแบบเดิม ก็สามารถมีช่องทางเติบโตต่อมาได้

การเติบโตของเมือง ที่เป็นแรงขับทำให้การเติบโตของตลาดสดในแง่หนึ่งก็คือการเติบโตของผู้บริโภค ในขณะที่ธุรกิจค้าปลีกสมัยใหม่ ได้สร้างค่านิยมเกี่ยวกับอาหารแบบสมัยใหม่ขึ้นมา และทำให้การค้าปลีกสมัยใหม่ เชื่อมโยงอยู่กับอุตสาหกรรมเกษตรและอาหาร แต่ตลาดสดสามารถเชื่อมโยงกับผู้ผลิตที่เป็นเกษตรกรรายย่อยได้ดีกว่าการค้าปลีกสมัยใหม่ ในตลาดสดยังคงมีผู้ปลูกผัก หรือผู้ผลิตอาหารนำเอาสินค้าของตนเองมาขาย (แน่นอนว่าตลาดสด ก็เป็น outlets ให้กับอุตสาหกรรมอาหารด้วย อย่างเช่นไก่เนื้อ ไช้ เป็นต้น) การสร้างตลาดเขียวขึ้นมาในเมือง ก็มีรูปแบบที่ใกล้เคียงกับตลาดสด และหัวใจสำคัญของตลาดเขียวก็คือ การเปิดพื้นที่ให้ผู้ผลิตสามารถนำเอาผลผลิตที่ “เขียว” (ปลอดสารพิษ) มาจำหน่าย และเป็นสถานที่สำหรับผู้บริโภคที่มองหาอาหารที่ปลอดภัย การขยายตัวของกระแสแบบนี้ด้วยการสร้างผู้บริโภคในเมืองให้มีความตระหนักต่อผลของการบริโภค ทั้งต่อตัวเขาเอง ต่อคุณภาพชีวิตของผู้ผลิตอาหาร และต่อสิ่งแวดล้อม ก็อาจทำให้เส้นทางของการเปลี่ยนผ่านการเกษตรในอนาคต เปลี่ยนมาจากเส้นทางของกระแสหลักได้

ระบบอาหารท้องถิ่น ประเด็นปัญหาเก่าในวาระใหม่ของการวิจัยและการพัฒนา

เกษตรและอาหาร เป็นปัญหาที่อยู่ในวาระของการพัฒนาที่มีมาแต่ดั้งเดิม ดังที่เราได้นำเสนอไว้ในบทความนี้ แนวคิดในการแก้ปัญหาการเกษตรและอาหาร เน้นไปที่การแก้ปัญหาด้านการผลิต บทความนี้มองว่า การแก้ไขปัญหาด้านการผลิตแม้ว่าจะทำให้เรามีผลผลิตเพิ่ม หรือมีอาหารเพียงพอ ก็ไม่ได้เป็นหลักประกันว่า เราจะไม่อยู่ในภาวะอดอยาก หรือมีปัญหาเรื่อง

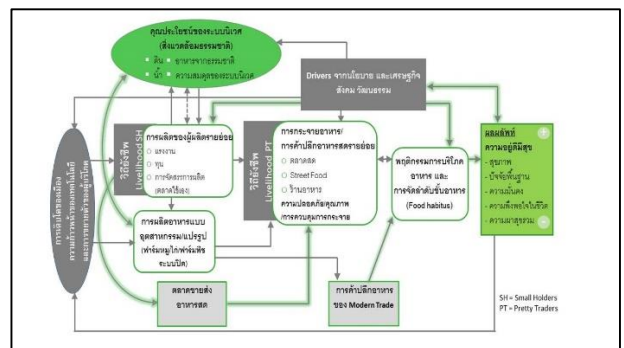
คุณภาพชีวิต เนื่องมาจากมีสารอาหารไม่ครบถ้วน สมดุล ตกอยู่ในภาวะยากจน และปัญหาอื่น ๆ ปัญหาเหล่านี้ยังมีอยู่ทั่วโลก และที่สำคัญ ในขณะที่เราสามารถก้าวออกมาจากปัญหาความขาดแคลน ตามความคิดและการทำนายของ Malthus และสามารถขยายขีดจำกัดของการผลิตออกไป โดยการใช้นวัตกรรมเทคโนโลยี เพื่อให้ได้ผลผลิตต่อพื้นที่มากขึ้น แต่เรากำลังก้าวไปสู่ผลผลิตล้นเกิน (Over Production) ปรากฏการณ์ทั้งสองด้านล้วนแต่เป็นปัญหา

สิ่งที่เราอาจจะต้องทำความเข้าใจในที่นี่ นอกเหนือจากการเปลี่ยนผ่านการเกษตรและอาหารที่เรานำเสนอไว้ข้างต้นแล้ว เราควรจะให้ความสำคัญกับ “ความคิด” ที่อยู่เบื้องหลังการเปลี่ยนผ่านเหล่านี้ พุดให้แคบลงมาคือเราต้องให้ความสนใจแนวคิดทฤษฎีการพัฒนา อันเป็นแหล่งที่มาของการกำหนดวาระของการพัฒนา เราได้นำเสนอไว้แล้วตั้งแต่ต้นว่า แนวคิดเรื่องความมั่นคงทางอาหาร แม้ว่าจะขยายเลนส์ให้กว้างครอบคลุมเรื่องภาวะโภชนาการที่ดีของอาหาร ความมีเสถียรภาพของการผลิต แต่แนวคิดนี้ก็ยังคงจำกัดอยู่ที่การแก้ไขปัญหาการผลิต ในแง่ของการพัฒนา แนวคิดการแก้ไขปัญหาด้านการผลิต มาจากแนวคิดการสร้างความชำนาญเฉพาะด้านการแข่งขันกันทำเพื่อให้เกิดประสิทธิภาพและเพื่อให้ได้ผลผลิตสูงสุด การสร้างความชำนาญเฉพาะด้าน ได้ก้าวหน้าไปจนทำให้เกิดปัญหาใหม่ ๆ ขึ้นมา เราสามารถแก้ไขปัญหามลพิษในการเกษตร เราได้ทำการวิจัยเพื่อค้นหาเทคโนโลยีใหม่ ๆ ปรับปรุงพันธุ์ใหม่ ๆ ให้ได้ผลผลิตมากยิ่งขึ้น และพร้อม ๆ กันนั้น เราได้สร้างบรรทัดขึ้นมา เพื่อให้สามารถนำเอาเทคโนโลยีใหม่พันธุ์พืชใหม่ ๆ ไปใช้กว้างขวางที่สุด เพื่อให้ได้ผลผลิตมากที่สุด การแก้ไขปัญหาการขาดแคลนอาหารโดยใช้ความชำนาญเฉพาะด้าน เป็นการแยกปัญหาการผลิตออกมาจากปัญหาอื่น ๆ ที่มีอยู่ในสังคม และแน่นอนว่า เราสามารถแก้ปัญหามลพิษขาดแคลนอาหารได้ แต่ก็ได้เกิดปัญหาอื่น ๆ ติดตามมาอีกมาก

เมื่อเป็นเช่นนี้ การนำเอาปัญหาเดิมคือปัญหาในเรื่องการเกษตรและอาหาร เข้ามาอยู่ในวาระใหม่ของการพัฒนา จึงจำเป็นต้องเปลี่ยนวิธีคิดเกี่ยวกับปัญหา การมองทิศทางข้างหน้าของการเปลี่ยนผ่านการเกษตรและอาหาร ไม่อาจจะอิงอาศัยอยู่กับ

ทัศนะแบบความชำนาญเฉพาะด้านเพียงอย่างเดียว การก้าวมาถึง “ทางแยก” ของการเปลี่ยนผ่านได้เรียกร้องให้เราต้องมองปัญหาการเกษตรและอาหาร ที่เชื่อมโยงกับปัญหาอื่น ๆ อย่างรอบด้าน วิธีคิดแบบนี้ อาจจะเรียกได้ว่าเป็นการบูรณาการ หรือเป็นการข้ามสาขา ในที่นี้ เราจะไม่มีพื้นที่เพียงพอนำเสนอรายละเอียด ความเป็นมาของแนวคิดกลุ่มนี้ แต่เราเสนอให้มองวาระใหม่ของการวิจัยและการพัฒนาเกษตรและอาหาร โดยใช้มุมมองระบบอาหารท้องถิ่น ดังจะได้กล่าวต่อไป

ระบบอาหาร (Food Systems) จำแนกได้เป็น 2 ระบบ คือ (1) ระบบอาหารเกษตรอุตสาหกรรม (Agro-industrial Food System) การผลิตอาหารด้วยระบบที่มีความสลับซับซ้อน มีห่วงโซ่อุปทานยาว มุ่งผลิตอาหารด้วยกระบวนการผลิตขนาดใหญ่ มีการใช้ที่ดินและเครื่องจักรในการผลิต การแข่งขันกันทำระหว่างประเทศ การแข่งขันผ่านกลไกตลาด และเชื่อมโยงอาหารจากแต่ละประเทศไปยังผู้บริโภคที่อยู่ไกลออกไป (2) ระบบอาหารในระดับท้องถิ่นหรือภูมิภาค (Local or Regional Food Systems) คือ การผลิตและการกระจายอาหารที่ดำเนินการโดยเกษตรกรรายย่อย (Small Producer) ในพื้นที่ขนาดเล็กที่อาศัยทรัพยากรจากธรรมชาติเป็นหลัก มีการใช้แรงงานคนต่อพื้นที่ในสัดส่วนที่สูงกว่าระบบแรก (Norberg-Hodge et al., 2002) ในข้อเสนอของโครงการระบบอาหารท้องถิ่นและความอยู่ดีมีสุขของผู้ผลิตรายย่อย ที่เสนอต่อสำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัย และนวัตกรรม (สกสว.) และมหาวิทยาลัยขอนแก่น บัณฑิต พรหมพักพิง ได้นำเสนอแผนภูมิ เพื่อแสดงถึงระบบอาหารท้องถิ่นของประเทศไทยดังนี้

รูปที่ 2 ระบบอาหารท้องถิ่นของประเทศไทย (Thailand Local Food System)

ในวาระของการวิจัยและพัฒนา ในรูปที่ 2 แผนภูมิข้างต้นให้ข้อคิดสองประการ ประการแรกคือขอบเขตของระบบอาหารงานวิจัยและงานพัฒนา จำเป็นต้องคำนึงถึงประเด็นย่อยต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับระบบอาหารท้องถิ่น ทั้งผู้ผลิตหรือชาวไร่รายย่อย ผู้ที่เกี่ยวข้องกับการกระจายผลผลิต และผู้บริโภค ซึ่งอาจจะอยู่ในท้องถิ่นหรือไกลออกไปจากท้องถิ่น นอกจากนี้ ระบบอาหารท้องถิ่นที่เสนอไว้ข้างต้น ยังครอบคลุมเอาการผลิตแบบอุตสาหกรรม ทั้งที่อยู่ในท้องถิ่นและอยู่นอกท้องถิ่น แต่ส่งผลกระทบต่อผู้ผลิต ผู้จำแนกแจกจ่ายผลผลิต และผู้บริโภคในท้องถิ่นเข้ามาไว้ในระบบ ตลอดจนครอบคลุมเอาระบบนิเวศธรรมชาติ ในการให้คุณประโยชน์ (Ecosystem Services) แก่การผลิตการเกษตรในแง่ต่างๆ และนโยบายหรือพลังของกลุ่มผลประโยชน์ เข้ามาไว้ในระบบด้วย ประการที่สอง ระบบอาหารท้องถิ่นที่เราเสนอไว้ในแผนภูมิต่างๆ จะทำให้เราตระหนักต่อความเชื่อมโยงสัมพันธ์ระหว่างระบบย่อยต่างๆ ภายใต้ระบบอาหารท้องถิ่น ซึ่งอาจจะรวมทั้งความสัมพันธ์ทางตรง หรือความสัมพันธ์ ที่ต้องส่งผ่านระบบย่อยอื่น ๆ และมีผลกระทบต่อผลลัพธ์สุดท้าย ที่สำคัญก็คือ ระบบอาหารท้องถิ่นที่แสดงไว้ในแผนภูมินี้ ชี้ให้เห็นว่า การแก้ไขปัญหาการพัฒนา จำเป็นต้องมองภาพรวมและเรามองว่าการมองระบบอาหารท้องถิ่นเชิงระบบ จะทำให้เราเข้าใจภาพรวมได้

สรุป

การเกษตรและอาหาร เป็นประเด็นที่มีความสำคัญสำหรับมนุษยชาติมาตั้งแต่อดีต แม้ว่าสังคมจะก้าวเข้าไปสู่แบบอุตสาหกรรม การเกษตรก็ยังเป็นแหล่งหลักในการผลิตอาหารให้แก่มนุษย์ ที่ผ่านมามีประสบการณ์สำเร็จในแง่ของการเพิ่มผลผลิต ด้วยการวิจัยทางการเกษตรและความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีต่างๆ แต่ก็มีปัญหาความท้าทายใหม่ๆ ทำให้เกษตรและอาหารยังคงอยู่ในวาระของการพัฒนา การทบทวนการเปลี่ยนแปลงการเกษตรของไทย ชี้ให้เห็นว่าเราได้ก้าวมาถึงทางแยกที่สำคัญ กล่าวคือเราพบว่าอุตสาหกรรมเกษตรและอาหารเข้าไปมีบทบาทอย่างสำคัญในกระบวนการผลิต แต่ในขณะเดียวกันก็มีกระแสการเกษตรที่คำนึงถึงผู้บริโภค การเกษตรที่ลดผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม เติบโตและขยายตัวขึ้นมาด้วย บทความนี้เสนอให้นำเอาระบบอาหารท้องถิ่นเข้าไป

อยู่ในวาระใหม่ของการวิจัยและการพัฒนา โดยจะต้องมองปัญหาเชิงระบบ และเชื่อมโยงระบบอาหารท้องถิ่นเข้ากับการเติบโตของเมือง ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยี และการขยายตัวของกลุ่มผู้บริโภคใหม่ ๆ ของเมือง ระบบอาหารท้องถิ่นมีศักยภาพในการขับเคลื่อนสังคม ให้พัฒนาเพื่อบรรลุเป้าหมายความอยู่ดีมีสุขของประชากรทั้งหมด

กิตติกรรมประกาศ

บทความนี้ ใช้เอกสารจากโครงการวิจัย 2 โครงการ คือ (1) โครงการระบบอาหารท้องถิ่นและความอยู่ดีมีสุขของผู้ผลิตรายย่อย ได้รับการสนับสนุนจาก สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัย และนวัตกรรม (สกสว.) และมหาวิทยาลัยขอนแก่น (2) โครงการกำเนิดและพัฒนาการของตลาดสด ตลาดนัด และผู้ค้ารายย่อยในภาคอีสาน ได้รับการสนับสนุนจากสำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัย และนวัตกรรม (สกสว.) ผู้เขียนขอขอบคุณผู้ให้ทุนและโครงการวิจัยทั้งสองโครงการ

References

- Bernstein, H. (2015) *Food regimes and food regime analysis: A selective survey*, Paper presented at Land Grabbing, Conflict, and Agrarian-Environmental Transformations: Perspectives from East and Southeast Asia, 5-6 June 2015, Chiang Mai University.
- Division of Technical Affairs, Land Reform Bureau. (2018) Information for Agricultural Land Reform, Document No. 568. (สารสนเทศการปฏิรูปที่ดินเพื่อการเกษตรกรรม เอกสารเผยแพร่เลขที่ 568), Available: <https://alro.go.th/alro/internet/Land-Three/all.htm> [15 March 2020] (in Thai)
- Falvey, L. (2000) *Thai agriculture: Golden cradle of millennia*, Bangkok: Kasetsart University Press.
- Food and Agriculture Organization of the United Nation. (2013) *The state of food insecurity in the world: The multiple dimensions of food security*, Available: <http://www.fao.org/3/a-i3434e.pdf> [15 March 2020]
- Freidmann, H., & McMichael, P. (1989) Agriculture and the state system: The rise and decline of national agriculture 1970 to the present, *Sociologia Ruralis*, vol. 29, no.2, pp. 93-117.
- Ishii-Eiteman, M. (2009) Food sovereignty and the international assessment of agricultural knowledge, sciences and technology for development, *The Journal of Peasant Studies*, vol. 36, no. 3, pp. 689-700.

- Ninkitsaranon, P., & Sathapongpakdee, P. (2017) *Business/industrial trend in 2017-2019: Modern trade (แนวโน้มธุรกิจ/อุตสาหกรรม ปี 2560-2562 ธุรกิจร้านค้าปลีกสมัยใหม่)*, Krungsri Research, Available: https://www.krungsri.com/bank/getmedia/683cacb7-e02f-4bee-a3cc-17827b26c929/IO_Modern_Trade_2017_TH.aspx[15 May 2020] (in Thai)
- Norberg-Hodge, H., et al. (2002) *Bringing the food economy home: Local alternatives to global agribusiness*, London: ZED Books.
- Patel, R. (2009) *Stuffed & starved: Markets, power & the hidden battle for the world food system*, London: Portobello Books.
- Pinthong, C. (1991) The evolution of agricultural land encroachment in forest areas (*วิวัฒนาการของการบุกเบิกที่ดินทำกินในเขตป่า*), Bangkok: Local Development Institute. (in Thai)
- Promphakping, B. (2000) *Rural transformation and gender relations in the northeast of Thailand*, Doctor dissertation, Department of Economic and International Development, University of Bath.
- Promphakping, B., et al. (2012) *The assessment of ecosystem services: Changes and their implication on human wellbeing (การประเมินคุณประโยชน์ของระบบนิเวศ: การเปลี่ยนแปลงและผลต่อความอยู่ดีมีสุขของมนุษย์)*, KhonKaen: Research Group on Wellbeing and Sustainable Development (WeSD) KhonKaen University. (in Thai)
- Laurujisawat, P. (2012) CPF: A case study of the best practice contract farming drives Thai, AEC and world agricultural development, Available: www.researchgate.net/publication/236856359 [2 Mach 2020]
- Leanjamroon, V., et al., (2008) From green revolution to genetic engineering: Lesson leant of Thai agriculture (*จากปฏิวัติเขียวสู่พันธุวิศวกรรม: บทเรียนสำหรับอนาคตสำหรับเกษตรกรรมไทย*), 2nd edition, Nonthaburi; Biothai Foundation. (in Thai)
- Leanjamroon, V. (2011) *Analysis of problems in the agricultural sector of Thailand and suggestions to solve them (ปฏิรูปเกษตรกรรมเพื่อความมั่นคงทางอาหาร: บทวิเคราะห์ และปฏิบัติการทางนโยบาย)*, Nontaburi: Biothai Foundation. (in Thai)
- Rigg, J., et al. (2014) Personalizing the middle-income trap: An inter-generational migrant view from rural Thailand, *World Development*, vol. 59, pp.184-198.
- Sattayanurak, A. (2017) *Changes in Thai rural society: Democracy on the move project (โครงการความเปลี่ยนแปลงชนบทในสังคมไทย: ประชาธิปไตยบนความเคลื่อนไหว)*, Bangkok: Thailand Research Fund. (in Thai)
- Sen, A. (1981) *Poverty and famines: An essay on entitlement and deprivation*, Oxford: Oxford University Press.
- Sriboonchitta, S., & Wiboonpong, A. (2008) *Overview of contract farming in Thailand: Lessons learned*, Tokyo: Asian Development Bank Institute, Available: https://www.think-asia.org/bitstream/handle/11540/3700/dp112_contract_farming_thailand.pdf?sequence=1 [2 March 2020]
- Thailand Development Research Institute. (1992) The land reform for agriculture policy of Thailand (*นโยบายการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรมของประเทศไทย*), Natural Resource and Environment Program, Available: <https://tdri.or.th/2013/04/n46/> [2 Mach 2020] (in Thai)
- The Fiscal Policy Office. (2018) Average incomes and debts of agricultural households during 1996-2015 (รายได้ ค่าใช้จ่ายเฉลี่ยต่อเดือน และหนี้สินเฉลี่ยต่อครัวเรือน จำแนกตามสถานะทางเศรษฐกิจสังคม ปี พ.ศ. 2539-2558), Available: <http://www2.fpo.go.th/S-I/Data.php?DBIndex=mysql&Language=Thai> (in Thai) [15 May 2020]
- Thirtle, C., et al. (2003) The impact of research Led agricultural productivity growth on poverty reduction in Africa, Asia and Latin America, *World Development*, vol.31, no.12, pp. 1959–1975.
- Thongpan, S. (1993) *Thailand policy of agriculture (นโยบายเกษตรไทย)*, 2nd edition, Bangkok: Lerdchai Printing. (in Thai)
- Theerasasawat, S., et al. (2018) The origin and evolution of fresh market and petty traders in the northeast of Thailand (กำเนิดและพัฒนาการของตลาดสดและผู้ค้ารายย่อยในภาคอีสาน), *Journal of Humanities and Social Sciences Surin Rajabath University*, vol 20, no. 2, pp. 53-65. (in Thai)
- United Nations Environment Programme. (2016) *Food systems and natural resource*, a report of working group on food systems of the international resource panel, Available: http://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/7592/Food_Systems_FR_EN.pdf?sequence=1&isAllowed=y [15 January 2020]

Research Article

การเปรียบเทียบต้นทุนสุขภาพและต้นทุนและผลตอบแทนการปลูกข้าวโดยใช้สารเคมีและแบบอินทรีย์ของเกษตรกรผู้ปลูกข้าวในเขตจังหวัดพะเยา

เก นันทะเสน, วราภรณ์ นันทะเสน

Comparative Assessment of Health Cost and Costs and Returns among Chemical versus Organic Rice Cultivation Methods in Phayao Province

Ke Nunthasen^{1*}, Waraporn Nunthasen¹

¹Faculty of Economics, Maejo University, Chiang Mai Thailand

*Corresponding author; email: garn007@hotmail.com

Received: February 6, 2019

Revised: June 10, 2019

Accepted: January 8, 2020

Published: June 29, 2020

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์ข้อมูลพื้นฐาน สภาพเศรษฐกิจสังคมของเกษตรกร รวมถึงวิเคราะห์เปรียบเทียบต้นทุนสุขภาพและเพื่อวิเคราะห์เปรียบเทียบต้นทุนและผลตอบแทนของการปลูกข้าวโดยใช้สารเคมีและแบบอินทรีย์ในเขตพื้นที่จังหวัดพะเยา โดยวิธีการสุ่มตัวอย่างแบบมีระบบจากเกษตรกรกลุ่มตัวอย่างละ 200 คน ทำการเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยแบบสอบถามแบบกึ่งโครงสร้าง ผลการศึกษาสภาพเศรษฐกิจและสังคมของกลุ่มตัวอย่างพบว่า กลุ่มตัวอย่างทั้ง 2 กลุ่ม มีข้อมูลเศรษฐกิจและสังคมที่คล้ายคลึงกัน กล่าวคือ เกษตรกรกลุ่มตัวอย่างอยู่ในวัยผู้สูงอายุ มีการศึกษาในระดับประถมศึกษา และทำนาเป็นอาชีพหลัก มีประสบการณ์ในการทำนา 21-40 ปี เมื่อเปรียบเทียบต้นทุนสุขภาพที่เกิดจากการทำงานในนา พบว่าเกษตรกรที่ใช้สารเคมีในการปลูกข้าว มีอาการป่วยมากกว่าเกษตรกรที่ปลูกแบบอินทรีย์ถึง 8 เท่า โดยอาการของโรคที่พบมากที่สุดคือการติดเชื้ออหิวา ทั้งนี้มีค่าใช้จ่าย 280 บาท และใช้เวลา 14 วันในการรักษา ด้านการวิเคราะห์ต้นทุนและผลตอบแทนของการปลูกข้าวโดยใช้สารเคมีและการปลูกแบบอินทรีย์นั้น พบว่าต้นทุนรวมจากการปลูกข้าวโดยใช้สารเคมีสูงกว่าต้นทุนรวมการปลูกแบบอินทรีย์ โดยต้นทุนรวมเฉลี่ยในการปลูกข้าวแบบใช้สารเคมีและแบบอินทรีย์เท่ากับ 4,080.25 บาท และ 2,536.05 บาทต่อไร่ ตามลำดับ เมื่อพิจารณาถึงผลตอบแทนเฉลี่ยพบว่า การปลูกข้าวแบบอินทรีย์ได้ผลตอบแทนเฉลี่ยเท่ากับ 4,516.68 บาทต่อไร่ และแบบใช้สารเคมีได้ผลตอบแทนเฉลี่ยเท่ากับ 1,898.15 บาทต่อไร่ ดังนั้นผู้กำหนดนโยบายสามารถนำประเด็นด้านความปลอดภัยต่อสุขภาพของเกษตรกรไปเสนอเพื่อส่งเสริมการปลูกข้าวแบบอินทรีย์

คำสำคัญ: ต้นทุนสุขภาพ, ต้นทุนและผลตอบแทน, การปลูกข้าวโดยใช้สารเคมี, การปลูกข้าวแบบอินทรีย์

Abstract

This research aims to analyze the socio-economic data and to analyze the comparative assessment of health cost as well as to investigate the comparison of costs and returns among chemical and organic rice cultivation in Phayao province. Two hundred farmers each involved in chemical and organic rice farming were selected by systematic

random sampling for the study. Data were collected through survey method using semi-structured questionnaire. The results of socio-economic sector find that these two groups of respondents have the similar socio-economic data. Most of them are old men, primary school educational level and their main income are from their paddy fields as well as they have 21-40 years of rice farming experience. The comparative assessment of health cost, causing working on their fields, the ratio of chemical farmers to organic farmers is 8:1. The majority health cost is fungus illness which spent 280 Baht and 14 days to cure. In case of costs and returns find that chemical cultivation method pays higher total cost than organic cultivation method. In case of average cost, chemical and organic rice farming equal 4,080.25 and 2,536.05 Baht/Rai, respectively. The average revenue of organic cultivation is 4,080.25 Baht/Rai and chemical cultivation is 1,898.15 Baht/Rai. Therefore, policy makers may promote organic farming to farmers in case of farmers' better health.

Keywords: Health cost, Costs and Returns, Chemical Rice Cultivation, Organic Rice Cultivation

บทนำ

ในอดีตรูปแบบการปลูกข้าวของประเทศไทยเน้นบริเวณในครัวเรือนเป็นหลัก เป็นการปลูกข้าวที่เน้นธรรมชาติ ไม่ใช้สารเคมีหรือใช้ในปริมาณที่น้อย เนื่องจากคำนึงถึงสุขภาพของตนเองและคนในครอบครัว แต่ในปัจจุบันรูปแบบการปลูกข้าวของเกษตรกรไทย มุ่งเพื่อการค้าเป็นหลัก ส่งผลให้มีการใช้สารเคมีทางการเกษตรเพื่อช่วยเพิ่มผลผลิตให้ได้ปริมาณมากขึ้นต่อความต้องการของตลาดและสามารถแข่งขันในตลาดได้ แต่ทว่าจากข้อมูลปริมาณผลผลิตที่กล่าวข้างต้น ประเทศไทยมีปริมาณผลผลิตเฉลี่ยต่อไร่ต่ำกว่า อีกทั้งต้นทุนการผลิตต่อหน่วยสูงกว่าประเทศเวียดนามอย่างมาก ทำให้เกษตรกรบางกลุ่มหันกลับมาปลูกข้าวด้วยวิธีธรรมชาติหรือข้าวอินทรีย์เพิ่มขึ้น แม้ว่าการปลูกข้าวอินทรีย์จะให้ปริมาณผลผลิตที่น้อยกว่าการปลูกแบบใช้สารเคมีเกษตร กล่าวคือ การปลูกข้าวโดยใช้สารเคมีทางการเกษตรได้ผลผลิตเฉลี่ย 384 กิโลกรัมต่อไร่ และการปลูกข้าวอินทรีย์ได้ผลผลิตเฉลี่ย 309.2 กิโลกรัมต่อไร่ แต่สามารถลดต้นทุนค่าสารเคมีเกษตรลงได้อย่างมาก อีกทั้งข้าวอินทรีย์สามารถขายได้ราคา 10 บาทต่อกิโลกรัม ส่วนข้าวที่ปลูกโดยใช้สารเคมีราคา 5.9 บาทต่อกิโลกรัม (Moolasart, 2004) การปรับเปลี่ยนรูปแบบการผลิตข้าวดังกล่าว นอกจากจะเป็นการปรับกลยุทธ์ของเกษตรกรไทยให้สามารถแข่งขันได้ในตลาดแล้วนั้น ยังส่งผลดีต่อสุขภาพของเกษตรกร สุขภาพผู้บริโภค สิ่งแวดล้อม ตลอดจนภาพลักษณ์ที่ดีของประเทศไทยในการดูแลสิ่งแวดล้อมอีกด้วย ซึ่งเป็นจุดขายที่สำคัญอย่างหนึ่ง

ของข้าวไทย ซึ่งหากต้องการส่งเสริมให้เกษตรกรไทยหันกลับมาปลูกข้าวแบบธรรมชาติหรือข้าวอินทรีย์เพิ่มขึ้น จึงควรมีการศึกษาเปรียบเทียบต้นทุนสุขภาพ ต้นทุนและผลตอบแทนระหว่างรูปแบบการปลูกข้าวโดยใช้สารเคมีและการปลูกข้าวอินทรีย์ เพื่อเป็นข้อมูลให้เกษตรกร ในการตัดสินใจเลือกรูปแบบการปลูกข้าว รวมถึงต้นทุนสุขภาพซึ่งอาจเป็นหนึ่งประเด็นสำคัญในการตัดสินใจปลูกข้าวของเกษตรกร

ดังนั้นงานวิจัยชิ้นนี้ จึงศึกษาเปรียบเทียบต้นทุนสุขภาพ ต้นทุนและผลตอบแทนการผลิตข้าวโดยใช้สารเคมีเกษตรกรในพื้นที่ อ.ดอกคำใต้ และการปลูกข้าวอินทรีย์ของกลุ่มเกษตรกรผู้ปลูกข้าวอินทรีย์บ้านดอกบัว อ.เมือง จ.พะเยา ด้วยกลุ่มเกษตรกรผู้ปลูกข้าวอินทรีย์บ้านดอกบัว เป็นพื้นที่ปลูกข้าวอินทรีย์ที่มีเกษตรกรรวมกลุ่มปลูกข้าวอินทรีย์จำนวนมากแห่งหนึ่งของประเทศและด้วยทั้ง 2 อำเภอ มีอาณาเขตติดกันจึงทำให้งานวิจัยนี้มีความน่าสนใจในด้านการส่งเสริมให้เกษตรกรในพื้นที่ใกล้เคียงหันมาปลูกข้าวแบบอินทรีย์เพิ่มมากขึ้น

วัตถุประสงค์

1. เพื่อวิเคราะห์ข้อมูลพื้นฐาน สภาพเศรษฐกิจสังคมของเกษตรกรผู้ปลูกข้าวโดยใช้สารเคมีและแบบอินทรีย์
2. เพื่อวิเคราะห์เปรียบเทียบต้นทุนสุขภาพในการปลูกข้าวโดยใช้สารเคมีและแบบอินทรีย์

3. เพื่อวิเคราะห์เปรียบเทียบต้นทุนและผลตอบแทนของการปลูกข้าวโดยใช้สารเคมีและแบบอินทรีย์

แนวคิดทฤษฎี

1. ต้นทุนสุขภาพ (Health Cost)

การศึกษาผลกระทบต่อสุขภาพที่เกิดจากกระบวนการผลิตหรือได้รับผลกระทบอันเกิดจากกระบวนการผลิตต่อสุขภาพนั้น การประเมินผลกระทบต่อสุขภาพทำได้ยาก เพราะไม่สามารถประเมินผ่านระบบตลาดได้ ซึ่ง Dixon et al. (1994) ได้นำเสนอแนวคิดเรื่องมูลค่าของชีวิต (Value of Life) โดยพิจารณาจากรายได้จากการทำงาน ค่าใช้จ่ายในการรักษาพยาบาล วันที่ต้องหยุดทำงาน โดยคำนวณจากค่าใช้จ่ายในการรักษาแต่ละโรค

อีกทั้งทฤษฎีการประเมินมูลค่าชีวิตเชิงสถิติ (Value of Statistical Life; VSL) การประเมินมูลค่าชีวิต ดูจะเป็นสิ่งที่ขัดแย้งจากหลักจริยธรรม แต่ในทางเศรษฐศาสตร์ถือว่าชีวิตมนุษย์เป็นทุนประเภทหนึ่งเช่นกัน เพราะเมื่อมนุษย์นำร่างกายไปใช้ในการทำงานเพื่อหาเงินเลี้ยงชีพ แสดงถึงการนำร่างกายไปเป็นปัจจัยการผลิตชนิดหนึ่ง และเมื่อเกิดการเสียชีวิตขึ้นย่อมแสดงถึงมูลค่าทางเศรษฐศาสตร์ของร่างกายมนุษย์ที่สูญเสียไปด้วย (Asherfelter, 2006) โดยการประเมินมูลค่าชีวิตออกมาเป็นตัวเงินนั้น อาศัยแนวคิดทางเศรษฐศาสตร์ประกอบด้วย

1.1 การประเมินจากรายได้ที่ควรได้รับโดยหลักทรัพยากร (Human Capital Method หรือ Forgone Earning Approach) โดยการประเมินจากค่าจ้างแรงงานที่บุคคลจะต้องได้รับในขนาดที่ต้องสูญเสียไปจากการเจ็บป่วยหรือเสียชีวิตก่อนวัยอันควร รวมถึงการพิจารณาต้นทุนความเจ็บป่วย (Cost of Illness Approach; COI) เป็นค่าใช้จ่ายในการรักษาพยาบาลซึ่งค่าใช้จ่ายในการรักษาพยาบาลนี้จะไม่เกิดขึ้นหากความเสี่ยงในการเจ็บป่วยลดลง ในการวิจัยนี้ใช้วิธีการ COI

1.2 แนวคิด Individual Preference Method เป็นการตัดสินใจเลือกของมนุษย์เพื่อรักษาอรรถประโยชน์สูงสุดภายใต้เงื่อนไข โดยแบ่งเป็น 2 วิธี คือ

1.2.1 Revealed Preference (RP) Technique เป็นการประเมินมูลค่าสินค้าทรัพยากรจากความรู้สึกนึกคิดของผู้บริโภคที่

ต้องการจ่ายหรือรับสำหรับสินค้าที่ไม่ผ่านตลาด โดยการวิเคราะห์ความต้องการของผู้บริโภคที่มีต่อส่วนประกอบของสินค้าที่มีอยู่ในตลาด (Ladenburg et al., 2005) ซึ่งได้แก่ Travel Cost Model (TCM) และ Hedonic Price Model

1.2.2 Stated Preference (SP) Technique สามารถใช้ประเมินมูลค่าสินค้าสิ่งแวดล้อมจากการไม่ได้ใช้ โดยแสดงเป็นความเต็มใจที่จะจ่ายหรือยอมรับ เมื่อปริมาณหรือคุณภาพของสินค้าสิ่งแวดล้อมเปลี่ยนแปลงไป โดยการสมมติเหตุการณ์ที่เสมือนเกิดขึ้นจริง (Hypothetical Situation) SP เป็นเทคนิคที่มีความยืดหยุ่นกว่า RP โดยมีเทคนิคการประเมินมูลค่าโดยวิธีการสมมติเหตุการณ์ให้ประเมิน (Contingent Valuation Method; CVM) ซึ่ง CVM ประกอบด้วย ความเต็มใจที่จะจ่ายของผู้บริโภค (Willingness to Pay; WTP) และความเต็มใจยอมรับการชดเชย (Willingness to Accept; WTA)

ต้นทุนความเจ็บป่วยเป็นวิธีศึกษาต้นทุนทางเศรษฐศาสตร์โดยประเมินจาก (Karimzadegan et al., 2007)

1) ต้นทุนโดยตรง (Direct Cost) หมายถึง ต้นทุนค่าเสียโอกาส (Opportunity Cost) เป็นค่าใช้จ่ายในการดูแลสุขภาพ การตรวจโรคและการรักษาพยาบาล จากโรคที่เกิดจากสารเคมีทางการเกษตร

2) ต้นทุนทางอ้อม (Indirect Cost) เป็นรายได้ที่สูญเสียเนื่องจากความพิการ เจ็บป่วย หรือการตายก่อนวัยอันควร อันเกิดจากสารเคมีทางการเกษตร

3) ต้นทุนที่จับต้องไม่ได้ (Intangible Cost) เป็นผลกระทบต่อจิตใจและสังคม อันเกิดจากการใช้สารเคมีทางการเกษตร ได้แก่ ความเจ็บปวด ความทุกข์หรือคุณภาพชีวิตลดลง

2. การวิเคราะห์ต้นทุนและผลตอบแทน (Cost – Benefits Analysis) แบ่งการวิเคราะห์เป็นดังนี้

ต้นทุนการผลิต แบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือ ต้นทุนคงที่ และ ต้นทุนผันแปร ดังนี้

$$TC = TFC + TVC$$

โดยกำหนดให้ $TC =$ ต้นทุนรวม (บาท/ไร่)

$$TFC =$$
 ต้นทุนคงที่ (บาท/ไร่)

$$TVC =$$
 ต้นทุนผันแปร (บาท/ไร่)

2.1 ต้นทุนคงที่ (TFC) เช่น ค่าเช่าที่ดินในการปลูกข้าว

$$AR = TR/Q$$

2.2 ต้นทุนผันแปร (TVC) คือ ค่าใช้จ่ายในการผลิตที่เกิดจากปัจจัยผันแปร ได้แก่

กำหนดให้	AR	คือ	รายรับเฉลี่ย
	TR	คือ	รายรับรวม
	Q	คือ	ปริมาณผลผลิต

2.2.1 ค่าแรงงานในการผลิต ประกอบด้วย ค่าแรงงานในการเตรียมดินปลูก ใส่ปุ๋ย การดูแลรักษาฉีดสารป้องกันกำจัดศัตรูพืช กำจัดวัชพืช และเก็บเกี่ยว สำหรับการคิดค่าแรงงานในการปลูกข้าว แบ่งได้ดังนี้

4. กำไร

กำไร (Profit) คือ ส่วนแตกต่างระหว่างรายรับรวมกับต้นทุนรวมที่เกิดขึ้นจากการผลิต ดังสมการต่อไปนี้

$$\pi = TR - TC$$

1) ค่าแรงงานในครัวเรือน ประเมินจากอัตราค่าจ้างแรงงานเป็นรายวันในพื้นที่ที่ทำการศึกษ โดยพิจารณาจากหนึ่งวันทำงานเท่ากับ 8 ชั่วโมง ถือเป็นค่าใช้จ่ายที่ไม่เป็นเงินสด

กำหนดให้	π	คือ	กำไร หรือ ผลตอบแทน
	TR	คือ	รายรับรวม
	TC	คือ	ต้นทุนการผลิตรวม

2) ค่าแรงงานจ้าง คิดตามอัตราค่าจ้างแรงงาน โดยพิจารณาจากหนึ่งวันทำงานเท่ากับ 8 ชั่วโมง ถือเป็นค่าใช้จ่ายที่เป็นเงินสด

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

1. งานวิจัยด้านสุขภาพ

2.2.2 ค่าวัสดุอุปกรณ์ ประกอบด้วย ค่าพันธุ์ ค่าปุ๋ยเคมี ค่าสารเคมีป้องกันกำจัดศัตรูพืช ค่าน้ำมันเชื้อเพลิง ค่าวัสดุอื่น ๆ คำนวณโดยนำปริมาณที่ใช้ทั้งหมดต่อปีคูณกับราคาเฉลี่ยต่อหน่วยในท้องที่ หารด้วยจำนวนไร่รวมที่ทำการปลูกในรอบปี ได้เป็นค่าวัสดุอุปกรณ์การเกษตรเฉลี่ยต่อไร่ ส่วนกรณีของค่าวัสดุอุปกรณ์การเกษตรที่เกษตรกรผลิตได้หรือได้มาฟรี เช่น ปุ๋ยอินทรีย์ ค่าพันธุ์ ก็สามารถคำนวณได้เช่นกัน โดยนำราคาเฉลี่ยต่อหน่วยที่ซื้อขายในท้องถิ่น คูณกับจำนวนวัสดุอุปกรณ์การเกษตรที่เกษตรกรผลิตได้เองหรือได้มาฟรี เพื่อใช้ในการปลูก

ด้วย Nunthasen and Nunthasen (2018) ทำการประเมินมูลค่าชีวิตทางสถิติของเกษตรกรผู้ปลูกข้าวโดยใช้สารเคมีทางการเกษตร โดยใช้วิธีการทดลองทางเลือก (Choice Experiment) โดยการสัมภาษณ์จากเกษตรกรตัวอย่างผู้ปลูกข้าวใน อ.พัว จ.เชียงใหม่ ผลการประเมินพบว่า เกษตรกรที่ใช้ปุ๋ยเคมีลดลง 50% และใช้ปุ๋ยอินทรีย์เพิ่มขึ้น 50% มูลค่าชีวิตเชิงสถิติโดยเฉลี่ยเท่ากับ 4.31 ล้านบาทต่อครัวเรือน เกษตรกรที่ใช้สารเคมีปราบศัตรูพืชลดลง 75% และใช้สารอินทรีย์ปราบศัตรูพืชเพิ่มขึ้น 25% มูลค่าชีวิตเชิงสถิติโดยเฉลี่ยเท่ากับ 4.16 ล้านบาทต่อครัวเรือน และเกษตรกรที่ใช้สารเคมีฆ่าแมลงลดลง 25% และใช้สารอินทรีย์ฆ่าแมลงเพิ่มขึ้น 75% มูลค่าชีวิตเชิงสถิติโดยเฉลี่ยเท่ากับ 5.09 ล้านบาทต่อครัวเรือน ทั้งนี้ Neamsri and Chanchareanchai (2012) ศึกษามูลค่าชีวิตเชิงสถิติ โดยสมมติเหตุการณ์ประมาณค่าสูงสุดและต่ำสุดของความเต็มใจจ่ายเพื่อป้องกันความเสี่ยงจากสารเคมีทางการเกษตรกลุ่มผู้ปลูกส้มโอ จ.พิจิตร แบบคำถามปลายปิด ผลการศึกษาพบว่ามูลค่าความเต็มใจจ่ายเพื่อลดความเสี่ยงที่อาจเกิดขึ้นจากการใช้สารเคมีมีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 752.56 บาทต่อครัวเรือนต่อปี โดยมีมูลค่าชีวิตเชิงสถิติมีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 17.87 ล้านบาทต่อครัวเรือนต่อปี ซึ่งมูลค่าชีวิตทางสถิตินี้สะท้อนถึงต้นทุนสุขภาพที่แท้จริงของเกษตรกรในการใช้สารเคมีทางการเกษตร ทั้งนี้ Lawan (2012)

3. รายรับ

รายรับรวม (Total Revenue; TR) คือ รายรับที่หน่วยผลิตได้รับจากการขายสินค้า ดังสมการต่อไปนี้

$$TR = P \times Q$$

กำหนดให้	TR	คือ	รายรับรวม
	P	คือ	ราคาสินค้า
	Q	คือ	ปริมาณผลผลิต

รายรับเฉลี่ย (Average Revenue; AR) คือ จำนวนรายรับเฉลี่ยต่อหน่วยของสินค้าที่ขาย ซึ่งเท่ากับจำนวนรายรับรวมหารด้วยปริมาณผลผลิต ดังสมการต่อไปนี้

ทำการประเมินมูลค่าชีวิตโดยอาศัยต้นทุนความเจ็บป่วยและค่าเสียโอกาส จากการใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืชของเกษตรกรผู้ปลูกกะหล่ำปลีใน จ. เชียงใหม่ โดยนำผลรวมของค่ารักษาพยาบาล ค่าเสียโอกาสของแรงงาน และค่าใช้จ่ายในการป้องกันตัวของผู้ฉีดพ่นสารเคมี ผลการศึกษาพบว่าเกษตรกรที่เพาะปลูกพืชแบบผสมผสานมีต้นทุนทางด้านสุขภาพเฉลี่ยเท่ากับ 832.50 บาทต่อปีต่อครัวเรือน ส่วนเกษตรกรที่ทำการเพาะปลูกแบบทั่วไปมีต้นทุนด้านสุขภาพเฉลี่ยเท่ากับ 1,292.04 บาทต่อครัวเรือนต่อปี ด้าน Bootsabagorn (2004) ทำการประเมินต้นทุนทางเศรษฐศาสตร์ของผลกระทบทางด้านสุขภาพเนื่องจากการใช้สารเคมีทางการเกษตรของเกษตรกรผู้ปลูกผักต.เหมืองแก้ว อ.แมริม จ. เชียงใหม่ โดยใช้วิธีการต้นทุนมนุษย์และความเต็มใจจ่าย (WTP) ผลการศึกษาผลกระทบด้านสุขภาพ ด้วยวิธีต้นทุนมนุษย์พบว่า เกษตรกรมีต้นทุนรวมเฉลี่ย 1,326.37 บาท/คน/ปี และผลการศึกษาด้วยวิธีความเต็มใจจ่าย เกษตรกรมีมูลค่าความเต็มใจจ่ายเฉลี่ย 1,978 บาท/คน/ปี โดยที่ต้นทุนการเจ็บป่วยเนื่องจากการใช้สารเคมีของผู้ปลูกผักทั้งหมดใน อ.แมริม โดยวิธีต้นทุนมนุษย์มีมูลค่า 2,434,439 บาทต่อปี และวิธีความเต็มใจจ่ายมีมูลค่า 3,629,630 บาทต่อปี และ Wilson (2005) ทำการศึกษาปัจจัยที่ส่งผลต่อมูลค่าชีวิต การศึกษาต้นทุนและความสัมพันธ์ของสุขภาพและการป้องกันในการใช้สารเคมีทางการเกษตรโดยใช้เทคนิคการหาสมมติเหตุการณ์ให้ประมาณค่า (CVM) เพื่อหาความเต็มใจที่จะจ่าย (WTP) ของเกษตรกรในประเทศศรีลังกาโดยการเลือกใช้อุปกรณ์ป้องกันตนเอง ผลการศึกษาตัวแปรอิสระที่มีผลต่อการเลือกป้องกันตัวเองจากสารเคมีทางการเกษตร ได้แก่ ความถี่ในการใช้สารเคมีต่อปี รายได้ต่อปี ระดับการศึกษา ปริมาณพืชที่ทำการเพาะปลูก ชนิดของสารเคมีที่ใช้ พื้นที่ที่ใช้สารเคมี การอ่านฉลากคำเตือน

2. งานวิจัยด้านต้นทุนและผลตอบแทน

Suwanakit and Prempre (2016) ทำการศึกษาเปรียบเทียบต้นทุนและผลตอบแทนระหว่างการปลูกข้าวเกษตรกรอินทรีย์และเกษตรกรเคมี ของเกษตรกร ต.บางใหญ่ อ.บางปลาม้า จ.สุพรรณบุรี โดยการสุ่มตัวอย่างแบบสะดวก กลุ่มละ 20 ราย ผลการศึกษาพบว่า การปลูกข้าวแบบเกษตรกรอินทรีย์มีต้นทุนรวมต่อไร่เฉลี่ย

เท่ากับ 4,230.85 บาท รายได้เฉลี่ยต่อไร่เท่ากับ 6,007.55 บาท คิดเป็นกำไรเฉลี่ยต่อไร่เท่ากับ 1,776.70 บาท ส่วนเกษตรกรเคมีมีต้นทุนรวมต่อไร่เฉลี่ยเท่ากับ 5,472.27 บาท รายได้เฉลี่ยต่อไร่เท่ากับ 6,642.38 บาท คิดเป็นกำไรเฉลี่ยต่อไร่เท่ากับ 1,170.11 บาท ซึ่งพบว่าเกษตรกรอินทรีย์มีต้นทุนการปลูกข้าวที่ต่ำกว่าและได้รับผลตอบแทนที่มากกว่า ทั้งนี้ Ketpirun (2013) ทำการเปรียบเทียบโครงสร้างต้นทุนและผลตอบแทนทางเศรษฐกิจของการปลูกข้าวแบบเกษตรกรเคมีและเกษตรกรอินทรีย์ ในพื้นที่ ต.หนองโสน อ.สามง่าม จ.พิจิตร ปีการเพาะปลูก 2551/2552 โดยการสุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง จำนวน 333 ราย ผลการศึกษาโดยการทดสอบความแตกต่างระหว่างค่าเฉลี่ย 2 ค่าจากกลุ่มตัวอย่าง มีความเป็นอิสระต่อกันด้วยการถ่วงน้ำหนักพบว่า การปลูกข้าวแบบเกษตรกรอินทรีย์ให้ผลตอบแทนสูงกว่าเกษตรกรเคมีถึง 73.20% ของต้นทุนเฉลี่ย ด้านราคา ผลผลิต และราคาเฉลี่ยที่สูงกว่า ทั้งนี้ต้นทุนเฉลี่ยของการปลูกแบบเกษตรกรอินทรีย์ต่ำกว่าเกือบทุกประเภท ยกเว้นค่าเสื่อมราคาและค่าแรงงาน

ทั้งนี้ Punjantr (2009) ทำการศึกษาสภาพเศรษฐกิจสังคมและพัฒนาการด้านการเกษตร การผลิตข้าวอินทรีย์ และความสามารถในการพึ่งตนเองของนักเรียนโรงเรียนชาวนาบ้านหนองแจง ต.ไร่รถ อ.ดอนเจดีย์ จ.สุพรรณบุรี โดยกลุ่มเป้าหมายเป็นนักเรียนชาวนาที่ผ่านกระบวนการเรียนรู้ตามหลักสูตรโรงเรียนชาวนาภายใต้การดูแลของมูลนิธิข้าวขวัญ ผลการศึกษาพบว่านักเรียนชาวนาแบบอินทรีย์มีต้นทุนผันแปร 890 บาท/ไร่ ในขณะที่การทำนาแบบอินทรีย์ผสมเคมีเท่ากับ 1,257 บาท/ไร่ และนาเคมีของชาวนาทั่วไปเท่ากับ 1,752 บาท/ไร่ ส่วนผลผลิตข้าวเฉลี่ยต่อไร่ของนาอินทรีย์ นาอินทรีย์ผสมเคมี และนาเคมี คือ 279, 306 และ 289 กิโลกรัม/ไร่ ตามลำดับ เมื่อคิดเป็นรายได้หลังหักต้นทุนผันแปรจากการทำนาทั้ง 3 แบบพบว่า รายได้หลังหักต้นทุนผันแปรของนาอินทรีย์ นาอินทรีย์ผสมเคมี และนาเคมี เท่ากับ 1,900.00, 1,680.60 และ 906.80 บาท/ไร่ ตามลำดับ อีกทั้ง Songmuang et al. (2008) ศึกษาเปรียบเทียบต้นทุนผลตอบแทนและเปรียบเทียบจุดคุ้มทุนในการผลิตข้าวอินทรีย์และการผลิตข้าวใช้สารเคมีของเกษตรกรใน อ.ลำลูกกา จ.ปทุมธานี โดยการเก็บรวบรวมด้วยวิธีการสัมภาษณ์เกษตรกรกลุ่มตัวอย่างที่ผลิตข้าวอินทรีย์ และที่ผลิต

ข้าวโดยใช้สารเคมี ผลการศึกษาพบว่าข้าวอินทรีย์มีต้นทุนทั้งหมดเฉลี่ยต่อไร่เท่ากับ 3,718.10 บาท รายได้ทั้งหมดต่อไร่เท่ากับ 8,350.20 บาท ทำให้การผลิตข้าวอินทรีย์มีกำไรสุทธิเฉลี่ยไร่ละ 4,631.90 บาท และมีรายได้เฉลี่ยไร่ละ 5,738.76 บาท ด้านผลตอบแทนจากการลงทุนเหนือต้นทุนผันแปรที่เป็นเงินสดพบว่า เกษตรกรที่ผลิตข้าวอินทรีย์มีรายได้สุทธิเหนือต้นทุนผันแปรที่เป็นเงินสดเฉลี่ยไร่ละ 5,993.10 บาท และการศึกษาจุดคุ้มทุนของเกษตรกรผู้ผลิตข้าวอินทรีย์พบว่า มีระดับผลผลิตคุ้มทุนเฉลี่ยไร่ละ 146.99 กิโลกรัม และระดับราคาคุ้มทุนกิโลกรัมละ 4.88 บาท สำหรับเกษตรกรที่ผลิตข้าวใช้สารเคมีพบว่า การผลิตข้าวใช้สารเคมีต้นทุนเฉลี่ยต่อไร่เท่ากับ 4,534.08 บาท รายได้ทั้งหมดต่อไร่เท่ากับ 9,710.52 บาท ซึ่งทำให้การผลิตข้าวใช้สารเคมี มีกำไรสุทธิเฉลี่ย 5,716.44 บาท และมีรายได้สุทธิเฉลี่ยไร่ละ 6,088.67 บาท เมื่อพิจารณาผลตอบแทนจากการลงทุนเหนือต้นทุนผันแปรที่เป็นเงินสด การผลิตข้าวใช้สารเคมีจะมีรายได้สุทธิเหนือต้นทุนผันแปรที่เป็นเงินสดเฉลี่ยไร่ละ 6,180.02 บาท และการศึกษาจุดคุ้มทุนของการผลิตข้าวใช้สารเคมี พบว่ามีระดับผลผลิตคุ้มทุนเฉลี่ยไร่ละ 133.56 กิโลกรัม และระดับราคาคุ้มทุนเฉลี่ยกิโลกรัมละ 5.09 บาท ทั้งนี้ Tokrachang (2006) ศึกษาการเปรียบเทียบต้นทุนและผลตอบแทนจากการผลิตข้าวทั่วไปและข้าวอินทรีย์ อ.เดิมนางบวช จ.สุพรรณบุรี ปีการเพาะปลูก 2544/2545 ผลศึกษาพบว่าต้นทุนทั้งหมดของการผลิตข้าวทั่วไปสูงกว่าข้าวอินทรีย์ไร่ละ 383.01 บาท แต่ต้นทุนเงินสดทั้งหมดของการผลิตข้าวทั่วไปสูงกว่าข้าวอินทรีย์ไร่ละ 603.81 บาท ผลผลิตเฉลี่ยของข้าวทั่วไปสูงกว่าข้าวอินทรีย์ไร่ละ 235.37 บาท และกำไรสุทธิของการผลิตข้าวอินทรีย์สูงกว่าข้าวทั่วไปไร่ละ 14.57 บาท จากการทดสอบทางสถิติโดยใช้การเปรียบเทียบโดยการกำหนดระดับนัยสำคัญไว้เท่ากับ 0.05 พบว่าผลผลิตเฉลี่ยต้นทุนทั้งหมด และต้นทุนทั้งหมดที่เป็นเงินสดต่อไร่ของการผลิตข้าวอินทรีย์กับข้าวทั่วไปมีความแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญ แต่ในการทดสอบความแตกต่างระหว่าง กำไรสุทธิเงินสด และกำไรสุทธิต่อไร่ของการผลิตทั้งสองวิธีไม่มีความแตกต่างกันในทางสถิติ ทั้งนี้ Niyamas (2005) ศึกษาต้นทุนและผลตอบแทนการปลูกข้าวอินทรีย์ของสมาชิกกลุ่มเกษตรกรหมู่บ้าน ต.สบเปิง

อ.แม่แตง จ.เชียงใหม่ โดยการวิเคราะห์ต้นทุนและผลตอบแทนในรูปแบบของอัตรากำไรขั้นต้น (Gross Profit Margin) อัตราผลตอบแทนของสินทรัพย์ (Return of Asset; ROA) และจุดคุ้มทุน (Break-Even Point; BEP) จากการศึกษาและสัมภาษณ์สมาชิกกลุ่มเกษตรกร ผู้ปลูกข้าวเหนียวพันธุ์ กข.6 ข้าวหอมมะลิ 105 ข้าวหอมมะลิแดง และข้าวพันธุ์อื่น ๆ ซึ่งการปลูกข้าวอินทรีย์แต่ละชนิดมีต้นทุนอยู่ระหว่าง 2,389.43-3,446.95 บาท 2,424.42-3,481.95 บาท 2,429.42-3,486.94 บาท และ 2,394.50-3,452.02 บาท ตามลำดับ ขณะที่รายได้ของการปลูกข้าวอินทรีย์แต่ละพันธุ์เท่ากับ 3,960.03 บาท 5,064.50 บาท 5,487.19 บาท และ 4,098.60 บาท ตามลำดับ และมีกำไรอยู่ระหว่าง 513.08-1,570.60 บาท 1,582.56-2,640.08 บาท 2,000.25-3,057.77 บาท และ 646.58-1,704.10 บาท ตามลำดับ และมีจุดคุ้มทุนอยู่ระหว่าง 384.15-554.17 กิโลกรัม 300.80-432.00 กิโลกรัม 271.14-389.17 กิโลกรัม และ 473.22-682.22 กิโลกรัม ตามลำดับ

ระเบียบวิธีวิจัย

กลุ่มประชากรที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ ได้แก่

กลุ่มที่ 1 เกษตรกรที่ปลูกข้าวโดยใช้สารเคมีเกษตรในการปลูกข้าว ช่วงปีการเพาะปลูก 2559/2560 จำนวน 200 คน จาก 3 หมู่บ้าน ในเขตตำบลคือเวียง ประกอบด้วย บ้านปางเจริญศึกษา หมู่ที่ 7 บ้านปางภูเวียง หมู่ที่ 8 และบ้านปางแม่หลาย หมู่ที่ 9 อ.ดอกคำใต้ จ.พะเยา

กลุ่มที่ 2 เกษตรกรผู้ปลูกข้าวอินทรีย์ในการปลูกข้าว ช่วงปีการเพาะปลูก 2559/2560 จำนวน 200 คน ในหมู่ที่ 4 บ้านดอกบัว ต.บ้านต๋อน อ.เมือง จ.พะเยา

การสุ่มตัวอย่างและเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

เพื่อให้การเก็บข้อมูลเป็นไปอย่างครอบคลุมและมีประสิทธิภาพในการนำข้อคำตอบที่จะได้จากการเก็บข้อมูลจากกลุ่มตัวอย่างมาใช้อธิบายผลจากการศึกษา ผู้วิจัยจึงได้ทำการสุ่มตัวอย่างโดยใช้วิธีการอาศัยความน่าจะเป็นในการสุ่มตัวอย่าง โดยเลือกวิธีการสุ่มตัวอย่างแบบเป็นระบบ (Systematic Random Sampling) โดยทำการเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยแบบสอบถามแบบกึ่งโครงสร้าง (Semi-structured Questionnaire)

การวิเคราะห์ข้อมูล

1. การวิเคราะห์เชิงพรรณนา (Descriptive Analysis) วิเคราะห์โดยอาศัยสถิติแบบง่ายในรูปของค่าเฉลี่ยและค่าร้อยละ
2. การวิเคราะห์เชิงปริมาณ (Quantitative Analysis) จะทำการวิเคราะห์ข้อมูลต้นทุนสุขภาพ ต้นทุนและผลตอบแทนที่ได้จากการวิเคราะห์ของทั้ง 2 รูปแบบการปลูกข้าว มาเปรียบเทียบเพื่อพิจารณาแนวทางที่เหมาะสมที่สุดในการปลูกข้าว ประกอบด้วย

2.1 การวิเคราะห์ต้นทุนความเจ็บป่วย (Cost of Illness Approach; COI) เป็นค่าใช้จ่ายในการรักษาพยาบาล ซึ่งค่าใช้จ่ายในการรักษาพยาบาลนี้จะไม่เกิดขึ้นหากความเสี่ยงในการเจ็บป่วยลดลง

2.2 การวิเคราะห์ต้นทุนและผลตอบแทนจากการปลูกข้าว โดยใช้สารเคมีและแบบอินทรีย์ โดยทำการวิเคราะห์ต้นทุนรวมรายรับรวม รายรับเฉลี่ยและกำไร

การวิเคราะห์ความแตกต่างของค่าเฉลี่ยระหว่างกลุ่มตัวอย่าง 2 กลุ่มที่เป็นอิสระกัน (Independent Samples T-test)

ในการวิเคราะห์ข้อมูลต้นทุนผลตอบแทนจากการปลูกข้าวโดยใช้สารเคมีและแบบอินทรีย์นั้น จะแบ่งการแสดงผลการวิเคราะห์ออกเป็น 2 ส่วน ส่วนแรกเป็นการอธิบายต้นทุนที่เกษตรกรใช้ในกิจกรรมต่าง ๆ ในกระบวนการผลิตข้าว ตลอดจนผลตอบแทนที่ได้จากการผลิตข้าวของเกษตรกรทั้งสองกลุ่ม โดยใช้สถิติพรรณนา คือ ค่าเฉลี่ยและส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน และส่วนที่สองเป็นการเปรียบเทียบต้นทุนและผลตอบแทนจากการผลิตข้าวของเกษตรกรเพื่อให้ทราบว่าแท้จริงแล้วเกษตรกรที่ปลูกข้าวโดยใช้สารเคมีแบบอินทรีย์กับเกษตรกรที่ปลูกข้าวอินทรีย์นั้นมีความแตกต่างกันหรือไม่ โดยในการวิเคราะห์ส่วนนี้จะใช้วิธีการวิเคราะห์ความแตกต่างของค่าเฉลี่ยระหว่างกลุ่มตัวอย่าง 2 กลุ่มที่เป็นอิสระกัน (Independent Samples T-test)

การวิเคราะห์ความแตกต่างของค่าเฉลี่ยระหว่างกลุ่มตัวอย่าง 2 กลุ่มที่เป็นอิสระกัน เป็นการทดสอบสมมติฐานว่าตัวอย่างทั้งสองกลุ่มมีค่าเฉลี่ยแตกต่างกันหรือไม่ โดยในการทดสอบ t-test มีข้อตกลงเบื้องต้น คือ ข้อมูลที่จะใช้ในการวิเคราะห์ต้องเป็นตัวแปรสุ่มที่มีการแจกแจงปกติ เป็นข้อมูลต่อเนื่องหรืออยู่ในมาตรา

วัดแบบช่วงหรือแบบอัตราส่วน และไม่ทราบความแปรปรวนของประชากร

สมมติฐานการทดสอบสถิติ t คือ $H_0: \mu_1 = \mu_2$

และ $H_1: \mu_1 \neq \mu_2$

เมื่อ μ_1 และ μ_2 คือ ค่าเฉลี่ยของตัวอย่างกลุ่มที่ 1 และกลุ่มที่ 2 ตามลำดับ

ในการทดสอบสมมติฐานความแตกต่างของค่าเฉลี่ยระหว่างตัวอย่างสองกลุ่มที่เป็นอิสระกันโดยใช้สถิติ t นั้น ต้องนำค่าสถิติ t ที่คำนวณได้จากข้อมูลตัวอย่าง ไปเปรียบเทียบกับค่า t จากการเปิดตาราง หากค่าสถิติ t จากการคำนวณอยู่ในเขตวิกฤต (มีค่ามากกว่าค่า $t_{\frac{\alpha}{2}}$ หรือน้อยกว่า $-t_{\frac{\alpha}{2}}$) แสดงว่าปฏิเสธ H_0 หรือ ค่าเฉลี่ยของตัวอย่างทั้งสองกลุ่มมีความแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ สูตรในการคำนวณหาค่า t โดยใช้ข้อมูลจากตัวอย่างเพื่อนำไปเปรียบเทียบกับค่า t ในตารางนั้นมีอยู่ 2 สูตร โดยสูตรแรกเป็นสูตรที่ใช้คำนวณค่า t ในกรณีที่ประชากรทั้งสองกลุ่มมีความแปรปรวนเท่ากัน (Homogeneity of Variance) และสูตรที่ 2 จะใช้ในกรณีที่ประชากรมีความแปรปรวนไม่เท่ากัน ในการเลือกใช้สูตรในการคำนวณค่าสถิติ t นั้นต้องเลือกให้ถูกต้อง เพราะจะทำให้ได้ค่าที่แตกต่างกัน แต่เนื่องจากเราเก็บข้อมูลจากการสุ่มเราจะไม่ทราบความแปรปรวนของประชากรทั้งสองกลุ่ม ดังนั้นจึงต้องมีการอนุมานความแตกต่างระหว่างความแปรปรวนของประชากรจากความแตกต่างของความแปรปรวนของตัวอย่างโดยใช้การทดสอบสถิติ F โดยสมมติฐานของการทดสอบสถิติ F คือ

$$H_0: \sigma_1^2 = \sigma_2^2$$

และ

$$H_1: \sigma_1^2 \neq \sigma_2^2$$

ในการทดสอบสถิติ F ทำได้โดยการคำนวณค่า F ได้จากสูตร

$$F = \frac{S_1^2}{S_2^2}$$

เมื่อกำหนดให้

S_1 คือ ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานของข้อมูลในกลุ่มตัวอย่างที่ 1

S_2 คือ ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานของข้อมูลในกลุ่มตัวอย่างที่ 2

หลังจากได้ค่า F จากการคำนวณจากสูตรแล้ว นำไปเปรียบเทียบกับค่า F จากตาราง โดยตีความว่าเป็นอิสระ (df) หาได้จากสูตร

$$df_1 = n_1 - 1$$

และ $df_2 = n_2 - 1$

เมื่อกำหนดให้

df_1 คือ ดีกรีความเป็นอิสระ ในกลุ่มตัวอย่างที่ 1

df_2 คือ ดีกรีความเป็นอิสระ ในกลุ่มตัวอย่างที่ 2

n_1 คือ จำนวนตัวอย่างของกลุ่มตัวอย่างที่ 1

n_2 คือ จำนวนตัวอย่างของกลุ่มตัวอย่างที่ 2

ผลการทดสอบสถิติ F ตัดสินโดย หากค่าสถิติ F ที่ได้จากการคำนวณอยู่ในเขตวิกฤต (มีค่ามากกว่าค่า $F_{\frac{\alpha}{2}}$ หรือน้อยกว่า $-F_{\frac{\alpha}{2}}$) แสดงว่าปฏิเสธ H_0 สรุปได้ว่าความแปรปรวนของประชากรทั้งสองกลุ่มมีความแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ

หลังจากที่สรุปได้แล้วว่าประชากรมีความแปรปรวนแตกต่างกันหรือไม่จากการทดสอบสถิติ F ก็จะทำให้สามารถตัดสินใจได้ว่า จะเลือกใช้สูตรในการคำนวณค่าสถิติ t จากสูตรใด โดยสูตรแรกจะใช้ในกรณีที่ไม่สามารถปฏิเสธสมมติฐานหลักในการทดสอบสถิติ F หรือประชากรทั้งสองกลุ่มมีความแปรปรวนเท่ากัน ซึ่งสามารถคำนวณค่า t ได้ ดังนี้

$$t = \frac{\bar{x}_1 - \bar{x}_2}{s_p \sqrt{\frac{1}{n_1} + \frac{1}{n_2}}}$$

โดยที่

$$s_p = \sqrt{\frac{(n_1 - 1)s_1^2 + (n_2 - 1)s_2^2}{n_1 + n_2 - 2}}$$

เมื่อกำหนดให้

\bar{x}_1 คือ ค่าเฉลี่ยของกลุ่มตัวอย่างที่ 1

\bar{x}_2 คือ ค่าเฉลี่ยของกลุ่มตัวอย่างที่ 2

n_1 คือ จำนวนตัวอย่างของกลุ่มตัวอย่างที่ 1

n_2 คือ จำนวนตัวอย่างของกลุ่มตัวอย่างที่ 2

s_1 คือ ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานของข้อมูลในกลุ่มตัวอย่างที่ 1

s_2 คือ ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานของข้อมูลในกลุ่มตัวอย่างที่ 2

s_p คือ ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานของข้อมูลรวม

ส่วนสูตรในการหาค่า t สูตรที่ 2 จะใช้ในกรณีที่ปฏิเสธสมมติฐานหลักในการทดสอบสถิติ F หรือประชากรทั้งสองกลุ่มมีความแปรปรวนที่ไม่เท่ากัน ซึ่งมีสูตรในการคำนวณค่าสถิติ t ดังนี้

$$t = \frac{\bar{x}_1 - \bar{x}_2}{\sqrt{\frac{s_1^2}{n_1} + \frac{s_2^2}{n_2}}}$$

เมื่อกำหนดให้

\bar{x}_1 คือ ค่าเฉลี่ยของกลุ่มตัวอย่างที่ 1

\bar{x}_2 คือ ค่าเฉลี่ยของกลุ่มตัวอย่างที่ 2

n_1 คือ จำนวนตัวอย่างของกลุ่มตัวอย่างที่ 1

n_2 คือ จำนวนตัวอย่างของกลุ่มตัวอย่างที่ 2

s_1 คือ ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานของข้อมูลในกลุ่มตัวอย่างที่ 1

s_2 คือ ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานของข้อมูลในกลุ่มตัวอย่างที่ 2

หลังจากได้ค่าสถิติ t ที่คำนวณได้จากข้อมูลตัวอย่างแล้ว นำไปเปรียบเทียบกับค่า t จากการเปิดตาราง โดยดีกรีความเป็นอิสระหาได้จากสูตร

$$df = \frac{\left(\frac{s_1^2}{n_1} + \frac{s_2^2}{n_2}\right)^2}{\frac{1}{n_1 - 1} \left(\frac{s_1^2}{n_1}\right)^2 + \frac{1}{n_2 - 1} \left(\frac{s_2^2}{n_2}\right)^2}$$

ผลการทดสอบสถิติ t ตัดสินโดย หากค่าสถิติ t ที่ได้จากการคำนวณอยู่ในเขตวิกฤต (มีค่ามากกว่าค่า $t_{\frac{\alpha}{2}}$ หรือน้อยกว่า $-t_{\frac{\alpha}{2}}$) แสดงว่าปฏิเสธ H_0 สรุปได้ว่าค่าเฉลี่ยของทั้งสองกลุ่มมีความแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ

ผลการศึกษา

1. ข้อมูลพื้นฐานสภาพเศรษฐกิจสังคมของเกษตรกรผู้ปลูกข้าวโดยใช้สารเคมีและแบบอินทรีย์

ข้อมูลเปรียบเทียบเศรษฐกิจสังคมของเกษตรกรกลุ่มตัวอย่างที่ปลูกข้าวโดยใช้สารเคมีและแบบอินทรีย์พบว่าเกษตรกรกลุ่มตัวอย่างทั้ง 2 กลุ่ม มีข้อมูลด้านเศรษฐกิจสังคมที่คล้ายคลึงกัน กล่าวคือเป็นเพศชายมากกว่าเพศหญิง อีกทั้งร้อยละ 70 อยู่ในวัยผู้สูงอายุ (อายุมากกว่า 50 ปี) และมีสถานภาพสมรสเกือบทั้งหมด (มากกว่าร้อยละ 90) ทั้งนี้มีการศึกษาในระดับประถมศึกษาเป็นส่วนใหญ่ (มากกว่าร้อยละ 86) และมากกว่าร้อยละ 75 ทำนาเป็นอาชีพหลัก (ตารางที่ 1-5) เมื่อพิจารณา

ข้อมูลด้านประสบการณ์ในการทำนาพบว่าเกษตรกรกลุ่มตัวอย่างที่มีประสบการณ์ในการทำนาระหว่าง 21-40 ปี มากกว่าร้อยละ 50 จากข้อมูลดังกล่าวทำให้ทราบว่าเกษตรกรตัวอย่างที่มีประสบการณ์ในการทำนาในระดับสูง ทั้งนี้เกษตรกรทั้ง 2 กลุ่มตัวอย่างมากกว่าร้อยละ 60 มีพื้นที่ถือครองที่ดินต่ำกว่า 10 ไร่ โดยเกษตรกรส่วนใหญ่มีพื้นที่ถือครองที่ดินต่ำกว่า 5 ไร่ ถึงร้อยละ 53.00 (ตารางที่ 6-7)

ด้านลักษณะการถือครองที่ดินพบว่ามีความแตกต่างกันของ 2 กลุ่มตัวอย่าง กล่าวคือเกษตรกรกลุ่มตัวอย่างที่ปลูกข้าวโดยใช้สารเคมี มีทั้งที่ดินเป็นของตนเอง ที่ดินเช่าทำกินและที่ดินได้ทำกินฟรี โดยมีที่ดินเป็นของตนเองมากที่สุด (ร้อยละ 70.00) รองลงมาเป็นที่ดินเช่าทำกินร้อยละ 27.73 ส่วนลักษณะการถือครองที่มีสัดส่วนน้อยที่สุดเพียงร้อยละ 2.27 แต่ในส่วนของเกษตรกรกลุ่มตัวอย่างที่ปลูกข้าวแบบอินทรีย์ มีเพียงที่ดินเป็นของตนเองและที่ดินเช่าทำกินเท่านั้น โดยมีที่ดินเป็นของตนเองมากที่สุดถึงร้อยละ 76.75 และที่ดินเช่าทำกินคิดเป็นร้อยละ 23.25 (ตารางที่ 8)

ตารางที่ 1 ข้อมูลเปรียบเทียบเพศของเกษตรกรผู้ปลูกข้าวโดยใช้สารเคมีและแบบอินทรีย์

วิธีการปลูกข้าว	เพศ	
	ชาย (ร้อยละ)	หญิง (ร้อยละ)
ข้าวอินทรีย์	52.18	47.82
ข้าวเคมี	63.20	36.80

ตารางที่ 2 ข้อมูลเปรียบเทียบอายุของเกษตรกรผู้ปลูกข้าวโดยใช้สารเคมีและแบบอินทรีย์

วิธีการปลูกข้าว	อายุ		
	ไม่เกิน 30 ปี (ร้อยละ)	31-50 ปี (ร้อยละ)	มากกว่า 50 ปี (ร้อยละ)
ข้าวอินทรีย์	0.84	25.58	73.58
ข้าวเคมี	0.91	29.54	69.55

ตารางที่ 3 ข้อมูลเปรียบเทียบสถานภาพของเกษตรกรผู้ปลูกข้าวโดยใช้สารเคมีและแบบอินทรีย์

วิธีการปลูกข้าว	สถานภาพ		
	โสด (ร้อยละ)	สมรส (ร้อยละ)	หม้าย/หย่าร้าง (ร้อยละ)
ข้าวอินทรีย์	0.84	25.58	73.58
ข้าวเคมี	0.91	29.54	69.55

ตารางที่ 4 ข้อมูลเปรียบเทียบระดับการศึกษาของเกษตรกรผู้ปลูกข้าวโดยใช้สารเคมีและแบบอินทรีย์

วิธีการปลูกข้าว	ระดับการศึกษา		
	ประถมศึกษา (ร้อยละ)	มัธยม/ปริญญาบัตร (ร้อยละ)	สูงกว่ามัธยม/ปริญญาบัตร (ร้อยละ)
ข้าวอินทรีย์	89.36	8.28	2.36
ข้าวเคมี	86.82	10.46	2.72

ตารางที่ 5 ข้อมูลเปรียบเทียบอาชีพหลักของเกษตรกรผู้ปลูกข้าวโดยใช้สารเคมีและแบบอินทรีย์

วิธีการปลูกข้าว	อาชีพหลัก			
	ทำนา (ร้อยละ)	ทำไร่และทำนา (ร้อยละ)	ค้าขาย (ร้อยละ)	นอกภาคเกษตร (ร้อยละ)
ข้าวอินทรีย์	70.38	26.42	1.47	1.73
ข้าวเคมี	75.00	21.37	2.72	0.91

ตารางที่ 6 ข้อมูลเปรียบเทียบประสบการณ์ในการทำนาของเกษตรกรผู้ปลูกข้าวโดยใช้สารเคมีและแบบอินทรีย์

วิธีการปลูกข้าว	ประสบการณ์ในการทำนา				
	10 ปี หรือต่ำกว่า (ร้อยละ)	11-20 ปี (ร้อยละ)	21-30 ปี (ร้อยละ)	31-40 ปี (ร้อยละ)	41-50 ปี (ร้อยละ)
ข้าวอินทรีย์	8.27	20.45	28.25	35.17	7.86
ข้าวเคมี	19.55	17.73	22.27	29.55	10.91

ตารางที่ 7 ข้อมูลเปรียบเทียบขนาดพื้นที่ถือครองที่ดินของเกษตรกรผู้ปลูกข้าวโดยใช้สารเคมีและแบบอินทรีย์

วิธีการปลูกข้าว	ขนาดพื้นที่ถือครองที่ดิน				
	ต่ำกว่า 5 ไร่ (ร้อยละ)	5-10 ไร่ (ร้อยละ)	11-15 ไร่ (ร้อยละ)	16-20 ไร่ (ร้อยละ)	มากกว่า 20 ไร่ (ร้อยละ)
ข้าวอินทรีย์	35.50	33.25	17.50	8.57	5.18
ข้าวเคมี	35.00	28.64	18.18	6.36	11.81

ตารางที่ 8 ข้อมูลเปรียบเทียบลักษณะการถือครองที่ดินของเกษตรกรผู้ปลูกข้าวโดยใช้สารเคมีและแบบอินทรีย์

วิธีการปลูกข้าว	ลักษณะการถือครองที่ดิน		
	ที่ดินตนเอง (ร้อยละ)	ที่ดินเช่า (ร้อยละ)	ที่ดินได้ทำกินฟรี (ร้อยละ)
ข้าวอินทรีย์	76.75	23.25	0.00
ข้าวเคมี	70.00	27.73	2.27

2. การเปรียบเทียบต้นทุนสุขภาพและต้นทุนและผลตอบแทนการผลิตข้าวโดยใช้สารเคมีและแบบอินทรีย์

2.1 การเปรียบเทียบต้นทุนสุขภาพของเกษตรกรผู้ปลูกข้าวโดยใช้สารเคมีและแบบอินทรีย์

จากการสำรวจพบว่าเกษตรกรผู้ที่ใช้สารเคมีในการปลูกข้าวมีอาการป่วยเนื่องจากการใช้สารเคมีจำนวน 8 ราย จากจำนวนเกษตรกรทั้งหมด 200 ราย ทั้งนี้มีเกษตรกรเพียง 1 ราย จาก

เกษตรกรทั้งหมด 200 ราย ที่ปลูกข้าวโดยใช้สารอินทรีย์แล้วมีอาการป่วยคือตุ่มใสแต่อาการไม่รุนแรงใช้เวลารักษา 3 วัน และเกิดเพียงครั้งเดียวในรอบปีที่ผ่านมาแต่ทว่าเกษตรกรที่ป่วยจากการใช้สารเคมีในการปลูกข้าว นั้น ครึ่งหนึ่งของเกษตรกรที่ป่วยมีอาการคันเมื่อใช้สารเคมีโดยมีค่าใช้จ่ายในการรักษาเฉลี่ยที่ 65.67 บาท ใช้เวลาในการรักษาเฉลี่ยที่ 4.25 วัน และในรอบ 1 ปีเกิดอาการเฉลี่ย 2 ครั้ง อาการที่เกิดขึ้นจากการใช้สารเคมีในการปลูกข้าวในอันดับสองคือปวดศีรษะใช้เวลาในการรักษาเฉลี่ยที่ 2.5 วัน อีกทั้งยังมีเกษตรกรที่ป่วยเพราะติดเชื้อรา มีค่าใช้จ่ายในการรักษาสูงที่สุดถึง 280 บาท และใช้ระยะเวลาในการรักษานานที่สุดคือ 14 วัน และเกษตรกรมีอาการชา 1 ราย แต่ไม่ทำการรักษาอาการหายได้เอง (ตารางที่ 9)

ตารางที่ 9 ข้อมูลเปรียบเทียบต้นทุนสุขภาพของเกษตรกรผู้ปลูกข้าวโดยใช้สารเคมีและแบบอินทรีย์

อาการ	วิธีการปลูกข้าว		จำนวนผู้ป่วย (ราย)	ค่าใช้จ่ายในการรักษาเฉลี่ย (บาท)	วิธีการรักษา			จำนวนวันในการรักษาเฉลี่ย	จำนวนครั้งที่เกิดเฉลี่ยในรอบปี
	ข้าวอินทรีย์	ข้าวเคมี			พบแพทย์ (บัตรทอง)	ซื้อยาเอง	หายเอง		
คัน		x	4	65.67	x	x		4.25	2
ปวดศีรษะ		x	2	30	x			2.5	1
เชื้อรา		x	1	280		x		14	1
ชา		x	1	0			x	7	2
ตุ่มใส	x		1	30	x			3	1

2.2 การเปรียบเทียบต้นทุนและผลตอบแทนการผลิตข้าวโดยใช้สารเคมีและแบบอินทรีย์

ในการอธิบายเปรียบเทียบต้นทุนและผลตอบแทนการผลิตข้าว ผู้วิจัยใช้ค่าสถิติพรรณนา ได้แก่ ค่าเฉลี่ยและส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานร่วมกับสถิติอ้างอิง ได้แก่ การทดสอบความแตกต่างของค่าเฉลี่ยระหว่างตัวอย่างสองกลุ่มที่เป็นอิสระกัน (Independent Samples T-test หรือ T-test for Independent Samples) และในการเปรียบเทียบต้นทุนผลตอบแทนการผลิตข้าวโดยใช้สารเคมีและแบบอินทรีย์ จะแบ่งออกเป็นสองส่วน กล่าวคือ ส่วนแรกเป็นการเปรียบเทียบต้นทุนและผลตอบแทนจากการผลิตข้าวต่อไร่เพื่อแสดงให้เห็นถึงความแตกต่างของประสิทธิภาพการผลิตระหว่างการปลูกข้าวทั้ง 2 รูปแบบ ทั้งในด้านต้นทุนการผลิต ผลผลิตตลอดจนผลตอบแทนที่ได้ และในส่วนที่สองจะทำการเปรียบเทียบผลตอบแทนจากการผลิตข้าวที่

เป็นผลตอบแทนต่อครัวเรือน โดยในส่วนนี้จะแสดงให้เห็นถึงความแตกต่างของรายได้จากการผลิตข้าวทั้ง 2 รูปแบบของครัวเรือนเกษตรกร

การวิเคราะห์ต้นทุนจะแบ่งออกเป็นสามส่วน ส่วนแรก ได้แก่ ต้นทุนในการเตรียมดิน ค่าพันธุ์ และค่าปลูก ส่วนที่สองเป็นต้นทุนค่าดูแลรักษา ประกอบด้วยต้นทุนค่าปุ๋ยอินทรีย์ สารอินทรีย์ในการกำจัดวัชพืชและศัตรูพืชและต้นทุนค่าแรงงานที่ใช้ ในกรณีที่เป็นข้าวอินทรีย์และต้นทุนค่าปุ๋ยเคมี สารเคมีกำจัดวัชพืชและศัตรูพืช และต้นทุนค่าแรงงานที่ใช้ในกรณีที่เป็น การปลูกข้าวโดยใช้สารเคมี และค่าใช้จ่ายในการให้น้ำของการปลูกข้าวทั้งสองแบบ และส่วนที่สามเป็นต้นทุน ค่าเก็บเกี่ยวและขนส่งและต้นทุนอื่น ๆ

2.2.1 ผลการวิเคราะห์การเปรียบเทียบต้นทุนค่าพันธุ์
ค่าเตรียมดิน และค่าปลูก

ผลการวิเคราะห์การเปรียบเทียบต้นทุน 3 ชนิด ได้แก่ ต้นทุนค่าพันธุ์ ค่าเตรียมดิน และค่าปลูก เมื่อพิจารณาค่าเฉลี่ยพบว่าข้าวอินทรีย์มีต้นทุนทั้ง 3 ชนิด ที่เป็นเงินสดต่ำกว่าข้าวที่ใช้สารเคมี และเมื่อพิจารณาร่วมกับผลการทดสอบความแตกต่างระหว่างค่าเฉลี่ยพบว่าความแตกต่างของต้นทุนทั้ง 3 ชนิด ที่เป็นเงินสดนี้มีเพียงต้นทุนค่าปลูกเท่านั้นที่มีความแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ส่วนต้นทุนที่ไม่เป็นเงินสดนั้นพบว่า ข้าวอินทรีย์มีต้นทุนทั้ง 3 ชนิด ที่ไม่เป็นเงินสดสูงกว่าข้าวที่ใช้สารเคมีและเมื่อพิจารณาร่วมกับผลการทดสอบความแตกต่างระหว่างค่าเฉลี่ยพบว่า ต้นทุนค่าพันธุ์และต้นทุนค่าเตรียมดินมีความแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติและเมื่อพิจารณามูลค่ารวมของต้นทุนแต่ละชนิดที่เป็นเงินสดและไม่เป็นเงินสดพบว่ามีต้นทุนค่าปลูกเท่านั้นที่มีความแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ

นอกจากนี้เมื่อพิจารณามูลค่ารวมของต้นทุนทั้ง 3 ชนิด พบว่ามีความแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติและการปลูกข้าวแบบอินทรีย์มีต้นทุนที่ไม่เป็นเงินสดสูงกว่าข้าวที่ใช้สารเคมีเล็กน้อยในขณะที่การปลูกข้าวโดยใช้สารเคมี มีต้นทุนที่เป็นเงินสดและต้นทุนรวมที่สูงกว่าการปลูกข้าวแบบอินทรีย์เกือบ 2 เท่าตัว โดยต้นทุนค่าพันธุ์ ค่าเตรียมดิน และค่าปลูกที่เป็นเงินสดของการปลูกแบบอินทรีย์เท่ากับ 729.29 บาทต่อไร่ และต้นทุนค่าพันธุ์ ค่าเตรียมดิน และค่าปลูกที่เป็นเงินสดของการปลูกโดยใช้สารเคมีเท่ากับ 1,556.89 บาทต่อไร่ เมื่อพิจารณาด้านต้นทุนค่าพันธุ์ ค่าเตรียมดิน และค่าปลูกที่ไม่เป็นเงินสดของการปลูกแบบอินทรีย์เท่ากับ 317.20 บาทต่อไร่ และต้นทุนค่าพันธุ์ ค่าเตรียมดิน และค่าปลูกที่ไม่เป็นเงินสดของการปลูกโดยใช้สารเคมีเท่ากับ 248.99 บาทต่อไร่ (ตารางที่ 10)

ตารางที่ 10 ข้อมูลเปรียบเทียบต้นทุนค่าพันธุ์ ค่าเตรียมดินและค่าปลูกของเกษตรกรผู้ปลูกข้าวโดยใช้สารเคมีและแบบอินทรีย์

รายการ	ค่าเฉลี่ย		ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน		T-test		
	ข้าวอินทรีย์	ข้าวเคมี	ข้าวอินทรีย์	ข้าวเคมี	t	df	Sig-t
พื้นที่ปลูก	6.50	12.29	4.56	8.44	-8.533	306.090	0.000
ต้นทุนค่าพันธุ์							
เงินสด	247.10	333.21	793.04	422.76	-1.355	398.000	0.176
ไม่เป็นเงินสด	64.67	35.31	121.25	146.75	2.181	384.340	0.030
รวม	311.77	368.53	782.17	420.24	-0.904	398.000	0.367
ต้นทุนค่าเตรียมดิน							
เงินสด	379.80	432.46	341.29	714.70	-0.940	398.000	0.348
ไม่เป็นเงินสด	42.29	27.53	88.90	86.78	1.681	397.769	0.094
รวม	417.14	459.99	306.20	703.13	-0.790	398.000	0.430
ต้นทุนค่าปลูก							
เงินสด	102.39	791.22	178.80	3,283.78	-2.962	200.180	0.003
ไม่เป็นเงินสด	210.24	186.14	189.84	396.29	0.776	285.767	0.439
รวม	312.63	977.36	157.29	3,262.55	-2.878	199.925	0.004
รวมต้นทุนค่าพันธุ์เตรียมดินและปลูกที่เป็นเงินสด	729.29	1,556.89	861.17	3,979.80	-2.874	217.595	0.004
รวมต้นทุนค่าพันธุ์เตรียมดินและปลูกที่ไม่เป็นเงินสด	317.20	248.99	258.30	459.61	1.830	313.302	0.068
รวมต้นทุนค่าพันธุ์เตรียมดินและปลูก	1,041.54	1,805.87	838.61	3,951.54	-2.676	216.889	0.008

หน่วย: บาทต่อไร่

2.2.2 ผลการวิเคราะห์การเปรียบเทียบต้นทุนค่าดูแลรักษา ต้นทุนค่าสารอินทรีย์/สารเคมี ต้นทุนค่าแรงงานใส่สารอินทรีย์/สารเคมี ค่าใช้จ่ายในการให้น้ำและค่าใช้จ่ายในการดูแลรักษา

ต้นทุนค่าดูแลรักษา

ต้นทุนส่วนที่สองเป็นต้นทุนค่าดูแลรักษาซึ่งประกอบด้วย ต้นทุนค่าปุ๋ยและสารอินทรีย์ที่ใช้ทั้งหมดในกรณีที่เป็นเกษตรกรที่ปลูกข้าวอินทรีย์และต้นทุนค่าปุ๋ยและสารเคมีที่ใช้ทั้งหมดในกรณีที่เป็นเกษตรกรที่ปลูกข้าวโดยใช้สารเคมีและค่าใช้จ่ายในการให้น้ำของการปลูกข้าวทั้ง 2 แบบ

ต้นทุนค่าสารอินทรีย์/สารเคมี

ผลการศึกษาพบว่าค่าเฉลี่ยของต้นทุนที่เป็นเงินสดค่าปุ๋ยและสารเคมีที่ใช้ในการปลูกข้าวโดยใช้สารเคมี มีมูลค่าสูงกว่าค่าปุ๋ยและสารอินทรีย์ในการปลูกข้าวแบบอินทรีย์ โดยต้นทุนค่าสารอินทรีย์และสารเคมีของการปลูกแบบอินทรีย์ที่เป็นเงินสดเท่ากับ 306.53 บาทต่อไร่ และค่าสารอินทรีย์และสารเคมีของการปลูกโดยใช้สารเคมีที่เป็นเงินสดเท่ากับ 920.15 บาทต่อไร่ และต้นทุนค่าสารอินทรีย์และสารเคมีของการปลูกแบบอินทรีย์ที่ไม่เป็นเงินสดเท่ากับ 101.26 บาทต่อไร่ และค่าสารอินทรีย์และสารเคมีของการปลูกโดยใช้สารเคมีที่ไม่เป็นเงินสดเท่ากับ 48.98 บาทต่อไร่ เมื่อพิจารณาผลการทดสอบ t-test พบว่ามีความแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ แต่เมื่อพิจารณาในส่วนที่ไม่เป็นเงินสดพบว่าเกษตรกรที่ปลูกข้าวแบบอินทรีย์มีต้นทุนค่าปุ๋ยและสารอินทรีย์มีค่าเฉลี่ยสูงกว่าค่าปุ๋ยและสารเคมีในการปลูกข้าวแบบใช้สารเคมีและสูงกว่าอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ เมื่อพิจารณาผลการทดสอบ t-test นอกจากนี้เมื่อพิจารณาค่าเฉลี่ยต้นทุนรวมทั้งที่เป็นเงินสดและไม่เป็นเงินสดของส่วนที่เป็นสารเคมีและสารอินทรีย์พบว่า ค่าเฉลี่ยของต้นทุนค่าสารเคมีของเกษตรกรที่ปลูกข้าวโดยใช้สารเคมียังคงสูงกว่าต้นทุนค่าสารอินทรีย์ของเกษตรกรที่ปลูกข้าวแบบอินทรีย์

จากผลการวิเคราะห์ดังกล่าวอาจอธิบายได้ว่า เกษตรกรที่ปลูกข้าวแบบอินทรีย์มีการผลิตปุ๋ยและสารอินทรีย์ไว้ใช้เองจากวัสดุที่มีอยู่ในธรรมชาติหรือมีอยู่แล้วในครัวเรือน จึงทำให้มีต้นทุนที่ไม่เป็นเงินสดที่สูงกว่า แตกต่างจากเกษตรกรที่ปลูกข้าวโดยใช้สารเคมีที่ไม่สามารถผลิตปุ๋ยและสารเคมีใช้เองได้

และแม้ว่าเกษตรกรที่ปลูกข้าวแบบอินทรีย์จะมีมูลค่าต้นทุนที่ไม่เป็นเงินสดสูงกว่าแต่ก็ไม่ทำให้ต้นทุนรวมในส่วนนี้สูงกว่าการปลูกข้าวโดยใช้สารเคมี

ต้นทุนค่าแรงงานใส่สารอินทรีย์/สารเคมี

จากผลการวิเคราะห์พบว่าค่าเฉลี่ยของต้นทุนค่าแรงงานที่ใช้ในการใส่ปุ๋ยและสารเคมี/สารอินทรีย์ของเกษตรกรที่ปลูกข้าวโดยใช้สารเคมี มีมูลค่าทั้งที่เป็นเงินสดไม่เป็นเงินสดและมูลค่ารวมสูงกว่าเกษตรกรที่ปลูกข้าวแบบอินทรีย์ ทั้งนี้ต้นทุนค่าแรงงานใส่สารอินทรีย์และสารเคมีของการปลูกแบบอินทรีย์และแบบใช้สารเคมีที่เป็นเงินสดเท่ากับ 29.92 บาทต่อไร่ และ 138.47 บาทต่อไร่ และต้นทุนค่าแรงงานใส่สารอินทรีย์และสารเคมีของการปลูกแบบอินทรีย์และแบบใช้สารเคมีที่ไม่เป็นเงินสดเท่ากับ 126.77 บาทต่อไร่ และ 70.36 บาทต่อไร่ และเมื่อพิจารณาผลการทดสอบ t-test พบว่าทั้งหมดมีความแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ซึ่งจากผลการวิเคราะห์ดังกล่าวแม้ว่าเกษตรกรที่ปลูกข้าวแบบอินทรีย์จะมีการจัดการที่ใช้แรงงานมาก แต่จากการสอบถามเกษตรกรที่ปลูกข้าวโดยใช้สารเคมีพบว่าการใช้ปุ๋ยและใช้สารเคมีต่าง ๆ นั้น เกษตรกรมีการจ้างแรงงานมากกว่าทำเอง ดังนั้นจึงมีต้นทุนค่าแรงงานในส่วนนี้สูงกว่าเกษตรกรที่ปลูกข้าวแบบอินทรีย์

ค่าใช้จ่ายในการให้น้ำ

ต้นทุนที่เป็นค่าใช้จ่ายในการให้น้ำเป็นส่วนสุดท้ายของต้นทุนค่าดูแลรักษาซึ่งในส่วนนี้เกษตรกรที่ปลูกข้าวโดยใช้สารเคมียังคงมีค่าเฉลี่ยของค่าใช้จ่ายในการให้น้ำที่เป็นเงินสดสูงกว่า เนื่องจากการใช้แรงงานที่เป็นแรงงานจ้างค่าใช้จ่ายที่ไม่เป็นเงินสดและค่าใช้จ่ายรวมของเกษตรกรที่ปลูกข้าวแบบอินทรีย์มีค่าเฉลี่ยของค่าใช้จ่ายในการให้น้ำที่สูงกว่า โดยค่าใช้จ่ายในการให้น้ำของการปลูกแบบอินทรีย์และแบบใช้สารเคมีที่เป็นเงินสดเท่ากับ 28.55 บาทต่อไร่ และ 44.08 บาทต่อไร่ และค่าใช้จ่ายในการให้น้ำของการปลูกแบบอินทรีย์และแบบใช้สารเคมีที่ไม่เป็นเงินสดเท่ากับ 126.77 บาทต่อไร่ และ 70.36 บาทต่อไร่ และเมื่อพิจารณาผลการทดสอบ t-test พบว่าทั้งหมดมีความแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ

ค่าใช้จ่ายในการดูแลรักษา

การวิเคราะห์มูลค่ารวมของค่าใช้จ่ายในการดูแลรักษาซึ่งประกอบด้วยค่าปุ๋ยและสารเคมีในกรณีที่เป็นเกษตรกรที่ปลูกข้าวโดยใช้สารเคมีและค่าปุ๋ยและสารอินทรีย์ในกรณีที่เป็นเกษตรกรที่ปลูกข้าวแบบอินทรีย์ตลอดจนค่าแรงงานที่ใช้และค่าใช้จ่ายในการให้น้ำ ผลการวิเคราะห์ t-test พบว่าค่าเฉลี่ยของ

ต้นทุนรวมของค่าดูแลรักษาทั้งที่เป็นเงินสดไม่เป็นเงินสดและรวมทั้งหมดมีความแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ โดยค่าเฉลี่ยของต้นทุนที่เป็นเงินสดของเกษตรกรที่ปลูกข้าวโดยใช้สารเคมี มีมูลค่าสูงกว่าเกษตรกรที่ปลูกข้าวแบบอินทรีย์ ส่วนค่าเฉลี่ยของต้นทุนรวมที่ไม่เป็นเงินสดและต้นทุนรวมทั้งหมดนั้นในเกษตรกรที่ปลูกข้าวแบบอินทรีย์มีมูลค่าสูงกว่า (ตารางที่ 11)

ตารางที่ 11 ข้อมูลเปรียบเทียบต้นทุนค่าดูแลรักษา ต้นทุนค่าสารอินทรีย์/สารเคมี ต้นทุนค่าแรงงานใส่สารอินทรีย์/สารเคมี ค่าใช้จ่ายในการให้น้ำและค่าใช้จ่ายในการดูแลรักษาของเกษตรกรผู้ปลูกข้าวโดยใช้สารเคมีและแบบอินทรีย์

รายการ	ค่าเฉลี่ย		ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน		T-test		
	ข้าวอินทรีย์	ข้าวเคมี	ข้าวอินทรีย์	ข้าวเคมี	t	df	Sig-t
ต้นทุนค่าสารอินทรีย์/สารเคมี							
เงินสด	306.53	920.15	422.02	491.38	-13.397	389.128	0.000
ไม่เป็นเงินสด	101.26	48.98	108.43	48.78	6.219	276.381	0.000
รวม	202.47	920.15	156.13	491.38	-19.685	238.774	0.000
ต้นทุนค่าแรงงานใส่สารอินทรีย์/สารเคมี							
เงินสด	29.92	138.47	61.72	286.40	-5.240	217.444	0.000
ไม่เป็นเงินสด	95.55	169.23	77.86	141.10	-6.466	309.905	0.000
รวม	125.47	307.71	92.94	295.33	-8.324	238.030	0.000
ค่าใช้จ่ายในการให้น้ำ							
เงินสด	28.55	44.08	67.12	71.13	-2.246	396.671	0.025
ไม่เป็นเงินสด	126.77	70.36	100.14	79.31	6.245	378.162	0.000
รวม	155.31	114.43	85.21	71.53	5.197	398.000	0.000
รวมค่าดูแลรักษาที่เป็นเงินสด	365.00	1,081.11	446.33	31.56	-12.806	351.673	0.000
รวมค่าดูแลรักษาที่ไม่เป็นเงินสด	323.58	174.12	179.85	12.72	9.189	379.175	0.000
รวมค่าดูแลรักษา	483.26	307.71	238.76	16.88	6.537	381.267	0.000

หน่วย: บาทต่อไร่

2.2.3 ผลการวิเคราะห์การเปรียบเทียบต้นทุนค่าเก็บเกี่ยว

ต้นทุนค่าเก็บเกี่ยว ขนส่ง และต้นทุนอื่น ๆ ผลการวิเคราะห์การเปรียบเทียบต้นทุนค่าเก็บเกี่ยวและขนส่ง เมื่อพิจารณาค่าเฉลี่ย พบว่าเกษตรกรที่ปลูกข้าวทั้ง 2 แบบมีต้นทุนเฉลี่ยที่แตกต่างกันเล็กน้อยทั้งต้นทุนที่เป็นเงินสดไม่เป็นเงินสดและต้นทุนรวม ทั้งนี้ต้นทุนค่าเก็บเกี่ยวและขนส่งที่เป็นเงินสดของการปลูกแบบอินทรีย์และใช้สารเคมีเท่ากับ 481.22 บาทต่อไร่ และ 661.74 บาทต่อไร่ และต้นทุนค่าเก็บเกี่ยวและขนส่งที่ไม่เป็นเงินสดของการปลูกแบบอินทรีย์และใช้สารเคมีเท่ากับ 156.00 บาทต่อไร่ และ 201.86 บาทต่อไร่ และเมื่อพิจารณาผลการวิเคราะห์ t-test ยังพบว่า ต้นทุนที่ไม่

เป็นเงินสดมีค่าเฉลี่ยที่ไม่แตกต่างกัน ส่วนต้นทุนอื่น ๆ ในส่วนที่เป็นเงินสดนั้นค่าเฉลี่ยที่ไม่แตกต่างกัน แต่มีต้นทุนอื่น ๆ ที่ไม่เป็นเงินสด และต้นทุนอื่น ๆ รวม ที่แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ

จากผลการวิเคราะห์ดังกล่าว จะเห็นได้ว่า ค่าเฉลี่ยของต้นทุนค่าเก็บเกี่ยวและขนส่งของเกษตรกรที่ปลูกข้าวโดยใช้สารเคมีนั้นสูงกว่า อาจเนื่องมาจากเกษตรกรที่ปลูกข้าวแบบอินทรีย์ ในขณะที่เกษตรกรที่ปลูกข้าวแบบอินทรีย์มีลักษณะการใช้แรงงานในครัวเรือนที่เข้มข้นกว่า ประกอบกับพื้นที่เพาะปลูกข้าวของเกษตรกรที่ปลูกข้าวแบบใช้สารเคมีนั้นมีขนาดพื้นที่ที่ใหญ่กว่าจึงต้องมีการจ้างแรงงานเพิ่ม ทำให้มีต้นทุนการเก็บเกี่ยวและขนส่งที่สูงกว่า (ตารางที่ 12)

ตารางที่ 12 ข้อมูลเปรียบเทียบต้นทุนค่าเก็บเกี่ยว ขนส่ง และต้นทุนอื่น ๆ ของเกษตรกรผู้ปลูกข้าวโดยใช้สารเคมีและแบบอินทรีย์

รายการ	ค่าเฉลี่ย		ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน		T-test		
	ข้าวอินทรีย์	ข้าวเคมี	ข้าวอินทรีย์	ข้าวเคมี	t	df	Sig-t
ต้นทุนค่าเก็บเกี่ยวและขนส่งที่เป็นเงินสด	481.22	661.74	847.03	784.30	-2.211	398.000	0.028
ต้นทุนค่าเก็บเกี่ยวและขนส่งที่ไม่เป็นเงินสด	156.00	201.86	195.59	573.85	-1.070	244.620	0.286
ต้นทุนค่าเก็บเกี่ยวและขนส่งรวม	637.22	863.60	782.56	1,260.80	-2.157	332.514	0.032
ต้นทุนอื่น ๆ ที่เป็นเงินสด	71.42	48.10	158.56	157.38	1.476	398.000	0.141
ต้นทุนอื่น ๆ ที่ไม่เป็นเงินสด	97.30	20.39	124.44	75.91	7.462	329.090	0.000
ต้นทุนอื่น ๆ รวม	168.71	68.49	201.46	172.37	5.346	388.701	0.000

หน่วย: บาทต่อไร่

2.2.4 ผลการวิเคราะห์การเปรียบเทียบต้นทุนรวม รายรับรวม และรายรับเหนือต้นทุน

ต้นทุนรวม รายรับรวม และรายรับเหนือต้นทุน

ผลการศึกษานี้ นำเสนอการเปรียบเทียบต้นทุน รายรับ และรายรับเหนือต้นทุน ทั้งที่เป็นเงินสด ไม่เป็นเงินสด และรวมทั้งหมด โดยผลการวิเคราะห์จะแสดงเป็นค่าเฉลี่ยและการเปรียบเทียบความแตกต่างระหว่างค่าเฉลี่ยโดยใช้ t-test

ต้นทุนรวม

ผลการทดสอบความแตกต่างของค่าเฉลี่ยของต้นทุนรวมของการปลูกข้าวของเกษตรกรทั้ง 2 กลุ่ม โดยใช้ t-test พบว่า ค่าเฉลี่ยของต้นทุนทั้งที่เป็นต้นทุนที่เป็นเงินสด ไม่เป็นเงินสด และต้นทุนรวม มีความแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ โดยต้นทุนรวมที่เป็นเงินสดของเกษตรกรที่ปลูกข้าวโดยใช้สารเคมีนั้นมีมูลค่าสูงเป็น 2 เท่าของต้นทุนรวมที่เป็นเงินสดของเกษตรกรที่ปลูกข้าวแบบอินทรีย์ เท่ากับ 3,369.43 บาทต่อไร่ และ 1,646.93 บาทต่อไร่ ตามลำดับ ส่วนต้นทุนรวมที่ไม่เป็นเงินสดนั้น เกษตรกรที่ปลูกข้าวแบบอินทรีย์มีมูลค่าสูงกว่าเล็กน้อย และผลรวมของค่าเฉลี่ยของต้นทุนรวมทั้งที่เป็นเงินสดและไม่เป็นเงินสด พบว่าต้นทุนรวมของเกษตรกรที่ปลูกข้าวโดยใช้สารเคมีนั้นสูงกว่าต้นทุนรวมของเกษตรกรที่ปลูกข้าวแบบอินทรีย์

รายรับรวมเฉลี่ยต่อไร่

ผลการวิเคราะห์ พบว่าหากพิจารณาค่าเฉลี่ยของรายรับรวมที่เป็นเงินสดจากการผลิตข้าวทั้งที่เป็นข้าวโดยใช้สารเคมี และแบบอินทรีย์นั้นมีค่าใกล้เคียงกัน แต่เมื่อพิจารณาผลการทดสอบ t-test พบว่าค่าเฉลี่ยของรายรับรวมของเกษตรกรทั้ง 2 กลุ่มนั้นไม่แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ส่วนรายรับรวมที่ไม่เป็นเงินสดนั้น เกษตรกรที่ปลูกข้าวแบบอินทรีย์มีรายรับ

รวมที่ไม่เป็นเงินสดเฉลี่ยมากกว่าเกษตรกรที่ปลูกข้าวโดยใช้สารเคมีประมาณ 2 เท่า และเมื่อพิจารณาผลการทดสอบ t-test พบว่า มีความแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ

นอกจากนี้ เมื่อพิจารณาผลรวมของรายรับที่เป็นเงินสด และไม่เป็นเงินสดแล้ว พบว่าเกษตรกรที่ปลูกข้าวแบบอินทรีย์มีรายรับรวมมากกว่าเกษตรกรที่ปลูกข้าวโดยใช้สารเคมี และมากกว่าอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ

จากผลการวิเคราะห์ดังกล่าว จะเห็นได้ว่าเกษตรกรที่ปลูกข้าวแบบอินทรีย์นั้นมีการนำผลผลิตที่ได้มาบริโภคในครัวเรือนมากกว่าเกษตรกรที่ปลูกข้าวโดยใช้สารเคมี ซึ่งอาจอธิบายได้ว่าเกษตรกรที่ปลูกข้าวแบบอินทรีย์นั้นมีความมั่นใจเรื่องความปลอดภัยจากสารเคมีมากกว่าเกษตรกรที่ปลูกข้าวโดยใช้สารเคมี

รายรับรวมเหนือต้นทุนเฉลี่ยต่อไร่

ผลการวิเคราะห์ พบว่าเกษตรกรที่ปลูกข้าวแบบอินทรีย์มีค่าเฉลี่ยของรายรับรวมเหนือต้นทุนทั้งที่เป็นเงินสด ไม่เป็นเงินสด และรายรับรวมเหนือต้นทุนทั้งหมด สูงกว่าเกษตรกรที่ปลูกข้าวโดยใช้สารเคมีและสูงกว่าอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ โดยรายรับรวมเหนือต้นทุนที่เป็นเงินสดของเกษตรกรที่ปลูกข้าวแบบอินทรีย์มีมูลค่ามากกว่าถึง 2 เท่า โดยรายรับรวมเหนือต้นทุนที่เป็นเงินสดของเกษตรกรที่ปลูกข้าวแบบอินทรีย์และแบบใช้สารเคมีมีมูลค่าเท่ากับ 2,861.10 บาทต่อไร่ และ 1,390.46 บาทต่อไร่ ตามลำดับ ส่วนรายรับรวมเหนือต้นทุนที่ไม่เป็นเงินสดมีมากกว่า 3 เท่า (1,650.60 บาทต่อไร่ และ 502.80 บาทต่อไร่ ตามลำดับ) และด้วยเหตุนี้จึงทำให้รายรับรวมเหนือต้นทุนทั้งหมดของเกษตรกรที่ปลูกข้าวแบบอินทรีย์มีมูลค่าสูงกว่าเกษตรกรที่ปลูกข้าวโดยใช้สารเคมีมากกว่า 2 เท่า (ตารางที่ 13)

ตารางที่ 13 ข้อมูลเปรียบเทียบต้นทุนรวม รายรับรวม และรายรับเหนือต้นทุนของเกษตรกรผู้ปลูกข้าวโดยใช้สารเคมีและแบบอินทรีย์

รายการ	ค่าเฉลี่ย		ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน		T-test		
	ข้าวอินทรีย์	ข้าวเคมี	ข้าวอินทรีย์	ข้าวเคมี	t	df	Sig-t
ต้นทุนรวม							
ต้นทุนรวมที่เป็นเงินสด	1,646.93	3,369.43	1,466.05	4,973.91	-4.698	233.318	0.000
ต้นทุนรวมที่ไม่เป็นเงินสด	894.08	710.83	433.46	843.18	2.734	297.315	0.007
ต้นทุนรวมทั้งหมด	2,536.05	4,080.25	1,365.65	5,413.16	-3.912	224.229	0.000
รายรับรวม							
รายรับรวมที่เป็นเงินสด	4,508.03	4,782.37	3,287.84	2,720.91	-0.909	384.548	0.364
รายรับรวมที่ไม่เป็นเงินสด	2,544.67	1,218.52	2,787.60	1,580.56	5.853	314.966	0.000
รายรับรวมทั้งหมด	7,052.70	6,000.89	3,254.29	3,180.75	3.269	398.000	0.001
รายรับรวมเหนือต้นทุน							
รายรับรวมเหนือต้นทุนที่เป็นเงินสด	2,861.10	1,390.46	3,531.94	4,950.86	3.420	398.000	0.001
รายรับรวมเหนือต้นทุนที่ไม่เป็นเงินสด	1,650.60	502.80	2,716.57	1,834.52	4.952	349.255	0.000
รายรับรวมเหนือต้นทุนทั้งหมด	4,516.65	1,898.15	3,225.50	5,334.30	5.941	398.000	0.000

หน่วย: บาทต่อไร่

2.2.5 ผลการวิเคราะห์การเปรียบเทียบต้นทุนรวม รายรับรวม และรายรับเหนือต้นทุน

รายรับรวมเฉลี่ยต่อครัวเรือน

จากการวิเคราะห์ส่วนของรายรับรวมและรายรับรวมเหนือต้นทุนนั้น แสดงให้เห็นถึงประสิทธิภาพการผลิตของเกษตรกรทั้ง 2 กลุ่ม ซึ่งเกษตรกรที่ปลูกข้าวแบบอินทรีย์มีสูงกว่าเกษตรกรที่ปลูกข้าวโดยใช้สารเคมีมากกว่าสอง 2 เท่า อย่างไรก็ตาม ผลการวิเคราะห์ดังกล่าวไม่สามารถบอกถึงรายรับของเกษตรกรแต่ละครัวเรือนได้ ดังนั้นในส่วนนี้จึงทำการวิเคราะห์รายรับและรายรับเหนือต้นทุนของครัวเรือนเพื่อแสดงให้เห็นถึงความ

แตกต่างระหว่างเกษตรกรทั้ง 2 กลุ่ม ผลการวิเคราะห์พบว่าเกษตรกรที่ปลูกข้าวโดยใช้สารเคมี มีรายรับรวมที่เป็นเงินสดและรายรับรวมทั้งหมดมากกว่าเกษตรกรที่ปลูกข้าวแบบอินทรีย์อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ส่วนรายรับรวมที่ไม่เป็นเงินสดนั้นไม่แตกต่างกัน

รายรับรวมเหนือต้นทุนเฉลี่ยต่อครัวเรือน

เมื่อพิจารณารายรับรวมเหนือต้นทุนเฉลี่ยต่อครัวเรือน พบว่าเกษตรกรทั้งสองกลุ่มมีรายรับรวมเฉลี่ยต่อครัวเรือนที่ไม่แตกต่างกันทั้งรายรับรวมเหนือต้นทุนที่เป็นเงินสด ไม่เป็นเงินสด และรายรับรวมทั้งหมด (ตารางที่ 14)

ตารางที่ 14 ข้อมูลเปรียบเทียบรายรับรวมเฉลี่ยต่อครัวเรือนและรายรับรวมเหนือต้นทุนเฉลี่ยต่อครัวเรือน ของเกษตรกรผู้ปลูกข้าวโดยใช้สารเคมีและแบบอินทรีย์

รายการ	ค่าเฉลี่ย		ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน		T-test		
	ข้าวอินทรีย์	ข้าวเคมี	ข้าวอินทรีย์	ข้าวเคมี	t	df	Sig-t
รายรับรวมที่เป็นเงินสด (บาท/ครัวเรือน)	32,010.26	55,886.76	37,489.93	61,490.30	-4.689	328.984	0.000
รายรับรวมที่ไม่เป็นเงินสด	11,241.18	12,601.61	10,235.01	17,595.88	-0.945	319.828	0.345
รายรับรวม	43,251.44	68,488.36	35,931.57	72,077.40	-4.432	292.156	0.000
รายรับรวมเหนือต้นทุนที่เป็นเงินสด	22,606.78	21,402.07	34,536.60	45,828.61	0.297	398.000	0.767
รายรับรวมเหนือต้นทุนที่ไม่เป็นเงินสด	5,906.62	5,544.11	11,062.42	18,132.75	0.241	329.110	0.809
รายรับรวมเหนือต้นทุนทั้งหมด	28,548.06	27,001.18	30,275.08	53,861.84	0.354	313.332	0.724

หน่วย: บาทต่อครัวเรือน

สรุปผลการศึกษาและข้อเสนอแนะ

1. สรุปผลการศึกษา

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ในการศึกษา 3 ข้อ ผลการศึกษาสามารถตอบวัตถุประสงค์ได้ทั้งหมด ดังนี้

วัตถุประสงค์ข้อที่ 1 เพื่อศึกษาข้อมูลพื้นฐาน สภาพเศรษฐกิจ สังคมของเกษตรกรผู้ปลูกข้าวโดยใช้สารเคมีและแบบอินทรีย์ ผลการศึกษาข้อมูลเปรียบเทียบเศรษฐกิจสังคมของเกษตรกรกลุ่มตัวอย่างที่ปลูกข้าวโดยใช้สารเคมีและแบบอินทรีย์ของเกษตรกรกลุ่มตัวอย่างทั้ง 2 พื้นที่ศึกษา พบว่าเกษตรกรกลุ่มตัวอย่างมีข้อมูลด้านเศรษฐกิจสังคมที่สถานภาพสมรสเกือบทั้งหมด (มากกว่าร้อยละ 90) ทั้งนี้มีการศึกษาในระดับประถมศึกษาเป็นส่วนใหญ่ (มากกว่าร้อยละ 86) และมากกว่าร้อยละ 75 ทำนาเป็นอาชีพหลัก ด้านประสบการณ์ในการทำนาพบว่าเกษตรกรกลุ่มตัวอย่างมีประสบการณ์ในการทำนา ระหว่าง 21-40 ปี มากกว่าร้อยละ 50 จากข้อมูลดังกล่าวทำให้ทราบว่า เกษตรกรกลุ่มตัวอย่างมีประสบการณ์ในการทำนาในระดับสูง ทั้งนี้เกษตรกรทั้ง 2 กลุ่มตัวอย่างในพื้นที่ศึกษา มากกว่าร้อยละ 60 มีพื้นที่ถือครองที่ดินต่ำกว่า 10 ไร่ โดยเกษตรกรส่วนใหญ่มีพื้นที่ถือครองที่ดินต่ำกว่า 5 ไร่ ถึงร้อยละ 53.00 เมื่อพิจารณาถึงลักษณะการถือครองที่ดิน พบว่ามีความแตกต่างกันของ 2 กลุ่มตัวอย่าง กล่าวคือเกษตรกรกลุ่มตัวอย่างที่ปลูกข้าวโดยใช้สารเคมี มีทั้งที่ดินเป็นของตนเอง ที่ดินเช่า ทำกินและที่ดินได้ทำกินฟรี โดยมีที่ดินเป็นของตนเองมากที่สุด ร้อยละ 70.00 รองลงมาเป็นที่ดินเช่าทำกินร้อยละ 27.73 ส่วนลักษณะการถือครองที่มีสัดส่วนน้อยที่สุดเพียง ร้อยละ 2.27 แต่ในส่วนของเกษตรกรกลุ่มตัวอย่างที่ปลูกข้าวแบบอินทรีย์ มีเพียงที่ดินเป็นของตนเองและที่ดินเช่าทำกินเท่านั้น โดยมีที่ดินเป็นของตนเองมากที่สุดถึงร้อยละ 76.75 และที่ดินเช่าทำกินคิดเป็นร้อยละ 23.25

วัตถุประสงค์ข้อที่ 2 เพื่อวิเคราะห์เปรียบเทียบต้นทุนสุขภาพในการปลูกข้าวโดยใช้สารเคมีและแบบอินทรีย์ จากการศึกษาพบว่าเกษตรกรที่ปลูกข้าวโดยใช้สารเคมี มีอาการป่วยเนื่องจากการใช้สารเคมีจำนวน 8 ราย ทั้งนี้มีเกษตรกรเพียง 1 ราย ที่ปลูกข้าวแบบอินทรีย์แล้วมีอาการป่วย โดยเกษตรกรที่ป่วยจากการ

ใช้สารเคมีในการปลูกข้าว นั้น ครึ่งหนึ่งของเกษตรกรมีอาการคันเมื่อใช้สารเคมี โดยมีค่าใช้จ่ายในการรักษาเฉลี่ยที่ 65.67 บาท ใช้เวลาในการรักษาเฉลี่ยที่ 4.25 วัน และในรอบ 1 ปี เกิดอาการเฉลี่ย 2 ครั้ง อาการที่เกิดขึ้นจากการใช้สารเคมีในการปลูกข้าว ในอันดับสองคือปวดศีรษะ ใช้เวลาในการรักษาเฉลี่ยที่ 2.5 วัน อีกทั้งมีเกษตรกรที่ป่วยเพราะติดเชื้อรา โดยการติดเชื้อรา มีค่าใช้จ่ายในการรักษาสูงที่สุดถึง 280 บาท และใช้ระยะเวลาในการรักษานานที่สุดคือ 14 วัน และเกษตรกรมีอาการชา 1 ราย แต่ไม่ทำการรักษา อาการหายได้เอง

วัตถุประสงค์ข้อที่ 3 เพื่อวิเคราะห์ต้นทุนและผลตอบแทนของการปลูกข้าวโดยใช้สารเคมีและแบบอินทรีย์ จากการศึกษาพบว่าต้นทุนค่าพันธุ์ ค่าเตรียมดินและค่าปลูกของเกษตรกรผู้ปลูกข้าวโดยใช้สารเคมีและแบบอินทรีย์ มีความแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติและการปลูกข้าวแบบอินทรีย์มีต้นทุนที่ไม่เป็นเงินสดสูงกว่าการปลูกข้าวโดยใช้สารเคมีเล็กน้อย ในขณะที่การปลูกข้าวโดยใช้สารเคมี มีต้นทุนที่เป็นเงินสดและต้นทุนรวมที่สูงกว่าการปลูกข้าวแบบอินทรีย์เกือบ 2 เท่าตัว

ด้านค่าเฉลี่ยต้นทุนรวมทั้งที่เป็นเงินสดและไม่เป็นเงินสดของสารเคมีและแบบอินทรีย์ พบว่าค่าเฉลี่ยของต้นทุนค่าสารเคมีของเกษตรกรที่ปลูกข้าวโดยใช้สารเคมีสูงกว่าต้นทุนค่าสารอินทรีย์ของเกษตรกรที่ปลูกข้าวแบบอินทรีย์ โดยต้นทุนรวมที่เป็นเงินสดของเกษตรกรที่ปลูกข้าวโดยใช้สารเคมีเท่ากับ 3,369.43 บาทต่อไร่ และต้นทุนรวมที่เป็นเงินสดของเกษตรกรที่ปลูกข้าวแบบอินทรีย์ เท่ากับ 1,646.93 บาทต่อไร่ ทั้งนี้อาจอธิบายได้ว่าเกษตรกรที่ปลูกข้าวแบบอินทรีย์มีการผลิตปุ๋ยและสารอินทรีย์ไว้ใช้เองจากวัสดุที่มีอยู่ในธรรมชาติหรือมีอยู่แล้วในครัวเรือน จึงทำให้มีต้นทุนที่ไม่เป็นเงินสดที่สูงกว่าแตกต่างจากเกษตรกรที่ปลูกข้าวโดยใช้สารเคมีที่ไม่สามารถผลิตปุ๋ยและสารเคมีใช้เองได้

เมื่อพิจารณาค่าเฉลี่ยของต้นทุนค่าแรงงานที่ใช้ในการใส่ปุ๋ยและสารเคมี/สารอินทรีย์ของเกษตรกรที่ปลูกข้าวโดยใช้สารเคมี มีมูลค่าทั้งที่เป็นเงินสด ไม่เป็นเงินสด และมูลค่ารวมสูงกว่าเกษตรกรที่ปลูกข้าวแบบอินทรีย์ อีกทั้งเกษตรกรที่ปลูกข้าวโดยใช้สารเคมียังคงมีค่าเฉลี่ยของค่าใช้จ่ายในการให้พื้นที่เป็นเงิน

สดสูงกว่าเกษตรกรที่ปลูกข้าวแบบอินทรีย์ ด้านค่าเฉลี่ยของต้นทุนค่าเก็บเกี่ยวและขนส่งของเกษตรกรที่ปลูกข้าวโดยใช้สารเคมีนั้นสูงกว่า อาจเนื่องมาจากเกษตรกรที่ปลูกข้าวแบบใช้สารเคมีนั้นมีการจ้างแรงงานมากกว่าเกษตรกรที่ปลูกข้าวแบบอินทรีย์

การเปรียบเทียบต้นทุน รายรับ และรายรับเหนือต้นทุน ทั้งที่เป็นเงินสด ไม่เป็นเงินสด และรวมทั้งหมด พบว่าต้นทุนรวมที่เป็นเงินสดของเกษตรกรที่ปลูกข้าวโดยใช้สารเคมีนั้นมีมูลค่าสูงเป็น 2 เท่าของต้นทุนรวมที่เป็นเงินสดของเกษตรกรที่ปลูกข้าวแบบอินทรีย์ ส่วนต้นทุนรวมที่ไม่เป็นเงินสดนั้นเกษตรกรที่ปลูกข้าวแบบอินทรีย์มีมูลค่าสูงกว่าเล็กน้อย และผลรวมของค่าเฉลี่ยของต้นทุนรวมทั้งที่เป็นเงินสดและไม่เป็นเงินสด พบว่าต้นทุนรวมของเกษตรกรที่ปลูกข้าวโดยใช้สารเคมีนั้นสูงกว่าต้นทุนรวมของเกษตรกรที่ปลูกข้าวแบบอินทรีย์ อีกทั้งผลรวมของรายรับที่เป็นเงินสดและไม่เป็นเงินสด พบว่าเกษตรกรที่ปลูกข้าวแบบอินทรีย์มีรายรับรวมมากกว่าเกษตรกรที่ปลูกข้าวโดยใช้สารเคมี และมากกว่าอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ อีกทั้งเกษตรกรที่ปลูกข้าวแบบอินทรีย์มีค่าเฉลี่ยของรายรับรวมเหนือต้นทุนทั้งที่เป็นเงินสด ไม่เป็นเงินสด และรายรับรวมเหนือต้นทุนทั้งหมดสูงกว่าเกษตรกรที่ปลูกข้าวโดยใช้สารเคมี

ทั้งนี้เมื่อวิเคราะห์รายรับและรายรับเหนือต้นทุนของครัวเรือน เพื่อแสดงให้เห็นถึงความแตกต่างระหว่างเกษตรกรทั้งสองกลุ่ม ผลการวิเคราะห์พบว่าเกษตรกรที่ปลูกข้าวโดยใช้สารเคมีมีรายรับรวมที่เป็นเงินสดและรายรับรวมทั้งหมดมากกว่าเกษตรกรที่ปลูกข้าวแบบอินทรีย์อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ส่วนรายรับรวมที่ไม่เป็นเงินสดนั้นไม่แตกต่างกันและการวิเคราะห์รายรับและรายรับเหนือต้นทุนของครัวเรือนเพื่อแสดงให้เห็นถึงความแตกต่างระหว่างเกษตรกรทั้งสองกลุ่ม ผลการวิเคราะห์พบว่าเกษตรกรที่ปลูกข้าวโดยใช้สารเคมีมีรายรับรวมที่เป็นเงินสดและรายรับรวมทั้งหมดมากกว่าเกษตรกรที่ปลูกข้าวแบบอินทรีย์อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ส่วนรายรับรวมที่ไม่เป็นเงินสดนั้นไม่แตกต่างกัน โดยพบว่ารายรับรวมเหนือต้นทุนที่เป็นเงินสดของเกษตรกรที่ปลูกข้าวแบบอินทรีย์เท่ากับ 2,861.10 บาทต่อไร่ และแบบใช้สารเคมี

มีมูลค่าเท่ากับ 1,390.46 บาทต่อไร่ ส่วนรายรับรวมเหนือต้นทุนที่ไม่เป็นเงินสดมีมากกว่า 3 เท่า กล่าวคือ รายรับรวมเหนือต้นทุนที่ไม่เป็นเงินสดของการปลูกแบบอินทรีย์เท่ากับ 1,650.60 บาทต่อไร่ และรายรับรวมเหนือต้นทุนที่ไม่เป็นเงินสดของการปลูกโดยใช้สารเคมีเท่ากับ 502.80 บาทต่อไร่ ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ Songmuang et al. (2008) และ Ketpirun (2013) ที่ว่าการปลูกข้าวแบบอินทรีย์ให้ผลตอบแทนสูงกว่าแบบเคมี

2. ข้อเสนอแนะ

2.1 เกษตรกรที่ปลูกข้าวโดยใช้สารเคมีป่วยจากการใช้สารเคมีมากกว่าเกษตรกรที่ปลูกข้าวแบบอินทรีย์ ด้วยเกษตรกรที่ปลูกข้าวด้วยสารอินทรีย์ไม่ต้องสัมผัสกับสารเคมี มีความปลอดภัยมากกว่า ถึงแม้เกษตรกรที่ป่วยจะไม่ต้องหยุดทำงานจากอาการดังกล่าว (รายได้ไม่ลดลง) แต่ทำให้เกิดการไม่สบายตัวและไม่สบายใจ ซึ่งอาจส่งผลกระทบต่อประสิทธิภาพในการทำงานและสภาพจิตใจอีกด้วย ดังนั้นการส่งเสริมให้เกษตรกรปลูกข้าวแบบอินทรีย์ ไม่เพียงดีต่อตัวเกษตรกรและสิ่งแวดล้อมแล้วยังส่งผลดีต่อการลดการใช้งบประมาณในการดูแลสุขภาพของรัฐบาลด้วย เมื่อเกษตรกรป่วยจะเข้ารับการรักษาโดยใช้สิทธิบัตรทองเป็นส่วนใหญ่

2.2 จากการวิเคราะห์รายรับของเกษตรกรทั้ง 2 กลุ่ม พบว่าแม้รายรับรวมเป็นเงินสดและรายรับรวมทั้งหมดของเกษตรกรที่ปลูกข้าวโดยใช้สารเคมีจะมากกว่าเกษตรกรที่ปลูกข้าวแบบอินทรีย์อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ แต่หากมองในมุมมองด้านสุขภาพนั้น เกษตรกรที่ปลูกข้าวแบบอินทรีย์ มีโอกาสที่จะป่วยจากสารเคมีน้อยกว่า เป็นการลดต้นทุนค่าดูแลสุขภาพไปในเวลาเดียวกันกับการดูแลสุขภาพสิ่งแวดล้อม ดังนั้นการส่งเสริมให้เกษตรกรเปลี่ยนพฤติกรรมมาใช้สารอินทรีย์ในการปลูกข้าวมากยิ่งขึ้นย่อมเป็นผลดีต่อทุกภาคส่วน ด้วยเกษตรกรสุขภาพดีผู้บริโภคได้กินอาหารปลอดภัย สิ่งแวดล้อมดีขึ้น อีกทั้งลดภาระภาครัฐในการดูแลรักษาหากมีผู้ป่วยจากการใช้สารเคมี

2.3 ด้วยรัฐบาลมีนโยบายส่งเสริมให้มีการทำการเกษตรแบบอินทรีย์เพิ่มขึ้น ลดพื้นที่เกษตรเคมีลง การให้ความรู้แก่เกษตรกรเพื่อให้ตระหนักถึงปัญหาสุขภาพที่อาจเกิดจากการใช้สารเคมีเป็นช่องทางหนึ่งในการกระตุ้นให้เกษตรกรหันมาเพิ่มพื้นที่

เกษตรกรอินทรีย์มากขึ้น อีกทั้งการสนับสนุนด้านการตลาดเป็นอีก
หนึ่งประเด็นที่ภาครัฐควรให้ความสำคัญ

2.4 การส่งเสริมการรวมกลุ่มของเกษตรกรที่ปลูกข้าวแบบ
อินทรีย์เพื่อช่วยกันดูแลผลผลิตของเกษตรกรเอง เป็นทางหนึ่ง
ที่ช่วยเรื่องความสามัคคีในชุมชนด้วย อีกทั้งพื้นที่ศึกษาทั้ง 2 พื้นที่
นั้นติดกัน การส่งเสริมการปลูกข้าวแบบอินทรีย์เป็นการช่วยลด
ปัญหาเรื่องศัตรูข้าว ที่อาจย้ายมาจากการปลูกข้าวโดยใช้
สารเคมี อีกทั้งเป็นการสร้างเครือข่ายในพื้นที่ได้อีกช่องทางหนึ่ง
ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ Nunthasen and Nunthasen
(2019) ที่ระบุว่าหนึ่งในกระบวนการส่งเสริมให้เกษตรกรทำ
การเกษตรแบบอินทรีย์เพิ่มขึ้นคือการสร้างเครือข่ายระหว่าง
เกษตรกรที่ทำการเกษตรแบบปกติกับกลุ่มที่ทำการเกษตรแบบ
อินทรีย์

กิตติกรรมประกาศ

ผู้วิจัยขอขอบคุณ สำนักวิจัยและส่งเสริมวิชาการการเกษตร มหาวิทยาลัย
แม่โจ้ ที่สนับสนุนงบประมาณในการทำวิจัยครั้งนี้

References

Asherfelter, O. (2006) *Measuring the value of statistical life: Problem
and prospects*, Available: <http://ideas.repec.org/p/pri/indrel/884.html>
[8 August 2016]

Bootsabagorn, A. (2004) *An assessment of economic cost of health
effects due to agrochemical uses among the vegetable growers in
Mueang Kaeo Sub district, Mae Rim district, Chiang Mai province (การ
ประเมินต้นทุนทางเศรษฐศาสตร์ของผลกระทบทางด้านสุขภาพเนื่องจาก
การใช้สารเคมีทางการเกษตรของเกษตรกรผู้ปลูกผักตำบลเหมืองแก้ว อำเภอ
แม่ริม จังหวัดเชียงใหม่)*, Master's thesis of Economics, Chiang Mai
University, Chiang Mai. (in Thai)

Dixon, J. A., et al. (1994) *Economic analysis of environmental impacts*,
London: Earthscan Publications.

Karimzadegan, H., et al. (2007) Economic valuation of premature mortality
and morbidity, *International Journal of Environmental Resource*, vol. 1,
no. 2, pp. 128-135.

Ketpirun, O. (2013) Comparison of economic costs and returns structure
of chemical and organic rice cultivation: A case study in Nong Sano sub-
district, Sam Ngam district, Phichit province (การเปรียบเทียบโครงสร้าง
ต้นทุนและผลตอบแทนทางเศรษฐกิจของการปลูกข้าวแบบเกษตรเคมีและ
เกษตรกรอินทรีย์: กรณีศึกษา ตำบลหนองโสน อำเภอสามง่าม จังหวัดพิจิตร),
Khon Kaen Agricultural Journal, vol. 41, no. 2, pp. 171-180. (in Thai)

Ladenburg, J., et al. (2005) *Economic valuation of the visual externality
or off-shore wind farms*, Copenhagen: Fødevareøkonomisk Institut.

Lawan, O. (2012) *An analysis of health cost from chemical pesticide
use of cabbage growers: a case study of Moo Ban Pui, Pang Hin Fon
sub-district, Mae Jam district, Chiang Mai province (การวิเคราะห์ต้นทุน
สุขภาพจากการใช้สารเคมีป้องกันศัตรูพืชของเกษตรกรผู้ปลูกกะหล่ำ:
กรณีศึกษาหมู่บ้านพุย ตำบลปางหินฝน อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่)*,
Master's thesis of Economics, Kasetsart University. (in Thai)

Moolasart, I. (2004) *Comparative study on cost and return of Khao Dok
Mali 105 paddy general rice and organic rice cultivation in Changwat
Surin, 2002/2003 crop year (การเปรียบเทียบต้นทุนและผลตอบแทนจาก
การผลิตข้าวขาวดอกมะลิ 105 โดยวิธีการผลิตข้าวทั่วไปและแบบข้าวอินทรีย์
ในจังหวัดสุรินทร์ ปีการเพาะปลูก 2545/2546)*, Master's thesis of Agricultural
Economics, Kasetsart University, Bangkok. (in Thai)

Neamsri, M., & Chanchareanchai, K. (2012) A value of statistical life due
to chemical substance application: A case study of Pomelo Farmers in
Phichit province (การประเมินมูลค่าชีวิตเชิงสถิติจากการใช้สารเคมีทางการ
เกษตรของเกษตรกรผู้ปลูกส้มโอ: กรณีศึกษาจังหวัดพิจิตร), *Journal of Business,
Economics and Communication*, vol. 7, no. 1, pp. 51-65. (in Thai)

Niyamas, T. (2005) *Cost and returns of organic rice cultivation for members
of the farmers crop in Ban Donjeang, Tambon Sobperng Amphor Mae
Taeng, Changwat Chiang Mai (ต้นทุนและผลตอบแทนการปลูกข้าวอินทรีย์
ของสมาชิกกลุ่มเกษตรกรหมู่บ้านดอนเจียง ตำบลสบเป็ง อำเภอแม่แตง จังหวัด
เชียงใหม่)*, Master's thesis of Administration, Chiang Mai University, Chiang
Mai. (in Thai)

Nunthasen, K., & Nunthasen, W. (2018) Value of a statistical life of
agrochemicals use paddy farmers, *Advanced Science Letters*, vol. 24,
no. 4, pp. 2320-2323.

Nunthasen, K., & Nunthasen, W. (2019) 'Organic farming policy effects in Northern of Thailand: Spatial lag analysis', in H. Unger, S. Sodsee & P. Meesad (eds.), *Recent advances in information and communication technology 2018: Proceedings of the 14th International Conference on Computing and Information Technology (IC2IT 2018)*, pp. 297-305, Cham, Switzerland: Springer.

Punjantr, K. (2009) *Organic rice production of farmer school's peasants, Nongjang village, Rairot sub district, Don Chedi district, Suphan Buri province* (การผลิตข้าวอินทรีย์ของนักเรียนโรงเรียนชาวนาบ้านหนองแจ่ง ตำบลไร่รอด อำเภอดอนเจดีย์ จังหวัดสุพรรณบุรี), Master's thesis of Sustainable Land Use and Natural Resource Management, Kasetsart University, Bangkok. (in Thai)

Songmuang, J., et al. (2008) *Comparison of cost and return organic rice and chemical rice planting in Lum luk ka branch, Pathumthani province* (การเปรียบเทียบต้นทุนผลตอบแทนและเปรียบเทียบจุดคุ้มทุนในการผลิตข้าวอินทรีย์และการผลิตข้าวใช้สารเคมีของเกษตรกรในอำเภอลำลูกกา จังหวัดปทุมธานี), Rajamangala University of Technology Thanyaburi, Pathum Thani. (in Thai)

Suwannakit, C., & Prempre, K. (2016) The Comparison of costs and returns between organic rice farming and chemical rice farming (การเปรียบเทียบต้นทุนและผลตอบแทนระหว่างการปลูกข้าวเกษตรอินทรีย์และเกษตรเคมี), *Veridian E-journal*, vol. 9, no. 2, pp. 519-526. (in Thai)

Tokrachang, S. (2006) *Economic analysis of organic rice in Amphoe Doem Bang Nang Buat Changwat Suphan Buri crop year 2001/2002* (การวิเคราะห์ทางเศรษฐกิจของข้าวอินทรีย์ ในอำเภอบางนางบัว จังหวัดสุพรรณบุรี ปีการเพาะปลูก 2544/2545), Master's thesis of Agricultural Economics, Kasetsart University, Bangkok. (in Thai)

Wilson, C. (2005) Exposure to pesticides, ill-health and averting behaviour: Costs and determining the relationships, *International Journal of Social Economics*, vol. 32, no. 12, pp. 1020-1034.

Research Article

รูปแบบองค์การเพื่อการจัดการการอำนวยความสะดวกทางการค้าและการขนส่งข้ามแดนและผ่านแดน
จักรกฤษณ์ ดวงพิศตรา

Organization Form for Managing the Facilitation of Cross Border and Transit of Trade and Transport

Chackrit Duangphastra

Chulalongkorn Business School, Chulalongkorn University, Bangkok Thailand, email: chackrit@cbs.chula.ac.th

Received: December 23, 2019

Revised: January 28, 2020

Accepted: February 5, 2020

Published: June 29, 2020

บทคัดย่อ

การศึกษารูปแบบองค์การเพื่อการจัดการการอำนวยความสะดวกทางการค้าและการขนส่งข้ามแดนและผ่านแดน ใช้การวิจัยเชิงคุณภาพ การศึกษาทำการทบทวนวิธีปฏิบัติที่ดีของนานาประเทศ สัมภาษณ์ผู้แทนในระดับบริหารและระดับปฏิบัติการด้านการอำนวยความสะดวกทางการค้าและการขนส่งข้ามแดนและผ่านแดน การจัดประชุมระดมความคิดเห็นในกรุงเทพฯ และจังหวัดชายแดนที่สำคัญเพื่อรับฟังข้อเสนอรูปแบบองค์การที่เหมาะสม ที่สามารถบูรณาการการอำนวยความสะดวกทางการค้าและการขนส่งข้ามแดนและผ่านแดนเข้าด้วยกันอย่างมีระบบและมีประสิทธิภาพ การศึกษาเสนอให้รัฐบาลไทยจัดตั้งคณะกรรมการการอำนวยความสะดวกทางการค้าและการขนส่งระหว่างประเทศ ซึ่งประกอบด้วยผู้แทนหน่วยงานที่มีอำนาจหน้าที่ด้านการค้าและการขนส่งภาคเอกชน และมีนายกรัฐมนตรีเป็นประธาน คณะกรรมการการอำนวยความสะดวกทางการค้าและการขนส่งระหว่างประเทศ ควรจัดตั้งเป็นองค์การถาวรที่มีบุคลากรประจำซึ่งมีความเข้าใจกฎระเบียบการค้าและการขนส่ง เพื่อจัดเตรียมข้อมูลที่จำเป็นต่อการตัดสินใจและสามารถประสานงานกับหน่วยงานภายในและต่างประเทศ เพื่อขับเคลื่อนการอำนวยความสะดวกทางการค้าและการขนส่งได้อย่างมีประสิทธิภาพ

คำสำคัญ: รูปแบบองค์การ, การอำนวยความสะดวกทางการค้า, การอำนวยความสะดวกทางการขนส่ง, การขนส่งข้ามแดน, การขนส่งผ่านแดน

Abstract

The study of the organization form for managing the facilitation of cross border and transit of trade and transport was conducted by qualitative research method. The study reviewed best practices of various countries, explored policy documents, interviewed representatives in administrative and operational levels involved in cross border and transit trade and transport facilitation, and arranged workshops in Bangkok and major border provinces to get feedback on the proposed organization form that can systematically and efficiently integrate the facilitation of cross border and transit of trade and transport together. The study suggested that Thai government should establish the international trade and

transport facilitation committee comprising representatives from trade and transport authorities, private sector, and chaired by prime minister. The international trade and transport facilitation committee shall be formed as the permanent organization running by permanent staffs who have sound understandings of trade and transport regulations to prepare information required to make policy decisions and able to coordinate with relevant domestic and foreign organizations to efficiently drive the facilitation of trade and transport.

Keywords: Organization forms, Trade facilitation, Transport facilitation, Cross border transport, Transit transport

บทนำ

ประเทศไทยในฐานะภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยเฉพาะประเทศไทยให้ความสำคัญต่อการรวมกลุ่มเป็นประชาคมเศรษฐกิจอาเซียนเพื่อสนับสนุนการเคลื่อนย้ายสินค้า บริการ และการลงทุนภายในภูมิภาคอย่างเสรี ในส่วนของประเทศไทยได้เร่งดำเนินการตามข้อผูกพันการเปิดตลาดการค้า ตลอดจนปรับปรุงระเบียบและพัฒนาระบบการขนส่งในอาเซียน และอนุภูมิภาค อาทิกอนภูมิภาคุ่มแม่น้ำโขง (Greater Mekong Sub Region) และเขตเศรษฐกิจสามฝ่ายอินโดนีเซีย-มาเลเซีย-ไทย (Indonesia-Malaysia-Thailand Growth Triangle) เพื่อส่งเสริมศักยภาพให้ประเทศไทยเป็นศูนย์กลางโลจิสติกส์และยกระดับความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจการค้ากับประเทศเพื่อนบ้าน

ประเทศสมาชิกของอาเซียนให้การรับรองการดำเนินการตามแผนแม่บทการเชื่อมโยงอาเซียนที่แบ่งเป็น 3 ส่วนหลัก (ASEAN Secretariat, 2016) ได้แก่ (1) การเชื่อมโยงด้านโครงสร้างพื้นฐาน ประกอบด้วยปรับปรุงคุณภาพโครงสร้างพื้นฐานโลจิสติกส์ เช่น ถนน ด่านพรมแดน ด้านศุลกากร (2) การเชื่อมโยงด้านสถาบันและกฎระเบียบ ประกอบด้วยการแก้ไขอุปสรรคการค้า อุปสรรคการเดินทางขนส่งระหว่างประเทศ มาตรการที่มีใช้ภายใต้ การเปิดตลาดการลงทุนและบริการ โดยเฉพาะมีส่วนที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาการขนส่งระหว่างประเทศ ได้แก่ การผลักดันให้สมาชิกอาเซียนออกกฎระเบียบเพื่อรองรับการใช้น้ำหนักของกรอบความตกลงที่สมาชิกเคยให้สัตยาบันแล้ว เช่น กรอบความตกลงอาเซียนว่าด้วยการอำนวยความสะดวก การเคลื่อนย้ายสินค้าข้ามแดน (ASEAN Framework Agreement on the Facilitation of Goods in Transit) กรอบความตกลงอาเซียนว่าด้วยการอำนวยความสะดวกการขนส่งข้ามแดน (ASEAN Framework Agreement on the Facilitation of Inter State Transport) กรอบความตกลงอาเซียนว่าด้วยการขนส่งต่อเนื่องหลายรูปแบบ

(ASEAN Framework Agreement on Multimodal Transport) เพื่อลดต้นทุนและระยะเวลาเคลื่อนย้ายสินค้าระหว่างประเทศ และ (3) การเชื่อมโยงด้านบุคคลโดยสนับสนุนให้ภาครัฐ เอกชน และประชาชนเพิ่มความสัมพันธ์ทางสังคมและวัฒนธรรม รวมถึงการพิจารณาผ่อนปรนข้อกำหนดการเข้าเมืองเพื่อให้คนชาติอาเซียนเดินทางไปมาระหว่างกันได้สะดวกขึ้น

อย่างไรก็ตามตลอดเวลาที่ผ่านมามีอาเซียนและประเทศไทยยังขาดการกำหนดรูปแบบองค์การเพื่อจัดการการอำนวยความสะดวกทางการค้าและการอำนวยความสะดวกขนส่งสินค้าข้ามแดนและผ่านแดนระหว่างกัน (ERIA Study Team, 2010; Sanchita, 2017) โดยเฉพาะการมีองค์การที่ประกอบด้วยหน่วยงานภาครัฐและเอกชนส่วนกลางและท้องถิ่น รวมถึงองค์การที่ต้องรับผิดชอบประสานงานกับต่างประเทศ โดยเฉพาะประเทศเพื่อนบ้านในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการอำนวยความสะดวกทางการค้า การอนุญาตให้รถบรรทุก และการอนุญาตให้สินค้าข้ามแดนและผ่านแดนระหว่างกัน ทำให้จำเป็นต้องศึกษารูปแบบองค์การเพื่อจัดการการอำนวยความสะดวกทางการค้าและการขนส่งข้ามแดนและผ่านแดนที่เหมาะสมและเป็นที่ยอมรับในระดับชาติและนานาชาติ รวมถึงเป็นกลไกช่วยบูรณาการการอำนวยความสะดวกการขนส่งข้ามแดน และผ่านแดนให้เป็นไปอย่างมีระบบและมีประสิทธิภาพ

วัตถุประสงค์

1. ศึกษาารูปแบบองค์การการอำนวยความสะดวกทางการค้าและการขนส่งของนานาประเทศ โอกาสและอุปสรรคของไทยในการมีรูปแบบองค์การที่เหมาะสมและได้รับการยอมรับของภาคส่วนในประเทศไทยและประเทศเพื่อนบ้านที่มีพรมแดนติดกับประเทศไทย

2. เสนอรูปแบบองค์การที่เหมาะสมเพื่อเป็นหน่วยงานบูรณาการ การอำนวยความสะดวกทางการค้าและการขนส่งข้ามแดนและ ผ่านแดนให้เป็นอย่างมีระบบและมีประสิทธิภาพ

ระเบียบวิธีวิจัย

การศึกษาวิจัยเป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ แบ่งการดำเนินการวิจัย และเก็บข้อมูลเป็น 3 วิธี ได้แก่

1. การวิจัยจากเอกสาร ผู้วิจัยสำรวจเอกสารนโยบาย บทความวิจัย เว็บไซต์ ฎกระทรวง และเอกสารของหน่วยงาน ภาครัฐของไทยและหน่วยงานต่างประเทศ เช่น หน่วยงาน ศุลกากร หน่วยงานอำนวยความสะดวกทางการค้า หน่วยงานจัด ระเบียบการค้า หน่วยงานออกใบอนุญาตการนำเข้าและส่งออก สินค้า หน่วยงานจัดระเบียบการขนส่ง หน่วยงานจัดระเบียบ การข้ามแดนและผ่านแดนของคน รวมถึงกรอบความตกลง การค้าและการขนส่งระหว่างประเทศที่ประเทศไทยเป็นภาคี ได้แก่ องค์การการค้าโลก องค์การศุลกากรโลก องค์การการบิน พลเรือนระหว่างประเทศ องค์การทางทะเลระหว่างประเทศ สำนักเลขาธิการอาเซียนและอนุภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขง

2. การวิจัยภาคสนาม ผู้วิจัยสัมภาษณ์เชิงลึกผู้แทนภาครัฐ และเอกชนที่เป็นผู้ส่งออก ผู้นำเข้า ผู้ประกอบการขนส่ง ผู้รับ จัดการขนส่งระหว่างประเทศ ตัวแทนออกของรับอนุญาต ซึ่งทำงานในระดับบริหารและระดับปฏิบัติงานอำนวยความสะดวก การค้าและการขนส่งข้ามแดนและผ่านแดนใน กรุงเทพฯ และจังหวัดสำคัญของไทยที่มีพรมแดนติดประเทศ เพื่อนบ้าน ได้แก่ จังหวัดเชียงราย (พรมแดนติดกับเมียนมาและ สปป.ลาว) จังหวัดตาก (พรมแดนติดกับเมียนมา) จังหวัด สระแก้ว (พรมแดนติดกับกัมพูชา) จังหวัดสงขลา (พรมแดนติด กับมาเลเซีย) และประชุมร่วมกับผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย เพื่อ วิเคราะห์โอกาสและอุปสรรค และเสนอรูปแบบองค์การที่ เหมาะสมในการอำนวยความสะดวกทางการค้าและการขนส่ง ข้ามแดนและผ่านแดน

3. การจัดการประชุมระดมความคิดเห็นผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย เกี่ยวกับการอำนวยความสะดวกทางการค้าและการขนส่ง ณ กรุงเทพฯ จังหวัดเชียงราย จังหวัดตาก จังหวัดสระแก้ว จังหวัดสงขลา มีผู้เข้าร่วมครั้งละ 30 คน รวมทั้งหมด 150 คน โดยมีผู้แทนจากภาครัฐ ได้แก่ กระทรวงการคลัง กระทรวง

พาณิชย์ กระทรวงคมนาคม กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ กระทรวงอุตสาหกรรม กระทรวงมหาดไทย สำนักงานตรวจคน เข้าเมือง สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ และผู้แทนภาคเอกชนที่เป็นผู้แทนสมาคมการค้าและกิจการ ที่เกี่ยวกับการนำเข้า การส่งออก การขนส่งสินค้าระหว่าง ประเทศ ตัวแทนรับจัดการขนส่ง ตัวแทนออกของรับอนุญาต เพื่อประเมินโอกาส อุปสรรค รับฟังวิธีปฏิบัติที่ดีของนานา ประเทศ เพื่อแลกเปลี่ยนความรู้ ข้อคิดเห็น และเสนอรูปแบบ องค์การที่เหมาะสมเพื่อบูรณาการการอำนวยความสะดวกทาง การค้าและการขนส่งข้ามแดนและผ่านแดนให้เป็นอย่าง มีระบบและมีประสิทธิภาพ

จากนั้น ผู้วิจัยนำข้อมูลที่ได้จากการวิจัยจากเอกสาร การวิจัย ภาคสนาม และการประชุมระดมความคิดเห็นมาทบทวนหลายครั้ง เพื่อให้เกิดความเข้าใจภาพรวมข้อมูลที่ได้รับ ความเที่ยงตรงของ ข้อมูลที่ได้รับ พิจารณาประเด็นสำคัญ และนำข้อสรุปข้อมูลที่ คล้ายกันและมีข้อเท็จจริงยืนยันได้มาเรียบเรียงให้ข้อมูลสามารถ ใช้ประโยชน์ได้

ผลการศึกษา

จากการทบทวนกรอบความตกลงระหว่างประเทศที่ประเทศไทย เป็นภาคีในกรอบองค์การสหประชาชาติ องค์การการค้าโลก และ กรอบอนุภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขง (Asian Development Bank, 2011; Global Facilitation Partnership for Transportation and Trade, 2005; Organization for Security and Cooperation in Europe and United Nations Economic Commission for Europe, 2012; United Nations Conference on Trade and Development, 2014; United Nations Conference on Trade and Development, 2017; United Nations Economic Commission for Europe, 2015) พบว่า บทบัญญัติเกี่ยวกับการ อำนวยความสะดวกทางการค้าและการขนส่งครอบคลุม 28 ประเด็น ประกอบด้วย (1) การกำหนดระเบียบพิธีการ ศุลกากรการนำเข้า ส่งออก ผ่านแดน และถ่ายลำ (2) การจัดการ ความเสี่ยง การตรวจปล่อยสินค้า (3) การตรวจสอบภายหลัง ผ่านพิธีการศุลกากร (4) การอำนวยความสะดวกสำหรับผู้ ประกอบการเฉพาะรายที่ได้รับอนุมัติ (5) การชำระภาษีและ

ค่าธรรมเนียมทางอิเล็กทรอนิกส์ (6) การขออนุญาตนำเข้าและส่งออกสำหรับสินค้าต้องกักตุน/สินค้าควบคุม (7) การจัดให้มีระบบรับเอกสารล่วงหน้าเพื่อตรวจปล่อยสินค้า (8) การจัดตั้งจุดตอบข้อซักถามด้านการค้าและการขนส่งระหว่างประเทศ (9) การจัดตั้งจุดบริการเบ็ดเสร็จ (Single Window) เพื่อยื่นเอกสารการค้าและการขนส่งระหว่างประเทศ (10) การให้สิทธิประกอบการขนส่งสินค้าผ่านแดนและข้ามแดน (11) การกำหนดเส้นทางอนุมัติให้ขนส่งข้ามแดนและผ่านแดน (12) การจัดให้มีจุดพักรถตามรายเส้นทางขนส่งระหว่างประเทศ (13) การยอมรับหนังสือตรวจสภาพรถที่ขนส่งระหว่างประเทศ (14) การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานด้านพรมแดน (15) การประกันภัยความรับผิดชอบการขนส่ง (16) การพัฒนาระบบการขนส่งทางถนนเพื่อเชื่อมต่อด้านพรมแดนหรือด้านการค้าระหว่างประเทศ (17) การจัดทำระบบศุลกากรผ่านแดนระหว่างประเทศ (18) การกำหนดมาตรการสุขอนามัยและสุขอนามัยพืชเพื่อป้องกันโรคติดต่อที่มากับสินค้าที่ขนส่ง (19) การกำหนดมาตรการพิเศษสำหรับสินค้าอันตรายที่ขนส่ง (20) การตรวจสอบหนังสือเดินทาง (21) การตรวจสอบใบอนุญาตทำงานของผู้ที่เดินทางข้ามแดน (22) การจัดทำระบบตรวจสินค้าและคนร่วมกันระหว่างประเทศให้สามารถทำได้ในคราวเดียวกัน (Single Stop Inspection; SSI) (23) การประสานชั่วโมงการทำงานร่วมกันระหว่างประเทศที่มีพรมแดนติดกัน (24) การแลกเปลี่ยนข้อมูลล่วงหน้า (25) การพัฒนาเทคโนโลยีติดตามยานพาหนะและสินค้า (26) การเตรียมรับมือกรณีเกิดไฟลุก หรือระเบิดจากการขนส่ง (27) การจัดเตรียมสิ่งอำนวยความสะดวกการข้ามแดนแก่รถ สินค้า ผู้โดยสาร และพื้นที่ควบคุมร่วม (Common Control Area) และ (28) ความสอดคล้องกับวิธีปฏิบัติในการอำนวยความสะดวกด้านการค้าและการขนส่งของประเทศที่มีพรมแดนติดกัน

นานาชาติมีความหลากหลายในการกำหนดหน่วยงานเจ้าภาพขับเคลื่อนการอำนวยความสะดวกทางการค้าและการขนส่งระหว่างประเทศ ผลการศึกษาของ International Trade Center (2015) และ United Nations Conference on Trade and Development (2016) พบว่าหน่วยงานเจ้าภาพขับเคลื่อนมักเป็นหน่วยงานด้านเศรษฐกิจ ได้แก่ กระทรวงการคลัง

(กรมศุลกากร) กระทรวงคมนาคม กระทรวงพาณิชย์ (บางประเทศใช้กระทรวงการค้าและอุตสาหกรรม) กระทรวงการพัฒนาเศรษฐกิจ อย่างไรก็ตามกรณีที่ไม่สามารถหาเจ้าภาพที่เหมาะสมได้ มีบางประเทศกำหนดให้สำนักนายกรัฐมนตรีเป็นหน่วยงานขับเคลื่อนการอำนวยความสะดวกทางการค้าและการขนส่งข้ามแดนและผ่านแดน เนื่องจากมีลักษณะภาระงานที่ครอบคลุมประเด็นต่าง ๆ ที่ไม่ได้อยู่ภายใต้การดำเนินงานของกระทรวงใดกระทรวงหนึ่ง

จากการวิเคราะห์รูปแบบองค์การด้านการอำนวยความสะดวกทางการค้าและการขนส่งข้ามแดนและผ่านแดนของประเทศไทยสามารถแบ่งเป็น 2 กลุ่มใหญ่ ได้แก่

1. องค์การที่เป็นหน่วยงานบูรณาการเพื่อกำหนดนโยบายการอำนวยความสะดวกทางการค้าและการขนส่งระหว่างประเทศ (Policy Body) แบ่งเป็น 2 ระดับ ได้แก่ (1) องค์การที่เป็นการทำงานร่วมกันของหน่วยงานภายในประเทศเพื่อกำหนดนโยบายการอำนวยความสะดวกทางการค้าและการขนส่งระหว่างประเทศ ซึ่งเป็นการจัดตั้งคณะกรรมการ/คณะอนุกรรมการ ซึ่งประกอบด้วยผู้แทนภาครัฐและเอกชนที่อาจแต่งตั้งขึ้นเป็นคณะกรรมการ/คณะอนุกรรมชั่วคราว หรืออาจจัดตั้งเป็นคณะกรรมการ/คณะอนุกรรมการถาวร ตัวอย่างเช่น คณะกรรมการการค้าต่างประเทศ (กคต.) ที่จัดตั้งขึ้นตามกฎหมายการส่งออกไปนอกและการนำเข้ามาในราชอาณาจักรซึ่งสินค้า คณะกรรมการพัฒนาระบบการบริหารจัดการขนส่งสินค้าและบริการของประเทศ (กบส.) ที่จัดตั้งขึ้นตามคำสั่งคณะรักษาความสงบแห่งชาติที่ 91/2557 และคำสั่งสำนักนายกรัฐมนตรีที่ 85/2557 เพื่อให้การพัฒนาระบบบริหารจัดการขนส่งสินค้าและบริการของประเทศไทยเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ คณะกรรมการอำนวยความสะดวกการขนส่งแห่งชาติ (National Transport Facilitation Committee; NTFC) จัดตั้งขึ้นตามมติคณะรัฐมนตรีวันที่ 27 กันยายน พ.ศ. 2554 เพื่อทำหน้าที่เป็นกลไกในการประสานการดำเนินงานต่าง ๆ ให้เป็นไปตามความตกลงการขนส่งข้ามพรมแดนในอนุภูมิภาค ลุ่มแม่น้ำโขง และคณะกรรมการประสานการขนส่งผ่านแดนแห่งชาติ (National Transit Transport Coordinating Committee) จัดตั้งขึ้นตามมติคณะรัฐมนตรีวันที่ 27 กันยายน พ.ศ. 2554

เพื่อทำหน้าที่หน้าที่ประสาน ติดตาม ประมวลผล จัดทำข้อมูล เสนอต่อรัฐบาลเพื่อปรับปรุงแก้ไขกฎหมาย กฎระเบียบ และ ข้อบังคับต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งดำเนินการเพื่อให้สามารถ ปฏิบัติตามข้อตกลงการขนส่งระหว่างประเทศที่ประเทศได้ทำ กับรัฐบาลต่างประเทศ และพิจารณากำหนดหน้าที่ฝ่ายไทย สำหรับการประชุมคณะกรรมการประสานการขนส่งผ่านแดน ภูมิภาค และ (2) องค์การที่เป็นการทำงานร่วมกันของผู้แทน หน่วยงานของหลายประเทศเพื่อเจรจาและกำหนดนโยบายการ อำนาจความสะดวกทางการค้าและการขนส่งระหว่างประเทศ (Negotiating Body) เช่น การจัดตั้งคณะกรรมการร่วมด้าน การค้าและการขนส่งระหว่างประเทศเพื่อนบ้านที่มีพรมแดน ติดกัน การแต่งตั้งผู้แทนเข้าร่วมประชุมในคณะกรรมการ/ คณะอนุกรรมการขององค์การระหว่างประเทศ เช่น องค์การ การค้าโลก องค์การศุลกากรโลก องค์การการบินพลเรือน ระหว่างประเทศ องค์การทางทะเลระหว่างประเทศ และ กลุ่มความร่วมมืออนุภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขง เพื่อกำหนดนโยบาย และแผนงานการอำนวยความสะดวกทางการค้าและการขนส่ง

2. องค์การที่เป็นหน่วยงานบูรณาการเพื่อปฏิบัติงาน ให้บริการอำนวยความสะดวกทางการค้าและการขนส่ง (Service Body) แบ่งเป็น 2 ระดับ ได้แก่ (1) องค์การที่เป็นการทำงานร่วมกันของหน่วยงานภายในประเทศเพื่อปฏิบัติงาน ให้บริการอำนวยความสะดวกทางการค้าและการขนส่ง เช่น การจัดตั้งศูนย์บริการเบ็ดเสร็จ (One Stop Service) เพื่อบริการ ตรวจสอบสินค้าและใบอนุญาต ณ ด่านพรมแดน การจัดตั้ง ศูนย์บริการเบ็ดเสร็จเพื่อให้บริการออกใบอนุญาตด้านการค้า การขนส่ง การลงทุนที่อยู่ภายใต้เขตพัฒนาเศรษฐกิจพิเศษ ชายแดน การจัดตั้งศูนย์บริการเบ็ดเสร็จด้านการลงทุน และ การจัดตั้งศูนย์บริการร่วมภายในของแต่ละกระทรวง เป็นต้น และ (2) องค์การที่เป็นการทำงานร่วมกันของผู้แทนหน่วยงาน ของหลายประเทศเพื่อปฏิบัติงานให้บริการอำนวยความสะดวก ทางการค้าและการขนส่ง เช่น การจัดตั้งพื้นที่ควบคุมร่วม ระหว่างประเทศ (Common Control Area; CCA) ที่นำเจ้าหน้าที่ ของประเทศผู้รับสินค้าและประเทศผู้ส่งสินค้ามาปฏิบัติงาน ตรวจสอบและออกใบอนุญาตพร้อมกันในพื้นที่เดียวกัน (Single Stop Inspection) เช่น กรณีเจ้าหน้าที่ศุลกากรของ สปป.ลาว

และเวียดนาม มาตรวจสอบสินค้าร่วมกัน ณ จุด ๆ เดียวที่ พรมแดนลาว (เมืองแดนสะหวัน) กับพรมแดนเวียดนาม (เมือง ลาวบาว) และกรณีเจ้าหน้าที่ของสหรัฐอเมริกากับแคนาดา ตรวจสอบการข้ามแดนของยานพาหนะ สินค้า และคนร่วมกัน (Joint Border Inspection) ณ จุดพรมแดน เพื่ออำนวยความสะดวก ลดค่าใช้จ่ายและเวลาที่ใช้ผ่านแดนของยานพาหนะ สินค้า และคน เป็นต้น ทั้งนี้ประเทศไทยยังไม่มี การจัดตั้ง องค์การแบบ Joint Service Body อย่างไรก็ตามมีความ พยายามในการจัดตั้งระบบการแลกเปลี่ยนข้อมูลและการตรวจ ร่วมกับประเทศเพื่อนบ้าน ได้แก่ สปป.ลาว (จังหวัดมุกดาหาร) เมียนมา (จังหวัดตาก) และมาเลเซีย (จังหวัดสงขลา)

ผลการวิจัยและการประชุมร่วมกับผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย พบว่า ความท้าทายที่สำคัญมากที่สุดในการกำหนดรูปแบบและ การจัดการองค์การเพื่อจัดการอำนวยความสะดวกทางการค้า และการขนส่งสินค้าข้ามแดนและผ่านแดน ได้แก่ การหา หน่วยงานเจ้าภาพ (Lead Organization) ที่เหมาะสมและได้รับ การยอมรับจากหน่วยงานในประเทศและนานาชาติ โดย หน่วยงานเจ้าภาพต้องมีความรู้ความเข้าใจด้านการค้าและ การขนส่งข้ามแดน สามารถประสานงานกับหน่วยงานใน ประเทศและต่างประเทศ มีงบประมาณและกำลังคนเพียงพอ ผลการศึกษาของนานาชาติ พบว่าหน่วยงานเจ้าภาพ ขับเคลื่อนมักเป็นกรมศุลกากร หรือกระทรวงพาณิชย์ หรือ กระทรวงคมนาคม หรือสำนักงานรัฐมนตรี ขณะเดียวกันใน การจัดองค์การนั้น สามารถพิจารณาจัดตั้งในรูปแบบ (1) สำนักงาน ถาวร หรือ (2) คณะกรรมการฯ ที่ทำงานร่วมกันและประชุม ร่วมกันเป็นครั้งคราว นอกจากนี้การ จัดองค์การที่เหมาะสมต้อง พิจารณาความสมดุลระหว่างผู้แทนที่เป็นตัวแทนของภาครัฐ และภาคเอกชน ในการขับเคลื่อนการอำนวยความสะดวกทาง การค้าและขนส่งระหว่างประเทศ ตลอดจนพิจารณาวิธีปฏิบัติ กฎระเบียบ และการยอมรับของท้องถิ่นและประเทศเพื่อนบ้านที่ ประเทศไทยต้องมีการค้า และการขนส่งข้ามแดน/ผ่านแดน ระหว่างกัน

ผู้วิจัยพิจารณาประเด็นเกี่ยวกับการค้าและการขนส่งข้ามแดน โดยอ้างอิงตามหัวข้อที่กำหนดสหประชาชาติและองค์การการค้า

โลกในการพัฒนาระบบการอำนวยความสะดวกทางการค้าและการขนส่ง และดำเนินการจัดประชุมระดมความคิดเห็นจากผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย รวมถึงพิจารณาวิธีปฏิบัติที่ดีของนานาประเทศ

เพื่อประเมินระดับความสำคัญของประเด็นต่าง ๆ ของการค้าและการขนส่งข้ามแดนและผ่านแดนปรากฏตาม ตารางที่ 1

ตารางที่ 1 ผลการประเมินความสำคัญของประเด็นด้านการอำนวยความสะดวกทางการค้าและการขนส่งข้ามแดนและผ่านแดน

ประเด็นด้านการอำนวยความสะดวกทางการค้าและการขนส่งข้ามแดนและผ่านแดน	ระดับของผลกระทบที่มีต่อการค้าข้ามแดนและผ่านแดน			ระดับของผลกระทบที่มีต่อการขนส่งข้ามแดนและผ่านแดน		
	มาก	ปานกลาง	น้อย	มาก	ปานกลาง	น้อย
การกำหนดระเบียบพิธีการศุลกากรนำเข้า การส่งออก ผ่านแดน และถ่ายลำ	X					
การจัดตรวจความเสี่ยงการตรวจปล่อยสินค้า	X					
การตรวจสอบหลังผ่านพิธีการศุลกากร		X				
การอำนวยความสะดวกสำหรับผู้ประกอบการเฉพาะรายที่ได้รับอนุมัติ	X					
การชำระภาษีและค่าธรรมเนียมทางอิเล็กทรอนิกส์	X					
การขออนุญาตการนำเข้าและส่งออกสินค้าต้องกำกับ	X					
การจัดให้มีระบบรับเอกสารล่วงหน้าเพื่อตรวจปล่อย		X				
การจัดตั้งจุดตอบข้อซักถามการค้าระหว่างประเทศ		X				
การจัดตั้งจุดตอบข้อซักถามการขนส่งระหว่างประเทศ					X	
การจัดตั้งจุดบริการเบ็ดเสร็จเพื่อยื่นเอกสารส่งออก นำเข้า และผ่านแดน	X					
การให้สิทธิประกอบการขนส่งสินค้าผ่านแดนข้ามแดน				X		
การกำหนดเส้นทางอนุมัติให้ขนส่งข้ามแดนและผ่านแดน				X		
การจัดให้มีจุดพักรถ						X
การยอมรับหนังสือตรวจสภาพรถที่ทำการขนส่ง				X		
โครงสร้างพื้นฐานของด่านพรมแดน				X		
การประกันความรับผิดชอบในการขนส่ง					X	
การจัดทำระบบศุลกากรผ่านแดนระหว่างประเทศ				X		
การพัฒนาระบบขนส่งเชื่อมต่อการขนส่งทางบก					X	
มาตรการพิเศษสำหรับการเคลื่อนย้ายสินค้าอันตราย					X	
การตรวจสอบหนังสือเดินทางสำหรับผู้ควบคุมพาหนะ				X		
มาตรการสุขอนามัยและสุขอนามัยพืช		X				
การตรวจสอบใบอนุญาตทำงานของผู้เดินทางข้ามแดน				X		
การจัดทำระบบตรวจสินค้าร่วมระหว่างประเทศเพื่อนบ้าน				X		
การประสานชั่วโมงทำงานร่วมกันระหว่างประเทศ	X					
การแลกเปลี่ยนข้อมูลการตรวจปล่อยล่วงหน้า						X
การมีจุดยื่นขอวีซ่า					X	
การพัฒนาเทคโนโลยีการตรวจติดตามยานพาหนะ					X	
การเตรียมรับมือกรณีไฟลุกหรือระเบิดจากการขนส่ง 1						X
การจัดเตรียมสิ่งอำนวยความสะดวกในการข้ามแดนแก่ รถ สินค้า ผู้โดยสาร และพื้นที่ควบคุมร่วม				X		
ความสอดคล้องกับวิธีปฏิบัติในการอำนวยความสะดวก ด้านการค้าและการขนส่งของประเทศที่มีพรมแดนติดกัน				X		
รวม	7	4	0	10	6	3

ที่มา การประเมินโดยผู้วิจัย

ผลการประเมินตาม**ตารางที่ 1** พบว่า ประเด็นสำคัญด้านการอำนวยความสะดวกด้านการค้าและการขนส่งจะมีผลกระทบต่อ การอำนวยความสะดวกทางการขนส่ง (Transport Facilitation) มากกว่าการอำนวยความสะดวกทางการค้า (Trade Facilitation)

ประเด็นการอำนวยความสะดวกทางการขนส่งที่สำคัญมาก (Critical Transport Facilitation Issues) มี 10 ประเด็น ซึ่งหากขาดการพัฒนาในการอำนวยความสะดวกทางการขนส่งดังกล่าวจะก่อให้เกิดผลกระทบเชิงลบต่อความสำเร็จในการเคลื่อนย้ายสินค้าข้ามแดนและผ่านแดน ได้แก่ (1) การให้สิทธิประกอบการขนส่ง (2) การกำหนดเส้นทางอนุมัติให้ทำการขนส่งข้ามแดนและผ่านแดน (3) การยอมรับหนังสือตรวจสภาพรถบรรทุกที่ทำการขนส่งระหว่างประเทศ (4) การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานของด่านพรมแดน (5) การจัดทำระบบศุลกากรผ่านแดนระหว่างไทยกับประเทศเพื่อนบ้าน (6) การตรวจสอบหนังสือเดินทางสำหรับผู้ควบคุมพาหนะ (7) การตรวจสอบใบอนุญาตทำงานของผู้เดินทางข้ามแดน (8) การจัดทำระบบตรวจสินค้าร่วม (Single Stop Inspection) ระหว่างไทยกับเพื่อนบ้าน (9) การจัดเตรียมสิ่งอำนวยความสะดวกในการข้ามแดนแก่รถ สินค้า ผู้โดยสาร และพื้นที่ควบคุมร่วม (เช่น ด้านอาหารและยานยนต์ ด้านตรวจสินค้าเกษตรฯ และด้านป่าไม้ เป็นต้น) และ (10) ความสอดคล้องกับวิธีปฏิบัติในการอำนวยความสะดวกด้านการค้าและการขนส่งกับประเทศเพื่อนบ้าน ทั้งนี้ หน่วยงานหลักที่ขับเคลื่อนการอำนวยความสะดวกทางการขนส่งข้ามแดนและผ่านแดน ได้แก่ กระทรวงคมนาคม (สำนักงานปลัดกระทรวงคมนาคม สำนักงานนโยบายและแผนการขนส่งและจราจร กรมทางหลวง กรมการขนส่งทางบก) โดยทำงานร่วมกับกรมศุลกากร สำนักงานตรวจคนเข้าเมือง กระทรวงแรงงาน กระทรวงมหาดไทย กระทรวงการต่างประเทศ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ กระทรวงสาธารณสุข และกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

ประเด็นการอำนวยความสะดวกทางการค้าที่มีความสำคัญมาก (Critical Trade Facilitation Issues) มีจำนวน 7 ประเด็น ซึ่งหากขาดการพัฒนาในการอำนวยความสะดวกทางการค้าดังกล่าวจะก่อให้เกิดผลกระทบเชิงลบต่อความสำเร็จในการเคลื่อนย้าย

สินค้าข้ามแดนและผ่านแดน ได้แก่ (1) การกำหนดระเบียบพิธีการศุลกากรการนำเข้า การส่งออก การผ่านแดน และถ่ายลำ (2) การจัดการความเสี่ยงในการตรวจปล่อยสินค้า (3) การอำนวยความสะดวกสำหรับผู้ประกอบการที่ได้รับอนุมัติ (AEO) (4) การชำระภาษีและค่าธรรมเนียมด้วยระบบอิเล็กทรอนิกส์ (5) การขออนุญาตในการนำเข้าและส่งออกสำหรับสินค้าต้องกำกับ/สินค้าควบคุม (6) การจัดตั้งจุดบริการเบ็ดเสร็จเพื่อยื่นเอกสารส่งออก นำเข้า และผ่านแดน และ (7) การประสานความร่วมมือการทำงานร่วมกันระหว่างไทยกับเพื่อนบ้าน ทั้งนี้ หน่วยงานหลักที่ขับเคลื่อนการอำนวยความสะดวกทางการค้าข้ามแดนและผ่านแดน ได้แก่ กระทรวงการคลัง (กรมศุลกากร) และกระทรวงพาณิชย์ โดยทำงานร่วมกับกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ กระทรวงสาธารณสุข และกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

ตารางที่ 2 แสดงผลการประเมินระดับความยากในการพัฒนาเพื่อยกระดับการอำนวยความสะดวกทางการค้าและการขนส่งข้ามแดนและผ่านแดน ที่ผู้วิจัยประเมินผลร่วมกับผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย โดยพบว่าประเด็นที่มีความยากในระดับมากในการแก้ไขกฎระเบียบ ได้แก่ (1) การขออนุญาตในการนำเข้าและส่งออกสำหรับสินค้าต้องกำกับ/สินค้าควบคุม (2) การจัดทำระบบศุลกากรผ่านแดนระหว่างไทยกับประเทศเพื่อนบ้าน (3) การจัดทำระบบตรวจสินค้าร่วมระหว่างไทยกับประเทศเพื่อนบ้าน และ (4) การเจรจากับต่างประเทศเพื่อให้ประเทศเพื่อนบ้านสามารถยอมรับระบบการอำนวยความสะดวกทางการค้าและการขนส่งระหว่างกันซึ่งต้องสอดคล้องกับวิธีปฏิบัติของแต่ละประเทศ

ประเด็นที่มีความยากในระดับมากในการหางบประมาณเพื่อการพัฒนา ได้แก่ (1) การสร้างและพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานด่านพรมแดน (2) การจัดทำระบบตรวจสินค้าร่วมระหว่างไทยกับประเทศเพื่อนบ้าน และ (3) การจัดเตรียมสิ่งอำนวยความสะดวกในการข้ามแดนแก่ รถ สินค้า ผู้โดยสาร และพื้นที่ควบคุมร่วม

ประเด็นที่มีความยากในระดับมากในการขอความร่วมมือกับเอกชน ได้แก่ (1) การขออนุญาตในการนำเข้าและส่งออกสำหรับสินค้าต้องกำกับ/สินค้าควบคุม และ (2) การเจรจากับ

ต่างประเทศเพื่อให้ประเทศเพื่อนบ้านสามารถยอมรับระบบการอำนวยความสะดวกทางการค้าและการขนส่งระหว่างกันซึ่งต้องสอดคล้องกับวิธีปฏิบัติของแต่ละประเทศ

ประเด็นที่มีความยากในระดับมากในการขอความร่วมมือกับต่างประเทศ ได้แก่ (1) การขออนุญาตในการนำเข้าและส่งออกสำหรับสินค้าต้องกำกับ/สินค้าควบคุม (2) การให้สิทธิประกอบการขนส่งสินค้าผ่านแดน/ข้ามแดนและประเภท

ยานพาหนะที่ให้ผ่านได้ (3) การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานด้านพรมแดน (4) การจัดทำระบบศุลกากรผ่านแดนระหว่างไทยกับประเทศเพื่อนบ้าน (5) การจัดทำระบบตรวจสินค้าร่วมระหว่างไทยกับเพื่อนบ้าน และ (6) การเจรจากับต่างประเทศเพื่อให้ประเทศเพื่อนบ้านสามารถยอมรับระบบการอำนวยความสะดวกทางการค้าและการขนส่งระหว่างกันซึ่งต้องสอดคล้องกับวิธีปฏิบัติของแต่ละประเทศ

ตารางที่ 2 ผลการประเมินระดับความยากในการพัฒนาเพื่อยกระดับการอำนวยความสะดวกทางการค้าและการขนส่งข้ามแดนและผ่านแดน

ประเด็นที่มีความสำคัญ	ระดับความยากในการพัฒนาเพื่อยกระดับการอำนวยความสะดวกทางการค้าและการขนส่งข้ามแดนและผ่านแดน			
	การปรับแก้กฎระเบียบ	การหางบประมาณ	การขอความร่วมมือกับเอกชน	การขอความร่วมมือกับต่างประเทศ
การกำหนดระเบียบพิธีการศุลกากรการนำเข้า การส่งออก ผ่านแดน และถ่ายลำ	ปานกลาง	-	ปานกลาง	ปานกลาง
การจัดการความเสี่ยงในการตรวจปล่อยสินค้า	น้อย	ปานกลาง	ปานกลาง	น้อย
การอำนวยความสะดวกสำหรับผู้ประกอบการที่ได้รับอนุญาต	น้อย	ปานกลาง	ปานกลาง	น้อย
การชำระภาษีและค่าธรรมเนียมด้วยระบบอิเล็กทรอนิกส์	น้อย	ปานกลาง	น้อย	น้อย
การขออนุญาตในการนำเข้าและส่งออกสำหรับสินค้าต้องกำกับ/สินค้าควบคุม	มาก	น้อย	มาก	มาก
การจัดตั้งจุดบริการเบ็ดเสร็จเพื่อยื่นเอกสารส่งออก นำเข้า และผ่านแดน	น้อย	ปานกลาง	น้อย	น้อย
การประสานความร่วมมือการทำงานร่วมกันระหว่างไทยกับเพื่อนบ้าน	ปานกลาง	น้อย	น้อย	ปานกลาง
การให้สิทธิประกอบการขนส่งสินค้าผ่านแดนข้ามแดน และประเภทยานพาหนะที่ให้ผ่านได้	ปานกลาง	น้อย	ปานกลาง	มาก
การกำหนดเส้นทางอนุมัติให้ทำการขนส่งข้ามแดนและผ่านแดน	น้อย	น้อย	น้อย	ปานกลาง
การยอมรับหนังสือตรวจสภาพรถบรรทุกที่ทำการขนส่งระหว่างประเทศ	น้อย	น้อย	น้อย	น้อย
โครงสร้างพื้นฐานของด่านพรมแดน	น้อย	มาก	ปานกลาง	มาก
การจัดทำระบบศุลกากรผ่านแดนระหว่างไทยกับเพื่อนบ้าน	มาก	น้อย	ปานกลาง	มาก
การตรวจสอบหนังสือเดินทางสำหรับผู้ควบคุมพาหนะ	น้อย	ปานกลาง	น้อย	ปานกลาง
การตรวจสอบใบอนุญาตทำงานของผู้เดินทางข้ามแดน	น้อย	น้อย	ปานกลาง	ปานกลาง
การจัดทำระบบตรวจสินค้าร่วมระหว่างไทยกับเพื่อนบ้าน	มาก	มาก	น้อย	มาก
การจัดเตรียมสิ่งอำนวยความสะดวกการข้ามแดน แก่ รถ สินค้า คน และพื้นที่ควบคุมร่วม	น้อย	มาก	ปานกลาง	ปานกลาง
ความสอดคล้องกับวิธีปฏิบัติในการอำนวยความสะดวกด้านการค้าและการขนส่งของประเทศเพื่อนบ้าน	มาก	น้อย	มาก	มาก

ที่มา การประเมินโดยคณะผู้วิจัย

ผู้วิจัยใช้ข้อมูลทุติยภูมิและปฐมภูมิเพื่อวิเคราะห์จุดแข็ง จุดอ่อน โอกาส และอุปสรรค ในการหารูปแบบองค์การที่เหมาะสมเพื่อการจัดการการอำนวยความสะดวกทางการค้าและการขนส่งสินค้าข้ามแดนและผ่านแดนของไทย ดังแสดงตามตารางที่ 3 โดยพบว่ามีความจำเป็นที่ประเทศไทยต้องจัดตั้งองค์การเพื่อการอำนวยความสะดวกทางการค้าและการขนส่งข้ามแดนและผ่านแดนภายใต้การทำงานที่เป็นหุ้นส่วนเชิงพันธมิตรระหว่างภาครัฐกับเอกชนไทย มีการกำหนดอำนาจหน้าที่และความ

รับผิดชอบของแต่ละหน่วยงานที่ชัดเจน นอกจากนี้การทำงานที่มีความสอดคล้องกับความพร้อมด้านองค์การ โครงสร้างพื้นฐาน และกฎระเบียบการค้าและการขนส่งข้ามแดนและผ่านแดนของประเทศเพื่อนบ้านแต่ละประเทศของไทย ได้แก่ กัมพูชา สปป.ลาว มาเลเซีย เมียนมา

ตารางที่ 3 วิเคราะห์สภาพแวดล้อมภายในและภายนอกในการจัดทำแผนแม่บทการจัดตั้งและการดำเนินงานขององค์กร

จุดแข็ง (Strengths – S)	จุดอ่อน (Weaknesses – W)
<p>1. รัฐบาลและเอกชนไทยกำหนดยุทธศาสตร์การยกระดับการพัฒนาการอำนวยความสะดวกทางการค้าและการขนส่ง การยกระดับการเป็นศูนย์กลางการค้าและการขนส่งในภูมิภาค และการพัฒนาระบบราชการเพื่อให้บริการประชาชน</p> <p>2. ภาคเอกชนของไทยในสวนกลางและภูมิภาคสนับสนุนภาครัฐปรับแก้ไขกฎระเบียบเพื่อการอำนวยความสะดวกทางการค้าและการขนส่งข้ามแดนและผ่านแดนมากขึ้น</p> <p>3. การอำนวยความสะดวกทางการค้าและการขนส่งที่มีการดำเนินการคืบหน้าไปมากของไทย ส่วนใหญ่จะเป็นการลงทุนการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน และการพัฒนา National Single Window ขณะที่ยังขาดการปรับกฎระเบียบการอำนวยความสะดวกทางการค้าและขนส่งให้ทันสมัย</p> <p>4. ประเทศไทยออกพระราชบัญญัติการอำนวยความสะดวกในการขนส่งข้ามแดน พ.ศ. 2556 ให้อำนาจกระทรวงคมนาคมและกระทรวงการคลังทำงานร่วมกันเพื่อกำหนดพื้นที่ควบคุมร่วมกัน (CCA) และอนุญาตให้เจ้าหน้าที่ไทยกับต่างประเทศมาปฏิบัติงานร่วมกันในเขตพื้นที่ควบคุมร่วมกันได้ อย่างไรก็ตาม การดำเนินงานตามกฎหมายดังกล่าวเน้นเฉพาะการเป็นองค์การปฏิบัติงาน (Service Body) ในเขตพื้นที่ใดพื้นที่หนึ่ง เช่น มุกดาหาร/สะพานมิตรภาพ แต่ยังไม่ครอบคลุมการกำหนดนโยบายและการปรับแก้กฎระเบียบที่ไม่เอื้อต่อการอำนวยความสะดวกทางการค้าและการขนส่งข้ามแดนและผ่านแดน เช่น การยกเลิกอุปสรรคที่มีใช้ภาษี การผลักดันให้ต่างชาติยอมรับการนำสินค้าผ่านแดนของไทย การผลักดันให้ต่างชาติอนุญาตให้รถบรรทุกสินค้าของไทยเข้าไปให้บริการขนส่งสินค้าได้ในเส้นทางที่กำหนด</p>	<p>1. การทำงานที่ผ่านมาของหน่วยงานภาครัฐไทยเป็นแบบตัวคนต่างทำ ขาดการบูรณาการ มีเจ้าภาพหลายหน่วยงานที่ให้ความสำคัญในประเด็นที่แตกต่างกัน ประกอบกับมีการเจรจาการอำนวยความสะดวกทางการค้าและการขนส่งในหลายกรอบทั้งกรอบพหุภาคี ภูมิภาค อนุภูมิภาค (GMS) และทวิภาคี และการพัฒนาพื้นที่เขตพัฒนาพิเศษชายแดนแต่ละกรอบให้ความสำคัญในสาระที่แตกต่างกัน</p> <p>2. คณะกรรมการ/คณะอนุกรรมการที่เกี่ยวข้องกับการอำนวยความสะดวกทางการค้าและการขนส่งส่วนใหญ่ของไทยจัดตั้งในรูปแบบคณะกรรมการเพื่อการประสานงาน ติดตาม และให้ข้อเสนอแนะเพื่อการพัฒนา แต่ไม่มีอำนาจในการขับเคลื่อนและจัดสรรงบประมาณเพื่อขับเคลื่อน ทำให้ที่ผ่านมาไม่มีการประชุมและรับฟังข้อคิดเห็น แต่ขาดการผลักดันอย่างเป็นรูปธรรม</p> <p>3. ยุทธศาสตร์กับกฎระเบียบในการอำนวยความสะดวกทางการค้าและการขนส่งข้ามแดนและผ่านแดนของไทยไม่ได้ดำเนินการไปในทิศทางเดียวกัน กล่าวคือ มีสินค้าเกษตร ไม้ อาหาร จำนวนหลายประเภทที่ต้องมีการนำเข้า ส่งออก ผ่านแดน และนำผ่านจากประเทศเพื่อนบ้าน ไม่สามารถข้ามแดนและผ่านแดนมาในดินแดนประเทศไทยได้ รวมถึงการที่รถบรรทุกต่างชาติ (ยกเว้น สปป.ลาว) ไม่สามารถเข้ามาในดินแดนประเทศไทยได้เกินกว่าเขตท้องที่ที่ติดชายแดนที่กำหนด</p> <p>4. องค์ประกอบหน่วยงานภายใต้พระราชบัญญัติการอำนวยความสะดวกในการขนส่งข้ามแดน พ.ศ. 2556 มีเฉพาะการให้อำนาจการออกระเบียบในการปฏิบัติงานการอำนวยความสะดวกทางการขนส่งมีเฉพาะ (1) กระทรวงการคลัง (2) กระทรวงเกษตรฯ (3) กระทรวงคมนาคม (4) กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (5) กระทรวงมหาดไทย และ (6) กระทรวงสาธารณสุข เท่านั้น แต่ยังไม่มียุทธศาสตร์อื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการอำนวยความสะดวกทางการค้า ได้แก่ กระทรวงพาณิชย์ ทำให้กฎหมาย ดังกล่าวนั้นเน้นเฉพาะการอำนวยความสะดวกทางการขนส่ง แต่ยังคงขาดการอำนวยความสะดวกทางการค้า ทำให้ขาดการบูรณาการ ซึ่งแตกต่างจากวิธีปฏิบัติที่ดีของนานาชาติ</p>
โอกาส (Opportunities – O)	อุปสรรค (Threats – T)
<p>1. สมาชิกอาเซียนและคู่เจรจา เช่น จีน ญี่ปุ่น ออสเตรเลีย อินเดีย และองค์การระหว่างประเทศ ได้แก่ องค์การการค้าโลก องค์การศุลกากรโลก องค์การสหประชาชาติ ให้ความสำคัญกับการยกระดับการอำนวยความสะดวกทางการค้าและการขนส่งและนับเป็นวาระหลักในการพัฒนาการค้าระหว่างประเทศ</p> <p>2. เศรษฐกิจการค้า การลงทุน การท่องเที่ยว และการขนส่งระหว่างไทยกับประเทศเพื่อนบ้านยังคงเติบโตอย่างต่อเนื่อง ประกอบกับไทยกับประเทศเพื่อนบ้านมีการพัฒนาด้านการค้าและตลาดชายแดนร่วมกัน ส่งผลให้เกิดความต้องการการอำนวยความสะดวกทางการค้าและการขนส่งข้ามแดนและผ่านแดนที่เพิ่มขึ้นเพื่อส่งเสริมกิจกรรมการค้าและการขนส่งระหว่างกันเพิ่มขึ้น</p>	<p>1. ประเทศเพื่อนบ้านของไทย ได้แก่ มาเลเซีย กัมพูชา และเมียนมา มีกฎระเบียบ ระดับการพัฒนา มีความพร้อมในการปรับกฎระเบียบที่แตกต่างกัน ส่งผลให้การยกระดับการอำนวยความสะดวกทางการค้าและการขนส่งข้ามแดนและผ่านแดนของไทยไม่สามารถใช้มาตรฐานเดียวกันได้</p> <p>2. ประเทศเพื่อนบ้าน ได้แก่ เมียนมา ยังคงมีปัญหาคอขวดบริเวณชายแดนติดกับไทย รวมถึงยังไม่ได้เข้าเป็นสมาชิกความตกลงระหว่างประเทศด้านการค้าและการขนส่งอีกเป็นจำนวนมาก ทำให้การจัดการองค์การที่เหมาะสมในการทำงานร่วมกับเมียนมาต้องคำนึงถึงปัจจัยด้านความมั่นคง การค้า การขนส่ง และกฎระเบียบที่แตกต่างกัน ขณะที่มาเลเซียมีความพร้อมด้านระบบการทำงานและกฎระเบียบที่พร้อมกว่าไทย</p>

ข้อเสนอแนะ

การยกระดับการอำนวยความสะดวกทางการค้าและการขนส่งข้ามแดนและผ่านแดนเป็นงานที่มีความท้าทายอย่างมาก เนื่องจากมีประเด็นที่เกี่ยวข้องกับกฎระเบียบและการปฏิบัติงานของหน่วยงานต่าง ๆ เป็นจำนวนมาก ทั้งหน่วยงานด้านเศรษฐกิจและความมั่นคง อีกทั้งต้องมีการปรับกฎระเบียบและวิธีปฏิบัติของประเทศไทยให้สามารถเข้ากันได้กับกฎระเบียบการค้าและการขนส่ง รวมถึงวิธีปฏิบัติของประเทศเพื่อนบ้านที่มีพรมแดนติดกับประเทศไทย จึงเป็นงานที่ต้องการหน่วยงาน

เจ้าภาพที่เป็นที่ยอมรับจากหน่วยงานภายในประเทศและต่างประเทศที่มีความรู้ความเข้าใจด้านการค้าและการขนส่ง มีความสามารถในการประสานงาน มีงบประมาณ และกำลังคนเพียงพอเพื่อให้เกิดการขับเคลื่อนการอำนวยความสะดวกทางการค้าและการขนส่งระหว่างประเทศอย่างจริงจังและต่อเนื่อง

ผลการวิจัยและการจัดประชุมร่วมกับผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย เสนอให้รัฐบาลไทยควรพิจารณาจัดตั้ง คณะกรรมการการอำนวยความสะดวกทางการค้าและการขนส่งระหว่างประเทศแห่งชาติ

(National Trade and Transport Facilitation Committee) เป็นองค์การอย่างเป็นทางการและถาวรเพื่อบูรณาการการอำนวยความสะดวกทางการค้าและการขนส่งระหว่างประเทศ และการค้าและการขนส่งข้ามแดนและผ่านแดนอย่างมีเอกภาพเป็นระบบและมีประสิทธิภาพ ภายใต้การทำงานที่เป็นหุ้นส่วนเชิงพันธมิตรระหว่างภาครัฐกับภาคเอกชนไทย โดยจัดตั้งองค์การถาวรที่มีบุคลากรประจำหน่วยงานที่มีความรู้ความเข้าใจด้านการอำนวยความสะดวกทางการค้าและการขนส่ง มีความต่อเนื่องในการทำงาน และสามารถสร้างความตระหนักและให้ความรู้ที่ถูกต้องเกี่ยวกับการอำนวยความสะดวกทางการค้าและการขนส่งระหว่างประเทศ ซึ่งเป็นรูปแบบองค์การที่เหมาะสมที่สุดสำหรับการขับเคลื่อนการอำนวยความสะดวกทางการค้าและการขนส่งระหว่างประเทศของไทย

คณะกรรมการการอำนวยความสะดวกทางการค้าและการขนส่งระหว่างประเทศแห่งชาติ ที่จัดตั้งขึ้นควรมีนายกรัฐมนตรีเป็นประธานคณะกรรมการฯ พร้อมด้วยกรรมการที่ประกอบด้วยหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในการอำนวยความสะดวกทางการค้าและการขนส่งประเด็นต่าง ๆ ได้แก่

1. กระทรวงพาณิชย์ ประกอบด้วย (1) กรมการค้าต่างประเทศ เกี่ยวข้องกับการขอใบอนุญาตในการนำเข้าและส่งออกสินค้า การกำหนดประเภทสินค้ามาตรฐาน (2) กรมเจรจาการค้าระหว่างประเทศ เกี่ยวข้องกับการจัดทำความร่วมมือทางการค้ากับต่างประเทศและองค์การระหว่างประเทศ (3) กรมส่งเสริมการค้าระหว่างประเทศ เกี่ยวข้องกับการพัฒนาการค้ากับต่างประเทศ (4) สำนักงานนโยบายและยุทธศาสตร์การค้า เกี่ยวข้องในการดูแลภาพรวมยุทธศาสตร์การค้า และ (5) สำนักงานปลัดกระทรวงพาณิชย์ ที่ดูแลภาพรวมการดำเนินงานของกระทรวงพาณิชย์

2. กระทรวงคมนาคม ประกอบด้วย (1) กรมการขนส่งทางบก เกี่ยวข้องกับการออกใบอนุญาตประกอบกิจการขนส่งข้ามแดน การตรวจสอบสภาพรถให้พร้อมต่อการขนส่งระหว่างประเทศ การจัดทำศูนย์เปลี่ยนถ่ายสินค้าชายแดน (2) กรมทางหลวง เกี่ยวข้องกับการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานทางหลวงและเส้นทางอนุมัติให้ทำการขนส่ง การกำหนดจุดพักรถ (3) สำนักงานนโยบายและแผนการขนส่งและจราจร เกี่ยวข้องในการกำหนดแผนงานอำนวยความสะดวกทางการขนส่ง และ (4) สำนักงาน

ปลัดกระทรวงคมนาคม ที่ดูแลภาพรวมการดำเนินงานของกระทรวงคมนาคม

3. กระทรวงการคลัง ประกอบด้วย (1) กรมศุลกากร เกี่ยวข้องกับการกำหนดระเบียบพิธีการศุลกากรนำเข้า ส่งออก ผ่านแดน และถ่ายลำ การกำหนดเขตศุลกากร การตรวจสอบภายหลังผ่านพิธีการศุลกากร (2) กรมสรรพากร เกี่ยวข้องกับการจัดเก็บภาษีมูลค่าเพิ่มจากการนำเข้าและส่งออก และ (3) กรมสรรพสามิต เกี่ยวข้องกับการจัดเก็บภาษีสรรพสามิตจากการนำเข้าและส่งออก และการออกใบอนุญาตนำเข้าสินค้าบางรายการ เช่น สุรา เครื่องดื่มที่มีแอลกอฮอล์ (4) สำนักงานคณะกรรมการกำกับและส่งเสริมการประกันภัย เกี่ยวข้องกับการประกันภัยความรับผิดในการขนส่ง และ (5) สำนักงานปลัดกระทรวงการคลัง ที่ดูแลภาพรวมการดำเนินงานของกระทรวงการคลัง

4. กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ประกอบด้วย (1) กรมวิชาการเกษตร (2) กรมประมง และ (3) กรมปศุสัตว์ ซึ่งเกี่ยวข้องในการออกใบอนุญาตการนำเข้าและส่งออก ตรวจสอบปล่อยสินค้าและการจัดการความเสี่ยงในการตรวจปล่อยสินค้า

5. กระทรวงสาธารณสุข ประกอบด้วย สำนักงานคณะกรรมการอาหารและยา ซึ่งเกี่ยวข้องในการออกใบอนุญาตการนำเข้าและส่งออก ตรวจสอบปล่อยสินค้าและการจัดการความเสี่ยงในการตรวจปล่อยสินค้า

6. กระทรวงอุตสาหกรรม ซึ่งประกอบด้วย (1) สำนักงานมาตรฐานผลิตภัณฑ์อุตสาหกรรม ซึ่งกำหนดมาตรฐานสินค้าและข้อกำหนดการส่งออกและนำเข้าสินค้าบางประเภท และ (2) กรมโรงงานอุตสาหกรรม ซึ่งเกี่ยวข้องในการกำหนดมาตรการด้านสินค้าอันตราย เช่น น้ำมันสำเร็จรูป

7. กระทรวงมหาดไทย ซึ่งกำหนดการพัฒนาพื้นที่ชายแดนและความตกลงในระดับท้องถิ่นระหว่างจังหวัดของไทยกับเขตหรือแขวงของประเทศเพื่อนบ้าน

8. กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งเกี่ยวข้องกับการประเมินผลกระทบสิ่งแวดล้อม และการออกใบอนุญาตการนำเข้าและส่งออกสินค้าบางประเภท เช่น ไม้ ผลิตภัณฑ์ไม้ เป็นต้น

9. กระทรวงแรงงาน ได้แก่ กรมการจัดหางาน ที่เกี่ยวข้องกับ การกำกับดูแลการเข้ามาทำงานของคนต่างด้าว (เช่น คนขับรถ ของต่างชาติที่เข้ามาทำงานในประเทศ)

10. กระทรวงการต่างประเทศ ซึ่งเกี่ยวข้องกับการพัฒนา ความสัมพันธ์ในภาพรวมด้านความมั่นคง การเมือง สังคม วัฒนธรรม และเศรษฐกิจระหว่างไทยกับต่างประเทศ

11. สำนักนายกรัฐมนตรีและส่วนราชการอิสระ ซึ่ง ประกอบด้วย (1) สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมการลงทุน (2) สำนักงานเขตพัฒนาเศรษฐกิจพิเศษ (3) สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ และ (4) สำนักงาน ตำรวจแห่งชาติ (สำนักงานตรวจคนเข้าเมือง)

นอกจากนี้ การดำเนินงานของคณะกรรมการการอำนวยความสะดวก ทางการค้าและการขนส่งระหว่างประเทศแห่งชาติต้อง ประกอบด้วยผู้แทนภาคเอกชน ซึ่งครอบคลุมทั้งกิจการส่งออก กิจการนำเข้า กิจการขนส่งระหว่างประเทศ กิจการรับจัดการ ขนส่งระหว่างประเทศ นอกจากนี้การทำงานของคณะกรรมการ ด้านการอำนวยความสะดวกทางการค้าและการขนส่งระหว่าง ประเทศแห่งชาติยังมีส่วนเสริมกับการทำงานของคณะกรรมการ อำนวยความสะดวกการขนส่งแห่งชาติที่มีรัฐมนตรีว่าการ กระทรวงคมนาคม เป็นประธาน ที่จำกัดขอบเขตอำนาจหน้าที่ เฉพาะส่วนที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินงานต่าง ๆ ของไทยให้ เป็นไปตามความตกลงการขนส่งข้ามพรมแดนในอนุภูมิภาค ลุ่มแม่น้ำโขงเท่านั้น แต่ยังไม่รวมถึงการอำนวยความสะดวก ทางการค้าและการขนส่งอย่างครบวงจรที่ครอบคลุมทุกมิติและ ครอบคลุมความสัมพันธ์กับอาเซียนนานาประเทศ และองค์การ ระหว่างประเทศอื่น ๆ

กิตติกรรมประกาศ

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัยเรื่อง รูปแบบองค์การเพื่อจัดการ การอำนวยความสะดวกทางการค้าและการขนส่งข้ามแดนและผ่านแดน ซึ่งได้รับทุนสนับสนุนจากสำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ

References

ASEAN Secretariat. (2016) *Master plan on ASEAN connectivity 2025*, Jakarta, Indonesia: ASEAN Secretariat.

Asian Development Bank. (2011) *Greater Mekong Subregion Cross-Border transport facilitation agreement: Instruments and drafting history*, Mandaluyong City, Philippines: Asian Development Bank.

ERIA Study Team. (2010) *Current status of ASEAN transport sector, in ASEAN strategic transport plan 2011-2015*, Jakarta: ASEAN Secretariat and ERIA.

Global Facilitation Partnership for Transportation and Trade. (2005) *Public-private partnership in trade and transport facilitation*, Washington, DC: World Bank.

International Trade Center. (2015) *National trade facilitation committees – moving towards implementation*, Geneva: International Trade Center.

Organization for Security and Cooperation in Europe and United Nations Economic Commission for Europe. (2012) *Handbook of best practices at border crossings—a trade and transport facilitation perspective*, Geneva: United Nations.

Sanchita, B. S. (2017) *Mind the gap: Explaining implementation shortfalls in the ASEAN economic community*, Singapore: ISEAS Yosok Ishak Institute.

United Nations Conference on Trade and Development. (2014) *National trade facilitation bodies in the world*, Geneva: United Nations.

United Nations Economic Commission for Europe. (2015) *Recommendation No.4: National trade facilitation bodies*, Geneva: United Nations.

United Nations Conference on Trade and Development. (2016) *Trade facilitation and development: Driving trade competitiveness, border agency effectiveness and strengthened governance*, Geneva: United Nations.

United Nations Conference on Trade and Development. (2017) *National trade facilitation committees: Beyond compliance with the WTO trade facilitation agreement?*, Geneva: United Nations.

Research Article

การพัฒนาธุรกิจการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศในประเทศไทย

มาลินี ขจรบริรักษ์, นันทวัน อินทชาติ, นปภา ปาทกรมลพงษ์

The Development for a Business Approach of Air Medical Transportation in Thailand

Malinee Khajornborrirak^{1*}, Nantawan Intachat², Napapa Patarakamompomg³

¹Civil Aviation Training Center, Suranaree University of Technology, Nakhon Ratchasima Thailand

²Independent scholar, e-mail: n_intachat@hotmail.com

³Aviation Technical English Division, Civil Aviation Training Center, Suranaree University of Technology, Nakhon Ratchasima Thailand, e-mail: atedivision@yahoo.co.th

*Corresponding author; email: Malinee325@gmail.com

Received: May 7, 2019

Revised: June 23, 2020

Accepted: June 26, 2020

Published: June 29, 2020

บทคัดย่อ

การศึกษาวิจัยการพัฒนาธุรกิจการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศในประเทศไทยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษามาตรฐานและรูปแบบขององค์กรที่ดำเนินธุรกิจการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศในประเทศไทย และนำเสนอแนวทางการพัฒนาธุรกิจการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศในประเทศไทยให้มีการเติบโตที่ยั่งยืน การวิจัยครั้งนี้เป็นการใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ เก็บรวบรวมข้อมูลโดยการศึกษาค้นคว้าที่เกี่ยวข้องกับการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศและการสัมภาษณ์เชิงลึกจากผู้ให้ข้อมูลสำคัญ โดยพิจารณาจากคุณสมบัติคือเป็นผู้เชี่ยวชาญและมีประสบการณ์ที่เกี่ยวข้องกับการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศในระดับบริหาร เครื่องมือที่ใช้คือ แบบสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้าง และวิเคราะห์ข้อมูลด้วยการวิเคราะห์เนื้อหา ผลการศึกษาพบว่ามาตรฐานและรูปแบบขององค์กรที่ดำเนินธุรกิจการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศในประเทศไทยมี 2 รูปแบบ คือ สายการบินที่ให้บริการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศ และโรงพยาบาลที่ให้บริการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศ มาตรฐานการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศมีต้นแบบจากสากลคือ มาตรฐานระบบการขนส่งทางการแพทย์ระดับสากลแห่งประเทศสหรัฐอเมริกาและมาตรฐานการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศของสถาบันการแพทย์ทางอากาศแห่งสหภาพยุโรป ส่วนแนวทางการพัฒนาธุรกิจการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศในประเทศไทยให้มีการเติบโตที่ยั่งยืน ประกอบด้วย (1) ความร่วมมือระหว่างสำนักงานการบินพลเรือนแห่งประเทศไทยและสถาบันการแพทย์ฉุกเฉินแห่งชาติ (2) การพัฒนาองค์ประกอบของธุรกิจการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศ ได้แก่ องค์ประกอบด้านลูกค้า องค์ประกอบด้านการบิน และองค์ประกอบด้านการแพทย์

คำสำคัญ: การเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศ, การพัฒนาธุรกิจ, มาตรฐานการขนส่งทางการแพทย์

Abstract

The objectives of studying the development for a business approach of air medical transportation in Thailand were to study standards and models of organizations that provide air medical transportation in Thailand and to providing guidelines for a sustainable business approach of air medical transportation in Thailand. The methodology of qualitative

research was studied some relevant documents and in-depth interviews by selecting key informants whose qualifications were in accordance with proposed criteria that were to be specialized in and to have relative experiences about air medical transportation in an executive level. Research instrument was semi-structured interview protocol and data were analyzed by method of content analysis. The results showed that standards and models of organizations that provide air medical transportation in Thailand were 2 models. They were airlines providing the air medical transport service and hospitals that offer the air medical transport service. The standards of air medical transportation applied in the service were in line with the international standards which were The Commission on Accreditation of Medical transport systems and European Aeromedical Institute. Guidelines for a sustainable business approach of air medical transportation in Thailand consist of (1) collaboration between the Civil Aviation Authority of Thailand and the National Institute for Emergency Medicine, and (2) the development of business components including customers, aviation, and the medical aspect.

Keywords: Air Medical Transportation, Business components, Standard for Air Medical Transportation

บทนำ

อุตสาหกรรมการท่องเที่ยวเป็นอุตสาหกรรมที่มีความสำคัญที่ทำรายได้หลักให้กับประเทศไทย จากข้อมูลของศูนย์วิจัยกสิกรไทย ระบุว่า นักท่องเที่ยวต่างชาติที่เข้ามาท่องเที่ยวในประเทศไทยปี พ.ศ. 2562 ขยายตัวมีทิศทางที่ดีต่อเนื่อง โดยจำนวนนักท่องเที่ยวต่างชาติปี พ.ศ. 2562 คาดว่าจะมีจำนวนประมาณ 39.00-39.80 ล้านคน ขยายตัวร้อยละ 2.1-4.1 จากปี พ.ศ. 2561 ประมาณการรายได้จากการใช้จ่ายของนักท่องเที่ยวต่างชาติสู่ธุรกิจท่องเที่ยวในประเทศไทยน่าจะมียอดค่าประมาณ 2.16-2.2 ล้านล้านบาท เพิ่มขึ้นร้อยละ 6.9-8.9 จากปี พ.ศ. 2561 (Kasikomresearch, 2019) จากการเติบโตของอุตสาหกรรมท่องเที่ยวและการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมที่ให้ความสำคัญกับการดูแลสุขภาพ ทำให้การท่องเที่ยวเชิงสุขภาพได้รับความนิยมเพิ่มขึ้น สอดคล้องกับจำนวนนักท่องเที่ยวที่เดินทางเข้ามาในประเทศไทย ประกอบกับนโยบายของรัฐบาลที่ให้การสนับสนุนอุตสาหกรรม การแพทย์ครบวงจร (Medical Hub) ทำให้ผู้ป่วยมีวัตถุประสงค์ เพื่อการรักษาพยาบาล (Medical Tourism) และเพื่อการท่องเที่ยวเชิงสุขภาพ (Wellness Tourism) เพิ่มขึ้น จากข้อมูลของศูนย์วิจัยกสิกรไทยพบว่า ผู้ป่วยต่างชาติของโรงพยาบาล เอกชนเติบโตต่อเนื่อง โดยมีการใช้บริการของโรงพยาบาล เอกชนกว่า 3.42 ล้านครั้งในปี พ.ศ. 2561 โดยแบ่งเป็นผู้ที่เดินทางมาท่องเที่ยวพร้อมกับรักษาพยาบาล 2.5 ล้านครั้งและกลุ่มต่างชาติที่ทำงานในประเทศไทย (Expatriate) 9.2 แสนครั้ง

โดยกลุ่มธุรกิจที่มีโอกาสเติบโตได้แก่ ธุรกิจที่เกี่ยวข้องกับสุขภาพ ไม่ว่าจะเป็นอาหารเพื่อสุขภาพ บริการทางการแพทย์ทั้งเพื่อการรักษาและการป้องกันโดยเฉพาะธุรกิจโรงพยาบาลเอกชน (Kasikomresearch, 2019) โดยใช้ช่องทางทางการเดินทางทางอากาศ เนื่องจากมีความสะดวกสบาย รวดเร็วและปลอดภัย โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มผู้ป่วยที่ต้องการเดินทางเข้ามาเพื่อรักษา ส่วนใหญ่มักมีความต้องการในการดูแลทางการแพทย์ระหว่างการเดินทาง และมีความจำเป็นในการใช้อุปกรณ์การช่วยเหลือทางการแพทย์ เช่น ออกซิเจน เครื่องวัดสัญญาณชีพ เครื่องควบคุมการไหลของสารน้ำ และยาทางหลอดเลือด เป็นต้น ทำให้ธุรกิจการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศในประเทศไทยมีการเติบโตและมีแนวโน้มเพิ่มสูงขึ้น

จากจำนวนผู้ป่วยที่มีการเคลื่อนย้ายทางอากาศที่สูงขึ้น ทำให้ทั้งภาครัฐและภาคเอกชนตื่นตัวให้ความสนใจในธุรกิจการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศมากขึ้น จะเห็นได้จากภาครัฐมีการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศเพิ่มขึ้นและประชาชนสามารถเข้าถึงบริการได้มากขึ้น ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นผู้ป่วยที่มีภาวะฉุกเฉิน มีการสนับสนุนแผนพัฒนาบริการการแพทย์ฉุกเฉินด้วยเฮลิคอปเตอร์ในประเทศไทย โดยมีการประกาศความร่วมมือกันผลักดันบริการการแพทย์ฉุกเฉินด้วยเฮลิคอปเตอร์ (Helicopter Emergency Medical Services) ในประเทศไทยระหว่างสำนักงานการบินพลเรือนแห่งประเทศไทยและสถาบันการแพทย์ฉุกเฉินแห่งชาติ ซึ่งได้รับการสนับสนุนจากสหภาพยุโรป (EU) (The Civil

Aviation Authority of Thailand; CAAT, 2018) นอกจากนี้ยังมีความร่วมมือระหว่างภาครัฐกับเอกชนในการสนับสนุนการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศโดยใช้เครื่องบินพาณิชย์สนับสนุนการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยฉุกเฉินอีกด้วย ส่วนภาคเอกชนมีการให้บริการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศโดยมีการเคลื่อนย้ายทั้งผู้ป่วยที่มีภาวะฉุกเฉินและผู้ป่วยที่มีความต้องการย้ายเพื่อไปรักษายังสถานพยาบาลที่มีศักยภาพสูงกว่า มีการเตรียมแผนขยายธุรกิจการให้บริการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศเพื่อตอบสนองการเติบโตของการท่องเที่ยวเชิงสุขภาพให้ครอบคลุมประเทศเพื่อนบ้านทั้งจากเมียนมา ลาว กัมพูชา ไปจนถึงบังคลาเทศและกลุ่มลูกค้าในกลุ่มตะวันออกกลางด้วย (ThaiPublica, 2017) จะเห็นได้ว่าธุรกิจการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศมีการดำเนินการร่วมกันหลายภาคส่วน เช่น ผู้ประกอบการสายการบิน ทีมแพทย์ที่ปฏิบัติการ สถานพยาบาลที่รองรับผู้ป่วยและหน่วยงานที่กำกับดูแลความปลอดภัยด้านการบินได้แก่สำนักงานการบินพลเรือนแห่งประเทศไทย จึงนับได้ว่าเป็นธุรกิจที่มีลักษณะเฉพาะ ต้องอาศัยองค์ความรู้และการบูรณาการจากทุกภาคส่วน เพื่อสร้างกลยุทธ์ในการบริหารจัดการการดำเนินธุรกิจโดยคำนึงถึงความปลอดภัยทางการบิน และความปลอดภัยของผู้ป่วยเป็นสำคัญ

แม้ว่าการเติบโตของธุรกิจการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศจะมีแนวโน้มเพิ่มสูงขึ้น ยังมีปัญหาและข้อจำกัดอื่น ๆ ที่ต้องปรับปรุงพัฒนาหลายประการ เช่น สายการบินที่ให้บริการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศส่วนใหญ่ พบว่าเป็นสายการบินที่ดำเนินธุรกิจให้เช่าเหมาลำ ให้บริการอากาศยานพยาบาล (Air Ambulance) สำหรับการรับส่งผู้ป่วย การได้รับใบรับรองผู้ดำเนินการเดินอากาศ (Air Operator Certificate) ที่ออกให้โดยสำนักงานการบินพลเรือนแห่งประเทศไทย ซึ่งเป็นการแสดงว่าผู้ประกอบการสายการบินได้รับอนุญาตให้ดำเนินธุรกิจขนส่งทางอากาศเชิงพาณิชย์ได้ และมีความสามารถที่จะปฏิบัติการบินได้อย่างปลอดภัย แต่ในธุรกิจการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศนั้นการได้รับใบรับรองผู้ดำเนินการเดินอากาศก็อาจจะไม่สามารถบ่งบอกได้ว่า จะสามารถเคลื่อนย้ายผู้ป่วยได้อย่างปลอดภัยมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล เนื่องจากการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศมีความเฉพาะเจาะจง มีหลาย

ปัจจัยที่ต้องคำนึงถึง ทั้งสภาพร่างกายของผู้ป่วย อุปกรณ์เครื่องมือทางการแพทย์ บุคลากรทางการแพทย์ ที่ต้องพร้อมสำหรับการเคลื่อนย้ายเพื่อสามารถให้บริการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยได้อย่างรวดเร็วและปลอดภัย สอดคล้องกับการประชุมสมัชชาองค์การการบินพลเรือนระหว่างประเทศ สมัยสามัญ ครั้งที่ 39 ณ สำนักงานใหญ่ เมืองมอนทรีออล ประเทศแคนาดา วาระที่ 35 เรื่อง มาตรฐานความปลอดภัยทางการบินและการเดินอากาศ ที่ระบุว่า การปฏิบัติการขนส่งผู้ป่วยทางอากาศเพิ่มขึ้นในประเทศสมาชิก ซึ่งปัจจุบันองค์การการบินพลเรือนระหว่างประเทศยังไม่มีกรอบมาตรฐานและข้อพึงปฏิบัติระหว่างประเทศสำหรับการปฏิบัติการขนส่งผู้ป่วยทางอากาศ ซึ่งในการประชุมนี้ชี้ให้เห็นถึงความสำคัญและผลักดันให้องค์การการบินพลเรือนระหว่างประเทศตั้งคณะทำงานเพื่อศึกษา วิเคราะห์ จำนวนปฏิบัติการขนส่งผู้ป่วยทางอากาศทั้งเครื่องบินและเฮลิคอปเตอร์ที่เพิ่มขึ้นทั่วโลกและประเมินความจำเป็นในการพัฒนามาตรฐานและข้อพึงปฏิบัติระหว่างประเทศสำหรับการปฏิบัติการขนส่งผู้ป่วยทางอากาศ (Standard and Recommended Practices; SARPs for Air Ambulance Operations) เพื่อปรับปรุงผลลัพธ์ด้านผู้ป่วยซึ่งจะช่วยลดอัตราการเสียชีวิต ควบคุมการแพร่กระจายของโรคติดต่อ โดยการขนส่งทางอากาศ ตลอดจนการควบคุมกำกับดูแลด้านความปลอดภัยได้แก่ ความเสี่ยงที่อาจเกิดขึ้นจากอุปกรณ์ทางการแพทย์ที่ส่งผลกระทบต่อระบบไฟฟ้าและเอวีโอนิกส์ (Avionics) ของอากาศยาน (ICAO, 2018)

สำหรับประเทศไทยยังไม่มีกรอบการดำเนินการเกี่ยวกับมาตรฐานการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศที่ครอบคลุมในทุกมิติ ตลอดจนยังไม่มีกฎหมายและระเบียบที่ชัดเจนในการกำกับดูแลเกี่ยวกับการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศ (Air Ambulance/Medevac) ผู้ประกอบการสายการบินหรือองค์กรที่ประกอบธุรกิจการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศ จึงจำเป็นต้องสร้างความเชื่อมั่นให้กับผู้รับบริการด้วยการขอการรับรองมาตรฐานความปลอดภัยด้านการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยจากหน่วยงานจากต่างประเทศที่ได้รับการยอมรับเพื่อความเป็นสากลและเป็นที่ยอมรับจากลูกค้าทั้งในและต่างประเทศ จากปัญหาการไม่มีกฎหมายและระเบียบที่ชัดเจนในการกำกับดูแลเกี่ยวกับการ

เคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศ และมาตรฐานการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศที่เป็นรูปธรรม ตลอดจนการเติบโตของธุรกิจการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศที่มีแนวโน้มสูงขึ้นจากการเติบโตของการท่องเที่ยวเชิงสุขภาพ และผลจากการสนับสนุนนโยบายส่งเสริม 10 อุตสาหกรรมเป้าหมายดังกล่าวจากรัฐบาลที่ต้องการขับเคลื่อนและพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศ ผู้วิจัยเห็นว่า การพัฒนาธุรกิจการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศของประเทศไทยที่มีการดำเนินการอยู่ในปัจจุบันให้มีมาตรฐานที่เป็นรูปธรรม และเป็นมาตรฐานสากลจะเป็นการเพิ่มประสิทธิภาพและยกระดับธุรกิจการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศ สร้างภาพลักษณ์ที่ดีและเพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขันกับคู่แข่งที่ประกอบธุรกิจในลักษณะเดียวกันโดยมีอุตสาหกรรมการบินและโลจิสติกส์ (Aviation and Logistics) อุตสาหกรรมการท่องเที่ยวกลุ่มรายได้ดีและการท่องเที่ยวเชิงสุขภาพและอุตสาหกรรมทางการแพทย์ครบวงจร เป็นปัจจัยส่งเสริม

การศึกษางานวิจัยที่ผ่านมาเกี่ยวกับการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศในประเทศไทย พบว่าส่วนใหญ่เป็นการศึกษาการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศโดยเฮลิคอปเตอร์ ในงานวิจัยนี้จึงมุ่งศึกษาแนวทางการพัฒนาธุรกิจการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศของในประเทศไทย โดยศึกษาการพัฒนาด้านมาตรฐานของผู้ประกอบการที่เกี่ยวข้องกับการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศทั้งผู้ประกอบการสายการบินและโรงพยาบาลที่ให้บริการด้านการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศ ตลอดจนศึกษาข้อกำหนดและกฎระเบียบที่เกี่ยวข้องกับการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศ เพื่อนำข้อมูลจากผลการวิจัยไปเป็นแนวทางการพัฒนาธุรกิจสำหรับองค์กรหรือผู้ที่สนใจในการดำเนินธุรกิจต่อไป

วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษามาตรฐานและรูปแบบขององค์กรที่ดำเนินธุรกิจการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศในประเทศไทย
2. เพื่อเสนอแนวทางการพัฒนาธุรกิจการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศในประเทศไทย

ระเบียบวิธีวิจัย

ใช้วิธีวิทยาการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยการค้นคว้าและรวบรวมข้อมูลจากเอกสาร และการสัมภาษณ์

เชิงลึก (In-depth Interview) เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยคือ แบบสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้าง (Semi-Structure Interview) ประกอบด้วยชุดคำถามแบบปลายเปิด (Open-end Question) ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informants) คือ ผู้เชี่ยวชาญที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศ มีวิธีการคัดเลือกผู้ให้ข้อมูลสำคัญแบบมีเกณฑ์ (Criterion Based Selective) จำนวน 11 ท่าน โดยเป็นผู้ที่มีคุณสมบัติเป็นผู้เชี่ยวชาญและมีประสบการณ์เกี่ยวข้องกับการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศในระดับบริหาร ได้แก่ ผู้เชี่ยวชาญจากสำนักงานการบินพลเรือนแห่งประเทศไทย ผู้เชี่ยวชาญจากสถาบันการแพทย์ฉุกเฉินแห่งชาติ ผู้เชี่ยวชาญจากสายการบินและโรงพยาบาลที่ให้บริการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศ มีการพิทักษ์สิทธิของผู้ให้ข้อมูลสำคัญตามหลักจริยธรรมและจรรยาบรรณของนักวิจัยอย่างเคร่งครัด ประกอบด้วย หลักความเคารพในบุคคล ได้แก่ การเคารพในสิทธิของผู้ให้ข้อมูลสำคัญ การยินยอมเข้าร่วมการวิจัย การเคารพความเป็นส่วนตัว และการรักษาความลับ ผู้วิจัยเก็บข้อมูลปฐมภูมิ (Primary Data) ด้วยการสัมภาษณ์เชิงลึก และเก็บข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary Data) ด้วยวิธีการศึกษาเอกสาร วิชาการ วารสาร วิทยานิพนธ์ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ทั้งในและต่างประเทศที่เกี่ยวข้องกับการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศ และศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับธุรกิจการบินแบบเช่าเหมาลำ (Air Charter) การบริหารจัดการ และแบบจำลองธุรกิจ (Business Model) จากนั้นใช้วิธีการวิเคราะห์ข้อมูลโดยการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis)

ผลวิเคราะห์ข้อมูล

1. ข้อมูลทั่วไปของผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญจำนวน 11 คน มาจากสำนักงานการบินพลเรือนแห่งประเทศไทยมีจำนวน 1 คน จากสายการบินจำนวน 5 คน และจากโรงพยาบาลจำนวน 4 คน โดยมีประสบการณ์ด้านการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศ 1-8 ปี จำนวน 4 คน รองลงมาคือ 10-17 ปี จำนวน 5 คน และมากกว่า 20 ปี จำนวน 2 คน ตามลำดับ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญมีประสบการณ์ด้านการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศน้อยที่สุดคือ 1 ปี มากที่สุดคือ 25 ปี เฉลี่ย 12 ปี ในที่นี้เป็นแพทย์ที่มีประสบการณ์ด้านการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศจำนวน 6 คน เป็นกัปตัน 1 คน และอื่น ๆ 4 คน

2. ข้อมูลทั่วไปขององค์การและรูปแบบการดำเนินธุรกิจ การเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศในประเทศไทย

พบว่า องค์การที่ให้บริการการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศในประเทศไทยแบ่งเป็น 2 กลุ่ม คือ (1) กลุ่มสายการบิน ผลการวิเคราะห์พบว่า ผู้ประกอบการสายการบินส่วนใหญ่ดำเนินธุรกิจให้บริการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศระหว่าง 4-20 ปี คือระหว่างปี พ.ศ. 2542-2555 โดยน้อยที่สุดคือบริษัท เอส เอ็ม เอ จำกัด ดำเนินกิจการมา 4 ปี มากที่สุดคือ บริษัท เมดิคอลวิงส์ จำกัด ดำเนินกิจการมากกว่า 20 ปี โดยบริษัท เอ็มเจ็ทส์ จำกัด และบริษัท วีไอพี เจ็ทส์ จำกัด เปิดดำเนินกิจการเป็นระยะเวลาเท่ากันคือ 8 ปี และพบว่าสายการบินมีอากาศยานที่ให้บริการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศ 2 ประเภท คือ อากาศยานปีกหมุน (เฮลิคอปเตอร์) ของบริษัท กรุงเทพเฮลิคอปเตอร์ เซอร์วิสเซส จำกัด นอกนั้นเป็นอากาศยานปีกตรึง (เครื่องบิน) ประเภทใบพัดและเครื่องบินเจ็ท มีจำนวนอากาศยาน ที่ให้บริการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศอย่างน้อย 1 ลำ ได้แก่ บริษัท วีไอพี เจ็ทส์ จำกัด และบริษัท เอส เอ็ม เอ จำกัด มากที่สุดคือ 4 ลำ ได้แก่ บริษัท เมดิคอลวิงส์ จำกัด รองลงมาคือ บริษัท เอ็มเจ็ทส์ จำกัด มีอากาศยานที่ให้บริการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยจำนวน 3 ลำ (2) กลุ่มโรงพยาบาล พบว่า ผู้ประกอบการโรงพยาบาลให้บริการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศระหว่าง 8-13 ปี คือระหว่างปี พ.ศ. 2550-2555 โดยน้อยที่สุดคือ 8 ปี จำนวน 2 โรงพยาบาล ได้แก่ โรงพยาบาลบำรุงราษฎร์ และโรงพยาบาล เวชธานี ส่วนโรงพยาบาลที่ให้บริการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศเป็นเวลามากที่สุดคือ 13 ปี ได้แก่ โรงพยาบาลกรุงเทพ และโรงพยาบาลสมิติเวช สุขุมวิท โดยโรงพยาบาลกรุงเทพ มีเฮลิคอปเตอร์ให้บริการผู้ป่วยที่มีภาวะวิกฤตฉุกเฉินที่มีความต้องการในการเคลื่อนย้ายอย่างเร่งด่วน

2.1 โอกาสทางธุรกิจและสถานการณ์ด้านการแข่งขัน

การวิเคราะห์ด้านโอกาสทางธุรกิจและสถานการณ์ด้านการแข่งขันการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศในประเทศไทย พบว่า

1) กลุ่มสายการบิน มีการแสวงหาโอกาสทางธุรกิจจากจุดแข็งของบริษัทที่มีความแตกต่างกันโดยแต่ละบริษัทจะมีจุดแข็งตามศักยภาพของอากาศยานและทีมแพทย์พยาบาล มาตรฐานบุคลากรและมาตรฐานการเคลื่อนย้าย มีการบูรณาการการบินและการแพทย์ร่วมกับโรงพยาบาลที่มีศักยภาพ การให้บริการ

การบินเช่าเหมาลำ (Flying Limousine) ตลอดจนการเป็นผู้ริเริ่มธุรกิจนี้ในขณะที่ยังไม่มีบริษัทใดเป็นคู่แข่ง เมื่อประกอบกับประเทศไทยมีการเติบโตของการท่องเที่ยวและการเป็นแหล่งท่องเที่ยวชั้นนำอันดับต้นของแห่งหนึ่งของโลก ที่มีโรงพยาบาลเอกชนมีมาตรฐานทางการแพทย์สูง จึงทำให้มีโอกาสมากขึ้นในการประกอบธุรกิจ นอกจากนั้นการที่ได้การรับรองมาตรฐาน CAMTS จะทำให้ลูกค้าหรือบริษัทประกันพิจารณาว่ามีมาตรฐานดี สร้างความมั่นใจ ทำให้มีบริการการเคลื่อนย้ายที่มีมาตรฐาน เร็วที่สุด และปลอดภัยที่สุด ในขณะที่บางบริษัทมีอากาศยานที่สามารถรองรับญาติได้ 2 คน และบินได้ไกลและเร็วกว่ากลุ่มบริษัทที่ให้บริการประเภทเดียวกัน การรับรู้สถานการณ์การแข่งขันโดยทั่วไปของธุรกิจการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศในประเทศไทย พบว่าการแข่งขันด้านการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศในประเทศไทยและในภูมิภาค เมื่อมีการเจ็บป่วยจะเกิดความต้องการในการเข้ามารักษาในสถานพยาบาลที่มีศักยภาพและมีมาตรฐานทางการแพทย์โดยใช้อากาศยานที่ให้บริการการเคลื่อนย้ายผู้ป่วย ในประเทศไทยมีบริษัทใหญ่ที่ให้บริการด้านนี้คือ บริษัท เอ็มเจ็ทส์ จำกัด และบริษัท เมดิคอลวิงส์ จำกัด ซึ่งผู้ให้ข้อมูลสำคัญให้ความเห็นว่า การแข่งขันยังไม่สูงมากนักเนื่องจากปัจจัยด้านประเภทของอากาศยานที่แตกต่างกัน ส่งผลให้ราคาของบริการของแต่ละสายการบินมีความแตกต่างกัน ขึ้นอยู่กับความต้องการของลูกค้า ซึ่งปัจจัยในการตัดสินใจเลือกใช้บริการสายการบินยังขึ้นกับ มาตรฐานทางด้านการแพทย์ และความปลอดภัยและความปลอดภัยอีกด้วย ในขณะที่การแข่งขันด้านการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศของสายการบินที่ให้บริการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศโดยเฮลิคอปเตอร์ในประเทศไทย พบว่ายังไม่มีการแข่งขันเนื่องจากมีผู้ประกอบการสายการบินเพียงบริษัทเดียวที่ให้บริการในประเทศไทย คือ บริษัทกรุงเทพเฮลิคอปเตอร์เซอร์วิสเซส จำกัด

2) กลุ่มโรงพยาบาล มีการแสวงหาโอกาสทางธุรกิจจากจุดแข็งของโรงพยาบาลที่มีความแตกต่างกัน โดยแต่ละโรงพยาบาลจะมีจุดแข็งตามศักยภาพของโรงพยาบาล ได้แก่ ภาพลักษณ์และมาตรฐานทางการแพทย์ของโรงพยาบาล ความสามารถและความเชี่ยวชาญตลอดจนชื่อเสียงของแพทย์

ในการดูแลรักษา ระหว่างการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศ การตอบสนองต่อความต้องการใช้บริการที่รวดเร็ว นอกจากนี้ การที่ได้รับรองมาตรฐานระดับสากลคือ มาตรฐาน CAMTS จะทำให้ลูกค้ามีความเชื่อมั่นและมั่นใจในการเลือกใช้บริการ ในขณะที่บางโรงพยาบาลได้มีการแสวงหาโอกาสทางธุรกิจในกลุ่มลูกค้าชาวต่างชาติ เช่น กลุ่มลูกค้าทวีปยุโรป สหรัฐอเมริกา เอเชีย ญี่ปุ่น จีน ออสเตรเลีย เป็นต้น การรับรู้สถานการณ์การแข่งขันโดยทั่วไปของธุรกิจการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศในประเทศไทย พบว่า สัมพันธ์กับการเติบโตของการท่องเที่ยวในประเทศไทยและการท่องเที่ยวในภูมิภาค นอกจากนี้ยังพบว่า มีปัจจัยส่งเสริมคือ ประเทศไทยเป็นหนึ่งในศูนย์กลางการแพทย์ในภูมิภาคที่รองรับนักท่องเที่ยวเชิงสุขภาพที่มีการเดินทางจากทั่วภูมิภาคโดยมีประเทศไทยเป็นจุดหมายที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวอันดับต้น ๆ ของโลก ดังนั้นธุรกิจการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศในประเทศไทยจึงเติบโตไปด้วย ด้านการแข่งขันของธุรกิจการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศของกลุ่มโรงพยาบาลที่ให้บริการการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศ พบว่ามีภาคเอกชนที่ให้บริการด้านการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศหลายบริษัท เห็นได้จากความต้องการการใช้บริการของผู้ป่วยและจากจำนวนนักท่องเที่ยวที่มีการเดินทางเข้ามาท่องเที่ยวในภูมิภาคนี้ เพื่อใช้บริการด้านสุขภาพของโรงพยาบาลเอกชนที่มีชื่อเสียงและมาตรฐานทางการแพทย์ที่เป็นสากล ในขณะที่โรงพยาบาลกรุงเทพสร้างความแตกต่างในธุรกิจในการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศด้วยการมีบริการที่แตกต่างจากโรงพยาบาลคู่แข่งได้แก่ บริการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศด้วยเฮลิคอปเตอร์ นอกจากนี้ภาพลักษณ์ของโรงพยาบาลด้านมาตรฐานทางการแพทย์ตลอดจนความแข็งแกร่งและความมีชื่อเสียงของโรงพยาบาล ตลอดจนการมีเครือข่ายโรงพยาบาลทั้งในและต่างประเทศทำให้โรงพยาบาลกรุงเทพเป็นอันดับต้น ๆ ในตลาดธุรกิจการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศในอาเซียน

2.2 ปัญหาและอุปสรรคและการแก้ปัญหา

การวิเคราะห์ปัญหาและอุปสรรคและการแก้ปัญหาขององค์กรที่ดำเนินธุรกิจการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศในประเทศไทย พบว่า

1) กลุ่มสายการบิน ประสบปัญหาจากหน่วยงานที่กำกับดูแลด้านการบินพลเรือนของประเทศไทยซึ่งขณะนั้นคือ กรมการ

บินพลเรือนโดยองค์การการบินพลเรือนระหว่างประเทศหรือ ICAO ตรวจพบข้อบกพร่องที่มีนัยสำคัญต่อความปลอดภัย (Significant Safety Concern; SSC) ทำให้องค์การการบินพลเรือนระหว่างประเทศติดสัญลักษณ์ธงแดงให้กับประเทศไทย ส่งผลให้ประเทศไทยมีการปรับปรุงรูปแบบ โครงสร้างและอำนาจหน้าที่ของหน่วยงานกำกับดูแล จัดตั้งสำนักงานการบินพลเรือนแห่งประเทศไทย (The Civil Aviation Authority of Thailand; CAAT) เพื่อให้สอดคล้องกับมาตรฐานสากลและเพื่อแก้ปัญหาธงแดง ปัญหานี้ส่งผลกระทบต่อทุกสายการบินในประเทศไทยรวมถึงสายการบินที่ให้บริการการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศโดยจะต้องได้รับการตรวจสอบเพื่อออกใบรับรองผู้ดำเนินการเดินอากาศใหม่ (AOC Re-certification) ทำให้การดำเนินธุรกิจด้านการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศต้องหยุดชะงัก จนกว่าจะได้รับใบอนุญาตผู้ดำเนินการเดินอากาศใหม่ ซึ่งกระบวนการในการขอการรับรองเป็นไปด้วยความล่าช้า เนื่องจากบุคลากรของสำนักงานการบินพลเรือนแห่งประเทศไทยมีไม่เพียงพอและขาดประสบการณ์ นอกจากนี้สายการบินยังประสบปัญหาจากการที่ประเทศไทยไม่มีกฎหมายหรือระเบียบในการกำกับดูแลด้านการบินที่เกี่ยวข้องกับการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศทำให้ผู้ที่เกี่ยวข้องกับกิจการด้านการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศพบอุปสรรคจากการที่ไม่มีแนวทางในการปฏิบัติที่เป็นมาตรฐานเดียวกัน เช่น เจ้าหน้าที่รักษาความปลอดภัยประจำท่าอากาศยาน ห้องแพทย์ประจำท่าอากาศยาน หรือแม้แต่นักบินที่มีอำนาจในการกำกับดูแลในการอนุญาตให้ปฏิบัติการบินการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศ สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ทำให้เกิดความล่าช้าในการปฏิบัติการบินเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศ ซึ่งส่งผลต่อผู้ป่วยโดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้ป่วยที่มีภาวะวิกฤตฉุกเฉินต้องการความเร่งด่วนในการย้ายเพื่อไปรักษา ในขณะที่บางสายการบินพบปัญหาด้านสมรรถนะของอากาศยานที่นำมาให้บริการ โดยพบว่าในกรณีจุดหมายปลายทางที่รับหรือส่งผู้ป่วยมีระยะไกลมากกว่า 3 ชั่วโมงขึ้นไป สายการบินต้องมีการวางแผนในเรื่องน้ำมันเชื้อเพลิงโดยมีการลงจอดระหว่างเส้นทางบินเพื่อเติมน้ำมัน บริษัทต้องเสียค่าดำเนินการ (Ground Handling) ซึ่งทำให้ไม่สามารถแข่งขันด้านราคากับสายการบินที่สามารถบินตรงสู่

จุดหมายปลายทางได้ นอกจากนี้กรณีนี้ที่ผู้ป่วยมีอาการวิกฤต ต้องใช้อุปกรณ์ทางการแพทย์หลายประเภท เช่น เครื่องช่วยหายใจ เครื่องควบคุมการให้สารน้ำ เครื่องติดตามสัญญาณชีพ เป็นต้น ส่งผลให้อากาศยานไม่สามารถรองรับผู้ป่วยที่มีภาวะวิกฤตที่มีการใช้อุปกรณ์ทางการแพทย์หลายประเภทได้ เนื่องจากพื้นที่ภายในห้องโดยสารมีความจำกัดไม่เอื้ออำนวย การปฏิบัติงานในการดูแลรักษาผู้ป่วย ในขณะที่บางสายการบิน พบปัญหาด้านการขาดแคลนบุคลากรทางการแพทย์ที่มีความเชี่ยวชาญและประสบการณ์ด้านการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศ ทำให้การปฏิบัติงานไม่ราบรื่นซึ่งนอกจากการดูแลผู้ป่วย ระหว่างการเคลื่อนย้ายด้วยอากาศยานแล้ว บุคลากรทางการแพทย์จะต้องมีความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับอากาศยานรวมถึง อุปกรณ์ที่ติดตั้งบนอากาศยาน เช่น ระบบเตียง (Stretcher) ระบบออกซิเจน (Oxygen) เป็นต้น นอกจากนี้จะต้องมีความรู้ และทักษะในการติดต่อประสานงานด้านโลจิสติกส์เพื่อให้บริการที่สำเร็จลุล่วง

สายการบินมีการแก้ปัญหาและอุปสรรคที่พบระหว่างการเดินทางนิกรด้านการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศคือ ปฏิบัติ และดำเนินการตามข้อกำหนดของสำนักงานการบินพลเรือนแห่งประเทศไทยเพื่อรับการตรวจสอบในการออกใบรับรองผู้ดำเนินการเดินอากาศใหม่ จนกว่าจะได้ใบรับรองจึงสามารถปฏิบัติการบินได้ ในขณะที่บางสายการบินที่ประสบปัญหาด้านสมรรถนะของอากาศยานที่ให้บริการด้านการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศมีการแก้ปัญหาโดยใช้บริการจากคู่แข่งที่เป็นพันธมิตรที่ให้บริการด้านการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศแบบเดียวกัน นอกจากนี้บางสายการบินมีการทำบรรยายสรุป (Briefing) เกี่ยวกับอุปกรณ์ที่เกี่ยวข้องให้กับบุคลากรทางการแพทย์ที่ไม่เชี่ยวชาญ เช่น ระบบเตียง ระบบออกซิเจน เป็นต้น

2) กลุ่มโรงพยาบาล ประสบปัญหาซึ่งเป็นผลกระทบจากการที่สายการบินที่ให้บริการเช่าอากาศยานหยุดดำเนินการชั่วคราวจากการติดธงแดงจากองค์การการบินระหว่างประเทศ หรือ ICAO ทำให้โรงพยาบาลไม่สามารถให้บริการด้านการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศได้จนกว่าสายการบินจะได้รับการรับรองผู้ดำเนินการเดินอากาศใหม่ นอกจากนี้ยังพบปัญหาด้านโลจิสติกส์ซึ่งเกิดจากมาตรฐานและแนวทางการปฏิบัติที่

แตกต่างกันในแต่ละพื้นที่ทั้งในประเทศและระหว่างประเทศ ความแตกต่างทางด้านภาษาและวัฒนธรรมจัดเป็นอุปสรรคในการดำเนินงานซึ่งการแก้ปัญหาของแต่ละโรงพยาบาลไม่มีรูปแบบที่ตายตัวมีความแตกต่างกันขึ้นอยู่กับปัญหาที่พบ เช่น อุปสรรคจากข้อกำหนดของสำนักงานการบินพลเรือนแห่งประเทศไทยที่มีการกำหนดให้เฮลิคอปเตอร์สามารถขึ้นลงได้ เฉพาะสนามบินหรือที่ขึ้นลงชั่วคราวที่ได้รับการรับรองเท่านั้น ทำให้ไม่สามารถขึ้นลงนอกพื้นที่ได้ มีการแก้ปัญหาโดยร่วมมือกับบริษัทกรุงเทพเฮลิคอปเตอร์เซอร์วิส จำกัด ในการสำรวจพื้นที่ขึ้นลงและความต้องการใช้การเคลื่อนย้ายผู้ป่วยด้วยเฮลิคอปเตอร์เพื่อจัดตั้งพื้นที่ขึ้น-ลง และขอการรับรองพื้นที่ขึ้น-ลงชั่วคราวจากสำนักงานการบินพลเรือนแห่งประเทศไทย ในขณะที่โรงพยาบาลอื่น ๆ ประสบปัญหาด้านโลจิสติกส์ได้แก่ การประสานงานกับผู้ที่เกี่ยวข้องกับการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศ เช่น เจ้าหน้าที่ประจำอากาศยาน โรงพยาบาลทั้งต้นทางและปลายทาง โรงพยาบาลมีการแก้ปัญหาโดยการเรียนรู้จากปัญหาที่เคยประสบด้วยการประสานงานล่วงหน้า มีการวางแผนด้านการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยที่รัดกุมมากขึ้นและมีการส่งต่อข้อมูลด้านผู้ป่วยที่มีประสิทธิภาพมากขึ้นทั้งต้นทางและปลายทาง เป็นต้น หรือบางโรงพยาบาลประสบปัญหาด้านการรักษาความปลอดภัยของท่าอากาศยาน เนื่องจากอุปกรณ์ทางการแพทย์ที่เข้ากับผู้ป่วยไม่สามารถถอดไปสแกนได้ เนื่องจากอาจจะเกิดอันตรายกับผู้ป่วย โรงพยาบาลแก้ปัญหาโดยอธิบายให้กับเจ้าหน้าที่ประจำท่าอากาศยานทราบ

3. มาตรฐานการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศขององค์กรที่ดำเนินธุรกิจการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศในประเทศไทย

1) กลุ่มสายการบิน พบว่า มีการพัฒนามาตรฐานด้านการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศโดยนำมาตรฐานสากลจากต่างประเทศมาเป็นแนวทางในการพัฒนามาตรฐานด้านการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศโดยเฉพาะ ได้แก่ มาตรฐานระบบการขนส่งทางการแพทย์ระดับสากลแห่งประเทศสหรัฐอเมริกา หรือ CAMTS และมาตรฐานการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศแห่งสหภาพยุโรปหรือ EURAMI และบางสายการบินได้ขอการรับรองมาตรฐานเพื่อสร้างความเชื่อมั่นให้กับลูกค้าที่มาใช้

บริการว่ามีมาตรฐานเป็นที่ยอมรับในระดับสากล ในขณะที่สายการบินที่ไม่ได้ขอการรับรองมาตรฐานด้านการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศ มีการปฏิบัติตามข้อกำหนดที่ออกโดยสำนักงานการบินพลเรือนแห่งประเทศไทย

2) กลุ่มโรงพยาบาล พบว่า มีการพัฒนามาตรฐานด้านการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศโดยนำมาตราฐานสากลจากต่างประเทศมาเป็นแนวทางในการพัฒนามาตรฐานด้านการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศโดยเฉพาะ ได้แก่ มาตรฐานระบบการขนส่งทางการแพทย์ระดับสากลแห่งประเทศสหรัฐอเมริกา หรือ CAMTS และมาตรฐานการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศแห่งสหภาพยุโรปหรือ EURAMI และมีการขอรับรองมาตรฐานเพื่อสร้างความเชื่อมั่นให้กับลูกค้าเช่นเดียวกันกับสายการบิน นอกจากนี้โรงพยาบาลที่ให้บริการด้านการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศยังมีการปฏิบัติตามข้อกำหนดและระเบียบเกี่ยวกับการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศ เช่น Medical Manual ของสมาคมขนส่งทางอากาศระหว่างประเทศ (International Air Transport Association; IATA), Manual of Civil Aviation Medicine ขององค์การการบินพลเรือนระหว่างประเทศ (International Civil Aviation Organization; ICAO)

4. แนวทางการพัฒนารูขีกรูปร่างการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศในประเทศไทย

ผลการวิเคราะห์ข้อมูล พบว่า แนวทางการพัฒนารูขีกรูปร่างการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศในประเทศไทย จะต้องมีความร่วมมือและบูรณาการร่วมกันจากทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง เริ่มจากรากฐานได้แก่ การพัฒนามาตรฐาน/กฎหมายและระเบียบแนวทางการปฏิบัติ เพื่อให้ผู้ประกอบการมีแนวทางการปฏิบัติเป็นมาตรฐานเดียวกันและเป็นสากล ภายใต้กรอบของกฎหมาย โดยความร่วมมือระหว่างสำนักงานการบินพลเรือนแห่งประเทศไทยและสถาบันการแพทย์ฉุกเฉินแห่งชาติ ในการพัฒนากฎหมายและระเบียบที่เกี่ยวข้องที่เหมาะสมกับบริบทของประเทศไทย มีการบูรณาการการแพทย์ การบินและโลจิสติกส์อย่างไร้รอยต่อ มีการประชาสัมพันธ์และเผยแพร่ความรู้ที่เกี่ยวข้องให้กับผู้ประกอบการทราบและเผยแพร่ช่องทางในการเข้าถึงบริการให้กับประชาชนทราบ โดยเฉพาะอย่างยิ่งบริการการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยด้วยเฮลิคอปเตอร์ทางการแพทย์ฉุกเฉิน

(HEMS) จะเป็นประโยชน์อย่างยิ่งในการเพิ่มอัตราการรอดชีวิตในผู้ป่วยที่มีภาวะวิกฤตฉุกเฉิน ทั้งชาวไทยและชาวต่างชาติ ที่ต้องการความเร่งด่วนในการเคลื่อนย้ายไปรักษาต่อยังสถานพยาบาลที่มีศักยภาพ หรือในพื้นที่ที่ห่างไกล ถิ่นทุรกันดาร สามารถลดอัตราการเสียชีวิตและความรุนแรงของโรค อีกทั้งยังเป็นการสร้างความเชื่อมั่นและสนับสนุนการท่องเที่ยวเชิงสุขภาพ สะท้อนให้เห็นถึงระบบบริการการแพทย์ฉุกเฉินที่มีมาตรฐานที่เป็นสากลเทียบเคียงกับนานาชาติระดับประเทศ

ในขณะที่ผู้ประกอบการที่ให้บริการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศ พบว่ามีความคิดเห็นสอดคล้องกัน คือ ต้องมีการบูรณาการความร่วมมือทั้ง ในองค์กรและการสนับสนุนจากภาครัฐด้านโครงสร้างพื้นฐานได้แก่ การออกกฎหมายหรือระเบียบที่กำกับดูแลการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศที่เฉพาะเจาะจงและเหมาะสมกับบริบทของประเทศไทย เพื่อสร้างแนวทางการปฏิบัติที่เป็นมาตรฐานให้กับผู้ดำเนินการธุรกิจการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศ การพัฒนาด้านการคมนาคมได้แก่ ระบบรถราง เรือ ที่จะรับช่วงต่อการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศจากท่าอากาศยานไปยังสถานพยาบาลต้นทางหรือปลายทางอย่างไร้รอยต่อ การพัฒนาท่าอากาศยานโดยเฉพาะอย่างยิ่ง ท่าอากาศยานที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวในจังหวัดต่าง ๆ การประชาสัมพันธ์สร้างการรับรู้ให้กับประชาชนทั้งชาวไทยและต่างชาติในการเข้าถึงบริการการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้ป่วยฉุกเฉินและอยู่ในพื้นที่ห่างไกล การคมนาคมเข้าถึงไม่สะดวกเพื่อให้ประชาชนชาวไทยสามารถเข้าถึงสิทธิขั้นพื้นฐานด้านสาธารณสุขและเป็นการสร้างความเชื่อมั่นและภาพลักษณ์ที่ดีให้กับนักท่องเที่ยวที่เดินทางเข้ามาท่องเที่ยวในประเทศไทยว่า เมื่อเกิดความเจ็บป่วยจะได้รับการเข้าถึงบริการด้านสาธารณสุขได้อย่างทัน่วงที่และต้องมีการพัฒนาไปพร้อม ๆ กับอุตสาหกรรมทางการแพทย์ครบวงจร ได้แก่ การพัฒนามาตรฐานของสถานพยาบาลที่รองรับการรักษา มาตรฐานอุปกรณ์และเครื่องมือทางการแพทย์ที่ทันสมัย การพัฒนามาตรฐานทางด้านการแพทย์ในการรักษาโรคที่มีความซับซ้อน มาตรฐานด้านบุคลากรทางการแพทย์ที่ปฏิบัติงานที่เกี่ยวข้องกับการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศ จะต้องมียุทธศาสตร์ มีทักษะและมีความชำนาญเกี่ยวกับการ

ปฏิบัติงานบนอากาศยานและมีการฝึกอบรมความรู้อยู่เสมอ จึงจะทำให้การพัฒนาธุรกิจการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศในประเทศไทยมีความเติบโตและยั่งยืน

สรุปผลการศึกษา

1. มาตรฐานการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศขององค์กรที่ดำเนินธุรกิจการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศในประเทศไทยมีต้นแบบมาจากมาตรฐานสากล ได้แก่ มาตรฐานระบบการขนส่งทางการแพทย์ระดับสากลแห่งประเทศสหรัฐอเมริกาหรือ CAMTS และมาตรฐานการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศแห่งสหภาพยุโรปหรือ EURAMI ซึ่งทั้งสององค์กรเป็นองค์กรระดับสากลที่ให้การรับรองมาตรฐานด้านการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยที่ทั่วโลกยอมรับ โดยมาตรฐานด้านการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยครอบคลุมทั้งอากาศยานปีกหมุน (Rotor wing) และอากาศยานปีกตรึง (Fixed wing) ผู้ประกอบการบางรายจากทั้งสายการบินและโรงพยาบาลจึงได้มีการขอการรับรองมาตรฐานสากลดังกล่าว เพื่อสร้างจุดแข็งและความเชื่อมั่นให้กับลูกค้าหรือผู้ใช้บริการว่า จะได้รับการบริการที่เป็นมาตรฐานสากล ส่วนผู้ประกอบการบางรายที่ไม่ได้ขอการรับรองมาตรฐานการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศ มีการปฏิบัติตามข้อกำหนดที่ออกโดยสำนักงานการบินพลเรือนแห่งประเทศไทย นอกจากนี้ยังมีการปฏิบัติตามข้อกำหนดและระเบียบเกี่ยวกับการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศ เช่น Medical Manual ของ สมาคมขนส่งทางอากาศระหว่างประเทศ (International Air Transport Association; IATA) , Manual of Civil Aviation Medicine ขององค์การการบินพลเรือนระหว่างประเทศ (International Civil Aviation Organization; ICAO)

สำนักงานการบินพลเรือนแห่งประเทศไทยหรือ CAAT ได้มีการพัฒนากฎหมายเพื่อสนับสนุนบริการการแพทย์ฉุกเฉินด้วยเฮลิคอปเตอร์ (HEMS) จึงได้ออกข้อกำหนดปฏิบัติการสนับสนุนการบริการการแพทย์ฉุกเฉินด้วยเฮลิคอปเตอร์ที่ระบุไว้ใน ข้อกำหนดการเดินทางอากาศด้วยเฮลิคอปเตอร์ของผู้ดำเนินการเดินอากาศ (Helicopter Operations Requirements) พ.ศ. 2562 และมีการประกาศใช้เมื่อวันที่ 1 มีนาคม พ.ศ. 2563 จากการศึกษาสามารถสรุปมาตรฐานและข้อกำหนดที่เกี่ยวข้องกับการเคลื่อนย้าย

ผู้ป่วยทางอากาศของประเทศไทยและมาตรฐานสากลแห่งสหรัฐอเมริกาและสหภาพยุโรปได้ดังตารางที่ 1

ตารางที่ 1 มาตรฐานและข้อกำหนดที่เกี่ยวข้องกับการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศของสำนักงานการบินพลเรือนแห่งประเทศไทย (CAAT) และมาตรฐานสากลแห่งสหรัฐอเมริกา (CAMTS) และสหภาพยุโรป (EURAMI)

มาตรฐานและข้อกำหนด	CAAT	CAMTS	EURAMI
1. ข้อกำหนดสำหรับปฏิบัติการอากาศยานพยาบาล (Requirements for Air Ambulance Operation)			
1.1 ข้อกำหนดสำหรับเครื่องบิน (Fixed Wing Requirements)	ไม่พบข้อมูล	✓	✓
1.2 ข้อกำหนดสำหรับเฮลิคอปเตอร์ (Rotary Wing Requirements)	✓	✓	✓
2. ลูกเรือ (Flight Crew)			
2.1 คุณสมบัตินักบิน (Pilot Qualification)	✓	✓	✓
2.2 คุณสมบัติบุคลากรทางการแพทย์ (Medical Qualification)	ไม่พบข้อมูล	✓	✓
3. การฝึกอบรม (Training)			
3.1 การฝึกอบรมนักบิน (Pilot Training)	✓	✓	✓
3.2 การฝึกอบรมบุคลากรทางการแพทย์ (Medical Training)	ไม่พบข้อมูล	✓	✓
4. การบริหารจัดการ (Management)			
4.1 การบริหารจัดการคุณภาพและความปลอดภัย (Quality and Safety Management)	ไม่พบข้อมูล	✓	✓
4.2 การบริหารจัดการทางการบิน (Flight Management)	ไม่พบข้อมูล	✓	✓
4.3 การบริหารจัดการทางการแพทย์ (Medical Management)	ไม่พบข้อมูล	✓	✓
5. เครื่องมือและอุปกรณ์ (Instrument and Equipment)			
5.1 รูปลักษณ์อากาศยาน (Aircraft Configuration)	✓	✓	✓
5.2 อุปกรณ์ทางการแพทย์ (Medical Equipment)	✓	✓	✓
5.3 การรัดตรึงผู้ป่วยและเตียง (Patient Restraints and Stretchers)	ไม่พบข้อมูล	✓	✓
5.4 ระบบการสื่อสาร (Communication Systems)	✓	✓	✓
6. การปฏิบัติการบิน (Flight Operations)			
6.1 ฐานอำนวยความสะดวกการบิน (Dispatching Base)	✓	✓	✓
6.2 คู่มือการทำงาน (Operation Manual)	✓	✓	✓
7. การควบคุมการติดเชื้อ (Infection Control)	ไม่พบข้อมูล	✓	✓
8. การบำรุงรักษาอากาศยาน (Aircraft Maintenance)	✓	✓	✓

ตารางที่ 1 แสดงมาตรฐานและข้อกำหนดที่เกี่ยวข้องกับการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศของประเทศไทยและสากล พบว่ามาตรฐานและข้อกำหนดการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศในประเทศไทยยังไม่ครอบคลุมในทุกมิติ ผู้ประกอบการจึงมีการนำมาตรฐานด้านการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศจากสากลมาเป็นแนวทางในการปฏิบัติ

2. รูปแบบการดำเนินธุรกิจการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศในประเทศไทยมี 2 รูปแบบ คือ สายการบินที่ดำเนินธุรกิจให้บริการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศ และโรงพยาบาลที่ดำเนินธุรกิจให้บริการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศ โดยพบว่าประเภทของอากาศยานที่ใช้ในการปฏิบัติการบินมี 2 ประเภท คือ อากาศยานปีกหมุน และอากาศยานปีกตรึง แต่ละสายการบินมีอากาศยานอย่างน้อย 1 ลำ และมีจำนวนมากที่สุดคือ 4 ลำ โดยรูปแบบการให้บริการการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศในประเทศไทยมีความคล้ายคลึงกันและเชื่อมโยงกัน มีองค์ประกอบสำคัญในการดำเนินธุรกิจการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศ ได้แก่ องค์ประกอบด้านลูกค้า ประกอบด้วย ลูกค้าที่มีการร้องขอใช้บริการ เช่น ผู้ป่วย บริษัทประกัน สายการบินและโรงพยาบาลที่ดำเนินธุรกิจบริการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศ ในลักษณะที่เป็น คู่ค้า ทางธุรกิจ (Business Partner) องค์ประกอบด้านการบิน ประกอบด้วย บุคลากรด้านการบิน อากาศยาน และปฏิบัติการการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศ องค์ประกอบด้านการแพทย์ ประกอบด้วย บุคลากรทางการแพทย์ อุปกรณ์การแพทย์ และปฏิบัติการการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศ

ปัจจัยที่เกี่ยวข้องที่ทำให้การพัฒนาธุรกิจการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศในประเทศไทยประสบความสำเร็จและมีประสิทธิภาพ ได้แก่ มาตรฐานและข้อกำหนดที่เกี่ยวข้องกับการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศ เพื่อให้ผู้ที่เกี่ยวข้องมีแนวทางในการปฏิบัติที่เป็นมาตรฐานและเป็นไปในแนวทางเดียวกัน ดังนั้นผู้ประกอบการธุรกิจการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศในประเทศไทยจึงมีการพัฒนามาตรฐานโดยการนำมาตรฐานสากล ที่เกี่ยวข้องกับการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศมาเป็นแนวทางในการปฏิบัติคือ มาตรฐานระบบการขนส่งทางการแพทย์ระดับสากล แห่งประเทศสหรัฐอเมริกา (The Commission on Accreditation

of Medical Transport Systems; CAMTS) และมาตรฐานการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศของสถาบันการแพทย์ทางอากาศแห่งสหภาพยุโรป (European Aeromedical Institute; EURAMI) และขอการรับรองมาตรฐานเพื่อสร้างความมั่นใจและความเชื่อมั่นให้กับลูกค้าที่ใช้บริการ นอกจากนี้ยังมีผู้ประกอบการยังมีการปฏิบัติตามแนวทางที่สอดคล้องกับมาตรฐานสากล ได้แก่ มาตรฐานจากองค์การการบินระหว่างประเทศหรือ ICAO มาตรฐานสมาคมขนส่งทางอากาศระหว่างประเทศหรือ IATA มาตรฐานความปลอดภัยการบินของยุโรปหรือ EASA และสำนักงานบริหารการบินแห่งชาติหรือ FAA

3. แนวทางการพัฒนาธุรกิจการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศ ประกอบด้วย กรอบการดำเนินการ ดังนี้
 3.1 ความร่วมมือระหว่างหน่วยงานที่กำกับดูแลที่เกี่ยวข้องด้านการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศ ได้แก่ การบูรณาการความร่วมมือระหว่างสำนักงานการบินพลเรือนแห่งประเทศไทย และสถาบันการแพทย์ฉุกเฉินแห่งชาติ ในการพัฒนาและปรับปรุงกฎหมายและระเบียบที่เกี่ยวข้องกับการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศให้ครอบคลุมทั้งอากาศยานปีกหมุน และอากาศยานปีกตรึง เพื่อผู้ดำเนินการเดินอากาศและผู้ที่เกี่ยวข้องมีแนวทางปฏิบัติที่เป็นมาตรฐานเดียวกันมีความปลอดภัยและได้มาตรฐานสากล

3.2 การพัฒนาองค์ประกอบธุรกิจการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศในประเทศไทย ได้แก่ การพัฒนาองค์ประกอบทางธุรกิจที่ประกอบด้วย 3 องค์ประกอบ ดังนี้

1) องค์ประกอบด้านลูกค้า ได้แก่ การพัฒนาด้านลูกค้าที่มีการร้องขอใช้บริการการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศ เช่น ผู้ป่วย บริษัทประกัน สายการบิน และโรงพยาบาลดำเนินธุรกิจบริการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศในลักษณะที่เป็นคู่ค้าทางธุรกิจซึ่งกันและกัน ด้วยการเพิ่มช่องทางในการบริการลูกค้าเพื่อให้ลูกค้าสามารถเข้าถึงบริการได้โดยสะดวก เช่น เว็บไซต์ สื่อโซเชียลต่าง ๆ แอปพลิเคชัน ไลน์ เฟซบุ๊ก อินสตาแกรม เป็นต้น มีการวิเคราะห์วิจัย เพื่อสอบถามความพึงพอใจในด้านบริการจากลูกค้า และการบริหารความสัมพันธ์กับลูกค้า (Customer Relationship Management) เพื่อให้ลูกค้าเกิดความพึงพอใจและมีภักดีกลับมาใช้บริการซ้ำร่วมกับการทำ CSR หรือ

Corporate Social Responsibility เช่น การนำอากาศยานช่วยเหลือกรณีเกิดภัยพิบัติหรือ การใช้อากาศยานในการขนส่งอวัยวะหรือการขนส่งผู้ป่วยในโครงการความร่วมมือกับภาครัฐ เป็นต้น

2) องค์ประกอบด้านการบิน ได้แก่ การพัฒนาบุคลากรนักบิน ช่างบำรุงอากาศยาน บุคลากรบริการภาคพื้น ให้มีคุณสมบัติตามข้อกำหนดของสำนักงานการบินพลเรือนแห่งประเทศไทยและต้องอบรมเพิ่มเติมที่เกี่ยวข้องกับการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศ การพัฒนาอากาศยาน โดยได้ใบรับรองผู้ดำเนินการเดินอากาศ (AOC-R) และใบสำคัญความสมควรเดินอากาศ (Airworthiness) ตามข้อกำหนดจากสำนักงานการบินพลเรือนแห่งประเทศไทย อากาศยานมีความเหมาะสมมีสภาพใหม่ มีเทคโนโลยีที่ทันสมัย มีความปลอดภัยสูง และมีคุณสมบัติที่เหมาะสมสำหรับการให้บริการการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ระบบเตียงระบบออกซิเจน ระบบไฟฟ้าสำหรับรองรับอุปกรณ์ทางการแพทย์ และการพัฒนาปฏิบัติการการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศ เนื่องจากธุรกิจบริการการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศจะมีปัจจัยด้านผู้ปวยมาเกี่ยวข้อง ดังนั้นในด้านการพัฒนาปฏิบัติการการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศต้องพัฒนาด้านเวลาในการตอบสนองต่อการให้บริการต้องมีความรวดเร็วและต้องคำนึงถึงความปลอดภัยด้วย

3) องค์ประกอบด้านการแพทย์ ได้แก่ การพัฒนาบุคลากรทางการแพทย์ โดยต้องมีคุณสมบัติเป็นผู้ประกอบวิชาชีพเวชกรรมและผ่านการฝึกอบรมด้านเวชศาสตร์การบินและอบรมเพิ่มเติมที่เกี่ยวข้องกับการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศ การพัฒนาอุปกรณ์การแพทย์ มีการนำเทคโนโลยีใหม่ๆ มาใช้ในการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศ มีความแม่นยำในการตรวจวินิจฉัย และมีคุณสมบัติที่เหมาะสมสำหรับการขนส่งทางอากาศ เช่น มีขนาดเล็กและมีน้ำหนักเบาเหมาะสมกับการเคลื่อนย้ายและที่สำคัญต้องมีคุณสมบัติที่ได้รับการรับรองว่าสามารถใช้งานอากาศยานได้อย่างปลอดภัย โดยไม่รบกวนระบบเอวีโอนิกส์ของอากาศยาน และการพัฒนาปฏิบัติการการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศ มีการพัฒนากระบวนการทำงานให้มีความรวดเร็วโดยการนำเทคโนโลยีมาใช้ เช่น Telemedicine มาใช้เพื่อการ

ได้มาซึ่งข้อมูลของผู้ป่วยเพื่อวางแผนด้านอุปกรณ์และการรักษาผู้ป่วยระหว่างการเคลื่อนย้ายทางอากาศ การศึกษาวิจัยด้านผลลัพธ์ผู้ป่วยที่ใช้บริการการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศเพื่อนำข้อมูลมาพัฒนาองค์ความรู้ เป็นต้น

สามารถสรุปเป็นตัวแบบการพัฒนาการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศในประเทศไทย ได้ตามรูปที่ 1 ดังนี้

รูปที่ 1 ตัวแบบแนวทางการพัฒนาการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศในประเทศไทย

อภิปรายผล

จากผลการศึกษา

1. มาตรฐานและรูปแบบธุรกิจการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศในประเทศไทย พบว่า ประเทศไทยมีผู้ประกอบการที่ดำเนินธุรกิจการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศ 2 รูปแบบ คือ สายการบินที่ดำเนินธุรกิจให้บริการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศและโรงพยาบาลที่ดำเนินธุรกิจให้บริการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศ มีมาตรฐานด้านการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทาง

อากาศที่เป็นแนวทางการปฏิบัติคือ มาตรฐาน CAMTS และ EURAMI โดยมีการขอรับรองมาตรฐานเพื่อให้ลูกค้ามั่นใจได้ว่าธุรกิจการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศของตนเองมีมาตรฐานสากล สอดคล้องกับการศึกษาเรื่อง ปัจจัยคุณภาพบริการที่มีผลต่อการตัดสินใจเลือกใช้บริการและความภักดีต่อตราสินค้าของโรงพยาบาลเอกชน ในเขตกรุงเทพมหานคร ที่พบว่าการพัฒนาและการปรับปรุงคุณภาพ/มาตรฐานของบริการโดยการผลักดันให้ได้รับการรับรองมาตรฐานเป็นการสร้างความเชื่อมั่นให้แก่ผู้ใช้บริการ (Tummasurat, 2011) ดังนั้นปัจจัยที่มีผลต่อการพัฒนาธุรกิจการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศในประเทศไทยให้มีการเติบโตและยั่งยืนจะต้องมีการพัฒนามาตรฐานการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศเพื่อให้เกิดความปลอดภัยสูงสุดกับทั้งผู้ป่วยและบุคลากรที่ปฏิบัติงาน และสอดคล้องกับการศึกษาแบบจำลองธุรกิจในการจัดการนวัตกรรมของสถานพยาบาลเอกชนเพื่อเป็นศูนย์กลางสุขภาพของเอเชีย พบว่าแบบจำลองธุรกิจของสถานพยาบาลเอกชนที่บริการตรวจรักษาพยาบาลผู้ป่วยต่างชาติ ประกอบด้วย 3 ตัวแปรหลัก 12 ตัวแปรย่อย ได้แก่ (1) รูปแบบการบริหารจัดการ แบ่งเป็น ด้านองค์กรควรมีการตั้งเป้าหมายและตัวชี้วัดชัดเจน ด้านนโยบายและกลยุทธ์ ควรมีระบบประกันคุณภาพและมาตรฐานการบริการ ด้านการบริหารจัดการภายใน ควรมีการพัฒนาบุคลากรให้มีความเชี่ยวชาญเฉพาะด้าน ด้านพันธมิตรทางธุรกิจ/คลังสต็อก ควรมีการสร้างเครือข่ายธุรกิจกับธุรกิจประเภทอื่น ด้านโครงสร้างพื้นฐาน/สาธารณูปโภค ควรมีร้านค้าที่เป็นแฟรนไชส์ต่างประเทศ และระบบเทคโนโลยีสารสนเทศ ควรพัฒนารองรับระบบบริหารและระบบบริการของโรงพยาบาล ด้านทรัพยากรมนุษย์ ควรสร้างค่านิยมร่วม/วัฒนธรรมองค์กร ร่วมกับการพัฒนาความสามารถของบุคลากร ด้านการเงิน ควรใช้ในการพัฒนาพื้นที่และนวัตกรรมบริการ (2) รูปแบบการบริการ ด้านสินค้าและบริการ ควรพัฒนาอย่างต่อเนื่อง ด้านนวัตกรรม/เทคโนโลยี ควรให้มีความทันสมัย ด้านการสร้าง ความแตกต่าง ควรเพิ่มบริการและระบบประกันต่าง ๆ ที่ได้รับการรับรองจากสถาบันต่างประเทศ (3) รูปแบบการปฏิสัมพันธ์กับผู้ใช้บริการ ควรมีมาตรฐานด้านราคาและจัดหาป้ายสื่อสารภาษาต่าง ๆ ผลการวิจัยนี้แสดงให้เห็นว่า มาตรฐานการบริการ

และระบบการประกันต่าง ๆ ที่ได้รับการรับรองจากสถาบันต่างประเทศ เป็นองค์ประกอบสำคัญในการพัฒนาธุรกิจให้มีความเติบโต (Bovornkiratikajorn, 2011)

2. แนวทางการพัฒนาธุรกิจการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศในประเทศไทย พบว่าประกอบด้วยกรอบการดำเนินการ ดังนี้

กรอบที่ 1 ความร่วมมือระหว่างหน่วยงานที่กำกับดูแลที่เกี่ยวข้องด้านการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศ ได้แก่ สำนักงานการบินพลเรือนแห่งประเทศไทย (CAAT) และสถาบันการแพทย์ฉุกเฉินแห่งชาติ (NIEM) ในการพัฒนาและปรับปรุงกฎหมายและระเบียบที่เกี่ยวข้องกับการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศให้ครอบคลุมทั้งอากาศยานปีกตรึง และอากาศยานปีกหมุนที่สอดคล้องกับมาตรฐานการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศระดับสากล เพื่อผู้ดำเนินการเดินอากาศและผู้ที่เกี่ยวข้องมีแนวทางปฏิบัติที่เป็นมาตรฐานเดียวกันมีความปลอดภัยและได้มาตรฐานสากล โดยมีความร่วมมือในการส่งเสริมและพัฒนาอย่างต่อเนื่องเป็นรูปธรรมระหว่างสำนักงานการบินพลเรือนแห่งประเทศไทยและสถาบันการแพทย์ฉุกเฉินแห่งชาติ เช่นการประชุมร่วมกันในการผลักดันบริการการแพทย์ฉุกเฉินด้วยเฮลิคอปเตอร์ ต่อมาสำนักงานการบินพลเรือนแห่งประเทศไทยได้ทำการออกข้อกำหนดปฏิบัติการสนับสนุนการบริการการแพทย์ฉุกเฉินด้วยเฮลิคอปเตอร์ ที่ถูกกำหนดไว้ในข้อกำหนดการเดินอากาศด้วยเฮลิคอปเตอร์ของผู้ดำเนินการเดินอากาศ (Helicopter Operations Requirements) พ.ศ. 2562 นำมาสู่การลงนามบันทึกความร่วมมือ “การบริการด้านการแพทย์ฉุกเฉินด้วยเฮลิคอปเตอร์” ในการรับส่งผู้ป่วย ณ ที่ขึ้นลงนอกสนามบินได้ ที่มีการบูรณาการของกฎหมายการบิน ได้แก่ พระราชบัญญัติการเดินอากาศ พ.ศ. 2497 ฉบับที่ 14 พ.ศ. 2562 และพระราชบัญญัติการแพทย์ฉุกเฉิน พ.ศ. 2551 เพื่อให้ผู้ป่วยฉุกเฉินได้รับการช่วยเหลืออย่างทั่วถึงและทันท่วงที

กรอบที่ 2 การพัฒนาองค์ประกอบธุรกิจการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศในประเทศไทย

1) องค์ประกอบด้านลูกค้า การพัฒนาด้านลูกค้า ได้แก่ การพัฒนาด้านลูกค้าที่มีการร้องขอใช้บริการการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศโดยการสร้างความพึงพอใจในบริการให้กับลูกค้า การเพิ่มช่องทางในการบริการลูกค้าเพื่อให้ลูกค้าสามารถ

เข้าถึงบริการได้ เช่น เว็บไซต์ สื่อโซเชียลต่าง ๆ แอปพลิเคชัน ไลน์ เฟซบุ๊ก อินสตาแกรม เป็นต้น สอดคล้องกับการศึกษาเรื่องการตลาด 4.0 ในบริบทประเทศไทย 4.0 ที่กล่าวถึง การสื่อสารในตลาดยุคปัจจุบันว่า ช่องทางหลักในการเข้าถึงผู้บริโภค คือ การใช้เครื่องมือสื่อสารเคลื่อนที่ (Mobile Devices) และ สื่อสังคมออนไลน์ (Social Media) เป็นการสื่อสารแบบทันทีทันใด (Real Time) คือสามารถให้ข้อมูลแก่ลูกค้าได้ทันทีทันใด (Wong, 2011, as cited in Wongmontan & Techakana, 2017) และสอดคล้องกับแนวคิดเรื่อง Marketing 4.0 Moving from Traditional to Digital (Kotler et al., 2017) ที่ให้ความหมาย การตลาดแบบเข้าถึงแบรนด์ได้ทุกช่องทาง (Omni-channel Marketing) ว่าหมายถึง การตลาดที่บูรณาการหลาย ๆ ช่องทาง เพื่อให้ผู้บริโภคมีประสบการณ์กับแบรนด์อย่างราบรื่น ต่อเนื่อง ไม่ติดขัด ด้วยการจัดระเบียบช่องทางต่าง ๆ ให้ทำงานประสานกัน ผสานเป้าหมายและกลยุทธ์ของแต่ละช่องทางให้สอดคล้องกัน ทั้งช่องทางออนไลน์และออฟไลน์ เพื่อผลักดันให้ผู้บริโภคตัดสินใจซื้อ (2) วิเคราะห์วิจัยเพื่อสอบถามความพึงพอใจในด้านบริการจากลูกค้าที่ใช้บริการการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศ ซึ่งได้แก่ ผู้ป่วย บริษัทประกัน สายการบิน และโรงพยาบาลดำเนินธุรกิจบริการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศในลักษณะที่เป็นคู่ค้าทางธุรกิจซึ่งกันและกัน (3) บริหารความสัมพันธ์กับลูกค้าในธุรกิจการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศโดยเฉพาะอย่างยิ่งการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยฉุกเฉิน ต้องมีการตอบสนองด้านเวลาที่รวดเร็วและมีความปลอดภัยในการเคลื่อนย้าย มีการนำเทคโนโลยีสารสนเทศมาใช้เพื่อให้ได้มาซึ่งข้อมูลทางคลินิกของผู้ป่วยในการเตรียมความพร้อมทั้งด้านยาเวชภัณฑ์ทางการแพทย์ รวมถึงอุปกรณ์ที่จำเป็นสำหรับผู้ป่วยเฉพาะราย ผลลัพธ์ที่ได้คือ ผู้ป่วยได้รับการรักษาอย่างทันทั่วที่ลดการสูญเสียหรือลดความรุนแรงของโรค ตลอดจนเพิ่มอัตราการรอดชีวิต นำมาสู่ความพึงพอใจของผู้ใช้บริการทั้งผู้ป่วย บริษัทคู่ค้าทางธุรกิจ มีการกลับมาใช้บริการซ้ำโดยเฉพาะอย่างยิ่งบริษัทประกันที่ให้บริการด้านการเคลื่อนย้ายผู้ป่วย นอกจากนี้การทำ CSR หรือ Corporate Social Responsibility เช่น การนำอากาศยานช่วยเหลือกรณีเกิดภัยพิบัติหรือ การใช้อากาศยานในการขนส่งอวัยวะหรือการขนส่งผู้ป่วยในโครงการ

ความร่วมมือกับภาครัฐ ส่งผลต่อภาพลักษณ์ของธุรกิจ ทำให้ลูกค้าเกิดการตระหนักรู้ในด้านที่ดี นำไปสู่การสนับสนุนที่ช่วยเพิ่มโอกาสในธุรกิจมากยิ่งขึ้นเป็นการสร้างความยั่งยืนในระยะยาว สอดคล้องกับแนวคิดความต้องการและพฤติกรรมของลูกค้าเป็นกระบวนการตอบสนองให้ลูกค้าเกิดความประทับใจมีความสัมพันธ์ที่ดียิ่งขึ้น นำไปสู่รายได้ผลงานที่มากขึ้นในอนาคต นำข้อมูลที่ได้จาก CRM มาวิเคราะห์วางแผนกลยุทธ์ กำหนดนโยบายการขาย การให้บริการที่เหมาะสมแก่ลูกค้าแต่ละกลุ่มสินค้าหรืองานแต่ละชนิด ในการปรับปรุง เพิ่มหรือลดการทำงานให้เหลือเท่าที่จำเป็น เพื่อลดค่าใช้จ่ายลง นำข้อมูลที่ได้จากระบบมาใช้ในการตรวจสอบและควบคุมภายในได้ง่ายและสะดวกขึ้น (Pomprasitwet, 2009) และยังสอดคล้องกับการศึกษา ปัจจัยที่มีผลต่อการดำเนินธุรกิจสายการบินในอนาคตในประเทศไทย พบว่า ปัจจัยที่มีผลต่อการดำเนินธุรกิจสายการบินในอนาคตในประเทศไทยจำนวน 26 ปัจจัย โดยมี 7 ปัจจัย ที่มีความสำคัญอยู่ในลำดับต้น ได้แก่ ภาวะทางเศรษฐกิจ การเติบโตของสายการบินต้นทุนต่ำ ราคาน้ำมันเชื้อเพลิง การเปิดเสรีการบิน ประชาคมอาเซียน ระดับการแข่งขันที่เข้มข้น และการร่วมมือกันเป็นพันธมิตร สำหรับ 10 ปีข้างหน้า พบว่ามีความเปลี่ยนแปลงจำนวน 13 ความเปลี่ยนแปลง โดยมี 6 ความเปลี่ยนแปลงที่มีความสำคัญลำดับต้น ได้แก่ การขยายตัวของตลาดกว้างขึ้น เปิดเสรีการค้าสายการบินต้นทุนต่ำเติบโตมากขึ้น พฤติกรรมจัดแพคเกจโดยผู้โดยสารเอง ใช้อินเทอร์เน็ตในการจำหน่าย และมีการพัฒนาเทคโนโลยีระบบสนับสนุนต่าง ๆ นอกจากนี้พบว่าแนวโน้มของธุรกิจสายการบินในประเทศไทยจะมีรูปแบบธุรกิจหลัก ๆ คือสายการบินที่ให้บริการเต็มรูปแบบ และสายการบินต้นทุนต่ำ โดยจะมีสายการบินให้บริการเช่าเหมาลำมากขึ้น (Subboontayakorn & Thongpila, 2010)

2) องค์ประกอบด้านการบิน ได้แก่ การพัฒนาบุคลากรนักบิน ช่างบำรุงอากาศยาน บุคลากรบริการภาคพื้นให้มีคุณสมบัติตามข้อกำหนดของสำนักงานการบินพลเรือนแห่งประเทศไทยโดยต้องอบรมเพิ่มเติมที่เกี่ยวข้องกับการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศ เช่น การปฏิบัติการบินนอกเขตสนามบินหรือการขึ้นลงนอกพื้นที่ที่ไม่คุ้นเคยในปฏิบัติการการแพทย์ฉุกเฉิน

ด้วยเฮลิคอปเตอร์ (HEMS) ความรู้เกี่ยวกับระบบเตียงและระบบออกซิเจนที่ติดตั้งบนอากาศยาน การนำผู้ป่วยขึ้นหรือลงจากอากาศยาน และการป้องกันการติดเชื้อในกรณีที่มีการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยที่มีความเสี่ยงต่อการแพร่กระจายเชื้อ ตลอดจนการวางแผนร่วมกับทีมแพทย์ในการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยที่เหมาะสมสำหรับผู้ป่วยแต่ละราย มีการฝึกปฏิบัติและฝึกทบทวนร่วมกับทีมแพทย์ เป็นต้น การพัฒนาอากาศยาน โดยได้ใบรับรองผู้ดำเนินการเดินอากาศ และใบสำคัญความสมควรเดินอากาศ ตามข้อกำหนดจากสำนักงานการบินพลเรือนแห่งประเทศไทย อากาศยานมีความเหมาะสมมีสภาพใหม่ มีเทคโนโลยีที่ทันสมัย มีความปลอดภัยสูง และมีคุณสมบัติที่เหมาะสมสำหรับการให้บริการการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ระบบเตียง ระบบออกซิเจน ระบบไฟฟ้า สำหรับรองรับอุปกรณ์ทางการแพทย์ และการพัฒนาปฏิบัติการการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศ เนื่องจากธุรกิจบริการการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศจะมีปัจจัยด้านผู้ป่วยมาเกี่ยวข้อง ดังนั้นในด้านการพัฒนาปฏิบัติการการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศต้องพัฒนาด้านเวลาในการตอบสนองต่อการให้บริการ ต้องมีความรวดเร็วและต้องคำนึงถึงความปลอดภัยด้วย

3) องค์ประกอบด้านการแพทย์ ได้แก่ การพัฒนาบุคลากรทางการแพทย์ โดยต้องมีคุณสมบัติเป็น ผู้ประกอบวิชาชีพเวชกรรมและผ่านการฝึกอบรมด้านเวชศาสตร์การบิน ได้แก่ สรีรวิทยาการบิน และอบรมเพิ่มเติมที่เกี่ยวข้องกับการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศทั้งภาคทฤษฎีและภาคปฏิบัติการพัฒนาอุปกรณ์การแพทย์ มีการนำเทคโนโลยีใหม่ ๆ มาใช้ในการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศ มีความแม่นยำในการตรวจวินิจฉัย และมีคุณสมบัติที่เหมาะสมสำหรับการขนส่งทางอากาศ เช่น มีขนาดเล็กและมีน้ำหนักเบาเหมาะสมกับการเคลื่อนย้าย และที่สำคัญต้องมีคุณสมบัติที่ได้รับการรับรองว่าสามารถใช้งานอากาศยานได้อย่างปลอดภัย โดยไม่รบกวนระบบเอวีโอนิกส์ของอากาศยาน และการพัฒนาปฏิบัติการการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศ มีการพัฒนากระบวนการทำงานให้มีความรวดเร็วโดยการนำเทคโนโลยีมาใช้ เช่น Telemedicine มาใช้เพื่อการได้มาซึ่งข้อมูลของผู้ป่วยเพื่อวางแผนด้านอุปกรณ์และการรักษาผู้ป่วยระหว่างการเคลื่อนย้ายทางอากาศ การศึกษาวิจัยด้าน

ผลลัพธ์ผู้ป่วยที่ใช้บริการการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศเพื่อนำข้อมูลมาพัฒนาองค์ความรู้ เป็นต้น

การพัฒนาองค์ประกอบทางด้านการบินและองค์ประกอบด้านการแพทย์ สอดคล้องกับการศึกษาเรื่อง การบริหารทรัพยากรมนุษย์ที่มีประสิทธิภาพของโรงพยาบาลเอกชน ที่มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาข้อได้เปรียบในการแข่งขันของธุรกิจโรงพยาบาลเอกชนในประเทศไทยเพื่อให้ทราบถึงศักยภาพในการดำเนินงาน พบว่าการบริหารทรัพยากรมนุษย์ภายในเครือโรงพยาบาลกรุงเทพ พบว่ามีข้อได้เปรียบในการแข่งขัน ได้แก่ (1) ด้านการสรรหาและคัดเลือก โดยการให้ความสำคัญกับบุคลากร มีการใช้เทคนิคในการสรรหาและคัดเลือกที่หลากหลาย มีการลงทุนทางเทคโนโลยีทางการแพทย์ ซึ่งมีส่วนในการทำให้บุคลากรทางการแพทย์มาทำงานมากขึ้น ควรกำหนดนโยบายในการจัดหาบุคลากรทางการแพทย์ที่มีความเชี่ยวชาญในแต่ละสาขา เพื่อให้สามารถให้บริการได้อย่างครอบคลุม (2) การฝึกอบรมและพัฒนา โดยการนำเทคโนโลยีสารสนเทศเข้ามาใช้ทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนการเรียนรู้ได้ง่ายขึ้นรวมทั้งระบบฐานข้อมูลและ Knowledge Portal ที่ทันสมัย การใช้ E-Learning สำหรับหลักสูตร Mandatory Training และควรพัฒนาไปใช้กับหลักสูตรอื่น ๆ ด้วย (3) การธำรงรักษาบุคลากร มีการสร้างแรงจูงใจในการทำงานอย่างต่อเนื่อง ทำให้เกิดบุคลากรสำนึกองค์กร มีการเปิดโอกาสให้แสดงความคิดเห็นอย่างเสรี (Srithammanit, 2016) และสอดคล้องกับการศึกษาเรื่อง กลยุทธ์คุณภาพการให้บริการสายการบินที่ส่งผลต่อการตัดสินใจเลือกใช้สายการบินระหว่างประเทศ ณ ท่าอากาศยานสุวรรณภูมิ พบว่าอิทธิพลของกลยุทธ์คุณภาพการให้บริการสายการบินที่ส่งผลต่อการตัดสินใจเลือกใช้สายการบินระหว่างประเทศ โดยคุณภาพการให้บริการก่อนการบิน ด้านความพร้อมและเต็มใจให้บริการ มีอิทธิพลเชิงบวกต่อการตัดสินใจเลือกใช้สายการบินระหว่างประเทศสูงสุด รองลงมาคือ ด้านการตอบสนองให้บริการอย่างรวดเร็ว ด้านชื่อเสียงการให้บริการ และด้านความกระตือรือร้นในการบริการตามลำดับ คุณภาพการให้บริการบนเครื่องบิน ด้านพนักงานบนเครื่องบินมีความชำนาญ มีอิทธิพลเชิงบวกต่อการตัดสินใจเลือกใช้สายการบินระหว่างประเทศสูงสุด รองลงมา ด้านพนักงานบนเครื่องบินเต็มใจ

ให้บริการ ด้านห้องโดยสารมีอุปกรณ์บริการ ด้านพนักงานบนเครื่องมีความเชี่ยวชาญด้านภาษา และด้านพนักงานบนเครื่องมีอัธยาศัยดี ตามลำดับ และคุณภาพการให้บริการหลังเที่ยวบิน ด้านการติดตามความพึงพอใจหลังใช้บริการมีอิทธิพลเชิงบวกต่อการตัดสินใจเลือกใช้สายการบินระหว่างประเทศสูงสุด รองลงมาด้านมาตรฐานการจัดสัมภาระผู้โดยสาร ด้านโปรแกรมสะสมไมล์ และด้านเดินทางถึงที่หมายตามเวลาที่กำหนดตามลำดับ (Chinnawongamon, 2016)

ข้อเสนอแนะ

1. สำนักงานการบินพลเรือนแห่งประเทศไทย ในฐานะผู้กำกับดูแลด้านการบินพลเรือนของประเทศไทย ต้องมีการเตรียมความพร้อมในการพัฒนามาตรฐานการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศในเชิงรุก โดยการส่งเสริมและสนับสนุนให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องทั้งภาครัฐและเอกชนเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนามาตรฐานการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศให้มีมาตรฐานในระดับสากล สอดคล้องกับการประชุมสมัชชาขององค์การการบินพลเรือนระหว่างประเทศ สมัยสามัญ ครั้งที่ 39 เรื่อง มาตรฐานความปลอดภัยทางการบินและการเดินอากาศ ที่มีการชี้ให้เห็นถึงความสำคัญและการผลักดันมาตรฐานและข้อพึงปฏิบัติระหว่างประเทศ สำหรับการปฏิบัติการขนส่งผู้ป่วยทางอากาศ (Standard and Recommended Practices; SARPs for Air Ambulance Operations) ที่จะเกิดขึ้นในอนาคตเนื่องจากแนวโน้มการเพิ่มขึ้นของปฏิบัติการขนส่งทางอากาศในประเทศสมาชิกเพื่อกำกับดูแลให้เกิดความปลอดภัยในการปฏิบัติการบินที่เฉพาะเจาะจง โดยพัฒนามาตรฐานการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยในประเทศไทยให้ครอบคลุมทั้งอากาศยานปีกหมุน และอากาศยานปีกตรึง นอกจากนี้สำนักงานการบินพลเรือนแห่งประเทศไทยควรเป็นหน่วยงานหลักในการจัดประชุมแลกเปลี่ยนความคิดเห็นระหว่างผู้กำกับดูแลด้านการบินพลเรือนและองค์กรที่เกี่ยวข้องกับการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศ เช่น สถาบันการแพทย์ฉุกเฉินแห่งชาติ สายการบินและโรงพยาบาลที่ให้บริการการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศในประเทศไทยในเรื่องการกำกับดูแลทิศทางและแนวโน้มของธุรกิจการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศรวมถึงประเด็นทางด้านจริยธรรมทางการแพทย์มาเป็นข้อพิจารณาไปด้วย

2. สถาบันการแพทย์ฉุกเฉินแห่งชาติและกระทรวงสาธารณสุข ควรประชาสัมพันธ์ให้กับประชาชน มูลนิธิกุ๊กกั๊ก และเจ้าหน้าที่สาธารณสุขของสถานพยาบาลตระหนักถึงความสำคัญของการส่งต่อ (Refer) เพื่อเพิ่มโอกาสในการรอดชีวิตและให้ความรู้ในการเข้าถึงสาธารณสุขขั้นพื้นฐานของประชาชนไทย โดยสิทธิขั้นพื้นฐานด้านสาธารณสุขปรากฏอยู่ในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 มีมาตราที่เกี่ยวข้องกับสาธารณสุข คือ หมวด 3 สิทธิและเสรีภาพของปวงชนชาวไทย มาตรา 47 บุคคลย่อมมีสิทธิได้รับบริการสาธารณสุขของรัฐ หมวด 5 หน้าที่ของรัฐ มาตรา 55 กล่าวว่า รัฐต้องดำเนินการให้ประชาชนได้รับบริการสาธารณสุขที่มีประสิทธิภาพอย่างทั่วถึง เสริมสร้างให้ประชาชนมีความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับการส่งเสริมสุขภาพและการส่งเสริมสุขภาพและการป้องกันโรค และการส่งเสริมสนับสนุนให้มีการพัฒนาภูมิปัญญาด้านการแพทย์แผนไทยให้เกิดประโยชน์สูงสุด บริการสาธารณสุขต้องครอบคลุมการส่งเสริมสุขภาพ การควบคุมและการป้องกันโรค การรักษาพยาบาล และการฟื้นฟูสุขภาพด้วย และรัฐต้องพัฒนาการบริการสาธารณสุขให้มีคุณภาพและมาตรฐานสูงขึ้นอย่างต่อเนื่อง และหมวด 16 การปฏิรูปประเทศ มาตรา 258 ข้อ ข. ด้านอื่น ๆ ปรับระบบหลักประกันสุขภาพให้ประชาชนได้รับสิทธิและประโยชน์จากการบริหารจัดการและการเข้าถึงบริการที่มีคุณภาพและสะดวกทัดเทียม (Parliament, 2017) จะเห็นได้ว่าสิทธิทางด้านสาธารณสุขมีความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง รัฐจะต้องพึงปฏิบัติต่อประชาชนอย่างทั่วถึง และประชาชนจำเป็นต้องมีความรู้เกี่ยวกับสิทธิขั้นพื้นฐานที่ได้รับ เพื่อให้เข้าถึงการบริการจากรัฐ นอกจากนี้พระราชบัญญัติการแพทย์ฉุกเฉิน พ.ศ. 2551 ยังคุ้มครองประชาชนผู้เจ็บป่วยฉุกเฉินให้ได้รับการช่วยเหลืออย่างทันท่วงที ดังนั้นการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศจะเป็นประโยชน์เป็นอย่างยิ่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งประชาชนต่างจังหวัดและที่ห่างไกลในถิ่นทุรกันดารและการคมนาคมที่เข้าไม่ถึง

ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

1. ควรศึกษาปัจจัยที่มีผลกระทบต่ออุตสาหกรรมการบินที่เป็นการพัฒนาความรู้ใหม่ ๆ เช่น ผลกระทบต่อโรคระบาดที่มีต่อธุรกิจการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศในประเทศไทย กรณีศึกษา COVID 19 เป็นต้น เพื่อให้ได้ประโยชน์ครอบคลุม

ควรทำการวิจัยแบบผสมผสาน โดยเริ่มจากการวิจัยคุณภาพ โดยการทบทวนวรรณกรรมและรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับโรค COVID และข้อมูลเกี่ยวกับการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศในประเทศไทยทั้งข้อมูลปฐมภูมิและข้อมูลทุติยภูมิ จากนั้นใช้การวิจัยเชิงปริมาณโดยมีเครื่องมือคือ แบบสอบถามและเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยวิธีการสัมภาษณ์จากผู้ประกอบธุรกิจการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศเกี่ยวกับผลกระทบที่เกิดขึ้น ส่งผลกระทบในด้านใดบ้าง ระดับความรุนแรงของผลกระทบมีมากน้อยเพียงใด และต้องการการเยียวยาในด้านใดบ้าง วิเคราะห์ข้อมูลด้วยสถิติเชิงพรรณนา เพื่อสรุปผลและนำเสนอแนวทางการป้องกันและมาตรการต่าง ๆ ในการลดผลกระทบและความรุนแรงที่เกิดขึ้น

2. ควรศึกษาวิจัยเพิ่มเติม เรื่อง การพัฒนาหลักสูตรการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศในประเทศไทยสำหรับผู้ปฏิบัติงานด้านการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศในเชิงคุณภาพ โดยการค้นคว้าข้อมูลเกี่ยวกับหลักสูตรการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศในประเทศไทยจากศูนย์การลำเลียงทางอากาศสายแพทย์ของสถาบันเวชศาสตร์การบินกองทัพอากาศ และหลักสูตรการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศจากสากล โดยบูรณาการให้เหมาะสมกับบริบทของประเทศไทย ทำการวิเคราะห์และสรุปผลเป็นมาตรฐานหลักสูตรการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศ เพื่อผลิตบุคลากรที่มีองค์ความรู้ ทักษะและทัศนคติที่ถูกต้องในการปฏิบัติงาน นอกจากนี้อาจนำเสนอการรับรองมาตรฐานด้านบุคลากร ตลอดจนการออกใบอนุญาตปฏิบัติงานด้านการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศให้กับบุคลากรในแต่ละสายงาน

3. ควรศึกษาวิจัยเพิ่มเติม เรื่อง ความเหนื่อยล้าของบุคลากรทางการแพทย์ที่ปฏิบัติงานเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศในประเทศไทยในเชิงผสมผสาน โดยการศึกษาค้นคว้ามาตรฐานและข้อกำหนดที่เกี่ยวข้องกับความเหนื่อยล้าขององค์กรระหว่างประเทศ เช่น องค์การการบินระหว่างประเทศ สำนักงานบริหารการบินแห่งชาติของสหรัฐอเมริกาและองค์การกำกับดูแลความปลอดภัยด้านการบินแห่งสหภาพยุโรป เป็นต้น เปรียบเทียบกับมาตรฐานการบริหารความเหนื่อยล้าของบุคลากรทางการแพทย์ ร่วมกับการเก็บข้อมูลจากบุคลากรทางการแพทย์ที่ปฏิบัติงานด้านการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศโดยใช้แบบสอบถาม เพื่อ

วิเคราะห์ข้อมูลและสรุปผล นำเสนอแนวทางการบริหารจัดการความเหนื่อยล้าของบุคลากรทางการแพทย์ที่ปฏิบัติงานเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศ

References

- Bovomkiratikajom, C. (2011) *Private hospitals' business model for innovation management toward excellent health care center of Asia (แบบจำลองธุรกิจในการจัดการนวัตกรรมของสถานพยาบาลเอกชนเพื่อเป็นศูนย์กลางสุขภาพของเอเชีย)*, Master's thesis, Technology Management, College of Innovation, Thammasat University, Bangkok. (in Thai)
- Chinnawongamon, N. (2016) *Airline service quality strategy influencing decision process in choosing the international airline service in Suvarnabhumi Airport (กลยุทธ์คุณภาพการให้บริการสายการบินที่ส่งผลต่อการตัดสินใจเลือกใช้สายการบินระหว่างประเทศ ณ ท่าอากาศยานสุวรรณภูมิ)*, Master's thesis, Graduate school, Bangkok University, Bangkok. (in Thai)
- International Civil Aviation Organization (ICAO). (2018) *Assembly-39th Session Technical Commission Development of SARPs for Air Ambulance Operations*, Available: https://www.icao.int/Meetings/a39/Documents/WP/wp_199_en.pdf [13 January 2019]
- Kasikomresearch. (2019) *Trend of Economics and tourism 2019 (แนวโน้มเศรษฐกิจและการท่องเที่ยวปี 2562)*, Available: <http://ttaa.or.th/wp-content/uploads/2017/09/เศรษฐกิจและการท่องเที่ยว18012561.pdf> [18 June 2020] (in Thai)
- Kotler, P., Kartajaya, H., & Setiawan, I. (2017) *Marketing 4.0 moving from traditional to digital*, Hoboken, NJ: John Wiley and Sons.
- Parliament. (2017) *Public health provisions According to the constitution of the Kingdom of Thailand 2017 (บทบัญญัติด้านสาธารณสุข ตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย 2561)*, Available: <http://www.parliament.go.th/library> [19 June 2020] (in Thai)
- Pomprasitwet, K. (2009) *Create sale number one with Prosoft CRM (สร้างยอดขายอันดับ 1 ด้วย Prosoft CRM)*, Bangkok: Pimdee. (in Thai)

Srithammanit, T. (2016) *Effective human resource management of private hospital* (การบริหารทรัพยากรมนุษย์ที่มีประสิทธิภาพของโรงพยาบาลเอกชน), Master's thesis, Faculty of Commerce and Accountancy, Thammasat University, Bangkok. (in Thai)

Subboontayakorn, K., & Thongpila, S. (2010) *A study of factors affecting future airline business in Thailand* (การศึกษปัจจัยที่มีผลต่อการดำเนินธุรกิจสายการบินในอนาคตในประเทศไทย), Bangkok: Department of Aerospace Engineering, Kasetsart University. (in Thai)

ThaiPublica. (2017) *Next week, win the red flag "Arkorn" accelerate the release of the AOC at the end of this year. Mjets and K-mile does not just have to transport passengers* (สัปดาห์หน้าลุ้นปลดธงแดง "อาคม" เร่งออก AOC ได้ครบสิ้นปีนี้ เอ็มเจท-เคไมล์ ในโลกที่ไม่ได้มีแค่การรับส่งผู้โดยสาร), Available: <https://thaipublica.org/2017/10/icao-7-10-2560/> [20 October 2018] (in Thai)

Tummasurat, S. (2011) *Service quality factors influencing the decision to use the service and brand loyalty of private hospitals in Bangkok* (ปัจจัยคุณภาพบริการที่มีผลต่อการตัดสินใจเลือกใช้บริการและความภักดีต่อตราสินค้าของโรงพยาบาลเอกชน ในเขตกรุงเทพมหานคร), Master's thesis, Business Administration, Bangkok University, Bangkok. (in Thai)

Wongmonta, S., & Techakana, J. (2017) *Marketing 4.0 in the context of Thailand 4.0* (การตลาด 4.0 ในบริบทประเทศไทย 4.0), *Economics and Public Policy Journal*, vol. 8, no. 15 pp. 1-16. (in Thai)

Research Article

บทบาทของขบวนการแพทย์ชนบทในการผลักดันนโยบายสาธารณะ ศึกษกรณีนโยบายหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้า**

พรสวรรค์ จันทรัตน์

The Role of Rural Doctor Movement on Public Policy Advocacy: A Case Study of Universal Health Coverage Scheme

Phonsawan Chantararat

Faculty of Political Science, Chulalongkorn University, Bangkok Thailand, email: t.phonsawan@gmail.com

Received: March 27, 2020

Revised: May 13, 2020

Accepted: May 15, 2020

Published: June 29, 2020

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาและบทบาทของขบวนการแพทย์ชนบทในการผลักดันนโยบายหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้า ผ่านกรอบแนวคิดสามเหลี่ยมเขยื้อนภูเขา ประกอบด้วยทฤษฎีการเคลื่อนไหวทางสังคม เครือข่ายสังคม ตัวแบบพหุกระแส และตัวแบบการก่อตัวนโยบายสาธารณะ เริ่มศึกษาตั้งแต่การก่อตั้งชมรมแพทย์ชนบท ในปี ค.ศ. 1978 จนกระทั่งแพทย์ชนบทมีส่วนร่วมในการผลักดันพระราชบัญญัติหลักประกันสุขภาพแห่งชาติ ค.ศ. 2002 การวิจัยนี้เป็นการศึกษาเชิงคุณภาพ โดยเก็บข้อมูลจากเอกสารและการสัมภาษณ์ผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการผลักดันนโยบายหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้า 9 คน ได้แก่ กลุ่มแพทย์ชนบท 2 คน ภาคประชาสังคม 2 คน ภาคการเมือง 2 คน ตลอดจนหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง 3 คน ผลการศึกษาพบว่า บทบาทที่สำคัญของขบวนการแพทย์ชนบทในการผลักดันนโยบายหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้า คือ บทบาทด้านองค์ความรู้ กล่าวคือ ขบวนการแพทย์ชนบทเป็นผู้ส่งสมองค์ความรู้ผ่านโครงการวิจัยต่าง ๆ ได้แก่ โครงการขุนหาญ โครงการอยุธยา และโครงการปฏิรูประบบบริการสาธารณสุข ซึ่งได้รับทุนสนับสนุนจากสหภาพยุโรป กลายเป็นรากฐานของการผลักดันนโยบายหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้า ก่อนที่จะประสานความร่วมมือกับภาคประชาสังคมและฝ่ายการเมือง ในช่วงระยะเวลาก่อนการเลือกตั้งปี ค.ศ. 2001 การเลือกตั้งครั้งแรกภายใต้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย ค.ศ. 1997 ซึ่งเป็นรัฐธรรมนูญที่มีบทบัญญัติเกี่ยวกับการรวบรวมรายชื่อเพื่อเสนอร่างกฎหมายโดยประชาชนตามมาตรา 170 และส่งเสริมการมีส่วนร่วมของภาคประชาชน จากความพร้อมของผู้สร้างวาระนโยบายในสถานการณ์และโอกาสข้างต้นจึงกลายเป็นหน้าต่างแห่งนโยบายที่ประกอบไปด้วยกระแสสามด้าน ได้แก่ กระแสปัญหา กระแสการเมือง และกระแสนโยบาย อันนำมาสู่การผลักดันนโยบายหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้าผ่านความร่วมมือเชิงเครือข่ายทั้งภาคองค์ความรู้ ภาคการเคลื่อนไหวทางสังคม และภาคการเมืองหรืออำนาจรัฐ ซึ่งมีความเกี่ยวเนื่องเชื่อมโยงกัน

คำสำคัญ: ขบวนการแพทย์ชนบท, หลักประกันสุขภาพถ้วนหน้า, การผลักดันนโยบายสาธารณะ

**บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์เรื่อง การมีส่วนร่วมในการผลักดันนโยบายสาธารณะขององค์กรพัฒนาเอกชน ศึกษกรณีนโยบายหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้า หลักสูตรรัฐประศาสนศาสตรมหาบัณฑิต คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

Abstract

This research aims to study the history and roles of rural doctor movement on advocating for the universal health coverage scheme. The research was studied through 'the triangle that moves the mountain' framework, combined with social movement theory, social network theory, multiple stream model and policy formation model. The scope of study was from the rural doctor club establishment in 1978, until the rural doctor movement was a part of advocate for national health security Act in 2002. This research is qualitative method. The data was collected through documentary review and interview 9 stakeholders including 2 rural doctors, 2 civil society, 2 political sectors and 3 key informants of relevant organizations. The result showed that the major role of rural doctor movement is a knowledge role on advocating for universal health coverage scheme. The rural doctor movement accumulated knowledge through various research projects such as the Khun Han project, Ayutthaya project and the health service system reform project which is funded by the European Union. The knowledge was become the foundation of the universal health coverage scheme. After that, both civil society and a political sector had collaborated during the period before the 2001 election. The first election under the constitution of the kingdom of Thailand 1997, which had the provisions on the collection of names for proposing the bill by the people under section 170 and encouraged the participation of the public sector. The readiness of the policy makers in the above situations and opportunities had become a policy window that comprising of three streams including problem stream, political stream and policy stream which lead to the universal health coverage policy through a network collaboration, consists of the relevant knowledge, the social movement and the political involvement. All of which are connected.

Keywords: Rural Doctor Movement, Universal Health Coverage Scheme, Public Policy Advocacy

บทนำ

ขบวนการแพทย์ชนบท คือ องค์การพัฒนาเอกชน (Non-Governmental Organization; NGO) หรือองค์การนอกระบบราชการที่มีการดำเนินงานอย่างเป็นอิสระและไม่มีวัตถุประสงค์ในการแสวงหากำไร โดยมีเครือข่ายครอบคลุมวิชาชีพแพทย์ผู้ปฏิบัติงานในโรงพยาบาลชนบท ซึ่งมีจุดเริ่มต้นมาจากมติคณะรัฐมนตรีเมื่อปี ค.ศ. 1967 กำหนดให้นักศึกษาแพทย์ผู้ไม่ประสงค์จ่ายค่าบำรุงการศึกษาทำสัญญาปฏิบัติงานในระบบราชการหรือการใช้ทุนโดยสมัครใจ และต่อมาในปี ค.ศ. 1973 ได้มีมติคณะรัฐมนตรีกำหนดให้นักศึกษาแพทย์ต้องใช้ทุนทุกราย จากความยากลำบากและปัญหาที่พบระหว่างการปฏิบัติงานของบรรดาแพทย์ชนบทรุ่นแรก ๆ จึงเกิดการรวมกลุ่มเพื่อแลกเปลี่ยนความคิดเห็น แบ่งปันประสบการณ์ และร่วมกันแก้ปัญหา กลายเป็นกลุ่มสหพันธ์แพทย์ชนบทก่อนจะเปลี่ยนชื่อเป็นชมรมแพทย์ชนบทในปี ค.ศ. 1978 และก่อตั้งมูลนิธิแพทย์ชนบทดำเนินงานควบคู่กันไปในปี ค.ศ. 1982 ทั้งชมรมแพทย์ชนบทและมูลนิธิแพทย์ชนบท มีส่วนร่วมกับการพัฒนาระบบ

สาธารณสุขไทยมาอย่างต่อเนื่อง ไม่ว่าจะเป็นการสนับสนุนให้เกิดหน่วยงานด้านองค์ความรู้ทางสาธารณสุข อย่างสถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข (สวรส.) การตรวจสอบการดำเนินงานของกระทรวงสาธารณสุข การส่งเสริมสาธารณสุขมูลฐาน การรณรงค์ดูแลสุขภาพ และ การผลักดันนโยบายสำคัญอย่างนโยบายหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้า

นโยบายหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้า เป็นนโยบายการคุ้มครองสิทธิการรักษาพยาบาลจากรัฐบาล โดยคุ้มครองบุคคลที่เป็นคนไทย มีเลขประจำตัวประชาชน 13 หลัก และไม่ได้รับสวัสดิการข้าราชการ หรือสิทธิประกันสังคม หรือสิทธิสวัสดิการรัฐวิสาหกิจอื่น ๆ จากรัฐ ให้ได้รับบริการสาธารณสุข ทั้งการเสริมสร้างสุขภาพ การป้องกันโรค การตรวจวินิจฉัย การรักษาพยาบาล และการฟื้นฟูสมรรถภาพที่จำเป็นต่อสุขภาพและการดำรงชีวิต ตามพระราชบัญญัติหลักประกันสุขภาพแห่งชาติ ค.ศ. 2002 (National Health Security Office, 2013, p. 6) ซึ่งเป็นกฎหมายที่ประกอบไปด้วยความร่วมมือของภาคส่วนต่าง ๆ ท่ามกลางกระแส

การพัฒนาอย่างมีส่วนร่วมภายใต้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย ค.ศ. 1997 รัฐธรรมนูญฉบับแรกที่มีบทบัญญัติเกี่ยวกับการเสนอร่างกฎหมายโดยประชาชน คือ ประชาชนมีสิทธิเข้าชื่อเสนอกฎหมายได้เป็นครั้งแรกตามมาตรา 170 ของรัฐธรรมนูญ กำหนดให้ผู้มีสิทธิเลือกตั้งไม่น้อยกว่า 50,000 คน สามารถเข้าชื่อร้องขอต่อประธานรัฐสภาในการเสนอกฎหมายได้ นอกจากนี้กรอบการจัดทำร่างรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย ค.ศ. 1997 ยังมุ่งเน้นสาระสำคัญ คือ การส่งเสริมและคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของประชาชน การให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการปกครองและตรวจสอบการใช้อำนาจรัฐเพิ่มขึ้น ดังที่ปรากฏชัดเจนในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย ค.ศ. 1997 หมวด 3 สิทธิและเสรีภาพของชนชาวไทย ในขณะที่แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 8 (1997-2001) ก็เริ่มมีการเปลี่ยนแปลงแนวทางไปจากแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับอื่น ๆ ที่จัดทำโดยหน่วยงานของรัฐเท่านั้น คือ การมีส่วนร่วมของประชาชน โดยเริ่มต้นจากการเปิดโอกาสให้คนไทยทุกกลุ่มสาขาอาชีพเข้ามาร่วมแสดงความคิดเห็นและกำหนดทิศทางการพัฒนาประเทศอย่างกว้างขวาง แทนการกำหนดแผนจากภาครัฐการแต่เพียงฝ่ายเดียวอย่างแต่ก่อน ตลอดจนปรับแนวคิดการพัฒนาจากเดิมที่เน้นการพัฒนาเศรษฐกิจเป็นหลักมาเป็นการเน้นคนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนาเพื่อสร้างความสมดุล

ถึงแม้ว่าบริบทดังกล่าวจะส่งเสริมให้เกิดการมีส่วนร่วมในกระบวนการนโยบายสาธารณะ แต่การจะผลักดันประเด็นปัญหาใดปัญหาหนึ่งให้กลายเป็นนโยบายสาธารณะจะนำไปสู่การปฏิบัติไม่ใช่เรื่องที่เกิดขึ้นได้ง่ายนัก จากอดีตจนถึงปัจจุบันประเด็นปัญหาจำนวนมากถูกเพิกเฉย ไม่ได้รับการแก้ไขหรือไม่ตอบสนองต่อความต้องการของประชาชน ดังนั้นประเด็นปัญหาที่ถูกหยิบยกจากองค์การพัฒนาเอกชนและได้รับการผลักดันเป็นนโยบายสาธารณะจนประสบความสำเร็จ จึงเป็นกรณีตัวอย่างที่มีคุณค่าต่อการศึกษาให้ได้มาซึ่งบทบาทของการผลักดันนโยบายสาธารณะโดยองค์การพัฒนาเอกชน ผ่านการมีส่วนร่วมของขบวนการแพทย์ชนบท เพื่อตอบประเด็นคำถามของการวิจัยว่าขบวนการแพทย์ชนบทมีบทบาทอย่างไรในการผลักดันนโยบายหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้าให้สำเร็จ โดยผู้วิจัยเลือกศึกษากรณีนโยบายหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้า

อันเนื่องมาจากความสำเร็จของขบวนการแพทย์ชนบทพร้อมทั้งองค์กรเครือข่ายในการผลักดันนโยบายที่สร้างหลักประกันด้านสุขภาพให้กับประชาชน ทำให้ประชาชนไทยที่ไม่มีสิทธิสวัสดิการรักษายาบาลสามารถเข้ารับบริการทางด้านสาธารณสุขในโรงพยาบาล สร้างโอกาสในการเข้าถึงสวัสดิการของรัฐ และเกิดประโยชน์ต่อประชาชนในวงกว้าง

วัตถุประสงค์

การศึกษาเรื่องนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาและบทบาทของขบวนการแพทย์ชนบทในการผลักดันนโยบายหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้า

ระเบียบวิธีวิจัย

บทความวิจัยเรื่อง บทบาทของขบวนการแพทย์ชนบทในการผลักดันนโยบายสาธารณะ ศึกษากรณีนโยบายหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้า เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพผ่านแนวคิดและทฤษฎีทางสังคมวิทยาและรัฐประศาสนศาสตร์มุ่งศึกษาขบวนการแพทย์ชนบทและเครือข่ายที่มีส่วนเกี่ยวข้องในการผลักดันนโยบายหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้า เพื่อให้ได้มาซึ่งประวัติความเป็นมาและบทบาทของแพทย์ชนบทในการผลักดันแนวคิดหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้าจนสำเร็จเป็นนโยบายสาธารณะ โดยขอบเขตด้านเวลาของการศึกษา คือ เริ่มศึกษาตั้งแต่การก่อตั้งของชมรมแพทย์ชนบทในปี ค.ศ. 1978 สิ้นสุดที่ ค.ศ. 2002 เมื่อการผลักดันแนวคิดหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้ากลายเป็นนโยบายสาธารณะตามพระราชบัญญัติหลักประกันสุขภาพแห่งชาติ ศึกษาจากข้อมูลทุติยภูมิ ได้แก่ การเก็บข้อมูลจากเอกสารที่เกี่ยวข้อง และข้อมูลปฐมภูมิ ได้แก่ การเก็บข้อมูลด้วยวิธีการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) ใช้คำถามแบบกึ่งโครงสร้าง (Semi-structured Interview) กำหนดกลุ่มผู้ให้ข้อมูลด้วยวิธีการเลือกแบบเจาะจง (Criterion-based Selection) และวิธีการเลือกกลุ่มผู้ให้ข้อมูลแบบลูกโซ่ (Snowball Sampling) ประกอบด้วยผู้ให้ข้อมูลสำคัญ จำนวน 9 ท่าน แบ่งออกเป็น 4 กลุ่ม ได้แก่

1. กลุ่มแพทย์ชนบท

1) นายแพทย์วิชัย โชควิวัฒน์ ที่ปรึกษาอาวุโส สถาบันพัฒนาการคุ้มครองการวิจัยในมนุษย์

2) นายแพทย์ชูชัย ศุภวงศ์ ประธานชมรมแพทย์ชนบท (ค.ศ. 1986-1988)

2. ภาคประชาสังคม

- 1) คุณสารี อ๋องสมหวัง เลขาธิการมูลนิธิเพื่อผู้บริโภค
- 2) เกสซกรหญิงยุพดี ศิริสินสุข คณะกรรมการหลักประกันสุขภาพแห่งชาติ (ผู้แทนจากองค์กรเอกชนด้านผู้ติดเชื้อเอชไอวี)

3. ภาคการเมืองหรืออำนาจรัฐ

- 1) นายแพทย์สุรพงษ์ สืบวงศ์ลี รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงสาธารณสุข (ค.ศ. 2001-2002)
 - 2) นายแพทย์สุวิทย์ วิบุลผลประเสริฐ รองปลัดกระทรวงสาธารณสุข (ค.ศ. 2000-2003)
4. หน่วยงานอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง
- 1) นายแพทย์ประทีป ธนกิจเจริญ เลขาธิการคณะกรรมการสุขภาพแห่งชาติ
 - 2) นายแพทย์ศักดิ์ชัย กาญจนวัฒนา เลขาธิการสำนักงานหลักประกันสุขภาพแห่งชาติ
 - 3) เกสซกรคณิตศักดิ์ จันทราพิพัฒน์ ผู้อำนวยการสำนักสนับสนุนระบบบริการปฐมภูมิ สำนักงานหลักประกันสุขภาพแห่งชาติ

เมื่อเก็บรวบรวมข้อมูลครบถ้วนแล้ว จึงดำเนินการตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลด้วยวิธีการตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้า (Data Triangulation) คือ การพิสูจน์ว่าข้อมูลที่ผู้วิจัยได้มานั้นถูกต้อง โดยพิจารณาผ่านการเปรียบเทียบกับแหล่งข้อมูลที่แตกต่างกันไปในด้านเวลา สถานที่ และบุคคลผู้ให้ข้อมูล หลังจากนั้นจึงวิเคราะห์ข้อมูลด้วยการสร้างข้อสรุปจากการศึกษาข้อมูลผ่านการตีความ (Interpretation) ตามกรอบแนวคิดการวิจัยซึ่งมีต้นแบบมาจากแนวคิดสามเหลี่ยมเข็มนาฬิกาของนายแพทย์ประเวศ วะสี ประกอบด้วยแนวคิดและทฤษฎีทางสังคมวิทยาและรัฐประศาสนศาสตร์ ได้แก่ ทฤษฎีการเคลื่อนไหวทางสังคม (Social Movement Theory) ทฤษฎีเครือข่ายสังคม (Social Network Theory) ตัวแบบพหุกระแส (Multiple Stream Model) และตัวแบบการก่อตัวนโยบายสาธารณะ (Policy Formation Model) มีรายละเอียดดังนี้

แนวคิดสามเหลี่ยมเข็มนาฬิกา เริ่มต้นขึ้นเมื่อนายแพทย์ประเวศ วะสี ได้มีบทบาทสำคัญในการปฏิรูปการเมืองภายหลังการเลือกตั้งปี ค.ศ. 1993 จากการจัดตั้งคณะกรรมการประชาธิปไตย (คพป.) เพื่อแก้ไขปัญหาในปี ค.ศ. 1994 ประกอบด้วยคณะกรรมการจากหลายภาคส่วน 58 คน นำโดยนายแพทย์ประเวศ วะสี เป็นประธาน อีกทั้งยังมีคณะกรรมการที่มาจากขบวนการแพทย์ชนบท ได้แก่ นายแพทย์วิชัย โชควิวัฒน์ และนายแพทย์ชูชัย ศุภวงศ์ เข้าร่วมศึกษาหาแนวทางการปฏิรูปการเมืองและเสนอไปยังสภาผู้แทนราษฎร อันนำมาสู่การแก้ไขรัฐธรรมนูญมาตรา 211 เพื่อให้มีสภาาร่างรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ที่สุดก็เกิดเป็นรัฐธรรมนูญ ค.ศ. 1997 อย่างไรก็ตามการปฏิรูปทางการเมืองในครั้งนี้ไม่เพียงแต่นำมาซึ่งรัฐธรรมนูญฉบับประชาชนเท่านั้น หากแต่นายแพทย์ประเวศ วะสี ยังได้สังเคราะห์ยุทธศาสตร์สำคัญที่ใช้ในการขับเคลื่อนปัญหาที่ยากลำบากในสังคม คือ ยุทธศาสตร์สามเหลี่ยมเข็มนาฬิกา (Wibulpolprasert, 2003, p. 231)

หลังจากประสบความสำเร็จในการปฏิรูปทางการเมือง กรอบแนวคิดสามเหลี่ยมเข็มนาฬิกามักถูกหยิบยกขึ้นมาเพื่อเป็นแนวทางในการผลักดันนโยบายสาธารณะหรือการเคลื่อนไหวทางสังคมที่จำเป็นต้องมีความร่วมมือจากหลายฝ่าย โดยเฉพาะนโยบายด้านสาธารณสุขที่นายแพทย์ประเวศ วะสี มักเข้าไปมีส่วนร่วมในฐานะที่ปรึกษาอาวุโส ดังนั้นสามเหลี่ยมเข็มนาฬิกาจึงเป็นกรอบแนวคิดที่มุ่งเสนอการขับเคลื่อนสิ่งที่ยากลำบากซึ่งเปรียบเป็นภูเขา โดยจะต้องอาศัยองค์ประกอบ 3 ส่วน (Wasi, 2000, p. 96) คือ การสร้างความรู้หรือการทำงานเชิงวิชาการ การเคลื่อนไหวทางสังคม และการเชื่อมต่อการเมือง ซึ่งสามารถสรุปแนวคิดสามเหลี่ยมเข็มนาฬิกา ของนายแพทย์ประเวศ วะสี ได้ดังนี้

1. ภาคองค์ความรู้ คือ การสร้างความรู้ การทำงานเชิงวิชาการ และการศึกษาหาความรู้ต่าง ๆ อย่างสม่ำเสมอ เพื่อเขียนกฎหมายที่จะกำหนดระบบ โครงสร้าง กลไก และพฤติกรรม โดยเฉพาะในเรื่องที่ประสงค์จะขับเคลื่อนให้สำเร็จ จากนั้นต้องมีแนวทางให้ผู้คนเรียนรู้ร่วมกันและมีความรู้ในเรื่องเดียวกันอย่างแตกฉานจนถึงขั้นปฏิบัติตามความรู้นั้น ๆ ได้

2. ภาคการเคลื่อนไหวทางสังคม หมายถึง การทำให้ผู้คนหันมาเรียนรู้และปฏิบัติตามความรู้ที่เป็นรากฐานของการเคลื่อนไหวเป็นกลุ่มไปในทิศทางเดียวกัน เพื่อให้เกิดพลังในการชักจูงประชาชนส่วนใหญ่ให้ยอมรับความรู้และความคิดที่ต้องการผลักดันให้สำเร็จ โดยอาศัยความรู้ทางวิชาการที่จำเป็นต้องแปรรูปให้สาธารณชนเข้าใจได้ง่ายจึงจะสามารถเพิ่มอำนาจ (Empower) ให้คนทั่วไปได้

3. ภาคการเมืองหรืออำนาจรัฐ เป็นอีกหนึ่งองค์ประกอบสำคัญที่จะขาดมิได้ เพราะทั้งการเรียนรู้และการเคลื่อนไหวจะสัมฤทธิ์ผลได้ก็ต่อเมื่ออำนาจรัฐยอมรับและนำไปสู่การตัดสินใจเชิงนโยบาย ซึ่งจะพิจารณาทางเลือกอันจะทำให้เกิดเป็นกฎหมายหรือระเบียบที่สามารถนำไปปฏิบัติได้ นอกจากนี้ภาคการเมืองยังเป็นส่วนที่ตัดสินใจในเรื่องของการใช้ทรัพยากรภาครัฐ เช่น คน งบประมาณ และสื่อ เป็นต้น

ภูเขาในแนวคิดสามเหลี่ยมเข็มนาฬิกา คือ จุดมุ่งหมายร่วมกัน ซึ่งจะต้องผลักดันด้วยการประสานความร่วมมือของตัวแสดง 3 ส่วน ได้แก่ ภาคองค์ความรู้ ภาคการเคลื่อนไหวทางสังคม และภาคการเมืองหรืออำนาจรัฐ ดังนั้นสามเหลี่ยมเข็มนาฬิกาจึงเป็นการผลักดันสิ่งที่ยากลำบากให้สำเร็จ โดยจะขาดองค์ประกอบใดองค์ประกอบหนึ่งไปไม่ได้ เพราะทั้ง 3 องค์ประกอบ ล้วนสนับสนุนซึ่งกันและกัน เกื้อกูลกัน และก่อให้เกิดเป็นพลังอันยิ่งใหญ่ที่สามารถเคลื่อนไหวภูเขาได้ บนพื้นฐานของทฤษฎีการเคลื่อนไหวทางสังคมผ่านการดำเนินงานในรูปแบบเครือข่าย

ทฤษฎีการเคลื่อนไหวทางสังคม (Social Movement Theory) เป็นทฤษฎีทางสังคมวิทยา แบ่งออกเป็นหลายกระแส ได้แก่ ทฤษฎีพฤติกรรมรวมหมู่ (Collective Behavior Theory) ทฤษฎีการระดมทรัพยากร (Resource Mobilization) และทฤษฎีขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่ ซึ่งผู้วิจัยมุ่งศึกษาทฤษฎีขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่ คือ แนวคิดที่เกิดขึ้นมาจากกรณีศึกษาขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบเก่าว่ามีข้อจำกัดในการศึกษาปรากฏการณ์ทางสังคมสมัยใหม่ที่เกิดขึ้นในช่วงทศวรรษ 1960-1970 โดยแนวคิดขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบเก่าจะเป็นแนวคิดที่มุ่งเน้นการหาคำตอบว่าขบวนการทางสังคมเกิดขึ้นได้อย่างไร (How) และสนใจการเคลื่อนไหว

ยุทธศาสตร์ ยุทธวิธี ตลอดจนความสำเร็จหรือล้มเหลวของขบวนการทางสังคม ได้แก่ ทฤษฎีกลุ่มผลประโยชน์หรือกลุ่มผลักดัน ซึ่งมองว่ารากเหง้าของปัญหาความขัดแย้งในสังคมเกิดจากการกระจายทรัพยากรในสังคม (Politics of Redistribution) และทฤษฎีกลุ่มผลประโยชน์นี้จะมีการเคลื่อนไหวเติบโตอยู่ในระบอบการเมืองปกติ มียุทธศาสตร์บูรณาการทางการเมืองและเศรษฐกิจภายใต้สิทธิทางการเมือง โดยมีรูปแบบองค์กรเป็นองค์กรแบบราชการหรือองค์กรสายบังคับบัญชา และมียุทธวิธีในการเคลื่อนไหวทางสังคมด้วยการระดมทรัพยากรทางการเมือง ตลอดจนการเจรจาต่อรองหรือล็อบบี้

ในขณะที่ทฤษฎีขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่ เป็นแนวคิดที่มุ่งเน้นไปที่คำถามว่าเหตุใดหรือทำไมขบวนการทางสังคมจึงเกิดขึ้น (Why) โดยมองว่ารากเหง้าของปัญหาความขัดแย้งทางสังคมเกิดจากปัญหาใหม่ ๆ ในสังคม เช่น สิ่งแวดล้อม อัตลักษณ์ และอื่น ๆ การเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่จะมีการเคลื่อนไหวเติบโตอยู่ในภาคประชาสังคม มีจุดมุ่งหมายเพื่อสร้างประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม และเปลี่ยนค่านิยม วิถีชีวิต ตลอดจนปกป้องส่วนของประชาสังคม โดยรูปแบบองค์กรจะมีลักษณะของเครือข่ายหรือขบวนการระดับรากหญ้า รวมถึงเคลื่อนไหวโดยการท้าทายหรือขัดขวางระบบการเมืองปกติ (Disruptive) และกระทำการโดยตรง (Direct Action) จากการศึกษาคพบว่า Pintobtang (2009) ได้สรุปลักษณะสำคัญของขบวนการทางสังคมแบบใหม่ไว้ 3 ประการ ดังนี้

1. ขบวนการเหล่านี้ไม่ได้ตั้งอยู่บนฐานของชนชั้นเดียวกัน เหมือนขบวนการทางสังคมในอดีตที่ทฤษฎีมาร์กซิสต์ได้อธิบายไว้ แต่เป็นการตอบโต้กับปัญหาและความขัดแย้งใหม่ที่เกิดขึ้นในสังคมซึ่งวางอยู่บนฐานหลากหลายชนชั้น

2. ในขณะที่กรอบทฤษฎีกลุ่มผลประโยชน์หรือกลุ่มผลักดัน อยู่ภายในระบบการเมือง แต่การปรากฏตัวของขบวนการทางสังคมแบบใหม่ในสังคมหลังอุตสาหกรรมจะมีลักษณะเป็นการเคลื่อนไหวเรียกร้องที่ไม่ผ่านกลไกทางการเมืองที่ดำรงอยู่ เช่น พรรคการเมือง นักการเมือง หรือหวังพึ่งกลไกรัฐ เพราะความขัดแย้งใหม่ ๆ เหล่านี้สลัดข้อกีดกันกว่าที่สถาบันทางการเมืองในระบบการเมืองปกติจะจัดการได้ ขบวนการเหล่านี้จึงได้แสวงหากลไกที่จะเปิดช่องทางทางการเมืองแบบใหม่ที่มากไป

กว่าสถาบันและกลไกการเมืองปกติในระบบประชาธิปไตยแบบตัวแทน

3. ขบวนการเหล่านี้มิได้เรียกร้องเกี่ยวกับผลประโยชน์เฉพาะกลุ่มดังเช่นในกรอบของทฤษฎีกลุ่มผลประโยชน์ อีกทั้งจุดหมายของขบวนการเหล่านี้ก็ไม่ได้ต้องการช่วงชิงอำนาจรัฐดังเช่นขบวนการทางชนชั้นที่มุ่งสู่การปฏิวัติ แต่ขบวนการทางสังคมใหม่นี้ต้องการสร้างกติกาหรือกฎเกณฑ์ชุดใหม่ให้กับสิ่งที่ต่อสู้หรือเป็นการเคลื่อนไหวเพื่อสร้างวาทกรรมชุดใหม่ในเรื่องนั้น ๆ

นอกจากนี้ Chumpol (2003) ได้สรุปให้เห็นลักษณะสำคัญของขบวนการทางสังคมใหม่ไว้ 3 ประการ เช่นเดียวกัน ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

1. ขบวนการทางสังคมใหม่มีความเป็นขบวนการทางสังคมมากกว่าจะเป็นขบวนการทางการเมือง เพราะให้ความสนใจในเรื่องค่านิยมและวิถีชีวิตซึ่งก็คือเรื่องเชิงวัฒนธรรม ดังนั้นจึงมีลักษณะทางสังคมมากกว่าทางการเมืองโดยตรง จุดมุ่งหมายของขบวนการเหล่านี้อยู่ที่การระดมในประชาสังคมซึ่งมีส่วนร่วมสำคัญสำหรับการทำกิจกรรมในอาณาบริเวณสาธารณะ (Public Sphere) เพื่อสังคมโดยรวม และไม่ได้มุ่งที่จะเข้าไปมีส่วนในอำนาจรัฐหรือครอบงำอำนาจรัฐ

2. ขบวนการทางสังคมใหม่มีฐานที่มั่นอยู่ในภาคประชาสังคม กล่าวคือเน้นกระทำการอ้อมรัฐ (Bypass the State) ไม่สนใจที่จะติดต่อหรือทำทลายกับอำนาจรัฐโดยตรง หากแต่ต้องการที่จะปกป้องประชาสังคมจากการก้าวท้าวโดยรัฐเทคโนโลยีในแครด ขบวนการทางสังคมใหม่จึงมีลักษณะการทำกิจกรรมและลักษณะอุดมการณ์เชิงสัญลักษณ์เป็นหลัก

3. ขบวนการทางสังคมใหม่พยายามที่จะนำมาซึ่งการเปลี่ยนแปลงสังคมทั้งโดยการเปลี่ยนแปลงค่านิยมและโดยการพัฒนาวิถีชีวิตใหม่ ๆ ขึ้นมาเป็นทางเลือก (Alternative Lifestyle) กล่าวคือแทนที่จะมุ่งสู่การเปลี่ยนแปลงโดยผ่านระบบการเมืองหรือโดยการกระทำทางการเมือง ขบวนการทางสังคมแบบใหม่นี้จะมุ่งความสนใจไปที่นวัตกรรมเชิงวัฒนธรรม (Cultural Innovation) ซึ่งสร้างสรรค์วิถีชีวิตใหม่ โดยการท้าทายค่านิยมเดิม ๆ การเน้นสัญลักษณ์ และความมีตัวตน

จากการศึกษาขบวนการทางสังคมแบบใหม่ พบว่ามีลักษณะที่สำคัญหลายประการ ได้แก่ รากเหง้าของปัญหาที่จะเป็นความขัดแย้งใหม่ ๆ ในสังคม มีตำแหน่งที่สำคัญในภาคประชาสังคม มีจุดมุ่งหมายเปลี่ยนค่านิยมและวิถีชีวิต ปกป้องภาคประชาสังคม สร้างประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม มีรูปแบบองค์กรแบบเครือข่ายรากหญ้า และมียุทธวิธีการทำทลาย ขัดขวางระบบการเมืองปกติ ตลอดจนการสร้างนวัตกรรมทางวัฒนธรรม ซึ่งจะนำมาใช้เพื่อศึกษาการมีส่วนร่วมผลักดันนโยบายหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้าของขบวนการแพทย์ชนบท และใช้ในการอธิบายถึงแนวทางการเคลื่อนไหวของกลุ่มขบวนการแพทย์ชนบทและองค์กรเครือข่าย

ทฤษฎีเครือข่ายสังคม (Social Network Theory)

เป็นทฤษฎีที่มีรากฐานมาจากทฤษฎีโครงสร้าง-หน้าที่นิยม (Structural-functionalism Theory) ซึ่งเป็นทฤษฎีทางสังคมวิทยาที่ใช้อธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมผ่านการวิเคราะห์เครือข่าย เริ่มต้นตั้งแต่ ปี ค.ศ. 1930 เมื่อนักสังคมวิทยาชาวเยอรมันได้ศึกษาความสัมพันธ์ทางสังคม โดยมีการใช้จุด (Points) เส้น (Lines) และความเชื่อมโยง (Connections) ในการวิเคราะห์และอธิบายรูปแบบของความสัมพันธ์ (Wipawin, 2015, p. 124)

เครือข่าย คือ ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล กลุ่ม องค์กร หรือขยายไปถึงระหว่างรัฐชาติ โดยมีการสื่อสารและสาระที่นำเข้าสู่กระบวนการสื่อสาร เป็นเครื่องมือในการสร้างและพัฒนาความสัมพันธ์ (รวมทั้งอาจทำลายความสัมพันธ์ได้ด้วย) การเกิดของเครือข่ายไม่ใช่การเรียกผู้คนมาร่วมประชุมในเวทีที่เป็นทางการ แต่เกิดจากการที่บุคคล กลุ่ม หรือองค์กรได้มีโอกาสติดต่อสื่อสารเพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และเพื่อการสนับสนุนให้เกิดการทำงานที่มีประสิทธิภาพ บรรลุเป้าหมายที่บุคคล กลุ่ม และองค์กรกำหนดไว้ ข้อพิจารณาที่สำคัญประการหนึ่งคือ การเป็นเครือข่ายที่เข้มแข็งไม่จำเป็นต้องเกาะเกี่ยวกันอย่างเหนียวแน่นเสมอไป เพราะการมีความสัมพันธ์แบบหลวม ๆ แต่สามารถถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์ซึ่งกันและกันอย่างสม่ำเสมอก็สามารถช่วยให้งานของเครือข่ายดีได้ (Nakornket, n.d., p. 10)

ในขณะที่ Boissevain and Mitchell (1973) นักสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาชาวเดนมาร์กและชาวอังกฤษ ได้ศึกษาถึงแนวคิดระบบเครือข่าย พบว่าเครือข่ายเป็นรูปแบบความสัมพันธ์ทางสังคมอย่างหนึ่งที่แตกต่างไปจากกลุ่ม คือ กลุ่มจะมีขอบเขตที่ชัดเจน รู้ว่าใครเป็นสมาชิก ใครไม่ใช่สมาชิก มีความเป็นรูปธรรมมองเห็นได้ มีโครงสร้างทางสังคมในระดับหนึ่ง แต่เครือข่ายเป็นรูปแบบความสัมพันธ์ทางสังคมที่ไม่มีขอบเขต และการเชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกเครือข่ายอาจจะมองเห็นหรือมองไม่เห็นเป็นรูปธรรมก็ได้ โดยสาระของการเชื่อมโยงระหว่างกันที่จะช่วยให้มองเห็นรูปธรรมของเครือข่ายมี 3 ลักษณะ คือ เครือข่ายการแลกเปลี่ยน เครือข่ายการติดต่อสื่อสาร และเครือข่ายความสัมพันธ์ในการอยู่ร่วมกัน อย่างไรก็ตามเครือข่ายไม่มีโครงสร้างที่แน่นอนตายตัว จึงอาจมีการออกแบบโครงสร้างขึ้นมาทำหน้าที่สานความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มบุคคลให้ต่อเนื่อง นอกจากนี้แต่ละกลุ่มบุคคลหรือองค์การใด ๆ ในเครือข่ายต่างก็เป็นศูนย์กลางของเครือข่ายได้พอ ๆ กัน ดังนั้นรูปแบบความสัมพันธ์ทางสังคมของเครือข่ายจึงมีความซับซ้อนกว่ารูปแบบกลุ่ม

เครือข่ายสังคมเป็นการรวมกลุ่มบุคคลที่มีลักษณะซับซ้อนแตกต่างจากคำว่ากลุ่ม โดยเฉพาะในเรื่องของขอบเขต และมีการสื่อสารเป็นเครื่องมือในการพัฒนาความสัมพันธ์ ซึ่งจะทำให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของตัวแสดงต่าง ๆ ในกรอบแนวคิดสามเหลี่ยมเขยื้อนภูเขา ที่มีความเกี่ยวเนื่องเชื่อมโยงกัน ทั้งพาอาศัยซึ่งกันและกัน และก่อให้เกิดพลังในการผลักดันสิ่งที่ยากลำบากได้สำเร็จ เมื่อตัวแสดงในกรอบแนวคิดสามเหลี่ยมเขยื้อนภูเขา มีปฏิสัมพันธ์กันผ่านเครือข่ายทางสังคมจึงก่อให้เกิดพฤติกรรมที่นำไปสู่การกำหนดระเบียบวาระนโยบายสาธารณะ

ตัวแบบพหุกระแส (Multiple Stream Model) เป็นตัวแบบเกี่ยวกับการกำหนดระเบียบวาระนโยบายสาธารณะ (Agenda Setting) ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการก่อตัวของนโยบายสาธารณะ เพื่อกระตุ้นให้ปัญหานั้นอยู่ในความสนใจของประชาชนโดยทั่วไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้มีอำนาจตัดสินใจเชิงนโยบาย และผลักดันไปสู่การกำหนดเป็นนโยบายสาธารณะให้สำเร็จ ซึ่งจอห์น ดับเบิลยู คิงดอน (John W. Kingdon) ศึกษา

เกี่ยวกับการกำหนดวาระนโยบายสาธารณะไว้ในปี ค.ศ. 1976-1979 โดยศึกษากระบวนการทางนโยบายการขนส่งและการสาธารณสุขของสหรัฐอเมริกา ก่อนเสนอผลการศึกษาในหนังสือ Agenda, Alternatives and Public Policies ในปี ค.ศ. 1984 ว่าการกำหนดวาระนโยบายเกิดขึ้นจากผู้มีส่วนเกี่ยวข้องพยายามทำให้กระแสสามด้านที่เป็นอิสระต่อกันมาประสานกันได้แก่ กระแสปัญหา กระแสการเมือง และกระแสนโยบาย มีรายละเอียดดังนี้ (Kingdon, 1984, pp. 90-164)

1. กระแสปัญหา (Problem Stream) เป็นกระแสปัญหาที่มุ่งเน้นไปที่ความสนใจของประชาชนและความสนใจของผู้กำหนดนโยบายในปัญหาของสังคมที่เฉพาะเจาะจงไปในปัญหาใดปัญหาหนึ่ง กระแสปัญหาจึงได้แก่ วิกฤตการณ์ที่ทำให้ปัญหาได้รับความสนใจ การนิยามปัญหา และข้อมูลป้อนกลับจากการนิยามปัญหา

2. กระแสการเมือง (Political Stream) เป็นกระแสที่รัฐบาลหรือฝ่ายการเมืองเป็นฝ่ายกำหนดปัญหา ซึ่งประเด็นปัญหาจะเป็นผลมาจากปฏิสัมพันธ์ของพลังที่สำคัญต่าง ๆ ในสังคม เช่น อารมณ์หรือความรู้สึกของประชาชนในสังคม (Public Mood) อำนาจอิทธิพลของกลุ่มผลประโยชน์ (Interest Group Power) และสภาพการณ์ของรัฐบาล (Governmental Movement)

3. กระแสนโยบาย (Policy Stream) เป็นกระแสที่เกี่ยวกับการจัดระเบียบวาระในการตัดสินใจหรือระบุรายละเอียดเกี่ยวกับทางเลือกที่ใช้ในการตัดสินใจ กระแสนโยบายจึงได้แก่ การพัฒนาทางเลือกในการแก้ไขปัญหา เช่น กฎหมายเทคโนโลยีที่เกิดขึ้นเพื่อรองรับการแก้ไขปัญหา และการยอมรับของสาธารณะชนต่อการแก้ไขปัญหาของรัฐบาล เป็นต้น

แนวคิดการกำหนดระเบียบวาระนโยบายสาธารณะแบบพหุกระแสของ จอห์น ดับเบิลยู คิงดอน ทำให้เห็นว่าระเบียบวาระนโยบายสาธารณะจะเกิดขึ้นได้จากสามกระแสหลักที่มาประสานกัน ได้แก่ กระแสปัญหา กระแสการเมือง และกระแสนโยบาย อันจะส่งผลให้หน้าต่างแห่งนโยบายเปิดออกกลายเป็นโอกาสในการผลักดันนโยบายสาธารณะ ดังนั้นผู้วิจัยจึงได้นำแนวคิดดังกล่าวมาใช้เพื่ออธิบายบทบาทของขบวนการแพทย์ชนบทต่อพหุกระแส อันนำไปสู่ความสำเร็จในการผลักดันประเด็นปัญหาให้กลายเป็นระเบียบวาระนโยบายสาธารณะ

ตัวแบบการก่อตัวนโยบายสาธารณะ (Policy Formation Model)

เป็นตัวแบบที่ช่วยสร้างความเข้าใจในปรากฏการณ์ต่าง ๆ เกี่ยวกับกระบวนการนโยบายสาธารณะที่เกิดขึ้น โดยชาร์ล เฮลวิน (Charles H. Levine) จำลองปรากฏการณ์เกี่ยวกับกระบวนการนโยบายสาธารณะให้อยู่ในรูปแบบที่สามารถเข้าใจได้ง่าย เพื่อที่จะอธิบายถึงพัฒนาการของประเด็นปัญหา นโยบายสาธารณะและความคิดริเริ่มทางนโยบายสาธารณะในลักษณะต่าง ๆ ซึ่งแบ่งออกเป็น 4 ตัวแบบ ได้แก่ ตัวแบบถังขยะ ตัวแบบชุมชนนโยบาย ตัวแบบผู้ประกอบการ และตัวแบบหน้าต่างนโยบาย (Levine, 1985, as cited in Sirisamphan, 2016, pp. 127-131) ดังนี้

1. ตัวแบบถังขยะ (Garbage Can Model) เป็นตัวแบบที่ได้รับการประยุกต์มาจากทฤษฎีว่าด้วยทางเลือกขององค์การ (Organization Choice) ซึ่งมองว่าองค์กรบางครั้งตกอยู่ในสภาพสับสนอลหม่าน ขาดความชัดเจนในวัตถุประสงค์ เทคโนโลยีและกระบวนการทำงาน รวมทั้งมีบุคคลหลายฝ่ายหมุนเวียนกันเข้ามาทำการตัดสินใจ จึงทำให้องค์การดังกล่าวเป็นเสมือนถังขยะที่รับปัญหาและแนวทางแก้ไขต่าง ๆ ที่ถูกทิ้งลงมาโดยบุคคลกลุ่มต่าง ๆ และพยายามหาทางออกในลักษณะที่นำปัญหาและแนวทางแก้ไขมาจับคู่กัน

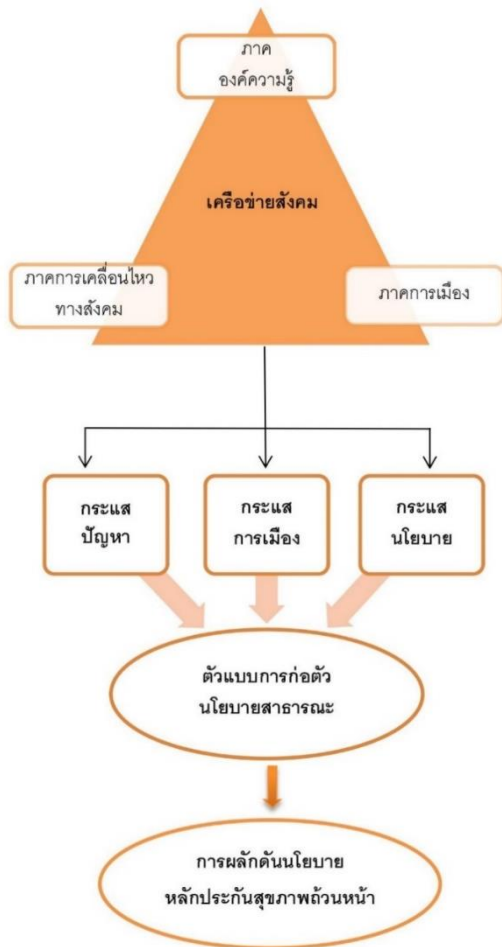
2. ตัวแบบชุมชนนโยบาย (Policy Communities) เป็นตัวแบบที่เชื่อว่าการผลักดันปัญหาสาธารณะใดให้เข้าสู่วาระและเป็นที่สนใจของผู้กำหนดนโยบายนั้น เป็นผลมาจากความคิดริเริ่มของผู้ชำนาญการ (Specialists) และผู้เชี่ยวชาญ (Experts) ในสาขานโยบายด้านต่าง ๆ ความคิดริเริ่มเหล่านี้เกิดขึ้นมาจากการศึกษาวิเคราะห์ปัญหาอย่างเป็นระบบ การแลกเปลี่ยนความรู้ และการปฏิสัมพันธ์ของบรรดาผู้เกี่ยวข้องที่ได้สังสรรค์กันมาเป็นระยะเวลาสั้น

3. ตัวแบบผู้ประกอบการ (Policy Entrepreneurs) เป็นตัวแบบที่เน้นภาวะผู้นำของผู้สร้างวาระนโยบาย กล่าวคือผู้ประกอบการนโยบายจะเป็นผู้ทำหน้าที่ในการสนับสนุนและชี้แนะนโยบาย รวมทั้งยินยอมที่จะเสียสละทรัพยากร ไม่ว่าจะเป็นเวลา พลังงาน เกียรติยศ ชื่อเสียง ตลอดจนเงินทอง เพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ ทั้งนี้ผู้ประกอบการนโยบายดังกล่าวจะทำ

หน้าที่หลักอันสำคัญอย่างน้อย 3 ประการ คือ ประการแรกจะทำหน้าที่ในการสนับสนุน ส่งเสริม และผลักดันความคิดหรือประเด็นปัญหาให้เข้าสู่วาระนโยบาย ประการถัดไปจะทำหน้าที่ในการทำให้ระบบมีความอ่อนตัวลง (Soften up the System) หรือเปิดช่องเพื่อให้ปัญหาสาธารณะมีโอกาสในการเข้าสู่วาระนโยบายได้ และประการสุดท้ายจะทำหน้าที่ในการเสนอประเด็นนโยบายเมื่อเห็นว่ามีโอกาสอันเหมาะสมเกิดขึ้น นอกจากนี้ประเภทของผู้ประกอบการนโยบายยังสามารถแบ่งได้เป็น 2 ประเภทใหญ่ ๆ คือ ผู้ประกอบการนโยบายที่เป็นฝ่ายชักนำ (Advocacy) ทำหน้าที่ในการสนับสนุนหรือชี้แนะปัญหา นโยบายสาธารณะอันหนึ่งอันใด และผู้ประกอบการที่เป็นฝ่ายนายหน้าหรือคนกลาง (Brokerage) ทำหน้าที่ในการประสานงาน เจรจาต่อรอง และประนีประนอมกับบุคคลต่าง ๆ ที่เข้ามาเกี่ยวข้อง ซึ่งผู้ประกอบการหนึ่งคนอาจจะแสดงบทบาททั้งสองพร้อมกันก็ได้

4. ตัวแบบหน้าต่างนโยบาย (Policy Windows) เป็นตัวแบบที่เชื่อว่าการที่ปัญหาใดจะเข้าสู่วาระนโยบายและเป็นที่น่าสนใจของผู้กำหนดนโยบายนั้นขึ้นอยู่กับสถานการณ์และโอกาส หากสถานการณ์เอื้ออำนวยย่อมหมายความว่าหน้าต่างนโยบายได้ถูกเปิดออก และพร้อมให้ปัญหาสาธารณะที่เกี่ยวข้องหลุดเข้าไปสู่วาระนโยบายได้ การที่หน้าต่างนโยบายอาจจะเปิดหรือปิดได้ตามสถานการณ์ทำให้ผู้สร้างวาระต่าง ๆ ทั้งที่เป็นผู้ประกอบการนโยบายและที่อยู่ในชุมชนนโยบายต้องทำการเตรียมข้อเสนอหรือความคิดเกี่ยวกับปัญหาสาธารณะของตนให้พร้อมอยู่เสมอ

การศึกษาตัวแบบการก่อตัวนโยบายสาธารณะของชาร์ล เฮลวิน จะถูกนำมาใช้เพื่อเปรียบเทียบถึงตัวแบบที่มีความคล้ายคลึงกับลักษณะการก่อตัวของนโยบายหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้าที่สุด โดยศึกษาร่วมกับกรอบแนวคิดสามเหลี่ยมเข็มนาฬิกา ทฤษฎีการเคลื่อนไหวทางสังคม ทฤษฎีเครือข่าย และตัวแบบพหุกระแส อันจะนำไปสู่การอธิบายบทบาทและหน้าที่ของขบวนการแพทย์ชนบทในการผลักดันแนวคิดหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้าให้กลายเป็นนโยบายสาธารณะได้สำเร็จในปี ค.ศ. 2002

รูปที่ 1 กรอบแนวคิดการวิจัย

ผลการศึกษา

จากการศึกษาพบว่า การผลักดันนโยบายหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้าตามกรอบแนวคิดสามเหลี่ยมเขี่ยนภูเขาประกอบไปด้วยองค์ประกอบสำคัญ 3 ส่วน คือ ภาคองค์ความรู้ ภาคการเมืองหรืออำนาจรัฐ และภาคการเคลื่อนไหวทางสังคม โดยทั้ง 3 องค์ประกอบ ล้วนมีความเกี่ยวข้องกับนโยบายหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้า ดังนั้นเพื่อศึกษาให้ครอบคลุมถึงประวัติความเป็นมาและบทบาทของขบวนการแพทย์ชนบท ผู้วิจัยจึงแบ่งผลการศึกษาออกเป็น 3 ส่วน คือ ภาคองค์ความรู้ ภาคการเมืองหรืออำนาจรัฐ และภาคการเคลื่อนไหวทางสังคม มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1. ภาคองค์ความรู้

องค์ความรู้เป็นพื้นฐานของการดำเนินการผลักดันนโยบายหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้า โดยการนำของขบวนการแพทย์ชนบทซึ่งมีนายแพทย์สงวน นิตยารัมภ์พงศ์ เป็นผู้ริเริ่มแนวคิด

ผลักดันประเด็นปัญหาการเข้าถึงบริการสาธารณสุขที่บรรดานายแพทย์ชนบทต้องพบระหว่างการทำงานให้ไปสู่การแก้ปัญหาอย่างเป็นรูปธรรมด้วยนโยบายหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้า โดยบทบาทของขบวนการแพทย์ชนบทในการผลักดันนโยบายหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้ามีรากฐานมาตั้งแต่จุดเริ่มต้นของแพทย์ชนบทในเดือนเมษายน ค.ศ. 1976 เกิดการรวมกลุ่มกันเป็นครั้งแรกของบรรดานายแพทย์ที่ออกไปทำงานชนบทและต้องพบเจอกับความยากลำบากในการทำงาน จึงมารวมตัวเพื่อพูดคุย แลกเปลี่ยน และช่วยเหลือกันในเรื่องต่างๆ โดยการประชุมครั้งแรกจัดขึ้นที่เขาค้อ อำเภอปากช่อง จังหวัดนครราชสีมา และมีการจัดตั้งกลุ่มสหพันธ์แพทย์ชนบทขึ้น มีนายแพทย์ประสพ พาลพ่าย เป็นประธานสหพันธ์แพทย์ชนบทและนายแพทย์มานิตย์ ประพันธ์ศิลป์ เป็นเลขาธิการ ก่อนจะก่อตั้งเป็นชมรมแพทย์ชนบทในปี ค.ศ. 1978 มีนายแพทย์อุเทน จารณศรี เป็นประธานชมรม นายแพทย์มานิตย์ ประพันธ์ศิลป์ เป็นเลขาธิการ และนายแพทย์สุวิทย์ วิบุลผลประเสริฐ เป็นผู้ช่วยเลขาธิการ โดยมีเจตนารมณ์เพื่อการพัฒนาด้านสาธารณสุขตามวัตถุประสงค์ของชมรมที่ปรากฏในวารสารชมรมแพทย์ชนบท ปีที่ 1 ฉบับที่ 4 ประจำเดือนมีนาคม ค.ศ. 1979 ดังนี้ (Wibulpolprasert, 2003, p. 12)

- 1) เป็นศูนย์รวมแลกเปลี่ยนความคิดเห็นของแพทย์ชนบททั่วประเทศ
- 2) เพื่อฟื้นฟูความรู้ด้านบริการและวิชาการของแพทย์ชนบททั่วประเทศ
- 3) เป็นศูนย์กลางเพื่อปรับปรุงประสิทธิภาพในการบริการประชาชน
- 4) เพื่อยกฐานะแพทย์ในชนบทให้เป็นที่ยอมรับและรู้จักกันโดยทั่วไป

ในช่วงระยะเวลาดังกล่าว การดำเนินงานของขบวนการแพทย์ชนบทมุ่งเน้นการดำเนินงานในส่วนของการวางระบบสาธารณสุขไทย การพัฒนาโรงพยาบาลในชนบท และการสร้างเครือข่ายชมรมแพทย์ชนบทในภูมิภาคต่างๆ จนกระทั่งพัฒนารูปแบบองค์การให้กลายเป็นองค์การพัฒนาเอกชนที่จดทะเบียนถูกต้องตามกฎหมาย คือ การจดทะเบียนเป็นมูลนิธิแพทย์ชนบทในปี ค.ศ. 1982 โดยดำเนินกิจกรรมการเคลื่อนไหวทางสังคม

ผ่านบทบาทของชมรมแพทย์ชนบทควบคู่ไปกับบทบาทของมูลนิธิแพทย์ชนบท ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นกิจกรรมในรูปแบบการจัดหาทุนและสนับสนุนการจัดพิมพ์วารสารและจุลสารของชมรมแพทย์ชนบท ในขณะที่ชมรมแพทย์ชนบทจะมีความคล่องตัวสูงกว่าในแง่กิจกรรมการเคลื่อนไหวทางสังคม นอกจากนี้ในช่วงการแพทย์ชนบทยังมีการเคลื่อนไหวในลักษณะแรงขับเคลื่อนทางความคิดผ่านเวทีการประชุมทางวิชาการอย่างกลุ่มสามพราน ซึ่งเป็นกลุ่มแพทย์ชนบทที่เกิดจากการรวมตัวกันแลกเปลี่ยนและถ่ายทอดความรู้ โดยจัดขึ้นทุกเดือนที่สวนสามพราน จังหวัดนครปฐม ตั้งแต่เดือนสิงหาคม ค.ศ. 1986 ตามคำแนะนำของนายแพทย์ประเวศ วะสี ที่มอบให้กับนายแพทย์สงวน นิตยารัมภ์พงศ์ เมื่อครั้งที่เข้าไปปรึกษาถึงปัญหาความอึดอัดใจในการทำงานร่วมกันกับแพทย์ชนบทที่ทำงานสวนกลางด้วยกันและความห่างเหินกับแพทย์ชนบทในพื้นที่ เมื่อนายแพทย์สงวน นิตยารัมภ์พงศ์ ต้องเข้ามาทำงาน ณ สำนักงานคณะกรรมการการสาธารณสุขมูลฐาน ภายใต้โครงสร้างราชการที่มีระบบบริหารแนวดิ่งและขาดอิสระทางการทำงาน แตกต่างจากที่เคยปฏิบัติงานในโรงพยาบาลอำเภอซึ่งเป็นความสัมพันธ์ในแนวราบที่ค่อนข้างมีอิสระ ดังนั้นนายแพทย์สงวน นิตยารัมภ์พงศ์ จึงอยากจัดให้มีการพูดคุยปรับความเข้าใจกันของขบวนการแพทย์ชนบท ในขณะที่นายแพทย์ประเวศ วะสี แนะนำให้จัดเป็นเวทีทางวิชาการ โดยให้เหตุผลว่าการประชุมเพื่อสร้างความรู้จะลดทอนความไม่เข้าใจกันลงไปได้เอง การประชุมของกลุ่มสามพรานในทุกเดือนจะมีแพทย์ชนบทกลุ่มหลัก ๆ ที่เข้าร่วมประชุม ได้แก่ นายแพทย์วิชัย โชควิวัฒน์ นายแพทย์ชูชัย ศุภวงศ์ นายแพทย์อำพล จินดาวัฒนะ นายแพทย์สุวิทย์ วิบุลผลประเสริฐ และนายแพทย์สงวน นิตยารัมภ์พงศ์ อีกทั้งยังมีแพทย์ชนบทอาวุโสที่เป็นสมาชิกกลุ่มสามพราน ได้แก่ นายแพทย์ไพโรจน์ ینگสานนท์ นายแพทย์บรรลุ ศิริพานิช นายแพทย์ดำรงค์ บุญยีน และนายแพทย์ประเวศ วะสี ซึ่งเป็นที่เคารพนับถือของแพทย์ชนบทและเข้าร่วมทุกครั้งเป็นเวลานานนับสิบปีจนถึงปัจจุบัน

ต่อมาในปี ค.ศ. 1987 การดำเนินงานของขบวนการแพทย์ชนบทเริ่มมีความชัดเจนขึ้น และมีการแต่งตั้งคณะกรรมการเพิ่มขึ้นหลายท่าน ได้แก่ นายแพทย์สงวน นิตยารัมภ์พงศ์ นายแพทย์

ชูชัย ศุภวงศ์ แพทย์หญิงสุภัทรา ศรีวณิชชากร นายแพทย์สุริยะ วงศ์คงคาเทพ และนายแพทย์ทรงกิจ อติวณิชพงษ์ เป็นต้น (Leadership Development Network for Health, 2009) ในช่วงเวลานี้มีการขอรับบริจาคเงินจากแพทย์ไทยในประเทศสหรัฐอเมริกา และร่วมกับสมาคมแพทย์อเมริกาดำเนินโครงการวิจัยเพื่อพัฒนาการอยู่รอดของเด็กไทย และโครงการหนึ่งที่ประสบความสำเร็จอย่างสูงในยุคนี้ก็คือ โครงการวิ่งรณรงค์เพื่อการไม่สูบบุหรี่ เมื่อเดือนตุลาคม ค.ศ. 1987 เพื่อขอประชาสัมพันธ์สูบบุหรี่ โครงการรณรงค์เพื่อการไม่สูบบุหรี่ โดยดำเนินการควบคู่ไปกับโครงการเยี่ยมแพทย์โรงพยาบาลชุมชน อีกทั้งยังมีการจัดทำแผนงานมูลนิธิขึ้นเป็นครั้งแรก ในปี ค.ศ. 1987-1988 ทำให้การดำเนินงานของขบวนการแพทย์ชนบททั้งหมดมีความชัดเจนยิ่งขึ้น ทั้งบทบาทของชมรมและมูลนิธิ โดยแบ่งหน้าที่กันอย่างชัดเจนภายใต้ 2 กลไกหลักที่เชื่อมโยงกันคือ ชมรมแพทย์ชนบทเป็นกลไกลักษณะที่ทำงานการเคลื่อนไหวเป็นองค์การที่ไม่เป็นทางการ ไม่เป็นนิติบุคคล และมีความคล่องตัวสูง ส่วนมูลนิธิแพทย์ชนบทเป็นกลไกลักษณะที่เป็นแหล่งสะสมทุน (ทั้งทุนทางสังคม ทุนทางปัญญา และทุนทางการเงิน) เป็นองค์การที่เป็นทางการเป็นนิติบุคคล ทำงานในลักษณะสมานฉันท์และปกป้อง ในช่วงระยะเวลานี้ได้ก่อให้เกิดกิจกรรมสำคัญต่าง ๆ ของชมรมแพทย์ชนบท โดยเฉพาะอย่างยิ่งการผลักดันนโยบายหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้าด้วยการนำของนายแพทย์สงวน นิตยารัมภ์พงศ์ ริเริ่มผลักดันหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้าอย่างไม่ละความพยายาม

นายแพทย์สงวน นิตยารัมภ์พงศ์ มีความเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กันกับบทบาทของขบวนการแพทย์ชนบทด้วยเป็นประธานชมรมแพทย์ชนบทในปี ค.ศ. 1985-1986 ทั้งยังเป็นผู้ประสานความร่วมมือกับภาคส่วนต่าง ๆ จนขยายไปในวงกว้าง โดยริเริ่มจุดประกายแนวความคิดหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้าขึ้นเมื่อครั้งไปปฏิบัติหน้าที่อยู่ในโรงพยาบาลชนบท ก่อนจะเริ่มดำเนินโครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการโครงการขุนหาญ ณ อำเภอขุนหาญ จังหวัดศรีสะเกษ เมื่อปี ค.ศ. 1986-1988 โดยมีผู้ร่วมวิจัยประกอบด้วยบุคลากรจากมหาวิทยาลัย กระทรวงสาธารณสุข และผู้ปฏิบัติงานในพื้นที่ อีกทั้งยังมีนักวิจัยภายนอกคอยสังเกตและให้ความช่วยเหลือทางวิชาการ เพื่อให้การพัฒนาเป็นไปได้

ในทิศทางที่ถูกต้อง และสอดคล้องกับปัญหาที่ผู้ปฏิบัติงานประสบอยู่ ผลของการวิจัยครั้งนี้พบว่าผู้ป่วยที่มาโรงพยาบาลส่วนใหญ่จะมีอาการหรือโรคทั่วไป ไม่มีความซับซ้อน ผู้ป่วยหรือชาวบ้านสามารถดูแลตนเองได้ จึงนำไปสู่การปรับเปลี่ยนนกลวิธีการพัฒนางานสาธารณสุข จากเดิมที่เน้นระดับชุมชนอย่างเดียวเป็นการส่งเสริมให้ชาวบ้านดูแลสุขภาพตนเองและครอบครัวให้กว้างขวางยิ่งขึ้น นอกจากนี้ยังพบว่าพฤติกรรมคำสั่งยาของแพทย์ในโรงพยาบาลชุมชนหาญอยู่ในระดับที่ไม่เกินความจำเป็น ทำให้ทราบค่าเฉลี่ยของจำนวนยา ต้นทุน และราคา เมื่อเปรียบเทียบกับค่าใช้จ่ายของสถานีนอมาลัยในโรคอาการเดียวกัน ทำให้ทราบต้นทุนการบริการซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อการปรับปรุงเสริมศักยภาพสถานีนอมาลัยเพื่อรักษาโรคพื้นฐานง่าย ๆ ให้ดียิ่งขึ้น จากการศึกษาสภาพการณ์ของโรงพยาบาลชนบทดังกล่าว นำมาสู่โครงการต้นแบบของการสร้างหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้า นั่นคือ โครงการอภุชยา ในปี ค.ศ. 1989-1994 เป็นโครงการปฏิรูปและพัฒนาระบบบริการสาธารณสุขในระดับที่ใหญ่ขึ้นกว่าโครงการเดิม ด้วยการทดลองสร้างระบบบริการสุขภาพแบบบูรณาการ (Integrated Health System) ที่มีคนไข้เป็นศูนย์กลาง และจัดเก็บค่ารักษาในอัตราเหมาจ่ายรายหัวที่ 70 บาท ซึ่งเป็นตัวเลขที่สถานพยาบาลตกลงกับชุมชน จากผลการดำเนินงานของศูนย์แพทย์ชุมชนเมืองพระนครศรีอยุธยาที่วัดอินทารามในระยะเวลา 2 ปี พบว่าศูนย์แพทย์ฯ สามารถเลี้ยงตัวเองได้ ภายใต้การสนับสนุนจากงบประมาณของรัฐในระบบปกติ และได้รับการยอมรับจากทั้งผู้มารับบริการ โรงพยาบาลทั่วไป เทศบาล และเจ้าหน้าที่ประจำศูนย์แพทย์เองที่ต่างมีความพึงพอใจต่อการปฏิบัติงาน ก่อนจะขยายเป็นโครงการระดับประเทศที่ชื่อว่า โครงการปฏิรูประบบบริการสาธารณสุข (Health Care Reform Project) ซึ่งได้รับทุนสนับสนุนจากสหภาพยุโรป โดยนำแนวคิดและประสบการณ์จากโครงการอภุชยามาดำเนินการเพื่อปฏิรูปสาธารณสุขไทย (Nittayarumpong, 2007, pp. 37-42) ไม่ว่าจะเป็นเรื่องการเงิน การคลัง บุคลากร ระบบส่งต่อ และขยายพื้นที่การดำเนินงานในหลายจังหวัดทั่วประเทศ

นอกจากการวิจัยในโครงการต่าง ๆ ข้างต้นแล้ว ขบวนการแพทย์ชนบทยังมีส่วนเกี่ยวข้องกับการก่อตั้งสถาบันเพื่อรองรับ

กระบวนการพัฒนาและปฏิรูประบบสุขภาพ ได้แก่ สถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข หรือ สวรส. เริ่มต้นจากการพูดคุยกันในเวทีคณะกรรมการระบาคติวิทยาแห่งชาติ ซึ่งมีนายแพทย์ประเวศ วะสี เป็นประธานกรรมการ หลังจากมีการประชุมร่วมกับนายแพทย์ไพโรจน์ ینگสานนท์ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงสาธารณสุขในสมัยนั้น และเห็นตรงกันว่าควรมีการปฏิรูประบบสุขภาพ จึงนำไปสู่การจัดตั้งสถาบันวิจัยระบบสาธารณสุขขึ้นในปี ค.ศ. 1992 โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อให้เป็นหน่วยงานที่ทำหน้าที่ด้านวิชาการ การจัดการความรู้ และสร้างองค์ความรู้เชิงระบบที่เป็นฐานผลักดันให้เกิดการปฏิรูประบบสุขภาพ เนื่องจากกลุ่มแพทย์ชนบทเห็นตรงกันว่า ในการปฏิรูประบบสุขภาพนั้นจำเป็นต้องมีความรู้เชิงระบบเสียก่อน และความรู้เชิงระบบดังกล่าวจะต้องมาจากสถาบันวิจัยระบบที่เป็นอิสระด้วย โดยแพทย์ชนบทคนสำคัญที่มีบทบาทอย่างมากในกระบวนการก่อตั้งสถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข คือ นายแพทย์สงวน นิตยารัมภ์พงศ์ ซึ่งเป็นผู้ร่างพระราชบัญญัติสถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข ทั้งยังช่วยดำเนินการให้กฎหมายผ่านสภานิติบัญญัติในวันสุดท้ายของการประชุมอีกด้วย หลังจากก่อตั้งสถาบันวิจัยระบบสาธารณสุขเรียบร้อยแล้ว นายแพทย์สมศักดิ์ ชุณหรัศมิ์ ได้รับเลือกให้เป็นผู้อำนวยการคนแรกของสถาบัน ทำหน้าที่แต่งตั้งคณะกรรมการและวางรากฐานให้แก่ สวรส. เพื่อให้สามารถทำงานสร้างความรู้ที่จำเป็นต่อการขับเคลื่อนการปฏิรูประบบสุขภาพได้อย่างต่อเนื่องเป็นอิสระ (Puchong et al., 2013, p. 135)

เมื่อขบวนการแพทย์ชนบทมีการสั่งสมองค์ความรู้มาเป็นระยะเวลายาวนาน และวางรากฐานองค์ความรู้เพื่อรองรับการปฏิรูประบบสาธารณสุข นายแพทย์สงวน นิตยารัมภ์พงศ์ได้เขียนสมุดปกเหลืองขึ้นมาหนึ่งเล่มเพื่ออธิบายถึงระบบหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้า ทั้งความเป็นมาของโครงการความเป็นไปได้ของการดำเนินงาน และงบประมาณที่ต้องใช้เพื่อนโยบายหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้า ซึ่งอยู่ที่ประมาณ 30,000 ล้านบาทในขณะนั้น (Hfocus, 2014) นอกจากนี้นายแพทย์สงวน นิตยารัมภ์พงศ์ ยังได้เข้าไปร่วมทำงานกับโครงการประกันสังคมและทำงานที่เกี่ยวข้องกับสิทธิการรักษาพยาบาล ดังนั้นนายแพทย์สงวน นิตยารัมภ์พงศ์ จึงพยายามขยายสิทธิการรักษาพยาบาลให้ครอบคลุมประชากรไทย โดยเข้าไปร่วมกับ

กรมการสาธารณสุข ร่างพระราชบัญญัติหลักประกันสุขภาพ ในปี พ.ศ. 2536-2537 แต่แล้วเรื่องก็เงียบหายไป (Wibulpolprasert, personal communication, December 11th, 2019) เนื่องด้วยการนำเสนอนโยบายดังกล่าวไม่ได้รับความสนใจจากพรรคการเมืองใดเลย จนกระทั่งนายแพทย์สงวน นิตยารัมภ์พงศ์ ได้มีโอกาสนำเสนอนโยบายกับคุณทักษิณ ชินวัตร หัวหน้าพรรคไทยรักไทย ร่วมกับทีมงานที่ประกอบไปด้วยนายแพทย์ผู้มีความรู้ความสามารถอีกหลายท่าน ยกตัวอย่างเช่น นายแพทย์วิโรจน์ ตั้งเจริญเสถียร นายแพทย์ผู้มีส่วนร่วมวางรากฐานระบบเหมาจ่ายรายหัว (Capitation) ในประกันสังคมเมื่อปี ค.ศ. 1990 ซึ่งแตกต่างจากการจ่ายตามการให้บริการ (Fee-For-Service) อย่างที่ระบบสวัสดิการข้าราชการดำเนินการอยู่ กลายเป็นหลักประกันสังคมอัตราเหมาจ่ายรายหัวคนละ 700 บาทต่อปี ณ เวลานั้น จนในปี ค.ศ. 2001 จึงได้นำแนวทางเหมาจ่ายรายหัวมาใช้กับหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้าในอัตราเหมาจ่ายรายหัวเท่ากับ 1,202.40 บาทต่อคนต่อปี นอกจากนี้ นายแพทย์วิรัช ไซควิวัฒน์ ยังเป็นนายแพทย์อีกหนึ่งท่านที่มีบทบาทสำคัญในการผลักดันนโยบายหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้า ด้วยท่านเป็นหนึ่งในกลุ่มคนที่เข้าพบคุณทักษิณ ชินวัตร เพื่อนำเสนอแนวคิดหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้าพร้อมกับนายแพทย์สงวน นิตยารัมภ์พงศ์ อีกทั้งยังได้รับการสนับสนุนจากบรรดานายแพทย์ในภาคราชการ ได้แก่ นายแพทย์มงคล ณ สงขลา และนายแพทย์สุวิทย์ วิบุลผลประเสริฐ ตลอดจนนายแพทย์อาวูโสอย่าง นายแพทย์ประเวศ วะสี นำมาซึ่งความร่วมมือเชิงเครือข่ายอันนำไปสู่การผลักดันนโยบายหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้าให้ประสบความสำเร็จ

ดังนั้นบทบาทสำคัญของขบวนการแพทย์ชนบทจึงเป็นบทบาทของผู้นำด้านองค์ความรู้ ตั้งแต่จุดเริ่มต้นของการระบุประเด็นปัญหา คือ การพบเจอกับสภาพปัญหาที่มีลักษณะของปัญหา นโยบาย คือ ปัญหาที่มีผลกระทบต่อประชาชนในวงกว้าง และจำเป็นที่จะต้องผลักดันไปสู่การเป็นนโยบายสาธารณะเพื่อแก้ไขปัญหา ขบวนการแพทย์ชนบทจึงเริ่มผลักดันนโยบายหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้าด้วยการศึกษา วิจัย และทดลองอย่างต่อเนื่อง เริ่มต้นอย่างเป็นทางการในโครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการโครงการขุนหาญ ณ อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดศรีสะเกษ

ในปี ค.ศ. 1986-1988 นำมาสู่โครงการต้นแบบของการสร้างหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้า นั่นคือโครงการอยุธยา ในปี ค.ศ. 1989-1994 เป็นโครงการปฏิรูปและพัฒนาระบบบริการสาธารณสุขในระดับที่ใหญ่ขึ้นกว่าโครงการเดิม ก่อนจะขยายเป็นโครงการระดับประเทศที่ชื่อว่า โครงการปฏิรูประบบบริการสาธารณสุข โดยนำแนวคิดและประสบการณ์จากโครงการอยุธยามาดำเนินการเพื่อปฏิรูปสาธารณสุขไทย พร้อมกับการก่อตั้งสถาบันวิจัยระบบสาธารณสุขที่ขบวนการแพทย์ชนบทเข้าไปมีส่วนร่วม กลายเป็นรากฐานขององค์ความรู้ที่ส่งเสริมให้ขบวนการแพทย์ชนบทมีความพร้อมอยู่เสมอเพื่อจะผลักดันนโยบายหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้า เมื่อโอกาสและสถานการณ์เหมาะสม นอกจากนี้ขบวนการแพทย์ชนบทยังมีบทบาทในการเริ่มต้นขยายเครือข่ายออกไปสู่ภาคส่วนต่างๆ โดยเฉพาะนายแพทย์สงวน นิตยารัมภ์พงศ์ ที่เข้าไปมีส่วนเกี่ยวข้องกับภาคราชการในกระทรวงสาธารณสุข ภาคการเมือง ในพรรคไทยรักไทย และภาคประชาสังคมในองค์การพัฒนาเอกชน ทำให้ขบวนการแพทย์ชนบทมีเครือข่ายที่พร้อมจะสนับสนุนและผลักดันนโยบายหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้าจนประสบความสำเร็จ

2. ภาคการเมืองหรืออำนาจรัฐ

การดำเนินนโยบายเพื่อการเข้าถึงระบบบริการสาธารณสุขของประชาชนไทย มีการวางรากฐานมาตั้งแต่ยุค ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ด้วยนโยบายการพัฒนาโรงพยาบาลระดับอำเภอในปี ค.ศ. 1975 ก่อนจะประสบความสำเร็จอย่างมากในสมัยรัฐบาลพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ โดยการสร้างโรงพยาบาลชุมชนทุกอำเภอ และสร้างสถานีอนามัยทุกตำบล ก่อนจะพัฒนาเป็นโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบลในสมัยรัฐบาลนายอภิสิทธิ์ เวชชาชีวะ (Chokwivat, 2015, pp. 32-34) นับเป็นการวางรากฐานระบบบริการสาธารณสุขให้ครอบคลุมทุกพื้นที่อันเป็นปัจจัยรองรับนโยบายส่งเสริมการเข้าถึงบริการสาธารณสุขในเวลาต่อมา ในส่วนของนโยบายส่งเสริมการเข้าถึงระบบบริการสาธารณสุขแต่เดิมจะเป็นลักษณะของการยกเว้นค่ารักษาพยาบาลให้แก่ผู้มีรายได้น้อย ก่อนที่จะเกิดนโยบายสาธารณสุขในรูปแบบของการจัดสวัสดิการการรักษาพยาบาลให้กับบุคคลต่าง ๆ ในปี ค.ศ. 1975 นั่นคือ โครงการสวัสดิการประชาชนด้าน

การรักษาพยาบาล (สปร.) แต่ก็ครอบคลุมได้เพียงร้อยละ 13 ของประชาชนทั้งประเทศ โดยครอบคลุมครัวเรือนผู้มีรายได้น้อย ซึ่งประเมินจากรายได้และทรัพย์สิน ก่อนจะเพิ่มขึ้นเป็นร้อยละ 28 ในปี ค.ศ. 1996 โดยเพิ่มสิทธิของผู้สูงอายุ เด็ก ผู้พิการ ภูิกษ สามเณร และทหารผ่านศึก (Limwattananon & Sakulpanich, 2012, pp. 55-72) ถึงแม้ว่ารัฐจะมีการเพิ่มโครงการบัตรสุขภาพ ที่เป็นรูปแบบการประกันสุขภาพแบบสมัครใจโดยมีเงินสมทบจากรัฐบาล แต่ในปี ค.ศ. 2001 ก่อนที่จะเริ่มดำเนินโครงการหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้าก็ยังพบว่ายังมีประชาชนจำนวนมากที่ไม่มีหลักประกันสุขภาพใดๆ ไม่ว่าจะป็นสวัสดิการประชาชน ด้านการรักษาพยาบาล (สปร.) บัตรประกันสุขภาพโดยสมัครใจ สิทธิประกันสังคม หรือสวัสดิการข้าราชการ

จากปัญหาการเข้าถึงบริการสาธารณสุขที่ไม่ครอบคลุม ประชากรทั้งหมดของประเทศ กลายเป็นสภาพปัญหาที่บรรดา แพทย์ชนบทจะต้องเผชิญระหว่างการทำงาน จึงมีการระดมองค์ความรู้และหาแนวทางที่จะแก้ไขปัญหาสาธารณสุขดังกล่าว จนในที่สุดเมื่อหน้าต่าแห่งนโยบายเปิดออกก่อนการเลือกตั้งครั้งแรกภายใต้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักร ปี ค.ศ. 1997 นายแพทย์สงวน นิตยารัมภ์พงศ์ ผู้ริเริ่มแนวความคิดหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้าในขบวนการแพทย์ชนบท ได้มีโอกาสนำเสนอนโยบายกับคุณทักษิณ ชินวัตร หัวหน้าพรรคไทยรักไทย (Surapong Suebwonglee, personal communication, November 28th, 2019) ด้วยการช่วยเหลือของนายแพทย์ผู้มีบทบาทในพรรคอย่างนายแพทย์พรหมินทร์ เลิศสุริย์เดช และนายแพทย์สุรพงษ์ สืบวงศ์ลี ณ ที่ทำการพรรคไทยรักไทย ในวันที่ 24 ธันวาคม ค.ศ. 1999 จากสถานการณ์การเมืองในขณะนั้นประกอบกับรัฐธรรมนูญ ค.ศ. 1997 กลายเป็นหน้าต่าแห่งนโยบายสาธารณะของนโยบายหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้าด้วยเจตนารมณ์ของรัฐธรรมนูญซึ่งออกแบบโครงสร้างทางการเมืองที่เอื้อให้เกิดรัฐบาลเข้มแข็งและมีภาวะผู้นำ ทำให้สามารถผลักดันนโยบายขนาดใหญ่ได้ รวมทั้งกระแสการเรียกร้องสิทธิของประชาชนที่เข้มข้นขึ้นภายหลังการปฏิรูปทางการเมืองยิ่งทำให้ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องเล็งเห็นถึงความสำคัญของการผลักดันนโยบายจากภาคประชาชน นอกจากนี้รัฐธรรมนูญ ค.ศ. 1997 ยังกำหนดให้สิทธิด้านการรักษาพยาบาลเป็นสิทธิ

ขั้นพื้นฐานที่รัฐต้องจัดให้แก่ประชาชน ตามมาตรา 52 และมาตรา 82 ทำให้แนวร่วมผลักดันระบบหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้าทั้งขบวนการแพทย์ชนบท นักวิชาการ และเครือข่ายองค์กรเพื่อสุขภาพได้เริ่มปฏิบัติการผลักดันข้อเสนออย่างจริงจัง

ในที่สุดพรรคไทยรักไทยก็ได้ขานรับแนวคิดหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้ามาบรรจุเป็น 1 ใน 9 นโยบายหาเสียงของการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ค.ศ. 2001 ภายใต้ชื่อโครงการ 30 บาท รักษาทุกโรค ต่อมาเมื่อชนะการเลือกตั้งในปี ค.ศ. 2001 คณะรัฐมนตรีพันตำรวจโททักษิณ ชินวัตร กล่าวแถลงนโยบายต่อรัฐสภาเมื่อวันที่ 26 กุมภาพันธ์ ค.ศ. 2001 ประกอบด้วยนโยบายเร่งด่วน นโยบายเศรษฐกิจ นโยบายการสร้างรายได้ นโยบายการพาณิชย์และเศรษฐกิจระหว่างประเทศ นโยบายด้านการคมนาคม นโยบายการพัฒนาแรงงาน นโยบายวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี นโยบายด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม นโยบายการพลังงาน นโยบายเสริมสร้างสังคมเข้มแข็ง นโยบายการศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม นโยบายความมั่นคงแห่งรัฐ นโยบายด้านการต่างประเทศ นโยบายด้านความปลอดภัยของประชาชน นโยบายการบริหารราชการแผ่นดิน และนโยบายพัฒนาภูมิภาคและกรุงเทพมหานคร ทั้งนี้ นโยบายหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้าจัดเป็น 1 ใน 9 นโยบายเร่งด่วนที่รัฐบาลจะต้องนำไปปฏิบัติ กล่าวคือ รัฐจะต้องสร้างหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้า เพื่อลดรายจ่ายโดยรวมของประเทศและประชาชนในการดูแลรักษาสุขภาพ โดยเสียค่าใช้จ่าย 30 บาทต่อครั้ง และสร้างโอกาสในการเข้าถึงบริการสาธารณสุขที่ได้มาตรฐานอย่างทั่วถึงและเท่าเทียมกัน ดังนั้นรัฐบาลจึงนำนโยบายดังกล่าวมาพัฒนาร่วมกับขบวนการแพทย์ชนบทอย่างจริงจัง ขณะนั้นกระทรวงสาธารณสุขมีนายแพทย์ผู้สนับสนุนนโยบาย อย่างนายแพทย์มิ่งคล ณ สงขลา ดำรงตำแหน่งเป็นปลัดกระทรวงสาธารณสุข ทำให้นโยบายหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้ายิ่งได้รับแรงผลักดันที่ดีจากทั้งภายในและภายนอก ส่งผลให้ระบบหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้าสำเร็จอย่างรวดเร็ว จนกระทั่งในเดือนเมษายน ค.ศ. 2001 จึงเริ่มนำร่องระบบหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้าใน 6 จังหวัด ได้แก่ พะเยา นครสวรรค์ ปทุมธานี สมุทรสาคร ยโสธร และยะลา

ก่อนจะเพิ่มขึ้นในเดือนมิถุนายน ค.ศ. 2001 โดยเพิ่มเติมอีก 15 จังหวัด และขยายครอบคลุมทั่วประเทศ เมื่อวันที่ 1 เมษายน ค.ศ. 2002 ซึ่งเปิดให้บริการ 75 จังหวัดในประเทศไทยเป็นครั้งแรก (National Health Security Office, n.d.)

อย่างไรก็ตาม กระบวนการผลักดันนโยบายหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้าจากขั้นตอนการกำหนดนโยบายสู่การนำไปปฏิบัติอย่างรวดเร็ว ก่อให้เกิดปัญหาตามมาโดยเฉพาะปัญหากระแสคัดค้านจากบุคลากรทางการแพทย์ที่เห็นว่านโยบายหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้าทำลายระบบสาธารณสุขไทย รัฐบาลใช้เป็นนโยบายประชานิยมในการหาเสียง บุคลากรทางการแพทย์ต้องทำงานหนักขึ้น และยังไม่มีความพร้อมการนำไปสู่ปฏิบัติ ทำให้มีบุคลากรทางการแพทย์บางส่วนใส่ปลอกแขนดำประท้วง ขณะที่อีกฝ่ายอยากให้มีหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้าและอยากให้เกิดการปฏิรูปไปพร้อม ๆ กัน ซึ่งจุดนี้ทำให้เกิด 2 แนวคิดที่ปะทะกันตลอดเวลา ตามที่นายแพทย์สุรพงษ์ สืบวงศ์ลี (Surapong Suebwonglee, personal communication, November 28th, 2019) กล่าวถึงเรื่องนี้ไว้ว่า การทำเรื่องหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้าไม่ใช่เรื่องที่อยู่ ๆ ให้คนเดินมาโรงพยาบาลแล้วรักษา 30 บาท แต่เป็นการปฏิรูประบบประมาณทั้งหมด งบประมาณที่เคยให้ตามคำขอของโรงพยาบาล เปลี่ยนเป็นการให้งบประมาณตามจำนวนประชาชนที่เคยขึ้นทะเบียนกับโรงพยาบาลนั้น ดังนั้นโรงพยาบาลไหนที่มีประชาชนขึ้นทะเบียนจำนวนมากก็จะได้เงินมาก โรงพยาบาลไหนที่ขึ้นทะเบียนน้อยก็จะได้เงินน้อย โรงพยาบาลไหนที่มีหมอจำนวนมากพอได้เงินน้อยลงก็อาจจะไม่พอจ่าย บางแห่งมีหมอน้อยน้อยแต่ได้เงินจำนวนมาก นั่นคือความไม่พร้อมของระบบ สิ่งตามมาคือโรงพยาบาลที่มีหมอน้อยจำนวนมากจึงเกิดการประท้วงขึ้น อย่างที่เรียกว่าหมอแขนดำ คือ หมอที่ติดแขนดำประท้วงว่าระบบหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้าจะทำให้โรงพยาบาลล่มสลาย ซึ่งสุดท้ายในช่วงระยะแรกเราแก้ปัญหาโดยเอาเงินเดือนเก็บไว้ตรงกลาง ใครเคยอยู่ที่ไหนก็อยู่ที่นั่นและรับประกันว่าคุณยังมีเงินเดือน ดังนั้นปัญหานี้ก็คือปัญหาเรื่องของระบบที่ยังไม่พร้อม และตั้งเป้าว่าจะต้องมีการพยายามกระจายทรัพยากรอย่างเหมาะสม ที่ได้ที่มีหมอน้อยจำนวนมากไปควรจะกระจายไปที่ที่มีหมอน้อย และที่ได้ที่มีหมอน้อยก็น่าจะมีหมอ

มากขึ้น ตลอดจนการกระจายอำนาจให้โรงพยาบาลและประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการที่จะกำหนดนโยบายและทิศทางของโรงพยาบาล

3. ภาคการเคลื่อนไหวทางสังคม

ภายหลังจากที่ขบวนการแพทย์ชนบทได้วางรากฐานองค์ความรู้ในแนวคิดหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้า และสร้างความคิดเห็นต่อกระแสนโยบายจากชายชนะอย่างท่วมท้นในการเลือกตั้งของพรรคไทยรักไทยผู้ชานรับนโยบายหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้า ณ เวลานั้น จึงยิ่งทำให้ความร่วมมือจากภาคประชาชนหลังไหลเข้ามาเพื่อผลักดันนโยบายดังกล่าวให้สำเร็จ โดยในปี ค.ศ. 2000 เครือข่ายองค์กรพัฒนาเอกชนได้กำหนดประเด็นดำเนินกิจกรรมร่วมกันเพื่อผลักดันนโยบายหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้า ภายใต้ชื่อโครงการรณรงค์เพื่อหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้า ด้วยความร่วมมือขององค์กรพัฒนาเอกชนด้านสาธารณสุข และเครือข่ายองค์กรภาคประชาชน 11 เครือข่าย คือ เครือข่ายด้านเด็ก ผู้หญิง ผู้พิการ ผู้บริโภค ผู้ติดเชื้อเอชไอวี/เอดส์ ผู้สูงอายุ ชุมชนแออัด เกษตรกรรมทางเลือก ธนาคารหมู่บ้านภาคใต้ กลุ่มสวัสดิการชุมชน กลุ่มแรงงานในระบบและนอกระบบ และเครือข่ายสุขภาพคนจนเป็นเครือข่ายที่ 12 ในเวลาต่อมา (Saree Ongsomwang, personal communication, February 15th, 2020) เกิดเป็นคณะทำงานประกอบด้วยตัวแทนเครือข่าย ดังนี้

- 1) คุณจอน อึ้งภากรณ์ ประธานโครงการ (มูลนิธิเข้าถึงเอดส์)¹
- 2) พ.ท.ต่อพงษ์ กุลกรรชิต เครือข่ายผู้พิการ (สมาคมคนพิการนนทบุรี)
- 3) ภ.ญ.เทวี โพธิ์ผละ เครือข่ายสตรี (สภาสตรีแห่งชาติ)
- 4) คุณวสันต์ หรีสมวงศ์ เครือข่ายชุมชนแออัด (สมาคมร่วมกันสร้าง)
 - คุณคำพอง มีชัย เครือข่ายชุมชนแออัด (ชมรมคนจนเมือง)
- 5) คุณแหลมทอง สีหามาม เครือข่ายกองทุนสวัสดิการชุมชน
 - (สถาบันองค์กร สวัสดิการชุมชน)
 - คุณทวย คงคา เครือข่ายกองทุนสวัสดิการชุมชน
 - (สถาบันองค์กร สวัสดิการชุมชน)

¹หลังจากที่คุณจอน อึ้งภากรณ์ ได้รับคัดเลือกเป็นวุฒิสมาชิก จึงลาออกจากตำแหน่งประธาน ในปี ค.ศ. 2001 และคุณระภาวีน สีชนะพานิชพันธุ์ ดำรงตำแหน่งประธานโครงการ

- 6) คุณล้าภู สุภารัตน์ เครือข่ายคนทำงานด้านเด็ก (กลุ่มพันธกิจเพื่อสังคม)
- 7) คุณสุภา ไยมือง เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือก (มูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน) คุณทัศนีย์ วีระกันต์ เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือก
- 8) คุณนุณนุช สมพันธ์ เครือข่ายธนาคารหมู่บ้านภาคใต้ (ธนาคารหมู่บ้าน จังหวัดนครศรีธรรมราช)
- 9) คุณวัฒนา นวลสุวรรณี เครือข่ายผู้สูงอายุ (สมาคมสภาผู้สูงอายุแห่งประเทศไทย)
- 10) คุณบัณฑิต ธนชัยเศรษฐวุฒิ เครือข่ายแรงงานในระบบ (มูลนิธิอารมณ์พงษ์พจน์)
- 11) คุณระกาวิณ ลีชนะวานิชพันธ์ เครือข่ายแรงงานนอกระบบ (ศูนย์ศึกษาและพัฒนาผู้รับงานไปทำที่บ้าน)
- 12) คุณสุรวิรัตน์ ตริมรรคา เครือข่ายผู้ติดเชื้อเอชไอวี (ที่ปรึกษาเครือข่ายผู้ติดเชื้อเอชไอวี) คุณไพศาล ต้นอุดม เครือข่ายผู้ติดเชื้อเอชไอวี คุณกมล อุปแก้ว เครือข่ายผู้ติดเชื้อเอชไอวี
- 13) คุณสารี อ่องสมหวัง เครือข่ายผู้บริโภค (สหพันธ์องค์กรผู้บริโภค)
- 14) ภญ.ยุพดี ศิริสินสุข นักวิชาการคณะเภสัชศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- 15) คุณนคร ชมพูชาติ สภานายความ
- 16) คุณรุจี แสงแกลง ประธานงานโครงการ

จากความร่วมมือระหว่างเครือข่ายองค์กร 11 เครือข่าย ประกอบด้วยนักวิชาการ ตัวแทนภาคประชาชน และผู้แทนจาก สภานายความ จึงได้ร่วมกันกำหนดกรอบของกฎหมายและรวบรวมรายชื่อผู้สนับสนุนเพื่อยกร่างกฎหมายหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้าฉบับประชาชนขึ้นตามมาตรา 170 ของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย ค.ศ. 1997 ที่ได้กำหนดให้ผู้มีสิทธิเลือกตั้งไม่น้อยกว่า 50,000 คน สามารถเข้าชื่อร้องขอต่อประธานรัฐสภาในการเสนอกฎหมายได้ โดยได้จัดเวทีประกาศเจตนารมณ์ในการรวบรวมรายชื่อประชาชนผู้มีสิทธิเลือกตั้งจำนวน 50,000 รายชื่อ ณ ครูสุภา เมื่อวันที่ 11 ตุลาคม ค.ศ. 2000 โดยมีนายแพทย์เสม พริ้งพวงแก้ว นายแพทย์ประเวศ วะสี คุณจอน อึ้งภากรณ์ นายแพทย์สงวน นิตยารัมภ์พงศ์ และประชาชนเครือข่ายต่าง ๆ เข้าร่วมจำนวนไม่น้อยกว่า 600 คน หลังจากนั้นได้ดำเนินการยื่นรายชื่อผู้มีสิทธิเลือกตั้งจำนวน 62,412 รายชื่อ ในวันที่ 26 มีนาคม ค.ศ. 2001 ใช้เวลาประมาณ

5 เดือน ในการตรวจสอบรายชื่อทั้งหมด โดยมีรายชื่อผู้มีสิทธิเลือกตั้งเหลือจำนวน 44,946 รายชื่อ ทำให้ต้องดำเนินการหารายชื่อเพิ่มเติมภายใน 30 วัน โดยดำเนินการหารายชื่อเพิ่มเติมได้อีกจำนวน 9,481 รายชื่อ ซึ่งใช้เวลาตลอดกระบวนการเริ่มตั้งแต่ยื่นรายชื่อต่อประธานวุฒิสภาจนได้รับแจ้งว่ามีรายชื่อครบถ้วน 50,000 รายชื่อในการเสนอกฎหมาย เมื่อวันที่ 29 มกราคม ค.ศ. 2002 รวมระยะเวลาทั้งสิ้นไม่น้อยกว่า 10 เดือน (Ongsomwang & Saengtalaeng, n.d., p. 8)

จากความล่าช้าข้างต้นทำให้ร่างกฎหมายฉบับประชาชนเข้าพิจารณาตามกระบวนการรัฐสภาไม่ทันร่างกฎหมายฉบับรัฐบาลและพรรคฝ่ายค้านที่เข้าสู่สภา เมื่อวันที่ 22 พฤศจิกายน ค.ศ. 2001 อย่างไรก็ตามเครือข่ายภาคประชาชนก็ได้เสนอให้กรรมาธิการการสาธารณสุขของสภาผู้แทนราษฎร เสนอกฎหมายของภาคประชาชนในนามของกรรมาธิการ และให้มีผู้แทนจากภาคประชาชนเข้าไปเป็นกรรมาธิการวิสามัญร่วมพิจารณาจำนวน 5 คน ในขั้นตอนกรรมาธิการวิสามัญของสภาผู้แทนราษฎร และจำนวน 3 คน ในขั้นตอนวุฒิสภา ก่อนจะประกาศเป็นพระราชบัญญัติหลักประกันสุขภาพแห่งชาติ ค.ศ. 2002 ในราชกิจจานุเบกษาเมื่อวันที่ 18 พฤศจิกายน ค.ศ. 2002 นอกจากกระบวนการทางกฎหมายแล้ว เครือข่ายภาคประชาชนยังมีส่วนร่วมในการเคลื่อนไหวเพื่อผลักดันให้นโยบายหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้าประสบความสำเร็จด้วยการรณรงค์และเผยแพร่กับสาธารณชนผ่านช่องทางต่าง ๆ เช่น จัดทำวิดีโอเทปนำเสนอทางโทรทัศน์ จัดรายการวิทยุโทรทัศน์ จัดเวทีประกาศเจตนารมณ์ และเปิดคอลัมน์ในวารสารฉลาดซื้อของมูลนิธิเพื่อผู้บริโภค อีกทั้งยังมีการดำเนินงานเพื่อสานต่อนโยบายหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้าอย่างต่อเนื่องจนถึงปัจจุบัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในคณะกรรมการหลักประกันสุขภาพแห่งชาติที่จะประกอบไปด้วยตัวแทนจากภาคส่วนต่าง ๆ ได้แก่ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงสาธารณสุข ปลัดกระทรวงกลาโหม ปลัดกระทรวงการคลัง ปลัดกระทรวงพาณิชย์ ปลัดกระทรวงมหาดไทย ปลัดกระทรวงแรงงาน ปลัดกระทรวงสาธารณสุข ปลัดกระทรวงศึกษาธิการ ผู้อำนวยการสำนักงานประมาณ แพทย์สภา สภากาชาด ทันตแพทย์สภา สภาเภสัชกรรม สมาคมโรงพยาบาลเอกชน เทศบาล องค์การบริหารส่วนจังหวัด

องค์การบริหารส่วนตำบล องค์การปกครองส่วนท้องถิ่นรูปแบบอื่น (กรุงเทพมหานคร) องค์การเอกชนด้านผู้สูงอายุ องค์การเอกชนด้านผู้ติดเชื้อเอชไอวี องค์การเอกชนด้านเกษตรกรรม องค์การเอกชนด้านชุมชนแออัด องค์การเอกชนด้านแรงงาน ผู้ทรงคุณวุฒิด้านประกันสุขภาพ ผู้ทรงคุณวุฒิด้านการแพทย์และสาธารณสุข ผู้ทรงคุณวุฒิด้านการแพทย์แผนไทย ผู้ทรงคุณวุฒิด้านการแพทย์ทางเลือก ผู้ทรงคุณวุฒิด้านการเงินการคลัง ผู้ทรงคุณวุฒิด้านกฎหมาย และผู้ทรงคุณวุฒิด้านสังคมศาสตร์ ดังนั้นภาคประชาชนจึงมีส่วนสำคัญในการขับเคลื่อนและสานต่อนโยบายหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้าที่ขบวนการแพทย์ชนบทได้มีบทบาทในการริเริ่มสร้างองค์ความรู้และสร้างความร่วมมือเชิงเครือข่ายเพื่อผลักดันนโยบายหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้าจนประสบความสำเร็จ

สรุปและอภิปรายผล

การศึกษาบทบาทของขบวนการแพทย์ชนบทในการผลักดันนโยบายสาธารณะ ศึกษากรณีนโยบายหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้า พบว่าการผลักดันนโยบายหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้าประกอบไปด้วยความร่วมมือของตัวแสดง 3 ฝ่ายที่จะต้องดำเนินงานร่วมกันและส่งเสริมซึ่งกันและกันตามกรอบแนวคิดสามเหลี่ยมเข็มนาฬิกา ประกอบด้วย องค์ประกอบด้านความรู้ ภาคการเมืองหรืออำนาจรัฐ และการเคลื่อนไหวทางสังคม โดยขบวนการแพทย์ชนบทมีบทบาทสำคัญในภาคองค์ความรู้ เมื่อพบเจอกับสภาพปัญหาจึงผลักดันไปสู่การแก้ไขด้วยการสังมองค์ความรู้จากโครงการวิจัยต่าง ๆ ทั้ง โครงการชุมชนหาญ ในปี ค.ศ. 1986-1988 โครงการอยุธยา ในปี ค.ศ. 1989-1994 ก่อนจะขยายเป็นโครงการระดับประเทศที่ชื่อว่า โครงการปฏิรูประบบบริการสาธารณสุข อีกทั้งยังมีบทบาทในการประสานความร่วมมือกับภาคการเมืองหรืออำนาจรัฐและภาคการเคลื่อนไหวทางสังคม เนื่องด้วยบทบาทของขบวนการแพทย์ชนบทในด้านองค์ความรู้เป็นเพียงส่วนหนึ่งขององค์ประกอบในการขับเคลื่อนสุขภาพที่ยิ่งใหญ่ หากขาดอีกสององค์ประกอบสำคัญนโยบายหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้าคงจะเกิดขึ้นไม่ได้ โดยจะพบว่าการเคลื่อนไหวทางสังคมและภาคการเมืองหรืออำนาจรัฐเริ่มต้นมีบทบาทสำคัญในปี ค.ศ. 1997-2002 คือเริ่มต้นเมื่อรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย ค.ศ. 1997 เปิดโอกาสให้ประชาชนเข้า

มามีส่วนร่วมในกระบวนการนโยบายสาธารณะด้วยการร่วมลงชื่อเสนอกฎหมาย ตามมาตรา 170 ของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย ค.ศ. 1997 ที่ได้กำหนดให้ผู้มีสิทธิเลือกตั้งไม่น้อยกว่า 50,000 คน สามารถเข้าชื่อร้องขอต่อประธานรัฐสภาในการเสนอกฎหมายได้ จึงเกิดความร่วมมือระหว่างองค์การพัฒนาเอกชน 11 เครือข่าย ภายใต้ชื่อโครงการรณรงค์เพื่อหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้า ร่วมกันร่างกรอบคุณหมายและรวบรวมรายชื่อผู้สนับสนุนตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย ค.ศ. 1997 ในขณะที่ภาคการเมืองก็ได้รับการสนับสนุนให้มีความเข้มแข็งและมีเสถียรภาพ ด้วยการให้ความสำคัญกับพรรคการเมืองมากกว่าตัวบุคคล กล่าวคือ มีการเริ่มต้นกลไกการเลือกตั้ง ส.ส. แบบบัญชีรายชื่อ รวมถึงการย้ายพรรคของสมาชิกที่ยากขึ้นกว่าแต่เดิม ก่อให้เกิดการแข่งขันเชิงนโยบายเอาชนะใจประชาชนมากกว่าการใช้บารมีแบบในอดีต เป็นอีกหนึ่งแรงผลักดันที่กระตุ้นให้เกิดนโยบายหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้าซึ่งมีรูปแบบนโยบายแตกต่างไปจากนโยบายในอดีต

จากการศึกษาประวัติความเป็นมาและบทบาทของขบวนการแพทย์ชนบท ตลอดจนความร่วมมือกับองค์การเครือข่าย พบว่าขบวนการแพทย์ชนบทมีการเคลื่อนไหวทางสังคมในเชิงเครือข่าย คือ มีความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล กลุ่ม องค์การ โดยมีการสื่อสารเป็นเครื่องมือในการพัฒนาความสัมพันธ์เพื่อแลกเปลี่ยนความรู้และถ่ายทอดประสบการณ์ซึ่งกันและกันอย่างสม่ำเสมอ ขบวนการแพทย์ชนบทเป็นองค์การที่มีโครงสร้างการทำงานในลักษณะความสัมพันธ์แนวราบ (Civic Organizations) ทำให้มีกระบวนการเรียนรู้จากการปฏิบัติงานอย่างกว้างขวาง ด้วยกลไกการทำงานร่วมกันระหว่างชมรมแพทย์ชนบทที่มีอิสระ มีความคล่องตัวสูง และมูลนิธิแพทย์ชนบทที่เป็นแหล่งสะสมทุน ซึ่งมีลักษณะองค์กรที่เป็นทางการจดทะเบียนเป็นนิติบุคคล เมื่อพิจารณากระบวนการกำหนดระเบียบวาระนโยบายหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้าตามตัวบทพหุกระแสของ Kingdon (1984, pp. 90-164) จะพบว่านโยบายหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้าเป็นการมาพบกันของกระแสปัญหา กระแสการเมือง และกระแสนโยบาย ประกอบด้วยกระแสปัญหา ได้แก่ ลักษณะของปัญหาที่เกิดขึ้นกับกลุ่มคนจำนวนมาก ยิ่งกระตุ้นให้เกิดการนิยามปัญหาและผลักดันไปสู่

การแก้ไข กล่าวคือ ในปี ค.ศ. 1991 หรือสิบปีก่อนที่จะมีนโยบายหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้า ประชาชนในประเทศไทยประมาณ 2 ใน 3 ยังไม่มีสวัสดิการรักษายาบาลจากหลักประกันสุขภาพใด ๆ ซึ่งส่วนใหญ่อาศัยอยู่ในชนบทและมีฐานะยากจน ขณะที่ความช่วยเหลือจากรัฐตามโครงการสวัสดิการประชาชนด้านการรักษายาบาล (สปร.) ที่เริ่มต้นขึ้นในปี ค.ศ. 1975 ก็ครอบคลุมได้เพียงร้อยละ 13 ของประชาชนทั้งประเทศ ก่อนที่จะเพิ่มขึ้นเป็นร้อยละ 28 ในปี ค.ศ. 1996 (Limwattananon & Sakulpanich, 2012, pp. 55-72) แต่ในปี ค.ศ. 2001 ก่อนที่จะเริ่มดำเนินโครงการหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้าก็ยังคงพบว่า ประชาชนที่ไม่มีหลักประกันสุขภาพใด ๆ ยังมีจำนวนกว่าสิบล้านคน ส่วนกระแสการเมือง ได้แก่ พรรคการเมืองที่รับแนวคิดไปใช้หาเสียงในช่วงก่อนการเลือกตั้งปี ค.ศ. 2001 ซึ่งเป็นผลมาจากการปฏิสัมพันธ์กับกลุ่มต่าง ๆ ทั้งภาคการเมือง ภาคการเคลื่อนไหวทางสังคม และภาคองค์ความรู้ อีกทั้งยังมีสถานการณ์ที่สนับสนุนให้เกิดความเข้มแข็งของพรรคการเมืองและภาคประชาชนในการมีส่วนร่วมกับการบริหารนโยบายสาธารณะเมื่อพรรคไทยรักไทยชนะการเลือกตั้งอย่างถล่มทลายทำให้หนึ่งในนโยบายที่ใช้ในการหาเสียงเลือกตั้ง อย่างนโยบายหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้านำไปสู่การปฏิบัติอย่างรวดเร็วในส่วนของการเสนอนโยบาย ได้แก่ กระบวนการที่นำไปสู่การตัดสินใจเชิงนโยบายซึ่งจะเกิดขึ้นได้เมื่อผู้มีส่วนได้ส่วนเสียสามารถจำแนกทางเลือกนโยบายเพื่อแก้ไขปัญหาและเสนอเข้าสู่วาระการพิจารณา โดยครอบคลุมถึงร่างข้อเสนอจากประชาชนและสังคมที่หลากหลาย ในกรณีนี้คือผลจากการทำงานด้านวิชาการของขบวนการแพทย์ชนบทอย่างต่อเนื่อง ร่วมกับกระบวนการรณรงค์กฎหมายหลักประกันสุขภาพแห่งชาติ ซึ่งต้องมีความเป็นไปได้ มีความเหมาะสม ไม่ขัดแย้งกับผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในปัญหา และสามารถจัดสรรทรัพยากรได้จริง เพื่อก่อให้เกิดความสำเร็จของการผลักดันนโยบายสาธารณะในที่สุด เครือข่ายสามเหลี่ยมเขยื้อนภูเขาตามแนวคิดของนายแพทย์ประเวศ วะสี อันประกอบไปด้วย ภาคองค์ความรู้ ภาคการเมือง และภาคการเคลื่อนไหวทางสังคม ดำเนินงานร่วมกันจนก่อให้เกิดกระแสหลักสามด้านหรือที่เรียกว่าพหุกระแสซึ่งนำไปสู่หน้าต่างแห่งนโยบาย (Policy Windows) ตามการศึกษา

ของ Levine (1985, as cited in Sirisamphan, 2016, pp. 127-131) ซึ่งให้เห็นว่าปัญหาใดจะเข้าสู่วาระนโยบายและอยู่ในความสนใจของผู้กำหนดนโยบายขึ้นอยู่กับสถานการณ์และโอกาส หากสถานการณ์เอื้ออำนวยย่อมหมายความว่าหน้าต่างนโยบายพร้อมเปิดรับปัญหาสาธารณะที่เกี่ยวข้องให้หลุดเข้าไปสู่วาระนโยบายได้ การที่หน้าต่างนโยบายอาจจะเปิดหรือปิดตามสถานการณ์และโอกาส ทำให้ผู้สร้างวาระต่าง ๆ ทั้งที่เป็นผู้ประกอบการนโยบายและที่อยู่ในชุมชนนโยบายต้องทำการเตรียมข้อเสนอหรือความคิดเกี่ยวกับปัญหาสาธารณะของตนให้พร้อมอยู่เสมอ ดังนั้นขบวนการแพทย์ชนบทผู้มีบทบาทสำคัญในด้านองค์ความรู้และการนำประเด็นปัญหาเข้าสู่วาระนโยบาย จึงมีหน้าที่ที่จะต้องเตรียมความพร้อมทั้งข้อมูล ข้อเสนอ และองค์ความรู้เกี่ยวกับปัญหาสาธารณะที่ต้องการผลักดันให้เป็นนโยบายหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้า โดยเฉพาะนายแพทย์ สงวน นิตยารัมภ์พงศ์ และองค์การเครือข่ายที่มีข้อมูลพร้อมที่จะผลักดันนโยบายหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้าจากการวิจัยอย่างต่อเนื่อง จนมาประสบกับโอกาสเมื่อหน้าต่างนโยบายเปิดออกทำให้ยิ่งได้รับการสนับสนุนจากภาคองค์ความรู้ ภาคการเคลื่อนไหวทางสังคม และภาคการเมือง อันจะขาดสิ่งใดสิ่งหนึ่งไปไม่ได้ตามทฤษฎีหน้าต่างที่นิยมที่มองว่า สังคมคือระบบความสัมพันธ์ที่หน่วยต่าง ๆ มีส่วนเกี่ยวข้องเชื่อมโยงกัน พึ่งพาอาศัยกัน และสนับสนุนซึ่งกันและกัน ภายใต้ความร่วมมือเชิงเครือข่ายในสถานการณ์ที่หน้าต่างแห่งนโยบายเปิดโอกาสให้การผลักดันนำไปสู่ความสำเร็จ

เมื่อเปรียบเทียบผลการศึกษากับงานวิจัยที่เกี่ยวข้องจะพบว่า Sapyen (2013) ศึกษาขบวนการแพทย์ชนบทในกระบวนการนโยบายระบบสุขภาพ: ขบวนการประชาสังคมส่งผลต่อประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมในประเทศไทย พบว่าการเคลื่อนไหวของขบวนการแพทย์ชนบทได้สร้างนวัตกรรมในการจัดรูปแบบองค์กรประชาสังคมที่มีรูปแบบโดดเด่น มีเอกลักษณ์ที่แตกต่าง แต่มีความเข้มแข็งมากในการเคลื่อนไหว ได้แก่ ความเป็น NGOs ใน GO คือ ลักษณะของสมาชิกในองค์กรเป็นบุคคลสองสถานภาพในคนเดียว ทั้งเจ้าหน้าที่รัฐตามสายบังคับบัญชาแบบระบบราชการ และเป็นพลเมืองเสรี ความเป็นอิสระในการตัดสินใจรวมกลุ่ม/องค์กร/ขบวนการ เพื่อเคลื่อนไหวในประเด็นที่

กลุ่มของตนปรารถนา เมื่อพิจารณาจากด้านหนึ่งลักษณะความเป็นทวิลักษณ์ของขบวนการแพทย์ชนบทยังมองได้ว่า ขบวนการแพทย์ชนบทเป็น GO ใน NGOs ควบคู่กัน คือ ขบวนการแพทย์ชนบทมีบทบาทเป็นเจ้าหน้าที่รัฐ และมีบทบาทเป็นนักพัฒนาเอกชนด้วย โดยการผลักดันเชิงยุทธศาสตร์ที่ขบวนการแพทย์ชนบทนำมาขับเคลื่อนการปฏิรูปนโยบายระบบสุขภาพได้สะท้อนถึงลักษณะความเป็นประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมในแง่ของการเพิ่มมิติการมีส่วนร่วมอย่างเข้มข้นในกระบวนการนโยบายระดับชาติ นอกจากนี้การผลักดันเชิงยุทธศาสตร์ดังกล่าวยังสะท้อนบทบาทของขบวนการแพทย์ชนบท และสะท้อนปัจจัยความสำเร็จของการปฏิรูปนโยบายระบบสุขภาพซึ่งเกิดจากยุทธศาสตร์ที่สำคัญใน 4 ระดับ ประกอบด้วย (1) ระดับการสร้างแนวความคิด (Conceptual Level) ได้แก่ การให้นิยามใหม่ การชูผู้นำความคิด และมีโครงสร้างการถ่ายทอดอุดมการณ์ (2) ระดับการจัดการเชิงโครงสร้าง (Structural Level) ได้แก่ การขับเคลื่อนเป็นทีม การจัดตั้งองค์กรเป็นปีกแผนการสร้างกลไกถาวรผ่านการสร้างกฎหมายรองรับการวางรากฐานโครงสร้างองค์กรใหม่โดยคนของขบวนการแพทย์ชนบทเป็นผู้บริหาร และการมีส่วนร่วมบริหารงานในสมาคมวิชาชีพ (แพทยสภา) (3) ระดับการกำหนดกลยุทธ์และกิจกรรม (Strategy and Activity Level) ได้แก่ การบริหารความรู้ลึกของโครงสร้างอำนาจเดิมเพื่อไม่ให้รู้สึกถูกลดทอนบทบาท การเข้าฝังตัวกับโครงสร้างอำนาจเดิมด้านสาธารณสุข การเริ่มผลักดันประเด็นพื้นฐานที่ไม่ซับซ้อน การมุ่งยึดเป้าหมายมากกว่ากระบวนการ และการใช้การเมืองเป็นเครื่องมือขับเคลื่อนประเด็นการเคลื่อนไหว (4) ระดับการสร้างผลกระทบในวงกว้าง รวมถึงการสร้างฐานความรู้ให้คนรุ่นต่อไป (Impact Level) ได้แก่ การสร้างฐานองค์ความรู้ การเกาะเกี่ยวกับหัวอำนาจทางการเมือง การเพิ่มการยอมรับทางความรู้ด้านสาธารณสุข การสร้างความเชื่อมโยงในระดับนานาชาติ การสร้างเครือข่ายร่วมกับชุมชนและองค์กรพัฒนาเอกชน และการเชื่อมเครือข่ายกับสื่อมวลชนอย่างใกล้ชิด จากยุทธศาสตร์ดังกล่าวโดยเฉพาะในประเด็นสุดท้าย คือ ระดับการสร้างผลกระทบในวงกว้าง รวมถึงการสร้างฐานความรู้ให้คนรุ่นต่อไป ซึ่งชี้ให้เห็นถึงบทบาทสำคัญของขบวนการแพทย์ชนบทในการสร้างองค์ความรู้และ

การสร้างเครือข่ายการมีส่วนร่วม ทั้งภาคการเมือง ชุมชน องค์กรพัฒนาเอกชน สื่อมวลชน ตลอดจนการเชื่อมโยงในระดับนานาชาติ เพื่อสร้างการยอมรับทางความรู้ด้านสาธารณสุข ซึ่งเป็นไปในทิศทางเดียวกันกับข้อสรุปของการศึกษาเรื่อง "การมีส่วนร่วมในการผลักดันนโยบายสาธารณะขององค์กรพัฒนาเอกชน: ศึกษากรณีนโยบายหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้า"

ในขณะที่ Vongtangswad (2017) ศึกษาพลวัตกรอบความคิดและการเคลื่อนไหวของขบวนการแพทย์ชนบท: ความขัดแย้งและการเปลี่ยนผ่านทางการเมือง เป็นการศึกษาเพื่อตอบคำถามว่า ขบวนการแพทย์ชนบทมีพลวัตทางกรอบความคิดและการเคลื่อนไหวอย่างไร และทำไมขบวนการแพทย์ชนบทจึงเป็นขบวนการเคลื่อนไหวที่ประสบความสำเร็จในการผลักดันการปฏิรูประบบสาธารณสุข ผลการศึกษาพบว่ากรอบความคิดและการเคลื่อนไหวของขบวนการแพทย์ชนบทที่สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างโอกาสทางการเมือง เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ขบวนการแพทย์ชนบทประสบความสำเร็จในการเคลื่อนไหวผลักดันการปฏิรูประบบสาธารณสุข โดยมีลักษณะชนชั้นนำทางการเมือง ไม่ว่าจะมาจากการเลือกตั้งตามระบอบประชาธิปไตยหรือไม่ก็ตาม ควบคู่ไปกับการเคลื่อนไหวร่วมกับขบวนการทางสังคมที่ประกอบไปด้วยเครือข่ายองค์กรพัฒนาเอกชนที่เคลื่อนไหวเพื่อมีส่วนร่วมทางการเมือง กล่าวคือขบวนการแพทย์ชนบทมีรูปแบบการปรับตัวและยุทธศาสตร์ที่น่าสนใจ แม้โครงสร้างโอกาสทางการเมืองยังปิดหรือไม่เอื้ออำนวย ขบวนการเคลื่อนไหวก็สามารถปรับตัวและระดมทรัพยากรเพื่อเสริมสร้างเครือข่ายในจุดที่ทำได้ เพื่อรอโอกาสในการผลักดันการเคลื่อนไหวต่อไป เมื่อโครงสร้างโอกาสทางการเมืองเปิดขึ้น หรือดำเนินการเคลื่อนไหวโดยการผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างโอกาสทางการเมืองผ่านการเคลื่อนไหวเพื่อนำเสนอแนวคิดต่อสาธารณะเพื่อผลักดันให้เป็นประเด็นที่ต้องการสร้างความเปลี่ยนแปลง กลายเป็นวาระทางสังคม อันจะสามารถระดมการสนับสนุนจากสังคมเพื่อโน้มน้าวหรือกดดันชนชั้นนำทางการเมืองให้หันมารับประเด็นที่ขับเคลื่อนต่อไป จากงานวิจัยดังกล่าวชี้ให้เห็นว่าขบวนการแพทย์ชนบทมีการเตรียมความพร้อมเพื่อปรับตัวต่อ

สถานการณ์และโอกาสในการผลักดันประเด็นปัญหาเข้าสู่วาระนโยบาย ควบคู่ไปกับการสร้างเครือข่ายเคลื่อนไหวทางสังคม อย่างองค์การพัฒนาเอกชน นับเป็นส่วนหนึ่งของบทบาทในการผลักดันการปฏิรูประบบสาธารณสุข เป็นไปในทิศทางเดียวกัน กับกลยุทธ์สามเหลี่ยมเขยื้อนภูเขาที่ประกอบไปด้วยภาคองค์กรความรู้ ภาคการเมืองหรืออำนาจรัฐ และภาคการเคลื่อนไหวทางสังคม ที่สะท้อนบทบาทของขบวนการแพทย์ชนบทในการเตรียมพร้อมด้านองค์ความรู้อยู่เสมอ เพื่อนำเข้าสู่วาระนโยบาย ได้ทันท่วงทีเมื่อหน้าต่าแห่งนโยบายเปิดขึ้น ตามผลการศึกษา เรื่อง “การมีส่วนร่วมในการผลักดันนโยบายสาธารณะของ องค์การพัฒนาเอกชน: ศึกษากรณีนโยบายหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้า”

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้สำหรับภาคประชาสังคม โดยเฉพาะองค์การพัฒนาเอกชนในประเทศไทยสามารถนำผลการวิจัยไปปรับใช้กับการเคลื่อนไหวเพื่อผลักดันสิ่งที่ยากลำบากในสังคมให้ประสบความสำเร็จ ด้วยการสร้างความร่วมมือเชิงเครือข่าย มีการแลกเปลี่ยนความคิดเห็น ถ่ายทอดความรู้ ร่วมกันแก้ปัญหา และต้องมีการสื่อสารระหว่างเครือข่ายอย่างสม่ำเสมอ ในส่วนของการผลักดันนโยบายสาธารณะ จะต้องเตรียมความพร้อมทางด้านข้อมูลไว้เป็นรากฐานของการเคลื่อนไหวเพื่อความพร้อมอยู่เสมอสำหรับหน้าต่านโยบายที่สามารถเปิดออกได้ทุกเวลา เมื่อโอกาสและสถานการณ์มาบรรจบกับกระแสการเมือง กระแสปัญหา และกระแสนโยบาย อีกทั้งยังควรมีแผนการดำเนินงานขององค์การเป็นเครื่องมือในการกำหนดทิศทางขององค์การพัฒนาเอกชน ประกอบไปด้วย วิสัยทัศน์ เป้าหมาย พันธกิจ กลยุทธ์ และแนวทางการดำเนินงาน เป็นต้น

ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยเพิ่มเติม ควรศึกษาตัวแสดงอื่น ๆ ในการผลักดันนโยบายหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้าที่นอกเหนือจาก ขบวนการแพทย์ชนบทซึ่งมีบทบาทด้านองค์ความรู้ ทั้งบทบาทของพรรคการเมืองต่าง ๆ ตลอดจนเครือข่ายองค์กรภาคประชาชน 11 เครือข่าย ได้แก่ เครือข่ายด้านเด็ก ผู้หญิง ผู้พิการ ผู้บริโภค ผู้ติดเชื้อเอชไอวี/เอดส์ ผู้สูงอายุ ชุมชนแออัด

เกษตรกรรมทางเลือก ธนาคารหมู่บ้านภาคใต้ กลุ่มสวัสดิการชุมชน กลุ่มแรงงานในระบบและนอกระบบ เพื่อวิเคราะห์บทบาทที่สอดคล้องและแตกต่างกันไป นอกจากนี้ยังสามารถศึกษาบทบาทของขบวนการแพทย์ชนบทในการผลักดันนโยบายสาธารณะที่มีบริบทแตกต่างไปจากนโยบายหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้า เพื่อวิเคราะห์ปัจจัยที่ส่งผลต่อความสำเร็จของการผลักดันนโยบายสาธารณะ เช่น การรณรงค์จัดสูบบุหรี่ในปี ค.ศ. 1987 ซึ่งขบวนการแพทย์ชนบทโดยการนำของนายแพทย์ชูชัย ศุภวงศ์ ประธานชมรมแพทย์ชนบท (ค.ศ. 1986-1988) มีส่วนร่วมในโครงการวิ่งรณรงค์เพื่อให้เกิดการเคลื่อนไหวทางสังคม เป็นต้น

References

- Boissevain, J., & Mitchell, J. C. (1973) *Network analysis: Studies in human interaction*, n.p.: The Hague Mouton.
- Chokwiwat, W. (2015) *Gold card legend: History of Thai universal health coverage system formation* (ตำนานบัตรทอง: ประวัติศาสตร์การสร้างระบบหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้าของไทย), Bangkok: Sri Mueang Printing. (in Thai)
- Chumpol, P. (2003) 'The definition of social movement (ความหมายขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม)', in S. Noksuan & A. Tangsupvattana (eds.), *Concepts in contemporary political science (คำและความคิดในรัฐศาสตร์ร่วมสมัย)*, pp. 339-341, Bangkok: Chulalongkorn University Press. (in Thai)
- Hfocus. (2014) *Look back "Universal Health Insurance" reinventing the Thai health system* (ย้อนรอย “หลักประกันสุขภาพถ้วนหน้า” พลิกโฉมระบบสุขภาพไทย), Available: <https://www.hfocus.org/content/2014/02/6290> [23 November 2018] (in Thai)
- Kingdon, J. W. (1984) *Agendas, alternatives, and public policies*, Boston: Little, Brown.
- Leadership Development Network for Health. (2009) *Rural Doctor Foundation (มูลนิธิแพทย์ชนบท)*, Available: <http://wow.in.th/TxyA> [23 November 2018] (in Thai)

Limwattananon, S., & Sakulpanich, T. (2012) 'Situation before occurrence of universal health coverage scheme in Thailand (สถานการณ์ก่อนมีหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้าในประเทศไทย)', in S. Sunthorntham (ed.), *Thai health insurance system (ระบบหลักประกันสุขภาพไทย)*, pp. 55-72, Bangkok: National Health Security Office. (in Thai)

Nakomket, K. (n.d.) *Academic document of social network theory (เอกสารวิชาการแนวคิดและทฤษฎีเครือข่ายทางสังคม)*, Nonthaburi: Ministry of public health. (in Thai)

National Health Security Office. (2013) *10 stories should to know about universal health coverage rights (10 เรื่องควรรู้สิทธิหลักประกันสุขภาพ)*, Bangkok: Bureau of active participation promotion. (in Thai)

National Health Security Office. (n.d.) *The way to universal health coverage scheme (เส้นทางสู่หลักประกันสุขภาพถ้วนหน้า)*, Available: <http://wow.in.th/5Mg6> [23 November 2018] (in Thai)

Nittayarumpong, S. (2007) *On the way to universal health coverage scheme (บนเส้นทางสู่หลักประกันสุขภาพถ้วนหน้า)*, Bangkok: Matchon Publishing. (in Thai)

Ongsomwang, S., & Saengtalaeng, R. (n. d.) *Lesson summary from the collection of names for proposing the draft law by the people: A case study of national health security act (สรุปบทเรียนการรวบรวมรายชื่อประชาชนเพื่อเสนอร่างกฎหมาย กรณีพระราชบัญญัติหลักประกันสุขภาพแห่งชาติ)*, Available: <https://www.ilaw.or.th/node/289> [24 November 2019] (in Thai)

Pintobtang, P. (2009) *Political framework analysis of the theory of social movement (กรอบการวิเคราะห์การเมืองแบบทฤษฎีขบวนการทางสังคม)*, Chiang Mai: Heinrich boll foundation Southeast Asia regional office. (in Thai)

Puchong, R., et al. (2013) *Rural doctor club's movement and good governance in health system (แพทย์ชนบทธรรมภิบาลกับการเมืองสุขภาพ)*, Nonthaburi: Health Systems Research Institute. (in Thai)

Sapyen, C. (2013) *A study of rural doctor movement in the policy process of health system policy: The movement of civil society and its contribution toward participatory democracy in Thailand (การศึกษาขบวนการแพทย์ชนบทในกระบวนการนโยบายระบบสุขภาพ: ขบวนการประชาสังคมส่งผลกระทบต่อประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมในประเทศไทย)*, Doctoral dissertation, Chulalongkorn University. (in Thai)

Sirisamphan, T. (2016) *Public policy handout no.1 (เอกสารประกอบการเรียนการสอนนโยบายสาธารณะ ชุดที่ 1)*, Bangkok: Department of public administration, Faculty of political science, Chulalongkorn University. (in Thai)

Vongtangswad, N. (2017) *The dynamics of framing and mobilization of the rural doctor movement: Conflicts and political transformation (พลวัตกรอบความคิดและการเคลื่อนไหวของขบวนการแพทย์ชนบท: ความขัดแย้งและการเปลี่ยนผ่านทางการเมือง)*, Doctoral dissertation, Chulalongkorn University. (in Thai)

Wasi, P. (2000) *On the path of life: The rural doctor in Thailand (บนเส้นทางชีวิต: ขบวนการแพทย์ชนบทในประเทศไทย)*, Bangkok: Moh-Chao-Ban Publishing. (in Thai)

Wibulpolprasert, S. (2003) *25 years rural doctor movement on Thailand (25 ปี ขบวนการแพทย์ชนบทกับแผ่นดินไทย)*, Bangkok: World Health Organization. (in Thai)

Wipawin, N. (2015) Social network in a networked society (เครือข่ายสังคมในสังคมเครือข่าย), *TLA Research Journal*, vol. 8, No. 2, pp. 121-127, Available: https://so06.tci-thaijo.org/index.php/tla_research/issue/view/4268 [24 November 2019] (in Thai)

Research Article

การวิเคราะห์องค์ประกอบการมีส่วนร่วมของชุมชนต่อการจัดการแหล่งท่องเที่ยว
กรณีศึกษา ตลาดโบราณบางพลี อำเภอบางพลี จังหวัดสมุทรปราการ
ศรัญญา เนียมฉาย, ประสพชัย พสุนนท์

Factor Analysis of Community's Participation on Destination Management a Case Study of Bangphli Floating Market, Bangphi District, Samutprakarn Province

Saranyaa Niemchai^{1*}, Prasopchai Pasunon²

¹Faculty of Business Administration, Ramkhamhaeng University, Bangkok Thailand

²Faculty of Management Science, Silpakorn University, Phetchaburi Thailand

*Corresponding author; email: saranyaa.niemchai@gmail.com

Received: January 9, 2020

Revised: March 26, 2020

Accepted: April 8, 2020

Published: June 29, 2020

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาองค์ประกอบที่สำคัญของการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนที่มีต่อการท่องเที่ยวโดยชุมชน ภายในตลาดโบราณบางพลี อำเภอบางพลี จังหวัดสมุทรปราการ โดยทำการเก็บข้อมูลจากกลุ่มตัวอย่างจากประชาชนในชุมชนจำนวน 400 ตัวอย่าง ใช้แบบสอบถามเป็นเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ทำการวิเคราะห์องค์ประกอบเชิงสำรวจ (Exploratory Factor Analysis) และหมุนแกนองค์ประกอบตั้งฉากด้วยวิธีแวนริแมกซ์ (Varimax)

ผลการวิจัยพบว่า ตัวแปรที่ทำการศึกษาศาสามารถวิเคราะห์องค์ประกอบได้ที่ 6 องค์ประกอบ ประกอบด้วย ด้านการจัดการและวางแผนภายในแหล่งท่องเที่ยว (Eigen value = 11.09) ด้านการจัดการปัญหาและการส่งเสริมคุณภาพชีวิตภายในแหล่งท่องเที่ยว (Eigen value = 5.44) ด้านการจัดกิจกรรมและสร้างภาพลักษณ์แหล่งท่องเที่ยว (Eigen value = 3.08) ด้านการได้รับผลประโยชน์จากแหล่งท่องเที่ยว (Eigen value = 1.60) ด้านการพัฒนาและอนุรักษ์แหล่งท่องเที่ยว (Eigen value = 1.14) และด้านการให้การสนับสนุนภายในแหล่งท่องเที่ยว (Eigen value = 1.05) และสามารถอธิบายความแปรปรวนสะสมได้ 66.87 ผลการวิจัยแสดงให้เห็นถึงปัจจัยที่มีส่วนสำคัญของการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนที่สามารถเข้ามามีบทบาทต่อการท่องเที่ยวโดยชุมชน และเพื่อการพัฒนาที่เป็นรูปธรรมหน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชน ผู้นำชุมชนและคนในชุมชน สามารถนำปัจจัยดังกล่าวนี้ไปพิจารณาและประยุกต์ใช้กับกลยุทธ์ด้านการท่องเที่ยวเพื่อกำหนดทิศทางและพัฒนาการท่องเที่ยวโดยชุมชนต่อไป

คำสำคัญ: การวิเคราะห์องค์ประกอบ, การมีส่วนร่วม, การท่องเที่ยวโดยชุมชน, ตลาดโบราณบางพลี

Abstract

This research aim to explore the important factors of the citizen's participation to Community-Based Tourism tourism in Bangphli Floating Market, Bangphi District, Samutprakarn Province. Systematic Sampling was used and 400 participants were selected. Exploratory factor analysis was administered.

The result indicated that the exploratory factor analysis identified six factors consist of Managing and Planning in the attractions (Eigen value = 11.09), Managing problem and development quality of life in the attractions (Eigen value = 5.44), Organizing events and creating image for attractions (Eigen value = 3.08), Gaining interest from the attractions (Eigen value = 1.60), Developing and conservating the attractions (Eigen value = 1.14) and Supporting the attraction (Eigen value = 1.05) Cumulative variance can by described as 66.87. The results also shows the factor that is important for the participation of the community to tourism arranged by the community that governmental faculties, private faculties, community leader and community members have regarded and apply the elements to the tourism strategy and can also direct and develop Community Based Tourism.

Keywords: Exploratory factor analysis, Participation, Community Based Tourism, Bangphli Floating Market

บทนำ

การท่องเที่ยวถือเป็นอุตสาหกรรมที่สร้างรายได้อย่างมหาศาล และยังมีส่วนช่วยในการพัฒนาเศรษฐกิจและสร้างความเข้มแข็งให้กับสังคมได้เป็นอย่างดี ซึ่งมีรูปแบบการท่องเที่ยวหลากหลายและเกิดขึ้นใหม่อยู่ตลอดเวลา เปลี่ยนไปตามความต้องการของนักท่องเที่ยว โดยการท่องเที่ยวโดยชุมชน (Community-Based Tourism) ถือเป็นการท่องเที่ยวรูปแบบหนึ่งที่ได้รับคามนิยมในช่วงที่ผ่านมา โดยมีลักษณะการท่องเที่ยวที่คำนึงถึงความยั่งยืนของสิ่งแวดล้อม สังคมและวัฒนธรรม โดยคนในชุมชนสามารถกำหนดทิศทาง จัดการและมีบทบาทเป็นเจ้าของชุมชน มีสิทธิในการจัดการดูแลเพื่อก่อประโยชน์แก่ชุมชน สร้างการเรียนรู้แก่ผู้มาท่องเที่ยวเกี่ยวกับชุมชน แลกเปลี่ยนเรียนรู้วิถีชีวิตความเป็นอยู่ของคนในชุมชน และยังเป็น การเพิ่มการรับรู้และความเข้าใจในบทบาทของชุมชนท้องถิ่นต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและ เป็นกำลังใจหรือสนับสนุนให้เกิดความต่อเนื่องในการทำงานอนุรักษ์ ทั้งด้านธรรมชาติและวัฒนธรรม อีกทั้งการท่องเที่ยวโดยชุมชนได้เข้าไปมีบทบาทในการสร้างมิติใหม่ของการท่องเที่ยวให้มากกว่าการไปการพักผ่อน ซึ่งถือเป็นอีกหนึ่งช่องทางในการสร้างอาชีพและก่อให้เกิดรายได้ภายในชุมชนได้ (Tungseng et al., 2016)

จังหวัดสมุทรปราการตั้งอยู่ในภาคกลางของประเทศไทย เป็นเมืองที่มีความสำคัญมาแต่โบราณ เนื่องจากที่ตั้งเป็นเขตยุทธศาสตร์ทางน้ำบริเวณปลายสุดของแม่น้ำเจ้าพระยาและเหนืออ่าวไทย อยู่ติดกับกรุงเทพมหานคร มีแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นแม่น้ำสายสำคัญ และมีลำคลองน้อยใหญ่แยกจากแม่น้ำเจ้าพระยาจำนวนมาก ซึ่งจังหวัดสมุทรปราการเป็นจังหวัดหนึ่งที่นักท่องเที่ยวนิยมเดินทางไปท่องเที่ยวกันมาก เนื่องจากมีสถานที่ท่องเที่ยวที่สำคัญโดดเด่นหลากหลายที่ เช่น สถานที่ท่องเที่ยวเชิงศิลปวัฒนธรรม เชิงศาสนา เชิงประวัติศาสตร์ เชิงนิเวศ และประเพณีที่สำคัญ โดยแหล่งท่องเที่ยวต่าง ๆ ยังคงความดั้งเดิมของวัฒนธรรมประเพณีและธรรมชาติเอาไว้ เช่น ตลาดน้ำบางน้ำผึ้ง คั้งบางกระเจ้า สถานตากอากาศบางปู บ่อมพระจุลจอมเกล้า ประเพณีรับบัววัดบางพลี งานพระสมุทรเจดีย์ ตลาดโบราณบางพลี เป็นต้น (Sritup, 2016)

ชุมชนตลาดโบราณบางพลีเป็นตลาดโบราณริมน้ำเก่าแก่แห่งแรกของอำเภอบางพลี ที่เกิดในช่วงปี พ.ศ. 2400 ในอดีตมีความรุ่งเรืองและมีวัฒนธรรม ประเพณี ทั้งยังเป็นแหล่งเปลี่ยนสินค้า พืชและทำกิจกรรมร่วมกันของคนในชุมชน ทำให้เกิดเป็นวิถีชีวิตของคนในชุมชนที่มีเอกลักษณ์ประจำตัวจึงทำให้ได้รับความสนใจในการเดินทางมาท่องเที่ยวเป็นจำนวนมาก พร้อมทั้งมีพ่อค้าแม่ค้าที่เป็นทั้งชาวบ้านและบุคคลภายนอกเข้ามาขาย

สินค้าภายในตลาด ในทางกลับกันทุกคนมุ่งแต่จะทำรายได้ให้ได้มากที่สุด แต่ไม่ได้คำนึงผลเสียที่ตามมา เช่น การรบกวนวิถีชีวิตความเป็นอยู่ การทำลายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (Khomwhan, 2014) ซึ่งคนในชุมชนจะเป็นผู้ที่รับรู้ถึงปัญหาและได้รับผลกระทบโดยตรงจากการท่องเที่ยว ทั้งนี้เพื่อเป็นการพัฒนาให้คนในชุมชนได้มีส่วนร่วมต่อการจัดการแหล่งท่องเที่ยว จึงจำเป็นต้องเปิดโอกาสให้คนในชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาการท่องเที่ยวในทุกขั้นตอน เพื่อได้รับผลประโยชน์จากการท่องเที่ยวสูงสุด ด้วยเหตุนี้ผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะทำการจัดองค์ประกอบการมีส่วนร่วมของชุมชนต่อการจัดการแหล่งท่องเที่ยวภายในตลาดโบราณบางพลี อำเภอบางพลี จังหวัดสมุทรปราการ ด้วยการวิเคราะห์องค์ประกอบการมีส่วนร่วมของชุมชนต่อการจัดการแหล่งท่องเที่ยวเพื่อใช้ในการค้นหาลักษณะที่สามารรถอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรได้ ซึ่งผลที่ได้จากการวิเคราะห์องค์ประกอบนั้น ผู้ที่มีอำนาจทั้งภาครัฐ ภาคเอกชนและคนในชุมชนสามารถพิจารณาและนำไปประยุกต์ใช้กับกลยุทธ์ด้านการท่องเที่ยวเพื่อกำหนดทิศทางและพัฒนาการท่องเที่ยวโดยชุมชน เพื่อให้เกิดการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนเพื่อกระจายรายได้นำไปสู่ผลทางด้านธุรกิจ ด้านสังคมวัฒนธรรม ด้านสิ่งแวดล้อม ต่อไป

วัตถุประสงค์

เพื่อศึกษาองค์ประกอบของการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนที่มีต่อการท่องเที่ยวโดยชุมชน ภายในตลาดโบราณบางพลี อำเภอบางพลี จังหวัดสมุทรปราการ

คำถามการวิจัย

องค์ประกอบของการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนที่มีต่อการท่องเที่ยวโดยชุมชน ภายในตลาดโบราณบางพลี อำเภอบางพลี จังหวัดสมุทรปราการ ด้วยการวิเคราะห์องค์ประกอบการมีส่วนร่วมของชุมชนต่อการจัดการแหล่งท่องเที่ยวมีองค์ประกอบอะไรบ้าง

แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

1. การมีส่วนร่วมของชุมชน

การมีส่วนร่วมของชุมชน หมายถึง กระบวนการให้ประชาชนเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องในการดำเนินงานพัฒนา ร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ แก้ปัญหาของตนเอง การแสดงออกถึงบทบาทในด้านต่าง ๆ ที่มีความเกี่ยวข้องกับการบริหารจัดการชุมชน โดยมีพื้นฐานมาจากความเป็นเจ้าของ (William, 1976) การมีผลประโยชน์ร่วมในสิ่งที่มีส่วนร่วมอย่างแท้จริง และนำผลที่ได้มาปรับปรุงแก้ไขพัฒนาผลประโยชน์สำหรับคนส่วนใหญ่ไม่อาจเกิดขึ้นหรือสืบทอดต่อไปได้ หากปราศจากการมีส่วนร่วมของประชาชนที่เป็นเป้าหมายของการพัฒนาโดยอาศัยความคิดสร้างสรรค์ และความเชี่ยวชาญของแต่ละคน (Cohen & Uphoff, 1977) อีกทั้งในกระบวนการพัฒนาควรเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องในการตัดสินใจ การดำเนินกิจกรรม การติดตามตรวจสอบ และการประเมินผลร่วมกัน แล้วนำผลที่ได้มาปรับปรุงแก้ไขพัฒนาชุมชนให้มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น (Nimboonjat, 2015) และในกระบวนการจำแนกรูปแบบกระบวนการมีส่วนร่วม ตามแนวคิดของ Cohen and Uphoff (1980) คือ ขั้นที่ 1 การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ (Decision Making) คือ การกำหนดความต้องการ การตัดสินใจในช่วงดำเนินการวางแผน และการตัดสินใจในช่วงการปฏิบัติตามแผนที่วางไว้ ขั้นที่ 2 การมีส่วนร่วมในการดำเนินงาน (Implementation) คือ องค์ประกอบของการดำเนินงาน ใครจะทำประโยชน์ในส่วนไหนได้บ้างและจะทำประโยชน์ได้โดยวิธีใด ขั้นที่ 3 การมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์ (Benefits) คือ การกระจายผลประโยชน์ เพื่อให้เกิดความเป็นธรรม ขั้นที่ 4 การมีส่วนร่วมในการประเมินผล (Evaluation) คือ การมีส่วนร่วมในการประเมินผล สิ่งสำคัญจะต้องสังเกต คือ ความเห็น (Views) ความชอบ (Preferences) และความคาดหวัง (Expectation) ซึ่งมีอิทธิพลสามารถแปรเปลี่ยนพฤติกรรมของบุคคลในกลุ่มต่าง ๆ ได้

2. การมีส่วนร่วมของชุมชนกับการจัดการการท่องเที่ยว

การท่องเที่ยวโดยชุมชน เป็นอีกหนี่งทางเลือกในการจัดการท่องเที่ยวที่คนในชุมชนเข้ามามีบทบาทในการกำหนดทิศทางการท่องเที่ยว บนพื้นฐานแนวคิดที่ว่าทุกคนในชุมชนเป็นเจ้าของทรัพยากร เป็นผู้มีส่วนได้ส่วนเสียจากการนำทรัพยากร

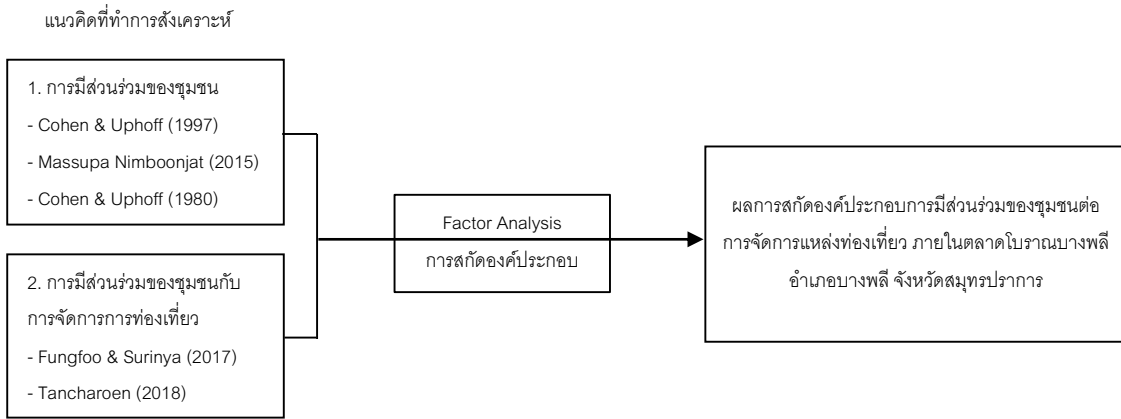
ที่มีอยู่ในชุมชนท้องถิ่นมาเป็นทรัพยากรทางการท่องเที่ยว ทั้งที่เป็นทรัพยากรธรรมชาติ ประวัติความเป็นมาของชุมชน ประวัติของสถานที่สำคัญในชุมชน วัฒนธรรมประเพณี รวมถึงวิถีชีวิตของคนในชุมชน (Fungfoo & Surinya, 2017) ในการพัฒนาชุมชนที่มุ่งผลสำเร็จในหมู่คนส่วนใหญ่ต้องได้รับความร่วมมือและการมีส่วนร่วมของประชาชนที่อยู่ในพื้นที่ โดยเริ่มจากการพัฒนาแนวคิดให้คนในชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาภายในชุมชน โดยมีกรณีศึกษาถึงสถานการณ์ที่ชุมชนเป็นอยู่และพร้อมที่จะเปลี่ยนแปลงเพื่อให้ชุมชนมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นได้ในระยะยาว ซึ่งต้องเกิดจากความสมัครใจของคนในชุมชน ผู้ที่ต้องมาเป็นตัวขับเคลื่อนหลัก โดยเฉพาะอย่างยิ่งชุมชนไหนที่สามารถพัฒนาจนถึงจุดให้คนเข้าไปท่องเที่ยวจนกลายเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่มีชื่อเสียงจะสามารถสร้างรายได้ให้แก่คนในชุมชนได้เป็นอย่างดี โดยปัจจัยที่จะมาเป็นตัวกระตุ้นการส่งเสริมการท่องเที่ยวแบบมีส่วนร่วม คือ ชุมชนควรต้องมีแหล่งท่องเที่ยวที่มีเอกลักษณ์สามารถดึงดูดนักท่องเที่ยวและเข้าถึงได้ (Tancharoen, 2018) อีกทั้งภายในชุมชนต้องมีทักษะหรือความรู้ในการบริหารจัดการการท่องเที่ยว เช่น ที่พัก ภัตตาคาร สิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ ที่จอดรถ เป็นต้น เพื่อให้การจัดการภายในแหล่งท่องเที่ยวมีประสิทธิภาพ เมื่อนักท่องเที่ยวเข้ามาต้องไม่มีผลกระทบทางด้านลบต่อชุมชนด้วย

3. ความยั่งยืน

Fenell (1999) ได้ให้แนวคิดเกี่ยวกับการท่องเที่ยวแบบยั่งยืนสรุปได้ว่า การท่องเที่ยวต้องกระทบต่อสิ่งแวดล้อมน้อยที่สุด การท่องเที่ยวต้องเคารพในวัฒนธรรมท้องถิ่น และกระทบต่อวัฒนธรรมดังกล่าวน้อยที่สุด การท่องเที่ยวต้องยอมให้ประชาชนในท้องถิ่นได้รับผลประโยชน์มากที่สุด และนักท่องเที่ยวได้รับความพึงพอใจจากกิจกรรมด้านการท่องเที่ยว อีกทั้งการท่องเที่ยวแบบยั่งยืนนั้นคนในชุมชนต้องเข้ามามีบทบาทในการพัฒนาทุกขั้นตอน เพื่อเป็นการสร้างรายได้และ

นำประโยชน์อื่น ๆ มาสู่ชุมชนได้ และเมื่อมีรายได้เข้ามาก็จะกระจายรายได้ให้แก่คนในชุมชน รวมถึงการสร้างกิจกรรมภายในแหล่งท่องเที่ยวนั้น ต้องเป็นการเพิ่มประสบการณ์แก่นักท่องเที่ยว เพื่อสร้างจิตสำนึกในการท่องเที่ยวให้นักท่องเที่ยวได้เข้าใจในชุมชนมากยิ่งขึ้น (Somsila & Kaewnuch, 2018) การพัฒนาการท่องเที่ยวเพื่อนำไปสู่ความยั่งยืนนั้นต้องเกิดจากการร่วมมือกันของทุกฝ่ายจะต้องมีความสอดคล้องกับวิถีชีวิตและวัฒนธรรมชุมชน เพื่อนำไปสู่การมีคุณภาพชีวิตที่ดี กล่าวคือ การท่องเที่ยวจะสามารถสร้างรายได้ และยังสามารถเป็นเครื่องมือในการรักษาสิ่งแวดล้อมได้อีกด้วย (Boonying, 2019) ซึ่งผู้ที่ได้รับผลประโยชน์จากการพัฒนาการท่องเที่ยวให้เกิดความยั่งยืนนั้น คือ คนในชุมชน นักท่องเที่ยวและผู้ประกอบการ ความยั่งยืนทางการท่องเที่ยวนั้นต้องเกิดจากความสมดุลใน 3 ด้าน คือ ด้านเศรษฐกิจ ด้านสังคม และด้านสิ่งแวดล้อม นั่นคือ ในด้านเศรษฐกิจ คือ การสร้างรายได้ การสร้างงานและการกระตุ้นเศรษฐกิจในท้องถิ่น ด้านสังคมสามารถทำได้โดยการฟื้นฟูวิถีชีวิต การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ผ่านกิจกรรมท่องเที่ยวในชุมชน การพัฒนาด้านวัฒนธรรม คือ การฟื้นฟูประเพณี วัฒนธรรมเพราะถือว่าวัฒนธรรมเป็นทรัพยากรการท่องเที่ยวรูปแบบหนึ่ง และด้านสิ่งแวดล้อมสามารถทำได้เพราะการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมถือเป็นทรัพยากรการท่องเที่ยวที่นำมาเป็นการสร้างแรงจูงใจในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมได้ เพื่อนำไปสู่การพัฒนาการท่องเที่ยวยั่งยืนนั้นจำเป็นต้องอยู่บนพื้นฐานของการพึ่งพาตัวเองได้ (Pongwiritthon & Syers, 2016)

กรอบแนวคิดในการวิจัย

รูปที่ 1 กรอบแนวคิดการวิจัย

จากแนวคิดและทฤษฎี ทั้ง 3 แนวคิด คือ การมีส่วนร่วมของชุมชน การมีส่วนร่วมของชุมชนกับการจัดการการท่องเที่ยว และความยั่งยืน สามารถแสดงกรอบแนวคิดการวิจัย ดังรูปที่ 1

ขอบเขตของการวิจัย

1. ด้านเนื้อหาของการวิจัย

ผู้วิจัยศึกษาองค์ประกอบการมีส่วนร่วมของชุมชนต่อการจัดการแหล่งท่องเที่ยว ภายในตลาดโบราณบางพลี อำเภอบางพลี จังหวัดสมุทรปราการ โดยศึกษาจากข้อมูลทุติยภูมิและข้อมูลปฐมภูมิ

1) ข้อมูลปฐมภูมิ เก็บรวบรวมจากการใช้แบบสอบถามกับกลุ่มชาวบ้านบริเวณโดยรอบตลาดโบราณบางพลี อำเภอบางพลี จังหวัดสมุทรปราการ เมื่อได้ทำการสกัดปัจจัยตามแนวคิดการมีส่วนร่วมของชุมชนต่อการจัดการแหล่งท่องเที่ยว

2) ข้อมูลทุติยภูมิ การศึกษาครั้งนี้ได้ทำการศึกษาและเก็บรวบรวมข้อมูลจากแหล่งข้อมูลที่มีผู้วิจัยและเก็บข้อมูลไว้แล้ว เช่น ตำราและเอกสารทางวิชาการ วิทยานิพนธ์ สารนิพนธ์ที่มีความเกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วมของชุมชน การมีส่วนร่วมของชุมชนกับการจัดการการท่องเที่ยว และความยั่งยืน เพื่อสังเคราะห์ออกมาเป็นข้อคำถามในการนำไปวิเคราะห์ปัจจัยเพื่อสกัดองค์ประกอบการมีส่วนร่วมของชุมชนต่อการจัดการแหล่งท่องเที่ยว

2. ด้านพื้นที่ของการวิจัย

ผู้วิจัยเลือกศึกษา อำเภอบางพลี จังหวัดสมุทรปราการ เนื่องจากเป็นจังหวัดที่อยู่ในเขตปริมณฑลติดต่อกับกรุงเทพมหานคร มีแหล่งท่องเที่ยวที่หลากหลาย สามารถท่องเที่ยวได้ภายใน 1 วัน อีกทั้งอำเภอบางพลียังเป็นที่ตั้งของสนามบินนานาชาติสุวรรณภูมิ ทำให้สามารถเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่นักท่องเที่ยวสามารถเดินทางมาท่องเที่ยวได้สะดวก

3. ด้านประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

ประชากรที่ใช้ในการวิจัย คือ ประชาชนที่อาศัยอยู่ในอำเภอบางพลี จังหวัดสมุทรปราการ จำนวน 176,362 คน

กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัย คือ ประชาชนที่อาศัยอยู่ในอำเภอบางพลี จังหวัดสมุทรปราการ จำนวน 400 คน ซึ่งเป็นการคำนวณหาขนาดของกลุ่มตัวอย่างจากตารางและสูตรการคำนวณของ Yamane (1973) เมื่อกลุ่มตัวอย่างมีจำนวนมากกว่า 100,000 คน ที่ระดับนัยสำคัญทางสถิติที่ 0.05 ที่ระดับความเชื่อมั่น 95% ค่าความคลาดเคลื่อน $\pm 5\%$ ได้ขนาดกลุ่มตัวอย่างจำนวน 400 ตัวอย่าง

วิธีการสุ่มกลุ่มตัวอย่าง คือ สุ่มโดยอาศัยความน่าจะเป็น (Probability Sampling) โดยใช้แบบแผนการสุ่มตัวอย่างแบบมีระบบ (Systematic Sampling) เป็นการสุ่มตัวอย่างที่ได้หน่วยตัวอย่างที่มีระยะห่างของหน่วยเท่า ๆ กัน กล่าวคือ ผู้วิจัยเลือก

กลุ่มตัวอย่างโดยเลือกบ้านที่อยู่ติดกัน 10 หลัง แล้ววัน 10 หลัง
จนครบ 400 คน

ระเบียบวิธีวิจัย

1. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิเคราะห์องค์ประกอบเชิงสำรวจ โดย
เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย คือ แบบสอบถามเพื่อการวิจัย
(Questionnaire) เรื่อง การวิเคราะห์องค์ประกอบการมีส่วนร่วม
ของชุมชนต่อการจัดการแหล่งท่องเที่ยว กรณีศึกษา ตลาด
โบราณบางพลี อำเภอบางพลี จังหวัดสมุทรปราการ โดยแบ่ง
ออกเป็น 3 ส่วน ดังนี้

ส่วนที่ 1 คำถามเกี่ยวกับข้อมูลส่วนบุคคลของกลุ่มตัวอย่าง
ได้แก่ เพศ อายุ อาชีพ ระดับการศึกษา รายได้เฉลี่ยต่อเดือน
ลักษณะคำถามเป็นคำถามปลายเปิด ซึ่งผู้ตอบแบบสอบถาม
สามารถเลือกตอบได้เพียง 1 คำตอบ (Checklist)

ส่วนที่ 2 คำถามเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของชุมชนต่อการจัดการ
แหล่งท่องเที่ยว จำนวน 35 ข้อคำถาม โดยแบบสอบถามส่วนนี้
เป็นแบบเลือกตอบ 5 ระดับ (Rating Scale) ตามรูปแบบของ
Likert's Scale

ส่วนที่ 3 สอบถามเกี่ยวกับข้อคิดเห็นและข้อเสนอแนะอื่น ๆ ของ
ผู้ตอบแบบสอบถามลักษณะคำถามเป็นแบบปลายเปิด

เพื่อให้แบบสอบถามได้ข้อมูลที่ถูกต้องและแม่นยำมากยิ่งขึ้น
ผู้วิจัยจึงทำการทดสอบความเที่ยงตรง (Validity) และความ
เชื่อมั่น (Reliability) ดังนี้

1) ความเที่ยงตรง โดยนำแบบสอบถามที่ได้ไปให้ผู้เชี่ยวชาญ
จำนวน 3 ท่าน ทำการตรวจสอบคุณภาพด้านความเที่ยงตรง
ของเนื้อหา (Content Validity) เพื่อจะได้ปรับปรุงแก้ไข
แบบสอบถามให้ความถูกต้อง ชัดเจน และครอบคลุม
วัตถุประสงค์ของการวิจัยก่อนนำไปใช้จริง โดยทำการหา
ค่าดัชนีความสอดคล้องระหว่างข้อคำถามกับวัตถุประสงค์ของ
การวิจัย (Index of Consistency; IOC) จากการทดสอบได้ค่า
ตั้งแต่ 0.85 ขึ้นไป

2) ความเชื่อมั่น โดยนำแบบสอบถามไปเก็บข้อมูลกับกลุ่มที่
ไม่ใช่กลุ่มตัวอย่าง (Try-out) ในการวิจัย จำนวน 30 ชุด และ

คำนวณหาค่าความเชื่อมั่นด้วยสูตรค่าสัมประสิทธิ์แอลฟา
ของครอนบาค (Cronbach's Alpha Coefficient) พบว่าทุกด้าน
มีค่าผลลัพธ์มากกว่า 0.75 อันเป็นการยืนยันว่าข้อคำถามนั้น
มีความเชื่อมั่นเพียงพอ

2. การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูลทั่วไปของผู้ตอบแบบสอบถาม และ
พฤติกรรมการท่องเที่ยวของนักท่องเที่ยว วิเคราะห์ข้อมูลโดย
แสดงเป็นความถี่ (Frequency and Percentage) และวิเคราะห์
เป็นร้อยละ (Percentage)

การทำกรวิเคราะห์องค์ประกอบเชิงสำรวจด้วยการทดสอบ
ค่าสหสัมพันธ์ว่ามีความแตกต่างจากศูนย์หรือไม่ ด้วยค่า
Bartlett's Test of Sphericity ค่าดัชนี Kaiser-Meyer-Olkin Measure
of Sampling Adequacy (KMO) มากกว่า 0.5 และสกัดองค์ประกอบ
หลัก (Principal Component Analysis) โดยการจับกลุ่มองค์ประกอบ
ตัดลินจากค่าไอเกน (Eigen Value) มากกว่าร้อยละ 1 ของความ
แปรปรวนสะสมร้อยละ 60 ขึ้นไป และถ้าไม่สามารถจัด
องค์ประกอบได้เหมาะสม ผู้วิจัยเลือกใช้วิธีการหมุนแกน
องค์ประกอบแบบตั้งฉากด้วยวิธีแวนเดอร์แมทซ์

ผลการวิจัย

1. ผลการวิเคราะห์องค์ประกอบเชิงสำรวจ (Exploratory Factor Analysis; EFA)

ผลการทดสอบความเหมาะสมของชุดตัวแปรที่ทำการศึกษาจาก
ค่าสำคัญทางสถิติของ Bartlett's test of Sphericity มีค่า
เท่ากับ 0.00 นั้นหมายถึงตัวแปรต่าง ๆ มีความสัมพันธ์กัน
มีนัยสำคัญทางสถิติที่ 0.05 จึงสามารถนำไปทำการวิเคราะห์
ความสอดคล้องกับค่าดัชนี Kaiser-Meyer-Olkin Measure of
Sampling Adequacy (KMO) พบว่ามีค่าเท่ากับ 0.90 ซึ่งมาก
กว่า 0.50 และเข้าใกล้ 1 แสดงว่าตัวแปรชุดนี้มีความสัมพันธ์กัน
และเหมาะสมที่จะนำมาวิเคราะห์องค์ประกอบในระดับมาก
ที่สุด

2. ผลการวิเคราะห์องค์ประกอบการมีส่วนร่วมต่อการจัดการแหล่งท่องเที่ยว

จากการวิเคราะห์ตัวแปร 35 ตัวแปร ผู้วิจัยได้ทำการสกัดปัจจัย
เพื่อจัดองค์ประกอบ และได้ทำการหมุนแกนองค์ประกอบแบบ

มุมฉาก (Orthogonal Rotation) ด้วยวิธีการเวรีแมกซ์ ได้จำนวนองค์ประกอบ 6 องค์ประกอบ ที่มีค่าไอเกนมากกว่า 1 แสดงดังตารางที่ 1

ตารางที่ 1 องค์ประกอบ จำนวนตัวแปร ค่าไอเกน และค่าร้อยละของความแปรปรวนในแต่ละองค์ประกอบของการมีส่วนร่วมของชุมชนต่อการจัดการแหล่งท่องเที่ยว กรณีศึกษา ตลาดโบราณบางพลี อำเภอบางพลี จังหวัดสมุทรปราการ หลังการสกัดองค์ประกอบ

องค์ประกอบ	จำนวนตัวแปร	ค่าไอเกน	ค่าร้อยละของความแปรปรวน
1. ด้านการจัดการและวางแผนภายในแหล่งท่องเที่ยว	10	11.09	31.68
2. ด้านการจัดการปัญหาและการส่งเสริมคุณภาพชีวิตภายในแหล่งท่องเที่ยว	9	5.44	15.55
3. ด้านการจัดกิจกรรมและสร้างภาพลักษณ์แหล่งท่องเที่ยว	6	3.08	8.78
4. ด้านการได้รับผลประโยชน์จากแหล่งท่องเที่ยว	3	1.60	4.58
5. ด้านการพัฒนาและอนุรักษ์แหล่งท่องเที่ยว	2	1.14	3.26
6. ด้านการให้การสนับสนุนภายในแหล่งท่องเที่ยว	2	1.05	3.01

จากตารางที่ 1 พบว่า ค่าไอเกน ซึ่งเป็นผลบวกกำลังสองของน้ำหนักองค์ประกอบของตัวแปรทั้ง 35 ตัวแปร ในแต่ละองค์ประกอบที่มีค่าไอเกนมากกว่า 1 ขึ้นไป ได้องค์ประกอบทั้งหมด 6 องค์ประกอบ ค่าร้อยละความแปรปรวนสะสมทั้ง 6 องค์ประกอบ มีค่าเท่ากับ 66.87 สามารถอธิบายได้ว่า องค์ประกอบของการมีส่วนร่วมของชุมชนต่อการจัดการแหล่งท่องเที่ยว กรณีศึกษา ตลาดโบราณบางพลี อำเภอบางพลี จังหวัดสมุทรปราการ ประกอบไปด้วยองค์ประกอบ 6 องค์ประกอบ โดยองค์ประกอบทั้ง 6 องค์ประกอบสามารถเป็นองค์ประกอบของการมีส่วนร่วมของชุมชนต่อการจัดการแหล่งท่องเที่ยว กรณีศึกษา ตลาดโบราณบางพลี อำเภอบางพลี จังหวัดสมุทรปราการ ได้ร้อยละ 66.87

ตารางที่ 2 องค์ประกอบที่ 1 “ด้านการจัดการและวางแผนภายในแหล่งท่องเที่ยว”

ข้อ	ด้านการจัดการและวางแผนภายในแหล่งท่องเที่ยว	น้ำหนักองค์ประกอบ
1	การมีส่วนร่วมในการวางแผนจัดกิจกรรมการท่องเที่ยวในตลาดโบราณบางพลี	0.83
2	การมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในตลาดโบราณบางพลี	0.82
3	การมีส่วนร่วมในการวางแผนจัดการทรัพยากรในตลาดโบราณบางพลี	0.80
4	การมีโอกาสในการเข้าร่วมประชุมเกี่ยวกับการจัดการในตลาดโบราณบางพลี	0.78
5	การมีส่วนร่วมในการเสนอแนวทางการจัดการกับปัญหาที่พบภายในตลาดโบราณบางพลี	0.78
6	การมีส่วนร่วมในการวางแผนการจัดการแหล่งท่องเที่ยวเพื่อก่อให้เกิดการพัฒนาอาชีพและยกระดับชีวิตของคนในชุมชน	0.76
7	การมีส่วนร่วมในการค้นหาปัญหาที่เกิดขึ้นภายในตลาดโบราณบางพลี	0.74
8	การมีโอกาสได้แสดงความคิดเห็นที่ประชุมเกี่ยวกับการจัดการภายในตลาดโบราณบางพลี	0.72
9	การมีส่วนร่วมในการกำหนดวิธีการในการจัดการภายในตลาดโบราณบางพลี	0.71
10	การมีส่วนร่วมในการจัดตั้งคณะกรรมการในการดำเนินงานในตลาดโบราณบางพลี	0.64

จากตารางที่ 2 องค์ประกอบที่ 1 ผู้วิจัยทำการกำหนดชื่อองค์ประกอบเพื่อสื่อความหมายที่สอดคล้องกับตัวแปร คือ “ด้านการจัดการและวางแผนภายในแหล่งท่องเที่ยว” เนื่องจากตัวแปรจะเป็นเรื่องเกี่ยวกับการวางแผนการดำเนินงานและการจัดการภายในแหล่งท่องเที่ยว รวมถึงการมีส่วนร่วมในการจัดกิจกรรมต่าง ๆ ซึ่งประกอบด้วย 10 ตัวแปร มีค่าน้ำหนักขององค์ประกอบอยู่ระหว่าง 0.64-0.83 โดยตัวแปรที่มีค่าน้ำหนักองค์ประกอบสูงสุด 3 อันดับแรก คือ ตัวแปรการมีส่วนร่วมในการวางแผนจัดกิจกรรมการท่องเที่ยวภายในตลาดโบราณบางพลี ตัวแปรการมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นภายในตลาดโบราณบางพลี และตัวแปรการมีส่วนร่วมในการวางแผนจัดการทรัพยากรภายในตลาดโบราณบางพลี ตามลำดับ ส่วนตัวแปรที่มีค่าน้ำหนักองค์ประกอบต่ำสุดคือ ตัวแปรการมีส่วนร่วมในการจัดตั้งคณะกรรมการในการดำเนินงานในตลาดโบราณบางพลี ซึ่งในองค์ประกอบที่ 1 นี้มีค่าความแปรปรวน (Eigenvalue)

เท่ากับ 11.09 ซึ่งสามารถอธิบายความแปรปรวนได้ร้อยละ 31.68

ตารางที่ 3 องค์ประกอบที่ 2 “ด้านการจัดการปัญหาและการส่งเสริมคุณภาพชีวิตภายในแหล่งท่องเที่ยว”

ข้อ	ด้านการจัดการปัญหา/ข้อขัดแย้งภายในแหล่งท่องเที่ยว	น้ำหนักองค์ประกอบ
1	การมีส่วนช่วยในการกระตุ้นความสัมพันธ์อันดีระหว่างนักท่องเที่ยวชุมชน และเจ้าหน้าที่	0.79
2	การมีส่วนช่วยในการลดปัญหาความขัดแย้งของคนในชุมชนนักท่องเที่ยว ผู้ประกอบการและผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย	0.79
3	การได้มีโอกาสในการเสนอแนวทางการปรับปรุงแก้ไขภายในตลาดโบราณบางพลี	0.78
4	การได้มีโอกาสในการดูแลค่าใช้จ่ายในกิจกรรม/โครงการภายในตลาดโบราณบางพลี	0.78
5	การมีโอกาสเข้าร่วมกับภาครัฐในการติดตามความก้าวหน้าผลการดำเนินงานของตลาดโบราณบางพลี	0.77
6	การได้มีโอกาสในการติดตามประเมินผลการพัฒนาตลาดโบราณบางพลี	0.76
7	การมีส่วนช่วยในการเสริมสร้างคุณภาพชีวิตของคนในพื้นที่	0.72
8	การมีส่วนช่วยในการสร้างความตระหนักถึงการกำจัดของเสีย เช่น ขยะมูลฝอยภายในตลาดโบราณบางพลี	0.68
9	การมีส่วนช่วยในการสร้างความตระหนักถึงการลดการใช้ถุงพลาสติกภายในตลาดโบราณบางพลี	0.67

จาก**ตารางที่ 3** องค์ประกอบที่ 2 ผู้วิจัยทำการกำหนดชื่อองค์ประกอบเพื่อสื่อความหมายที่สอดคล้องกับตัวแปร คือ “ด้านการจัดการปัญหาและการส่งเสริมคุณภาพชีวิตภายในแหล่งท่องเที่ยว” เนื่องจากเป็นตัวแปรที่เกี่ยวข้องกับการสร้างความตระหนัก ปัญหาและข้อขัดแย้งที่อาจเกิดขึ้นภายในแหล่งท่องเที่ยว ซึ่งประกอบด้วย 9 ตัวแปร มีค่าน้ำหนักขององค์ประกอบอยู่ระหว่าง 0.67-0.79 โดยตัวแปรที่มีค่าน้ำหนักองค์ประกอบสูงสุด 3 อันดับแรก คือ ตัวแปรการมีส่วนช่วยในการกระตุ้นความสัมพันธ์อันดีระหว่างนักท่องเที่ยวชุมชน และเจ้าหน้าที่ ตัวแปรการมีส่วนช่วยในการลดปัญหาความขัดแย้งของคนในชุมชน นักท่องเที่ยว ผู้ประกอบการและผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย และตัวแปรการมีโอกาสในการเสนอแนวทางการปรับปรุงแก้ไขภายในตลาดโบราณบางพลี ตามลำดับ ส่วนตัวแปรที่มีค่าน้ำหนักองค์ประกอบต่ำสุดคือ ตัวแปรการมีส่วนช่วยในการสร้างความตระหนักถึงการลดการใช้ถุงพลาสติกภายในตลาด

โบราณบางพลี ซึ่งในองค์ประกอบที่ 2 นี้มีค่าความแปรปรวนเท่ากับ 5.44 ซึ่งสามารถอธิบายความแปรปรวนได้ร้อยละ 15.55

ตารางที่ 4 องค์ประกอบที่ 3 “ด้านการจัดกิจกรรมและสร้างภาพลักษณ์แหล่งท่องเที่ยว”

ข้อ	ด้านการจัดกิจกรรมและสร้างภาพลักษณ์แหล่งท่องเที่ยว	น้ำหนักองค์ประกอบ
1	การมีส่วนในการถ่ายทอดวัฒนธรรมของชุมชนท้องถิ่นให้นักท่องเที่ยว	0.76
2	การมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์วัฒนธรรมภายในตลาดโบราณบางพลี	0.74
3	การได้มีส่วนร่วมในกิจกรรมหรือโครงการภายในตลาดโบราณบางพลี	0.73
4	การได้มีส่วนร่วมในการให้ข้อมูลต่างๆเกี่ยวกับตลาดโบราณบางพลีแก่นักท่องเที่ยวที่เดินทางมาท่องเที่ยว	0.66
5	การมีส่วนร่วมในการประชาสัมพันธ์ตลาดโบราณบางพลีให้เป็นที่รู้จัก	0.61
6	การมีส่วนร่วมในการส่งเสริมกิจกรรมการท่องเที่ยวภายในตลาดโบราณบางพลี	0.51

จาก**ตารางที่ 4** องค์ประกอบที่ 3 ผู้วิจัยทำการกำหนดชื่อองค์ประกอบเพื่อสื่อความหมายที่สอดคล้องกับตัวแปร คือ “ด้านการจัดกิจกรรมและสร้างภาพลักษณ์แหล่งท่องเที่ยว” เนื่องจากตัวแปรมีความเกี่ยวข้องกับการจัดกิจกรรมภายในแหล่งท่องเที่ยวและการสร้างภาพลักษณ์ของแหล่งท่องเที่ยว ซึ่งประกอบด้วย 6 ตัวแปร มีค่าน้ำหนักขององค์ประกอบอยู่ระหว่าง 0.51-0.76 โดยตัวแปรที่มีค่าน้ำหนักองค์ประกอบสูงสุด 3 อันดับแรก คือ ตัวแปรการมีส่วนในการถ่ายทอดวัฒนธรรมของชุมชนท้องถิ่นให้นักท่องเที่ยว ตัวแปรการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์วัฒนธรรมภายในตลาดโบราณบางพลีและตัวแปรการมีส่วนร่วมในกิจกรรมหรือโครงการภายในตลาดโบราณบางพลี ตามลำดับ ส่วนตัวแปรที่มีค่าน้ำหนักองค์ประกอบต่ำสุดคือ ตัวแปรการมีส่วนร่วมในการส่งเสริมกิจกรรมการท่องเที่ยวภายในตลาดโบราณบางพลี ซึ่งในองค์ประกอบที่ 3 นี้มีค่าความแปรปรวน เท่ากับ 3.08 ซึ่งสามารถอธิบายความแปรปรวนได้ร้อยละ 8.78

ตารางที่ 5 องค์ประกอบที่ 4 “ด้านการได้รับผลประโยชน์จากแหล่งท่องเที่ยว”

ข้อ	ด้านการได้รับผลประโยชน์จากแหล่งท่องเที่ยว	น้ำหนักองค์ประกอบ
1	การได้มีอาชีพหลักหรืออาชีพเสริมจากแหล่งท่องเที่ยว ตลาดโบราณบางพลี	0.78
2	การมีรายได้จากแหล่งท่องเที่ยวตลาดโบราณบางพลี	0.73
3	การได้รับผลประโยชน์จากนักท่องเที่ยวที่เดินทางมาท่องเที่ยว ตลาดโบราณบางพลี	0.72

จากตารางที่ 5 องค์ประกอบที่ 4 ผู้วิจัยทำการกำหนดชื่อองค์ประกอบเพื่อสื่อความหมายที่สอดคล้องกับตัวแปร คือ “ด้านการได้รับผลประโยชน์จากแหล่งท่องเที่ยว” เนื่องจากตัวแปรเป็นเรื่องเกี่ยวกับการได้รับผลประโยชน์ทั้งในด้านอาชีพและรายได้ ซึ่งประกอบด้วย 3 ตัวแปร มีค่าน้ำหนักขององค์ประกอบอยู่ระหว่าง 0.72-0.78 โดยตัวแปรที่มีค่าน้ำหนักองค์ประกอบสูงสุด คือ ตัวแปรการมีอาชีพหลักหรืออาชีพเสริมจากแหล่งท่องเที่ยวตลาดโบราณบางพลี ตัวแปรการมีรายได้จากแหล่งท่องเที่ยวตลาดโบราณบางพลี ซึ่งในองค์ประกอบที่ 4 นี้มีค่าความแปรปรวน เท่ากับ 1.60 ซึ่งสามารถอธิบายความแปรปรวนได้ร้อยละ 4.58

ตารางที่ 6 องค์ประกอบที่ 5 “ด้านการพัฒนาและอนุรักษ์แหล่งท่องเที่ยว”

ตัวแปร	ด้านการพัฒนาและอนุรักษ์แหล่งท่องเที่ยว	น้ำหนักองค์ประกอบ
1	การมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นจากการมีส่วนร่วมในการจัดการสิ่งแวดล้อมภายในตลาดโบราณบางพลี	0.69
2	การมีได้รับการพัฒนาศักยภาพของตนเองจากการร่วมทำกิจกรรมภายในตลาดโบราณบางพลี	0.65

จากตารางที่ 6 องค์ประกอบที่ 5 ผู้วิจัยทำการกำหนดชื่อองค์ประกอบเพื่อสื่อความหมายที่สอดคล้องกับตัวแปร คือ “ด้านการพัฒนาและอนุรักษ์แหล่งท่องเที่ยว” เนื่องจากตัวแปรมีความเกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วมในการจัดการสิ่งแวดล้อมและการพัฒนาศักยภาพของคนในชุมชน ซึ่งประกอบด้วย 2 ตัวแปร มีค่าน้ำหนักขององค์ประกอบอยู่ระหว่าง 0.65-0.69 โดยตัวแปรที่มีความน้ำหนักองค์ประกอบสูงสุด คือ ตัวแปรการมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นจากการมีส่วนร่วมในการจัดการสิ่งแวดล้อมภายในตลาดโบราณบางพลี ซึ่งในองค์ประกอบที่ 5 นี้มีค่าความ

แปรปรวน เท่ากับ 1.14 ซึ่งสามารถอธิบายความแปรปรวนได้ร้อยละ 3.26

ตารางที่ 7 องค์ประกอบที่ 6 “ด้านการให้การสนับสนุนภายในแหล่งท่องเที่ยว”

ข้อ	ด้านการให้การสนับสนุนภายในแหล่งท่องเที่ยว	น้ำหนักองค์ประกอบ
1	การมีส่วนร่วมสนับสนุนวัสดุ อุปกรณ์ เพื่อใช้ในการทำกิจกรรมพัฒนาตลาดโบราณบางพลี	0.59
2	การมีส่วนร่วมสนับสนุนทรัพย์สิน เงินทองเพื่อใช้ในการทำกิจกรรมพัฒนาตลาดโบราณบางพลี	0.50

จากตารางที่ 7 องค์ประกอบที่ 6 ผู้วิจัยทำการกำหนดชื่อองค์ประกอบเพื่อสื่อความหมายที่สอดคล้องกับตัวแปร คือ “ด้านการให้การสนับสนุนภายในแหล่งท่องเที่ยว” เนื่องจากตัวแปรมีความเกี่ยวเนื่องกับการให้การสนับสนุนทั้งทุนทรัพย์และวัสดุอุปกรณ์ เพื่อใช้ในการจัดกิจกรรมภายในตลาดประกอบด้วย 2 ตัวแปร มีค่าน้ำหนักขององค์ประกอบอยู่ระหว่าง 0.50-0.59 โดยตัวแปรที่มีความน้ำหนักองค์ประกอบสูงสุด คือ ตัวแปรการมีส่วนร่วมสนับสนุนวัสดุ อุปกรณ์ เพื่อใช้ในการทำกิจกรรมพัฒนาตลาดโบราณบางพลี ซึ่งในองค์ประกอบที่ 6 นี้มีค่าความแปรปรวน เท่ากับ 1.05 ซึ่งสามารถอธิบายความแปรปรวนได้ร้อยละ 3.01

สรุปผลและอภิปรายผลการศึกษา

การศึกษาค่าการมีส่วนร่วมของชุมชนต่อการจัดการแหล่งท่องเที่ยว กรณีศึกษา ตลาดโบราณบางพลี อำเภอบางพลี จังหวัดสมุทรปราการ เมื่อได้ทำการวิเคราะห์องค์ประกอบเพื่อทำการจัดกลุ่มตัวแปร พบว่าจากตัวแปรทั้งหมด 35 ตัวแปร เมื่อทำการหมุนแกนแบบมุมฉากด้วยวิธีแวนริแมกซ์ จึงทำให้ตัวแปรเหลือตัวแปรที่มีความสัมพันธ์กับองค์ประกอบจำนวน 32 ตัวแปร สามารถสกัดองค์ประกอบได้ 6 องค์ประกอบประกอบด้วย

องค์ประกอบที่ 1 ด้านการจัดการและวางแผนภายในแหล่งท่องเที่ยว จำนวน 10 ตัวแปร มีค่าความแปรปรวน เท่ากับ 11.09 ซึ่งสามารถอธิบายความแปรปรวนได้ร้อยละ 31.68

องค์ประกอบที่ 2 ด้านการจัดการปัญหาและการส่งเสริมคุณภาพชีวิตภายในแหล่งท่องเที่ยว จำนวน 9 ตัวแปร มีค่าความแปรปรวน เท่ากับ 5.44 ซึ่งสามารถอธิบายความแปรปรวนได้ร้อยละ 15.55

องค์ประกอบที่ 3 ด้านการจัดกิจกรรมและสร้างภาพลักษณ์แหล่งท่องเที่ยว จำนวน 6 ตัวแปร มีค่าความแปรปรวน เท่ากับ 3.08 ซึ่งสามารถอธิบายความแปรปรวนได้ร้อยละ 8.78

องค์ประกอบที่ 4 ด้านการได้รับผลประโยชน์จากแหล่งท่องเที่ยว จำนวน 3 ตัวแปร มีค่าความแปรปรวน เท่ากับ 1.60 ซึ่งสามารถอธิบายความแปรปรวนได้ร้อยละ 4.58

องค์ประกอบที่ 5 ด้านการพัฒนาและอนุรักษ์แหล่งท่องเที่ยว จำนวน 2 ตัวแปร มีค่าความแปรปรวน เท่ากับ 1.14 ซึ่งสามารถอธิบายความแปรปรวนได้ร้อยละ 3.26

องค์ประกอบที่ 6 ด้านการให้การสนับสนุนภายในแหล่งท่องเที่ยว จำนวน 2 ตัวแปร มีค่าความแปรปรวน เท่ากับ 1.05 ซึ่งสามารถอธิบายความแปรปรวนได้ร้อยละ 3.01

โดยสามารถอภิปรายผลแต่ละองค์ประกอบได้ ดังนี้

องค์ประกอบที่ 1 ด้านการจัดการและวางแผนภายในแหล่งท่องเที่ยว ตัวแปรที่สามารถอธิบายการมีส่วนร่วมของชุมชนต่อการจัดการแหล่งท่องเที่ยวได้ดีที่สุด 3 อันดับแรก คือ ตัวแปรการมีส่วนร่วมในการวางแผนจัดกิจกรรมการท่องเที่ยวภายในตลาดโบราณบางพลี ตัวแปรการมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นภายในตลาดโบราณบางพลี และตัวแปรการมีส่วนร่วมในการวางแผนจัดการทรัพยากรภายในตลาดโบราณบางพลี จะเห็นได้ว่าในการวางแผนการจัดการภายในแหล่งท่องเที่ยว นั้นจำเป็นต้องได้รับความร่วมมือจากหลาย ๆ ภาคส่วน ที่จะเข้ามา ร่วมกันวางแผนทั้งการจัดการกิจกรรม การจัดการทรัพยากร รวมถึงเมื่อมีปัญหาเกิดขึ้นต้องมีการร่วมกันแก้ไขปัญหา เพื่อช่วยกันหาทางออกที่ดีที่สุด สอดคล้องกับงานวิจัยเรื่อง ความต้องการการมีส่วนร่วมในการจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศของชุมชนแม่เมาะ ตำบลแม่เมาะ อำเภอเชียงดาว จังหวัดเชียงใหม่ ของ Pongwiritthon and Pakvipas (2015) ที่กล่าวว่า โดยส่วนใหญ่

แล้วชาวชุมชนแม่เมาะ มีความต้องการที่จะเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการการท่องเที่ยว เนื่องจากชาวชุมชนต้องการสร้างพลังอำนาจภายในชุมชนในการบริหารจัดการและควบคุมการพัฒนาท่องเที่ยวเชิงนิเวศภายในชุมชน

องค์ประกอบที่ 2 ด้านการจัดการปัญหาและการส่งเสริมคุณภาพชีวิตภายในแหล่งท่องเที่ยว ตัวแปรที่สามารถอธิบายได้ดีที่สุด 3 อันดับแรก คือ ตัวแปรการมีส่วนร่วมในการกระตุ้นความสัมพันธ์อันดีระหว่างนักท่องเที่ยวชุมชน และเจ้าหน้าที่ตัวแปรการมีส่วนร่วมในการลดปัญหาความขัดแย้งของคนในชุมชน นักท่องเที่ยว ผู้ประกอบการ และผู้มีส่วนได้ส่วนเสียและตัวแปรการมีโอกาสในการเสนอแนวทางการปรับปรุงแก้ไขภายในตลาดโบราณบางพลี จะเห็นได้ว่าภายในแหล่งท่องเที่ยว นั้นจะมีบุคคลหลายส่วนเข้ามาเกี่ยวข้อง เพราะฉะนั้นการให้ความสำคัญกับความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มบุคคลนั้นถือเป็นเรื่องที่สำคัญ อีกทั้งการได้แนวทางการแก้ไขปัญหาจากหลาย ๆ ฝ่าย ถือเป็นเรื่องที่สำคัญอย่างยิ่งในการแก้ไข เพื่อจะทำให้ทุกฝ่ายได้ผลประโยชน์ร่วมกันทั้งหมด สอดคล้องกับงานวิจัยของ Lheungtongkum and Wongmontha (2015) เรื่องการมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาการท่องเที่ยวแบบยั่งยืน: กรณีศึกษาอำเภอปราณบุรี จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ ที่กล่าวว่า ในการมีส่วนร่วมควรมีการศึกษาข้อมูลปัญหาทางการท่องเที่ยว โดยเริ่มจากการศึกษาสาเหตุและปัญหาทางการท่องเที่ยว พร้อมทั้งมีส่วนร่วมในการคิดและเสนอวิธีในการแก้ปัญหามุ่งท่องเที่ยวและมีส่วนร่วมในการประชุมถึงปัญหาที่เกิดขึ้นเพื่อการพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน และยังคงมีความสอดคล้องกับทฤษฎีการมีส่วนร่วมของประชาชน

ในเรื่องกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนคือ การให้ข้อมูลข่าวสารที่ครอบคลุมต่อสาธารณชน ควรเป็นการสื่อสารแบบสองทาง (Two-way Communication) กล่าวคือ ต้องมีการเปิดโอกาสให้ประชาชนและผู้มีส่วนได้เสียจากนโยบายกิจกรรมและโครงการพัฒนา สามารถแสดงความคิดเห็นและมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหา นำไปสู่กระบวนการสร้างฉันทามติ (Consensus Building) เพื่อหาทางออกที่ดีที่สุดและได้รับการยอมรับจากทุกฝ่าย ทำให้มีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น (Sirijan, 2018)

องค์ประกอบที่ 3 ด้านการจัดกิจกรรมและสร้างภาพลักษณ์แหล่งท่องเที่ยว โดยตัวแปรที่สามารถอธิบายการมีส่วนร่วมของชุมชนต่อการจัดการแหล่งท่องเที่ยวได้ดีที่สุด 3 อันดับแรก คือ ตัวแปรการมีส่วนร่วมในการถ่ายทอดวัฒนธรรมของชุมชนท้องถิ่น ให้แก่นักท่องเที่ยว ตัวแปรการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์วัฒนธรรมภายในตลาดโบราณบางพลี และตัวแปรการมีส่วนร่วมในกิจกรรมหรือโครงการภายในตลาดโบราณบางพลี จะเห็นได้ว่าด้านการจัดกิจกรรมและสร้างภาพลักษณ์แหล่งท่องเที่ยว จะมีผลมาจากวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของคนชุมชน ทั้งในด้านวิถีชีวิต วัฒนธรรมประเพณีต่าง ๆ ที่สามารถแสดงออกให้นักท่องเที่ยวได้เห็นถึงเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมและสามารถเป็นส่วนหนึ่งในทุก ๆ กิจกรรมได้ คนในชุมชนจึงต้องมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ สืบสาน ถ่ายทอดวัฒนธรรมประเพณีอันดีนี้ไว้ สอดคล้องกับงานวิจัยของ Fungfoo and Surinya (2017) ที่ได้ทำการวิจัยเรื่อง ความรู้ในการจัดการการท่องเที่ยวโดยชุมชน จิตสำนึกในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและวัฒนธรรม ความผูกพันต่อชุมชนกับการมีส่วนร่วมในการจัดการการท่องเที่ยวโดยชุมชนของประชาชนตำบลบางน้ำผึ้ง อำเภอพระประแดง จังหวัดสมุทรปราการ ที่กล่าวว่าทรัพยากรธรรมชาติที่มีความอุดมสมบูรณ์เป็นสิ่งที่สามารถดึงดูดนักท่องเที่ยวได้เป็นอย่างดี และควรให้ความรู้ด้านวัฒนธรรมของชุมชนแก่นักท่องเที่ยวที่มาท่องเที่ยวภายในชุมชน โดยการแสวงหาปราชญ์ชุมชนเพื่อเป็นผู้เผยแพร่และปลูกฝังความรู้ในเรื่องการอนุรักษ์วัฒนธรรมท้องถิ่น และภูมิปัญญาท้องถิ่น

องค์ประกอบที่ 4 ด้านการได้รับผลประโยชน์จากแหล่งท่องเที่ยว โดยตัวแปรที่สามารถอธิบายการมีส่วนร่วมของชุมชนต่อการจัดการแหล่งท่องเที่ยวได้ดีที่สุด คือ ตัวแปรการมีอาชีพหลักหรืออาชีพเสริมจากแหล่งท่องเที่ยวตลาดโบราณบางพลี ตัวแปรการมีรายได้จากแหล่งท่องเที่ยวตลาดโบราณบางพลี จะเห็นได้ว่าเมื่อแหล่งท่องเที่ยวได้รับการพัฒนาและมีนักท่องเที่ยวมาเที่ยวแล้วนั้น คนในชุมชนจะสามารถยกระดับคุณภาพชีวิตได้ เนื่องจากมีอาชีพและมีรายได้ สอดคล้องกับงานวิจัยของ Fungfoo and Surinya (2017) ที่ได้ทำการวิจัยเรื่อง ความรู้ในการจัดการการท่องเที่ยวโดยชุมชน จิตสำนึกในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและวัฒนธรรม ความผูกพันต่อชุมชนกับ

การมีส่วนร่วมในการจัดการการท่องเที่ยวโดยชุมชนของประชาชนตำบลบางน้ำผึ้ง อำเภอพระประแดง จังหวัดสมุทรปราการ ที่กล่าวว่าถ้าชุมชนสามารถสร้างความเป็นปึกแผ่นให้กับคนในชุมชนและหน่วยงานต่าง ๆ ที่เข้ามาร่วม จะได้รับประโยชน์จากการท่องเที่ยวโดยชุมชน ซึ่งไม่ใช่แค่ตัวเงินเท่านั้นแต่ยังรวมไปถึงการพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนในชุมชนอีกด้วย อีกทั้งยังสอดคล้องกับทฤษฎีการท่องเที่ยวโดยชุมชน (Community Base Sustainable Tourism) ที่เป็นรูปแบบการท่องเที่ยวที่คำนึงถึงความยั่งยืนของสิ่งแวดล้อม สังคม และวัฒนธรรม และมีการกำหนดทิศทางในการจัดการโดยชุมชน เพื่อให้เกิดการเรียนรู้ระหว่างผู้เรียนรู้และชุมชน โดยมองว่าการท่องเที่ยวสามารถครอบคลุมทั้ง 5 ด้านพร้อมกัน ทั้งการเมือง เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม โดยมีชุมชนเป็นผู้ดูแลจัดการ

องค์ประกอบที่ 5 ด้านการพัฒนาและอนุรักษ์แหล่งท่องเที่ยว โดยตัวแปรที่สามารถอธิบายการมีส่วนร่วมของชุมชนต่อการจัดการแหล่งท่องเที่ยวได้ดีที่สุด คือ ตัวแปรการมีคุณภาพชีวิตขึ้นจากการมีส่วนร่วมในการจัดการสิ่งแวดล้อมภายในตลาดโบราณบางพลี เห็นได้ว่าในปัจจุบันนี้การให้ความสำคัญกับสิ่งแวดล้อมนั้นเป็นเรื่องที่ต้องสร้างความตระหนักอย่างมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งภายในแหล่งท่องเที่ยว เพื่อเป็นการลดมลภาวะที่จะเกิดขึ้นภายในแหล่งท่องเที่ยวได้ โดยต้องทำให้คนในชุมชนรู้สึกว่าเขาเองมีผลกระทบจากการใช้ทรัพยากรการท่องเที่ยว จึงเกิดการตระหนักมากขึ้น สอดคล้องกับ Srisawad (2019) ที่ได้ทำการวิจัยเรื่อง แนวทางการอนุรักษ์สายน้ำแบบมีส่วนร่วมเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวของชุมชนริมน้ำในพื้นที่อ่าวบ้านดอน ที่กล่าวว่าคนในชุมชนเป็นผู้ที่มีส่วนในการรับผิดชอบในการจัดการปัญหามลพิษ เพราะเป็นสิ่งที่จะกระทบต่อวิถีชีวิตผู้คนและสิ่งมีชีวิตอื่น ๆ จึงควรสร้างกฎกติกาที่แสดงความรับผิดชอบต่อการรักษาสิ่งแวดล้อม (Reed, 1997)

องค์ประกอบที่ 6 ด้านการให้การสนับสนุนภายในแหล่งท่องเที่ยว โดยตัวแปรที่สามารถอธิบายการมีส่วนร่วมของชุมชนต่อการจัดการแหล่งท่องเที่ยวได้ดีที่สุด คือ ตัวแปรการมีส่วนร่วมสนับสนุนวัสดุ อุปกรณ์ เพื่อใช้ในการทำกิจกรรมพัฒนา

ตลาดโบราณบางพลี แสดงให้เห็นว่าการให้คนในชุมชนมีส่วนร่วมทั้งในเรื่องของแรงงานหรือสนับสนุนทุนทรัพย์ วัสดุ อุปกรณ์ เพื่อนำมาใช้ในการทำกิจกรรมภายในแหล่งท่องเที่ยวก็สามารถทำได้เช่นเดียวกัน สอดคล้องกับ Ruckcharoen (2016) ที่ได้ทำงานวิจัยเรื่อง การมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดบริการสาธารณะด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเพื่อการท่องเที่ยวเชิงนิเวศขององค์การบริหารส่วนตำบลคลองโคน อำเภอเมือง จังหวัดสมุทรสงคราม ที่กล่าวว่าประชาชนจะให้การสนับสนุนในทรัพยากรที่แตกต่างกันไปตามความพร้อมและฐานะทางการเงิน เพื่อเป็นการสนับสนุนกิจกรรมทางการท่องเที่ยวคือการปลูกป่าชายเลนตามโครงการที่ทางองค์การบริหารส่วนตำบลคลองโคนจัดขึ้น

ข้อเสนอแนะการวิจัย

1. ข้อเสนอแนะที่มีต่อการวิจัย

ด้านการจัดการและวางแผนภายในแหล่งท่องเที่ยว ผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องทั้งหน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชน คนในชุมชน ควรเข้ามามีส่วนร่วมในการวางแผนการจัดกิจกรรมและการใช้ทรัพยากรภายในแหล่งท่องเที่ยว เพื่อให้การจัดกิจกรรมเป็นประโยชน์กับทุกฝ่าย รวมทั้งเมื่อเกิดปัญหาคนในชุมชนต้องมีส่วนเกี่ยวข้องเพราะคนในชุมชนจะมีความรู้ ความเข้าใจในแหล่งท่องเที่ยวของตนเองมากที่สุด

ด้านการจัดการปัญหาและการส่งเสริมคุณภาพชีวิตภายในแหล่งท่องเที่ยว ความขัดแย้งและปัญหานั้นถือเป็นเรื่องที่สามารถเกิดขึ้นได้ในทุกที่ เพราะฉะนั้นการสร้างความสำเร็จอันดีภายในแหล่งท่องเที่ยวถือเป็นเรื่องที่ต้องให้ความสนใจมากที่สุด ถ้าคนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการปัญหาและข้อขัดแย้งนั้นจะทำให้ได้ทางออกที่มีประสิทธิภาพและสามารถนำไปปฏิบัติได้จริงเพื่อทำให้คุณภาพชีวิตของคนในชุมชนมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น

ด้านการจัดกิจกรรมและสร้างภาพลักษณ์แหล่งท่องเที่ยว เพื่อเป็นการร่วมมือกันอย่างมีประสิทธิภาพระหว่างคนในชุมชน นักท่องเที่ยวและหน่วยงานรัฐบาล จึงจำเป็นต้องมีการสร้างความสัมพันธ์อันดี เพราะในการบริหารจัดการต้องมีการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน โดยสามารถทำกิจกรรมร่วมกัน เช่น

การอนุรักษ์และถ่ายทอดวัฒนธรรมท้องถิ่น การประชาสัมพันธ์ การให้ข้อมูลเกี่ยวกับแหล่งท่องเที่ยวให้เป็นที่รู้จักได้มากยิ่งขึ้น

ด้านการได้รับผลประโยชน์จากแหล่งท่องเที่ยว การจัดการภายในแหล่งท่องเที่ยวต้องให้คนในชุมชนได้รับผลประโยชน์จากการจัดการท่องเที่ยวที่ควรคำนึงถึงการแบ่งผลประโยชน์ให้ชัดเจน ไม่มีความเหลื่อมล้ำ อาจเป็นการสร้างอาชีพ หากกิจกรรมที่สามารถทำให้คนในชุมชนได้รับผลประโยชน์จากการท่องเที่ยว

ด้านการพัฒนาและอนุรักษ์แหล่งท่องเที่ยว เมื่อแหล่งท่องเที่ยวมีนักท่องเที่ยวเข้ามาแล้วนั้น จำเป็นต้องให้ความสำคัญกับการจัดการสิ่งแวดล้อมเพราะถ้าไม่มีการจัดการที่ดีจะทำให้ทรัพยากรภายในแหล่งท่องเที่ยวถูกทำลายและยากที่จะฟื้นฟูให้กลับมา

ด้านการให้การสนับสนุนภายในแหล่งท่องเที่ยว ควรให้คนในชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการชุมชนของตนเองเพื่อสร้างความตระหนักในการรักและหวงแหนชุมชน บางครั้งอาจขอเป็นทุนทรัพย์หรืออุปกรณ์เพื่อใช้ในการทำกิจกรรมต่าง ๆ ได้

2. ข้อเสนอแนะที่มีต่องานวิจัยครั้งต่อไป

- 1) ในการศึกษาครั้งนี้เป็นการศึกษาถึงการมีส่วนร่วมเท่านั้น ซึ่งควรมีการศึกษาความต้องการของคนในชุมชนว่ามีความต้องการที่จะพัฒนาชุมชนในด้านใด
- 2) ในการศึกษาครั้งต่อไปอาจมีการพัฒนาและหาแนวทางในการกำหนดกิจกรรมสร้างความสัมพันธ์ภายในแหล่งท่องเที่ยว เพื่อเป็นการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวให้มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น
- 3) ในการศึกษาครั้งต่อไปอาจมีการเปรียบเทียบความคาดหวังและการรับรู้ของนักท่องเที่ยวที่มีต่อการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน

References

- Boonying, J. (2019) social responsibility promotion of participatory entrepreneurs by participatory community enterprises Ubonratchthani province (การส่งเสริมความรับผิดชอบต่อสังคมของผู้ประกอบการวิสาหกิจท่องเที่ยว ชุมชนโดยแบบมีส่วนร่วมอย่างยั่งยืนในจังหวัดอุบลราชธานี), *Journal of Management Science Review Phranakhon Si Ayutthaya Rajabhat University*, vol. 21, no. 1, pp. 87-94. (in Thai)

- Cohen, J. M., & Uphoff, N. T. (1977) *Rural development participation: Concepts and measures for project design, implementation and evaluation*, Ithaca, NY: Rural Development Committee, Center for International Studies, Cornell University.
- Cohen, J. M., & Uphoff, N. T. (1980) Participation's place in rural development: Seeking clarity through specificity, *World Development*, vol. 8, pp. 213-235.
- Fennell, D. A. (2004) *Ecotourism: An introduction*, London: Routledge.
- Fungfoo, K., & Surinya, T. (2017) Knowledge of community-based tourism management, the mindset for natural and cultural resource conservation, the sense of belonging to the community, and participation in tourism management of residents of Bang Nam Phueng subdistrict in Phra Pradang district of Samutprakan province (ความรู้ในการจัดการการท่องเที่ยวโดยชุมชน จิตสำนึกในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและวัฒนธรรม ความผูกพันต่อชุมชนกับการมีส่วนร่วมในการจัดการการท่องเที่ยวโดยชุมชนของประชาชนตำบลบางน้ำผึ้ง อำเภอพระประแดง จังหวัดสมุทรปราการ), *SSRU Graduate Studies Journal*, vol. 1, no. 2, pp. 1-10. (in Thai)
- Khomwhan, N. (2014) The study of community identity of Bangplee old market, Samutprakan province (การศึกษาอัตลักษณ์ของชุมชนตลาดโบราณบางพลี จังหวัดสมุทรปราการ), *Walailak Abode of Culture Journal*, vol. 14, no. 1, pp. 125-144. (in Thai)
- Lheungtongkum, S., & Wongmontha, S. (2015) Local participation in sustainable tourism development: Case study at Amphor Pranburi, Prachuapkhirikhan province (การมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาการท่องเที่ยวแบบยั่งยืน: กรณีศึกษา อำเภอปราณบุรี จังหวัดประจวบคีรีขันธ์), *Saun Dusit Graduate School Academic Journal*, vol. 11, no. 1, pp. 19-29. (in Thai)
- Nimboonjat, M. (2015) *The tourism factors and participation of the community influencing the sustainability of eco-tourism at Khao San Nhon Whour (Khao Leam National Park)* (การศึกษาองค์ประกอบทางการท่องเที่ยวและการมีส่วนร่วมของชุมชนที่มีผลต่อความยั่งยืนทางการท่องเที่ยวเชิงนิเวศเขาสันหนอกว้าว (อุทยานแห่งชาติเขาแหลม)), Master's thesis of Business Administration, Silpakorn University. (in Thai)
- Pongwiritthon, R., & Pakvipas, P. (2015) The needs of Mae Mae villagers participation in ecotourism management of Mae Na Seb district, Chiang Dao, Chiang Mai province (ความต้องการมีส่วนร่วมในการจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศของชาวชุมชนแม่แม่ ตำบลแม่ณะ อำเภอเชียงดาว จังหวัดเชียงใหม่), *Panyapiwat Journal*, vol. 7, no. 3, pp. 51-62. (in Thai)
- Pongwiritthon, R., & Syers, K. (2016) Guidelines for sustainable Chiang Mai tourism development according to the attitude of tourists (แนวทางการพัฒนาการท่องเที่ยวจังหวัดเชียงใหม่ ตามทัศนะของนักท่องเที่ยวเพื่อความยั่งยืน), *Journal of Humanities and Social Sciences Thonburi University*, vol. 10, no. 22, pp. 60-66. (in Thai)
- Reed, M. G. (1997) Power relations and community-based tourism planning, *Annals of Tourism Research*, vol. 24, no. 3, pp. 566-591.
- Ruckcharoen, S. (2016) The participation of people on the public service provision in natural resources and environment for eco-tourism in Klongkone Sub-district Administrative Organization, Samutsongkram Province (การมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดบริการสาธารณะด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเพื่อการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดบริการสาธารณะด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเพื่อการท่องเที่ยวเชิงนิเวศขององค์การบริหารส่วนตำบลคลองโคน อำเภอเมืองจังหวัดสมุทรสงคราม), *Veridian E-Journal, Silpakorn University (Humanities, Social Sciences and Arts)*, vol. 9, no. 2, pp. 1172-1187. (in Thai)
- Sirijan, A. (2018) People's participation in performance (การมีส่วนร่วมของประชาชนในการบริหารงาน), *Journal of Roi Kaensam Academi*, vol. 3, no. 2, pp. 17-30. (in Thai)
- Srisawad, P. (2019) Guideline of participatory conservation of natural water resources to enhance tourism in riverside communities of Bandon Bay area (แนวทางการอนุรักษ์ สายน้ำแบบมีส่วนร่วมเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวของชุมชนริมน้ำในพื้นที่อำเภอบ้านดอน), *The Golden Teak: Humanity and Social Science Journal, Kamphaengphet Rajabhat University*, vol. 25, no. 2, pp. 12-22. (in Thai)
- Yamane, T. (1973) *Statistics: An introductory analysis*, 3rd edition, New York: Harper and Row.

Sritup, A. (2016) The guidelines for conservation and inheritance of the swan parade and centipede flag tradition of the mon ethnicity, Songkanong sub-district, Prapradang district, Samutprakam (แนวทางการอนุรักษ์และสืบสานประเพณีแห่งธงงูตะขาบของชาติพันธุ์มอญ ตำบลทรงคนอง อำเภอพระประแดง จังหวัดสมุทรปราการ), *Journal of Arts Klong Hok*, vol. 3, no. 1, pp. 128-148. (in Thai)

Tancharoen, S. (2018) Community based tourism management and sustainable tourism development of Bangkantaek community in Samutsongkhram Province (การจัดการการท่องเที่ยวโดยชุมชนกับการพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนของชุมชนบางขันแตก จังหวัดสมุทรสงคราม), *Academic Journal of Phetchaburi Rajabhat University*, vol. 8, no. 2, pp. 32-41. (in Thai)

Tungseng, T., et al. (2016) System development of community-based tourism network of Satun Province (การพัฒนาระบบสารสนเทศของเครือข่ายการท่องเที่ยวโดยชุมชนจังหวัดสตูล), *Thaksin University Journal*, vol. 19, no. 2, pp. 67-80. (in Thai)

Williams, E. (1976) *Participation management: Concept theory and implementation*, Atlanta, GA: Georgia State University.

Research Article

การรื้อฟื้นศิลปะการขับลื้อของกลุ่มชาติพันธุ์ไทลื้อ อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา และบ้านนาียงใต้ สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว

รัตนะ ตาแปง, สุดาพร นิ่มขำ

The Revival of Thai Lue Ethnic Group Performing Arts: Case Study of Thai Lue Singing Chiangkham District Phayao Province and Ban Nayangtai Lao People's Democratic Republic

Rattana Tapang^{1*}, Sudaporn Nimkam¹

¹Performing Arts Major School of Architecture and Fine Arts, University of Phayao, Phayao Thailand

*Corresponding author; email: rattanatapang@windowslive.com

Received: October 21, 2019

Revised: January 17, 2020

Accepted: February 5, 2020

Published: June 29, 2020

บทคัดย่อ

การศึกษานี้เป็นการศึกษารูปแบบการขับลื้อในบริบททางสังคมไทลื้อที่อาศัยอยู่ท่ามกลางกลุ่มชาติพันธุ์ท้องถิ่น ในอำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา และบ้านนาียงใต้ แขวงน้ำบัก ประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการรื้อฟื้นของศิลปะการแสดงของกลุ่มชาติพันธุ์ไทลื้อ ผู้วิจัยใช้วิธีการศึกษาด้วยการสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วม และสัมภาษณ์แบบเจาะจงนักแสดงและผู้อุปถัมภ์การขับลื้อ

ผลการศึกษาพบว่า การรื้อฟื้นของศิลปะการแสดงขับลื้ออำเภอเชียงคำ ทำให้ศิลปะการแสดงที่เกือบสูญหายกลับมาอีกครั้ง เกิดการปรับตัวของการขับลื้อหลังจากที่ได้ทำการรื้อฟื้นจากวิทยากรท้องถิ่นใน 3 รูปแบบ คือ (1) การนำขับลื้อมาแสดงในงานประเพณีท้องถิ่นรูปแบบใหม่ ได้แก่ งานไทลื้อ อำเภอเชียงคำ งานชาติพันธุ์ในจังหวัดพะเยา งานไทลื้อโลก งานต้อนรับแขกในหน่วยงานราชการ (2) การนำขับลื้อเข้าสู่โรงเรียนโดยส่งเสริมให้วิทยากรท้องถิ่นเข้าไปมีส่วนร่วมในการถ่ายทอดการขับลื้อ นำมาต่อยอดสร้างนวัตกรรมการขับลื้อในรูปแบบของกลอนแปด และกลอนสี่ ในระดับประถมศึกษาของครูในโรงเรียน (3) การนำองค์ความรู้ดังกล่าวของนักแสดงขับลื้อเผยแพร่ในสื่ออิเล็กทรอนิกส์ออนไลน์ โดยการส่งเสริมจากสมาคมไทลื้อแห่งประเทศไทย

สำหรับการขับลื้อของกลุ่มชาติพันธุ์ไทลื้อในบ้านนาียงใต้ พบว่าได้รับการสืบทอดการขับลื้อมาจากครอบครัว เพื่อใช้แสดงในงานมงคลต่าง ๆ มีลักษณะการขับประกอบเครื่องดนตรีที่มีความแตกต่างจากการขับลื้อของเชียงคำ โดยเป่าปี่ 2 เล้า ประกอบการขับเรียกว่า ปี่เกี่ยว สำหรับการขับลื้อของนักแสดงหญิงซึ่งไม่ปรากฏในประเทศไทย แต่ทั้งสองประเทศมีการขึ้นขันครุซึ่งเป็นสิ่งยึดเหนี่ยวของนักแสดงก่อนการแสดง ประโยชน์จากการศึกษาทั้งสองประเทศเป็นข้อมูลเบื้องต้นที่สามารถนำไปพัฒนาารูปแบบการขับลื้อ การสร้างนวัตกรรมการขับลื้อ รวมถึงการนำไปพัฒนาการส่งเสริมกิจกรรมของผู้สูงอายุในชุมชน

คำสำคัญ: การรื้อฟื้น, ไทลื้อ, ขับลื้อ

Abstract

The Revival of Thai Lue Performing Arts: Case Study of Thai Lue Singing. The Development of Research Project Management: Case Study of Cultural Relations between Thai Lue Ethnic Group in Phayao and Thai Lue in Luang Prabang District, Laos. The purposes of the study are (1) to study the adjustment of Thai Lue ethnic group performing arts: a case study of Thai Lue singing, (2) to study basic elements of Thai Lue singing by individual purposive interview, and group interview. The sample of this study were singers, pipe players and leaders or patrons in group of performing arts. The data collected from observation and interview performer and patron.

The study found that the adjustment of Thai Lue ethnic group performing arts at Chiang Kham District was the performing art renewability. Then the group of people who studied Thai Lue singing extended the learning outcomes based on their individual ways by studying from teachers in Laos, Myanmar and Xishuangbanna and learning through online which they could apply for dancing performances in events in community and provinces as well as broaden teaching methodology to students and juveniles.

In Thai Lue singing at Yang Na Tai Village, it found that Thai Lue singing was acquired from family who worked as Thai Lue singers that performed in auspicious ceremonies. The instruments were fans and Thai Lue pipes. However, it differentiates from Chiang Kham District by using two pipes called Pi Kiew. Nevertheless, the platform of Thai Lue at Chiang Kham is that the pipe players will be on the left hand of the singer, but two singers at Na Yang Tai Village will be on the front area of the singers. Moreover, both of the players of two areas will pay respect to teachers or homage to teachers before the performance. The benefits of studying in both countries are preliminary data that can be used to develop Thai Lue Singing styles, creating Thai Lue Singing innovation, including develop activities of the elderly in the community.

Keywords: Revival, Thai Lue, Lue Singing

บทนำ

ไทลื้อเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ กระจายตัวไปอยู่ในพื้นที่ของประเทศไทย สาธารณรัฐประชาชนจีน สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว สาธารณรัฐแห่งสหภาพเมียนมา แต่สิ่งที่ยังคงรักษาความเป็นตัวตนดั้งเดิมของกลุ่มชาติพันธุ์คือ วัฒนธรรม อาณาจักรไทลื้อถูกรวบรวมและสร้างขึ้นในปี พ.ศ. 1703 โดยมี พญาเจิง หรือ พญาเจิงหาญ เป็นผู้รวบรวมสร้างเมืองทั้งหมด 12 เมือง สองฝั่งของแม่น้ำโขงทางตอนใต้ของจีน มีลักษณะการสร้างสมาพันธรัฐ มีการปกครองตนเองโดยระบบเจ้าเมืองหรือปกครองท้องถิ่น แต่ยอมรับอำนาจสูงสุดจากเจ้าแผ่นดินที่หอคำเชียงรุ่งระบบจารีตการปกครองแบบสิบสองปันนา มีเจ้าแผ่นดินที่ปกครองทั้งสิ้น 45 องค์ องค์สุดท้ายคือ เจ้าหม่อมคำลือ ในปี พ.ศ. 2493 ซึ่งเป็นการสืบทอดอำนาจของเจ้าแผ่นดินในราชวงศ์เดียวกันที่เรียกว่า เจ้าเครือแสนหวี (Setthaku, 2014) การล่มสลายของระบบการ

ปกครองระบบหอคำเชียงรุ่ง ถูกรุกรานโดยการปกครองในระบอบคอมมิวนิสต์ของจีน จึงทำให้คนไทลื้อกระจัดกระจายไปในแต่ละแห่งในสาธารณรัฐประชาชนจีน สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว และประเทศไทย แต่กลุ่มคนไทลื้อทั้ง 12 เมืองเหล่านี้ยังคงยึดถือพญาเจิงหาญ และรัชกาลหอคำเชียงรุ่ง โดยการอพยพไปแต่ละแห่งนั้นจะตั้งชื่อหมู่บ้านของตนตามเมืองดั้งเดิมที่สิบสองปันนา

การอพยพของกลุ่มชาติพันธุ์ไทลื้อ เกิดจากสาเหตุทางด้านการเมืองการปกครองเป็นหลัก ที่มีถูกกวาดต้อนและเกิดการลี้ภัยสงครามอยู่เป็นประจำ จากการทำสงครามและอาณานิคม และการยึดอำนาจทางการเมือง การปกครอง ประกอบกับลักษณะพื้นฐานของไทลื้อเป็นคนชอบความสงบ มีความสันโดษ จึงไม่มุ่งเน้นเรื่องการทำสงคราม (Apakom et al., 2000)

การกระจายตัวของกลุ่มชาติพันธุ์ไทลื้อ จึงมีความสำคัญต่อการกระจายอำนาจทางวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน เมื่อสังคมเปิดกว้างทางวัฒนธรรม หน่วยงานและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น รวมถึงหน่วยงานภาครัฐได้เห็นความสำคัญของวัฒนธรรมที่สามารถสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน สามารถใช้ดำเนินงานทางวัฒนธรรมเพื่อส่งเสริมคุณภาพชีวิตความเป็นอยู่ สภาพเศรษฐกิจของคนในท้องถิ่น วัฒนธรรมจึงกลายมาเป็นเครื่องมืออันสำคัญของสังคมอีกครั้ง (Yothin Khamkaew, interviewed April 7th 2019)

วัฒนธรรมสามารถสร้างจุดแข็งของสังคม ครอบคลุมในชุมชนนั้นได้ด้วยการเพิ่มมูลค่าทางวัฒนธรรม นำรายได้เพื่อช่วยเหลือบุคคลที่ดำเนินงานจากวัฒนธรรมดั้งเดิมแล้วนำมาปรับเปลี่ยนหรือปรับปรุงให้มีความทันสมัยตามยุคของสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปตลอดเวลา เช่น การแต่งกายของกลุ่มชาติพันธุ์ส่งเสริมเรื่องการทอผ้า การค้าขายสินค้า นอกจากนี้ยังมีศิลปะการแสดงด้านฟ้อนรำและการขับร้องกลายเป็นการแสดงที่บ่งบอกถึงความเป็นตัวตนได้อย่างชัดเจน ดังเช่นการขับร้องของกลุ่มชาติพันธุ์ไทลื้อที่เรียกว่า การขับลื้อ

การขับลื้อเป็นวรรณกรรมการขับร้องและศิลปะการแสดงของกลุ่มชาติพันธุ์ไทลื้อ ซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของกลุ่มชาติพันธุ์ในอดีต โดยเฉพาะอย่างยิ่งเป็นวรรณศิลป์ เป็นการสื่อสารทางภาษาและความรู้สึกของคนในสังคม ทั้งในรูปแบบเรื่องราวในสถานการณ์ปัจจุบันตามยุคสมัย การถ่ายทอดเรื่องราววรรณกรรมท้องถิ่น ประวัติ ตำนาน และความเชื่อของกลุ่มชาติพันธุ์ มีความเกี่ยวข้องกับพิธีกรรม การนับถือผี และเทวดา โดยไม่ทราบถึงที่มาของศิลปะการขับลื้ออย่างแน่ชัด แต่ได้สืบทอดเรื่องราวเป็นตำนานด้วยมุขปาฐะสืบต่อกันมา (Tapang, 2017)

กำเนิดการขับลื้อ มีตำนานกล่าวถึงการขับอยู่ 2 เรื่อง คือ เรื่องการไล่ผีในวิหารหลวงของเจ้าชะหนี่ฟ้า และตำนานการเข้าเฝ้าพระเจ้าแผ่นดินของกษัตริย์ผู้ปกครองชนชาติไทลื้อ เพื่อให้ทราบถึงที่มาของการขับลื้อตามการเล่าแบบปากต่อปากของกลุ่มชาติพันธุ์ ซึ่งตำนานทั้งสองล้วนเกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์กับสามัญชนที่เป็นช่างขับ เพื่อชี้ให้เห็นความสำคัญของการ

ขับลื้อต่อกลุ่มชาติพันธุ์และความเกี่ยวข้องกับสถาบันพระมหากษัตริย์ (Kongmongkon, 2006)

การขับลื้อเป็นการขับร้องประกอบเครื่องดนตรีที่เรียกว่า ปี่ลื้อ คนขับลื้อเรียกว่า ช่างขับ คนเป่าปี่เรียกว่า ช่างปี่ การขับมีความสำคัญต่อคนชั้นสามัญชน พระมหากษัตริย์ และความเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตในการทำงาน การสังสรรค์ งานบุญหรือประเพณีที่ต้องมีการขับลื้อเป็นส่วนประกอบ มีการปรับเปลี่ยนทำนอง การขับร้องตามสำเนียงและสถานการณ์แวดล้อมของกลุ่มชน เพื่อเป็นการปรับตัวให้เข้ากับสังคมและยุคสมัย โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อให้การขับลื้อคงอยู่และได้รับความนิยมในสังคมต่อไป (Inthaniwet, 2014)

การขับลื้อของอำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา ได้รับการรื้อฟื้นจากช่างขับที่มีความสนใจในการขับลื้อ เคยได้ยิน ได้ติดตามพ่อ แม่ หรือญาติที่เป็นช่างขับไปแสดงในงานต่าง ๆ ของชุมชน รวมถึงเคยใช้การขับลื้อเป็นเครื่องมือขับร้องในการจีบสาว หรือเกี้ยวพาราสีระหว่างชายหญิงในอดีตมาก่อน แล้วทำการรื้อฟื้นการขับดังกล่าวในปี พ.ศ. 2550 เพื่อสร้างอัตลักษณ์ การคงอยู่ของการขับลื้อ สร้างสัญลักษณ์ความเป็นไทลื้อให้ปรากฏชัดเจนในสังคมว่าเรคือ ไทลื้อ ในการรื้อฟื้นดังกล่าวได้เริ่มต้นจากกลุ่มอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมของไทลื้อ พุดคุยหารือแนวทางในการดำเนินการฟื้นฟูการขับลื้อนำโดยนายจรัส สมฤทธิ์ (Jarat Somrit, interviewed April 7th 2019)

นายจรัส สมฤทธิ์ และผู้นำได้เชิญช่างขับที่ได้รับการยอมรับของอำเภอ คือ นางบัวตอง แสงทอง และนายกร แก้วคำแปง มาเป็นวิทยากรถ่ายทอดให้กับผู้ที่สนใจ ผู้เรียนการขับลื้อดังกล่าวได้ฝึกฝนจากวิทยากร เรียนรู้เพิ่มเติมจากสื่อออนไลน์ ลองฝึกลองถูกรวมกลุ่มเพื่อรับงานแสดง และถ่ายทอดการขับลื้อสู่กลุ่มเยาวชนและผู้ที่มีความสนใจ ทำให้เกิดความหลากหลายของสำเนียงตามที่ฝึกฝน และได้รับการถ่ายทอดสืบต่อกันมาจนเกิดปรากฏการขับลื้อของกลุ่มชาติพันธุ์ไทลื้อในอำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา ทำให้เกิดความสนใจในการศึกษาการปรับตัวของกลุ่มคนวัฒนธรรม ศิลปะการแสดงการขับลื้อ ตามบริบททางสังคมยุคสมัยที่เป็นปัจจัยสำคัญทำให้เกิดการอนุรักษ์ ปรับตัว และสร้างสรรค์ เพื่อการดำรงอยู่ของศิลปะการแสดงในกลุ่มชาติพันธุ์

ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงของสังคม โดยการนำเอาเทคโนโลยีเข้ามามีส่วนร่วมในการศึกษาค้นคว้า ผีคน ถ่ายทอดและเผยแพร่ ทำให้เห็นความสำคัญของเทคโนโลยี การปรับตัว และการดำรงอยู่ของการขับเคลื่อนในท่ามกลางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว

สำหรับการขับลื้อในบ้านนาียงใต้ แขวงน้ำบาก สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ยังคงเป็นการขับลื้อที่ได้รับการถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษที่ไม่ได้มีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบแต่มีความแตกต่างจากของประเทศไทย คือ เมื่อช่างขับฝ่ายชายขับลื้อจะใช้ปี 1 เล่า เรียกว่าปีปู้¹ ช่างขับฝ่ายหญิงขับจะใช้ปี 2 เล่า ประกอบการขับร้อง คือ ปีปู้และปีแม่² เพื่อประสานเสียงให้เกิดความลงตัว การแสดงเพื่อใช้ในงานขึ้นบ้านใหม่ งานเลี้ยงผีของหมู่บ้าน รวมถึงงานต้อนรับแขกที่มาท่องเที่ยวบ้านนาียงใต้ (Buatong Petdara, interviewed March 14th 2019)

วัตถุประสงค์การวิจัย

เพื่อศึกษาการรื้อฟื้นศิลปะการแสดงกลุ่มชาติพันธุ์ไทลื้ออำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา และบ้านนาียงใต้ สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว

วิธีวิจัย

การรื้อฟื้นของศิลปะการแสดงกลุ่มชาติพันธุ์ไทลื้อ กรณีศึกษาขับลื้อใช้วิธีการศึกษาด้วยการสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วม การสัมภาษณ์ปรากฏการณ์การขับลื้อในอำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา และบ้านนาียงใต้ เมืองหลวงพระบาง ประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ด้วยวิธีการสัมภาษณ์แบบเจาะจง (Purposive Sampling) จากนักแสดงการขับลื้อของทั้งสองพื้นที่ ได้แก่ ช่างขับ ช่างปี และผู้ที่ให้การอุปถัมภ์ โดยมีมุ่งเน้นกระบวนการด้านการรื้อฟื้นศิลปะการแสดงองค์ประกอบการแสดง รูปแบบการแสดง ความสำคัญของการแสดง โอกาสในการแสดง ทำการบันทึกข้อมูลการขับลื้อ

¹หมายถึงปีตัวผู้ จะให้เสียงกังวานใหญ่และเป็นเสียงต่ำ เป็นปีที่เหมาะสำหรับเสียงของผู้ชาย

²หมายถึงปีตัวแม่ จะให้เสียงแหลมเล็กและเป็นเสียงสูง เป็นปีที่เหมาะสำหรับเสียงของผู้หญิง

เพื่อนำมาวิเคราะห์องค์ประกอบการแสดง การปรับตัวตามบริบททางสังคม

นอกจากนี้ยังศึกษาถึงกระบวนการรื้อฟื้นศิลปะการแสดงตั้งแต่การเรียนการสอน การถ่ายทอด การพัฒนา การเผยแพร่ และการปรับตัวเพื่อให้เกิดความสนใจตามยุคสมัย และพื้นที่ของบริบททางสังคมที่กลุ่มชาติพันธุ์ไทลื้ออาศัยอยู่ ด้วยวิธีการสัมภาษณ์แบบเจาะจง คือ ช่างขับ ช่างปี และผู้อุปถัมภ์การขับลื้อ

นอกจากกลุ่มนักแสดงแล้วกลุ่มผู้อุปถัมภ์ก็มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการสนับสนุนส่งเสริมศิลปิน ช่างขับ ช่างปี รวมถึงการกระตุ้นทำให้เกิดความสนใจของผู้ชมด้วยกระบวนการและวิธีการส่งเสริมกิจกรรมทางด้านศิลปวัฒนธรรมของชุมชนที่ให้ความสำคัญต่อการขับลื้อ ด้วยวิธีการสัมภาษณ์แบบเจาะจงและการสังเกต

ในการวิจัยครั้งนี้นำเอาทฤษฎีทางสังคมวิทยา โครงสร้างหน้าที่นิยมของ Talcott Parsons ทศณะของ Parson ระบบวัฒนธรรม (Cultural System) คือ พลังที่ยึดเหนี่ยว องค์ประกอบของสังคม เพราะเป็นสิ่งที่เชื่อมโยงการปฏิสัมพันธ์ของผู้กระทำเข้าด้วยกัน และนำมาซึ่งบุคลิกภาพของบุคคลและระบบสังคมที่สมบูรณ์ โดยมีแนวคิดเรื่องความจำเป็นทางหน้าที่ 4 ประการ คือ AGIL ประกอบด้วย (1) การปรับตัว (Adaptation) เพื่อให้เข้ากับสถานการณ์สิ่งแวดล้อมต่าง ๆ ได้อย่างเหมาะสม (2) การบรรลุเป้าหมาย (Goal Attainment) ระบบต้องกำหนดและตอบสนองต่อเป้าหมายหลัก (3) การบูรณาการ (Integration) ระบบต้องกำหนดความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบต่าง ๆ และต้องจัดการกับความสัมพันธ์ของหน้าที่พื้นฐานอื่น ๆ (4) การธำรงรักษา (Latency/Pattern Maintenance) ระบบต้องธำรงรักษาฟื้นฟู กระตุ้น สว่าง และสนับสนุนแบบแผนทางวัฒนธรรม เพื่อให้ปัจเจกบุคคลสามารถรักษาแรงจูงใจไว้ (Sirasuntorn, 2013)

การศึกษานี้ใช้ระยะเวลา 6 เดือน ตั้งแต่เดือนมกราคม-กันยายน 2562 ในช่วงเดือนมกราคม-มีนาคม 2562 ศึกษาประวัติศาสตร์ความเป็นมา วัฒนธรรมทางด้านเครื่องแต่งกาย และศิลปะการแสดง กลุ่มชาติพันธุ์ไทลื้อในอำเภอเชียงคำ จากเอกสาร

ตำรา ระหว่างวันที่ 5-11 มีนาคม 2562 ลงพื้นที่การเก็บข้อมูล ด้วยการสัมภาษณ์แบบเจาะจงจากกลุ่มนักแสดงข้างซัป และข้างปี่ เมืองหลวงพระบาง ประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว เดือนเมษายน-สิงหาคม 2562 ลงพื้นที่การเก็บข้อมูล ด้วยการสัมภาษณ์แบบเจาะจงจากกลุ่มนักแสดงข้างซัป และข้างปี่ อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา ส่วนในช่วงเดือนกันยายน-ตุลาคม 2562 วิเคราะห์และนำเสนอข้อมูล

ผลการศึกษา

ประวัติความเป็นมาของการขับลื้อ

การขับลื้อเกิดขึ้นตั้งแต่สมัยพระเจ้าสะหนี่ฟ้า พระเจ้าแผ่นดินของสิบสองปันนา พระองค์สร้างหอปราสาทหลังหนึ่ง บังเอิญมีผึ้งหลวงมาทำรังในวิหาร จึงต้องการไล่ผึ้งให้ออกไปจากหอปราสาท แต่ทำทุกวิถีทางก็ไม่สามารถไล่ผึ้งได้ จึงได้ป่าวประกาศหาคนขับไล่ผึ้ง โดยมีรางวัลเป็นทองคำ จนกระทั่งไปพบช่างขับชาวไทลื้ออาสาขับไล่ผึ้งหลวงโดยการร้องเพลงและมีปี๊บบรรเลงประกอบการร้องเพลง จนสามารถขับไล่ผึ้งหลวงในหอปราสาทออกไปได้ พระเจ้าสะหนี่ฟ้าจึงมอบทองคำเป็นรางวัลแก่ช่างขับชาวไทลื้อ และเรียกการขับร้องนี้ว่า "ขับลื้อ" ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา (Kongmongkon, 2006)

นายประเสริฐ กระกัต (Prasert Krathat, interviewed April 7th, 2019) ได้เล่าเรื่องตำนานของการขับลื้อว่า

ตำนานที่ 1 กล่าวว่า "ลื้อเดินทางให้เจ้านำหน้า เจ้าเมืองลื้อเข้าเฝ้าเจ้าอยู่หัวของจีนเรียกชาวจีนนั้นว่า "หื้อ หรือ จีน" เพราะเมืองลื้อเป็นเมืองขึ้นของจีน เจ้าลื้อไปไหว้เจ้าใหญ่ในหลวง คนลื้อเข้าไปเห็นที่หนึ่ง มีหญิงงามววดำ (ววดาม) เจ้าเมืองลื้อว่าววดามนำเอาไปทำสำกิน เจ้าลื้อกับนายจันทร์ เมื่อเข้าไปไหว้เจ้าหัว (เจ้าใหญ่) เจ้าหัวเลยถามว่า ใครกินสำมา ไม่มีใครรับว่ากิน เจ้าหื้อฮากมาเป็น ถั่วพลู ม่านเป็นมะเขือยาว เจ้าลื้อ ฮากมาเป็นลำเมื่อออกมาจากเข้าเฝ้าแล้ว เจ้าลื้อหายตัวไป นายจันทร์ จึงตามหาเจ้าลื้อ เลยเรียกหา เจ้าลื้อว่า "เจ้าเหี้ยเจ้า"

ตำนานที่ 2 กล่าวว่า "มีหอเจ้าเมือง มีผึ้ง ต่อแตน แมงป่อง สัตว์มีพิษ มาอยู่ในหอญาเจ้าเมือง เอายามาไล่ก็ขับไม่ได้ เอาคาถามาเป่ากับขับไม่ได้ เลยให้ช่างซอ หมอลำ หมอลเล่นขับก็ไม่ไป เพราะไม่เชื่อ "เจ้า" จึงให้คนไทลื้อมาขับ เมื่อคนไทลื้อขับก็เริ่ม

ด้วย "เจ้าเอ๋ยเจ้า" ขับยังไม่จบ สัตว์เหล่านั้นหนีออกไปหมด คนเล่าลือกันว่าคนลื้อสามารถขับไล่ออกไปได้ เลยกกล่าวว่า "เจ้าเหี้ยเจ้า" สามารถเอาชนะศัตรูคู่อาฆาตได้"

การขับลื้อจึงนิยมขับในงานเลี้ยงเทศกาลประจำเมือง เพื่ออัญเชิญเทพดาประจำเมืองและขับในงานมงคล ได้แก่ ทำบุญขึ้นบ้านใหม่ เพื่อปัดเป่าสิ่งชั่วร้าย และยังนำมาเป็นมหรสพอื่น ๆ ตามยุคสมัยของชาวไทลื้ออีกด้วย

ความหมายของการขับลื้อ

การขับ หรือการขับร้อง เป็นวรรณศิลป์หนึ่งของกลุ่มชาติพันธุ์ไทหรือไต ที่มีลักษณะที่แตกต่างกันของกลุ่มชาติพันธุ์ การขับเหล่านี้จะมีจุดมุ่งหมายเฉพาะของการขับที่แตกต่างกันตามหน้าที่ของการใช้ประโยชน์แต่สามารถนำมาแสดงได้ในโอกาสต่าง ๆ เช่น การเลี้ยงเทศกาล การเลี้ยงผี การจับสาว มีการขับประเภทหนึ่งของชาวไทลื้อที่ไม่สามารถหาเจอได้ในกลุ่มไทลื้อเชียงคำ คือ การขับโอง แต่มีการกล่าวถึงการขับโองในกลุ่มของปราชญ์ท้องถิ่น และผู้ที่เคยได้ฟังการขับดังกล่าวมาเมื่อประมาณ 40-50 ปีก่อน ว่าการขับโอง คือการขับที่ใช้ในการกล่าวถึงวิถีชีวิตความเป็นอยู่ การเกี่ยวพาราสีของหนุ่มสาวใช้การขับที่ไม่มีเครื่องดนตรีประกอบเรียกว่า การขับโอง มีจุดเด่นอยู่ที่คำขึ้นต้นว่า "เหลี้ยวเฮี้ยว" หมายถึง นางเหี้ย ใช้เวลาเดินทางไปต่าง ๆ ขับระหว่างเดินทาง เหมือนกับว่า ฟังหน่อย ดังนั้นการขับ การขับโองนี้เป็นการแสดงของกลุ่มไทลื้อที่เรียกว่า "ลื้อยั้ง" ลื้อกลุ่มนี้ไม่นิยมในการอพยพเคลื่อนย้าย แต่มีชีวิตที่ไม่ยุ่งวาย รักความสงบ ไม่นิยมในการคลุกคลีกับผู้อื่นมากนัก (Tapang, 2017)

การขับที่ยังคงมีการอนุรักษ์และรื้อฟื้นให้กลับคืนมา คือ การขับลื้อ เป็นศิลปะการแสดงทางด้านวรรณศิลป์ ใช้ในการแต่งบทร้องและการด้นสดตามความสามารถและประสบการณ์ของนักแสดง แล้วร้องออกมาในรูปแบบของคีตศิลป์ คือมีทำนองที่เป็นลักษณะเฉพาะของกลุ่มชาติพันธุ์ประกอบการเป่าปี่ เรียกว่า ปี่ลื้อ ลักษณะของการขับลื้อจะเป็นการร้องโต้ตอบระหว่างชายหญิง นักแสดงขับลื้อ เรียกว่า ซ่างซัป มีรูปแบบการแสดงด้วยการนั่งขับร้องอยู่บนเวทีหรือพื้นที่ ที่จัดเตรียมไว้สำหรับการแสดง ในการขับลื้อจะมีอุปกรณ์ประกอบการแสดงคือ พัด ใช้สำหรับป้องปากเวลาขับหรือออกเสียง ถือว่าเป็น

อุปกรณ์ที่สำคัญต่อการแสดงและเป็นเอกลักษณ์ของการขับลือสาเหตุที่ป้องกันนั้นเพื่อปกปิดกิริยาการพูดที่แสดงออกจากปากอาจจะไม่เหมาะสม เช่น อาจมีน้ำลายกระเด็นออกมา หรือรูปปากที่แสดงออกไม่สวยงาม อีกประการเพื่อปกปิดความเขินอายของช่างขับ (Tapang, 2017) การขับลือถือเป็นศิลปะการแสดงที่มีความสำคัญต่อความเชื่อและวิถีชีวิต และความบันเทิง โดยมีบทบาทในแต่ละงานต่างกัน ได้แก่

1. การขับลือเชิญเทวดา³ หรือผู้อาวุโสเมืองลงมารับเครื่องสังเวยที่บรรดาลูกหลานได้จัดเตรียมเพื่อถวายให้กับเจ้าเมืองเหล่านั้น หน้าที่ของการขับลือ คือ การเชิญดวงพระวิญญาณของเจ้าเมืองลงมาเพื่อรับรู้ในการกระทำดังกล่าวของเหล่าลูกหลานและชาวเมืองและรับเครื่องถวาย

2. การขับลืออุณเือนใหม่ หรือขับลือในงานทำบุญขึ้นบ้านใหม่ ขับลืออุณเือนแก้ว หรือการขับลือในการบรรพชาสามเณร ซึ่งจะมีรูปแบบในการขับและคำขับที่แตกต่างกัน ได้แก่ การขับลือในงานอุณเือนใหม่ เป็นการขับลือเพื่อกล่าวถึงความเป็นสิริมงคลรูปแบบลักษณะของวัสดุที่นำมาปลูกสร้างบ้านเรือน บัดเป่าสิ่งชั่วร้ายและอวยพรให้เจ้าของบ้านมีความสุขนอกจากนั้นยังขับเพื่อความบันเทิงหลังจากขับในช่วงพิธีดังกล่าวเสร็จสิ้นแล้ว

3. การขับลือในงานอุณเือนแก้ว จะกล่าวถึงพระคุณของแม่พระธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนา การปฏิบัติตัวของสามเณรในระหว่างที่อยู่วัด หรือเป็นการสอนให้สามเณรทราบอันสังคของการบวช และการปฏิบัติตัวระหว่างที่อยู่วัด (Nuan Sangsrichan, interviewed April 7th, 2019)

4. การขับลือในงานโอกาสต่าง ๆ ของหมู่บ้านและชุมชน เป็นการขับลือเพื่อสร้างความบันเทิง ช่างขับจะใช้ปฏิภาณไหวพริบในการขับลือตามสิ่งแวดล้อม และสถานการณ์ที่เกิดขึ้น

ดังนั้น การขับลือจึงเป็นการขับเพื่อการประกอบพิธีกรรม รวมถึงการสร้างความบันเทิงให้กับผู้เข้าร่วมงาน ได้แก่ การขับลือเชิญเทวดา การขับลือการบรรยายคุณประโยชน์ ในงานต่าง ๆ ซึ่งแบ่งเป็นการขับลือในงานอุณเือนใหม่หรือขึ้นบ้านใหม่ การขับลือในงานอุณเือนแก้วหรือบวชลูกแก้ว (Prasert Krathat, Srida Kaewsangthong, Buatong Sangthong, interviewed April 7th, 2019)

ปัจจัยการสูญหายของวัฒนธรรมการขับลือ

1. ขาดผู้สืบทอด การขับลือเป็นการขับร้องตามสมัยนิยมของกลุ่มชาติพันธุ์ไทลื้อมาแต่อดีตสืบต่อจากรุ่นสู่รุ่น เมื่อสังคมเปิดกว้างทางด้านการศึกษาและสิ่งบันเทิงการร้องเพลง ทั้งส่วนกลางของประเทศและการขับร้องของกลุ่มชาติพันธุ์กลุ่มใหญ่โดยรอบชุมชนไทลื้อ การขับลือจึงไม่มีความจำเป็นต่อวิถีชีวิตประจำวันคนรุ่นใหม่จึงขาดความตระหนักถึงความสำคัญของการขับลือที่มีต่อวิถีชีวิตของกลุ่มชาติพันธุ์

2. การประกอบอาชีพเพื่อเลี้ยงครอบครัวให้มีอยู่มีกิน การประกอบอาชีพเพื่อเลี้ยงครอบครัวถือว่าเป็นสิ่งที่สำคัญที่สุดในการดำรงชีวิตของมนุษย์ เมื่อครอบครัวลำบากจึงไม่สามารถคิดเรื่องศิลปวัฒนธรรม ความงดงามของศิลปะในแขนงต่าง ๆ ได้ โดยเฉพาะกลุ่มชาติพันธุ์ไทลื้อที่อพยพมาจากสิบสองปันนาสู่เมืองน่าน และเข้าสู่เชียงคำ ถือว่าการอพยพแต่ละครั้งเป็นการตั้งต้นกับชีวิตและครอบครัวที่จะต้องสร้างขึ้นมาใหม่ให้กินอิ่มท้อง และมีชีวิตที่สุขสบายขึ้นมากกว่าเดิมที่ตนได้พลัดพรากจากสถานที่แห่งนั้นมา การขับลือจึงถูกแฝงอยู่ในการขับร้องช่วงชีวิตหนึ่งของกลุ่มชาติพันธุ์ไทลื้อ ลดการให้ความสำคัญและทำให้คนในท้องถิ่นไม่เห็นคุณค่าของการขับลือดังกล่าว

3. การเปลี่ยนแปลงทางด้านการสื่อสารตามวิถีสังคมจากเกษตรกรรมสู่อุตสาหกรรม ในการทำงานทางด้านการเกษตรกรรมและการหาของป่าของไทลื้อ นอกจากพื้นที่ดังกล่าวจะเป็นพื้นที่ในการประกอบอาชีพเพื่อเลี้ยงครอบครัวแล้ว ยังเป็นพื้นที่ที่ให้หนุ่มสาวได้พบปะพูดคุยกันระหว่างการทำงาน กลุ่มหนุ่มสาวไทลื้อใช้โอกาสนี้ในการขับลือเพื่อเกี่ยวพาราตีของชายหญิง ดังนั้นขับลือจึงเป็นศิลปะการแสดงของคนในท้องถิ่นที่อยู่กับกลุ่ม

³ เทวดาเมือง หมายถึง เจ้าผู้ครองเมืองแต่ละเมืองของสิบสองปันนาที่อยู่ภายใต้การปกครองของหอคำเชียงรุ่งเมื่อตายไปแล้วจะได้รับภรรยาของให้เป็นเทวดาประจำเมือง เพื่อปกป้องรักษาคนในหมู่บ้านหรือเมืองที่ตนอพยพมาแต่เดิมนั้นให้อยู่ดีกินดี มีความสุข ปราศจากอันตรายทั้งปวง (Yothin Khamkaew, interviewed December 14th, 2019)

ชาติพันธุ์ไทลื้อมาอย่างยาวนาน อีกทั้งยังเป็นการวัดระดับความคิด ความสามารถ ปฏิภาณไหวพริบของผู้ชายและผู้หญิงที่จะเป็นคู่ครองในอนาคต เมื่อการประกอบอาชีพดังกล่าวได้ลดบทบาทลง สังคมกลายเป็นสังคมเมืองอุตสาหกรรมทำให้คนเหล่านี้ต้องออกจากบ้านเรือนไปประกอบอาชีพในท้องถิ่นอื่นปรับเปลี่ยนอาชีพมาทำงานทางด้านอุตสาหกรรมเพื่อเลี้ยงดูครอบครัวทำให้การแสดงเหล่านี้หมดไปจากสังคมไทลื้อ แต่ยังคงอยู่ในความทรงจำที่เคยเห็นเคยสัมผัสกับปู่ย่าตายาย ที่เคยใช้การขับลื้อในการจับกัน หรือนำมาแสดงในงานสำคัญของหมู่บ้าน เช่น การเลี้ยงเทวดา

การปรับตัวรูปแบบการแสดงขับลื้อกลุ่มชาติพันธุ์ไทลื้ออำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา และบ้านนายางใต้ สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว

การรื้อฟื้นของศิลปะการแสดงขับลื้อ ในอำเภอเชียงคำ เกิดจากแนวความคิดในการอนุรักษ์ ฟื้นฟูศิลปวัฒนธรรมของคนไทลื้อ ในอำเภอเชียงคำ ของนายจรัส สมฤทธิ์ ได้ปรึกษาหารือกันว่า จะฟื้นฟูศิลปวัฒนธรรมด้านใดของไทลื้อบ้าง จึงเริ่มต้นด้วยสำรวจคนที่เห็นด้วยและมีใจรักศิลปวัฒนธรรมไทลื้อ รวมกลุ่มกันริเริ่มการรื้อฟื้น ได้แก่ นายประดิษฐ์ พวงมาลี นายจรัส สมฤทธิ์ นายทอง พวงมาลี นายมิตร พวงมาลี นายก้อนแก้ว ศรีจันทร์ นายสังเวียน ใจกล้า นายคำ สมฤทธิ์ นายประยูร สมฤทธิ์ (เสียชีวิต) ทั้ง 8 คน มาระดมสมองในการดำเนินงาน นายจรัส เห็นว่าต้องทำแม้ว่าคนอื่นจะคัดค้าน แต่ตนก็ตามหาคนขับลื้อเพื่อที่จะเริ่มต้นในการดำเนินงานเป็นครั้งแรก จึงเริ่มจากการขับลื้อ ได้แสวงหาครูที่เป็นช่างขับ ได้พบกับนายกร นางบัวทอง เป็นคนไทยเหนือสิบสองปันนา (แต่อยู่ในเขตรัฐฉาน) เพื่อมาถ่ายทอดการขับลื้อ การเป่าปี่ลื้อให้กับกลุ่มผู้ที่สนใจ ในปี พ.ศ. 2550 มีวัตถุประสงค์เพื่อสืบสานให้กับลูกหลานได้รู้จักการขับลื้อ เพื่อมิให้สูญหาย ได้มีผู้เข้าร่วมศึกษาการขับลื้อจากบุคคลทั้งสองเป็นจำนวนที่น่าพอใจ ประกอบด้วย นางเมษา สมฤทธิ์ นายประเสริฐ กระกัต นางศรีดา แก้วแสงทอง นางจันทร์หอม จอมจันทร์ นายวิชัย ศรีจันทร์ เป็นต้น ต่อมาการขับลื้อดังกล่าวได้เกิดการพัฒนารุ่งขึ้นจากบุคคลที่เข้ารับการอบรมในครั้งนั้น

ในการจัดการอบรมถ่ายทอดการขับลื้อดังกล่าวทำให้ผู้ที่เข้าร่วมการอบรมกลับมาฝึกฝนศิลปะการแสดงขับลื้อด้วยตนเอง เพื่อที่จะอนุรักษ์การขับลื้อของไทลื้อให้เป็นที่ประจักษ์ จึงเกิดการพัฒนาในแต่ละบุคคลแต่ละกลุ่มอย่างต่อเนื่อง ในด้านของนายประเสริฐ กระกัต นางศรีดา แก้วแสงทอง นางจันทร์หอม จอมจันทร์ ได้รวมกลุ่มช่างขับ บ้านแพด ตำบลน้ำแวน ขึ้นโดยใช้ชื่อกลุ่มว่า สืบสานตำนานไทลื้อ ศึกษาองค์ความรู้ด้านการแสดงเพิ่มเติมจากสื่อออนไลน์ นายวิเชียร ศรีจันทร์ เป็นผู้อำนวยการโรงเรียนบ้านหนองจิ่ง ได้นำความรู้ดังกล่าวถ่ายทอดให้กับนักเรียน แสวงหาความรู้จากสื่อออนไลน์ ครูไทลื้อจากประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ได้จัดรูปแบบการแสดง การถ่ายทอดองค์ความรู้ให้กับนักเรียน และปรับรูปแบบการแต่งบทขับลื้อ การขับลื้อในรูปแบบกลอนแปด จัดวรรคตอนของการขับลื้อให้กระชับผู้ฟังสามารถฟังได้ง่ายขึ้น

บ้านนายางใต้ แขวงน้ำบาก เมืองหลวงพระบาง ยังคงเป็นหมู่บ้านที่ยังรักษาเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของไทลื้อในชีวิตประจำวัน ทั้งการทอผ้า การทำเกษตรกรรม และการขับลื้อ ได้มีการถ่ายทอดจากคนในครอบครัว ซึ่งเป็นช่างขับลื้อจากรุ่นสู่รุ่น ผู้ให้ข้อมูลเรื่องการขับลื้อ คือ นางบัวทอง เพชรดารา ซึ่งได้รับการสืบทอดทางการขับลื้อตั้งแต่อายุ 17 ปี จากบุคคลในครอบครัว โดยมีการคิดเพิ่มเติมจากของเดิมบางส่วน เพื่อเสริมให้การแสดงสมประกอบมากยิ่งขึ้น โดยมีสมาชิกในวงตั้งแต่ 2 คนขึ้นไป ในกรณีของนางบัวทองนั้นมีสมาชิกทั้งหมด 4 คน เป็นผู้ชาย 2 คน ผู้หญิง 2 คน สมาชิกในวงนั้นเป็นบุคคลที่อยู่ในชุมชนเดียวกัน

การขับลื้อ อาจจะเป็นการด้นกลอนสดหรือการคิดไว้ก่อนที่จะนำไปแสดง โดยบุคคลในวงได้ทำการวางแผนนัดแนะกันก่อนที่จะขึ้นแสดง จำเป็นต้องตั้งขันธ์ครูก่อนการแสดงทุกครั้ง ซึ่งประกอบไปด้วย หมาก พลู เหล้า ดอกไม้สีขาว เงินใส่ขัน จำนวนห้าแสนกีบ ปี่ และพัด (Buatong Petdara, interviewed March 14th, 2019)

(รูปจากนางบัวตอง แสงทอง)

รูปที่ 1 ครูผู้ถ่ายทอดการขับลื้อในเชียงคำ ปี พ.ศ. 2550 นางบัวตอง แสงทอง และนายกร แก้วคำแปง

ผลการศึกษาการปรับตัวรูปแบบการแสดงขับลื้อ

จากการปรับตัวและรื้อฟื้นศิลปะการแสดงขับลื้อของอำเภอเชียงคำ ในรอบ 10 ปี ทำให้มีการพัฒนาในด้านการแสดงตามความถนัดของช่างขับ การแสวงหาองค์ความรู้เพิ่มเติม การถ่ายทอด และการคิดค้นรูปแบบการแสดง จึงทำให้เกิดการพัฒนาการขับลื้อออกเป็น 3 กลุ่ม คือ

1. การปรับตัวรูปแบบการขับลื้อมาจากกลุ่มลื้อเมืองเชียงตุง สาธารณรัฐแห่งสหภาพเมียนมา และเมืองคอบ สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ได้แก่ นายแก้ว มาไกล เดิมเป็นคนเมืองเชียงตุง สาธารณรัฐแห่งสหภาพเมียนมา ได้อพยพพร้อมครอบครัวมาตั้งบ้านเรือนที่อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา ได้ส่งเครื่องดนตรีจากเมืองเชียงตุง เพื่อนำมาใช้ที่อำเภอเชียงคำ โดยช่างปีแต่ละคนได้ส่งซื้อปี่ลื้อดังกล่าวจากนายแก้ว มาไกล นอกจากนั้นยังมีช่างปีจากเมืองคอบ คือ นายขอด ศรีใส ที่ยังคงเป่าปี่ลื้อให้กับนักแสดงในลำเนียงขับลื้อเมืองคอบ นางบัวตอง แสงทอง ได้รับการถ่ายทอดการขับลื้อจากครูในเมืองเชียงตุง สาธารณรัฐแห่งสหภาพเมียนมา และนำมาถ่ายทอดให้กับช่างขับ ลูกศิษย์ในอำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา รวมถึงการให้ข้อมูลสัมภาษณ์แก่นักศึกษา อาจารย์ที่ทำงานวิจัยทางด้านการขับลื้ออย่างต่อเนื่อง

2. การปรับตัวรูปแบบการขับลื้อที่มาจากสิบสองปันนา ประเทศสาธารณรัฐประชาชนจีน เป็นกลุ่มช่างขับที่มีจำนวนมากในจังหวัดพะเยาในปัจจุบัน รูปแบบที่ได้รับการสืบต่อกันมา

จากบรรพบุรุษที่อพยพมาจากสิบสองปันนา และได้ทำการแสดงในอดีต ปลูกฝังให้กับกลุ่มช่างขับที่ฟื้นฟูศิลปะการแสดงขับลื้อในช่วง 10 ปี ที่ผ่านมา แบ่งเป็น 2 กลุ่ม คือ กลุ่มที่ได้รับการถ่ายทอดจากบรรพบุรุษ และกลุ่มที่ฝึกฝนเลียนแบบการแสดงจากสื่อออนไลน์

กลุ่มที่ได้รับการถ่ายทอดมาจากอดีต คือ นายนวล แสงศรีจันทร์ นายแสง กันทะ นายประเสริฐ กะกัต นางศรีดา แสงทอง นางจันทร์หอม จอมแก้ว และถ่ายทอดให้กับ นายจรัส สมฤทธิ์ นายโยธิน คำแก้ว นางสาวฐานามาศ หอมน่าน กลุ่มนี้มีความชำนาญในการขับและเล่นดนตรีเนื่องจากได้รับการถ่ายทอดมาเป็นระยะเวลาอันยาวนาน ฝึกฝนตนเองตามรูปแบบครูผู้ถ่ายทอด สามารถประกอบพิธีไหว้ครูที่สืบทอดปฏิบัติต่อกันมา สามารถดันสดและมีเทคนิคเฉพาะตัวในการถ่ายทอดให้กับลูกศิษย์ในการขับลื้อได้อย่างชำนาญ

กลุ่มที่ได้รับการถ่ายทอดจากช่างขับท้องถิ่น และเรียนรู้เพิ่มเติมในสื่อออนไลน์ ได้แก่ นายโยธิน คำแก้ว นายศรารุช เตมีศักดิ์ นางสาวฐานามาศ หอมน่าน เป็นต้น กลุ่มนี้เป็นกลุ่มที่อยู่ระหว่างการฝึกฝนตนเอง เนื่องจากต้องใช้เวลาในการค้นหาความเป็นตัวตน ทั้งระดับเสียง สำเนียงที่จะต้องขับร้องอย่างชัดเจนตามทำนองที่ตนสนใจ

3. การปรับตัวการขับลื้อรูปแบบบูรณาการ ที่ปรากฏเฉพาะในจังหวัดพะเยา การขับลื้อประเภทนี้เกิดจากการปรับตัวของช่างขับรุ่นใหม่ และมืองค์ความรู้ในด้านการเรียนการสอนของ นายวิชัย ศรีจันทร์ ได้ปรับรูปแบบโดยการนำเอาคำภาษาไทยที่สามารถสื่อสารให้กับคนนอกเหนือจากไทลื้อได้เข้าใจง่ายขึ้น โดยเน้นการใช้ภาษาไทยผสมผสานกับภาษาไทยไทลื้อ และการแต่งคำด้วยรูปแบบของกลอน 8 ในการใช้สัมผัสให้ง่ายแก่การเข้าใจ จึงได้รับเกียรติในการแสดงในเวทีระดับประเทศ และต่างประเทศ เช่น สาธารณรัฐประชาชนจีน เมืองสิบสองปันนา และ สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว เป็นต้น

การขับลื้อของ นายวิชัย ศรีจันทร์ เป็นการขับลื้อที่เน้นการทดลองแบบใหม่ หรือค้นคว้าหาวิธีการใหม่ ให้บุคคลทั่วไปสามารถเข้าถึงและเข้าใจการแสดงการขับลื้อได้อย่างง่าย สำหรับสถานการณ์ปัจจุบัน นอกจากการนำกลอน 8 มาแต่ง

เป็นคำขับแล้วยังนำเอาเครื่องดนตรีอื่นมาประกอบการขับ ได้แก่ กลองโกลี้อหรือกลองปุงจาโกลี้อ ที่เรียกว่ากลองสะบัดชัยมาตีเพื่อประกอบการขับลือด้วย ทำให้เกิดความน่าสนใจและขับได้งายขึ้น นอกจากนั้นยังพบการขับลือในรูปแบบกลอน 4 ของนางเมฆา สมฤทธิ์ ที่ได้แนวทางจากนายวิชัย มาปรับปรุงการเรียนการสอน การถ่ายทอดและการแสดงในงานต่าง ๆ อีกด้วย

การขับลือของโกลี้อในอำเภอเชียงคำ ทำให้เกิดการเชื่อมโยงของคนในช่วงวัยชรา วัยกลางคน และวัยรุ่น เกิดการศึกษา แลกเปลี่ยนองค์ความรู้ระหว่างผู้ที่เรียนมาจากสาธารณรัฐประชาชนจีน สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว และโกลี้อในพื้นที่อำเภอเชียงคำ เกิดการเชื่อมโยงองค์ความรู้ของช่างขับช่างปี ในพื้นที่ต่าง ๆ ร่วมกันสร้างเป็นนวัตกรรมของการขับลือเชียงคำ ทำให้เกิดความสนใจจากหน่วยงานองค์กรภาครัฐ สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดพะเยา ผู้จัดการแสดงอิสระ รวมถึงสมาคมโกลี้อนำผลงานดังกล่าวไปสร้างสรรค์ เผยแพร่ในจังหวัดพะเยา จังหวัดใกล้เคียงและชุมชนโกลี้อในสิบสองปันนาตามโอกาสต่าง ๆ เช่น สงกรานต์ งานเวียนเทียนกลางกวีานพะเยา งานช่วงวัฒนธรรมจังหวัดพะเยา ทำให้คนรู้จักการขับลือและช่างขับเพิ่มมากขึ้นทั้งการขับลือแบบดั้งเดิมและการขับลือรูปแบบประยุกต์ในปัจจุบัน กลุ่มคนที่หลากหลายต่างสนใจการขับลือในมิติต่างกันตามรูปแบบโครงสร้างทางสังคม เกิดการการอนุรักษ์ พื้นฟู กระตุ้น สร้างและสนับสนุนอย่างมีส่วนร่วมของคนท้องถิ่น กลุ่มนักวิชาการจากมหาวิทยาลัย สถาบันการศึกษาต่าง ๆ เข้าไปศึกษาสร้างความเชื่อมโยงและความสัมพันธ์กับชุมชนเพื่อให้เห็นความสำคัญและเกิดการปรับตัวของคนรุ่นใหม่ดังกล่าว

4. การปรับตัวรูปแบบการขับลือ บ้านนายงใต้ เป็นการขับลือใช้ประกอบในงานงานประเพณีที่สำคัญ เช่น งานแต่งงาน งานขึ้นบ้านใหม่ งานบวชลูกแก้ว งานสงกรานต์ และเพื่อการท่องเที่ยว งานดังกล่าวเป็นงานที่อยู่ในวิถีชีวิตของกลุ่มชาติพันธุ์โกลี้อที่บ้านนายง การนั่งขับลือของบ้านนายงปีจะอยู่ด้านหน้าของช่างขับ จำนวน 2 เล่า เรียกปีนี้ว่า “ปีเกี้ยว”

องค์ประกอบของการขับลือ

1. ชันครุ เป็นสิ่งยึดเหนี่ยวทางจิตใจของนักแสดง เป็นศูนย์รวมความตั้งมั่นทางจิตใจ และสร้างความเชื่อมั่นในการเรียนการสอน และการแสดงให้กับนักแสดงทุกคน ก่อนจะทำการถ่ายทอดหรือแสดง จะต้องจัดทำชันครุเพื่อบูชาครูอาจารย์เป็นลำดับแรก โดยแต่ละสำนักหรือแต่ละครูก็จะมีรูปแบบในการยกชันครุที่แตกต่างกัน ขึ้นอยู่กับครูที่คณะนักแสดงใช้เป็นที่ยึดเหนี่ยวทางจิตใจ ชันครุประกอบด้วย เทียน 4 คู่ ดอกไม้ เงินชันครุเหล้า ทั้งนี้รายละเอียดของการขึ้นชันครุขึ้นอยู่กับครูของแต่ละคน (Nuan Sangsrichan, interviewed April 7th, 2019) นอกจากนั้นยังมีชันครุที่ประกอบด้วยเครื่องไหว้ครูรูปแบบอื่น ได้แก่ ชันตั้งดอกไม้ 8 ดอก เทียน 8 คู่ เงินชันตั้ง หรือชันครุ 32 บาท เหล้า 1 ขวด น้ำ 1 ขวด น้ำแดง น้ำขาว ผ้าขาว สีเหลืองจัตุรัส ผ้าแดง สีเหลืองม นำปี ดอกไม้ต่าง ๆ วางบนผ้า ผู้ประกอบพิธีรวมถึงนักแสดง ทั้ง 3 คน เป็นผู้ขึ้นชันครุ คนที่เป็นผู้ขับลือประกอบพิธีนำพัดมาพัด เอาเงินมาเสียบที่พัด “เรียกว่า ตบชันตั้ง” (Srida Kaewsangthong, interviewed April 7th, 2019)

2. ปีลือ เป็นเครื่องดนตรีที่สำคัญของช่างขับ ซึ่งจะต้องเป่าประกอบการขับร้อง ปีลือมี 2 แบบ คือ ปีปู้ หรือปีตัวผู้ ใช้เป่าประกอบการแสดงของช่างขับผู้ชาย เสียขลุ่ยจะให้เสียงกว้างกังวาน และปีแม่ ใช้ประกอบการแสดงของช่างขับฝ่ายหญิง เสียขลุ่ยจะให้เสียงแหลมสูง ตัวปีทำมาจากไม้ไผ่ที่เรียกว่าไม้หน่อขม ลิ่นปีทำมาจากทองเหลือง มีลักษณะเฉพาะของปีลือ ปัจจุบันไม่พบช่างทำปีลือในอำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา ต้องสั่งปีดังกล่าวมาจากเชียงตุง สาธารณรัฐแห่งสหภาพเมียนมา ในบ้านนายงพบว่าใช้ปีประกอบการขับเรียกว่า ปีเกี้ยว มีลักษณะผสมผสานของปีปู้ และปีแม่ เป่าพร้อมกันเพื่อประสานเสียงให้เกิดความไพเราะและมีความแตกต่างจากปีลือของเชียงคำ

3. ี องค์ประกอบการแสดงที่บ่งบอกถึงการขับที่เป็นเฉพาะของกลุ่มชาติพันธุ์ คือ ี หรือพัดที่ใช้ประกอบการแสดงขับลือ ทั้งชายและหญิง จะต้องมัดเป็นองค์ประกอบของการขับ ซึ่งพัดจะให้ประโยชน์ต่อการขับ คือ เป็นอุปกรณ์ปิดบังรูปปากเวลาขับซึ่งบางคำพูดนั้นรูปปากจะไม่สวยงาม ทำให้ไม่น่าดู จึงใช้พัดเป็นตัวปิดบังดังกล่าว นอกจากนั้นพัดยังสามารถป้องกันกระเด็นของน้ำลายของนักแสดงในการขับเพื่อไม่ให้

กระเด็นไปถูกผู้ฟังหรือข้างปี ในระหว่างการขับหากมีผู้ฟังสนใจ การขับลือหรือซิ่นซอบก็สามารถเอาเงินให้กับนักแสดงเพื่อเป็นรางวัลแก่ช่างปีและช่างขับโดยเสียใบไฉตรงพัคของช่างขับได้

(รูปจาก สุดาพร นิมาชา)

รูปที่ 2 สถิติการขับลือ บ้านนายางใต้ แขวงน้ำบาก เมืองหลวงพระบาง

4. แต่งกายด้วยชุดทูลื้อ ผู้ชายและผู้หญิงสวมเสื้อป้าย ทำมาจากผ้าฝ้ายสีดำ ผู้หญิงนุ่งซิ่น เรียกว่าซิ่นลือ ลายน้ำไหลของอำเภอเชียงคำ โปกศึระชะด้วยผ้าฝ้ายสีขาวสำหรับหญิงที่มีครอบครัว หญิงที่ยังไม่แต่งงานโปกศึระชะด้วยผ้าฝ้ายสีชมพู ผู้ชายนุ่งกางเกงเรียกว่ากางเกงสะดอสีดำ โปกศึระชะด้วยผ้าฝ้ายสีขาว ทั้งชายและหญิงสะพายย่ามแดง เรียกว่า ถงปา นอกจากนี้ การแต่งกายยังสามารถแต่งกายตามสมัยนิยม หรือโอกาสในการแสดงได้

หน้าที่และความหมายของการขับลือ

1. การขับลือเชิญเทวดา ชาวลือเชียงคำมีอาชีพทางการทำนา ทำสวน มีจารีตประเพณีนับถือผีต่างกันเพียงเล็กน้อย เช่น ลือเมืองพง นับถือผีกินหมู ส่วนลือบางพวกนับถือผีกินวัวต่างแยกกันอยู่ เป็นหมู่บ้านตามประเภทของผีที่ตนนับถือ แต่ลือทุกเผ่าเหล่านี้ นับถือศาสนาพุทธพร้อมกันกับนับถือผี ขนบธรรมเนียมการเลี้ยงผีเมือง 3 ปีต่อหนึ่งครั้ง เครื่องเช่น ใช้หมู เริ่มทำพิธีในเดือน 7 หรือเดือนพฤษภาคม มีการเล่นการพนัน ปิดเฉลวที่ประตูหมู่บ้าน 3 วัน เรียไรเงินจากชาวบ้านทุกครอบครัวนำไปซื้อหมูตัวใหญ่ทำการฆ่า ต้มให้สุก นำไปเซ่นผีที่นับถือของตนที่ศาลเจ้าข้างหมู่บ้าน เสร็จแล้วเอาเลี้ยงกันในที่นั้นจนหมด ไม่ยอมให้เหลือกลับไปบ้าน งานนี้จะเป่าปี่ตีฆ้อง อัญเชิญผีเมือง เข้าทรงหญิงซึ่งถือเป็นที่นั่งแล้วไต่ถามถึงความ เป็นไปของบ้านเมืองและเหตุการณ์อนาคต ซึ่งเกี่ยวกับ

ผลประโยชน์ของเขา กำหนดงานเลี้ยงผีของชาวลือบางพวกปีละครั้ง บางเมือง 2 ปีต่อครั้ง ครั้งละ 3 วัน ลือเมืองลำเลียงผีเป็นเวลา 7 วัน ทุก ๆ 3 ปี หม่อมสาวพากันแต่งกายด้วยเสื้อผ้าที่สวยงาม นำเรือออกพายร้องเพลงขับโต้ตอบกันไปตามลำแม่น้ำเวลากลางคืนมีการโยนบ่ากอน (ถุงผ้าใส่เม็ดมะขาม) เล่นไล่จับกันข้างกองไฟกลางลานบ้านทั้งหญิงชาย (Aongsakul, 1999)

การขับลือในพิธีเชิญเทวดาประจำเมือง ช่างขับมีหน้าที่ในการขับเพื่อเชิญเทวดาประจำเมือง ผู้ที่เคยปกครองรักษาเป็นนักรบตั้งแต่เป็นมนุษย์บุกเบิกเมืองที่สิบสองปันนา หลังจากนั้นได้เสียชีวิตลง บุคคลเหล่านี้จะได้รับการยกย่องให้เป็นเทวดาประจำเมือง มีศาลในหมู่บ้านสร้างเป็นรูปเคารพขนาดใหญ่ตามแต่ความสามารถของคนในหมู่บ้านร่วมกันสร้าง การจัดงานไหว้เทวดาประจำปีจะจัดขึ้นตามความเชื่อและขนบในการเลี้ยงเทวดา มีระยะเวลาและการจัดทำเครื่องสังเวยที่ต่างกัน

2. การขับลืออุ้นเฮือนใหม่ หรือซิ่นบ้านใหม่ การอุ้นเฮือนใหม่ หมายถึงการทำบุญขึ้นบ้านใหม่ของชาวไทลื้อ ซึ่งถือว่าเป็นการทำบุญที่มีความสำคัญต่อเจ้าของบ้านซึ่งจะเป็นผู้ที่อาศัยอยู่ในบ้านดังกล่าวพร้อมกับครอบครัว ดังนั้นต้องมีการประกอบพิธีดำเนินงานเพื่อปัดเป่าสิ่งชั่วร้าย สร้างความเป็นมงคล และเฉลิมฉลองในการกระทำอันเป็นมงคลดังกล่าว ชาวบ้านที่ได้รับเชิญก็จะเข้าร่วมงานขึ้นบ้านใหม่หรืออุ้นเฮือนใหม่ ตามที่เจ้าภาพได้เชิญเข้ามาร่วมงาน

ในการขับลือ เจ้าภาพจะเป็นคนจัดเตรียมขันครูประกอบการไหว้ครูก่อนการแสดงขับเรื่อง บ้านใหม่ ก่อนการขับลือจะต้องประกอบพิธีช้อนขวัญกลางบ้าน ให้ชาวบ้านช้อนขวัญด้วยสวิงกลางบ้าน นำช้องไว้ที่เอวแล้วเก็บเอาสิ่งที่ช้อนได้ใส่ในช้องนั้นด้วยวิธีการสมมุติ ให้ความหมายถึงการขับไล่สิ่งชั่วร้ายออกจากบ้านซึ่งสิ่งชั่วร้ายนั้นมากับวัตถุที่นำมาสร้างบ้านบรรยายเรื่องราวของการสร้างบ้าน โครงสร้างของบ้านตั้งแต่การสร้างหลังคาใช้ไม้กั้น ใช้คาก่อน สร้างซื่อ สร้างเสาบ้าน สร้างตัวบ้าน ซึ่งเป็นการขับเพื่อบรรยายวิธีการสร้างบ้านทั้งหมด เมื่อช้อนแล้วจึงเป็นการขับลือ ตั้งแต่เวลาประมาณ 09.00-12.00 น. รูปแบบการขับและการอุ้นเฮือนใหม่ดังกล่าวเป็นรูปแบบโบราณที่

ปัจจุบันได้เลื่อนหายไปแล้ว (Nuan Sangsrichan, interviewed April 7th, 2019)

3. การขับลื้ออุ้นลูกแก้ว หรือบรรพชาสามเณร นิยมกระทำการอุ้นลูกแก้วในช่วงเดือนเมษายน เป็นการทำบุญเพื่อเตรียมตัวให้กับผู้ที่บวชเป็นสามเณรในการศึกษาหาความรู้ในพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธศาสนา ได้แสดงความกตัญญูต่อบิดามารดา เพื่อให้ผลบุญานิสงค์ของการบวชต่อพ่อและแม่ ในพิธีดังกล่าวเจ้าภาพจะเชิญช่างขับเพื่อเป็นผู้ขับในการสอนลูกแก้วถึงพระคุณของพ่อแม่ การปฏิบัติตัวเมื่อเข้าสู่ร่มพระพุทธศาสนา ดังนั้นช่างขับจะต้องมีความรู้เรื่องพระธรรมคำสั่งสอนขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า บุญคุณของพ่อแม่ และเครื่องประกอบพิธีที่ใช้ในการอุ้นลูกแก้ว และนำมาประยุกต์ใช้กับโหวการขับ

4. การขับลื้อจิบสาว หรือขับเหยาะสาว เป็นการขับที่มีมาแต่โบราณของคนไทลื้อ การขับประเภทนี้จะขับตอนเช้าป่า เรียกว่าขับเถื่อน เพื่อไปหาของป่า ขับตอนทำไร่ ทำสวน เลี้ยงควาย ตอนทำงานค้าขาย เป็นต้น การขับนี้เรียกว่า “ขับเหยาะสาว” ผู้ชายจะเป็นคนขับเพื่อจะเกี้ยวพาราสีหญิงสาวที่ตนพึงพอใจ ด้วยโหว และขับโดยใช้เครื่องดนตรีคือ ปี่ 2 เล้า เป่าพร้อมกัน เรียกว่า “ปี่เกี้ยว” เมื่อหญิงสาวพึงพอใจก็จะขับตอบโต้กลับมาหาฝ่ายชายดังกล่าว (Saeng Kaewkantha, interviewed April 7th, 2019)

5. การขับประเภทอื่น ๆ เป็นการแสดงตามงาน หรือโอกาสต่าง ๆ ของผู้ที่เชิญให้ไปแสดง เช่น การแสดงให้กับหน่วยงานภาครัฐ โรงเรียนหรือสถานศึกษาต่าง ๆ การขับดังกล่าวจะใช้ปฏิภาณไหวพริบในการด้นสดเพื่อให้เข้ากับงานและสถานการณ์ในขณะนั้น

6. ลำดับขั้นตอนในการแสดง ประกอบด้วย

1) การฟายครูหรือการไหว้ครู เป็นการสร้างความมั่นใจให้ช่างขับและช่างปี่ โดยเชื่อว่าครูบาอาจารย์จะมาช่วยให้มีสติปัญญาสามารถจดจำคำขับต่าง ๆ ได้

2) เกริ่น เป็นการเตรียมความพร้อมของช่างปี่และช่างขับ โดยช่างปี่จะเป่าปี่เกริ่นทำนองนำเพื่อเป็นการตั้งเสียงให้ช่างขับ เมื่อช่างขับหาระดับเสียงได้ก็จะขึ้นบทเกริ่นของช่างขับว่า “เจ้าเฮยเจ้า . . . เฮย” เพื่อเป็นการเปรียบเทียบกับเสียงปี่

3) ขับ เป็นการเล่าเรื่องราวต่าง ๆ เป็นทำนอง โดยมีปีบรรเลงทำนองคลอการขับไปจนจบเพลง ภาษาที่ใช้ในการขับเป็นภาษาไทยลื้อ

4) แซ่ย เป็นการเปิดโอกาสให้ผู้ชมมีส่วนร่วม โดยเฉพาะการเปลี่ยนวรรคตอนของเนื้อหา ช่างขับจะทิ้งจังหวะให้ปีดำเนินทำนอง โดยผู้ชมสามารถ “แซ่ย” เพื่อให้กำลังใจแก่ช่างขับและช่างปี่ ซึ่งผู้ฟังจำเป็นต้องรู้จังหวะในการแซ่ย นิยมแซ่ยตอนจบลงแต่ละบท

5) บทลงท้าย เป็นการส่งสัญญาณให้รู้ว่าจบเพลง โดยช่างขับจะขับว่า “ก็ยั้งเห . . . นอ” เพื่อให้ช่างปี่ทราบทั้งหมด เนื้อหาที่จะขับแล้ว หรือจบเพลงของช่างขับคนนั้น ๆ แล้ว เพื่อจะได้เปลี่ยนช่างคนใหม่ต่อไป

6) ก่อนที่ช่างขับคนใหม่จะขับ ช่างปี่ก็จะเกริ่นเพื่อเป็นการเตรียมความพร้อมของช่างปี่ และช่างขับ เมื่อช่างขับหาระดับเสียงได้ ก็จะขึ้นบทเกริ่นของช่างขับว่า “เจ้าเฮยเจ้า . . . เฮย” เพื่อเป็นการเทียบเสียงกับปี่ และมีลำดับการแสดงในขั้นตอนต่าง ๆ เหมือนกับช่างขับคนแรก (Phra Nakorn Phanyawachiro (Prangrid), 2011)

7) จบ เป็นการยุติการขับทั้งหมด เมื่อช่างขับได้ขับเรื่องราวต่าง ๆ จนจบเนื้อหาหรืองานได้เสร็จสิ้นแล้ว ก็จะยุติการขับทั้งหมด (Foosri, n.d.)

สรุปผลและอภิปรายผล

การขับลื้อ เป็นศิลปะการแสดงทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ไทลื้อ บ่งบอกความเป็นลื้อได้อย่างชัดเจน ไม่ว่าจะกลุ่มชาติพันธุ์ไทลื้อจะอาศัยอยู่ในพื้นที่ใดบนโลกนี้ก็ตามจะนำเอาความเป็นไทลื้อคงอยู่รักษาและพัฒนาให้เข้ากับสังคมอย่างเด่นชัดท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงของสังคมและบริบทรอบข้าง เป็นการรักษาความเป็นไทลื้อที่อยู่ในการขับลื้อ คือ ภาษาพูดที่ใช้การสื่อสารกันเฉพาะกลุ่ม แต่ให้เป็นทำนองหรือบทด้วยกลอนรูปแบบใดก็ได้แต่ให้มีความสัมผัสคล้องจอง (Mesa Somrit, interviewed April 7th, 2019) การไม่บังคับรูปแบบกลอนจึงทำให้สามารถพัฒนาการขับลื้อในรูปแบบต่าง ๆ ของช่างขับให้เข้ากับเครื่องดนตรีที่เรียกว่าปี่ลื้อได้อย่างลงตัวทั้งทำนองเพลงและเสียงคนขับ

ปีลื้อ เป็นเครื่องดนตรีที่ใช้ประกอบการขับให้เกิดความไพเราะ ช่างปีจะเอาปีตัวเมียให้กับช่างขับที่เป็นหญิง ปีตัวผู้เป็นปีเป่า ประกอบการขับของผู้ชาย พบในอำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา ในบ้านนาช่างใต้ แขวงน้ำบวกราชธานี สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว พบการเป่าปีที่เรียกว่า ปีเกี้ยว โดยใช้ปีตัวผู้และตัวเมียเป่าพร้อมกันทั้งสองเลา ส่งผลต่อรูปแบบการแสดงคือการเป่าปีเกี้ยว ช่างขับจะต้องนั่งด้านหลังปี แต่การเป่าปีรูปแบบของเชียงคำ ปีจะอยู่ทางด้านซ้ายของช่างขับ การขับแต่ละครั้งนิยมขับเป็นเรื่องราวโดยให้ช่างขับ ขับในเรื่องของตนเองให้จบเรื่องจึงจะสามารถเริ่มขับใหม่สำหรับช่างขับ คนต่อไป

รูปแบบการขับลื้อของอำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา ประกอบด้วย 3 รูปแบบ คือ (1) รูปแบบการขับลื้อที่ได้รับการสืบทอดมาจากลื้อในเมืองเชียงตุง สาธารณรัฐแห่งสหภาพเมียนมา และเมืองคอบ สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว รูปแบบการขับลื้อที่มาจากสิบสองปันนา สาธารณรัฐประชาชนจีน เป็นกลุ่มช่างขับที่มีจำนวนมากในจังหวัดพะเยาในปัจจุบัน (2) รูปแบบการขับลื้อที่ได้รับการสืบทอดกันมาจากบรรพบุรุษที่อพยพมาจากสิบสองปันนา และเรียนรู้เพิ่มเติมในสื่อออนไลน์ (3) รูปแบบการขับลื้อแบบบูรณาการที่ปรากฏเฉพาะในจังหวัดพะเยา การขับลื้อประเภทนี้เกิดจากการปรับตัวของช่างขับรุ่นใหม่ และมีองค์ความรู้ในด้าน การเรียนการสอน ของนายวิชัย ศรีจันทร์ ได้ปรับรูปแบบโดยการนำเอาคำภาษาไทยที่สามารถสื่อสารให้กับคนนอกเหนือจากไทยลื้อได้เข้าใจง่ายขึ้น โดยเน้นการใช้ภาษาไทยผสมผสานกับภาษาไทยลื้อ และการแต่งคำด้วยรูปแบบของกลอน 8 ในการใช้สัมผัสให้ง่ายแก่การเข้าใจ จึงได้รับเกียรติในการแสดงในเวทีระดับประเทศและต่างประเทศ เช่น สาธารณรัฐประชาชนจีน เมืองสิบสองปันนา และสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว

รูปแบบการขับลื้อของบ้านนาช่างใต้ แขวงน้ำบวกราชธานี สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว เป็นการขับลื้อที่ได้รับการถ่ายทอดมาจากครอบครัวซึ่งเป็นครอบครัวช่างขับ แต่การบรรเลงปีประกอบการแสดง โดยช่างปีภายในหมู่บ้าน ลักษณะเด่น คือ ใช้ปี 2 เลา ประกอบการแสดงเรียกว่าปีเกี้ยว

ในการแสดงทั้ง 2 พื้นที่ เป็นการบ่งบอกถึงความเป็นไทยลื้อทางด้านภาษา การแต่งกาย ศิลปะการแสดง กระบวนการในการ

ขึ้นชั้นครูก่อนทำการแสดง การถ่ายทอด รวมถึงอุปกรณ์ที่ใช้ พัด ปี และการแต่งกายแบบไทยลื้อ ที่มีส่วนร่วมและแสดงความเป็นตัวอย่างเด่นชัด ดังนั้นจึงสรุปว่าการรื้อฟื้นและปรับตัวของศิลปะการแสดงกลุ่มชาติพันธุ์ไทยลื้อ กรณีศึกษา การขับลื้อ ขึ้นอยู่กับบริบททางสังคมและสิ่งแวดล้อมของแต่ละพื้นที่

การรักษาส่งเสริมความเป็นชาติพันธุ์มีการศึกษาเรียนรู้ตลอดชีวิตของช่างขับและช่างปี เป็นการศึกษารับรู้ตลอดชีวิตด้วยการทดลอง ปรับตัวให้เข้ากับสภาพสังคมและสิ่งแวดล้อมตามรูปแบบของปรัชญาการศึกษาพัฒนาการ (Progressivism) ซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงที่ไม่หยุดนิ่งอยู่กับที่ เกิดการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลาตามองค์ประกอบทางสังคมและวัฒนธรรม มีการปรับปรุงรูปแบบการแสดงใหม่อยู่เสมอให้เข้ากับสถานการณ์ในปัจจุบัน และได้รูปแบบการแสดงที่แตกต่างไปจากเดิมภายใต้โครงสร้างของรูปแบบการแสดงของกลุ่มชาติพันธุ์ที่ปฏิบัติ สืบทอดต่อกันมา (Progressivism, n.d.)

การขับลื้อ เป็นการขับที่สามารถขับร้องได้ตามสถานการณ์ วิธีการนี้เรียกว่าต้นสด ขับลื้อสามารถพัฒนารูปแบบการแสดงออกไปได้อีกหลายทาง ได้แก่ ในการปรับรูปแบบวรรคตอนของการขับร้อง เช่น กลอนแปด กลอนสี่ แต่ยังคงอยู่ในทำนองเพลงเดิมดนตรีขับลื้อสามารถนำมาบูรณาการเข้ากับเครื่องดนตรีสากลได้เพื่อใช้ในการขับร้องและประกอบการแสดงในงานต่าง ๆ แม้แต่การนำกลองพื้นบ้านมาตีประกอบการขับลื้อก็ได้ นอกจากนี้ยังสามารถทำการปรับเปลี่ยนจากการแสดงแบบนั่งมาลุกขึ้นยืนร้องและรำไปพร้อมกันได้อีกด้วย ซึ่งทั้งหมดต้องมีพื้นฐานมาจากการขับลื้อแบบดั้งเดิมก่อนการนำมาบูรณาการ เพราะในอดีตการขับลื้อดังกล่าว สามารถนำมาขับในชีวิตประจำวันเพื่อสร้างความบันเทิงระหว่างการเล่นของป่า และการจับสวหรือเกี้ยวพาราสี

การรื้อฟื้นขับลื้อของอำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา เมื่อวิเคราะห์ตามโครงสร้างหน้าที่นิยมของ Talcott Parsons เป็นการใช้ระบบวัฒนธรรมในการเชื่อมโยงความสัมพันธ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ความเป็นไทยลื้อเข้าด้วยกัน โดยใช้แนวคิดเรื่องความจำเป็น 4 ด้าน คือ การปรับตัวเพื่อให้เข้ากับสถานการณ์ทางสังคมของจังหวัดพะเยา ตามยุคสมัยและเศรษฐกิจทางสังคม รวมถึงการปรับตัวให้เข้า

กับท้องถิ่นเกิดความกลมกลืนในวัฒนธรรมและหลอมหลวมเป็นหนึ่งเดียวของความเป็นไทลื้อจนกลายเป็นกลุ่มวัฒนธรรมที่เข้มแข็งที่สุดของอำเภอเชียงคำ โดยมีเป้าหมาย (Goal Attainment) คือ สร้างความเป็นตัวตนของไทลื้อให้เกิดการยอมรับ โดยการสร้างระบบการเรียนการสอน การถ่ายทอดการขับลื้อจากคนรุ่นก่อนสู่คนรุ่นปัจจุบันให้ขับลื้อได้ นำไปแสดงในงานสำคัญต่าง ๆ ของไทลื้อ เมื่อพบจุดอ่อนหรือข้อบกพร่องจึงทำการแก้ไขโดยการบูรณาการ (Integration) องค์ความรู้ของตนที่ได้รับกับองค์ความรู้ทางด้านภาษาไทยหรือภาษาปัจจุบันสร้างเป็นบทกลอน ทำนอง เพื่อให้ง่ายต่อการเรียนการสอน การถ่ายทอด และการเรียนรู้ทั้งครูและผู้เรียน รวมถึงสื่อสารให้กับคนอื่นได้เข้าใจมากขึ้น โดยที่ยังคงรักษารักษาวัฒนธรรม สนับสนุนการขับลื้อของกลุ่มชาติพันธุ์และสร้างรายได้ให้กับชุมชนและนักแสดงเป็นแรงจูงใจในการดำเนินงาน ในขณะที่เดียวกันการขับลื้อของบ้านนาอาจได้ สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว เน้นการธำรงรักษาการขับลื้อที่ตนเองได้รับการถ่ายทอดจากครอบครัวโดยที่ไม่ได้เกิดการถ่ายทอดให้กับรุ่นต่อไป แต่การธำรงรักษานี้ยังคงอยู่ในกลุ่มของครอบครัวที่เป็นนักแสดงขับลื้อ เกิดการปรับตัวนอกจากการขับลื้อแสดงในงานหรือประเพณีของหมู่บ้านก็นำเอาการแสดงขับลื้อมาแสดงต้อนรับนักท่องเที่ยวเพิ่มเติม เพื่อเป็นการสนับสนุนการขับลื้อและสร้างรายได้ให้กับนักแสดงต่อไป

ข้อเสนอแนะ

ควรมีการศึกษาด้านดนตรีของการขับลื้อแล้วนำมาสร้างสรรค์เป็นผลงานทางวิชาการประเภทนวัตกรรมการศึกษา คำขับเพื่อสร้างเป็นนวัตกรรมการสื่อสารให้คนทั่วไปได้เข้าใจและรับรู้ ชิมขับศิลปวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์อย่างเข้าใจ นอกจากนี้ควรมีการศึกษาด้านวรรณกรรมที่ใช้ในการขับลื้อและสืบทอดจนมาถึงในปัจจุบันเพื่อปรับมาเป็นการเรียนการสอน และการถ่ายทอดให้กับเยาวชนและผู้สนใจต่อไป

กิตติกรรมประกาศ

การรื้อฟื้นของศิลปะการแสดงกลุ่มชาติพันธุ์ไทลื้อ กรณีศึกษา การขับลื้อ เป็นโครงการย่อยภายใต้โครงการบูรณาการวิจัย 1 คณะ 1 โมเดล คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์และศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยพะเยา ปีงบประมาณ 2562 เรื่อง การพัฒนาแนวทางการบริหารโครงการวิจัย

กรณีศึกษาความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมระหว่างไทลื้อในจังหวัดพะเยา และไทลื้อแขวงหลวงพระบาง สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ขอขอบพระคุณคณะผู้บริหารโครงการและผู้ร่วมดำเนินโครงการทุกท่าน

References

- Aongsakul, S. (1999) *Encyclopedia of Thai culture (Northern) Book 12 Cultural Encyclopedia Foundation (สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ เล่ม 12 มุลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์ จัดพิมพ์เนื่องในพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระเกียรติพระชนมพรรษา 6 รอบ 5 ธันวาคม 2542)*, Bangkok: The Siam Commercial Bank, Limited. (in Thai)
- Apakom, R., et al. (2000) *Thai Lue (ไทลื้อ)*, Bangkok: Ministry of Culture, Chiang Mai Bangkok. (in Thai)
- Foosri, W. (n.d.) *The book of social sciences, religion and culture, the history of Thai Lue singing (หนังสืออ่านประกอบกลุ่มสาระการเรียนรู้ สังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรมประวัติศาสตร์ความเป็นมาของการขับลื้อ)*, Phayao: Anuban Chiangkham School (Wat Prathat Sobwan) Primary Educational Service Area 2. (in Thai)
- Inthaniwet, A. (2014) *The study of collecting in cultural knowledge in "Khab Lue" (การศึกษารวบรวมองค์ความรู้ทางวัฒนธรรม เรื่อง "ขับลื้อ")*, Bangkok: Ministry of Culture. (in Thai)
- Kongmongkon, N. (2006) *Khab Lue: A case study of Chiang Kham district and Chiang Muan district, Phayao province (ขับลื้อ: กรณีศึกษา อำเภอเชียงคำและอำเภอเชียงม่วน จังหวัดพะเยา)*, Master's thesis, Kasetsart University. (in Thai)
- Phra Nakom Phanyawachiro (Prangrid), et al., (eds.). (2011) *Thai Lue ways, Sipsongpanna (วิถีไทลื้อ เมืองสิบสองพันนา)*, Chiang Mai: The Project of Establishing Buddhist Center Study in Neighbors Mahachulalongkomrajavidyalaya University Chiang Mai Campus. (in Thai)
- Setthaku, R. (2014) *The Sipsongpanna Chronicle during World War II (คำวเล็กลองสิบสองแลเจ้าแผ่นดินตนชื่อเจ้าหม่อมผาดางนอรแรแลยิวลื้อ: บันทึกประวัติศาสตร์สิบสองปันนามัยสงครามโลกครั้งที่ 2)*, *Journal of Fine Arts*, vol. 5, no. 1, pp. 125-158, Available: <https://so02.tci-thaijo.org/index.php/fineartsJournal/article/view/77238/61991> [15 October 2019] (in Thai)
- Sirasuntom, P. (2013) *Concept, theory and technique for social development practice (แนวคิด ทฤษฎี เทคนิค และการประยุกต์เพื่อพัฒนาสังคม)*, Bangkok: Chulalongkorn University. (in Thai)

Tapang, R. (2017) Music and Thai Lue ethnic plays at Chiang Kham (ดนตรีและการละเล่นชาติพันธุ์ไทลื้ออำเภอเชียงคำ), *Journal of Arts and Culture Chiang Mai Rajabhat University*, vol. 2, no. 1, pp. 57-69. (in Thai)

Progressivism (ปรัชญาการศึกษาพัฒนาการนิยม). (n.d.) Available: https://www.baanjomyut.com/library_2/educational_philosoph/05.html?fbclid=IwAR26q8PhmwiT2daesm70y-wQ3yt_qIHblO4IUa5RDhitzXWwIbNun0H1-vA [8 October 2019] (in Thai)

Interviewer

Buatong Petdara, interviewed March 14th, 2019

Jarat Somrit, interviewed April 7th, 2019

Mesa Somrit, interviewed April 7th, 2019

Nuan Sangsrichan, interviewed April 7th, 2019

Prasert Krathat, interviewed April 7th, 2019

Prasert Krathat, Srida Kaewsangthong, Buatong Sangthong, interviewed April 7th, 2019

Saeng Kaewkantha, interviewed April 7th, 2019

Srida Kaewsangthong, interviewed April 7th, 2019

Yothin Khamkaew, interviewed April 7th, 2019

Yothin Khamkaew, interviewed December 14th, 2019

Research Article

พัฒนาการการรวมกลุ่มของแฟนคลับชายรักชายต่อการประกวดนางงาม: จากนางสาวสยาม

สู่ มิสยูนิเวิร์สไทยแลนด์**

สุเมธ ชัยไธสง, สมสุข หินวิมาน

The Community Development of Male Homosexual Fan Club toward Beauty Queen Pageant: From Miss Siam to Miss Universe Thailand

Sumate Chaithaisong^{1*}, Somsuk Hinviman²

¹Ph.D. Student, Faculty of Journalism and Mass Communication, Thammasat University, Bangkok Thailand

²Faculty of Journalism and Mass Communication, Thammasat University, Bangkok Thailand

*Corresponding author; email: summate.c@ku.ac.th

Received: March 25, 2020

Revised: June 13, 2020

Accepted: June 15, 2020

Published: June 29, 2020

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่ออธิบายการเปลี่ยนแปลงกลุ่มผู้รับสารการประกวดนางงามระดับชาติในยุคต่าง ๆ จากการประกวดนางสาวสยาม นางสาวไทย จนถึงมิสยูนิเวิร์สไทยแลนด์ ด้วยแนวคิดเรื่องแฟน (Fan) แฟนคอม (Fandom) ที่มุ่งอธิบายความชื่นชอบต่อดัชนีนางงาม และแนวคิดเรื่องตัวตนและอคติทางเพศ (Identity and Gender Bias) ที่มุ่งอธิบายเรื่องตัวตนและการถือบทบาททางเพศ โดยการศึกษาเชิงคุณภาพแบบผสมผสาน คือ การวิจัยเอกสาร (Documentary Research) การสัมภาษณ์บุคคลผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informant) และจากการสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participatory Observation) โดยผู้วิจัยเป็นส่วนหนึ่งของข้อมูลร่วมกับการใช้แนวทางอัตชาติพันธุ์วรรณนา (Autoethnography) ซึ่งให้ความสำคัญกับการย้อนทบทวนตัวตนผู้ศึกษาร่วมกับผู้ถูกศึกษาเป็นหนึ่งในการนำเสนอข้อมูล เพื่อตรวจสอบพัฒนาการของกลุ่มแฟนผู้ชื่นชอบการประกวดนางงามที่ถือเพศสภาพแบบชายรักชาย ผลการวิจัยโดยพิจารณาตามลำดับการก่อตัวของผู้รับสารที่มีลักษณะเป็น “ผู้ชื่นชอบ” (Preferences) แฟน (Fans) และแฟนคลับ (Fan Club) การประกวดนางงาม อาจแบ่งได้เป็น 3 ยุค ได้แก่ “ยุคจากดอกไม้ของชาติสู่ความบันเทิงของบุรุษเพศ” “ยุคจากผู้รับสารเข้าสู่การเป็นแฟนปัจเจกของชายรักชาย” และ “ยุคจากแฟนปัจเจกเข้าสู่การเป็นแฟนคลับของกลุ่มชายรักชาย” โดยในยุคนางสาวสยามนั้นนางงามมีฐานะเป็นสื่อบุคคลเพื่อการประชาสัมพันธ์รัฐธรรมนูญและมีกลุ่มผู้ชื่นชอบหลักเป็นบุรุษเพศ จนมีสมยานามว่าการประกวดนางงามเป็น “สถาบันผลิตเมียเก็บ” ให้กับชายผู้มีอำนาจในสังคม แม้กลุ่มบุรุษเพศที่เป็นแฟนนางงามจะยังมีปรากฏอยู่ในปัจจุบันแต่เป็นจำนวนไม่มากนัก โดยตัวแปรสำคัญที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงคือภาพลักษณ์นางงามในยุคปัจจุบันที่มีลักษณะเป็นผู้หญิงเหนือจินตนาการ (Extraordinary Women) สวนทางกับบรรณนิยมความชอบของผู้รับสารบุรุษเพศส่วนใหญ่ที่ชื่นชอบสตรีเพศตามมาตรฐานความงามแบบ “ผู้หญิงสวยใสราวกับธรรมชาติสวยงาม” (Ordinary Woman) ทว่าความเป็นผู้หญิงเหนือจินตนาการนั้นสอดคล้องกับบรรณนิยมของแฟนปัจเจกและแฟนคลับชายรักชาย อันเป็นหนึ่งในตัวแปรให้เกิดยุคที่สองคือพบหลักฐานการเข้ามาของ “ผู้ชื่นชอบ” คล้ายผู้ถือเพศสภาพแบบชายรักชายในฐานะแฟนปัจเจก และปัจจุบันพบว่ายังมีการดำรงอยู่ของแฟนกลุ่มนี้เนื่องจากความต้องการรักษาอำนาจการเลือก

**บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของการวิจัยเรื่อง “การสื่อสารอัตลักษณ์ทางเพศของกลุ่มแฟนคลับนางงาม: ศึกษากรณีแฟนคลับชายรักชายต่อการประกวดมิสยูนิเวิร์สไทยแลนด์”

เสพเนื้อหาสารนางงามเฉพาะเท่าที่ตนสนใจโดยไม่สนใจเข้าร่วมกลุ่มสังคมแฟนคลับ ทั้งยังพบข้อจำกัดในการเข้าถึงสื่ออินเทอร์เน็ต ข้อจำกัดเรื่องทุนทางเศรษฐกิจและทุนเวลาในการเข้าสู่พื้นที่แฟนคลับทั้งในพื้นที่ออนไลน์และพื้นที่ทางกายภาพ ตลอดจนบางรายไม่ทราบข้อมูลว่ามีการรวมกลุ่มทางสังคมของแฟนคลับ และยุคที่สาม พบการรวมกลุ่มของชายรักชายจากแฟนปัจเจกสู่การเป็น “แฟนคลับ” ในยุคการประกวดยูนิเวิร์สไทยแลนด์ด้วยตัวแปรสำคัญคือการเข้ามาของสื่ออินเทอร์เน็ต และความต้องการรวมกลุ่มเพื่อสร้างสำนึกความเป็นพวกเดียวกัน (We-feeling) การสื่อสารแบบคนคบเดียวกัน (Camaraderie) ตลอดจนการใช้ตัวนางงามเป็นพื้นที่สื่อสารอัตลักษณ์ทางเพศที่ตนปรารถนาในฐานะที่ตัวนางงามเป็น “สงครามตัวแทน” (Proxy War)

คำสำคัญ: นางงาม, แฟนคลับ, ชายรักชาย, นางสาวสยาม, นางสาวไทย

Abstract

This research article will attempt to explain the changes in the national beauty pageants' audiences through different eras, starting from the Miss Siam (Nang Sao Siam), Miss Thailand (Nang Sao Thai), right up to the Miss Universe Thailand pageant, based on the concept of fans and fandom, which aims to describe the affections towards the beauty queens, and the concept of identity and gender bias which aims to describe about self and gender roles. The research is conducted using mixed qualitative research methods, which include documentary researches, key informant interviews, and participatory observations by the researcher, as part of the data together with using autoethnography which focus on the researcher's reflection on his self identity and the researched as being a part of the presentation, in order to study the development of dedicated beauty pageant male homosexuals fans. The results of the research, based on the order of the formation of audiences with characteristics of “Preferences”, “Fans”, and “Fan Club”, may be classified into 3 eras; namely, “From being Flowers of the Nation to the Male's Entertainment”, “From being a Recipient to being an individual fan of Male Homosexuality”, and “From being an individual fan into the Male Homosexuality Fan Club”. In the era of Miss Siam (Nang Sao Siam), the beauty queen was a personal public relation tool for promoting the Constitution, with the main fans consisting of mostly males, making beauty pageants of that particular era being renowned as “institutes for producing mistresses” for the social elite males. Although males that are fans of beauty queens still exist today, but the number has been significantly reduced. The main factor that has contributed to this decline is the image projected by the present-day beauty queens, in which they have evolved into “extraordinary women”, which contradicts the preferences of most male recipients who prefer females based on “natural beauty standards” (ordinary women). However, the “extraordinary women” are consistent with the tastes of individual fans and homosexual male fans, which is one of the variables that has united individual and male homosexual fans to evolved into the second era. During this era, evidence has been found regarding the entry of “preferences” who are similar to male homosexuals as individual fans. Presently, there still exists this particular group of fans due to the desire to maintain the power to consume beauty queen substances in which they are particularly interested in while ignoring any interest in joining the main stream fan clubs. The study also discovered restrictions on accessing the internet, as well as economic and time limitations, in entering the online and physical fan club areas. Most individuals are also unaware of the social gatherings of these fans. The third era saw the integration of homosexual males, from being individual fans and developing into “fan clubs” during the era of the Miss Universe Thailand pageant, with an important variable being the advent of the internet and the desire to form a group to create a sense of being of the same group (we-feeling) and having the same preferences (camaraderie), and the use of the beauty queen text as a space to communicate gender identity that they desire as the beauty queen represents a “Proxy War”.

Keywords: Beauty Queen, Fan Club, Male Homosexual, Miss Siam, Miss Thailand

บทนำ

รายการประกวดนางสาวสยาม ที่ภายหลังเปลี่ยนชื่อรายการประกวดเป็น นางสาวไทย เป็นกิจกรรมบันเทิงประเภทหนึ่งที่อยู่คู่ประวัติศาสตร์สังคมไทยมาตลอดกว่า 80 ปี นับตั้งแต่เริ่มมีการประกวดนางสาวสยามในปี พ.ศ. 2477 ถึงปัจจุบันคือปี พ.ศ. 2563 ที่มีการตกแต่งรายการประกวดภายใต้ชื่อรายการต่าง ๆ อาทิ นางสาวไทย มิสไทยแลนด์เวิลด์ มิสแกรนด์ไทยแลนด์ และ มิสยูนิเวิร์สไทยแลนด์ ซึ่งการประกวดนางงามมีพัฒนาการของวัตถุประสงค์การจัดประกวดแตกต่างกันไปตามแต่ละยุคสมัย กรณีรายการประกวดนางงามระดับชาติที่เก่าแก่ที่สุดในประเทศไทย คือ รายการประกวด “นางสาวสยาม” ที่ภายหลังได้เปลี่ยนชื่อการประกวดเป็น “นางสาวไทย” โดยเริ่มจากการประกวดครั้งแรกเพื่อสนับสนุนงานของรัฐบาลในปี พ.ศ. 2477¹ กลายมาเป็นการประกวดเพื่อประชาสัมพันธ์ชื่อเสียงของประเทศ จนในที่สุดได้กลายมาเป็นการประกวดเชิงพาณิชย์ในฐานะผลผลิตของสถานีโทรทัศน์ซึ่งเป็นสถาบันสื่อมวลชนที่มีการตกแต่งและก่อตัวของรายการประกวดนางงามระดับชาติ อีกรายการต่าง ๆ เพื่อจัดหาตัวแทนนางงามเป็นตัวแทนประเทศไทยไปประกวดในระดับนานาชาติรายการต่าง ๆ (Kobkijisuksakul, 1988)

เพื่อพิจารณาความหมายของนางงามจากด้วยมุมมองทางวิชาการ พบว่ามีความหมายของนางงามในฐานะตัวแทนความเป็นชาติโดยการนำเสนอเรื่องราวของชาติผ่านตัวนางงาม จากงานวิจัยเรื่อง Building a “Modern” and “Western” Image: Miss Turkey Beauty Contests from 1929 to 1933 ของ Özdemir (2016) และ Globalizing Beauty: Attitudes toward Beauty Pageants among Nepali Woman ของ Crawford et al. (2008) และความหมายของนางงามในฐานะผู้ใช้ความงามเป็นแรงงาน เพื่อแลกเปลี่ยนผลตอบแทนกับนายทุนและกระบวนการกลายเป็นสินค้าภายใต้ทุนร่างกายของนางงาม เมื่อพิจารณาตามมุมมองของนักเศรษฐศาสตร์การเมืองจากงานวิจัยเรื่อง “เศรษฐศาสตร์การเมืองว่าด้วยการผลิตนางงาม: ศึกษากรณีการประกวด

นางสาวไทย” ของ Aroonpipat (2007) และงานวิจัยเรื่อง “ความสัมพันธ์ทุนวัฒนธรรมกับทุนนิยม: กรณีศึกษาการประกวดนางสาวไทย (พ.ศ. 2477-2549)” ของ Kummessisuk (2007) ตลอดจนความหมายของนางงามในฐานะตัวแทนของผู้หญิงที่ถูกให้ความหมายด้าน **เพศสภาพความเป็นหญิง** จากงานวิจัยเรื่อง “บทบาทของสื่อมวลชนในการสร้างภาพนางสาวไทย พ.ศ. 2507-2531 ของ Kongkran (1990) หรือแม้กระทั่งความหมายของนางงามในฐานะ**ผู้ถูกกระทำอย่างน่าเห็นใจ** จากงานวิจัยเรื่อง Aint' I a Woman? Female Landmine Survivors' Beauty Pageants and the Ethics of Staring ของ Bloul (2012) และเรื่อง “**สิทธิคุณค่าของความเป็นมนุษย์กับการประกวดนางงาม: ทักษะของผู้บริหารมหาวิทยาลัยในกรุงเทพมหานคร**” ของ Panpanich (1994)

จากการทบทวนงานวิจัยทั้งในและต่างประเทศข้างต้นนั้น พบว่า มีงานวิจัยจากหลากหลายสาขาที่เกี่ยวข้องกับการประกวดนางงาม ตลอดจนการให้คุณค่าและมุมมองที่มีต่อการประกวดของนางงาม ได้มีทักษะและมุมมองทางวิชาการจากหลากหลายสาขา ทั้งมุมมองของนักประวัติศาสตร์ นักมานุษยวิทยา นักสื่อสารมวลชน นักสิทธิมนุษยชน และนักเศรษฐศาสตร์การเมือง โดยความหมายของนางงามที่ปรากฏในงานวิจัยที่หลากหลายนั้น อาจสรุปได้ว่า “นางงาม” เป็นตำแหน่งที่ถูกสร้างขึ้นเพื่อเป็นตัวแทนของหญิงงาม โดยเฉพาะอย่างยิ่งในโลกทุนนิยมที่แปรเปลี่ยนทุนทางร่างกายของผู้หญิงให้เป็นตัวแทนของสถาบันต่าง ๆ ในสังคม ได้แก่ นางงามเป็นตัวแทนทุนทางวัฒนธรรมของชาติ นางงามเป็นตัวแทนของทุนนิยม นางงามเป็นผู้มีต้นทุนร่างกาย และนางงามในฐานะผู้ถูกกระทำอย่างน่าเห็นใจ

ในขณะที่ความหมายของนางงามอาจมีอำนาจเบื้องหลังที่หลากหลายซึ่งถูกค้นพบจากงานวิจัยข้างต้น แต่ยังไม่มีความชัดเจนถึงอำนาจในการกำหนดความหมายของนางงามที่มาจากผู้ชมประเภทแฟนคลับ โดยเฉพาะแฟนคลับนางงามในการประกวดมิสยูนิเวิร์สไทยแลนด์ (Miss Universe Thailand) และ

¹งานประชาสัมพันธ์รัฐธรรมนูญของรัฐบาลคณะราษฎรที่เปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองในปี พ.ศ. 2475 จากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข

มิสยูนิเวิร์ส (Miss Universe) หรือ นางงามจักรวาลซึ่งเป็นกลุ่มผู้ชมประเภทแฟนคลับที่มีจำนวนมากและเริ่มเข้ามามีบทบาทในการกำหนดความหมายของนางงามในฐานะ**ตัวบทแห่งความชื่นชอบ** อันเป็นเครื่องสะท้อนความกระตือรือร้น (Active) ของผู้รับสารและพลังอำนาจที่มาจากผู้ชมประเภทแฟนคลับ

ในขณะที่ความหมายของนางงามมุ่มมองที่หลากหลายนอกจากงานวิจัยข้างต้น แต่ยังไม่มีการอธิบายถึงอำนาจในการกำหนดความหมายของนางงามที่มาจากผู้ชมประเภทแฟนคลับ โดยเฉพาะแฟนคลับนางงามในการประกวดมิสยูนิเวิร์สไทยแลนด์ ซึ่งผู้ชมจะทำหน้าที่เป็นตัวแทนประเทศไทยไปประกวดในการประกวดมิสยูนิเวิร์ส หรือนางงามจักรวาล ซึ่งเป็นรายการที่กลุ่มผู้ชมประเภทแฟนคลับชาวไทยและต่างชาติมีจำนวนมากและเริ่มเข้ามามีบทบาทในการกำหนดความหมายของนางงามในฐานะ**ตัวบทแห่งความชื่นชอบ**

จากประสบการณ์การคลุกคลี² อยู่ในกลุ่มแฟนคลับนางงามมากกว่า 14 ปีของผู้วิจัยนั้น ทำให้พบข้อสังเกตบางประการว่ากลุ่มแฟนคลับนางงามส่วนใหญ่มีเพศสภาพแบบเพศทางเลือก ชายรักชาย (Homosexual) ซึ่งมีวิถีชีวิตในการแสดงอัตลักษณ์ทางเพศแตกต่างกันไป และเมื่อเทียบกับแผนผังแสดงลีลาชีวิตเรื่องเพศของ Pramoch Na Ayutthaya (2003) แล้วนั้น เกย์ที่พบในกลุ่มแฟนคลับ มีดังนี้

1. เกย์รุก หมายถึง เกย์ที่ถือบทบาทเพศวัฒนธรรมคล้ายชายหรือหญิง และมีความสัมพันธ์กับเกย์รับ
2. เกย์รับ หมายถึง เกย์ที่ถือบทบาทเพศวัฒนธรรมคล้ายชายหรือหญิง และมีความสัมพันธ์กับเกย์รุก
3. เกย์โบท (Both) หมายถึง เกย์ที่แสดงบทบาทเป็นได้ทั้งสองรูปแบบทั้งเกย์รุกและเกย์รับ สถานภาพในการคบหากับเกย์ด้วยกันจะมีความลื่นไหลไม่ยึดโยงกับแบบแผนหลักทางเพศที่แบ่งเป็นขั้วตรงข้ามระหว่างหญิงกับชาย

² คำว่า "คลุกคลี" ในที่นี้ ตามความหมายทางวิชาการระเบียบวิธีวิจัยเชิงชาติพันธุ์วรรณา หมายถึง การฝังตัวอยู่ในปรากฏการณ์เพื่อสังเกตเห็นสภาพตามธรรมชาติ (Natural Setting) เพื่อทำความเข้าใจความหมาย ความคิด ความรู้สึกของผู้ถูกศึกษา โดยการวิจัยครั้งนี้ใช้แนวทางอัตชาติพันธุ์วรรณา (Autoethnography) ที่ให้ความสำคัญกับการย้อนทบทวนตัวตนผู้ศึกษาพร้อมกับผู้ถูกศึกษาเป็นหนึ่งในกรนำเสนอข้อมูล

4. เกเทยชาย หมายถึง ชายที่แต่งกายแบบเพศวัฒนธรรมผู้หญิงเพียงบางส่วนแต่ยังไม่ทั้งหมด เช่น อาจยังไว้ผมสั้นนุ่งกางเกงแบบผู้ชาย แต่แต่งหน้าทาปากเข้มแบบเพศวัฒนธรรมผู้หญิงชัดเจน ภาษาพูดเรียกกันว่า "เกเทยหัวโปก"

5. เกเทยสาว หมายถึง ชายที่แต่งกายแบบเพศวัฒนธรรมผู้หญิงอย่างเต็มรูปแบบ อาจนุ่งกระโปรง ผอมยาว มีสร้อยระย้าภายนอกที่สังเกตเห็นด้วยสายตาคล้ายคลึงกับผู้หญิง ซึ่งหมายรวมทั้งที่แปลงและยังไม่แปลงเพศ

อย่างไรก็ตาม การจำแนกประเภทของชายรักชายข้างต้นยังถือเป็นการกำหนดแบบแผนทางเพศที่ตายตัว ในปรากฏการณ์จริงนั้นอาจมีความลื่นไหลเรื่องคุณลักษณะที่แสดงออกภายนอกและบทบาททางเพศในการมีความสัมพันธ์ระหว่างชายและชายด้วยกันอย่างไร้เส้นแบ่ง ทว่าการจำแนกข้างต้นเพื่อเป็นการนำทางให้ทั้งผู้วิจัยและผู้อ่านได้ทบทวนลีลาชีวิตเรื่องเพศที่หลากหลายไร้เส้นแบ่งและเข้าใจชีวิตทางเพศของกลุ่มชายรักชายได้ง่ายขึ้น

โดยการที่แฟนคลับรายการประกวดนางงามผู้เป็นชายรักชาย (Homosexual) มารวมตัวกันในพื้นที่แฟนคลับทั้งในพื้นที่อินเทอร์เน็ตและพื้นที่ทางกายภาพ โดยมีรายการประกวดนางงามและตัวนางงามซึ่งเป็นตัวบทแห่งความชื่นชอบ และเป็นเครื่องยึดโยงความสัมพันธ์ของกลุ่มคนดังกล่าวเข้าไว้ด้วยกันก่อให้เกิดคำถามตามมาว่า ในเมื่อปัจจุบันกลุ่มผู้ชื่นชอบการประกวดนางงามส่วนใหญ่เป็นกลุ่มชายรักชายแล้วนั้น ในอดีตที่การประกวดนางงามระดับชาติในประเทศไทยถือกำเนิดขึ้นมา ผู้รับสารที่มีลักษณะเป็นผู้ชื่นชอบ (Preferences) เป็นใครบ้าง และมีพัฒนาการการเปลี่ยนแปลงลักษณะบางประการที่คงอยู่ตั้งแต่อดีตมาจนถึงปัจจุบัน และการรวมกลุ่มเป็นกลุ่มวัฒนธรรมย่อยของแฟนคลับนั้นมีลักษณะอย่างไร อันจะเป็นเครื่องสะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างเพศสภาพของตัวบทนางงาม (Beauty Queen Text) และเพศสภาพของผู้รับสารที่ชื่นชอบการประกวดนางงามตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

จึงเป็นที่มาของบทความวิจัยชิ้นนี้ ซึ่งผู้วิจัยจะอธิบายเกี่ยวกับประวัติการประกวดนางงามระดับชาติ โดยไล่เรียงจากจุดเริ่มต้นการประกวดนางงามระดับชาติคือ การประกวดนางสาวสยาม

และนางสาวไทย ไล่เลยจนมาถึงการประกวดมิสไทยแลนด์ยูนิเวิร์ส และมีสยูนิเวิร์สไทยแลนด์ โดยจะอธิบายประวัติความเป็นมาของการประกวดในแต่ละยุคคู่ขนานไปกับหลักฐานที่ค้นพบเกี่ยวกับผู้ชมการประกวดในแต่ละยุค

วัตถุประสงค์

เพื่อศึกษาพัฒนาการกลุ่มแฟนคลับนางงามของกลุ่มชายรักชาย

แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

1. แนวคิดเรื่องแฟน (Fan) และแฟนดอม (Fandom)

Debra Merskin (2008, as cited in Kaewthep et al., 2012) ให้นิยามเรื่องแฟนดอมว่า แฟนคือผู้รับสารประเภทหนึ่ง ๆ ที่แตกต่างจากผู้รับสารทั่วไปตรงที่มี “การลงมือทำ” (Doing) กิจกรรมอื่น ๆ นอกเหนือจากการดูชม หรืออ่านสื่อเท่านั้น การลงมือทำอะไรบางอย่างสะท้อนให้เห็นความผูกพันทางอารมณ์ (Emotional Involvement) กับผลงาน หรือตัวบุคคลในสื่อ นั้น ๆ ในขณะที่แฟนดอมหรือแฟนคลับ นั้นก็คือชุมชน และการรวมตัวของผู้ที่ เป็นแฟนที่มีความสนใจร่วมกัน มีความกระตือรือร้นร่วมกัน และมีการสื่อสารกันแบบ “คนคอเดียวกัน” (Camaraderie)

John Fiske (1992, as cited in Kaewthep et al., 2012) ระบุว่า คุณสมบัติของคนที่เป็นแฟนจะต้องมีก็คือ ความผูกพันกับสิ่งที่ เป็นแฟน (Involvement) ซึ่งจะดูได้จาก “การที่แฟนทำอะไรกับ วัตถุหรือบุคคลที่เขารัก” Fiske ได้แยกประเภทของความผูกพัน ดังกล่าวออกเป็น 3 ประเภท คือ

Semiotic Productivity เป็นระดับของการบริโภคและการตีความ ผลงานบุคคล เพื่อสร้างสรรคความให้แก่อัตลักษณ์ทางสังคม และประสบการณ์ทางสังคมของตน ในกรณีนี้ยังเป็นการตีความ ตัวบทแห่งความชื่นชอบในตัวแฟนเอง ยังไม่ได้นำไปแลกเปลี่ยน กับผู้อื่น และยังไม่มีกรรวมกลุ่มทางสังคมเกิดขึ้น

Enunciative Productivity เป็นขั้นตอนที่นำเอาการตีความหมาย ในระดับแรกมาแลกเปลี่ยนกับผู้อื่น ตัวอย่างของกิจกรรมความ ผูกพันในระดับนี้ เมื่อเปรียบเทียบกับกรณีของแฟนนางงาม ได้แก่ การพูดคุยกันในหมู่แฟนนางงามถึงผลงานของนางงามไทยที่ตน ร่วมเชียร์ หรือนางงามคนต่าง ๆ ที่ตนชื่นชอบ การเลียนแบบ เครื่องแต่งกาย แต่งหน้า ทำผม แบบนางงามที่ตนชื่นชอบ ซึ่งเป็น

ขั้นตอนที่จะเริ่มเห็น “วัฒนธรรมย่อย” และการรวมกลุ่มจากแฟน กลายเป็น แฟนคลับ ได้ชัดเจนขึ้น

Textual Productivity เป็นขั้นตอนที่กลุ่มแฟนจะพากันผลิตตัว บทใหม่ที่ต่อยอดมาจากตัวบทเดิม

ผู้วิจัยนำแนวคิดดังกล่าวมาใช้อธิบายการแบ่งระดับระหว่าง “ผู้รับสารปกติ” “แฟน” และ “แฟนคลับ” เพื่อทำความเข้าใจ ระดับความแตกต่างของความผูกพันทางอารมณ์ความรู้สึกต่อ ตัวบทแห่งความชื่นชอบ รวมถึงการรวมกลุ่มทางสังคม อันเนื่องมาจากความชื่นชอบที่มีต่อบทนางงามร่วมกันของ แฟนคลับชายรักชาย

2. แนวคิดเรื่องตัวตนและอคติทางเพศในสังคมไทย (Identity and Gender Bias in Thai Society)

ผู้วิจัยได้สรุปแนวคิดเกี่ยวกับตัวตนและอคติทางเพศในสังคมไทย ของ Aiosriwong (1998) ซึ่งมีสาระสำคัญเกี่ยวกับการกดทับของ สังคมจนเป็นที่มาของศัพท์ที่ใช้กันในกลุ่มชายรักชาย หรือที่ เรียกว่า “ศัพท์เกย์” ซึ่งสะท้อนความหมายเพียงความสัมพันธ์ที่ ฉาบฉวยทางร่างกาย ไร้อารมณ์ความรู้สึกที่ลึกซึ้ง และต่างจาก ศัพท์ที่แสดงความสัมพันธ์ทางร่างกายระหว่างชายและหญิงที่มี หลากหลายและมีความหมายสื่อถึงความสัมพันธ์ทางกายที่มี ผลต่อความรู้สึกทางจิตใจ ในขณะที่ศัพท์ของเกย์นั้นไม่มี และแม้ สังคมไทยดูเหมือนจะยอมรับได้แล้วเพราะไม่มีบทลงโทษการ เป็นและแสดงออกของเกย์อย่างเป็นทางการ แต่อย่างไรก็ตาม ความ ลึกซึ้งแอบแฝงอยู่ในการยอมรับ โดยสะท้อนและสังเกตเห็นได้ จากภาพตัวตนของเกย์ในวรรณกรรมและละครในยุคหนึ่งที่เคย ไม่เคยได้ถูกกำหนดให้เป็นตัวละครที่มีภาพลักษณ์ที่ดีสักเท่าใดนัก แต่มักได้เล่นเป็นบทร้าย หรือบทตลก เสียเป็นส่วนใหญ่ อันเป็น เครื่องสะท้อนว่าสังคมได้มีอคติทางเพศกับเกย์ จนกลุ่มเกย์เองก็ เกิดอคติกับตนเองเช่นกัน

ผู้วิจัยนำแนวคิดดังกล่าวมาใช้เป็นแนวทางในการพิจารณาเรื่อง มุมมองของสังคมไทยกับการรวมกลุ่มของเกย์ผู้เป็นแฟนคลับ นางงามในประเด็นที่ว่าในเมื่อเกย์ถูกกำหนดจากสังคมผ่าน กระบวนการต่าง ๆ แม้แต่จากผู้เชี่ยวชาญในยุคหนึ่งที่ทำให้ แสดงบทบาทเป็นตัวปัญหาและตัวตลกอยู่เสมอไป เกย์ผู้เป็น

แฟนคลับนางงามสร้างตัวตนทางเพศของตัวเองอย่างไรจากการรับชมตัวบทนางงาม เป็นไปได้หรือไม่ว่าเกย์ผู้เป็นแฟนคลับสร้างจินตนาการของตนเองว่าตนเป็นนางงาม ซึ่งแตกต่างกับบทบาทที่ได้รับในนวนิยายที่ถูกแต่งขึ้นโดยผู้ชายหรือผู้หญิง หากการประกวดนางงามคือโรงละครฉากหนึ่ง เกย์เหล่านี้ออกแบบตัวเองให้เป็นผู้สวมบทบาทใดในโรงละครที่เต็มไปด้วยสาวงามผู้เข้าประกวด และมีเหตุผลเบื้องหลังอย่างไร

นอกจากนี้ Aiosriwong (1998) ยังได้กล่าวถึงเรื่องสิทธิในความเป็นมนุษย์ที่เพศที่สามควรได้รับจากรัฐธรรมนูญซึ่งยังไม่มีในปัจจุบัน และยังเป็นข้อขัดแย้งอันเนื่องมาจากการเลือกปฏิบัติทางเพศ ซึ่งสะท้อนให้เห็นการจำกัดสิทธิทางเพศที่แม้แต่ตั้งแต่กฎหมายซึ่งเป็นแหล่งอำนาจที่สำคัญแหล่งหนึ่งในการกำหนดความจริงทางสังคมยังไม่ให้การยอมรับคุ้มครองแก่เพศที่สาม และจากแนวคิดข้างต้น ผู้วิจัยนำมาพิจารณาประกอบการวิจัยขึ้นนี้เพื่อให้เห็นว่าต้นทางของอคติทางเพศที่เกิดขึ้นกับเพศที่สามนั้นเกิดขึ้นจากที่ใด หรือหากไม่สามารถใช้คำว่า “ต้นทาง” ซึ่งอธิบายถึงการหลังไหลแบบบนลงล่างทางเดียว ก็อาจใช้คำว่า “ปัจจัยร่วม” ในการทำให้เกิดอคติทางเพศ ที่ล้วนแล้วแต่นิยามให้เพศที่สามเป็น “สิ่งผิดปกติ” ทั้งสิ้น ข้อสรุปดังกล่าวจะเป็นแนวทางในการหาคำตอบจากกลุ่มตัวอย่างในงานวิจัยขึ้นนี้ผู้ซึ่งเป็นเกย์แฟนคลับนางงาม ถึงเหตุผลเบื้องหลังในการเข้าสู่การเป็นแฟนและแฟนคลับ พื้นที่แฟนคลับมีบทบาทในการต่อสู้เรื่องตัวตนทางเพศของเขาเหล่านั้นหรือไม่อย่างไร

ระเบียบวิธีวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยทำการศึกษาแฟนรายการประกวดนางงามระดับชาติในอดีตจนถึงปัจจุบัน คือ การประกวดนางสาวสยาม การประกวดนางสาวไทย และการประกวดมิสยูนิเวิร์สไทยแลนด์ โดยใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ ได้แก่ การวิจัยเอกสาร การสังเกตแบบมีส่วนร่วมโดยผู้วิจัยเป็นส่วนหนึ่งของข้อมูล และการสัมภาษณ์เจาะลึก

การประกวดนางงามในอดีต ได้แก่ นางสาวสยาม นางสาวไทย และมิสยูนิเวิร์สไทยแลนด์ นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2477 จนถึงปี พ.ศ. 2562 ผู้วิจัยได้ใช้การวิจัยเอกสารจากหนังสือรวมเล่มการประกวดนางงาม หนังสือพิมพ์ เอกสารประเภทสื่ออิเล็กทรอนิกส์

และการสัมภาษณ์เจาะลึกผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informant) ซึ่งคือแฟนนางงามไทยและแฟนนางงามจักรวาล

ทั้งนี้ การศึกษาในกลุ่มผู้รับสารนุชเพศ และแฟนปัจเจกผู้เป็นชายรักชายในช่วงปี พ.ศ. 2477 เป็นต้นมา ผู้วิจัยทำการรวบรวมข้อมูลจากแหล่งข้อมูลประเภทเอกสารต่าง ๆ ได้แก่ หนังสือรวมเรื่องราว (Pocket Book) ของบุคคลต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการประกวดนางงาม ได้แก่ หนังสือ “สาวงามสาวมงกุฏ” ของแฟนคลับที่เป็นผู้เชี่ยวชาญในการประกวดนางงาม คือคุณประเสริฐ เจริญจิตรธรรม, หนังสือ “บันทึบนางงาม” ของนางสาวไทย พ.ศ. 2543 คุณปนัดดา วงศ์ผู้ดี, หนังสือ “หนูสิ สู้ด้วยใจ ไปตามฝัน” ของ Miss Thailand World 2553, หนังสือ “ดอกไม้ของชาติ จากเวทีความงามสู่เวทีชีวิต อัลบั้ม 13 ชีวิต นางสาวไทยยุคแรก, หนังสือ “อาภัสรา หงสกุล นางงามจักรวาลจากประเทศไทย” ตลอดจนการถอดคำสัมภาษณ์จากสื่อต่าง ๆ ของผู้เกี่ยวข้องกับการประกวดนางงาม ได้แก่ แฟนคลับ ผู้จัดการประกวด

ส่วนการศึกษารวมกลุ่มจากแฟนปัจเจกเป็นแฟนคลับของชายรักชาย ใช้การศึกษาจากตัวบทการประกวดนางงามในยุคปัจจุบันคือ มิสยูนิเวิร์สไทยแลนด์ ผู้วิจัยศึกษาโดยการสังเกตแบบมีส่วนร่วมโดยผู้วิจัยเป็นส่วนหนึ่งของข้อมูล และเลือกช่วงเวลาในการศึกษาแฟนคลับตามฤดูกาลประกวดนางงาม โดยแบ่งเป็นฤดูกาลประกวดนางงามมิสยูนิเวิร์สไทยแลนด์ และมิสยูนิเวิร์ส ประจำปี พ.ศ. 2560-2562 ซึ่งครอบคลุมระยะเวลาระหว่างเดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2560 (มิสยูนิเวิร์สไทยแลนด์) ถึงมกราคม พ.ศ. 2563 (มิสยูนิเวิร์ส) เนื่องจากในช่วงเวลาดังกล่าวเป็นช่วงเวลาที่แฟนมีความกระตือรือร้นต่อตัวบทนางงามเป็นพิเศษ และทั้งสองกิจกรรมการประกวดเป็นกิจกรรมที่สืบเนื่องกันเนื่องจากเป็นกิจกรรมการประกวดนางงามในเครือข่ายธุรกิจเดียวกัน กล่าวคือ นางงามผู้ชนะในการประกวดมิสยูนิเวิร์สไทยแลนด์ จะต้องทำหน้าที่เป็นตัวแทนประเทศไทยไปประกวดมิสยูนิเวิร์ส ซึ่งแฟนจะมีความกระตือรือร้นต่อตัวบทอย่างมากในช่วงเวลานับตั้งแต่การเก็บตัวสาวงามผู้เข้าประกวดมิสยูนิเวิร์สไทยแลนด์เรื่อยไปจนถึงเวลาที่ผู้ชนะเป็นตัวแทนประเทศไทยไปประกวดมิสยูนิเวิร์สจนเสร็จสิ้นภารกิจ

สำหรับการเก็บข้อมูลโดยผู้วิจัยเป็นส่วนหนึ่งของข้อมูลนั้น ผู้วิจัยเป็นหนึ่งในกลุ่มแฟนคลับนางงามโดยอาศัยอยู่ในพื้นที่ออนไลน์ และพื้นที่ทางกายภาพที่แฟนคลับไปรวมตัวกัน ข้อมูลที่สกัดจากตัวผู้วิจัยในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของข้อมูลนั้นแบ่งได้เป็นสองส่วน คือ

1. ช่วงที่หนึ่ง การวิเคราะห์ข้อมูลแบบย้อนกลับโดยนับตั้งแต่สมัยผู้วิจัยเริ่มเข้าสู่ความเป็นแฟนและแฟนคลับในช่วงปี พ.ศ. 2548 (ค.ศ. 2005) จนถึงปัจจุบัน พ.ศ. 2563 (ค.ศ. 2020) รวมเวลา 14 ปีนับห้วงเวลาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2548 จนถึง พ.ศ. 2562 ซึ่งเป็นการสังเกตปรากฏการณ์ตามสภาพธรรมชาติ (Natural Setting) ตามแนวทางชาติพันธุ์วรรณา (Ethnography) และใช้แนวทางแบบอัตชาติพันธุ์วรรณา (Autoethnography) ที่ให้ความสำคัญกับการย้อนทบทวนตัวตนผู้ศึกษาพร้อมกับผู้ถูกศึกษา (Boon-Long, 2005) โดยสกัดข้อมูลจากการสนทนาสัมภาษณ์เพื่อนแฟนคลับและอธิบายอธิบายความรู้สึกนึกคิดของตนเองในฐานะที่เป็นแฟนคลับด้วย ขณะเดียวกันก็ยังคงสวมบทบาทเป็นนักวิจัยวิเคราะห์ความรู้สึกนึกคิดของตนเองและนำมาอธิบายประกอบการวิเคราะห์ตามแนวคิดทฤษฎีที่นำมาใช้

2. ช่วงที่สอง ข้อมูลที่เป็นปัจจุบันโดยนับตั้งแต่ปีที่เริ่มดำเนินการวิจัยคือปี พ.ศ. 2560 (ค.ศ. 2017) ผู้วิจัยใช้การเข้าร่วมปรากฏการณ์บนพื้นที่ออนไลน์และพื้นที่ทางกายภาพที่แฟนคลับไปรวมตัว พร้อมทั้งสกัดความรู้สึกนึกคิดของตนเองในฐานะแฟนคลับที่สนทนากับเพื่อนแฟนคลับด้วยกัน และนำมาเป็นส่วนหนึ่งของข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูล

ผู้วิจัยแบ่งเกณฑ์การวิเคราะห์ตามเพศสภาพของกลุ่มผู้รับสารนางงามเพื่อเชื่อมโยงความเกี่ยวข้องระหว่างเพศสภาพแบบนางงาม และเพศสภาพของกลุ่มแฟนคลับนางงาม เพื่อหาจุดร่วมและจุดต่าง ตลอดจนรูปแบบการบริโภครายการประกวดนางงามของผู้ชมกลุ่มเพศสภาพที่แตกต่าง โดยสร้างเกณฑ์การวิเคราะห์เพศสภาพจากการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวกับวัฒนธรรมความงามของสตรีและการประกวดนางงามแล้วสรุปออกมาเป็นเกณฑ์ต่าง ๆ โดยแบ่งเป็น

1. กลุ่มผู้รับสารที่มีลักษณะเป็นผู้ชื่นชอบ แฟน หรือแฟนคลับผู้ชาย

2. กลุ่มผู้รับสารที่มีลักษณะเป็นผู้ชื่นชอบ แฟน หรือแฟนคลับแบบเกย์

3. กลุ่มผู้รับสารที่มีลักษณะเป็นผู้ชื่นชอบ แฟน หรือแฟนคลับแบบสาวข้ามเพศ

ส่วนผู้รับสารที่มีลักษณะเป็นผู้ชื่นชอบ แฟน หรือ แฟนคลับผู้หญิงนั้น จะกล่าวไว้เป็นบริบทแวดล้อมของงานร่วมด้วยเช่นกัน

สรุปผลการศึกษา

1. พัฒนาการของกลุ่มผู้ชื่นชอบการประกวดนางงามโดยแบ่งยุคตามลำดับการก่อตั้งของผู้รับสาร

1) ยุคจากดอกไม้ของชาติ สู่อำนาจบงกชของบุรุษเพศ

จากการวิจัยเอกสารผ่านงานวิทยานิพนธ์เรื่อง การประกวดนางสาวไทย (พ.ศ. 2477-2530) โดย Kobkijksuksakul (1988) ทำให้ได้ข้อค้นพบเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาและเหตุการณ์สำคัญของการจัดประกวดนางสาวสยาม และนางสาวไทย ในช่วงปี พ.ศ. 2477-2530 โดยอาจกล่าวโดยสรุปได้ว่าการประกวดนางสาวไทยครั้งแรกได้เริ่มขึ้นในวันที่ 10 ธันวาคม 2477 ภายหลังจากเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 โดยรัฐบาลได้จัดขึ้นในงานเฉลิมฉลองรัฐธรรมนูญ ภายในพระราชอุทยานสราญรมย์ ใช้ชื่อในการประกวดครั้งนั้นว่า “นางสาวสยาม” การประกวดนางสาวไทยเสมือนเป็นกิจกรรมที่สืบทอดเจตนารมณ์ของรัฐบาลมาโดยตลอดในยุคที่ 1 ซึ่งในทศวรรษนับจาก พ.ศ. 2477-2483 และยุคที่ 2 พ.ศ. 2491-2497 เป็นกิจกรรมของทางราชการโดยหน่วยงานราชการผู้จัดและรับผิดชอบ คือ กองการต่างประเทศ กระทรวงมหาดไทย การจัดการประกวดนางสาวไทยในสมัยนั้น มีจุดมุ่งหมายเพื่อให้การประกวดเป็นสื่อด้านความบันเทิง ดึงดูดความสนใจให้ประชาชนมาเที่ยวงานเฉลิมฉลองรัฐธรรมนูญอันเป็นงานเผยแพร่อุดมการณ์ประชาธิปไตย

ต่อมาในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นนายกรัฐมนตรี มีนโยบายต้องการส่งเสริมฐานะสตรีให้เท่าเทียมอารยประเทศ และมีบทบาทในการช่วยเหลือสังคม รัฐบาลในสมัยนั้นจึงใช้เวทีการประกวดนางสาวไทยเป็นสื่อในการสนับสนุนนโยบายรัฐนิยมของรัฐบาล โดยเฉพาะวิวัฒนาการการแต่งกายของสตรี โดยมีการเปลี่ยนแปลงด้านเครื่องแต่งกายของผู้เข้าประกวด

นางสาวไทยในยุคแรก ดังนี้ พ.ศ. 2477 ผู้เข้าประกวดแต่งกายด้วยชุดไทยหม่มสไบเฉียง นุ่งซิ่นยาวกรอมเท้า, พ.ศ. 2482 ผู้เข้าประกวดแต่งกายชุดเสื้อกระโปรงติดกัน ตัดเย็บด้วยผ้าไหมของไทย เสื้อเปิดหลัง กางเกง กระโปรงยาวถึงเข่า, พ.ศ. 2483 ชุดกีฬา กางเกงขาสั้น เสื้อแขนกุดเปิดหลัง, พ.ศ. 2493 ผู้เข้าประกวดสวมใส่ชุดว่ายน้ำในการประกวด

ยุคที่ 1 ในช่วงปี พ.ศ. 2477-2483 ซึ่งเป็นยุคการประกวดก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 นั้น ประเทศไทยมีผู้ได้รับเลือกเป็น “นางสาวสยาม” จำนวน 5 คน และ “นางสาวไทย” จำนวน 2 คน เนื่องจากรัฐธรรมนูญฉบับแก้ไขครั้งที่ 1 ว่าด้วยนามของประเทศ พ.ศ. 2482 กำหนดเรียกนามของประเทศว่าประเทศไทย ตามบทบัญญัติแห่งรัฐธรรมนูญหรือกฎหมายอื่นใด ซึ่งใช้คำว่า “สยาม” ให้ใช้คำว่า “ไทย” แทน ดังนั้นการประกวด “นางสาวสยาม” จึงเปลี่ยนมาเป็นการประกวด “นางสาวไทย” นับตั้งแต่ พ.ศ. 2482 ดังนั้นในยุคนี้จึงอาจกล่าวได้ว่า มีสาวงามผู้ใช้ชื่อตำแหน่ง “นางสาวสยาม” จำนวน 5 คน (พ.ศ. 2477-2481) และใช้ชื่อตำแหน่ง “นางสาวไทย” จำนวน 2 คน นั่นเอง (พ.ศ. 2482-2483)

ยุคที่ 2 หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 สบ ในปี พ.ศ. 2488 พระนคร³ บอบช้ำจากการทิ้งระเบิดของฝ่ายสัมพันธมิตรมาก ต้องใช้ระยะเวลาฟื้นฟูอยู่ระยะหนึ่ง จนถึงปี พ.ศ. 2491 รัฐบาลจึงได้จัดงานฉลองรัฐธรรมนูญขึ้นอีกครั้ง และการประกวดนางสาวไทยในยุคที่ 2 ได้เริ่มอีกครั้งในปี พ.ศ. 2491 ส่วนปี พ.ศ. 2492 มีงานฉลองรัฐธรรมนูญแต่เว้นการประกวดไปปีถัดมา คือ พ.ศ. 2493

³พระนคร หมายถึง จังหวัดพระนคร ตามความในพระราชบัญญัติระเบียบบริหารราชการแผ่นดิน พ.ศ. 2476 ก่อนจะมีการรวมจังหวัดพระนครและจังหวัดธนบุรีเข้าเป็นจังหวัดเดียวกัน เรียกว่า “จังหวัดนครหลวงกรุงเทพธนบุรี” ในวันที่ 21 ธันวาคม พ.ศ. 2514 ตามประกาศคณะปฏิวัติฉบับที่ 24 และ 25 ซึ่งต่อมาได้มีการปรับปรุงการบริหารนครหลวงกรุงเทพธนบุรีกลายเป็นรูปแบบการบริหารและการปกครองที่มีลักษณะพิเศษแตกต่างจากจังหวัดอื่น ๆ ของประเทศไทย จากเทศบาลเป็นองค์การบริหารใหม่ เรียกว่า “กรุงเทพมหานคร” ในวันที่ 13 ธันวาคม พ.ศ. 2515 ประกาศคณะปฏิวัติฉบับที่ 335 (Kokphol, n.d.)

รัฐบาลกลับมาจัดการประกวดอีกครั้งโดยเพิ่มการสวมใส่ชุดว่ายน้ำในการประกวดด้วย และได้จัดการประกวดต่อเนื่องจนถึง พ.ศ. 2497 ซึ่งเป็นปีสุดท้ายที่รัฐบาลเป็นผู้มีบทบาทในการจัดการประกวด เนื่องจากงานฉลองรัฐธรรมนูญได้ถูกยกเลิกไป และจากเหตุผลทางการเมืองในช่วงรอยต่อของประชาธิปไตยและเผด็จการ การประกวดนางสาวไทยซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของงานฉลองรัฐธรรมนูญจึงไม่ได้จัดขึ้นด้วย การจัดการประกวดนางสาวไทยในยุคที่ 2 จึงอาจนับได้จากการดำเนินการจัดขึ้นอีกครั้งในปี พ.ศ. 2491-2497 ซึ่งเป็นปีสุดท้ายที่รัฐบาลเป็นผู้มีบทบาทในการจัดการประกวด

จากประวัติความเป็นมาโดยสังเขปข้างต้น อาจกล่าวได้อีกนัยหนึ่งว่า วัตถุประสงค์ในครั้งแรกที่จัดการประกวดนางสาวสยามขึ้นนั้นคือเพื่อใช้การประกวดนางงามอันเป็นเรื่องราวของผู้หญิงเผยแพร่อุดมการณ์ประชาธิปไตยของรัฐบาล และส่งเสริมฐานะของสตรีไทยให้เทียบเท่ากับอารยะประเทศ ซึ่งล้วนแล้วแต่เป็นเครื่องสะท้อนความผูกพันระหว่างร่างกายของผู้หญิงกับอำนาจรัฐทั้งสิ้น หรืออาจเรียกอีกนัยหนึ่งว่าผู้หญิงที่เป็นนางสาวสยามหรือนางสาวไทยในยุคนั้นเป็นเสมือน “ดอกไม้ของชาติ”

แต่จากการวิจัยเอกสารโดยการถอดคำสัมภาษณ์นางสาวสยามและนางสาวไทย จำนวน 13 คน ในหนังสือที่มีชื่อว่า “ดอกไม้ของชาติ จากเวทีความงามสู่เวทีชีวิต อัลบั้มชีวิต 13 นางสาวไทยยุคแรก” ของ Sutthisakorn (1990) โดยจับประเด็นที่เกี่ยวข้องกับผู้ชมนั้น ไม่ได้พบเพียงบทบาทของนางสาวสยามในฐานะดอกไม้ของชาติเท่านั้น แต่ยังพบบทบาทการเป็นนางสาวสยามในฐานะสิ่งเจริญตาเจริญใจแก่สุภาพบุรุษที่ปรากฏในหลักฐานคำสัมภาษณ์ของนางสาวสยามและนางสาวไทยในยุคนี้ โดยข้อค้นพบที่เป็นตัวบ่งชี้ว่านางสาวสยามและนางสาวไทยเป็นตัวบ่งชี้ที่เป็นความรื่นรมย์ของผู้ชาย ได้แก่ การกล่าวคำปราศรัยให้กำลังใจ ตลอดจนการเดินทางไปเป็นขวัญและกำลังใจให้ทหาร หรือแม้กระทั่งในการแข่งขันกีฬาฟุตบอลของโรงเรียนชายล้วนสองสถาบัน ได้แก่ อัสสัมชัญสมาคมและสมาคมเทพศิรินทร์ จากคำสัมภาษณ์ของ วณี เลหาเกียรติ

นางสาวสยาม พ.ศ. 2478 ที่ Sutthisakorn (1990) ได้กล่าวสรุปไว้ว่า

“ครั้งหนึ่งในการไปเป็นขวัญสนามเหยียบอลในการแข่งขันระหว่างอัสสัมชัญสมาคมและสมาคมเทพศิรินทร์ ผู้ดูทุกชั้นจะได้รับแจกรูปนางสาวสยาม สำหรับผู้ดูชั้นพิเศษ 50 สตางค์ขึ้นไป จะได้รับแจกสูจิบัตรเล่มหนาบรรจกระดาดขาวร้อยหน้าพิมพ์ด้วยกระดาษอย่างดี ภายในเล่มพร่าวไปด้วยภาพของเธอนอกิริยาท่าทีต่าง ๆ กัน ปกพิมพ์สีอย่างงดงาม” Sutthisakorn (1990, p. 27)

ในขณะที่บางกรณีนางสาวไทยได้มีบทบาททั้งเป็นดอกไม้ของชาติและเป็นความรื่นรมย์ให้กับบุรุษเพศในการทำหน้าที่สตรีผู้ปลอบขวัญและกำลังใจชายชาติทหารผู้เป็นกำลังสำคัญของชาติ ดังตัวอย่างกรณีของ เรียม เพศยนาวิน นางสาวไทย พ.ศ. 2482

“ระยะนั้นเป็นช่วงสงครามอินโดจีน มีการเรียกร้องดินแดนคืนเป็นเรื่องระอุในใจของคนไทยผู้รักชาติ สองนางสาวไทยได้ออกงานสังคมเพื่อเรียกร้อยเงินช่วยกาชาด ออกสนามเพื่อปลอบขวัญทหาร” Sutthisakorn (1990)

ในขณะที่อีกบทบาทหนึ่งของการประกวดนางงามระดับชาติในยุคนี้ ยังถูกมองเป็นสถาบันผลิต “เมียเก็บ” ให้กับผู้ชายที่มีอำนาจ คือ จอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ ซึ่งสะท้อนว่านอกจากนางสาวไทยในยุคนี้จะเป็นสิ่งเจริญตาเจริญใจแก่ผู้ชายที่มองเป็นภาพลักษณ์เชิงบวกแล้ว ยังปรากฏบทบาทความเป็นบุคคลแห่งความชื่นชอบของผู้ชายในลักษณะภาพลักษณ์เชิงลบด้วยเช่นกัน ดังข้อความในหนังสือ ดอกไม้ของชาติ จากเวทีความงามสู่เวทีชีวิต ที่กล่าวถึงการทาบทาม อมรา อัศวนนท์ รองนางสาวไทย พ.ศ. 2496 ให้แต่งงานเป็นอนุภรรยาขณะที่ จอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ ขึ้นดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี⁴ ดังที่ Sutthisakorn (1990) อธิบายไว้ว่า

“อดีตของนางสาวไทยปี พ.ศ. 2496 ‘อมรา อัศวนนท์’ ซึ่งเคยถูกจอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ ที่มีสมญานามว่า ‘จอมพลผ้าขาวม้าแดง’ ขอเธอแต่งงานภายหลังรับตำแหน่งอันทรงเกียรติ โดยเสนอจะให้ที่ดินแถวสุขุมวิทและเงินนับสิบล้านบาทแต่เธอไม่ยอมที่จะเป็นอนุภรรยาใครเพราะทราบดีว่าจอมพลผู้นี้มีภรรยาหลงและอนุภรรยาอยู่แล้ว กระทั่งจอมพล สฤษดิ์ ถึงแก่อสัญกรรม เธอจึงรอดพ้นจากห้วงความปรารถนาดังกล่าวและใช้ชีวิตอยู่กับ อังกูร บุรานันท์ จนถึงปัจจุบัน” Sutthisakorn (1990)

หลังจากจอมพล สฤษดิ์ ถึงแก่อสัญกรรม หนังสือพิมพ์รายวันในยุคนั้น ได้เปิดเผยนางบำเรอของจอมพลผ้าขาวม้าแดงออกมาวันละคน ไม่ว่าจะนางงาม ดาราภาพยนตร์ หญิงบริการตามไนท์คลับ นักศึกษามหาวิทยาลัย และนักเรียนมัธยม โดย Danthai et al. (1964) ได้รวบรวมรายชื่อบรรดาสตรีในชีวิตของจอมพล สฤษดิ์ ได้ถึง 81 คน โดยส่วนหนึ่งในบรรดาสตรี 81 คนนี้มาจากการประกวดนางงามทั้งในระดับชาติและระดับท้องถิ่น อันเป็นที่มาของภาพลักษณ์ “การประกวดนางงามเป็นหนึ่งในสถาบันผลิตเมียเก็บ” ของชายผู้มีอำนาจในสังคม

อีกหลักฐานหนึ่งที่สะท้อนภาพลักษณ์การเป็นสถาบันผลิตเมียเก็บของการประกวดนางงาม คือ คำแถลงของคณะกรรมการจัดงานวชิราวุธานุสรณ์ ซึ่งมีพลเอก ประภาส จารุเสถียร เป็นประธานและนายคำนึ่ง ชาญเลขา เป็นเลขานุการกรรมการจัดงาน โดยให้เหตุผลการเปลี่ยนชื่อจาก “นางงามวชิราวุธ” มาเป็น “นางสาวไทย” ที่กล่าวไว้ว่า (Kobkijksuksakul, 1988)

“เพื่อจะยกย่องเกียรติของสตรีไทยมากกว่าอย่างอื่น ดีกว่าการใช้ชื่ออย่างอื่น นางสาวไทยที่ได้รับการคัดเลือกแต่ต้นมาไม่เคยทำความเสียหายต่างพร้อยแก่สตรีไทย แต่งานเป็นหลักฐาน และทำราชการได้ดีได้ดีทั้งนั้น แต่เมื่อมีการใช้ชื่ออื่น เช่น เทพีนันทินี ก็ถูกชักจูงให้เสียหาย แม้แต่ไปเป็นเมียน้อยเขาก็มากมาย หากว่าใช้ชื่อนางสาวไทย อย่างน้อยก็ทำให้ผู้ได้รับการคัดเลือกรู้จักรักษาชื่อเสียงตัวเอง” National Archives of Thailand Vajiranusom Festival (1964, as cited in Kobkijksuksakul, 1988)

⁴จอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีคนที่ 11 ของไทยระหว่างวันที่ 9 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2502 - 8 ธันวาคม พ.ศ. 2506 จนถึงแก่อสัญกรรมเมื่อวันที่ 8 ธันวาคม พ.ศ. 2506 ที่โรงพยาบาลพระมงกุฎเกล้าด้วยโรคไตพิการเรื้อรัง เป็นนายกรัฐมนตรีไทยคนเดียวที่ถึงแก่อสัญกรรมขณะดำรงตำแหน่ง (Athakorn, 1964)

อนึ่ง ในยุคการจัดประกวดนางสาวไทยปี พ.ศ. 2503 นั้น สมาคมนักเรียนเก่าวชิราวุธวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ ได้ทดลองจัดการประกวด “นางงามวชิราวุธ” ขึ้นในงานวชิราวุธานุสรณ์ ซึ่งเป็นงานที่สมาคมนักเรียนเก่าวชิราวุธวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ (Nawikkamool, 1999) จัดขึ้นโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อเป็นพระบรมราชานุสรณ์แด่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (Kobkijisuksakul, 1988) และอีกวัตถุประสงค์คือเพื่อสร้างความบันเทิงแก่ประชาชน โดยสถานที่จัดงานคือบริเวณพระราชอุทยานสราญรมย์

จากการเติบโตของอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวซึ่งได้รับการสนับสนุนจากรัฐบาลสหรัฐอเมริกาที่ต้องการเห็นประเทศไทยเป็นแหล่งท่องเที่ยว⁵ ซึ่งมีความสัมพันธ์กับจุดมุ่งหมายของการจัดประกวดนางสาวไทยซึ่งเป็นการประชาสัมพันธ์ระหว่างประเทศโดยการให้ความงามของสตรีไทยเป็นที่รู้จักแพร่หลายมากขึ้น โดยเฉพาะในระดับนานาชาติซึ่งมีผลให้ชาวต่างชาติรู้จักและสนใจที่จะเดินทางมาท่องเที่ยวประเทศไทยมากขึ้น ดังนั้นในปี พ.ศ. 2507 คณะกรรมการจัดงานวชิราวุธานุสรณ์ ได้มีการเปลี่ยนชื่อการประกวดมาเป็น การประกวด “นางสาวไทย” (Kobkijisuksakul, 1988)

โดยจากหลักฐานการจัดงานประกวดนางสาวไทยโดยวชิราวุธวิทยาลัยซึ่งเป็นสถาบันการศึกษาชายล้วนที่ถือกำเนิดตามข้อความหนึ่งในพระบรมราชโบายของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงมีลายพระราชหัตถเลขาพระราชทานไปยังเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี (ม.ล. เปี้ย มาลากุล) เสนาบดีกระทรวงธรรมการ⁶ ในสมัยนั้น เกี่ยวกับการดำเนินการศึกษาในโรงเรียนมหาดเล็กหลวง⁷ โดยพระหัตถเลขาทรงเป็นภาษาอังกฤษพร้อมคำแปลของพระราชหัตถเลขามีใจความดังต่อไปนี้

“I want Education to be interesting to the boys, so that they would in later days be able to look upon school life as something peculiarly pleasant to have passed through. My College is not to be compared to other schools, where the aim is different, If I had wanted just the ordinary kind of school, I would have founded a day school, not a boarding one.” Vajiranusom Festival (1964, as cited in Meechoobot, 1973)

“ข้าพเจ้าต้องการให้การศึกษากลายเป็นสิ่งเพลิดเพลินสำหรับเด็ก เพื่อว่าในภายหน้าเขาเหล่านั้นจะได้ทวนไปรำลึกชีวิตที่ได้ผ่านมาเมื่ออยู่ในโรงเรียนว่าเป็นสิ่งสนุก ข้าพเจ้าไม่ต้องการให้เอาโรงเรียนของข้าพเจ้าไปเปรียบเทียบกับโรงเรียนอื่น ๆ ซึ่งมีจุดประสงค์ต่างกัน ถ้าข้าพเจ้าต้องการแต่เพียงโรงเรียนประเภทธรรมดาแล้ว ข้าพเจ้าก็คงจะได้สร้างโรงเรียนเข้ามาเยี่ยงกลับหาใช่โรงเรียนกินนอนไม่” Vajiranusom Festival (1964, as cited in Meechoobot, 1973)

เมื่อพิจารณาพระบรมราชโบายในการให้กำเนิดวชิราวุธวิทยาลัยที่เป็นเสมือนพื้นที่หนึ่งในการบ่มเพาะทั้งความรู้ คุณสมบัติ และบทบาททางเพศของชาย ดังพระบรมราชโบายตอนหนึ่งที่ทรงบันทึกไว้ว่า “. . . ถ้าข้าพเจ้ารู้แต่เพียงว่าเขาได้เรียนในโรงเรียนของข้าพเจ้า และรู้พอที่จะเปรียบเทียบได้ว่าลักษณะของลูกผู้ชายและลักษณะสตรีเพศผิดกันอย่างไรก็พอใจ” Vajiranusom Festival (1964, as cited in Meechoobot, 1973)

ซึ่งเมื่อพิจารณาแนวทางพระบรมราชโบายข้างต้นที่ต้องการให้ “วชิราวุธเป็นพื้นที่บ่มเพาะความเป็นชาย” และแตกต่างจากโรงเรียนที่แบ่งแยกชาย-หญิงอื่น ๆ ตรงที่เป็น “โรงเรียนกินนอน”

⁵H. Clement, The Future of Tourism in the Pacific and Far East a report prepared by Checchi and Company under contract with the United States Department of Commerce and co-sponsored by the Pacific Area Travel Association (1961, as cited in Kobkijisuksakul, 1988)

⁶“กระทรวงธรรมการ” คือนามเดิมของ “กระทรวงศึกษาธิการ” โดยกระทรวงธรรมการตั้งขึ้นเมื่อวันที่ 1 เมษายน รัตนโกสินทร์ศก 111 ปีมะโรง ตรงกับ พ.ศ. 2435 (Ministry of Education Thailand, 2020)

⁷“โรงเรียนมหาดเล็กหลวง” คือนามเดิมของ “วชิราวุธวิทยาลัย” ก่อนพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานนามโรงเรียนใหม่ ณ วันที่ 16 เมษายน พ.ศ. 2464 (Vajiranusom Festival, 1964, as cited in Meechoobot, 1973)

อันจะทำให้วิชาวุฒเป็นพื้นที่บ่มเพาะการแสดงบทบาททางเพศของบุรุษเพศที่เข้มข้นกว่าโรงเรียนอื่น ๆ พื้นที่บ่มเพาะการแสดงบทบาททางเพศแบบชั่วคราวข้ามชาย-หญิง เช่นกัน ทว่าไม่ใช่ “โรงเรียนแบบกินนอน” และพระบรมราชาบายที่ไม่ต้องการให้นำวิชาวุฒวิทยาลัยไปเทียบกับโรงเรียนที่แบ่งแยกชาย-หญิง โรงเรียนอื่นซึ่งมีลักษณะแบบ “โรงเรียนไป-กลับ” ทำให้เห็นว่าการจัดประกวดนางสาวไทยของวิชาวุฒนั้นสะท้อนการเข้าไปมีบทบาทในการเป็นผู้จัดการประกวดสตรีโดยกลุ่มบุรุษเพศที่เข้มข้นกว่าการจัดงานประกวดโดยโรงเรียนอื่น ๆ และอาจกล่าวได้ว่า การที่วิชาวุฒวิทยาลัยมีอำนาจ (Power) ในการกำกับ การประกวดนางสาวไทย สะท้อนการเล่นบทบาทผู้มีความเป็น ผู้กระตือรือร้น (Active Role) ในการจัดประกวดนางงามของกลุ่มบุรุษเพศ ซึ่งมีความสอดคล้องกับการเป็นสิ่งเจริญใจให้แก่ผู้รับสารที่เป็นบุรุษเพศที่พบในประเด็นการเป็น “ขวัญสนาม” ของนางสาวสยามและนางสาวไทยในการแข่งขันฟุตบอลของสมาคมโรงเรียนชายล้วน (อัสสัมชัญสมาคมและสมาคมเทพศิรินทร์) และการลงพื้นที่เยี่ยมทหารในภาคสนามของนางสาวไทยตลอดจนการเป็นความบันเทิงของบุรุษเพศดังกรณีอนุภรรยาของจอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ ในด้านลบตามที่สังคมมองว่าสถาบันการประกวดนางงามเป็นสถาบันผลิต “เมียเก็บ” ให้กับผู้มีอำนาจทางการเมืองชายในยุคนั้น ดังกรณีคำแถลงของนายคำนึ่ง ชาญเลขา เลขานุการกรมการรวมนางวิชาวุฒานุสรณ์ ในการเปลี่ยนชื่อการประกวด “นางงามวิชาวุฒ” มาเป็น “นางสาวไทย” ในปี พ.ศ. 2507 ที่กล่าวถึงการประกวดนางงามในยุคนั้นไว้ตอนหนึ่งว่า “. . . แม้แต่ไปเป็นเมียน้อยเขาก็มากมาย” National Archives of Thailand Vajiranusom Festival (1964, as cited in Kobkijksakul, 1988)

จากกรณีข้างต้นทั้งหมดนี้สะท้อนการเปลี่ยนแปลงบทบาทของนางสาวสยามและนางสาวไทยจากวัตถุประสงค์แรกเริ่มที่เป็นเสมือนดอกไม้ของชาติ⁸ ซึ่งมีหน้าที่เผยแพร่อุดมการณ์

⁸ “ดอกไม้ของชาติ” เป็นคำขวัญที่เกิดขึ้นในสมัยจอมพล ป.พิบูลสงคราม ซึ่งดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีระหว่างปี พ.ศ. 2481-2487 วัตถุประสงค์เพื่อยกย่องการที่หญิงไทยเป็นผู้นำในการปรับปรุงวัฒนธรรมของชาติ ขณะที่ท่านผู้หญิงละเอียด พิบูลสงคราม ผู้เป็นภริยาได้แต่งเพลงร่ำว “ดอกไม้ของชาติ” ขึ้นในปี พ.ศ. 2485 (Khampiban, 1988) รวมทั้งการจัดประกวดดอกไม้ของชาติ หรืออีกนัยหนึ่งคือการประกวดนางสาวไทยยุคสงครามโลกครั้งที่สองเมื่อ พ.ศ. 2486 (Kobkijksakul, 1988) ผู้ที่ได้ดำรงตำแหน่งดอกไม้ของชาติดอกแรกและเป็นดอกไม้เดียวของเมืองไทย คือ นางสาวปิยฉัตร บุนนาค (Chotamara, 1963)

ประชาธิปไตยของรัฐบาลในงานฉลองรัฐธรรมนูญเพื่อให้ประชาชนทั่วไปในชาติมาเที่ยวชมงาน จนกลายเป็นการก่อตัวของผู้รับสารที่เป็นบุรุษเพศอันเป็นเหตุให้การประกวดนางงามมีบทบาทใหม่ที่เพิ่มเข้ามาคือการเป็นสิ่งเจริญใจและความบันเทิงของผู้รับสารที่เป็นบุรุษเพศ

นอกจากนี้จากคำสัมภาษณ์แฟนนางงามที่เป็นผู้ชาย พบว่าตัวแปรสำคัญที่ทำให้ผู้ชื่นชอบการประกวดนางงามบุรุษเพศมีการเปลี่ยนแปลงไปจากปัจจุบันพบว่าตัวแปรหนึ่งคือการเปลี่ยนแปลงภาพลักษณ์นางงามในยุคปัจจุบันที่มีลักษณะเป็นผู้หญิงเหนือจินตนาการ (Extraordinary Women) สวนทางด้านรับสนิยมความชอบของผู้รับสารชายบางกลุ่มที่ชื่นชอบนางงามแบบแนวจริตที่เรียกกันด้วยภาษาปากว่า “แฉ้ว”⁹ ที่สื่อความหมายถึงความน่ารัก สดใส ดูอ่อนวัยกว่าธรรมชาติ แม้จะเป็นธรรมชาติที่ถูกประดิษฐ์ขึ้นตามปฏิบัติการสวยสดงดงาม หรือการศัลยกรรมเพื่อให้เกิดความงามแบบ “แฉ้ว” ก็ตามที (Tiemlom, 2019) อีกกรณีหนึ่งคือการเกิดขึ้นของ “พริตตี้” ซึ่งเป็นลักษณะการใช้ “ทีมสาวงาม” ในการประชาสัมพันธ์สินค้าประเภทต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งสินค้าประเภทยานยนต์ โดยในยุคปัจจุบันที่แนวจริตของพริตตี้ขึ้นเป็นที่ชื่นชอบของผู้รับสารบุรุษเพศมากกว่านางงาม ตลอดจนดารานักแสดงที่มีลักษณะ “แฉ้ว” ที่หมายถึงความสดใสแบบธรรมชาติ ดังกรณีตัวอย่างคำสัมภาษณ์ผู้รับสารบุรุษเพศดังต่อไปนี้

“นางงามเรารู้ย้อนหลัง แต่ดูเฉพาะไฮไลต์ ดูเพราะกระแสข่าว เพราะเพื่อนบอกว่ามีการประกวดเลยย้อนไปดู แต่ถ้าเป็นผู้หญิงเราชอบแบบพริตตี้เป็นคำตอบสุดท้ายเลย” (Tam, personal communication, June 6th, 2020)

“นางงามที่ไม่ดู แค่เคยเปิดผ่านแล้วหยุดดู ไม่ติดตามข่าวสาร ถ้าไม่ใช่นางงามดัง ๆ ที่เข้ามาเข้าหูเอง คือที่ชอบแบบใส ๆ แนวดาราดู ๆ มากกว่า นางงามจะประดิษฐ์ ๆ หน่อย” (Krich, personal communication, June 6th, 2020)

⁹ “แฉ้ว” เป็นภาษาปาก สื่อความหมายถึงความน่ารัก สดใส ดูอ่อนวัยกว่าธรรมชาติ (Tiemlom, 2019)

“นางงามดูครึ่งสองครึ่งได้ เพราะวิเคราะห์หน้า นุ่น แบบที่จะเป็นว่าที่นางงามว่าต้องเป็นยังไง และศึกษาระบบการแข่งขัน แต่ถ้าให้ชอบจริง ๆ ชอบแบบคาราไล ๆ มากกว่า” (Keng, personal communication, June 6th, 2020)

“นางงามเราดูบ้าง ดูเพราะเชียร์นางงามไทย โดยเฉพาะนางงามจักรวาลกับมิสเวิลด์ คือนางงามจักรวาลกับมิสเวิลด์นี่เป็นการประกวดแบบนานาชาติอะ แล้วก็ชอบแบบฟ้าใส คนที่เป็นมิสยูนิเวิร์สไทยแลนด์ปี 2019 อะ ถ้าให้เป็นแฟนก็อยากจะได้แบบนี้” (Big, personal communication, June 6th, 2020)

“ไม่ดูเลย นางงามนะ เพราะชอบผู้หญิงแบบใส ๆ มากกว่าแนวคารา นักร้องเด็ก ๆ ใส ๆ นะ ไม่ชอบแบบนางงาม” (Nueng, personal communication, June 7th, 2020)

“คุณะ นางงาม . . . ดูตามข่าวตามกระแสสังคม ตามอัปเดตข้อมูลต่าง ๆ ดูความสวย ดูเพื่อวิจารณ์ ถ้าให้ชอบก็ชอบหมดนะทั้งนางงาม นางแบบ พิธีดี นักร้อง นักแสดง อยู่ที่ว่าใครจะยอมเป็นแฟนเรามากกว่า” (Sun, personal communication, June 7th, 2020)

“นางงามเหวอ ถ้ามีเวลาก็ดู แต่ส่วนใหญ่เวลามันไม่ค่อยตรงให้ดู เลยดูแค่ใครก็ได้ แต่ถ้าถามว่าชอบผู้หญิงแบบไหน จะชอบแบบใส ๆ ธรรมชาติ ๆ มากกว่านะ แบบนางงามจะประดิษฐ์ ๆ จะเยอะ ๆ ลึน ๆ หน่อย” (Trai, personal communication, June 7th, 2020)

จากคำสัมภาษณ์ดังกล่าวซึ่งเป็นกลุ่มตัวอย่างบุรุษเพศ 7 คน ได้กล่าวถึงการติดตามนางงามในทิศทางเดียวกันคือ “ดูตามโอกาส” กล่าวคือ ไม่ได้ติดตามอย่างใจจดใจจ่อแบบผู้รับสารประเภทแฟน ดังกลุ่มคำที่สื่อความหมายถึงการดูแบบไม่ได้ตั้งใจ การไม่ตั้งใจดู การไม่ได้ตั้งใจตามเฝ้าดูอย่างใจจดใจจ่อ ที่ว่า

“ดูย้อนหลัง, ดูเพราะกระแส, เปิดผ่านแล้วหยุดดู, ดูครึ่งสองครึ่งได้, ดูบ้าง ดูเพราะเชียร์นางงามไทย, ไม่ดูเลย, คุณะ ดูตามข่าวกระแสสังคม, ถ้ามีเวลาก็ดู”

จึงอาจกล่าวได้ว่าแม้กลุ่มบุรุษเพศที่เป็นแฟนนางงามจะยังมีปรากฏอยู่ในปัจจุบันแต่เป็นจำนวนไม่มากนัก ดังเช่นคำกล่าวของ Big (personal communication, June 6th, 2020) ที่กล่าวว่า “ดูเพราะเชียร์นางงามไทย” ซึ่งสะท้อนว่ารูปแบบการรับชมนางงามของบุรุษเพศรายนี้เป็นไปเพราะสำนึกเรื่องชาติ (Nationalism Consciousness) ทว่าสำนึกเรื่องเพศ (Sexual Consciousness) ในฐานะบุรุษเพศที่มองนางงามเป็นสิ่งเจริญใจของบุรุษนั้นยังมีปรากฏอยู่ ดังสะท้อนผ่านคำสัมภาษณ์ที่กล่าวว่า “ชอบแบบฟ้าใส คนที่เป็นมิสยูนิเวิร์สไทยแลนด์ปี 2019 อะ ถ้าให้เป็นแฟนก็อยากจะได้แบบนี้”

อย่างไรก็ตาม จากคำสัมภาษณ์กลุ่มตัวอย่างผู้ชายที่เหลืออีกหกราย พบว่าตัวแปรสำคัญที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงรสนิยมความชื่นชอบของนางงามในกลุ่มบุรุษเพศลดลง คือภาพลักษณ์นางงามในยุคปัจจุบันที่มีลักษณะเป็นผู้หญิงเหนือจินตนาการสวนทางกับรสนิยมความชอบของผู้รับสารชายส่วนใหญ่ที่ชอบสตรีเพศแบบ “เบ๊ว” อันเป็นภาษาปากที่สื่อความหมายถึงความงามแบบธรรมชาติ ที่มองดูแล้วไม่มีการตกแต่งร่างกายที่มากเกินไปเหมือนนางงาม ทว่ามาตรฐานความงามแบบ “ผู้หญิงเหนือจินตนาการ” ของนางงามนั้นสอดคล้องกับรสนิยมกลุ่มชายรักชาย อันอาจกล่าวได้ว่าตัวแปรนี้เองที่เป็นเหตุทำให้เกิดการก้าวเข้าสู่ “ยุคจากผู้รับสารสู่การเป็นแฟนปัจเจกของชายรักชาย”

2) ยุคจากผู้รับสารเข้าสู่การเป็นแฟนปัจเจกของชายรักชาย

จากความหมายของผู้รับสารโดยทั่วไปที่หมายถึงบุคคลหรือกลุ่มคนที่เป็นเป้าหมายของการสื่อสาร ผู้รับสารจึงหมายถึงผู้ที่ส่งสารได้ส่งสารไปถึงเพื่อให้มีความเข้าใจตามที่ผู้ส่งสารประสงค์หรือต้องการ Bilmanoch (n.d.) ซึ่งต่างกับผู้รับสารประเภทแฟนและแฟนคลับที่ Debra Merskin (2008, as cited in Kaewthep et al., 2012) ให้นิยามว่า แฟนคือผู้รับสารประเภทหนึ่ง ๆ ที่แตกต่างจากผู้รับสารทั่วไปตรงที่มี “การลงมือทำ” กิจกรรมอื่น ๆ นอกเหนือจากการดูชม หรืออ่านสื่อเท่านั้น การลงมือทำอะไรบางอย่างสะท้อนให้เห็นความผูกพันทางอารมณ์กับผลงาน หรือตัวบุคคลในสื่อ นั้น ๆ ในขณะที่แฟนด้อมหรือแฟนคลับ

นั่นก็คือชุมชน และการรวมตัวของผู้ที่เป็นแฟนที่มีความสนใจร่วมกัน มีความกระตือรือร้นร่วมกัน และมีการสื่อสารกันแบบ “คนคอเดียวกัน”

ในยุคนี้จะเป็นการอธิบายถึงการพัฒนาดนจากการเป็นผู้รับสารทั่วไปเข้าสู่การเป็นแฟนตามคุณลักษณะที่ผู้วิจัยได้บทวนแนวคิดเรื่องแฟนและแฟนดอม โดยในยุคนี้จะอธิบายถึงการเป็นแฟนในฐานะแฟนปัจเจก กล่าวคือ เป็นผู้ชื่นชอบแต่เพียงลำพัง (Obsessed Loner) และยังไม่ได้มีการเข้าร่วมชุมชนคนชอบนางงามหรือแฟนคลับ โดยจะอธิบายถึงข้อค้นพบเรื่องการเข้าสู่ฐานะแฟนปัจเจกของชายรักชายผู้ชื่นชอบตัวบทนางงาม และการปรากฏตัวของแฟนแบบชายรักชายที่ค้นพบจากหลักฐานต่าง ๆ ในงานวิจัยชิ้นนี้คู่ขนานไปกับการอธิบายประวัติและพัฒนาการของการประกวดที่เกิดขึ้นพร้อมข้อค้นพบเรื่องแฟนปัจเจก

สื่อมวลชนและเทคโนโลยีการสื่อสารเริ่มเข้ามามีบทบาทโดยตรงต่อการประชาสัมพันธ์การจัดการประกวดนางสาวไทย โดยในยุค พ.ศ. 2477-2497 สื่อมวลชนที่มีบทบาทในการประชาสัมพันธ์การประกวด ได้แก่ สื่อสิ่งพิมพ์ และวิทยุกระจายเสียง ในส่วนของทางสถานีโทรทัศน์นั้นเริ่มมีการถ่ายทอดสดการประกวดนางสาวไทยทางสถานีโทรทัศน์เป็นครั้งแรก ในปี พ.ศ. 2508 ในงานวชิราวุธานุสรณ์ โดยสถานีโทรทัศน์ช่อง 4 และต่อมาในปี พ.ศ. 2510 สถานีโทรทัศน์กองทัพบกช่อง 7 ซึ่งเป็นสถานีโทรทัศน์สี่แห่งแรกของประเทศไทย ได้ทำการทดลองแพร่ภาพถ่ายทอดสดให้ผู้ชมที่อยู่ต่างจังหวัดได้รับชมการประกวดนางสาวไทยซึ่งเป็นผลเนื่องมาจากโครงการ “ขยายสัญญาณโทรทัศน์จากส่วนกลางไปสู่ชนบท” ความสำคัญของโครงการดังกล่าวมีผลให้ทั่วทุกภูมิภาคของประเทศสามารถรับชมรายการเดียวกันได้พร้อมกันทั่วประเทศ มีการเปิดรับสื่อประเภทเดียวกัน เช่น รายการทีวี หนังสือพิมพ์ หรือนิตยสารได้เหมือน ๆ กัน ทั้งในกรุงเทพฯ และต่างจังหวัด ซึ่งความก้าวหน้าของสื่อโทรทัศน์นี้มีประโยชน์ต่อการเผยแพร่ชื่อเสียงการจัดงานประกวดนางสาวไทย โดยเฉพาะการที่สถานีโทรทัศน์ฯ ช่อง 7 ซึ่งสามารถแพร่ภาพออกอากาศได้ครอบคลุมเกือบทั่วประเทศเข้ามาร่วมจัดประกวดนางสาวไทย

ด้วยเหตุนี้จึงสามารถใช้สื่อโทรทัศน์ที่มีอยู่ช่วยในการถ่ายทอดการประกวดนางสาวไทยไปทั่วทั้งประเทศ (Kobkijisuksakul, 1988) ทำให้เกิดการรับชมโดยผู้รับสารที่ขยายวงกว้างขึ้นกว่าผู้ชมที่อยู่ในพระนครเมื่อครั้งการจัดประกวดนางสาวสยามและนางสาวไทยยุคก่อนหน้า

และจากหลักฐานที่พบในการวิจัยเอกสาร การสังเกตผ่านพื้นที่ออนไลน์ และการสัมภาษณ์เจาะลึกผู้รับสารที่เป็นแฟนนางงามในช่วงยุคนี้ พบว่าสื่อมวลชนและเทคโนโลยีเป็นปัจจัยสำคัญปัจจัยหนึ่งในการทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงผู้รับสารจากผู้รับสารปกติเข้าสู่ความเป็นแฟน โดยจากคำสัมภาษณ์ตอนหนึ่งของคุณปอ (นามสมมุติ) ผู้เป็นหนึ่งในแฟนพันธุ์แท้นางงามและเป็นเจ้าของหนังสือพ็อกเก็ตบุ๊กกรรมเรื่องราวเกี่ยวกับการประกวดนางงาม ได้เขียนถึงช่วงเวลาและเหตุการณ์ที่เป็นจุดเปลี่ยนให้ตนเปลี่ยนจากผู้รับสารทั่วไปเข้ามาสู่การเป็นแฟนคือ การได้รับแรงบันดาลใจจากการเห็นรูปนางงามจักรวาลคนแรกจากประเทศไทยคือ อาภัสรา หงสกุล ที่เปาะไ้วที่ข้างฝาบ้านจนทำให้เกิดความสนใจในการประกวดนางงามและเริ่มติดตามเรื่องราวการประกวดนางงามบนเวทิต่าง ๆ โดยย้อนติดตามไปในยุค พ.ศ. 2477 ซึ่งเป็นยุคริเริ่มการประกวดนางสาวสยามที่เป็นการประกวดซึ่งจัดขึ้นเพื่อฉลองรัฐธรรมนูญโดยกระทรวงมหาดไทย ณ ขณะนั้น และสังสมต้นทุนความรู้เรื่องการประกวดนางงามจนสามารถต่อยอดตัวบทใหม่เป็นหนังสือพ็อกเก็ตบุ๊ก ดังคำนิยมของ อาภัสรา หงสกุล นางงามจักรวาล ค.ศ. 1965 ตอนหนึ่งได้เขียนไว้ในหนังสือว่า

“เมื่อทราบจากคุณปอ (นามสมมุติ) และไอเซน พับลิชชิง ว่าได้เห็นภาพดิฉันขนาดโปสเตอร์ บนเวทีนางงามจักรวาลที่เก็บไว้ในบ้านเมื่อ 20 ปีที่แล้ว จึงเป็นแรงบันดาลใจให้เก็บสะสมภาพและติดตามเรื่องราวเกี่ยวกับการประกวดนางงามบนเวทิต่าง ๆ ตั้งแต่ พ.ศ. 2477 เป็นต้นมา ดิฉันชื่นชมต่อความตั้งใจ รัก และให้เกียรติการประกวดนางงามของคุณปอ จึงขอแสดงความยินดีกับหนังสือ “สาวงาม สาวมงกุฎ” ซึ่งเป็นเรื่องราวย้อนอดีตพร้อมรูปภาพที่มีคุณค่าที่สะสมไว้ด้วยคะ” Hongsakula's appreciation (as cited in Jermjuthitham, 2003)

จากหลักฐานข้างต้นสะท้อนให้เห็นว่า แฟนคลับนางงามคือ คุณปอ ได้รับแรงบันดาลใจจากการเห็นรูปภาพของอาภัสรา หงสกุล นางสาวไทย พ.ศ. 2507 และนางงามจักรวาล ค.ศ. 1965 จนกระทั่งมีการติดตามการประกวดนางงามไปในยุคหลัง ที่ตนเองเกิดไม่ทัน และในขณะที่เดียวกันนี้เองจากการที่ผู้วิจัย สังเกตผ่านสื่อสังคมออนไลน์ของคุณปอ ก็ได้มีการเปิดเผย ตัวตนว่าเป็นชายรักชายอย่างไม่ปิดบัง โดยยังมีลักษณะการ แสดงออกทางเพศแบบเกย์ หากแต่มีการตกแต่งใบหน้าและ ทรงผมที่พิถีพิถัน มีการผสมผสานลักษณะการแต่งหน้าทำผม แบบผู้หญิงไว้บนร่างกาย เช่น การกันคิ้ว การไคร้ผมตรงเป็น กระบังอย่างมีระเบียบ การลงรองพื้นบนใบหน้า และการแสดงออก ผ่านอากัปกริยาในการจัดวางร่างกายในภาพถ่ายที่ปรากฏผ่าน สื่อสังคมออนไลน์ของคุณปอ ยังได้มีการเลียนแบบการวาง อากัปกริยาท่าของนางงามมาใช้

นอกจากนี้ในรูปถ่ายการต้อนรับอาภัสรา หงสกุล นางสาวไทย พ.ศ. 2507 และนางงามจักรวาลคนแรกจากประเทศไทย ยังได้ ปรากฏรูปฝูงชนมากมายที่ให้การต้อนรับ รวมทั้งรูปของชาย 3 คน ที่เข้าไปใกล้ประชิดตัวของอาภัสราขณะนั่งบนรถเปิดประทุน เพื่อแห่ฉลองความสำเร็จจากการประกวด โดยหากใช้เกณฑ์ เรื่องการแสดงบทบาททางเพศเกี่ยวกับวัฒนธรรมความเป็น เพศหญิงและวัฒนธรรมความเป็นเพศชายที่ถูกกำหนดโดย สังคมไว้นั้น จะพบว่าชายทั้ง 3 คนในรูป ได้แสดงกิริยาการกรีดร้อง คล้ายวัฒนธรรมความเป็นเพศแบบผู้หญิง โดยการกรีดร้อง ประกอบท่าทางการวางมือในลักษณะป้องปากขณะกรีดร้อง รวมทั้งสีหน้าที่แสดงความดีใจอย่างมาก สะท้อนคุณลักษณะ ความเป็นแฟนนางงาม ซึ่งทำให้อาจสรุปได้ว่าแฟนนางงามผู้ถือ บทบาทแบบข้ามเพศในลักษณะที่เพศชีววิทยาเป็นผู้ชายแต่มี ลักษณะเพศวัฒนธรรมแบบผู้หญิงนั้นมีมานานแล้ว โดยใน งานวิจัยชิ้นนี้ค้นพบหลักฐานในยุคของอาภัสรา ดังรูปที่ 1

ที่มา นางงามจักรวาลคนแรกของไทย (2560) สืบค้นจาก

<https://www.facebook.com/groups/tpageant/>

รูปที่ 1 อาภัสราและผู้รับสารผู้ชายที่มีลักษณะคล้ายการถือ บทบาทแบบข้ามเพศวัฒนธรรม

อย่างไรก็ตามภาพผู้รับสารชายที่มีลักษณะคล้ายการถือ บทบาทแบบข้ามเพศวัฒนธรรมที่มีท่าทางคล้ายการกรีดร้อง แสดงความดีใจต่อตัวนางงาม ซึ่งในรูปคือ นางงามจักรวาล คนแรกของประเทศไทย อาภัสรา หงสกุล นั้น ได้ถูกนำมาแชร์ต่อ ในกลุ่มแฟนคลับนางงาม T-Pageant ซึ่งแม้จะมีแฟนนางงาม ผู้หญิงร่วมอยู่บ้างแต่แฟนส่วนใหญ่ในชุมชนดังกล่าวยังคงเป็น กลุ่มชายรักชาย โดยจากรูปดังกล่าวได้มีการแสดงความคิดเห็น ไปในความหมายที่ว่า ผู้รับสารชายสามคนในรูป มีลักษณะจริต สีสากการกรีดร้องคล้ายชายผู้ถือบทบาทแบบข้ามเพศวัฒนธรรม และมีผู้แสดงความคิดเห็นได้ตอบว่า “รุ่นย่า-ยายละ” โดย ความหมายในการเรียกผู้ชาย เป็นฐานะย่า และยาย ในที่นี้อาจ สื่อความหมายว่า เป็นผู้ชายที่ถือบทบาทแบบข้ามเพศที่เกิดใน ยุคก่อนหน้าตนและมีความชื่นชอบในตัวนางงาม เช่นเดียวกัน จึงมีลักษณะร่วมกับผู้แสดงความคิดเห็นและชุมชน ชายรักชายผู้ชอบนางงามอยู่สองประการใหญ่ ๆ คือ ประการที่ หนึ่ง การถือบทบาททางเพศแบบข้ามเพศวัฒนธรรม เช่นเดียวกัน ประการที่สองคือ ความชื่นชอบในตัวนางงาม เช่นเดียวกัน จึงเป็นที่มาของการแสดงความคิดเห็นที่ว่า

“จริตมันได้มาก” และ “รุ่นย่า-ยายละ” ดังปรากฏในรูปการแสดงความคิดเห็นผ่านสื่อสังคมออนไลน์กลุ่มปิดเฟซบุ๊ก T-Pageant ดังต่อไปนี้

ที่มา นางงามจักรวาลคนแรกของไทย (2560) สืบค้นจาก <https://www.facebook.com/groups/tpageant/>

รูปที่ 2 การสื่อสารถึงแฟนนางงามลักษณะคล้ายชายรักชาย ภายในกลุ่มแฟนคลับ

นอกจากนี้ผู้วิจัยยังได้สัมภาษณ์แฟนนางงาม ผู้แต่งหนังสือเรื่องเล่าเกี่ยวกับนางงาม “สาวงาม สาวมงกุฏ” โดยคุณปอ (นามสมมุติ) ได้ให้สัมภาษณ์กับผู้วิจัยโดยมีข้อความตอนหนึ่งว่า “ที่รู้จักแฟนนางงามตัวจริงเสียงจริงที่ยังมีชีวิตอยู่ เป็นทั้งพี่เลี้ยงและแฟนนางงามรุ่น 2507 ที่เป็นกลุ่มชายรักชายด้วยนะ พี่นัดท่านให้ได้นะคะ” (Por, personal communication, June 9th, 2020)

โดยจากปรากฏการณ์และหลักฐานดังกล่าวมาข้างต้นทั้งหมด อาจนำมาวิเคราะห์ได้ว่า เป็นยุคพบพัฒนาการจากผู้รับสารทั่วไปมาเป็นแฟนนางงาม โดยเฉพาะหากเน้นไปที่แฟนผู้มีเพศสภาพที่แตกต่างไปจากยุคจากดอกไม้ของชาติมาเป็นความบันเทิงของบุรุษเพศ เข้าสู่สู่ยุคการเกิดขึ้นของแฟนนางงามผู้มีลักษณะแบบชายรักชายในลักษณะของแฟนปัจเจก กล่าวคือ เป็นประเภทของแฟนที่ชื่นชอบในตัวบุคคล หรือตัวบทแห่งความชื่นชอบ แต่ยังไม่มีการติดต่อสื่อสารเพื่อการรวมกลุ่ม (No

Grouping) กับแฟนคนอื่น ๆ และมีการใช้สื่ออย่างมากในการหาข้อมูลเกี่ยวกับตัวบทแห่งความชื่นชอบดังหลักฐานที่เริ่มพบในที่นี้คือ พ.ศ. 2508 (ค.ศ. 1965) โดยเริ่มเห็นเด่นชัดในยุคอาภัสรา หงสกุล¹⁰ นางงามจักรวาล ค.ศ. 1965 (พ.ศ. 2508)¹¹ ในกรณีของแฟนคลับนางงามที่ชื่อ คุณปอ ผู้เป็นเจ้าของหนังสือเรื่องเล่าเกี่ยวกับนางงาม “สาวงาม สาวมงกุฏ” ได้สะท้อนให้เห็นว่าคุณปอ เป็นทั้งแฟนตามเนื้อหารายการ และเป็นทั้งแฟนบุคคลที่เป็นสาวงาม และจากคำสัมภาษณ์ของคุณปอ ที่ยืนยันว่าตนรู้จักแฟนนางงามรุ่น พ.ศ. 2507 ซึ่งเป็นชายรักชายและยังมีชีวิตอยู่ในปัจจุบัน รวมถึงในกรณีรูปถ่ายผู้รับสารนางงามอาภัสราข้างต้นที่มีภาพของชาย 3 คน ซึ่งมีลักษณะคล้ายเกือบทบาทคล้ายเพศวัฒนธรรมแบบผู้หญิงนั้น อาจสะท้อนการเข้ามาของชายรักชายในฐานะผู้รับสารนางงามที่ค้นพบในงานวิจัยชิ้นนี้คือ ยุคนางสาวไทยในฐานะนางงามจักรวาลคนแรกของไทย อาภัสรา หงสกุล เช่นกัน

นอกจากนี้จากกรณีศึกษาเอกสาร ยังพบการเข้าไปเป็นที่เลี้ยงและแมวมอง ของชายรักชาย ซึ่งสะท้อนความผูกพันต่อตัวบทนางงามที่มากกว่าการเป็นผู้รับสารธรรมดา อันเป็นสัญญาณการเริ่มเข้ามามีความผูกพันกับตัวบทนางงามที่เกิดขึ้นในยุคนี้ ดังกรณีคำให้สัมภาษณ์ของปู สรวรัตน์ หุุ่มเรื่องวงศ์ รองนางสาวไทย ปี พ.ศ. 2529 ที่ให้สัมภาษณ์ถึงบทบาทของชายรักชายในการประกวดนางงามของผู้หญิงเอาไว้ในคอลัมน์ “วันเศร้าหมองของรองนางสาวไทย” นิตยสารดิฉัน ฉบับที่ 226 เดือนกรกฎาคม 2529 (as cited in Kobkijksuksakul, 1988) โดยมีข้อความตอนหนึ่งว่า

¹⁰อาภัสรา หงสกุล เป็นสาวไทยคนที่สามที่เข้าร่วมการประกวดนางงามจักรวาล ต่อจากสาวไทยคนแรกที่เข้าร่วมการประกวดนี้ คือ อมรา อัศวนนท์ รองอันดับสามนางสาวไทย พ.ศ. 2496 ที่เข้าร่วมการประกวดนางงามจักรวาลในปี พ.ศ. 2497 (ค.ศ. 1954) และสาวไทยคนที่สองคือ สดใส วานิชวัฒนา ที่เข้าร่วมประกวดในปี พ.ศ. 2502 (ค.ศ. 1959) โดยสดใสไม่ได้มีตำแหน่งเป็นนางสาวไทยหรือรองขณะนั้นเธอเป็นนักศึกษาไทยในมหาวิทยาลัยแคลิฟอร์เนียและเข้าร่วมประกวดนางงามจักรวาลในฐานะตัวแทนประเทศไทย

¹¹อาภัสรา หงสกุล เป็นนางสาวไทยประจำปี พ.ศ. 2507 ได้รับตำแหน่งนางงามจักรวาล เมื่อวันที่ 24 กรกฎาคม พ.ศ. 2508 ตรงกับ ค.ศ. 1965 ณ ไมอามีบีช รัฐฟลอริดา ประเทศสหรัฐอเมริกา

“ปู่ (ชื่อเล่นของสราวิณี) บอกได้เลยว่าเงินรางวัลที่ปู่ได้มาแต่ละครั้งนี่แบ่งออกเป็น 3 ส่วน ส่วนหนึ่งปู่ให้การกุศล อีกส่วนหนึ่งปู่ต้องให้พี่เลี้ยงถึง 40% หรือบางรายอาจถึง 50% คือนั่นเป็นข้อตกลงระหว่างเรา เพราะถ้าเกิดธรรมดาเนีย ปู่เองไม่สามารถที่จะรู้จักพี่ (สปอนเซอร์) ได้ แต่กะเทยนี่จะเป็นตัวกลางแนะนำให้เรารู้จักเค้า แล้วเค้าก็เป็นคนให้เงินสปอนเซอร์จนทำให้เราได้ตำแหน่งมา”

ในขณะที่ยุคปัจจุบันได้เห็นการเข้ามามีบทบาทที่มากกว่าการเป็นผู้รับสาร และมุมมองของชายรักชาย นั่นคือบทบาทการเป็นกรรมการการประกวดมิสยูนิเวิร์สไทยแลนด์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการประกวดมิสยูนิเวิร์สไทยแลนด์ปี 2015-2019 เริ่มมีกรรมการที่คล้ายผู้ถือเพศสภาพแบบชายรักชายรับหน้าที่คัดเลือกสาวงามและสร้างมาตรฐานนางงามด้วยสายตาของชาวเกย์มากขึ้น เช่น เจ้าของรายการและค่ายผลิตละครดังแฟนชั่นกูรู ดีไซน์เนอร์ และเจ้าของแบรนด์เสื้อผ้า ซึ่งมีการเปิดเผยเพศสภาพถึงความเป็นชายรักชายแบบชัดเจนต่อสังคม หากจะอธิบายด้วยตัวเลขแล้วนั้น อาจสามารถกล่าวได้ว่าในช่วงปี 2015-2019 มีกรรมการคล้ายผู้ถือเพศสภาพแบบชายรักชายทั้งในรอบคัดเลือกและในรอบตัดสินเข้าเป็นผู้ตัดสินในจำนวน 1 คน, 2 คน, 3 คน, 4 คน และ 5 คน ตามลำดับ (Nott, Personal communication, June 9th, 2020)

โดยการเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่องนี้ สามารถกล่าวได้ว่าชายรักชายได้เข้าไปมีบทบาทในการกำกับมาตรฐานความงามของนางงามด้วยมุมมองแบบชายรักชายเข้มข้นขึ้น อันสามารถกล่าวได้ว่าพินิจนิยมของนางงามในยุคนี้จะเป็นนางงามที่มีมาตรฐานความงามที่มีคุณลักษณะอันเป็นที่ชื่นชอบของชายรักชาย และอาจกล่าวได้ว่าร่างกายของนางงามเหล่านี้ไม่ได้เป็นเพียงร่างกายที่ทำหน้าที่สื่อสารอัตลักษณ์ทางเพศของผู้หญิง แต่เพียงอย่างเดียวอีกต่อไป หากแต่ร่างกายนี้ยังเป็นพื้นที่สื่อสารอัตลักษณ์ทางเพศที่เกิดจากการวาดขึ้นโดยชายรักชาย และรังสรรค์ออกมาเป็นอัตลักษณ์แบบนางงาม อันสะท้อนถึงการเล่นบทบาทที่มากกว่าการเป็นผู้รับสารทั่วไป มากกว่าการเป็นแฟนและแฟนคลับ ทว่าชายรักชายยังเข้าไปเล่นบทบาท “ผู้สร้างนางงาม” ร่วมด้วย

อย่างไรก็ตาม การที่จากงานวิจัยไม่พบแฟนนางงามผู้เป็นชายรักชายในการประกวดนางสาวสยามและนางสาวไทยยุคก่อนนางงามจักรวาลชาวไทยคนแรก คืออาภัสรา หงสกุลนั้น อาจไม่ได้หมายความว่าในยุคดังกล่าวไม่มีแฟนนางงามผู้เป็นชายรักชาย แต่อาจตั้งข้อสังเกตได้อีกรูปแบบหนึ่งว่า ข้อจำกัดในการแสดงตัวตนว่าเป็นชายรักชายอย่างเปิดเผยในยุคดังกล่าว อาจไม่สามารถทำได้อย่างเปิดเผยเนื่องจากเงื่อนไขทางสังคมและวัฒนธรรมของไทยที่ให้ความสำคัญกับเพศในทางวัฒนธรรม หรืออาจมีการเข้ามาของชายรักชายตั้งแต่แรกเริ่มแล้วเพียงแต่ไม่มีหลักฐานบันทึกไว้ทั้งในแง่เอกสารและพยานบุคคล

โดยกรณีดังกล่าวสอดคล้องกับคำให้สัมภาษณ์ตอนหนึ่งของแฟนนางงามในรุ่นนางสาวไทย พ.ศ. 2527 สราวิณี ประการณัง โดยแฟนนางงามผู้ให้สัมภาษณ์นี้ชื่อคุณไก่ อายุ 47 ปี (พ.ศ. 2561) ซึ่งแม้จะเป็นแฟนนางงามในยุคการเกิดขึ้นของแฟนนางงามแบบปัจเจกนี้ แต่ก็ได้ให้สัมภาษณ์ถึงข้อจำกัดในการแสดงออกเรื่องการถือบทบาทข้ามเพศในยุคของตนซึ่งระยะเวลาการเปลี่ยนผ่านวิธีคิดเกี่ยวกับการถือบทบาทข้ามเพศยังไม่เป็นที่ยอมรับเช่นเดียวกันกับการประกวดนางสาวไทยยุคพัฒนาจากผู้รับสารทั่วไปมาเป็นแฟนนางงาม โดยให้สัมภาษณ์ไว้ค่อนข้างน่าสนใจว่า

“ยุคนางสาวสยามคุณพี่เกิดไม่ทัน เพราะเขาดไปหลายปี ช่วงวัยเด็กเลยไม่มีเรื่องของนางงามแต่พอวัยรุ่นอายุ 13 (พ.ศ. 2527) เริ่มประกวดใหม่จึงได้ติดตาม . . . จะไม่ทราบด้วยซ้ำว่าใครที่ชายรักชายที่เองก็เล่นกีฬา เป็นนักวิ่ง นักฟุตบอลเพื่อนก็แมน ๆ หมดนะ แต่ที่เองนะรู้ตัวว่าชอบผู้ชายนะแต่ไม่บอกเพื่อนจับได้ รุ่นพี่จับได้ กลัวพอเตะ . . . เลยเอากีฬาบังหน้าแต่พอสักอายุ 20 ก็เริ่มเปิดตัวมาทีละคนสองคน” (Kai, personal communication, November 18th, 2017)

“ก็ชอบโดยอัตโนมัตินะ รุ่นสาววิณีเลย (พ.ศ. 2527) อยากเป็นนางงาม แอบไปทำทำให้วัดตอนประกวดในห้องน้ำ . . . ก็กลัวคนในบ้านเห็นนั่นแหละ เพราะที่เองตอนนั้นไม่ได้เปิดเผย ถึงตอนนี้ก็เถอะ ถ้าที่ทำหน้าเฉย ๆ คนก็จะไม่รู้ เวลาพูดคุยถึงจะออกท่าทาง” (Kai, personal communication, November 18th, 2017)

ในขณะที่ช่วงปี พ.ศ. 2531 ซึ่งเป็นปีที่นางสาวไทย พ.ศ. 2531 คือ ปุ้ย ภรณ์ทิพย์ นาคหิรัญกนก ชนะเลิศในการประกวดระดับนานาชาตินางงามจักรวาล ซึ่งในยุคนั้นมีคำเรียกชื่อปรากฏการณ์อย่างหนาหูว่า “ปุ้ย พีเวอร์” แม้กระทั่งเด็กผู้หญิงที่เกิดในยุคนั้นต่างพากันชื่อเล่นชื่อปุ้ย และชื่อจริงว่า ภรณ์ทิพย์ กันต่อหลายคน ขณะที่แฟนคลับผู้เป็นชายรักชายในกลุ่ม T-Pageant ซึ่งเป็นพื้นที่ศึกษาของการวิจัยในครั้งนี้ ได้มีการแสดงความคิดเห็นที่หลากหลายถึงปรากฏการณ์ในยุคนั้น อันเป็นเครื่องสะท้อนความต่อเนื่องยาวนานของการเป็นแฟน เนื้อหาการประกวดนางงามที่ทำหน้าที่ส่งสาวงามผู้เป็นตัวแทนของชาติข้ามพรมแดนไปประกวดในพื้นที่แห่งความเป็นโลก ได้แก่ ความเห็นของ Varoot Anan และ Pitchaya Pawanta ที่ได้แสดงความคิดเห็นในพื้นที่แฟนคลับออนไลน์เกี่ยวกับการชนะของภรณ์ทิพย์ ในช่วงเช้าก่อนเวลาตัดสินการประกวดนางงามจักรวาลของ มาริญา พุนเลิศลาภ มิสยูนิเวิร์สไทยแลนด์ผู้เป็นตัวแทนประเทศไทยในการประกวดนางงามจักรวาล ปี พ.ศ. 2560 ไว้เพียงไม่กี่นาทีก่อนการตัดสินเริ่มต้นว่า

“ผมเกิดในเวลาที่ปุ้ยได้มง¹² ยังไงก่อนจะตายขอเห็นคนไทย มง อิกได้ใหม่ 29 ปี ที่รอมานาน (เพราะไม่เคยเห็น)” (Varoot Anan, personal communication, November 27th, 2017)

“ปีเดียวกัน คอยมาทั้งชีวิต” (Pitchaya Pawanta, personal communication, November 27th, 2017)

นอกจากนี้เรื่องราวในปีของภรณ์ทิพย์ ซึ่งเรียกว่า ปรากฏการณ์ “ปุ้ยพีเวอร์” นั้น ยังเป็นเรื่องราวที่กลุ่มแฟนคลับชายรักชายซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ในพื้นที่แฟนคลับนางงาม T-Pageant พูดถึงอยู่เป็นประจำ ทั้งยังใช้เป็นประเด็นแลกเปลี่ยนสำหรับแฟนนางงามรุ่นที่เกิดทันและเกิดไม่ทัน โดยบางส่วนก็มีแฟนคลับที่เป็นผู้หญิงมาร่วมสนทนาด้วยแม้จะเป็นส่วนน้อยก็ตามที่ ปรากฏการณ์ดังกล่าวถือเป็นการเปิดพื้นที่การสื่อสารความเป็นคลับและเป็นประเด็นหนึ่งที่แฟนนางงามให้

ความสนใจร่วมกัน จิตสำนึกความเป็นชาติร่วมกันผ่านเรื่องราวของภรณ์ทิพย์ และเกิดจิตสำนึกความเป็นพวกเดียวกันในฐานะแฟนนางงาม ตลอดจนการแลกเปลี่ยนเรื่องราวในอดีตเมื่อครั้งที่ตนยังเป็นแฟนปัจเจก (ยังไม่ได้เข้าเป็นแฟนคลับ เนื่องจากยังไม่มีชุมชนคนขึ้นชอบนางงามเช่นในปัจจุบัน) ดังบทสนทนาเกี่ยวกับภรณ์ทิพย์ที่หลากหลายดังต่อไปนี้

“ไม่มีอินเทอร์เน็ต หรือไลฟ์สดอะไร ชาวปุ้ยภรณ์ทิพย์ได้มง ถึงหูชาวไทยเร็วสุดคือฟังจากคลื่นวิทยุราว ๆ สิบเอ็ดโมงเช้า สำนักข่าวไทยรายงานว่านางสาวไทยคว้ามงกุฏนางงามจักรวาล เราได้ยินข่าววิทยุ วิ่งไปบอกแม่ บอกแม่คำรามตลาคว่า ปุ้ย ภรณ์ทิพย์ เป็นนางงามจักรวาล เลย์รู้กันทั้งตลาด ไทยรัฐลงพาดหัวข่าวใหญ่ ในฉบับเย็น ช่อง 7 รีบเอาเทปมาออกอากาศทันทีหลังประกวดจบ ในไม่กี่ชั่วโมง แม้ยังไม่ได้ใส่เสียงพากย์ไทยก็ตาม และตอนดึกถึงมาใส่เสียงพากษ์ไทยซ้ำ พร้อมทำสตู๊ปยาวมากเป็นเส้นทางคว่ำชัยในจักรวาลให้ปุ้ย ภรณ์ทิพย์ เหมือนที่เราได้ดูกันในยูทูปอะนะ แล” (Kimji Kimberry, personal communication, November 18th, 2017)

ที่บ้านเป็นร้านเสริมสวยเลยเจอแต่บ้า ๆ นี่มานึกได้ ปีพี่น้องปีบออะ ไม่มีกระแสแอนตี้เรื่องพูดไม่ชัดเลยนะพี่น้องปีบอพีเวอร์มากตอนนั้นต้องขอบคุณพี่ปุ้ยที่พิสูจน์ว่าการที่พูดไม่ชัดไม่มีปัญหาสำหรับการประกวดมิสยูฯ (Geng Anongnard Permchalad (women), personal communication, November 18th, 2017)

“ตอนนั้นไม่มี IG ไม่มีเฟซบุ๊ก อ่านแต่ไทยรัฐ ลุ้นกันทั้งประเทศคือวันประกวด” (Jariya Kongkaew (women), personal communication, November 18th, 2017)

โดยการบอกเล่าถึงประสบการณ์ในอดีตของแฟนนางงามเหล่านี้สะท้อนถึงการเป็นแฟนในฐานะแฟนปัจเจกที่มีการบอกเล่าเรื่องราวในปีที่ตัวแทนนางงามไทย คือ ภรณ์ทิพย์ นาคหิรัญกนก ประสบความสำเร็จในการประกวดนางงามจักรวาล ตลอดจน

¹²“มง” เป็นศัพท์เฉพาะกลุ่มแฟนคลับนางงาม เมื่อใช้เป็นคำกริยาหมายถึง “ได้รับตำแหน่งสูงสุดบนเวทีการประกวด” เมื่อใช้เป็นคำนามหมายถึง “ถ้วยเรือนมงกุฏ” ของนางงาม

การรอคอยให้ความสำเร็จดังกล่าวหวนคืนกลับมาอีกแม้จะต้องรอนานถึง 29 ปี (นับจาก พ.ศ. 2531-2560) จึงอาจสามารถอนุมานจากบทสนทนาเหล่านี้ได้ว่า แฟนนางงามผู้เป็นชายรักชายได้เกิดขึ้นในช่วงเวลาดังกล่าวแล้วจริง อย่างไรก็ตามยังได้พบแฟนนางงามที่เป็นผู้หญิงร่วมด้วยแม้เป็นสัดส่วนที่น้อยกว่าก็ตาม

โดยในการประกวดนางงามจักรวาล ปี พ.ศ. 2560 ซึ่งตัวแทนสาวไทยคือ มิสยูนิเวิร์สไทยแลนด์ มาริญา พูนเลิศลาภ จากการสังเกตการณ์ผ่านพื้นที่ออนไลน์ของผู้วิจัย พบว่าสื่อออนไลน์ทั้งไทยและต่างชาติที่ทำหน้าที่รายงานข่าวการประกวดนางงามจักรวาล 2560 นี้ รวมทั้งเว็บไซต์พนัน โดยส่วนใหญ่ได้จัดอันดับให้มาริญา จากประเทศไทย เป็นตัวเต็งอันดับ 1 ที่จะคว้ามงกุฏนางงามจักรวาลประจำปีนี้ โดยจากการแสดงความความคิดเห็นของแฟนคลับผู้เป็นชายรักชาย ที่ต่างได้แสดงความเห็นเกี่ยวกับการเป็นตัวเต็งของมาริญา ไปในทิศทางที่ว่า “29 ปีที่รอคอย กำลังจะมาถึงแล้ว” ทั้งนี้ คำพูดในลักษณะดังกล่าวเป็นเครื่องสะท้อนคุณลักษณะของแฟนและแฟนคลับนางงามที่มีจุดประสงค์บางอย่างร่วมกัน นั่นคือชัยชนะของผู้หญิงซึ่งเป็นตัวแทนของชาติ จึงอาจกล่าวได้อีกนัยหนึ่งว่า นอกจากแฟนคลับนางงามผู้เป็นชายรักชายจะมีความชื่นชอบในตัวนางงามและการประกวดนางงามแล้ว ยังมีจิตสำนึกความเป็นชาติเมื่อนางงามถือบทบาทเป็นตัวแทนของชาติไปแข่งขันบนพื้นที่แห่งความเป็นโลกด้วย

อย่างไรก็ตามจากการสังเกตแบบมีส่วนร่วมโดยผู้วิจัยเป็นส่วนหนึ่งของข้อมูล พบว่าแฟนปัจเจกบางรายยังอ้างสถานภาพเป็นแฟนปัจเจกอยู่ เนื่องจากต้องการรักษาอำนาจการเลือกเพศเนื้อหาสารนางงามที่ตนสนใจเท่านั้น และไม่สนใจเข้าร่วมกลุ่มสังคมแฟนคลับเพื่อปฏิสัมพันธ์กับแฟนนางงามรายอื่น ๆ ทั้งยังพบข้อจำกัดในการเข้าถึงสื่ออินเทอร์เน็ต ข้อจำกัดเรื่องทุนทางเศรษฐกิจและทุนเวลาในการเข้าสู่พื้นที่แฟนคลับทั้งในพื้นที่ออนไลน์และพื้นที่ทางกายภาพ ตลอดจนบางรายไม่ทราบข้อมูลว่ามีกิจกรรมกลุ่มทางสังคมของแฟนคลับร่วมด้วย

3) ยุคจากแฟนปัจเจกเข้าสู่การเป็นแฟนคลับของกลุ่มชายรักชาย

ในยุคนี้จะเป็นการอธิบายถึงการพัฒนาตนจากการเป็นแฟนปัจเจกเข้าสู่การเป็นแฟนคลับ ตามคุณลักษณะที่ผู้วิจัยได้ทบทวนแนวคิดเรื่องแฟนและแฟนดอม โดยในยุคนี้จะอธิบายถึงการรวมกลุ่มจนกลายเป็นชุมชนคนชอบนางงาม และโดยเฉพาะอย่างยิ่งชุมชนคนชอบนางงามผู้มีเพศสภาพแบบชายรักชาย โดยจะอธิบายถึงข้อค้นพบเรื่องการก่อตั้งชุมชนคนชอบนางงามหรือแฟนคลับนางงาม คู่ขนานไปกับการอธิบายประวัติและพัฒนาการของการประกวดที่เกิดขึ้นพร้อมข้อค้นพบเรื่องแฟนคลับ ดังต่อไปนี้

จากการวิจัยโดยใช้การสังเกตการณ์ทั้งบนพื้นที่ออนไลน์และในพื้นที่ทางกายภาพของผู้วิจัย โดยถือผู้วิจัยเป็นส่วนหนึ่งของข้อมูล ได้พบวิวัฒนาการการรวมกลุ่มของแฟนนางงามที่มีการก่อตัวบนพื้นที่ออนไลน์ในลักษณะชุมชนคนรักนางงาม ซึ่งพื้นที่ศึกษาคือกลุ่มที่ใช้ชื่อว่า T-Pageant ซึ่งมีทั้งเว็บไซต์ของตนเองและกลุ่มปิดเฟซบุ๊กที่มีจำนวนสมาชิกผู้ใช้งานกว่า 130,000 บัญชี และหากใช้เกณฑ์เป็นกลุ่มแฟนคลับนางงาม แม้จะมีบุคคลที่มีเพศสภาพแบบหลากหลายมารวมตัวกันด้วยความชื่นชอบในตัวนางงาม แต่สิ่งหนึ่งที่พบจากการวิจัยครั้งนี้คือเป็นแฟนคลับที่มีเพศสภาพแบบชายรักชายจะเป็นคนกลุ่มใหญ่ในพื้นที่แฟนคลับและมีความกระตือรือร้นต่อดัวนางงามและการประกวดนางงามเป็นพิเศษ โดยเริ่มจากการเกาะติดบอรัตนางงามในช่วงต้นการประกวดของการประกวด Miss Thailand Universe จนพัฒนามาเป็นกลุ่มคนรักนางงามบนพื้นที่ออนไลน์ที่ใช้ชื่อเว็บไซต์ว่า www.t-pageant.com หรือ T-Pageant ในปัจจุบัน

โดยในยุคนี้ จากการสังเกตแบบมีส่วนร่วมในปรากฏการณ์แฟนนางงามเป็นเวลา 14 ปีของผู้วิจัย ทำให้เกิดข้อค้นพบเกี่ยวกับการรวมกลุ่มสังคมจนกลายเป็นชุมชนคนรักนางงามซึ่งเป็นพื้นที่ศึกษาในการวิจัยครั้งนี้คือกลุ่ม T-Pageant และเพื่อให้เห็นพัฒนาการการรวมกลุ่มและการคลี่คลายตัวของแฟนนางงามในการเข้ามาผูกพันต่อดัวนางงามจนเกิดเป็นกลุ่มสังคม หรือเรียกอีกนัยหนึ่งว่า “จากแฟนปัจเจก สู่ แฟนคลับ”

โดยในที่นี่ผู้วิจัยได้สรุปวิวัฒนาการการรวมกลุ่มของกลุ่มแฟนคลับนางงาม T-pageant ซึ่งเป็นพื้นที่ที่แฟนคลับนางงามไปรวมตัวกันมากที่สุดในประเทศไทย โดยผู้ก่อตั้ง ผู้บริหารเว็บไซต์และกลุ่มดังกล่าวมักได้รับบทบาทสำคัญในการเป็นแหล่งข้อมูลความรู้ให้กับสื่อมวลชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วง 5-6 ปีหลังจากนี้ที่กระแสนางงามในประเทศไทยเริ่มกลับมาเป็นที่สนใจจากปรากฏการณ์ต่าง ๆ ทั้งจากกรณีการสละตำแหน่งของ ผ้าย เวทีริย์ มิสยูนิเวิร์สไทยแลนด์ 2014, การเข้ารอบต่าง ๆ ในการประกวดนางงามจักรวาลของนางงามไทย ได้แก่ การเข้ารอบสิบคนสุดท้ายของอนิภรณ์ เฉลิมบุรณะวงศ์ (หรือ แนนตูก ๆ ไทยแลนด์ ทอป 10), ชลิตา ส่วนเสน่ห์ (น้ำตาล ทอป 6), มาริญา พูนเลิศลาก (มาริญา ทอป 5), โศภิตา กาญจนรินทร์ (นิง ทอป 10) และ ปวีณสุดา ดรูอิน (ฟ้าใส ทอป 5) ค.ศ. 2015-2019 ตามลำดับ

โดยจากการสังเกตแบบมีส่วนร่วมโดยผู้วิจัยเป็นส่วนหนึ่งของข้อมูลตลอดระยะเวลา 14 ปี ในการเป็นแฟนคลับนางงามนับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2548 จนถึงปัจจุบัน (พ.ศ. 2563) และจากการสัมภาษณ์ 5 เชนซูลู ลักษณะวิลาส ผู้ก่อตั้งแฟนคลับนางงามทีเพจันท์ (T-Pageant) สามารถสรุปพัฒนาการการรวมกลุ่มแฟนคลับนางงามเป็นตารางที่ 1 ซึ่งแสดงให้เห็นพัฒนาการและการคลี่คลายตัวของแฟนนางงามในการเข้ามาผูกพันต่อบทบาทนางงามจนเกิดเป็นเครือข่ายสังคมแฟนคลับนางงาม T-Pageant ตามตารางที่ 1

ตารางที่ 1 พัฒนาการการรวมกลุ่มแฟนคลับนางงาม

ห้วงเวลา	วิวัฒนาการการรวมกลุ่ม	ช่วงเวลา / ปี พ.ศ.
ระยะที่ 1	1. แฟนปัจเจกเกาะติดบอρνางงาม สถานีโทรทัศน์ 2. รวมตัวผ่านเว็บบอρνางงามของแฟนปัจเจก www.mardoo.net 3. จัดงานพบปะเล็ก ๆ ที่บ้านนางงาม	2544-2549
ระยะที่ 2	1. เปลี่ยนจาก www.mardoo.net มาเป็น www.t-pageant.com สมาชิกหลักสิบ 2. มีการรวมกลุ่มทางสังคมอย่างเป็นทางการเป็นลักษณะของแฟนคลับ คืองานพบปะนางงามโดยความร่วมมือระหว่างผู้ผลิตนางงามและกลุ่มแฟนคลับ	2550

ห้วงเวลา	วิวัฒนาการการรวมกลุ่ม	ช่วงเวลา / ปี พ.ศ.
ระยะที่ 3	สมาชิกเริ่มเพิ่มจำนวนเป็นหลักพัน หลักหมื่น และพบว่าแฟนนางงามส่วนใหญ่เป็นกลุ่มชายรักชาย	2551-2556
ระยะที่ 4	1. การรวมกลุ่มทางสังคมของแฟนคลับชายรักชายส่งอิทธิพลต่อผู้จัดจากการรวมกลุ่มประท้วงผลการตัดสินปี 2557 2. อำนาจของแฟนคลับชายรักชายในการเข้าไปเป็นหนึ่งในคณะกรรมการคัดเลือกนางงาม	2557-2563

จากตารางที่ 1 แสดงให้เห็นถึงพัฒนาการการรวมกลุ่มจากแฟนปัจเจกจนกลายเป็นแฟนคลับ ซึ่งเมื่อพิจารณาเทียบเคียงกับแนวคิดเรื่องแฟนดอมของ John Fiske (1992, as cited in Kaewthep et al., 2012) แล้ว อาจพบว่าในขั้นนี้คือขั้นการนำความต็มด้าที่ได้จากต่อบทแห่งความชื่นชอบนั้น ๆ มาแลกเปลี่ยนกับคนคอเดียวกันจนเกิดเป็นกลุ่มสังคม (Enunciative) และจากพัฒนาการการรวมกลุ่มนี้ทำให้เห็นการเปลี่ยนแปลงจากแฟนปัจเจกจนเข้าสู่การเป็นแฟนคลับในที่สุด ทั้งนี้การรวมกลุ่มทางสังคมผ่านพื้นที่ออนไลน์ของแฟนคลับ T-Pageant นั้นมีทั้งการใช้รูปภาพจริงของตนเอง ทว่าส่วนใหญ่เป็นการใช้รูปภาพตัวแทน (Avatars) เพื่อแสดงความเป็นตัวตนบุคคลของแฟนคลับ (Duangkong, 2014)

ในขณะที่ เซรี ไอศวรรภา ศิริลักษณ์ ผู้ชนะเลิศการแข่งขันสุดยอดแฟนพันธุ์แท่นางงามจักรวาลได้ให้สัมภาษณ์ถึงประเด็นที่เกี่ยวข้องกับข้อจำกัดในการแสดงตัวตนว่าเป็นแฟนนางงามที่เกิดขึ้นในอดีตของตนเอง ก่อนจะร่วมกับ เชนซูลู ลักษณะวิลาส (ตี) ผู้ก่อตั้งเว็บไซต์ www.t-pageant.com และการขยายตัวของคลับในยุคที่แฟนปัจเจกเริ่มรวมตัวกันเข้าสู่การเป็นแฟนคลับได้อย่างน่าสนใจว่า

“เมื่อก่อนเนี่ย เราไปบอกใครไม่ได้ไง ว่าชอบนางงาม . . . อู๊ยยตาย ชอบนางงามดูไร้สาระจั่ง ทำให้บางทีเราก็กไม่กล้าบอกใครไร้ แต่พอมาพบคุณตีที่เป็นตัวตั้งตัวดีในการก่อตั้งเว็บไซต์ T-Pageant เป็นศูนย์รวมของคนที่ชอบนางงามด้วยกัน มันก็เลยใหญ่ขึ้น ๆ เพราะว่าเรารู้จักกันมา เราก่อตั้งกันมาตั้งแต่ปี ค.ศ.

2003, 2004, 2005 โห เกิน 10 ปีอะคะ มันก็เป็นชุมชนใหญ่ การนัดหมายกันก็ทำงาน มีเฟซบุ๊กใช้มัยคะ ยุคไอที และโซเชียลมีเดีย ช่วยให้มันใหญ่และแกร่งขึ้นจนถึงวันนี้” (Sirilaksana, Personal communication, January 16th, 2018)

“คือแรงผลักดันเนี่ย มันเกิดขึ้นมาจากชีวิตวัยเด็ก ที่ผมได้ดู Miss Universe ปีที่ป๋วย ภรณ์ทิพย์ แล้วหลังจากนั้นไทยเราไม่เคยเข้ารอบอีกเลย ไทยเราถูกรอบมาโดยตลอด แล้วเราก็คิดว่าทำไมอะ สักวันหนึ่งข้างหน้าถ้าเรามีโอกาส ถ้าเราเป็นแรงเล็ก ๆ ส่วนหนึ่งในการทำอะไรได้อะ เราจะทำสายสะพายไทยแลนด์ให้มันแข็งแกร่ง และผมเชื่อว่าไม่ใช่ผมคนเดียวอะ แต่คนหลายคนก็คิดแบบนี้ ผมเคยนั่งดูทีวีที่บ้าน แล้วก็คิดว่า มันจะมีโอกาสมัยนะที่จะรวบรวมเพื่อน ๆ มานั่งดูด้วยกัน เริ่มจาก 1 คน 2 คน แต่วันนี้อะ มันกลายเป็น ห้า-หกร้อยคนนะ มันเป็นแรงพลังมหาศาลเหลือเกินนะ เราเคยดูฟุตบอลที่เขาจัดใหญ่ ๆ อันนี้ก็เป็นอีกอีเวนท์หนึ่งที่ใหญ่เหมือนกัน แล้วก็ขอบคุณสื่อมวลชนมาก ๆ ครับที่ให้เกียรติเหลือเกิน มากันเยอะจริง ๆ มาทำข่าวกัน เพราะรู้ว่าวันนี้มันมีความหวัง แล้วก็เห็นพลังของแฟนนางงาม (Laksanavilas, Personal communication, January 12th, 2018)

ในขณะที่คำให้สัมภาษณ์บางส่วนของแฟนนางงามที่มารวมตัวรับชมการถ่ายทอดสดวันประกวดนางงามจักรวาล 2560 ได้ปรากฏคำให้สัมภาษณ์อันสะท้อนถึงการพอใจในจุดมุ่งหมายของกลุ่มเหมือน ๆ กัน หรือจุดมุ่งหมายตอบสนองของอุดมการณ์ของตนเองจึงต้องไปเข้ากลุ่มเพื่อรับชมร่วมกัน แสดงถึงจิตสำนึกความเป็นพวกเดียวกันในวันดังกล่าวที่ต้องการชมและเชียร์นางงามแบบรวมกลุ่มโดยมีจุดมุ่งหมายร่วมกันคือความต้องการให้นางงามที่ตนชื่นชอบชนะการประกวดนางงามจักรวาล โดยเฉพาะนางงามจากประเทศบ้านเกิดของตนเองคือประเทศไทยอันเป็นปัจจัยสำคัญปัจจัยหนึ่งที่ทำให้เกิดเครือข่ายการสื่อสารของกลุ่มคนชอบนางงาม

“ชอบนะเจอกับเพื่อนแล้วแบบ มันดีกว่าอยู่ในห้องคนเดียว มันเหมือนได้เจอคนที่เหมือนกันหลาย ๆ คนแล้วแบบ Atmosphere มันดีกว่า มันสนุกกว่า” (A, interpersonal communication, November 27th, 2017)

“ไปพี่ ยังไงหนูก็ไป หนูไม่อยากดูอยู่ห้องคนเดียว หนูอยากมีโมเมนต์ดีใจ น้ำตาไหลตอนมารีญาได้มึง หนูเตรียมซื้อสายสะพาย ชื่อธงชาติไว้แล้วด้วย ถึงไม่มีบัตรเข้าชมหนูก็จะไป” (Indy, interpersonal communication, November 27th, 2017)

ตลอดจนสำนึกเรื่องเพศในฐานะที่นางงามคือตัวแทนของชายรักชายที่ “อยากเป็นผู้หญิงแบบนางงาม” ดังคำสัมภาษณ์ที่ว่า

“หนูอยากเป็นนางงามนะพี่ แต่เป็นไม่ได้เลยมาเป็นแฟนนางงามแทน” (Indy, interpersonal communication, November 8th, 2017)

“มีความอยากเป็นนางงามอะพี่แต่เป็นไม่ได้ แต่ยังไปปีหน้า หนูจะลงประกวดทีฟานี (เวทีสำหรับสาวข้ามเพศ) (Piano, interpersonal communication, November 8th, 2017)

“จริง ๆ พี่อยากเป็นนางงามจะตาย แต่ว่าเป็นไม่ได้เพราะว่าเป็น “นาย” ใจเลยไม่ได้ พี่อยากเป็นนางงามจักรวาลจะตาย ไม่ได้ อยากเป็นเพียงแฟนพันธุ์แท้นางงามจักรวาลเนี่ย อืม” (Sirilaksana, interpersonal communication, January 16th, 2018)

“คือนางงามมันเป็นสมบัติของกะเทยอะ การเดินของนางงามมันเหมือนช่วงเวลาที่เป็นจินตนาการ มันเหมือนท่วงท่าร้ายระอะแล้วกะเทยก็เลยอยากเป็นแบบนี้” (Laksanavilas, interpersonal communication January 12th, 2018)

นอกจากนี้การวิเคราะห์ข้อมูลแบบย้อนกลับโดยนับตั้งแต่สมัยผู้วิจัยเริ่มเข้าสู่ความเป็นแฟนและแฟนคลับในช่วงปี พ.ศ. 2548 (ค.ศ. 2005) จนถึงปัจจุบัน พ.ศ. 2563 (ค.ศ. 2020) รวมเวลา 14 ปีเศษ โดยสกัดข้อมูลจากการสนทนา สัมภาษณ์เพื่อนแฟนคลับด้วยกัน และนำเสนอในลักษณะอัตชาติพันธุ์วรรณนา (Autoethnography) นั้น ผู้วิจัยได้สนทนากับผู้ก่อตั้งกลุ่มแฟนคลับนางงามทีเพเจ้นท์ (T-Pageant) ณ วันที่ทำการสัมภาษณ์ที่ ๓ เมษายน ๒๕๖๓ (Laksanavilas, interpersonal communication January 12th, 2018) และผู้วิจัยได้กล่าวความรู้สึกของตนเองไว้อย่างคนคนหนึ่งกับที่ว่า

“ใช่ ๆ พี่ตี๋ นูเป็นแฟนนางงามตั้งแต่สมัย ป.ตรี แล้ว นูชอบ พี่น็อค ชนันภรณ์ เพราะเขาเป็นตัวของตัวเอง หนักแน่น เก่ง เป็นนักบิน แล้วก็เคยเจอตัวจริงที่สนามหลวง เจอสองครั้งเมื่อปี 2005 และปี 2006 ชอบที่เขาเรียบ ๆ แต่อัศจรรย์ดีกับแม่ เขายกมือสวัสดีแม่หนูด้วย เจออีกที่ที่สนามบินดอนเมืองเมื่อปลายปี 2016 วิ่งเข้าไปชวนคุยก็จำได้ . . . จริง ๆ นูชอบดูนางงามตั้งแต่เด็ก ป. 5 ป. 6 แล้ว เวลาที่มีถ่ายทอดสดก็ขอแม่เอนเด็กดูประกวด แต่ถ้าถามว่าเป็นแฟนตอนไหน ก็ช่วงปี 3 มหาลัย ที่ไทย เป็นเจ้าภาพนางงามจักรวาล 2005 ชอบพี่น็อค ชนันภรณ์ ตัวแทนไทยปีนั้น ตอนนั้นเขาเป็นนักบินฝึกหัด ส่วนตอนนั้นเขาเป็นกับตันแล้ว ตอนนั้นอยากเจอเขา อยากพูดคุยกับเขา ก็เลยมาหาเข้ากลุ่มแฟนคลับ แล้วก็ติดตามดูประกวดตลอด ดูการเดิน ดูประวัติของนางงามคนต่าง ๆ หัดพูด หัดเดินตามแบบเขา อยากเป็นคนเก่งแบบเขาด้วย” (Chaithaisong, interpersonal communication, January 12th, 2018)

นอกจากนี้ ตี๋ ธเนษฐ ลักษณะวิลาส ได้ให้สัมภาษณ์ถึงบทบาทของตนในฐานะผู้ก่อตั้งเว็บไซต์ เหตุผลในการก่อตั้งกลุ่มแฟนคลับนางงาม ความคาดหวังในอันที่จะทำให้กลุ่มแฟนคลับนางงามดำรงอยู่พร้อมกับวงการนางงามในฐานะผู้สนับสนุนนางงาม ซึ่งสะท้อนการวางบทบาทของตนในฐานะผู้นำกลุ่มแฟนคลับ และบทบาทการเป็นผู้สนับสนุนนางงามของชาติ รวมถึงถึงความคาดหวังที่จะให้มีคนรุ่นใหม่รับบทบาทหน้าที่คล้ายตนเองในอนาคต 10-20 ปีข้างหน้า ซึ่งเป็นคำให้สัมภาษณ์ที่สะท้อนทัศนคติความคาดหวังที่ต้องการให้เครือข่ายการสื่อสารของกลุ่มแฟนคลับคนชอบนางงามดำรงอยู่ต่อไป โดยให้สัมภาษณ์ไว้ที่น่าสนใจว่า

“สมัยนั้นการที่จะติดตามนางงาม เราติดตามจากหน้าหนังสือพิมพ์ หน้าสตรีของไทยรัฐบ้าง เดลินิวส์บ้างอะไรเงี้ยรับกว่าจะได้ดูก็ผ่านไปแล้ว 3 วัน 4 วัน กระทั่งเรารู้สึกว่า เรานิ่งดูเฮ้ . . . เราเป็นคนเดียวในโลกที่ป่าว ที่ชอบดูการประกวดนางงาม เพราะดูไม่เห็นจะมีใครชอบเหมือนเราเลย ไปคุยกับใครก็ไม่รู้เรื่อง” (Laksanavilas, 2019)

ในขณะที่ Sirilaksana (2019) ได้ให้สัมภาษณ์ถึงบทบาทของโซเชียลมีเดียในการรวมกลุ่มแฟนคลับนางงามให้มารวมตัวกัน

รวมถึงบทบาทของแฟนคลับในฐานะผู้เป็นคลังข้อมูลที่สำคัญเกี่ยวกับการประกวดนางงามจนแม้กระทั่งสื่อมวลชนยังต้องใช้เป็นแหล่งอ้างอิงในการทำข่าว ซึ่งแตกต่างจากในอดีตที่แฟนเพจยังคงต้องรอข่าวที่มาจากสื่อมวลชนแต่เพียงด้านเดียว ปรากฏการณ์ดังกล่าวนอกจากจะสะท้อนบทบาทของโซเชียลมีเดียในการก่อตั้งและดำรงอยู่ของแฟนคลับแล้ว ยังสะท้อนถึงอำนาจในเนื้อหาสารของแฟนคลับที่มีมากขึ้นเมื่อเทียบกับอดีต กล่าวคือแฟนนางงามไม่ต้องนั่งรอข้อมูลข่าวสารจากสื่อมวลชนแต่เพียงด้านเดียวเสมอไป แต่ยังสามารถทำหน้าที่เป็นนักข่าวเอง หาข่าวเอง จนแม้กระทั่งสื่อมวลชน ยังต้องใช้แฟนคลับเป็นแหล่งข่าว โดยได้ให้สัมภาษณ์ไว้ว่า

“ปัจจุบันเรามีโซเชียลเน็ตเวิร์ค คนทุกคน แฟนนางงามทุกคน กลายเป็นนักข่าวไปได้เลย แล้วนักข่าวนี้เองก็ไปเอาข่าวในแฟนคลับต่าง ๆ เนี่ยคะมาเป็นข่าวด้วยซ้ำ” (ยิ้มภูมิใจ) (Sirilaksana, 2019)

สำหรับผู้วิจัยในฐานะเป็นส่วนหนึ่งของข้อมูล ซึ่งใช้การวิเคราะห์บทพจนตนเองย้อนกลับไปในอดีต และใช้การเข้าร่วมปรากฏการณ์บนพื้นที่ออนไลน์และพื้นที่ทางกายภาพที่แฟนคลับไปรวมตัว พร้อมทั้งสกัดความรู้สึกนึกคิดของตนเองในฐานะแฟนคลับเมื่อสนทนากับเพื่อนแฟนคลับด้วยกัน ในที่นี้จะนำเสนอข้อมูลตามแนวทางอัตชาติพันธุ์วรรณา ซึ่งให้ความสำคัญกับการย้อนทบทวนตัวตนผู้ศึกษา เพื่อนำไปสู่การทำความเข้าใจที่เพิ่มขึ้นของทั้งผู้ศึกษาและผู้ถูกศึกษา (Boon-Long, 2005) โดยเมื่อย้อนทบทวนตัวตนของผู้วิจัยในฐานะแฟนคลับชายรักชายคนหนึ่งนั้น ความรู้สึกของผู้วิจัยไม่ต่างไปจากแฟนคลับผู้ถือเพศสภาพแบบชายรักชายคนอื่น ๆ ทว่าเงื่อนไขทางสังคมที่ผู้วิจัยอาศัยอยู่นั้นยังเหตุให้ต้องแต่งกายและมีอากัปกริยาออกไปทางเพศวัฒนธรรมแบบผู้ชายเป็นหลัก ทว่าตัวแปรหลักในการเข้าสู่การเป็นแฟนคลับนางงามก็ไม่ต่างจากแฟนคลับชายรักชายคนอื่น ๆ คือ “สำนึกเรื่องเพศ” กล่าวคือ “อยากเป็นนางงาม” และ “ต้องการต่อสู้เรื่องการถือบทบาทแบบข้ามเพศแม้ในจินตนาการก็ตามที” ผู้วิจัยชื่นชอบนางงามคนหนึ่งอย่างมากในช่วงปี พ.ศ. 2548 (ค.ศ. 2005) คือนางสาว ชนันภรณ์ รสจันทร์ มิสไทยแลนด์ยูนิเวิร์ส 2548 (ชื่อตำแหน่ง

เดิม ก่อนเปลี่ยนเป็น มิสยูนิเวิร์สไทยแลนด์ในปี พ.ศ. 2555 (ค.ศ. 2012) ประกอบกับเป็นช่วงปีที่ประเทศไทยรับเป็นเจ้าภาพนางงามจักรวาล ภายใต้ชื่องานที่จัดลิขสิทธิ์ชื่ออย่างเป็นทางการคือ “มิสยูนิเวิร์ส ทูเทาด์ซันไฟว์ ไทยแลนด์” (Miss Universe 2005 Thailand) จึงติดตามการประกวดนางงามอย่างใจจดใจจ่อ ในครั้งนั้นผู้วิจัยชวนเพื่อนสนิทผู้หญิงไปดูขบวนพาเหรดมิสยูนิเวิร์ส 2005 ที่ท้องสนามหลวง กรุงเทพมหานคร

ชีวิตวัยเรียนในช่วงปี พ.ศ. 2548 (ค.ศ. 2005) มีความพยายามในการเข้ากลุ่มแฟนคลับเพื่อหาช่องทางในการพูดคุยกับนางงามที่ตนเองชื่นชอบ มีการเดินแบบนางงามในชั้นเรียนเพื่อความสนุกสนานให้กลุ่มเพื่อนร่วมชั้นเรียนปริญญาตรีเป็นผู้รับชม แม้จะเป็นที่ตลกขบขันในหมู่เพื่อนแต่ก็เป็นช่วงเวลาที่มีความสุขของผู้วิจัยอยู่ในที ช่วงเวลาที่สวมบทบาทดังกล่าวเป็นเสมือน “การต่อสู้ในจินตนาการ” เรื่องการถือบทบาทแบบข้ามเพศวัฒนธรรม ผ่านการเล่นเป็นนางงาม โดยมีเพื่อน ๆ ปริญญาตรีเป็นเสมือนผู้ชมอยู่ด้านล่างเวที เสียงปรบมือสนับสนุนของเพื่อน ๆ และคณาจารย์ในรายวิชาต่าง ๆ หลายวิชาที่เปิดพื้นที่ให้ผู้วิจัย “เล่นเป็นนางงาม” เป็นเครื่องหมายของการถูกยอมรับและทำให้เกิดความเต็มตื่นในความรู้อีก

ที่มา งานมิตติ้งมารีญา (2560) สืบค้นจาก

<https://www.facebook.com/groups/tpageant/>

รูปที่ 3 งานพบมิสยูนิเวิร์สไทยแลนด์ 2017 ของ T-Pageant ที่นักวิจัยอยู่ร่วมในปรากฏการณ์

รวมถึงการตัดเย็บอัตลักษณ์บางอย่างของนางงามหลาย ๆ คนมาสร้างตัวตน ได้แก่ วิธีคิดเรื่องการอุทิศตน ความรู้ความสามารถและวุฒิการศึกษาแบบนางงาม เป็นเหตุทำให้ผู้วิจัยเข้าสู่การเป็นแฟนอย่างเต็มตัว และเข้าร่วมกลุ่มทางสังคมเป็นแฟนคลับนางงามเพื่อติดตามข่าวสารนางงามในเวลาต่อมา

ตลอดนับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2548-2563 (ค.ศ. 2005-2020) รวมระยะเวลา 14 ปีเศษ โดยผู้วิจัยเสพด้วยบทนางงามในฐานะที่เป็น “ตัวทแห่งความชื่นชอบ” เพื่อ “ต่อสู้ในจินตนาการ” โดยใช้ตัวบทนางงามเป็น “สงครามตัวแทน” ในการถือบทบาทแบบข้ามเพศวัฒนธรรม เช่นเดียวกับแฟนคลับชายรักชายคนอื่น ๆ ไม่ว่าจะแฟนคลับแบบ “เกย์” และแบบ “สาวข้ามเพศ” ก็ตามที่

สรุปและอภิปรายผล

จากข้อค้นพบที่อธิบายเกี่ยวกับประวัติการประกวดนางงามระดับชาติจากนางสาวสยาม นางสาวไทย มิสไทยแลนด์ยูนิเวิร์ส มิสยูนิเวิร์สไทยแลนด์ทั้งในแง่ประวัติความเป็นมาของการประกวดคู่ขนานไปกับหลักฐานที่ค้นพบเกี่ยวกับผู้ชมการประกวดในแต่ละยุคที่พบในงานวิจัยทั้งจากการวิจัยเอกสาร และจากการสัมภาษณ์บุคคลผู้ให้ข้อมูลสำคัญ และจากการสังเกตแบบมีส่วนร่วมในพื้นที่จริงและพื้นที่ออนไลน์ (Observer as a Participant) ตลอดจนการย้อนทวนตัวตนของผู้วิจัยตามแนวทางอัตชาติพันธุ์วรรณา ทำให้พบว่าผู้ชมที่ให้ความสนใจใคร่รู้ต่อดวงนางงามเปลี่ยนไปในแต่ละยุคสมัย

โดยการประกวดในยุคแรกพบว่านางงามมีบทบาทสนับสนุนการทำงานของรัฐในการเผยแพร่อุดมการณ์ประชาธิปไตย เป็นเสมือนดอกไม้ของชาติอีกแง่มุมหนึ่งให้เห็นเด่นชัดได้แก่การเป็นขวัญและกำลังใจให้กับผู้ชายในสถาบันชายล้วนต่าง ๆ ได้แก่งานกีฬาโรงเรียนชายล้วน ค่ายทหาร ในขณะที่เดียวกันก็มีภาพลักษณ์ด้านลบที่การจัดประกวดนางงามถูกมองว่าเป็นสถาบันผลิต “เมียเก็บ” ให้กับชายผู้มีอำนาจในสังคม จึงอาจกล่าวสรุปจากการค้นพบการเข้ามาของผู้รับสารนางงามในยุคแรกนั้นว่าเป็นผู้รับสารที่เป็นบุรุษเพศเป็นหลัก หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือ ตัวบทนางงามมีหน้าที่ประการหนึ่งในการเป็นตัวทแห่งความรื่นรมย์ของบุรุษเพศนั่นเอง และแม้ว่าในปัจจุบันจะพบผู้รับสารกลุ่มบุรุษเพศที่เป็นแฟนนางงามอยู่บ้างก็ตามแต่เป็นสัดส่วนที่น้อยลง โดยจากการวิจัยพบว่าตัวแปรสำคัญคือภาพลักษณ์นางงามในยุคปัจจุบันที่มีลักษณะเป็นผู้หญิงเหนือจินตนาการ สวนทางกับรสนิยมความชอบของผู้รับสารชายส่วนใหญ่ที่ชอบสตรีเพศแบบความงามตามธรรมชาติราวกับว่าไม่มีการตกแต่งร่างกายที่มากจนเกินไป ทว่ามาตรฐาน

ความงามแบบ “ผู้หญิงเหนือจินตนาการ” ของนางงามนั้น สอดคล้องกับรสนิยมกลุ่มชายรักชาย และอาจกล่าวได้ว่า ตัวแปรนี้เองที่เป็นเหตุทำให้เกิดการก้าวเข้าสู่ “ยุคจากผู้รับสารสู่ การเป็นแฟนปัจเจกของชายรักชาย”

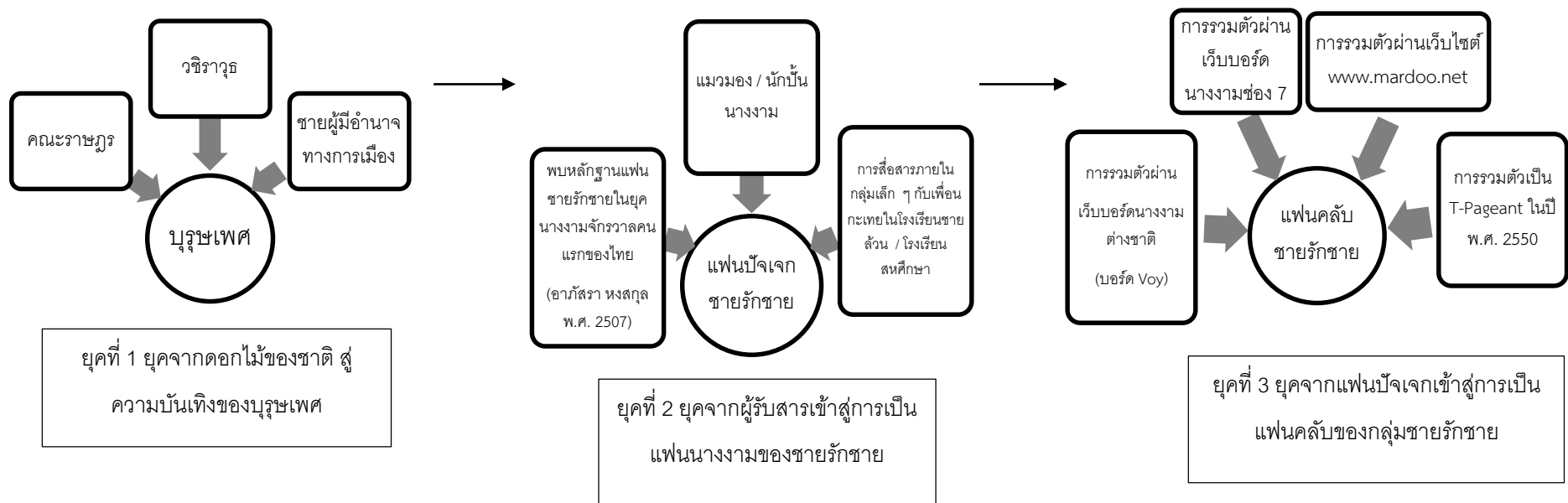
จากข้อค้นพบในช่วงเวลาต่อมา คือยุคนางสาวจักรวาลคนแรก ของไทย อภัสรา หงสกุล จากหลักฐานที่พบในการวิจัยครั้งนี้ เริ่ม พบการเข้ามาของผู้รับสารนางงามที่มีลักษณะคล้ายผู้ชายที่ถือ บทบาทแบบข้ามเพศวัฒนธรรมจากหลักฐานรูปถ่าย และจาก หลักฐานคำนิยมในหนังสือรวมเรื่องราวเกี่ยวกับนางงามที่แฟน นางงามผู้เป็นชายรักชายได้เขียนและตีพิมพ์กับสำนักพิมพ์ คำ สัมภาษณ์ และรวมไปถึงการเข้ามามีบทบาทเป็นแมวมองใน การจัดงานนางงามอันเป็นเครื่องสะท้อนในการผูกพันกับตัวบท นางงามในการทำหน้าที่ที่มากกว่าผู้รับสารคือเริ่มมีบทบาทเป็น ผู้สร้างสรรค์ตัวบทนางงามในการจัดหาและส่งนางงามเข้า ประกวด โดยทั้งจากการวิจัยเอกสาร และการสัมภาษณ์เจาะลึก ถึงเรื่องราวในยุคอภัสรา และภรณ์ทิพย์ นั้นยังเริ่มพบชายรัก ชายที่สนใจการประกวดนางงามในฐานะแฟนปัจเจกและมีการ แลกเปลี่ยนข้อมูลกับคนในสายสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดและสะดวก ต่อการพูดคุย ได้แก่ แม่ ครู เพื่อนโรงเรียน และเพื่อนบ้าน ในยุค ที่สถาบันการประกวดนางงามเพิ่มบทบาทจากเดิมที่เป็น

“ดอกไม้ของชาติ” มาเป็น “ดอกไม้ข้ามชาติ” ได้สะท้อนว่าแฟน นางงามผู้ถือเพศสภาพแบบชายรักชายได้ใช้ทั้งสำนึกเรื่องเพศ และสำนึกเรื่องชาตินิยมในการรับชมการประกวดนางงาม ภายใต้บทบาทของการเป็นผู้รับสารประเภทแฟน

เมื่อเปลี่ยนผ่านมาถึงยุคปัจจุบันที่เปลี่ยนชื่อการประกวดเป็น มิสยูนิเวิร์สไทยแลนด์จากการสังเกตการณ์ทั้งบนพื้นที่จริงและ บนพื้นที่ออนไลน์ของผู้วิจัย ค้นพบว่าในยุคนี้ได้เริ่มมีปรากฏการ รวมกลุ่มทางสังคมเป็นชุมชนคนชอบนางงาม หรือ “แฟนคลับ นางงาม” โดยพบว่าผู้ชมที่เป็นแฟนคลับส่วนใหญ่ของการ ประกวดนี้คือกลุ่มชายรักชาย แม้จะพบแฟนคลับหญิงเป็น บางส่วนแต่เป็นสัดส่วนเพียงเล็กน้อยเมื่อเทียบกับแฟนชายรัก ชายก็ตาม โดยมีการรวมตัวกันบนพื้นที่ออนไลน์ทั้งเว็บไซต์และ สื่อเครือข่ายสังคมออนไลน์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งสื่อเครือข่าย สังคมออนไลน์ประเภทเฟซบุ๊ก

จากวิวัฒนาการแฟนคลับการประกวดนางงามที่ค้นพบทั้งสาม ยุคนี้ คือ ยุคจากดอกไม้ของชาติ สู่อำนาจบงกชของบุรุษเพศ, ยุคจากผู้รับสารเข้าสู่การเป็นแฟนนางงามของชายรักชาย, ยุคจากแฟนปัจเจกเข้าสู่การเป็นแฟนคลับของกลุ่มชายรักชาย อาจสามารถสรุปได้เป็นแผนภูมิดังต่อไปนี้

แผนภูมิที่ 1 การเปลี่ยนผ่านจากกลุ่มแฟนนางงามในอดีตคือการประกวดนางสาวสยามนางสาวไทย มาสู่แฟนนางงามในปัจจุบันคือ มิสไทยแลนด์ยูนิเวิร์ส และมิสยูนิเวิร์สไทยแลนด์ และการเข้ามาของชายรักชายต่ออาณาจักรวงการประกวดนางงามของสตรีเพศ

จากข้อค้นพบข้างต้นสะท้อนให้เห็นตัวแปรที่สำคัญในการเข้าสู่ความเป็นแฟนและแฟนคลับของผู้รับสารนั้นคือ “เพศสภาพ” กล่าวคือ ตัวบทการประกวดนางงามเป็นเนื้อหาสาระที่เกี่ยวข้องกับ “ความเป็นหญิง” เป็นหลักซึ่งจากหลักฐานในยุคแรกได้พบว่ากลุ่มแฟนคือ “ผู้ชาย” ที่เสพเนื้อหาสาระนางงามในฐานะความรื่นรมย์ของบุรุษเพศ ขณะที่ยุคที่สองและสามที่พบการเข้ามาของกลุ่มแฟนและแฟนคลับชายรักชายนั้น อาจวิเคราะห์ได้ว่าเป็นตัวแปรเรื่องเพศสภาพเช่นกัน ทว่าเป็นการเสพตัวบทนางงามในฐานะที่เป็น “ตัวแทนของฉัน” กล่าวคือนางงามคือตัวแทนความเป็นผู้หญิงที่แฟนและแฟนคลับชายรักชายอยากเป็น ทว่าถูกจำกัดด้วยเพศในทางชีววิทยาและข้อกฎหมายที่ไม่อนุญาตให้เปลี่ยนคำนำหน้าจาก “นาย” เป็น “นางสาว” จึงทำให้แฟนเปลี่ยนจากความ “อยากเป็นนางงาม” มาเป็น “แฟน” และ “แฟนคลับ” นางงามเพื่อชดเชยความรู้สึกดังกล่าว หรืออาจกล่าวได้ว่า การเข้ามาเป็นแฟนคลับของกลุ่มชายรักชายนั้นมีเหตุผลหลักคือตัวแปรเรื่องเพศสภาพเช่นกัน หากแต่แฟนคลับชายรักชายเสพตัวบทนางงามในฐานะ “สงครามตัวแทน” (Proxy War) เพื่อเติมเต็มจินตนาการทาง “เพศ” (Sexual Fantasy) ในฐานะที่นางงามคือตัวแทนการถือนบทบาททางเพศของกลุ่มชายรักชายอันมีผลมาจากการถูกกดทับอัตลักษณ์และตัวตนทางเพศจากอคติทางเพศของสังคมที่วัฒนธรรมทางเพศกระแสหลักคือการแบ่งขั้วชาย-หญิง (Binary Opposition) ตลอดจนการแปลงโฉมพื้นที่ประกวดให้เป็นพื้นที่ต่อสู้ศักดิ์ศรีของชาติอันเป็นการบริโภคกระแสโลกาภิวัตน์ที่ทำให้กลุ่มชายรักชายเชื่อมโยงตนเองเข้ากับโลก ตลอดจนการได้ครอบครองทรัพย์สินทางสุนทรียภาพคือเรือนร่างของนางงามเพื่อใช้เป็นพื้นที่ปลดปล่อยจินตนาการและสื่อสารอัตลักษณ์ทางเพศที่ถูกสังคมกดทับมาตลอดชีวิต

กิตติกรรมประกาศ

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งจากงานวิจัยเรื่อง “การสื่อสารอัตลักษณ์ทางเพศของกลุ่มแฟนคลับนางงาม: ศึกษากรณีแฟนคลับชายรักชายต่อการประกวดมิสยูนิเวิร์สไทยแลนด์” และเป็นส่วนหนึ่งของการเผยแพร่เพื่อจบการศึกษา ระดับปริญญาเอก หลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาสื่อสารมวลชน คณะวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชน มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ของ นายสุเมธ ชัยโรจน์ ผู้วิจัยขอขอบพระคุณอาจารย์ที่ปรึกษา คือ รองศาสตราจารย์ ดร.สมสุข หินวิมาน และคณะกรรมการสอบทุกท่าน

ความกรุณาของคณาจารย์จะอยู่ในสำนึกของผู้วิจัยตลอดไป รวมถึงกัลยาณมิตรทุกท่านที่ช่วยเหลือให้การเรียนในครั้งนี้จะสำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดีในไม่ช้า และบุคคลที่สำคัญที่สุดในชีวิตคือครอบครัว พ่อ พี่สาว และแม่ผู้ล่วงลับเมื่อไม่นานมานี้ ทว่ายังคงอยู่ในหัวใจและเป็นแรงบันดาลใจในการทำวิจัยชิ้นนี้ให้สำเร็จคงได้อยู่เสมอ

ท้ายสุดนี้ผู้วิจัยขอขอบพระคุณกองบรรณาธิการวารสารวิชาการ MFU Connexion ที่เปิดพื้นที่ให้กับบทความวิจัยชิ้นนี้ และเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้บทบาทชีวิตนักศึกษาปริญญาเอกของผู้วิจัยจบบริบูรณ์อย่างมีคุณค่า ความกรุณาดังกล่าวจะอยู่ในสำนึกของผู้วิจัยตลอดไป

References

- Aiosriwong, N. (1998) *Deal with “gender” thought identity and gender bias women gay sexology and camality (ว่าด้วย “เพศ” ความคิด ตัวตน และอคติทางเพศ ผู้หญิง เกย์ เพศศึกษา และกามารมณ์)*, Bangkok: Matchon. (in Thai)
- Aroonpipat, S. (2007) *The political economy of the beauty contest: Case study of Miss Thailand Contest (เศรษฐศาสตร์การเมืองว่าด้วยการผลิตนางงาม: กรณีศึกษาการประกวดนางสาวไทย)*, Master’s thesis of Arts in Political Economy, Chulalongkorn University. (in Thai)
- Atthakorn, B. (1964) *The history and work of field marshal Sarit Dhanarajata (ประวัติและผลงานของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์)*, Bangkok: Office of the Prime Minister Printing House. (in Thai)
- Bilmanoch, S. (n.d.) *Audience analysis (การวิเคราะห์ผู้รับสาร)*, Bangkok: Ramkhamhaeng University Press. (in Thai)
- Boon-Long, J. (2005) *Life with a badge: Identity and sexuality of gay “Quing” in Sauna M (ชีวิตติดเบอร์ด: ตัวตนและเพศวิถีของเกย์ “ควิง” ในเซานา M)*, Master’s thesis of Arts in Women’s Studies, Thammasat University. (in Thai)
- Özdemir, B. P. (2016) Building a “Modern” and “Western” image: Miss Turkey beauty contests from 1929 to 1933, *Public Relations Review*, vol. 42, no. 5, pp. 759-765.
- Chotamara, L. (1963) *Tiara (รัศมี)*, Bangkok: Prae Pittaya. (in Thai)
- Crawford, M., et al. (2008) Globalizing beauty: Attitudes toward beauty pageants among Nepali women, *Feminism & Psychology*, vol. 18, no. 1, pp. 61-86.

- DanThai, D., et al. (1964) *Field marshal and beauty girls: Complete issue (จอมพลของคุณหนู ๆ: ฉบับสมบูรณ์)*, Bangkok: Jakkawan Printing House. (in Thai)
- Duandkong, T. (2014) Virtual communities in global beauty pageants: Case study of Thailand- Latin America, Colombia and Thailand: Geographical farness, *Thematic Nearness*, pp. 291-312.
- Kaewthep, K., et al. (2012) *The right media of someone who likes, cartoon, local television, fan club (สื่อที่ใช่ ของใครที่ชอบการ์ตูนโทรทัศน์ท้องถิ่น แฟนคลับ)*, Bangkok: Pappim. (in Thai)
- Khampiban, N. (1988) *Policies on Thai women during the nation building period of field marshal Por. Phibulsongkhram, 1938-1944 (นโยบายเกี่ยวกับผู้หญิงไทยในสมัยสร้างชาติของจอมพล ป. พิบูลสงคราม พ.ศ. 2481-2487)*, Master's thesis of Arts in History, Thammasat University. (in Thai)
- Kobkijksuksakul, S. (1988) *Miss Thailand Beauty Contest BE. 2477-2530 (การประกวดนางสาวไทย พ.ศ. 2477-2530)*, Master's thesis of Arts in History, Thammasat University. (in Thai)
- Kokphol, O. (n.d.) *History and background of Bangkok (ประวัติและความเป็นมาของกรุงเทพมหานคร)*, Available: <http://wiki.kpi.ac.th/index.php?title=ประวัติและความเป็นมาของกรุงเทพมหานคร> [6 June 2020] (in Thai)
- Kongkran, T. (1990) *The mass media portrayals of Miss Thailand (1964-1988) (บทบาทของสื่อมวลชนในการสร้างภาพนางสาวไทย พ.ศ. 2507-2531)*, Master's thesis of Arts in Mass Communication, Chulalongkorn University. (in Thai)
- Kummesrisuk, A. (2007) *The relations of cultural capital and capitalism: Case study of Miss Thailand Contest (BE. 2477-2549) (ความสัมพันธ์ของทุนวัฒนธรรมกับทุนนิยม: กรณีศึกษาการประกวดนางสาวไทย (พ.ศ. 2477-2549))*, Master's thesis of Arts in Political Economy, Chulalongkorn University. (in Thai)
- Bloul, R. A. D. (2012) Ain't I a woman? Female landmine survivors' beauty pageants and the ethics of staring, *Social Identities Journal for the Study of Race, Nation and Culture*, vol. 18, no. 1, pp. 3-18.
- Jermjuthitham, P. (2003) *Beauty reach the crown (สาวงาม สาวมงกุฎ)*, Bangkok: O-Zone Publishing. (in Thai)
- Meechoobot, W. (1973) *Vajiravudh College Generation 45 (วชิราวุธวิทยาลัยรุ่น 45)*, Bangkok: Thai Khasem Printing House. (in Thai)
- Ministry of Education Thailand (2020) *The History of Ministry of Education Thailand (ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ)*, Available: <https://www.moe.go.th/ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ/> [6 June 2020] (in Thai)
- Nawikkamool, A. (1999) *Siamese publication media (สิ่งพิมพ์สยาม)*, Bangkok: River Books. (in Thai)
- Panpanich, C. (1994) *Rights value of humanity in the beauty contest: Viewpoints from university's administrators in Bangkok (สิทธิคุณค่าของความเป็นมนุษย์กับการ ประกวดนางงาม: ทักษะของผู้บริหารมหาวิทยาลัยในกรุงเทพมหานคร)*, Master's thesis of Social Work in Criminal Justice, Thammasat University. (in Thai)
- Pramoch Na Ayuththaya, P. (2003) *Contesting identities of "Kathoei" in cabaret show (การช่งชิงอัตลักษณ์ "กะเทย" ในงานคาบาเรต์โชว์)*, Master's thesis of Arts in Social Development, Chiang Mai University. (in Thai)
- Sutthisakorn, O. (1990) *Flowers of the nation, from beauty contest stage to life's stage: Life's album of 13 Miss Thailand in first age (ดอกไม้ของชาติ จากเวทีความงามสู่เวทีชีวิต: อัลบั้มชีวิต 13 นางสาวไทย ยุคแรก)*, Bangkok: Ruamtas. (in Thai)
- Tiemlom, V. (2019) *Beauty on order: Thai women and Korean-style cosmetic surgery (สวยสั่งได้: ผู้หญิงไทยกับศัลยกรรมความงามแบบเกาหลี)*, Doctoral dissertation of Integrated Science, Thammasat University. (in Thai)

บทบรรณาธิการ

MFU Connexion: Journal of Humanities and Social Sciences

เป็นวารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ที่อุทิศพื้นที่เพื่อการเรียนรู้ แลกเปลี่ยน เสนอองค์ความรู้ใหม่ ๆ ทั้งที่ตัดข้ามและเชื่อมต่อกันระหว่างวัฒนธรรม ความรู้ข้ามศาสตร์ พรมแดนทางภูมิรัฐศาสตร์ พรมแดนทางวัฒนธรรม พรมแดนทางเศรษฐศาสตร์ พรมแดนของทฤษฎีและภาคปฏิบัติ และอีกหลายพรมแดนที่อาจก่อเกิดในอนาคตของโลกที่เต็มไปด้วยความผันผวน (Disruption) ด้วยเจตนาเริ่มต้นเดิมของมหาวิทยาลัยแม่ฟ้าหลวงที่ตั้งอยู่บนพื้นที่ที่เป็น “จุดเชื่อมต่อ” ใน อนุภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขงในบางคราว และก็เป็น “จุดสกัดกั้น” ในบางเวลา และจากประสบการณ์ของการจัดพิมพ์วารสารมากกว่า 8 ปี ทำให้มีข้อสังเกตว่าพรมแดนเป็นพื้นที่ที่มีการขับเคลื่อนเปลี่ยนแปลง ปรับตัวเป็นพลวัต ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับบริบททางสังคม เช่น การอุบัติของโรคระบาด ความคุกคามในรูปแบบต่าง ๆ กระแสการพัฒนาเศรษฐกิจแบบรวมกลุ่ม วิฤตเศรษฐกิจ และวิฤตของการพัฒนา

ห้วงเวลาที่ดำเนินการเพื่อจัดพิมพ์ MFU Connexion: Journal of Humanities and Social Sciences Vol. 9 No. 1 (2020) คือช่วงเวลาที่เผชิญเหตุการณ์การระบาดของโควิด-19 ซึ่งองค์การอนามัยโลกรายงานผู้ติดเชื้อทั่วโลก 8,860,331 คน ณ วันที่ 22 มิถุนายน 2563 (WHO, 2020) การอุบัติของ “โรคระบาดใหญ่” ตามคำนิยามขององค์การอนามัยโลก ได้สร้างผลกระทบต่อการดำรงชีวิต เศรษฐกิจ การค้า การลงทุน การเดินทาง เคลื่อนย้าย ความเชื่อมโยง และการจัดการหรือมุมมองต่อพรมแดนและการข้ามพรมแดนอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ อีกทั้งการระบาดใหญ่ของโควิด-19 ยังได้ตอกย้ำข้อเท็จจริงอย่างน้อย 4 ประการ คือ (1) การระบาดใหญ่ของโควิด-19 เป็นเรื่อง “ข้ามพรมแดน” และรัฐชาติใด ๆ ไม่สามารถแก้ปัญหาได้เพียงลำพัง หากแต่ต้องอาศัยความร่วมมือและการสร้างมาตรฐานใหม่ร่วมกัน (2) วิฤตการณ์ที่เกิดขึ้นจากภาวะการระบาดของโควิด-19 ส่งผลกระทบและมีความเชื่อมโยงกับมิติอื่น ๆ ได้แก่

ผลกระทบทางเศรษฐกิจ วิธีการดำรงชีวิต งานในอนาคต การขนส่ง ซึ่งไม่สามารถแก้ปัญหาได้โดยแยกส่วน หากแต่ต้องใช้วิธีคิดแบบบูรณาการในการแก้ปัญหา (3) การระบาดใหญ่ของ โควิด-19 แม้จะเป็นวิฤตการณ์ใหญ่ แต่ก็ถูกใช้เป็นประเด็นทางการเมือง ทั้งการเมืองภายในประเทศที่ใช้โรคระบาดเป็นข้ออ้างในการแทรกแซงความเป็นส่วนตัวของประชาชนด้วยการออกมาตรการหรือกฎหมายพิเศษต่าง ๆ หรือประเด็นทางการเมืองระหว่างประเทศที่จะกีดกันหรือใช้โรคระบาดเป็นเงื่อนไขทางเศรษฐกิจหรือการสร้างอำนาจต่อรอง (4) ในวิฤตการณ์การระบาดของโควิด-19 มาตรการทางสาธารณสุข ตลอดจนมาตรฐานช่วยเหลือทางเศรษฐกิจ ตอกย้ำให้เห็นถึงความเหลื่อมล้ำที่ยังรากลึกและคงดำรงอยู่ในสังคม

MFU Connexion: Journal of Humanities and Social Sciences แม้จะไม่ได้มีการกำหนดแนวเรื่องในแต่ละฉบับที่เผยแพร่ แต่เปิดพื้นที่ให้กับบทความวิจัยและบทความวิชาการในสาขาวิชามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ โดยมีจุดเน้นไปที่การศึกษาเกี่ยวกับ ชาติพันธุ์ ศาสนา การท่องเที่ยว ความเป็นเมือง การอพยพย้ายถิ่น การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม พลวัตและการพัฒนาของอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขง อาเซียน และประเด็นของการข้ามพรมแดนและข้ามเขตแดน

วารสารฉบับนี้ เผยแพร่บทความ 9 บทความ ครอบคลุมในประเด็นที่น่าสนใจ 5 ประเด็น คือ (1) การทบทวนข้อถกเถียงว่าด้วยการเกษตรและอาหารในฐานะวาระการวิจัยและพัฒนาใหม่ (2) การผลิตและบริโภคอาหารอินทรีย์ (3) มาตรฐานการขนส่งข้ามพรมแดนและการพัฒนาการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศ (4) บทบาทการแพทย์ชนบทในการนโยบายสาธารณสุขไทย และ (5) การท่องเที่ยวชุมชน การรื้อฟื้นการขับไล่อพยพของชาวไทลื้อ และการรวมกลุ่มของแฟนคลับนางงาม ชายรักชาย

บัวพันธ์ พรหมพักพิง และมุกดา วงศ์อ่อน (2020) ได้ตั้งคำถามกับการเกษตรและการผลิตอาหาร ใน “การเกษตรและอาหาร: ประเด็นปัญหาเก่าในวาระใหม่ของการวิจัยและการพัฒนา” โดยชี้ให้เห็นประเด็นว่า การผลิตอาหารไม่ได้เป็นเพียงวาระการพัฒนาที่มีการถกเถียงมาช้านาน ที่นักพัฒนามุ่งเน้นที่จะหา

วิธีการที่ผลิตเพื่อให้ได้ผลิตภาพสูงสุด และถูกครอบงำด้วยฐานคิดแบบคลาสสิก เน้นการผลิตเชิงปริมาณแบบอุตสาหกรรม อาศัยการแข่งขันกันทำ และเทคนิคการผลิตที่ใช้ทรัพยากร เคมี และเทคโนโลยีเข้มข้น มองว่าการผลิตภาคเกษตรเป็นความเชี่ยวชาญเฉพาะ เพื่อให้เกิดประสิทธิภาพของการผลิตสูงสุด แต่กระนั้น แม้ว่าปริมาณอาหารที่ผลิตได้จะมีมากขึ้นเพียงใด ก็ไม่ได้หมายความว่าจะไม่มีความอดอยากหรือความมั่นคงทางอาหารจะเพิ่มมากขึ้น แนวคิดคลาสสิกที่ใช้และเชื่อมกันมาอย่างยาวนานจึงได้ปะทะกันอย่างรุนแรงกับแนวคิดที่มองว่าการผลิตอาหารเป็นแนวคิดเชิงระบบที่ต้องมองเห็นเกษตรกรรายย่อย และการผลิตอาหารอย่างเชื่อมโยง บูรณาการข้ามศาสตร์ และเป็นส่วนหนึ่งของการพัฒนาเมือง โดยเน้นฐานคิดเรื่องของความมั่นคงทางอาหาร ระบบอาหาร และอธิปไตยทางอาหารเป็นหัวใจสำคัญ ซึ่งความเข้าใจในการปะทะและทางแยกนี้ เป็นประเด็นและวาระการวิจัยที่สำคัญในช่วงเวลานี้

เก นันทะเสน และวารภรณ์ นันทะเสน (2020) ในบทความ “การเปรียบเทียบต้นทุนสุขภาพและต้นทุนและผลตอบแทนการปลูกข้าวโดยใช้สารเคมีและแบบอินทรีย์ของเกษตรกรผู้ปลูกข้าวในเขตจังหวัดพะเยา” ได้ศึกษาเปรียบเทียบต้นทุนการผลิตข้าวโดยชี้ให้เห็นว่าเกษตรกรที่ใช้สารเคมีในการปลูกข้าว มีค่าใช้จ่ายในการรักษาตัวจากการเจ็บป่วยมากกว่าเกษตรกรที่ปลูกข้าวแบบอินทรีย์มากถึง 8 เท่า และต้นทุนในการปลูกข้าวแบบเคมีโดยรวมก็สูงกว่าด้วย ในขณะที่ Duangta Duangekanong (2020) ในบทความ “Factors Influencing Consumers Purchase Intention for Organic Food Products in Thailand” ศึกษาปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการเลือกซื้อผลิตภัณฑ์อาหารแบบอินทรีย์ในประเทศไทย โดยใช้วิธีการสำรวจและการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ทางสถิติ ซึ่งพบว่าความตระหนักถึงความสำคัญของสิ่งแวดล้อม ข้อห่วงกังวลต่อสิ่งแวดล้อม ความเชื่อถือในสถาบันผู้รับรองสินค้าอินทรีย์ การคาดการณ์ความเสี่ยงเป็นอิทธิพลเชิงบวกที่ทำให้ผู้บริโภคเลือกซื้อผลิตภัณฑ์อาหารอินทรีย์ ในขณะที่ความอ่อนไหวของราคาเป็นอิทธิพลเชิงลบในการเลือกซื้อผลิตภัณฑ์อาหารอินทรีย์

นอกจากการถกเถียงเรื่องระบอบการผลิตอาหาร และงานวิจัยเกี่ยวกับอาหารอินทรีย์จากมุมมองผู้ผลิตและผู้บริโภคแล้ว บทความวิจัยอีก 2 บทความ ได้ศึกษาประเด็นเรื่องของการขนส่งข้ามพรมแดน และการเคลื่อนย้ายผู้ป่วย โดยบทความแรกของ จักรกฤษณ์ ดวงพิศตรา (2020) “รูปแบบองค์การเพื่อการจัดการการอำนวยความสะดวกทางการค้าและการขนส่งข้ามแดนและผ่านแดน” เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพที่ศึกษาแนวปฏิบัติที่ดีของนานาชาติด้านการอำนวยความสะดวกทางการค้าและการขนส่งข้ามแดนและผ่านแดน และถอดบทเรียนเพื่อเสนอแนวทางในการดำเนินงานของไทย คือให้จัดตั้งคณะกรรมการการอำนวยความสะดวกทางการค้าและการขนส่งระหว่างประเทศ โดยเสนอองค์ประกอบของคณะกรรมการและเน้นว่าประธานของคณะกรรมการชุดนี้ควรนายกรัฐมนตรี อีกบทความเรื่อง “การพัฒนาธุรกิจการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศในประเทศไทย” โดย มาลินี ขจรบริรักษ์, นันทวัน อินทชาติ, นปภา ภัทรกมลพงษ์ เป็นการนำเสนอบทความวิจัยเชิงคุณภาพที่มุ่งพัฒนามาตรฐานและรูปแบบขององค์กรที่ดำเนินธุรกิจการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศในประเทศไทย โดยการศึกษามาตรฐานการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศในต่างประเทศ ทั้งนี้ ได้มีข้อเสนอแนะว่าการพัฒนาธุรกิจการเคลื่อนย้ายทางอากาศอย่างยั่งยืนจำเป็นต้องมี (1) ความมีอระหว่างสำนักงานการบินพลเรือนแห่งประเทศไทยและสถาบันการแพทย์ฉุกเฉินแห่งชาติ (2) การพัฒนาองค์ประกอบของธุรกิจการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศ ได้แก่ องค์ประกอบด้านลูกค้า

ในด้านการผลิตสินค้าเชิงนโยบายสาธารณสุข บทความเรื่อง “บทบาทของขบวนการแพทย์ชนบทในการผลักดันนโยบายสาธารณะ ศึกษากรณีนโยบายหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้า” ของ พรสวรรค์ จันทรัตน์ ศึกษาแนวทาง ประวัติความเป็นมา บทบาท และการถอดบทเรียนขบวนการแพทย์ชนบท เชื่อมโยงกับการผลักดันนโยบายหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้า ผ่านกรอบแนวคิดสามเหลี่ยมเขยื้อนภูเขา โดยคลี่ให้เห็นถึงภาคี และการผลักดันนโยบายอย่างเชื่อมโยง

สามบทความวิจัยส่งท้าย เป็นเรื่องของพลังของชุมชนในการจัดการการท่องเที่ยว โดย ศรัญญา เนียมฉาย และประสพชัย พสุนนท์ ใน “การวิเคราะห์องค์ประกอบการมีส่วนร่วมของชุมชนต่อการจัดการแหล่งท่องเที่ยว กรณีศึกษา ตลาดโบราณบางพลี อำเภอบางพลี จังหวัดสมุทรปราการ” ใช้วิธีการเชิงปริมาณเพื่อวิเคราะห์ให้เห็นถึงความสำคัญของการมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว เพื่อให้เกิดการพัฒนาอย่างยั่งยืน ในขณะที่ รัตนะ ตาแปง และสุดาพร นิ่มขำ ใน “การรื้อฟื้นศิลปะการขับลือของกลุ่มชาติพันธุ์ไทลื้อ อำเภอยะยา จังหวัดยะลา และบ้านนาโยงใต้” ตั้งคำถามกับภาวการณ์เกือบสูญหายของการขับลือ และกระบวนการรื้อฟื้นศิลปะการแสดงขับลืออันเกิดจากการปรับตัวใน 3 รูปแบบ คือ การขับลือในประเพณีท้องถิ่น รูปแบบใหม่ การนำการขับลือเข้าสู่หลักสูตรของโรงเรียนผ่านวิทยากรท้องถิ่น และการนำความรู้เผยแพร่ทางสื่ออิเล็กทรอนิกส์การรื้อฟื้นศิลปะการขับลือของกลุ่มชาติพันธุ์ไทลื้อ ส่วนบทความโดย สุเมธ ชัยโรสง และสมสุข หินวิมาน “พัฒนาการการรวมกลุ่มของแฟนคลับชายรักชายต่อการประกวดนางงาม: จากนางสาวสยามสู่มิสยูนิเวิร์สไทยแลนด์” ใช้แนวคิดเรื่องแฟน (Fan) และ แฟนดอม (Fandom) เพื่ออธิบายความชื่นชอบตัวนางงาม และใช้แนวคิดเรื่องตัวตนและอัตลักษณ์ทางเพศ ในการศึกษาพัฒนาการของการประกวดนางงามในประเทศไทย โดยแยกเป็น 3 ยุค ได้แก่ “ยุคจากดอกไม้ของชาติสู่ความบันเทิงของบุรุษเพศ” “ยุคจากผู้รับสารเข้าสู่การเป็นแฟนปัจเจกของชายรักชาย” และ “ยุคจากแฟนปัจเจกเข้าสู่การเป็นแฟนคลับของกลุ่มชายรักชาย” ผู้วิจัยใช้วิธีวิจัยเชิงคุณภาพแบบผสมผสาน ทั้งอัตชาติพันธุ์วรรณาที่ผู้วิจัยเป็นส่วนหนึ่งของชายรักชายผู้ชื่นชอบนางงาม การสังเกตแบบมีส่วนร่วม การวิจัยเอกสาร การสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลัก และชี้ให้เห็นว่าการที่กลุ่มชายรักชายเข้าสู่ความเป็นแฟนและแฟนคลับมีปัจจัยสำคัญคือ “เพศสภาพ” ในยุคแรกตัวบทการประกวดนางงามเป็นสารที่เกี่ยวกับ “ความเป็นหญิง” ในฐานะความรื่นรมย์ของผู้ชาย ส่วนในยุคที่สองและสามที่มีการก่อตัวของกลุ่มแฟนและแฟนคลับชายรักชาย ก็มีตัวแปรเรื่องเพศสภาพเป็นปัจจัยเช่นกัน ทว่า ตัวบทนางงามถูกเสกในฐานะ “ตัวแทนของฉันทน์” และ “สงครามตัวแทน” เพื่อเติมเต็มจินตนาการ

ทางเพศ ซึ่งท้ายที่สุดแล้วผู้เขียนชี้ให้เห็นถึงการติดกับดักการแบ่งขั้วชาย-หญิง (Binary opposition) ซึ่งเรือนร่างของนางงามถูกใช้เป็นพื้นที่ปลดปล่อยจินตนาการและสื่อสารอัตลักษณ์ทางเพศ

บทความทั้ง 9 บทความ เสนอผลงานวิจัย ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย และประเด็นถกเถียงที่น่าสนใจ ซึ่ง MFU Connexion: Journal of Humanities and Social Sciences ขอขอบคุณผู้ทรงคุณวุฒิทุกท่านที่ได้ให้ความเห็น ข้อเสนอแนะ รวมถึงร่วมสร้างพื้นที่ทางวิชาการอันจะเป็นรากฐานสำคัญของสังคมต่อไป

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ร่มเย็น โกไศยกานนท์
บรรณาธิการ

MFU CONNEXION
Journal of Humanities and Social Sciences

Original Article

การเกษตรและอาหาร: ประเด็นปัญหาเก่าในวาระใหม่ของการวิจัยและการพัฒนา

บัวพันธ์ พรหมพักพิง, มุกดา วงศ์อ่อน

Agriculture and Food: Old Problem in the New Research and Development Agendas

Buapun Promphakping^{1*}, Mukda Wongon²

¹Research Group on Wellbeing and Sustainable Development, Faculty of Humanities and Social Science, Khon Kaen University, Khon Kaen Thailand

²Ph.D. Student, Development Science, Faculty of Humanities and Social Science, Khon Kaen University, Khon Kaen Thailand, email: mukda.woo@mahidol.ac.th

*Corresponding author; email: buapun@kku.ac.th

Published: June 29, 2020

บทคัดย่อ

การพัฒนาโดยพื้นฐานแล้ว เกี่ยวกับการเปลี่ยนโครงสร้างทางเศรษฐกิจ จากโครงสร้างที่มีภาคเกษตรเป็นหลัก ไปสู่โครงสร้างที่มีภาคอุตสาหกรรมเป็นหลัก ประสบการณ์ของประเทศกำลังพัฒนา รวมทั้งประเทศไทยในเรื่องนี้ นำไปสู่ข้อถกเถียงและการท้าทายต่อคำทำนายของทฤษฎีคลาสสิก ที่มองว่าการเกษตรแบบดั้งเดิมจะลดบทบาทลง และจะเจือจางหรือหายไปที่สุดในที่สุด บทความนี้นำเสนอการทบทวนแนวคิดเกี่ยวกับการเกษตรและอาหาร ได้แก่แนวคิดความมั่นคงทางอาหาร ระบบอาหาร และอธิปไตยอาหาร โดยมองว่าการเกษตรและอาหารเป็นประเด็นปัญหาของการพัฒนาที่มีมาแต่เดิม บทความนี้เสนอการทบทวนการเปลี่ยนผ่านการเกษตรของประเทศไทย และชี้ว่าการพัฒนาของประเทศไทย ได้เดินมาถึงทางสองแพร่งที่สำคัญ เส้นทางแรกคือการพัฒนาต่อไปตามแนวทางคลาสสิก การก้าวไปตามเส้นทางนี้จะทำให้การเกษตรจะต้องเปลี่ยนผ่านเข้าไปเป็นอุตสาหกรรมเกษตรเข้มข้นมากขึ้น กับอีกเส้นทางหนึ่งเป็นทางเลือกอย่างอื่น ที่อยู่นอกเหนือการทำนายทฤษฎีคลาสสิก บทความนี้เสนอว่าในวาระใหม่ของการวิจัยและการพัฒนา ควรจะมองอาหารจากแนวคิดเชิงระบบ การเกษตรและอาหารจะต้องเข้าไปอยู่ในวาระของการพัฒนาเมือง ซึ่งการมองเช่นนี้ เรียกร้องให้เราต้องเปลี่ยนวิธีคิด จากการเน้นให้ความสำคัญต่อความชำนาญเฉพาะสาขา มาสู่การใช้ความคิดแบบบูรณาการและการข้ามศาสตร์มากยิ่งขึ้น

คำสำคัญ: เกษตร, อาหาร, เมือง, การเปลี่ยนผ่านการเกษตร

Abstract

Development is in practice encompass the structural transformation, from agricultural base to industrial base. Experience of developing countries around the globe has been increasingly challenging and denying the premise of classical theories. These theories predicted that the transformation will be eventually evaded the role of traditional agriculture. This paper presents the reviews on concepts of agriculture and foods, i.e. food security, food regime and food sovereignty, and agricultural transformation of Thailand. Based on the reviews, this paper argues that Thailand has arrived the crossroad, one is to continue with the prediction of classic theories that agriculture to be profoundly industrialized, and another is the alternatives other than the prediction conventional theories. This paper proposes that

to bring agriculture and food into a new research and development agendas needs to link to urban development. It also requires the shift of approach, from discipline specialization to integrated and trans-disciplinary.

Keywords: Agriculture, Food, Urban, Agricultural transformation

บทนำ

ในขณะที่การพัฒนาก้าวไปข้างหน้า พร้อมกับปัญหาความท้าทายที่เกิดขึ้นใหม่รอบด้าน วาระเรื่องเกษตรและอาหาร ได้ถูกผนวกเข้ามารวมอยู่ในเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน (SDGs) อาหาร เป็นเงื่อนไขที่สำคัญในการบรรลุเป้าหมายด้านการขจัดความหิวโหย ความยากจน สุขภาพ และความมั่งคั่ง (United Nations Environment Programme, 2016) อาหารมีความเกี่ยวข้องกับระบบย่อยต่าง ๆ อย่างกว้างขวาง อาหารส่วนใหญ่มาจากการเกษตร การผลิตอาหารต้องใช้ทรัพยากรธรรมชาติ หรือ “คุณประโยชน์จากระบบนิเวศ” (Promphakping et al., 2012) การเกษตรเป็นแหล่งอาหารสำหรับการบริโภค เป็นวัตถุดิบสำหรับอุตสาหกรรมอาหาร และอุตสาหกรรมที่ไม่ใช่อาหาร (เช่น ยางพารา) ในปัจจุบันผู้ทำการเกษตรส่วนใหญ่เป็นผู้ผลิตรายย่อยในท้องถิ่น (Smallholders) ส่วนการกระจายอาหารก็เกี่ยวข้องกับระบบตลาด การแปรรูป ระบบการขนส่งหรือระบบการค้าปลีกอาหาร ทั้งในระดับท้องถิ่น ระดับชาติ และระดับนานาชาติ ด้วยเหตุที่การเกษตรและอาหารเชื่อมโยงกับประเด็นอื่น ๆ อย่างกว้างขวาง จึงทำให้การเกษตรและอาหารอยู่ในวาระของการพัฒนามาตั้งแต่อดีต และจะยังคงเป็นประเด็นสำคัญในอนาคต

ในวงวิชาการด้านการพัฒนาและวงการด้านนโยบาย คำว่าการพัฒนาที่เข้าใจได้ง่ายที่สุดก็คือการปรับเปลี่ยนโครงสร้างทางเศรษฐกิจแบบ “ดั้งเดิม” (คือเศรษฐกิจที่มีการเกษตรเป็นหลัก) ไปสู่โครงสร้างทางเศรษฐกิจแบบใหม่ คือเศรษฐกิจแบบอุตสาหกรรม ทฤษฎีการพัฒนาแบบคลาสสิก ทั้งทฤษฎีกระแสหลักและทฤษฎีมาร์กซ์ ล้วนมองว่า การเปลี่ยนโครงสร้างทางเศรษฐกิจ จะต้องเกิดขึ้นแบบเดียวกับที่เกิดขึ้นในประเทศอุตสาหกรรมตะวันตก คือการเปลี่ยนไปเป็นอุตสาหกรรม อย่างไรก็ตาม ตลอดระยะเวลากว่า 50 ปีที่ผ่านมา ได้มีข้อถกเถียงในวงวิชาการว่า การทำนายของทฤษฎีคลาสสิก จะยังคงเป็นคำทำนายที่ถูกต้องอยู่หรือไม่ คำถามและข้อ

ถกเถียงส่วนใหญ่แล้ว มาจากประสบการณ์ของประเทศกำลังพัฒนา อย่างเช่นการคาดการณ์ของมาร์กซิสต์และทฤษฎีของรอสทาวน์ ที่ต่างก็มองตรงกันว่า วิธีการผลิตแบบชาวนา จะอ่อนตัวลงและหายไป เมื่อเศรษฐกิจแบบอุตสาหกรรมสถาปนาขึ้นมา ข้อเท็จจริงกลับพบว่า ชาวนารายย่อย (Smallholders) ยังคงเป็นรูปแบบหลักของการเกษตรทั่วโลก

ในประเทศไทย นโยบายการพัฒนาได้พุ่มพให้เกิดการเปลี่ยนแปลงตามเส้นทางการทำนายของทฤษฎีคลาสสิก เกือบ 30 ปีมาแล้วนักวิชาการมองว่า ประเทศไทยเกือบจะก้าวผ่านเข้าไปสู่การเป็นประเทศ “อุตสาหกรรมใหม่” (Newly Industrialized Countries; NICs) แต่ด้วยเหตุผลต่าง ๆ นานา ทำให้ประเทศไทยยังไม่อาจที่จะก้าวผ่านไปสู่สภาวะนั้น และคำอธิบายล่าสุดที่ธนาคารโลกเสนอไว้ก็คือ ประเทศไทยติดกับดักรายได้ปานกลาง (Rigg et al., 2014) สภาพเช่นนี้ เราได้ก้าวมาถึงจุดสำคัญซึ่งเป็น “ทางแยก” ของการพัฒนา ซึ่งเกี่ยวข้องกับคำถามสำคัญสองด้าน คำถามแรกก็คือการพัฒนาด้วยการเดินตามแนวคิดแบบคลาสสิก จะยังคงเหมาะสมอยู่หรือไม่ คำถามที่สองก็คือ หากเราไม่เลือกเดินตามทฤษฎีคลาสสิก จะมีเส้นทางอื่น ๆ ที่จะนำเราไปสู่เป้าหมายของการพัฒนา (คือความอยู่ดีมีสุข) หรือไม่ บทความนี้จะนำเสนอการทบทวนวรรณกรรม โดยเน้นไปที่แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับเกษตรและอาหาร และการเปลี่ยนผ่านการเกษตรของไทย

การเกษตร ซึ่งได้ชื่อว่าเป็นแหล่งอาหารที่สำคัญของโลกในปัจจุบัน ได้เผชิญกับปัญหาความท้าทายหลายประการ ภายหลังจากการปฏิวัติอุตสาหกรรม การเกษตรของประเทศอุตสาหกรรมตะวันตก ได้หดตัวลง คนส่วนใหญ่ได้หันหลังให้กับการเกษตร เนื่องจากผลตอบแทนจากการทำงานในอุตสาหกรรมสูงกว่าผลตอบแทนจากการทำการเกษตร ในขณะเดียวกันความก้าวหน้าเทคโนโลยีและความรู้ทางการแพทย์ได้ทำให้คนมีอายุยืนยาว มีอัตราการเกิดที่มีชีวิตรอดสูงขึ้นอย่างมาก และมี

ผลทำให้ประชากรของโลกเพิ่มขึ้น ในช่วงประมาณคริสต์ศตวรรษที่ 1970 ได้มีข้อเสนอในเรื่อง “ขีดจำกัดของความเติบโต” (Limit to Growth) โดยกลุ่มนักวิชาการที่เรียกว่า Club of Rome ได้สร้างตัวแบบในระดับโลก ใช้ข้อมูลและการคำนวณและประมวลผลโดยโปรแกรมคอมพิวเตอร์ที่มีอยู่ในยุคนั้น และทำนายว่า โลกกำลังจะก้าวเข้าไปสู่ “ขีดจำกัด” เนื่องจากการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อการผลิตอาหารและเพื่อการอุตสาหกรรมอื่น ๆ ได้ก้าวเลยออกไปจากระดับที่ระบบนิเวศธรรมชาติของโลกจะรองรับได้ (Overshoot) ถึงแม้ว่า ในระยะต่อมาไม่นาน ข้อเสนอในเรื่องขีดจำกัดความเติบโตได้รับการวิพากษ์วิจารณ์และปฏิเสธ ด้วยเหตุผลว่าเป็นความคิดแบบ Malthusian ละเลยที่จะมองความสามารถของเทคโนโลยี อย่างเช่นเทคโนโลยีของการปฏิวัติเขียว ที่สามารถเพิ่มผลผลิตมากขึ้นในพื้นที่เท่าเดิม ซึ่งทำให้ “ขีดจำกัด” ขยับออกไปอีก

สำหรับประเทศไทย การเกษตรมีความสำคัญในนโยบายสาธารณะและการพัฒนาประเทศมาตลอด แม้ว่าจะอยู่ในลำดับความสำคัญที่รองไปจากอุตสาหกรรม Falvey (2000) ชี้ว่า ประเทศไทยเป็นผู้ส่งออกข้าวที่ใหญ่ที่สุดของโลก รวมทั้งเป็นผู้ส่งออกสินค้าอาหารรายใหญ่ประเภทอื่น ๆ เมื่อนับรวมผลผลิตทางการเกษตรทั้งหมดของประเทศไทย พบว่า สามารถเลี้ยงดูประชากรได้ถึง 250 ล้านคน ประเทศไทยเป็นผู้ส่งออกเนื้อไก่ที่ใหญ่ที่สุดในภูมิภาค โดยตลาดส่งออกที่สำคัญคือญี่ปุ่น บริษัท เจริญโภคภัณฑ์ เป็นกลุ่มบริษัทข้ามชาติของไทยที่ใหญ่ที่สุดในภูมิภาคอาเซียน ทำธุรกิจด้านการเกษตร และติดอันดับหนึ่งในสิบของบริษัทที่ใหญ่ที่สุดของโลก อุตสาหกรรมอ้อยของประเทศไทย ผลิตน้ำตาลทรายและส่งออกจำหน่ายทั่วโลก ทำให้ประเทศไทยเป็นผู้ส่งออกน้ำตาลรายใหญ่ อุตสาหกรรมน้ำตาล

ของไทย ครองตลาดอยู่ใน 5 อันดับสูงสุดของอุตสาหกรรมน้ำตาลของโลก นอกจากนั้นยังพบว่า การเกษตรเป็นแหล่งยังชีพที่สำคัญของประชากรจำนวนมาก เมื่อนับเฉพาะผู้ที่ทำงานภาคเกษตรโดยตรง มีจำนวนเกือบร้อยละ 40 ของประชากรทั้งหมด แต่หากนับรวม คนที่เกี่ยวข้องกับอุตสาหกรรมต่อเนื่องในการเกษตรและอาหาร ซึ่งรวมผู้ที่ทำงานในโรงงานอุตสาหกรรมเกษตร ผู้ทำงานแปรรูปอาหาร ผู้ที่ทำงานเกี่ยวกับการกระจายอาหาร คือแม่ค้าในตลาด หรือผู้ทำงานในภาคบริการที่เกี่ยวกับอาหาร จะพบว่ามีจำนวนสูงกว่านี้มาก ความโดดเด่นของการเกษตรไทย เกิดจากการมีทรัพยากรทางด้าน การเกษตรที่มีความอุดมสมบูรณ์ ซึ่งมีผลเกี่ยวเนื่องไปถึงการพัฒนาประเทศโดยรวมด้วย

อย่างไรก็ตาม ความแข็งแกร่งของการเกษตรไทย ไม่ได้ได้รับการส่งเสริมบำรุงมาเป็นระยะเวลานาน การพัฒนาประเทศในช่วงกว่า 60 ปีที่ผ่านมา เราได้ทุ่มเทให้กับการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจของประเทศ ที่มีภาคเกษตรเป็นหลัก ไปสู่ภาคเศรษฐกิจที่มีภาคอุตสาหกรรมเป็นหลัก นโยบายดังกล่าวนี้ แม้ว่าจะก่อให้เกิดความก้าวหน้าหลาย ๆ ด้าน แต่เราก็ได้เกิดความท้าทายและปัญหาใหม่ ๆ ภายในภาคเกษตรเอง ที่มีการปรับปรุงการผลิต มีความก้าวหน้ามาตลอด อย่างเช่นมีการเพิ่มผลผลิต โดยขยายพื้นที่เพาะปลูก การใช้ปุ๋ย ใช้ยาฆ่าแมลง ตลอดจนการใช้เทคโนโลยีใหม่ ๆ แต่ความก้าวหน้าเหล่านี้ ก็เกิดขึ้นควบคู่ไปกับปัญหาต่าง ๆ อย่างเช่น ภาคเกษตรกลายเป็นภาคเศรษฐกิจที่มีประชากรยากจนชุมนุมกันอยู่มากที่สุด กล่าวได้ว่าในประเทศไทย ธรรมชาติความยากจนเป็นปรากฏการณ์ของภาคเกษตร ตลอดระยะเวลาที่มีการพัฒนาและการใช้ปัจจัยการผลิตใหม่ ๆ คราวเรือนเกษตรกรรมนี้สิ้น พอกพูน และตกอยู่ในวงจรหนี้จนมองไม่เห็นหนทางที่จะหลุดออกมาได้ ความพอกพูนของหนี้สินของเกษตรกร ควบคู่ไปกับการเติบโตของธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ ตลอดระยะเวลากว่า 50 ปี นับตั้งแต่ได้ก่อตั้งธนาคารเป็นต้นมา และนอกจากนี้ ดังได้กล่าวไว้ในตอนต้นแล้วว่า การเกษตรมีความจำเป็นต้องใช้ทรัพยากรธรรมชาติ ทั้งดินและน้ำ ซึ่งเผชิญกับความเสื่อมโทรม และอยู่ในภาวะที่ใกล้ถึงขีดสูงสุดในการรองรับกิจกรรมการผลิต

¹Malthus, Thomas Robert เป็นนักประชากร เขาเสนอว่า การเพิ่มของประชากรเป็นแบบอัตราทวีคูณ (Exponential) ในขณะที่การเพิ่มการผลิตอาหาร จะเป็นเพิ่มแบบกราฟเส้นตรง (Linear) ดังนั้นโลกจะเผชิญปัญหาการขาดแคลนอาหารอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ในปี ค.ศ. 1798 เขาตีพิมพ์ผลงานออกมาคือ An Essay on the Principle of Population และได้ถูกนำไปใช้อ้างอิงทั่วโลก

ความก้าวหน้า และปัญหาความท้าทายดังกล่าวข้างต้น ทำให้เราต้องกลับมาทบทวนให้เห็นสถานะของการเกษตรของประเทศไทยอย่างละเอียดรอบด้านมากขึ้น บทความนี้นำเสนอการทบทวนวรรณกรรม ที่มาจากโครงการวิจัย 2 โครงการ โครงการแรกคือ ระบบอาหารท้องถิ่นและความอยู่ดีมีสุขของผู้ผลิตรายย่อย ได้รับทุนสนับสนุนจากสำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัย และนวัตกรรม (สกว.) ฝ่ายวิชาการ และมหาวิทยาลัยขอนแก่นโครงการที่สองคือ โครงการกำเนิดและพัฒนาการของตลาดสดและผู้ค้ารายย่อยในภาคอีสาน เป็นโครงการเมธีวิจัยอาวุโส (ศาสตราจารย์สุวิทย์ วิริยาศวัต) สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัย และนวัตกรรม (สกว.) ฝ่ายวิชาการ การทบทวนนี้จะชี้ให้เห็นว่าแนวคิดทางวิชาการเกี่ยวกับเรื่องเกษตรและอาหาร ได้ก้าวออกมาจากการเน้นแก้ไขปัญหาการผลิต มาสู่การให้ความสำคัญกับมนุษย์ ระบบนิเวศที่เป็นรากฐานของการผลิต และการดำเนินชีวิตของมนุษย์ ตลอดจนความยั่งยืน การทบทวนการเปลี่ยนผ่านการเกษตรของไทย ได้ชี้ให้เห็นการเพิ่มขึ้นของบทบาทของอุตสาหกรรมเกษตร ทำให้การเกษตรและอาหารถูกผนวกเข้ามาอยู่ในห่วงโซ่อุปทานของอุตสาหกรรมเกษตรเพิ่มมากขึ้น บทความนี้เสนอให้เชื่อมโยงการเกษตรและอาหาร เข้ากับการพัฒนาหรือการเติบโตของเมือง การเชื่อมโยงดังกล่าวนี้ จะเกิดขึ้นได้ จำเป็นจะต้องเปลี่ยนวิธีคิดจากการเน้นความชำนาญเฉพาะสาขา มาสู่การมองแบบบูรณาการและข้ามสาขามากขึ้น ดังจะได้นำเสนอเป็นลำดับต่อไป

ความมั่นคงทางอาหาร ระบบอาหาร และอธิปไตยอาหาร
ความมั่นคงทางด้านอาหาร โดยพื้นฐานแล้ว เป็นข้อเสนอที่มุ่งแก้ปัญหาเรื่องการผลิตและอาหาร ซึ่งเป็นปัญหาเดิมของมนุษยชาติมาตลอด ระบบการปกครองในอดีต อย่างเช่นระบบการปกครองจีนและกรีกโบราณ มีระบบการสะสมและจัดเก็บอาหาร และจะมีการนำเอาอาหารที่อยู่ในสต็อก ออกมาแจกจ่ายให้กับประชากร ความอดอยากครั้งสำคัญของโลก ได้คร่าชีวิตของผู้คนเป็นจำนวนมาก อย่างเช่นความอดอยากครั้งใหญ่ของเบงกอล ระหว่างปี ค.ศ. 1769-1773 ความอดอยากในครั้งนี้นักกินพื้นที่ครอบคลุมที่ราบลุ่มในประเทศบังคลาเทศ รัฐวิหาร และเบงกอล ซึ่งทั้งหมดนี้ในขณะนั้นอยู่ภายใต้การควบคุมของ

การปกครองอาณานิคมอังกฤษ ความอดอยากมีสาเหตุมาจากหลายเรื่อง ได้แก่สภาพอากาศที่เกิดฝนแล้ง การเพาะปลูกประสบความล้มเหลวติดต่อกันถึงสองปี ความอดอยากอาหารทำให้เกิดปัญหาสุขภาพ เกิดการแพร่กระจายของโรคระบาด นอกจากจากนั้น ยังเป็นผลจากความไร้ประสิทธิภาพของการจัดการการปกครองอาณานิคมของบริษัทอินเดียตะวันออก ไม่ลงทุนในโครงสร้างพื้นฐาน มีระบบภาษีที่ขูดรีด Amartya Sen นักวิชาการทางด้านเศรษฐศาสตร์ที่ได้รับรางวัลโนเบล ที่มีชีวิตในช่วงเด็กอยู่ในเบงกอล ได้สรุปไว้ในการศึกษาของเขาว่า ความอดอยากในเบงกอลครั้งนั้น แม้ว่าจะมีปัญหาจากภัยธรรมชาติ แต่ผลกระทบที่เกิดขึ้นอย่างกว้างขวาง และมีคนตายจำนวนมากนั้น เป็นผลจากการกระทำของมนุษย์เป็นหลัก เขาเสนอว่าสาเหตุของความอดอยากมาจากความล้มเหลวของสิทธิในการแลกเปลี่ยน (Exchange Entitlement Failure) ความอดอยากกระตุ้นให้เกิดการสะสมอาหารเกิดขึ้นอย่างกว้างขวาง เนื่องจากความตื่นตระหนก ในบางปีที่มีคนล้มตายจำนวนมาก ระหว่างช่วงความอดอยาก มีผลผลิตอาหารโดยรวมมากกว่าปีปกติด้วยซ้ำไป แต่ครัวเรือนที่มีแรงงาน มีความสามารถในการทำงาน ไม่สามารถเอาแรงงานมาแลกเปลี่ยนให้เป็นอาหารสำหรับบริโภคได้ (Sen, 1981) มีการประมาณการว่า ความอดอยากในครั้งนั้น ได้ทำให้มีคนตายจำนวนกว่า 10 ล้านคน ความอดอยากจากการขาดแคลนอาหารนี้ เกิดขึ้นเป็นครั้งคราว และกระจายอยู่ในภูมิภาคต่าง ๆ ของโลก อย่างเช่นประเทศจีน ได้เกิดความอดอยากอาหารที่ทำให้คนตายจำนวนมาก นับได้กว่า 13 ครั้งในประวัติศาสตร์ (นับตั้งแต่ราว ค.ศ. 800 เป็นต้นมา) ครั้งสุดท้ายเกิดขึ้นในปี ค.ศ. 1959-1961 เป็นช่วงที่พรรคคอมมิวนิสต์จีนได้เข้ามาบริหารประเทศ และนำเอานโยบาย The Great Leap Forward มาใช้ ความอดอยากในครั้งนั้นเกิดมาจากหลายสาเหตุ ทั้งน้ำท่วม ฝนแล้ง ภัยพิบัติจากธรรมชาติ และโรคแมลงแพร่ระบาดเข้าไปทำลายพืชผลของเกษตรกร มีการประเมินว่า ความอดอยากครั้งนั้นมีผลทำให้คนตายระหว่าง 15-55 ล้านคน

ภายหลังสงครามโลกครั้งที่สอง การแก้ไขปัญหาการขาดแคลนอาหาร มีความก้าวหน้าอย่างสำคัญ ภายใต้การเคลื่อนไหวที่เรียกว่า “การปฏิวัติเขียว” (Green Revolution – ตรงข้ามกับการ

ปฏิวัติแดง ซึ่งเป็นการปฏิวัติทางการเมือง) การปฏิวัตินี้เริ่มมาจากการลงทุนในการวิจัยทางการเกษตร โดยเฉพาะการปรับปรุงพันธุ์พืช ในช่วงคริสต์ทศวรรษที่ 1960 การลงทุนปรับปรุงพันธุ์พืช ประสบผลสำเร็จอย่างมาก โดยเฉพาะในกรณีข้าวสาลี โดย International Maize and Wheat Improvement Center – CIMMYT ที่ประเทศเม็กซิโก และในกรณีข้าว โดย International Rice Research Institute – IRRI ประเทศฟิลิปปินส์ ภายหลังจากนั้น มีการจัดตั้งคณะที่ปรึกษา ชื่อ The Consultative Group on International Agricultural Research – CGIAR เพื่อส่งเสริมให้ผลการวิจัยการปรับปรุงพันธุ์พืช และเทคโนโลยีทางการเกษตร กระจายไปสู่ประเทศกำลังพัฒนา ผลของการนำเอาการปฏิวัติเขียวมาใช้ ได้ทำให้ผลผลิตทางการเกษตรในประเทศกำลังพัฒนาทุกภูมิภาคทั่วโลก เพิ่มขึ้นอย่างเห็นได้ชัด ยกเว้นในทวีปแอฟริกา ที่การเพิ่มผลผลิตทางการเกษตร ยังคงตามหลังภูมิภาคอื่น ๆ การเพิ่มผลผลิตทางการเกษตร ได้ทำให้ราคาจริงของอาหารลดลง ซึ่งทำให้การเข้าถึงอาหารของผู้มีรายได้น้อยเพิ่มมากขึ้น รายงานการวิจัยบางชิ้นชี้ว่า การเพิ่มผลผลิตทางการเกษตร ส่งผลโดยตรงให้ความยากจนลดลง ดังที่มีการประมาณการว่า การเพิ่มผลผลิตทางการเกษตร 1% จะทำให้จำนวนผู้ยากจนลดลง 0.48% (Thirtle et al., 2003) การเพิ่มผลผลิตทางการเกษตร มีผลในทางอ้อมในการจำกัดการขยายการใช้ที่ดินเพื่อการเกษตร (เพราะว่าผลผลิตเพิ่ม แม้ว่าจะใช้พื้นที่เท่าเดิม) และจะเป็นการลดการทำลายป่าหรือการพังทลายของหน้าดิน อันเนื่องมาจากกิจกรรมทางการเกษตรลงได้ด้วย ความสำเร็จดังกล่าวนี้ ถือได้ว่าเป็นการปฏิเสธรการทำนายของทฤษฎีมัลทัสไปด้วย

อย่างไรก็ตาม ในขณะที่ทั่วโลกชื่นชมกับความสำเร็จของการปฏิวัติเขียว ก็มีการเปิดเผยรายงานอีกด้าน ที่ชี้ให้เห็นว่า การปฏิวัติเขียวได้กลายมาเป็นเงื่อนไขและสร้างปัญหาใหม่ ๆ ขึ้นมา การยอมรับเอาพันธุ์พืชใหม่ที่ให้ผลผลิตสูง (High-Yield Varieties; HYVs) มาใช้นั้น ต้องรับเอาเงื่อนไขอื่น ๆ ควบคู่มาด้วยจึงจะทำให้ได้รับผลผลิตเพิ่ม เงื่อนไขใหม่อื่น ๆ ได้แก่ การชลประทาน การใช้ปุ๋ยเคมีและยาฆ่าแมลง การวิพากษ์วิจารณ์การปฏิวัติเขียวในประเทศไทย นำโดยมูลนิธิชีววิถี และมูลนิธิ

เกษตรกรรมยั่งยืน (ประเทศไทย) ซึ่งได้เผยแพร่ผลการวิจัยต่าง ๆ ที่ได้แย้งกับแนวคิดการปฏิวัติเขียว ตลอดระยะเวลากว่า 3 ทศวรรษที่ผ่านมา (Leanjamroon, 2011)

แม้ว่าจะประสบความสำเร็จจากการปฏิวัติเขียว ความตระหนักในเรื่องการขาดแคลนอาหาร ซึ่งเป็นปัญหาเดิมมาตั้งแต่ประวัติศาสตร์ ก็ยังคงมีอยู่ในคริสต์ทศวรรษที่ 1970 การประชุม World Food Conference (United Nations, 1975) ได้มีการนิยามความมั่นคงทางอาหาร เพื่อนำมาเป็นกรอบในระดับนานาชาติ โดยความมั่นคงทางด้านอาหาร หมายถึง

"availability at all times of adequate, nourishing, diverse, balanced and moderate world food supplies of basic foodstuffs to sustain a steady expansion of food consumption and to offset fluctuations in production and prices" (การมีอาหารเพียงพอตลอดเวลา มีสำรองอาหารระดับโลกสำหรับการบริโภคที่ขยายตัวตลอด และมีโภชนาการที่ดีต่อสุขภาพ มีความหลากหลาย สมดุล และได้รับการปกป้องผลกระทบจากการผันแปรของการผลิตและราคาอาหาร)

ในระลอกหลัง ความหมายของความมั่นคงทางด้านอาหารขยายออกไปสู่มิติต่าง ๆ โดยในปัจจุบัน ครอบคลุม 4 มิติ ได้แก่ การมีอาหารสำหรับบริโภค (Availability) การเข้าถึงอาหาร (Access) การใช้ประโยชน์ (Utilization) และเสถียรภาพ (Stability) (Food and Agriculture Organization of the United Nation, 2013) ข้อเสนอในเรื่องความมั่นคงทางด้านอาหาร แม้ว่าจะบ่งชี้กรอบนโยบายที่เฉพาะเจาะจงและชัดเจนขึ้น แต่ก็ไม่ได้ชี้อะไรถึงความท้าทายหรือปัญหาที่มาจากแนวคิดการพัฒนาแบบเดิมนักวิเคราะห์บางคนอย่างเช่น วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ มองว่า แนวคิดความมั่นคงทางด้านอาหาร เป็นภาคขยายของการปฏิวัติเขียวที่ปัญหาความท้าทายอันเนื่องมาจากการเพิ่มผลผลิตทางการเกษตร ยังไม่ได้รับการแก้ไข (Leanjamroon et al., 2008) กล่าวโดยย่อ แนวคิดเรื่องความมั่นคงด้านอาหาร มีมุมมองอาหารในเชิงวัตถุดิบ (Materialistic) เป็นการมองที่เน้นไปที่ "อาหาร" ในฐานะที่เป็นวัตถุดิบของมนุษย์ แนวคิดเรื่องความมั่นคงทางด้านอาหาร เป็นทัศนคติการมองที่ปลายเหตุ ไม่ได้ช่วยให้เข้าใจรากฐานความสัมพันธ์ที่อยู่เบื้องหลังวัตถุดิบ คืออาหาร

อันเป็นที่มาของปัญหาและความท้าทายต่าง ๆ ทั้งหมด ข้อเสนอของ Freidmann and McMichael (1989) ในเรื่อง “ระบอบอาหาร” หรือ food regime จึงเป็นการขยายการมองระบบอาหารที่มองปัญหาข้อจำกัดของการผลิต และการมองในเชิงวัตถุ เป็นการมองในเชิงของความสัมพันธ์ ที่ครอบคลุมระบบโลก (Global Scale)

จุดเริ่มต้นของการทำความเข้าใจอาหาร ในฐานะที่เป็นระบบ มาจากการวิพากษ์วิจารณ์ตัวแบบการพัฒนา Freidmann and McMichael ไม่เห็นด้วยกับตัวแบบการพัฒนา ที่มองการแลกเปลี่ยนระหว่างภาคเกษตรกับภาคอุตสาหกรรม (Manufactures) ของประเทศที่พัฒนาแล้ว และมีลักษณะที่แตกต่างไปจากโมเดลของประเทศที่กำลังพัฒนา ที่ว่า ประเทศที่พัฒนาแล้ว สามารถที่จะสะสมทุน (Accumulate) จากการแลกเปลี่ยนระหว่างทั้งสองสาขา แล้วการสะสมดังกล่าวกลายมาเป็นแรงผลักดันให้เกิดความเติบโตของเศรษฐกิจของประเทศที่พัฒนาแล้ว (Developed) Freidmann and McMichael ชี้ว่า ตัวแบบดังกล่าวนี้ไม่สอดคล้องกับประเทศที่กำลังพัฒนา เขาเสนอว่าในยุโรปก่อนสงครามโลกครั้งที่สอง การส่งออกสินค้าเกษตร (ข้าวสาลีและเนื้อสัตว์) ทำหน้าที่เป็นหลักประกันให้อุตสาหกรรม (Manufacture) ยังคงมีกำไรอยู่ในระดับสูง เพราะสินค้าส่งออกเหล่านี้ทำให้อาหารมีราคาต่ำ ซึ่งทำให้อุตสาหกรรมผลิตที่ค่าจ้างแรงงานไม่เพิ่มขึ้นสูงมาก (เนื่องมาจากราคาอาหารต่ำ) แต่ภายหลังสงครามโลกครั้งที่สอง ผลผลิตการเกษตรของอเมริกา ก็ไม่ได้เป็นเพียงสินค้าขั้นสุดท้ายที่ตอบสนองต่อการบริโภค แต่ได้กลายเป็นวัตถุดิบให้แก่สินค้าอุตสาหกรรม และทำให้ผลผลิตจากวัตถุดิบการเกษตร กระจายออกไปทั่วโลก ในช่วงนี้การสะสมทุนของประเทศเหล่านี้ ไม่ได้เกิดจากการแลกเปลี่ยนระหว่างภาคเกษตรและภาคอุตสาหกรรม แต่เกิดจากการควบคุม และการปกป้องการแข่งขันจากภายนอก โดยมาตรการต่าง ๆ ของรัฐ ดังที่มักจะถูกเรียกว่าตัวแบบการสะสมแบบนี้ว่าเป็น Keynesianism หรือ Fordism ภายหลังบรรษัทเหล่านี้ ได้เติบโตกลายเป็นบรรษัทข้ามชาติ (ด้วยการปกป้องการแข่งขันในระดับนานาชาติ) ในคริสต์ทศวรรษที่ 1970 บรรษัทข้ามชาติเหล่านี้ ได้ขยายเข้าไปในพื้นที่ห่างไกลของยุโรป และประเทศอุตสาหกรรมใหม่ (Newly Industrialized Countries; NICs) และ

การเปลี่ยนแปลงการผลิตอาหารในช่วงนี้ ในทัศนะของ Friedmann and McMichael ก็คือการเคลื่อนออกมาจากการครอบงำโดยรัฐ มาอยู่ภายใต้การครอบงำโดยทุนหรือบรรษัทข้ามชาตินั่นเอง

Bernstein (2015) นำเสนอการทบทวนงานเกี่ยวกับระบบอาหารของ Friedmann and McMichael เขาเสนอว่า ระบบอาหารสามารถจำแนกวิเคราะห์ได้ 8 ด้าน ได้แก่ (1) ระบบรัฐระหว่างประเทศ (2) การแบ่งงานกันทำระหว่างประเทศและแบบแผนของการค้า (3) กฎและอุดมการณ์ที่สร้างความชอบธรรมให้แก่ระบบอาหารแต่ละระบบ (4) ความสัมพันธ์ระหว่างเกษตรและอุตสาหกรรม รวมถึงการเปลี่ยนแปลงด้านเทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อม (5) รูปแบบของทุนหลักและแบบแผนของการสะสมทุน (6) พลังทางสังคมที่นอกเหนือจากรัฐและทุน (7) ความตึงเครียดและความขัดแย้งระหว่างระบบอาหาร และ (8) การเปลี่ยนผ่านระหว่างระบบอาหาร ระบบอาหารที่ Friedmann and McMichael เสนอไว้จำแนกได้เป็น 3 ระบบคือ ระบบแรก ปรากฏระหว่าง ค.ศ. 1870-1914 เป็นระบบอาหารที่มีศูนย์กลางอยู่ที่ยุโรป ซึ่งนำเข้าอาหารราคาถูก ได้แก่ ข้าวสาลี และเนื้อสัตว์ จากอาร์เจนตินา แคนาดา สหรัฐอเมริกา ออสเตรเลียและนิวซีแลนด์ การนำเข้าอาหารราคาถูกจากประเทศเหล่านี้ เป็นหลักประกันทำให้เกิดความเติบโตของอุตสาหกรรมอย่างต่อเนื่องในยุโรปในช่วงนี้

ระบบอาหารที่สอง ปรากฏชัดระหว่าง ค.ศ. 1945-1973 เป็นช่วงที่สหรัฐอเมริกา ก้าวขึ้นมาเป็นผู้นำทุนนิยมโลก และเป็นช่วงที่รัฐภายใต้อาณานิคมในเอเชียและแอฟริกา ได้รับเอกราช การขึ้นมามีอำนาจที่เหนือกว่าในระบบทุนนิยมของสหรัฐ ได้ทำให้เงินดอลลาร์ ถูกใช้ซึ่งเป็นสกุลเงินหลัก เป็นตัวกลางสำหรับการค้าขายระหว่างประเทศ ในช่วงนี้นโยบายทางด้านเกษตรของสหรัฐ ได้ขยายเข้ามาใช้มาตรการการอุดหนุนราคาเกษตร (Price Support) ข้าวสาลีและข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ เพราะว่าสหรัฐมีผลผลิตล้นเกิน และมีแรงกดดันต่อราคาและรายได้ของเกษตรกร นโยบายการอุดหนุนสินค้าเกษตรขณะนั้น เชื่อมโยงกับนโยบายต่างประเทศ คือนโยบายความช่วยเหลือด้านอาหารของสหรัฐ ซึ่งหน้าที่ของนโยบายนี้ แท้จริงแล้วก็คือการช่วยระบาย

อาหารส่วนเกินออกไปจากสหรัฐ ที่เริ่มมาตั้งแต่ความช่วยเหลือ ภายใต้อาณัติของยุโรป ภายหลังจากสิ้นสุดสงครามที่ได้ เริ่มมาตั้งแต่ปี ค.ศ. 1953 ที่สำคัญก็คือ ระบบอาหารในช่วงที่ สอง ได้ทำให้เกิดการปรับโครงสร้างการเกษตรข้ามชาติ โดยเกิด การแยกกันระหว่างปัจจัยการผลิตทางการเกษตรและผลิตภัณฑ์ ขั้นสุดท้าย (Final Consumption)

สำหรับระบบอาหารที่ 3 เป็นระบบที่เขาคำทำนายว่าจะเกิดขึ้น ต่อจากระบบที่สอง เขามองว่า ภายใต้ระบบนี้ การเกษตรและ อาหารถูกครอบงำด้วยทุนที่สะสมหมุนเวียน ในอุตสาหกรรม เกษตรเพื่ออาหาร (Agro-food Industries) ในขณะเดียวกัน การ ครอบงำนี้ได้สร้างผู้กระทำการทางสังคมใหม่และปัญหาทาง สังคมแบบใหม่ บรรษัททางด้านเกษตรเพื่ออาหาร แท้จริงแล้วมี ผลประโยชน์ที่หลากหลาย ผู้ผลิตและผู้บริโภคอาหาร ก็เปลี่ยนแปลงไปอย่างมาก จากเมื่อตอนบรรษัทเหล่านี้เกิด ขึ้นมา ภาคเกษตรเพื่ออาหาร ขณะนี้มุ่งเน้นไปที่อุตสาหกรรม และบริการมากกว่าจะมุ่งไปที่การเกษตรโดยตรง ลักษณะของ ชนชั้น ทั้งในเมืองและในชนบท ที่เกี่ยวข้องกับการผลิตอาหารได้ เปลี่ยนไปแล้ว ในขณะที่เกษตรลดลงทั้งในแง่ของจำนวนและ หน้าที่ (Utility) และคนทำงานสูญเสียอำนาจการต่อรองกับ บรรษัทเกษตรเพื่ออาหาร การเมืองเรื่องอาหารจึงเคลื่อนเข้าไปสู่วาระในเรื่องการบริโภคของเมือง นโยบายด้านการเกษตรของ ชาติกำลังเผชิญกับแรงกดดันเพิ่มขึ้น แต่ก็ได้เกิดโอกาสในการที่ จะสร้างนโยบายอาหารทางบวกด้วย การเข้ามาครอบงำของทุน อุตสาหกรรมเกษตร แม้ว่าทุนเหล่านี้ มีผลประโยชน์ที่ แตกต่างกันไป ที่สำคัญก็คือบรรษัทที่เข้ามามีบทบาทด้าน เกษตรและอาหาร จำนวนมากเป็นบรรษัทข้ามชาติ ที่ได้เข้ามา มีบทบาทตั้งแต่การผลิตและผูกขาดเมล็ดพันธุ์ ปัจจัยการผลิต การแปรรูปหรืออุตสาหกรรมอาหาร การส่งออก การค้าปลีก อาหาร ลงไปจนถึงร้านค้าย่อย (Outlets) ทำให้ปัญหาการเกษตร และอาหาร กลายเป็นปัญหาที่เกี่ยวกับเรื่องสิทธิทั้งของผู้ผลิต และผู้บริโภค

สำหรับแนวคิดเรื่องอธิปไตยอาหาร เป็นแนวคิดที่เสนอออกมา จากขบวนการที่เกี่ยวข้องกับอาหาร โดยเฉพาะการเคลื่อนไหว ของภาคประชาสังคม ใน ปี ค.ศ. 2007 ฟอรัมอธิปไตยอาหาร

ซึ่งเป็นการประชุมกันของกลุ่มคนที่เกี่ยวข้องกับการเคลื่อนไหว ในเรื่องอาหาร ได้ประกาศ “Declaration of Nyeleni” ใน ปฏิญญานี้ มีข้อความที่แสดงถึงความหมายของอธิปไตยอาหาร คือ “เป็นสิทธิของประชาชน ในผลผลิตอาหาร ที่มีโภชนาการที่ดี และสอดคล้องกับวิถีวัฒนธรรม อาหารผลิตขึ้นมาด้วยวิธีการที่ สอดคล้องกับนิเวศธรรมชาติ และเป็นวิธีการที่สร้างความยั่งยืน นอกจากนั้นยังรวมถึงสิทธิในการกำหนดระบบเกษตรและ อาหารของตนเอง” นิยามอธิปไตยอาหารดังกล่าวนี้ ได้จัดวางให้ การผลิต การกระจายอาหารและการบริโภค อยู่ใจกลางของ ระบบอาหาร และมีความสำคัญเหนือกว่าอุปสงค์ของตลาดและ อุตสาหกรรมเกษตรและอาหาร นิยามที่ได้เสนอนี้ ยังชี้ถึงกล ยุทธ์ในการต่อต้าน ยับยั้งระบบอาหาร (Food Regime) ของ บรรษัทอุตสาหกรรมเกษตร อธิปไตยอาหารได้ให้ความสำคัญ ต่อเศรษฐกิจท้องถิ่น เศรษฐกิจชาติ และระบบตลาด ตลอดจน เสริมพลังอำนาจให้แก่ระบบการเกษตร ที่มีชาวนาและครัวเรือน ชาวนาเป็นผู้ขับเคลื่อน

กล่าวโดยย่อ อธิปไตยอาหารก็คือการให้ความสำคัญกับสิทธิ ของผู้ผลิตรายย่อย ในการกำหนดระบบเกษตรและนโยบายด้าน อาหารของเขาเอง อธิปไตยอาหารจึงเกี่ยวข้องกับการทวงคืน อำนาจควบคุมการเข้าถึงและการผลิตอาหาร จากบรรษัทขนาดใหญ่และสถาบันทางการเงินข้ามประเทศ ให้กับประเทศ กลุ่มชาติพันธุ์ และประชาชน ข้อเสนอดังกล่าวนี้ถือได้ว่าเป็นตรง ข้าม หรืออย่างน้อยก็ก้าวออกไปไกลกว่าแนวคิดเรื่องความ มั่นคงอาหาร ที่เน้นในเรื่องของการผลิตให้เพียงพอ และให้ ความสำคัญกับบทบาทของบรรษัทข้ามชาติ ธุรกิจการเกษตร ขนาดใหญ่ ในฐานะที่จะเป็นทั้งผู้ลงทุนด้านการวิจัยทางด้านการเกษตร และเข้าไปควบคุมการผลิตและการกระจายอาหาร อย่างไรก็ตาม ปัญหาของแนวคิดอธิปไตยอาหาร อยู่ที่ว่าจะ นำไปสู่การปฏิบัติอย่างไร Patel (2009) ได้ตั้งข้อสังเกตไว้ว่า แนวคิดอธิปไตยอาหาร เป็น “ร่มใหญ่” (Big Tent) ที่รวมเอาผู้คน ที่มีความคิดหลากหลายเข้ามาอยู่ในร่มเดียวกัน ในบางครั้งคน เหล่านี้ก็มีผลประโยชน์ไม่สอดคล้องกัน (อย่างเช่นผู้บริโภคที่เป็นชาวนา และผู้บริโภคที่เป็นเจ้าของกิจการธุรกิจเกษตรขนาดใหญ่ หรือในกลุ่มธุรกิจการเกษตรก็มีการแข่งขันกันเองด้วย) ดังนั้นแนวคิดอธิปไตยอาหาร แม้ว่าจะวิพากษ์วิจารณ์หรือ

ชี้ให้เห็นความล้มเหลวของการเกษตรและอาหารที่ผ่านมา แต่ก็ยังคงมีคำถามในแนวปฏิบัติว่า มีแนวทางอย่างไรที่จะบรรลุอธิปไตยอาหาร International Assessment of Agricultural Knowledge, Sciences, and Technology for Development (IAASTD) ได้นำเสนอผลการวิเคราะห์ระบบเกษตรในปัจจุบัน นโยบาย การลงทุน และกรอบการดำเนินงานของสถาบัน เป็นอุปสรรคหรืออำนวยความสะดวกให้เราก้าวหน้าไปสู่ความเท่าเทียมกันและความยั่งยืนมากขึ้นเพียงใด โดย IAASTD ซึ่งเกี่ยวข้องโดยตรงกับอธิปไตยอาหาร โดยรายงานนี้ นิยามความหมายของอธิปไตยอาหารให้หมายถึง “สิทธิของประชาชน และรัฐที่มีอธิปไตย ในการกำหนดนโยบายเกี่ยวกับการเกษตรและอาหารของตนเองตามวิถีประชาธิปไตย” รายงานมีข้อสรุปดังนี้ (Ishii-Eiteman, 2009)

ประการแรก วิกฤติใหญ่ ๆ ทางด้านการเกษตรและอาหาร ต่างก็มีความเชื่อมโยงสอดประสานกัน ได้แก่วิกฤติสภาพภูมิอากาศ พลังงาน น้ำและอาหาร และวิกฤติเหล่านี้เรียกร้องให้เราต้องมีการเปลี่ยนแปลงให้ทันที่ การประเมินของ IAASTD ตอกย้ำให้เห็นปัญหาความท้าทายของการปฏิวัติเขียว โดยชี้ให้เห็นถึงความสำเร็จในการเพิ่มผลผลิต แต่การเพิ่มผลผลิตเหล่านี้ก็ได้มาด้วยการลงทุนด้านต่าง ๆ อย่างมหาศาลในภาคเกษตรและมาตรการทางนโยบายอุดหนุนภาคเกษตรทั้งทางตรงและทางอ้อม อุตสาหกรรมเกษตรที่ติดตามมาจากกรปฏิบัติเขียวก็ทำให้มีต้นทุนในแง่ ทรัพยากรธรรมชาติ ทางสังคม ซึ่งได้แก่ การเสื่อมโทรมลงของทรัพยากรธรรมชาติ การเพิ่มความเค็มของดิน การเสื่อมโทรมของป่าไม้ ความขาดแคลนน้ำที่เพิ่มขึ้น การปนเปื้อนของสารเคมีเกษตรในธรรมชาติ การสูญเสียความหลากหลายทางชีวภาพ อันเนื่องมาจากการพัฒนาพันธุ์พืช (ได้แก่เมล็ดพันธุ์) และการขาดการสงวนรักษาพันธุ์ที่มีมาแต่ดั้งเดิม ผลประโยชน์จากการปฏิวัติเขียวกระจายในกลุ่มประชาชนอย่างไม่เสมอหน้า (Uneven) และผลประโยชน์ส่วนใหญ่ตกอยู่กับบริษัทข้ามชาติด้านการเกษตร

ประการที่สอง ในแง่ของสถาบัน การประเมินของ IAASTD ชี้ว่าการควบคุมจัดการในเชิงสถาบัน (Institutional Arrangements) ตกอยู่กับอุตสาหกรรมเกษตร บริษัทขนาดใหญ่ และมี

ลักษณะความสัมพันธ์เชิงแนวดิ่ง กลไกสถาบันแบบนี้ ส่งผลในเชิงลบต่อสุขภาพ สิ่งแวดล้อมและความเท่าเทียมทางสังคม หลักฐานเชิงประจักษ์ชี้ว่า การค้าเสรี ซึ่งเปิดให้ตลาดของประเทศยากจน ก้าวไปสู่การแข่งขันในตลาดนานาชาติที่รวดเร็วเกินไป และในขอบเขตที่กว้างขวางเกินไป มักจะส่งผลในทางลบต่อประเทศเหล่านั้น และที่สำคัญคือ การควบคุมจัดการเชิงสถาบันแบบนี้ ได้คุกคามต่อความมั่นคงทางด้านอาหารด้วย

ประการสุดท้าย IAASTD ได้เสนอทางเลือกของนโยบาย ไว้ดังนี้

1. สร้างความเข้มแข็งให้แก่เกษตรกรรายย่อย
2. สร้างคุณภาพทางอำนาจใหม่ในระบบอาหาร อย่างเช่น ฟันฟูระบบอาหารท้องถิ่นหรือระบบอาหารภูมิภาค และควบคุมระบบอาหารโลก
3. สร้างศักยภาพในการดำรงหรือการสร้างความปลอดภัยทางชีวภาพ ทั้งในระดับท้องถิ่นและระดับชาติ ความยืดหยุ่นของระบบการเกษตร ต่อระบบนิเวศธรรมชาติในภาวะที่ความกดดันต่อธรรมชาติมีมากขึ้น
4. การระดมการลงทุนทั้งจากภาคสาธารณะและภาคเอกชน ที่มุ่งไปสู่ความเท่าเทียมและความยั่งยืน และรวมถึงกลไกที่จะสร้างความเข้มแข็งในการสร้างความรับผิดชอบ (Accountability) ของบริษัท หรือธุรกิจเกษตรอุตสาหกรรมด้วย
5. สร้างสถาบัน (ระเบียบ กฎหมาย บรรทัดฐาน) และมีการควบคุมกำกับที่เป็นประชาธิปไตย มีความโปร่งใส มีส่วนร่วมของประชากร

สรุปจากที่ได้ทบทวนแนวคิดเกี่ยวกับเกษตรและอาหารไว้ข้างบน เรามองว่า ความมั่นคงทางอาหาร เป็นแนวคิดที่เน้นไปที่การแก้ไขปัญหาการผลิต โดยมีสมมติฐานที่สำคัญคือเรามีอาหารไม่เพียงพอ แม้ว่าในระยะหลัง จะครอบคลุมไปถึงเรื่องสุขภาพ โภชนาการ และความหลากหลายของอาหาร แต่กระบวนการในการบรรลุถึงความมั่นคงทางอาหาร ได้นำไปสู่ปัญหาอีกหลายอย่าง ดังที่ได้แสดงไว้ในบททบทวนข้างต้น ในขณะที่แนวคิดเรื่องระบบอาหาร ได้เผยให้เห็นความสัมพันธ์ทางการผลิต ที่ทำให้การเกษตรของประเทศกำลังพัฒนา ถูกผนวกเข้ามาอยู่ในลำดับล่างสุด ปัญหาเรื่องการเกษตรและอาหาร จึงไม่ใช่ปัญหาการผลิต – production เพียงอย่างเดียว

แต่เป็นปัญหาทั้งระบบที่ผูกโยงกันอยู่ตั้งแต่ระดับท้องถิ่นไปถึงระดับนานาชาติ อย่างไรก็ตาม การตอบสนองต่อการแก้ไขปัญหาด้วยการวางหลักไว้ที่เรื่องสิทธินั้น แม้ว่าจะเป็นการสนองตอบต่อปัญหาที่มาจากกรอบอำนาจของธุรกิจเกษตรและบรรษัทข้ามชาติขนาดใหญ่โดยตรง แต่ก็ยังไม่ชัดเจนพอในทางปฏิบัติว่า จะนำเอาแนวคิดในเรื่องสิทธิในอาหาร หรืออธิปไตยอาหาร ไปสู่การปฏิบัติอย่างไร ที่สำคัญก็คือ เส้นทางที่จะก้าวไปสู่อธิปไตยอาหาร จะเป็นแบบไหน อธิปไตยด้านอาหารจะนำไปสู่อะไร คำถามเหล่านี้ เรามองว่าการเปลี่ยนผ่านการเกษตรของแต่ละประเทศ มีเส้นทางที่แตกต่างกันออกไป เราจะนำเสนอการทบทวนการเปลี่ยนผ่านการเกษตรของไทยดังจะได้กล่าวเป็นลำดับต่อไป

การเปลี่ยนผ่านการเกษตรของไทย

เส้นทางการเปลี่ยนผ่านการเกษตร เป็นประเด็นทางทฤษฎีที่มีข้อถกเถียงกันมายาวนาน ทฤษฎีคลาสสิกมีข้อทำนายว่าการเกษตรแบบดั้งเดิมที่ดำเนินการโดยเกษตรกรรายย่อย หรือชาวนาจะหายไป (แบบวิถีการผลิตแบบชาวนา Peasantry Mode of Production ถือว่าเป็นแบบวิถีการผลิตก่อนทุนนิยม) แล้วแทนที่ด้วยการเกษตรแบบทุนนิยม ข้อถกเถียงต่าง ๆ มีศูนย์กลางอยู่ที่การดำรงอยู่ของ “แบบวิถีการผลิตแบบชาวนา” ท่ามกลางการสถาปนาของเศรษฐกิจแบบทุนนิยม และการขยายตัวอย่างแข็งแกร่งออกไปครอบคลุมทั่วโลก ถึงแม้ว่านักวิชาการจะมีความเห็นสอดคล้องกันว่า การทำนายของทฤษฎีคลาสสิกมีข้อจำกัด แต่การอธิบายปรากฏการณ์ในปัจจุบัน มีความแตกต่างกันออกไป ในประเทศกำลังพัฒนา กระบวนการเปลี่ยนผ่านมีลักษณะที่สำคัญดังนี้คือ (1) ภาคเกษตรยังคงมีผลตอบแทนจากการทำงานที่ต่ำ เมื่อเปรียบเทียบกับภาคเศรษฐกิจสมัยใหม่ (2) ในประเทศกำลังพัฒนา มีการเพิ่มขึ้นของกิจกรรมทางเศรษฐกิจในเมือง ภาคอุตสาหกรรม และการบริการสมัยใหม่ (3) มีการเคลื่อนย้ายแรงงานจากชนบทสู่เมือง และการเปลี่ยนแปลงทางประชากรศาสตร์ และ (4) ภาคเกษตรกรรมถูกลดความสำคัญลงในระบบเศรษฐกิจโดยรวม ในขณะที่ภาคอุตสาหกรรมและภาคบริการขยายตัวอย่างรวดเร็ว

สำหรับประเทศไทย การเปลี่ยนผ่านในภาคเกษตรกรรม เริ่มต้นมาตั้งแต่ภายหลังจากไทยทำสนธิสัญญาบาวริงกับอังกฤษ พ.ศ. 2398 ก่อนช่วงเวลาดังกล่าวนี้ การส่งออกสินค้าเกษตรของไทยยังมีข้อจำกัดมาก เนื่องจากอุปสรรคทางการคมนาคมขนส่ง และมีกรมพระคลังสินค้าเท่านั้น ที่มีกำลังเพียงพอในการค้าขายกับต่างประเทศ การเข้ามารับซื้อสินค้าเกษตรของพ่อค้าต่างชาติยังถูกจำกัด สนธิสัญญาบาวริง ได้ทำให้สยามเปิดการค้าเสรีกับตลาดนานาชาติ พ่อค้าชาวต่างประเทศสามารถเข้ามารับซื้อสินค้าการเกษตรได้ การเปิดการค้าขายต่างประเทศในช่วงนั้นส่งผลให้เกิดการขยายตัวของปลูกข้าวในภาคกลาง มีการบุกเบิกที่ดินใหม่ ๆ และการขุดลอกคลอง เพื่อประโยชน์สำหรับการปลูกข้าวอย่างกว้างขวางในที่ราบภาคกลาง อย่างเช่นทุ่งรังสิต ทำให้ประเทศไทยมีข้าวเป็นสินค้าออก ตั้งแต่ช่วงนั้นมา

การขยายพื้นที่เพาะปลูกและการเพิ่มความหลากหลายประเภทของสินค้าเกษตร

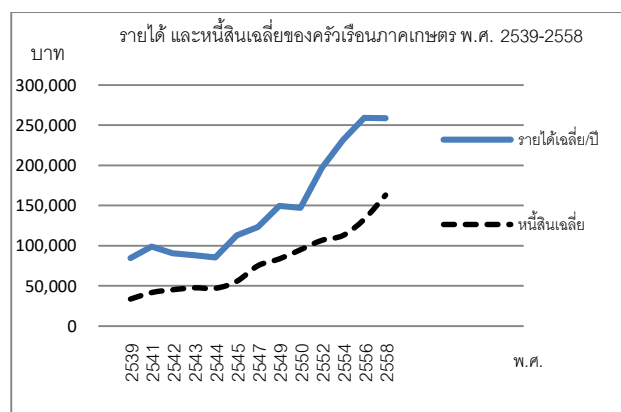
ภายหลังสงครามโลกครั้งที่สอง มาจนถึงช่วงประมาณกลางพุทธศตวรรษที่ 2520 การเปลี่ยนผ่านการเกษตรของประเทศไทย มีลักษณะสำคัญคือการขยายพื้นที่เพาะปลูก (Extensification) และการกระจายประเภทสินค้าเกษตรออกไปหลากหลายเพิ่มขึ้น (Diversification) นอกเหนือจากข้าว ในช่วงนี้มีการพัฒนาการคมนาคมขนส่ง โดยเฉพาะทางรถยนต์ ทำให้ภาคเกษตรกรรมของประเทศมีการเติบโตอย่างรวดเร็ว ประเทศไทยมีการส่งออกผลผลิตทางการเกษตรหลายชนิด รวมถึงการเพิ่มมูลค่าของสินค้าเกษตร โดยเฉพาะในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจฉบับที่ 4 ที่มีการเติบโตของอุตสาหกรรมเกษตร เช่น การส่งออกผลไม้กระป๋อง นับแต่นั้นเป็นต้นมาประเทศไทยก็ทำเกษตรกรรมในเชิงการค้า โดยเป็นผู้ผลิตสินค้าภาคเกษตรที่สำคัญหลายชนิด เช่น ข้าว ยางพารา ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ มันสำปะหลัง ลำไย ปอ เป็นต้น การขยายตัวของผลผลิตทางการเกษตร เริ่มต้นด้วยการขยายพื้นที่เพาะปลูก (Pinthong, 1991)ควบคู่ไปกับการใช้ปัจจัยการผลิต หรือเทคโนโลยีการเกษตรใหม่ ๆ

แรงขับเคลื่อนให้เกิดการเปลี่ยนผ่านที่สำคัญอย่างหนึ่งมาจากการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างประชากร นับตั้งแต่ที่ประเทศไทยได้

เริ่มใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ความก้าวหน้าทางการแพทย์ที่ขยายตัวไปสู่ประชากรในชนบทด้วยแผนพัฒนาทำให้ประชากรมีการเพิ่มจำนวนขึ้นอย่างรวดเร็ว ในช่วงระหว่างคริสต์ทศวรรษที่ 1960 และ 1970 ประเทศไทยได้เปลี่ยนจากประเทศ ที่มีประชากรต่อที่ดินต่ำ (Low Man-land Ratio) ไปสู่ประเทศที่มีประชากรหนาแน่นอย่างรวดเร็ว รัฐบาลได้ตระหนักถึงปัญหาการเพิ่มประชากรมาตั้งแต่ช่วงปลายคริสต์ทศวรรษที่ 1970 และได้นำเอาโปรแกรมการควบคุมประชากรมาใช้อย่างจริงจังนับตั้งแต่ช่วงนั้น การเพิ่มของประชากร ส่งผลให้เกิดแรงกดดันให้ครัวเรือนเกษตรกรต้องขยายพื้นที่เพาะปลูก เพื่อให้ได้ผลผลิตเพียงพอสำหรับการเลี้ยงดูสมาชิก และในขณะเดียวกันความเติบโตของภาคเศรษฐกิจสมัยใหม่ ก็เป็นแรงผลักดันให้เกษตรกร อพยพเข้ามาทำมาหากินในภาคเศรษฐกิจใหม่ อย่างไรก็ตาม ลักษณะการอพยพของประชากร จากภาคเกษตรเข้าสู่ภาคเศรษฐกิจใหม่ แตกต่างออกไปจากที่เกิดขึ้นในยุโรปหรือในประเทศอุตสาหกรรมตะวันตก กล่าวคือ ครัวเรือนยังไม่ทิ้งการเกษตร สมาชิกส่วนหนึ่งยังคงทำการเกษตรต่อไป ลักษณะเช่นนี้ ได้ทำให้การเปลี่ยนผ่านโครงสร้าง เป็นไปดังคำทำนายของทฤษฎีคลาดลิสต์ ภาคเศรษฐกิจสมัยใหม่ ไม่อาจจะดูดซับเอาแรงงานจากภาคเกษตรเข้าไปจำนวนมากพอที่จะทำให้เกิดการปรับโครงสร้างอย่างชัดเจน

แรงขับเคลื่อนให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอีกด้าน มาจากนโยบายที่เกี่ยวข้องกับสินเชื่อเกษตรกร ปัจจัยการผลิตใหม่ ๆ และเทคโนโลยีใหม่ ซึ่งเติบโตมาพร้อมกัน ใน พ.ศ. 2509 รัฐบาลได้ตั้งธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธกส.) ขึ้นมาเพื่อทำหน้าที่จัดหาสินเชื่อให้แก่เกษตรกร สินเชื่อดังกล่าวนี้ถูกนำไปในการลงทุนด้านการเกษตร ได้แก่การซื้อปัจจัยการผลิตคือปุ๋ย ยาฆ่าแมลง ตลอดจนเครื่องจักรทางการเกษตรอย่างเช่นรถไถเดินตาม (Thongpan, 1993) ช่วงเวลาหลังจากนั้นมา ได้เกิดการเปลี่ยนผ่านในระดับฟาร์มอย่างเห็นได้ชัด คือมีการใช้ปัจจัยการผลิตใหม่ ๆ ทั้งปุ๋ยและยาฆ่าแมลงเพิ่มขึ้น และแน่นอนที่สุดว่าได้ทำให้ผลผลิตการเกษตรโดยรวมเพิ่มขึ้นด้วย อย่างไรก็ตาม การเพิ่มขึ้นของผลผลิต เกิดขึ้นพร้อม ๆ กับการเพิ่มหนี้สินส่วนการเพิ่มรายได้ก็มีความผันแปรไปตามราคาตลาดการศึกษาของ Promphakping (2000) ในหมู่บ้านดอนหัน

ที่จังหวัดขอนแก่นชี้ว่า ชาวบ้านจำนวนมากได้หันไปใช้รถไถเดินตาม โดยเขาประเมินว่า รถไถเดินตามที่ชาวบ้านเป็นเจ้าของรวมกันทั้งหมดสามารถทำงานได้เสร็จภายในสองสัปดาห์เท่านั้น การคำนวณนี้ชี้ให้เห็นว่า ชาวบ้านอาจจะซื้อรถไถมาเพื่อใช้งานเพียงสองหรือสามเดือนเท่านั้น รถไถจึงถูกใช้งานต่ำกว่าความสามารถ (ในขณะที่ดอกเบี้ยเงินกู้ ธกส. จำนวนเต็มเวลาเป็นรายปี) ตลอดระยะเวลากว่า 50 ปีที่ผ่านมา ธกส. มีความเติบโตจากการดำเนินงานมาตลอด และความเติบโตดังกล่าวนี้ส่วนหนึ่งก็มาจากหนี้สินของเกษตรกร มาถึงปัจจุบัน หนี้ครัวเรือนเกษตรกร กลายเป็นวงจรรูปร่างที่ทั้งเกษตรกรและ ธกส. ยากที่จะหลุดออกจากวงจรรูปร่างนี้ กราฟข้างล่างชี้ให้เห็นว่า ในช่วงประมาณ 20 ปีที่ผ่านมา แม้รายได้ของครัวเรือนเกษตรกรจะเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่องตามภาวะเศรษฐกิจของประเทศ แต่หนี้สินของเกษตรกรก็เพิ่มขึ้นเป็นเงาตามตัว เมื่อนำเอาหนี้สินเฉลี่ยหักออกจากรายได้เฉลี่ยก็จะพบว่า รายได้เฉลี่ยของครัวเรือนเพิ่มขึ้นเพียงเล็กน้อยหรือเกือบจะไม่เพิ่ม นอกจากนี้ การเพิ่มขึ้นของรายได้เฉลี่ยของครัวเรือนเกษตรกร ปรากฏชัดในช่วงที่การเมืองของประเทศเป็นแบบประชาธิปไตย ซึ่งผู้มีสิทธิออกเสียงเลือกตั้งที่เป็นเกษตรกรหรือคนในชนบท มีอิทธิพลต่อนโยบาย แต่นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2556 เป็นต้นมา การเพิ่มขึ้นของรายได้เฉลี่ยของครัวเรือนเกษตรกร เมื่อพิจารณาจากกราฟมีลักษณะเกือบจะคงที่ ในขณะที่หนี้สินเฉลี่ยยังมีแนวโน้มที่จะเพิ่มขึ้น

ที่มา National Statistical Office of Thailand (2017, as cited in The Fiscal Policy Office, 2018)

รูปที่ 1 รายได้ และหนี้สินเฉลี่ยของครัวเรือนภาคเกษตร พ.ศ. 2539- 2558 (Average incomes and debts of agricultural households during 1996-2015)

กรอบนโยบายอีกอย่างหนึ่งที่เริ่มต้นในช่วงนี้ แต่ไม่ประสบความสำเร็จนักคือการปฏิรูปที่ดิน ในหลายประเทศ นโยบายการปฏิรูปที่ดินนอกจากจะใช้เป็นเครื่องมือในการกระจายรายได้ และสร้างความเป็นธรรมให้กับสังคม สำหรับประเทศไทยในปี พ.ศ. 2518 ได้มีการประกาศใช้กฎหมายปฏิรูปที่ดินเพื่อการเกษตรออกมาใช้ และมีการปรับปรุงครั้งสำคัญเมื่อปี พ.ศ. 2532 นโยบายการปฏิรูปที่ดินเพื่อการเกษตร เน้นจัดหาที่ดินให้เกษตรกรทำการเกษตร แต่จำกัดสิทธิในการเป็นเจ้าของ ที่ดินที่ได้รับการจัดสรร ไม่สามารถแบ่งแยก และไม่สามารถโอนได้ (ยกเว้นการตกทอดเป็นมรดก) เหตุผลที่สำคัญในการดำเนินการเช่นนี้เพื่อป้องกันการสูญเสียที่ดินของเกษตรกรด้วยการขาย (Thailand Development Research Institute, 1992) ที่ดินที่นำมาใช้ในการปฏิรูปเป็นที่ดินของรัฐ โดยเฉพาะป่าเสื่อมโทรม ในปี พ.ศ. 2535 สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทยประเมินว่า มีที่ดินที่รัฐจำนวนประมาณ 128 ล้านไร่ เมื่อปี พ.ศ. 2551 สำนักงานปฏิรูปที่ดินรายงานว่ามีที่ดินที่ได้รับประกาศให้เป็นเขตปฏิรูป 54,917,051 ไร่ มีการจัดสรรที่ดินให้เกษตรกรไปแล้วจำนวน 39,961,663 ไร่ (Division of Technical Affairs, Land Reform Bureau, 2018) การปฏิรูปที่ดินโดยไม่ได้ให้กรรมสิทธิ์เอกชนในที่ดินทำกินอย่างเต็มรูปแบบ ดูเหมือนว่าสามารถกันเกษตรกรออกจากพลังของตลาดที่ดิน และทำให้เกษตรกรยังคงอยู่ในอาชีพเกษตรเป็นจำนวนมาก อย่างไรก็ตาม การไม่ได้รับสิทธิอย่างเต็มรูป ทำให้เกษตรกรขาดแรงจูงใจในการลงทุนปรับปรุงที่ดิน และทำให้เกิดตลาดที่ดินนอกระบบ การซื้อขายที่ดินปฏิรูปแม้จะไม่ถูกต้องตามกฎหมาย แต่ก็เป็นเรื่องปกติ ในทางทฤษฎีการที่เกษตรกรไม่มีกรรมสิทธิ์ในที่ดิน เป็นเหตุผลหลักอย่างหนึ่งที่ทำให้เกิดความเสื่อมโทรมของทรัพยากรดิน ที่เรียกว่า โศกนาฏกรรมของส่วนรวม (Common Tragedy)

กล่าวโดยสรุป การเปลี่ยนผ่านการเกษตรไทยนับตั้งแต่ราวหลังสงครามโลกครั้งที่สอง เริ่มต้นจากการขยายพื้นที่การเพาะปลูก ซึ่งได้รับแรงขับเคลื่อนมาจากการเพิ่มประชากรพร้อม ๆ กับการตอบสนองต่อตลาดนานาชาติ นโยบายด้านสินเชื่อและปัจจัยการผลิตทางการเกษตร (คือการตั้งธนาคาร ธกส.) ได้ทำให้การเกษตรเพิ่มความหลากหลายของชนิดสินค้า (Diversification) มากขึ้น ส่วนนโยบายเกี่ยวกับที่ดิน ได้ทำให้

เกษตรกรรายย่อย ยังคงมีที่ดินทำการเกษตร และเกษตรกรรายย่อยจำนวนมาก ยังคงทำการเกษตรควบคู่ไปกับการทำงานนอกภาคเกษตร การที่เกษตรกรยังคงอยู่ในการเกษตรจำนวนมาก และการที่ดินยังคงเป็นสมบัติของรัฐ เป็นปัจจัยที่เอื้ออำนวยให้ธุรกิจการเกษตร สามารถเข้าถึงทั้งที่ดินและแรงงานในภาคเกษตร โดยที่ธุรกิจเหล่านั้นไม่ต้องสะสมที่ดินด้วยตนเอง

การเกษตรแบบเข้มข้น (Intensification)

นับตั้งแต่ปลายพุทธศตวรรษที่ 2520 เป็นต้นมา การเพิ่มประชากรได้เพิ่มแรงกดดันไปสู่เรื่องการจัดที่ดินทำกินของเกษตรกรอย่างเห็นได้ชัด ผลของการให้สัมปทานป่าไม้ในช่วงหลายทศวรรษที่ผ่านมา ได้ทำให้ป่าเสื่อมโทรม และได้ทำให้เกษตรกรเคลื่อนเข้าไปยึดที่ป่าเป็นที่ทำกิน การเสื่อมโทรมลงของทรัพยากรธรรมชาติ โดยเฉพาะป่าไม้ ได้กลายมาเป็นวาระสำคัญของทั้งรัฐและองค์กรพัฒนาเอกชน รัฐได้ประกาศนโยบายและกฎหมายต่าง ๆ เพื่อคุ้มครองป่าไม้เข้มข้นมากขึ้น ในขณะที่เดียวกันราคาสินค้าเกษตรอาหารในตลาดโลกตกต่ำ ตามด้วยการเปิดเสรีตลาดการเงิน ทั้งหมดนี้ส่งผลต่อการเปลี่ยนผ่านการเกษตรในช่วงนี้ ทั้งทางตรงและทางอ้อม

การทำเกษตรแบบเข้มข้น (Intensification) เกี่ยวข้องกับการขยายตัวของธุรกิจการเกษตร ธุรกิจเหล่านี้ เข้ามาเกี่ยวข้องกับเกษตรกรหลายแบบ ตั้งแต่เป็นผู้จัดหาปัจจัยการผลิตใหม่ ๆ (และผู้ขาดการเป็นผู้จัดหาปัจจัยการผลิต) ตลอดไปจนถึงเป็นผู้ส่งออก ลักษณะที่สำคัญของการเปลี่ยนผ่านการเกษตรในช่วงนี้ก็คือ เกษตรกรรายย่อย ได้ถูกผนวกเข้าไปอยู่ในห่วงโซ่อุปทานของอุตสาหกรรมเกษตรมากขึ้น

เกษตรกรรายย่อยเป็นใคร ดังที่ได้กล่าวไว้ในช่วงที่ผ่านมาว่า ในทางทฤษฎี มีข้อถกเถียงเกี่ยวกับเกษตรกรรายย่อยซึ่งถือได้ว่าเป็นแบบวิถีหลักของการเกษตรทั่วโลก การถกเถียงส่วนใหญ่ชี้ให้เห็นข้อจำกัดของทฤษฎีคลาสสิก (ทั้งกระแสหลักและกระแสวิพากษ์) ในการทำความเข้าใจและทำนายเกษตรกรรายย่อยในภาวะของการเปลี่ยนผ่าน ในประเทศไทย เกษตรกรรายย่อย (ในปัจจุบัน ภาษาอังกฤษที่ใช้ในวงนโยบายองค์กรระหว่างประเทศ เรียกว่า Smallholders) จากสามะโน

การเกษตรของไทย ในปี พ.ศ. 2557 ซึ่งว่า ประเทศไทยมีจำนวนครัวเรือนเกษตรกรทั้งหมด 5.906 ล้านครัวเรือน ในจำนวนนี้เป็นเกษตรกรในภาคอีสาน 2.744 ล้านครัวเรือน ภาคเหนือจำนวน 1.304 ล้านครัวเรือน ภาคกลาง 0.804 ล้านครัวเรือน และภาคใต้จำนวน 1.06 ล้านครัวเรือน

ลักษณะที่สำคัญของเกษตรกรรายย่อย ก็คือ เป็นฟาร์มขนาดเล็ก บนที่ดินที่มีขนาดจำกัด (การใช้ที่ดินเพื่อการเกษตรเฉลี่ยอยู่ที่ครัวเรือนละ 25.26 ไร่หรือ 10.1 เฮคเตอร์) อย่างไรก็ตามครัวเรือนเกษตรกรไม่ได้ทำการเกษตรอย่างเดียว ครัวเรือนเกษตรกรจำนวนมาก ส่งแรงงานรุ่นใหม่ ๆ เข้าไปทำงานในเมืองหรือไปทำงานต่างประเทศ อย่างเช่นได้หวั่น เกาหลีใต้ (ลักษณะเช่นนี้ คือความสัมพันธ์ระหว่างเขตอุตสาหกรรมก้าวหน้า และเขตเกษตรล้าหลัง ที่เขตอุตสาหกรรมก้าวหน้า สามารถได้ประโยชน์จากแรงงานเกษตร โดยที่ไม่จำเป็นต้องผนวกเอาแรงงานเกษตรเข้าไปอยู่ในระบบจ้างงานอย่างเป็นทางการเต็มรูปแบบ) ครัวเรือนเกษตรกรอาศัยแรงงานของตนเอง หรือแรงงานรับจ้างท้องถิ่นในการทำการเกษตร นอกจากการส่งแรงงานไปทำงานนอกภาคเกษตรแล้ว ครัวเรือนยังอาจจะมีธุรกิจการผลิตหรือบริการต่าง ๆ อย่างเช่นการเช่าขายสินค้าในตลาดนัด หรือในหมู่บ้านชนบท ลักษณะเช่นนี้ ทำให้เกษตรกรเหล่านี้ ไม่ได้เป็นเพียง “ผู้ผลิตสินค้าเกษตรเท่านั้น” แต่กลายเป็นผู้ประกอบการธุรกิจขนาดเล็ก (Sattayanurak, 2017) ในแง่ของการผลิตทางการเกษตร ครัวเรือนเกษตรกรก็ถูกผนวกเข้าไปอยู่ในห่วงโซ่อุปทานที่แตกต่างกันไปตามประเภทสินค้าเกษตร

เครื่องมือ หรือนวัตกรรมทางการเกษตรที่เกิดขึ้นในช่วงนี้ ที่ทำให้การผลิตทางการเกษตรก้าวไปสู่การผลิตแบบเข้มข้น คือเกษตรพันธสัญญา ในประเทศไทยเกษตรพันธสัญญาปรากฏมานานแล้ว แต่ได้กลายเป็นกระแสหลักในช่วงแผนพัฒนาฉบับที่ 6 (ค.ศ. 1987-1991) เรียกว่าโครงการสี่ประสาน ประกอบด้วยธุรกิจการเกษตร เกษตรกร สถาบันทางการเงิน (คือ ธกส.) และรัฐ ซึ่งอาจจะเรียกได้ว่าเป็นเกษตรพันธสัญญาที่อำนวยความสะดวกโดยรัฐ ในช่วงของแผนพัฒนาฉบับที่ 6 มีโครงการเกษตรพันธสัญญาที่ได้รับอนุมัติจำนวน 20 โครงการ มีสองโครงการที่ไม่ได้นำไปปฏิบัติ (คือโครงการปลูกยูคาลิปตัสเพื่ออุตสาหกรรม

กระดาษ และโครงการเลี้ยงหมูแบบบูรณาการ) โครงการนี้เกี่ยวข้องกับสินค้าเกษตรหลายประเภท อย่างเช่นหน่อไม้ฝรั่ง ป่านรามิ ไม้สำหรับอุตสาหกรรมเยื่อกระดาษ ละหุ่ง ข้าวทานตะวัน ข้าวสาลี ข้าวบาร์เลย์ ข้าวโพดพันธุ์ผสม ข้าวฟ่าง และมะม่วงหิมพานต์ รายงานของกรมส่งเสริมการเกษตรเมื่อตอนสิ้นสุดแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ได้สรุปให้เห็นปัญหาของเกษตรพันธสัญญาหลายอย่าง แต่ก็ชี้แนะว่า เกษตรพันธสัญญาควรจะดำเนินการต่อไป ในแผนพัฒนาฉบับต่อ ๆ มา ไม่ปรากฏเรื่องเกษตรพันธสัญญาอยู่ในแผนของทางราชการ (ซึ่งอาจจะเนื่องมาจากว่า เอกชนได้นำเอาเกษตรพันธสัญญาไปใช้อย่างกว้างขวางแล้ว) แต่ทางธุรกิจการเกษตรของไทย ประสบความสำเร็จในการผลักดันให้เกษตรพันธสัญญา เข้าไปอยู่ในกรอบความร่วมมือระหว่างประเทศ คือ “Ayeawady- Chao Phraya- Mekong Economic Cooperation Strategy; ACMECS) (Sriboonchitta & Wiboonpong, 2008)

การเกษตรแบบพันธสัญญา นำมาใช้เพื่อแก้ปัญหาเรื่องการค้าเข้าถึงปัจจัยการผลิต ความรู้และเทคโนโลยีทางการผลิต และที่สำคัญคือ เกษตรพันธสัญญามักจะถูกใช้เป็นเครื่องมือในการระบายสินค้าเกษตร ป้องกันการผันผวนของราคาสินค้าเกษตร โดยมีการตกลงราคาล่วงหน้า เกษตรพันธสัญญาเป็นนโยบายของบริษัทธุรกิจการเกษตรขนาดใหญ่หลายบริษัทในประเทศไทย กรณีแรกคือการปลูกอ้อยที่อยู่ภายใต้อุตสาหกรรมน้ำตาล ก็มีลักษณะเป็นเกษตรพันธสัญญา เนื่องจากกฎหมายและน้ำตาล ที่กำหนดให้ (1) จำกัดการออกไปอนุญาตในการตั้งโรงงานและการส่งออก (2) การกระจายสินค้าถูกควบคุมโดยรัฐ (3) มีการควบคุมราคาน้ำตาลภายในซึ่งในประเด็นนี้ ทำให้อุตสาหกรรมน้ำตาลได้รับการปกป้องแม้ว่าราคาน้ำตาลโลกจะตกต่ำ และ (4) กฎหมายกำหนดให้มีการแบ่งปันกำไรระหว่างผู้ปลูกและอุตสาหกรรมน้ำตาลสัดส่วน 70 ต่อ 30 กฎหมายเหล่านี้ ทำให้การปลูกอ้อยอยู่ในรูปแบบพันธสัญญา โดยสมาคมผู้ปลูกอ้อย จะเป็นผู้รับโควตาในการปลูกอ้อย กระจายให้แก่สมาชิก และมีการกำหนดผู้รับซื้อ และตกลงราคาล่วงหน้า ในปัจจุบันมีโรงงานน้ำตาลจำนวน 51 โรงงานเปิดดำเนินการอยู่ทั่วประเทศ มีกำลังการผลิตรวมกัน 105.96 ล้านตันอ้อย มีบริษัทมิตรผลและ

ไทยรุ่งเรือง เป็นอุตสาหกรรมหลัก ที่มีส่วนแบ่งตลาดรวมกัน 36 เปอร์เซ็นต์ ในฤดูกาลเพาะปลูกปี พ.ศ. 2550-2551 สถิติทางราชการรายงานว่า ประเทศไทยปลูกอ้อยรวมกันเป็นพื้นที่ 11.03 ล้านไร่ คิดเป็นประมาณ ร้อยละ 11.56 ของพื้นที่ทางการเกษตร มีผู้ปลูกอ้อยจำนวน 309,821 ราย หรือคิดเป็นประมาณร้อยละ 6 ของเกษตรกรทั่วประเทศ อย่างไรก็ตาม ในความเป็นจริง มีเกษตรกรที่เป็นลูกไร่รับเอาโคเวต้ามาจากผู้อื่น และไม่ได้จดทะเบียนปลูกอ้อยอีกจำนวนมาก ในช่วงรัฐบาล คสช. มีการอนุญาตตั้งโรงงานน้ำตาลเพิ่มเติมอีก เนื่องจากมองว่า การปลูกอ้อยของเกษตรกร เป็นการแก้ปัญหาในเรื่องการจัดหาปัจจัยการผลิตและการหาแหล่งจำหน่ายผลผลิตได้ดี

ในขณะที่อุตสาหกรรมอ้อยและน้ำตาล เป็นการเกษตรพันธสัญญาที่มีรัฐเข้าไปเกี่ยวข้อง (มีกฎหมายเกี่ยวกับอ้อยและน้ำตาล ซึ่งเป็นเหตุให้บราซิลนำเรื่องไปร้องเรียน WTO กล่าวหาว่ารัฐเข้าไปอุดหนุนสินค้าเกษตร กดดันให้ไทยยกเลิกหรือแก้กฎหมายดังกล่าวนี้) กรณีที่สองเป็นการเกษตรพันธสัญญาภายใต้บริษัทเอกชน กลุ่มธุรกิจเอกชนที่ใหญ่ที่สุดที่ใช้นโยบายเกษตรพันธสัญญาคือกลุ่มบริษัทเจริญโภคภัณฑ์หรือ ซีพี เริ่มดำเนินธุรกิจมาตั้งแต่ปี ค.ศ. 1921 และเติบโตกลายเป็นบริษัทข้ามชาติขนาดใหญ่ และแตกไลน์ธุรกิจออกไปเป็นจำนวนมาก ภายใต้ชื่อบริษัท ซีพีกรุ๊ป ภายใต้กลุ่มบริษัทนี้ กลุ่มธุรกิจอาหาร หรือที่เรียกอ้อยว่า ซีพีเอฟ (C.P.F) ถือว่าเป็นกลุ่มธุรกิจที่ใหญ่ที่สุดในปัจจุบันภายใต้กลุ่มนี้ มีจำนวนบริษัทจัดตั้งขึ้นมา 127 บริษัท 96 บริษัทดำเนินธุรกิจในประเทศไทย 17 บริษัทดำเนินธุรกิจในต่างประเทศ และอีก 14 บริษัทดำเนินธุรกิจที่ไม่เกี่ยวกับการเกษตรโดยตรง ธุรกิจของซีพีเอฟ ครอบคลุมการผลิตอาหารสัตว์ ปุ๋ย เมล็ดพันธุ์ และธุรกิจแปรรูปอาหารสำเร็จและกึ่งสำเร็จรูป ในปี ค.ศ. 2012 บริษัทรายงานว่า ผลกำไรจากการประกอบธุรกิจของกลุ่ม ซีพีเอฟรวมกันสูงถึง 209,313 ล้านบาท (ในปีเดียวกันนี้ กระทรวงกลาโหมได้รับจัดสรรงบประมาณแผ่นดินจำนวนใกล้เคียงกันกับกำไรของกลุ่มบริษัท ซีพีเอฟ คือ 222,436 ล้านบาท) (Laurujisawat, 2012)

แน่นอนที่สุดว่า ขนาดธุรกิจที่ใหญ่โต ทำให้กลุ่มธุรกิจ ซีพี และกลุ่มธุรกิจการเกษตรอื่น ๆ มีผลต่อการเปลี่ยนผ่านการเกษตรของไทยอย่างมาก บริษัทเหล่านี้ได้ใช้นโยบายเกษตรพันธสัญญา เป็นเครื่องมือสำคัญในการทำงานร่วมกับเกษตรกรรายย่อย ดังนั้นในขั้นตอนของการเปลี่ยนผ่านไปสู่การเกษตรเข้มข้น เราจึงเห็นการเข้าไปมีบทบาทของธุรกิจเกษตรขนาดใหญ่ในการเกษตรไทย ธุรกิจเหล่านี้ทำหน้าที่ในการจัดหาปัจจัยการผลิต ความรู้และเทคโนโลยีสมัยใหม่ ตลอดจนการสร้างช่องทางในการระบายสินค้าของตนเอง (ธุรกิจเหล่านี้ เข้าไปลงทุนในอุตสาหกรรมการค้าปลีกอาหารด้วย) เส้นทางเปลี่ยนผ่านนี้ ธุรกิจการเกษตรขนาดใหญ่ไม่จำเป็นต้องสะสมที่ดินขึ้นมาด้วยตนเอง แต่สามารถได้ประโยชน์จากการที่เกษตรกรรายย่อย ยังคงมีที่ดินทำกินอยู่ และนอกจากนั้นธุรกิจการเกษตรเหล่านี้ ได้ประโยชน์จากแรงงานในภาคเกษตรซึ่งยังคงมีอยู่จำนวนมาก และการเกษตรแบบพันธสัญญาได้ช่วยให้ธุรกิจการเกษตรสามารถเข้าถึงที่ดินและแรงงานเกษตรได้อย่างกว้างขวาง ที่สำคัญคือเราได้เห็นการเติบโตของธุรกิจการเกษตร ที่เกิดจากการเปลี่ยนผ่านไปสู่การเกษตรแบบเข้มข้น อย่างเช่นบริษัทกลุ่ม ซีพี และบริษัทอื่น ๆ ในขณะที่เกษตรกรรายย่อย ยังคงยากจน มีคุณภาพชีวิตที่ต่ำกว่าประชากรกลุ่มอื่น ๆ ของประเทศ ภาพที่ตรงข้ามกันเช่นนี้ อาจจะช่วยให้เรามองเห็นเบื้องหลังของกระบวนการเปลี่ยนผ่านการเกษตรได้ชัดเจน

สมาร์ทฟาร์มเมอร์: ทางแยกของการเปลี่ยนผ่าน

ในปัจจุบัน การเกษตรของไทยได้แตกออกเป็นสองกระแสกระแสแรกเรียกได้ว่าเป็นการเกษตรกระแสหลัก ที่เกษตรกรปลูกพืชเพื่อเป็นวัตถุดิบของอุตสาหกรรมเกษตร จำนวนหนึ่งเป็นผู้รับจ้างผลิตให้กับธุรกิจการเกษตรภายใต้พันธสัญญาแบบต่าง ๆ เช่น การเลี้ยงปลากระชัง การเลี้ยงไก่ หมู และอื่น ๆ อีกมาก การเกษตรแบบนี้ เป็นกระแสธารที่ต่อเนื่องมาตั้งแต่การปฏิวัติเขียว ปัญหาและความท้าทายต่าง ๆ เราได้นำเสนอไว้พอสมควรแล้ว

ส่วนอีกกระแสหนึ่ง อาจจะเรียกว่าเป็นเกษตรทางเลือก ซึ่งมีชื่อเรียก และมีรูปแบบที่แตกต่างกันออกไป อย่างเช่นเกษตร

อินทรีย์ เกษตรยั่งยืน เกษตรผสมผสาน เกษตรธรรมชาติ วนเกษตร และอื่น ๆ อีกมาก การเกษตรแบบนี้อาจจะมีรูปแบบที่แตกต่างกันออกไป แต่มีลักษณะร่วมกันหลายอย่าง คือ (1) ไม่เน้นการได้ผลผลิตสูงสุดเป็นเป้าหมายหลักอย่างเดียว (2) คำนึงถึงความสอดคล้อง หรือความสามารถของระบบนิเวศธรรมชาติ ในการรองรับกิจกรรมทางการเกษตร และความยั่งยืนของทรัพยากรธรรมชาติ (3) คำนึงถึงสุขภาพของทั้งผู้ผลิตและผู้บริโภค (4) กิจกรรมการผลิต ยังสอดคล้องกับผู้ผลิตรายย่อย ทั้งในแง่กำลังแรงงาน ปัจจัยการผลิตและเทคโนโลยีการผลิต และสังคมวัฒนธรรมท้องถิ่น การเกษตรแบบนี้ได้รับการสนับสนุนจากภาคประชาสังคม แต่ในระยะหลัง ๆ แนวทางหลายอย่างที่ริเริ่มโดยการเกษตรทางเลือกก็เข้าไปอยู่ในมาตรการทางนโยบายของภาครัฐ อย่างเช่น เกษตรอินทรีย์ หรือเกษตรทฤษฎีใหม่ (ที่ไม่ได้เน้นการผลิตให้ได้ผลผลิตสูงสุด) กระนั้นก็ตาม การเกษตรทางเลือกยังไม่แพร่หลายเท่ากับการเกษตรกระแสหลัก

เนื่องจากว่าการเกษตรทั้งสองแบบ มีทิศทางที่แตกต่างกันอย่างเห็นได้ชัด การเปลี่ยนผ่านของการเกษตร จึงมาถึงทางแยกที่สำคัญ ในส่วนต่อไปเราจะนำเสนอเงื่อนไขที่จะส่งผลต่อเส้นทางในอนาคตของการเปลี่ยนผ่านการเกษตรของไทย

เงื่อนไขแรกคือการเติบโตและการขยายตัวของเทคโนโลยีและนวัตกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับเกษตรและอาหาร ทั้งการผลิต การจำแนกแจกจ่ายผลผลิตและการบริโภค ในเรื่องนี้ การเกษตร 4.0 หรือสมาร์ทฟาร์มเมอร์ ที่นำเสนอเป็นคำหลักของการรณรงค์นโยบายของรัฐ ให้ภาพตรงนี้ค่อนข้างดี

คำว่าเกษตร 4.0 และคำว่าสมาร์ทฟาร์มเมอร์ (ภาษาไทยแปลว่าเกษตรอัจฉริยะ แต่คำแปลยังเป็นที่แพร่หลายน้อยกว่าคำว่าสมาร์ทฟาร์มเมอร์) ต่างก็ชี้ให้เห็นถึงความก้าวหน้าและความสำคัญของวิทยาศาสตร์เทคโนโลยี ที่มีต่อการเกษตร อย่างไรก็ตามในทัศนะทางนโยบาย ก็ยังมองว่า ปัญหาที่สำคัญของภาคเกษตรก็คือปัญหาการเพิ่มผลิตภาพ (Productivity) ของการเกษตร เอกสารเผยแพร่ของทางภาครัฐเสนอว่า หลักการสำคัญของสมาร์ทฟาร์มเมอร์ มี 4 ประการ คือ (1) การลดต้นทุนในกระบวนการผลิต (2) การเพิ่มคุณภาพและมาตรฐานการผลิต

และมาตรฐานของสินค้า (3) การลดความเสี่ยงในภาคเกษตรซึ่งเกิดจากการระบาดของโรคพืชหรือภัยธรรมชาติ และ (4) การจัดการและส่งผ่านความรู้ (Knowledge Management and Transfer) โดยการนำเอาเทคโนโลยีจากการวิจัยไปประยุกต์สู่การปฏิบัติ ในเอกสารเดียวกันนี้ ยังแสดงแนวคิดของศูนย์เทคโนโลยีอิเล็กทรอนิกส์และคอมพิวเตอร์แห่งชาติ (NECTEC) ซึ่งเสนอว่า แนวคิดหลักของสมาร์ทฟาร์มเมอร์คือ การประยุกต์ใช้เทคโนโลยีอิเล็กทรอนิกส์และคอมพิวเตอร์ รวมถึงเทคโนโลยีสารสนเทศการสื่อสาร ในการพัฒนาห่วงโซ่อุปทานของกระบวนการผลิตสินค้าเกษตรไปจนถึงผู้บริโภค

นโยบายเกษตร 4.0 หรือสมาร์ทฟาร์มเมอร์ ได้อาศัยเงื่อนไขความก้าวหน้าของเทคโนโลยี เพื่อที่จะผลักดันให้เกิดการเพิ่มผลผลิตอย่างต่อเนื่อง เราอาจมองได้ว่าเมื่อเป็นเช่นนี้ สมาร์ทฟาร์มเมอร์ ก็จะถูกผนวกเข้ามาอยู่ในห่วงโซ่อุปทานของอุตสาหกรรมเกษตรและอาหาร เทคโนโลยีจะช่วยให้เกิดการกลายเป็นอุตสาหกรรมในภาคเกษตรลึกลงไปถึงระดับฟาร์ม แต่หากเรามองอีกในแง่หนึ่ง สมาร์ทฟาร์มเมอร์เหล่านี้ อาจจะเข้าไปเชื่อมโยงกับห่วงโซ่อุปทานของอีกกระแสหนึ่ง ที่ไม่ได้มองว่าการเพิ่มผลผลิตเป็นเป้าหมายหลัก อย่างเช่นการเกษตรอินทรีย์ เป็นต้น เทคโนโลยีและความรู้ต่าง ๆ ในปัจจุบันได้กระจายออกไปจากการควบคุมของบริษัทธุรกิจเกษตรขนาดใหญ่ และมีราคาที่เหมาะสมเกษตรกรรายย่อยสามารถเข้าถึงได้หลายอย่าง ดังนั้นความก้าวหน้าของเทคโนโลยี ในแง่หนึ่งอาจจะทำให้เกษตรกรรายย่อย ถูกผนวกเข้ามาอยู่ในห่วงโซ่อุปทานของอุตสาหกรรมเกษตรและอาหารได้กว้างขวางขึ้น แต่อีกแง่หนึ่งเทคโนโลยีเหล่านี้อาจจะปลดปล่อยให้เกษตรกรออกไปจากห่วงโซ่อุปทานของธุรกิจกระแสหลัก และสร้างเส้นทางใหม่ของการเปลี่ยนผ่านการเกษตรขึ้นมาได้

เงื่อนไขที่สองคือความเติบโตของเมือง ในงานวิจัยของ Theerasasawat et al. (2018) ชี้ให้เห็นว่า ท่ามกลางการขยายตัวของการค้าปลีกอาหารแบบใหม่ ตลาดสดซึ่งเป็นระบบการจัดหาอาหารแบบเดิม หรือเป็นตลาดชาวบ้าน ก็ยังเติบโตและอยู่รอดได้ ในปี พ.ศ. 2559 การค้าปลีกสมัยใหม่ที่เรียกว่า modern trade มีมูลค่ารวมกันในผลิตภัณฑ์มวลรวมประชาชาติ 2.2 ล้านล้านบาท หรือคิดเป็นประมาณร้อยละ 15 ของ

ผลิตภัณฑ์มวลรวมประชาชาติ ในปี พ.ศ. 2558 ประเทศไทยมีร้านสะดวกซื้อ ห้างสรรพสินค้า ดิสเคาท์สโตร์ และซูเปอร์มาร์เกต รวมกันถึง 14,380 แห่ง (Ninkitsaranon & Sathapongpakdee, 2017) การค้าปลีกสมัยใหม่ดังกล่าวนี้ มีธุรกิจหลักคือการค้าปลีกอาหาร ซึ่งรวมไปถึงอาหารสด การค้าปลีกสมัยใหม่เหล่านี้ บางแห่งได้ลงไปส่งเสริมให้เกษตรกร ผลิตพืชผักหรือสินค้าเกษตร ตามมาตรฐานที่ธุรกิจค้าปลีกกำหนด แล้วธุรกิจค้าปลีกเป็นผู้รับซื้อเพื่อนำไปจำหน่ายใน outlets ของตนเองต่อไป ท่ามกลางการขยายตัวเช่นนี้ ตลาดสดก็ยังเติบโตต่อมาได้ ในช่วงประมาณ 20 ปีที่ผ่านมา ได้เกิดตลาดขายส่งผักและผลไม้ขนาดใหญ่ขึ้นที่กรุงเทพฯ คือตลาดไทย ทำหน้าที่ในการรวบรวมผลผลิตสินค้าเกษตรโดยเฉพาะผลไม้และผัก แล้วกระจายไปสู่ตลาดสดทั่วประเทศ ในระดับจังหวัดก็ได้เกิดตลาดขายส่งพืชผักในลักษณะเดียวกัน ขึ้นมาหลายจังหวัด สิ่งเหล่านี้เติบโตควบคู่ไปกับ modern trade ในงานของสุวิทย์ ธีรศาสตร์ ได้ถามผู้ค้ารายย่อยในตลาดสด ถึงความกังวลต่อการขยายตัวของธุรกิจค้าปลีกอาหาร และพบว่า ผู้ค้ารายย่อยในตลาดสด ส่วนใหญ่ไม่ได้กังวล และมองว่าไม่ได้ส่งผลกระทบต่อตนเอง เพราะเป็น “คนละตลาด”

การขยายตัวของตลาดสด เกี่ยวข้องและแยกไม่ออกจาก การขยายตัวและการเติบโตของเมือง หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งคือ ตลาดสดซึ่งเคยเป็นตลาดชาวบ้าน ได้ปรับตัวเข้ามาทำหน้าที่เป็นผู้จัดหาอาหารให้แก่คนเมืองด้วย ในระยะแรกคือประมาณช่วงก่อนปี พ.ศ. 2540 ตลาดสดมักจะต้องอยู่ใกล้ บขส. และรอบ ๆ ตลาดสด จะมีร้านขายของชำ หรือเป็นธุรกิจค้าปลีกแบบ “ห้องแถว” กล่าวอีกอย่างหนึ่งก็คือ การจัดหาอาหารสำหรับคนในเมืองโดยตลาดสด ใช้พื้นที่ตั้งอยู่รวมกับพื้นที่อื่น ๆ คือเป็นแหล่งกลาง เพื่อการประหยัด เมื่อคนมาซื้ออาหารที่ตลาด ก็สามารถหาซื้อสินค้าอื่น ๆ บริเวณใกล้เคียงได้ โดยไม่ต้องเดินทางไกล ในปัจจุบันแบบแผนของการคมนาคมได้เปลี่ยนแปลงไปมาก คนหันมาพึ่งยานพาหนะของตนเอง และธุรกิจค้าปลีกแบบห้องแถว ได้รับผลกระทบจากการขยายตัวของการค้าปลีกสมัยใหม่ ทำให้ตลาดสดต้องปรับเปลี่ยนไปมาก ตลาดสดได้หันมาทำหน้าที่เป็น suppliers ให้แก่ผู้ประกอบการธุรกิจอาหาร (ร้านอาหาร) และร้านค้าย่อยที่กระจายอยู่ทุกซอกทุกซอยของ

เมือง และหมู่บ้านในชนบท ที่มีแผงขายของสดด้วย นอกจากนั้นยังเกิดตลาดย่อย ๆ ขายของสดหรืออาหารปรุงสำเร็จบางเวลา (ตลาดเช้า ตลาดเย็น) กระจายออกไปในพื้นที่ต่าง ๆ และผู้ค้ารายย่อยบางคนได้เข้าไปขายอาหารสดในตลาดนัด ที่กำลังเติบโต และขยายตัวออกไปทั่วประเทศ กล่าวโดยสรุปก็คือ ในขณะที่การค้าปลีกสมัยใหม่ สามารถเติบโตและขยายตัวได้อย่างแข็งแกร่ง ตลาดสดที่ทำหน้าที่ในการจัดหาอาหารสำหรับผู้อยู่อาศัยในเมืองแบบเดิม ก็สามารถมีช่องทางเติบโตต่อมาได้

การเติบโตของเมือง ที่เป็นแรงขับทำให้การเติบโตของตลาดสดในแง่หนึ่งก็คือการเติบโตของผู้บริโภค ในขณะที่ธุรกิจค้าปลีกสมัยใหม่ ได้สร้างค่านิยมเกี่ยวกับอาหารแบบสมัยใหม่ขึ้นมา และทำให้การค้าปลีกสมัยใหม่ เชื่อมโยงอยู่กับอุตสาหกรรมเกษตรและอาหาร แต่ตลาดสดสามารถเชื่อมโยงกับผู้ผลิตที่เป็นเกษตรกรรายย่อยได้ดีกว่าการค้าปลีกสมัยใหม่ ในตลาดสดยังคงมีผู้ปลูกผัก หรือผู้ผลิตอาหารนำเอาสินค้าของตนเองมาขาย (แน่นอนว่าตลาดสด ก็เป็น outlets ให้กับอุตสาหกรรมอาหารด้วย อย่างเช่นไก่เนื้อ ไช้ เป็นต้น) การสร้างตลาดเขียวขึ้นมาในเมือง ก็มีรูปแบบที่ใกล้เคียงกับตลาดสด และหัวใจสำคัญของตลาดเขียวก็คือ การเปิดพื้นที่ให้ผู้ผลิตสามารถนำเอาผลผลิตที่ “เขียว” (ปลอดสารพิษ) มาจำหน่าย และเป็นสถานที่สำหรับผู้บริโภคที่มองหาอาหารที่ปลอดภัย การขยายตัวของกระแสแบบนี้ด้วยการสร้างผู้บริโภคในเมืองให้มีความตระหนักต่อผลของการบริโภค ทั้งต่อตัวเขาเอง ต่อคุณภาพชีวิตของผู้ผลิตอาหาร และต่อสิ่งแวดล้อม ก็อาจทำให้เส้นทางของการเปลี่ยนผ่านการเกษตรในอนาคต เปลี่ยนมาจากเส้นทางของกระแสหลักได้

ระบบอาหารท้องถิ่น ประเด็นปัญหาเก่าในวาระใหม่ของการวิจัยและการพัฒนา

เกษตรและอาหาร เป็นปัญหาที่อยู่ในวาระของการพัฒนาที่มีมาแต่ดั้งเดิม ดังที่เราได้นำเสนอไว้ในบทความนี้ แนวคิดในการแก้ปัญหาการเกษตรและอาหาร เน้นไปที่การแก้ปัญหาด้านการผลิต บทความนี้มองว่า การแก้ไขปัญหาด้านการผลิตแม้ว่าจะทำให้เรามีผลผลิตเพิ่ม หรือมีอาหารเพียงพอ ก็ไม่ได้เป็นหลักประกันว่า เราจะไม่อยู่ในภาวะอดอยาก หรือมีปัญหาเรื่อง

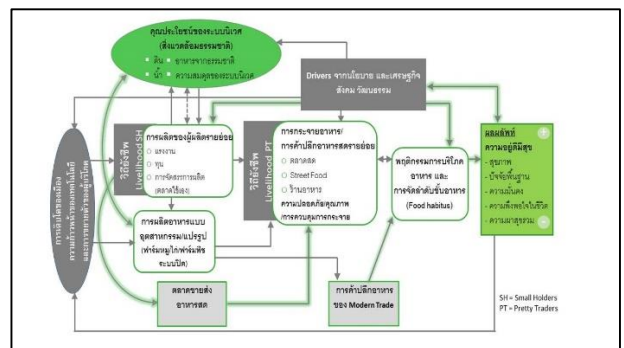
คุณภาพชีวิต เนื่องมาจากมีสารอาหารไม่ครบถ้วน สมดุล ตกอยู่ในภาวะยากจน และปัญหาอื่น ๆ ปัญหาเหล่านี้ยังมีอยู่ทั่วโลก และที่สำคัญ ในขณะที่เราสามารถก้าวออกมาจากปัญหาความขาดแคลน ตามความคิดและการทำนายของ Malthus และสามารถขยายขีดจำกัดของการผลิตออกไป โดยการใช้เทคโนโลยี เพื่อให้ได้ผลผลิตต่อพื้นที่มากขึ้น แต่เรากำลังก้าวไปสู่ผลผลิตล้นเกิน (Over Production) ปรากฏการณ์ทั้งสองด้านล้วนแต่เป็นปัญหา

สิ่งที่เราอาจจะต้องทำความเข้าใจในที่นี่ นอกเหนือจากการเปลี่ยนผ่านการเกษตรและอาหารที่เรานำเสนอไว้ข้างต้นแล้ว เราควรจะให้มีความสำคัญกับ “ความคิด” ที่อยู่เบื้องหลังการเปลี่ยนผ่านเหล่านี้ พุดให้แคบลงมาคือเราต้องให้ความสนใจแนวคิดทฤษฎีการพัฒนา อันเป็นแหล่งที่มาของการกำหนดวาระของการพัฒนา เราได้นำเสนอไว้แล้วตั้งแต่ต้นว่า แนวคิดเรื่องความมั่นคงทางอาหาร แม้ว่าจะขยายเลนส์ให้กว้างครอบคลุมเรื่องภาวะโภชนาการที่ดีของอาหาร ความมีเสถียรภาพของการผลิต แต่แนวคิดนี้ก็ยังคงจำกัดอยู่ที่การแก้ไขปัญหาการผลิต ในแง่ของการพัฒนา แนวคิดการแก้ไขปัญหาด้านการผลิต มาจากแนวคิดการสร้างความชำนาญเฉพาะด้านการแข่งขันทำเพื่อให้เกิดประสิทธิภาพและเพื่อให้ได้ผลผลิตสูงสุด การสร้างความชำนาญเฉพาะด้าน ได้ก้าวหน้าไปจนทำให้เกิดปัญหาใหม่ ๆ ขึ้นมา เราสามารถแก้ไขปัญหามลพิษในการเกษตร เราได้ทำการวิจัยเพื่อค้นหาเทคโนโลยีใหม่ ๆ ปรับปรุงพันธุ์ใหม่ ๆ ให้ได้ผลผลิตมากยิ่งขึ้น และพร้อม ๆ กันนั้น เราได้สร้างบรรษัทขึ้นมา เพื่อให้สามารถนำเอาเทคโนโลยีใหม่ พันธุ์พืชใหม่ ๆ ไปใช้กว้างขวางที่สุด เพื่อให้ได้ผลผลิตมากที่สุด การแก้ไขปัญหาการขาดแคลนอาหารโดยใช้ความชำนาญเฉพาะด้าน เป็นการแยกปัญหาการผลิออกมาจากปัญหาอื่น ๆ ที่มีอยู่ในสังคม และแน่นอนว่า เราสามารถแก้ปัญหาการขาดแคลนอาหารได้ แต่ก็ได้เกิดปัญหาอื่น ๆ ติดตามมาอีกมาก

เมื่อเป็นเช่นนี้ การนำเอาปัญหาเดิมคือปัญหาในเรื่องการเกษตรและอาหาร เข้ามาอยู่ในวาระใหม่ของการพัฒนา จึงจำเป็นต้องเปลี่ยนวิธีคิดเกี่ยวกับปัญหา การมองทิศทางข้างหน้าของการเปลี่ยนผ่านการเกษตรและอาหาร ไม่อาจจะอิงอาศัยอยู่กับ

ทัศนะแบบความชำนาญเฉพาะด้านเพียงอย่างเดียว การก้าวมาถึง “ทางแยก” ของการเปลี่ยนผ่านได้เรียกร้องให้เราต้องมองปัญหาการเกษตรและอาหาร ที่เชื่อมโยงกับปัญหาอื่น ๆ อย่างรอบด้าน วิธีคิดแบบนี้ อาจจะเรียกได้ว่าเป็นการบูรณาการ หรือเป็นการข้ามสาขา ในที่นี้ เราจะไม่มีพื้นที่เพียงพอที่จะนำเสนอรายละเอียด ความเป็นมาของแนวคิดกลุ่มนี้ แต่เราเสนอให้มองวาระใหม่ของการวิจัยและการพัฒนาเกษตรและอาหาร โดยใช้มุมมองระบบอาหารท้องถิ่น ดังจะได้กล่าวต่อไป

ระบบอาหาร (Food Systems) จำแนกได้เป็น 2 ระบบ คือ (1) ระบบอาหารเกษตรอุตสาหกรรม (Agro-industrial Food System) การผลิตอาหารด้วยระบบที่มีความสลับซับซ้อน มีห่วงโซ่อุปทานยาว มุ่งผลิตอาหารด้วยกระบวนการผลิตขนาดใหญ่ มีการใช้ที่ดินและเครื่องจักรในการผลิต การแบ่งงานกันทำระหว่างประเทศ การแข่งขันผ่านกลไกตลาด และเชื่อมโยงอาหารจากแต่ละประเทศไปยังผู้บริโภคที่อยู่ไกลออกไป (2) ระบบอาหารในระดับท้องถิ่นหรือภูมิภาค (Local or Regional Food Systems) คือ การผลิตและการกระจายอาหารที่ดำเนินการโดยเกษตรกรรายย่อย (Small Producer) ในพื้นที่ขนาดเล็กที่อาศัยทรัพยากรจากธรรมชาติเป็นหลัก มีการใช้แรงงานคนต่อพื้นที่ในสัดส่วนที่สูงกว่าระบบแรก (Norberg-Hodge et al., 2002) ในข้อเสนอของโครงการระบบอาหารท้องถิ่นและความอยู่ดีมีสุขของผู้ผลิตรายย่อย ที่เสนอต่อสำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัย และนวัตกรรม (สกสว.) และมหาวิทยาลัยขอนแก่น บัณฑิต พรหมพักพิง ได้นำเสนอแผนภูมิ เพื่อแสดงถึงระบบอาหารท้องถิ่นของประเทศไทยดังนี้

รูปที่ 2 ระบบอาหารท้องถิ่นของประเทศไทย (Thailand Local Food System)

ในวาระของการวิจัยและพัฒนา ในรูปที่ 2 แผนภูมิข้างต้นให้ข้อคิดสองประการ ประการแรกคือขอบเขตของระบบอาหารงานวิจัยและงานพัฒนา จำเป็นต้องคำนึงถึงประเด็นย่อยต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับระบบอาหารท้องถิ่น ทั้งผู้ผลิตหรือชาวไร่รายย่อย ผู้ที่เกี่ยวข้องกับการกระจายผลผลิต และผู้บริโภค ซึ่งอาจจะอยู่ในท้องถิ่นหรือไกลออกไปจากท้องถิ่น นอกจากนี้ ระบบอาหารท้องถิ่นที่เสนอไว้ข้างต้น ยังครอบคลุมเอาการผลิตแบบอุตสาหกรรม ทั้งที่อยู่ในท้องถิ่นและอยู่นอกท้องถิ่น แต่ส่งผลกระทบต่อผู้ผลิต ผู้จำแนกแจกจ่ายผลผลิต และผู้บริโภคในท้องถิ่นเข้ามาไว้ในระบบ ตลอดจนครอบคลุมเอาระบบนิเวศธรรมชาติ ในการให้คุณประโยชน์ (Ecosystem Services) แก่การผลิตการเกษตรในแง่ต่างๆ และนโยบายหรือพลังของกลุ่มผลประโยชน์ เข้ามาไว้ในระบบด้วย ประการที่สอง ระบบอาหารท้องถิ่นที่เราเสนอไว้ในแผนภูมิต่างๆ จะทำให้เราตระหนักต่อความเชื่อมโยงสัมพันธ์ระหว่างระบบย่อยต่างๆ ภายใต้ระบบอาหารท้องถิ่น ซึ่งอาจจะรวมทั้งความสัมพันธ์ทางตรง หรือความสัมพันธ์ ที่ต้องส่งผ่านระบบย่อยอื่น ๆ และมีผลกระทบต่อผลลัพธ์สุดท้าย ที่สำคัญก็คือ ระบบอาหารท้องถิ่นที่แสดงไว้ในแผนภูมินี้ ชี้ให้เห็นว่า การแก้ไขปัญหาการพัฒนา จำเป็นต้องมองภาพรวมและเราลองว่าการมองระบบอาหารท้องถิ่นเชิงระบบ จะทำให้เราเข้าใจภาพรวมได้

สรุป

การเกษตรและอาหาร เป็นประเด็นที่มีความสำคัญสำหรับมนุษยชาติมาตั้งแต่อดีต แม้ว่าสังคมจะก้าวเข้าไปสู่แบบอุตสาหกรรม การเกษตรก็ยังคงเป็นแหล่งหลักในการผลิตอาหารให้แก่มนุษย์ ที่ผ่านมามีประสบการณ์สำเร็จในแง่ของการเพิ่มผลผลิต ด้วยการวิจัยทางการเกษตรและความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีต่างๆ แต่ก็มีปัญหาความท้าทายใหม่ๆ ทำให้เกษตรและอาหารยังคงอยู่ในวาระของการพัฒนา การทบทวนการเปลี่ยนแปลงการเกษตรของไทย ชี้ให้เห็นว่าเราได้ก้าวมาถึงทางแยกที่สำคัญ กล่าวคือเราพบว่าอุตสาหกรรมเกษตรและอาหารเข้าไปมีบทบาทอย่างสำคัญในกระบวนการผลิต แต่ในขณะเดียวกันก็มีกระแสการเกษตรที่คำนึงถึงผู้บริโภค การเกษตรที่ลดผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม เติบโตและขยายตัวขึ้นมาด้วย บทความนี้เสนอให้นำเอาระบบอาหารท้องถิ่นเข้าไป

อยู่ในวาระใหม่ของการวิจัยและการพัฒนา โดยจะต้องมองปัญหาเชิงระบบ และเชื่อมโยงระบบอาหารท้องถิ่นเข้ากับการเติบโตของเมือง ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยี และการขยายตัวของกลุ่มผู้บริโภคใหม่ ๆ ของเมือง ระบบอาหารท้องถิ่นมีศักยภาพในการขับเคลื่อนสังคม ให้พัฒนาเพื่อบรรลุเป้าหมายความอยู่ดีมีสุขของประชากรทั้งหมด

กิตติกรรมประกาศ

บทความนี้ ใช้เอกสารจากโครงการวิจัย 2 โครงการ คือ (1) โครงการระบบอาหารท้องถิ่นและความอยู่ดีมีสุขของผู้ผลิตรายย่อย ได้รับการสนับสนุนจาก สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัย และนวัตกรรม (สกสว.) และมหาวิทยาลัยขอนแก่น (2) โครงการกำเนิดและพัฒนาการของตลาดสด ตลาดนัด และผู้ค้ารายย่อยในภาคอีสาน ได้รับการสนับสนุนจากสำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัย และนวัตกรรม (สกสว.) ผู้เขียนขอขอบคุณผู้ให้ทุนและโครงการวิจัยทั้งสองโครงการ

References

- Bernstein, H. (2015) *Food regimes and food regime analysis: A selective survey*, Paper presented at Land Grabbing, Conflict, and Agrarian-Environmental Transformations: Perspectives from East and Southeast Asia, 5-6 June 2015, Chiang Mai University.
- Division of Technical Affairs, Land Reform Bureau. (2018) Information for Agricultural Land Reform, Document No. 568. (สารสนเทศการปฏิรูปที่ดินเพื่อการเกษตรกรรม เอกสารเผยแพร่เลขที่ 568), Available: <https://alro.go.th/alro/internet/Land-Three/all.htm> [15 March 2020] (in Thai)
- Falvey, L. (2000) *Thai agriculture: Golden cradle of millennia*, Bangkok: Kasetsart University Press.
- Food and Agriculture Organization of the United Nation. (2013) *The state of food insecurity in the world: The multiple dimensions of food security*, Available: <http://www.fao.org/3/a-i3434e.pdf> [15 March 2020]
- Freidmann, H., & McMichael, P. (1989) Agriculture and the state system: The rise and decline of national agriculture 1970 to the present, *Sociologia Ruralis*, vol. 29, no.2, pp. 93-117.
- Ishii-Eiteman, M. (2009) Food sovereignty and the international assessment of agricultural knowledge, sciences and technology for development, *The Journal of Peasant Studies*, vol. 36, no. 3, pp. 689-700.

- Ninkitsaranon, P., & Sathapongpakdee, P. (2017) *Business/industrial trend in 2017-2019: Modern trade (แนวโน้มธุรกิจ/อุตสาหกรรม ปี 2560-2562 ธุรกิจร้านค้าปลีกสมัยใหม่)*, Krungsri Research, Available: https://www.krungsri.com/bank/getmedia/683cacb7-e02f-4bee-a3cc-17827b26c929/IO_Modern_Trade_2017_TH.aspx[15 May 2020] (in Thai)
- Norberg-Hodge, H., et al. (2002) *Bringing the food economy home: Local alternatives to global agribusiness*, London: ZED Books.
- Patel, R. (2009) *Stuffed & starved: Markets, power & the hidden battle for the world food system*, London: Portobello Books.
- Pinthong, C. (1991) The evolution of agricultural land encroachment in forest areas (*วิวัฒนาการของการบุกเบิกที่ดินทำกินในเขตป่า*), Bangkok: Local Development Institute. (in Thai)
- Promphakping, B. (2000) *Rural transformation and gender relations in the northeast of Thailand*, Doctor dissertation, Department of Economic and International Development, University of Bath.
- Promphakping, B., et al. (2012) *The assessment of ecosystem services: Changes and their implication on human wellbeing (การประเมินคุณประโยชน์ของระบบนิเวศ: การเปลี่ยนแปลงและผลต่อความอยู่ดีมีสุขของมนุษย์)*, KhonKaen: Research Group on Wellbeing and Sustainable Development (WeSD) KhonKaen University. (in Thai)
- Laurujisawat, P. (2012) CPF: A case study of the best practice contract farming drives Thai, AEC and world agricultural development, Available: www.researchgate.net/publication/236856359 [2 Mach 2020]
- Leanjamroon, V., et al., (2008) From green revolution to genetic engineering: Lesson leant of Thai agriculture (*จากปฏิวัติเขียวสู่พันธุวิศวกรรม: บทเรียนสำหรับอนาคตสำหรับเกษตรกรรมไทย*), 2nd edition, Nonthaburi; Biothai Foundation. (in Thai)
- Leanjamroon, V. (2011) *Analysis of problems in the agricultural sector of Thailand and suggestions to solve them (ปฏิรูปเกษตรกรรมเพื่อความมั่นคงทางอาหาร: บทวิเคราะห์ และปฏิบัติการทางนโยบาย)*, Nontaburi: Biothai Foundation. (in Thai)
- Rigg, J., et al. (2014) Personalizing the middle-income trap: An inter-generational migrant view from rural Thailand, *World Development*, vol. 59, pp.184-198.
- Sattayanurak, A. (2017) *Changes in Thai rural society: Democracy on the move project (โครงการความเปลี่ยนแปลงชนบทในสังคมไทย: ประชาธิปไตยบนความเคลื่อนไหว)*, Bangkok: Thailand Research Fund. (in Thai)
- Sen, A. (1981) *Poverty and famines: An essay on entitlement and deprivation*, Oxford: Oxford University Press.
- Sriboonchitta, S., & Wiboonpong, A. (2008) *Overview of contract farming in Thailand: Lessons learned*, Tokyo: Asian Development Bank Institute, Available: <https://www.think-asia.org/bitstream/handle/11540/3700/dp112.contract.farming.thailand.pdf?sequence=1> [2 March 2020]
- Thailand Development Research Institute. (1992) The land reform for agriculture policy of Thailand (นโยบายการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรมของประเทศไทย), Natural Resource and Environment Program, Available: <https://tdri.or.th/2013/04/n46/> [2 Mach 2020] (in Thai)
- The Fiscal Policy Office. (2018) Average incomes and debts of agricultural households during 1996-2015 (รายได้ ค่าใช้จ่ายเฉลี่ยต่อเดือน และหนี้สินเฉลี่ยต่อครัวเรือน จำแนกตามสถานะทางเศรษฐกิจสังคม ปี พ.ศ. 2539-2558), Available: <http://www2.fpo.go.th/S-I/Data.php?DBIndex=mysql&Language=Thai> (in Thai) [15 May 2020]
- Thirtle, C., et al. (2003) The impact of research Led agricultural productivity growth on poverty reduction in Africa, Asia and Latin America, *World Development*, vol.31, no.12, pp. 1959–1975.
- Thongpan, S. (1993) *Thailand policy of agriculture (นโยบายเกษตรไทย)*, 2nd edition, Bangkok: Lerdchai Printing. (in Thai)
- Theerasasawat, S., et al. (2018) The origin and evolution of fresh market and petty traders in the northeast of Thailand (กำเนิดและพัฒนาการของตลาดสดและผู้ค้ารายย่อยในภาคอีสาน), *Journal of Humanities and Social Sciences Surin Rajabath University*, vol 20, no. 2, pp. 53-65. (in Thai)
- United Nations Environment Programme. (2016) *Food systems and natural resource*, a report of working group on food systems of the international resource panel, Available: http://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/7592/Food_Systems_FR_EN.pdf?sequence=1&isAllowed=y [15 January 2020]

Research Article

การเปรียบเทียบต้นทุนสุขภาพและต้นทุนและผลตอบแทนการปลูกข้าวโดยใช้สารเคมีและแบบอินทรีย์ของเกษตรกรผู้ปลูกข้าวในเขตจังหวัดพะเยา

เก นันทะเสน, วราภรณ์ นันทะเสน

Comparative Assessment of Health Cost and Costs and Returns among Chemical versus Organic Rice Cultivation Methods in Phayao Province

Ke Nunthasen^{1*}, Waraporn Nunthasen¹

¹Faculty of Economics, Maejo University, Chiang Mai Thailand

*Corresponding author; email: garn007@hotmail.com

Received: February 6, 2019

Revised: June 10, 2019

Accepted: January 8, 2020

Published: June 29, 2020

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์ข้อมูลพื้นฐาน สภาพเศรษฐกิจสังคมของเกษตรกร รวมถึงวิเคราะห์เปรียบเทียบต้นทุนสุขภาพและเพื่อวิเคราะห์เปรียบเทียบต้นทุนและผลตอบแทนของการปลูกข้าวโดยใช้สารเคมีและแบบอินทรีย์ในเขตพื้นที่จังหวัดพะเยา โดยวิธีการสุ่มตัวอย่างแบบมีระบบจากเกษตรกรกลุ่มตัวอย่างละ 200 คน ทำการเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยแบบสอบถามแบบกึ่งโครงสร้าง ผลการศึกษาสภาพเศรษฐกิจและสังคมของกลุ่มตัวอย่างพบว่า กลุ่มตัวอย่างทั้ง 2 กลุ่ม มีข้อมูลเศรษฐกิจและสังคมที่คล้ายคลึงกัน กล่าวคือ เกษตรกรกลุ่มตัวอย่างอยู่ในวัยผู้สูงอายุ มีการศึกษาในระดับประถมศึกษา และทำนาเป็นอาชีพหลัก มีประสบการณ์ในการทำนา 21-40 ปี เมื่อเปรียบเทียบต้นทุนสุขภาพที่เกิดจากการทำงานในนา พบว่าเกษตรกรที่ใช้สารเคมีในการปลูกข้าว มีอาการป่วยมากกว่าเกษตรกรที่ปลูกแบบอินทรีย์ถึง 8 เท่า โดยอาการของโรคที่พบมากที่สุดคือการติดเชื้ออหิวา ทั้งนี้มีค่าใช้จ่าย 280 บาท และใช้เวลา 14 วันในการรักษา ด้านการวิเคราะห์ต้นทุนและผลตอบแทนของการปลูกข้าวโดยใช้สารเคมีและการปลูกแบบอินทรีย์นั้น พบว่าต้นทุนรวมจากปลูกข้าวโดยใช้สารเคมีสูงกว่าต้นทุนรวมการปลูกแบบอินทรีย์ โดยต้นทุนรวมเฉลี่ยในการปลูกข้าวแบบใช้สารเคมีและแบบอินทรีย์เท่ากับ 4,080.25 บาท และ 2,536.05 บาทต่อไร่ ตามลำดับ เมื่อพิจารณาถึงผลตอบแทนเฉลี่ยพบว่า การปลูกข้าวแบบอินทรีย์ได้ผลตอบแทนเฉลี่ยเท่ากับ 4,516.68 บาทต่อไร่ และแบบใช้สารเคมีได้ผลตอบแทนเฉลี่ยเท่ากับ 1,898.15 บาทต่อไร่ ดังนั้นผู้กำหนดนโยบายสามารถนำประเด็นด้านความปลอดภัยต่อสุขภาพของเกษตรกรไปเสนอเพื่อส่งเสริมการปลูกข้าวแบบอินทรีย์

คำสำคัญ: ต้นทุนสุขภาพ, ต้นทุนและผลตอบแทน, การปลูกข้าวโดยใช้สารเคมี, การปลูกข้าวแบบอินทรีย์

Abstract

This research aims to analyze the socio-economic data and to analyze the comparative assessment of health cost as well as to investigate the comparison of costs and returns among chemical and organic rice cultivation in Phayao province. Two hundred farmers each involved in chemical and organic rice farming were selected by systematic

random sampling for the study. Data were collected through survey method using semi-structured questionnaire. The results of socio-economic sector find that these two groups of respondents have the similar socio-economic data. Most of them are old men, primary school educational level and their main income are from their paddy fields as well as they have 21-40 years of rice farming experience. The comparative assessment of health cost, causing working on their fields, the ratio of chemical farmers to organic farmers is 8:1. The majority health cost is fungus illness which spent 280 Baht and 14 days to cure. In case of costs and returns find that chemical cultivation method pays higher total cost than organic cultivation method. In case of average cost, chemical and organic rice farming equal 4,080.25 and 2,536.05 Baht/Rai, respectively. The average revenue of organic cultivation is 4,080.25 Baht/Rai and chemical cultivation is 1,898.15 Baht/Rai. Therefore, policy makers may promote organic farming to farmers in case of farmers' better health.

Keywords: Health cost, Costs and Returns, Chemical Rice Cultivation, Organic Rice Cultivation

บทนำ

ในอดีตรูปแบบการปลูกข้าวของประเทศไทยเน้นบริโภคในครัวเรือนเป็นหลัก เป็นการปลูกข้าวที่เน้นธรรมชาติ ไม่ใช้สารเคมีหรือใช้ในปริมาณที่น้อย เนื่องจากคำนึงถึงสุขภาพของตนเองและคนในครอบครัว แต่ในปัจจุบันรูปแบบการปลูกข้าวของเกษตรกรไทย มุ่งเพื่อการค้าเป็นหลัก ส่งผลให้มีการใช้สารเคมีทางการเกษตรเพื่อช่วยเพิ่มผลผลิตให้ได้ปริมาณมากขึ้นต่อความต้องการของตลาดและสามารถแข่งขันในตลาดได้ แต่ทว่าจากข้อมูลปริมาณผลผลิตที่กล่าวข้างต้น ประเทศไทยมีปริมาณผลผลิตเฉลี่ยต่อไร่ต่ำกว่า อีกทั้งต้นทุนการผลิตต่อหน่วยสูงกว่าประเทศเวียดนามอย่างมาก ทำให้เกษตรกรบางกลุ่มหันกลับมาปลูกข้าวด้วยวิธีธรรมชาติหรือข้าวอินทรีย์เพิ่มขึ้น แม้ว่าการปลูกข้าวอินทรีย์จะให้ปริมาณผลผลิตที่น้อยกว่าการปลูกแบบใช้สารเคมีเกษตร กล่าวคือ การปลูกข้าวโดยใช้สารเคมีทางการเกษตรได้ผลผลิตเฉลี่ย 384 กิโลกรัมต่อไร่ และการปลูกข้าวอินทรีย์ได้ผลผลิตเฉลี่ย 309.2 กิโลกรัมต่อไร่ แต่สามารถลดต้นทุนค่าสารเคมีเกษตรลงได้อย่างมาก อีกทั้งข้าวอินทรีย์สามารถขายได้ราคา 10 บาทต่อกิโลกรัม ส่วนข้าวที่ปลูกโดยใช้สารเคมีราคา 5.9 บาทต่อกิโลกรัม (Moolasart, 2004) การปรับเปลี่ยนรูปแบบการผลิตข้าวดังกล่าว นอกจากจะเป็นการปรับกลยุทธ์ของเกษตรกรไทยให้สามารถแข่งขันได้ในตลาดแล้วนั้น ยังส่งผลดีต่อสุขภาพของเกษตรกร สุขภาพผู้บริโภค สิ่งแวดล้อม ตลอดจนภาพลักษณ์ที่ดีของประเทศไทยในการดูแลสิ่งแวดล้อมอีกด้วย ซึ่งเป็นจุดขายที่สำคัญอย่างหนึ่ง

ของข้าวไทย ซึ่งหากต้องการส่งเสริมให้เกษตรกรไทยหันกลับมาปลูกข้าวแบบธรรมชาติหรือข้าวอินทรีย์เพิ่มขึ้น จึงควรมีการศึกษาเปรียบเทียบต้นทุนสุขภาพ ต้นทุนและผลตอบแทนระหว่างรูปแบบการปลูกข้าวโดยใช้สารเคมีและการปลูกข้าวอินทรีย์ เพื่อเป็นข้อมูลให้เกษตรกร ในการตัดสินใจเลือกรูปแบบการปลูกข้าว รวมถึงต้นทุนสุขภาพซึ่งอาจเป็นหนึ่งประเด็นสำคัญในการตัดสินใจปลูกข้าวของเกษตรกร

ดังนั้นงานวิจัยชิ้นนี้ จึงศึกษาเปรียบเทียบต้นทุนสุขภาพ ต้นทุนและผลตอบแทนการผลิตข้าวโดยใช้สารเคมีเกษตรกรในพื้นที่ อ.ดอกคำใต้ และการปลูกข้าวอินทรีย์ของกลุ่มเกษตรกรผู้ปลูกข้าวอินทรีย์บ้านดอกบัว อ.เมือง จ.พะเยา ด้วยกลุ่มเกษตรกรผู้ปลูกข้าวอินทรีย์บ้านดอกบัว เป็นพื้นที่ปลูกข้าวอินทรีย์ที่มีเกษตรกรรวมกลุ่มปลูกข้าวอินทรีย์จำนวนมากแห่งหนึ่งของประเทศและด้วยทั้ง 2 อำเภอ มีอาณาเขตติดกันจึงทำให้งานวิจัยนี้มีความน่าสนใจในด้านการส่งเสริมให้เกษตรกรในพื้นที่ใกล้เคียงหันมาปลูกข้าวแบบอินทรีย์เพิ่มมากขึ้น

วัตถุประสงค์

1. เพื่อวิเคราะห์ข้อมูลพื้นฐาน สภาพเศรษฐกิจสังคมของเกษตรกรผู้ปลูกข้าวโดยใช้สารเคมีและแบบอินทรีย์
2. เพื่อวิเคราะห์เปรียบเทียบต้นทุนสุขภาพในการปลูกข้าวโดยใช้สารเคมีและแบบอินทรีย์

3. เพื่อวิเคราะห์เปรียบเทียบต้นทุนและผลตอบแทนของการปลูกข้าวโดยใช้สารเคมีและแบบอินทรีย์

แนวคิดทฤษฎี

1. ต้นทุนสุขภาพ (Health Cost)

การศึกษาผลกระทบต่อสุขภาพที่เกิดจากกระบวนการผลิตหรือได้รับผลกระทบอันเกิดจากกระบวนการผลิตต่อสุขภาพนั้น การประเมินผลกระทบต่อสุขภาพทำได้ยาก เพราะไม่สามารถประเมินผ่านระบบตลาดได้ ซึ่ง Dixon et al. (1994) ได้นำเสนอแนวคิดเรื่องมูลค่าของชีวิต (Value of Life) โดยพิจารณาจากรายได้จากการทำงาน ค่าใช้จ่ายในการรักษาพยาบาล วันที่ต้องหยุดทำงาน โดยคำนวณจากค่าใช้จ่ายในการรักษาแต่ละโรค

อีกทั้งทฤษฎีการประเมินมูลค่าชีวิตเชิงสถิติ (Value of Statistical Life; VSL) การประเมินมูลค่าชีวิต ดูจะเป็นสิ่งที่ขัดแย้งจากหลักจริยธรรม แต่ในทางเศรษฐศาสตร์ถือว่าชีวิตมนุษย์เป็นทุนประเภทหนึ่งเช่นกัน เพราะเมื่อมนุษย์นำร่างกายไปใช้ในการทำงานเพื่อหาเงินเลี้ยงชีพ แสดงถึงการนำร่างกายไปเป็นปัจจัยการผลิตชนิดหนึ่ง และเมื่อเกิดการเสียชีวิตขึ้นย่อมแสดงถึงมูลค่าทางเศรษฐศาสตร์ของร่างกายมนุษย์ที่สูญเสียไปด้วย (Asherfelter, 2006) โดยการประเมินมูลค่าชีวิตออกมาเป็นตัวเงินนั้น อาศัยแนวคิดทางเศรษฐศาสตร์ประกอบด้วย

1.1 การประเมินจากรายได้ที่ควรได้รับโดยหลักทรัพยากร (Human Capital Method หรือ Forgone Earning Approach) โดยการประเมินจากค่าจ้างแรงงานที่บุคคลจะต้องได้รับในขนาดที่ต้องสูญเสียไปจากการเจ็บป่วยหรือเสียชีวิตก่อนวัยอันควร รวมถึงการพิจารณาต้นทุนความเจ็บป่วย (Cost of Illness Approach; COI) เป็นค่าใช้จ่ายในการรักษาพยาบาลซึ่งค่าใช้จ่ายในการรักษาพยาบาลนี้จะไม่เกิดขึ้นหากความเสี่ยงในการเจ็บป่วยลดลง ในการวิจัยนี้ใช้วิธีการ COI

1.2 แนวคิด Individual Preference Method เป็นการตัดสินใจเลือกของมนุษย์เพื่อรักษาอรรถประโยชน์สูงสุดภายใต้เงื่อนไข โดยแบ่งเป็น 2 วิธี คือ

1.2.1 Revealed Preference (RP) Technique เป็นการประเมินมูลค่าสินค้าทรัพยากรจากความรู้สึกนึกคิดของผู้บริโภคที่

ต้องการจ่ายหรือรับสำหรับสินค้าที่ไม่ผ่านตลาด โดยการวิเคราะห์ความต้องการของผู้บริโภคที่มีต่อส่วนประกอบของสินค้าที่มีอยู่ในตลาด (Ladenburg et al., 2005) ซึ่งได้แก่ Travel Cost Model (TCM) และ Hedonic Price Model

1.2.2 Stated Preference (SP) Technique สามารถใช้ประเมินมูลค่าสินค้าสิ่งแวดล้อมจากการไม่ได้ใช้ โดยแสดงเป็นความเต็มใจที่จะจ่ายหรือยอมรับ เมื่อปริมาณหรือคุณภาพของสินค้าสิ่งแวดล้อมเปลี่ยนแปลงไป โดยการสมมติเหตุการณ์ที่เสมือนเกิดขึ้นจริง (Hypothetical Situation) SP เป็นเทคนิคที่มีความยืดหยุ่นกว่า RP โดยมีเทคนิคการประเมินมูลค่าโดยวิธีการสมมติเหตุการณ์ให้ประเมิน (Contingent Valuation Method; CVM) ซึ่ง CVM ประกอบด้วย ความเต็มใจที่จะจ่ายของผู้บริโภค (Willingness to Pay; WTP) และความเต็มใจยอมรับการชดเชย (Willingness to Accept; WTA)

ต้นทุนความเจ็บป่วยเป็นวิธีศึกษาต้นทุนทางเศรษฐศาสตร์โดยประเมินจาก (Karimzadegan et al., 2007)

1) ต้นทุนโดยตรง (Direct Cost) หมายถึง ต้นทุนค่าเสียโอกาส (Opportunity Cost) เป็นค่าใช้จ่ายในการดูแลสุขภาพ การตรวจโรคและการรักษาพยาบาล จากโรคที่เกิดจากสารเคมีทางการเกษตร

2) ต้นทุนทางอ้อม (Indirect Cost) เป็นรายได้ที่สูญเสียเนื่องจากความพิการ เจ็บป่วย หรือการตายก่อนวัยอันควร อันเกิดจากสารเคมีทางการเกษตร

3) ต้นทุนที่จับต้องไม่ได้ (Intangible Cost) เป็นผลกระทบต่อจิตใจและสังคม อันเกิดจากการใช้สารเคมีทางการเกษตร ได้แก่ ความเจ็บปวด ความทุกข์หรือคุณภาพชีวิตลดลง

2. การวิเคราะห์ต้นทุนและผลตอบแทน (Cost – Benefits Analysis) แบ่งการวิเคราะห์เป็นดังนี้

ต้นทุนการผลิต แบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือ ต้นทุนคงที่ และ ต้นทุนผันแปร ดังนี้

$$TC = TFC + TVC$$

โดยกำหนดให้ $TC =$ ต้นทุนรวม (บาท/ไร่)

$$TFC =$$
 ต้นทุนคงที่ (บาท/ไร่)

$$TVC =$$
 ต้นทุนผันแปร (บาท/ไร่)

2.1 ต้นทุนคงที่ (TFC) เช่น ค่าเช่าที่ดินในการปลูกข้าว

$$AR = TR/Q$$

2.2 ต้นทุนผันแปร (TVC) คือ ค่าใช้จ่ายในการผลิตที่เกิดจากปัจจัยผันแปร ได้แก่

กำหนดให้	AR	คือ	รายรับเฉลี่ย
	TR	คือ	รายรับรวม
	Q	คือ	ปริมาณผลผลิต

2.2.1 ค่าแรงงานในการผลิต ประกอบด้วย ค่าแรงงานในการเตรียมดินปลูก ใส่ปุ๋ย การดูแลรักษาฉีดสารป้องกันกำจัดศัตรูพืช กำจัดวัชพืช และเก็บเกี่ยว สำหรับการคิดค่าแรงงานในการปลูกข้าว แบ่งได้ดังนี้

4. กำไร

กำไร (Profit) คือ ส่วนแตกต่างระหว่างรายรับรวมกับต้นทุนรวมที่เกิดขึ้นจากการผลิต ดังสมการต่อไปนี้

$$\pi = TR - TC$$

1) ค่าแรงงานในครัวเรือน ประเมินจากอัตราค่าจ้างแรงงานเป็นรายวันในพื้นที่ที่ทำการศึกษ โดยพิจารณาจากหนึ่งวันทำงานเท่ากับ 8 ชั่วโมง ถือเป็นค่าใช้จ่ายที่ไม่เป็นเงินสด

กำหนดให้	π	คือ	กำไร หรือ ผลตอบแทน
	TR	คือ	รายรับรวม
	TC	คือ	ต้นทุนการผลิตรวม

2) ค่าแรงงานจ้าง คิดตามอัตราค่าจ้างแรงงาน โดยพิจารณาจากหนึ่งวันทำงานเท่ากับ 8 ชั่วโมง ถือเป็นค่าใช้จ่ายที่เป็นเงินสด

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

1. งานวิจัยด้านสุขภาพ

2.2.2 ค่าวัสดุอุปกรณ์ ประกอบด้วย ค่าพันธุ์ ค่าปุ๋ยเคมี ค่าสารเคมีป้องกันกำจัดศัตรูพืช ค่าน้ำมันเชื้อเพลิง ค่าวัสดุอื่น ๆ คำนวณโดยนำปริมาณที่ใช้ทั้งหมดต่อปีคูณกับราคาเฉลี่ยต่อหน่วยในท้องที่ หาดด้วยจำนวนไร่รวมที่ทำการปลูกในรอบปี ได้เป็นค่าวัสดุอุปกรณ์การเกษตรเฉลี่ยต่อไร่ ส่วนกรณีของค่าวัสดุอุปกรณ์การเกษตรที่เกษตรกรผลิตได้หรือได้มาฟรี เช่น ปุ๋ยอินทรีย์ ค่าพันธุ์ ก็สามารถคำนวณได้เช่นกัน โดยนำราคาเฉลี่ยต่อหน่วยที่ซื้อขายในท้องถิ่น คูณกับจำนวนวัสดุอุปกรณ์การเกษตรที่เกษตรกรผลิตได้เองหรือได้มาฟรี เพื่อใช้ในการปลูก

ด้วย Nunthasen and Nunthasen (2018) ทำการประเมินมูลค่าชีวิตทางสถิติของเกษตรกรผู้ปลูกข้าวโดยใช้สารเคมีทางการเกษตร โดยใช้วิธีการทดลองทางเลือก (Choice Experiment) โดยการสัมภาษณ์จากเกษตรกรตัวอย่างผู้ปลูกข้าวใน อ.พัว จ.เชียงใหม่ ผลการประเมินพบว่า เกษตรกรที่ใช้ปุ๋ยเคมีลดลง 50% และใช้ปุ๋ยอินทรีย์เพิ่มขึ้น 50% มูลค่าชีวิตเชิงสถิติโดยเฉลี่ยเท่ากับ 4.31 ล้านบาทต่อครัวเรือน เกษตรกรที่ใช้สารเคมีปราบศัตรูพืชลดลง 75% และใช้สารอินทรีย์ปราบศัตรูพืชเพิ่มขึ้น 25% มูลค่าชีวิตเชิงสถิติโดยเฉลี่ยเท่ากับ 4.16 ล้านบาทต่อครัวเรือน และเกษตรกรที่ใช้สารเคมีฆ่าแมลงลดลง 25% และใช้สารอินทรีย์ฆ่าแมลงเพิ่มขึ้น 75% มูลค่าชีวิตเชิงสถิติโดยเฉลี่ยเท่ากับ 5.09 ล้านบาทต่อครัวเรือน ทั้งนี้ Neamsri and Chanchareanchai (2012) ศึกษามูลค่าชีวิตเชิงสถิติ โดยสมมติเหตุการณ์ประมาณค่าสูงสุดและต่ำสุดของความเต็มใจจ่ายเพื่อป้องกันความเสี่ยงจากสารเคมีทางการเกษตรกลุ่มผู้ปลูกส้มโอ จ.พิจิตร แบบคำถามปลายปิด ผลการศึกษาพบว่ามูลค่าความเต็มใจจ่ายเพื่อลดความเสี่ยงที่อาจเกิดขึ้นจากการใช้สารเคมีมีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 752.56 บาทต่อครัวเรือนต่อปี โดยมีมูลค่าชีวิตเชิงสถิติมีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 17.87 ล้านบาทต่อครัวเรือนต่อปี ซึ่งมูลค่าชีวิตทางสถิตินี้สะท้อนถึงต้นทุนสุขภาพที่แท้จริงของเกษตรกรในการใช้สารเคมีทางการเกษตร ทั้งนี้ Lawan (2012)

3. รายรับ

รายรับรวม (Total Revenue; TR) คือ รายรับที่หน่วยผลิตได้รับจากการขายสินค้า ดังสมการต่อไปนี้

$$TR = P \times Q$$

กำหนดให้	TR	คือ	รายรับรวม
	P	คือ	ราคาสินค้า
	Q	คือ	ปริมาณผลผลิต

รายรับเฉลี่ย (Average Revenue; AR) คือ จำนวนรายรับเฉลี่ยต่อหน่วยของสินค้าที่ขาย ซึ่งเท่ากับจำนวนรายรับรวมหารด้วยปริมาณผลผลิต ดังสมการต่อไปนี้

ทำการประเมินมูลค่าชีวิตโดยอาศัยต้นทุนความเจ็บป่วยและค่าเสียโอกาส จากการใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืชของเกษตรกรผู้ปลูกกะหล่ำปลีใน จ. เชียงใหม่ โดยนำผลรวมของค่ารักษาพยาบาล ค่าเสียโอกาสของแรงงาน และค่าใช้จ่ายในการป้องกันตัวของผู้ฉีดพ่นสารเคมี ผลการศึกษาพบว่าเกษตรกรที่เพาะปลูกพืชแบบผสมผสานมีต้นทุนทางด้านสุขภาพเฉลี่ยเท่ากับ 832.50 บาทต่อปีต่อครัวเรือน ส่วนเกษตรกรที่ทำการเพาะปลูกแบบทั่วไปมีต้นทุนด้านสุขภาพเฉลี่ยเท่ากับ 1,292.04 บาทต่อครัวเรือนต่อปี ด้าน Bootsabagorn (2004) ทำการประเมินต้นทุนทางเศรษฐศาสตร์ของผลกระทบทางด้านสุขภาพเนื่องจากการใช้สารเคมีทางการเกษตรของเกษตรกรผู้ปลูกผักต.เหมืองแก้ว อ.แมริม จ. เชียงใหม่ โดยใช้วิธีการต้นทุนมนุษย์และความเต็มใจจ่าย (WTP) ผลการศึกษาผลกระทบด้านสุขภาพ ด้วยวิธีต้นทุนมนุษย์พบว่า เกษตรกรมีต้นทุนรวมเฉลี่ย 1,326.37 บาท/คน/ปี และผลการศึกษาด้วยวิธีความเต็มใจจ่าย เกษตรกรมีมูลค่าความเต็มใจจ่ายเฉลี่ย 1,978 บาท/คน/ปี โดยที่ต้นทุนการเจ็บป่วยเนื่องจากการใช้สารเคมีของผู้ปลูกผักทั้งหมดใน อ.แมริม โดยวิธีต้นทุนมนุษย์มีมูลค่า 2,434,439 บาทต่อปี และวิธีความเต็มใจจ่ายมีมูลค่า 3,629,630 บาทต่อปี และ Wilson (2005) ทำการศึกษาปัจจัยที่ส่งผลต่อมูลค่าชีวิต การศึกษาต้นทุนและความสัมพันธ์ของสุขภาพและการป้องกันในการใช้สารเคมีทางการเกษตรโดยใช้เทคนิคการหาสมมติเหตุการณ์ให้ประมาณค่า (CVM) เพื่อหาความเต็มใจที่จะจ่าย (WTP) ของเกษตรกรในประเทศศรีลังกาโดยการเลือกใช้อุปกรณ์ป้องกันตนเอง ผลการศึกษาตัวแปรอิสระที่มีผลต่อการเลือกป้องกันตัวเองจากสารเคมีทางการเกษตร ได้แก่ ความถี่ในการใช้สารเคมีต่อปี รายได้ต่อปี ระดับการศึกษา ปริมาณพืชที่ทำการเพาะปลูก ชนิดของสารเคมีที่ใช้ พื้นที่ที่ใช้สารเคมี การอ่านฉลากคำเตือน

2. งานวิจัยด้านต้นทุนและผลตอบแทน

Suwanakit and Prempre (2016) ทำการศึกษาเปรียบเทียบต้นทุนและผลตอบแทนระหว่างการปลูกข้าวเกษตรอินทรีย์และเกษตรเคมี ของเกษตรกร ต.บางใหญ่ อ.บางปลาม้า จ.สุพรรณบุรี โดยการสุ่มตัวอย่างแบบสะดวก กลุ่มละ 20 ราย ผลการศึกษาพบว่า การปลูกข้าวแบบเกษตรอินทรีย์มีต้นทุนรวมต่อไร่เฉลี่ย

เท่ากับ 4,230.85 บาท รายได้เฉลี่ยต่อไร่เท่ากับ 6,007.55 บาท คิดเป็นกำไรเฉลี่ยต่อไร่เท่ากับ 1,776.70 บาท ส่วนเกษตรกรเคมีมีต้นทุนรวมต่อไร่เฉลี่ยเท่ากับ 5,472.27 บาท รายได้เฉลี่ยต่อไร่เท่ากับ 6,642.38 บาท คิดเป็นกำไรเฉลี่ยต่อไร่เท่ากับ 1,170.11 บาท ซึ่งพบว่าเกษตรกรอินทรีย์มีต้นทุนการปลูกข้าวที่ต่ำกว่าและได้รับผลตอบแทนที่มากกว่า ทั้งนี้ Ketpirun (2013) ทำการเปรียบเทียบโครงสร้างต้นทุนและผลตอบแทนทางเศรษฐกิจของการปลูกข้าวแบบเกษตรเคมีและเกษตรอินทรีย์ ในพื้นที่ ต.หนองโสน อ.สามง่าม จ.พิจิตร ปีการเพาะปลูก 2551/2552 โดยการสุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง จำนวน 333 ราย ผลการศึกษาโดยการทดสอบความแตกต่างระหว่างค่าเฉลี่ย 2 ค่าจากกลุ่มตัวอย่าง มีความเป็นอิสระต่อกันด้วยการถ่วงน้ำหนักพบว่า การปลูกข้าวแบบเกษตรอินทรีย์ให้ผลตอบแทนสูงกว่าเกษตรกรเคมีถึง 73.20% ของต้นทุนเฉลี่ย ด้านราคา ผลผลิต และราคาเฉลี่ยที่สูงกว่า ทั้งนี้ต้นทุนเฉลี่ยของการปลูกแบบเกษตรอินทรีย์ต่ำกว่าเกือบทุกประเภท ยกเว้นค่าเสื่อมราคาและค่าแรงงาน

ทั้งนี้ Punjantr (2009) ทำการศึกษาสภาพเศรษฐกิจสังคมและพัฒนาการด้านการเกษตร การผลิตข้าวอินทรีย์ และความสามารถในการพึ่งตนเองของนักเรียนโรงเรียนชาวนาบ้านหนองแจง ต.ไร่รถ อ.ดอนเจดีย์ จ.สุพรรณบุรี โดยกลุ่มเป้าหมายเป็นนักเรียนชาวนาที่ผ่านกระบวนการเรียนรู้ตามหลักสูตรโรงเรียนชาวนาภายใต้การดูแลของมูลนิธิข้าวขวัญ ผลการศึกษาพบว่านักเรียนชาวนาแบบอินทรีย์มีต้นทุนผันแปร 890 บาท/ไร่ ในขณะที่การทำนาแบบอินทรีย์ผสมเคมีเท่ากับ 1,257 บาท/ไร่ และนาเคมีของชาวนาทั่วไปเท่ากับ 1,752 บาท/ไร่ ส่วนผลผลิตข้าวเฉลี่ยต่อไร่ของนาอินทรีย์ นาอินทรีย์ผสมเคมี และนาเคมี คือ 279, 306 และ 289 กิโลกรัม/ไร่ ตามลำดับ เมื่อคิดเป็นรายได้หลังหักต้นทุนผันแปรจากการทำนาทั้ง 3 แบบพบว่า รายได้หลังหักต้นทุนผันแปรของนาอินทรีย์ นาอินทรีย์ผสมเคมี และนาเคมี เท่ากับ 1,900.00, 1,680.60 และ 906.80 บาท/ไร่ ตามลำดับ อีกทั้ง Songmuang et al. (2008) ศึกษาเปรียบเทียบต้นทุนผลตอบแทนและเปรียบเทียบจุดคุ้มทุนในการผลิตข้าวอินทรีย์และการผลิตข้าวใช้สารเคมีของเกษตรกรใน อ.ลำลูกกา จ.ปทุมธานี โดยการเก็บรวบรวมด้วยวิธีการสัมภาษณ์เกษตรกรกลุ่มตัวอย่างที่ผลิตข้าวอินทรีย์ และที่ผลิต

ข้าวโดยใช้สารเคมี ผลการศึกษาพบว่าข้าวอินทรีย์มีต้นทุนทั้งหมดเฉลี่ยต่อไร่เท่ากับ 3,718.10 บาท รายได้ทั้งหมดต่อไร่เท่ากับ 8,350.20 บาท ทำให้การผลิตข้าวอินทรีย์มีกำไรสุทธิเฉลี่ยไร่ละ 4,631.90 บาท และมีรายได้เฉลี่ยไร่ละ 5,738.76 บาท ด้านผลตอบแทนจากการลงทุนเหนือต้นทุนผันแปรที่เป็นเงินสดพบว่า เกษตรกรที่ผลิตข้าวอินทรีย์มีรายได้สุทธิเหนือต้นทุนผันแปรที่เป็นเงินสดเฉลี่ยไร่ละ 5,993.10 บาท และการศึกษาจุดคุ้มทุนของเกษตรกรผู้ผลิตข้าวอินทรีย์พบว่า มีระดับผลผลิตคุ้มทุนเฉลี่ยไร่ละ 146.99 กิโลกรัม และระดับราคาคุ้มทุนกิโลกรัมละ 4.88 บาท สำหรับเกษตรกรที่ผลิตข้าวใช้สารเคมีพบว่า การผลิตข้าวใช้สารเคมีต้นทุนเฉลี่ยต่อไร่เท่ากับ 4,534.08 บาท รายได้ทั้งหมดต่อไร่เท่ากับ 9,710.52 บาท ซึ่งทำให้การผลิตข้าวใช้สารเคมี มีกำไรสุทธิเฉลี่ย 5,716.44 บาท และมีรายได้สุทธิเฉลี่ยไร่ละ 6,088.67 บาท เมื่อพิจารณาผลตอบแทนจากการลงทุนเหนือต้นทุนผันแปรที่เป็นเงินสด การผลิตข้าวใช้สารเคมีจะมีรายได้สุทธิเหนือต้นทุนผันแปรที่เป็นเงินสดเฉลี่ยไร่ละ 6,180.02 บาท และการศึกษาจุดคุ้มทุนของการผลิตข้าวใช้สารเคมี พบว่ามีระดับผลผลิตคุ้มทุนเฉลี่ยไร่ละ 133.56 กิโลกรัม และระดับราคาคุ้มทุนเฉลี่ยกิโลกรัมละ 5.09 บาท ทั้งนี้ Tokrachang (2006) ศึกษาการเปรียบเทียบต้นทุนและผลตอบแทนจากการผลิตข้าวทั่วไปและข้าวอินทรีย์ อ.เดิมนางบวช จ.สุพรรณบุรี ปีการเพาะปลูก 2544/2545 ผลศึกษาพบว่าต้นทุนทั้งหมดของการผลิตข้าวทั่วไปสูงกว่าข้าวอินทรีย์ไร่ละ 383.01 บาท แต่ต้นทุนเงินสดทั้งหมดของการผลิตข้าวทั่วไปสูงกว่าข้าวอินทรีย์ไร่ละ 603.81 บาท ผลผลิตเฉลี่ยของข้าวทั่วไปสูงกว่าข้าวอินทรีย์ไร่ละ 235.37 บาท และกำไรสุทธิของการผลิตข้าวอินทรีย์สูงกว่าข้าวทั่วไปไร่ละ 14.57 บาท จากการทดสอบทางสถิติโดยใช้การเปรียบเทียบโดยการกำหนดระดับนัยสำคัญไว้เท่ากับ 0.05 พบว่าผลผลิตเฉลี่ยต้นทุนทั้งหมด และต้นทุนทั้งหมดที่เป็นเงินสดต่อไร่ของการผลิตข้าวอินทรีย์กับข้าวทั่วไปมีความแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญ แต่ในการทดสอบความแตกต่างระหว่าง กำไรสุทธิเงินสด และกำไรสุทธิต่อไร่ของการผลิตทั้งสองวิธีไม่มีความแตกต่างกันในทางสถิติ ทั้งนี้ Niyamas (2005) ศึกษาต้นทุนและผลตอบแทนการปลูกข้าวอินทรีย์ของสมาชิกกลุ่มเกษตรกรหมู่บ้าน ต.สบเปิง

อ.แม่แตง จ.เชียงใหม่ โดยการวิเคราะห์ต้นทุนและผลตอบแทนในรูปแบบของอัตรากำไรขั้นต้น (Gross Profit Margin) อัตราผลตอบแทนของสินทรัพย์ (Return of Asset; ROA) และจุดคุ้มทุน (Break-Even Point; BEP) จากการศึกษาและสัมภาษณ์สมาชิกกลุ่มเกษตรกร ผู้ปลูกข้าวเหนียวพันธุ์ กข.6 ข้าวหอมมะลิ 105 ข้าวหอมมะลิแดง และข้าวพันธุ์อื่น ๆ ซึ่งการปลูกข้าวอินทรีย์แต่ละชนิดมีต้นทุนอยู่ระหว่าง 2,389.43-3,446.95 บาท 2,424.42-3,481.95 บาท 2,429.42-3,486.94 บาท และ 2,394.50-3,452.02 บาท ตามลำดับ ขณะที่รายได้ของการปลูกข้าวอินทรีย์แต่ละพันธุ์เท่ากับ 3,960.03 บาท 5,064.50 บาท 5,487.19 บาท และ 4,098.60 บาท ตามลำดับ และมีกำไรอยู่ระหว่าง 513.08-1,570.60 บาท 1,582.56-2,640.08 บาท 2,000.25-3,057.77 บาท และ 646.58-1,704.10 บาท ตามลำดับ และมีจุดคุ้มทุนอยู่ระหว่าง 384.15-554.17 กิโลกรัม 300.80-432.00 กิโลกรัม 271.14-389.17 กิโลกรัม และ 473.22-682.22 กิโลกรัม ตามลำดับ

ระเบียบวิธีวิจัย

กลุ่มประชากรที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ ได้แก่

กลุ่มที่ 1 เกษตรกรที่ปลูกข้าวโดยใช้สารเคมีเกษตรในการปลูกข้าว ช่วงปีการเพาะปลูก 2559/2560 จำนวน 200 คน จาก 3 หมู่บ้าน ในเขตตำบลคือเวียง ประกอบด้วย บ้านปางเจริญศึกษา หมู่ที่ 7 บ้านปางภูเวียง หมู่ที่ 8 และบ้านปางแม่หลาย หมู่ที่ 9 อ.ดอกคำใต้ จ.พะเยา

กลุ่มที่ 2 เกษตรกรผู้ปลูกข้าวอินทรีย์ในการปลูกข้าว ช่วงปีการเพาะปลูก 2559/2560 จำนวน 200 คน ในหมู่ที่ 4 บ้านดอกบัว ต.บ้านต๋อน อ.เมือง จ.พะเยา

การสุ่มตัวอย่างและเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

เพื่อให้การเก็บข้อมูลเป็นไปอย่างครอบคลุมและมีประสิทธิภาพในการนำข้อคำตอบที่จะได้จากการเก็บข้อมูลจากกลุ่มตัวอย่างมาใช้อธิบายผลจากการศึกษา ผู้วิจัยจึงได้ทำการสุ่มตัวอย่างโดยใช้วิธีการอาศัยความน่าจะเป็นในการสุ่มตัวอย่าง โดยเลือกวิธีการสุ่มตัวอย่างแบบเป็นระบบ (Systematic Random Sampling) โดยทำการเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยแบบสอบถามแบบกึ่งโครงสร้าง (Semi-structured Questionnaire)

การวิเคราะห์ข้อมูล

1. การวิเคราะห์เชิงพรรณนา (Descriptive Analysis) วิเคราะห์โดยอาศัยสถิติแบบง่ายในรูปของค่าเฉลี่ยและค่าร้อยละ
2. การวิเคราะห์เชิงปริมาณ (Quantitative Analysis) จะทำการวิเคราะห์ข้อมูลต้นทุนสุขภาพ ต้นทุนและผลตอบแทนที่ได้จากการวิเคราะห์ของทั้ง 2 รูปแบบการปลูกข้าว มาเปรียบเทียบเพื่อพิจารณาแนวทางที่เหมาะสมที่สุดในการปลูกข้าว ประกอบด้วย

2.1 การวิเคราะห์ต้นทุนความเจ็บป่วย (Cost of Illness Approach; COI) เป็นค่าใช้จ่ายในการรักษาพยาบาล ซึ่งค่าใช้จ่ายในการรักษาพยาบาลนี้จะไม่เกิดขึ้นหากความเสี่ยงในการเจ็บป่วยลดลง

2.2 การวิเคราะห์ต้นทุนและผลตอบแทนจากการปลูกข้าว โดยใช้สารเคมีและแบบอินทรีย์ โดยทำการวิเคราะห์ต้นทุนรวมรายรับรวม รายรับเฉลี่ยและกำไร

การวิเคราะห์ความแตกต่างของค่าเฉลี่ยระหว่างกลุ่มตัวอย่าง 2 กลุ่มที่เป็นอิสระกัน (Independent Samples T-test)

ในการวิเคราะห์ข้อมูลต้นทุนผลตอบแทนจากการปลูกข้าวโดยใช้สารเคมีและแบบอินทรีย์นั้น จะแบ่งการแสดงผลการวิเคราะห์ออกเป็น 2 ส่วน ส่วนแรกเป็นการอธิบายต้นทุนที่เกษตรกรใช้ในกิจกรรมต่าง ๆ ในกระบวนการผลิตข้าว ตลอดจนผลตอบแทนที่ได้จากการผลิตข้าวของเกษตรกรทั้งสองกลุ่ม โดยใช้สถิติพรรณนา คือ ค่าเฉลี่ยและส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน และส่วนที่สองเป็นการเปรียบเทียบต้นทุนและผลตอบแทนจากการผลิตข้าวของเกษตรกรเพื่อให้ทราบว่าแท้จริงแล้วเกษตรกรที่ปลูกข้าวโดยใช้สารเคมีแบบอินทรีย์กับเกษตรกรที่ปลูกข้าวอินทรีย์นั้นมีความแตกต่างกันหรือไม่ โดยในการวิเคราะห์ส่วนนี้จะใช้วิธีการวิเคราะห์ความแตกต่างของค่าเฉลี่ยระหว่างกลุ่มตัวอย่าง 2 กลุ่มที่เป็นอิสระกัน (Independent Samples T-test)

การวิเคราะห์ความแตกต่างของค่าเฉลี่ยระหว่างกลุ่มตัวอย่าง 2 กลุ่มที่เป็นอิสระกัน เป็นการทดสอบสมมติฐานว่าตัวอย่างทั้งสองกลุ่มมีค่าเฉลี่ยแตกต่างกันหรือไม่ โดยในการทดสอบ t-test มีข้อตกลงเบื้องต้น คือ ข้อมูลที่จะใช้ในการวิเคราะห์ต้องเป็นตัวแปรสุ่มที่มีการแจกแจงปกติ เป็นข้อมูลต่อเนื่องหรืออยู่ในมาตรา

วัดแบบช่วงหรือแบบอัตราส่วน และไม่ทราบความแปรปรวนของประชากร

สมมติฐานการทดสอบสถิติ t คือ $H_0: \mu_1 = \mu_2$

และ $H_1: \mu_1 \neq \mu_2$

เมื่อ μ_1 และ μ_2 คือ ค่าเฉลี่ยของตัวอย่างกลุ่มที่ 1 และกลุ่มที่ 2 ตามลำดับ

ในการทดสอบสมมติฐานความแตกต่างของค่าเฉลี่ยระหว่างตัวอย่างสองกลุ่มที่เป็นอิสระกันโดยใช้สถิติ t นั้น ต้องนำค่าสถิติ t ที่คำนวณได้จากข้อมูลตัวอย่าง ไปเปรียบเทียบกับค่า t จากการเปิดตาราง หากค่าสถิติ t จากการคำนวณอยู่ในเขตวิกฤต (มีค่ามากกว่าค่า $t_{\frac{\alpha}{2}}$ หรือน้อยกว่า $-t_{\frac{\alpha}{2}}$) แสดงว่าปฏิเสธ H_0 หรือ ค่าเฉลี่ยของตัวอย่างทั้งสองกลุ่มมีความแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ สูตรในการคำนวณหาค่า t โดยใช้ข้อมูลจากตัวอย่างเพื่อนำไปเปรียบเทียบกับค่า t ในตารางนั้นมีอยู่ 2 สูตร โดยสูตรแรกเป็นสูตรที่ใช้คำนวณค่า t ในกรณีที่ประชากรทั้งสองกลุ่มมีความแปรปรวนเท่ากัน (Homogeneity of Variance) และสูตรที่ 2 จะใช้ในกรณีที่ประชากรมีความแปรปรวนไม่เท่ากัน ในการเลือกใช้สูตรในการคำนวณค่าสถิติ t นั้นต้องเลือกให้ถูกต้อง เพราะจะทำให้ได้ค่าที่แตกต่างกัน แต่เนื่องจากเราเก็บข้อมูลจากการสุ่มเราจะไม่ทราบความแปรปรวนของประชากรทั้งสองกลุ่ม ดังนั้นจึงต้องมีการอนุมานความแตกต่างระหว่างความแปรปรวนของประชากรจากความแตกต่างของความแปรปรวนของตัวอย่างโดยใช้การทดสอบสถิติ F โดยสมมติฐานของการทดสอบสถิติ F คือ

$$H_0: \sigma_1^2 = \sigma_2^2$$

และ

$$H_1: \sigma_1^2 \neq \sigma_2^2$$

ในการทดสอบสถิติ F ทำได้โดยการคำนวณค่า F ได้จากสูตร

$$F = \frac{S_1^2}{S_2^2}$$

เมื่อกำหนดให้

S_1 คือ ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานของข้อมูลในกลุ่มตัวอย่างที่ 1

S_2 คือ ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานของข้อมูลในกลุ่มตัวอย่างที่ 2

หลังจากได้ค่า F จากการคำนวณจากสูตรแล้ว นำไปเปรียบเทียบกับค่า F จากตาราง โดยตีความว่าเป็นอิสระ (df) หาได้จากสูตร

$$df_1 = n_1 - 1$$

และ $df_2 = n_2 - 1$

เมื่อกำหนดให้

df_1 คือ ดีกรีความเป็นอิสระ ในกลุ่มตัวอย่างที่ 1

df_2 คือ ดีกรีความเป็นอิสระ ในกลุ่มตัวอย่างที่ 2

n_1 คือ จำนวนตัวอย่างของกลุ่มตัวอย่างที่ 1

n_2 คือ จำนวนตัวอย่างของกลุ่มตัวอย่างที่ 2

ผลการทดสอบสถิติ F ตัดสินโดย หากค่าสถิติ F ที่ได้จากการคำนวณอยู่ในเขตวิกฤต (มีค่ามากกว่าค่า $F_{\frac{\alpha}{2}}$ หรือน้อยกว่า $-F_{\frac{\alpha}{2}}$) แสดงว่าปฏิเสธ H_0 สรุปได้ว่าความแปรปรวนของประชากรทั้งสองกลุ่มมีความแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ

หลังจากที่สรุปได้แล้วว่าประชากรมีความแปรปรวนแตกต่างกันหรือไม่จากการทดสอบสถิติ F ก็จะทำให้สามารถตัดสินใจได้ว่า จะเลือกใช้สูตรในการคำนวณค่าสถิติ t จากสูตรใด โดยสูตรแรกจะใช้ในกรณีที่ไม่สามารถปฏิเสธสมมติฐานหลักในการทดสอบสถิติ F หรือประชากรทั้งสองกลุ่มมีความแปรปรวนเท่ากัน ซึ่งสามารถคำนวณค่า t ได้ ดังนี้

$$t = \frac{\bar{x}_1 - \bar{x}_2}{s_p \sqrt{\frac{1}{n_1} + \frac{1}{n_2}}}$$

โดยที่

$$s_p = \sqrt{\frac{(n_1 - 1)s_1^2 + (n_2 - 1)s_2^2}{n_1 + n_2 - 2}}$$

เมื่อกำหนดให้

\bar{x}_1 คือ ค่าเฉลี่ยของกลุ่มตัวอย่างที่ 1

\bar{x}_2 คือ ค่าเฉลี่ยของกลุ่มตัวอย่างที่ 2

n_1 คือ จำนวนตัวอย่างของกลุ่มตัวอย่างที่ 1

n_2 คือ จำนวนตัวอย่างของกลุ่มตัวอย่างที่ 2

s_1 คือ ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานของข้อมูลในกลุ่มตัวอย่างที่ 1

s_2 คือ ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานของข้อมูลในกลุ่มตัวอย่างที่ 2

s_p คือ ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานของข้อมูลรวม

ส่วนสูตรในการหาค่า t สูตรที่ 2 จะใช้ในกรณีที่ปฏิเสธสมมติฐานหลักในการทดสอบสถิติ F หรือประชากรทั้งสองกลุ่มมีความแปรปรวนที่ไม่เท่ากัน ซึ่งมีสูตรในการคำนวณค่าสถิติ t ดังนี้

$$t = \frac{\bar{x}_1 - \bar{x}_2}{\sqrt{\frac{s_1^2}{n_1} + \frac{s_2^2}{n_2}}}$$

เมื่อกำหนดให้

\bar{x}_1 คือ ค่าเฉลี่ยของกลุ่มตัวอย่างที่ 1

\bar{x}_2 คือ ค่าเฉลี่ยของกลุ่มตัวอย่างที่ 2

n_1 คือ จำนวนตัวอย่างของกลุ่มตัวอย่างที่ 1

n_2 คือ จำนวนตัวอย่างของกลุ่มตัวอย่างที่ 2

s_1 คือ ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานของข้อมูลในกลุ่มตัวอย่างที่ 1

s_2 คือ ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานของข้อมูลในกลุ่มตัวอย่างที่ 2

หลังจากได้ค่าสถิติ t ที่คำนวณได้จากข้อมูลตัวอย่างแล้ว นำไปเปรียบเทียบกับค่า t จากการเปิดตาราง โดยดีกรีความเป็นอิสระหาได้จากสูตร

$$df = \frac{\left(\frac{s_1^2}{n_1} + \frac{s_2^2}{n_2}\right)^2}{\frac{1}{n_1 - 1} \left(\frac{s_1^2}{n_1}\right)^2 + \frac{1}{n_2 - 1} \left(\frac{s_2^2}{n_2}\right)^2}$$

ผลการทดสอบสถิติ t ตัดสินโดย หากค่าสถิติ t ที่ได้จากการคำนวณอยู่ในเขตวิกฤต (มีค่ามากกว่าค่า $t_{\frac{\alpha}{2}}$ หรือน้อยกว่า $-t_{\frac{\alpha}{2}}$) แสดงว่าปฏิเสธ H_0 สรุปได้ว่าค่าเฉลี่ยของทั้งสองกลุ่มมีความแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ

ผลการศึกษา

1. ข้อมูลพื้นฐานสภาพเศรษฐกิจสังคมของเกษตรกรผู้ปลูกข้าวโดยใช้สารเคมีและแบบอินทรีย์

ข้อมูลเปรียบเทียบเศรษฐกิจสังคมของเกษตรกรกลุ่มตัวอย่างที่ปลูกข้าวโดยใช้สารเคมีและแบบอินทรีย์พบว่าเกษตรกรกลุ่มตัวอย่างทั้ง 2 กลุ่ม มีข้อมูลด้านเศรษฐกิจสังคมที่คล้ายคลึงกัน กล่าวคือเป็นเพศชายมากกว่าเพศหญิง อีกทั้งร้อยละ 70 อยู่ในวัยผู้สูงอายุ (อายุมากกว่า 50 ปี) และมีสถานภาพสมรสเกือบทั้งหมด (มากกว่าร้อยละ 90) ทั้งนี้มีการศึกษาในระดับประถมศึกษาเป็นส่วนใหญ่ (มากกว่าร้อยละ 86) และมากกว่าร้อยละ 75 ทำนาเป็นอาชีพหลัก (ตารางที่ 1-5) เมื่อพิจารณา

ข้อมูลด้านประสิทธิภาพในการทำนาพบว่าเกษตรกรกลุ่มตัวอย่างมีประสิทธิภาพในการทำนาระหว่าง 21-40 ปี มากกว่าร้อยละ 50 จากข้อมูลดังกล่าวทำให้ทราบว่าเกษตรกรตัวอย่างมีประสิทธิภาพในการทำนาในระดับสูง ทั้งนี้เกษตรกรทั้ง 2 กลุ่มตัวอย่างมากกว่าร้อยละ 60 มีพื้นที่ถือครองที่ดินต่ำกว่า 10 ไร่ โดยเกษตรกรส่วนใหญ่มีพื้นที่ถือครองที่ดินต่ำกว่า 5 ไร่ ถึงร้อยละ 53.00 (ตารางที่ 6-7)

ด้านลักษณะการถือครองที่ดินพบว่ามีความแตกต่างกันของ 2 กลุ่มตัวอย่าง กล่าวคือเกษตรกรกลุ่มตัวอย่างที่ปลูกข้าวโดยใช้สารเคมี มีทั้งที่ดินเป็นของตนเอง ที่ดินเช่าทำกินและที่ดินได้ทำกินฟรี โดยมีที่ดินเป็นของตนเองมากที่สุด (ร้อยละ 70.00) รองลงมาเป็นที่ดินเช่าทำกินร้อยละ 27.73 ส่วนลักษณะการถือครองที่มีสัดส่วนน้อยที่สุดเพียงร้อยละ 2.27 แต่ในส่วนของเกษตรกรกลุ่มตัวอย่างที่ปลูกข้าวแบบอินทรีย์ มีเพียงที่ดินเป็นของตนเองและที่ดินเช่าทำกินเท่านั้น โดยมีที่ดินเป็นของตนเองมากที่สุดถึงร้อยละ 76.75 และที่ดินเช่าทำกินคิดเป็นร้อยละ 23.25 (ตารางที่ 8)

ตารางที่ 1 ข้อมูลเปรียบเทียบเพศของเกษตรกรผู้ปลูกข้าวโดยใช้สารเคมีและแบบอินทรีย์

วิธีการปลูกข้าว	เพศ	
	ชาย (ร้อยละ)	หญิง (ร้อยละ)
ข้าวอินทรีย์	52.18	47.82
ข้าวเคมี	63.20	36.80

ตารางที่ 2 ข้อมูลเปรียบเทียบอายุของเกษตรกรผู้ปลูกข้าวโดยใช้สารเคมีและแบบอินทรีย์

วิธีการปลูกข้าว	อายุ		
	ไม่เกิน 30 ปี (ร้อยละ)	31-50 ปี (ร้อยละ)	มากกว่า 50 ปี (ร้อยละ)
ข้าวอินทรีย์	0.84	25.58	73.58
ข้าวเคมี	0.91	29.54	69.55

ตารางที่ 3 ข้อมูลเปรียบเทียบสถานภาพของเกษตรกรผู้ปลูกข้าวโดยใช้สารเคมีและแบบอินทรีย์

วิธีการปลูกข้าว	สถานภาพ		
	โสด (ร้อยละ)	สมรส (ร้อยละ)	หม้าย/หย่าร้าง (ร้อยละ)
ข้าวอินทรีย์	0.84	25.58	73.58
ข้าวเคมี	0.91	29.54	69.55

ตารางที่ 4 ข้อมูลเปรียบเทียบระดับการศึกษาของเกษตรกรผู้ปลูกข้าวโดยใช้สารเคมีและแบบอินทรีย์

วิธีการปลูกข้าว	ระดับการศึกษา		
	ประถมศึกษา (ร้อยละ)	มัธยม/ปริญญาบัตร (ร้อยละ)	สูงกว่ามัธยม/ปริญญาบัตร (ร้อยละ)
ข้าวอินทรีย์	89.36	8.28	2.36
ข้าวเคมี	86.82	10.46	2.72

ตารางที่ 5 ข้อมูลเปรียบเทียบอาชีพหลักของเกษตรกรผู้ปลูกข้าวโดยใช้สารเคมีและแบบอินทรีย์

วิธีการปลูกข้าว	อาชีพหลัก			
	ทำนา (ร้อยละ)	ทำไร่และทำนา (ร้อยละ)	ค้าขาย (ร้อยละ)	นอกภาคเกษตร (ร้อยละ)
ข้าวอินทรีย์	70.38	26.42	1.47	1.73
ข้าวเคมี	75.00	21.37	2.72	0.91

ตารางที่ 6 ข้อมูลเปรียบเทียบประสิทธิภาพในการทำนาของเกษตรกรผู้ปลูกข้าวโดยใช้สารเคมีและแบบอินทรีย์

วิธีการปลูกข้าว	ประสิทธิภาพในการทำนา				
	10 ปี หรือต่ำกว่า (ร้อยละ)	11-20 ปี (ร้อยละ)	21-30 ปี (ร้อยละ)	31-40 ปี (ร้อยละ)	41-50 ปี (ร้อยละ)
ข้าวอินทรีย์	8.27	20.45	28.25	35.17	7.86
ข้าวเคมี	19.55	17.73	22.27	29.55	10.91

ตารางที่ 7 ข้อมูลเปรียบเทียบขนาดพื้นที่ถือครองที่ดินของเกษตรกรผู้ปลูกข้าวโดยใช้สารเคมีและแบบอินทรีย์

วิธีการปลูกข้าว	ขนาดพื้นที่ถือครองที่ดิน				
	ต่ำกว่า 5 ไร่ (ร้อยละ)	5-10 ไร่ (ร้อยละ)	11-15 ไร่ (ร้อยละ)	16-20 ไร่ (ร้อยละ)	มากกว่า 20 ไร่ (ร้อยละ)
ข้าวอินทรีย์	35.50	33.25	17.50	8.57	5.18
ข้าวเคมี	35.00	28.64	18.18	6.36	11.81

ตารางที่ 8 ข้อมูลเปรียบเทียบลักษณะการถือครองที่ดินของเกษตรกรผู้ปลูกข้าวโดยใช้สารเคมีและแบบอินทรีย์

วิธีการปลูกข้าว	ลักษณะการถือครองที่ดิน		
	ที่ดินตนเอง (ร้อยละ)	ที่ดินเช่า (ร้อยละ)	ที่ดินได้ทำกินฟรี (ร้อยละ)
ข้าวอินทรีย์	76.75	23.25	0.00
ข้าวเคมี	70.00	27.73	2.27

2. การเปรียบเทียบต้นทุนสุขภาพและต้นทุนและผลตอบแทนการผลิตข้าวโดยใช้สารเคมีและแบบอินทรีย์

2.1 การเปรียบเทียบต้นทุนสุขภาพของเกษตรกรผู้ปลูกข้าวโดยใช้สารเคมีและแบบอินทรีย์

จากการสำรวจพบว่าเกษตรกรผู้ใช้สารเคมีในการปลูกข้าวมีอาการป่วยเนื่องจากการใช้สารเคมีจำนวน 8 ราย จากจำนวนเกษตรกรทั้งหมด 200 ราย ทั้งนี้มีเกษตรกรเพียง 1 ราย จาก

เกษตรกรทั้งหมด 200 ราย ที่ปลูกข้าวโดยใช้สารอินทรีย์แล้วมีอาการป่วยคือตุ่มใสแต่อาการไม่รุนแรงใช้เวลารักษา 3 วัน และเกิดเพียงครั้งเดียวในรอบปีที่ผ่านมาแต่ทว่าเกษตรกรที่ป่วยจากการใช้สารเคมีในการปลูกข้าว นั้น ครึ่งหนึ่งของเกษตรกรที่ป่วยมีอาการคันเมื่อใช้สารเคมีโดยมีค่าใช้จ่ายในการรักษาเฉลี่ยที่ 65.67 บาท ใช้เวลาในการรักษาเฉลี่ยที่ 4.25 วัน และในรอบ 1 ปีเกิดอาการเฉลี่ย 2 ครั้ง อาการที่เกิดขึ้นจากการใช้สารเคมีในการปลูกข้าวในอันดับสองคือปวดศีรษะใช้เวลาในการรักษาเฉลี่ยที่ 2.5 วัน อีกทั้งมีเกษตรกรที่ป่วยเพราะติดเชื้อรา มีค่าใช้จ่ายในการรักษาสูงที่สุดถึง 280 บาท และใช้ระยะเวลาในการรักษานานที่สุดคือ 14 วัน และเกษตรกรมีอาการชา 1 ราย แต่ไม่ทำการรักษาอาการหายได้เอง (ตารางที่ 9)

ตารางที่ 9 ข้อมูลเปรียบเทียบต้นทุนสุขภาพของเกษตรกรผู้ปลูกข้าวโดยใช้สารเคมีและแบบอินทรีย์

อาการ	วิธีการปลูกข้าว		จำนวนผู้ป่วย (ราย)	ค่าใช้จ่ายในการรักษาเฉลี่ย (บาท)	วิธีการรักษา			จำนวนวันในการรักษาเฉลี่ย	จำนวนครั้งที่เกิดเฉลี่ยในรอบปี
	ข้าวอินทรีย์	ข้าวเคมี			พบแพทย์ (บัตรทอง)	ซื้อยาเอง	หายเอง		
คัน		x	4	65.67	x	x		4.25	2
ปวดศีรษะ		x	2	30	x			2.5	1
เชื้อรา		x	1	280		x		14	1
ชา		x	1	0			x	7	2
ตุ่มใส	x		1	30	x			3	1

2.2 การเปรียบเทียบต้นทุนและผลตอบแทนการผลิตข้าวโดยใช้สารเคมีและแบบอินทรีย์

ในการอธิบายเปรียบเทียบต้นทุนและผลตอบแทนการผลิตข้าว ผู้วิจัยใช้ค่าสถิติพรรณนา ได้แก่ ค่าเฉลี่ยและส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานร่วมกับสถิติอ้างอิง ได้แก่ การทดสอบความแตกต่างของค่าเฉลี่ยระหว่างตัวอย่างสองกลุ่มที่เป็นอิสระกัน (Independent Samples T-test หรือ T-test for Independent Samples) และในการเปรียบเทียบต้นทุนผลตอบแทนการผลิตข้าวโดยใช้สารเคมีและแบบอินทรีย์ จะแบ่งออกเป็นสองส่วน กล่าวคือ ส่วนแรกเป็นการเปรียบเทียบต้นทุนและผลตอบแทนจากการผลิตข้าวต่อไร่เพื่อแสดงให้เห็นถึงความแตกต่างของประสิทธิภาพการผลิตระหว่างการปลูกข้าวทั้ง 2 รูปแบบ ทั้งในด้านต้นทุนการผลิต ผลผลิตตลอดจนผลตอบแทนที่ได้ และในส่วนที่สองจะทำการเปรียบเทียบผลตอบแทนจากการผลิตข้าวที่

เป็นผลตอบแทนต่อครัวเรือน โดยในส่วนนี้จะแสดงให้เห็นถึงความแตกต่างของรายได้จากการผลิตข้าวทั้ง 2 รูปแบบของครัวเรือนเกษตรกร

การวิเคราะห์ต้นทุนจะแบ่งออกเป็นสามส่วน ส่วนแรก ได้แก่ ต้นทุนในการเตรียมดิน ค่าพันธุ์ และค่าปลูก ส่วนที่สองเป็นต้นทุนค่าดูแลรักษา ประกอบด้วยต้นทุนค่าปุ๋ยอินทรีย์ สารอินทรีย์ในการกำจัดวัชพืชและศัตรูพืชและต้นทุนค่าแรงงานที่ใช้ ในกรณีที่เป็นข้าวอินทรีย์และต้นทุนค่าปุ๋ยเคมี สารเคมีกำจัดวัชพืชและศัตรูพืช และต้นทุนค่าแรงงานที่ใช้ในกรณีที่เป็น การปลูกข้าวโดยใช้สารเคมี และค่าใช้จ่ายในการให้น้ำของการปลูกข้าวทั้งสองแบบ และส่วนที่สามเป็นต้นทุน ค่าเก็บเกี่ยวและขนส่งและต้นทุนอื่น ๆ

2.2.1 ผลการวิเคราะห์การเปรียบเทียบต้นทุนค่าพันธุ์
ค่าเตรียมดิน และค่าปลูก

ผลการวิเคราะห์การเปรียบเทียบต้นทุน 3 ชนิด ได้แก่ ต้นทุนค่าพันธุ์ ค่าเตรียมดิน และค่าปลูก เมื่อพิจารณาค่าเฉลี่ยพบว่าข้าวอินทรีย์มีต้นทุนทั้ง 3 ชนิด ที่เป็นเงินสดต่ำกว่าข้าวที่ใช้สารเคมี และเมื่อพิจารณาร่วมกับผลการทดสอบความแตกต่างระหว่างค่าเฉลี่ยพบว่าความแตกต่างของต้นทุนทั้ง 3 ชนิด ที่เป็นเงินสดนี้มีเพียงต้นทุนค่าปลูกเท่านั้นที่มีความแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ส่วนต้นทุนที่ไม่เป็นเงินสดนั้นพบว่า ข้าวอินทรีย์มีต้นทุนทั้ง 3 ชนิด ที่ไม่เป็นเงินสดสูงกว่าข้าวที่ใช้สารเคมีและเมื่อพิจารณาร่วมกับผลการทดสอบความแตกต่างระหว่างค่าเฉลี่ยพบว่า ต้นทุนค่าพันธุ์และต้นทุนค่าเตรียมดินมีความแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติและเมื่อพิจารณามูลค่ารวมของต้นทุนแต่ละชนิดที่เป็นเงินสดและไม่เป็นเงินสดพบว่าต้นทุนค่าปลูกเท่านั้นที่มีความแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ

นอกจากนี้เมื่อพิจารณามูลค่ารวมของต้นทุนทั้ง 3 ชนิด พบว่ามีความแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติและการปลูกข้าวแบบอินทรีย์มีต้นทุนที่ไม่เป็นเงินสดสูงกว่าข้าวที่ใช้สารเคมีเล็กน้อยในขณะที่การปลูกข้าวโดยใช้สารเคมี มีต้นทุนที่เป็นเงินสดและต้นทุนรวมที่สูงกว่าการปลูกข้าวแบบอินทรีย์เกือบ 2 เท่าตัว โดยต้นทุนค่าพันธุ์ ค่าเตรียมดิน และค่าปลูกที่เป็นเงินสดของการปลูกแบบอินทรีย์เท่ากับ 729.29 บาทต่อไร่ และต้นทุนค่าพันธุ์ ค่าเตรียมดิน และค่าปลูกที่เป็นเงินสดของการปลูกโดยใช้สารเคมีเท่ากับ 1,556.89 บาทต่อไร่ เมื่อพิจารณาด้านต้นทุนค่าพันธุ์ ค่าเตรียมดิน และค่าปลูกที่ไม่เป็นเงินสดของการปลูกแบบอินทรีย์เท่ากับ 317.20 บาทต่อไร่ และต้นทุนค่าพันธุ์ ค่าเตรียมดิน และค่าปลูกที่ไม่เป็นเงินสดของการปลูกโดยใช้สารเคมีเท่ากับ 248.99 บาทต่อไร่ (ตารางที่ 10)

ตารางที่ 10 ข้อมูลเปรียบเทียบต้นทุนค่าพันธุ์ ค่าเตรียมดินและค่าปลูกของเกษตรกรผู้ปลูกข้าวโดยใช้สารเคมีและแบบอินทรีย์

รายการ	ค่าเฉลี่ย		ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน		T-test		
	ข้าวอินทรีย์	ข้าวเคมี	ข้าวอินทรีย์	ข้าวเคมี	t	df	Sig-t
พื้นที่ปลูก	6.50	12.29	4.56	8.44	-8.533	306.090	0.000
ต้นทุนค่าพันธุ์							
เงินสด	247.10	333.21	793.04	422.76	-1.355	398.000	0.176
ไม่เป็นเงินสด	64.67	35.31	121.25	146.75	2.181	384.340	0.030
รวม	311.77	368.53	782.17	420.24	-0.904	398.000	0.367
ต้นทุนค่าเตรียมดิน							
เงินสด	379.80	432.46	341.29	714.70	-0.940	398.000	0.348
ไม่เป็นเงินสด	42.29	27.53	88.90	86.78	1.681	397.769	0.094
รวม	417.14	459.99	306.20	703.13	-0.790	398.000	0.430
ต้นทุนค่าปลูก							
เงินสด	102.39	791.22	178.80	3,283.78	-2.962	200.180	0.003
ไม่เป็นเงินสด	210.24	186.14	189.84	396.29	0.776	285.767	0.439
รวม	312.63	977.36	157.29	3,262.55	-2.878	199.925	0.004
รวมต้นทุนค่าพันธุ์เตรียมดินและปลูกที่เป็นเงินสด	729.29	1,556.89	861.17	3,979.80	-2.874	217.595	0.004
รวมต้นทุนค่าพันธุ์เตรียมดินและปลูกที่ไม่เป็นเงินสด	317.20	248.99	258.30	459.61	1.830	313.302	0.068
รวมต้นทุนค่าพันธุ์เตรียมดินและปลูก	1,041.54	1,805.87	838.61	3,951.54	-2.676	216.889	0.008

หน่วย: บาทต่อไร่

2.2.2 ผลการวิเคราะห์การเปรียบเทียบต้นทุนค่าดูแลรักษา ต้นทุนค่าสารอินทรีย์/สารเคมี ต้นทุนค่าแรงงานใส่สารอินทรีย์/สารเคมี ค่าใช้จ่ายในการให้น้ำและค่าใช้จ่ายในการดูแลรักษา

ต้นทุนค่าดูแลรักษา

ต้นทุนส่วนที่สองเป็นต้นทุนค่าดูแลรักษาซึ่งประกอบด้วย ต้นทุนค่าปุ๋ยและสารอินทรีย์ที่ใช้ทั้งหมดในกรณีที่เป็นเกษตรกรที่ปลูกข้าวอินทรีย์และต้นทุนค่าปุ๋ยและสารเคมีที่ใช้ทั้งหมดในกรณีที่เป็นเกษตรกรที่ปลูกข้าวโดยใช้สารเคมีและค่าใช้จ่ายในการให้น้ำของการปลูกข้าวทั้ง 2 แบบ

ต้นทุนค่าสารอินทรีย์/สารเคมี

ผลการศึกษาพบว่าค่าเฉลี่ยของต้นทุนที่เป็นเงินสดค่าปุ๋ยและสารเคมีที่ใช้ในการปลูกข้าวโดยใช้สารเคมี มีมูลค่าสูงกว่าค่าปุ๋ยและสารอินทรีย์ในการปลูกข้าวแบบอินทรีย์ โดยต้นทุนค่าสารอินทรีย์และสารเคมีของการปลูกแบบอินทรีย์ที่เป็นเงินสดเท่ากับ 306.53 บาทต่อไร่ และค่าสารอินทรีย์และสารเคมีของการปลูกโดยใช้สารเคมีที่เป็นเงินสดเท่ากับ 920.15 บาทต่อไร่ และต้นทุนค่าสารอินทรีย์และสารเคมีของการปลูกแบบอินทรีย์ที่ไม่เป็นเงินสดเท่ากับ 101.26 บาทต่อไร่ และค่าสารอินทรีย์และสารเคมีของการปลูกโดยใช้สารเคมีที่ไม่เป็นเงินสดเท่ากับ 48.98 บาทต่อไร่ เมื่อพิจารณาผลการทดสอบ t-test พบว่ามีความแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ แต่เมื่อพิจารณาในส่วนที่ไม่เป็นเงินสดพบว่าการปลูกข้าวแบบอินทรีย์มีต้นทุนค่าปุ๋ยและสารอินทรีย์มีค่าเฉลี่ยสูงกว่าค่าปุ๋ยและสารเคมีในการปลูกข้าวแบบใช้สารเคมีและสูงกว่าอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ เมื่อพิจารณาผลการทดสอบ t-test นอกจากนี้เมื่อพิจารณาค่าเฉลี่ยต้นทุนรวมทั้งที่เป็นเงินสดและไม่เป็นเงินสดของส่วนที่เป็นสารเคมีและสารอินทรีย์พบว่า ค่าเฉลี่ยของต้นทุนค่าสารเคมีของเกษตรกรที่ปลูกข้าวโดยใช้สารเคมียังคงสูงกว่าต้นทุนค่าสารอินทรีย์ของเกษตรกรที่ปลูกข้าวแบบอินทรีย์

จากผลการวิเคราะห์ดังกล่าวอาจอธิบายได้ว่า เกษตรกรที่ปลูกข้าวแบบอินทรีย์มีการผลิตปุ๋ยและสารอินทรีย์ไว้ใช้เองจากวัสดุที่มีอยู่ในธรรมชาติหรือมีอยู่แล้วในครัวเรือน จึงทำให้มีต้นทุนที่ไม่เป็นเงินสดที่สูงกว่า แตกต่างจากเกษตรกรที่ปลูกข้าวโดยใช้สารเคมีที่ไม่สามารถผลิตปุ๋ยและสารเคมีใช้เองได้

และแม้ว่าเกษตรกรที่ปลูกข้าวแบบอินทรีย์จะมีมูลค่าต้นทุนที่ไม่เป็นเงินสดสูงกว่าแต่ก็ไม่ทำให้ต้นทุนรวมในส่วนนี้สูงกว่าการปลูกข้าวโดยใช้สารเคมี

ต้นทุนค่าแรงงานใส่สารอินทรีย์/สารเคมี

จากผลการวิเคราะห์พบว่าค่าเฉลี่ยของต้นทุนค่าแรงงานที่ใช้ในการใส่ปุ๋ยและสารเคมี/สารอินทรีย์ของเกษตรกรที่ปลูกข้าวโดยใช้สารเคมี มีมูลค่าทั้งที่เป็นเงินสดไม่เป็นเงินสดและมูลค่ารวมสูงกว่าเกษตรกรที่ปลูกข้าวแบบอินทรีย์ ทั้งนี้ต้นทุนค่าแรงงานใส่สารอินทรีย์และสารเคมีของการปลูกแบบอินทรีย์และแบบใช้สารเคมีที่เป็นเงินสดเท่ากับ 29.92 บาทต่อไร่ และ 138.47 บาทต่อไร่ และต้นทุนค่าแรงงานใส่สารอินทรีย์และสารเคมีของการปลูกแบบอินทรีย์และแบบใช้สารเคมีที่ไม่เป็นเงินสดเท่ากับ 126.77 บาทต่อไร่ และ 70.36 บาทต่อไร่ และเมื่อพิจารณาผลการทดสอบ t-test พบว่าทั้งหมดมีความแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ซึ่งจากผลการวิเคราะห์ดังกล่าวแม้ว่าเกษตรกรที่ปลูกข้าวแบบอินทรีย์จะมีการจัดการที่ใช้แรงงานมาก แต่จากการสอบถามเกษตรกรที่ปลูกข้าวโดยใช้สารเคมีพบว่าการใช้ปุ๋ยและใช้สารเคมีต่าง ๆ นั้น เกษตรกรมีการจ้างแรงงานมากกว่าทำเอง ดังนั้นจึงมีต้นทุนค่าแรงงานในส่วนนี้สูงกว่าเกษตรกรที่ปลูกข้าวแบบอินทรีย์

ค่าใช้จ่ายในการให้น้ำ

ต้นทุนที่เป็นค่าใช้จ่ายในการให้น้ำเป็นส่วนสุดท้ายของต้นทุนค่าดูแลรักษาซึ่งในส่วนนี้เกษตรกรที่ปลูกข้าวโดยใช้สารเคมียังคงมีค่าเฉลี่ยของค่าใช้จ่ายในการให้น้ำที่เป็นเงินสดสูงกว่า เนื่องจากการใช้แรงงานที่เป็นแรงงานจ้างค่าใช้จ่ายที่ไม่เป็นเงินสดและค่าใช้จ่ายรวมของเกษตรกรที่ปลูกข้าวแบบอินทรีย์มีค่าเฉลี่ยของค่าใช้จ่ายในการให้น้ำที่สูงกว่า โดยค่าใช้จ่ายในการให้น้ำของการปลูกแบบอินทรีย์และแบบใช้สารเคมีที่เป็นเงินสดเท่ากับ 28.55 บาทต่อไร่ และ 44.08 บาทต่อไร่ และค่าใช้จ่ายในการให้น้ำของการปลูกแบบอินทรีย์และแบบใช้สารเคมีที่ไม่เป็นเงินสดเท่ากับ 126.77 บาทต่อไร่ และ 70.36 บาทต่อไร่ และเมื่อพิจารณาผลการทดสอบ t-test พบว่าทั้งหมดมีความแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ

ค่าใช้จ่ายในการดูแลรักษา

การวิเคราะห์มูลค่ารวมของค่าใช้จ่ายในการดูแลรักษาซึ่งประกอบด้วยค่าปุ๋ยและสารเคมีในกรณีที่เป็นเกษตรกรที่ปลูกข้าวโดยใช้สารเคมีและค่าปุ๋ยและสารอินทรีย์ในกรณีที่เป็นเกษตรกรที่ปลูกข้าวแบบอินทรีย์ตลอดจนค่าแรงงานที่ใช้และค่าใช้จ่ายในการให้น้ำ ผลการวิเคราะห์ t-test พบว่าค่าเฉลี่ยของ

ต้นทุนรวมของค่าดูแลรักษาทั้งที่เป็นเงินสดไม่เป็นเงินสดและรวมทั้งหมดมีความแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ โดยค่าเฉลี่ยของต้นทุนที่เป็นเงินสดของเกษตรกรที่ปลูกข้าวโดยใช้สารเคมี มีมูลค่าสูงกว่าเกษตรกรที่ปลูกข้าวแบบอินทรีย์ ส่วนค่าเฉลี่ยของต้นทุนรวมที่ไม่เป็นเงินสดและต้นทุนรวมทั้งหมดนั้นในเกษตรกรที่ปลูกข้าวแบบอินทรีย์มีมูลค่าสูงกว่า (ตารางที่ 11)

ตารางที่ 11 ข้อมูลเปรียบเทียบต้นทุนค่าดูแลรักษา ต้นทุนค่าสารอินทรีย์/สารเคมี ต้นทุนค่าแรงงานใส่สารอินทรีย์/สารเคมี ค่าใช้จ่ายในการให้น้ำและค่าใช้จ่ายในการดูแลรักษาของเกษตรกรผู้ปลูกข้าวโดยใช้สารเคมีและแบบอินทรีย์

รายการ	ค่าเฉลี่ย		ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน		T-test		
	ข้าวอินทรีย์	ข้าวเคมี	ข้าวอินทรีย์	ข้าวเคมี	t	df	Sig-t
ต้นทุนค่าสารอินทรีย์/สารเคมี							
เงินสด	306.53	920.15	422.02	491.38	-13.397	389.128	0.000
ไม่เป็นเงินสด	101.26	48.98	108.43	48.78	6.219	276.381	0.000
รวม	202.47	920.15	156.13	491.38	-19.685	238.774	0.000
ต้นทุนค่าแรงงานใส่สารอินทรีย์/สารเคมี							
เงินสด	29.92	138.47	61.72	286.40	-5.240	217.444	0.000
ไม่เป็นเงินสด	95.55	169.23	77.86	141.10	-6.466	309.905	0.000
รวม	125.47	307.71	92.94	295.33	-8.324	238.030	0.000
ค่าใช้จ่ายในการให้น้ำ							
เงินสด	28.55	44.08	67.12	71.13	-2.246	396.671	0.025
ไม่เป็นเงินสด	126.77	70.36	100.14	79.31	6.245	378.162	0.000
รวม	155.31	114.43	85.21	71.53	5.197	398.000	0.000
รวมค่าดูแลรักษาที่เป็นเงินสด	365.00	1,081.11	446.33	31.56	-12.806	351.673	0.000
รวมค่าดูแลรักษาที่ไม่เป็นเงินสด	323.58	174.12	179.85	12.72	9.189	379.175	0.000
รวมค่าดูแลรักษา	483.26	307.71	238.76	16.88	6.537	381.267	0.000

หน่วย: บาทต่อไร่

2.2.3 ผลการวิเคราะห์การเปรียบเทียบต้นทุนค่าเก็บเกี่ยวขนส่ง และต้นทุนอื่น ๆ

ต้นทุนค่าเก็บเกี่ยวขนส่ง และต้นทุนอื่น ๆ

ผลการวิเคราะห์การเปรียบเทียบต้นทุนค่าเก็บเกี่ยวและขนส่ง เมื่อพิจารณาจากค่าเฉลี่ย พบว่าเกษตรกรที่ปลูกข้าวทั้ง 2 แบบมีต้นทุนเฉลี่ยที่แตกต่างกันเล็กน้อยทั้งต้นทุนที่เป็นเงินสดไม่เป็นเงินสดและต้นทุนรวม ทั้งนี้ต้นทุนค่าเก็บเกี่ยวและขนส่งที่เป็นเงินสดของการปลูกแบบอินทรีย์และใช้สารเคมีเท่ากับ 481.22 บาทต่อไร่ และ 661.74 บาทต่อไร่ และต้นทุนค่าเก็บเกี่ยวและขนส่งที่ไม่เป็นเงินสดของการปลูกแบบอินทรีย์และใช้สารเคมีเท่ากับ 156.00 บาทต่อไร่ และ 201.86 บาทต่อไร่ และเมื่อพิจารณาผลการวิเคราะห์ t-test ยังพบว่า ต้นทุนที่ไม่

เป็นเงินสดมีค่าเฉลี่ยที่ไม่แตกต่างกัน ส่วนต้นทุนอื่น ๆ ในส่วนที่เป็นเงินสดนั้นค่าเฉลี่ยที่ไม่แตกต่างกัน แต่มีต้นทุนอื่น ๆ ที่ไม่เป็นเงินสด และต้นทุนอื่น ๆ รวม ที่แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ

จากผลการวิเคราะห์ดังกล่าว จะเห็นได้ว่า ค่าเฉลี่ยของต้นทุนค่าเก็บเกี่ยวและขนส่งของเกษตรกรที่ปลูกข้าวโดยใช้สารเคมีนั้นสูงกว่า อาจเนื่องมาจากเกษตรกรที่ปลูกข้าวแบบใช้สารเคมีนั้นมีการจ้างแรงงานมากกว่าเกษตรกรที่ปลูกข้าวแบบอินทรีย์ ในขณะที่เกษตรกรที่ปลูกข้าวแบบอินทรีย์มีลักษณะการใช้แรงงานในครัวเรือนที่เข้มข้นกว่า ประกอบกับพื้นที่เพาะปลูกข้าวของเกษตรกรที่ปลูกข้าวแบบใช้สารเคมีนั้นมีขนาดพื้นที่ที่ใหญ่กว่าจึงต้องมีการจ้างแรงงานเพิ่ม ทำให้มีต้นทุนการเก็บเกี่ยวและขนส่งที่สูงกว่า (ตารางที่ 12)

ตารางที่ 12 ข้อมูลเปรียบเทียบต้นทุนค่าเก็บเกี่ยว ขนส่ง และต้นทุนอื่น ๆ ของเกษตรกรผู้ปลูกข้าวโดยใช้สารเคมีและแบบอินทรีย์

รายการ	ค่าเฉลี่ย		ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน		T-test		
	ข้าวอินทรีย์	ข้าวเคมี	ข้าวอินทรีย์	ข้าวเคมี	t	df	Sig-t
ต้นทุนค่าเก็บเกี่ยวและขนส่งที่เป็นเงินสด	481.22	661.74	847.03	784.30	-2.211	398.000	0.028
ต้นทุนค่าเก็บเกี่ยวและขนส่งที่ไม่เป็นเงินสด	156.00	201.86	195.59	573.85	-1.070	244.620	0.286
ต้นทุนค่าเก็บเกี่ยวและขนส่งรวม	637.22	863.60	782.56	1,260.80	-2.157	332.514	0.032
ต้นทุนอื่น ๆ ที่เป็นเงินสด	71.42	48.10	158.56	157.38	1.476	398.000	0.141
ต้นทุนอื่น ๆ ที่ไม่เป็นเงินสด	97.30	20.39	124.44	75.91	7.462	329.090	0.000
ต้นทุนอื่น ๆ รวม	168.71	68.49	201.46	172.37	5.346	388.701	0.000

หน่วย: บาทต่อไร่

2.2.4 ผลการวิเคราะห์การเปรียบเทียบต้นทุนรวม รายรับรวม และรายรับเหนือต้นทุน

ต้นทุนรวม รายรับรวม และรายรับเหนือต้นทุน

ผลการศึกษานี้ นำเสนอการเปรียบเทียบต้นทุน รายรับ และรายรับเหนือต้นทุน ทั้งที่เป็นเงินสด ไม่เป็นเงินสด และรวมทั้งหมด โดยผลการวิเคราะห์จะแสดงเป็นค่าเฉลี่ยและการเปรียบเทียบความแตกต่างระหว่างค่าเฉลี่ยโดยใช้ t-test

ต้นทุนรวม

ผลการทดสอบความแตกต่างของค่าเฉลี่ยของต้นทุนรวมของการปลูกข้าวของเกษตรกรทั้ง 2 กลุ่ม โดยใช้ t-test พบว่า ค่าเฉลี่ยของต้นทุนทั้งที่เป็นต้นทุนที่เป็นเงินสด ไม่เป็นเงินสด และต้นทุนรวม มีความแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ โดยต้นทุนรวมที่เป็นเงินสดของเกษตรกรที่ปลูกข้าวโดยใช้สารเคมีนั้นมีมูลค่าสูงเป็น 2 เท่าของต้นทุนรวมที่เป็นเงินสดของเกษตรกรที่ปลูกข้าวแบบอินทรีย์ เท่ากับ 3,369.43 บาทต่อไร่ และ 1,646.93 บาทต่อไร่ ตามลำดับ ส่วนต้นทุนรวมที่ไม่เป็นเงินสดนั้น เกษตรกรที่ปลูกข้าวแบบอินทรีย์มีมูลค่าสูงกว่าเล็กน้อย และผลรวมของค่าเฉลี่ยของต้นทุนรวมทั้งที่เป็นเงินสดและไม่เป็นเงินสด พบว่าต้นทุนรวมของเกษตรกรที่ปลูกข้าวโดยใช้สารเคมีนั้นสูงกว่าต้นทุนรวมของเกษตรกรที่ปลูกข้าวแบบอินทรีย์

รายรับรวมเฉลี่ยต่อไร่

ผลการวิเคราะห์ พบว่าหากพิจารณาค่าเฉลี่ยของรายรับรวมที่เป็นเงินสดจากการผลิตข้าวทั้งที่เป็นข้าวโดยใช้สารเคมี และแบบอินทรีย์นั้นมีค่าใกล้เคียงกัน แต่เมื่อพิจารณาผลการทดสอบ t-test พบว่าค่าเฉลี่ยของรายรับรวมของเกษตรกรทั้ง 2 กลุ่มนั้นไม่แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ส่วนรายรับรวมที่ไม่เป็นเงินสดนั้น เกษตรกรที่ปลูกข้าวแบบอินทรีย์มีรายรับ

รวมที่ไม่เป็นเงินสดเฉลี่ยมากกว่าเกษตรกรที่ปลูกข้าวโดยใช้สารเคมีประมาณ 2 เท่า และเมื่อพิจารณาผลการทดสอบ t-test พบว่า มีความแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ

นอกจากนี้ เมื่อพิจารณาผลรวมของรายรับที่เป็นเงินสด และไม่เป็นเงินสดแล้ว พบว่าเกษตรกรที่ปลูกข้าวแบบอินทรีย์มีรายรับรวมมากกว่าเกษตรกรที่ปลูกข้าวโดยใช้สารเคมี และมากกว่าอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ

จากผลการวิเคราะห์ดังกล่าว จะเห็นได้ว่าเกษตรกรที่ปลูกข้าวแบบอินทรีย์นั้นมีการนำผลผลิตที่ได้มาบริโภคในครัวเรือนมากกว่าเกษตรกรที่ปลูกข้าวโดยใช้สารเคมี ซึ่งอาจอธิบายได้ว่าเกษตรกรที่ปลูกข้าวแบบอินทรีย์นั้นมีความมั่นใจเรื่องความปลอดภัยจากสารเคมีมากกว่าเกษตรกรที่ปลูกข้าวโดยใช้สารเคมี

รายรับรวมเหนือต้นทุนเฉลี่ยต่อไร่

ผลการวิเคราะห์ พบว่าเกษตรกรที่ปลูกข้าวแบบอินทรีย์มีค่าเฉลี่ยของรายรับรวมเหนือต้นทุนทั้งที่เป็นเงินสด ไม่เป็นเงินสด และรายรับรวมเหนือต้นทุนทั้งหมด สูงกว่าเกษตรกรที่ปลูกข้าวโดยใช้สารเคมีและสูงกว่าอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ โดยรายรับรวมเหนือต้นทุนที่เป็นเงินสดของเกษตรกรที่ปลูกข้าวแบบอินทรีย์มีมูลค่ามากกว่าถึง 2 เท่า โดยรายรับรวมเหนือต้นทุนที่เป็นเงินสดของเกษตรกรที่ปลูกข้าวแบบอินทรีย์และแบบใช้สารเคมีมีมูลค่าเท่ากับ 2,861.10 บาทต่อไร่ และ 1,390.46 บาทต่อไร่ ตามลำดับ ส่วนรายรับรวมเหนือต้นทุนที่ไม่เป็นเงินสดมีมากกว่า 3 เท่า (1,650.60 บาทต่อไร่ และ 502.80 บาทต่อไร่ ตามลำดับ) และด้วยเหตุนี้จึงทำให้รายรับรวมเหนือต้นทุนทั้งหมดของเกษตรกรที่ปลูกข้าวแบบอินทรีย์มีมูลค่าสูงกว่าเกษตรกรที่ปลูกข้าวโดยใช้สารเคมีมากกว่า 2 เท่า (ตารางที่ 13)

ตารางที่ 13 ข้อมูลเปรียบเทียบต้นทุนรวม รายรับรวม และรายรับเหนือต้นทุนของเกษตรกรผู้ปลูกข้าวโดยใช้สารเคมีและแบบอินทรีย์

รายการ	ค่าเฉลี่ย		ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน		T-test		
	ข้าวอินทรีย์	ข้าวเคมี	ข้าวอินทรีย์	ข้าวเคมี	t	df	Sig-t
ต้นทุนรวม							
ต้นทุนรวมที่เป็นเงินสด	1,646.93	3,369.43	1,466.05	4,973.91	-4.698	233.318	0.000
ต้นทุนรวมที่ไม่เป็นเงินสด	894.08	710.83	433.46	843.18	2.734	297.315	0.007
ต้นทุนรวมทั้งหมด	2,536.05	4,080.25	1,365.65	5,413.16	-3.912	224.229	0.000
รายรับรวม							
รายรับรวมที่เป็นเงินสด	4,508.03	4,782.37	3,287.84	2,720.91	-0.909	384.548	0.364
รายรับรวมที่ไม่เป็นเงินสด	2,544.67	1,218.52	2,787.60	1,580.56	5.853	314.966	0.000
รายรับรวมทั้งหมด	7,052.70	6,000.89	3,254.29	3,180.75	3.269	398.000	0.001
รายรับรวมเหนือต้นทุน							
รายรับรวมเหนือต้นทุนที่เป็นเงินสด	2,861.10	1,390.46	3,531.94	4,950.86	3.420	398.000	0.001
รายรับรวมเหนือต้นทุนที่ไม่เป็นเงินสด	1,650.60	502.80	2,716.57	1,834.52	4.952	349.255	0.000
รายรับรวมเหนือต้นทุนทั้งหมด	4,516.65	1,898.15	3,225.50	5,334.30	5.941	398.000	0.000

หน่วย: บาทต่อไร่

2.2.5 ผลการวิเคราะห์การเปรียบเทียบต้นทุนรวม รายรับรวม และรายรับเหนือต้นทุน

รายรับรวมเฉลี่ยต่อครัวเรือน

จากการวิเคราะห์ส่วนของรายรับรวมและรายรับรวมเหนือต้นทุนนั้น แสดงให้เห็นถึงประสิทธิภาพการผลิตของเกษตรกรทั้ง 2 กลุ่ม ซึ่งเกษตรกรที่ปลูกข้าวแบบอินทรีย์มีสูงกว่าเกษตรกรที่ปลูกข้าวโดยใช้สารเคมีมากกว่าสอง 2 เท่า อย่างไรก็ตาม ผลการวิเคราะห์ดังกล่าวไม่สามารถบอกถึงรายรับของเกษตรกรแต่ละครัวเรือนได้ ดังนั้นในส่วนนี้จึงทำการวิเคราะห์รายรับและรายรับเหนือต้นทุนของครัวเรือนเพื่อแสดงให้เห็นถึงความ

แตกต่างระหว่างเกษตรกรทั้ง 2 กลุ่ม ผลการวิเคราะห์พบว่าเกษตรกรที่ปลูกข้าวโดยใช้สารเคมี มีรายรับรวมที่เป็นเงินสดและรายรับรวมทั้งหมดมากกว่าเกษตรกรที่ปลูกข้าวแบบอินทรีย์อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ส่วนรายรับรวมที่ไม่เป็นเงินสดนั้นไม่แตกต่างกัน

รายรับรวมเหนือต้นทุนเฉลี่ยต่อครัวเรือน

เมื่อพิจารณารายรับรวมเหนือต้นทุนเฉลี่ยต่อครัวเรือน พบว่าเกษตรกรทั้งสองกลุ่มมีรายรับรวมเฉลี่ยต่อครัวเรือนที่ไม่แตกต่างกันทั้งรายรับรวมเหนือต้นทุนที่เป็นเงินสด ไม่เป็นเงินสด และรายรับรวมทั้งหมด (ตารางที่ 14)

ตารางที่ 14 ข้อมูลเปรียบเทียบรายรับรวมเฉลี่ยต่อครัวเรือนและรายรับรวมเหนือต้นทุนเฉลี่ยต่อครัวเรือน ของเกษตรกรผู้ปลูกข้าวโดยใช้สารเคมีและแบบอินทรีย์

รายการ	ค่าเฉลี่ย		ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน		T-test		
	ข้าวอินทรีย์	ข้าวเคมี	ข้าวอินทรีย์	ข้าวเคมี	t	df	Sig-t
รายรับรวมที่เป็นเงินสด (บาท/ครัวเรือน)	32,010.26	55,886.76	37,489.93	61,490.30	-4.689	328.984	0.000
รายรับรวมที่ไม่เป็นเงินสด	11,241.18	12,601.61	10,235.01	17,595.88	-0.945	319.828	0.345
รายรับรวม	43,251.44	68,488.36	35,931.57	72,077.40	-4.432	292.156	0.000
รายรับรวมเหนือต้นทุนที่เป็นเงินสด	22,606.78	21,402.07	34,536.60	45,828.61	0.297	398.000	0.767
รายรับรวมเหนือต้นทุนที่ไม่เป็นเงินสด	5,906.62	5,544.11	11,062.42	18,132.75	0.241	329.110	0.809
รายรับรวมเหนือต้นทุนทั้งหมด	28,548.06	27,001.18	30,275.08	53,861.84	0.354	313.332	0.724

หน่วย: บาทต่อครัวเรือน

สรุปผลการศึกษาและข้อเสนอแนะ

1. สรุปผลการศึกษา

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ในการศึกษา 3 ข้อ ผลการศึกษาสามารถตอบวัตถุประสงค์ได้ทั้งหมด ดังนี้

วัตถุประสงค์ข้อที่ 1 เพื่อศึกษาข้อมูลพื้นฐาน สภาพเศรษฐกิจสังคมของเกษตรกรผู้ปลูกข้าวโดยใช้สารเคมีและแบบอินทรีย์ ผลการศึกษาข้อมูลเปรียบเทียบเศรษฐกิจสังคมของเกษตรกรกลุ่มตัวอย่างที่ปลูกข้าวโดยใช้สารเคมีและแบบอินทรีย์ของเกษตรกรกลุ่มตัวอย่างทั้ง 2 พื้นที่ศึกษา พบว่าเกษตรกรกลุ่มตัวอย่างมีข้อมูลด้านเศรษฐกิจสังคมที่สถานภาพสมรสเกือบทั้งหมด (มากกว่าร้อยละ 90) ทั้งนี้มีการศึกษาในระดับประถมศึกษาเป็นส่วนใหญ่ (มากกว่าร้อยละ 86) และมากกว่าร้อยละ 75 ทำนาเป็นอาชีพหลัก ด้านประสบการณ์ในการทำนาพบว่าเกษตรกรกลุ่มตัวอย่างมีประสบการณ์ในการทำนาระหว่าง 21-40 ปี มากกว่าร้อยละ 50 จากข้อมูลดังกล่าวทำให้ทราบว่า เกษตรกรกลุ่มตัวอย่างมีประสบการณ์ในการทำนาในระดับสูง ทั้งนี้เกษตรกรทั้ง 2 กลุ่มตัวอย่างในพื้นที่ศึกษา มากกว่าร้อยละ 60 มีพื้นที่ถือครองที่ดินต่ำกว่า 10 ไร่ โดยเกษตรกรส่วนใหญ่มีพื้นที่ถือครองที่ดินต่ำกว่า 5 ไร่ ถึงร้อยละ 53.00 เมื่อพิจารณาถึงลักษณะการถือครองที่ดิน พบว่ามีความแตกต่างกันของ 2 กลุ่มตัวอย่าง กล่าวคือเกษตรกรกลุ่มตัวอย่างที่ปลูกข้าวโดยใช้สารเคมี มีทั้งที่ดินเป็นของตนเอง ที่ดินเช่า ทำกินและที่ดินได้ทำกินฟรี โดยมีที่ดินเป็นของตนเองมากที่สุด ร้อยละ 70.00 รองลงมาเป็นที่ดินเช่าทำกินร้อยละ 27.73 ส่วนลักษณะการถือครองที่มีสัดส่วนน้อยที่สุดเพียง ร้อยละ 2.27 แต่ในส่วนของเกษตรกรกลุ่มตัวอย่างที่ปลูกข้าวแบบอินทรีย์ มีเพียงที่ดินเป็นของตนเองและที่ดินเช่าทำกินเท่านั้น โดยมีที่ดินเป็นของตนเองมากที่สุดถึงร้อยละ 76.75 และที่ดินเช่าทำกินคิดเป็นร้อยละ 23.25

วัตถุประสงค์ข้อที่ 2 เพื่อวิเคราะห์เปรียบเทียบต้นทุนสุขภาพในการปลูกข้าวโดยใช้สารเคมีและแบบอินทรีย์ จากการศึกษาพบว่าเกษตรกรที่ปลูกข้าวโดยใช้สารเคมี มีอาการป่วยเนื่องจากการใช้สารเคมีจำนวน 8 ราย ทั้งนี้มีเกษตรกรเพียง 1 ราย ที่ปลูกข้าวแบบอินทรีย์แล้วมีอาการป่วย โดยเกษตรกรที่ป่วยจากการ

ใช้สารเคมีในการปลูกข้าว นั้น ครั้งหนึ่งของเกษตรกรมีอาการคันเมื่อใช้สารเคมี โดยมีค่าใช้จ่ายในการรักษาเฉลี่ยที่ 65.67 บาท ใช้เวลาในการรักษาเฉลี่ยที่ 4.25 วัน และในรอบ 1 ปี เกิดอาการเฉลี่ย 2 ครั้ง อาการที่เกิดขึ้นจากการใช้สารเคมีในการปลูกข้าวในอันดับสองคือปวดศีรษะ ใช้เวลาในการรักษาเฉลี่ยที่ 2.5 วัน อีกทั้งมีเกษตรกรที่ป่วยเพราะติดเชื้อรา โดยการติดเชื้อรา มีค่าใช้จ่ายในการรักษาสูงที่สุดถึง 280 บาท และใช้ระยะเวลาในการรักษานานที่สุดคือ 14 วัน และเกษตรกรมีอาการชา 1 ราย แต่ไม่ทำการรักษา อาการหายได้เอง

วัตถุประสงค์ข้อที่ 3 เพื่อวิเคราะห์ต้นทุนและผลตอบแทนของการปลูกข้าวโดยใช้สารเคมีและแบบอินทรีย์ จากการศึกษาพบว่าต้นทุนค่าพันธุ์ ค่าเตรียมดินและค่าปลูกของเกษตรกรผู้ปลูกข้าวโดยใช้สารเคมีและแบบอินทรีย์ มีความแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติและการปลูกข้าวแบบอินทรีย์มีต้นทุนที่ไม่เป็นเงินสดสูงกว่าการปลูกข้าวโดยใช้สารเคมีเล็กน้อย ในขณะที่การปลูกข้าวโดยใช้สารเคมี มีต้นทุนที่เป็นเงินสดและต้นทุนรวมที่สูงกว่าการปลูกข้าวแบบอินทรีย์เกือบ 2 เท่าตัว

ด้านค่าเฉลี่ยต้นทุนรวมทั้งที่เป็นเงินสดและไม่เป็นเงินสดของสารเคมีและแบบอินทรีย์ พบว่าค่าเฉลี่ยของต้นทุนค่าสารเคมีของเกษตรกรที่ปลูกข้าวโดยใช้สารเคมีสูงกว่าต้นทุนค่าสารอินทรีย์ของเกษตรกรที่ปลูกข้าวแบบอินทรีย์ โดยต้นทุนรวมที่เป็นเงินสดของเกษตรกรที่ปลูกข้าวโดยใช้สารเคมีเท่ากับ 3,369.43 บาทต่อไร่ และต้นทุนรวมที่เป็นเงินสดของเกษตรกรที่ปลูกข้าวแบบอินทรีย์ เท่ากับ 1,646.93 บาทต่อไร่ ทั้งนี้อาจอธิบายได้ว่าเกษตรกรที่ปลูกข้าวแบบอินทรีย์มีการผลิตปุ๋ยและสารอินทรีย์ไว้ใช้เองจากวัสดุที่มีอยู่ในธรรมชาติหรือมีอยู่แล้วในครัวเรือน จึงทำให้มีต้นทุนที่ไม่เป็นเงินสดที่สูงกว่าแตกต่างจากเกษตรกรที่ปลูกข้าวโดยใช้สารเคมีที่ไม่สามารถผลิตปุ๋ยและสารเคมีใช้เองได้

เมื่อพิจารณาค่าเฉลี่ยของต้นทุนค่าแรงงานที่ใช้ในการใส่ปุ๋ยและสารเคมี/สารอินทรีย์ของเกษตรกรที่ปลูกข้าวโดยใช้สารเคมี มีมูลค่าทั้งที่เป็นเงินสด ไม่เป็นเงินสด และมูลค่ารวมสูงกว่าเกษตรกรที่ปลูกข้าวแบบอินทรีย์ อีกทั้งเกษตรกรที่ปลูกข้าวโดยใช้สารเคมียังคงมีค่าเฉลี่ยของค่าใช้จ่ายในการให้น้ำที่เป็นเงิน

สดสูงกว่าเกษตรกรที่ปลูกข้าวแบบอินทรีย์ ด้านค่าเฉลี่ยของต้นทุนค่าเก็บเกี่ยวและขนส่งของเกษตรกรที่ปลูกข้าวโดยใช้สารเคมีนั้นสูงกว่า อาจเนื่องมาจากเกษตรกรที่ปลูกข้าวแบบใช้สารเคมีนั้นมีการจ้างแรงงานมากกว่าเกษตรกรที่ปลูกข้าวแบบอินทรีย์

การเปรียบเทียบต้นทุน รายรับ และรายรับเหนือต้นทุน ทั้งที่เป็นเงินสด ไม่เป็นเงินสด และรวมทั้งหมด พบว่าต้นทุนรวมที่เป็นเงินสดของเกษตรกรที่ปลูกข้าวโดยใช้สารเคมีนั้นมีมูลค่าสูงเป็น 2 เท่าของต้นทุนรวมที่เป็นเงินสดของเกษตรกรที่ปลูกข้าวแบบอินทรีย์ ส่วนต้นทุนรวมที่ไม่เป็นเงินสดนั้นเกษตรกรที่ปลูกข้าวแบบอินทรีย์มีมูลค่าสูงกว่าเล็กน้อย และผลรวมของค่าเฉลี่ยของต้นทุนรวมทั้งที่เป็นเงินสดและไม่เป็นเงินสด พบว่าต้นทุนรวมของเกษตรกรที่ปลูกข้าวโดยใช้สารเคมีนั้นสูงกว่าต้นทุนรวมของเกษตรกรที่ปลูกข้าวแบบอินทรีย์ อีกทั้งผลรวมของรายรับที่เป็นเงินสดและไม่เป็นเงินสด พบว่าเกษตรกรที่ปลูกข้าวแบบอินทรีย์มีรายรับรวมมากกว่าเกษตรกรที่ปลูกข้าวโดยใช้สารเคมี และมากกว่าอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ อีกทั้งเกษตรกรที่ปลูกข้าวแบบอินทรีย์มีค่าเฉลี่ยของรายรับรวมเหนือต้นทุนทั้งที่เป็นเงินสด ไม่เป็นเงินสด และรายรับรวมเหนือต้นทุนทั้งหมดสูงกว่าเกษตรกรที่ปลูกข้าวโดยใช้สารเคมี

ทั้งนี้เมื่อวิเคราะห์รายรับและรายรับเหนือต้นทุนของครัวเรือน เพื่อแสดงให้เห็นถึงความแตกต่างระหว่างเกษตรกรทั้งสองกลุ่ม ผลการวิเคราะห์พบว่าเกษตรกรที่ปลูกข้าวโดยใช้สารเคมีมีรายรับรวมที่เป็นเงินสดและรายรับรวมทั้งหมดมากกว่าเกษตรกรที่ปลูกข้าวแบบอินทรีย์อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ส่วนรายรับรวมที่ไม่เป็นเงินสดนั้นไม่แตกต่างกันและการวิเคราะห์รายรับและรายรับเหนือต้นทุนของครัวเรือนเพื่อแสดงให้เห็นถึงความแตกต่างระหว่างเกษตรกรทั้งสองกลุ่ม ผลการวิเคราะห์พบว่าเกษตรกรที่ปลูกข้าวโดยใช้สารเคมีมีรายรับรวมที่เป็นเงินสดและรายรับรวมทั้งหมดมากกว่าเกษตรกรที่ปลูกข้าวแบบอินทรีย์อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ส่วนรายรับรวมที่ไม่เป็นเงินสดนั้นไม่แตกต่างกัน โดยพบว่ารายรับรวมเหนือต้นทุนที่เป็นเงินสดของเกษตรกรที่ปลูกข้าวแบบอินทรีย์เท่ากับ 2,861.10 บาทต่อไร่ และแบบใช้สารเคมี

มีมูลค่าเท่ากับ 1,390.46 บาทต่อไร่ ส่วนรายรับรวมเหนือต้นทุนที่ไม่เป็นเงินสดมีมากกว่า 3 เท่า กล่าวคือ รายรับรวมเหนือต้นทุนที่ไม่เป็นเงินสดของการปลูกแบบอินทรีย์เท่ากับ 1,650.60 บาทต่อไร่ และรายรับรวมเหนือต้นทุนที่ไม่เป็นเงินสดของการปลูกโดยใช้สารเคมีเท่ากับ 502.80 บาทต่อไร่ ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ Songmuang et al. (2008) และ Ketpirun (2013) ที่ว่าการปลูกข้าวแบบอินทรีย์ให้ผลตอบแทนสูงกว่าแบบเคมี

2. ข้อเสนอแนะ

2.1 เกษตรกรที่ปลูกข้าวโดยใช้สารเคมีป่วยจากการใช้สารเคมีมากกว่าเกษตรกรที่ปลูกข้าวแบบอินทรีย์ ด้วยเกษตรกรที่ปลูกข้าวด้วยสารอินทรีย์ไม่ต้องสัมผัสกับสารเคมี มีความปลอดภัยมากกว่า ถึงแม้เกษตรกรที่ป่วยจะไม่ต้องหยุดทำงานจากอาการดังกล่าว (รายได้ไม่ลดลง) แต่ทำให้เกิดการไม่สบายตัวและไม่สบายใจ ซึ่งอาจส่งผลกระทบต่อประสิทธิภาพในการทำงานและสภาพจิตใจอีกด้วย ดังนั้นการส่งเสริมให้เกษตรกรปลูกข้าวแบบอินทรีย์ ไม่เพียงดีต่อตัวเกษตรกรและสิ่งแวดล้อมแล้วยังส่งผลดีต่อการลดการใช้งบประมาณในการดูแลสุขภาพของรัฐบาลด้วย เมื่อเกษตรกรป่วยจะเข้ารับการรักษาโดยใช้สิทธิบัตรทองเป็นส่วนใหญ่

2.2 จากการวิเคราะห์รายรับของเกษตรกรทั้ง 2 กลุ่ม พบว่าแม้รายรับรวมเป็นเงินสดและรายรับรวมทั้งหมดของเกษตรกรที่ปลูกข้าวโดยใช้สารเคมีจะมากกว่าเกษตรกรที่ปลูกข้าวแบบอินทรีย์อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ แต่หากมองในมุมมองด้านสุขภาพนั้น เกษตรกรที่ปลูกข้าวแบบอินทรีย์ มีโอกาสที่จะป่วยจากสารเคมีน้อยกว่า เป็นการลดต้นทุนค่าดูแลสุขภาพไปในเวลาเดียวกันกับการดูแลสุขภาพสิ่งแวดล้อม ดังนั้นการส่งเสริมให้เกษตรกรเปลี่ยนพฤติกรรมมาใช้สารอินทรีย์ในการปลูกข้าวมากยิ่งขึ้นย่อมเป็นผลดีต่อทุกภาคส่วน ด้วยเกษตรกรสุขภาพดีผู้บริโภคได้กินอาหารปลอดภัย สิ่งแวดล้อมดีขึ้น อีกทั้งลดภาระภาครัฐในการดูแลรักษาหากมีผู้ป่วยจากการใช้สารเคมี

2.3 ด้วยรัฐบาลมีนโยบายส่งเสริมให้มีการทำการเกษตรแบบอินทรีย์เพิ่มขึ้น ลดพื้นที่เกษตรเคมีลง การให้ความรู้แก่เกษตรกรเพื่อให้ตระหนักถึงปัญหาสุขภาพที่อาจเกิดจากการใช้สารเคมีเป็นช่องทางหนึ่งในการกระตุ้นให้เกษตรกรหันมาเพิ่มพื้นที่

เกษตรกรอินทรีย์มากขึ้น อีกทั้งการสนับสนุนด้านการตลาดเป็นอีก
หนึ่งประเด็นที่ภาครัฐควรให้ความสำคัญ

2.4 การส่งเสริมการรวมกลุ่มของเกษตรกรที่ปลูกข้าวแบบ
อินทรีย์เพื่อช่วยกันดูแลผลผลิตของเกษตรกรเอง เป็นทางหนึ่ง
ที่ช่วยเรื่องความสามัคคีในชุมชนด้วย อีกทั้งพื้นที่ศึกษาทั้ง 2 พื้นที่
นั้นติดกัน การส่งเสริมการปลูกข้าวแบบอินทรีย์เป็นการช่วยลด
ปัญหาเรื่องศัตรูข้าว ที่อาจย้ายมาจากการปลูกข้าวโดยใช้
สารเคมี อีกทั้งเป็นการสร้างเครือข่ายในพื้นที่ได้อีกช่องทางหนึ่ง
ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ Nunthasen and Nunthasen
(2019) ที่ระบุว่าหนึ่งในกระบวนการส่งเสริมให้เกษตรกรทำ
การเกษตรแบบอินทรีย์เพิ่มขึ้นคือการสร้างเครือข่ายระหว่าง
เกษตรกรที่ทำการเกษตรแบบปกติกับกลุ่มที่ทำการเกษตรแบบ
อินทรีย์

กิตติกรรมประกาศ

ผู้วิจัยขอขอบคุณ สำนักวิจัยและส่งเสริมวิชาการการเกษตร มหาวิทยาลัย
แม่โจ้ ที่สนับสนุนงบประมาณในการทำวิจัยครั้งนี้

References

Asherfelter, O. (2006) *Measuring the value of statistical life: Problem
and prospects*, Available: <http://ideas.repec.org/p/pri/indrel/884.html>
[8 August 2016]

Bootsabagorn, A. (2004) *An assessment of economic cost of health
effects due to agrochemical uses among the vegetable growers in
Mueang Kaeo Sub district, Mae Rim district, Chiang Mai province (การ
ประเมินต้นทุนทางเศรษฐศาสตร์ของผลกระทบทางด้านสุขภาพเนื่องจาก
การใช้สารเคมีทางการเกษตรของเกษตรกรผู้ปลูกผักตำบลเหมืองแก้ว อำเภอ
แม่ริม จังหวัดเชียงใหม่)*, Master's thesis of Economics, Chiang Mai
University, Chiang Mai. (in Thai)

Dixon, J. A., et al. (1994) *Economic analysis of environmental impacts*,
London: Earthscan Publications.

Karimzadegan, H., et al. (2007) Economic valuation of premature mortality
and morbidity, *International Journal of Environmental Resource*, vol. 1,
no. 2, pp. 128-135.

Ketpirun, O. (2013) Comparison of economic costs and returns structure
of chemical and organic rice cultivation: A case study in Nong Sano sub-
district, Sam Ngam district, Phichit province (การเปรียบเทียบโครงสร้าง
ต้นทุนและผลตอบแทนทางเศรษฐกิจของการปลูกข้าวแบบเกษตรเคมีและ
เกษตรกรอินทรีย์: กรณีศึกษา ตำบลหนองโสน อำเภอสามง่าม จังหวัดพิจิตร),
Khon Kaen Agricultural Journal, vol. 41, no. 2, pp. 171-180. (in Thai)

Ladenburg, J., et al. (2005) *Economic valuation of the visual externality
or off-shore wind farms*, Copenhagen: Fødevareøkonomisk Institut.

Lawan, O. (2012) *An analysis of health cost from chemical pesticide
use of cabbage growers: a case study of Moo Ban Pui, Pang Hin Fon
sub-district, Mae Jam district, Chiang Mai province (การวิเคราะห์ต้นทุน
สุขภาพจากการใช้สารเคมีป้องกันศัตรูพืชของเกษตรกรผู้ปลูกกะหล่ำ:
กรณีศึกษาหมู่บ้านพุย ตำบลปางหินฝน อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่)*,
Master's thesis of Economics, Kasetsart University. (in Thai)

Moolasart, I. (2004) *Comparative study on cost and return of Khao Dok
Mali 105 paddy general rice and organic rice cultivation in Changwat
Surin, 2002/2003 crop year (การเปรียบเทียบต้นทุนและผลตอบแทนจาก
การผลิตข้าวขาวดอกมะลิ 105 โดยวิธีการผลิตข้าวทั่วไปและแบบข้าวอินทรีย์
ในจังหวัดสุรินทร์ ปีการเพาะปลูก 2545/2546)*, Master's thesis of Agricultural
Economics, Kasetsart University, Bangkok. (in Thai)

Neamsri, M., & Chanchareanchai, K. (2012) A value of statistical life due
to chemical substance application: A case study of Pomelo Farmers in
Phichit province (การประเมินมูลค่าชีวิตเชิงสถิติจากการใช้สารเคมีทางการ
เกษตรของเกษตรกรผู้ปลูกส้มโอ: กรณีศึกษาจังหวัดพิจิตร), *Journal of Business,
Economics and Communication*, vol. 7, no. 1, pp. 51-65. (in Thai)

Niyamas, T. (2005) *Cost and returns of organic rice cultivation for members
of the farmers crop in Ban Donjeang, Tambon Sobperng Amphor Mae
Taeng, Changwat Chiang Mai (ต้นทุนและผลตอบแทนการปลูกข้าวอินทรีย์
ของสมาชิกกลุ่มเกษตรกรหมู่บ้านดอนเจียง ตำบลสบเป็ง อำเภอแม่แตง จังหวัด
เชียงใหม่)*, Master's thesis of Administration, Chiang Mai University, Chiang
Mai. (in Thai)

Nunthasen, K., & Nunthasen, W. (2018) Value of a statistical life of
agrochemicals use paddy farmers, *Advanced Science Letters*, vol. 24,
no. 4, pp. 2320-2323.

Nunthasen, K., & Nunthasen, W. (2019) 'Organic farming policy effects in Northern of Thailand: Spatial lag analysis', in H. Unger, S. Sodsee & P. Meesad (eds.), *Recent advances in information and communication technology 2018: Proceedings of the 14th International Conference on Computing and Information Technology (IC2IT 2018)*, pp. 297-305, Cham, Switzerland: Springer.

Punjantr, K. (2009) *Organic rice production of farmer school's peasants, Nongjang village, Rairot sub district, Don Chedi district, Suphan Buri province* (การผลิตข้าวอินทรีย์ของนักเรียนโรงเรียนชาวนาบ้านหนองแจ่ง ตำบลไร่รอด อำเภอดอนเจดีย์ จังหวัดสุพรรณบุรี), Master's thesis of Sustainable Land Use and Natural Resource Management, Kasetsart University, Bangkok. (in Thai)

Songmuang, J., et al. (2008) *Comparison of cost and return organic rice and chemical rice planting in Lum luk ka branch, Pathumthani province* (การเปรียบเทียบต้นทุนผลตอบแทนและเปรียบเทียบจุดคุ้มทุนในการผลิตข้าวอินทรีย์และการผลิตข้าวใช้สารเคมีของเกษตรกรในอำเภอลำลูกกา จังหวัดปทุมธานี), Rajamangala University of Technology Thanyaburi, Pathum Thani. (in Thai)

Suwannakit, C., & Prempreee, K. (2016) The Comparison of costs and returns between organic rice farming and chemical rice farming (การเปรียบเทียบต้นทุนและผลตอบแทนระหว่างการปลูกข้าวเกษตรอินทรีย์และเกษตรเคมี), *Veridian E-journal*, vol. 9, no. 2, pp. 519-526. (in Thai)

Tokrachang, S. (2006) *Economic analysis of organic rice in Amphoe Doem Bang Nang Buat Changwat Suphan Buri crop year 2001/2002* (การวิเคราะห์ทางเศรษฐกิจของข้าวอินทรีย์ ในอำเภอบางนางบัวข จังหวัดสุพรรณบุรี ปีการเพาะปลูก 2544/2545), Master's thesis of Agricultural Economics, Kasetsart University, Bangkok. (in Thai)

Wilson, C. (2005) Exposure to pesticides, ill-health and averting behaviour: Costs and determining the relationships, *International Journal of Social Economics*, vol. 32, no. 12, pp. 1020-1034.

Research Article

รูปแบบองค์การเพื่อการจัดการการอำนวยความสะดวกทางการค้าและการขนส่งข้ามแดนและผ่านแดน
จักรกฤษณ์ ดวงพิศตรา

Organization Form for Managing the Facilitation of Cross Border and Transit of Trade and Transport

Chackrit Duangphastra

Chulalongkorn Business School, Chulalongkorn University, Bangkok Thailand, email: chackrit@cbs.chula.ac.th

Received: December 23, 2019

Revised: January 28, 2020

Accepted: February 5, 2020

Published: June 29, 2020

บทคัดย่อ

การศึกษารูปแบบองค์การเพื่อการจัดการการอำนวยความสะดวกทางการค้าและการขนส่งข้ามแดนและผ่านแดน ใช้การวิจัยเชิงคุณภาพ การศึกษาทำการทบทวนวิธีปฏิบัติที่ดีของนานาประเทศ สัมภาษณ์ผู้แทนในระดับบริหารและระดับปฏิบัติการด้านการอำนวยความสะดวกทางการค้าและการขนส่งข้ามแดนและผ่านแดน การจัดประชุมระดมความคิดเห็นในกรุงเทพฯ และจังหวัดชายแดนที่สำคัญเพื่อรับฟังข้อเสนอรูปแบบองค์การที่เหมาะสม ที่สามารถบูรณาการการอำนวยความสะดวกทางการค้าและการขนส่งข้ามแดนและผ่านแดนเข้าด้วยกันอย่างมีระบบและมีประสิทธิภาพ การศึกษาเสนอให้รัฐบาลไทยจัดตั้งคณะกรรมการการอำนวยความสะดวกทางการค้าและการขนส่งระหว่างประเทศ ซึ่งประกอบด้วยผู้แทนหน่วยงานที่มีอำนาจหน้าที่ด้านการค้าและการขนส่งภาคเอกชน และมีนายกรัฐมนตรีเป็นประธาน คณะกรรมการการอำนวยความสะดวกทางการค้าและการขนส่งระหว่างประเทศ ควรจัดตั้งเป็นองค์การถาวรที่มีบุคลากรประจำซึ่งมีความเข้าใจกฎระเบียบการค้าและการขนส่ง เพื่อจัดเตรียมข้อมูลที่จำเป็นต่อการตัดสินใจและสามารถประสานงานกับหน่วยงานภายในและต่างประเทศ เพื่อขับเคลื่อนการอำนวยความสะดวกทางการค้าและการขนส่งได้อย่างมีประสิทธิภาพ

คำสำคัญ: รูปแบบองค์การ, การอำนวยความสะดวกทางการค้า, การอำนวยความสะดวกทางการขนส่ง, การขนส่งข้ามแดน, การขนส่งผ่านแดน

Abstract

The study of the organization form for managing the facilitation of cross border and transit of trade and transport was conducted by qualitative research method. The study reviewed best practices of various countries, explored policy documents, interviewed representatives in administrative and operational levels involved in cross border and transit trade and transport facilitation, and arranged workshops in Bangkok and major border provinces to get feedback on the proposed organization form that can systematically and efficiently integrate the facilitation of cross border and transit of trade and transport together. The study suggested that Thai government should establish the international trade and

transport facilitation committee comprising representatives from trade and transport authorities, private sector, and chaired by prime minister. The international trade and transport facilitation committee shall be formed as the permanent organization running by permanent staffs who have sound understandings of trade and transport regulations to prepare information required to make policy decisions and able to coordinate with relevant domestic and foreign organizations to efficiently drive the facilitation of trade and transport.

Keywords: Organization forms, Trade facilitation, Transport facilitation, Cross border transport, Transit transport

บทนำ

ประเทศไทยในฐานะภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยเฉพาะประเทศไทยให้ความสำคัญต่อการรวมกลุ่มเป็นประชาคมเศรษฐกิจอาเซียนเพื่อสนับสนุนการเคลื่อนย้ายสินค้า บริการ และการลงทุนภายในภูมิภาคอย่างเสรี ในส่วนของประเทศไทยได้เร่งดำเนินการตามข้อผูกพันการเปิดตลาดการค้า ตลอดจนปรับปรุงระเบียบและพัฒนาเส้นทางทางขนส่งในอาเซียน และอนุภูมิภาค อาทิกอนภูมิภาคแม่น้ำโขง (Greater Mekong Sub Region) และเขตเศรษฐกิจสามฝ่ายอินโดนีเซีย-มาเลเซีย-ไทย (Indonesia-Malaysia-Thailand Growth Triangle) เพื่อส่งเสริมศักยภาพให้ประเทศไทยเป็นศูนย์กลางโลจิสติกส์และยกระดับความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจการค้ากับประเทศเพื่อนบ้าน

ประเทศสมาชิกของอาเซียนให้การรับรองการดำเนินการตามแผนแม่บทการเชื่อมโยงอาเซียนที่แบ่งเป็น 3 ส่วนหลัก (ASEAN Secretariat, 2016) ได้แก่ (1) การเชื่อมโยงด้านโครงสร้างพื้นฐาน ประกอบด้วย การปรับปรุงคุณภาพโครงสร้างพื้นฐานโลจิสติกส์ เช่น ถนน ด่านพรมแดน ด่านศุลกากร (2) การเชื่อมโยงด้านสถาบันและกฎระเบียบ ประกอบด้วย การแก้ไขอุปสรรคการค้า อุปสรรคการเดินทางขนส่งระหว่างประเทศ มาตรการที่มีใช้ภาษี การเปิดตลาดการลงทุนและบริการ โดยเฉพาะมีส่วนที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาการขนส่งระหว่างประเทศ ได้แก่ การผลักดันให้สมาชิกอาเซียนออกกฎระเบียบเพื่อรองรับการใช้นับดับของกรอบความตกลงที่สมาชิกเคยให้สัตยาบันแล้ว เช่น กรอบความตกลงอาเซียนว่าด้วยการอำนวยความสะดวกการเคลื่อนย้ายสินค้าข้ามแดน (ASEAN Framework Agreement on the Facilitation of Goods in Transit) กรอบความตกลงอาเซียนว่าด้วยการอำนวยความสะดวกการขนส่งข้ามแดน (ASEAN Framework Agreement on the Facilitation of Inter State Transport) กรอบความตกลงอาเซียนว่าด้วยการขนส่งต่อเนื่องหลายรูปแบบ

(ASEAN Framework Agreement on Multimodal Transport) เพื่อลดต้นทุนและระยะเวลาเคลื่อนย้ายสินค้าระหว่างประเทศ และ (3) การเชื่อมโยงด้านบุคคลโดยสนับสนุนให้ภาครัฐ เอกชน และประชาชนเพิ่มความสัมพันธ์ทางสังคมและวัฒนธรรม รวมถึงการพิจารณาผ่อนปรนข้อกำหนดการเข้าเมืองเพื่อให้คนชาติอาเซียนเดินทางไปมาระหว่างกันได้สะดวกขึ้น

อย่างไรก็ตามตลอดเวลาที่ผ่านมามีอาเซียนและประเทศไทยยังขาดการกำหนดรูปแบบองค์การเพื่อจัดการการอำนวยความสะดวกทางการค้าและการอำนวยความสะดวกขนส่งสินค้าข้ามแดนและผ่านแดนระหว่างกัน (ERIA Study Team, 2010; Sanchita, 2017) โดยเฉพาะการเมืองการค้าที่ประกอบด้วยหน่วยงานภาครัฐและเอกชนส่วนกลางและท้องถิ่น รวมถึงองค์การที่ต้องรับผิดชอบประสานงานกับต่างประเทศ โดยเฉพาะประเทศเพื่อนบ้านในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการอำนวยความสะดวกทางการค้า การอนุญาตให้รถบรรทุก และการอนุญาตให้สินค้าข้ามแดนและผ่านแดนระหว่างกัน ทำให้จำเป็นต้องศึกษารูปแบบองค์การเพื่อจัดการการอำนวยความสะดวกทางการค้าและการขนส่งข้ามแดนและผ่านแดนที่เหมาะสมและเป็นที่ยอมรับในระดับชาติและนานาชาติ รวมถึงเป็นกลไกช่วยบูรณาการการอำนวยความสะดวกการขนส่งข้ามแดน และผ่านแดนให้เป็นไปอย่างมีระบบและมีประสิทธิภาพ

วัตถุประสงค์

1. ศึกษาารูปแบบองค์การการอำนวยความสะดวกทางการค้าและการขนส่งของนานาประเทศ โอกาสและอุปสรรคของไทยในการมีรูปแบบองค์การที่เหมาะสมและได้รับการยอมรับของภาคส่วนในประเทศไทยและประเทศเพื่อนบ้านที่มีพรมแดนติดกับประเทศไทย

2. เสนอรูปแบบองค์การที่เหมาะสมเพื่อเป็นหน่วยงานบูรณาการ การอำนวยความสะดวกทางการค้าและการขนส่งข้ามแดนและ ผ่านแดนให้เป็นไปอย่างมีระบบและมีประสิทธิภาพ

ระเบียบวิธีวิจัย

การศึกษาวิจัยเป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ แบ่งการดำเนินการวิจัย และเก็บข้อมูลเป็น 3 วิธี ได้แก่

1. การวิจัยจากเอกสาร ผู้วิจัยสำรวจเอกสารนโยบาย บทความวิจัย เว็บไซต์ ฎกระทรวง และเอกสารของหน่วยงาน ภาครัฐของไทยและหน่วยงานต่างประเทศ เช่น หน่วยงาน ศุลกากร หน่วยงานอำนวยความสะดวกทางการค้า หน่วยงานจัด ระเบียบการค้า หน่วยงานออกใบอนุญาตการนำเข้าและส่งออก สินค้า หน่วยงานจัดระเบียบการขนส่ง หน่วยงานจัดระเบียบ การข้ามแดนและผ่านแดนของคน รวมถึงกรอบความตกลง การค้าและการขนส่งระหว่างประเทศที่ประเทศไทยเป็นภาคี ได้แก่ องค์การการค้าโลก องค์การศุลกากรโลก องค์การการบิน พลเรือนระหว่างประเทศ องค์การทางทะเลระหว่างประเทศ สำนักเลขาธิการอาเซียนและอนุภูมิภาคกลุ่มแม่น้ำโขง

2. การวิจัยภาคสนาม ผู้วิจัยสัมภาษณ์เชิงลึกผู้แทนภาครัฐ และเอกชนที่เป็นผู้ส่งออก ผู้นำเข้า ผู้ประกอบการขนส่ง ผู้รับ จัดการขนส่งระหว่างประเทศ ตัวแทนออกของรับอนุญาต ซึ่งทำงานในระดับบริหารและระดับปฏิบัติงานอำนวยความสะดวก ทางการค้าและการขนส่งข้ามแดนและผ่านแดนใน กรุงเทพฯ และจังหวัดสำคัญของไทยที่มีพรมแดนติดประเทศ เพื่อนบ้าน ได้แก่ จังหวัดเชียงราย (พรมแดนติดกับเมียนมาและ สปป.ลาว) จังหวัดตาก (พรมแดนติดกับเมียนมา) จังหวัด สระแก้ว (พรมแดนติดกับกัมพูชา) จังหวัดสงขลา (พรมแดนติด กับมาเลเซีย) และประชุมร่วมกับผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย เพื่อ วิเคราะห์โอกาสและอุปสรรค และเสนอรูปแบบองค์การที่ เหมาะสมในการอำนวยความสะดวกทางการค้าและการขนส่ง ข้ามแดนและผ่านแดน

3. การจัดการประชุมระดมความคิดเห็นผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย เกี่ยวกับการอำนวยความสะดวกทางการค้าและการขนส่ง ณ กรุงเทพฯ จังหวัดเชียงราย จังหวัดตาก จังหวัดสระแก้ว จังหวัดสงขลา มีผู้เข้าร่วมครั้งละ 30 คน รวมทั้งหมด 150 คน โดยมีผู้แทนจากภาครัฐ ได้แก่ กระทรวงการคลัง กระทรวง

พาณิชย์ กระทรวงคมนาคม กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ กระทรวงอุตสาหกรรม กระทรวงมหาดไทย สำนักงานตรวจคน เข้าเมือง สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ และผู้แทนภาคเอกชนที่เป็นผู้แทนสมาคมการค้าและกิจการ ที่เกี่ยวกับการนำเข้า การส่งออก การขนส่งสินค้าระหว่าง ประเทศ ตัวแทนรับจัดการขนส่ง ตัวแทนออกของรับอนุญาต เพื่อประเมินโอกาส อุปสรรค รับฟังวิธีปฏิบัติที่ดีของนานา ประเทศ เพื่อแลกเปลี่ยนความรู้ ข้อคิดเห็น และเสนอรูปแบบ องค์การที่เหมาะสมเพื่อบูรณาการการอำนวยความสะดวกทาง การค้าและการขนส่งข้ามแดนและผ่านแดนให้เป็นไปอย่าง มีระบบและมีประสิทธิภาพ

จากนั้น ผู้วิจัยนำข้อมูลที่ได้จากการวิจัยจากเอกสาร การวิจัย ภาคสนาม และการประชุมระดมความคิดเห็นมาทบทวนหลายครั้ง เพื่อให้เกิดความเข้าใจภาพรวมข้อมูลที่ได้รับ ความเที่ยงตรงของ ข้อมูลที่ได้รับ พิจารณาประเด็นสำคัญ และนำข้อสรุปข้อมูลที่ คล้ายกันและมีข้อเท็จจริงยืนยันได้มาเรียบเรียงให้ข้อมูลสามารถ ใช้ประโยชน์ได้

ผลการศึกษา

จากการทบทวนกรอบความตกลงระหว่างประเทศที่ประเทศไทย เป็นภาคีในกรอบองค์การสหประชาชาติ องค์การการค้าโลก และ กรอบอนุภูมิภาคกลุ่มแม่น้ำโขง (Asian Development Bank, 2011; Global Facilitation Partnership for Transportation and Trade, 2005; Organization for Security and Cooperation in Europe and United Nations Economic Commission for Europe, 2012; United Nations Conference on Trade and Development, 2014; United Nations Conference on Trade and Development, 2017; United Nations Economic Commission for Europe, 2015) พบว่า บทบัญญัติเกี่ยวกับการ อำนวยความสะดวกทางการค้าและการขนส่งครอบคลุม 28 ประเด็น ประกอบด้วย (1) การกำหนดระเบียบพิธีการ ศุลกากรการนำเข้า ส่งออก ผ่านแดน และถ่ายลำ (2) การจัดการ ความเสี่ยง การตรวจปล่อยสินค้า (3) การตรวจสอบภายหลัง ผ่านพิธีการศุลกากร (4) การอำนวยความสะดวกสำหรับ ผู้ประกอบการเฉพาะรายที่ได้รับอนุมัติ (5) การชำระภาษีและ

ค่าธรรมเนียมทางอิเล็กทรอนิกส์ (6) การขออนุญาตนำเข้าและส่งออกสำหรับสินค้าต้องกักตุน/สินค้าควบคุม (7) การจัดให้มีระบบรับเอกสารล่วงหน้าเพื่อตรวจปล่อยสินค้า (8) การจัดตั้งจุดตอบข้อซักถามด้านการค้าและการขนส่งระหว่างประเทศ (9) การจัดตั้งจุดบริการเบ็ดเสร็จ (Single Window) เพื่อยื่นเอกสารการค้าและการขนส่งระหว่างประเทศ (10) การให้สิทธิประกอบการขนส่งสินค้าผ่านแดนและข้ามแดน (11) การกำหนดเส้นทางอนุมัติให้ขนส่งข้ามแดนและผ่านแดน (12) การจัดให้มีจุดพักรถตามรายเส้นทางขนส่งระหว่างประเทศ (13) การยอมรับหนังสือตรวจสภาพรถที่ขนส่งระหว่างประเทศ (14) การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานด้านพรมแดน (15) การประกันภัยความรับผิดชอบการขนส่ง (16) การพัฒนาระบบการขนส่งทางถนนเพื่อเชื่อมต่อด้านพรมแดนหรือด้านการค้าระหว่างประเทศ (17) การจัดทำระบบศุลกากรผ่านแดนระหว่างประเทศ (18) การกำหนดมาตรการสุขอนามัยและสุขอนามัยพืชเพื่อป้องกันโรคติดต่อที่มากับสินค้าที่ขนส่ง (19) การกำหนดมาตรการพิเศษสำหรับสินค้าอันตรายที่ขนส่ง (20) การตรวจสอบหนังสือเดินทาง (21) การตรวจสอบใบอนุญาตทำงานของผู้ที่เดินทางข้ามแดน (22) การจัดทำระบบตรวจสินค้าและคนร่วมกันระหว่างประเทศให้สามารถทำได้ในคราวเดียวกัน (Single Stop Inspection; SSI) (23) การประสานชั่วโมงการทำงานร่วมกันระหว่างประเทศที่มีพรมแดนติดกัน (24) การแลกเปลี่ยนข้อมูลล่วงหน้า (25) การพัฒนาเทคโนโลยีติดตามยานพาหนะและสินค้า (26) การเตรียมรับมือกรณีเกิดไฟลุก หรือระเบิดจากการขนส่ง (27) การจัดเตรียมสิ่งอำนวยความสะดวกการข้ามแดนแก่รถ สินค้า ผู้โดยสาร และพื้นที่ควบคุมร่วม (Common Control Area) และ (28) ความสอดคล้องกับวิธีปฏิบัติในการอำนวยความสะดวกด้านการค้าและการขนส่งของประเทศที่มีพรมแดนติดกัน

นานาชาติมีความหลากหลายในการกำหนดหน่วยงานเจ้าภาพขับเคลื่อนการอำนวยความสะดวกทางการค้าและการขนส่งระหว่างประเทศ ผลการศึกษาของ International Trade Center (2015) และ United Nations Conference on Trade and Development (2016) พบว่าหน่วยงานเจ้าภาพขับเคลื่อนมักเป็นหน่วยงานด้านเศรษฐกิจ ได้แก่ กระทรวงการคลัง

(กรมศุลกากร) กระทรวงคมนาคม กระทรวงพาณิชย์ (บางประเทศใช้กระทรวงการค้าและอุตสาหกรรม) กระทรวงการพัฒนาเศรษฐกิจ อย่างไรก็ตามกรณีที่ไม่สามารถหาเจ้าภาพที่เหมาะสมได้ มีบางประเทศกำหนดให้สำนักนายกรัฐมนตรีเป็นหน่วยงานขับเคลื่อนการอำนวยความสะดวกทางการค้าและการขนส่งข้ามแดนและผ่านแดน เนื่องจากมีลักษณะภาระงานที่ครอบคลุมประเด็นต่าง ๆ ที่ไม่ได้อยู่ภายใต้การดำเนินงานของกระทรวงใดกระทรวงหนึ่ง

จากการวิเคราะห์รูปแบบองค์การด้านการอำนวยความสะดวกทางการค้าและการขนส่งข้ามแดนและผ่านแดนของประเทศไทยสามารถแบ่งเป็น 2 กลุ่มใหญ่ ได้แก่

1. องค์การที่เป็นหน่วยงานบูรณาการเพื่อกำหนดนโยบายการอำนวยความสะดวกทางการค้าและการขนส่งระหว่างประเทศ (Policy Body) แบ่งเป็น 2 ระดับ ได้แก่ (1) องค์การที่เป็นการทำงานร่วมกันของหน่วยงานภายในประเทศเพื่อกำหนดนโยบายการอำนวยความสะดวกทางการค้าและการขนส่งระหว่างประเทศ ซึ่งเป็นการจัดตั้งคณะกรรมการ/คณะอนุกรรมการ ซึ่งประกอบด้วยผู้แทนภาครัฐและเอกชนที่อาจแต่งตั้งขึ้นเป็นคณะกรรมการ/คณะอนุกรมชั่วคราว หรืออาจจัดตั้งเป็นคณะกรรมการ/คณะอนุกรรมการถาวร ตัวอย่างเช่น คณะกรรมการการค้าต่างประเทศ (กคต.) ที่จัดตั้งขึ้นตามกฎหมายการส่งออกไปนอกและการนำเข้ามาในราชอาณาจักรซึ่งสินค้า คณะกรรมการพัฒนาระบบการบริหารจัดการขนส่งสินค้าและบริการของประเทศ (กบส.) ที่จัดตั้งขึ้นตามคำสั่งคณะรักษาความสงบแห่งชาติที่ 91/2557 และคำสั่งสำนักนายกรัฐมนตรีที่ 85/2557 เพื่อให้การพัฒนาการบริหารจัดการขนส่งสินค้าและบริการของประเทศไทยเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ คณะกรรมการอำนวยความสะดวกการขนส่งแห่งชาติ (National Transport Facilitation Committee; NTFC) จัดตั้งขึ้นตามมติคณะรัฐมนตรีวันที่ 27 กันยายน พ.ศ. 2554 เพื่อทำหน้าที่เป็นกลไกในการประสานการดำเนินงานต่าง ๆ ให้เป็นไปตามความตกลงการขนส่งข้ามพรมแดนในอนุภูมิภาค ลุ่มแม่น้ำโขง และคณะกรรมการประสานการขนส่งผ่านแดนแห่งชาติ (National Transit Transport Coordinating Committee) จัดตั้งขึ้นตามมติคณะรัฐมนตรีวันที่ 27 กันยายน พ.ศ. 2554

เพื่อทำหน้าที่หน้าที่ประสาน ติดตาม ประมวลผล จัดทำข้อมูล เสนอต่อรัฐบาลเพื่อปรับปรุงแก้ไขกฎหมาย กฎระเบียบ และ ข้อบังคับต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งดำเนินการเพื่อให้สามารถ ปฏิบัติตามข้อตกลงการขนส่งระหว่างประเทศที่ประเทศได้ทำ กับรัฐบาลต่างประเทศ และพิจารณากำหนดท่าที่ฝ่ายไทย สำหรับการประชุมคณะกรรมการประสานการขนส่งผ่านแดน ภูมิภาค และ (2) องค์การที่เป็นการทำงานร่วมกันของผู้แทน หน่วยงานของหลายประเทศเพื่อเจรจาและกำหนดนโยบายการ อำนาจความสะดวกทางการค้าและการขนส่งระหว่างประเทศ (Negotiating Body) เช่น การจัดตั้งคณะกรรมการร่วมด้าน การค้าและการขนส่งระหว่างประเทศเพื่อนบ้านที่มีพรมแดน ติดกัน การแต่งตั้งผู้แทนเข้าร่วมประชุมในคณะกรรมการ/ คณะอนุกรรมการขององค์การระหว่างประเทศ เช่น องค์การ การค้าโลก องค์การศุลกากรโลก องค์การการบินพลเรือน ระหว่างประเทศ องค์การทางทะเลระหว่างประเทศ และ กลุ่มความร่วมมืออนุภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขง เพื่อกำหนดนโยบาย และแผนงานการอำนวยความสะดวกทางการค้าและการขนส่ง

2. องค์การที่เป็นหน่วยงานบูรณาการเพื่อปฏิบัติงาน ให้บริการอำนวยความสะดวกทางการค้าและการขนส่ง (Service Body) แบ่งเป็น 2 ระดับ ได้แก่ (1) องค์การที่เป็นการทำงานร่วมกันของหน่วยงานภายในประเทศเพื่อปฏิบัติงาน ให้บริการอำนวยความสะดวกทางการค้าและการขนส่ง เช่น การจัดตั้งศูนย์บริการเบ็ดเสร็จ (One Stop Service) เพื่อบริการ ตรวจสอบสินค้าและใบอนุญาต ณ ด่านพรมแดน การจัดตั้ง ศูนย์บริการเบ็ดเสร็จเพื่อให้บริการออกใบอนุญาตด้านการค้า การขนส่ง การลงทุนที่อยู่ภายใต้เขตพัฒนาเศรษฐกิจพิเศษ ชายแดน การจัดตั้งศูนย์บริการเบ็ดเสร็จด้านการลงทุน และ การจัดตั้งศูนย์บริการร่วมภายในของแต่ละกระทรวง เป็นต้น และ (2) องค์การที่เป็นการทำงานร่วมกันของผู้แทนหน่วยงาน ของหลายประเทศเพื่อปฏิบัติงานให้บริการอำนวยความสะดวก ทางการค้าและการขนส่ง เช่น การจัดตั้งพื้นที่ควบคุมร่วม ระหว่างประเทศ (Common Control Area; CCA) ที่นำเจ้าหน้าที่ ของประเทศผู้รับสินค้าและประเทศผู้ส่งสินค้ามาปฏิบัติงาน ตรวจสอบและออกใบอนุญาตพร้อมกันในพื้นที่เดียวกัน (Single Stop Inspection) เช่น กรณีเจ้าหน้าที่ศุลกากรของ สปป.ลาว

และเวียดนาม มาตรวจสอบสินค้าร่วมกัน ณ จุด ๆ เดียวที่ พรมแดนลาว (เมืองแดนสะหวัน) กับพรมแดนเวียดนาม (เมือง ลาวบาว) และกรณีเจ้าหน้าที่ของสหรัฐอเมริกากับแคนาดา ตรวจสอบการข้ามแดนของยานพาหนะ สินค้า และคนร่วมกัน (Joint Border Inspection) ณ จุดพรมแดน เพื่ออำนวยความสะดวก ลดค่าใช้จ่ายและเวลาที่ใช้ผ่านแดนของยานพาหนะ สินค้า และคน เป็นต้น ทั้งนี้ประเทศไทยยังไม่มี การจัดตั้ง องค์การแบบ Joint Service Body อย่างไรก็ตามมีความ พยายามในการจัดตั้งระบบการแลกเปลี่ยนข้อมูลและการตรวจ ร่วมกับประเทศเพื่อนบ้าน ได้แก่ สปป.ลาว (จังหวัดมุกดาหาร) เมียนมา (จังหวัดตาก) และมาเลเซีย (จังหวัดสงขลา)

ผลการวิจัยและการประชุมร่วมกับผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย พบว่า ความท้าทายที่สำคัญมากที่สุดในการกำหนดรูปแบบและ การจัดการองค์การเพื่อจัดการอำนวยความสะดวกทางการค้า และการขนส่งสินค้าข้ามแดนและผ่านแดน ได้แก่ การหา หน่วยงานเจ้าภาพ (Lead Organization) ที่เหมาะสมและได้รับ การยอมรับจากหน่วยงานในประเทศและนานาชาติ โดย หน่วยงานเจ้าภาพต้องมีความรู้ความเข้าใจด้านการค้าและ การขนส่งข้ามแดน สามารถประสานงานกับหน่วยงานใน ประเทศและต่างประเทศ มีงบประมาณและกำลังคนเพียงพอ ผลการศึกษาของนานาชาติ พบว่าหน่วยงานเจ้าภาพ ขับเคลื่อนมักเป็นกรมศุลกากร หรือกระทรวงพาณิชย์ หรือ กระทรวงคมนาคม หรือสำนักงานรัฐมนตรี ขณะเดียวกันใน การจัดองค์การนั้น สามารถพิจารณาจัดตั้งในรูปแบบ (1) สำนักงาน ถาวร หรือ (2) คณะกรรมการฯ ที่ทำงานร่วมกันและประชุม ร่วมกันเป็นครั้งคราว นอกจากนี้การจัดองค์การที่เหมาะสมต้อง พิจารณาความสมดุลระหว่างผู้แทนที่เป็นตัวแทนของภาครัฐ และภาคเอกชน ในการขับเคลื่อนการอำนวยความสะดวกทาง การค้าและขนส่งระหว่างประเทศ ตลอดจนพิจารณาวิธีปฏิบัติ กฎระเบียบ และการยอมรับของท้องถิ่นและประเทศเพื่อนบ้านที่ ประเทศไทยต้องมีการค้า และการขนส่งข้ามแดน/ผ่านแดน ระหว่างกัน

ผู้วิจัยพิจารณาประเด็นเกี่ยวกับการค้าและการขนส่งข้ามแดน โดยอ้างอิงตามหัวข้อที่กำหนดสหประชาชาติและองค์การการค้า

โลกในการพัฒนาระบบการอำนวยความสะดวกทางการค้าและการขนส่ง และดำเนินการจัดประชุมระดมความคิดเห็นจากผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย รวมถึงพิจารณาวิธีปฏิบัติที่ดีของนานาประเทศ

เพื่อประเมินระดับความสำคัญของประเด็นต่าง ๆ ของการค้าและการขนส่งข้ามแดนและผ่านแดนปรากฏตาม ตารางที่ 1

ตารางที่ 1 ผลการประเมินความสำคัญของประเด็นด้านการอำนวยความสะดวกทางการค้าและการขนส่งข้ามแดนและผ่านแดน

ประเด็นด้านการอำนวยความสะดวกทางการค้าและการขนส่งข้ามแดนและผ่านแดน	ระดับของผลกระทบที่มีต่อการค้าข้ามแดนและผ่านแดน			ระดับของผลกระทบที่มีต่อการขนส่งข้ามแดนและผ่านแดน		
	มาก	ปานกลาง	น้อย	มาก	ปานกลาง	น้อย
การกำหนดระเบียบพิธีการศุลกากรนำเข้า การส่งออก ผ่านแดน และถ่ายลำ	X					
การจัดการความเสี่ยงการตรวจปล่อยสินค้า	X					
การตรวจสอบหลังผ่านพิธีการศุลกากร		X				
การอำนวยความสะดวกสำหรับผู้ประกอบการเฉพาะรายที่ได้รับอนุมัติ	X					
การชำระภาษีและค่าธรรมเนียมทางอิเล็กทรอนิกส์	X					
การขออนุญาตการนำเข้าและส่งออกสินค้าต้องกำกับ	X					
การจัดให้มีระบบรับเอกสารล่วงหน้าเพื่อตรวจปล่อย		X				
การจัดตั้งจุดตอบข้อซักถามการค้าระหว่างประเทศ		X				
การจัดตั้งจุดตอบข้อซักถามการขนส่งระหว่างประเทศ					X	
การจัดตั้งจุดบริการเบ็ดเสร็จเพื่อยื่นเอกสารส่งออก นำเข้า และผ่านแดน	X					
การให้สิทธิประกอบการขนส่งสินค้าผ่านแดนข้ามแดน				X		
การกำหนดเส้นทางอนุมัติให้ขนส่งข้ามแดนและผ่านแดน				X		
การจัดให้มีจุดพักรถ						X
การยอมรับหนังสือตรวจสอบสภาพรถที่ทำการขนส่ง				X		
โครงสร้างพื้นฐานของด่านพรมแดน				X		
การประกันความรับผิดชอบในการขนส่ง					X	
การจัดทำระบบศุลกากรผ่านแดนระหว่างประเทศ				X		
การพัฒนาระบบขนส่งเชื่อมต่อการขนส่งทางบก					X	
มาตรการพิเศษสำหรับการเคลื่อนย้ายสินค้าอันตราย					X	
การตรวจสอบหนังสือเดินทางสำหรับผู้ควบคุมพาหนะ				X		
มาตรการสุขอนามัยและสุขอนามัยพืช		X				
การตรวจสอบใบอนุญาตทำงานของผู้เดินทางข้ามแดน				X		
การจัดทำระบบตรวจสินค้าร่วมระหว่างประเทศเพื่อนบ้าน				X		
การประสานชั่วโมงทำงานร่วมกันระหว่างประเทศ	X					
การแลกเปลี่ยนข้อมูลการตรวจปล่อยล่วงหน้า						X
การมีจุดยื่นขอวีซ่า					X	
การพัฒนาเทคโนโลยีการตรวจติดตามยานพาหนะ					X	
การเตรียมรับมือกรณีไฟลุกหรือระเบิดจากการขนส่ง 1						X
การจัดเตรียมสิ่งอำนวยความสะดวกในการข้ามแดนแก่ รถ สินค้า ผู้โดยสาร และพื้นที่ควบคุมร่วม				X		
ความสอดคล้องกับวิธีปฏิบัติในการอำนวยความสะดวก ด้านการค้าและการขนส่งของประเทศที่มีพรมแดนติดกัน				X		
รวม	7	4	0	10	6	3

ที่มา การประเมินโดยผู้วิจัย

ผลการประเมินตาม**ตารางที่ 1** พบว่า ประเด็นสำคัญด้านการอำนวยความสะดวกด้านการค้าและการขนส่งจะมีผลกระทบต่อ การอำนวยความสะดวกทางการขนส่ง (Transport Facilitation) มากกว่าการอำนวยความสะดวกทางการค้า (Trade Facilitation)

ประเด็นการอำนวยความสะดวกทางการขนส่งที่สำคัญมาก (Critical Transport Facilitation Issues) มี 10 ประเด็น ซึ่งหากขาดการพัฒนาในการอำนวยความสะดวกทางการขนส่งดังกล่าวจะก่อให้เกิดผลกระทบเชิงลบต่อความสำเร็จในการเคลื่อนย้ายสินค้าข้ามแดนและผ่านแดน ได้แก่ (1) การให้สิทธิประกอบการขนส่ง (2) การกำหนดเส้นทางอนุมัติให้ทำการขนส่งข้ามแดนและผ่านแดน (3) การยอมรับหนังสือตรวจสภาพรถบรรทุกที่ทำการขนส่งระหว่างประเทศ (4) การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานของด่านพรมแดน (5) การจัดทำระบบศุลกากรผ่านแดนระหว่างไทยกับประเทศเพื่อนบ้าน (6) การตรวจสอบหนังสือเดินทางสำหรับผู้ควบคุมพาหนะ (7) การตรวจสอบใบอนุญาตทำงานของผู้เดินทางข้ามแดน (8) การจัดทำระบบตรวจสินค้าร่วม (Single Stop Inspection) ระหว่างไทยกับเพื่อนบ้าน (9) การจัดเตรียมสิ่งอำนวยความสะดวกในการข้ามแดนแก่ รถ สินค้า ผู้โดยสาร และพื้นที่ควบคุมร่วม (เช่น ด้านอาหารและยา ด้านกักพืช ด้านตรวจสินค้าเกษตรฯ และด้านป่าไม้ เป็นต้น) และ (10) ความสอดคล้องกับวิธีปฏิบัติในการอำนวยความสะดวกด้านการค้าและการขนส่งกับประเทศเพื่อนบ้าน ทั้งนี้ หน่วยงานหลักที่ขับเคลื่อนการอำนวยความสะดวกทางการขนส่งข้ามแดนและผ่านแดน ได้แก่ กระทรวงคมนาคม (สำนักงานปลัดกระทรวงคมนาคม สำนักงานนโยบายและแผนการขนส่งและจราจร กรมทางหลวง กรมการขนส่งทางบก) โดยทำงานร่วมกับกรมศุลกากร สำนักงานตรวจคนเข้าเมือง กระทรวงแรงงาน กระทรวงมหาดไทย กระทรวงการต่างประเทศ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ กระทรวงสาธารณสุข และกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

ประเด็นการอำนวยความสะดวกทางการค้าที่มีความสำคัญมาก (Critical Trade Facilitation Issues) มีจำนวน 7 ประเด็น ซึ่งหากขาดการพัฒนาในการอำนวยความสะดวกทางการค้าดังกล่าว จะก่อให้เกิดผลกระทบเชิงลบต่อความสำเร็จในการเคลื่อนย้าย

สินค้าข้ามแดนและผ่านแดน ได้แก่ (1) การกำหนดระเบียบพิธีการศุลกากรการนำเข้า การส่งออก การผ่านแดน และถ่ายลำ (2) การจัดการความเสี่ยงในการตรวจปล่อยสินค้า (3) การอำนวยความสะดวกสำหรับผู้ประกอบการที่ได้รับอนุมัติ (AEO) (4) การชำระภาษีและค่าธรรมเนียมด้วยระบบอิเล็กทรอนิกส์ (5) การขออนุญาตในการนำเข้าและส่งออกสำหรับสินค้าต้อง กำกับ/สินค้าควบคุม (6) การจัดตั้งจุดบริการเบ็ดเสร็จเพื่อยื่น เอกสารส่งออก นำเข้า และผ่านแดน และ (7) การประสานขั้วมือง การทำงานร่วมกันระหว่างไทยกับเพื่อนบ้าน ทั้งนี้ หน่วยงานหลักที่ขับเคลื่อนการอำนวยความสะดวกทางการค้าข้ามแดน และผ่านแดน ได้แก่ กระทรวงการคลัง (กรมศุลกากร) และ กระทรวงพาณิชย์ โดยทำงานร่วมกับกระทรวงเกษตรและ สหกรณ์ กระทรวงสาธารณสุข และกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

ตารางที่ 2 แสดงผลการประเมินระดับความยากในการพัฒนา เพื่อยกระดับการอำนวยความสะดวกทางการค้าและการขนส่ง ข้ามแดนและผ่านแดน ที่ผู้วิจัยประเมินผลร่วมกับผู้มีส่วนได้ ส่วนเสีย โดยพบว่าประเด็นที่มีความยากในระดับมากในการ แก้ไขกฎระเบียบ ได้แก่ (1) การขออนุญาตในการนำเข้าและ ส่งออกสำหรับสินค้าต้องกำกับ/สินค้าควบคุม (2) การจัดทำ ระบบศุลกากรผ่านแดนระหว่างไทยกับประเทศเพื่อนบ้าน (3) การจัดทำระบบตรวจสินค้าร่วมระหว่างไทยกับประเทศ เพื่อนบ้าน และ (4) การเจรจากับต่างประเทศเพื่อให้ประเทศ เพื่อนบ้านสามารถยอมรับระบบการอำนวยความสะดวกทาง การค้าและการขนส่งระหว่างกันซึ่งต้องสอดคล้องกับวิธีปฏิบัติ ของแต่ละประเทศ

ประเด็นที่มีความยากในระดับมากในการหางบประมาณเพื่อการพัฒนา ได้แก่ (1) การสร้างและพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานด้าน พรมแดน (2) การจัดทำระบบตรวจสินค้าร่วมระหว่างไทยกับ ประเทศเพื่อนบ้าน และ (3) การจัดเตรียมสิ่งอำนวยความสะดวก ในการข้ามแดนแก่ รถ สินค้า ผู้โดยสาร และพื้นที่ควบคุมร่วม

ประเด็นที่มีความยากในระดับมากในการขอความร่วมมือกับ เอกชน ได้แก่ (1) การขออนุญาตในการนำเข้าและส่งออก สำหรับสินค้าต้องกำกับ/สินค้าควบคุม และ (2) การเจรจากับ

ต่างประเทศเพื่อให้ประเทศเพื่อนบ้านสามารถยอมรับระบบการอำนวยความสะดวกทางการค้าและการขนส่งระหว่างกันซึ่งต้องสอดคล้องกับวิถีปฏิบัติของแต่ละประเทศ

ประเด็นที่มีความยากในระดับมากในการขอความร่วมมือกับต่างประเทศ ได้แก่ (1) การขออนุญาตในการนำเข้าและส่งออกสำหรับสินค้าต้องกำกับ/สินค้าควบคุม (2) การให้สิทธิประกอบการขนส่งสินค้าผ่านแดน/ข้ามแดนและประเภท

ยานพาหนะที่ให้ผ่านได้ (3) การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานด้านพรมแดน (4) การจัดทำระบบศุลกากรผ่านแดนระหว่างไทยกับประเทศเพื่อนบ้าน (5) การจัดทำระบบตรวจสินค้าร่วมระหว่างไทยกับเพื่อนบ้าน และ (6) การเจรจากับต่างประเทศเพื่อให้ประเทศเพื่อนบ้านสามารถยอมรับระบบการอำนวยความสะดวกทางการค้าและการขนส่งระหว่างกันซึ่งต้องสอดคล้องกับวิถีปฏิบัติของแต่ละประเทศ

ตารางที่ 2 ผลการประเมินระดับความยากในการพัฒนาเพื่อยกระดับการอำนวยความสะดวกทางการค้าและการขนส่งข้ามแดนและผ่านแดน

ประเด็นที่มีความสำคัญ	ระดับความยากในการพัฒนาเพื่อยกระดับการอำนวยความสะดวกทางการค้าและการขนส่งข้ามแดนและผ่านแดน			
	การปรับแก้กฎระเบียบ	การหางบประมาณ	การขอความร่วมมือกับเอกชน	การขอความร่วมมือกับต่างประเทศ
การกำหนดระเบียบพิธีการศุลกากรการนำเข้า การส่งออก ผ่านแดน และถ่ายลำ	ปานกลาง	-	ปานกลาง	ปานกลาง
การจัดการความเสี่ยงในการตรวจปล่อยสินค้า	น้อย	ปานกลาง	ปานกลาง	น้อย
การอำนวยความสะดวกสำหรับผู้ประกอบการที่ได้รับอนุญาต	น้อย	ปานกลาง	ปานกลาง	น้อย
การชำระภาษีและค่าธรรมเนียมด้วยระบบอิเล็กทรอนิกส์	น้อย	ปานกลาง	น้อย	น้อย
การขออนุญาตในการนำเข้าและส่งออกสำหรับสินค้าต้องกำกับ/สินค้าควบคุม	มาก	น้อย	มาก	มาก
การจัดตั้งจุดบริการเบ็ดเสร็จเพื่อยื่นเอกสารส่งออก นำเข้า และผ่านแดน	น้อย	ปานกลาง	น้อย	น้อย
การประสานชั่วโมงการทำงานร่วมกันระหว่างไทยกับเพื่อนบ้าน	ปานกลาง	น้อย	น้อย	ปานกลาง
การให้สิทธิประกอบการขนส่งสินค้าผ่านแดนข้ามแดน และประเภทยานพาหนะที่ให้ผ่านได้	ปานกลาง	น้อย	ปานกลาง	มาก
การกำหนดเส้นทางอนุมัติให้ทำการขนส่งข้ามแดนและผ่านแดน	น้อย	น้อย	น้อย	ปานกลาง
การยอมรับหนังสือตรวจสภาพรถบรรทุกที่ทำการขนส่งระหว่างประเทศ	น้อย	น้อย	น้อย	น้อย
โครงสร้างพื้นฐานของด่านพรมแดน	น้อย	มาก	ปานกลาง	มาก
การจัดทำระบบศุลกากรผ่านแดนระหว่างไทยกับเพื่อนบ้าน	มาก	น้อย	ปานกลาง	มาก
การตรวจสอบหนังสือเดินทางสำหรับผู้ควบคุมพาหนะ	น้อย	ปานกลาง	น้อย	ปานกลาง
การตรวจสอบใบอนุญาตทำงานของผู้เดินทางข้ามแดน	น้อย	น้อย	ปานกลาง	ปานกลาง
การจัดทำระบบตรวจสินค้าร่วมระหว่างไทยกับเพื่อนบ้าน	มาก	มาก	น้อย	มาก
การจัดเตรียมสิ่งอำนวยความสะดวกข้ามแดน แก่ รถ สินค้า คน และพื้นที่ควบคุมร่วม	น้อย	มาก	ปานกลาง	ปานกลาง
ความสอดคล้องกับวิถีปฏิบัติในการอำนวยความสะดวกด้านการค้าและการขนส่งของประเทศเพื่อนบ้าน	มาก	น้อย	มาก	มาก

ที่มา การประเมินโดยคณะผู้วิจัย

ผู้วิจัยใช้ข้อมูลทุติยภูมิและปฐมภูมิเพื่อวิเคราะห์จุดแข็ง จุดอ่อน โอกาส และอุปสรรค ในการหารูปแบบองค์การที่เหมาะสมเพื่อการจัดการการอำนวยความสะดวกทางการค้าและการขนส่งสินค้าข้ามแดนและผ่านแดนของไทย ดังแสดงตามตารางที่ 3 โดยพบว่ามีความจำเป็นที่ประเทศไทยต้องจัดตั้งองค์การเพื่อการอำนวยความสะดวกทางการค้าและการขนส่งข้ามแดนและผ่านแดนภายใต้การทำงานที่เป็นหุ้นส่วนเชิงพันธมิตรระหว่างภาครัฐกับเอกชนไทย มีการกำหนดอำนาจหน้าที่และความ

รับผิดชอบของแต่ละหน่วยงานที่ชัดเจน นอกจากนี้การทำงานที่มีความสอดคล้องกับความพร้อมด้านองค์การ โครงสร้างพื้นฐาน และกฎระเบียบการค้าและการขนส่งข้ามแดนและผ่านแดนของประเทศเพื่อนบ้านแต่ละประเทศของไทย ได้แก่ กัมพูชา สปป.ลาว มาเลเซีย เมียนมา

ตารางที่ 3 วิเคราะห์สภาพแวดล้อมภายในและภายนอกในการจัดทำแผนแม่บทการจัดตั้งและการดำเนินงานขององค์กร

จุดแข็ง (Strengths – S)	จุดอ่อน (Weaknesses – W)
<ol style="list-style-type: none"> 1. รัฐบาลและเอกชนไทยกำหนดยุทธศาสตร์การยกระดับการพัฒนาการอำนวยความสะดวกทางการค้าและการขนส่ง การยกระดับการเป็นศูนย์กลางการค้าและการขนส่งในภูมิภาค และการพัฒนาระบบราชการเพื่อให้บริการประชาชน 2. ภาคเอกชนของไทยใน ส่วนกลางและภูมิภาคสนับสนุนภาครัฐปรับแก้กฎระเบียบเพื่อการอำนวยความสะดวกทางการค้าและการขนส่งข้ามแดนและผ่านแดนมากขึ้น 3. การอำนวยความสะดวกทางการค้าและการขนส่งที่มีการดำเนินการคืบหน้าไปมากของไทย ส่วนใหญ่จะเป็นการลงทุนการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน และการพัฒนา National Single Window ขณะที่ยังขาดการปรับกฎระเบียบการอำนวยความสะดวกทางการค้าและขนส่งให้ทันสมัย 4. ประเทศไทยออกพระราชบัญญัติการอำนวยความสะดวกในการขนส่งข้ามแดน พ.ศ. 2556 ให้อำนาจกระทรวงคมนาคมและกระทรวงการคลังทำงานร่วมกันเพื่อกำหนดพื้นที่ควบคุมร่วมกัน (CCA) และอนุญาตให้เจ้าหน้าที่ไทยกับต่างประเทศปฏิบัติงานร่วมกันในเขตพื้นที่ควบคุมร่วมกันได้ อย่างไรก็ตาม การดำเนินงานตามกฎหมายดังกล่าวเน้นเฉพาะการเป็นองค์การปฏิบัติงาน (Service Body) ในเขตพื้นที่ใดพื้นที่หนึ่ง เช่น มุกดาหาร/สะพานมิตรภาพ แต่ยังไม่ครอบคลุมการกำหนดนโยบายและการปรับแก้กฎระเบียบที่ไม่เอื้อต่อการอำนวยความสะดวกทางการค้าและการขนส่งข้ามแดนและผ่านแดน เช่น การยกเลิกอุปสรรคที่มีใช้ภาษี การผลักดันให้ต่างชาติยอมรับการนำสินค้าผ่านแดนของไทย การผลักดันให้ต่างชาติอนุญาตให้รถบรรทุกสินค้าของไทยเข้าไปให้บริการขนส่งสินค้าได้ในเส้นทางที่กำหนด 	<ol style="list-style-type: none"> 1. การทำงานที่ผ่านมาของหน่วยงานภาครัฐไทยเป็นแบบตัวคนต่างทำ ขาดการบูรณาการ มีเจ้าภาพหลายหน่วยงานที่ให้ความสำคัญในประเด็นที่แตกต่างกัน ประกอบกับมีการเจรจาการอำนวยความสะดวกทางการค้าและการขนส่งในหลายกรอบทั้งกรอบพหุภาคี ภูมิภาค อนุภูมิภาค (GMS) และทวิภาคี และการพัฒนาพื้นที่เขตพัฒนาพิเศษชายแดนแต่ละกรอบให้ความสำคัญในสาระที่แตกต่างกัน 2. คณะกรรมการ/คณะอนุกรรมการที่เกี่ยวข้องกับการอำนวยความสะดวกทางการค้าและการขนส่งส่วนใหญ่ของไทยจัดตั้งในรูปแบบคณะกรรมการเพื่อการประสานงาน ติดตาม และให้ข้อเสนอแนะเพื่อการพัฒนา แต่ไม่มีอำนาจในการขับเคลื่อนและจัดสรรงบประมาณเพื่อขับเคลื่อน ทำให้ที่ผ่านมาไม่มีการประชุมและรับฟังข้อคิดเห็น แต่ขาดการผลักดันอย่างเป็นรูปธรรม 3. ยุทธศาสตร์กับกฎระเบียบในการอำนวยความสะดวกทางการค้าและการขนส่งข้ามแดนและผ่านแดนของไทยไม่ได้ดำเนินการไปในทิศทางเดียวกัน กล่าวคือ มีสินค้าเกษตร ไม้ อาหาร จำนวนหลายประเภทที่ต้องมีการนำเข้า ส่งออก ผ่านแดน และนำผ่านจากประเทศเพื่อนบ้าน ไม่สามารถข้ามแดนและผ่านแดนมาในดินแดนประเทศไทยได้ รวมถึงการที่รถบรรทุกต่างชาติ (ยกเว้น สปป.ลาว) ไม่สามารถเข้ามาในดินแดนประเทศไทยได้เกินกว่าเขตท้องที่ที่ติดชายแดนที่กำหนด 4. องค์ประกอบหน่วยงานภายใต้พระราชบัญญัติการอำนวยความสะดวกในการขนส่งข้ามแดน พ.ศ. 2556 มีเฉพาะการให้อำนาจการออกระเบียบในการปฏิบัติงานการอำนวยความสะดวกทางการขนส่งมีเฉพาะ (1) กระทรวงการคลัง (2) กระทรวงเกษตรฯ (3) กระทรวงคมนาคม (4) กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (5) กระทรวงมหาดไทย และ (6) กระทรวงสาธารณสุข เท่านั้น แต่ยังไม่เห็นหน่วยงานหลักอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการอำนวยความสะดวกทางการค้า ได้แก่ กระทรวงพาณิชย์ ทำให้กฎหมาย ดังกล่าวนั้นเฉพาะการอำนวยความสะดวกทางการขนส่ง แต่ยังคงขาดการอำนวยความสะดวกทางการค้า ทำให้ขาดการบูรณาการ ซึ่งแตกต่างจากวิธีปฏิบัติที่ดีของนานาชาติ
โอกาส (Opportunities – O)	อุปสรรค (Threats – T)
<ol style="list-style-type: none"> 1. สมาชิกอาเซียนและคู่เจรจา เช่น จีน ญี่ปุ่น ออสเตรเลีย อินเดีย และองค์การระหว่างประเทศ ได้แก่ องค์การการค้าโลก องค์การศุลกากรโลก องค์การสหประชาชาติ ให้ความสำคัญกับการยกระดับการอำนวยความสะดวกทางการค้าและการขนส่งและนับเป็นวาระหลักในการพัฒนาการค้าระหว่างประเทศ 2. เศรษฐกิจการค้า การลงทุน การท่องเที่ยว และการขนส่งระหว่างไทยกับประเทศเพื่อนบ้านยังคงเติบโตอย่างต่อเนื่อง ประกอบกับไทยกับประเทศเพื่อนบ้านมีการพัฒนาด้านการค้าและตลาดชายแดนร่วมกัน ส่งผลให้เกิดความต้องการการอำนวยความสะดวกทางการค้าและการขนส่งข้ามแดนและผ่านแดนที่เพิ่มขึ้นเพื่อส่งเสริมกิจกรรมการค้าและการขนส่งระหว่างกันเพิ่มขึ้น 	<ol style="list-style-type: none"> 1. ประเทศเพื่อนบ้านของไทย ได้แก่ มาเลเซีย กัมพูชา และเมียนมา มีกฎระเบียบ ระดับการพัฒนา มีความพร้อมในการปรับกฎระเบียบที่แตกต่างกัน ส่งผลให้การยกระดับการอำนวยความสะดวกทางการค้าและการขนส่งข้ามแดนและผ่านแดนของไทยไม่สามารถใช้มาตรฐานเดียวกันได้ 2. ประเทศเพื่อนบ้าน ได้แก่ เมียนมา ยังคงมีปัญหาคอขวดบริเวณชายแดนติดกับไทย รวมถึงยังไม่ได้เข้าเป็นสมาชิกความตกลงระหว่างประเทศด้านการค้าและการขนส่งอีกเป็นจำนวนมาก ทำให้การจัดการองค์การที่เหมาะสมในการทำงานร่วมกับเมียนมาต้องคำนึงถึงปัจจัยด้านความมั่นคง การค้า การขนส่ง และกฎระเบียบที่แตกต่างกัน ขณะที่มาเลเซียมีความพร้อมด้านระบบการทำงานและกฎระเบียบที่พร้อมกว่าไทย

ข้อเสนอแนะ

การยกระดับการอำนวยความสะดวกทางการค้าและการขนส่งข้ามแดนและผ่านแดนเป็นงานที่มีความท้าทายอย่างมาก เนื่องจากมีประเด็นที่เกี่ยวข้องกับกฎระเบียบและการปฏิบัติงานของหน่วยงานต่าง ๆ เป็นจำนวนมาก ทั้งหน่วยงานด้านเศรษฐกิจและความมั่นคง อีกทั้งต้องมีการปรับกฎระเบียบและวิธีปฏิบัติของประเทศไทยให้สามารถเข้ากันได้กับกฎระเบียบการค้าและการขนส่ง รวมถึงวิธีปฏิบัติของประเทศเพื่อนบ้านที่มีพรมแดนติดกับประเทศไทย จึงเป็นงานที่ต้องการหน่วยงาน

เจ้าภาพที่เป็นที่ยอมรับจากหน่วยงานภายในประเทศและต่างประเทศที่มีความรู้ความเข้าใจด้านการค้าและการขนส่ง มีความสามารถในการประสานงาน มีงบประมาณ และกำลังคนเพียงพอเพื่อให้เกิดการขับเคลื่อนการอำนวยความสะดวกทางการค้าและการขนส่งระหว่างประเทศอย่างจริงจังและต่อเนื่อง

ผลการวิจัยและการจัดประชุมร่วมกับผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย เสนอให้รัฐบาลไทยควรพิจารณาจัดตั้ง คณะกรรมการการอำนวยความสะดวกทางการค้าและการขนส่งระหว่างประเทศแห่งชาติ

(National Trade and Transport Facilitation Committee) เป็นองค์การอย่างเป็นทางการและถาวรเพื่อบูรณาการการอำนวยความสะดวกทางการค้าและการขนส่งระหว่างประเทศ และการค้าและการขนส่งข้ามแดนและผ่านแดนอย่างมีเอกภาพเป็นระบบและมีประสิทธิภาพ ภายใต้การทำงานที่เป็นหุ้นส่วนเชิงพันธมิตรระหว่างภาครัฐกับภาคเอกชนไทย โดยจัดตั้งองค์การถาวรที่มีบุคลากรประจำหน่วยงานที่มีความรู้ความเข้าใจด้านการอำนวยความสะดวกทางการค้าและการขนส่ง มีความต่อเนื่องในการทำงาน และสามารถสร้างความตระหนักและให้ความรู้ที่ถูกต้องเกี่ยวกับการอำนวยความสะดวกทางการค้าและการขนส่งระหว่างประเทศ ซึ่งเป็นรูปแบบองค์การที่เหมาะสมที่สุดสำหรับการขับเคลื่อนการอำนวยความสะดวกทางการค้าและการขนส่งระหว่างประเทศของไทย

คณะกรรมการการอำนวยความสะดวกทางการค้าและการขนส่งระหว่างประเทศแห่งชาติ ที่จัดตั้งขึ้นควรมีนายกรัฐมนตรีเป็นประธานคณะกรรมการฯ พร้อมด้วยกรรมการที่ประกอบด้วยหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในการอำนวยความสะดวกทางการค้าและการขนส่งประเด็นต่าง ๆ ได้แก่

1. กระทรวงพาณิชย์ ประกอบด้วย (1) กรมการค้าต่างประเทศ เกี่ยวข้องกับการขอใบอนุญาตในการนำเข้าและส่งออกสินค้า การกำหนดประเภทสินค้ามาตรฐาน (2) กรมเจรจาการค้าระหว่างประเทศ เกี่ยวข้องกับการจัดทำความร่วมมือทางการค้ากับต่างประเทศและองค์การระหว่างประเทศ (3) กรมส่งเสริมการค้าระหว่างประเทศ เกี่ยวข้องกับการพัฒนาการค้ากับต่างประเทศ (4) สำนักงานนโยบายและยุทธศาสตร์การค้า เกี่ยวข้องในการดูแลภาพรวมยุทธศาสตร์การค้า และ (5) สำนักงานปลัดกระทรวงพาณิชย์ ที่ดูแลภาพรวมการดำเนินงานของกระทรวงพาณิชย์

2. กระทรวงคมนาคม ประกอบด้วย (1) กรมการขนส่งทางบก เกี่ยวข้องกับการออกใบอนุญาตประกอบกิจการขนส่งข้ามแดน การตรวจสอบสภาพรถให้พร้อมต่อการขนส่งระหว่างประเทศ การจัดทำศูนย์เปลี่ยนถ่ายสินค้าชายแดน (2) กรมทางหลวง เกี่ยวข้องกับการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานทางหลวงและเส้นทางอนุภูมิภาคให้ทำการขนส่ง การกำหนดจุดพักรถ (3) สำนักงานนโยบายและแผนการขนส่งและจราจร เกี่ยวข้องในการกำหนดแผนงานอำนวยความสะดวกทางการขนส่ง และ (4) สำนักงาน

ปลัดกระทรวงคมนาคม ที่ดูแลภาพรวมการดำเนินงานของกระทรวงคมนาคม

3. กระทรวงการคลัง ประกอบด้วย (1) กรมศุลกากร เกี่ยวข้องกับการกำหนดระเบียบพิธีการศุลกากรนำเข้า ส่งออก ผ่านแดน และถ่ายลำ การกำหนดเขตศุลกากร การตรวจสอบภายหลังผ่านพิธีการศุลกากร (2) กรมสรรพากร เกี่ยวข้องกับการจัดเก็บภาษีมูลค่าเพิ่มจากการนำเข้าและส่งออก และ (3) กรมสรรพสามิต เกี่ยวข้องกับการจัดเก็บภาษีสรรพสามิตจากการนำเข้าและส่งออก และการออกใบอนุญาตนำเข้าสินค้าบางรายการ เช่น สุรา เครื่องดื่มที่มีแอลกอฮอล์ (4) สำนักงานคณะกรรมการกำกับและส่งเสริมการประกันภัย เกี่ยวข้องกับการประกันภัยความรับผิดในการขนส่ง และ (5) สำนักงานปลัดกระทรวงการคลัง ที่ดูแลภาพรวมการดำเนินงานของกระทรวงการคลัง

4. กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ประกอบด้วย (1) กรมวิชาการเกษตร (2) กรมประมง และ (3) กรมปศุสัตว์ ซึ่งเกี่ยวข้องในการออกใบอนุญาตการนำเข้าและส่งออก ตรวจสอบปล่อยสินค้าและการจัดการความเสี่ยงในการตรวจสอบปล่อยสินค้า

5. กระทรวงสาธารณสุข ประกอบด้วย สำนักงานคณะกรรมการอาหารและยา ซึ่งเกี่ยวข้องในการออกใบอนุญาตการนำเข้าและส่งออก ตรวจสอบปล่อยสินค้าและการจัดการความเสี่ยงในการตรวจสอบปล่อยสินค้า

6. กระทรวงอุตสาหกรรม ซึ่งประกอบด้วย (1) สำนักงานมาตรฐานผลิตภัณฑ์อุตสาหกรรม ซึ่งกำหนดมาตรฐานสินค้าและข้อกำหนดการส่งออกและนำเข้าสินค้าบางประเภท และ (2) กรมโรงงานอุตสาหกรรม ซึ่งเกี่ยวข้องในการกำหนดมาตรการด้านสินค้าอันตราย เช่น น้ำมันสำเร็จรูป

7. กระทรวงมหาดไทย ซึ่งกำหนดการพัฒนาพื้นที่ชายแดนและความตกลงในระดับท้องถิ่นระหว่างจังหวัดของไทยกับเขตหรือแขวงของประเทศเพื่อนบ้าน

8. กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งเกี่ยวข้องกับการประเมินผลกระทบสิ่งแวดล้อม และการออกใบอนุญาตการนำเข้าและส่งออกสินค้าบางประเภท เช่น ไม้ ผลิตภัณฑ์ไม้ เป็นต้น

9. กระทรวงแรงงาน ได้แก่ กรมการจัดหางาน ที่เกี่ยวข้องกับ การกำกับดูแลการเข้ามาทำงานของคนต่างด้าว (เช่น คนขับรถ ของต่างชาติที่เข้ามาทำงานในประเทศ)

10. กระทรวงการต่างประเทศ ซึ่งเกี่ยวข้องกับการพัฒนา ความสัมพันธ์ในภาพรวมด้านความมั่นคง การเมือง สังคม วัฒนธรรม และเศรษฐกิจระหว่างไทยกับต่างประเทศ

11. สำนักนายกรัฐมนตรีและส่วนราชการอิสระ ซึ่ง ประกอบด้วย (1) สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมการลงทุน (2) สำนักงานเขตพัฒนาเศรษฐกิจพิเศษ (3) สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ และ (4) สำนักงาน ตำรวจแห่งชาติ (สำนักงานตรวจคนเข้าเมือง)

นอกจากนี้ การดำเนินงานของคณะกรรมการการอำนวยความสะดวก ทางการค้าและการขนส่งระหว่างประเทศแห่งชาติต้อง ประกอบด้วยผู้แทนภาคเอกชน ซึ่งครอบคลุมทั้งกิจการส่งออก กิจการนำเข้า กิจการขนส่งระหว่างประเทศ กิจการรับจัดการ ขนส่งระหว่างประเทศ นอกจากนี้การทำงานของคณะกรรมการ ด้านการอำนวยความสะดวกทางการค้าและการขนส่งระหว่าง ประเทศแห่งชาติยังมีส่วนเสริมกับการทำงานของคณะกรรมการ อำนวยความสะดวกการขนส่งแห่งชาติที่มีรัฐมนตรีว่าการ กระทรวงคมนาคม เป็นประธาน ที่จำกัดขอบเขตอำนาจหน้าที่ เฉพาะส่วนที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินงานต่าง ๆ ของไทยให้ เป็นไปตามความตกลงการขนส่งข้ามพรมแดนในอนุภูมิภาค ลุ่มแม่น้ำโขงเท่านั้น แต่ยังไม่รวมถึงการอำนวยความสะดวก ทาง การค้าและการขนส่งอย่างครบวงจรที่ครอบคลุมทุกมิติและ ครอบคลุมความสัมพันธ์กับอาเซียนนานาประเทศ และองค์การ ระหว่างประเทศอื่น ๆ

กิตติกรรมประกาศ

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัยเรื่อง รูปแบบองค์การเพื่อจัดการ การอำนวยความสะดวกทางการค้าและการขนส่งข้ามแดนและผ่านแดน ซึ่งได้รับทุนสนับสนุนจากสำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ

References

ASEAN Secretariat. (2016) *Master plan on ASEAN connectivity 2025*, Jakarta, Indonesia: ASEAN Secretariat.

Asian Development Bank. (2011) *Greater Mekong Subregion Cross-Border transport facilitation agreement: Instruments and drafting history*, Mandaluyong City, Philippines: Asian Development Bank.

ERIA Study Team. (2010) *Current status of ASEAN transport sector, in ASEAN strategic transport plan 2011-2015*, Jakarta: ASEAN Secretariat and ERIA.

Global Facilitation Partnership for Transportation and Trade. (2005) *Public-private partnership in trade and transport facilitation*, Washington, DC: World Bank.

International Trade Center. (2015) *National trade facilitation committees – moving towards implementation*, Geneva: International Trade Center.

Organization for Security and Cooperation in Europe and United Nations Economic Commission for Europe. (2012) *Handbook of best practices at border crossings—a trade and transport facilitation perspective*, Geneva: United Nations.

Sanchita, B. S. (2017) *Mind the gap: Explaining implementation shortfalls in the ASEAN economic community*, Singapore: ISEAS Yosok Ishak Institute.

United Nations Conference on Trade and Development. (2014) *National trade facilitation bodies in the world*, Geneva: United Nations.

United Nations Economic Commission for Europe. (2015) *Recommendation No.4: National trade facilitation bodies*, Geneva: United Nations.

United Nations Conference on Trade and Development. (2016) *Trade facilitation and development: Driving trade competitiveness, border agency effectiveness and strengthened governance*, Geneva: United Nations.

United Nations Conference on Trade and Development. (2017) *National trade facilitation committees: Beyond compliance with the WTO trade facilitation agreement?*, Geneva: United Nations.

Research Article

การพัฒนาธุรกิจการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศในประเทศไทย

มาลินี ขจรบริรักษ์, นันทวัน อินทชาติ, นปภา ปาทกรมลพงษ์

The Development for a Business Approach of Air Medical Transportation in Thailand

Malinee Khajornborrirak^{1*}, Nantawan Intachat², Napapa Patarakamompomg³

¹Civil Aviation Training Center, Suranaree University of Technology, Nakhon Ratchasima Thailand

²Independent scholar, e-mail: n_intachat@hotmail.com

³Aviation Technical English Division, Civil Aviation Training Center, Suranaree University of Technology, Nakhon Ratchasima Thailand, e-mail: atedivision@yahoo.co.th

*Corresponding author; email: Malinee325@gmail.com

Received: May 7, 2019

Revised: June 23, 2020

Accepted: June 26, 2020

Published: June 29, 2020

บทคัดย่อ

การศึกษาวิจัยการพัฒนาธุรกิจการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศในประเทศไทยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษามาตรฐานและรูปแบบขององค์กรที่ดำเนินธุรกิจการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศในประเทศไทย และนำเสนอแนวทางการพัฒนาธุรกิจการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศในประเทศไทยให้มีการเติบโตที่ยั่งยืน การวิจัยครั้งนี้เป็นการใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ เก็บรวบรวมข้อมูลโดยการศึกษาค้นคว้าที่เกี่ยวข้องกับการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศและการสัมภาษณ์เชิงลึกจากผู้ให้ข้อมูลสำคัญ โดยพิจารณาจากคุณสมบัติคือเป็นผู้เชี่ยวชาญและมีประสบการณ์ที่เกี่ยวข้องกับการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศในระดับบริหาร เครื่องมือที่ใช้คือ แบบสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้าง และวิเคราะห์ข้อมูลด้วยการวิเคราะห์เนื้อหา ผลการศึกษาพบว่ามาตรฐานและรูปแบบขององค์กรที่ดำเนินธุรกิจการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศในประเทศไทยมี 2 รูปแบบ คือ สายการบินที่ให้บริการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศ และโรงพยาบาลที่ให้บริการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศ มาตรฐานการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศมีต้นแบบจากสากลคือ มาตรฐานระบบการขนส่งทางการแพทย์ระดับสากลแห่งประเทศสหรัฐอเมริกาและมาตรฐานการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศของสถาบันการแพทย์ทางอากาศแห่งสหภาพยุโรป ส่วนแนวทางการพัฒนาธุรกิจการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศในประเทศไทยให้มีการเติบโตที่ยั่งยืน ประกอบด้วย (1) ความร่วมมือระหว่างสำนักงานการบินพลเรือนแห่งประเทศไทยและสถาบันการแพทย์ฉุกเฉินแห่งชาติ (2) การพัฒนาองค์ประกอบของธุรกิจการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศ ได้แก่ องค์ประกอบด้านลูกค้า องค์ประกอบด้านการบิน และองค์ประกอบด้านการแพทย์

คำสำคัญ: การเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศ, การพัฒนาธุรกิจ, มาตรฐานการขนส่งทางการแพทย์

Abstract

The objectives of studying the development for a business approach of air medical transportation in Thailand were to study standards and models of organizations that provide air medical transportation in Thailand and to providing guidelines for a sustainable business approach of air medical transportation in Thailand. The methodology of qualitative

research was studied some relevant documents and in-depth interviews by selecting key informants whose qualifications were in accordance with proposed criteria that were to be specialized in and to have relative experiences about air medical transportation in an executive level. Research instrument was semi-structured interview protocol and data were analyzed by method of content analysis. The results showed that standards and models of organizations that provide air medical transportation in Thailand were 2 models. They were airlines providing the air medical transport service and hospitals that offer the air medical transport service. The standards of air medical transportation applied in the service were in line with the international standards which were The Commission on Accreditation of Medical transport systems and European Aeromedical Institute. Guidelines for a sustainable business approach of air medical transportation in Thailand consist of (1) collaboration between the Civil Aviation Authority of Thailand and the National Institute for Emergency Medicine, and (2) the development of business components including customers, aviation, and the medical aspect.

Keywords: Air Medical Transportation, Business components, Standard for Air Medical Transportation

บทนำ

อุตสาหกรรมการท่องเที่ยวเป็นอุตสาหกรรมที่มีความสำคัญที่ทำรายได้หลักให้กับประเทศไทย จากข้อมูลของศูนย์วิจัยกสิกรไทยระบุว่า นักท่องเที่ยวต่างชาติที่เข้ามาท่องเที่ยวในประเทศไทยปี พ.ศ. 2562 ขยายตัวมีทิศทางที่ดีต่อเนื่อง โดยจำนวนนักท่องเที่ยวต่างชาติปี พ.ศ. 2562 คาดว่าจะมีจำนวนประมาณ 39.00-39.80 ล้านคน ขยายตัวร้อยละ 2.1-4.1 จากปี พ.ศ. 2561 ประมาณการรายได้จากการใช้จ่ายของนักท่องเที่ยวต่างชาติสู่ธุรกิจท่องเที่ยวในประเทศไทยน่าจะมียอดค่าประมาณ 2.16-2.2 ล้านล้านบาท เพิ่มขึ้นร้อยละ 6.9-8.9 จากปี พ.ศ. 2561 (Kasikomresearch, 2019) จากการเติบโตของอุตสาหกรรมท่องเที่ยวและการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมที่ให้ความสำคัญกับการดูแลสุขภาพ ทำให้การท่องเที่ยวเชิงสุขภาพได้รับความนิยมเพิ่มขึ้น สอดคล้องกับจำนวนนักท่องเที่ยวที่เดินทางเข้ามาในประเทศไทย ประกอบกับนโยบายของรัฐบาลที่ให้การสนับสนุนอุตสาหกรรม การแพทย์ครบวงจร (Medical Hub) ทำให้ผู้ป่วยมีวัตถุประสงค์ เพื่อการรักษาพยาบาล (Medical Tourism) และเพื่อการท่องเที่ยวเชิงสุขภาพ (Wellness Tourism) เพิ่มขึ้น จากข้อมูลของศูนย์วิจัยกสิกรไทยพบว่า ผู้ป่วยต่างชาติของโรงพยาบาล เอกชนเติบโตต่อเนื่อง โดยมีการใช้บริการของโรงพยาบาล เอกชนกว่า 3.42 ล้านครั้งในปี พ.ศ. 2561 โดยแบ่งเป็นผู้ที่เดินทางมาท่องเที่ยวพร้อมๆกับรักษาพยาบาล 2.5 ล้านครั้งและกลุ่มต่างชาติที่ทำงานในประเทศไทย (Expatriate) 9.2 แสนครั้ง

โดยกลุ่มธุรกิจที่มีโอกาสเติบโตได้แก่ ธุรกิจที่เกี่ยวข้องกับสุขภาพ ไม่ว่าจะเป็นอาหารเพื่อสุขภาพ บริการทางการแพทย์ทั้งเพื่อการรักษาและการป้องกันโดยเฉพาะธุรกิจโรงพยาบาลเอกชน (Kasikomresearch, 2019) โดยใช้ช่องทางทางการเดินทางทางอากาศ เนื่องจากมีความสะดวกสบาย รวดเร็วและปลอดภัย โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มผู้ป่วยที่ต้องการเดินทางเข้ามาเพื่อรักษา ส่วนใหญ่มักมีความต้องการในการดูแลทางการแพทย์ระหว่างการเดินทาง และมีความจำเป็นในการใช้อุปกรณ์การช่วยเหลือทางการแพทย์ เช่น ออกซิเจน เครื่องวัดสัญญาณชีพ เครื่องควบคุมการไหลของสารน้ำ และยาทางหลอดเลือด เป็นต้น ทำให้ธุรกิจการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศในประเทศไทยมีการเติบโตและมีแนวโน้มเพิ่มสูงขึ้น

จากจำนวนผู้ป่วยที่มีการเคลื่อนย้ายทางอากาศที่สูงขึ้น ทำให้ทั้งภาครัฐและภาคเอกชนตื่นตัวให้ความสนใจในธุรกิจการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศมากขึ้น จะเห็นได้จากภาครัฐมีการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศเพิ่มขึ้นและประชาชนสามารถเข้าถึงบริการได้มากขึ้น ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นผู้ป่วยที่มีภาวะฉุกเฉิน มีการสนับสนุนแผนพัฒนาบริการการแพทย์ฉุกเฉินด้วยเฮลิคอปเตอร์ในประเทศไทย โดยมีการประกาศความร่วมมือกันผลักดันบริการการแพทย์ฉุกเฉินด้วยเฮลิคอปเตอร์ (Helicopter Emergency Medical Services) ในประเทศไทยระหว่างสำนักงานการบินพลเรือนแห่งประเทศไทยและสถาบันการแพทย์ฉุกเฉินแห่งชาติ ซึ่งได้รับการสนับสนุนจากสหภาพยุโรป (EU) (The Civil

Aviation Authority of Thailand; CAAT, 2018) นอกจากนี้ยังมีความร่วมมือระหว่างภาครัฐกับเอกชนในการสนับสนุนการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศโดยใช้เครื่องบินพาณิชย์สนับสนุนการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยฉุกเฉินอีกด้วย ส่วนภาคเอกชนมีการให้บริการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศโดยมีการเคลื่อนย้ายทั้งผู้ป่วยที่มีภาวะฉุกเฉินและผู้ป่วยที่มีความต้องการย้ายเพื่อไปรักษายังสถานพยาบาลที่มีศักยภาพสูงกว่า มีการเตรียมแผนขยายธุรกิจการให้บริการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศเพื่อตอบสนองการเติบโตของการท่องเที่ยวเชิงสุขภาพให้ครอบคลุมประเทศเพื่อนบ้านทั้งจากเมียนมา ลาว กัมพูชา ไปจนถึงบังคลาเทศและกลุ่มลูกค้าในกลุ่มตะวันออกกลางด้วย (ThaiPublica, 2017) จะเห็นได้ว่าธุรกิจการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศมีการดำเนินการร่วมกันหลายภาคส่วน เช่น ผู้ประกอบการสายการบิน ทีมแพทย์ที่ปฏิบัติการ สถานพยาบาลที่รองรับผู้ป่วยและหน่วยงานที่กำกับดูแลความปลอดภัยด้านการบินได้แก่สำนักงานการบินพลเรือนแห่งประเทศไทย จึงนับได้ว่าเป็นธุรกิจที่มีลักษณะเฉพาะ ต้องอาศัยองค์ความรู้และการบูรณาการจากทุกภาคส่วน เพื่อสร้างกลยุทธ์ในการบริหารจัดการการดำเนินธุรกิจโดยคำนึงถึงความปลอดภัยทางการบิน และความปลอดภัยของผู้ป่วยเป็นสำคัญ

แม้ว่าการเติบโตของธุรกิจการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศจะมีแนวโน้มเพิ่มสูงขึ้น ยังมีปัญหาและข้อจำกัดอื่น ๆ ที่ต้องปรับปรุงพัฒนาหลายประการ เช่น สายการบินที่ให้บริการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศส่วนใหญ่ พบว่าเป็นสายการบินที่ดำเนินธุรกิจให้เช่าเหมาลำ ให้บริการอากาศยานพยาบาล (Air Ambulance) สำหรับการรับส่งผู้ป่วย การได้รับใบรับรองผู้ดำเนินการเดินอากาศ (Air Operator Certificate) ที่ออกให้โดยสำนักงานการบินพลเรือนแห่งประเทศไทย ซึ่งเป็นการแสดงว่าผู้ประกอบการสายการบินได้รับอนุญาตให้ดำเนินธุรกิจขนส่งทางอากาศเชิงพาณิชย์ได้ และมีความสามารถที่จะปฏิบัติการบินได้อย่างปลอดภัย แต่ในธุรกิจการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศนั้นการได้รับใบรับรองผู้ดำเนินการเดินอากาศก็อาจจะไม่สามารถบ่งบอกได้ว่า จะสามารถเคลื่อนย้ายผู้ป่วยได้อย่างปลอดภัยมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล เนื่องจากการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศมีความเฉพาะเจาะจง มีหลาย

ปัจจัยที่ต้องคำนึงถึง ทั้งสภาพร่างกายของผู้ป่วย อุปกรณ์เครื่องมือทางการแพทย์ บุคลากรทางการแพทย์ ที่ต้องพร้อมสำหรับการเคลื่อนย้ายเพื่อสามารถให้บริการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยได้อย่างรวดเร็วและปลอดภัย สอดคล้องกับการประชุมสมัชชาองค์การการบินพลเรือนระหว่างประเทศ สมัยสามัญ ครั้งที่ 39 ณ สำนักงานใหญ่ เมืองมอนทรีออล ประเทศแคนาดา วาระที่ 35 เรื่อง มาตรฐานความปลอดภัยทางการบินและการเดินอากาศ ที่ระบุว่า การปฏิบัติการขนส่งผู้ป่วยทางอากาศเพิ่มขึ้นในประเทศสมาชิก ซึ่งปัจจุบันองค์การการบินพลเรือนระหว่างประเทศยังไม่มีกรอบมาตรฐานและข้อพึงปฏิบัติระหว่างประเทศสำหรับการปฏิบัติการขนส่งผู้ป่วยทางอากาศ ซึ่งในการประชุมนี้ชี้ให้เห็นถึงความสำคัญและผลักดันให้องค์การการบินพลเรือนระหว่างประเทศตั้งคณะทำงานเพื่อศึกษา วิเคราะห์ จำนวนปฏิบัติการขนส่งผู้ป่วยทางอากาศทั้งเครื่องบินและเฮลิคอปเตอร์ที่เพิ่มขึ้นทั่วโลกและประเมินความจำเป็นในการพัฒนามาตรฐานและข้อพึงปฏิบัติระหว่างประเทศสำหรับการปฏิบัติการขนส่งผู้ป่วยทางอากาศ (Standard and Recommended Practices; SARPs for Air Ambulance Operations) เพื่อปรับปรุงผลลัพธ์ด้านผู้ป่วยซึ่งจะช่วยลดอัตราการเสียชีวิต ควบคุมการแพร่กระจายของโรคติดต่อ โดยการขนส่งทางอากาศ ตลอดจนการควบคุมกำกับดูแลด้านความปลอดภัยได้แก่ ความเสี่ยงที่อาจเกิดขึ้นจากอุปกรณ์ทางการแพทย์ที่ส่งผลกระทบต่อระบบไฟฟ้าและเอวีโอนิกส์ (Avionics) ของอากาศยาน (ICAO, 2018)

สำหรับประเทศไทยยังไม่มีกรอบการดำเนินการเกี่ยวกับมาตรฐานการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศที่ครอบคลุมในทุกมิติ ตลอดจนยังไม่มีกฎหมายและระเบียบที่ชัดเจนในการกำกับดูแลเกี่ยวกับการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศ (Air Ambulance/Medevac) ผู้ประกอบการสายการบินหรือองค์กรที่ประกอบธุรกิจการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศ จึงจำเป็นต้องสร้างความเชื่อมั่นให้กับผู้รับบริการด้วยการขอการรับรองมาตรฐานความปลอดภัยด้านการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยจากหน่วยงานจากต่างประเทศที่ได้รับการยอมรับเพื่อความเป็นสากลและเป็นที่ยอมรับจากลูกค้าทั้งในและต่างประเทศ จากปัญหาการไม่มีกฎหมายและระเบียบที่ชัดเจนในการกำกับดูแลเกี่ยวกับการ

เคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศ และมาตรฐานการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศที่เป็นรูปธรรม ตลอดจนการเติบโตของธุรกิจการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศที่มีแนวโน้มสูงขึ้นจากการเติบโตของการท่องเที่ยวเชิงสุขภาพ และผลจากการสนับสนุนนโยบายส่งเสริม 10 อุตสาหกรรมเป้าหมายดังกล่าวจากรัฐบาลที่ต้องการขับเคลื่อนและพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศ ผู้วิจัยเห็นว่า การพัฒนาธุรกิจการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศของประเทศไทยที่มีการดำเนินการอยู่ในปัจจุบันให้มีมาตรฐานที่เป็นรูปธรรมและเป็นมาตรฐานสากลจะเป็นการเพิ่มประสิทธิภาพและยกระดับธุรกิจการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศ สร้างภาพลักษณ์ที่ดีและเพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขันกับคู่แข่งที่ประกอบธุรกิจในลักษณะเดียวกันโดยมีอุตสาหกรรมการบินและโลจิสติกส์ (Aviation and Logistics) อุตสาหกรรมการท่องเที่ยวกลุ่มรายได้ดีและการท่องเที่ยวเชิงสุขภาพและอุตสาหกรรมทางการแพทย์ครบวงจร เป็นปัจจัยส่งเสริม

การศึกษางานวิจัยที่ผ่านมาเกี่ยวกับการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศในประเทศไทย พบว่าส่วนใหญ่เป็นการศึกษาการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศโดยเฮลิคอปเตอร์ ในงานวิจัยนี้จึงมุ่งศึกษาแนวทางการพัฒนาธุรกิจการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศของในประเทศไทย โดยศึกษาการพัฒนาด้านมาตรฐานของผู้ประกอบการที่เกี่ยวข้องกับการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศทั้งผู้ประกอบการสายการบินและโรงพยาบาลที่ให้บริการด้านการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศ ตลอดจนศึกษาข้อกำหนดและกฎระเบียบที่เกี่ยวข้องกับการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศ เพื่อนำข้อมูลจากผลการวิจัยไปเป็นแนวทางการพัฒนาธุรกิจสำหรับองค์กรหรือผู้ที่สนใจในการดำเนินธุรกิจต่อไป

วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษามาตรฐานและรูปแบบขององค์กรที่ดำเนินธุรกิจการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศในประเทศไทย
2. เพื่อเสนอแนวทางการพัฒนาธุรกิจการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศในประเทศไทย

ระเบียบวิธีวิจัย

ใช้วิธีวิทยาการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยการค้นคว้าและรวบรวมข้อมูลจากเอกสาร และการสัมภาษณ์

เชิงลึก (In-depth Interview) เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยคือ แบบสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้าง (Semi-Structure Interview) ประกอบด้วยชุดคำถามแบบปลายเปิด (Open-end Question) ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informants) คือ ผู้เชี่ยวชาญที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศ มีวิธีการคัดเลือกผู้ให้ข้อมูลสำคัญแบบมีเกณฑ์ (Criterion Based Selective) จำนวน 11 ท่าน โดยเป็นผู้ที่มีคุณสมบัติเป็นผู้เชี่ยวชาญและมีประสบการณ์เกี่ยวข้องกับการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศในระดับบริหาร ได้แก่ ผู้เชี่ยวชาญจากสำนักงานการบินพลเรือนแห่งประเทศไทย ผู้เชี่ยวชาญจากสถาบันการแพทย์ฉุกเฉินแห่งชาติ ผู้เชี่ยวชาญจากสายการบินและโรงพยาบาลที่ให้บริการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศ มีการพิทักษ์สิทธิของผู้ให้ข้อมูลสำคัญตามหลักจริยธรรมและจรรยาบรรณของนักวิจัยอย่างเคร่งครัด ประกอบด้วย หลักความเคารพในบุคคล ได้แก่ การเคารพในสิทธิของผู้ให้ข้อมูลสำคัญ การยินยอมเข้าร่วมการวิจัย การเคารพความเป็นส่วนตัว และการรักษาความลับ ผู้วิจัยเก็บข้อมูลปฐมภูมิ (Primary Data) ด้วยการสัมภาษณ์เชิงลึก และเก็บข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary Data) ด้วยวิธีการศึกษาเอกสาร วิชาการ วารสาร วิทยานิพนธ์ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ทั้งในและต่างประเทศที่เกี่ยวข้องกับการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศ และศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับธุรกิจการบินแบบเช่าเหมาลำ (Air Charter) การบริหารจัดการ และแบบจำลองธุรกิจ (Business Model) จากนั้นใช้วิธีการวิเคราะห์ข้อมูลโดยการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis)

ผลวิเคราะห์ข้อมูล

1. ข้อมูลทั่วไปของผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญจำนวน 11 คน มาจากสำนักงานการบินพลเรือนแห่งประเทศไทยมีจำนวน 1 คน จากสายการบินจำนวน 5 คน และจากโรงพยาบาลจำนวน 4 คน โดยมีประสบการณ์ด้านการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศ 1-8 ปี จำนวน 4 คน รองลงมาคือ 10-17 ปี จำนวน 5 คน และมากกว่า 20 ปี จำนวน 2 คน ตามลำดับ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญมีประสบการณ์ด้านการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศน้อยที่สุดคือ 1 ปี มากที่สุดคือ 25 ปี เฉลี่ย 12 ปี ในที่นี้เป็นแพทย์ที่มีประสบการณ์ด้านการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศจำนวน 6 คน เป็นกัปตัน 1 คน และอื่น ๆ 4 คน

2. ข้อมูลทั่วไปขององค์การและรูปแบบการดำเนินธุรกิจ การเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศในประเทศไทย

พบว่า องค์การที่ให้บริการการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศในประเทศไทยแบ่งเป็น 2 กลุ่ม คือ (1) กลุ่มสายการบิน ผลการวิเคราะห์พบว่า ผู้ประกอบการสายการบินส่วนใหญ่ดำเนินธุรกิจให้บริการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศระหว่าง 4-20 ปี คือระหว่างปี พ.ศ. 2542-2555 โดยน้อยที่สุดคือบริษัท เอส เอ็ม เอ จำกัด ดำเนินกิจการมา 4 ปี มากที่สุดคือ บริษัท เมดิคอลวิงส์ จำกัด ดำเนินกิจการมากกว่า 20 ปี โดยบริษัท เอ็มเจ็ทส์ จำกัด และบริษัท วีไอพี เจ็ทส์ จำกัด เปิดดำเนินกิจการเป็นระยะเวลาเท่ากันคือ 8 ปี และพบว่าสายการบินมีอากาศยานที่ให้บริการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศ 2 ประเภท คือ อากาศยานปีกหมุน (เฮลิคอปเตอร์) ของบริษัท กรุงเทพเฮลิคอปเตอร์ เซอร์วิสเซส จำกัด นอกนั้นเป็นอากาศยานปีกตรึง (เครื่องบิน) ประเภทใบพัดและเครื่องบินเจ็ท มีจำนวนอากาศยาน ที่ให้บริการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศอย่างน้อย 1 ลำ ได้แก่ บริษัท วีไอพี เจ็ทส์ จำกัด และบริษัท เอส เอ็ม เอ จำกัด มากที่สุดคือ 4 ลำ ได้แก่ บริษัท เมดิคอลวิงส์ จำกัด รองลงมาคือ บริษัท เอ็มเจ็ทส์ จำกัด มีอากาศยานที่ให้บริการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยจำนวน 3 ลำ (2) กลุ่มโรงพยาบาล พบว่า ผู้ประกอบการโรงพยาบาลให้บริการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศระหว่าง 8-13 ปี คือระหว่างปี พ.ศ. 2550-2555 โดยน้อยที่สุดคือ 8 ปี จำนวน 2 โรงพยาบาล ได้แก่ โรงพยาบาลบำรุงราษฎร์ และโรงพยาบาล เวชธานี ส่วนโรงพยาบาลที่ให้บริการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศเป็นเวลามากที่สุดคือ 13 ปี ได้แก่ โรงพยาบาลกรุงเทพ และโรงพยาบาลสมิติเวช สุขุมวิท โดยโรงพยาบาลกรุงเทพ มีเฮลิคอปเตอร์ให้บริการผู้ป่วยที่มีภาวะวิกฤตฉุกเฉินที่มีความต้องการในการเคลื่อนย้ายอย่างเร่งด่วน

2.1 โอกาสทางธุรกิจและสถานการณ์ด้านการแข่งขัน

การวิเคราะห์ด้านโอกาสทางธุรกิจและสถานการณ์ด้านการแข่งขันการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศในประเทศไทย พบว่า

1) กลุ่มสายการบิน มีการแสวงหาโอกาสทางธุรกิจจากจุดแข็งของบริษัทที่มีความแตกต่างกันโดยแต่ละบริษัทจะมีจุดแข็งตามศักยภาพของอากาศยานและทีมแพทย์พยาบาล มาตรฐานบุคลากรและมาตรฐานการเคลื่อนย้าย มีการบูรณาการการบินและการแพทย์ร่วมกับโรงพยาบาลที่มีศักยภาพ การให้บริการ

การบินเช่าเหมาลำ (Flying Limousine) ตลอดจนการเป็นผู้ริเริ่มธุรกิจนี้ในขณะที่ยังไม่มีบริษัทใดเป็นคู่แข่ง เมื่อประกอบกับประเทศไทยมีการเติบโตของการท่องเที่ยวและการเป็นแหล่งท่องเที่ยวชั้นนำอันดับต้นของแห่งหนึ่งของโลก ที่มีโรงพยาบาลเอกชนมีมาตรฐานทางการแพทย์สูง จึงทำให้มีโอกาสมากขึ้นในการประกอบธุรกิจ นอกจากนั้นการที่ได้การรับรองมาตรฐาน CAMTS จะทำให้ลูกค้าหรือบริษัทประกันพิจารณาว่ามีมาตรฐานดี สร้างความมั่นใจ ทำให้มีบริการการเคลื่อนย้ายที่มีมาตรฐาน เร็วที่สุด และปลอดภัยที่สุด ในขณะที่บางบริษัทมีอากาศยานที่สามารถรองรับญาติได้ 2 คน และบินได้ไกลและเร็วกว่ากลุ่มบริษัทที่ให้บริการประเภทเดียวกัน การรับรู้สถานการณ์การแข่งขันโดยทั่วไปของธุรกิจการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศในประเทศไทย พบว่าการแข่งขันด้านการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศในประเทศไทยและในภูมิภาค เมื่อมีการเจ็บป่วยจะเกิดความต้องการในการเข้ามารักษาในสถานพยาบาลที่มีศักยภาพและมีมาตรฐานทางการแพทย์โดยใช้อากาศยานที่ให้บริการการเคลื่อนย้ายผู้ป่วย ในประเทศไทยมีบริษัทใหญ่ที่ให้บริการด้านนี้คือ บริษัท เอ็มเจ็ทส์ จำกัด และบริษัท เมดิคอลวิงส์ จำกัด ซึ่งผู้ให้ข้อมูลสำคัญให้ความเห็นว่า การแข่งขันยังไม่สูงมากนักเนื่องจากปัจจัยด้านประเภทของอากาศยานที่แตกต่างกัน ส่งผลให้ราคาของบริการของแต่ละสายการบินมีความแตกต่างกัน ขึ้นอยู่กับความต้องการของลูกค้า ซึ่งปัจจัยในการตัดสินใจเลือกใช้บริการสายการบินยังขึ้นกับ มาตรฐานทางด้านการแพทย์ และความปลอดภัยและความปลอดภัยอีกด้วย ในขณะที่การแข่งขันด้านการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศของสายการบินที่ให้บริการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศโดยเฮลิคอปเตอร์ในประเทศไทย พบว่ายังไม่มีการแข่งขันเนื่องจากมีผู้ประกอบการสายการบินเพียงบริษัทเดียวที่ให้บริการในประเทศไทย คือ บริษัทกรุงเทพเฮลิคอปเตอร์เซอร์วิสเซส จำกัด

2) กลุ่มโรงพยาบาล มีการแสวงหาโอกาสทางธุรกิจจากจุดแข็งของโรงพยาบาลที่มีความแตกต่างกัน โดยแต่ละโรงพยาบาลจะมีจุดแข็งตามศักยภาพของโรงพยาบาล ได้แก่ ภาพลักษณ์และมาตรฐานทางการแพทย์ของโรงพยาบาล ความสามารถและความเชี่ยวชาญตลอดจนชื่อเสียงของแพทย์

ในการดูแลรักษา ระหว่างการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศ การตอบสนองต่อความต้องการใช้บริการที่รวดเร็ว นอกจากนี้ การที่ได้รับรองมาตรฐานระดับสากลคือ มาตรฐาน CAMTS จะทำให้ลูกค้ามีความเชื่อมั่นและมั่นใจในการเลือกใช้บริการ ในขณะที่บางโรงพยาบาลได้มีการแสวงหาโอกาสทางธุรกิจในกลุ่มลูกค้าชาวต่างชาติ เช่น กลุ่มลูกค้าทวีปยุโรป สหรัฐอเมริกา เอเชีย ญี่ปุ่น จีน ออสเตรเลีย เป็นต้น การรับรู้สถานการณ์การแข่งขันโดยทั่วไปของธุรกิจการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศในประเทศไทย พบว่า สัมพันธ์กับการเติบโตของการท่องเที่ยวในประเทศไทยและการท่องเที่ยวในภูมิภาค นอกจากนี้ยังพบว่า มีปัจจัยส่งเสริมคือ ประเทศไทยเป็นหนึ่งในศูนย์กลางการแพทย์ในภูมิภาคที่รองรับนักท่องเที่ยวเชิงสุขภาพที่มีการเดินทางจากทั่วภูมิภาคโดยมีประเทศไทยเป็นจุดหมายที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวอันดับต้น ๆ ของโลก ดังนั้นธุรกิจการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศในประเทศไทยจึงเติบโตไปด้วย ด้านการแข่งขันของธุรกิจการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศของกลุ่มโรงพยาบาลที่ให้บริการการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศ พบว่ามีภาคเอกชนที่ให้บริการด้านการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศหลายบริษัท เห็นได้จากความต้องการการใช้บริการของผู้ป่วยและจากจำนวนนักท่องเที่ยวที่มีการเดินทางเข้ามาท่องเที่ยวในภูมิภาคนี้ เพื่อใช้บริการด้านสุขภาพของโรงพยาบาลเอกชนที่มีชื่อเสียงและมาตรฐานทางการแพทย์ที่เป็นสากล ในขณะที่โรงพยาบาลกรุงเทพสร้างความแตกต่างในธุรกิจในการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศด้วยการมีบริการที่แตกต่างจากโรงพยาบาลคู่แข่งได้แก่ บริการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศด้วยเฮลิคอปเตอร์ นอกจากนี้ภาพลักษณ์ของโรงพยาบาลด้านมาตรฐานทางการแพทย์ตลอดจนความแข็งแกร่งและความมีชื่อเสียงของโรงพยาบาล ตลอดจนการมีเครือข่ายโรงพยาบาลทั้งในและต่างประเทศทำให้โรงพยาบาลกรุงเทพเป็นอันดับต้น ๆ ในตลาดธุรกิจการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศในอาเซียน

2.2 ปัญหาและอุปสรรคและการแก้ปัญหา

การวิเคราะห์ปัญหาและอุปสรรคและการแก้ปัญหาขององค์กรที่ดำเนินธุรกิจการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศในประเทศไทย พบว่า

1) กลุ่มสายการบิน ประสบปัญหาจากหน่วยงานที่กำกับดูแลด้านการบินพลเรือนของประเทศไทยซึ่งขณะนั้นคือ กรมการ

บินพลเรือนโดยองค์การการบินพลเรือนระหว่างประเทศหรือ ICAO ตรวจพบข้อบกพร่องที่มีนัยสำคัญต่อความปลอดภัย (Significant Safety Concern; SSC) ทำให้องค์การการบินพลเรือนระหว่างประเทศติดสัญลักษณ์ธงแดงให้กับประเทศไทย ส่งผลให้ประเทศไทยมีการปรับปรุงรูปแบบ โครงสร้างและอำนาจหน้าที่ของหน่วยงานกำกับดูแล จัดตั้งสำนักงานการบินพลเรือนแห่งประเทศไทย (The Civil Aviation Authority of Thailand; CAAT) เพื่อให้สอดคล้องกับมาตรฐานสากลและเพื่อแก้ปัญหาธงแดง ปัญหานี้ส่งผลกระทบต่อทุกสายการบินในประเทศไทยรวมถึงสายการบินที่ให้บริการการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศโดยจะต้องได้รับการตรวจสอบเพื่อออกใบรับรองผู้ดำเนินการเดินอากาศใหม่ (AOC Re-certification) ทำให้การดำเนินธุรกิจด้านการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศต้องหยุดชะงัก จนกว่าจะได้รับใบอนุญาตผู้ดำเนินการเดินอากาศใหม่ ซึ่งกระบวนการในการขอการรับรองเป็นไปด้วยความล่าช้า เนื่องจากบุคลากรของสำนักงานการบินพลเรือนแห่งประเทศไทยมีไม่เพียงพอและขาดประสบการณ์ นอกจากนี้สายการบินยังประสบปัญหาจากการที่ประเทศไทยไม่มีกฎหมายหรือระเบียบในการกำกับดูแลด้านการบินที่เกี่ยวข้องกับการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศทำให้ผู้ที่เกี่ยวข้องกับกิจการด้านการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศพบอุปสรรคจากการที่ไม่มีแนวทางในการปฏิบัติที่เป็นมาตรฐานเดียวกัน เช่น เจ้าหน้าที่รักษาความปลอดภัยประจำท่าอากาศยาน ห้องแพทย์ประจำท่าอากาศยาน หรือแม้แต่นักบินที่มีอำนาจในการกำกับดูแลในการอนุญาตให้ปฏิบัติการบินการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศ สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ทำให้เกิดความล่าช้าในการปฏิบัติการบินเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศ ซึ่งส่งผลต่อผู้ป่วยโดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้ป่วยที่มีภาวะวิกฤตฉุกเฉินต้องการความเร่งด่วนในการย้ายเพื่อไปรักษา ในขณะที่บางสายการบินพบปัญหาด้านสมรรถนะของอากาศยานที่นำมาให้บริการ โดยพบว่าในกรณีที่จุดหมายปลายทางที่รับหรือส่งผู้ป่วยมีระยะไกลมากกว่า 3 ชั่วโมงขึ้นไป สายการบินต้องมีการวางแผนในเรื่องน้ำมันเชื้อเพลิงโดยมีการลงจอดระหว่างเส้นทางบินเพื่อเติมน้ำมัน บริษัทต้องเสียค่าดำเนินการ (Ground Handling) ซึ่งทำให้ไม่สามารถแข่งขันด้านราคากับสายการบินที่สามารถบินตรงสู่

จุดหมายปลายทางได้ นอกจากนี้กรณีนี้ผู้ป่วยมีอาการวิกฤต ต้องใช้อุปกรณ์ทางการแพทย์หลายประเภท เช่น เครื่องช่วยหายใจ เครื่องควบคุมการให้สารน้ำ เครื่องติดตามสัญญาณชีพ เป็นต้น ส่งผลให้อากาศยานไม่สามารถรองรับผู้ป่วยที่มีภาวะวิกฤตที่มีการใช้อุปกรณ์ทางการแพทย์หลายประเภทได้ เนื่องจากพื้นที่ภายในห้องโดยสารมีความจำกัดไม่เอื้ออำนวย การปฏิบัติงานในการดูแลรักษาผู้ป่วย ในขณะที่บางสายการบินพบปัญหาด้านการขาดแคลนบุคลากรทางการแพทย์ที่มีความเชี่ยวชาญและประสบการณ์ด้านการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศ ทำให้การปฏิบัติงานไม่ราบรื่นซึ่งนอกจากการดูแลผู้ป่วยระหว่างการเคลื่อนย้ายด้วยอากาศยานแล้ว บุคลากรทางการแพทย์จะต้องมีความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับอากาศยานรวมถึงอุปกรณ์ที่ติดตั้งบนอากาศยาน เช่น ระบบเตียง (Stretcher) ระบบออกซิเจน (Oxygen) เป็นต้น นอกจากนี้จะต้องมีความรู้และทักษะในการติดต่อประสานงานด้านโลจิสติกส์เพื่อให้บริการที่สำเร็จลุล่วง

สายการบินมีการแก้ปัญหาและอุปสรรคที่พบระหว่างการเดินทางนิกรกิจด้านการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศคือ ปฏิบัติและดำเนินการตามข้อกำหนดของสำนักงานการบินพลเรือนแห่งประเทศไทยเพื่อรับการตรวจสอบในการออกใบรับรองผู้ดำเนินการเดินอากาศใหม่ จนกว่าจะได้ใบรับรองจึงสามารถปฏิบัติการบินได้ ในขณะที่บางสายการบินที่ประสบปัญหาด้านสมรรถนะของอากาศยานที่ให้บริการด้านการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศมีการแก้ปัญหาโดยใช้บริการจากคู่แข่งที่เป็นพันธมิตรที่ให้บริการด้านการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศแบบเดียวกัน นอกจากนี้บางสายการบินมีการทำบรรยายสรุป (Briefing) เกี่ยวกับอุปกรณ์ที่เกี่ยวข้องให้กับบุคลากรทางการแพทย์ที่ไม่เชี่ยวชาญ เช่น ระบบเตียง ระบบออกซิเจน เป็นต้น

2) กลุ่มโรงพยาบาล ประสบปัญหาซึ่งเป็นผลกระทบจากการที่สายการบินที่ให้บริการเช่าอากาศยานหยุดดำเนินการชั่วคราวจากการติดธงแดงจากองค์การการบินระหว่างประเทศ หรือ ICAO ทำให้โรงพยาบาลไม่สามารถให้บริการด้านการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศได้จนกว่าสายการบินจะได้รับการรับรองผู้ดำเนินการเดินอากาศใหม่ นอกจากนี้ยังพบปัญหาด้านโลจิสติกส์ซึ่งเกิดจากมาตรฐานและแนวทางการปฏิบัติที่

แตกต่างกันในแต่ละพื้นที่ทั้งในประเทศและระหว่างประเทศ ความแตกต่างทางด้านภาษาและวัฒนธรรมจัดเป็นอุปสรรคในการดำเนินงานซึ่งการแก้ปัญหาของแต่ละโรงพยาบาลไม่มีรูปแบบที่ตายตัวมีความแตกต่างกันขึ้นอยู่กับปัญหาที่พบ เช่น อุปสรรคจากข้อกำหนดของสำนักงานการบินพลเรือนแห่งประเทศไทยที่มีการกำหนดให้เฮลิคอปเตอร์สามารถขึ้นลงได้เฉพาะสนามบินหรือที่ขึ้นลงชั่วคราวที่ได้รับการรับรองเท่านั้น ทำให้ไม่สามารถขึ้นลงนอกพื้นที่ได้ มีการแก้ปัญหาโดยร่วมมือกับบริษัทกรุงเทพเฮลิคอปเตอร์เซอร์วิส จำกัด ในการสำรวจพื้นที่ขึ้นลงและความต้องการใช้การเคลื่อนย้ายผู้ป่วยด้วยเฮลิคอปเตอร์เพื่อจัดตั้งพื้นที่ขึ้น-ลง และขอการรับรองพื้นที่ขึ้น-ลงชั่วคราวจากสำนักงานการบินพลเรือนแห่งประเทศไทย ในขณะที่โรงพยาบาลอื่น ๆ ประสบปัญหาด้านโลจิสติกส์ได้แก่ การประสานงานกับผู้ที่เกี่ยวข้องกับการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศ เช่น เจ้าหน้าที่ประจำอากาศยาน โรงพยาบาลทั้งต้นทางและปลายทาง โรงพยาบาลมีการแก้ปัญหาโดยการเรียนรู้จากปัญหาที่เคยประสบด้วยการประสานงานล่วงหน้า มีการวางแผนด้านการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยที่รัดกุมมากขึ้นและมีการส่งต่อข้อมูลด้านผู้ป่วยที่มีประสิทธิภาพมากขึ้นทั้งต้นทางและปลายทาง เป็นต้น หรือบางโรงพยาบาลประสบปัญหาด้านการรักษาความปลอดภัยของท่าอากาศยาน เนื่องจากอุปกรณ์ทางการแพทย์ที่ใช้กับผู้ป่วยไม่สามารถถอดไปสแกนได้ เนื่องจากอาจจะเกิดอันตรายกับผู้ป่วย โรงพยาบาลแก้ปัญหาโดยอธิบายให้กับเจ้าหน้าที่ประจำท่าอากาศยานทราบ

3. มาตรฐานการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศขององค์กรที่ดำเนินธุรกิจการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศในประเทศไทย

1) กลุ่มสายการบิน พบว่า มีการพัฒนามาตรฐานด้านการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศโดยนำมาตรฐานสากลจากต่างประเทศมาเป็นแนวทางในการพัฒนามาตรฐานด้านการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศโดยเฉพาะ ได้แก่ มาตรฐานระบบการขนส่งทางการแพทย์ระดับสากลแห่งประเทศสหรัฐอเมริกา หรือ CAMTS และมาตรฐานการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศแห่งสหภาพยุโรปหรือ EURAMI และบางสายการบินได้ขอการรับรองมาตรฐานเพื่อสร้างความเชื่อมั่นให้กับลูกค้าที่มาใช้

บริการว่ามีมาตรฐานเป็นที่ยอมรับในระดับสากล ในขณะที่สายการบินที่ไม่ได้ขอการรับรองมาตรฐานด้านการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศ มีการปฏิบัติตามข้อกำหนดที่ออกโดยสำนักงานการบินพลเรือนแห่งประเทศไทย

2) กลุ่มโรงพยาบาล พบว่า มีการพัฒนามาตรฐานด้านการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศโดยนำมาตราฐานสากลจากต่างประเทศมาเป็นแนวทางในการพัฒนามาตรฐานด้านการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศโดยเฉพาะ ได้แก่ มาตรฐานระบบการขนส่งทางการแพทย์ระดับสากลแห่งประเทศสหรัฐอเมริกา หรือ CAMTS และมาตรฐานการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศแห่งสหภาพยุโรปหรือ EURAMI และมีการขอรับรองมาตรฐานเพื่อสร้างความเชื่อมั่นให้กับลูกค้าเช่นเดียวกับสายการบิน นอกจากนี้โรงพยาบาลที่ให้บริการด้านการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศยังมีการปฏิบัติตามข้อกำหนดและระเบียบเกี่ยวกับการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศ เช่น Medical Manual ของสมาคมขนส่งทางอากาศระหว่างประเทศ (International Air Transport Association; IATA), Manual of Civil Aviation Medicine ขององค์การการบินพลเรือนระหว่างประเทศ (International Civil Aviation Organization; ICAO)

4. แนวทางการพัฒนารูขีกรูขี้การเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศในประเทศไทย

ผลการวิเคราะห์ข้อมูล พบว่า แนวทางการพัฒนารูขีกรูขี้การเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศในประเทศไทย จะต้องมีความร่วมมือและบูรณาการร่วมกันจากทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง เริ่มจากรากฐานได้แก่ การพัฒนามาตรฐาน/กฎหมายและระเบียบแนวทางการปฏิบัติ เพื่อให้ผู้ประกอบการมีแนวทางการปฏิบัติเป็นมาตรฐานเดียวกันและเป็นสากล ภายใต้กรอบของกฎหมาย โดยความร่วมมือระหว่างสำนักงานการบินพลเรือนแห่งประเทศไทยและสถาบันการแพทย์ฉุกเฉินแห่งชาติ ในการพัฒนากฎหมายและระเบียบที่เกี่ยวข้องที่เหมาะสมกับบริบทของประเทศไทย มีการบูรณาการการแพทย์ การบินและโลจิสติกส์อย่างไร้รอยต่อ มีการประชาสัมพันธ์และเผยแพร่ความรู้ที่เกี่ยวข้องให้กับผู้ประกอบการทราบและเผยแพร่ช่องทางในการเข้าถึงบริการให้กับประชาชนทราบ โดยเฉพาะอย่างยิ่งบริการการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยด้วยเฮลิคอปเตอร์ทางการแพทย์ฉุกเฉิน

(HEMS) จะเป็นประโยชน์อย่างยิ่งในการเพิ่มอัตราการรอดชีวิตในผู้ป่วยที่มีภาวะวิกฤตฉุกเฉิน ทั้งชาวไทยและชาวต่างชาติ ที่ต้องการความเร่งด่วนในการเคลื่อนย้ายไปรักษาต่อยังสถานพยาบาลที่มีศักยภาพ หรือในพื้นที่ที่ห่างไกล ถิ่นทุรกันดาร สามารถลดอัตราการเสียชีวิตและความรุนแรงของโรค อีกทั้งยังเป็นการสร้างความเชื่อมั่นและสนับสนุนการท่องเที่ยวเชิงสุขภาพ สะท้อนให้เห็นถึงระบบบริการการแพทย์ฉุกเฉินที่มีมาตรฐานที่เป็นสากลเทียบเคียงกับนานาชาติระดับประเทศ

ในขณะที่ผู้ประกอบการที่ให้บริการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศ พบว่ามีความคิดเห็นสอดคล้องกัน คือ ต้องมีการบูรณาการความร่วมมือทั้งในองค์กรและการสนับสนุนจากภาครัฐด้านโครงสร้างพื้นฐานได้แก่ การออกกฎหมายหรือระเบียบที่กำกับดูแลการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศที่เฉพาะเจาะจงและเหมาะสมกับบริบทของประเทศไทย เพื่อสร้างแนวทางการปฏิบัติที่เป็นมาตรฐานให้กับผู้ดำเนินการธุรกิจการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศ การพัฒนาด้านการคมนาคมได้แก่ ระบบรถราง เรือ ที่จะรับช่วงต่อการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศจากท่าอากาศยานไปยังสถานพยาบาลต้นทางหรือปลายทางอย่างไร้รอยต่อ การพัฒนาท่าอากาศยานโดยเฉพาะอย่างยิ่งท่าอากาศยานที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวในจังหวัดต่าง ๆ การประชาสัมพันธ์สร้างการรับรู้ให้กับประชาชนทั้งชาวไทยและต่างชาติในการเข้าถึงบริการการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้ป่วยฉุกเฉินและอยู่ในพื้นที่ห่างไกล การคมนาคมเข้าถึงไม่สะดวกเพื่อให้ประชาชนชาวไทยสามารถเข้าถึงสิทธิขั้นพื้นฐานด้านสาธารณสุขและเป็นการสร้างความเชื่อมั่นและภาพลักษณ์ที่ดีให้กับนักท่องเที่ยวที่เดินทางเข้ามาท่องเที่ยวในประเทศไทยว่า เมื่อเกิดความเจ็บป่วยจะได้รับการเข้าถึงบริการด้านสาธารณสุขได้อย่างทัน่วงที่และต้องมีการพัฒนาไปพร้อม ๆ กับอุตสาหกรรมทางการแพทย์ครบวงจร ได้แก่ การพัฒนามาตรฐานของสถานพยาบาลที่รองรับการรักษา มาตรฐานอุปกรณ์และเครื่องมือทางการแพทย์ที่ทันสมัย การพัฒนามาตรฐานทางด้านการแพทย์ในการรักษาโรคที่มีความซับซ้อน มาตรฐานด้านบุคลากรทางการแพทย์ที่ปฏิบัติงานที่เกี่ยวข้องกับการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศ จะต้องมีองค์ความรู้ มีทักษะและมีความชำนาญเกี่ยวกับการ

ปฏิบัติงานบนอากาศยานและมีการฝึกอบรมความรู้อยู่เสมอ จึงจะทำให้การพัฒนาธุรกิจการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศในประเทศไทยมีความเติบโตและยั่งยืน

สรุปผลการศึกษา

1. มาตรฐานการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศขององค์กรที่ดำเนินธุรกิจการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศในประเทศไทยมีต้นแบบมาจากมาตรฐานสากล ได้แก่ มาตรฐานระบบการขนส่งทางการแพทย์ระดับสากลแห่งประเทศไทยสหรัฐอเมริกาหรือ CAMTS และมาตรฐานการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศแห่งสหภาพยุโรปหรือ EURAMI ซึ่งทั้งสององค์กรเป็นองค์กรระดับสากลที่ให้การรับรองมาตรฐานด้านการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยที่ทั่วโลกยอมรับ โดยมาตรฐานด้านการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยครอบคลุมทั้งอากาศยานปีกหมุน (Rotor wing) และอากาศยานปีกตรึง (Fixed wing) ผู้ประกอบการบางรายจากทั้งสายการบินและโรงพยาบาลจึงได้มีการขอการรับรองมาตรฐานสากลดังกล่าว เพื่อสร้างจุดแข็งและความเชื่อมั่นให้กับลูกค้าหรือผู้ใช้บริการว่า จะได้รับการบริการที่เป็นมาตรฐานสากล ส่วนผู้ประกอบการบางรายที่ไม่ได้ขอการรับรองมาตรฐานการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศ มีการปฏิบัติตามข้อกำหนดที่ออกโดยสำนักงานการบินพลเรือนแห่งประเทศไทย นอกจากนี้ยังมี การปฏิบัติตามข้อกำหนดและระเบียบเกี่ยวกับการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศ เช่น Medical Manual ของ สมาคมขนส่งทางอากาศระหว่างประเทศ (International Air Transport Association; IATA) , Manual of Civil Aviation Medicine ขององค์การการบินพลเรือนระหว่างประเทศ (International Civil Aviation Organization; ICAO)

สำนักงานการบินพลเรือนแห่งประเทศไทยหรือ CAAT ได้มีการพัฒนากฎหมายเพื่อสนับสนุนบริการการแพทย์ฉุกเฉินด้วยเฮลิคอปเตอร์ (HEMS) จึงได้ออกข้อกำหนดปฏิบัติการสนับสนุนการบริการการแพทย์ฉุกเฉินด้วยเฮลิคอปเตอร์ที่ระบุไว้ใน ข้อกำหนดการเดินทางอากาศด้วยเฮลิคอปเตอร์ของผู้ดำเนินการเดินอากาศ (Helicopter Operations Requirements) พ.ศ. 2562 และมีการประกาศใช้เมื่อวันที่ 1 มีนาคม พ.ศ. 2563 จากการศึกษาสามารถสรุปมาตรฐานและข้อกำหนดที่เกี่ยวข้องกับการเคลื่อนย้าย

ผู้ป่วยทางอากาศของประเทศไทยและมาตรฐานสากลแห่งสหรัฐอเมริกาและสหภาพยุโรปได้ดังตารางที่ 1

ตารางที่ 1 มาตรฐานและข้อกำหนดที่เกี่ยวข้องกับการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศของสำนักงานการบินพลเรือนแห่งประเทศไทย (CAAT) และมาตรฐานสากลแห่งสหรัฐอเมริกา (CAMTS) และสหภาพยุโรป (EURAMI)

มาตรฐานและข้อกำหนด	CAAT	CAMTS	EURAMI
1. ข้อกำหนดสำหรับปฏิบัติการอากาศยานพยาบาล (Requirements for Air Ambulance Operation)			
1.1 ข้อกำหนดสำหรับเครื่องบิน (Fixed Wing Requirements)	ไม่พบข้อมูล	✓	✓
1.2 ข้อกำหนดสำหรับเฮลิคอปเตอร์ (Rotary Wing Requirements)	✓	✓	✓
2. ลูกเรือ (Flight Crew)			
2.1 คุณสมบัตินักบิน (Pilot Qualification)	✓	✓	✓
2.2 คุณสมบัติบุคลากรทางการแพทย์ (Medical Qualification)	ไม่พบข้อมูล	✓	✓
3. การฝึกอบรม (Training)			
3.1 การฝึกอบรมนักบิน (Pilot Training)	✓	✓	✓
3.2 การฝึกอบรมบุคลากรทางการแพทย์ (Medical Training)	ไม่พบข้อมูล	✓	✓
4. การบริหารจัดการ (Management)			
4.1 การบริหารจัดการคุณภาพและความปลอดภัย (Quality and Safety Management)	ไม่พบข้อมูล	✓	✓
4.2 การบริหารจัดการทางการบิน (Flight Management)	ไม่พบข้อมูล	✓	✓
4.3 การบริหารจัดการทางการแพทย์ (Medical Management)	ไม่พบข้อมูล	✓	✓
5. เครื่องมือและอุปกรณ์ (Instrument and Equipment)			
5.1 รูปลักษณ์อากาศยาน (Aircraft Configuration)	✓	✓	✓
5.2 อุปกรณ์ทางการแพทย์ (Medical Equipment)	✓	✓	✓
5.3 การรัดตรึงผู้ป่วยและเตียง (Patient Restraints and Stretchers)	ไม่พบข้อมูล	✓	✓
5.4 ระบบการสื่อสาร (Communication Systems)	✓	✓	✓
6. การปฏิบัติการบิน (Flight Operations)			
6.1 ฐานอำนวยความสะดวกการบิน (Dispatching Base)	✓	✓	✓
6.2 คู่มือการทำงาน (Operation Manual)	✓	✓	✓
7. การควบคุมการติดเชื้อ (Infection Control)	ไม่พบข้อมูล	✓	✓
8. การบำรุงรักษาอากาศยาน (Aircraft Maintenance)	✓	✓	✓

ตารางที่ 1 แสดงมาตรฐานและข้อกำหนดที่เกี่ยวข้องกับการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศของประเทศไทยและสากล พบว่ามาตรฐานและข้อกำหนดการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศในประเทศไทยยังไม่ครอบคลุมในทุกมิติ ผู้ประกอบการจึงมีการนำมาตรฐานด้านการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศจากสากลมาเป็นแนวทางในการปฏิบัติ

2. รูปแบบการดำเนินธุรกิจการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศในประเทศไทยมี 2 รูปแบบ คือ สายการบินที่ดำเนินธุรกิจให้บริการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศ และโรงพยาบาลที่ดำเนินธุรกิจให้บริการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศ โดยพบว่าประเภทของอากาศยานที่ใช้ในการปฏิบัติการบินมี 2 ประเภท คือ อากาศยานปีกหมุน และอากาศยานปีกตรึง แต่ละสายการบินมีอากาศยานอย่างน้อย 1 ลำ และมีจำนวนมากที่สุดคือ 4 ลำ โดยรูปแบบการให้บริการการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศในประเทศไทยมีความคล้ายคลึงกันและเชื่อมโยงกัน มีองค์ประกอบสำคัญในการดำเนินธุรกิจการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศ ได้แก่ องค์ประกอบด้านลูกค้า ประกอบด้วย ลูกค้าที่มีการร้องขอใช้บริการ เช่น ผู้ป่วย บริษัทประกัน สายการบินและโรงพยาบาลที่ดำเนินธุรกิจบริการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศ ในลักษณะที่เป็น คู่ค้า ทางธุรกิจ (Business Partner) องค์ประกอบด้านการบิน ประกอบด้วย บุคลากรด้านการบิน อากาศยาน และปฏิบัติการการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศ องค์ประกอบด้านการแพทย์ ประกอบด้วย บุคลากรทางการแพทย์ อุปกรณ์การแพทย์ และปฏิบัติการการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศ

ปัจจัยที่เกี่ยวข้องที่ทำให้การพัฒนาธุรกิจการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศในประเทศไทยประสบความสำเร็จและมีประสิทธิภาพ ได้แก่ มาตรฐานและข้อกำหนดที่เกี่ยวข้องกับการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศ เพื่อให้ผู้ที่เกี่ยวข้องมีแนวทางในการปฏิบัติที่เป็นมาตรฐานและเป็นไปในแนวทางเดียวกัน ดังนั้นผู้ประกอบการธุรกิจการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศในประเทศไทยจึงมีการพัฒนามาตรฐานโดยการนำมาตรฐานสากล ที่เกี่ยวข้องกับการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศมาเป็นแนวทางในการปฏิบัติคือ มาตรฐานระบบการขนส่งทางการแพทย์ระดับสากล แห่งประเทศสหรัฐอเมริกา (The Commission on Accreditation

of Medical Transport Systems; CAMTS) และมาตรฐานการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศของสถาบันการแพทย์ทางอากาศแห่งสหภาพยุโรป (European Aeromedical Institute; EURAMI) และขอการรับรองมาตรฐานเพื่อสร้างความมั่นใจและความเชื่อมั่นให้กับลูกค้าที่ใช้บริการ นอกจากนี้ยังมีผู้ประกอบการยังมีการปฏิบัติตามแนวทางที่สอดคล้องกับมาตรฐานสากล ได้แก่ มาตรฐานจากองค์การการบินระหว่างประเทศหรือ ICAO มาตรฐานสมาคมขนส่งทางอากาศระหว่างประเทศหรือ IATA มาตรฐานความปลอดภัยการบินของยุโรปหรือ EASA และสำนักงานบริหารการบินแห่งชาติหรือ FAA

3. แนวทางการพัฒนาธุรกิจการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศ ประกอบด้วย กรอบการดำเนินการ ดังนี้
 1. ความร่วมมือระหว่างหน่วยงานที่กำกับดูแลที่เกี่ยวข้องด้านการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศ ได้แก่ การบูรณาการความร่วมมือระหว่างสำนักงานการบินพลเรือนแห่งประเทศไทย และสถาบันการแพทย์ฉุกเฉินแห่งชาติ ในการพัฒนาและปรับปรุงกฎหมายและระเบียบที่เกี่ยวข้องกับการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศให้ครอบคลุมทั้งอากาศยานปีกหมุน และอากาศยานปีกตรึง เพื่อผู้ดำเนินการเดินอากาศและผู้ที่เกี่ยวข้องมีแนวทางปฏิบัติที่เป็นมาตรฐานเดียวกันมีความปลอดภัยและได้มาตรฐานสากล

กรอบที่ 2 การพัฒนาองค์ประกอบธุรกิจการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศในประเทศไทย ได้แก่ การพัฒนาองค์ประกอบทางธุรกิจที่ประกอบด้วย 3 องค์ประกอบ ดังนี้

1) องค์ประกอบด้านลูกค้า ได้แก่ การพัฒนาด้านลูกค้าที่มีการร้องขอใช้บริการการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศ เช่น ผู้ป่วย บริษัทประกัน สายการบิน และโรงพยาบาลดำเนินธุรกิจบริการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศในลักษณะที่เป็นคู่ค้าทางธุรกิจซึ่งกันและกัน ด้วยการเพิ่มช่องทางในการบริการลูกค้าเพื่อให้ลูกค้าสามารถเข้าถึงบริการได้โดยสะดวก เช่น เว็บไซต์ สื่อโซเชียลต่าง ๆ แอปพลิเคชัน ไลน์ เฟซบุ๊ก อินสตาแกรม เป็นต้น มีการวิเคราะห์วิจัย เพื่อสอบถามความพึงพอใจในด้านบริการจากลูกค้า และการบริหารความสัมพันธ์กับลูกค้า (Customer Relationship Management) เพื่อให้ลูกค้าเกิดความพึงพอใจและมีภักดีกลับมาใช้บริการซ้ำร่วมกับการทำ CSR หรือ

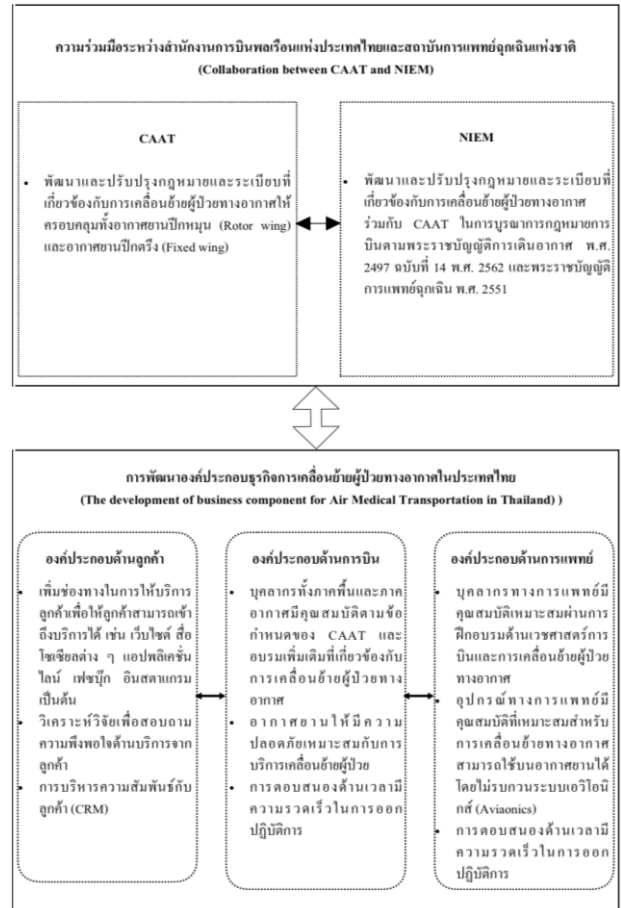
Corporate Social Responsibility เช่น การนำอากาศยานช่วยเหลือกรณีเกิดภัยพิบัติหรือ การใช้อากาศยานในการขนส่งอวัยวะหรือการขนส่งผู้ป่วยในโครงการความร่วมมือกับภาครัฐ เป็นต้น

2) องค์ประกอบด้านการบิน ได้แก่ การพัฒนาบุคลากรนักบิน ช่างบำรุงอากาศยาน บุคลากรบริการภาคพื้น ให้มีคุณสมบัติตามข้อกำหนดของสำนักงานการบินพลเรือนแห่งประเทศไทยและต้องอบรมเพิ่มเติมที่เกี่ยวข้องกับการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศ การพัฒนาอากาศยาน โดยได้ใบรับรองผู้ดำเนินการเดินอากาศ (AOC-R) และใบสำคัญความสมควรเดินอากาศ (Airworthiness) ตามข้อกำหนดจากสำนักงานการบินพลเรือนแห่งประเทศไทย อากาศยานมีความเหมาะสมมีสภาพใหม่ มีเทคโนโลยีที่ทันสมัย มีความปลอดภัยสูง และมีคุณสมบัติที่เหมาะสมสำหรับการให้บริการการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ระบบเตียงระบบออกซิเจน ระบบไฟฟ้าสำหรับรองรับอุปกรณ์ทางการแพทย์ และการพัฒนาปฏิบัติการการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศ เนื่องจากธุรกิจบริการการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศจะมีปัจจัยด้านผู้ปวยมาเกี่ยวข้อง ดังนั้นในด้านการพัฒนาปฏิบัติการการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศต้องพัฒนาด้านเวลาในการตอบสนองต่อการให้บริการต้องมีความรวดเร็วและต้องคำนึงถึงความปลอดภัยด้วย

3) องค์ประกอบด้านการแพทย์ ได้แก่ การพัฒนาบุคลากรทางการแพทย์ โดยต้องมีคุณสมบัติเป็นผู้ประกอบวิชาชีพเวชกรรมและผ่านการฝึกอบรมด้านเวชศาสตร์การบินและอบรมเพิ่มเติมที่เกี่ยวข้องกับการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศ การพัฒนาอุปกรณ์การแพทย์ มีการนำเทคโนโลยีใหม่ ๆ มาใช้ในการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศ มีความแม่นยำในการตรวจวินิจฉัย และมีคุณสมบัติที่เหมาะสมสำหรับการขนส่งทางอากาศ เช่น มีขนาดเล็กและมีน้ำหนักเบาเหมาะสมกับการเคลื่อนย้ายและที่สำคัญต้องมีคุณสมบัติที่ได้รับการรับรองว่าสามารถใช้งานอากาศยานได้อย่างปลอดภัย โดยไม่รบกวนระบบเอวีโอนิกส์ของอากาศยาน และการพัฒนาปฏิบัติการการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศ มีการพัฒนากระบวนการทำงานให้มีความรวดเร็วโดยการนำเทคโนโลยีมาใช้ เช่น Telemedicine มาใช้เพื่อการ

ได้มาซึ่งข้อมูลของผู้ป่วยเพื่อวางแผนด้านอุปกรณ์และการรักษาผู้ป่วยระหว่างการเคลื่อนย้ายทางอากาศ การศึกษาวิจัยด้านผลลัพธ์ผู้ป่วยที่ใช้บริการการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศเพื่อนำข้อมูลมาพัฒนาองค์ความรู้ เป็นต้น

สามารถสรุปเป็นตัวแบบการพัฒนาการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศในประเทศไทย ได้ตามรูปที่ 1 ดังนี้

รูปที่ 1 ตัวแบบแนวทางการพัฒนาการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศในประเทศไทย

อภิปรายผล

จากผลการศึกษา

1. มาตรฐานและรูปแบบธุรกิจการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศในประเทศไทย พบว่า ประเทศไทยมีผู้ประกอบการที่ดำเนินธุรกิจการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศ 2 รูปแบบ คือ สายการบินที่ดำเนินธุรกิจให้บริการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศและโรงพยาบาลที่ดำเนินธุรกิจให้บริการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศ มีมาตรฐานด้านการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทาง

อากาศที่เป็นแนวทางการปฏิบัติคือ มาตรฐาน CAMTS และ EURAMI โดยมีการขอรับรองมาตรฐานเพื่อให้ลูกค้ามั่นใจได้ว่าธุรกิจการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศของตนเองมีมาตรฐานสากล สอดคล้องกับการศึกษาเรื่อง ปัจจัยคุณภาพบริการที่มีผลต่อการตัดสินใจเลือกใช้บริการและความภักดีต่อตราสินค้าของโรงพยาบาลเอกชน ในเขตกรุงเทพมหานคร ที่พบว่าการพัฒนาและการปรับปรุงคุณภาพ/มาตรฐานของบริการโดยการผลักดันให้ได้รับการรับรองมาตรฐานเป็นการสร้างความเชื่อมั่นให้แก่ผู้ใช้บริการ (Tummasurat, 2011) ดังนั้นปัจจัยที่มีผลต่อการพัฒนาธุรกิจการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศในประเทศไทยให้มีการเติบโตและยั่งยืนจะต้องมีการพัฒนามาตรฐานการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศเพื่อให้เกิดความปลอดภัยสูงสุดกับทั้งผู้ป่วยและบุคลากรที่ปฏิบัติงาน และสอดคล้องกับการศึกษาแบบจำลองธุรกิจในการจัดการนวัตกรรมของสถานพยาบาลเอกชนเพื่อเป็นศูนย์กลางสุขภาพของเอเชีย พบว่าแบบจำลองธุรกิจของสถานพยาบาลเอกชนที่บริการตรวจรักษาพยาบาลผู้ป่วยต่างชาติ ประกอบด้วย 3 ตัวแปรหลัก 12 ตัวแปรย่อย ได้แก่ (1) รูปแบบการบริหารจัดการ แบ่งเป็น ด้านองค์กรควรมีการตั้งเป้าหมายและตัวชี้วัดชัดเจน ด้านนโยบายและกลยุทธ์ ควรมีระบบประกันคุณภาพและมาตรฐานการบริการ ด้านการบริหารจัดการภายใน ควรมีการพัฒนาบุคลากรให้มีความเชี่ยวชาญเฉพาะด้าน ด้านพันธมิตรทางธุรกิจ/คลังเตอร์ ควรมีการสร้างเครือข่ายธุรกิจกับธุรกิจประเภทอื่น ด้านโครงสร้างพื้นฐาน/สาธารณูปโภค ควรมีร้านค้าที่เป็นแฟรนไชส์ต่างประเทศ และระบบเทคโนโลยีสารสนเทศ ควรพัฒนาระบบบริหารและระบบบริการของโรงพยาบาล ด้านทรัพยากรมนุษย์ ควรสร้างค่านิยมร่วม/วัฒนธรรมองค์กร ร่วมกับการพัฒนาความสามารถของบุคลากร ด้านการเงิน ควรใช้ในการพัฒนาพื้นที่และนวัตกรรมบริการ (2) รูปแบบการบริการ ด้านสินค้าและบริการ ควรพัฒนาอย่างต่อเนื่อง ด้านนวัตกรรม/เทคโนโลยี ควรให้มีความทันสมัย ด้านการสร้าง ความแตกต่าง ควรเพิ่มบริการและระบบประกันต่าง ๆ ที่ได้รับการรับรองจากสถาบันต่างประเทศ (3) รูปแบบการปฏิสัมพันธ์กับผู้ใช้บริการ ควรมีมาตรฐานด้านราคาและจัดหาป้ายสื่อสารภาษาต่าง ๆ ผลการวิจัยนี้แสดงให้เห็นว่า มาตรฐานการบริการ

และระบบการประกันต่าง ๆ ที่ได้รับการรับรองจากสถาบันต่างประเทศ เป็นองค์ประกอบสำคัญในการพัฒนาธุรกิจให้มีความเติบโต (Bovornkiratikajorn, 2011)

2. แนวทางการพัฒนาธุรกิจการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศในประเทศไทย พบว่าประกอบด้วยกรอบการดำเนินการ ดังนี้

กรอบที่ 1 ความร่วมมือระหว่างหน่วยงานที่กำกับดูแลที่เกี่ยวข้องด้านการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศ ได้แก่ สำนักงานการบินพลเรือนแห่งประเทศไทย (CAAT) และสถาบันการแพทย์ฉุกเฉินแห่งชาติ (NIEM) ในการพัฒนาและปรับปรุงกฎหมายและระเบียบที่เกี่ยวข้องกับการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศให้ครอบคลุมทั้งอากาศยานปีกตรึง และอากาศยานปีกหมุนที่สอดคล้องกับมาตรฐานการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศระดับสากล เพื่อผู้ดำเนินการเดินอากาศและผู้ที่เกี่ยวข้องมีแนวทางปฏิบัติที่เป็นมาตรฐานเดียวกันมีความปลอดภัยและได้มาตรฐานสากล โดยมีความร่วมมือในการส่งเสริมและพัฒนาอย่างต่อเนื่องเป็นรูปธรรมระหว่างสำนักงานการบินพลเรือนแห่งประเทศไทยและสถาบันการแพทย์ฉุกเฉินแห่งชาติ เช่น การประชุมร่วมกันในการผลักดันบริการการแพทย์ฉุกเฉินด้วยเฮลิคอปเตอร์ ต่อมาสำนักงานการบินพลเรือนแห่งประเทศไทย ได้ทำการออกข้อกำหนดปฏิบัติการสนับสนุนการบริการการแพทย์ฉุกเฉินด้วยเฮลิคอปเตอร์ ที่ถูกกำหนดไว้ในข้อกำหนดการเดินอากาศด้วยเฮลิคอปเตอร์ของผู้ดำเนินการเดินอากาศ (Helicopter Operations Requirements) พ.ศ. 2562 นำมาสู่การลงนามบันทึกความร่วมมือ “การบริการด้านการแพทย์ฉุกเฉินด้วยเฮลิคอปเตอร์” ในการรับส่งผู้ป่วย ณ ที่ขึ้นลงนอกสนามบินได้ ที่มีการบูรณาการของกฎหมายการบิน ได้แก่ พระราชบัญญัติการเดินอากาศ พ.ศ. 2497 ฉบับที่ 14 พ.ศ. 2562 และพระราชบัญญัติการแพทย์ฉุกเฉิน พ.ศ. 2551 เพื่อให้ผู้ป่วยฉุกเฉินได้รับการช่วยเหลืออย่างทั่วถึงและทันท่วงที

กรอบที่ 2 การพัฒนาองค์ประกอบธุรกิจการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศในประเทศไทย

1) องค์ประกอบด้านลูกค้า การพัฒนาด้านลูกค้า ได้แก่ การพัฒนาด้านลูกค้าที่มีการร้องขอใช้บริการการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศโดยการสร้างความพึงพอใจในบริการให้กับลูกค้า การเพิ่มช่องทางในการบริการลูกค้าเพื่อให้ลูกค้าสามารถ

เข้าถึงบริการได้ เช่น เว็บไซต์ สื่อโซเชียลต่าง ๆ แอปพลิเคชัน ไลน์ เฟซบุ๊ก อินสตาแกรม เป็นต้น สอดคล้องกับการศึกษาเรื่องการตลาด 4.0 ในบริบทประเทศไทย 4.0 ที่กล่าวถึง การสื่อสารในตลาดยุคปัจจุบันว่า ช่องทางหลักในการเข้าถึงผู้บริโภค คือ การใช้เครื่องมือสื่อสารเคลื่อนที่ (Mobile Devices) และสื่อสังคมออนไลน์ (Social Media) เป็นการสื่อสารแบบทันทีทันใด (Real Time) คือสามารถให้ข้อมูลแก่ลูกค้าได้ทันทีทันใด (Wong, 2011, as cited in Wongmontan & Techakana, 2017) และสอดคล้องกับแนวคิดเรื่อง Marketing 4.0 Moving from Traditional to Digital (Kotler et al., 2017) ที่ให้ความหมาย การตลาดแบบเข้าถึงแบรนด์ได้ทุกช่องทาง (Omni-channel Marketing) ว่าหมายถึง การตลาดที่บูรณาการหลาย ๆ ช่องทาง เพื่อให้ผู้บริโภคมีประสบการณ์กับแบรนด์อย่างราบรื่น ต่อเนื่อง ไม่ติดขัด ด้วยการจัดระเบียบช่องทางต่าง ๆ ให้ทำงานประสานกัน ผสานเป้าหมายและกลยุทธ์ของแต่ละช่องทางให้สอดคล้องกัน ทั้งช่องทางออนไลน์และออฟไลน์ เพื่อผลักดันให้ผู้บริโภคตัดสินใจซื้อ (2) วิเคราะห์วิจัยเพื่อสอบถามความพึงพอใจในด้านบริการจากลูกค้าที่ใช้บริการการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศ ซึ่งได้แก่ ผู้ป่วย บริษัทประกัน สายการบิน และโรงพยาบาลดำเนินธุรกิจบริการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศในลักษณะที่เป็นคู่ค้าทางธุรกิจซึ่งกันและกัน (3) บริหารความสัมพันธ์กับลูกค้าในธุรกิจการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศโดยเฉพาะอย่างยิ่งการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยฉุกเฉิน ต้องมีการตอบสนองด้านเวลาที่รวดเร็วและมีความปลอดภัยในการเคลื่อนย้าย มีการนำเทคโนโลยีสารสนเทศมาใช้เพื่อให้ได้มาซึ่งข้อมูลทางคลินิกของผู้ป่วยในการเตรียมความพร้อมทั้งด้านยาเวชภัณฑ์ทางการแพทย์ รวมถึงอุปกรณ์ที่จำเป็นสำหรับผู้ป่วยเฉพาะราย ผลลัพธ์ที่ได้คือ ผู้ป่วยได้รับการรักษาอย่างทันทั่วทั้งลดการสูญเสียหรือลดความรุนแรงของโรค ตลอดจนเพิ่มอัตราการรอดชีวิต นำมาสู่ความพึงพอใจของผู้ใช้บริการทั้งผู้ป่วย บริษัทคู่ค้าทางธุรกิจ มีการกลับมาใช้บริการซ้ำโดยเฉพาะอย่างยิ่งบริษัทประกันที่ให้บริการด้านการเคลื่อนย้ายผู้ป่วย นอกจากนี้การทำ CSR หรือ Corporate Social Responsibility เช่น การนำอากาศยานช่วยเหลือกรณีเกิดภัยพิบัติหรือ การใช้อากาศยานในการขนส่งอวัยวะหรือการขนส่งผู้ป่วยในโครงการ

ความร่วมมือกับภาครัฐ ส่งผลต่อภาพลักษณ์ของธุรกิจ ทำให้ลูกค้าเกิดการตระหนักรู้ในด้านที่ดี นำไปสู่การสนับสนุนที่ช่วยเพิ่มโอกาสในธุรกิจมากยิ่งขึ้นเป็นการสร้างความยั่งยืนในระยะยาว สอดคล้องกับแนวคิดความต้องการและพฤติกรรมของลูกค้าเป็นกระบวนการตอบสนองให้ลูกค้าเกิดความประทับใจมีความสัมพันธ์ที่ดียิ่งขึ้น นำไปสู่รายได้ผลงานที่มากขึ้นในอนาคต นำข้อมูลที่ได้จาก CRM มาวิเคราะห์วางแผนกลยุทธ์ กำหนดนโยบายการขาย การให้บริการที่เหมาะสมแก่ลูกค้าแต่ละกลุ่มสินค้าหรืองานแต่ละชนิด ในการปรับปรุง เพิ่มหรือลดการทำงานให้เหลือเท่าที่จำเป็น เพื่อลดค่าใช้จ่ายลง นำข้อมูลที่ได้จากระบบมาใช้ในการตรวจสอบและควบคุมภายในได้ง่ายและสะดวกขึ้น (Pomprasitwet, 2009) และยังสอดคล้องกับการศึกษา ปัจจัยที่มีผลต่อการดำเนินธุรกิจสายการบินในอนาคตในประเทศไทย พบว่า ปัจจัยที่มีผลต่อการดำเนินธุรกิจสายการบินในอนาคตในประเทศไทยจำนวน 26 ปัจจัย โดยมี 7 ปัจจัย ที่มีความสำคัญอยู่ในลำดับต้น ได้แก่ ภาวะทางเศรษฐกิจ การเติบโตของสายการบินต้นทุนต่ำ ราคาน้ำมันเชื้อเพลิง การเปิดเสรีการบิน ประชาคมอาเซียน ระดับการแข่งขันที่เข้มข้นขึ้น และการร่วมมือกันเป็นพันธมิตร สำหรับ 10 ปีข้างหน้า พบว่ามีความเปลี่ยนแปลงจำนวน 13 ความเปลี่ยนแปลง โดยมี 6 ความเปลี่ยนแปลงที่มีความสำคัญลำดับต้น ได้แก่ การขยายตัวของตลาดกว้างขึ้น เปิดเสรีการค้าสายการบินต้นทุนต่ำเติบโตมากขึ้น พฤติกรรมจัดแพคเกจโดยผู้โดยสารเอง ใช้อินเทอร์เน็ตในการจำหน่าย และมีการพัฒนาเทคโนโลยีระบบสนับสนุนต่าง ๆ นอกจากนี้พบว่าแนวโน้มของธุรกิจสายการบินในประเทศไทยจะมีรูปแบบธุรกิจหลัก ๆ คือสายการบินที่ให้บริการเต็มรูปแบบ และสายการบินต้นทุนต่ำ โดยจะมีสายการบินให้บริการเช่าเหมาลำมากขึ้น (Subboontayakorn & Thongpila, 2010)

2) องค์ประกอบด้านการบิน ได้แก่ การพัฒนาบุคลากรนักบิน ช่างบำรุงอากาศยาน บุคลากรบริการภาคพื้นให้มีคุณสมบัติตามข้อกำหนดของสำนักงานการบินพลเรือนแห่งประเทศไทยโดยต้องอบรมเพิ่มเติมที่เกี่ยวข้องกับการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศ เช่น การปฏิบัติการบินนอกเขตสนามบินหรือการขึ้นลงนอกพื้นที่ที่ไม่คุ้นเคยในปฏิบัติการการแพทย์ฉุกเฉิน

ด้วยเฮลิคอปเตอร์ (HEMS) ความรู้เกี่ยวกับระบบเตียงและระบบออกซิเจนที่ติดตั้งบนอากาศยาน การนำผู้ป่วยขึ้นหรือลงจากอากาศยาน และการป้องกันการติดเชื้อในกรณีที่มีการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยที่มีความเสี่ยงต่อการแพร่กระจายเชื้อ ตลอดจนการวางแผนร่วมกับทีมแพทย์ในการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยที่เหมาะสมสำหรับผู้ป่วยแต่ละราย มีการฝึกปฏิบัติและฝึกทบทวนร่วมกับทีมแพทย์ เป็นต้น การพัฒนาอากาศยาน โดยได้ใบรับรองผู้ดำเนินการเดินอากาศ และใบสำคัญความสมควรเดินอากาศ ตามข้อกำหนดจากสำนักงานการบินพลเรือนแห่งประเทศไทย อากาศยานมีความเหมาะสมมีสภาพใหม่ มีเทคโนโลยีที่ทันสมัย มีความปลอดภัยสูง และมีคุณสมบัติที่เหมาะสมสำหรับการให้บริการการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ระบบเตียง ระบบออกซิเจน ระบบไฟฟ้า สำหรับรองรับอุปกรณ์ทางการแพทย์ และการพัฒนาปฏิบัติการการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศ เนื่องจากธุรกิจบริการการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศจะมีปัจจัยด้านผู้ป่วยมาเกี่ยวข้อง ดังนั้นในด้านการพัฒนาปฏิบัติการการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศต้องพัฒนาด้านเวลาในการตอบสนองต่อการให้บริการ ต้องมีความรวดเร็วและต้องคำนึงถึงความปลอดภัยด้วย

3) องค์ประกอบด้านการแพทย์ ได้แก่ การพัฒนาบุคลากรทางการแพทย์ โดยต้องมีคุณสมบัติเป็น ผู้ประกอบวิชาชีพเวชกรรมและผ่านการฝึกอบรมด้านเวชศาสตร์การบิน ได้แก่ สรีรวิทยาการบิน และอบรมเพิ่มเติมที่เกี่ยวข้องกับการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศทั้งภาคทฤษฎีและภาคปฏิบัติการพัฒนาอุปกรณ์การแพทย์ มีการนำเทคโนโลยีใหม่ ๆ มาใช้ในการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศ มีความแม่นยำในการตรวจวินิจฉัย และมีคุณสมบัติที่เหมาะสมสำหรับการขนส่งทางอากาศ เช่น มีขนาดเล็กและมีน้ำหนักเบาเหมาะสมกับการเคลื่อนย้าย และที่สำคัญต้องมีคุณสมบัติที่ได้รับการรับรองว่าสามารถใช้งานอากาศยานได้อย่างปลอดภัย โดยไม่รบกวนระบบเอวีโอนิกส์ของอากาศยาน และการพัฒนาปฏิบัติการการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศ มีการพัฒนาระบบการทำงานให้มีความรวดเร็ว โดยการนำเทคโนโลยีมาใช้ เช่น Telemedicine มาใช้เพื่อการได้มาซึ่งข้อมูลของผู้ป่วยเพื่อวางแผนด้านอุปกรณ์และการรักษาผู้ป่วยระหว่างการเคลื่อนย้ายทางอากาศ การศึกษาวิจัยด้าน

ผลลัพธ์ผู้ป่วยที่ใช้บริการการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศเพื่อนำข้อมูลมาพัฒนาองค์ความรู้ เป็นต้น

การพัฒนาองค์ประกอบทางด้านการบินและองค์ประกอบด้านการแพทย์ สอดคล้องกับการศึกษาเรื่อง การบริหารทรัพยากรมนุษย์ที่มีประสิทธิภาพของโรงพยาบาลเอกชน ที่มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาข้อได้เปรียบในการแข่งขันของธุรกิจโรงพยาบาลเอกชนในประเทศไทยเพื่อให้ทราบถึงศักยภาพในการดำเนินงาน พบว่าการบริหารทรัพยากรมนุษย์ภายในเครือโรงพยาบาลกรุงเทพ พบว่ามีข้อได้เปรียบในการแข่งขัน ได้แก่ (1) ด้านการสรรหาและคัดเลือก โดยการให้ความสำคัญกับบุคลากร มีการใช้เทคนิคในการสรรหาและคัดเลือกที่หลากหลาย มีการลงทุนทางเทคโนโลยีทางการแพทย์ ซึ่งมีส่วนในการทำให้บุคลากรทางการแพทย์มาทำงานมากขึ้น ควรกำหนดนโยบายในการจัดหาบุคลากรทางการแพทย์ที่มีความเชี่ยวชาญในแต่ละสาขา เพื่อให้สามารถให้บริการได้อย่างครอบคลุม (2) การฝึกอบรมและพัฒนา โดยการนำเทคโนโลยีสารสนเทศเข้ามาใช้ทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนการเรียนรู้ได้ง่ายขึ้นรวมทั้งระบบฐานข้อมูลและ Knowledge Portal ที่ทันสมัย การใช้ E-Learning สำหรับหลักสูตร Mandatory Training และควรพัฒนาไปใช้กับหลักสูตรอื่น ๆ ด้วย (3) การธำรงรักษาบุคลากร มีการสร้างแรงจูงใจในการทำงานอย่างต่อเนื่อง ทำให้เกิดบุคลากรสำนึกองค์กร มีการเปิดโอกาสให้แสดงความคิดเห็นอย่างเสรี (Sritthammanit, 2016) และสอดคล้องกับการศึกษาเรื่อง กลยุทธ์คุณภาพการให้บริการสายการบินที่ส่งผลต่อการตัดสินใจเลือกใช้สายการบินระหว่างประเทศ ณ ท่าอากาศยานสุวรรณภูมิ พบว่าอิทธิพลของกลยุทธ์คุณภาพการให้บริการสายการบินที่ส่งผลต่อการตัดสินใจเลือกใช้สายการบินระหว่างประเทศ โดยคุณภาพการให้บริการก่อนการบิน ด้านความพร้อมและเต็มใจให้บริการ มีอิทธิพลเชิงบวกต่อการตัดสินใจเลือกใช้สายการบินระหว่างประเทศสูงสุด รองลงมาคือ ด้านการตอบสนองให้บริการอย่างรวดเร็ว ด้านชื่อเสียงการให้บริการ และด้านความกระตือรือร้นในการบริการตามลำดับ คุณภาพการให้บริการบนเครื่องบิน ด้านพนักงานบนเครื่องบินมีความชำนาญ มีอิทธิพลเชิงบวกต่อการตัดสินใจเลือกใช้สายการบินระหว่างประเทศสูงสุด รองลงมา ด้านพนักงานบนเครื่องบินเต็มใจ

ให้บริการ ด้านห้องโดยสารมีอุปกรณ์บริการ ด้านพนักงานบนเครื่องมีความเชี่ยวชาญด้านภาษา และด้านพนักงานบนเครื่องมีอัธยาศัยดี ตามลำดับ และคุณภาพการให้บริการหลังเที่ยวบิน ด้านการติดตามความพึงพอใจหลังใช้บริการมีอิทธิพลเชิงบวกต่อการตัดสินใจเลือกใช้สายการบินระหว่างประเทศสูงสุด รองลงมาด้านมาตรฐานการจัดสัมภาระผู้โดยสาร ด้านโปรแกรมสะสมไมล์ และด้านเดินทางถึงที่หมายตามเวลาที่กำหนดตามลำดับ (Chinnawongamon, 2016)

ข้อเสนอแนะ

1. สำนักงานการบินพลเรือนแห่งประเทศไทย ในฐานะผู้กำกับดูแลด้านการบินพลเรือนของประเทศไทย ต้องมีการเตรียมความพร้อมในการพัฒนามาตรฐานการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศในเชิงรุก โดยการส่งเสริมและสนับสนุนให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องทั้งภาครัฐและเอกชนเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนามาตรฐานการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศให้มีมาตรฐานในระดับสากล สอดคล้องกับการประชุมสมัชชาขององค์การการบินพลเรือนระหว่างประเทศ สมัยสามัญ ครั้งที่ 39 เรื่อง มาตรฐานความปลอดภัยทางการบินและการเดินอากาศ ที่มีการชี้ให้เห็นถึงความสำคัญและการผลักดันมาตรฐานและข้อพึงปฏิบัติระหว่างประเทศ สำหรับการปฏิบัติการขนส่งผู้ป่วยทางอากาศ (Standard and Recommended Practices; SARPs for Air Ambulance Operations) ที่จะเกิดขึ้นในอนาคตเนื่องจากแนวโน้มการเพิ่มขึ้นของปฏิบัติการขนส่งทางอากาศในประเทศสมาชิกเพื่อกำกับดูแลให้เกิดความปลอดภัยในการปฏิบัติการบินที่เฉพาะเจาะจง โดยพัฒนามาตรฐานการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยในประเทศไทยให้ครอบคลุมทั้งอากาศยานปีกหมุน และอากาศยานปีกตรึง นอกจากนี้สำนักงานการบินพลเรือนแห่งประเทศไทยควรเป็นหน่วยงานหลักในการจัดประชุมแลกเปลี่ยนความคิดเห็นระหว่างผู้กำกับดูแลด้านการบินพลเรือนและองค์กรที่เกี่ยวข้องกับการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศ เช่น สถาบันการแพทย์ฉุกเฉินแห่งชาติ สายการบินและโรงพยาบาลที่ให้บริการการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศในประเทศไทยในเรื่องการกำกับดูแลทิศทางและแนวโน้มของธุรกิจการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศรวมถึงประเด็นทางด้านจริยธรรมทางการแพทย์มาเป็นข้อพิจารณาพร้อมด้วย

2. สถาบันการแพทย์ฉุกเฉินแห่งชาติและกระทรวงสาธารณสุข ควรประชาสัมพันธ์ให้กับประชาชน มูลนิธิกุ๊กกั๊ก และเจ้าหน้าที่สาธารณสุขของสถานพยาบาลตระหนักถึงความสำคัญของการส่งต่อ (Refer) เพื่อเพิ่มโอกาสในการรอดชีวิตและให้ความรู้ในการเข้าถึงสาธารณสุขขั้นพื้นฐานของประชาชนไทย โดยสิทธิขั้นพื้นฐานด้านสาธารณสุขปรากฏอยู่ในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 มีมาตราที่เกี่ยวข้องกับสาธารณสุข คือ หมวด 3 สิทธิและเสรีภาพของปวงชนชาวไทย มาตรา 47 บุคคลย่อมมีสิทธิได้รับบริการสาธารณสุขของรัฐ หมวด 5 หน้าที่ของรัฐ มาตรา 55 กล่าวว่า รัฐต้องดำเนินการให้ประชาชนได้รับบริการสาธารณสุขที่มีประสิทธิภาพอย่างทั่วถึง เสริมสร้างให้ประชาชนมีความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับการส่งเสริมสุขภาพและการส่งเสริมสุขภาพและการป้องกันโรค และการส่งเสริมสนับสนุนให้มีการพัฒนาภูมิปัญญาด้านการแพทย์แผนไทยให้เกิดประโยชน์สูงสุด บริการสาธารณสุขต้องครอบคลุมการส่งเสริมสุขภาพ การควบคุมและการป้องกันโรค การรักษาพยาบาล และการฟื้นฟูสุขภาพด้วย และรัฐต้องพัฒนาการบริการสาธารณสุขให้มีคุณภาพและมาตรฐานสูงขึ้นไปอย่างต่อเนื่อง และหมวด 16 การปฏิรูปประเทศ มาตรา 258 ข้อ ข. ด้านอื่น ๆ ปรับระบบหลักประกันสุขภาพให้ประชาชนได้รับสิทธิและประโยชน์จากการบริหารจัดการและการเข้าถึงบริการที่มีคุณภาพและสะดวกทัดเทียม (Parliament, 2017) จะเห็นได้ว่าสิทธิทางด้านสาธารณสุขมีความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง รัฐจะต้องพึงปฏิบัติต่อประชาชนอย่างทั่วถึง และประชาชนจำเป็นต้องมีความรู้เกี่ยวกับสิทธิขั้นพื้นฐานที่ได้รับ เพื่อให้เข้าถึงการบริการจากรัฐ นอกจากนี้พระราชบัญญัติการแพทย์ฉุกเฉิน พ.ศ. 2551 ยังคุ้มครองประชาชนผู้เจ็บป่วยฉุกเฉินให้ได้รับการช่วยเหลืออย่างทันท่วงที ดังนั้นการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศจะเป็นประโยชน์เป็นอย่างยิ่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งประชาชนต่างจังหวัดและที่ห่างไกลในถิ่นทุรกันดารและการคมนาคมที่เข้าไม่ถึง

ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

1. ควรศึกษาปัจจัยที่มีผลกระทบต่ออุตสาหกรรมการบินที่เป็นการพัฒนาความรู้ใหม่ ๆ เช่น ผลกระทบต่อโรคระบาดที่มีต่อธุรกิจการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศในประเทศไทย กรณีศึกษา COVID 19 เป็นต้น เพื่อให้ได้ประโยชน์ครอบคลุม

ควรทำการวิจัยแบบผสมผสาน โดยเริ่มจากการวิจัยคุณภาพ โดยการทบทวนวรรณกรรมและรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับโรค COVID และข้อมูลเกี่ยวกับการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศในประเทศไทยทั้งข้อมูลปฐมภูมิและข้อมูลทุติยภูมิ จากนั้นใช้การวิจัยเชิงปริมาณโดยมีเครื่องมือคือ แบบสอบถามและเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยวิธีการสัมภาษณ์จากผู้ประกอบธุรกิจการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศเกี่ยวกับผลกระทบที่เกิดขึ้น ส่งผลกระทบในด้านใดบ้าง ระดับความรุนแรงของผลกระทบมีมากน้อยเพียงใด และต้องการการเยียวยาในด้านใดบ้าง วิเคราะห์ข้อมูลด้วยสถิติเชิงพรรณนา เพื่อสรุปผลและนำเสนอแนวทางการป้องกันและมาตรการต่าง ๆ ในการลดผลกระทบและความรุนแรงที่เกิดขึ้น

2. ควรศึกษาวิจัยเพิ่มเติม เรื่อง การพัฒนาหลักสูตรการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศในประเทศไทยสำหรับผู้ปฏิบัติงานด้านการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศในเชิงคุณภาพ โดยการค้นคว้าข้อมูลเกี่ยวกับหลักสูตรการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศในประเทศไทยจากศูนย์การลำเลียงทางอากาศสายแพทย์ของสถาบันเวชศาสตร์การบินกองทัพอากาศ และหลักสูตรการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศจากสากล โดยบูรณาการให้เหมาะสมกับบริบทของประเทศไทย ทำการวิเคราะห์และสรุปผลเป็นมาตรฐานหลักสูตรการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศ เพื่อผลิตบุคลากรที่มีองค์ความรู้ ทักษะและทัศนคติที่ถูกต้องในการปฏิบัติงาน นอกจากนี้อาจนำเสนอการรับรองมาตรฐานด้านบุคลากร ตลอดจนการออกใบอนุญาตปฏิบัติงานด้านการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศให้กับบุคลากรในแต่ละสายงาน

3. ควรศึกษาวิจัยเพิ่มเติม เรื่อง ความเหนื่อยล้าของบุคลากรทางการแพทย์ที่ปฏิบัติงานเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศในประเทศไทยในเชิงผสมผสาน โดยการศึกษาค้นคว้ามาตรฐานและข้อกำหนดที่เกี่ยวข้องกับความเหนื่อยล้าขององค์กรระหว่างประเทศ เช่น องค์การการบินระหว่างประเทศ สำนักงานบริหารการบินแห่งชาติของสหรัฐอเมริกาและองค์การกำกับดูแลความปลอดภัยด้านการบินแห่งสหภาพยุโรป เป็นต้น เปรียบเทียบกับมาตรฐานการบริหารความเหนื่อยล้าของบุคลากรทางการแพทย์ ร่วมกับการเก็บข้อมูลจากบุคลากรทางการแพทย์ที่ปฏิบัติงานด้านการเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศโดยใช้แบบสอบถาม เพื่อ

วิเคราะห์ข้อมูลและสรุปผล นำเสนอแนวทางการบริหารจัดการความเหนื่อยล้าของบุคลากรทางการแพทย์ที่ปฏิบัติงานเคลื่อนย้ายผู้ป่วยทางอากาศ

References

- Bovomkiratikajom, C. (2011) *Private hospitals' business model for innovation management toward excellent health care center of Asia (แบบจำลองธุรกิจในการจัดการนวัตกรรมของสถานพยาบาลเอกชนเพื่อเป็นศูนย์กลางสุขภาพของเอเชีย)*, Master's thesis, Technology Management, College of Innovation, Thammasat University, Bangkok. (in Thai)
- Chinnawongamon, N. (2016) *Airline service quality strategy influencing decision process in choosing the international airline service in Suvarnabhumi Airport (กลยุทธ์คุณภาพการให้บริการสายการบินที่ส่งผลต่อการตัดสินใจเลือกใช้สายการบินระหว่างประเทศ ณ ท่าอากาศยานสุวรรณภูมิ)*, Master's thesis, Graduate school, Bangkok University, Bangkok. (in Thai)
- International Civil Aviation Organization (ICAO). (2018) *Assembly-39th Session Technical Commission Development of SARPs for Air Ambulance Operations*, Available: https://www.icao.int/Meetings/a39/Documents/WP/wp_199_en.pdf [13 January 2019]
- Kasikomresearch. (2019) *Trend of Economics and tourism 2019 (แนวโน้มเศรษฐกิจและการท่องเที่ยวปี 2562)*, Available: <http://ttaa.or.th/wp-content/uploads/2017/09/เศรษฐกิจและการท่องเที่ยว18012561.pdf> [18 June 2020] (in Thai)
- Kotler, P., Kartajaya, H., & Setiawan, I. (2017) *Marketing 4.0 moving from traditional to digital*, Hoboken, NJ: John Wiley and Sons.
- Parliament. (2017) *Public health provisions According to the constitution of the Kingdom of Thailand 2017 (บทบัญญัติด้านสาธารณสุข ตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย 2561)*, Available: <http://www.parliament.go.th/library> [19 June 2020] (in Thai)
- Pomprasitwet, K. (2009) *Create sale number one with Prosoft CRM (สร้างยอดขายอันดับ 1 ด้วย Prosoft CRM)*, Bangkok: Pimdee. (in Thai)

Srithammanit, T. (2016) *Effective human resource management of private hospital* (การบริหารทรัพยากรมนุษย์ที่มีประสิทธิภาพของโรงพยาบาลเอกชน), Master's thesis, Faculty of Commerce and Accountancy, Thammasat University, Bangkok. (in Thai)

Subboontayakorn, K., & Thongpila, S. (2010) *A study of factors affecting future airline business in Thailand* (การศึกษปัจจัยที่มีผลต่อการดำเนินธุรกิจสายการบินในอนาคตในประเทศไทย), Bangkok: Department of Aerospace Engineering, Kasetsart University. (in Thai)

ThaiPublica. (2017) *Next week, win the red flag "Arkorn" accelerate the release of the AOC at the end of this year. Mjets and K-mile does not just have to transport passengers* (สัปดาห์หน้าลุ้นปลดธงแดง "อาคม" เร่งออก AOC ได้ครบสิ้นปีนี้ เอ็มเจท-เคไมล์ ในโลกที่ไม่ได้มีแค่การรับส่งผู้โดยสาร), Available: <https://thaipublica.org/2017/10/icao-7-10-2560/> [20 October 2018] (in Thai)

Tummasurat, S. (2011) *Service quality factors influencing the decision to use the service and brand loyalty of private hospitals in Bangkok* (ปัจจัยคุณภาพบริการที่มีผลต่อการตัดสินใจเลือกใช้บริการและความภักดีต่อตราสินค้าของโรงพยาบาลเอกชน ในเขตกรุงเทพมหานคร), Master's thesis, Business Administration, Bangkok University, Bangkok. (in Thai)

Wongmonta, S., & Techakana, J. (2017) *Marketing 4.0 in the context of Thailand 4.0* (การตลาด 4.0 ในบริบทประเทศไทย 4.0), *Economics and Public Policy Journal*, vol. 8, no. 15 pp. 1-16. (in Thai)

Research Article

บทบาทของขบวนการแพทย์ชนบทในการผลักดันนโยบายสาธารณะ ศึกษกรณีนโยบายหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้า**

พรสวรรค์ จันทรัตน์

The Role of Rural Doctor Movement on Public Policy Advocacy: A Case Study of Universal Health Coverage Scheme

Phonsawan Chantararat

Faculty of Political Science, Chulalongkorn University, Bangkok Thailand, email: t.phonsawan@gmail.com

Received: March 27, 2020

Revised: May 13, 2020

Accepted: May 15, 2020

Published: June 29, 2020

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาและบทบาทของขบวนการแพทย์ชนบทในการผลักดันนโยบายหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้า ผ่านกรอบแนวคิดสามเหลี่ยมเขยื้อนภูเขา ประกอบด้วยทฤษฎีการเคลื่อนไหวทางสังคม เครือข่ายสังคม ตัวแบบพหุกระแส และตัวแบบการก่อตัวนโยบายสาธารณะ เริ่มศึกษาตั้งแต่การก่อตั้งชมรมแพทย์ชนบท ในปี ค.ศ. 1978 จนกระทั่งแพทย์ชนบทมีส่วนร่วมในการผลักดันพระราชบัญญัติหลักประกันสุขภาพแห่งชาติ ค.ศ. 2002 การวิจัยนี้เป็นการศึกษาเชิงคุณภาพ โดยเก็บข้อมูลจากเอกสารและการสัมภาษณ์ผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการผลักดันนโยบายหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้า 9 คน ได้แก่ กลุ่มแพทย์ชนบท 2 คน ภาคประชาสังคม 2 คน ภาคการเมือง 2 คน ตลอดจนหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง 3 คน ผลการศึกษาพบว่า บทบาทที่สำคัญของขบวนการแพทย์ชนบทในการผลักดันนโยบายหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้า คือ บทบาทด้านองค์ความรู้ กล่าวคือ ขบวนการแพทย์ชนบทเป็นผู้ส่งต่อองค์ความรู้ผ่านโครงการวิจัยต่าง ๆ ได้แก่ โครงการขุนหาญ โครงการอยุธยา และโครงการปฏิรูประบบบริการสาธารณสุข ซึ่งได้รับทุนสนับสนุนจากสหภาพยุโรป กลายเป็นรากฐานของการผลักดันนโยบายหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้า ก่อนที่จะประสานความร่วมมือกับภาคประชาสังคมและฝ่ายการเมือง ในช่วงระยะเวลาก่อนการเลือกตั้งปี ค.ศ. 2001 การเลือกตั้งครั้งแรกภายใต้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย ค.ศ. 1997 ซึ่งเป็นรัฐธรรมนูญที่มีบทบัญญัติเกี่ยวกับการรวบรวมรายชื่อเพื่อเสนอร่างกฎหมายโดยประชาชนตามมาตรา 170 และส่งเสริมการมีส่วนร่วมของภาคประชาชน จากความพร้อมของผู้สร้างวาระนโยบายในสถานการณ์และโอกาสข้างต้นจึงกลายเป็นหน้าต่างแห่งนโยบายที่ประกอบไปด้วยกระแสสามด้าน ได้แก่ กระแสปัญหา กระแสการเมือง และกระแสนโยบาย อันนำมาสู่การผลักดันนโยบายหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้าผ่านความร่วมมือเชิงเครือข่ายทั้งภาคองค์ความรู้ ภาคการเคลื่อนไหวทางสังคม และภาคการเมืองหรืออำนาจรัฐ ซึ่งมีความเกี่ยวเนื่องเชื่อมโยงกัน

คำสำคัญ: ขบวนการแพทย์ชนบท, หลักประกันสุขภาพถ้วนหน้า, การผลักดันนโยบายสาธารณะ

**บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์เรื่อง การมีส่วนร่วมในการผลักดันนโยบายสาธารณะขององค์กรพัฒนาเอกชน ศึกษกรณีนโยบายหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้า หลักสูตรรัฐประศาสนศาสตรมหาบัณฑิต คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

Abstract

This research aims to study the history and roles of rural doctor movement on advocating for the universal health coverage scheme. The research was studied through 'the triangle that moves the mountain' framework, combined with social movement theory, social network theory, multiple stream model and policy formation model. The scope of study was from the rural doctor club establishment in 1978, until the rural doctor movement was a part of advocate for national health security Act in 2002. This research is qualitative method. The data was collected through documentary review and interview 9 stakeholders including 2 rural doctors, 2 civil society, 2 political sectors and 3 key informants of relevant organizations. The result showed that the major role of rural doctor movement is a knowledge role on advocating for universal health coverage scheme. The rural doctor movement accumulated knowledge through various research projects such as the Khun Han project, Ayutthaya project and the health service system reform project which is funded by the European Union. The knowledge was become the foundation of the universal health coverage scheme. After that, both civil society and a political sector had collaborated during the period before the 2001 election. The first election under the constitution of the kingdom of Thailand 1997, which had the provisions on the collection of names for proposing the bill by the people under section 170 and encouraged the participation of the public sector. The readiness of the policy makers in the above situations and opportunities had become a policy window that comprising of three streams including problem stream, political stream and policy stream which lead to the universal health coverage policy through a network collaboration, consists of the relevant knowledge, the social movement and the political involvement. All of which are connected.

Keywords: Rural Doctor Movement, Universal Health Coverage Scheme, Public Policy Advocacy

บทนำ

ขบวนการแพทย์ชนบท คือ องค์การพัฒนาเอกชน (Non-Governmental Organization; NGO) หรือองค์การนอกระบบราชการที่มีการดำเนินงานอย่างเป็นอิสระและไม่มีวัตถุประสงค์ในการแสวงหากำไร โดยมีเครือข่ายครอบคลุมวิชาชีพแพทย์ผู้ปฏิบัติงานในโรงพยาบาลชนบท ซึ่งมีจุดเริ่มต้นมาจากมติคณะรัฐมนตรีเมื่อปี ค.ศ. 1967 กำหนดให้นักศึกษาแพทย์ผู้ไม่ประสงค์จ่ายค่าบำรุงการศึกษาทำสัญญาปฏิบัติงานในระบบราชการหรือการใช้ทุนโดยสมัครใจ และต่อมาในปี ค.ศ. 1973 ได้มีมติคณะรัฐมนตรีกำหนดให้นักศึกษาแพทย์ต้องใช้ทุนทุกราย จากความยากลำบากและปัญหาที่พบระหว่างการปฏิบัติงานของบรรดาแพทย์ชนบทรุ่นแรก ๆ จึงเกิดการรวมกลุ่มเพื่อแลกเปลี่ยนความคิดเห็น แบ่งปันประสบการณ์ และร่วมกันแก้ปัญหา กลายเป็นกลุ่มสหพันธ์แพทย์ชนบทก่อนจะเปลี่ยนชื่อเป็นชมรมแพทย์ชนบทในปี ค.ศ. 1978 และก่อตั้งมูลนิธิแพทย์ชนบทดำเนินงานควบคู่กันไปในปี ค.ศ. 1982 ทั้งชมรมแพทย์ชนบทและมูลนิธิแพทย์ชนบท มีส่วนร่วมกับการพัฒนาระบบ

สาธารณสุขไทยมาอย่างต่อเนื่อง ไม่ว่าจะเป็นการสนับสนุนให้เกิดหน่วยงานด้านองค์ความรู้ทางสาธารณสุข อย่างสถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข (สวรส.) การตรวจสอบการดำเนินงานของกระทรวงสาธารณสุข การส่งเสริมสาธารณสุขมูลฐาน การรณรงค์ดูแลสุขภาพ และ การผลักดันนโยบายสำคัญอย่างนโยบายหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้า

นโยบายหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้า เป็นนโยบายการคุ้มครองสิทธิการรักษาพยาบาลจากรัฐบาล โดยคุ้มครองบุคคลที่เป็นคนไทย มีเลขประจำตัวประชาชน 13 หลัก และไม่ได้รับสวัสดิการข้าราชการ หรือสิทธิประกันสังคม หรือสิทธิสวัสดิการรัฐวิสาหกิจอื่น ๆ จากรัฐ ให้ได้รับบริการสาธารณสุข ทั้งการเสริมสร้างสุขภาพ การป้องกันโรค การตรวจวินิจฉัย การรักษาพยาบาล และการฟื้นฟูสมรรถภาพที่จำเป็นต่อสุขภาพและการดำรงชีวิต ตามพระราชบัญญัติหลักประกันสุขภาพแห่งชาติ ค.ศ. 2002 (National Health Security Office, 2013, p. 6) ซึ่งเป็นกฎหมายที่ประกอบไปด้วยความร่วมมือของภาคส่วนต่าง ๆ ท่ามกลางกระแส

การพัฒนาอย่างมีส่วนร่วมภายใต้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย ค.ศ. 1997 รัฐธรรมนูญฉบับแรกที่มีบทบัญญัติเกี่ยวกับการเสนอร่างกฎหมายโดยประชาชน คือ ประชาชนมีสิทธิเข้าชื่อเสนอกฎหมายได้เป็นครั้งแรกตามมาตรา 170 ของรัฐธรรมนูญ กำหนดให้ผู้มีสิทธิเลือกตั้งไม่น้อยกว่า 50,000 คน สามารถเข้าชื่อร้องขอต่อประธานรัฐสภาในการเสนอกฎหมายได้ นอกจากนี้กรอบการจัดทำร่างรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย ค.ศ. 1997 ยังมุ่งเน้นสาระสำคัญ คือ การส่งเสริมและคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของประชาชน การให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการปกครองและตรวจสอบการใช้อำนาจรัฐเพิ่มขึ้น ดังที่ปรากฏชัดเจนในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย ค.ศ. 1997 หมวด 3 สิทธิและเสรีภาพของชนชาวไทย ในขณะที่แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 8 (1997-2001) ก็เริ่มมีการเปลี่ยนแปลงแนวทางไปจากแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับอื่น ๆ ที่จัดทำโดยหน่วยงานของรัฐเท่านั้น คือ การมีส่วนร่วมของประชาชน โดยเริ่มต้นจากการเปิดโอกาสให้คนไทยทุกกลุ่มสาขาอาชีพเข้ามาร่วมแสดงความคิดเห็นและกำหนดทิศทางการพัฒนาประเทศอย่างกว้างขวาง แทนการกำหนดแผนจากภาครัฐการแต่เพียงฝ่ายเดียวอย่างแต่ก่อน ตลอดจนปรับแนวคิดการพัฒนาจากเดิมที่เน้นการพัฒนาเศรษฐกิจเป็นหลักมาเป็นการเน้นคนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนาเพื่อสร้างความสมดุล

ถึงแม้ว่าบริบทดังกล่าวจะส่งเสริมให้เกิดการมีส่วนร่วมในกระบวนการนโยบายสาธารณะ แต่การจะผลักดันประเด็นปัญหาใดปัญหาหนึ่งให้กลายเป็นนโยบายสาธารณะจะนำไปสู่การปฏิบัติไม่ใช่เรื่องที่เกิดขึ้นได้ง่ายนัก จากอดีตจนถึงปัจจุบันประเด็นปัญหาจำนวนมากถูกเพิกเฉย ไม่ได้รับการแก้ไขหรือไม่ตอบสนองต่อความต้องการของประชาชน ดังนั้นประเด็นปัญหาที่ถูกหยิบยกจากองค์การพัฒนาเอกชนและได้รับการผลักดันเป็นนโยบายสาธารณะจนประสบความสำเร็จ จึงเป็นกรณีตัวอย่างที่มีคุณค่าต่อการศึกษาให้ได้มาซึ่งบทบาทของการผลักดันนโยบายสาธารณะโดยองค์การพัฒนาเอกชน ผ่านการมีส่วนร่วมของขบวนการแพทย์ชนบท เพื่อตอบประเด็นคำถามของการวิจัยว่าขบวนการแพทย์ชนบทมีบทบาทอย่างไรในการผลักดันนโยบายหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้าให้สำเร็จ โดยผู้วิจัยเลือกศึกษากรณีนโยบายหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้า

อันเนื่องมาจากความสำเร็จของขบวนการแพทย์ชนบทพร้อมทั้งองค์กรเครือข่ายในการผลักดันนโยบายที่สร้างหลักประกันด้านสุขภาพให้กับประชาชน ทำให้ประชาชนไทยที่ไม่มีสิทธิสวัสดิการรักษายาบาลสามารถเข้ารับบริการทางด้านสาธารณสุขในโรงพยาบาล สร้างโอกาสในการเข้าถึงสวัสดิการของรัฐ และเกิดประโยชน์ต่อประชาชนในวงกว้าง

วัตถุประสงค์

การศึกษาเรื่องนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาและบทบาทของขบวนการแพทย์ชนบทในการผลักดันนโยบายหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้า

ระเบียบวิธีวิจัย

บทความวิจัยเรื่อง บทบาทของขบวนการแพทย์ชนบทในการผลักดันนโยบายสาธารณะ ศึกษากรณีนโยบายหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้า เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพผ่านแนวคิดและทฤษฎีทางสังคมวิทยาและรัฐประศาสนศาสตร์มุ่งศึกษาขบวนการแพทย์ชนบทและเครือข่ายที่มีส่วนเกี่ยวข้องในการผลักดันนโยบายหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้า เพื่อให้ได้มาซึ่งประวัติความเป็นมาและบทบาทของแพทย์ชนบทในการผลักดันแนวคิดหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้าจนสำเร็จเป็นนโยบายสาธารณะ โดยขอบเขตด้านเวลาของการศึกษา คือ เริ่มศึกษาตั้งแต่การก่อตั้งของชมรมแพทย์ชนบทในปี ค.ศ. 1978 สิ้นสุดที่ ค.ศ. 2002 เมื่อการผลักดันแนวคิดหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้ากลายเป็นนโยบายสาธารณะตามพระราชบัญญัติหลักประกันสุขภาพแห่งชาติ ศึกษาจากข้อมูลทุติยภูมิ ได้แก่ การเก็บข้อมูลจากเอกสารที่เกี่ยวข้อง และข้อมูลปฐมภูมิ ได้แก่ การเก็บข้อมูลด้วยวิธีการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) ใช้คำถามแบบกึ่งโครงสร้าง (Semi-structured Interview) กำหนดกลุ่มผู้ให้ข้อมูลด้วยวิธีการเลือกแบบเจาะจง (Criterion-based Selection) และวิธีการเลือกกลุ่มผู้ให้ข้อมูลแบบลูกโซ่ (Snowball Sampling) ประกอบด้วยผู้ให้ข้อมูลสำคัญ จำนวน 9 ท่าน แบ่งออกเป็น 4 กลุ่ม ได้แก่

1. กลุ่มแพทย์ชนบท

1) นายแพทย์วิชัย โชควิวัฒน์ ที่ปรึกษาอาวุโส สถาบันพัฒนาการคุ้มครองการวิจัยในมนุษย์

2) นายแพทย์ชูชัย ศุภวงศ์ ประธานชมรมแพทย์ชนบท (ค.ศ. 1986-1988)

2. ภาคประชาสังคม

1) คุณสารี อ๋องสมหวัง เลขาธิการมูลนิธิเพื่อผู้บริโภค

2) เกสซกรหญิงยุพดี ศิริสินสุข คณะกรรมการหลักประกันสุขภาพแห่งชาติ (ผู้แทนจากองค์กรเอกชนด้านผู้ติดเชื้อเอชไอวี)

3. ภาคการเมืองหรืออำนาจรัฐ

1) นายแพทย์สุรพงษ์ สืบวงศ์ลี รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงสาธารณสุข (ค.ศ. 2001-2002)

2) นายแพทย์สุวิทย์ วิบุลผลประเสริฐ รองปลัดกระทรวงสาธารณสุข (ค.ศ. 2000-2003)

4. หน่วยงานอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง

1) นายแพทย์ประทีป ธนกิจเจริญ เลขาธิการคณะกรรมการสุขภาพแห่งชาติ

2) นายแพทย์ศักดิ์ชัย กาญจนวัฒนา เลขาธิการสำนักงานหลักประกันสุขภาพแห่งชาติ

3) เกสซกรคณิตศักดิ์ จันทราพิพัฒน์ ผู้อำนวยการสำนักสนับสนุนระบบบริการปฐมภูมิ สำนักงานหลักประกันสุขภาพแห่งชาติ

เมื่อเก็บรวบรวมข้อมูลครบถ้วนแล้ว จึงดำเนินการตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลด้วยวิธีการตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้า (Data Triangulation) คือ การพิสูจน์ว่าข้อมูลที่ผู้วิจัยได้มานั้นถูกต้อง โดยพิจารณาผ่านการเปรียบเทียบกับแหล่งข้อมูลที่แตกต่างกันไปในด้านเวลา สถานที่ และบุคคลผู้ให้ข้อมูล หลังจากนั้นจึงวิเคราะห์ข้อมูลด้วยการสร้างข้อสรุปจากการศึกษาข้อมูลผ่านการตีความ (Interpretation) ตามกรอบแนวคิดการวิจัยซึ่งมีต้นแบบมาจากแนวคิดสามเหลี่ยมเข็มนาฬิกาของนายแพทย์ประเวศ วะสี ประกอบด้วยแนวคิดและทฤษฎีทางสังคมวิทยาและรัฐประศาสนศาสตร์ ได้แก่ ทฤษฎีการเคลื่อนไหวทางสังคม (Social Movement Theory) ทฤษฎีเครือข่ายสังคม (Social Network Theory) ตัวแบบพหุกระแส (Multiple Stream Model) และตัวแบบการก่อตัวนโยบายสาธารณะ (Policy Formation Model) มีรายละเอียดดังนี้

แนวคิดสามเหลี่ยมเข็มนาฬิกา เริ่มต้นขึ้นเมื่อนายแพทย์ประเวศ วะสี ได้มีบทบาทสำคัญในการปฏิรูปการเมืองภายหลังการเลือกตั้งปี ค.ศ. 1993 จากการจัดตั้งคณะกรรมการประชาธิปไตย (คพป.) เพื่อแก้ไขปัญหาในปี ค.ศ. 1994 ประกอบด้วยคณะกรรมการจากหลายภาคส่วน 58 คน นำโดยนายแพทย์ประเวศ วะสี เป็นประธาน อีกทั้งยังมีคณะกรรมการที่มาจากขบวนการแพทย์ชนบท ได้แก่ นายแพทย์วิชัย โชควิวัฒน์ และนายแพทย์ชูชัย ศุภวงศ์ เข้าร่วมศึกษาหาแนวทางการปฏิรูปการเมืองและเสนอไปยังสภาผู้แทนราษฎร อันนำมาสู่การแก้ไขรัฐธรรมนูญมาตรา 211 เพื่อให้มีสภาาร่างรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ที่สุดก็เกิดเป็นรัฐธรรมนูญ ค.ศ. 1997 อย่างไรก็ตามการปฏิรูปทางการเมืองในครั้งนี้ไม่เพียงแต่นำมาซึ่งรัฐธรรมนูญฉบับประชาชนเท่านั้น หากแต่นายแพทย์ประเวศ วะสี ยังได้สังเคราะห์ยุทธศาสตร์สำคัญที่ใช้ในการขับเคลื่อนปัญหาที่ยากลำบากในสังคม คือ ยุทธศาสตร์สามเหลี่ยมเข็มนาฬิกา (Wibulpolprasert, 2003, p. 231)

หลังจากประสบความสำเร็จในการปฏิรูปทางการเมือง กรอบแนวคิดสามเหลี่ยมเข็มนาฬิกามักถูกหยิบยกขึ้นมาเพื่อเป็นแนวทางในการผลักดันนโยบายสาธารณะหรือการเคลื่อนไหวทางสังคมที่จำเป็นต้องมีความร่วมมือจากหลายฝ่าย โดยเฉพาะนโยบายด้านสาธารณสุขที่นายแพทย์ประเวศ วะสี มักเข้าไปมีส่วนร่วมในฐานะที่ปรึกษาอาวุโส ดังนั้นสามเหลี่ยมเข็มนาฬิกาจึงเป็นกรอบแนวคิดที่มุ่งเสนอการขับเคลื่อนสิ่งที่ยากลำบากซึ่งเปรียบเป็นภูเขา โดยจะต้องอาศัยองค์ประกอบ 3 ส่วน (Wasi, 2000, p. 96) คือ การสร้างความรู้หรือการทำงานเชิงวิชาการ การเคลื่อนไหวทางสังคม และการเชื่อมต่อการเมือง ซึ่งสามารถสรุปแนวคิดสามเหลี่ยมเข็มนาฬิกา ของนายแพทย์ประเวศ วะสี ได้ดังนี้

1. ภาคองค์ความรู้ คือ การสร้างความรู้ การทำงานเชิงวิชาการ และการศึกษาหาความรู้ต่าง ๆ อย่างสม่ำเสมอ เพื่อเขียนกฎหมายที่จะกำหนดระบบ โครงสร้าง กลไก และพฤติกรรม โดยเฉพาะในเรื่องที่ประสงค์จะขับเคลื่อนให้สำเร็จ จากนั้นต้องมีแนวทางให้ผู้คนเรียนรู้ร่วมกันและมีความรู้ในเรื่องเดียวกันอย่างแตกฉานจนถึงขั้นปฏิบัติตามความรู้นั้น ๆ ได้

2. ภาคการเคลื่อนไหวทางสังคม หมายถึง การทำให้ผู้คนหันมาเรียนรู้และปฏิบัติตามความรู้ที่เป็นรากฐานของการเคลื่อนไหวเป็นกลุ่มไปในทิศทางเดียวกัน เพื่อให้เกิดพลังในการชักจูงประชาชนส่วนใหญ่ให้ยอมรับความรู้และความคิดที่ต้องการผลักดันให้สำเร็จ โดยอาศัยความรู้ทางวิชาการที่จำเป็นต้องแปรรูปให้สาธารณชนเข้าใจได้ง่ายจึงจะสามารถเพิ่มอำนาจ (Empower) ให้คนทั่วไปได้

3. ภาคการเมืองหรืออำนาจรัฐ เป็นอีกหนึ่งองค์ประกอบสำคัญที่จะขาดมิได้ เพราะทั้งการเรียนรู้และการเคลื่อนไหวจะสัมฤทธิ์ผลได้ก็ต่อเมื่ออำนาจรัฐยอมรับและนำไปสู่การตัดสินใจเชิงนโยบาย ซึ่งจะพิจารณาทางเลือกอันจะทำให้เกิดเป็นกฎหมายหรือระเบียบที่สามารถนำไปปฏิบัติได้ นอกจากนี้ภาคการเมืองยังเป็นส่วนที่ตัดสินใจในเรื่องของการใช้ทรัพยากรภาครัฐ เช่น คน งบประมาณ และสื่อ เป็นต้น

ภูเขาในแนวคิดสามเหลี่ยมเข็มนาฬิกา คือ จุดมุ่งหมายร่วมกัน ซึ่งจะต้องผลักดันด้วยการประสานความร่วมมือของตัวแสดง 3 ส่วน ได้แก่ ภาคองค์ความรู้ ภาคการเคลื่อนไหวทางสังคม และภาคการเมืองหรืออำนาจรัฐ ดังนั้นสามเหลี่ยมเข็มนาฬิกาจึงเป็นการผลักดันสิ่งที่ยากลำบากให้สำเร็จ โดยจะขาดองค์ประกอบใดองค์ประกอบหนึ่งไปไม่ได้ เพราะทั้ง 3 องค์ประกอบ ล้วนสนับสนุนซึ่งกันและกัน เกื้อกูลกัน และก่อให้เกิดเป็นพลังอันยิ่งใหญ่ที่สามารถเคลื่อนไหวภูเขาได้ บนพื้นฐานของทฤษฎีการเคลื่อนไหวทางสังคมผ่านการดำเนินงานในรูปแบบเครือข่าย

ทฤษฎีการเคลื่อนไหวทางสังคม (Social Movement Theory) เป็นทฤษฎีทางสังคมวิทยา แบ่งออกเป็นหลายกระแส ได้แก่ ทฤษฎีพฤติกรรมรวมหมู่ (Collective Behavior Theory) ทฤษฎีการระดมทรัพยากร (Resource Mobilization) และทฤษฎีขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่ ซึ่งผู้วิจัยมุ่งศึกษาทฤษฎีขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่ คือ แนวคิดที่เกิดขึ้นมาจากกรณีศึกษาขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบเก่าว่ามีข้อจำกัดในการศึกษาปรากฏการณ์ทางสังคมสมัยใหม่ที่เกิดขึ้นในช่วงทศวรรษ 1960-1970 โดยแนวคิดขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบเก่าจะเป็นแนวคิดที่มุ่งเน้นการหาคำตอบว่าขบวนการทางสังคมเกิดขึ้นได้อย่างไร (How) และสนใจการเคลื่อนไหว

ยุทธศาสตร์ ยุทธวิธี ตลอดจนความสำเร็จหรือล้มเหลวของขบวนการทางสังคม ได้แก่ ทฤษฎีกลุ่มผลประโยชน์หรือกลุ่มผลักดัน ซึ่งมองว่ารากเหง้าของปัญหาความขัดแย้งในสังคมเกิดจากการกระจายทรัพยากรในสังคม (Politics of Redistribution) และทฤษฎีกลุ่มผลประโยชน์นี้จะมีการเคลื่อนไหวเติบโตอยู่ในระบอบการเมืองปกติ มียุทธศาสตร์บูรณาการทางการเมืองและเศรษฐกิจภายใต้สิทธิทางการเมือง โดยมีรูปแบบองค์กรเป็นองค์กรแบบราชการหรือองค์กรสายบังคับบัญชา และมียุทธวิธีในการเคลื่อนไหวทางสังคมด้วยการระดมทรัพยากรทางการเมือง ตลอดจนการเจรจาต่อรองหรือลobbies

ในขณะที่ทฤษฎีขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่ เป็นแนวคิดที่มุ่งเน้นไปที่คำถามว่าเหตุใดหรือทำไมขบวนการทางสังคมจึงเกิดขึ้น (Why) โดยมองว่ารากเหง้าของปัญหาความขัดแย้งทางสังคมเกิดจากปัญหาใหม่ ๆ ในสังคม เช่น สิ่งแวดล้อม อัตลักษณ์ และอื่น ๆ การเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่จะมีการเคลื่อนไหวเติบโตอยู่ในภาคประชาสังคม มีจุดมุ่งหมายเพื่อสร้างประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม และเปลี่ยนค่านิยม วิถีชีวิต ตลอดจนปกป้องส่วนของประชาสังคม โดยรูปแบบองค์กรจะมีลักษณะของเครือข่ายหรือขบวนการระดับรากหญ้า รวมถึงเคลื่อนไหวโดยการท้าทายหรือขัดขวางระบบการเมืองปกติ (Disruptive) และกระทำการโดยตรง (Direct Action) จากการศึกษาคพบว่า Pintobtang (2009) ได้สรุปลักษณะสำคัญของขบวนการทางสังคมแบบใหม่ไว้ 3 ประการ ดังนี้

1. ขบวนการเหล่านี้ไม่ได้ตั้งอยู่บนฐานของชนชั้นเดียวกัน เหมือนขบวนการทางสังคมในอดีตที่ทฤษฎีมาร์กซิสต์ได้อธิบายไว้ แต่เป็นการตอบโต้กับปัญหาและความขัดแย้งใหม่ที่เกิดขึ้นในสังคมซึ่งวางอยู่บนฐานหลากหลายชนชั้น
2. ในขณะที่กรอบทฤษฎีกลุ่มผลประโยชน์หรือกลุ่มผลักดัน อยู่ภายในระบบการเมือง แต่การปรากฏตัวของขบวนการทางสังคมแบบใหม่ในสังคมหลังอุตสาหกรรมจะมีลักษณะเป็นการเคลื่อนไหวเรียกร้องที่ไม่ผ่านกลไกทางการเมืองที่ดำรงอยู่ เช่น พรรคการเมือง นักการเมือง หรือหวังพึ่งกลไกรัฐ เพราะความขัดแย้งใหม่ ๆ เหล่านี้สลัดข้อกีดกันกว่าที่สถาบันทางการเมืองในระบบการเมืองปกติจะจัดการได้ ขบวนการเหล่านี้จึงได้แสวงหากฎที่จะเปิดช่องทางทางการเมืองแบบใหม่ที่มาเกินไป

กว่าสถาบันและกลไกการเมืองปกติในระบบประชาธิปไตยแบบตัวแทน

3. ขบวนการเหล่านี้มิได้เรียกร้องเกี่ยวกับผลประโยชน์เฉพาะกลุ่มดังเช่นในกรอบของทฤษฎีกลุ่มผลประโยชน์ อีกทั้งจุดหมายของขบวนการเหล่านี้ก็ไม่ได้ต้องการช่วงชิงอำนาจรัฐดังเช่นขบวนการทางชนชั้นที่มุ่งสู่การปฏิวัติ แต่ขบวนการทางสังคมใหม่นี้ต้องการสร้างกติกากฎเกณฑ์ชุดใหม่ให้กับสิ่งที่ต่อสู้หรือเป็นการเคลื่อนไหวเพื่อสร้างวาทกรรมชุดใหม่ในเรื่องนั้น ๆ

นอกจากนี้ Chumpol (2003) ได้สรุปให้เห็นลักษณะสำคัญของขบวนการทางสังคมใหม่ไว้ 3 ประการ เช่นเดียวกัน ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

1. ขบวนการทางสังคมใหม่มีความเป็นขบวนการทางสังคมมากกว่าจะเป็นขบวนการทางการเมือง เพราะให้ความสนใจในเรื่องค่านิยมและวิถีชีวิตซึ่งก็คือเรื่องเชิงวัฒนธรรม ดังนั้นจึงมีลักษณะทางสังคมมากกว่าทางการเมืองโดยตรง จุดมุ่งหมายของขบวนการเหล่านี้อยู่ที่การระดมในประชาสังคมซึ่งมีส่วนสำคัญสำหรับการทำกิจกรรมในอาณาบริเวณสาธารณะ (Public Sphere) เพื่อสังคมโดยรวม และไม่ได้มุ่งที่จะเข้าไปมีส่วนในอำนาจรัฐหรือครองอำนาจรัฐ

2. ขบวนการทางสังคมใหม่มีฐานที่มั่นอยู่ในภาคประชาสังคม กล่าวคือเน้นกระทำการอ้อมรัฐ (Bypass the State) ไม่สนใจที่จะติดต่อหรือทำทลายกับอำนาจรัฐโดยตรง หากแต่ต้องการที่จะปกป้องประชาสังคมจากการก้าวท้าวโดยรัฐเทคโนโลยีในแครด ขบวนการทางสังคมใหม่จึงมีลักษณะการทำกิจกรรมและลักษณะอุดมการณ์เชิงสัญลักษณ์เป็นหลัก

3. ขบวนการทางสังคมใหม่พยายามที่จะนำมาซึ่งการเปลี่ยนแปลงสังคมทั้งโดยการเปลี่ยนแปลงค่านิยมและโดยการพัฒนาวิถีชีวิตใหม่ ๆ ขึ้นมาเป็นทางเลือก (Alternative Lifestyle) กล่าวคือแทนที่จะมุ่งสู่การเปลี่ยนแปลงโดยผ่านระบบการเมืองหรือโดยการกระทำทางการเมือง ขบวนการทางสังคมแบบใหม่นี้จะมุ่งความสนใจไปที่นวัตกรรมเชิงวัฒนธรรม (Cultural Innovation) ซึ่งสร้างสรรค์วิถีชีวิตใหม่ โดยการท้าทายค่านิยมเดิม ๆ การเน้นสัญลักษณ์ และความมีตัวตน

จากการศึกษาขบวนการทางสังคมแบบใหม่ พบว่ามีลักษณะที่สำคัญหลายประการ ได้แก่ รากเหง้าของปัญหาที่จะเป็นความขัดแย้งใหม่ ๆ ในสังคม มีตำแหน่งที่สำคัญในภาคประชาสังคม มีจุดมุ่งหมายเปลี่ยนค่านิยมและวิถีชีวิต ปกป้องภาคประชาสังคม สร้างประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม มีรูปแบบองค์กรแบบเครือข่ายรากหญ้า และมียุทธวิธีการทำทลาย ขัดขวางระบบการเมืองปกติ ตลอดจนการสร้างนวัตกรรมทางวัฒนธรรม ซึ่งจะนำมาใช้เพื่อศึกษาการมีส่วนร่วมผลักดันนโยบายหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้าของขบวนการแพทย์ชนบท และใช้ในการอธิบายถึงแนวทางการเคลื่อนไหวของกลุ่มขบวนการแพทย์ชนบทและองค์กรเครือข่าย

ทฤษฎีเครือข่ายสังคม (Social Network Theory)

เป็นทฤษฎีที่มีรากฐานมาจากทฤษฎีโครงสร้าง-หน้าที่นิยม (Structural-functionalism Theory) ซึ่งเป็นทฤษฎีทางสังคมวิทยาที่ใช้อธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมผ่านการวิเคราะห์เครือข่าย เริ่มต้นตั้งแต่ ปี ค.ศ. 1930 เมื่อนักสังคมวิทยาชาวเยอรมันได้ศึกษาความสัมพันธ์ทางสังคม โดยมีการใช้จุด (Points) เส้น (Lines) และความเชื่อมโยง (Connections) ในการวิเคราะห์และอธิบายรูปแบบของความสัมพันธ์ (Wipawin, 2015, p. 124)

เครือข่าย คือ ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล กลุ่ม องค์กร หรือขยายไปถึงระหว่างรัฐชาติ โดยมีการสื่อสารและสาระที่นำเข้าสู่กระบวนการสื่อสาร เป็นเครื่องมือในการสร้างและพัฒนาความสัมพันธ์ (รวมทั้งอาจทำลายความสัมพันธ์ได้ด้วย) การเกิดของเครือข่ายไม่ใช่การเรียกผู้คนมาร่วมประชุมในเวทีที่เป็นทางการ แต่เกิดจากการที่บุคคล กลุ่ม หรือองค์กรได้มีโอกาสติดต่อสื่อสารเพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และเพื่อการสนับสนุนให้เกิดการทำงานที่มีประสิทธิภาพ บรรลุเป้าหมายที่บุคคล กลุ่ม และองค์กรกำหนดไว้ ข้อพิจารณาที่สำคัญประการหนึ่งคือ การเป็นเครือข่ายที่เข้มแข็งไม่จำเป็นต้องเกาะเกี่ยวกันอย่างเหนียวแน่นเสมอไป เพราะการมีความสัมพันธ์แบบหลวม ๆ แต่สามารถถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์ซึ่งกันและกันอย่างสม่ำเสมอก็สามารถช่วยให้การทำงานของเครือข่ายดีได้ (Nakornket, n.d., p. 10)

ในขณะที่ Boissevain and Mitchell (1973) นักสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาชาวเดนมาร์กและชาวอังกฤษ ได้ศึกษาถึงแนวคิดระบบเครือข่าย พบว่าเครือข่ายเป็นรูปแบบความสัมพันธ์ทางสังคมอย่างหนึ่งที่แตกต่างไปจากกลุ่ม คือ กลุ่มจะมีขอบเขตที่ชัดเจน รู้ว่าใครเป็นสมาชิก ใครไม่ใช่สมาชิก มีความเป็นรูปธรรมมองเห็นได้ มีโครงสร้างทางสังคมในระดับหนึ่ง แต่เครือข่ายเป็นรูปแบบความสัมพันธ์ทางสังคมที่ไม่มีขอบเขต และการเชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกเครือข่ายอาจจะมองเห็นหรือมองไม่เห็นเป็นรูปธรรมก็ได้ โดยสาระของการเชื่อมโยงระหว่างกันที่จะช่วยให้มองเห็นรูปธรรมของเครือข่ายมี 3 ลักษณะ คือ เครือข่ายการแลกเปลี่ยน เครือข่ายการติดต่อสื่อสาร และเครือข่ายความสัมพันธ์ในการอยู่ร่วมกัน อย่างไรก็ตามเครือข่ายไม่มีโครงสร้างที่แน่นอนตายตัว จึงอาจมีการออกแบบโครงสร้างขึ้นมาทำหน้าที่สานความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มบุคคลให้ต่อเนื่อง นอกจากนี้แต่ละกลุ่มบุคคลหรือองค์การใด ๆ ในเครือข่ายต่างก็เป็นศูนย์กลางของเครือข่ายได้พอ ๆ กัน ดังนั้นรูปแบบความสัมพันธ์ทางสังคมของเครือข่ายจึงมีความซับซ้อนกว่ารูปแบบกลุ่ม

เครือข่ายสังคมเป็นการรวมกลุ่มบุคคลที่มีลักษณะซับซ้อนแตกต่างจากคำว่ากลุ่ม โดยเฉพาะในเรื่องของขอบเขต และมีการสื่อสารเป็นเครื่องมือในการพัฒนาความสัมพันธ์ ซึ่งจะทำให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของตัวแสดงต่าง ๆ ในกรอบแนวคิดสามเหลี่ยมเขยื้อนภูเขา ที่มีความเกี่ยวเนื่องเชื่อมโยงกัน พึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน และก่อให้เกิดพลังในการผลักดันสิ่งที่ยากลำบากได้สำเร็จ เมื่อตัวแสดงในกรอบแนวคิดสามเหลี่ยมเขยื้อนภูเขา มีปฏิสัมพันธ์กันผ่านเครือข่ายทางสังคมจึงก่อให้เกิดพฤติกรรมที่นำไปสู่การกำหนดระเบียบวาระนโยบายสาธารณะ

ตัวแบบพหุกระแส (Multiple Stream Model) เป็นตัวแบบเกี่ยวกับการกำหนดระเบียบวาระนโยบายสาธารณะ (Agenda Setting) ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการก่อตัวของนโยบายสาธารณะ เพื่อกระตุ้นให้ปัญหานั้นอยู่ในความสนใจของประชาชนโดยทั่วไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้มีอำนาจตัดสินใจเชิงนโยบาย และผลักดันไปสู่การกำหนดเป็นนโยบายสาธารณะให้สำเร็จ ซึ่งจอห์น ดับเบิลยู คิงดอน (John W. Kingdon) ศึกษา

เกี่ยวกับการกำหนดวาระนโยบายสาธารณะไว้ในปี ค.ศ. 1976-1979 โดยศึกษากระบวนการทางนโยบายการขนส่งและการสาธารณสุขของสหรัฐอเมริกา ก่อนเสนอผลการศึกษาในหนังสือ Agenda, Alternatives and Public Policies ในปี ค.ศ. 1984 ว่าการกำหนดวาระนโยบายเกิดขึ้นจากผู้มีส่วนเกี่ยวข้องพยายามทำให้กระแสสามด้านที่เป็นอิสระต่อกันมาประสานกันได้แก่ กระแสปัญหา กระแสการเมือง และกระแสนโยบายมีรายละเอียดดังนี้ (Kingdon, 1984, pp. 90-164)

1. กระแสปัญหา (Problem Stream) เป็นกระแสปัญหาที่มุ่งเน้นไปที่ความสนใจของประชาชนและความสนใจของผู้กำหนดนโยบายในปัญหาของสังคมที่เฉพาะเจาะจงไปในปัญหาใดปัญหาหนึ่ง กระแสปัญหาจึงได้แก่ วิกฤตการณ์ที่ทำให้ปัญหาได้รับความสนใจ การนิยามปัญหา และข้อมูลป้อนกลับจากการนิยามปัญหา

2. กระแสการเมือง (Political Stream) เป็นกระแสที่รัฐบาลหรือฝ่ายการเมืองเป็นฝ่ายกำหนดปัญหา ซึ่งประเด็นปัญหาจะเป็นผลมาจากปฏิสัมพันธ์ของพลังที่สำคัญต่าง ๆ ในสังคม เช่น อารมณ์หรือความรู้สึกของประชาชนในสังคม (Public Mood) อำนาจอิทธิพลของกลุ่มผลประโยชน์ (Interest Group Power) และสภาพการณ์ของรัฐบาล (Governmental Movement)

3. กระแสนโยบาย (Policy Stream) เป็นกระแสที่เกี่ยวกับการจัดระเบียบวาระในการตัดสินใจหรือระบุรายละเอียดเกี่ยวกับทางเลือกที่ใช้ในการตัดสินใจ กระแสนโยบายจึงได้แก่ การพัฒนาทางเลือกในการแก้ไขปัญหา เช่น กฎหมายเทคโนโลยีที่เกิดขึ้นเพื่อรองรับการแก้ไขปัญหา และการยอมรับของสาธารณะชนต่อการแก้ไขปัญหาของรัฐบาล เป็นต้น

แนวคิดการกำหนดระเบียบวาระนโยบายสาธารณะแบบพหุกระแสของ จอห์น ดับเบิลยู คิงดอน ซึ่งให้เห็นว่าระเบียบวาระนโยบายสาธารณะจะเกิดขึ้นได้จากสามกระแสหลักที่มาประสานกัน ได้แก่ กระแสปัญหา กระแสการเมือง และกระแส นโยบาย อันจะส่งผลให้หน้าต่างแห่งนโยบายเปิดออกกลายเป็นโอกาสในการผลักดันนโยบายสาธารณะ ดังนั้นผู้วิจัยจึงได้นำแนวคิดดังกล่าวมาใช้เพื่ออธิบายบทบาทของขบวนการแพทย์ชนบทต่อพหุกระแส อันนำไปสู่ความสำเร็จในการผลักดันประเด็นปัญหาให้กลายเป็นระเบียบวาระนโยบายสาธารณะ

ตัวแบบการก่อตัวนโยบายสาธารณะ (Policy Formation Model)

เป็นตัวแบบที่ช่วยสร้างความเข้าใจในปรากฏการณ์ต่าง ๆ เกี่ยวกับกระบวนการนโยบายสาธารณะที่เกิดขึ้น โดยชาร์ล เฮลวิน (Charles H. Levine) จำลองปรากฏการณ์เกี่ยวกับกระบวนการนโยบายสาธารณะให้อยู่ในรูปแบบที่สามารถเข้าใจได้ง่าย เพื่อที่จะอธิบายถึงพัฒนาการของประเด็นปัญหานโยบายสาธารณะและความคิดริเริ่มทางนโยบายสาธารณะในลักษณะต่าง ๆ ซึ่งแบ่งออกเป็น 4 ตัวแบบ ได้แก่ ตัวแบบถังขยะ ตัวแบบชุมชนนโยบาย ตัวแบบผู้ประกอบการ และตัวแบบหน้าต่างนโยบาย (Levine, 1985, as cited in Sirisamphan, 2016, pp. 127-131) ดังนี้

1. ตัวแบบถังขยะ (Garbage Can Model) เป็นตัวแบบที่ได้รับการประยุกต์มาจากทฤษฎีว่าด้วยทางเลือกขององค์การ (Organization Choice) ซึ่งมองว่าองค์การบางครั้งตกอยู่ในสภาพสับสนอลหม่าน ขาดความชัดเจนในวัตถุประสงค์ เทคโนโลยีและกระบวนการทำงาน รวมทั้งมีบุคคลหลายฝ่ายหมุนเวียนกันเข้ามาทำการตัดสินใจ จึงทำให้องค์การดังกล่าวเป็นเสมือนถังขยะที่รับปัญหาและแนวทางแก้ไขต่าง ๆ ที่ถูกทิ้งลงมาโดยบุคคลกลุ่มต่าง ๆ และพยายามหาทางออกในลักษณะที่นำปัญหาและแนวทางแก้ไขมาจับคู่กัน

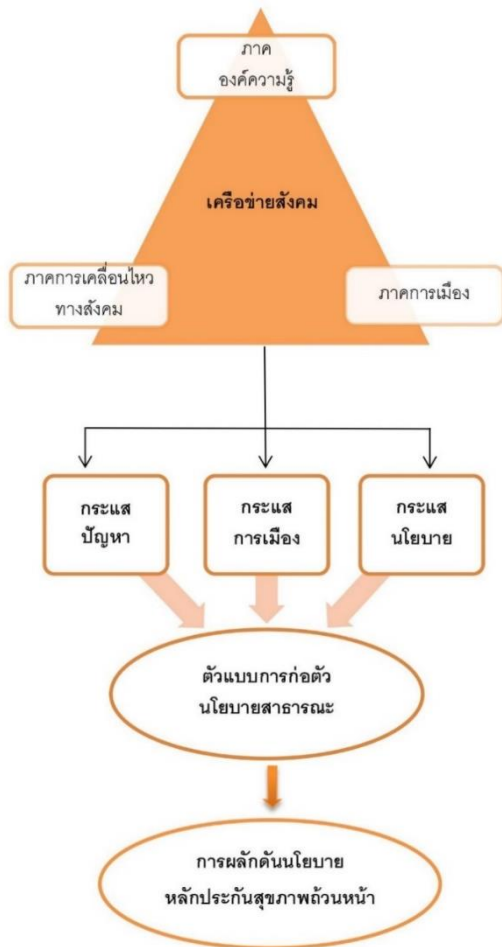
2. ตัวแบบชุมชนนโยบาย (Policy Communities) เป็นตัวแบบที่เชื่อว่าการผลักดันปัญหาสาธารณะใดให้เข้าสู่วาระและเป็นที่สนใจของผู้กำหนดนโยบายนั้น เป็นผลมาจากความคิดริเริ่มของผู้ชำนาญการ (Specialists) และผู้เชี่ยวชาญ (Experts) ในสาขานโยบายด้านต่าง ๆ ความคิดริเริ่มเหล่านี้เกิดขึ้นมาจากการศึกษาวิเคราะห์ปัญหาอย่างเป็นระบบ การแลกเปลี่ยนความรู้ และการปฏิสัมพันธ์ของบรรดาผู้เกี่ยวข้องที่ได้สังสรรค์กันมาเป็นระยะเวลาสั้น

3. ตัวแบบผู้ประกอบการ (Policy Entrepreneurs) เป็นตัวแบบที่เน้นภาวะผู้นำของผู้สร้างวาระนโยบาย กล่าวคือผู้ประกอบการนโยบายจะเป็นผู้ทำหน้าที่ในการสนับสนุนและชี้แนะนโยบาย รวมทั้งยินยอมที่จะเสียสละทรัพยากร ไม่ว่าจะเป็นเวลา พลังงาน เกียรติยศ ชื่อเสียง ตลอดจนเงินทอง เพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ ทั้งนี้ผู้ประกอบการนโยบายดังกล่าวจะทำ

หน้าที่หลักอันสำคัญอย่างน้อย 3 ประการ คือ ประการแรกจะทำหน้าที่ในการสนับสนุน ส่งเสริม และผลักดันความคิดหรือประเด็นปัญหาให้เข้าสู่วาระนโยบาย ประการถัดไปจะทำหน้าที่ในการทำให้ระบบมีความอ่อนตัวลง (Soften up the System) หรือเปิดช่องเพื่อให้ปัญหาสาธารณะมีโอกาสในการเข้าสู่วาระนโยบายได้ และประการสุดท้ายจะทำหน้าที่ในการเสนอประเด็นนโยบายเมื่อเห็นว่ามีโอกาสอันเหมาะสมเกิดขึ้น นอกจากนี้ประเภทของผู้ประกอบการนโยบายยังสามารถแบ่งได้เป็น 2 ประเภทใหญ่ ๆ คือ ผู้ประกอบการนโยบายที่เป็นฝ่ายชักนำ (Advocacy) ทำหน้าที่ในการสนับสนุนหรือชี้แนะปัญหานโยบายสาธารณะอันหนึ่งอันใด และผู้ประกอบการที่เป็นฝ่ายนายหน้าหรือคนกลาง (Brokerage) ทำหน้าที่ในการประสานงาน เจรจาต่อรอง และประนีประนอมกับบุคคลต่าง ๆ ที่เข้ามาเกี่ยวข้อง ซึ่งผู้ประกอบการหนึ่งคนอาจจะแสดงบทบาททั้งสองพร้อมกันก็ได้

4. ตัวแบบหน้าต่างนโยบาย (Policy Windows) เป็นตัวแบบที่เชื่อว่าการที่ปัญหาใดจะเข้าสู่วาระนโยบายและเป็นที่น่าสนใจของผู้กำหนดนโยบายนั้นขึ้นอยู่กับสถานการณ์และโอกาส หากสถานการณ์เอื้ออำนวยย่อมหมายความว่าหน้าต่างนโยบายได้ถูกเปิดออก และพร้อมให้ปัญหาสาธารณะที่เกี่ยวข้องหลุดเข้าไปสู่วาระนโยบายได้ การที่หน้าต่างนโยบายอาจจะเปิดหรือปิดได้ตามสถานการณ์ทำให้ผู้สร้างวาระต่าง ๆ ทั้งที่เป็นผู้ประกอบการนโยบายและที่อยู่ในชุมชนนโยบายต้องทำการเตรียมข้อเสนอหรือความคิดเกี่ยวกับปัญหาสาธารณะของตนให้พร้อมอยู่เสมอ

การศึกษาตัวแบบการก่อตัวนโยบายสาธารณะของชาร์ล เฮลวิน จะถูกนำมาใช้เพื่อเปรียบเทียบถึงตัวแบบที่มีความคล้ายคลึงกับลักษณะการก่อตัวของนโยบายหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้าที่สุด โดยศึกษาร่วมกับกรอบแนวคิดสามเหลี่ยมเข็มนาฬิกา ทฤษฎีการเคลื่อนไหวทางสังคม ทฤษฎีเครือข่าย และตัวแบบพหุกระแส อันจะนำไปสู่การอธิบายบทบาทและหน้าที่ของขบวนการแพทย์ชนบทในการผลักดันแนวคิดหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้าให้กลายเป็นนโยบายสาธารณะได้สำเร็จในปี ค.ศ. 2002

รูปที่ 1 กรอบแนวคิดการวิจัย

ผลการศึกษา

จากการศึกษาพบว่า การผลักดันนโยบายหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้าตามกรอบแนวคิดสามเหลี่ยมเขี่ยนภูเขาประกอบไปด้วยองค์ประกอบสำคัญ 3 ส่วน คือ ภาคองค์ความรู้ ภาคการเมืองหรืออำนาจรัฐ และภาคการเคลื่อนไหวทางสังคม โดยทั้ง 3 องค์ประกอบ ล้วนมีความเกี่ยวข้องกับนโยบายหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้า ดังนั้นเพื่อศึกษาให้ครอบคลุมถึงประวัติความเป็นมาและบทบาทของขบวนการแพทย์ชนบท ผู้วิจัยจึงแบ่งผลการศึกษาออกเป็น 3 ส่วน คือ ภาคองค์ความรู้ ภาคการเมืองหรืออำนาจรัฐ และภาคการเคลื่อนไหวทางสังคม มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1. ภาคองค์ความรู้

องค์ความรู้เป็นพื้นฐานของการดำเนินการผลักดันนโยบายหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้า โดยการนำของขบวนการแพทย์ชนบทซึ่งมีนายแพทย์สงวน นิตยารัมภ์พงศ์ เป็นผู้ริเริ่มแนวคิด

ผลักดันประเด็นปัญหาการเข้าถึงบริการสาธารณสุขที่บรรดานายแพทย์ชนบทต้องพบระหว่างการทำงานให้ไปสู่การแก้ปัญหาอย่างเป็นรูปธรรมด้วยนโยบายหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้า โดยบทบาทของขบวนการแพทย์ชนบทในการผลักดันนโยบายหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้ามีรากฐานมาตั้งแต่จุดเริ่มต้นของแพทย์ชนบทในเดือนเมษายน ค.ศ. 1976 เกิดการรวมกลุ่มกันเป็นครั้งแรกของบรรดานายแพทย์ที่ออกไปทำงานชนบทและต้องพบเจอกับความยากลำบากในการทำงาน จึงมารวมตัวเพื่อพูดคุย แลกเปลี่ยน และช่วยเหลือกันในเรื่องต่าง ๆ โดยการประชุมครั้งแรกจัดขึ้นที่เขาค้อ อำเภอปากช่อง จังหวัดนครราชสีมา และมีการจัดตั้งกลุ่มสหพันธ์แพทย์ชนบทขึ้น มีนายแพทย์ประสพ พาลพ่าย เป็นประธานสหพันธ์แพทย์ชนบท และนายแพทย์มานิตย์ ประพันธ์ศิลป์ เป็นเลขาธิการ ก่อนจะก่อตั้งเป็นชมรมแพทย์ชนบทในปี ค.ศ. 1978 มีนายแพทย์อุเทน จารณศรี เป็นประธานชมรม นายแพทย์มานิตย์ ประพันธ์ศิลป์ เป็นเลขาธิการ และนายแพทย์สุวิทย์ วิบุลผลประเสริฐ เป็นผู้ช่วยเลขาธิการ โดยมีเจตนารมณ์เพื่อการพัฒนาด้านสาธารณสุขตามวัตถุประสงค์ของชมรมที่ปรากฏในวารสารชมรมแพทย์ชนบท ปีที่ 1 ฉบับที่ 4 ประจำเดือนมีนาคม ค.ศ. 1979 ดังนี้ (Wibulpolprasert, 2003, p. 12)

- 1) เป็นศูนย์รวมแลกเปลี่ยนความคิดเห็นของแพทย์ชนบททั่วประเทศ
- 2) เพื่อฟื้นฟูความรู้ด้านบริการและวิชาการของแพทย์ชนบททั่วประเทศ
- 3) เป็นศูนย์กลางเพื่อปรับปรุงประสิทธิภาพในการบริการประชาชน
- 4) เพื่อยกฐานะแพทย์ในชนบทให้เป็นที่ยอมรับและรู้จักกันโดยทั่วไป

ในช่วงระยะเวลาดังกล่าว การดำเนินงานของขบวนการแพทย์ชนบทมุ่งเน้นการดำเนินงานในส่วนของการวางระบบสาธารณสุขไทย การพัฒนาโรงพยาบาลในชนบท และการสร้างเครือข่ายชมรมแพทย์ชนบทในภูมิภาคต่าง ๆ จนกระทั่งพัฒนารูปแบบองค์การให้กลายเป็นองค์การพัฒนาเอกชนที่จดทะเบียนถูกต้องตามกฎหมาย คือ การจดทะเบียนเป็นมูลนิธิแพทย์ชนบทในปี ค.ศ. 1982 โดยดำเนินกิจกรรมการเคลื่อนไหวทางสังคม

ผ่านบทบาทของชมรมแพทย์ชนบทควบคู่ไปกับบทบาทของมูลนิธิแพทย์ชนบท ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นกิจกรรมในรูปแบบการจัดหาทุนและสนับสนุนการจัดพิมพ์วารสารและจุลสารของชมรมแพทย์ชนบท ในขณะที่ชมรมแพทย์ชนบทจะมีความคล่องตัวสูงกว่าในแง่กิจกรรมการเคลื่อนไหวทางสังคม นอกจากนี้ขบวนการแพทย์ชนบทยังมีการเคลื่อนไหวในลักษณะแรงขับเคลื่อนทางความคิดผ่านเวทีการประชุมทางวิชาการอย่างกลุ่มสามพราน ซึ่งเป็นกลุ่มแพทย์ชนบทที่เกิดจากการรวมตัวกันแลกเปลี่ยนและถ่ายทอดความรู้ โดยจัดขึ้นทุกเดือนที่สวนสามพราน จังหวัดนครปฐม ตั้งแต่เดือนสิงหาคม ค.ศ. 1986 ตามคำแนะนำของนายแพทย์ประเวศ วะสี ที่มอบให้กับนายแพทย์สงวน นิตยารัมภ์พงศ์ เมื่อครั้งที่เข้าไปปรึกษาถึงปัญหาความอึดอัดใจในการทำงานร่วมกันกับแพทย์ชนบทที่ทำงานส่วนกลางด้วยกันและความห่างเหินกับแพทย์ชนบทในพื้นที่ เมื่อนายแพทย์สงวน นิตยารัมภ์พงศ์ ต้องเข้ามาทำงาน ณ สำนักงานคณะกรรมการการสาธารณสุขมูลฐาน ภายใต้โครงสร้างราชการที่มีระบบบริหารแนวดิ่งและขาดอิสระทางการทำงาน แตกต่างจากที่เคยปฏิบัติงานในโรงพยาบาลอำเภอซึ่งเป็นความสัมพันธ์ในแนวราบที่ค่อนข้างมีอิสระ ดังนั้นนายแพทย์สงวน นิตยารัมภ์พงศ์ จึงอยากจัดให้มีการพูดคุยปรับความเข้าใจกันของขบวนการแพทย์ชนบท ในขณะที่นายแพทย์ประเวศ วะสี แนะนำให้จัดเป็นเวทีทางวิชาการ โดยให้เหตุผลว่าการประชุมเพื่อสร้างความรู้นี้จะลดทอนความไม่เข้าใจกันลงไปได้เอง การประชุมของกลุ่มสามพรานในทุกเดือนจะมีแพทย์ชนบทกลุ่มหลัก ๆ ที่เข้าร่วมประชุม ได้แก่ นายแพทย์วิชัย โชควิวัฒน์ นายแพทย์ชูชัย ศุภวงศ์ นายแพทย์อำพล จินดาวัฒนะ นายแพทย์สุวิทย์ วิบุลผลประเสริฐ และนายแพทย์สงวน นิตยารัมภ์พงศ์ อีกทั้งยังมีแพทย์ชนบทอาวุโสที่เป็นสมาชิกกลุ่มสามพราน ได้แก่ นายแพทย์ไพโรจน์ ینگสานนท์ นายแพทย์บรรลุ ศิริพานิช นายแพทย์ดำรงค์ บุญยีน และนายแพทย์ประเวศ วะสี ซึ่งเป็นที่เคารพนับถือของแพทย์ชนบทและเข้าร่วมทุกครั้งเป็นเวลานานนับสิบปีจนถึงปัจจุบัน

ต่อมาในปี ค.ศ. 1987 การดำเนินงานของขบวนการแพทย์ชนบทเริ่มมีความชัดเจนขึ้น และมีการแต่งตั้งคณะกรรมการเพิ่มขึ้นหลายท่าน ได้แก่ นายแพทย์สงวน นิตยารัมภ์พงศ์ นายแพทย์

ชูชัย ศุภวงศ์ แพทย์หญิงสุภัทรา ศรีวณิชชากร นายแพทย์สุริยะวงศ์คงคาเทพ และนายแพทย์ทรงกิจ อติวณิชพงษ์ เป็นต้น (Leadership Development Network for Health, 2009) ในช่วงเวลานี้มีการขอรับบริจาคเงินจากแพทย์ไทยในประเทศสหรัฐอเมริกา และร่วมกับสมาคมแพทย์อเมริกาดำเนินโครงการวิจัยเพื่อพัฒนาการอยู่รอดของเด็กไทย และโครงการหนึ่งที่ประสบความสำเร็จอย่างสูงในยุคนี้ก็คือ โครงการวิ่งรณรงค์เพื่อการไม่สูบบุหรี่ เมื่อเดือนตุลาคม ค.ศ. 1987 เพื่อขอประชามติสนับสนุนโครงการรณรงค์เพื่อการไม่สูบบุหรี่ โดยดำเนินการควบคู่ไปกับโครงการเยี่ยมแพทย์โรงพยาบาลชุมชน อีกทั้งยังมีการจัดทำแผนงานมูลนิธิขึ้นเป็นครั้งแรก ในปี ค.ศ. 1987-1988 ทำให้การดำเนินงานของขบวนการแพทย์ชนบททั้งหมดมีความชัดเจนยิ่งขึ้น ทั้งบทบาทของชมรมและมูลนิธิ โดยแบ่งหน้าที่กันอย่างชัดเจนภายใต้ 2 กลไกหลักที่เชื่อมโยงกันคือ ชมรมแพทย์ชนบทเป็นกลไกลักษณะที่ทำงานการเคลื่อนไหวเป็นองค์การที่ไม่เป็นทางการ ไม่เป็นนิติบุคคล และมีความคล่องตัวสูง ส่วนมูลนิธิแพทย์ชนบทเป็นกลไกลักษณะที่เป็นแหล่งสะสมทุน (ทั้งทุนทางสังคม ทุนทางปัญญา และทุนทางการเงิน) เป็นองค์การที่เป็นทางการเป็นนิติบุคคล ทำงานในลักษณะสมานฉันท์และปกป้อง ในช่วงระยะเวลานี้ได้ก่อให้เกิดกิจกรรมสำคัญต่าง ๆ ของชมรมแพทย์ชนบท โดยเฉพาะอย่างยิ่งการผลักดันนโยบายหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้าด้วยการนำของนายแพทย์สงวน นิตยารัมภ์พงศ์ ริเริ่มผลักดันหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้าอย่างไม่ละความพยายาม

นายแพทย์สงวน นิตยารัมภ์พงศ์ มีความเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กันกับบทบาทของขบวนการแพทย์ชนบทด้วยเป็นประธานชมรมแพทย์ชนบทในปี ค.ศ. 1985-1986 ทั้งยังเป็นผู้ประสานความร่วมมือกับภาคส่วนต่าง ๆ จนขยายไปในวงกว้าง โดยริเริ่มจุดประกายแนวความคิดหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้าขึ้นเมื่อครั้งไปปฏิบัติหน้าที่อยู่ในโรงพยาบาลชนบท ก่อนจะเริ่มดำเนินโครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการโครงการขุนหาญ ณ อำเภอขุนหาญ จังหวัดศรีสะเกษ เมื่อปี ค.ศ. 1986-1988 โดยมีผู้ร่วมวิจัยประกอบด้วยบุคลากรจากมหาวิทยาลัย กระทรวงสาธารณสุข และผู้ปฏิบัติงานในพื้นที่ อีกทั้งยังมีนักวิจัยภายนอกคอยสังเกตและให้ความช่วยเหลือทางวิชาการ เพื่อให้การพัฒนาเป็นไปได้

ในทิศทางที่ถูกต้อง และสอดคล้องกับปัญหาที่ผู้ปฏิบัติงานประสบอยู่ ผลของการวิจัยครั้งนี้พบว่าผู้ป่วยที่มาโรงพยาบาลส่วนใหญ่จะมีอาการหรือโรคทั่วไป ไม่มีความซับซ้อน ผู้ป่วยหรือชาวบ้านสามารถดูแลตนเองได้ จึงนำไปสู่การปรับเปลี่ยนนกลวิธีการพัฒนางานสาธารณสุข จากเดิมที่เน้นระดับชุมชนอย่างเดียวเป็นการส่งเสริมให้ชาวบ้านดูแลสุขภาพตนเองและครอบครัวให้กว้างขวางยิ่งขึ้น นอกจากนี้ยังพบว่าพฤติกรรมคำสั่งยาของแพทย์ในโรงพยาบาลชุมชนหาญอยู่ในระดับที่ไม่เกินความจำเป็น ทำให้ทราบค่าเฉลี่ยของจำนวนยา ต้นทุน และราคา เมื่อเปรียบเทียบกับการใช้ยาของสถานีนอมาัยในโรคอาการเดียวกัน ทำให้ทราบต้นทุนการบริการซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อการปรับปรุงเสริมศักยภาพสถานีนอมาัยเพื่อรักษาโรคพื้นฐานง่าย ๆ ให้ดียิ่งขึ้น จากการศึกษาสภาพการณ์ของโรงพยาบาลชนบทดังกล่าว นำมาสู่โครงการต้นแบบของการสร้างหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้า นั่นคือ โครงการอภุชยา ในปี ค.ศ. 1989-1994 เป็นโครงการปฏิรูปและพัฒนาระบบบริการสาธารณสุขในระดับที่ใหญ่ขึ้นกว่าโครงการเดิม ด้วยการทดลองสร้างระบบบริการสุขภาพแบบบูรณาการ (Integrated Health System) ที่มีคนไข้เป็นศูนย์กลาง และจัดเก็บค่ารักษาในอัตราเหมาจ่ายรายหัวที่ 70 บาท ซึ่งเป็นตัวเลขที่สถานพยาบาลตกลงกับชุมชน จากผลการดำเนินงานของศูนย์แพทย์ชุมชนเมืองพระนครศรีอยุธยาที่วัดอินทารามในระยะเวลา 2 ปี พบว่าศูนย์แพทย์ฯ สามารถเลี้ยงตัวเองได้ ภายใต้การสนับสนุนจากงบประมาณของรัฐในระบบปกติ และได้รับการยอมรับจากทั้งผู้มารับบริการ โรงพยาบาลทั่วไป เทศบาล และเจ้าหน้าที่ประจำศูนย์แพทย์เองที่ต่างมีความพึงพอใจต่อการปฏิบัติงาน ก่อนจะขยายเป็นโครงการระดับประเทศที่ชื่อว่า โครงการปฏิรูประบบบริการสาธารณสุข (Health Care Reform Project) ซึ่งได้รับทุนสนับสนุนจากสหภาพยุโรป โดยนำแนวคิดและประสบการณ์จากโครงการอภุชยามาดำเนินการเพื่อปฏิรูปสาธารณสุขไทย (Nittayarumpong, 2007, pp. 37-42) ไม่ว่าจะเป็นเรื่องการเงิน การคลัง บุคลากร ระบบส่งต่อ และขยายพื้นที่การดำเนินงานในหลายจังหวัดทั่วประเทศ

นอกจากการวิจัยในโครงการต่าง ๆ ข้างต้นแล้ว ขบวนการแพทย์ชนบทยังมีส่วนเกี่ยวข้องกับการก่อตั้งสถาบันเพื่อรองรับ

กระบวนการพัฒนาและปฏิรูประบบสุขภาพ ได้แก่ สถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข หรือ สวรส. เริ่มต้นจากการพูดคุยกันในเวทีคณะกรรมการระบาคติวิทยาแห่งชาติ ซึ่งมีนายแพทย์ประเวศ วะสี เป็นประธานกรรมการ หลังจากมีการประชุมร่วมกับนายแพทย์ไพโรจน์ ینگสานนท์ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงสาธารณสุขในสมัยนั้น และเห็นตรงกันว่าควรมีการปฏิรูประบบสุขภาพ จึงนำไปสู่การจัดตั้งสถาบันวิจัยระบบสาธารณสุขขึ้นในปี ค.ศ. 1992 โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อให้เป็นหน่วยงานที่ทำหน้าที่ด้านวิชาการ การจัดการความรู้ และสร้างองค์ความรู้เชิงระบบที่เป็นฐานผลักดันให้เกิดการปฏิรูประบบสุขภาพ เนื่องจากกลุ่มแพทย์ชนบทเห็นตรงกันว่า ในการปฏิรูประบบสุขภาพนั้นจำเป็นต้องมีความรู้เชิงระบบเสียก่อน และความรู้เชิงระบบดังกล่าวจะต้องมาจากสถาบันวิจัยระบบที่เป็นอิสระด้วย โดยแพทย์ชนบทคนสำคัญที่มีบทบาทอย่างมากในกระบวนการก่อตั้งสถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข คือ นายแพทย์สงวน นิตยารัมภ์พงศ์ ซึ่งเป็นผู้ร่างพระราชบัญญัติสถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข ทั้งยังช่วยดำเนินการให้กฎหมายผ่านสภานิติบัญญัติในวันสุดท้ายของการประชุมอีกด้วย หลังจากก่อตั้งสถาบันวิจัยระบบสาธารณสุขเรียบร้อยแล้ว นายแพทย์สมศักดิ์ ชุณหรัศมิ์ ได้รับเลือกให้เป็นผู้อำนวยการคนแรกของสถาบัน ทำหน้าที่แต่งตั้งคณะกรรมการและวางรากฐานให้แก่ สวรส. เพื่อให้สามารถทำงานสร้างความรู้ที่จำเป็นต่อการขับเคลื่อนการปฏิรูประบบสุขภาพได้อย่างต่อเนื่องเป็นอิสระ (Puchong et al., 2013, p. 135)

เมื่อขบวนการแพทย์ชนบทมีการสั่งสมองค์ความรู้มาเป็นระยะเวลายาวนาน และวางรากฐานองค์ความรู้เพื่อรองรับการปฏิรูประบบสาธารณสุข นายแพทย์สงวน นิตยารัมภ์พงศ์ได้เขียนสมุดปกเหลืองขึ้นมาหนึ่งเล่มเพื่ออธิบายถึงระบบหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้า ทั้งความเป็นมาของโครงการความเป็นไปได้ของการดำเนินงาน และงบประมาณที่ต้องใช้เพื่อนโยบายหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้า ซึ่งอยู่ที่ประมาณ 30,000 ล้านบาทในขณะนั้น (Hfocus, 2014) นอกจากนี้นายแพทย์สงวน นิตยารัมภ์พงศ์ ยังได้เข้าไปร่วมทำงานกับโครงการประกันสังคมและทำงานที่เกี่ยวข้องกับสิทธิการรักษาพยาบาล ดังนั้นนายแพทย์สงวน นิตยารัมภ์พงศ์ จึงพยายามขยายสิทธิการรักษาพยาบาลให้ครอบคลุมประชากรไทย โดยเข้าไปร่วมกับ

กรมการสาธารณสุข ร่างพระราชบัญญัติหลักประกันสุขภาพ ในปี พ.ศ. 2536-2537 แต่แล้วเรื่องก็เงียบหายไป (Wibulpolprasert, personal communication, December 11th, 2019) เนื่องด้วยการนำเสนอนโยบายดังกล่าวไม่ได้รับความสนใจจากพรรคการเมืองใดเลย จนกระทั่งนายแพทย์สงวน นิตยารัมภ์พงศ์ ได้มีโอกาสนำเสนอนโยบายกับคุณทักษิณ ชินวัตร หัวหน้าพรรคไทยรักไทย ร่วมกับทีมงานที่ประกอบไปด้วยนายแพทย์ผู้มีความรู้ความสามารถอีกหลายท่าน ยกตัวอย่างเช่น นายแพทย์วิโรจน์ ตั้งเจริญเสถียร นายแพทย์ผู้มีส่วนร่วมวางรากฐานระบบเหมาจ่ายรายหัว (Capitation) ในประกันสังคมเมื่อปี ค.ศ. 1990 ซึ่งแตกต่างจากการจ่ายตามการให้บริการ (Fee-For-Service) อย่างที่ระบบสวัสดิการข้าราชการดำเนินการอยู่ กลายเป็นหลักประกันสังคมอัตราเหมาจ่ายรายหัวคนละ 700 บาทต่อปี ณ เวลานั้น จนในปี ค.ศ. 2001 จึงได้นำแนวทางเหมาจ่ายรายหัวมาใช้กับหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้าในอัตราเหมาจ่ายรายหัวเท่ากับ 1,202.40 บาทต่อคนต่อปี นอกจากนี้ นายแพทย์วิรัช โชควิชิต ยังเป็นนายแพทย์อีกหนึ่งท่านที่มีบทบาทสำคัญในการผลักดันนโยบายหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้า ด้วยท่านเป็นหนึ่งในกลุ่มคนที่เข้าพบคุณทักษิณ ชินวัตร เพื่อนำเสนอแนวคิดหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้าพร้อมกับนายแพทย์สงวน นิตยารัมภ์พงศ์ อีกทั้งยังได้รับการสนับสนุนจากบรรดานายแพทย์ในภาคราชการ ได้แก่ นายแพทย์มงคล ณ สงขลา และนายแพทย์สุวิทย์ วิบุลผลประเสริฐ ตลอดจนนายแพทย์อาวูโสอย่าง นายแพทย์ประเวศ วะสี นำมาซึ่งความร่วมมือเชิงเครือข่ายอันนำไปสู่การผลักดันนโยบายหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้าให้ประสบความสำเร็จ

ดังนั้นบทบาทสำคัญของขบวนการแพทย์ชนบทจึงเป็นบทบาทของผู้นำด้านองค์ความรู้ ตั้งแต่จุดเริ่มต้นของการระบุประเด็นปัญหา คือ การพบเจอกับสภาพปัญหาที่มีลักษณะของปัญหา นโยบาย คือ ปัญหาที่มีผลกระทบต่อประชาชนในวงกว้าง และจำเป็นที่จะต้องผลักดันไปสู่การเป็นนโยบายสาธารณะเพื่อแก้ไขปัญหานั้น ขบวนการแพทย์ชนบทจึงเริ่มผลักดันนโยบายหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้าด้วยการศึกษา วิจัย และทดลองอย่างต่อเนื่อง เริ่มต้นอย่างเป็นทางการในโครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการโครงการชุมชนหาญ ณ อำเภอขุนหาญ จังหวัดศรีสะเกษ

ในปี ค.ศ. 1986-1988 นำมาสู่โครงการต้นแบบของการสร้างหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้า นั่นคือโครงการอยุธยา ในปี ค.ศ. 1989-1994 เป็นโครงการปฏิรูปและพัฒนาระบบบริการสาธารณสุขในระดับที่ใหญ่ขึ้นกว่าโครงการเดิม ก่อนจะขยายเป็นโครงการระดับประเทศที่ชื่อว่า โครงการปฏิรูประบบบริการสาธารณสุข โดยนำแนวคิดและประสบการณ์จากโครงการอยุธยามาดำเนินการเพื่อปฏิรูปสาธารณสุขไทย พร้อมกับการก่อตั้งสถาบันวิจัยระบบสาธารณสุขที่ขบวนการแพทย์ชนบทเข้าไปมีส่วนร่วม กลายเป็นรากฐานขององค์ความรู้ที่ส่งเสริมให้ขบวนการแพทย์ชนบทมีความพร้อมอยู่เสมอเพื่อจะผลักดันนโยบายหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้าเมื่อโอกาสและสถานการณ์เหมาะสม นอกจากนี้ขบวนการแพทย์ชนบทยังมีบทบาทในการเริ่มต้นขยายเครือข่ายออกไปสู่ภาคส่วนต่างๆ โดยเฉพาะนายแพทย์สงวน นิตยารัมภ์พงศ์ ที่เข้าไปมีส่วนเกี่ยวข้องกับภาคราชการในกระทรวงสาธารณสุข ภาคการเมือง ในพรรคไทยรักไทย และภาคประชาสังคมในองค์การพัฒนาเอกชน ทำให้ขบวนการแพทย์ชนบทมีเครือข่ายที่พร้อมจะสนับสนุนและผลักดันนโยบายหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้าจนประสบความสำเร็จ

2. ภาคการเมืองหรืออำนาจรัฐ

การดำเนินนโยบายเพื่อการเข้าถึงระบบบริการสาธารณสุขของประชาชนไทย มีการวางรากฐานมาตั้งแต่ยุค ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ด้วยนโยบายการพัฒนาโรงพยาบาลระดับอำเภอในปี ค.ศ. 1975 ก่อนจะประสบความสำเร็จอย่างมากในสมัยรัฐบาลพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ โดยการสร้างโรงพยาบาลชุมชนทุกอำเภอ และสร้างสถานีอนามัยทุกตำบล ก่อนจะพัฒนาเป็นโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบลในสมัยรัฐบาลนายอภิสิทธิ์ เวชชาชีวะ (Chokwivat, 2015, pp. 32-34) นับเป็นการวางรากฐานระบบบริการสาธารณสุขให้ครอบคลุมทุกพื้นที่อันเป็นปัจจัยรองรับนโยบายส่งเสริมการเข้าถึงบริการสาธารณสุขในเวลาต่อมา ในส่วนของนโยบายส่งเสริมการเข้าถึงระบบบริการสาธารณสุขแต่เดิมจะเป็นลักษณะของการยกเว้นค่ารักษาพยาบาลให้แก่ผู้มีรายได้น้อย ก่อนที่จะเกิดนโยบายสาธารณสุขในรูปแบบของการจัดสวัสดิการการรักษาพยาบาลให้กับบุคคลต่าง ๆ ในปี ค.ศ. 1975 นั่นคือ โครงการสวัสดิการประชาชนด้าน

การรักษาพยาบาล (สปร.) แต่ก็ครอบคลุมได้เพียงร้อยละ 13 ของประชาชนทั้งประเทศ โดยครอบคลุมครัวเรือนผู้มีรายได้ร้อยละ 28 ซึ่งประเมินจากรายได้และทรัพย์สิน ก่อนจะเพิ่มขึ้นเป็นร้อยละ 28 ในปี ค.ศ. 1996 โดยเพิ่มสิทธิของผู้สูงอายุ เด็ก ผู้พิการ ภูิกษุ สามเณร และทหารผ่านศึก (Limwattananon & Sakulpanich, 2012, pp. 55-72) ถึงแม้ว่ารัฐจะมีการเพิ่มโครงการบัตรสุขภาพที่เป็นรูปแบบการประกันสุขภาพแบบสมัครใจโดยมีเงินสมทบจากรัฐบาล แต่ในปี ค.ศ. 2001 ก่อนที่จะเริ่มดำเนินโครงการหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้าก็ยังพบว่ายังมีประชาชนจำนวนมากที่ไม่มีหลักประกันสุขภาพใด ๆ ไม่ว่าจะป็นสวัสดิการประชาชนด้านการรักษาพยาบาล (สปร.) บัตรประกันสุขภาพโดยสมัครใจ สิทธิประกันสังคม หรือสวัสดิการข้าราชการ

จากปัญหาการเข้าถึงบริการสาธารณสุขที่ไม่ครอบคลุมประชากรทั้งหมดของประเทศ กลายเป็นสภาพปัญหาที่บรรดาแพทย์ชนบทจะต้องเผชิญระหว่างการทำงาน จึงมีการระดมองค์ความรู้และหาแนวทางที่จะแก้ไขปัญหาสาธารณสุขดังกล่าว จนในที่สุดเมื่อหน้าต่าแห่งนโยบายเปิดออกก่อนการเลือกตั้งครั้งแรกภายใต้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักร ปี ค.ศ. 1997 นายแพทย์สงวน นิตยารัมภ์พงศ์ ผู้ริเริ่มแนวความคิดหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้าในขบวนการแพทย์ชนบท ได้มีโอกาสนำเสนอนโยบายกับคุณทักษิณ ชินวัตร หัวหน้าพรรคไทยรักไทย (Surapong Suebwonglee, personal communication, November 28th, 2019) ด้วยการช่วยเหลือของนายแพทย์ผู้มีบทบาทในพรรคอย่างนายแพทย์พรหมินทร์ เลิศสุริย์เดช และนายแพทย์สุรพงษ์ สืบวงศ์ลี ณ ที่ทำการพรรคไทยรักไทย ในวันที่ 24 ธันวาคม ค.ศ. 1999 จากสถานการณ์การเมืองในขณะนั้นประกอบกับรัฐธรรมนูญ ค.ศ. 1997 กลายเป็นหน้าต่าแห่งนโยบายสาธารณะของนโยบายหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้าด้วยเจตนารมณ์ของรัฐธรรมนูญซึ่งออกแบบโครงสร้างทางการเมืองที่เอื้อให้เกิดรัฐบาลเข้มแข็งและมีภาวะผู้นำ ทำให้สามารถผลักดันนโยบายขนาดใหญ่ได้ รวมทั้งกระแสการเรียกร้องสิทธิของประชาชนที่เข้มข้นขึ้นภายหลังการปฏิรูปทางการเมืองยิ่งทำให้ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องเล็งเห็นถึงความสำคัญของการผลักดันนโยบายจากภาคประชาชน นอกจากนี้รัฐธรรมนูญ ค.ศ. 1997 ยังกำหนดให้สิทธิด้านการรักษาพยาบาลเป็นสิทธิ

ขั้นพื้นฐานที่รัฐต้องจัดให้แก่ประชาชน ตามมาตรา 52 และมาตรา 82 ทำให้แนวร่วมผลักดันระบบหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้าทั้งขบวนการแพทย์ชนบท นักวิชาการ และเครือข่ายองค์กรเพื่อสุขภาพได้เริ่มปฏิบัติการผลักดันข้อเสนออย่างจริงจัง

ในที่สุดพรรคไทยรักไทยก็ได้ขานรับแนวคิดหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้ามาบรรจุเป็น 1 ใน 9 นโยบายหาเสียงของการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ค.ศ. 2001 ภายใต้ชื่อโครงการ 30 บาท รักษาทุกโรค ต่อมาเมื่อชนะการเลือกตั้งในปี ค.ศ. 2001 คณะรัฐมนตรีพันตำรวจโททักษิณ ชินวัตร กล่าวแถลงนโยบายต่อรัฐสภาเมื่อวันที่ 26 กุมภาพันธ์ ค.ศ. 2001 ประกอบด้วยนโยบายเร่งด่วน นโยบายเศรษฐกิจ นโยบายการสร้างรายได้ นโยบายการพาณิชย์และเศรษฐกิจระหว่างประเทศ นโยบายด้านการคมนาคม นโยบายการพัฒนาแรงงาน นโยบายวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี นโยบายด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม นโยบายการพลังงาน นโยบายเสริมสร้างสังคมเข้มแข็ง นโยบายการศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม นโยบายความมั่นคงแห่งรัฐ นโยบายด้านการต่างประเทศ นโยบายด้านความปลอดภัยของประชาชน นโยบายการบริหารราชการแผ่นดิน และนโยบายพัฒนาภูมิภาคและกรุงเทพมหานคร ทั้งนี้ นโยบายหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้าจัดเป็น 1 ใน 9 นโยบายเร่งด่วนที่รัฐบาลจะต้องนำไปปฏิบัติ กล่าวคือ รัฐจะต้องสร้างหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้า เพื่อลดรายจ่ายโดยรวมของประเทศและประชาชนในการดูแลรักษาสุขภาพ โดยเสียค่าใช้จ่าย 30 บาทต่อครั้ง และสร้างโอกาสในการเข้าถึงบริการสาธารณสุขที่ได้มาตรฐานอย่างทั่วถึงและเท่าเทียมกัน ดังนั้นรัฐบาลจึงนำนโยบายดังกล่าวมาพัฒนาร่วมกับขบวนการแพทย์ชนบทอย่างจริงจัง ขณะนั้นกระทรวงสาธารณสุขมีนายแพทย์ผู้สนับสนุนนโยบาย อย่างนายแพทย์มิ่งคล ณ สงขลา ดำรงตำแหน่งเป็นปลัดกระทรวงสาธารณสุข ทำให้นโยบายหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้ายิ่งได้รับแรงผลักดันที่ดีจากทั้งภายในและภายนอก ส่งผลให้ระบบหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้าสำเร็จอย่างรวดเร็ว จนกระทั่งในเดือนเมษายน ค.ศ. 2001 จึงเริ่มนำร่องระบบหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้าใน 6 จังหวัด ได้แก่ พะเยา นครสวรรค์ ปทุมธานี สมุทรสาคร อยุธยา และยะลา

ก่อนจะเพิ่มขึ้นในเดือนมิถุนายน ค.ศ. 2001 โดยเพิ่มเติมอีก 15 จังหวัด และขยายครอบคลุมทั่วประเทศ เมื่อวันที่ 1 เมษายน ค.ศ. 2002 ซึ่งเปิดให้บริการ 75 จังหวัดในประเทศไทยเป็นครั้งแรก (National Health Security Office, n.d.)

อย่างไรก็ตาม กระบวนการผลักดันนโยบายหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้าจากขั้นตอนการกำหนดนโยบายสู่การนำไปปฏิบัติอย่างรวดเร็ว ก่อให้เกิดปัญหาตามมาโดยเฉพาะปัญหากระแสคัดค้านจากบุคลากรทางการแพทย์ที่เห็นว่านโยบายหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้าทำลายระบบสาธารณสุขไทย รัฐบาลใช้เป็นนโยบายประชานิยมในการหาเสียง บุคลากรทางการแพทย์ต้องทำงานหนักขึ้น และยังไม่มีความพร้อมการนำไปสู่ปฏิบัติ ทำให้มีบุคลากรทางการแพทย์บางส่วนใส่ปลอกแขนดำประท้วง ขณะที่อีกฝ่ายอยากให้มีหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้าและอยากให้เกิดการปฏิรูปไปพร้อม ๆ กัน ซึ่งจุดนี้ทำให้เกิด 2 แนวคิดที่ปะทะกันตลอดเวลา ตามที่นายแพทย์สุรพงษ์ สืบวงศ์ลี (Surapong Suebwonglee, personal communication, November 28th, 2019) กล่าวถึงเรื่องนี้ไว้ว่า การทำเรื่องหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้าไม่ใช่เรื่องที่อยู่ ๆ ให้คนเดินมาโรงพยาบาลแล้วรักษา 30 บาท แต่เป็นการปฏิรูประบบประมาณทั้งหมด งบประมาณที่เคยให้ตามคำขอของโรงพยาบาล เปลี่ยนเป็นการให้งบประมาณตามจำนวนประชาชนที่เคยขึ้นทะเบียนกับโรงพยาบาลนั้น ดังนั้นโรงพยาบาลไหนที่มีประชาชนขึ้นทะเบียนจำนวนมากก็จะได้เงินมาก โรงพยาบาลไหนที่ขึ้นทะเบียนน้อยก็จะได้เงินน้อย โรงพยาบาลไหนที่มีหมอจำนวนมากพอได้เงินน้อยลงก็อาจจะไม่พอจ่าย บางแห่งมีหมอน้อยน้อยแต่ได้เงินจำนวนมาก นั่นคือความไม่พร้อมของระบบ สิ่งตามมาคือโรงพยาบาลที่มีหมอน้อยจำนวนมากจึงเกิดการประท้วงขึ้น อย่างที่เรียกว่าหมอแชนดำ คือ หมอที่ติดแชนดำประท้วงว่าระบบหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้าจะทำให้โรงพยาบาลล่มสลาย ซึ่งสุดท้ายในช่วงระยะแรกเขาแก้ปัญหาโดยเอาเงินเดือนเก็บไว้ตรงกลาง ใครเคยอยู่ที่ไหนก็อยู่ที่นั่นและรับประกันว่าคุณยังมีเงินเดือน ดังนั้นปัญหานี้ก็คือปัญหาเรื่องระบบที่ยังไม่พร้อม และตั้งเป้าว่าจะต้องมีการพยายามกระจายทรัพยากรอย่างเหมาะสม ที่ได้ที่มีหมอน้อยจำนวนมากไปควรจะกระจายไปที่ที่มีหมอน้อย และที่ได้ที่มีหมอน้อยก็น่าจะมีหมอ

มากขึ้น ตลอดจนการกระจายอำนาจให้โรงพยาบาลและประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการที่จะกำหนดนโยบายและทิศทางของโรงพยาบาล

3. ภาคการเคลื่อนไหวทางสังคม

ภายหลังจากที่ขบวนการแพทย์ชนบทได้วางรากฐานองค์ความรู้ในแนวคิดหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้า และสร้างความคิดเห็นต่อกระแสนโยบายจากชายชนะอย่างท่วมท้นในการเลือกตั้งของพรรคไทยรักไทยผู้ชนะรับนโยบายหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้า ณ เวลานั้น จึงยิ่งทำให้ความร่วมมือจากภาคประชาชนหลังไหลเข้ามาเพื่อผลักดันนโยบายดังกล่าวให้สำเร็จ โดยในปี ค.ศ. 2000 เครือข่ายองค์กรพัฒนาเอกชนได้กำหนดประเด็นดำเนินกิจกรรมร่วมกันเพื่อผลักดันนโยบายหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้า ภายใต้ชื่อโครงการรณรงค์เพื่อหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้า ด้วยความร่วมมือขององค์กรพัฒนาเอกชนด้านสาธารณสุข และเครือข่ายองค์กรภาคประชาชน 11 เครือข่าย คือ เครือข่ายด้านเด็ก ผู้หญิง ผู้พิการ ผู้บริโภค ผู้ติดเชื้อเอชไอวี/เอดส์ ผู้สูงอายุ ชุมชนแออัด เกษตรกรรมทางเลือก ธนาคารหมู่บ้านภาคใต้ กลุ่มสวัสดิการชุมชน กลุ่มแรงงานในระบบและนอกระบบ และเครือข่ายสุขภาพคนจนเป็นเครือข่ายที่ 12 ในเวลาต่อมา (Saree Ongsomwang, personal communication, February 15th, 2020) เกิดเป็นคณะทำงานประกอบด้วยตัวแทนเครือข่าย ดังนี้

- 1) คุณจอน อึ้งภากรณ์ ประธานโครงการ (มูลนิธิเข้าถึงเอดส์)¹
- 2) พ.ท.ต่อพงษ์ กุลกรรชิต เครือข่ายผู้พิการ (สมาคมคนพิการนนทบุรี)
- 3) ภ.ญ.เทวี โพธิ์ผละ เครือข่ายสตรี (สภาสตรีแห่งชาติ)
- 4) คุณวสันต์ หรีสมวงศ์ เครือข่ายชุมชนแออัด (สมาคมร่วมกันสร้าง) คุณคำพอง มีชัย เครือข่ายชุมชนแออัด (ชมรมคนจนเมือง)
- 5) คุณแหลมทอง สีหามาน เครือข่ายกองทุนสวัสดิการชุมชน (สถาบันองค์กร สวัสดิการชุมชน) คุณทวย คงคา เครือข่ายกองทุนสวัสดิการชุมชน (สถาบันองค์กร สวัสดิการชุมชน)

¹หลังจากที่คุณจอน อึ้งภากรณ์ ได้รับคัดเลือกเป็นวุฒิสมาชิก จึงลาออกจากตำแหน่งประธาน ในปี ค.ศ. 2001 และคุณระภาวีน สีชนะพานิชพันธุ์ ดำรงตำแหน่งประธานโครงการ

- 6) คุณล่ำภู่ สุภาราส เครือข่ายคนทำงานด้านเด็ก (กลุ่มพันธกิจเพื่อสังคม)
- 7) คุณสุภา ยิ้มเมือง เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือก (มูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน) คุณทัศนีย์ วีระกันต์ เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือก
- 8) คุณมนุญนุช สมพันธ์ เครือข่ายธนาคารหมู่บ้านภาคใต้ (ธนาคารหมู่บ้าน จังหวัดนครศรีธรรมราช)
- 9) คุณวัฒนา นวลสุวรรณี เครือข่ายผู้สูงอายุ (สมาคมสภาผู้สูงอายุแห่งประเทศไทย)
- 10) คุณบัณฑิต ธนชัยเศรษฐวุฒิ เครือข่ายแรงงานในระบบ (มูลนิธิอารมณั์พงศ์พจน์)
- 11) คุณระภาวิน ลิขณวาทินิพนธ์ เครือข่ายแรงงานนอกระบบ (ศูนย์ศึกษาและพัฒนาผู้รับงานไปทำที่บ้าน)
- 12) คุณสุรวิรัตน์ ตริมรรคา เครือข่ายผู้ติดเชื้อเอชไอวี (ที่ปรึกษาเครือข่ายผู้ติดเชื้อเอชไอวี) คุณไพศาล ต้นอุตุ เครือข่ายผู้ติดเชื้อเอชไอวี คุณกมล อุปแก้ว เครือข่ายผู้ติดเชื้อเอชไอวี
- 13) คุณสารี อ่องสมหวัง เครือข่ายผู้บริโภค (สหพันธ์องค์กรผู้บริโภค)
- 14) ภญ.ยุพดี ศิริสินสุข นักวิชาการคณะเภสัชศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- 15) คุณนคร ชมพูชาติ สภานายความ
- 16) คุณรุจี แสงแกลง ประธานงานโครงการ

จากความร่วมมือระหว่างเครือข่ายองค์กร 11 เครือข่าย ประกอบด้วยนักวิชาการ ตัวแทนภาคประชาชน และผู้แทนจาก สภานายความ จึงได้ร่วมกันกำหนดกรอบของกฎหมายและรวบรวมรายชื่อผู้สนับสนุนเพื่อยกร่างกฎหมายหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้าฉบับประชาชนขึ้นตามมาตรา 170 ของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย ค.ศ. 1997 ที่ได้กำหนดให้ผู้มีสิทธิเลือกตั้งไม่น้อยกว่า 50,000 คน สามารถเข้าชื่อร้องขอต่อประธานรัฐสภาในการเสนอกฎหมายได้ โดยได้จัดเวทีประกาศเจตนารมณ์ในการรวบรวมรายชื่อประชาชนผู้มีสิทธิเลือกตั้งจำนวน 50,000 รายชื่อ ณ ครูสภา เมื่อวันที่ 11 ตุลาคม ค.ศ. 2000 โดยมีนายแพทย์เสม พริ้งพวงแก้ว นายแพทย์ประเวศ วะสี คุณจอน อึ้งภากรณ์ นายแพทย์สงวน นิตยารัมภ์พงศ์ และประชาชนเครือข่ายต่าง ๆ เข้าร่วมจำนวนไม่น้อยกว่า 600 คน หลังจากนั้นได้ดำเนินการยื่นรายชื่อผู้มีสิทธิเลือกตั้งจำนวน 62,412 รายชื่อ ในวันที่ 26 มีนาคม ค.ศ. 2001 ใช้เวลาประมาณ

5 เดือน ในการตรวจสอบรายชื่อทั้งหมด โดยมีรายชื่อผู้มีสิทธิเลือกตั้งเหลือจำนวน 44,946 รายชื่อ ทำให้ต้องดำเนินการหารายชื่อเพิ่มเติมภายใน 30 วัน โดยดำเนินการหารายชื่อเพิ่มเติมได้อีกจำนวน 9,481 รายชื่อ ซึ่งใช้เวลาตลอดกระบวนการเริ่มตั้งแต่ยื่นรายชื่อต่อประธานวุฒิสภาจนได้รับแจ้งว่ามีรายชื่อครบถ้วน 50,000 รายชื่อในการเสนอกฎหมาย เมื่อวันที่ 29 มกราคม ค.ศ. 2002 รวมระยะเวลาทั้งสิ้นไม่น้อยกว่า 10 เดือน (Ongsomwang & Saengtalaeng, n.d., p. 8)

จากความล่าช้าข้างต้นทำให้ร่างกฎหมายฉบับประชาชนเข้าพิจารณาตามกระบวนการรัฐสภาไม่ทันร่างกฎหมายฉบับรัฐบาลและพรรคฝ่ายค้านที่เข้าสู่สภา เมื่อวันที่ 22 พฤศจิกายน ค.ศ. 2001 อย่างไรก็ตามเครือข่ายภาคประชาชนก็ได้เสนอให้กรรมาธิการการสาธารณสุขของสภาผู้แทนราษฎร เสนอกฎหมายของภาคประชาชนในนามของกรรมาธิการ และให้มีผู้แทนจากภาคประชาชนเข้าไปเป็นกรรมาธิการวิสามัญร่วมพิจารณาจำนวน 5 คน ในขั้นตอนกรรมาธิการวิสามัญของสภาผู้แทนราษฎร และจำนวน 3 คน ในขั้นตอนวุฒิสภา ก่อนจะประกาศเป็นพระราชบัญญัติหลักประกันสุขภาพแห่งชาติ ค.ศ. 2002 ในราชกิจจานุเบกษาเมื่อวันที่ 18 พฤศจิกายน ค.ศ. 2002 นอกจากกระบวนการทางกฎหมายแล้ว เครือข่ายภาคประชาชนยังมีส่วนร่วมในการเคลื่อนไหวเพื่อผลักดันให้นโยบายหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้าประสบความสำเร็จด้วยการรณรงค์และเผยแพร่กับสาธารณชนผ่านช่องทางต่าง ๆ เช่น จัดทำวิดีโอเทปนำเสนอทางโทรทัศน์ จัดรายการวิทยุโทรทัศน์ จัดเวทีประกาศเจตนารมณ์ และเปิดคอลัมน์ในวารสารฉลาดซื้อของมูลนิธิเพื่อผู้บริโภค อีกทั้งยังมีการดำเนินงานเพื่อสานต่อนโยบายหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้าอย่างต่อเนื่องจนถึงปัจจุบัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในคณะกรรมการหลักประกันสุขภาพแห่งชาติที่จะประกอบไปด้วยตัวแทนจากภาคส่วนต่าง ๆ ได้แก่ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงสาธารณสุข ปลัดกระทรวงกลาโหม ปลัดกระทรวงการคลัง ปลัดกระทรวงพาณิชย์ ปลัดกระทรวงมหาดไทย ปลัดกระทรวงแรงงาน ปลัดกระทรวงสาธารณสุข ปลัดกระทรวงศึกษาธิการ ผู้อำนวยการสำนักงานประมาณ แพทย์สภา สภากาชาด ทันตแพทย์สภา สภาเภสัชกรรม สมาคมโรงพยาบาลเอกชน เทศบาล องค์การบริหารส่วนจังหวัด

องค์การบริหารส่วนตำบล องค์การปกครองส่วนท้องถิ่นรูปแบบอื่น (กรุงเทพมหานคร) องค์การเอกชนด้านผู้สูงอายุ องค์การเอกชนด้านผู้ติดเชื้อเอชไอวี องค์การเอกชนด้านเกษตรกรรม องค์การเอกชนด้านชุมชนแออัด องค์การเอกชนด้านแรงงาน ผู้ทรงคุณวุฒิด้านประกันสุขภาพ ผู้ทรงคุณวุฒิด้านการแพทย์และสาธารณสุข ผู้ทรงคุณวุฒิด้านการแพทย์แผนไทย ผู้ทรงคุณวุฒิด้านการแพทย์ทางเลือก ผู้ทรงคุณวุฒิด้านการเงินการคลัง ผู้ทรงคุณวุฒิด้านกฎหมาย และผู้ทรงคุณวุฒิด้านสังคมศาสตร์ ดังนั้นภาคประชาชนจึงมีส่วนสำคัญในการขับเคลื่อนและสานต่อนโยบายหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้าที่ขบวนการแพทย์ชนบทได้มีบทบาทในการริเริ่มสร้างองค์ความรู้และสร้างความร่วมมือเชิงเครือข่ายเพื่อผลักดันนโยบายหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้าจนประสบความสำเร็จ

สรุปและอภิปรายผล

การศึกษาบทบาทของขบวนการแพทย์ชนบทในการผลักดันนโยบายสาธารณะ ศึกษากรณีนโยบายหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้า พบว่าการผลักดันนโยบายหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้า ประกอบไปด้วยความร่วมมือของตัวแสดง 3 ฝ่าย ที่จะต้องดำเนินงานร่วมกันและส่งเสริมซึ่งกันและกันตามกรอบแนวคิดสามเหลี่ยมเข็มนาฬิกา ประกอบด้วย องค์ประกอบด้านความรู้ ภาคการเมืองหรืออำนาจรัฐ และการเคลื่อนไหวทางสังคม โดยขบวนการแพทย์ชนบทมีบทบาทสำคัญในภาคองค์ความรู้ เมื่อพบเจอกับสภาพปัญหาจึงผลักดันไปสู่การแก้ไขด้วยการสังมองค์ความรู้จากโครงการวิจัยต่าง ๆ ทั้ง โครงการชุมชนหาญ ในปี ค.ศ. 1986-1988 โครงการอยุธยา ในปี ค.ศ. 1989-1994 ก่อนจะขยายเป็นโครงการระดับประเทศที่ชื่อว่า โครงการปฏิรูประบบบริการสาธารณสุข อีกทั้งยังมีบทบาทในการประสานความร่วมมือกับภาคการเมืองหรืออำนาจรัฐและภาคการเคลื่อนไหวทางสังคม เนื่องด้วยบทบาทของขบวนการแพทย์ชนบทในด้านองค์ความรู้เป็นเพียงส่วนหนึ่งขององค์ประกอบในการขับเคลื่อนภูเขาที่ยิ่งใหญ่ หากขาดอีกสององค์ประกอบสำคัญนโยบายหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้าคงจะเกิดขึ้นไม่ได้ โดยจะพบว่าการเคลื่อนไหวทางสังคมและภาคการเมืองหรืออำนาจรัฐเริ่มต้นมีบทบาทสำคัญในปี ค.ศ. 1997-2002 คือเริ่มต้นเมื่อรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย ค.ศ. 1997 เปิดโอกาสให้ประชาชนเข้า

มามีส่วนร่วมในกระบวนการนโยบายสาธารณะด้วยการร่วมลงชื่อเสนอกฎหมาย ตามมาตรา 170 ของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย ค.ศ. 1997 ที่ได้กำหนดให้ผู้มีสิทธิเลือกตั้งไม่น้อยกว่า 50,000 คน สามารถเข้าชื่อร้องขอต่อประธานรัฐสภาในการเสนอกฎหมายได้ จึงเกิดความร่วมมือระหว่างองค์การพัฒนาเอกชน 11 เครือข่าย ภายใต้ชื่อโครงการรณรงค์เพื่อหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้า ร่วมกันร่างกรอบคุณหมายและรวบรวมรายชื่อผู้สนับสนุนตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย ค.ศ. 1997 ในขณะที่ภาคการเมืองก็ได้รับการสนับสนุนให้มีความเข้มแข็งและมีเสถียรภาพ ด้วยการให้ความสำคัญกับพรรคการเมืองมากกว่าตัวบุคคล กล่าวคือ มีการเริ่มต้นกลไกการเลือกตั้ง ส.ส. แบบบัญชีรายชื่อ รวมถึงการย้ายพรรคของสมาชิกที่ยากขึ้นกว่าแต่เดิม ก่อให้เกิดการแข่งขันเชิงนโยบายเอาชนะใจประชาชนมากกว่าการใช้บารมีแบบในอดีต เป็นอีกหนึ่งแรงผลักดันที่กระตุ้นให้เกิดนโยบายหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้าซึ่งมีรูปแบบนโยบายแตกต่างไปจากนโยบายในอดีต

จากการศึกษาประวัติความเป็นมาและบทบาทของขบวนการแพทย์ชนบท ตลอดจนความร่วมมือกับองค์การเครือข่าย พบว่าขบวนการแพทย์ชนบทมีการเคลื่อนไหวทางสังคมในเชิงเครือข่าย คือ มีความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล กลุ่ม องค์การ โดยมีการสื่อสารเป็นเครื่องมือในการพัฒนาความสัมพันธ์เพื่อแลกเปลี่ยนความรู้และถ่ายทอดประสบการณ์ซึ่งกันและกันอย่างสม่ำเสมอ ขบวนการแพทย์ชนบทเป็นองค์การที่มีโครงสร้างการทำงานในลักษณะความสัมพันธ์แนวราบ (Civic Organizations) ทำให้มีกระบวนการเรียนรู้จากการปฏิบัติงานอย่างกว้างขวาง ด้วยกลไกการทำงานร่วมกันระหว่างชมรมแพทย์ชนบทที่มีอิสระ มีความคล่องตัวสูง และมูลนิธิแพทย์ชนบทที่เป็นแหล่งสะสมทุน ซึ่งมีลักษณะองค์กรที่เป็นทางการจดทะเบียนเป็นนิติบุคคล เมื่อพิจารณากระบวนการกำหนดระเบียบวาระนโยบายหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้าตามตัวบทพหุกระแสของ Kingdon (1984, pp. 90-164) จะพบว่านโยบายหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้าเป็นการมาพบกันของกระแสปัญหา กระแสการเมือง และกระแสนโยบาย ประกอบด้วยกระแสปัญหา ได้แก่ ลักษณะของปัญหาที่เกิดขึ้นกับกลุ่มคนจำนวนมาก ยิ่งกระตุ้นให้เกิดการนิยามปัญหาและผลักดันไปสู่

การแก้ไข กล่าวคือ ในปี ค.ศ. 1991 หรือสิบปีก่อนที่จะมีนโยบายหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้า ประชาชนในประเทศไทยประมาณ 2 ใน 3 ยังไม่มีสวัสดิการรักษายาพยาบาลจากหลักประกันสุขภาพใด ๆ ซึ่งส่วนใหญ่อาศัยอยู่ในชนบทและมีฐานะยากจน ขณะที่ความช่วยเหลือจากรัฐตามโครงการสวัสดิการประชาชนด้านการรักษาพยาบาล (สปร.) ที่เริ่มต้นขึ้นในปี ค.ศ. 1975 ก็ครอบคลุมได้เพียงร้อยละ 13 ของประชาชนทั้งประเทศ ก่อนที่จะเพิ่มขึ้นเป็นร้อยละ 28 ในปี ค.ศ. 1996 (Limwattananon & Sakulpanich, 2012, pp. 55-72) แต่ในปี ค.ศ. 2001 ก่อนที่จะเริ่มดำเนินโครงการหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้าก็ยังคงพบว่า ประชาชนที่ไม่มีหลักประกันสุขภาพใด ๆ ยังมีจำนวนกว่าสิบล้านคน ส่วนกระแสการเมือง ได้แก่ พรรคการเมืองที่รับแนวคิดไปใช้หาเสียงในช่วงก่อนการเลือกตั้งปี ค.ศ. 2001 ซึ่งเป็นผลมาจากการปฏิสัมพันธ์กับกลุ่มต่าง ๆ ทั้งภาคการเมือง ภาคการเคลื่อนไหวทางสังคม และภาคองค์ความรู้ อีกทั้งยังมีสถานการณ์ที่สนับสนุนให้เกิดความเข้มแข็งของพรรคการเมืองและภาคประชาชนในการมีส่วนร่วมกับการบริหารนโยบายสาธารณะเมื่อพรรคไทยรักไทยชนะการเลือกตั้งอย่างถล่มทลายทำให้หนึ่งในนโยบายที่ใช้ในการหาเสียงเลือกตั้ง อย่างนโยบายหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้านำไปสู่การปฏิบัติอย่างรวดเร็วในส่วนของการเสนอนโยบาย ได้แก่ กระบวนการที่นำไปสู่การตัดสินใจเชิงนโยบายซึ่งจะเกิดขึ้นได้เมื่อผู้มีส่วนได้ส่วนเสียสามารถจำแนกทางเลือกนโยบายเพื่อแก้ไขปัญหาและเสนอเข้าสู่วาระการพิจารณา โดยครอบคลุมถึงร่างข้อเสนอจากประชาชนและสังคมที่หลากหลาย ในกรณีนี้คือผลจากการทำงานด้านวิชาการของขบวนการแพทย์ชนบทอย่างต่อเนื่อง ร่วมกับกระบวนการรณรงค์กฎหมายหลักประกันสุขภาพแห่งชาติ ซึ่งต้องมีความเป็นไปได้ มีความเหมาะสม ไม่ขัดแย้งกับผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในปัญหา และสามารถจัดสรรทรัพยากรได้จริง เพื่อก่อให้เกิดความสำเร็จของการผลักดันนโยบายสาธารณะในที่สุด เครือข่ายสามเหลี่ยมเขยื้อนภูเขาตามแนวคิดของนายแพทย์ประเวศ วะสี อันประกอบไปด้วย ภาคองค์ความรู้ ภาคการเมือง และภาคการเคลื่อนไหวทางสังคม ดำเนินงานร่วมกันจนก่อให้เกิดกระแสหลักสามด้านหรือที่เรียกว่าพหุกระแสซึ่งนำไปสู่หน้าต่างแห่งนโยบาย (Policy Windows) ตามการศึกษา

ของ Levine (1985, as cited in Sirisamphan, 2016, pp. 127-131) ซึ่งให้เห็นว่าปัญหาใดจะเข้าสู่วาระนโยบายและอยู่ในความสนใจของผู้กำหนดนโยบายขึ้นอยู่กับสถานการณ์และโอกาส หากสถานการณ์เอื้ออำนวยย่อมหมายความว่าหน้าต่างนโยบายพร้อมเปิดรับปัญหาสาธารณะที่เกี่ยวข้องให้หลุดเข้าไปสู่วาระนโยบายได้ การที่หน้าต่างนโยบายอาจจะเปิดหรือปิดตามสถานการณ์และโอกาส ทำให้ผู้สร้างวาระต่าง ๆ ทั้งที่เป็นผู้ประกอบการนโยบายและที่อยู่ในชุมชนนโยบายต้องทำการเตรียมข้อเสนอหรือความคิดเกี่ยวกับปัญหาสาธารณะของตนให้พร้อมอยู่เสมอ ดังนั้นขบวนการแพทย์ชนบทผู้มีบทบาทสำคัญในด้านองค์ความรู้และการนำประเด็นปัญหาเข้าสู่วาระนโยบาย จึงมีหน้าที่ที่จะต้องเตรียมความพร้อมทั้งข้อมูล ข้อเสนอ และองค์ความรู้เกี่ยวกับปัญหาสาธารณะที่ต้องการผลักดันให้เป็นนโยบายหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้า โดยเฉพาะนายแพทย์สงวน นิตยารัมภ์พงศ์ และองค์การเครือข่ายที่มีข้อมูลพร้อมที่จะผลักดันนโยบายหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้าจากการวิจัยอย่างต่อเนื่อง จนมาประสบกับโอกาสเมื่อหน้าต่างนโยบายเปิดออกทำให้ยิ่งได้รับการสนับสนุนจากภาคองค์ความรู้ ภาคการเคลื่อนไหวทางสังคม และภาคการเมือง อันจะขาดสิ่งใดสิ่งหนึ่งไปไม่ได้ตามทฤษฎีหน้าต่างที่นิยมที่มองว่า สังคมคือระบบความสัมพันธ์ที่หน่วยต่าง ๆ มีส่วนเกี่ยวข้องเชื่อมโยงกัน พึ่งพาอาศัยกัน และสนับสนุนซึ่งกันและกัน ภายใต้ความร่วมมือเชิงเครือข่ายในสถานการณ์ที่หน้าต่างแห่งนโยบายเปิดโอกาสให้การผลักดันนำไปสู่ความสำเร็จ

เมื่อเปรียบเทียบผลการศึกษากับงานวิจัยที่เกี่ยวข้องจะพบว่า Sapyen (2013) ศึกษาขบวนการแพทย์ชนบทในกระบวนการนโยบายระบบสุขภาพ: ขบวนการประชาสังคมส่งผลต่อประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมในประเทศไทย พบว่าการเคลื่อนไหวของขบวนการแพทย์ชนบทได้สร้างนวัตกรรมในการจัดรูปแบบองค์กรประชาสังคมที่มีรูปแบบโดดเด่น มีเอกลักษณ์ที่แตกต่าง แต่มีความเข้มแข็งมากในการเคลื่อนไหว ได้แก่ ความเป็น NGOs ใน GO คือ ลักษณะของสมาชิกในองค์กรเป็นบุคคลสองสถานภาพในคนเดียว ทั้งเจ้าหน้าที่รัฐตามสายบังคับบัญชาแบบระบบราชการ และเป็นพลเมืองเสรี ความเป็นอิสระในการตัดสินใจรวมกลุ่ม/องค์กร/ขบวนการ เพื่อเคลื่อนไหวในประเด็นที่

กลุ่มของตนปรารถนา เมื่อพิจารณาที่อีกด้านหนึ่งลักษณะความเป็นทวิลักษณ์ของขบวนการแพทย์ชนบทยังมองได้ว่า ขบวนการแพทย์ชนบทเป็น GO ใน NGOs ควบคู่กัน คือ ขบวนการแพทย์ชนบทมีบทบาทเป็นเจ้าหน้าที่รัฐ และมีบทบาทเป็นนักพัฒนาเอกชนด้วย โดยการผลักดันเชิงยุทธศาสตร์ที่ขบวนการแพทย์ชนบทนำมาขับเคลื่อนการปฏิรูปนโยบายระบบสุขภาพได้สะท้อนถึงลักษณะความเป็นประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมในแง่ของการเพิ่มมิติการมีส่วนร่วมอย่างเข้มข้นในกระบวนการนโยบายระดับชาติ นอกจากนี้การผลักดันเชิงยุทธศาสตร์ดังกล่าวยังสะท้อนบทบาทของขบวนการแพทย์ชนบท และสะท้อนปัจจัยความสำเร็จของการปฏิรูปนโยบายระบบสุขภาพซึ่งเกิดจากยุทธศาสตร์ที่สำคัญใน 4 ระดับ ประกอบด้วย (1) ระดับการสร้างแนวความคิด (Conceptual Level) ได้แก่ การให้นิยามใหม่ การชูผู้นำความคิด และมีโครงสร้างการถ่ายทอดอุดมการณ์ (2) ระดับการจัดการเชิงโครงสร้าง (Structural Level) ได้แก่ การขับเคลื่อนเป็นทีม การจัดตั้งองค์กรเป็นปีกแผ่น การสร้างกลไกถาวรผ่านการสร้างกฎหมายรองรับการวางรากฐานโครงสร้างองค์กรใหม่โดยคนของขบวนการแพทย์ชนบทเป็นผู้บริหาร และการมีส่วนร่วมบริหารงานในสมาคมวิชาชีพ (แพทยสภา) (3) ระดับการกำหนดกลยุทธ์และกิจกรรม (Strategy and Activity Level) ได้แก่ การบริหารความรู้ลึกของโครงสร้างอำนาจเดิมเพื่อไม่ให้รู้สึกถูกลดทอนบทบาท การเข้าฝังตัวกับโครงสร้างอำนาจเดิมด้านสาธารณสุข การเริ่มผลักดันประเด็นพื้นฐานที่ไม่ซับซ้อน การมุ่งยึดเป้าหมายมากกว่ากระบวนการ และการใช้การเมืองเป็นเครื่องมือขับเคลื่อนประเด็นการเคลื่อนไหว (4) ระดับการสร้างผลกระทบในวงกว้าง รวมถึงการสร้างฐานความรู้ให้คนรุ่นต่อไป (Impact Level) ได้แก่ การสร้างฐานองค์ความรู้ การเกาะเกี่ยวกับขั้วอำนาจทางการเมือง การเพิ่มการยอมรับทางความรู้ด้านสาธารณสุข การสร้างความเชื่อมโยงในระดับนานาชาติ การสร้างเครือข่ายร่วมกับชุมชนและองค์กรพัฒนาเอกชน และการเชื่อมเครือข่ายกับสื่อมวลชนอย่างใกล้ชิด จากยุทธศาสตร์ดังกล่าวโดยเฉพาะในประเด็นสุดท้าย คือ ระดับการสร้างผลกระทบในวงกว้าง รวมถึงการสร้างฐานความรู้ให้คนรุ่นต่อไป ซึ่งให้เห็นถึงบทบาทสำคัญของขบวนการแพทย์ชนบทในการสร้างองค์ความรู้และ

การสร้างเครือข่ายการมีส่วนร่วม ทั้งภาคการเมือง ชุมชน องค์กรพัฒนาเอกชน สื่อมวลชน ตลอดจนการเชื่อมโยงในระดับนานาชาติ เพื่อสร้างการยอมรับทางความรู้ด้านสาธารณสุข ซึ่งเป็นไปในทิศทางเดียวกันกับข้อสรุปของการศึกษาเรื่อง "การมีส่วนร่วมในการผลักดันนโยบายสาธารณะขององค์กรพัฒนาเอกชน: ศึกษากรณีนโยบายหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้า"

ในขณะที่ Vongtangswad (2017) ศึกษาพลวัตกรอบความคิดและการเคลื่อนไหวของขบวนการแพทย์ชนบท: ความขัดแย้งและการเปลี่ยนผ่านทางการเมือง เป็นการศึกษาเพื่อตอบคำถามว่า ขบวนการแพทย์ชนบทมีพลวัตทางกรอบความคิดและการเคลื่อนไหวอย่างไร และทำไมขบวนการแพทย์ชนบทจึงเป็นขบวนการเคลื่อนไหวที่ประสบความสำเร็จในการผลักดันการปฏิรูประบบสาธารณสุข ผลการศึกษาพบว่า การปรับตัวของกรอบความคิดและการเคลื่อนไหวของขบวนการแพทย์ชนบทที่สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างโอกาสทางการเมือง เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ขบวนการแพทย์ชนบทประสบความสำเร็จในการเคลื่อนไหวผลักดันการปฏิรูประบบสาธารณสุข โดยมีลักษณะชนชั้นนำทางการเมือง ไม่ว่าจะมาจากการเลือกตั้งตามระบอบประชาธิปไตยหรือไม่ก็ตาม ควบคู่ไปกับการเคลื่อนไหวร่วมกับขบวนการทางสังคมที่ประกอบไปด้วยเครือข่ายองค์กรพัฒนาเอกชนที่เคลื่อนไหวเพื่อการมีส่วนร่วมทางการเมือง กล่าวคือขบวนการแพทย์ชนบทมีรูปแบบการปรับตัวและยุทธศาสตร์ที่น่าสนใจ แม้โครงสร้างโอกาสทางการเมืองยังปิดหรือไม่เอื้ออำนวย ขบวนการเคลื่อนไหวก็สามารถปรับตัวและระดมทรัพยากรเพื่อเสริมสร้างเครือข่ายในจุดที่ทำได้ เพื่อรอโอกาสในการผลักดันการเคลื่อนไหวต่อไป เมื่อโครงสร้างโอกาสทางการเมืองเปิดขึ้น หรือดำเนินการเคลื่อนไหวโดยการผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างโอกาสทางการเมืองผ่านการเคลื่อนไหวเพื่อนำเสนอแนวคิดต่อสาธารณะเพื่อผลักดันให้เป็นประเด็นที่ต้องสร้างความเปลี่ยนแปลง กลายเป็นวาระทางสังคม อันจะสามารถระดมการสนับสนุนจากสังคมเพื่อโน้มน้าวหรือกดดันชนชั้นนำทางการเมืองให้หันมาปรับประเด็นที่ขับเคลื่อนต่อไป จากงานวิจัยดังกล่าวชี้ให้เห็นว่า ขบวนการแพทย์ชนบทมีการเตรียมความพร้อมเพื่อปรับตัวต่อ

สถานการณ์และโอกาสในการผลักดันประเด็นปัญหาเข้าสู่วาระนโยบาย ควบคู่ไปกับการสร้างเครือข่ายเคลื่อนไหวทางสังคม อย่างองค์การพัฒนาเอกชน นับเป็นส่วนหนึ่งของบทบาทในการผลักดันการปฏิรูประบบสาธารณสุข เป็นไปในทิศทางเดียวกัน กับกลยุทธ์สามเหลี่ยมเขยื้อนภูเขาที่ประกอบไปด้วยภาคองค์กรความรู้ ภาคการเมืองหรืออำนาจรัฐ และภาคการเคลื่อนไหวทางสังคม ที่สะท้อนบทบาทของขบวนการแพทย์ชนบทในการเตรียมพร้อมด้านองค์ความรู้อยู่เสมอ เพื่อนำเข้าสู่วาระนโยบาย ได้ทันท่วงทีเมื่อหน้าต่าแห่งนโยบายเปิดขึ้น ตามผลการศึกษา เรื่อง “การมีส่วนร่วมในการผลักดันนโยบายสาธารณะของ องค์การพัฒนาเอกชน: ศึกษากรณีนโยบายหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้า”

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้สำหรับภาคประชาสังคม โดยเฉพาะองค์การพัฒนาเอกชนในประเทศไทยสามารถนำผลการวิจัยไปปรับใช้กับการเคลื่อนไหวเพื่อผลักดันสิ่งที่ยากลำบากในสังคมให้ประสบความสำเร็จ ด้วยการสร้างความร่วมมือเชิงเครือข่าย มีการแลกเปลี่ยนความคิดเห็น ถ่ายทอดความรู้ ร่วมกันแก้ปัญหา และต้องมีการสื่อสารระหว่างเครือข่ายอย่างสม่ำเสมอ ในส่วนของการผลักดันนโยบายสาธารณะ จะต้องเตรียมความพร้อมทางด้านข้อมูลไว้เป็นรากฐานของการเคลื่อนไหวเพื่อความร่วมมืออยู่เสมอสำหรับหน้าต่านโยบายที่สามารถเปิดออกได้ทุกเวลา เมื่อโอกาสและสถานการณ์มาบรรจบกับกระแสการเมือง กระแสปัญหา และกระแสนโยบาย อีกทั้งยังควรมีแผนการดำเนินงานขององค์การเป็นเครื่องมือในการกำหนดทิศทางขององค์การพัฒนาเอกชน ประกอบไปด้วย วิสัยทัศน์ เป้าหมาย พันธกิจ กลยุทธ์ และแนวทางการดำเนินงาน เป็นต้น

ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยเพิ่มเติม ควรศึกษาตัวแสดงอื่น ๆ ในการผลักดันนโยบายหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้าที่นอกเหนือจาก ขบวนการแพทย์ชนบทซึ่งมีบทบาทด้านองค์ความรู้ ทั้งบทบาทของพรรคการเมืองต่าง ๆ ตลอดจนเครือข่ายองค์กรภาคประชาชน 11 เครือข่าย ได้แก่ เครือข่ายด้านเด็ก ผู้หญิง ผู้พิการ ผู้บริโภค ผู้ติดเชื้อเอชไอวี/เอดส์ ผู้สูงอายุ ชุมชนแออัด

เกษตรกรรมทางเลือก ธนาคารหมู่บ้านภาคใต้ กลุ่มสวัสดิการชุมชน กลุ่มแรงงานในระบบและนอกระบบ เพื่อวิเคราะห์บทบาทที่สอดคล้องและแตกต่างกันไป นอกจากนี้ยังสามารถศึกษาบทบาทของขบวนการแพทย์ชนบทในการผลักดันนโยบายสาธารณะที่มีบริบทแตกต่างไปจากนโยบายหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้า เพื่อวิเคราะห์ปัจจัยที่ส่งผลต่อความสำเร็จของการผลักดันนโยบายสาธารณะ เช่น การรณรงค์จัดสูบบุหรี่ในปี ค.ศ. 1987 ซึ่งขบวนการแพทย์ชนบทโดยการนำของนายแพทย์ชูชัย ศุภวงศ์ ประธานชมรมแพทย์ชนบท (ค.ศ. 1986-1988) มีส่วนร่วมในโครงการวิ่งรณรงค์เพื่อให้เกิดการเคลื่อนไหวทางสังคม เป็นต้น

References

- Boissevain, J., & Mitchell, J. C. (1973) *Network analysis: Studies in human interaction*, n.p.: The Hague Mouton.
- Chokwiwat, W. (2015) *Gold card legend: History of Thai universal health coverage system formation (ตำนานบัตรทอง: ประวัติศาสตร์การสร้างระบบหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้าของไทย)*, Bangkok: Sri Mueang Printing. (in Thai)
- Chumpol, P. (2003) ‘The definition of social movement (ความหมายขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม)’, in S. Noksuan & A. Tangsupvattana (eds.), *Concepts in contemporary political science (คำและความคิดในรัฐศาสตร์ร่วมสมัย)*, pp. 339-341, Bangkok: Chulalongkorn University Press. (in Thai)
- Hfocus. (2014) *Look back “Universal Health Insurance” reinventing the Thai health system (ย้อนรอย “หลักประกันสุขภาพถ้วนหน้า” พลิกโฉมระบบสุขภาพไทย)*, Available: <https://www.hfocus.org/content/2014/02/6290> [23 November 2018] (in Thai)
- Kingdon, J. W. (1984) *Agendas, alternatives, and public policies*, Boston: Little, Brown.
- Leadership Development Network for Health. (2009) *Rural Doctor Foundation (มูลนิธิแพทย์ชนบท)*, Available: <http://wow.in.th/TxyA> [23 November 2018] (in Thai)

- Limwattananon, S., & Sakulpanich, T. (2012) 'Situation before occurrence of universal health coverage scheme in Thailand (สถานการณ์ก่อนมีหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้าในประเทศไทย)', in S. Sunthorntham (ed.), *Thai health insurance system (ระบบหลักประกันสุขภาพไทย)*, pp. 55-72, Bangkok: National Health Security Office. (in Thai)
- Nakomket, K. (n.d.) *Academic document of social network theory (เอกสารวิชาการแนวคิดและทฤษฎีเครือข่ายทางสังคม)*, Nonthaburi: Ministry of public health. (in Thai)
- National Health Security Office. (2013) *10 stories should to know about universal health coverage rights (10 เรื่องควรรู้สิทธิหลักประกันสุขภาพ)*, Bangkok: Bureau of active participation promotion. (in Thai)
- National Health Security Office. (n.d.) *The way to universal health coverage scheme (เส้นทางสู่หลักประกันสุขภาพถ้วนหน้า)*, Available: <http://wow.in.th/5Mg6> [23 November 2018] (in Thai)
- Nittayarumpong, S. (2007) *On the way to universal health coverage scheme (บนเส้นทางสู่หลักประกันสุขภาพถ้วนหน้า)*, Bangkok: Matichon Publishing. (in Thai)
- Ongsomwang, S., & Saengtalaeng, R. (n. d.) *Lesson summary from the collection of names for proposing the draft law by the people: A case study of national health security act (สรุปบทเรียนการรวบรวมรายชื่อประชาชนเพื่อเสนอร่างกฎหมาย กรณีพระราชบัญญัติหลักประกันสุขภาพแห่งชาติ)*, Available: <https://www.ilaw.or.th/node/289> [24 November 2019] (in Thai)
- Pintobtang, P. (2009) *Political framework analysis of the theory of social movement (กรอบการวิเคราะห์การเมืองแบบทฤษฎีขบวนการทางสังคม)*, Chiang Mai: Heinrich boll foundation Southeast Asia regional office. (in Thai)
- Puchong, R., et al. (2013) *Rural doctor club's movement and good governance in health system (แพทย์ชนบทรวมรามาภิบาลกับการเมืองสุขภาพ)*, Nonthaburi: Health Systems Research Institute. (in Thai)
- Sapyen, C. (2013) *A study of rural doctor movement in the policy process of health system policy: The movement of civil society and its contribution toward participatory democracy in Thailand (การศึกษาขบวนการแพทย์ชนบทในกระบวนการนโยบายระบบสุขภาพ: ขบวนการประชาสังคมส่งผลกระทบต่อประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมในประเทศไทย)*, Doctoral dissertation, Chulalongkorn University. (in Thai)
- Sirisamphan, T. (2016) *Public policy handout no.1 (เอกสารประกอบการเรียนการสอนนโยบายสาธารณะ ชุดที่ 1)*, Bangkok: Department of public administration, Faculty of political science, Chulalongkorn University. (in Thai)
- Vongtangswad, N. (2017) *The dynamics of framing and mobilization of the rural doctor movement: Conflicts and political transformation (พลวัตกรอบความคิดและการเคลื่อนไหวของขบวนการแพทย์ชนบท: ความขัดแย้งและการเปลี่ยนผ่านทางการเมือง)*, Doctoral dissertation, Chulalongkorn University. (in Thai)
- Wasi, P. (2000) *On the path of life: The rural doctor in Thailand (บนเส้นทางชีวิต: ขบวนการแพทย์ชนบทในประเทศไทย)*, Bangkok: Moh-Chao-Ban Publishing. (in Thai)
- Wibulpolprasert, S. (2003) *25 years rural doctor movement on Thailand (25 ปี ขบวนการแพทย์ชนบทกับแผ่นดินไทย)*, Bangkok: World Health Organization. (in Thai)
- Wipawin, N. (2015) Social network in a networked society (เครือข่ายสังคมในสังคมเครือข่าย), *TLA Research Journal*, vol. 8, No. 2, pp. 121-127, Available: https://so06.tci-thaijo.org/index.php/tla_research/issue/view/4268 [24 November 2019] (in Thai)

Research Article

การวิเคราะห์องค์ประกอบการมีส่วนร่วมของชุมชนต่อการจัดการแหล่งท่องเที่ยว
กรณีศึกษา ตลาดโบราณบางพลี อำเภอบางพลี จังหวัดสมุทรปราการ
ศรัญญา เนียมฉาย, ประสพชัย พสุนนท์

Factor Analysis of Community's Participation on Destination Management a Case Study of Bangphli Floating Market, Bangphi District, Samutprakarn Province

Saranyaa Niemchai^{1*}, Prasopchai Pasunon²

¹Faculty of Business Administration, Ramkhamhaeng University, Bangkok Thailand

²Faculty of Management Science, Silpakorn University, Phetchaburi Thailand

*Corresponding author; email: saranyaa.niemchai@gmail.com

Received: January 9, 2020

Revised: March 26, 2020

Accepted: April 8, 2020

Published: June 29, 2020

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาองค์ประกอบที่สำคัญของการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนที่มีต่อการท่องเที่ยวโดยชุมชน ภายในตลาดโบราณบางพลี อำเภอบางพลี จังหวัดสมุทรปราการ โดยทำการเก็บข้อมูลจากกลุ่มตัวอย่างจากประชาชนในชุมชนจำนวน 400 ตัวอย่าง ใช้แบบสอบถามเป็นเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ทำการวิเคราะห์องค์ประกอบเชิงสำรวจ (Exploratory Factor Analysis) และหมุนแกนองค์ประกอบตั้งฉากด้วยวิธีแวนริแมกซ์ (Varimax)

ผลการวิจัยพบว่า ตัวแปรที่ทำการศึกษสามารถวิเคราะห์องค์ประกอบได้ที่ 6 องค์ประกอบ ประกอบด้วย ด้านการจัดการและวางแผนภายในแหล่งท่องเที่ยว (Eigen value = 11.09) ด้านการจัดการปัญหาและการส่งเสริมคุณภาพชีวิตภายในแหล่งท่องเที่ยว (Eigen value = 5.44) ด้านการจัดกิจกรรมและสร้างภาพลักษณ์แหล่งท่องเที่ยว (Eigen value = 3.08) ด้านการได้รับผลประโยชน์จากแหล่งท่องเที่ยว (Eigen value = 1.60) ด้านการพัฒนาและอนุรักษ์แหล่งท่องเที่ยว (Eigen value = 1.14) และด้านการให้การสนับสนุนภายในแหล่งท่องเที่ยว (Eigen value = 1.05) และสามารถอธิบายความแปรปรวนสะสมได้ 66.87 ผลการวิจัยแสดงให้เห็นถึงปัจจัยที่มีส่วนสำคัญของการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนที่สามารถเข้ามามีบทบาทต่อการท่องเที่ยวโดยชุมชน และเพื่อการพัฒนาที่เป็นรูปธรรมหน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชน ผู้นำชุมชนและคนในชุมชน สามารถนำปัจจัยดังกล่าวนี้ไปพิจารณาและประยุกต์ใช้กับกลยุทธ์ด้านการท่องเที่ยวเพื่อกำหนดทิศทางและพัฒนาการท่องเที่ยวโดยชุมชนต่อไป

คำสำคัญ: การวิเคราะห์องค์ประกอบ, การมีส่วนร่วม, การท่องเที่ยวโดยชุมชน, ตลาดโบราณบางพลี

Abstract

This research aim to explore the important factors of the citizen's participation to Community-Based Tourism tourism in Bangphli Floating Market, Bangphi District, Samutprakarn Province. Systematic Sampling was used and 400 participants were selected. Exploratory factor analysis was administered.

The result indicated that the exploratory factor analysis identified six factors consist of Managing and Planning in the attractions (Eigen value = 11.09), Managing problem and development quality of life in the attractions (Eigen value = 5.44), Organizing events and creating image for attractions (Eigen value = 3.08), Gaining interest from the attractions (Eigen value = 1.60), Developing and conservating the attractions (Eigen value = 1.14) and Supporting the attraction (Eigen value = 1.05) Cumulative variance can by described as 66.87. The results also shows the factor that is important for the participation of the community to tourism arranged by the community that governmental faculties, private faculties, community leader and community members have regarded and apply the elements to the tourism strategy and can also direct and develop Community Based Tourism.

Keywords: Exploratory factor analysis, Participation, Community Based Tourism, Bangphli Floating Market

บทนำ

การท่องเที่ยวถือเป็นอุตสาหกรรมที่สร้างรายได้อย่างมหาศาล และยังมีส่วนช่วยในการพัฒนาเศรษฐกิจและสร้างความเข้มแข็งให้กับสังคมได้เป็นอย่างดี ซึ่งมีรูปแบบการท่องเที่ยวหลากหลายและเกิดขึ้นใหม่อยู่ตลอดเวลา เปลี่ยนไปตามความต้องการของนักท่องเที่ยว โดยการท่องเที่ยวโดยชุมชน (Community-Based Tourism) ถือเป็นการท่องเที่ยวรูปแบบหนึ่งที่ได้รับคามนิยมในช่วงที่ผ่านมา โดยมีลักษณะการท่องเที่ยวที่คำนึงถึงความยั่งยืนของสิ่งแวดล้อม สังคมและวัฒนธรรม โดยคนในชุมชนสามารถกำหนดทิศทาง จัดการและมีบทบาทเป็นเจ้าของชุมชน มีสิทธิในการจัดการดูแลเพื่อก่อประโยชน์แก่ชุมชน สร้างการเรียนรู้แก่ผู้มาท่องเที่ยวเกี่ยวกับชุมชน แลกเปลี่ยนเรียนรู้วิถีชีวิตความเป็นอยู่ของคนในชุมชน และยังเป็น การเพิ่มการรับรู้และความเข้าใจในบทบาทของชุมชนท้องถิ่นต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและ เป็นกำลังใจหรือสนับสนุนให้เกิดความต่อเนื่องในการทำงานอนุรักษ์ ทั้งด้านธรรมชาติและวัฒนธรรม อีกทั้งการท่องเที่ยวโดยชุมชนได้เข้าไปมีบทบาทในการสร้างมิติใหม่ของการท่องเที่ยวให้มากกว่าการไปการพักผ่อน ซึ่งถือเป็นอีกหนึ่งช่องทางในการสร้างอาชีพและก่อให้เกิดรายได้ภายในชุมชนได้ (Tungseng et al., 2016)

จังหวัดสมุทรปราการตั้งอยู่ในภาคกลางของประเทศไทย เป็นเมืองที่มีความสำคัญมาแต่โบราณ เนื่องจากที่ตั้งเป็นเขตยุทธศาสตร์ทางน้ำบริเวณปลายสุดของแม่น้ำเจ้าพระยาและเหนืออ่าวไทย อยู่ติดกับกรุงเทพมหานคร มีแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นแม่น้ำสายสำคัญ และมีลำคลองน้อยใหญ่แยกจากแม่น้ำเจ้าพระยาจำนวนมาก ซึ่งจังหวัดสมุทรปราการเป็นจังหวัดหนึ่งที่นักท่องเที่ยวนิยมเดินทางไปท่องเที่ยวกันมาก เนื่องจากมีสถานที่ท่องเที่ยวที่สำคัญโดดเด่นหลากหลายที่ เช่น สถานที่ท่องเที่ยวเชิงศิลปวัฒนธรรม เชิงศาสนา เชิงประวัติศาสตร์ เชิงนิเวศ และประเพณีที่สำคัญ โดยแหล่งท่องเที่ยวต่าง ๆ ยังคงความดั้งเดิมของวัฒนธรรมประเพณีและธรรมชาติเอาไว้ เช่น ตลาดน้ำบางน้ำผึ้ง คุ้มบางกระเจ้า สถานตากอากาศบางปู บ่อน้ำพุร้อนจุกจอกเก่า ประเพณีรับบัววัดบางพลี งานพระสมุทรเจดีย์ ตลาดโบราณบางพลี เป็นต้น (Sritup, 2016)

ชุมชนตลาดโบราณบางพลีเป็นตลาดโบราณริมน้ำเก่าแก่แห่งแรกของอำเภอบางพลี ที่เกิดในช่วงปี พ.ศ. 2400 ในอดีตมีความรุ่งเรืองและมีวัฒนธรรม ประเพณี ทั้งยังเป็นแหล่งเปลี่ยนสินค้า พืชและทำกิจกรรมร่วมกันของคนในชุมชน ทำให้เกิดเป็นวิถีชีวิตของคนในชุมชนที่มีเอกลักษณ์ประจำตัวจึงทำให้ได้รับความสนใจในการเดินทางมาท่องเที่ยวเป็นจำนวนมาก พร้อมทั้งมีพ่อค้าแม่ค้าที่เป็นทั้งชาวบ้านและบุคคลภายนอกเข้ามาขาย

สินค้าภายในตลาด ในทางกลับกันทุกคนมุ่งแต่จะทำรายได้ให้ได้มากที่สุด แต่ไม่ได้คำนึงผลเสียที่ตามมา เช่น การรบกวนวิถีชีวิตความเป็นอยู่ การทำลายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (Khomwhan, 2014) ซึ่งคนในชุมชนจะเป็นผู้ที่รับรู้ถึงปัญหาและได้รับผลกระทบโดยตรงจากการท่องเที่ยว ทั้งนี้เพื่อเป็นการพัฒนาให้คนในชุมชนได้มีส่วนร่วมต่อการจัดการแหล่งท่องเที่ยว จึงจำเป็นต้องเปิดโอกาสให้คนในชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาการท่องเที่ยวในทุกขั้นตอน เพื่อได้รับผลประโยชน์จากการท่องเที่ยวสูงสุด ด้วยเหตุนี้ผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะทำการจัดองค์ประกอบการมีส่วนร่วมของชุมชนต่อการจัดการแหล่งท่องเที่ยวภายในตลาดโบราณบางพลี อำเภอบางพลี จังหวัดสมุทรปราการ ด้วยการวิเคราะห์องค์ประกอบการมีส่วนร่วมของชุมชนต่อการจัดการแหล่งท่องเที่ยวเพื่อใช้ในการค้นหาลักษณะที่สามารรถอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรได้ ซึ่งผลที่ได้จากการวิเคราะห์องค์ประกอบนั้น ผู้ที่มีอำนาจทั้งภาครัฐ ภาคเอกชนและคนในชุมชนสามารถพิจารณาและนำไปประยุกต์ใช้กับกลยุทธ์ด้านการท่องเที่ยวเพื่อกำหนดทิศทางและพัฒนาการท่องเที่ยวโดยชุมชน เพื่อให้เกิดการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนเพื่อกระจายรายได้นำไปสู่ผลทางด้านธุรกิจ ด้านสังคมวัฒนธรรม ด้านสิ่งแวดล้อม ต่อไป

วัตถุประสงค์

เพื่อศึกษาองค์ประกอบของการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนที่มีต่อการท่องเที่ยวโดยชุมชน ภายในตลาดโบราณบางพลี อำเภอบางพลี จังหวัดสมุทรปราการ

คำถามการวิจัย

องค์ประกอบของการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนที่มีต่อการท่องเที่ยวโดยชุมชน ภายในตลาดโบราณบางพลี อำเภอบางพลี จังหวัดสมุทรปราการ ด้วยการวิเคราะห์องค์ประกอบการมีส่วนร่วมของชุมชนต่อการจัดการแหล่งท่องเที่ยวมีองค์ประกอบอะไรบ้าง

แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

1. การมีส่วนร่วมของชุมชน

การมีส่วนร่วมของชุมชน หมายถึง กระบวนการให้ประชาชนเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องในการดำเนินงานพัฒนา ร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ แก้ปัญหาของตนเอง การแสดงออกถึงบทบาทในด้านต่าง ๆ ที่มีความเกี่ยวข้องกับการบริหารจัดการชุมชน โดยมีพื้นฐานมาจากความเป็นเจ้าของ (William, 1976) การมีผลประโยชน์ร่วมในสิ่งที่มีส่วนร่วมอย่างแท้จริง และนำผลที่ได้มาปรับปรุงแก้ไขพัฒนาผลสำหรับคนส่วนใหญ่ไม่น่าจะเกิดขึ้นหรือสืบทอดต่อไปได้ หากปราศจากการมีส่วนร่วมของประชาชนที่เป็นเป้าหมายของการพัฒนาโดยอาศัยความคิดสร้างสรรค์ และความเชี่ยวชาญของแต่ละคน (Cohen & Uphoff, 1977) อีกทั้งในกระบวนการพัฒนาควรเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องในการตัดสินใจ การดำเนินกิจกรรม การติดตามตรวจสอบ และการประเมินผลร่วมกัน แล้วนำผลที่ได้มาปรับปรุงแก้ไขพัฒนาชุมชนให้มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น (Nimboonjat, 2015) และในกระบวนการจำแนกรูปแบบกระบวนการมีส่วนร่วม ตามแนวคิดของ Cohen and Uphoff (1980) คือ ขั้นที่ 1 การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ (Decision Making) คือ การกำหนดความต้องการ การตัดสินใจในช่วงดำเนินการวางแผน และการตัดสินใจในช่วงการปฏิบัติตามแผนที่วางไว้ ขั้นที่ 2 การมีส่วนร่วมในการดำเนินงาน (Implementation) คือ องค์ประกอบของการดำเนินงาน ใครจะทำประโยชน์ในส่วนไหนได้บ้างและจะทำประโยชน์ได้โดยวิธีใด ขั้นที่ 3 การมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์ (Benefits) คือ การกระจายผลประโยชน์ เพื่อให้เกิดความเป็นธรรม ขั้นที่ 4 การมีส่วนร่วมในการประเมินผล (Evaluation) คือ การมีส่วนร่วมในการประเมินผล สิ่งสำคัญจะต้องสังเกต คือ ความเห็น (Views) ความชอบ (Preferences) และความคาดหวัง (Expectation) ซึ่งมีอิทธิพลสามารถแปรเปลี่ยนพฤติกรรมของบุคคลในกลุ่มต่าง ๆ ได้

2. การมีส่วนร่วมของชุมชนกับการจัดการการท่องเที่ยว

การท่องเที่ยวโดยชุมชน เป็นอีกหนึ่งทางเลือกในการจัดการท่องเที่ยวที่คนในชุมชนเข้ามามีบทบาทในการกำหนดทิศทางการท่องเที่ยว บนพื้นฐานแนวคิดที่ว่าทุกคนในชุมชนเป็นเจ้าของทรัพยากร เป็นผู้มีส่วนได้ส่วนเสียจากการนำทรัพยากร

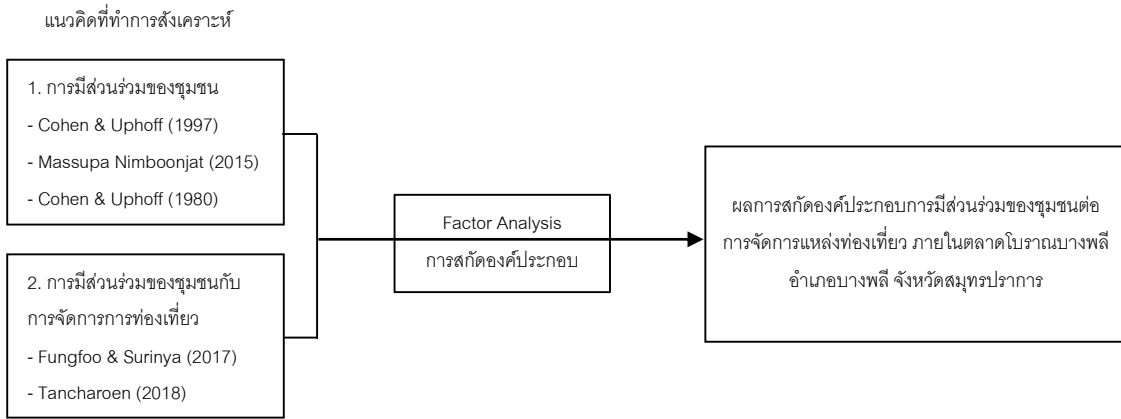
ที่มีอยู่ในชุมชนท้องถิ่นมาเป็นทรัพยากรทางการท่องเที่ยว ทั้งที่เป็นทรัพยากรธรรมชาติ ประวัติความเป็นมาของชุมชน ประวัติของสถานที่สำคัญในชุมชน วัฒนธรรมประเพณี รวมถึงวิถีชีวิตของคนในชุมชน (Fungfoo & Surinya, 2017) ในการพัฒนาชุมชนที่มุ่งผลสำเร็จในหมู่คนส่วนใหญ่ต้องได้รับความร่วมมือและการมีส่วนร่วมของประชาชนที่อยู่ในพื้นที่ โดยเริ่มจากการพัฒนาแนวคิดให้คนในชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาภายในชุมชน โดยมีกรณีศึกษาที่ถึงสถานการณ์ที่ชุมชนเป็นอยู่และพร้อมที่จะเปลี่ยนแปลงเพื่อให้ชุมชนมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นได้ในระยะยาว ซึ่งต้องเกิดจากความสมัครใจของคนในชุมชน ผู้ที่ต้องมาเป็นตัวขับเคลื่อนหลัก โดยเฉพาะอย่างยิ่งชุมชนไหนที่สามารถพัฒนาจนถึงจุดให้คนเข้าไปท่องเที่ยวจนกลายเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่มีชื่อเสียงจะสามารถสร้างรายได้ให้แก่คนในชุมชนได้เป็นอย่างดี โดยปัจจัยที่จะมาเป็นตัวกระตุ้นการส่งเสริมการท่องเที่ยวแบบมีส่วนร่วม คือ ชุมชนควรต้องมีแหล่งท่องเที่ยวที่มีเอกลักษณ์สามารถดึงดูดนักท่องเที่ยวและเข้าถึงได้ (Tancharoen, 2018) อีกทั้งภายในชุมชนต้องมีทักษะหรือความรู้ในการบริหารจัดการการท่องเที่ยว เช่น ที่พัก ภัตตาคาร สิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ ที่จอดรถ เป็นต้น เพื่อให้การจัดการภายในแหล่งท่องเที่ยวมีประสิทธิภาพ เมื่อนักท่องเที่ยวเข้ามาต้องไม่มีผลกระทบทางด้านลบต่อชุมชนด้วย

3. ความยั่งยืน

Fenell (1999) ได้ให้แนวคิดเกี่ยวกับการท่องเที่ยวแบบยั่งยืนสรุปได้ว่า การท่องเที่ยวต้องกระทบต่อสิ่งแวดล้อมน้อยที่สุด การท่องเที่ยวต้องเคารพในวัฒนธรรมท้องถิ่น และกระทบต่อวัฒนธรรมดังกล่าวน้อยที่สุด การท่องเที่ยวต้องยอมให้ประชาชนในท้องถิ่นได้รับผลประโยชน์มากที่สุด และนักท่องเที่ยวได้รับความพึงพอใจจากกิจกรรมด้านการท่องเที่ยว อีกทั้งการท่องเที่ยวแบบยั่งยืนนั้นคนในชุมชนต้องเข้ามามีบทบาทในการพัฒนาทุกขั้นตอน เพื่อเป็นการสร้างรายได้และ

นำประโยชน์อื่น ๆ มาสู่ชุมชนได้ และเมื่อมีรายได้เข้ามาก็จะกระจายรายได้ให้แก่คนในชุมชน รวมถึงการสร้างกิจกรรมภายในแหล่งท่องเที่ยวนั้น ต้องเป็นการเพิ่มประสบการณ์แก่นักท่องเที่ยว เพื่อสร้างจิตสำนึกในการท่องเที่ยวให้นักท่องเที่ยวได้เข้าใจในชุมชนมากยิ่งขึ้น (Somsila & Kaewnuch, 2018) การพัฒนาการท่องเที่ยวเพื่อนำไปสู่ความยั่งยืนนั้นต้องเกิดจากการร่วมมือกันของทุกฝ่ายจะต้องมีความสอดคล้องกับวิถีชีวิตและวัฒนธรรมชุมชน เพื่อนำไปสู่การมีคุณภาพชีวิตที่ดี กล่าวคือ การท่องเที่ยวจะสามารถสร้างรายได้ และยังสามารถเป็นเครื่องมือในการรักษาสิ่งแวดล้อมได้อีกด้วย (Boonying, 2019) ซึ่งผู้ที่ได้รับผลประโยชน์จากการพัฒนาการท่องเที่ยวให้เกิดความยั่งยืนนั้น คือ คนในชุมชน นักท่องเที่ยวและผู้ประกอบการ ความยั่งยืนทางการท่องเที่ยวนั้นต้องเกิดจากความสมดุลใน 3 ด้าน คือ ด้านเศรษฐกิจ ด้านสังคม และด้านสิ่งแวดล้อม นั่นคือ ในด้านเศรษฐกิจ คือ การสร้างรายได้ การสร้างงานและการกระตุ้นเศรษฐกิจในท้องถิ่น ด้านสังคมสามารถทำได้โดยการฟื้นฟูวิถีชีวิต การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ผ่านกิจกรรมท่องเที่ยวในชุมชน การพัฒนาด้านวัฒนธรรม คือ การฟื้นฟูประเพณี วัฒนธรรมเพราะถือว่าวัฒนธรรมเป็นทรัพยากรการท่องเที่ยวรูปแบบหนึ่ง และด้านสิ่งแวดล้อมสามารถทำได้เพราะการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมถือเป็นทรัพยากรการท่องเที่ยวที่นำมาเป็นการสร้างแรงจูงใจในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมได้ เพื่อนำไปสู่การพัฒนาการท่องเที่ยวที่ยั่งยืนนั้นจำเป็นต้องอยู่บนพื้นฐานของการพึ่งพาตัวเองได้ (Pongwiritthon & Syers, 2016)

กรอบแนวคิดในการวิจัย

รูปที่ 1 กรอบแนวคิดการวิจัย

จากแนวคิดและทฤษฎี ทั้ง 3 แนวคิด คือ การมีส่วนร่วมของชุมชน การมีส่วนร่วมของชุมชนกับการจัดการการท่องเที่ยว และความยั่งยืน สามารถแสดงกรอบแนวคิดการวิจัย ดังรูปที่ 1

ขอบเขตของการวิจัย

1. ด้านเนื้อหาของการวิจัย

ผู้วิจัยศึกษาองค์ประกอบการมีส่วนร่วมของชุมชนต่อการจัดการแหล่งท่องเที่ยว ภายในตลาดโบราณบางพลี อำเภอบางพลี จังหวัดสมุทรปราการ โดยศึกษาจากข้อมูลทุติยภูมิและข้อมูลปฐมภูมิ

1) ข้อมูลปฐมภูมิ เก็บรวบรวมจากการใช้แบบสอบถามกับกลุ่มชาวบ้านบริเวณโดยรอบตลาดโบราณบางพลี อำเภอบางพลี จังหวัดสมุทรปราการ เมื่อได้ทำการสกัดปัจจัยตามแนวคิดการมีส่วนร่วมของชุมชนต่อการจัดการแหล่งท่องเที่ยว

2) ข้อมูลทุติยภูมิ การศึกษาครั้งนี้ได้ทำการศึกษาและเก็บรวบรวมข้อมูลจากแหล่งข้อมูลที่มีผู้วิจัยและเก็บข้อมูลไว้แล้ว เช่น ตำราและเอกสารทางวิชาการ วิทยานิพนธ์ สารนิพนธ์ที่มีความเกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วมของชุมชน การมีส่วนร่วมของชุมชนกับการจัดการการท่องเที่ยว และความยั่งยืน เพื่อสังเคราะห์ออกมาเป็นข้อคำถามในการนำไปวิเคราะห์ปัจจัยเพื่อสกัดองค์ประกอบการมีส่วนร่วมของชุมชนต่อการจัดการแหล่งท่องเที่ยว

2. ด้านพื้นที่ของการวิจัย

ผู้วิจัยเลือกศึกษา อำเภอบางพลี จังหวัดสมุทรปราการ เนื่องจากเป็นจังหวัดที่อยู่ในเขตปริมณฑลติดต่อกับกรุงเทพมหานคร มีแหล่งท่องเที่ยวที่หลากหลาย สามารถท่องเที่ยวได้ภายใน 1 วัน อีกทั้งอำเภอบางพลียังเป็นที่ตั้งของสนามบินนานาชาติสุวรรณภูมิ ทำให้สามารถเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่นักท่องเที่ยวสามารถเดินทางมาท่องเที่ยวได้สะดวก

3. ด้านประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

ประชากรที่ใช้ในการวิจัย คือ ประชาชนที่อาศัยอยู่ในอำเภอบางพลี จังหวัดสมุทรปราการ จำนวน 176,362 คน

กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัย คือ ประชาชนที่อาศัยอยู่ในอำเภอบางพลี จังหวัดสมุทรปราการ จำนวน 400 คน ซึ่งเป็นการคำนวณขนาดของกลุ่มตัวอย่างจากตารางและสูตรการคำนวณของ Yamane (1973) เมื่อกลุ่มตัวอย่างมีจำนวนมากกว่า 100,000 คน ที่ระดับนัยสำคัญทางสถิติที่ 0.05 ที่ระดับความเชื่อมั่น 95% ค่าความคลาดเคลื่อน $\pm 5\%$ ได้ขนาดกลุ่มตัวอย่างจำนวน 400 ตัวอย่าง

วิธีการสุ่มกลุ่มตัวอย่าง คือ สุ่มโดยอาศัยความน่าจะเป็น (Probability Sampling) โดยใช้แบบแผนการสุ่มตัวอย่างแบบมีระบบ (Systematic Sampling) เป็นการสุ่มตัวอย่างที่ได้หน่วยตัวอย่างที่มีระยะห่างของหน่วยเท่า ๆ กัน กล่าวคือ ผู้วิจัยเลือก

กลุ่มตัวอย่างโดยเลือกบ้านที่อยู่ติดกัน 10 หลัง แล้วเว้น 10 หลัง จนครบ 400 คน

ระเบียบวิธีวิจัย

1. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิเคราะห์องค์ประกอบเชิงสำรวจ โดยเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย คือ แบบสอบถามเพื่อการวิจัย (Questionnaire) เรื่อง การวิเคราะห์องค์ประกอบการมีส่วนร่วมของชุมชนต่อการจัดการแหล่งท่องเที่ยว กรณีศึกษา ตลาดโบราณบางพลี อำเภอบางพลี จังหวัดสมุทรปราการ โดยแบ่งออกเป็น 3 ส่วน ดังนี้

ส่วนที่ 1 คำถามเกี่ยวกับข้อมูลส่วนบุคคลของกลุ่มตัวอย่าง ได้แก่ เพศ อายุ อาชีพ ระดับการศึกษา รายได้เฉลี่ยต่อเดือน ลักษณะคำถามเป็นคำถามปลายเปิด ซึ่งผู้ตอบแบบสอบถามสามารถเลือกตอบได้เพียง 1 คำตอบ (Checklist)

ส่วนที่ 2 คำถามเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของชุมชนต่อการจัดการแหล่งท่องเที่ยว จำนวน 35 ข้อคำถาม โดยแบบสอบถามส่วนนี้เป็นแบบเลือกตอบ 5 ระดับ (Rating Scale) ตามรูปแบบของ Likert's Scale

ส่วนที่ 3 สอบถามเกี่ยวกับข้อคิดเห็นและข้อเสนอแนะอื่น ๆ ของผู้ตอบแบบสอบถามลักษณะคำถามเป็นแบบปลายเปิด

เพื่อให้แบบสอบถามได้ข้อมูลที่ถูกต้องและแม่นยำมากยิ่งขึ้น ผู้วิจัยจึงทำการทดสอบความเที่ยงตรง (Validity) และความเชื่อมั่น (Reliability) ดังนี้

1) ความเที่ยงตรง โดยนำแบบสอบถามที่ได้ไปให้ผู้เชี่ยวชาญ จำนวน 3 ท่าน ทำการตรวจสอบคุณภาพด้านความเที่ยงตรงของเนื้อหา (Content Validity) เพื่อจะได้ปรับปรุงแก้ไขแบบสอบถามให้ความถูกต้อง ชัดเจน และครอบคลุมวัตถุประสงค์ของการวิจัยก่อนนำไปใช้จริง โดยทำการหาค่าดัชนีความสอดคล้องระหว่างข้อคำถามกับวัตถุประสงค์ของการวิจัย (Index of Consistency; IOC) จากการทดสอบได้ค่าตั้งแต่ 0.85 ขึ้นไป

2) ความเชื่อมั่น โดยนำแบบสอบถามไปเก็บข้อมูลกับกลุ่มที่ไม่ใช่กลุ่มตัวอย่าง (Try-out) ในการวิจัย จำนวน 30 ชุด และ

คำนวณหาค่าความเชื่อมั่นด้วยสูตรค่าสัมประสิทธิ์แอลฟาของครอนบาค (Cronbach's Alpha Coefficient) พบว่าทุกด้านมีค่าผลลัพธ์มากกว่า 0.75 อันเป็นการยืนยันว่าข้อคำถามนั้นมีความเชื่อมั่นเพียงพอ

2. การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูลทั่วไปของผู้ตอบแบบสอบถาม และพฤติกรรมการท่องเที่ยวของนักท่องเที่ยว วิเคราะห์ข้อมูลโดยแสดงเป็นความถี่ (Frequency and Percentage) และวิเคราะห์เป็นร้อยละ (Percentage)

การทำการวิเคราะห์องค์ประกอบเชิงสำรวจด้วยการทดสอบค่าสหสัมพันธ์ว่ามีความแตกต่างจากศูนย์หรือไม่ ด้วยค่า Bartlett's Test of Sphericity ค่าดัชนี Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy (KMO) มากกว่า 0.5 และสกัดองค์ประกอบหลัก (Principal Component Analysis) โดยการจัดกลุ่มองค์ประกอบตัดลินจากค่าไอเกน (Eigen Value) มากกว่าร้อยละ 1 ของความแปรปรวนสะสมร้อยละ 60 ขึ้นไป และถ้าไม่สามารถจัดองค์ประกอบการได้เหมาะสม ผู้วิจัยเลือกใช้วิธีการหมุนแกนองค์ประกอบแบบตั้งฉากด้วยวิธีแวนเดอร์เมียร์

ผลการวิจัย

1. ผลการวิเคราะห์องค์ประกอบเชิงสำรวจ (Exploratory Factor Analysis; EFA)

ผลการทดสอบความเหมาะสมของชุดตัวแปรที่ทำการศึกษาจากค่าสำคัญทางสถิติของ Bartlett's test of Sphericity มีค่าเท่ากับ 0.00 นั้นหมายถึงตัวแปรต่าง ๆ มีความสัมพันธ์กันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ 0.05 จึงสามารถนำไปทำการวิเคราะห์ความสอดคล้องกับค่าดัชนี Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy (KMO) พบว่ามีค่าเท่ากับ 0.90 ซึ่งมากกว่า 0.50 และเข้าใกล้ 1 แสดงว่าตัวแปรชุดนี้มีความสัมพันธ์กันและเหมาะสมที่จะนำมาวิเคราะห์องค์ประกอบในระดับมากที่สุด

2. ผลการวิเคราะห์องค์ประกอบการมีส่วนร่วมต่อการจัดการแหล่งท่องเที่ยว

จากการวิเคราะห์ตัวแปร 35 ตัวแปร ผู้วิจัยได้ทำการสกัดปัจจัยเพื่อจัดองค์ประกอบ และได้ทำการหมุนแกนองค์ประกอบแบบ

มุมฉาก (Orthogonal Rotation) ด้วยวิธีการเวรีแมกซ์ ได้จำนวนองค์ประกอบ 6 องค์ประกอบ ที่มีค่าไอเกนมากกว่า 1 แสดงดังตารางที่ 1

ตารางที่ 1 องค์ประกอบ จำนวนตัวแปร ค่าไอเกน และค่าร้อยละของความแปรปรวนในแต่ละองค์ประกอบของการมีส่วนร่วมของชุมชนต่อการจัดการแหล่งท่องเที่ยว กรณีศึกษา ตลาดโบราณบางพลี อำเภอบางพลี จังหวัดสมุทรปราการ หลังการสกัดองค์ประกอบ

องค์ประกอบ	จำนวนตัวแปร	ค่าไอเกน	ค่าร้อยละของความแปรปรวน
1. ด้านการจัดการและวางแผนภายในแหล่งท่องเที่ยว	10	11.09	31.68
2. ด้านการจัดการปัญหาและการส่งเสริมคุณภาพชีวิตภายในแหล่งท่องเที่ยว	9	5.44	15.55
3. ด้านการจัดกิจกรรมและสร้างภาพลักษณ์แหล่งท่องเที่ยว	6	3.08	8.78
4. ด้านการได้รับผลประโยชน์จากแหล่งท่องเที่ยว	3	1.60	4.58
5. ด้านการพัฒนาและอนุรักษ์แหล่งท่องเที่ยว	2	1.14	3.26
6. ด้านการให้การสนับสนุนภายในแหล่งท่องเที่ยว	2	1.05	3.01

จากตารางที่ 1 พบว่า ค่าไอเกน ซึ่งเป็นผลบวกกำลังสองของน้ำหนักองค์ประกอบของตัวแปรทั้ง 35 ตัวแปร ในแต่ละองค์ประกอบที่มีค่าไอเกนมากกว่า 1 ขึ้นไป ได้องค์ประกอบทั้งหมด 6 องค์ประกอบ ค่าร้อยละความแปรปรวนสะสมทั้ง 6 องค์ประกอบ มีค่าเท่ากับ 66.87 สามารถอธิบายได้ว่า องค์ประกอบของการมีส่วนร่วมของชุมชนต่อการจัดการแหล่งท่องเที่ยว กรณีศึกษา ตลาดโบราณบางพลี อำเภอบางพลี จังหวัดสมุทรปราการ ประกอบไปด้วยองค์ประกอบ 6 องค์ประกอบ โดยองค์ประกอบทั้ง 6 องค์ประกอบสามารถเป็นองค์ประกอบของการมีส่วนร่วมของชุมชนต่อการจัดการแหล่งท่องเที่ยว กรณีศึกษา ตลาดโบราณบางพลี อำเภอบางพลี จังหวัดสมุทรปราการ ได้ร้อยละ 66.87

ตารางที่ 2 องค์ประกอบที่ 1 “ด้านการจัดการและวางแผนภายในแหล่งท่องเที่ยว”

ข้อ	ด้านการจัดการและวางแผนภายในแหล่งท่องเที่ยว	น้ำหนักองค์ประกอบ
1	การมีส่วนร่วมในการวางแผนจัดกิจกรรมการท่องเที่ยวในตลาดโบราณบางพลี	0.83
2	การมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในตลาดโบราณบางพลี	0.82
3	การมีส่วนร่วมในการวางแผนจัดการทรัพยากรในตลาดโบราณบางพลี	0.80
4	การมีโอกาสในการเข้าร่วมประชุมเกี่ยวกับการจัดการในตลาดโบราณบางพลี	0.78
5	การมีส่วนร่วมในการเสนอแนวทางการจัดการกับปัญหาที่พบภายในตลาดโบราณบางพลี	0.78
6	การมีส่วนร่วมในการวางแผนการจัดการแหล่งท่องเที่ยวเพื่อก่อให้เกิดการพัฒนาอาชีพและยกระดับชีวิตของคนในชุมชน	0.76
7	การมีส่วนร่วมในการค้นหาปัญหาที่เกิดขึ้นภายในตลาดโบราณบางพลี	0.74
8	การมีโอกาสได้แสดงความคิดเห็นที่ประชุมเกี่ยวกับการจัดการภายในตลาดโบราณบางพลี	0.72
9	การมีส่วนร่วมในการกำหนดวิธีการในการจัดการภายในตลาดโบราณบางพลี	0.71
10	การมีส่วนร่วมในการจัดตั้งคณะกรรมการในการดำเนินงานในตลาดโบราณบางพลี	0.64

จากตารางที่ 2 องค์ประกอบที่ 1 ผู้วิจัยทำการกำหนดชื่อองค์ประกอบเพื่อสื่อความหมายที่สอดคล้องกับตัวแปร คือ “ด้านการจัดการและวางแผนภายในแหล่งท่องเที่ยว” เนื่องจากตัวแปรจะเป็นเรื่องเกี่ยวกับการวางแผนการดำเนินงานและการจัดการภายในแหล่งท่องเที่ยว รวมถึงการมีส่วนร่วมในการจัดกิจกรรมต่าง ๆ ซึ่งประกอบด้วย 10 ตัวแปร มีค่าน้ำหนักขององค์ประกอบอยู่ระหว่าง 0.64-0.83 โดยตัวแปรที่มีค่าน้ำหนักองค์ประกอบสูงสุด 3 อันดับแรก คือ ตัวแปรการมีส่วนร่วมในการวางแผนจัดกิจกรรมการท่องเที่ยวภายในตลาดโบราณบางพลี ตัวแปรการมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นภายในตลาดโบราณบางพลี และตัวแปรการมีส่วนร่วมในการวางแผนจัดการทรัพยากรภายในตลาดโบราณบางพลี ตามลำดับ ส่วนตัวแปรที่มีค่าน้ำหนักองค์ประกอบต่ำสุดคือ ตัวแปรการมีส่วนร่วมในการจัดตั้งคณะกรรมการในการดำเนินงานในตลาดโบราณบางพลี ซึ่งในองค์ประกอบที่ 1 นี้มีค่าความแปรปรวน (Eigenvalue)

เท่ากับ 11.09 ซึ่งสามารถอธิบายความแปรปรวนได้ร้อยละ 31.68

ตารางที่ 3 องค์ประกอบที่ 2 “ด้านการจัดการปัญหาและการส่งเสริมคุณภาพชีวิตภายในแหล่งท่องเที่ยว”

ข้อ	ด้านการจัดการปัญหา/ข้อขัดแย้งภายในแหล่งท่องเที่ยว	น้ำหนักองค์ประกอบ
1	การมีส่วนช่วยในการกระตุ้นความสัมพันธ์อันดีระหว่างนักท่องเที่ยวชุมชน และเจ้าหน้าที่	0.79
2	การมีส่วนช่วยในการลดปัญหาความขัดแย้งของคนในชุมชนนักท่องเที่ยว ผู้ประกอบการและผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย	0.79
3	การได้มีโอกาสในการเสนอแนวทางการปรับปรุงแก้ไขภายในตลาดโบราณบางพลี	0.78
4	การได้มีโอกาสในการดูแลค่าใช้จ่ายในกิจกรรม/โครงการภายในตลาดโบราณบางพลี	0.78
5	การมีโอกาสเข้าร่วมกับภาครัฐในการติดตามความก้าวหน้าผลการดำเนินงานของตลาดโบราณบางพลี	0.77
6	การได้มีโอกาสในการติดตามประเมินผลการพัฒนาตลาดโบราณบางพลี	0.76
7	การมีส่วนช่วยในการเสริมสร้างคุณภาพชีวิตของคนในพื้นที่	0.72
8	การมีส่วนช่วยในการสร้างความตระหนักถึงการกำจัดของเสีย เช่น ขยะมูลฝอยภายในตลาดโบราณบางพลี	0.68
9	การมีส่วนช่วยในการสร้างความตระหนักถึงการลดการใช้ถุงพลาสติกภายในตลาดโบราณบางพลี	0.67

จาก**ตารางที่ 3** องค์ประกอบที่ 2 ผู้วิจัยทำการกำหนดชื่อองค์ประกอบเพื่อสื่อความหมายที่สอดคล้องกับตัวแปร คือ “ด้านการจัดการปัญหาและการส่งเสริมคุณภาพชีวิตภายในแหล่งท่องเที่ยว” เนื่องจากเป็นตัวแปรที่เกี่ยวข้องกับการสร้างความตระหนัก ปัญหาและข้อขัดแย้งที่อาจเกิดขึ้นภายในแหล่งท่องเที่ยว ซึ่งประกอบด้วย 9 ตัวแปร มีค่าน้ำหนักขององค์ประกอบอยู่ระหว่าง 0.67-0.79 โดยตัวแปรที่มีค่าน้ำหนักองค์ประกอบสูงสุด 3 อันดับแรก คือ ตัวแปรการมีส่วนช่วยในการกระตุ้นความสัมพันธ์อันดีระหว่างนักท่องเที่ยวชุมชน และเจ้าหน้าที่ ตัวแปรการมีส่วนช่วยในการลดปัญหาความขัดแย้งของคนในชุมชน นักท่องเที่ยว ผู้ประกอบการและผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย และตัวแปรการมีโอกาสในการเสนอแนวทางการปรับปรุงแก้ไขภายในตลาดโบราณบางพลี ตามลำดับ ส่วนตัวแปรที่มีค่าน้ำหนักองค์ประกอบต่ำสุดคือ ตัวแปรการมีส่วนช่วยในการสร้างความตระหนักถึงการลดการใช้ถุงพลาสติกภายในตลาด

โบราณบางพลี ซึ่งในองค์ประกอบที่ 2 นี้มีค่าความแปรปรวนเท่ากับ 5.44 ซึ่งสามารถอธิบายความแปรปรวนได้ร้อยละ 15.55

ตารางที่ 4 องค์ประกอบที่ 3 “ด้านการจัดกิจกรรมและสร้างภาพลักษณ์แหล่งท่องเที่ยว”

ข้อ	ด้านการจัดกิจกรรมและสร้างภาพลักษณ์แหล่งท่องเที่ยว	น้ำหนักองค์ประกอบ
1	การมีส่วนในการถ่ายทอดวัฒนธรรมของชุมชนท้องถิ่นให้นักท่องเที่ยว	0.76
2	การมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์วัฒนธรรมภายในตลาดโบราณบางพลี	0.74
3	การได้มีส่วนร่วมในกิจกรรมหรือโครงการภายในตลาดโบราณบางพลี	0.73
4	การได้มีส่วนร่วมในการให้ข้อมูลต่างๆเกี่ยวกับตลาดโบราณบางพลีแก่นักท่องเที่ยวที่เดินทางมาท่องเที่ยว	0.66
5	การมีส่วนร่วมในการประชาสัมพันธ์ตลาดโบราณบางพลีให้เป็นที่รู้จัก	0.61
6	การมีส่วนร่วมในการส่งเสริมกิจกรรมการท่องเที่ยวภายในตลาดโบราณบางพลี	0.51

จาก**ตารางที่ 4** องค์ประกอบที่ 3 ผู้วิจัยทำการกำหนดชื่อองค์ประกอบเพื่อสื่อความหมายที่สอดคล้องกับตัวแปร คือ “ด้านการจัดกิจกรรมและสร้างภาพลักษณ์แหล่งท่องเที่ยว” เนื่องจากตัวแปรมีความเกี่ยวข้องกับการจัดกิจกรรมภายในแหล่งท่องเที่ยวและการสร้างภาพลักษณ์ของแหล่งท่องเที่ยว ซึ่งประกอบด้วย 6 ตัวแปร มีค่าน้ำหนักขององค์ประกอบอยู่ระหว่าง 0.51-0.76 โดยตัวแปรที่มีค่าน้ำหนักองค์ประกอบสูงสุด 3 อันดับแรก คือ ตัวแปรการมีส่วนในการถ่ายทอดวัฒนธรรมของชุมชนท้องถิ่นให้นักท่องเที่ยว ตัวแปรการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์วัฒนธรรมภายในตลาดโบราณบางพลีและตัวแปรการมีส่วนร่วมในกิจกรรมหรือโครงการภายในตลาดโบราณบางพลี ตามลำดับ ส่วนตัวแปรที่มีค่าน้ำหนักองค์ประกอบต่ำสุดคือ ตัวแปรการมีส่วนร่วมในการส่งเสริมกิจกรรมการท่องเที่ยวภายในตลาดโบราณบางพลี ซึ่งในองค์ประกอบที่ 3 นี้มีค่าความแปรปรวน เท่ากับ 3.08 ซึ่งสามารถอธิบายความแปรปรวนได้ร้อยละ 8.78

ตารางที่ 5 องค์ประกอบที่ 4 “ด้านการได้รับผลประโยชน์จากแหล่งท่องเที่ยว”

ข้อ	ด้านการได้รับผลประโยชน์จากแหล่งท่องเที่ยว	น้ำหนักองค์ประกอบ
1	การได้มีอาชีพหลักหรืออาชีพเสริมจากแหล่งท่องเที่ยว ตลาดโบราณบางพลี	0.78
2	การมีรายได้จากแหล่งท่องเที่ยวตลาดโบราณบางพลี	0.73
3	การได้รับผลประโยชน์จากนักท่องเที่ยวที่เดินทางมาท่องเที่ยว ตลาดโบราณบางพลี	0.72

จากตารางที่ 5 องค์ประกอบที่ 4 ผู้วิจัยทำการกำหนดชื่อองค์ประกอบเพื่อสื่อความหมายที่สอดคล้องกับตัวแปร คือ “ด้านการได้รับผลประโยชน์จากแหล่งท่องเที่ยว” เนื่องจากตัวแปรเป็นเรื่องเกี่ยวกับการได้รับผลประโยชน์ทั้งในด้านอาชีพและรายได้ ซึ่งประกอบด้วย 3 ตัวแปร มีค่าน้ำหนักขององค์ประกอบอยู่ระหว่าง 0.72-0.78 โดยตัวแปรที่มีค่าน้ำหนักองค์ประกอบสูงสุด คือ ตัวแปรการมีอาชีพหลักหรืออาชีพเสริมจากแหล่งท่องเที่ยวตลาดโบราณบางพลี ตัวแปรการมีรายได้จากแหล่งท่องเที่ยวตลาดโบราณบางพลี ซึ่งในองค์ประกอบที่ 4 นี้มีค่าความแปรปรวน เท่ากับ 1.60 ซึ่งสามารถอธิบายความแปรปรวนได้ร้อยละ 4.58

ตารางที่ 6 องค์ประกอบที่ 5 “ด้านการพัฒนาและอนุรักษ์แหล่งท่องเที่ยว”

ตัวแปร	ด้านการพัฒนาและอนุรักษ์แหล่งท่องเที่ยว	น้ำหนักองค์ประกอบ
1	การมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นจากการมีส่วนร่วมในการจัดการสิ่งแวดล้อมภายในตลาดโบราณบางพลี	0.69
2	การมีได้รับการพัฒนาศักยภาพของตนเองจากการร่วมทำกิจกรรมภายในตลาดโบราณบางพลี	0.65

จากตารางที่ 6 องค์ประกอบที่ 5 ผู้วิจัยทำการกำหนดชื่อองค์ประกอบเพื่อสื่อความหมายที่สอดคล้องกับตัวแปร คือ “ด้านการพัฒนาและอนุรักษ์แหล่งท่องเที่ยว” เนื่องจากตัวแปรมีความเกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วมในการจัดการสิ่งแวดล้อมและการพัฒนาศักยภาพของคนในชุมชน ซึ่งประกอบด้วย 2 ตัวแปร มีค่าน้ำหนักขององค์ประกอบอยู่ระหว่าง 0.65-0.69 โดยตัวแปรที่มีความน้ำหนักองค์ประกอบสูงสุด คือ ตัวแปรการมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นจากการมีส่วนร่วมในการจัดการสิ่งแวดล้อมภายในตลาดโบราณบางพลี ซึ่งในองค์ประกอบที่ 5 นี้มีค่าความ

แปรปรวน เท่ากับ 1.14 ซึ่งสามารถอธิบายความแปรปรวนได้ร้อยละ 3.26

ตารางที่ 7 องค์ประกอบที่ 6 “ด้านการให้การสนับสนุนภายในแหล่งท่องเที่ยว”

ข้อ	ด้านการให้การสนับสนุนภายในแหล่งท่องเที่ยว	น้ำหนักองค์ประกอบ
1	การมีส่วนร่วมสนับสนุนวัสดุ อุปกรณ์ เพื่อใช้ในการทำกิจกรรมพัฒนาตลาดโบราณบางพลี	0.59
2	การมีส่วนร่วมสนับสนุนทรัพย์สิน เงินทองเพื่อใช้ในการทำกิจกรรมพัฒนาตลาดโบราณบางพลี	0.50

จากตารางที่ 7 องค์ประกอบที่ 6 ผู้วิจัยทำการกำหนดชื่อองค์ประกอบเพื่อสื่อความหมายที่สอดคล้องกับตัวแปร คือ “ด้านการให้การสนับสนุนภายในแหล่งท่องเที่ยว” เนื่องจากตัวแปรมีความเกี่ยวเนื่องกับการให้การสนับสนุนทั้งทุนทรัพย์และวัสดุอุปกรณ์ เพื่อใช้ในการจัดกิจกรรมภายในตลาดประกอบด้วย 2 ตัวแปร มีค่าน้ำหนักขององค์ประกอบอยู่ระหว่าง 0.50-0.59 โดยตัวแปรที่มีความน้ำหนักองค์ประกอบสูงสุด คือ ตัวแปรการมีส่วนร่วมสนับสนุนวัสดุ อุปกรณ์ เพื่อใช้ในการทำกิจกรรมพัฒนาตลาดโบราณบางพลี ซึ่งในองค์ประกอบที่ 6 นี้มีค่าความแปรปรวน เท่ากับ 1.05 ซึ่งสามารถอธิบายความแปรปรวนได้ร้อยละ 3.01

สรุปผลและอภิปรายผลการศึกษา

การศึกษาคามีส่วนร่วมของชุมชนต่อการจัดการแหล่งท่องเที่ยว กรณีศึกษา ตลาดโบราณบางพลี อำเภอบางพลี จังหวัดสมุทรปราการ เมื่อได้ทำการวิเคราะห์องค์ประกอบเพื่อทำการจัดกลุ่มตัวแปร พบว่าจากตัวแปรทั้งหมด 35 ตัวแปร เมื่อทำการหมุนแกนแบบมุมฉากด้วยวิธีแวนริแมกซ์ จึงทำให้ตัวแปรเหลือตัวแปรที่มีความสัมพันธ์กับองค์ประกอบจำนวน 32 ตัวแปร สามารถสกัดองค์ประกอบได้ 6 องค์ประกอบประกอบด้วย

องค์ประกอบที่ 1 ด้านการจัดการและวางแผนภายในแหล่งท่องเที่ยว จำนวน 10 ตัวแปร มีค่าความแปรปรวน เท่ากับ 11.09 ซึ่งสามารถอธิบายความแปรปรวนได้ร้อยละ 31.68

องค์ประกอบที่ 2 ด้านการจัดการปัญหาและการส่งเสริมคุณภาพชีวิตภายในแหล่งท่องเที่ยว จำนวน 9 ตัวแปร มีค่าความแปรปรวน เท่ากับ 5.44 ซึ่งสามารถอธิบายความแปรปรวนได้ร้อยละ 15.55

องค์ประกอบที่ 3 ด้านการจัดกิจกรรมและสร้างภาพลักษณ์แหล่งท่องเที่ยว จำนวน 6 ตัวแปร มีค่าความแปรปรวน เท่ากับ 3.08 ซึ่งสามารถอธิบายความแปรปรวนได้ร้อยละ 8.78

องค์ประกอบที่ 4 ด้านการได้รับผลประโยชน์จากแหล่งท่องเที่ยว จำนวน 3 ตัวแปร มีค่าความแปรปรวน เท่ากับ 1.60 ซึ่งสามารถอธิบายความแปรปรวนได้ร้อยละ 4.58

องค์ประกอบที่ 5 ด้านการพัฒนาและอนุรักษ์แหล่งท่องเที่ยว จำนวน 2 ตัวแปร มีค่าความแปรปรวน เท่ากับ 1.14 ซึ่งสามารถอธิบายความแปรปรวนได้ร้อยละ 3.26

องค์ประกอบที่ 6 ด้านการให้การสนับสนุนภายในแหล่งท่องเที่ยว จำนวน 2 ตัวแปร มีค่าความแปรปรวน เท่ากับ 1.05 ซึ่งสามารถอธิบายความแปรปรวนได้ร้อยละ 3.01

โดยสามารถอภิปรายผลแต่ละองค์ประกอบได้ ดังนี้

องค์ประกอบที่ 1 ด้านการจัดการและวางแผนภายในแหล่งท่องเที่ยว ตัวแปรที่สามารถอธิบายการมีส่วนร่วมของชุมชนต่อการจัดการแหล่งท่องเที่ยวได้ดีที่สุด 3 อันดับแรก คือ ตัวแปรการมีส่วนร่วมในการวางแผนจัดกิจกรรมการท่องเที่ยวภายในตลาดโบราณบางพลี ตัวแปรการมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นภายในตลาดโบราณบางพลี และตัวแปรการมีส่วนร่วมในการวางแผนจัดการทรัพยากรภายในตลาดโบราณบางพลี จะเห็นได้ว่าในการวางแผนการจัดการภายในแหล่งท่องเที่ยว นั้นจำเป็นต้องได้รับความร่วมมือจากหลาย ๆ ภาคส่วน ที่จะเข้ามา ร่วมกันวางแผนทั้งการจัดการกิจกรรม การจัดการทรัพยากร รวมถึงเมื่อมีปัญหาเกิดขึ้นต้องมีการร่วมกันแก้ไขปัญหา เพื่อช่วยกันหาทางออกที่ดีที่สุด สอดคล้องกับงานวิจัยเรื่อง ความต้องการการมีส่วนร่วมในการจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศของชุมชนแม่เมาะ ตำบลแม่เมาะ อำเภอเชียงดาว จังหวัดเชียงใหม่ ของ Pongwiritthon and Pakvipas (2015) ที่กล่าวว่า โดยส่วนใหญ่

แล้วชาวชุมชนแม่เมาะ มีความต้องการที่จะเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการการท่องเที่ยว เนื่องจากชาวชุมชนต้องการสร้างพลังอำนาจภายในชุมชนในการบริหารจัดการและควบคุมการพัฒนาท่องเที่ยวเชิงนิเวศภายในชุมชน

องค์ประกอบที่ 2 ด้านการจัดการปัญหาและการส่งเสริมคุณภาพชีวิตภายในแหล่งท่องเที่ยว ตัวแปรที่สามารถอธิบายได้ดีที่สุด 3 อันดับแรก คือ ตัวแปรการมีส่วนร่วมในการกระตุ้นความสัมพันธ์อันดีระหว่างนักท่องเที่ยวชุมชน และเจ้าหน้าที่ตัวแปรการมีส่วนร่วมในการลดปัญหาความขัดแย้งของคนในชุมชน นักท่องเที่ยว ผู้ประกอบการ และผู้มีส่วนได้ส่วนเสียและตัวแปรการมีโอกาสในการเสนอแนวทางการปรับปรุงแก้ไขภายในตลาดโบราณบางพลี จะเห็นได้ว่าภายในแหล่งท่องเที่ยว นั้นจะมีบุคคลหลายส่วนเข้ามาเกี่ยวข้อง เพราะฉะนั้นการให้ความสำคัญกับความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มบุคคลนั้นถือเป็นเรื่องที่สำคัญ อีกทั้งการได้แนวทางการแก้ไขปัญหาจากหลาย ๆ ฝ่าย ถือเป็นเรื่องที่สำคัญอย่างยิ่งในการแก้ไข เพื่อจะทำให้ทุกฝ่ายได้ผลประโยชน์ร่วมกันทั้งหมด สอดคล้องกับงานวิจัยของ Lheungtongkum and Wongmontha (2015) เรื่องการมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาการท่องเที่ยวแบบยั่งยืน: กรณีศึกษาอำเภอปราณบุรี จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ ที่กล่าวว่าในการมีส่วนร่วมควรมีการศึกษาข้อมูลปัญหาทางการท่องเที่ยว โดยเริ่มจากการศึกษาสาเหตุและปัญหาทางการท่องเที่ยว พร้อมทั้งมีส่วนร่วมในการคิดและเสนอวิธีในการแก้ปัญหามุ่งการท่องเที่ยวและมีส่วนร่วมในการประชุมถึงปัญหาที่เกิดขึ้นเพื่อการพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน และยังคงมีความสอดคล้องกับทฤษฎีการมีส่วนร่วมของประชาชน

ในเรื่องกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนคือ การให้ข้อมูลข่าวสารที่ครอบคลุมต่อสาธารณชน ควรเป็นการสื่อสารแบบสองทาง (Two-way Communication) กล่าวคือ ต้องมีการเปิดโอกาสให้ประชาชนและผู้มีส่วนได้เสียจากนโยบายกิจกรรมและโครงการพัฒนา สามารถแสดงความคิดเห็นและมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหา นำไปสู่กระบวนการสร้างฉันทามติ (Consensus Building) เพื่อหาทางออกที่ดีที่สุดและได้รับการยอมรับจากทุกฝ่าย ทำให้มีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น (Sirijan, 2018)

องค์ประกอบที่ 3 ด้านการจัดกิจกรรมและสร้างภาพลักษณ์แหล่งท่องเที่ยว โดยตัวแปรที่สามารถอธิบายการมีส่วนร่วมของชุมชนต่อการจัดการแหล่งท่องเที่ยวได้ดีที่สุด 3 อันดับแรก คือ ตัวแปรการมีส่วนร่วมในการถ่ายทอดวัฒนธรรมของชุมชนท้องถิ่น ให้แก่นักท่องเที่ยว ตัวแปรการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์วัฒนธรรมภายในตลาดโบราณบางพลี และตัวแปรการมีส่วนร่วมในกิจกรรมหรือโครงการภายในตลาดโบราณบางพลี จะเห็นได้ว่าด้านการจัดกิจกรรมและสร้างภาพลักษณ์แหล่งท่องเที่ยว จะมีผลมาจากวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของคนชุมชน ทั้งในด้านวิถีชีวิต วัฒนธรรมประเพณีต่าง ๆ ที่สามารถแสดงออกให้นักท่องเที่ยวได้เห็นถึงเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมและสามารถเป็นส่วนหนึ่งในทุก ๆ กิจกรรมได้ คนในชุมชนจึงต้องมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ สืบสาน ถ่ายทอดวัฒนธรรมประเพณีอันดีนี้ไว้ สอดคล้องกับงานวิจัยของ Fungfoo and Surinya (2017) ที่ได้ทำการวิจัยเรื่อง ความรู้ในการจัดการการท่องเที่ยวโดยชุมชน จิตสำนึกในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและวัฒนธรรม ความผูกพันต่อชุมชนกับการมีส่วนร่วมในการจัดการการท่องเที่ยวโดยชุมชนของประชาชนตำบลบางน้ำผึ้ง อำเภอพระประแดง จังหวัดสมุทรปราการ ที่กล่าวว่าทรัพยากรธรรมชาติที่มีความอุดมสมบูรณ์เป็นสิ่งที่สามารถดึงดูดนักท่องเที่ยวได้เป็นอย่างดี และควรให้ความรู้ด้านวัฒนธรรมของชุมชนแก่นักท่องเที่ยวที่มาท่องเที่ยวภายในชุมชน โดยการแสวงหาปราชญ์ชุมชนเพื่อเป็นผู้เผยแพร่และปลูกฝังความรู้ในเรื่องการอนุรักษ์วัฒนธรรมท้องถิ่น และภูมิปัญญาท้องถิ่น

องค์ประกอบที่ 4 ด้านการได้รับผลประโยชน์จากแหล่งท่องเที่ยว โดยตัวแปรที่สามารถอธิบายการมีส่วนร่วมของชุมชนต่อการจัดการแหล่งท่องเที่ยวได้ดีที่สุด คือ ตัวแปรการมีอาชีพหลักหรืออาชีพเสริมจากแหล่งท่องเที่ยวตลาดโบราณบางพลี ตัวแปรการมีรายได้จากแหล่งท่องเที่ยวตลาดโบราณบางพลี จะเห็นได้ว่าเมื่อแหล่งท่องเที่ยวได้รับการพัฒนาและมีนักท่องเที่ยวมาเที่ยวแล้วนั้น คนในชุมชนจะสามารถยกระดับคุณภาพชีวิตได้ เนื่องจากมีอาชีพและมีรายได้ สอดคล้องกับงานวิจัยของ Fungfoo and Surinya (2017) ที่ได้ทำการวิจัยเรื่อง ความรู้ในการจัดการการท่องเที่ยวโดยชุมชน จิตสำนึกในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและวัฒนธรรม ความผูกพันต่อชุมชนกับ

การมีส่วนร่วมในการจัดการการท่องเที่ยวโดยชุมชนของประชาชนตำบลบางน้ำผึ้ง อำเภอพระประแดง จังหวัดสมุทรปราการ ที่กล่าวว่าถ้าชุมชนสามารถสร้างความเป็นปึกแผ่นให้กับคนในชุมชนและหน่วยงานต่าง ๆ ที่เข้ามาร่วม จะได้รับประโยชน์จากการท่องเที่ยวโดยชุมชน ซึ่งไม่ใช่แค่ตัวเงินเท่านั้นแต่ยังรวมไปถึงการพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนในชุมชนอีกด้วย อีกทั้งยังสอดคล้องกับทฤษฎีการท่องเที่ยวโดยชุมชน (Community Base Sustainable Tourism) ที่เป็นรูปแบบการท่องเที่ยวที่คำนึงถึงความยั่งยืนของสิ่งแวดล้อม สังคม และวัฒนธรรม และมีการกำหนดทิศทางในการจัดการโดยชุมชน เพื่อให้เกิดการเรียนรู้ระหว่างผู้เรียนรู้และชุมชน โดยมองว่าการท่องเที่ยวสามารถครอบคลุมทั้ง 5 ด้านพร้อมกัน ทั้งการเมือง เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม โดยมีชุมชนเป็นผู้ดูแลจัดการ

องค์ประกอบที่ 5 ด้านการพัฒนาและอนุรักษ์แหล่งท่องเที่ยว โดยตัวแปรที่สามารถอธิบายการมีส่วนร่วมของชุมชนต่อการจัดการแหล่งท่องเที่ยวได้ดีที่สุด คือ ตัวแปรการมีคุณภาพชีวิตขึ้นจากการมีส่วนร่วมในการจัดการสิ่งแวดล้อมภายในตลาดโบราณบางพลี เห็นได้ว่าในปัจจุบันนี้การให้ความสำคัญกับสิ่งแวดล้อมนั้นเป็นเรื่องที่ต้องสร้างความตระหนักอย่างมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งภายในแหล่งท่องเที่ยว เพื่อเป็นการลดมลภาวะที่จะเกิดขึ้นภายในแหล่งท่องเที่ยวได้ โดยต้องทำให้คนในชุมชนรู้สึกว่าเขาเองมีผลกระทบจากการใช้ทรัพยากรการท่องเที่ยว จึงเกิดการตระหนักมากขึ้น สอดคล้องกับ Srisawad (2019) ที่ได้ทำการวิจัยเรื่อง แนวทางการอนุรักษ์สายน้ำแบบมีส่วนร่วมเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวของชุมชนริมน้ำในพื้นที่อ่าวบ้านดอน ที่กล่าวว่าคนในชุมชนเป็นผู้ที่มีส่วนในการรับผิดชอบในการจัดการปัญหามลพิษ เพราะเป็นสิ่งที่จะกระทบต่อวิถีชีวิตผู้คนและสิ่งมีชีวิตอื่น ๆ จึงควรสร้างกฎกติกาที่แสดงความรับผิดชอบต่อการรักษาสิ่งแวดล้อม (Reed, 1997)

องค์ประกอบที่ 6 ด้านการให้การสนับสนุนภายในแหล่งท่องเที่ยว โดยตัวแปรที่สามารถอธิบายการมีส่วนร่วมของชุมชนต่อการจัดการแหล่งท่องเที่ยวได้ดีที่สุด คือ ตัวแปรการมีส่วนร่วมสนับสนุนวัสดุ อุปกรณ์ เพื่อใช้ในการทำกิจกรรมพัฒนา

ตลาดโบราณบางพลี แสดงให้เห็นว่าการให้คนในชุมชนมีส่วนร่วมทั้งในเรื่องของแรงงานหรือสนับสนุนทุนทรัพย์ วัสดุ อุปกรณ์ เพื่อนำมาใช้ในการทำกิจกรรมภายในแหล่งท่องเที่ยวก็สามารถทำได้เช่นเดียวกัน สอดคล้องกับ Ruckcharoen (2016) ที่ได้ทำงานวิจัยเรื่อง การมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดบริการสาธารณะด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเพื่อการท่องเที่ยวเชิงนิเวศขององค์การบริหารส่วนตำบลคลองโคน อำเภอเมือง จังหวัดสมุทรสงคราม ที่กล่าวว่าประชาชนจะให้การสนับสนุนในทรัพยากรที่แตกต่างกันไปตามความพร้อมและฐานะทางการเงิน เพื่อเป็นการสนับสนุนกิจกรรมทางการท่องเที่ยวคือการปลูกป่าชายเลนตามโครงการที่ทางองค์การบริหารส่วนตำบลคลองโคนจัดขึ้น

ข้อเสนอแนะการวิจัย

1. ข้อเสนอแนะที่มีต่อการวิจัย

ด้านการจัดการและวางแผนภายในแหล่งท่องเที่ยว ผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องทั้งหน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชน คนในชุมชน ควรเข้ามามีส่วนร่วมในการวางแผนการจัดกิจกรรมและการใช้ทรัพยากรภายในแหล่งท่องเที่ยว เพื่อให้การจัดกิจกรรมเป็นประโยชน์กับทุกฝ่าย รวมทั้งเมื่อเกิดปัญหาคนในชุมชนต้องมีส่วนเกี่ยวข้องเพราะคนในชุมชนจะมีความรู้ ความเข้าใจในแหล่งท่องเที่ยวของตนเองมากที่สุด

ด้านการจัดการปัญหาและการส่งเสริมคุณภาพชีวิตภายในแหล่งท่องเที่ยว ความขัดแย้งและปัญหานั้นถือเป็นเรื่องที่สามารถเกิดขึ้นได้ในทุกที่ เพราะฉะนั้นการสร้างความสำเร็จอันดีภายในแหล่งท่องเที่ยวถือเป็นเรื่องที่ต้องให้ความสนใจมากที่สุด ถ้าคนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการปัญหาและข้อขัดแย้งนั้นจะทำให้ได้ทางออกที่มีประสิทธิภาพและสามารถนำไปปฏิบัติได้จริงเพื่อทำให้คุณภาพชีวิตของคนในชุมชนมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น

ด้านการจัดกิจกรรมและสร้างภาพลักษณ์แหล่งท่องเที่ยว เพื่อเป็นการร่วมมือกันอย่างมีประสิทธิภาพระหว่างคนในชุมชน นักท่องเที่ยวและหน่วยงานรัฐบาล จึงจำเป็นต้องมีการสร้างความสัมพันธ์อันดี เพราะในการบริหารจัดการต้องมีการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน โดยสามารถทำกิจกรรมร่วมกัน เช่น

การอนุรักษ์และถ่ายทอดวัฒนธรรมท้องถิ่น การประชาสัมพันธ์ การให้ข้อมูลเกี่ยวกับแหล่งท่องเที่ยวให้เป็นที่รู้จักได้มากยิ่งขึ้น

ด้านการได้รับผลประโยชน์จากแหล่งท่องเที่ยว การจัดการภายในแหล่งท่องเที่ยวต้องให้คนในชุมชนได้รับผลประโยชน์จากการจัดการท่องเที่ยวที่นั่น ซึ่งต้องมีการแบ่งผลประโยชน์ให้ชัดเจน ไม่มีความเหลื่อมล้ำ อาจเป็นการสร้างอาชีพ หากิจกรรมที่สามารถทำให้คนในชุมชนได้รับผลประโยชน์จากการท่องเที่ยว

ด้านการพัฒนาและอนุรักษ์แหล่งท่องเที่ยว เมื่อแหล่งท่องเที่ยวมีนักท่องเที่ยวเข้ามาแล้วนั้น จำเป็นต้องให้ความสำคัญกับการจัดการสิ่งแวดล้อมเพราะถ้าไม่มีการจัดการที่ดีจะทำให้ทรัพยากรภายในแหล่งท่องเที่ยวถูกทำลายและยากที่จะฟื้นฟูให้กลับมา

ด้านการให้การสนับสนุนภายในแหล่งท่องเที่ยว ควรให้คนในชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการชุมชนของตนเองเพื่อสร้างความตระหนักในการรักและหวงแหนชุมชน บางครั้งอาจขอเป็นทุนทรัพย์หรืออุปกรณ์เพื่อใช้ในการทำกิจกรรมต่าง ๆ ได้

2. ข้อเสนอแนะที่มีต่องานวิจัยครั้งต่อไป

- 1) ในการศึกษาครั้งนี้เป็นการศึกษาถึงการมีส่วนร่วมเท่านั้น ซึ่งควรมีการศึกษาความต้องการของคนในชุมชนว่ามีความต้องการที่จะพัฒนาชุมชนในด้านใด
- 2) ในการศึกษาครั้งต่อไปอาจมีการพัฒนาและหาแนวทางในการกำหนดกิจกรรมสร้างความสัมพันธ์ภายในแหล่งท่องเที่ยว เพื่อเป็นการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวให้มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น
- 3) ในการศึกษาครั้งต่อไปอาจมีการเปรียบเทียบความคาดหวังและการรับรู้ของนักท่องเที่ยวที่มีต่อการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน

References

- Boonying, J. (2019) social responsibility promotion of participatory entrepreneurs by participatory community enterprises Ubonratchthani province (การส่งเสริมความรับผิดชอบต่อสังคมของผู้ประกอบการวิสาหกิจการท่องเที่ยว ชุมชนโดยแบบมีส่วนร่วมอย่างยั่งยืนในจังหวัดอุบลราชธานี), *Journal of Management Science Review Phranakhon Si Ayutthaya Rajabhat University*, vol. 21, no. 1, pp. 87-94. (in Thai)

- Cohen, J. M., & Uphoff, N. T. (1977) *Rural development participation: Concepts and measures for project design, implementation and evaluation*, Ithaca, NY: Rural Development Committee, Center for International Studies, Cornell University.
- Cohen, J. M., & Uphoff, N. T. (1980) Participation's place in rural development: Seeking clarity through specificity, *World Development*, vol. 8, pp. 213-235.
- Fennell, D. A. (2004) *Ecotourism: An introduction*, London: Routledge.
- Fungfoo, K., & Surinya, T. (2017) Knowledge of community-based tourism management, the mindset for natural and cultural resource conservation, the sense of belonging to the community, and participation in tourism management of residents of Bang Nam Phueng subdistrict in Phra Pradang district of Samutprakan province (ความรู้ในการจัดการการท่องเที่ยวโดยชุมชน จิตสำนึกในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและวัฒนธรรม ความผูกพันต่อชุมชนกับการมีส่วนร่วมในการจัดการการท่องเที่ยวโดยชุมชนของประชาชนตำบลบางน้ำผึ้ง อำเภอพระประแดง จังหวัดสมุทรปราการ), *SSRU Graduate Studies Journal*, vol. 1, no. 2, pp. 1-10. (in Thai)
- Khomwhan, N. (2014) The study of community identity of Bangplee old market, Samutprakan province (การศึกษาอัตลักษณ์ของชุมชนตลาดโบราณบางพลี จังหวัดสมุทรปราการ), *Walailak Abode of Culture Journal*, vol. 14, no. 1, pp. 125-144. (in Thai)
- Lheungtongkum, S., & Wongmontha, S. (2015) Local participation in sustainable tourism development: Case study at Amphor Pranburi, Prachuapkhirikhan province (การมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาการท่องเที่ยวแบบยั่งยืน: กรณีศึกษา อำเภอปราณบุรี จังหวัดประจวบคีรีขันธ์), *Saun Dusit Graduate School Academic Journal*, vol. 11, no. 1, pp. 19-29. (in Thai)
- Nimboonjat, M. (2015) *The tourism factors and participation of the community influencing the sustainability of eco-tourism at Khao San Nhok Whour (Khao Leam National Park)* (การศึกษาองค์ประกอบทางการท่องเที่ยวและการมีส่วนร่วมของชุมชนที่มีผลต่อความยั่งยืนทางการท่องเที่ยวเชิงนิเวศเขาสันหนอกวู้ (อุทยานแห่งชาติเขาแหลม)), Master's thesis of Business Administration, Silpakorn University. (in Thai)
- Pongwiritthon, R., & Pakvipas, P. (2015) The needs of Mae Mae villagers participation in ecotourism management of Mae Na Seb district, Chiang Dao, Chiang Mai province (ความต้องการมีส่วนร่วมในการจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศของชาวชุมชนแม่แม่ ตำบลแม่ณะ อำเภอเชียงดาว จังหวัดเชียงใหม่), *Panyapiwat Journal*, vol. 7, no. 3, pp. 51-62. (in Thai)
- Pongwiritthon, R., & Syers, K. (2016) Guidelines for sustainable Chiang Mai tourism development according to the attitude of tourists (แนวทางการพัฒนาการท่องเที่ยวจังหวัดเชียงใหม่ ตามทัศนะของนักท่องเที่ยวเพื่อความยั่งยืน), *Journal of Humanities and Social Sciences Thonburi University*, vol. 10, no. 22, pp. 60-66. (in Thai)
- Reed, M. G. (1997) Power relations and community-based tourism planning, *Annals of Tourism Research*, vol. 24, no. 3, pp. 566-591.
- Ruckcharoen, S. (2016) The participation of people on the public service provision in natural resources and environment for eco-tourism in Klongkone Sub-district Administrative Organization, Samutsongkram Province (การมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดบริการสาธารณะด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเพื่อการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดบริการสาธารณะด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเพื่อการท่องเที่ยวเชิงนิเวศขององค์การบริหารส่วนตำบลคลองโคน อำเภอเมืองจังหวัดสมุทรสงคราม), *Veridian E-Journal, Silpakorn University (Humanities, Social Sciences and Arts)*, vol. 9, no. 2, pp. 1172-1187. (in Thai)
- Sirijan, A. (2018) People's participation in performance (การมีส่วนร่วมของประชาชนในการบริหารงาน), *Journal of Roi Kaensam Academi*, vol. 3, no. 2, pp. 17-30. (in Thai)
- Srisawad, P. (2019) Guideline of participatory conservation of natural water resources to enhance tourism in riverside communities of Bandon Bay area (แนวทางการอนุรักษ์ สายน้ำแบบมีส่วนร่วมเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวของชุมชนริมน้ำในพื้นที่อำเภอบ้านดอน), *The Golden Teak: Humanity and Social Science Journal, Kamphaengphet Rajabhat University*, vol. 25, no. 2, pp. 12-22. (in Thai)
- Yamane, T. (1973) *Statistics: An introductory analysis*, 3rd edition, New York: Harper and Row.

Sritup, A. (2016) The guidelines for conservation and inheritance of the swan parade and centipede flag tradition of the mon ethnicity, Songkanong sub-district, Prapradang district, Samutprakam (แนวทางการอนุรักษ์และสืบสานประเพณีแห่งธงงูตะขาบของชาติพันธุ์มอญ ตำบลทรงคนอง อำเภอพระประแดง จังหวัดสมุทรปราการ), *Journal of Arts Klong Hok*, vol. 3, no. 1, pp. 128-148. (in Thai)

Tancharoen, S. (2018) Community based tourism management and sustainable tourism development of Bangkantaek community in Samutsongkhram Province (การจัดการการท่องเที่ยวโดยชุมชนกับการพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนของชุมชนบางขันแตก จังหวัดสมุทรสงคราม), *Academic Journal of Phetchaburi Rajabhat University*, vol. 8, no. 2, pp. 32-41. (in Thai)

Tungseng, T., et al. (2016) System development of community-based tourism network of Satun Province (การพัฒนาระบบสารสนเทศของเครือข่ายการท่องเที่ยวโดยชุมชนจังหวัดสตูล), *Thaksin University Journal*, vol. 19, no. 2, pp. 67-80. (in Thai)

Williams, E. (1976) *Participation management: Concept theory and implementation*, Atlanta, GA: Georgia State University.

Research Article

การรื้อฟื้นศิลปะการขับลื้อของกลุ่มชาติพันธุ์ไทลื้อ อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา และบ้านนาียงใต้ สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว

รัตนะ ตาแปง, สุดาพร นิ้มขำ

The Revival of Thai Lue Ethnic Group Performing Arts: Case Study of Thai Lue Singing Chiangkham District Phayao Province and Ban Nayangtai Lao People's Democratic Republic

Rattana Tapang^{1*}, Sudaporn Nimkam¹

¹Performing Arts Major School of Architecture and Fine Arts, University of Phayao, Phayao Thailand

*Corresponding author; email: rattanatapang@windowslive.com

Received: October 21, 2019

Revised: January 17, 2020

Accepted: February 5, 2020

Published: June 29, 2020

บทคัดย่อ

การศึกษานี้เป็นการศึกษารูปแบบการขับลื้อในบริบททางสังคมไทลื้อที่อาศัยอยู่ท่ามกลางกลุ่มชาติพันธุ์ท้องถิ่น ในอำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา และบ้านนาียงใต้ แขวงน้ำบัก ประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการรื้อฟื้นของศิลปะการแสดงของกลุ่มชาติพันธุ์ไทลื้อ ผู้วิจัยใช้วิธีการศึกษาด้วยการสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วม และสัมภาษณ์แบบเจาะจงนักแสดงและผู้อุปถัมภ์การขับลื้อ

ผลการศึกษาพบว่า การรื้อฟื้นของศิลปะการแสดงขับลื้ออำเภอเชียงคำ ทำให้ศิลปะการแสดงที่เกือบสูญหายกลับมาอีกครั้ง เกิดการปรับตัวของการขับลื้อหลังจากที่ได้ทำการรื้อฟื้นจากวิทยากรท้องถิ่นใน 3 รูปแบบ คือ (1) การนำขับลื้อมาแสดงในงานประเพณีท้องถิ่นรูปแบบใหม่ ได้แก่ งานไทลื้อ อำเภอเชียงคำ งานชาติพันธุ์ในจังหวัดพะเยา งานไทลื้อโลก งานต้อนรับแขกในหน่วยงานราชการ (2) การนำขับลื้อเข้าสู่โรงเรียนโดยส่งเสริมให้วิทยากรท้องถิ่นเข้าไปมีส่วนร่วมในการถ่ายทอดการขับลื้อ นำมาต่อยอดสร้างนวัตกรรมการขับลื้อในรูปแบบของกลอนแปด และกลอนสี่ ในระดับประถมศึกษาของครูในโรงเรียน (3) การนำองค์ความรู้ดังกล่าวของนักแสดงขับลื้อเผยแพร่ในสื่ออิเล็กทรอนิกส์ออนไลน์ โดยการส่งเสริมจากสมาคมไทลื้อแห่งประเทศไทย

สำหรับการขับลื้อของกลุ่มชาติพันธุ์ไทลื้อในบ้านนาียงใต้ พบว่าได้รับการสืบทอดการขับลื้อมาจากครอบครัว เพื่อใช้แสดงในงานมงคลต่าง ๆ มีลักษณะการขับประกอบเครื่องดนตรีที่มีความแตกต่างจากการขับลื้อของเชียงคำ โดยเป่าปี่ 2 เล้า ประกอบการขับเรียกว่า ปี่เกี่ยว สำหรับการขับลื้อของนักแสดงหญิงซึ่งไม่ปรากฏในประเทศไทย แต่ทั้งสองประเทศมีการขึ้นขันครุซึ่งเป็นสิ่งยึดเหนี่ยวของนักแสดงก่อนการแสดง ประโยชน์จากการศึกษาทั้งสองประเทศเป็นข้อมูลเบื้องต้นที่สามารถนำไปพัฒนาารูปแบบการขับลื้อ การสร้างนวัตกรรมการขับลื้อ รวมถึงการนำไปพัฒนาการส่งเสริมกิจกรรมของผู้สูงอายุในชุมชน

คำสำคัญ: การรื้อฟื้น, ไทลื้อ, ขับลื้อ

Abstract

The Revival of Thai Lue Performing Arts: Case Study of Thai Lue Singing. The Development of Research Project Management: Case Study of Cultural Relations between Thai Lue Ethnic Group in Phayao and Thai Lue in Luang Prabang District, Laos. The purposes of the study are (1) to study the adjustment of Thai Lue ethnic group performing arts: a case study of Thai Lue singing, (2) to study basic elements of Thai Lue singing by individual purposive interview, and group interview. The sample of this study were singers, pipe players and leaders or patrons in group of performing arts. The data collected from observation and interview performer and patron.

The study found that the adjustment of Thai Lue ethnic group performing arts at Chiang Kham District was the performing art renewability. Then the group of people who studied Thai Lue singing extended the learning outcomes based on their individual ways by studying from teachers in Laos, Myanmar and Xishuangbanna and learning through online which they could apply for dancing performances in events in community and provinces as well as broaden teaching methodology to students and juveniles.

In Thai Lue singing at Yang Na Tai Village, it found that Thai Lue singing was acquired from family who worked as Thai Lue singers that performed in auspicious ceremonies. The instruments were fans and Thai Lue pipes. However, it differentiates from Chiang Kham District by using two pipes called Pi Kiew. Nevertheless, the platform of Thai Lue at Chiang Kham is that the pipe players will be on the left hand of the singer, but two singers at Na Yang Tai Village will be on the front area of the singers. Moreover, both of the players of two areas will pay respect to teachers or homage to teachers before the performance. The benefits of studying in both countries are preliminary data that can be used to develop Thai Lue Singing styles, creating Thai Lue Singing innovation, including develop activities of the elderly in the community.

Keywords: Revival, Thai Lue, Lue Singing

บทนำ

ไทลื้อเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ กระจายตัวไปอยู่ในพื้นที่ของประเทศไทย สาธารณรัฐประชาชนจีน สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว สาธารณรัฐแห่งสหภาพเมียนมา แต่สิ่งที่ยังคงรักษาความเป็นตัวตนดั้งเดิมของกลุ่มชาติพันธุ์ คือ วัฒนธรรม อาณาจักรไทลื้อถูกรวบรวมและสร้างขึ้นในปี พ.ศ. 1703 โดยมี พญาเจิง หรือ พญาเจิงหาญ เป็นผู้รวบรวมสร้างเมืองทั้งหมด 12 เมือง สองฝั่งของแม่น้ำโขงทางตอนใต้ของจีน มีลักษณะการสร้างสมาพันธรัฐ มีการปกครองตนเองโดยระบบเจ้าเมืองหรือปกครองท้องถิ่น แต่ยอมรับอำนาจสูงสุดจากเจ้าแผ่นดินที่หอคำเชียงรุ่งระบบจารีตการปกครองแบบสิบสองปันนา มีเจ้าแผ่นดินที่ปกครองทั้งสิ้น 45 องค์ องค์สุดท้ายคือ เจ้าหม่อมคำลือ ในปี พ.ศ. 2493 ซึ่งเป็นการสืบทอดอำนาจของเจ้าแผ่นดินในราชวงศ์เดียวกันที่เรียกว่า เจ้าเครือแสนหวี (Setthaku, 2014) การล่มสลายของระบบการ

ปกครองระบบหอคำเชียงรุ่ง ถูกรุกรานโดยการปกครองในระบอบคอมมิวนิสต์ของจีน จึงทำให้คนไทลื้อกระจัดกระจายไปในแต่ละแห่งในสาธารณรัฐประชาชนจีน สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว และประเทศไทย แต่กลุ่มคนไทลื้อทั้ง 12 เมืองเหล่านี้ยังคงยึดถือพญาเจิงหาญ และรัชกาลหอคำเชียงรุ่ง โดยการอพยพไปแต่ละแห่งนั้นจะตั้งชื่อหมู่บ้านของตนตามเมืองดั้งเดิมที่สิบสองปันนา

การอพยพของกลุ่มชาติพันธุ์ไทลื้อ เกิดจากสาเหตุทางด้านการเมืองการปกครองเป็นหลัก ที่มีกฏกวดต้อนและเกิดการฉ้อโกงสงครามอยู่เป็นประจำ จากการทำสงครามและอาณานิคมและการยึดอำนาจทางการเมือง การปกครอง ประกอบกับลักษณะพื้นฐานของไทลื้อเป็นคนชอบความสงบ มีความสันโดษ จึงไม่มุ่งเน้นเรื่องการทำสงคราม (Apakom et al., 2000)

การกระจายตัวของกลุ่มชาติพันธุ์ไทลื้อ จึงมีความสำคัญต่อการกระจายอำนาจทางวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน เมื่อสังคมเปิดกว้างทางวัฒนธรรม หน่วยงานและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น รวมถึงหน่วยงานภาครัฐได้เห็นความสำคัญของวัฒนธรรมที่สามารถสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน สามารถใช้ดำเนินงานทางวัฒนธรรมเพื่อส่งเสริมคุณภาพชีวิตความเป็นอยู่ สภาพเศรษฐกิจของคนในท้องถิ่น วัฒนธรรมจึงกลายมาเป็นเครื่องมืออันสำคัญของสังคมอีกครั้ง (Yothin Khamkaew, interviewed April 7th 2019)

วัฒนธรรมสามารถสร้างจุดแข็งของสังคม ครอบคลุมในชุมชนนั้นได้ด้วยการเพิ่มมูลค่าทางวัฒนธรรม นำรายได้เพื่อช่วยเหลือบุคคลที่ดำเนินงานจากวัฒนธรรมดั้งเดิมแล้วนำมาปรับเปลี่ยนหรือปรับปรุงให้มีความทันสมัยตามยุคของสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปตลอดเวลา เช่น การแต่งกายของกลุ่มชาติพันธุ์ส่งเสริมเรื่องการทอผ้า การค้าขายสินค้า นอกจากนี้ยังมีศิลปะการแสดงด้านฟ้อนรำและการขับร้องกลายเป็นการแสดงที่บ่งบอกถึงความเป็นตัวตนได้อย่างชัดเจน ดังเช่นการขับร้องของกลุ่มชาติพันธุ์ไทลื้อที่เรียกว่า การขับลื้อ

การขับลื้อเป็นวรรณกรรมการขับร้องและศิลปะการแสดงของกลุ่มชาติพันธุ์ไทลื้อ ซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของกลุ่มชาติพันธุ์ในอดีต โดยเฉพาะอย่างยิ่งเป็นวรรณศิลป์ เป็นการสื่อสารทางภาษาและความรู้สึกของคนในสังคม ทั้งในรูปแบบเรื่องราวในสถานการณ์ปัจจุบันตามยุคสมัย การถ่ายทอดเรื่องราววรรณกรรมท้องถิ่น ประวัติ ตำนาน และความเชื่อของกลุ่มชาติพันธุ์ มีความเกี่ยวข้องกับพิธีกรรม การนับถือผี และ เทวดา โดยไม่ทราบถึงที่มาของศิลปะการขับลื้ออย่างแน่ชัด แต่ได้สืบทอดเรื่องราวเป็นตำนานด้วยมุขปาฐะสืบต่อกันมา (Tapang, 2017)

กำเนิดการขับลื้อ มีตำนานกล่าวถึงการขับอยู่ 2 เรื่อง คือ เรื่องการไล่ผีในวิหารหลวงของเจ้าสะหนี่ฟ้า และตำนานการเข้าเฝ้าพระเจ้าแผ่นดินของกษัตริย์ผู้ปกครองชนชาติไทลื้อ เพื่อให้ทราบถึงที่มาของการขับลื้อตามการเล่าแบบปากต่อปากของกลุ่มชาติพันธุ์ ซึ่งตำนานทั้งสองล้วนเกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์กับสามัญชนที่เป็นช่างขับ เพื่อชี้ให้เห็นความสำคัญของการ

ขับลื้อต่อกลุ่มชาติพันธุ์และความเกี่ยวข้องกับสถาบันพระมหากษัตริย์ (Kongmongkon, 2006)

การขับลื้อเป็นการขับร้องประกอบเครื่องดนตรีที่เรียกว่า ปี่ลื้อ คนขับลื้อเรียกว่า ช่างขับ คนเป่าปี่เรียกว่า ช่างปี่ การขับมีความสำคัญต่อคนชั้นสามัญชน พระมหากษัตริย์ และความเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตในการทำงาน การสังสรรค์ งานบุญหรือประเพณีที่ต้องมีการขับลื้อเป็นส่วนประกอบ มีการปรับเปลี่ยนทำนอง การขับร้องตามสำเนียงและสถานการณ์แวดล้อมของกลุ่มชน เพื่อเป็นการปรับตัวให้เข้ากับสังคมและยุคสมัย โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อให้การขับลื้อคงอยู่และได้รับความนิยมในสังคมต่อไป (Inthaniwet, 2014)

การขับลื้อของอำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา ได้รับการรื้อฟื้นจากช่างขับที่มีความสนใจในการขับลื้อ เคยได้ยิน ได้ติดตามพ่อ แม่ หรือญาติที่เป็นช่างขับไปแสดงในงานต่าง ๆ ของชุมชน รวมถึงเคยใช้การขับลื้อเป็นเครื่องมือขับร้องในการจีบสาว หรือเกี้ยวพาราสีระหว่างชายหญิงในอดีตมาก่อน แล้วทำการรื้อฟื้นการขับดังกล่าวในปี พ.ศ. 2550 เพื่อสร้างอัตลักษณ์ การคงอยู่ของการขับลื้อ สร้างสัญลักษณ์ความเป็นไทลื้อให้ปรากฏชัดเจนในสังคมว่าเรคือ ไทลื้อ ในการรื้อฟื้นดังกล่าวได้เริ่มต้นจากกลุ่มอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมของไทลื้อ พุดคุยหารือแนวทางในการดำเนินการฟื้นฟูการขับลื้อนำโดยนายจรัส สมฤทธิ์ (Jarat Somrit, interviewed April 7th 2019)

นายจรัส สมฤทธิ์ และผู้นำได้เชิญช่างขับที่ได้รับการยอมรับของอำเภอ คือ นางบัวตอง แสงทอง และนายกร แก้วคำแปง มาเป็นวิทยากรถ่ายทอดให้กับผู้ที่สนใจ ผู้เรียนการขับลื้อดังกล่าวได้ฝึกฝนจากวิทยากร เรียนรู้เพิ่มเติมจากสื่อออนไลน์ ลองฝึกลองถูกรวมกลุ่มเพื่อรับงานแสดง และถ่ายทอดการขับลื้อสู่กลุ่มเยาวชนและผู้ที่มีความสนใจ ทำให้เกิดความหลากหลายของสำเนียงตามที่ฝึกฝน และได้รับการถ่ายทอดสืบต่อกันมาจนเกิดปรากฏการขับลื้อของกลุ่มชาติพันธุ์ไทลื้อในอำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา ทำให้เกิดความสนใจในการศึกษาการปรับตัวของกลุ่มคนวัฒนธรรม ศิลปะการแสดงการขับลื้อ ตามบริบททางสังคมยุคสมัยที่เป็นปัจจัยสำคัญทำให้เกิดการอนุรักษ์ ปรับตัว และสร้างสรรค์ เพื่อการดำรงอยู่ของศิลปะการแสดงในกลุ่มชาติพันธุ์

ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงของสังคม โดยการนำเอาเทคโนโลยีเข้ามามีส่วนร่วมในการศึกษาค้นคว้า ผีคน ถ่ายทอดและเผยแพร่ ทำให้เห็นความสำคัญของเทคโนโลยี การปรับตัว และการดำรงอยู่ของการขับเคลื่อนในท่ามกลางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว

สำหรับการขับเคลื่อนในบ้านนาบายใต้ แขวงน้ำบาก สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ยังคงเป็นการขับเคลื่อนที่ได้รับการถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษที่ไม่ได้มีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบแต่มีความแตกต่างจากของประเทศไทย คือ เมื่อช่างขับฝายชายขับลื้อจะใช้ปี 1 เล่า เรียกว่าปีปู้¹ ช่างขับฝายหญิงขับจะใช้ปี 2 เล่า ประกอบการขับร้อง คือ ปีปู้และปีแม่² เพื่อประสานเสียงให้เกิดความลงตัว การแสดงเพื่อใช้ในงานขึ้นบ้านใหม่ งานเลี้ยงผีของหมู่บ้าน รวมถึงงานต้อนรับแขกที่มาท่องเที่ยวบ้านนาบายใต้ (Buatong Petdara, interviewed March 14th 2019)

วัตถุประสงค์การวิจัย

เพื่อศึกษาการรื้อฟื้นศิลปะการแสดงกลุ่มชาติพันธุ์ไทลื้ออำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา และบ้านนาบายใต้ สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว

วิธีวิจัย

การรื้อฟื้นของศิลปะการแสดงกลุ่มชาติพันธุ์ไทลื้อ กรณีศึกษาขับลื้อใช้วิธีการศึกษาด้วยการสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วม การสัมภาษณ์ปรากฏการณ์การขับลื้อในอำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา และบ้านนาบายใต้ เมืองหลวงพระบาง ประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ด้วยวิธีการสัมภาษณ์แบบเจาะจง (Purposive Sampling) จากนักแสดงการขับลื้อของทั้งสองพื้นที่ ได้แก่ ช่างขับ ช่างปี และผู้ที่ให้การอุปถัมภ์ โดยมีมุ่งเน้นกระบวนการด้านการรื้อฟื้นศิลปะการแสดงองค์ประกอบการแสดง รูปแบบการแสดง ความสำคัญของการแสดง โอกาสในการแสดง ทำการบันทึกข้อมูลการขับลื้อ

¹หมายถึงปีตัวผู้ จะให้เสียงกังวานใหญ่และเป็นเสียงต่ำ เป็นปีที่เหมาะสำหรับเสียงของผู้ชาย

²หมายถึงปีตัวแม่ จะให้เสียงแหลมเล็กและเป็นเสียงสูง เป็นปีที่เหมาะสำหรับเสียงของผู้หญิง

เพื่อนำมาวิเคราะห์องค์ประกอบการแสดง การปรับตัวตามบริบททางสังคม

นอกจากนั้นยังศึกษาถึงกระบวนการรื้อฟื้นศิลปะการแสดงตั้งแต่การเรียนการสอน การถ่ายทอด การพัฒนา การเผยแพร่ และการปรับตัวเพื่อให้เกิดความสนใจตามยุคสมัย และพื้นที่ของบริบททางสังคมที่กลุ่มชาติพันธุ์ไทลื้ออาศัยอยู่ ด้วยวิธีการสัมภาษณ์แบบเจาะจง คือ ช่างขับ ช่างปี และผู้อุปถัมภ์การขับลื้อ

นอกจากกลุ่มนักแสดงแล้วกลุ่มผู้อุปถัมภ์ก็มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการสนับสนุนส่งเสริมศิลปิน ช่างขับ ช่างปี รวมถึงการกระตุ้นทำให้เกิดความสนใจของผู้ชมด้วยกระบวนการและวิธีการส่งเสริมกิจกรรมทางด้านศิลปวัฒนธรรมของชุมชนที่ให้ความสำคัญต่อการขับลื้อ ด้วยวิธีการสัมภาษณ์แบบเจาะจงและการสังเกต

ในการวิจัยครั้งนี้นำเอาทฤษฎีทางสังคมวิทยา โครงสร้างหน้าที่นิยมของ Talcott Parsons ทศณะของ Parson ระบบวัฒนธรรม (Cultural System) คือ พลังที่ยึดเหนี่ยว องค์ประกอบของสังคม เพราะเป็นสิ่งที่เชื่อมโยงการปฏิสัมพันธ์ของผู้กระทำเข้าด้วยกัน และนำมาซึ่งบุคลิกภาพของบุคคลและระบบสังคมที่สมบูรณ์ โดยมีแนวคิดเรื่องความจำเป็นทางหน้าที่ 4 ประการ คือ AGIL ประกอบด้วย (1) การปรับตัว (Adaptation) เพื่อให้เข้ากับสถานการณ์สิ่งแวดล้อมต่าง ๆ ได้อย่างเหมาะสม (2) การบรรลุเป้าหมาย (Goal Attainment) ระบบต้องกำหนดและตอบสนองต่อเป้าหมายหลัก (3) การบูรณาการ (Integration) ระบบต้องกำหนดความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบต่าง ๆ และต้องจัดการกับความสัมพันธ์ของหน้าที่พื้นฐานอื่น ๆ (4) การธำรงรักษา (Latency/Pattern Maintenance) ระบบต้องธำรงรักษาฟื้นฟู กระตุ้น สร้าง และสนับสนุนแบบแผนทางวัฒนธรรม เพื่อให้ปัจเจกบุคคลสามารถรักษาแรงจูงใจไว้ (Sirasuntorn, 2013)

การศึกษานี้ใช้ระยะเวลา 6 เดือน ตั้งแต่เดือนมกราคม-กันยายน 2562 ในช่วงเดือนมกราคม-มีนาคม 2562 ศึกษาประวัติศาสตร์ความเป็นมา วัฒนธรรมทางด้านเครื่องแต่งกาย และศิลปะการแสดง กลุ่มชาติพันธุ์ไทลื้อในอำเภอเชียงคำ จากเอกสาร

ตำรา ระหว่างวันที่ 5-11 มีนาคม 2562 ลงพื้นที่การเก็บข้อมูล ด้วยการสัมภาษณ์แบบเจาะจงจากกลุ่มนักแสดงข้างซิป และข้างปี เมืองหลวงพระบาง ประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว เดือนเมษายน-สิงหาคม 2562 ลงพื้นที่การเก็บข้อมูล ด้วยการสัมภาษณ์แบบเจาะจงจากกลุ่มนักแสดงข้างซิป และข้างปี อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา ส่วนในช่วงเดือนกันยายน-ตุลาคม 2562 วิเคราะห์และนำเสนอข้อมูล

ผลการศึกษา

ประวัติความเป็นมาของการขับลื้อ

การขับลื้อเกิดขึ้นตั้งแต่สมัยพระเจ้าสะหนี่ฟ้า พระเจ้าแผ่นดินของสิบสองปันนา พระองค์สร้างหอปราสาทหลังหนึ่ง บังเอิญมีผึ้งหลวงมาทำรังในวิหาร จึงต้องการไล่ผึ้งให้ออกไปจากหอปราสาท แต่ทำทุกวิถีทางก็ไม่สามารถไล่ผึ้งได้ จึงได้ป่าวประกาศหาคนขับไล่ผึ้ง โดยมีรางวัลเป็นทองคำ จนกระทั่งไปพบช่างขับชาวไทลื้ออาสาขับไล่ผึ้งหลวงโดยการร้องเพลงและมีปีบรรเลงประกอบการร้องเพลง จนสามารถขับไล่ผึ้งหลวงในหอปราสาทออกไปได้ พระเจ้าสะหนี่ฟ้าจึงมอบทองคำเป็นรางวัลแก่ช่างขับชาวไทลื้อ และเรียกการขับร้องนี้ว่า "ขับลื้อ" ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา (Kongmongkon, 2006)

นายประเสริฐ กระกัต (Prasert Krathat, interviewed April 7th, 2019) ได้เล่าเรื่องตำนานของการขับลื้อว่า

ตำนานที่ 1 กล่าวว่า "ลื้อเดินทางให้เจ้านำหน้า เจ้าเมืองลื้อเข้าเฝ้าเจ้าอยู่หัวของจีนเรียกชาวจีนนั้นว่า "หื้อ หรือ จีน" เพราะเมืองลื้อเป็นเมืองขึ้นของจีน เจ้าลื้อไปไหว้เจ้าใหญ่ในหลวง คนลื้อเข้าไปเห็นที่หนึ่ง มีหญิงงามววดำ (วูดาม) เจ้าเมืองลื้อว่าวูดามนำเอาไปทำสำกิน เจ้าลื้อกับนายจันทร เมื่อเข้าไปไหว้เจ้าหัว (เจ้าใหญ่) เจ้าหัวเลยถามว่า ใครกินสำมา ไม่มีใครรับว่ากิน เจ้าหื้อฮากมาเป็น ถั่วพลู ม่านเป็นมะเขือยาว เจ้าลื้อ ฮากมาเป็นสำเมื่อออกมาจากเข้าเฝ้าแล้ว เจ้าลื้อหายตัวไป นายจันทร จึงตามหาเจ้าลื้อ เลยเรียกหา เจ้าลื้อว่า "เจ้าเหี้ยเจ้า"

ตำนานที่ 2 กล่าวว่า "มีหื้อเจ้าเมือง มีผึ้ง ต่อแตน แมงป่อง สัตว์มีพิษ มาอยู่ในหอพญาเจ้าเมือง เขาพยายามไล่ก็ขับไม่ได้ เอาคาถามาเป่ากับขับไม่ได้ เลยให้ช่างซอ หมอลำ หมอลเล่นขับก็ไม่ไป เพราะไม่เชื่อ "เจ้า" จึงให้คนไทลื้อมาขับ เมื่อคนไทลื้อขับก็เริ่ม

ด้วย "เจ้าเอ๋ยเจ้า" ขับยังไม่จบ สัตว์เหล่านั้นหนีออกไปหมด คนเล่าลือกันว่าคนลื้อสามารถขับไล่ออกไปได้ เลยกล่าวว่า "เจ้าเหี้ยเจ้า" สามารถเอาชนะศัตรูคู่อาฆาตได้"

การขับลื้อจึงนิยมขับในงานเลี้ยงเทศกาลประจำเมือง เพื่ออัญเชิญเทพดาประจำเมืองและขับในงานมงคล ได้แก่ ทำบุญขึ้นบ้านใหม่ เพื่อปัดเป่าสิ่งชั่วร้าย และยังนำมาเป็นมหรสพอื่น ๆ ตามยุคสมัยของชาวไทลื้ออีกด้วย

ความหมายของการขับลื้อ

การขับ หรือการขับร้อง เป็นวรรณศิลป์หนึ่งของกลุ่มชาติพันธุ์ไทหรือไต ที่มีลักษณะที่แตกต่างกันของกลุ่มชาติพันธุ์ การขับเหล่านี้จะมีจุดมุ่งหมายเฉพาะของการขับที่แตกต่างกันตามหน้าที่ของการใช้ประโยชน์แต่สามารถนำมาแสดงได้ในโอกาสต่าง ๆ เช่น การเลี้ยงเทพดา การเลี้ยงผี การจับสาว มีการขับประเภทหนึ่งของชาวไทลื้อที่ไม่สามารถหาเจอได้ในกลุ่มไทลื้อเชียงคำ คือ การขับโอง แต่มีการกล่าวถึงการขับโองในกลุ่มของปราชญ์ท้องถิ่น และผู้ที่เคยได้ฟังการขับดังกล่าวมาเมื่อประมาณ 40-50 ปีก่อน ว่าการขับโอง คือการขับที่ใช้ในการกล่าวถึงวิถีชีวิตความเป็นอยู่ การเกี่ยวพาราสีของหนุ่มสาวใช้การขับที่ไม่มีเครื่องดนตรีประกอบเรียกว่า การขับโอง มีจุดเด่นอยู่ที่คำขึ้นต้นว่า "เหลี้ยวเฮี้ยว" หมายถึง นางเหี้ย ใช้เวลาเดินทางไปต่าง ๆ ขับระหว่างเดินทาง เหมือนกับว่า ฟังหน่อย ดั่งนั้นการขับ การขับโองนี้เป็นการแสดงของกลุ่มไทลื้อที่เรียกว่า "ลื้อยั้ง" ลื้อกลุ่มนี้ไม่นิยมในการอพยพเคลื่อนย้าย แต่มีชีวิตที่ไม่วุ่นวาย รักความสงบ ไม่นิยมในการคลุกคลีกับผู้อื่นมากนัก (Tapang, 2017)

การขับที่ยังคงมีการอนุรักษ์และรื้อฟื้นให้กลับคืนมา คือ การขับลื้อ เป็นศิลปะการแสดงทางด้านวรรณศิลป์ ใช้ในการแต่งบทร้องและการต้นสดตามความสามารถและประสบการณ์ของนักแสดง แล้วร้องออกมาในรูปแบบของคีตศิลป์ คือมีทำนองที่เป็นลักษณะเฉพาะของกลุ่มชาติพันธุ์ประกอบกับการเป่าปี่เรียกว่า ปี่ลื้อ ลักษณะของการขับลื้อจะเป็นการร้องโต้ตอบระหว่างชายหญิง นักแสดงขับลื้อ เรียกว่า ซ่างซิป มีรูปแบบการแสดงด้วยการนั่งขับร้องอยู่บนเวทีหรือพื้นที่ ที่จัดเตรียมไว้สำหรับการแสดง ในการขับลื้อจะมีอุปกรณ์ประกอบการแสดงคือ พัด ใช้สำหรับป้องปากเวลาขับหรือออกเสียง ถือว่าเป็น

อุปกรณ์ที่สำคัญต่อการแสดงและเป็นเอกลักษณ์ของการขับลือสาเหตุที่บ่งบอกนั้นเพื่อปกปิดกิริยาการพูดที่แสดงออกจากปากอาจจะไม่เหมาะสม เช่น อาจมีน้ำลายกระเด็นออกมา หรือรูปปากที่แสดงออกไม่สวยงาม อีกประการเพื่อปกปิดความเขินอายของช่างขับ (Tapang, 2017) การขับลือถือเป็นศิลปะการแสดงที่มีความสำคัญต่อความเชื่อและวิถีชีวิต และความบันเทิง โดยมีบทบาทในแต่ละงานต่างกัน ได้แก่

1. การขับลือเชิญเทวดา³ หรือผู้อาวุโสเมืองลงมารับเครื่องสังเวยที่บรรดาลูกหลานได้จัดเตรียมเพื่อถวายให้กับเจ้าเมืองเหล่านั้น หน้าที่ของการขับลือ คือ การเชิญดวงพระวิญญาณของเจ้าเมืองลงมาเพื่อรับรู้ในการกระทำดังกล่าวของเหล่าลูกหลานและชาวเมืองและรับเครื่องถวาย

2. การขับลืออุณเือนใหม่ หรือขับลือในงานทำบุญขึ้นบ้านใหม่ ขับลืออุณเือนแก้ว หรือการขับลือในการบรรพชาสามเณร ซึ่งจะมีรูปแบบในการขับและคำขับที่แตกต่างกัน ได้แก่ การขับลือในงานอุณเือนใหม่ เป็นการขับลือเพื่อกล่าวถึงความเป็นสิริมงคลรูปแบบลักษณะของวัสดุที่นำมาปลูกสร้างบ้านเรือน บัดเป่าสิ่งชั่วร้ายและอวยพรให้เจ้าของบ้านมีความสุขนอกจากนั้นยังขับเพื่อความบันเทิงหลังจากขับในช่วงพิธีดังกล่าวเสร็จสิ้นแล้ว

3. การขับลือในงานอุณเือนแก้ว จะกล่าวถึงพระคุณของแม่พระธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนา การปฏิบัติตัวของสามเณรในระหว่างที่อยู่วัด หรือเป็นการสอนให้สามเณรทราบอันสังคของการบวช และการปฏิบัติตัวระหว่างที่อยู่วัด (Nuan Sangsrichan, interviewed April 7th, 2019)

4. การขับลือในงานโอกาสต่าง ๆ ของหมู่บ้านและชุมชน เป็นการขับลือเพื่อสร้างความบันเทิง ช่างขับจะใช้ปฏิภาณไหวพริบในการขับลือตามสิ่งแวดล้อม และสถานการณ์ที่เกิดขึ้น

ดังนั้น การขับลือจึงเป็นการขับเพื่อการประกอบพิธีกรรม รวมถึงการสร้างความบันเทิงให้กับผู้เข้าร่วมงาน ได้แก่ การขับลือเชิญเทวดา การขับลือการบรรยายคุณประโยชน์ ในงานต่าง ๆ ซึ่งแบ่งเป็นการขับลือในงานอุณเือนใหม่หรือขึ้นบ้านใหม่ การขับลือในงานอุณเือนแก้วหรือบวชลูกแก้ว (Prasert Krathat, Srida Kaewsangthong, Buatong Sangthong, interviewed April 7th, 2019)

ปัจจัยการสูญหายของวัฒนธรรมการขับลือ

1. ขาดผู้สืบทอด การขับลือเป็นการขับร้องตามสมัยนิยมของกลุ่มชาติพันธุ์ไทลื้อมาแต่อดีตสืบต่อจากรุ่นสู่รุ่น เมื่อสังคมเปิดกว้างทางด้านการศึกษาและสิ่งบันเทิงการร้องเพลง ทั้งส่วนกลางของประเทศและการขับร้องของกลุ่มชาติพันธุ์กลุ่มใหญ่โดยรอบชุมชนไทลื้อ การขับลือจึงไม่มีความจำเป็นต่อวิถีชีวิตประจำวันคนรุ่นใหม่จึงขาดความตระหนักถึงความสำคัญของการขับลือที่มีต่อวิถีชีวิตของกลุ่มชาติพันธุ์

2. การประกอบอาชีพเพื่อเลี้ยงครอบครัวให้มือผู้มีกิน การประกอบอาชีพเพื่อเลี้ยงครอบครัวถือว่าเป็นสิ่งที่สำคัญที่สุดในการดำรงชีวิตของมนุษย์ เมื่อครอบครัวลำบากจึงไม่สามารถคิดเรื่องศิลปวัฒนธรรม ความงดงามของศิลปะในแขนงต่าง ๆ ได้ โดยเฉพาะกลุ่มชาติพันธุ์ไทลื้อที่อพยพมาจากสิบสองปันนาสู่เมืองน่าน และเข้าสู่เชียงคำ ถือว่าการอพยพแต่ละครั้งเป็นการตั้งต้นกับชีวิตและครอบครัวที่จะต้องสร้างขึ้นมาใหม่ให้กินอิ่มท้อง และมีชีวิตที่สุขสบายขึ้นมากกว่าเดิมที่ตนได้พลัดพรากจากสถานที่แห่งนั้นมา การขับลือจึงถูกแฝงอยู่ในการขับร้องช่วงชีวิตหนึ่งของกลุ่มชาติพันธุ์ไทลื้อ ลดการให้ความสำคัญและทำให้คนในท้องถิ่นไม่เห็นคุณค่าของการขับลือดังกล่าว

3. การเปลี่ยนแปลงทางด้านการสื่อสารตามวิถีสังคมจากเกษตรกรรมสู่อุตสาหกรรม ในการทำงานทางด้านการเกษตรกรรมและการหาของป่าของไทลื้อ นอกจากพื้นที่ดังกล่าวจะเป็นพื้นที่ในการประกอบอาชีพเพื่อเลี้ยงครอบครัวแล้ว ยังเป็นพื้นที่ที่ให้หนุ่มสาวได้พบปะพูดคุยกันระหว่างการทำงาน กลุ่มหนุ่มสาวไทลื้อใช้โอกาสนี้ในการขับลือเพื่อเกี้ยวพาราสีของชายหญิง ดังนั้น ขับลือจึงเป็นศิลปะการแสดงของคนในท้องถิ่นที่อยู่กับกลุ่ม

³ เทวดาเมือง หมายถึง เจ้าผู้ครองเมืองแต่ละเมืองของสิบสองปันนาที่อยู่ภายใต้การปกครองของหอคำเชียงรุ่งเมื่อตายไปแล้วจะได้รับภรรยาของให้เป็นเทวดาประจำเมือง เพื่อปกป้องรักษาคนในหมู่บ้านหรือเมืองที่ตนอพยพมาแต่เดิมนั้นให้อยู่ดีกินดี มีความสุข ปราศจากอันตรายทั้งปวง (Yothin Khamkaew, interviewed December 14th, 2019)

ชาติพันธุ์ไทลื้อมาอย่างยาวนาน อีกทั้งยังเป็นการวัดระดับความคิด ความสามารถ ปฏิภาณไหวพริบของผู้ชายและผู้หญิงที่จะเป็นคู่ครองในอนาคต เมื่อการประกอบอาชีพดังกล่าวได้ลดบทบาทลง สังคมกลายเป็นสังคมเมืองอุตสาหกรรมทำให้คนเหล่านี้ต้องออกจากบ้านเรือนไปประกอบอาชีพในท้องถิ่นอื่นปรับเปลี่ยนอาชีพมาทำงานทางด้านอุตสาหกรรมเพื่อเลี้ยงดูครอบครัวทำให้การแสดงเหล่านี้หมดไปจากสังคมไทลื้อ แต่ยังคงอยู่ในความทรงจำที่เคยเห็นเคยสัมผัสกับปู่ย่าตายาย ที่เคยใช้การขับลื้อในการจับกัน หรือนำมาแสดงในงานสำคัญของหมู่บ้าน เช่น การเลี้ยงเทวดา

การปรับตัวรูปแบบการแสดงขับลื้อกลุ่มชาติพันธุ์ไทลื้ออำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา และบ้านนาช่างใต้ สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว

การรื้อฟื้นของศิลปะการแสดงขับลื้อ ในอำเภอเชียงคำ เกิดจากแนวความคิดในการอนุรักษ์ฟื้นฟูศิลปวัฒนธรรมของคนไทลื้อในอำเภอเชียงคำ ของนายจรัส สมฤทธิ์ ได้ปรึกษาหารือกันว่าพื้นฟูศิลปวัฒนธรรมด้านใดของไทลื้อบ้าง จึงเริ่มต้นด้วยสำรวจคนที่เห็นด้วยและมีใจรักศิลปวัฒนธรรมไทลื้อ รวมกลุ่มกันริเริ่มการรื้อฟื้น ได้แก่ นายประดิษฐ์ พวงมาลี นายจรัส สมฤทธิ์ นายทอง พวงมาลี นายมิตร พวงมะลิ นายก้อนแก้ว ศรีจันทร์ นายสังเวียน ใจกล้า นายคำ สมฤทธิ์ นายประยูร สมฤทธิ์ (เสียชีวิต) ทั้ง 8 คน มาระดมสมองในการดำเนินงาน นายจรัสเห็นว่าต้องทำแม้ว่าคนอื่นจะคัดค้าน แต่ตนก็ตามหาคนขับลื้อเพื่อที่จะเริ่มต้นในการดำเนินงานเป็นครั้งแรก จึงเริ่มจากการขับลื้อ ได้แสวงหาครูที่เป็นช่างขับ ได้พบกับนายกร นางบัวทอง เป็นคนไทยเหนือสิบสองปันนา (แต่อยู่ในเขตรัฐฉาน) เพื่อมาถ่ายทอดการขับลื้อ การเป่าปี่ลื้อให้กับกลุ่มผู้ที่สนใจ ในปี พ.ศ. 2550 มีวัตถุประสงค์เพื่อสืบสานให้กับลูกหลานได้รู้จักการขับลื้อเพื่อมิให้สูญหาย ได้มีผู้เข้าร่วมศึกษาการขับลื้อจากบุคคลทั้งสองเป็นจำนวนที่น่าพอใจ ประกอบด้วย นางเมษา สมฤทธิ์ นายประเสริฐ กระกัต นางศรีดา แก้วแสงทอง นางจันทร์หอม จอมจันทร์ นายวิชัย ศรีจันทร์ เป็นต้น ต่อมาการขับลื้อดังกล่าวได้เกิดการพัฒนารุ่งขึ้นจากบุคคลที่เข้ารับการอบรมในครั้งนั้น

ในการจัดการอบรมถ่ายทอดการขับลื้อดังกล่าวทำให้ผู้ที่เข้าร่วมการอบรมกลับมาฝึกฝนศิลปะการแสดงขับลื้อด้วยตนเองเพื่อที่จะอนุรักษ์การขับลื้อของไทลื้อให้เป็นที่ประจักษ์ จึงเกิดการพัฒนาในแต่ละบุคคลแต่ละกลุ่มอย่างต่อเนื่อง ในด้านของนายประเสริฐ กระกัต นางศรีดา แก้วแสงทอง นางจันทร์หอม จอมจันทร์ ได้รวมกลุ่มช่างขับ บ้านแพด ตำบลน้ำแวน ขึ้นโดยใช้ชื่อกลุ่มว่า สืบสานตำนานไทลื้อ ศึกษาองค์ความรู้ด้านการแสดงเพิ่มเติมจากสื่อออนไลน์ นายวิเชียร ศรีจันทร์ เป็นผู้อำนวยการโรงเรียนบ้านหนองจิ่ง ได้นำความรู้ดังกล่าวถ่ายทอดให้กับนักเรียน แสวงหาความรู้จากสื่อออนไลน์ครูไทลื้อจากประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ได้จัดรูปแบบการแสดง การถ่ายทอดองค์ความรู้ให้กับนักเรียน และปรับรูปแบบการแต่งบทขับลื้อ การขับลื้อในรูปแบบกลอนแปด จัดวรรคตอนของการขับลื้อให้กระชับผู้ฟังสามารถฟังได้ง่ายขึ้น

บ้านนาช่างใต้ แขวงน้ำบาก เมืองหลวงพระบาง ยังคงเป็นหมู่บ้านที่ยังรักษาเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของไทลื้อในชีวิตประจำวัน ทั้งการทอผ้า การทำเกษตรกรรม และการขับลื้อ ได้มีการถ่ายทอดจากคนในครอบครัว ซึ่งเป็นช่างขับลื้อจากรุ่นสู่รุ่น ผู้ให้ข้อมูลเรื่องการขับลื้อ คือ นางบัวทอง เพชรดารา ซึ่งได้รับการสืบทอดทางการขับลื้อตั้งแต่อายุ 17 ปี จากบุคคลในครอบครัว โดยมีการคิดเพิ่มเติมจากของเดิมบางส่วนเพื่อเสริมให้การแสดงสมประกอบมากยิ่งขึ้น โดยมีสมาชิกในวงตั้งแต่ 2 คนขึ้นไป ในกรณีของนางบัวทองนั้นมีสมาชิกทั้งหมด 4 คน เป็นผู้ชาย 2 คน ผู้หญิง 2 คน สมาชิกในวงนั้นเป็นบุคคลที่อยู่ชุมชนเดียวกัน

การขับลื้อ อาจจะเป็นการด้นกลอนสดหรือการคิดไว้ก่อนที่จะนำไปแสดง โดยบุคคลในวงได้ทำการวางแผนนัดแนะกันก่อนที่จะขึ้นแสดง จำเป็นต้องตั้งชั้นครูก่อนการแสดงทุกครั้งซึ่งประกอบไปด้วยหมาก พลุ เหล้า ดอกไม้สีขาว เงินใส่ขัน จำนวนห้าแสนกีบ ปี่ และพัด (Buatong Petdara, interviewed March 14th, 2019)

(รูปจากนางบัวตอง แสงทอง)

รูปที่ 1 ครูผู้ถ่ายทอดการขับลือในเชียงคำ ปี พ.ศ. 2550 นางบัวตอง แสงทอง และนายกร แก้วคำแปง

ผลการศึกษาการปรับตัวรูปแบบการแสดงขับลือ

จากการปรับตัวและรื้อฟื้นศิลปะการแสดงขับลือของอำเภอเชียงคำ ในรอบ 10 ปี ทำให้มีการพัฒนาในด้านการแสดงตามความถนัดของช่างขับ การแสวงหาองค์ความรู้เพิ่มเติม การถ่ายทอด และการคิดค้นรูปแบบการแสดง จึงทำให้เกิดการพัฒนาการขับลือออกเป็น 3 กลุ่ม คือ

1. การปรับตัวรูปแบบการขับลือมาจากกลุ่มลือเมืองเชียงตุง สาธารณรัฐแห่งสหภาพเมียนมา และเมืองคอบ สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ได้แก่ นายแก้ว มาไกล เดิมเป็นคนเมืองเชียงตุง สาธารณรัฐแห่งสหภาพเมียนมา ได้อพยพพร้อมครอบครัวมาตั้งบ้านเรือนที่อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา ได้ส่งเครื่องดนตรีจากเมืองเชียงตุง เพื่อนำมาใช้ที่อำเภอเชียงคำ โดยช่างปีแต่ละคนได้ส่งซื้อปี่ลือดังกล่าวจากนายแก้ว มาไกล นอกจากนั้นยังมีช่างปีจากเมืองคอบ คือ นายขอด ศรีใส ที่ยังคงเป่าปี่ลือให้กับนักแสดงในสำเนียงขับลือเมืองคอบ นางบัวตอง แสงทอง ได้รับการถ่ายทอดการขับลือจากครูในเมืองเชียงตุง สาธารณรัฐแห่งสหภาพเมียนมา และนำมาถ่ายทอดให้กับช่างขับ ลูกศิษย์ในอำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา รวมถึงการให้ข้อมูลสัมภาษณ์แก่นักศึกษา อาจารย์ที่ทำงานวิจัยทางด้านการขับลืออย่างต่อเนื่อง

2. การปรับตัวรูปแบบการขับลือที่มาจากสิบสองปันนา ประเทศสาธารณรัฐประชาชนจีน เป็นกลุ่มช่างขับที่มีจำนวนมากในจังหวัดพะเยาในปัจจุบัน รูปแบบที่ได้รับการสืบต่อกันมา

จากบรรพบุรุษที่อพยพมาจากสิบสองปันนา และได้ทำการแสดงในอดีต ปลูกฝังให้กับกลุ่มช่างขับที่ฟื้นฟูศิลปะการแสดงขับลือในช่วง 10 ปี ที่ผ่านมา แบ่งเป็น 2 กลุ่ม คือ กลุ่มที่ได้รับการถ่ายทอดจากบรรพบุรุษ และกลุ่มที่ฝึกฝนเลียนแบบการแสดงจากสื่อออนไลน์

กลุ่มที่ได้รับการถ่ายทอดมาจากอดีต คือ นายนวล แสงศรีจันทร์ นายแสง กันทะ นายประเสริฐ กะกัต นางศรีดา แสงทอง นางจันทร์หอม จอมแก้ว และถ่ายทอดให้กับ นายจรัส สมฤทธิ์ นายโยธิน คำแก้ว นางสาวฐานามาศ หอมน่าน กลุ่มนี้มีความชำนาญในการขับและเล่นดนตรีเนื่องจากได้รับการถ่ายทอดมาเป็นระยะเวลาอันยาวนาน ฝึกฝนตนเองตามรูปแบบครูผู้ถ่ายทอด สามารถประกอบพิธีไหว้ครูที่สืบทอดปฏิบัติต่อกันมา สามารถค้นคว้าและมีเทคนิคเฉพาะตัวในการถ่ายทอดให้กับลูกศิษย์ในการขับลือได้อย่างชำนาญ

กลุ่มที่ได้รับการถ่ายทอดจากช่างขับท้องถิ่น และเรียนรู้เพิ่มเติมในสื่อออนไลน์ ได้แก่ นายโยธิน คำแก้ว นายศราวุธ เตมีศักดิ์ นางสาวฐานามาศ หอมน่าน เป็นต้น กลุ่มนี้เป็นกลุ่มที่อยู่ระหว่างการฝึกฝนตนเอง เนื่องจากต้องใช้เวลาในการค้นหาความเป็นตัวตน ทั้งระดับเสียง สำเนียงที่จะต้องขับร้องอย่างชัดเจนตามทำนองที่ตนสนใจ

3. การปรับตัวการขับลือรูปแบบบูรณาการ ที่ปรากฏเฉพาะในจังหวัดพะเยา การขับลือประเภทนี้เกิดจากการปรับตัวของช่างขับรุ่นใหม่ และมโนทัศน์ความรู้ในด้านการเรียนการสอนของ นายวิชัย ศรีจันทร์ ได้ปรับรูปแบบโดยการนำเอาคำภาษาไทยที่สามารถสื่อสารให้กับคนนอกเหนือจากไทลื้อได้เข้าใจง่ายขึ้น โดยเน้นการใช้ภาษาไทยผสมผสานกับภาษาไทยไทลื้อ และการแต่งคำด้วยรูปแบบของกลอน 8 ในการใช้สัมผัสให้ง่ายแก่การเข้าใจ จึงได้รับเกียรติในการแสดงในเวทีระดับประเทศ และต่างประเทศ เช่น สาธารณรัฐประชาชนจีน เมืองสิบสองปันนา และ สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว เป็นต้น

การขับลือของ นายวิชัย ศรีจันทร์ เป็นการขับลือที่เน้นการทดลองแบบใหม่ หรือค้นคว้าหาวิธีการใหม่ ให้บุคคลทั่วไปสามารถเข้าถึงและเข้าใจการแสดงการขับลือได้อย่างง่าย สำหรับสถานการณ์ปัจจุบัน นอกจากการนำกลอน 8 มาแต่ง

เป็นคำขับแล้วยังนำเอาเครื่องดนตรีอื่นมาประกอบการขับ ได้แก่ กลองโกลี้อหรือกลองปุงจาโกลี้อ ที่เรียกว่ากลองสะบัดชัยมาตีเพื่อประกอบการขับลือด้วย ทำให้เกิดความน่าสนใจและขับได้ง่ายขึ้น นอกจากนั้นยังพบการขับลือในรูปแบบกลอน 4 ของนางเมฆา สมฤทธิ์ ที่ได้แนวทางจากนายวิชัย มาปรับปรุงการเรียนการสอน การถ่ายทอดและการแสดงในงานต่าง ๆ อีกด้วย

การขับลือของโกลี้อในอำเภอเชียงคำ ทำให้เกิดการเชื่อมโยงของคนในช่วงวัยชรา วัยกลางคน และวัยรุ่น เกิดการศึกษา แลกเปลี่ยนองค์ความรู้ระหว่างผู้ที่เรียนมาจากสาธารณรัฐประชาชนจีน สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว และโกลี้อในพื้นที่อำเภอเชียงคำ เกิดการเชื่อมโยงองค์ความรู้ของช่างขับช่างปี่ในพื้นที่ต่าง ๆ ร่วมกันสร้างเป็นนวัตกรรมของการขับลือเชียงคำ ทำให้เกิดความสนใจจากหน่วยงานองค์กรภาครัฐ สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดพะเยา ผู้จัดการแสดงอิสระ รวมถึงสมาคมโกลี้อนำผลงานดังกล่าวไปสร้างสรรค์ เผยแพร่ในจังหวัดพะเยา จังหวัดใกล้เคียงและชุมชนโกลี้อในสิบสองปันนาตามโอกาสต่าง ๆ เช่น สงกรานต์ งานเวียนเทียนกลางกวีานพะเยา งานช่วงวัฒนธรรมจังหวัดพะเยา ทำให้คนรู้จักการขับลือและช่างขับเพิ่มมากขึ้นทั้งการขับลือแบบดั้งเดิมและการขับลือรูปแบบประยุกต์ในปัจจุบัน กลุ่มคนที่หลากหลายต่างสนใจการขับลือในมิติต่างกันตามรูปแบบโครงสร้างทางสังคม เกิดการการอนุรักษ์ พื้นฟู กระตุ้น สร้างและสนับสนุนอย่างมีส่วนร่วมของคนท้องถิ่น กลุ่มนักวิชาการจากมหาวิทยาลัย สถาบันการศึกษาต่าง ๆ เข้าไปศึกษาสร้างความเชื่อมโยงและความสัมพันธ์กับชุมชนเพื่อให้เห็นความสำคัญและเกิดการปรับตัวของคนรุ่นใหม่ดังกล่าว

4. การปรับตัวรูปแบบการขับลือ บ้านนายนางได้ เป็นการขับลือใช้ประกอบในงานงานประเพณีที่สำคัญ เช่น งานแต่งงาน งานขึ้นบ้านใหม่ งานบวชลูกแก้ว งานสงกรานต์ และเพื่อการท่องเที่ยว งานดังกล่าวเป็นงานที่อยู่ในวิถีชีวิตของกลุ่มชาติพันธุ์โกลี้อที่บ้านนายนาง การนั่งขับลือของบ้านนายนางนี้จะอยู่ด้านหน้าของช่างขับ จำนวน 2 เล้า เรียกปี่นี้ว่า “ปี่เกี้ยว”

องค์ประกอบของการขับลือ

1. ชันครุ เป็นสิ่งยึดเหนี่ยวทางจิตใจของนักแสดง เป็นศูนย์รวมความตั้งมั่นทางจิตใจ และสร้างความเชื่อมั่นในการเรียนการสอน และการแสดงให้กับนักแสดงทุกคน ก่อนจะทำการถ่ายทอดหรือแสดง จะต้องจัดทำชันครุเพื่อบูชาครูอาจารย์เป็นลำดับแรก โดยแต่ละสำนักหรือแต่ละครุก็จะมีรูปแบบในการยกชันครุที่แตกต่างกัน ขึ้นอยู่กับครุที่คณะนักแสดงใช้เป็นที่ยึดเหนี่ยวทางจิตใจ ชันครุประกอบด้วย เทียน 4 คู่ ดอกไม้ เงินชันครุเหล้า ทั้งนี้รายละเอียดของการขึ้นชันครุขึ้นอยู่กับครูของแต่ละคน (Nuan Sangsrichan, interviewed April 7th, 2019) นอกจากนั้นยังมีชันครุที่ประกอบด้วยเครื่องไหว้ครุรูปแบบอื่น ได้แก่ ชันตั้งดอกไม้ 8 ดอก เทียน 8 คู่ เงินชันตั้ง หรือชันครุ 32 บาท เหล้า 1 ขวด น้ำ 1 ขวด น้ำแดง น้ำขาว ผ้าขาว สีเหลืองมัจจุรัส ผ้าแดง สีเหลืองมัจจุรัส น้ำปี ดอกไม้ต่าง ๆ วางบนผ้า ผู้ประกอบพิธีรวมถึงนักแสดง ทั้ง 3 คน เป็นผู้ขึ้นชันครุ คนที่เป็นผู้ขับลือประกอบพิธีนำพัดมาพัด เอาเงินมาเสียบที่พัด “เรียกว่า ตบชันตั้ง” (Srida Kaewsangthong, interviewed April 7th, 2019)

2. ปี่ลือ เป็นเครื่องดนตรีที่สำคัญของช่างขับ ซึ่งจะต้องเป่าประกอบการขับร้อง ปี่ลือมี 2 แบบ คือ ปี่ปู้ หรือปี่ตัวผู้ ใช้เป่าประกอบการแสดงของช่างขับผู้ชาย เสียขลุ่ยจะให้เสียงกว้างกังวาน และปี่แม่ ใช้ประกอบการแสดงของช่างขับฝ่ายหญิง เสียขลุ่ยจะให้เสียงแหลมสูง ตัวปี่ทำมาจากไม้ไผ่ที่เรียกว่าไม้หน่อหมด ปี่ทำมาจากทองเหลือง มีลักษณะเฉพาะของปี่ลือ ปัจจุบันไม่พบช่างทำปี่ลือในอำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา ต้องสั่งปี่ดังกล่าวมาจากเชียงตุง สาธารณรัฐแห่งสหภาพเมียนมา ในบ้านนายนางพบว่าใช้ปี่ประกอบการขับเรียกว่า ปี่เกี้ยว มีลักษณะผสมผสานของปี่ปู้ และปี่แม่ เป่าพร้อมกันเพื่อประสานเสียงให้เกิดความไพเราะและมีความแตกต่างจากปี่ลือของเชียงคำ

3. ี องค์ประกอบการแสดงที่บ่งบอกถึงการขับที่เป็นเฉพาะของกลุ่มชาติพันธุ์ คือ ี หรือพัดที่ใช้ประกอบการแสดงขับลือ ทั้งชายและหญิง จะต้องมัดเป็นองค์ประกอบของการขับ ซึ่งพัดจะให้ประโยชน์ต่อการขับ คือ เป็นอุปกรณ์ปิดบังรูปปากเวลาขับซึ่งบางคำพูดนั้นรูปปากจะไม่สวยงาม ทำให้ไม่น่าดู จึงใช้พัดเป็นตัวปิดบังดังกล่าว นอกจากนั้นพัดยังสามารถป้องกันกระเด็นของน้ำลายของนักแสดงในการขับเพื่อไม่ให้

กระเด็นไปถูกผู้ฟังหรือข้างปี ในระหว่างการขับหากมีผู้ฟังสนใจ การขับลือหรือซิ่นซอบก็สามารถเอาเงินให้กับนักแสดงเพื่อเป็นรางวัลแก่ช่างปีและช่างขับโดยเสียใบไฉ่ตรงพืดของช่างขับได้

(รูปจาก สุดาพร นิรมง่า)

รูปที่ 2 สถิติการขับลือ บ้านนายางใต้ แขวงน้ำบาก เมืองหลวงพระบาง

4. แต่งกายด้วยชุดไทลื้อ ผู้ชายและผู้หญิงสวมเสื้อป้าย ทำมาจากผ้าฝ้ายสีดำ ผู้หญิงนุ่งซิ่น เรียกว่าซิ่นลือ ลายน้ำไหลของอำเภอเชียงคำ โปกศึระชะด้วยผ้าฝ้ายสีขาวสำหรับหญิงที่มีครอบครัว หญิงที่ยังไม่แต่งงานโปกศึระชะด้วยผ้าฝ้ายสีชมพู ผู้ชายนุ่งกางเกงเรียกว่ากางเกงสะดอสีดำ โปกศึระชะด้วยผ้าฝ้ายสีขาว ทั้งชายและหญิงสะพายย่ามแดง เรียกว่า ถงปา นอกจากนี้ การแต่งกายยังสามารถแต่งกายตามสมัยนิยม หรือโอกาสในการแสดงได้

หน้าที่และความหมายของการขับลือ

1. การขับลือเชิญเทศกาล ชาวไทลื้อเชียงคำมีอาชีพทางการทำนา ทำสวน มีจารีตประเพณีนับถือผีต่างกันเพียงเล็กน้อย เช่น ลือเมืองพง นับถือผีกินหมู ส่วนลือบางพวกนับถือผีกินวัว ต่างแยกกันอยู่ เป็นหมู่บ้านตามประเภทของผีที่ตนนับถือ แต่ลือทุกเผ่าเหล่านี้ นับถือศาสนาพุทธพร้อมกันกับนับถือผี ขนบธรรมเนียมการเลี้ยงผีเมือง 3 ปีต่อหนึ่งครั้ง เครื่องเซ่นใช้หมู เริ่มทำพิธีในเดือน 7 หรือเดือนพฤษภาคม มีการเล่นการพนัน ปิดเฉลวที่ประตูหมู่บ้าน 3 วัน เรียไรเงินจากชาวบ้านทุกครอบครัวนำไปซื้อหมูตัวใหญ่ทำการฆ่า ต้มให้สุก นำไปเซ่นผีที่นับถือของตนที่ศาลเจ้าข้างหมู่บ้าน เสร็จแล้วเอาเลี้ยงกันในที่นั้นจนหมด ไม่ยอมให้เหลือกลับไปบ้าน งานนี้จะเป่าปี่ตีฆ้อง อัญเชิญผีเมือง เข้าทรงหญิงซึ่งถือเป็นที่นั่งแล้วไต่ถามถึงความ เป็นไปของบ้านเมืองและเหตุการณ์อนาคต ซึ่งเกี่ยวกับ

ผลประโยชน์ของเขา กำหนดงานเลี้ยงผีของชาวลือบางพวกปีละครั้ง บางเมือง 2 ปีต่อครั้ง ครั้งละ 3 วัน ลือเมืองลำเลียงผีเป็นเวลา 7 วัน ทุก ๆ 3 ปี หม่อมสาวพากันแต่งกายด้วยเสื้อผ้าที่สวยงาม นำเรือออกพายร้องเพลงขับโต้ตอบกันไปตามลำแม่น้ำ เวลากลางคืนมีการโยนบ่ากอน (ถุงผ้าใส่เม็ดมะขาม) เล่นไล่จับกันข้างกองไฟกลางลานบ้านทั้งหญิงชาย (Aongsakul, 1999)

การขับลือในพิธีเชิญเทวดาประจำเมือง ช่างขับมีหน้าที่ในการขับเพื่อเชิญเทวดาประจำเมือง ผู้ที่เคยปกครองรักษาเป็นนักรบ ตั้งแต่เป็นมนุษย์บุกกเบิกเมืองที่สิบสองปันนา หลังจากนั้นได้เสียชีวิตลง บุคคลเหล่านี้จะได้รับการยกย่องให้เป็นเทวดาประจำเมือง มีศาลในหมู่บ้านสร้างเป็นรูปเคารพขนาดใหญ่ ตามแต่ความสามารถของคนในหมู่บ้านร่วมกันสร้าง การจัดงานไหว้เทวดาประจำปีจะจัดขึ้นตามความเชื่อและขนบในการเลี้ยงเทวดา มีระยะเวลาและการจัดทำเครื่องสังเวยที่ต่างกัน

2. การขับลืออุ้มนเือนใหม่ หรือซิ่นบ้านใหม่ การอุ้มนเือนใหม่ หมายถึงการทำบุญขึ้นบ้านใหม่ของชาวไทลื้อ ซึ่งถือว่าเป็นการทำบุญที่มีความสำคัญต่อเจ้าของบ้านซึ่งจะเป็นผู้ที่อาศัยอยู่ในบ้านดังกล่าวพร้อมกับครอบครัว ดังนั้นต้องมีการประกอบพิธีดำเนินงานเพื่อปัดเป่าสิ่งชั่วร้าย สร้างความเป็นมงคล และเฉลิมฉลองในการกระทำอันเป็นมงคลดังกล่าว ชาวบ้านที่ได้รับเชิญก็จะเข้าร่วมงานขึ้นบ้านใหม่หรืออุ้มนเือนใหม่ ตามที่เจ้าภาพได้เชิญเข้ามาร่วมงาน

ในการขับลือ เจ้าภาพจะเป็นคนจัดเตรียมขันครูประกอบการไหว้ครูก่อนการแสดงขับเรื่อง บ้านใหม่ ก่อนการขับลือจะต้องประกอบพิธีช้อนขวัญกลางบ้าน ให้ชาวบ้านช้อนขวัญด้วยสวิงกลางบ้าน นำช้องไว้ที่เควแล้วเก็บเอาสิ่งที่ช้อนได้ใส่ในช้องนั้น ด้วยวิธีการสมมุติ ให้ความหมายถึงการขับไล่สิ่งชั่วร้ายออกจากบ้านซึ่งสิ่งชั่วร้ายนั้นมากับวัตถุที่นำมาสร้างบ้านบรรยายเรื่องราวของการสร้างบ้าน โครงสร้างของบ้านตั้งแต่การสร้างหลังคาใช้ไม้กั้น ใช้คากั้น สร้างช่อ สร้างเสาบ้าน สร้างตัวบ้าน ซึ่งเป็นการขับเพื่อบรรยายวิธีการสร้างบ้านทั้งหมด เมื่อช้อนแล้วจึงเป็นการขับลือ ตั้งแต่เวลาประมาณ 09.00-12.00 น. รูปแบบการขับและการอุ้มนเือนใหม่ดังกล่าวเป็นรูปแบบโบราณที่

ปัจจุบันได้เลื่อนหายไปแล้ว (Nuan Sangsrichan, interviewed April 7th, 2019)

3. การขับลื้ออุ้นลูกแก้ว หรือบรรพชาสามเณร นิยมกระทำการอุ้นลูกแก้วในช่วงเดือนเมษายน เป็นการทำบุญเพื่อเตรียมตัวให้กับผู้ที่บวชเป็นสามเณรในการศึกษาหาความรู้ในพระธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนา ได้แสดงความกตัญญูต่อบิดามารดา เพื่อให้ผลบุญานิสงค์ของการบวชต่อพ่อและแม่ ในพิธีดังกล่าวเจ้าภาพจะเชิญช่างขับเพื่อเป็นผู้ขับในการสอนลูกแก้วถึงพระคุณของพ่อแม่ การปฏิบัติตัวเมื่อเข้าสู่ร่มพระพุทธศาสนา ดังนั้นช่างขับจะต้องมีความรู้เรื่องพระธรรมคำสอนขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า บุญคุณของพ่อแม่ และเครื่องประกอบพิธีที่ใช้ในการอุ้นลูกแก้ว และนำมาประยุกต์ใช้กับโวหารการขับ

4. การขับลื้อจิบสาว หรือขับเหยาะสาว เป็นการขับที่มีมาแต่โบราณของคนไทย การขับประเภทนี้จะขับตอนเช้าป่า เรียกว่าขับเถื่อน เพื่อไปหาของป่า ขับตอนทำไร่ ทำสวน เลี้ยงควาย ตอนทำงานค้าขาย เป็นต้น การขับนี้เรียกว่า “ขับเหยาะสาว” ผู้ชายจะเป็นคนขับเพื่อจะเกี้ยวพาราสีหญิงสาวที่ตนพึงพอใจ ด้วยโวหาร และขับโดยใช้เครื่องดนตรีคือ ปี่ 2 เลา เป่าพร้อมกัน เรียกว่า “ปี่เกี้ยว” เมื่อหญิงสาวพึงพอใจก็จะขับตอบโต้กลับมาหาฝ่ายชายดังกล่าว (Saeng Kaewkantha, interviewed April 7th, 2019)

5. การขับประเภทอื่น ๆ เป็นการแสดงตามงาน หรือโอกาสต่าง ๆ ของผู้ที่เชิญให้ไปแสดง เช่น การแสดงให้กับหน่วยงานภาครัฐ โรงเรียนหรือสถานศึกษาต่าง ๆ การขับดังกล่าวจะใช้ปฏิภาณไหวพริบในการด้นสดเพื่อให้เข้ากับงานและสถานการณ์ในขณะนั้น

6. ลำดับขั้นตอนในการแสดง ประกอบด้วย

1) การฟายครูหรือการไหว้ครู เป็นการสร้างความมั่นใจให้ช่างขับและช่างปี่ โดยเชื่อว่าครูบาอาจารย์จะมาช่วยให้มีสติปัญญาสามารถจดจำคำขับต่าง ๆ ได้

2) เกริ่น เป็นการเตรียมความพร้อมของช่างปี่และช่างขับ โดยช่างปี่จะเป่าปี่เกริ่นทำนองนำเพื่อเป็นการตั้งเสียงให้ช่างขับ เมื่อช่างขับหาระดับเสียงได้ก็จะขึ้นบทเกริ่นของช่างขับว่า “เจ้าเฮยเจ้า . . . เฮย” เพื่อเป็นการเปรียบเทียบกับเสียงปี่

3) ขับ เป็นการเล่าเรื่องราวต่าง ๆ เป็นทำนอง โดยมีปีบรรเลงทำนองคลอการขับไปจนจบเพลง ภาษาที่ใช้ในการขับเป็นภาษาไทยลื้อ

4) เช้ย เป็นการเปิดโอกาสให้ผู้ชมมีส่วนร่วม โดยเฉพาะการเปลี่ยนวรรคตอนของเนื้อหา ช่างขับจะทิ้งจังหวะให้ปีดำเนินทำนอง โดยผู้ชมสามารถ “เช้ย” เพื่อให้กำลังใจแก่ช่างขับและช่างปี่ ซึ่งผู้ฟังจำเป็นต้องรู้จังหวะในการเช้ย นิยมเช้ยตอนจบลงแต่ละบท

5) บทลงท้าย เป็นการส่งสัญญาณให้รู้ว่าจบเพลง โดยช่างขับจะขับว่า “ก็ยั้งเห . . . นอ” เพื่อให้ช่างปี่ทราบว่ามีหมดเนื้อหาที่จะขับแล้ว หรือจบเพลงของช่างขับคนนั้น ๆ แล้ว เพื่อจะได้เปลี่ยนช่างคนใหม่ต่อไป

6) ก่อนที่ช่างขับคนใหม่จะขับ ช่างปี่ก็จะเกริ่นเพื่อเป็นการเตรียมความพร้อมของช่างปี่ และช่างขับ เมื่อช่างขับหาระดับเสียงได้ ก็จะขึ้นบทเกริ่นของช่างขับว่า “เจ้าเฮยเจ้า . . . เฮย” เพื่อเป็นการเทียบเสียงกับปี่ และมีลำดับการแสดงในขั้นตอนต่าง ๆ เหมือนกับช่างขับคนแรก (Phra Nakorn Phanyawachiro (Prangrid), 2011)

7) จบ เป็นการยุติการขับทั้งหมด เมื่อช่างขับได้ขับเรื่องราวต่าง ๆ จนจบเนื้อหาหรืองานได้เสร็จสิ้นแล้ว ก็จะยุติการขับทั้งหมด (Foosri, n.d.)

สรุปผลและอภิปรายผล

การขับลื้อ เป็นศิลปะการแสดงทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ไทยลื้อ บ่งบอกความเป็นลื้อได้อย่างชัดเจน ไม่ว่าจะกลุ่มชาติพันธุ์ไทยลื้อจะอาศัยอยู่ในพื้นที่ใดบนโลกนี้ก็ตามจะนำเอาความเป็นไทยลื้อคงอยู่รักษาและพัฒนาให้เข้ากับสังคมอย่างเด่นชัดท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงของสังคมและบริบทรอบข้าง เป็นการรักษาความเป็นไทยลื้อที่อยู่ในการขับลื้อ คือ ภาษาพูดที่ใช้การสื่อสารกันเฉพาะกลุ่ม แต่ให้เป็นทำนองหรือบทด้วยกลอนรูปแบบใดก็ได้แต่ให้มีความสัมผัสคล้องจอง (Mesa Somrit, interviewed April 7th, 2019) การไม่บังคับรูปแบบกลอนจึงทำให้สามารถพัฒนาการขับลื้อในรูปแบบต่าง ๆ ของช่างขับให้เข้ากับเครื่องดนตรีที่เรียกว่าปี่ลื้อได้อย่างลงตัวทั้งทำนองเพลงและเสียงคนขับ

ปีลื้อ เป็นเครื่องดนตรีที่ใช้ประกอบการขับให้เกิดความไพเราะ ช่างปีจะเอาปีตัวเมียให้กับช่างขับที่เป็นหญิง ปีตัวผู้เป็นปีเป่า ประกอบการขับของผู้ชาย พบในอำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา ในบ้านนายางใต้ แขวงน้ำบัก สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว พบการเป่าปีที่เรียกว่า ปีเกี้ยว โดยใช้ปีตัวผู้และตัวเมียเป่าพร้อมกันทั้งสองเลา ส่งผลต่อรูปแบบการแสดงคือการเป่าปีเกี้ยว ช่างขับจะต้องนั่งด้านหลังปี แต่การเป่าปีรูปแบบของเชียงคำ ปีจะอยู่ทางด้านซ้ายของช่างขับ การขับแต่ละครั้งนิยมขับเป็นเรื่องราวโดยให้ช่างขับ ขับในเรื่องของตนเองให้จบเรื่องจึงจะสามารถเริ่มขับใหม่สำหรับช่างขับ คนต่อไป

รูปแบบการขับลื้อของอำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา ประกอบด้วย 3 รูปแบบ คือ (1) รูปแบบการขับลื้อที่ได้รับการสืบทอดมาจากลื้อในเมืองเชียงตุง สาธารณรัฐแห่งสหภาพเมียนมา และเมืองคอบ สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว รูปแบบการขับลื้อที่มาจากสิบสองปันนา สาธารณรัฐประชาชนจีน เป็นกลุ่มช่างขับที่มีจำนวนมากในจังหวัดพะเยาในปัจจุบัน (2) รูปแบบการขับลื้อที่ได้รับการสืบทอดกันมาจากบรรพบุรุษที่อพยพมาจากสิบสองปันนา และเรียนรู้เพิ่มเติมในสื่อออนไลน์ (3) รูปแบบการขับลื้อแบบบูรณาการที่ปรากฏเฉพาะในจังหวัดพะเยา การขับลื้อประเภทนี้เกิดจากการปรับตัวของช่างขับรุ่นใหม่ และมีองค์ความรู้ในด้าน การเรียนการสอน ของนายวิชัย ศรีจันทร์ ได้ปรับรูปแบบโดยการนำเอาคำภาษาไทยที่สามารถสื่อสารให้กับคนนอกเหนือจากไทยลื้อได้เข้าใจง่ายขึ้น โดยเน้นการใช้ภาษาไทยผสมผสานกับภาษาไทยลื้อ และการแต่งคำด้วยรูปแบบของกลอน 8 ในการใช้สัมผัสให้ง่ายแก่การเข้าใจ จึงได้รับเกียรติในการแสดงในเวทีระดับประเทศและต่างประเทศ เช่น สาธารณรัฐประชาชนจีน เมืองสิบสองปันนา และสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว

รูปแบบการขับลื้อของบ้านนายางใต้ แขวงน้ำบัก สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว เป็นการขับลื้อที่ได้รับการถ่ายทอดมาจากครอบครัวซึ่งเป็นครอบครัวช่างขับ แต่การบรรเลงปีประกอบการแสดง โดยช่างปีภายในหมู่บ้าน ลักษณะเด่น คือ ใช้ปี 2 เลา ประกอบการแสดงเรียกว่าปีเกี้ยว

ในการแสดงทั้ง 2 พื้นที่ เป็นการบ่งบอกถึงความเป็นไทยลื้อทางด้านภาษา การแต่งกาย ศิลปะการแสดง กระบวนการในการ

ขึ้นชั้นครูก่อนทำการแสดง การถ่ายทอด รวมถึงอุปกรณ์ที่ใช้ พัด ปี และการแต่งกายแบบไทยลื้อ ที่มีส่วนร่วมและแสดงความเป็นตัวอย่างเด่นชัด ดังนั้นจึงสรุปว่าการรื้อฟื้นและปรับตัวของศิลปะการแสดงกลุ่มชาติพันธุ์ไทยลื้อ กรณีศึกษา การขับลื้อ ขึ้นอยู่กับบริบททางสังคมและสิ่งแวดล้อมของแต่ละพื้นที่

การรักษาส่งเสริมความเป็นชาติพันธุ์มีการศึกษาเรียนรู้ตลอดชีวิตของช่างขับและช่างปี เป็นการศึกษารับรู้ตลอดชีวิตด้วยการทดลอง ปรับตัวให้เข้ากับสภาพสังคมและสิ่งแวดล้อมตามรูปแบบของปรัชญาการศึกษาพัฒนาการ (Progressivism) ซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงที่ไม่หยุดนิ่งอยู่กับที่ เกิดการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลาตามองค์ประกอบทางสังคมและวัฒนธรรม มีการปรับปรุงรูปแบบการแสดงใหม่อยู่เสมอให้เข้ากับสถานการณ์ในปัจจุบัน และได้รูปแบบการแสดงที่แตกต่างไปจากเดิมภายใต้โครงสร้างของรูปแบบการแสดงของกลุ่มชาติพันธุ์ที่ปฏิบัติสืบทอดต่อกันมา (Progressivism, n.d.)

การขับลื้อ เป็นการขับที่สามารถขับร้องได้ตามสถานการณ์ วิธีการนี้เรียกว่าต้นสด ขับลื้อสามารถพัฒนารูปแบบการแสดงออกไปได้อีกหลายทาง ได้แก่ ในการปรับรูปแบบวรรคตอนของการขับร้อง เช่น กลอนแปด กลอนสี่ แต่ยังคงอยู่ในทำนองเพลงเดิมดนตรีขับลื้อสามารถนำมาบูรณาการเข้ากับเครื่องดนตรีสากลได้เพื่อใช้ในการขับร้องและประกอบการแสดงในงานต่าง ๆ แม้แต่การนำกลองพื้นบ้านมาตีประกอบการขับลื้อก็ได้ นอกจากนี้ยังสามารถทำการปรับเปลี่ยนจากการแสดงแบบนั่งมาลุกขึ้นยืนร้องและรำรำไปพร้อมกันได้อีกด้วย ซึ่งทั้งหมดต้องมีพื้นฐานมาจากการขับลื้อแบบดั้งเดิมก่อนการนำมาบูรณาการเพราะในอดีตการขับลื้อดังกล่าว สามารถนำมาขับในชีวิตประจำวันเพื่อสร้างความบันเทิงระหว่างการเล่นหาของป่า และการจับสวหรือเกี้ยวพาราสี

การรื้อฟื้นขับลื้อของอำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา เมื่อวิเคราะห์ตามโครงสร้างหน้าที่นิยมของ Talcott Parsons เป็นการใช้ระบบวัฒนธรรมในการเชื่อมโยงความสัมพันธ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ความเป็นไทยลื้อเข้าด้วยกัน โดยใช้แนวคิดเรื่องความจำเป็น 4 ด้าน คือ การปรับตัวเพื่อให้เข้ากับสถานการณ์ทางสังคมของจังหวัดพะเยา ตามยุคสมัยและเศรษฐกิจทางสังคม รวมถึงการปรับตัวให้เข้า

กับท้องถิ่นเกิดความกลมกลืนในวัฒนธรรมและหลอมหลวมเป็นหนึ่งเดียวของความเป็นไทลื้อจนกลายเป็นกลุ่มวัฒนธรรมที่เข้มแข็งที่สุดของอำเภอเชียงคำ โดยมีเป้าหมาย (Goal Attainment) คือ สร้างความเป็นตัวตนของไทลื้อให้เกิดการยอมรับ โดยการสร้างระบบการเรียนการสอน การถ่ายทอดการขับลื้อจากคนรุ่นก่อนสู่คนรุ่นปัจจุบันให้ขับลื้อได้ นำไปแสดงในงานสำคัญต่าง ๆ ของไทลื้อ เมื่อพบจุดอ่อนหรือข้อบกพร่องจึงทำการแก้ไขโดยการบูรณาการ (Integration) องค์ความรู้ของตนที่ได้รับกับองค์ความรู้ทางด้านภาษาไทยหรือภาษาปัจจุบันสร้างเป็นบทกลอน ทำนอง เพื่อให้ง่ายต่อการเรียนการสอน การถ่ายทอด และการเรียนรู้ทั้งครูและผู้เรียน รวมถึงสื่อสารให้กับคนอื่นได้เข้าใจมากยิ่งขึ้น โดยที่ยังคงรักษารักษาวัฒนธรรม สนับสนุนการขับลื้อของกลุ่มชาติพันธุ์และสร้างรายได้ให้กับชุมชนและนักแสดงเป็นแรงจูงใจในการดำเนินงาน ในขณะที่เดียวกันการขับลื้อของบ้านนาอาจได้ สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว เน้นการธำรงรักษาการขับลื้อที่ตนเองได้รับการถ่ายทอดจากครอบครัวโดยที่ไม่ได้เกิดการถ่ายทอดให้กับรุ่นต่อไป แต่การธำรงรักษานี้ยังคงอยู่ในกลุ่มของครอบครัวที่เป็นนักแสดงขับลื้อ เกิดการปรับตัวนอกจากการขับลื้อแสดงในงานหรือประเพณีของหมู่บ้านก็นำเอาการแสดงขับลื้อมาแสดงต้อนรับนักท่องเที่ยวเพิ่มเติม เพื่อเป็นการสนับสนุนการขับลื้อและสร้างรายได้ให้กับนักแสดงต่อไป

ข้อเสนอแนะ

ควรมีการศึกษาด้านดนตรีของการขับลื้อแล้วนำมาสร้างสรรค์เป็นผลงานทางวิชาการประเภทนวัตกรรมการศึกษา คำขับเพื่อสร้างเป็นนวัตกรรมการสื่อสารให้คนทั่วไปได้เข้าใจและรับรู้ซึ่มีศิลปวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์อย่างเข้าใจ นอกจากนี้ควรมีการศึกษาด้านวรรณกรรมที่ใช้ในการขับลื้อและสืบทอดจนมาถึงในปัจจุบันเพื่อปรับมาเป็นการเรียนการสอน และการถ่ายทอดให้กับเยาวชนและผู้สนใจต่อไป

กิตติกรรมประกาศ

การรื้อฟื้นของศิลปะการแสดงกลุ่มชาติพันธุ์ไทลื้อ กรณีศึกษา การขับลื้อเป็นโครงการย่อยภายใต้โครงการบูรณาการวิจัย 1 คณะ 1 โมเดล คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์และศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยพะเยา ปีงบประมาณ 2562 เรื่อง การพัฒนาแนวทางการบริหารโครงการวิจัย

กรณีศึกษาความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมระหว่างไทลื้อในจังหวัดพะเยา และไทลื้อแขวงหลวงพระบาง สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ขอขอบพระคุณคณะผู้บริหารโครงการและผู้ร่วมดำเนินโครงการทุกท่าน

References

- Aongsakul, S. (1999) *Encyclopedia of Thai culture (Northern) Book 12 Cultural Encyclopedia Foundation (สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ เล่ม 12 มุลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์ จัดพิมพ์เนื่องในพระราชพิธีมงคลเฉลิมพระเกียรติพระชนมพรรษา 6 รอบ 5 ธันวาคม 2542)*, Bangkok: The Siam Commercial Bank, Limited. (in Thai)
- Apakom, R., et al. (2000) *Thai Lue (ไทลื้อ)*, Bangkok: Ministry of Culture, Chiang Mai Bangkok. (in Thai)
- Foosri, W. (n.d.) *The book of social sciences, religion and culture, the history of Thai Lue singing (หนังสืออ่านประกอบกลุ่มสาระการเรียนรู้ สังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรมประวัติความเป็นมาของการขับลื้อ)*, Phayao: Anuban Chiangkham School (Wat Prathat Sobwan) Primary Educational Service Area 2. (in Thai)
- Inthaniwet, A. (2014) *The study of collecting in cultural knowledge in "Khab Lue" (การศึกษารวบรวมองค์ความรู้ทางวัฒนธรรม เรื่อง "ขับลื้อ")*, Bangkok: Ministry of Culture. (in Thai)
- Kongmongkon, N. (2006) *Khab Lue: A case study of Chiang Kham district and Chiang Muan district, Phayao province (ขับลื้อ: กรณีศึกษาอำเภอเชียงคำและอำเภอเชียงม่วน จังหวัดพะเยา)*, Master's thesis, Kasetsart University. (in Thai)
- Phra Nakom Phanyawachiro (Prangrid), et al., (eds.). (2011) *Thai Lue ways, Sipsongpanna (วิถีไทลื้อ เมืองสิบสองพันทนา)*, Chiang Mai: The Project of Establishing Buddhist Center Study in Neighbors Mahachulalongkomrajavidyalaya University Chiang Mai Campus. (in Thai)
- Setthaku, R. (2014) *The Sipsongpanna Chronicle during World War II (คำวเล็กลองสิบสองแลเจ้าแผ่นดินตนชื่อเจ้าหม่อมผาดางนอรแรแลยัวลื้อ: บันทึกประวัติศาสตร์สิบสองปันนามสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2)*, *Journal of Fine Arts*, vol. 5, no. 1, pp. 125-158, Available: <https://so02.tci-thaijo.org/index.php/fineartsJournal/article/view/77238/61991> [15 October 2019] (in Thai)
- Sirasuntom, P. (2013) *Concept, theory and technique for social development practice (แนวคิด ทฤษฎี เทคนิค และการประยุกต์เพื่อพัฒนาสังคม)*, Bangkok: Chulalongkorn University. (in Thai)

Tapang, R. (2017) Music and Thai Lue ethnic plays at Chiang Kham (ดนตรีและการละเล่นชาติพันธุ์ไทลื้ออำเภอเขียงคำ), *Journal of Arts and Culture Chiang Mai Rajabhat University*, vol. 2, no. 1, pp. 57-69. (in Thai)

Progressivism (ปรัชญาการศึกษาพัฒนาการนิยม). (n.d.) Available: https://www.baanjomyut.com/library_2/educational_philosoph/05.html?fbclid=IwAR26q8PhmwiT2daesm70y-wQ3yt_qIHblO4lUa5RDhitzXWwIbNun0H1-vA [8 October 2019] (in Thai)

Interviewer

Buatong Petdara, interviewed March 14th, 2019

Jarat Somrit, interviewed April 7th, 2019

Mesa Somrit, interviewed April 7th, 2019

Nuan Sangsrichan, interviewed April 7th, 2019

Prasert Krathat, interviewed April 7th, 2019

Prasert Krathat, Srida Kaewsangthong, Buatong Sangthong, interviewed April 7th, 2019

Saeng Kaewkantha, interviewed April 7th, 2019

Srida Kaewsangthong, interviewed April 7th, 2019

Yothin Khamkaew, interviewed April 7th, 2019

Yothin Khamkaew, interviewed December 14th, 2019

Research Article

พัฒนาการการรวมกลุ่มของแฟนคลับชายรักชายต่อการประกวดนางงาม: จากนางสาวสยาม

สู่ มิสยูนิเวิร์สไทยแลนด์**

สุเมธ ชัยไธสง, สมสุข หินวิมาน

The Community Development of Male Homosexual Fan Club toward Beauty Queen Pageant: From Miss Siam to Miss Universe Thailand

Sumate Chaithaisong^{1*}, Somsuk Hinviman²

¹Ph.D. Student, Faculty of Journalism and Mass Communication, Thammasat University, Bangkok Thailand

²Faculty of Journalism and Mass Communication, Thammasat University, Bangkok Thailand

*Corresponding author; email: summate.c@ku.ac.th

Received: March 25, 2020

Revised: June 13, 2020

Accepted: June 15, 2020

Published: June 29, 2020

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่ออธิบายการเปลี่ยนแปลงกลุ่มผู้รับสารการประกวดนางงามระดับชาติในยุคต่าง ๆ จากการประกวดนางสาวสยาม นางสาวไทย จนถึงมิสยูนิเวิร์สไทยแลนด์ ด้วยแนวคิดเรื่องแฟน (Fan) แฟนคอม (Fandom) ที่มุ่งอธิบายความชื่นชอบต่อตัวนางงาม และแนวคิดเรื่องตัวตนและอคติทางเพศ (Identity and Gender Bias) ที่มุ่งอธิบายเรื่องตัวตนและการถือบทบาททางเพศ โดยการวิจัยเชิงคุณภาพแบบผสมผสาน คือ การวิจัยเอกสาร (Documentary Research) การสัมภาษณ์บุคคลผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informant) และจากการสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participatory Observation) โดยผู้วิจัยเป็นส่วนหนึ่งของข้อมูลร่วมกับการใช้แนวทางอัตชาติพันธุ์วรรณนา (Autoethnography) ซึ่งให้ความสำคัญกับการย้อนทบทวนตัวตนผู้ศึกษาร่วมกับผู้ถูกศึกษาเป็นหนึ่งในการนำเสนอข้อมูล เพื่อตรวจสอบพัฒนาการของกลุ่มแฟนผู้ชื่นชอบการประกวดนางงามที่ถือเพศสภาพแบบชายรักชาย ผลการวิจัยโดยพิจารณาตามลำดับการก่อตัวของผู้รับสารที่มีลักษณะเป็น “ผู้ชื่นชอบ” (Preferences) แฟน (Fans) และแฟนคลับ (Fan Club) การประกวดนางงาม อาจแบ่งได้เป็น 3 ยุค ได้แก่ “ยุคจากดอกไม้ของชาติสู่ความบันเทิงของบุรุษเพศ” “ยุคจากผู้รับสารเข้าสู่การเป็นแฟนปัจเจกของชายรักชาย” และ “ยุคจากแฟนปัจเจกเข้าสู่การเป็นแฟนคลับของกลุ่มชายรักชาย” โดยในยุคนางสาวสยามนั้นนางงามมีฐานะเป็นสื่อบุคคลเพื่อการประชาสัมพันธ์รัฐธรรมนูญและมีกลุ่มผู้ชื่นชอบหลักเป็นบุรุษเพศ จนมีสมยานามว่าการประกวดนางงามเป็น “สถาบันผลิตเมียเก็บ” ให้กับชายผู้มีอำนาจในสังคม แม้กลุ่มบุรุษเพศที่เป็นแฟนนางงามจะยังมีปรากฏอยู่ในปัจจุบันแต่เป็นจำนวนไม่มากนัก โดยตัวแปรสำคัญที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงคือภาพลักษณ์นางงามในยุคปัจจุบันที่มีลักษณะเป็นผู้หญิงเหนือจินตนาการ (Extraordinary Women) สวนทางกับบรรณนิยมนิยมความชอบของผู้รับสารบุรุษเพศส่วนใหญ่ที่ชื่นชอบสตรีเพศตามมาตรฐานความงามแบบ “ผู้หญิงสวยใสราวกับธรรมชาติสว่าง” (Ordinary Woman) ทว่าความเป็นผู้หญิงเหนือจินตนาการนั้นสอดคล้องกับบรรณนิยมนิยมของแฟนปัจเจกและแฟนคลับชายรักชาย อันเป็นหนึ่งในตัวแปรให้เกิดยุคที่สองคือพบหลักฐานการเข้ามาของ “ผู้ชื่นชอบ” คล้ายผู้ถือเพศสภาพแบบชายรักชายในฐานะแฟนปัจเจก และปัจจุบันพบว่ายังมีการดำรงอยู่ของแฟนกลุ่มนี้เนื่องจากความต้องการรักษาอำนาจการเลือก

**บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของการวิจัยเรื่อง “การสื่อสารอัตลักษณ์ทางเพศของกลุ่มแฟนคลับนางงาม: ศึกษากรณีแฟนคลับชายรักชายต่อการประกวดมิสยูนิเวิร์สไทยแลนด์”

เสพเนื้อหาสารนางงามเฉพาะเท่าที่ตนสนใจโดยไม่สนใจเข้าร่วมกลุ่มสังคมแฟนคลับ ทั้งยังพบข้อจำกัดในการเข้าถึงสื่ออินเทอร์เน็ต ข้อจำกัดเรื่องทุนทางเศรษฐกิจและทุนเวลาในการเข้าสู่พื้นที่แฟนคลับทั้งในพื้นที่ออนไลน์และพื้นที่ทางกายภาพ ตลอดจนบางรายไม่ทราบข้อมูลว่ามีการรวมกลุ่มทางสังคมของแฟนคลับ และยุคที่สาม พบการรวมกลุ่มของชายรักชายจากแฟนปัจเจกสู่การเป็น “แฟนคลับ” ในยุคการประกวดยูนิเวิร์สไทยแลนด์ด้วยตัวแปรสำคัญคือการเข้ามาของสื่ออินเทอร์เน็ต และความต้องการรวมกลุ่มเพื่อสร้างสำนึกความเป็นพวกเดียวกัน (We-feeling) การสื่อสารแบบคนคบเดียวกัน (Camaraderie) ตลอดจนการใช้ตัวนางงามเป็นพื้นที่สื่อสารอัตลักษณ์ทางเพศที่ตนปรารถนาในฐานะที่ตัวนางงามเป็น “สงครามตัวแทน” (Proxy War)

คำสำคัญ: นางงาม, แฟนคลับ, ชายรักชาย, นางสาวสยาม, นางสาวไทย

Abstract

This research article will attempt to explain the changes in the national beauty pageants' audiences through different eras, starting from the Miss Siam (Nang Sao Siam), Miss Thailand (Nang Sao Thai), right up to the Miss Universe Thailand pageant, based on the concept of fans and fandom, which aims to describe the affections towards the beauty queens, and the concept of identity and gender bias which aims to describe about self and gender roles. The research is conducted using mixed qualitative research methods, which include documentary researches, key informant interviews, and participatory observations by the researcher, as part of the data together with using autoethnography which focus on the researcher's reflection on his self identity and the researched as being a part of the presentation, in order to study the development of dedicated beauty pageant male homosexuals fans. The results of the research, based on the order of the formation of audiences with characteristics of “Preferences”, “Fans”, and “Fan Club”, may be classified into 3 eras; namely, “From being Flowers of the Nation to the Male's Entertainment”, “From being a Recipient to being an individual fan of Male Homosexuality”, and “From being an individual fan into the Male Homosexuality Fan Club”. In the era of Miss Siam (Nang Sao Siam), the beauty queen was a personal public relation tool for promoting the Constitution, with the main fans consisting of mostly males, making beauty pageants of that particular era being renowned as “institutes for producing mistresses” for the social elite males. Although males that are fans of beauty queens still exist today, but the number has been significantly reduced. The main factor that has contributed to this decline is the image projected by the present-day beauty queens, in which they have evolved into “extraordinary women”, which contradicts the preferences of most male recipients who prefer females based on “natural beauty standards” (ordinary women). However, the “extraordinary women” are consistent with the tastes of individual fans and homosexual male fans, which is one of the variables that has united individual and male homosexual fans to evolved into the second era. During this era, evidence has been found regarding the entry of “preferences” who are similar to male homosexuals as individual fans. Presently, there still exists this particular group of fans due to the desire to maintain the power to consume beauty queen substances in which they are particularly interested in while ignoring any interest in joining the main stream fan clubs. The study also discovered restrictions on accessing the internet, as well as economic and time limitations, in entering the online and physical fan club areas. Most individuals are also unaware of the social gatherings of these fans. The third era saw the integration of homosexual males, from being individual fans and developing into “fan clubs” during the era of the Miss Universe Thailand pageant, with an important variable being the advent of the internet and the desire to form a group to create a sense of being of the same group (we-feeling) and having the same preferences (camaraderie), and the use of the beauty queen text as a space to communicate gender identity that they desire as the beauty queen represents a “Proxy War”.

Keywords: Beauty Queen, Fan Club, Male Homosexual, Miss Siam, Miss Thailand

บทนำ

รายการประกวดนางสาวสยาม ที่ภายหลังเปลี่ยนชื่อรายการประกวดเป็น นางสาวไทย เป็นกิจกรรมบันเทิงประเภทหนึ่งที่อยู่คู่ประวัติศาสตร์สังคมไทยมาตลอดกว่า 80 ปี นับตั้งแต่เริ่มมีการประกวดนางสาวสยามในปี พ.ศ. 2477 ถึงปัจจุบันคือปี พ.ศ. 2563 ที่มีการตกแต่งรายการประกวดภายใต้ชื่อรายการต่าง ๆ อาทิ นางสาวไทย มิสไทยแลนด์เวิลด์ มิสแกรนด์ไทยแลนด์ และ มิสยูนิเวิร์สไทยแลนด์ ซึ่งการประกวดนางงามมีพัฒนาการของวัตถุประสงค์การจัดประกวดแตกต่างกันไปตามแต่ละยุคสมัย กรณีรายการประกวดนางงามระดับชาติที่เก่าแก่ที่สุดในประเทศไทย คือ รายการประกวด “นางสาวสยาม” ที่ภายหลังได้เปลี่ยนชื่อการประกวดเป็น “นางสาวไทย” โดยเริ่มจากการประกวดครั้งแรกเพื่อสนับสนุนงานของรัฐบาลในปี พ.ศ. 2477¹ กลายมาเป็นการประกวดเพื่อประชาสัมพันธ์ชื่อเสียงของประเทศ จนในที่สุดได้กลายมาเป็นการประกวดเชิงพาณิชย์ในฐานะผลผลิตของสถานีโทรทัศน์ซึ่งเป็นสถาบันสื่อมวลชนที่มีการตกแต่งและก่อตัวของรายการประกวดนางงามระดับชาติอีกหลายรายการ เพื่อจัดหาตัวแทนสาวงามเป็นตัวแทนประเทศไทยไปประกวดในระดับนานาชาติรายการต่าง ๆ (Kobkijisuksakul, 1988)

เพื่อพิจารณาความหมายของนางงามจากด้วยมุมมองทางวิชาการ พบว่ามีความหมายของนางงามในฐานะตัวแทนความเป็นชาติโดยการนำเสนอเรื่องราวของชาติผ่านตัวนางงาม จากงานวิจัยเรื่อง Building a “Modern” and “Western” Image: Miss Turkey Beauty Contests from 1929 to 1933 ของ Özdemir (2016) และ Globalizing Beauty: Attitudes toward Beauty Pageants among Nepali Woman ของ Crawford et al. (2008) และความหมายของนางงามในฐานะผู้ใช้ความงามเป็นแรงงาน เพื่อแลกเปลี่ยนผลตอบแทนกับนายทุนและกระบวนการกลายเป็นสินค้าภายใต้ทุนร่างกายของนางงาม เมื่อพิจารณาตามมุมมองของนักเศรษฐศาสตร์การเมืองจากงานวิจัยเรื่อง “เศรษฐศาสตร์การเมืองว่าด้วยการผลิตนางงาม: ศึกษากรณีการประกวด

นางสาวไทย” ของ Aroonpipat (2007) และงานวิจัยเรื่อง “ความสัมพันธ์ทุนวัฒนธรรมกับทุนนิยม: กรณีศึกษาการประกวดนางสาวไทย (พ.ศ. 2477-2549)” ของ Kummessisuk (2007) ตลอดจนความหมายของนางงามในฐานะตัวแทนของผู้หญิงที่ถูกให้ความหมายด้าน **เพศสภาพความเป็นหญิง** จากงานวิจัยเรื่อง “บทบาทของสื่อมวลชนในการสร้างภาพนางสาวไทย พ.ศ. 2507-2531 ของ Kongkran (1990) หรือแม้กระทั่งความหมายของนางงามในฐานะ**ผู้ถูกกระทำอย่างน่าเห็นใจ** จากงานวิจัยเรื่อง Aint' I a Woman? Female Landmine Survivors' Beauty Pageants and the Ethics of Staring ของ Bloul (2012) และเรื่อง “**สิทธิคุณค่าของความเป็นมนุษย์กับการประกวดนางงาม: ทักษะของผู้บริหารมหาวิทยาลัยในกรุงเทพมหานคร**” ของ Panpanich (1994)

จากการทบทวนงานวิจัยทั้งในและต่างประเทศข้างต้นนั้น พบว่า มีงานวิจัยจากหลากหลายสาขาที่เกี่ยวข้องกับการประกวดนางงาม ตลอดจนการให้คุณค่าและมุมมองที่มีต่อการประกวดของนางงาม ได้มีทัศนะและมุมมองทางวิชาการจากหลากหลายสาขา ทั้งมุมมองของนักประวัติศาสตร์ นักมานุษยวิทยา นักสื่อสารมวลชน นักสิทธิมนุษยชน และนักเศรษฐศาสตร์การเมือง โดยความหมายของนางงามที่ปรากฏในงานวิจัยที่หลากหลายนั้น อาจสรุปได้ว่า “นางงาม” เป็นตำแหน่งที่ถูกสร้างขึ้นเพื่อเป็นตัวแทนของหญิงงาม โดยเฉพาะอย่างยิ่งในโลกทุนนิยมที่แปรเปลี่ยนทุนทางร่างกายของผู้หญิงให้เป็นตัวแทนของสถาบันต่าง ๆ ในสังคม ได้แก่ นางงามเป็นตัวแทนทุนทางวัฒนธรรมของชาติ นางงามเป็นตัวแทนของทุนนิยม นางงามเป็นผู้มีต้นทุนร่างกาย และนางงามในฐานะผู้ถูกกระทำอย่างน่าเห็นใจ

ในขณะที่ความหมายของนางงามอาจมีอำนาจเบื้องหลังที่หลากหลายซึ่งถูกค้นพบจากงานวิจัยข้างต้น แต่ยังไม่มีความได้อธิบายถึงอำนาจในการกำหนดความหมายของนางงามที่มาจากผู้ชมประเภทแฟนคลับ โดยเฉพาะแฟนคลับนางงามในการประกวดมิสยูนิเวิร์สไทยแลนด์ (Miss Universe Thailand) และ

¹งานประชาสัมพันธ์รัฐธรรมนูญของรัฐบาลคณะราษฎรที่เปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองในปี พ.ศ. 2475 จากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข

มิสยูนิเวิร์ส (Miss Universe) หรือ นางงามจักรวาลซึ่งเป็นกลุ่มผู้ชมประเภทแฟนคลับที่มีจำนวนมากและเริ่มเข้ามามีบทบาทในการกำหนดความหมายของนางงามในฐานะ**ตัวบทแห่งความชื่นชอบ** อันเป็นเครื่องสะท้อนความกระตือรือร้น (Active) ของผู้รับสารและพลังอำนาจที่มาจากผู้ชมประเภทแฟนคลับ

ในขณะที่ความหมายของนางงามมุ่มมองที่หลากหลายนอกจากงานวิจัยข้างต้น แต่ยังไม่มีการอธิบายถึงอำนาจในการกำหนดความหมายของนางงามที่มาจากผู้ชมประเภทแฟนคลับ โดยเฉพาะแฟนคลับนางงามในการประกวดมิสยูนิเวิร์สไทยแลนด์ ซึ่งผู้ชมนั้นจะทำหน้าที่เป็นตัวแทนประเทศไทยไปประกวดในการประกวดมิสยูนิเวิร์ส หรือนางงามจักรวาล ซึ่งเป็นรายการที่กลุ่มผู้ชมประเภทแฟนคลับชาวไทยและต่างชาติมีจำนวนมากและเริ่มเข้ามามีบทบาทในการกำหนดความหมายของนางงามในฐานะ**ตัวบทแห่งความชื่นชอบ**

จากประสบการณ์การคลุกคลี² อยู่ในกลุ่มแฟนคลับนางงามมากกว่า 14 ปีของผู้วิจัยนั้น ทำให้พบข้อสังเกตบางประการว่า กลุ่มแฟนคลับนางงามส่วนใหญ่ไม่มีเพศสภาพแบบเพศทางเลือก ชายรักชาย (Homosexual) ซึ่งมีวิถีชีวิตในการแสดงอัตลักษณ์ทางเพศแตกต่างกันไป และเมื่อเทียบกับแผนผังแสดงวิถีชีวิตเรื่องเพศของ Pramoch Na Ayutthaya (2003) แล้วนั้น เกย์ที่พบในกลุ่มแฟนคลับ มีดังนี้

1. เกย์รุก หมายถึง เกย์ที่ถึอบทบาทเพศวัฒนธรรมคล้ายชายหรือหญิง และมีความสัมพันธ์กับเกย์รับ
2. เกย์รับ หมายถึง เกย์ที่ถึอบทบาทเพศวัฒนธรรมคล้ายชายหรือหญิง และมีความสัมพันธ์กับเกย์รุก
3. เกย์โบท (Both) หมายถึง เกย์ที่แสดงบทบาทเป็นได้ทั้งสองรูปแบบทั้งเกย์รุกและเกย์รับ สถานภาพในการคบหากับเกย์ด้วยกันจะมีความลึนไหลไม่ยึดโยงกับแบบแผนหลักทางเพศที่แบ่งเป็นขั้วตรงข้ามระหว่างหญิงกับชาย

² คำว่า "คลุกคลี" ในที่นี้ ตามความหมายทางวิชาการระเบียบวิธีวิจัยเชิงชาติพันธุ์วรรณา หมายถึง การฝังตัวอยู่ในปรากฏการณ์เพื่อสังเกตเห็นสภาพตามธรรมชาติ (Natural Setting) เพื่อทำความเข้าใจความหมาย ความคิด ความรู้สึกของผู้ถูกศึกษา โดยการวิจัยครั้งนี้ใช้แนวทางอัตชาติพันธุ์วรรณา (Autoethnography) ที่ให้ความสำคัญกับการย้อนทบทวนตัวตนผู้ศึกษาพร้อมกับผู้ถูกศึกษาเป็นหนึ่งในกรนำเสนอข้อมูล

4. เกย์ชาย หมายถึง ชายที่แต่งกายแบบเพศวัฒนธรรมผู้หญิงเพียงบางส่วนแต่ยังไม่ทั้งหมด เช่น อาจยังไว้ผมสั้น นุ่งกางเกงแบบผู้ชาย แต่แต่งหน้าทาปากเข้มแบบเพศวัฒนธรรมผู้หญิงชัดเจน ภาษาพูดเรียกกันว่า "เกย์หัวโปก"

5. เกย์สาว หมายถึง ชายที่แต่งกายแบบเพศวัฒนธรรมผู้หญิงอย่างเต็มรูปแบบ อาจนุ่งกระโปรง ผอมยาว มีสร้อยภายนอกที่สังเกตุด้วยสายคาดคล้ายคลึงกับผู้หญิง ซึ่งหมายรวมทั้งที่แปลงและยังไม่แปลงเพศ

อย่างไรก็ตาม การจำแนกประเภทของชายรักชายข้างต้นยังถือเป็นการกำหนดแบบแผนทางเพศที่ตายตัว ในปรากฏการณ์จริงนั้นอาจมีความลึนไหลเรื่องคุณลักษณะที่แสดงออกภายนอกและบทบาททางเพศในการมีความสัมพันธ์ระหว่างชายและชายด้วยกันอย่างไร้เส้นแบ่ง ทว่าการจำแนกข้างต้นเพื่อเป็นการนำทางให้ทั้งผู้วิจัยและผู้อ่านได้ทบทวนลีลาชีวิตเรื่องเพศที่หลากหลายไร้เส้นแบ่งและเข้าใจชีวิตทางเพศของกลุ่มชายรักชายได้ง่ายขึ้น

โดยการที่แฟนคลับรายการประกวดนางงามผู้เป็นชายรักชาย (Homosexual) มารวมตัวกันในพื้นที่แฟนคลับทั้งในพื้นที่อินเตอร์เน็ตและพื้นที่ทางกายภาพ โดยมีรายการประกวดนางงามและตัวนางงามซึ่งเป็นตัวบทแห่งความชื่นชอบ และเป็นเครื่องยึดโยงความสัมพันธ์ของกลุ่มคนดังกล่าวเข้าไว้ด้วยกัน ก่อให้เกิดคำถามตามมาว่า ในเมื่อปัจจุบันกลุ่มผู้ชื่นชอบการประกวดนางงามส่วนใหญ่เป็นกลุ่มชายรักชายแล้วนั้น ในอดีตที่การประกวดนางงามระดับชาติในประเทศไทยถือกำเนิดขึ้นมา ผู้รับสารที่มีลักษณะเป็นผู้ชื่นชอบ (Preferences) เป็นใครบ้าง และมีพัฒนาการการเปลี่ยนแปลงลักษณะบางประการที่คงอยู่ตั้งแต่อดีตมาจนถึงปัจจุบัน และการรวมกลุ่มเป็นกลุ่มวัฒนธรรมย่อยของแฟนคลับนั้นมีลักษณะอย่างไร อันจะเป็นเครื่องสะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างเพศสภาพของตัวบทนางงาม (Beauty Queen Text) และเพศสภาพของผู้รับสารที่ชื่นชอบการประกวดนางงามตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

จึงเป็นที่มาของบทความวิจัยชิ้นนี้ ซึ่งผู้วิจัยจะอธิบายเกี่ยวกับประวัติการประกวดนางงามระดับชาติ โดยไล่เรียงจากจุดเริ่มต้นการประกวดนางงามระดับชาติคือ การประกวดนางสาวสยาม

และนางสาวไทย ไล่เลยจนมาถึงการประกวดมิสไทยแลนด์ยูนิเวิร์ส และมีสยูนิเวิร์สไทยแลนด์ โดยจะอธิบายประวัติความเป็นมาของการประกวดในแต่ละยุคชื่อนานไปกับหลักฐานที่ค้นพบเกี่ยวกับผู้ชมการประกวดในแต่ละยุค

วัตถุประสงค์

เพื่อศึกษาพัฒนาการกลุ่มแฟนคลับนางงามของกลุ่มชายรักชาย

แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

1. แนวคิดเรื่องแฟน (Fan) และแฟนดอม (Fandom)

Debra Merskin (2008, as cited in Kaewthep et al., 2012) ให้นิยามเรื่องแฟนดอมว่า แฟนคือผู้รับสารประเภทหนึ่ง ๆ ที่แตกต่างจากผู้รับสารทั่วไปตรงที่มี “การลงมือทำ” (Doing) กิจกรรมอื่น ๆ นอกเหนือจากการดูชม หรืออ่านสื่อเท่านั้น การลงมือทำอะไรบางอย่างสะท้อนให้เห็นความผูกพันทางอารมณ์ (Emotional Involvement) กับผลงาน หรือตัวบุคคลในสื่อ นั้น ๆ ในขณะที่แฟนดอมหรือแฟนคลับ นั้นก็คือชุมชน และการรวมตัวของผู้ที่ เป็นแฟนที่มีความสนใจร่วมกัน มีความกระตือรือร้นร่วมกัน และมีการสื่อสารกันแบบ “คนคอเดียวกัน” (Camaraderie)

John Fiske (1992, as cited in Kaewthep et al., 2012) ระบุว่า คุณสมบัติของคนที่เป็นแฟนจะต้องมีก็คือ ความผูกพันกับสิ่งที่ เป็นแฟน (Involvement) ซึ่งจะดูได้จาก “การที่แฟนทำอะไรกับ วัตถุหรือบุคคลที่เขารัก” Fiske ได้แยกประเภทของความผูกพัน ดังกล่าวออกเป็น 3 ประเภท คือ

Semiotic Productivity เป็นระดับของการบริโภคและการตีความ ผลงานบุคคล เพื่อสร้างสรรคความให้แก่อัตลักษณ์ทางสังคม และประสบการณ์ทางสังคมของตน ในกรณีนี้ยังเป็นการตีความ ตัวบทแห่งความชื่นชอบในตัวแฟนเอง ยังไม่ได้นำไปแลกเปลี่ยน กับผู้อื่น และยังไม่มีกรรวมกลุ่มทางสังคมเกิดขึ้น

Enunciative Productivity เป็นขั้นตอนที่นำเอาการตีความหมาย ในระดับแรกมาแลกเปลี่ยนกับผู้อื่น ตัวอย่างของกิจกรรมความ ผูกพันในระดับนี้ เมื่อเปรียบเทียบกับกรณีของแฟนนางงาม ได้แก่ การพูดคุยกันในหมู่แฟนนางงามถึงผลงานของนางงามไทยที่ตน ร่วมเชียร์ หรือนางงามคนต่าง ๆ ที่ตนชื่นชอบ การเลียนแบบ เครื่องแต่งกาย แต่งหน้า ทำผม แบบนางงามที่ตนชื่นชอบ ซึ่งเป็น

ขั้นตอนที่จะเริ่มเห็น “วัฒนธรรมย่อย” และการรวมกลุ่มจากแฟน กลายเป็น แฟนคลับ ได้ชัดเจนขึ้น

Textual Productivity เป็นขั้นตอนที่กลุ่มแฟนจะพากันผลิตตัว บทใหม่ที่ต่อยอดมาจากตัวบทเดิม

ผู้วิจัยนำแนวคิดดังกล่าวมาใช้อธิบายการแบ่งระดับระหว่าง “ผู้รับสารปกติ” “แฟน” และ “แฟนคลับ” เพื่อทำความเข้าใจ ระดับความแตกต่างของความผูกพันทางอารมณ์ความรู้สึกต่อ ตัวบทแห่งความชื่นชอบ รวมถึงการรวมกลุ่มทางสังคม อันเนื่องมาจากความชื่นชอบที่มีต่อบทนางงามร่วมกันของ แฟนคลับชายรักชาย

2. แนวคิดเรื่องตัวตนและอคติทางเพศในสังคมไทย (Identity and Gender Bias in Thai Society)

ผู้วิจัยได้สรุปแนวคิดเกี่ยวกับตัวตนและอคติทางเพศในสังคมไทย ของ Aiosriwong (1998) ซึ่งมีสาระสำคัญเกี่ยวกับการกดทับของ สังคมจนเป็นที่มาของศัพท์ที่ใช้กันในกลุ่มชายรักชาย หรือที่ เรียกว่า “ศัพท์เกย์” ซึ่งสะท้อนความหมายเพียงความสัมพันธ์ที่ ฉาบฉวยทางร่างกาย ไร้อารมณ์ความรู้สึกที่ลึกซึ้ง และต่างจาก ศัพท์ที่แสดงความสัมพันธ์ทางร่างกายระหว่างชายและหญิงที่มี หลากหลายและมีความหมายสื่อถึงความสัมพันธ์ทางกายที่มี ผลต่อความรู้สึกทางจิตใจ ในขณะที่ศัพท์ของเกย์นั้นไม่มี และแม้ สังคมไทยดูเหมือนจะยอมรับได้แล้วเพราะไม่มีบทลงโทษการ เป็นและแสดงออกของเกย์อย่างเป็นทางการ แต่อย่างไรก็ตาม ความ ลึกซึ้งแอบแฝงอยู่ในการยอมรับ โดยสะท้อนและสังเกตเห็นได้ จากภาพตัวตนของเกย์ในวรรณกรรมและละครในยุคหนึ่งที่เคย ไม่เคยได้ถูกกำหนดให้เป็นตัวละครที่มีภาพลักษณ์ที่ตีตราได้แน่ แต่กลับได้เล่นเป็นบทร้าย หรือบทตลก เสียเป็นส่วนใหญ่ อันเป็น เครื่องสะท้อนว่าสังคมได้มีอคติทางเพศกับเกย์ จนกลุ่มเกย์เองก็ เกิดอคติกับตนเองเช่นกัน

ผู้วิจัยนำแนวคิดดังกล่าวมาใช้เป็นแนวทางในการพิจารณาเรื่อง มุมมองของสังคมไทยกับการรวมกลุ่มของเกย์ผู้เป็นแฟนคลับ นางงามในประเด็นที่ว่าในเมื่อเกย์ถูกกำหนดจากสังคมผ่าน กระบวนการต่าง ๆ แม้แต่จากผู้เชี่ยวชาญในยุคหนึ่งที่ทำให้ แสดงบทบาทเป็นตัวปัญหาและตัวตลกอยู่เสมอไป เกย์ผู้เป็น

แฟนคลับนางงามสร้างตัวตนทางเพศของตัวเองอย่างไรจากการรับชมตัวบทนางงาม เป็นไปได้หรือไม่ว่าเกย์ผู้เป็นแฟนคลับสร้างจินตนาการของตนเองว่าตนเป็นนางงาม ซึ่งแตกต่างกับบทบาทที่ตนได้รับในนวนิยายที่ถูกแต่งขึ้นโดยผู้ชายหรือผู้หญิง หากการประกวดนางงามคือโรงละครฉากหนึ่ง เกย์เหล่านี้ออกแบบตัวเองให้เป็นผู้สวมบทบาทใดในโรงละครที่เต็มไปด้วยสาวงามผู้เข้าประกวด และมีเหตุผลเบื้องหลังอย่างไร

นอกจากนี้ Aiosriwong (1998) ยังได้กล่าวถึงเรื่องสิทธิในความเป็นมนุษย์ที่เพศที่สามควรได้รับจากรัฐธรรมนูญซึ่งยังไม่มีในปัจจุบัน และยังเป็นข้อขัดแย้งอันเนื่องมาจากการเลือกปฏิบัติทางเพศ ซึ่งสะท้อนให้เห็นการจำกัดสิทธิทางเพศที่แม้แต่ตั้งแต่กฎหมายซึ่งเป็นแหล่งอำนาจที่สำคัญแหล่งหนึ่งในการกำหนดความจริงทางสังคมยังไม่ให้การยอมรับคุ้มครองแก่เพศที่สาม และจากแนวคิดข้างต้น ผู้วิจัยนำมาพิจารณาประกอบการวิจัยขึ้นนี้เพื่อให้เห็นว่าต้นทางของอคติทางเพศที่เกิดขึ้นกับเพศที่สามนั้นเกิดขึ้นจากที่ใด หรือหากไม่สามารถใช้คำว่า “ต้นทาง” ซึ่งอธิบายถึงการหลังไหลแบบบนลงล่างทางเดียว ก็อาจใช้คำว่า “ปัจจัยร่วม” ในการทำให้เกิดอคติทางเพศ ที่ล้วนแล้วแต่นิยามให้เพศที่สามเป็น “สิ่งผิดปกติ” ทั้งสิ้น ข้อสรุปดังกล่าวจะเป็นแนวทางในการหาคำตอบจากกลุ่มตัวอย่างในงานวิจัยชิ้นนี้ผู้ซึ่งเป็นเกย์แฟนคลับนางงาม ถึงเหตุผลเบื้องหลังในการเข้าสู่การเป็นแฟนและแฟนคลับ พื้นที่แฟนคลับมีบทบาทในการต่อสู้เรื่องตัวตนทางเพศของเขาเหล่านั้นหรือไม่อย่างไร

ระเบียบวิธีวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยทำการศึกษาแฟนรายการประกวดนางงามระดับชาติในอดีตจนถึงปัจจุบัน คือ การประกวดนางสาวสยาม การประกวดนางสาวไทย และการประกวดมิสยูนิเวิร์สไทยแลนด์ โดยใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ ได้แก่ การวิจัยเอกสาร การสังเกตแบบมีส่วนร่วมโดยผู้วิจัยเป็นส่วนหนึ่งของข้อมูล และการสัมภาษณ์เจาะลึก

การประกวดนางงามในอดีต ได้แก่ นางสาวสยาม นางสาวไทย และมิสยูนิเวิร์สไทยแลนด์ นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2477 จนถึงปี พ.ศ. 2562 ผู้วิจัยได้ใช้การวิจัยเอกสารจากหนังสือรวมเล่มการประกวดนางงาม หนังสือพิมพ์ เอกสารประเภทสื่ออิเล็กทรอนิกส์

และการสัมภาษณ์เจาะลึกผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informant) ซึ่งคือแฟนนางงามไทยและแฟนนางงามจักรวาล

ทั้งนี้ การศึกษาในกลุ่มผู้รับสารนุชเพศ และแฟนปัจเจกผู้เป็นชายรักชายในช่วงปี พ.ศ. 2477 เป็นต้นมา ผู้วิจัยทำการรวบรวมข้อมูลจากแหล่งข้อมูลประเภทเอกสารต่าง ๆ ได้แก่ หนังสือรวมเรื่องราว (Pocket Book) ของบุคคลต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการประกวดนางงาม ได้แก่ หนังสือ “สาวงามสาวมงกุฏ” ของแฟนคลับที่เป็นผู้เชี่ยวชาญในการประกวดนางงาม คือคุณประเสริฐ เจริญจิตรธรรม, หนังสือ “บันทึยนางงาม” ของนางสาวไทย พ.ศ. 2543 คุณปนัดดา วงศ์ผู้ดี, หนังสือ “หนูสิ สู้ด้วยใจ ไปตามฝัน” ของ Miss Thailand World 2553, หนังสือ “ดอกไม้ของชาติ จากเวทีความงามสู่เวทีชีวิต อัลบั้ม 13 ชีวิต นางสาวไทยยุคแรก, หนังสือ “อาภัสรา หงสกุล นางงามจักรวาลจากประเทศไทย” ตลอดจนการถอดคำสัมภาษณ์จากสื่อต่าง ๆ ของผู้เกี่ยวข้องกับการประกวดนางงาม ได้แก่ แฟนคลับ ผู้จัดการประกวด

ส่วนการศึกษารวมกลุ่มจากแฟนปัจเจกเป็นแฟนคลับของชายรักชาย ใช้การศึกษาจากตัวบทการประกวดนางงามในยุคปัจจุบันคือ มิสยูนิเวิร์สไทยแลนด์ ผู้วิจัยศึกษาโดยการสังเกตแบบมีส่วนร่วมโดยผู้วิจัยเป็นส่วนหนึ่งของข้อมูล และเลือกช่วงเวลาในการศึกษาแฟนคลับตามฤดูกาลประกวดนางงาม โดยแบ่งเป็นฤดูกาลประกวดนางงามมิสยูนิเวิร์สไทยแลนด์ และมิสยูนิเวิร์ส ประจำปี พ.ศ. 2560-2562 ซึ่งครอบคลุมระยะเวลา ระหว่างเดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2560 (มิสยูนิเวิร์สไทยแลนด์) ถึง มกราคม พ.ศ. 2563 (มิสยูนิเวิร์ส) เนื่องจากในช่วงเวลาดังกล่าวเป็นช่วงเวลาที่แฟนมีความกระตือรือร้นต่อตัวบทนางงามเป็นพิเศษ และทั้งสองกิจกรรมการประกวดเป็นกิจกรรมที่สืบเนื่องกัน เนื่องจากเป็นกิจกรรมการประกวดนางงามในเครือข่ายธุรกิจเดียวกัน กล่าวคือ นางงามผู้ชนะในการประกวดมิสยูนิเวิร์สไทยแลนด์ จะต้องทำหน้าที่เป็นตัวแทนประเทศไทยไปประกวดมิสยูนิเวิร์ส ซึ่งแฟนจะมีความกระตือรือร้นต่อตัวบทอย่างมากในช่วงเวลานับตั้งแต่การเก็บตัวสาวงามผู้เข้าประกวดมิสยูนิเวิร์สไทยแลนด์เรื่อยไปจนถึงเวลาที่ผู้ชนะเป็นตัวแทนประเทศไทยไปประกวดมิสยูนิเวิร์สจนเสร็จสิ้นภารกิจ

สำหรับการเก็บข้อมูลโดยผู้วิจัยเป็นส่วนหนึ่งของข้อมูลนั้น ผู้วิจัยเป็นหนึ่งในกลุ่มแฟนคลับนางงามโดยอาศัยอยู่ในพื้นที่ออนไลน์ และพื้นที่ทางกายภาพที่แฟนคลับไปรวมตัวกัน ข้อมูลที่สกัดจากตัวผู้วิจัยในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของข้อมูลนั้นแบ่งได้เป็นสองส่วน คือ

1. ช่วงที่หนึ่ง การวิเคราะห์ข้อมูลแบบย้อนกลับโดยนับตั้งแต่สมัยผู้วิจัยเริ่มเข้าสู่ความเป็นแฟนและแฟนคลับในช่วงปี พ.ศ. 2548 (ค.ศ. 2005) จนถึงปัจจุบัน พ.ศ. 2563 (ค.ศ. 2020) รวมเวลา 14 ปีนับห้วงเวลาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2548 จนถึง พ.ศ. 2562 ซึ่งเป็นการสังเกตปรากฏการณ์ตามสภาพธรรมชาติ (Natural Setting) ตามแนวทางชาติพันธุ์วรรณา (Ethnography) และใช้แนวทางแบบอัตชาติพันธุ์วรรณา (Autoethnography) ที่ให้ความสำคัญกับการย้อนทบทวนตัวตนผู้ศึกษาพร้อมกับผู้ถูกศึกษา (Boon-Long, 2005) โดยสกัดข้อมูลจากการสนทนาสัมภาษณ์เพื่อนแฟนคลับและอธิบายอธิบายความรู้สึกนึกคิดของตนเองในฐานะที่เป็นแฟนคลับด้วย ขณะเดียวกันก็ยังคงสวมบทบาทเป็นนักวิจัยวิเคราะห์ความรู้สึกนึกคิดของตนเองและนำมาอธิบายประกอบการวิเคราะห์ตามแนวคิดทฤษฎีที่นำมาใช้

2. ช่วงที่สอง ข้อมูลที่เป็นปัจจุบันโดยนับตั้งแต่ปีที่เริ่มดำเนินการวิจัยคือปี พ.ศ. 2560 (ค.ศ. 2017) ผู้วิจัยใช้การเข้าร่วมปรากฏการณ์บนพื้นที่ออนไลน์และพื้นที่ทางกายภาพที่แฟนคลับไปรวมตัว พร้อมทั้งสกัดความรู้สึกนึกคิดของตนเองในฐานะแฟนคลับที่สนทนากับเพื่อนแฟนคลับด้วยกัน และนำมาเป็นส่วนหนึ่งของข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูล

ผู้วิจัยแบ่งเกณฑ์การวิเคราะห์ตามเพศสภาพของกลุ่มผู้รับสารนางงามเพื่อเชื่อมโยงความเกี่ยวข้องระหว่างเพศสภาพแบบนางงาม และเพศสภาพของกลุ่มแฟนคลับนางงาม เพื่อหาจุดร่วมและจุดต่าง ตลอดจนรูปแบบการบริโภครายการประกวดนางงามของผู้ชมกลุ่มเพศสภาพที่แตกต่าง โดยสร้างเกณฑ์การวิเคราะห์เพศสภาพจากการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวกับวัฒนธรรมความงามของสตรีและการประกวดนางงามแล้วสรุปออกมาเป็นเกณฑ์ต่าง ๆ โดยแบ่งเป็น

1. กลุ่มผู้รับสารที่มีลักษณะเป็นผู้ชื่นชอบ แฟน หรือแฟนคลับผู้ชาย

2. กลุ่มผู้รับสารที่มีลักษณะเป็นผู้ชื่นชอบ แฟน หรือแฟนคลับแบบเกย์

3. กลุ่มผู้รับสารที่มีลักษณะเป็นผู้ชื่นชอบ แฟน หรือแฟนคลับแบบสาวข้ามเพศ

ส่วนผู้รับสารที่มีลักษณะเป็นผู้ชื่นชอบ แฟน หรือ แฟนคลับผู้หญิงนั้น จะกล่าวไว้เป็นบริบทแวดล้อมของงานร่วมด้วยเช่นกัน

สรุปผลการศึกษา

1. พัฒนาการของกลุ่มผู้ชื่นชอบการประกวดนางงามโดยแบ่งยุคตามลำดับการก่อตั้งของผู้รับสาร

1) ยุคจากดอกไม้ของชาติ สู่อำนาจบงกชของบุรุษเพศ

จากการวิจัยเอกสารผ่านงานวิทยานิพนธ์เรื่อง การประกวดนางสาวไทย (พ.ศ. 2477-2530) โดย Kobkijksuksakul (1988) ทำให้ได้ข้อค้นพบเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาและเหตุการณ์สำคัญของการจัดประกวดนางสาวสยาม และนางสาวไทย ในช่วงปี พ.ศ. 2477-2530 โดยอาจกล่าวโดยสรุปได้ว่าการประกวดนางสาวไทยครั้งแรกได้เริ่มขึ้นในวันที่ 10 ธันวาคม 2477 ภายหลังจากเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 โดยรัฐบาลได้จัดขึ้นในงานเฉลิมฉลองรัฐธรรมนูญ ภายใ้นพระราชอุทยานสราญรมย์ ใช้ชื่อในการประกวดครั้งนั้นว่า “นางสาวสยาม” การประกวดนางสาวไทยเสมือนเป็นกิจกรรมที่สืบทอดเจตนารมณ์ของรัฐบาลมาโดยตลอดในยุคที่ 1 ซึ่งในทันทันนับจาก พ.ศ. 2477-2483 และยุคที่ 2 พ.ศ. 2491-2497 เป็นกิจกรรมของทางราชการโดยหน่วยงานราชการผู้จัดและรับผิดชอบ คือ กองการต่างประเทศ กระทรวงมหาดไทย การจัดการประกวดนางสาวไทยในสมัยนั้น มีจุดมุ่งหมายเพื่อให้การประกวดเป็นสื่อด้านความบันเทิง ดึงดูดความสนใจให้ประชาชนมาเที่ยวงานเฉลิมฉลองรัฐธรรมนูญอันเป็นงานเผยแพร่อุดมการณ์ประชาธิปไตย

ต่อมาในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นนายกรัฐมนตรีมีนโยบายต้องการส่งเสริมฐานะสตรีให้เท่าเทียมอารยประเทศและมีบทบาทในการช่วยเหลือสังคม รัฐบาลในสมัยนั้นจึงใช้เวทีการประกวดนางสาวไทยเป็นสื่อในการสนับสนุนนโยบายรัฐนิยมของรัฐบาล โดยเฉพาะวิวัฒนาการการแต่งกายของสตรีโดยมีการเปลี่ยนแปลงด้านเครื่องแต่งกายของผู้เข้าประกวด

นางสาวไทยในยุคแรก ดังนี้ พ.ศ. 2477 ผู้เข้าประกวดแต่งกายด้วยชุดไทยหม่มสไบเฉียง นุ่งซิ่นยาวกรอมเท้า, พ.ศ. 2482 ผู้เข้าประกวดแต่งกายชุดเสื้อกระโปรงติดกัน ตัดเย็บด้วยผ้าไหมของไทย เสื้อเปิดหลัง กางเกง กระโปรงยาวถึงเข่า, พ.ศ. 2483 ชุดกีฬา กางเกงขาสั้น เสื้อแขนกุดเปิดหลัง, พ.ศ. 2493 ผู้เข้าประกวดสวมใส่ชุดว่ายน้ำในการประกวด

ยุคที่ 1 ในช่วงปี พ.ศ. 2477-2483 ซึ่งเป็นยุคการประกวดก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 นั้น ประเทศไทยมีผู้ได้รับเลือกเป็น “นางสาวสยาม” จำนวน 5 คน และ “นางสาวไทย” จำนวน 2 คน เนื่องจากรัฐธรรมนูญฉบับแก้ไขครั้งที่ 1 ว่าด้วยนามของประเทศ พ.ศ. 2482 กำหนดเรียกนามของประเทศว่าประเทศไทย ตามบทบัญญัติแห่งรัฐธรรมนูญหรือกฎหมายอื่นใด ซึ่งใช้คำว่า “สยาม” ให้ใช้คำว่า “ไทย” แทน ดังนั้นการประกวด “นางสาวสยาม” จึงเปลี่ยนมาใช้การประกวด “นางสาวไทย” นับตั้งแต่ พ.ศ. 2482 ดังนั้นในยุคนี้จึงอาจกล่าวได้ว่า มีสาวงามผู้ใช้ชื่อตำแหน่ง “นางสาวสยาม” จำนวน 5 คน (พ.ศ. 2477-2481) และใช้ชื่อตำแหน่ง “นางสาวไทย” จำนวน 2 คน นั่นเอง (พ.ศ. 2482-2483)

ยุคที่ 2 หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 สบ ในปี พ.ศ. 2488 พระนคร³ บอบช้ำจากการทิ้งระเบิดของฝ่ายสัมพันธมิตรมาก ต้องใช้ระยะเวลาฟื้นฟูอยู่ระยะหนึ่ง จนถึงปี พ.ศ. 2491 รัฐบาลจึงได้จัดงานฉลองรัฐธรรมนูญขึ้นอีกครั้ง และการประกวดนางสาวไทยในยุคที่ 2 ได้เริ่มอีกครั้งในปี พ.ศ. 2491 ส่วนปี พ.ศ. 2492 มีงานฉลองรัฐธรรมนูญแต่เว้นการประกวดไปปีถัดมา คือ พ.ศ. 2493

³พระนคร หมายถึง จังหวัดพระนคร ตามความในพระราชบัญญัติระเบียบบริหารราชการแผ่นดิน พ.ศ. 2476 ก่อนจะมีการรวมจังหวัดพระนครและจังหวัดธนบุรีเข้าเป็นจังหวัดเดียวกัน เรียกว่า “จังหวัดนครหลวงกรุงเทพมหานครบุรี” ในวันที่ 21 ธันวาคม พ.ศ. 2514 ตามประกาศคณะปฏิวัติฉบับที่ 24 และ 25 ซึ่งต่อมาได้มีการปรับปรุงการบริหารนครหลวงกรุงเทพมหานครบุรี กลายเป็นรูปแบบการบริหารและการปกครองที่มีลักษณะพิเศษแตกต่างจากจังหวัดอื่น ๆ ของประเทศไทย จากเทศบาลเป็นองค์การบริหารใหม่ เรียกว่า “กรุงเทพมหานคร” ในวันที่ 13 ธันวาคม พ.ศ. 2515 ประกาศคณะปฏิวัติฉบับที่ 335 (Kokphol, n.d.)

รัฐบาลกลับมาจัดการประกวดอีกครั้งโดยเพิ่มการสวมใส่ชุดว่ายน้ำในการประกวดด้วย และได้จัดการประกวดต่อเนื่องจนถึง พ.ศ. 2497 ซึ่งเป็นปีสุดท้ายที่รัฐบาลเป็นผู้มีบทบาทในการจัดการประกวด เนื่องจากงานฉลองรัฐธรรมนูญได้ถูกยกเลิกไป และจากเหตุผลทางการเมืองในช่วงรอยต่อของประชาธิปไตยและเผด็จการ การประกวดนางสาวไทยซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของงานฉลองรัฐธรรมนูญจึงไม่ได้จัดขึ้นด้วย การจัดการประกวดนางสาวไทยในยุคที่ 2 จึงอาจนับได้จากการดำเนินการจัดขึ้นอีกครั้งในปี พ.ศ. 2491-2497 ซึ่งเป็นปีสุดท้ายที่รัฐบาลเป็นผู้มีบทบาทในการจัดการประกวด

จากประวัติความเป็นมาโดยสังเขปข้างต้น อาจกล่าวได้อีกนัยหนึ่งว่า วัตถุประสงค์ในครั้งแรกที่จัดการประกวดนางสาวสยามขึ้นนั้นคือเพื่อใช้การประกวดนางงามอันเป็นเรื่องราวของผู้หญิงเผยแพร่อุดมการณ์ประชาธิปไตยของรัฐบาล และส่งเสริมฐานะของสตรีไทยให้เทียบเท่ากับอารยะประเทศ ซึ่งล้วนแล้วแต่เป็นเครื่องสะท้อนความผูกพันระหว่างร่างกายของผู้หญิงกับอำนาจรัฐทั้งสิ้น หรืออาจเรียกอีกนัยหนึ่งว่าผู้หญิงที่เป็นนางสาวสยามหรือนางสาวไทยในยุคนั้นเป็นเสมือน “ดอกไม้ของชาติ”

แต่จากการวิจัยเอกสารโดยการถอดคำสัมภาษณ์นางสาวสยามและนางสาวไทย จำนวน 13 คน ในหนังสือที่มีชื่อว่า “ดอกไม้ของชาติ จากเวทีความงามสู่เวทีชีวิต อัลบั้มชีวิต 13 นางสาวไทยยุคแรก” ของ Sutthisakorn (1990) โดยจับประเด็นที่เกี่ยวข้องกับผู้ชมนั้น ไม่ได้พบเพียงบทบาทของนางสาวสยามในฐานะดอกไม้ของชาติเท่านั้น แต่ยังพบบทบาทการเป็นนางสาวสยามในฐานะสิ่งเจริญตาเจริญใจแก่สุภาพบุรุษที่ปรากฏในหลักฐานคำสัมภาษณ์ของนางสาวสยามและนางสาวไทยในยุคนี้ โดยข้อค้นพบที่เป็นตัวบ่งชี้ว่านางสาวสยามและนางสาวไทยเป็นตัวบ่งชี้ที่เป็นความรื่นรมย์ของผู้ชาย ได้แก่ การกล่าวคำปราศรัยให้กำลังใจ ตลอดจนการเดินทางไปเป็นขวัญและกำลังใจให้ทหาร หรือแม้กระทั่งในการแข่งขันกีฬาฟุตบอลของโรงเรียนชายล้วนสองสถาบัน ได้แก่ อัสสัมชัญสมาคมและสมาคมเทพศิรินทร์ จากคำสัมภาษณ์ของ วณี เลหาเกียรติ

นางสาวสยาม พ.ศ. 2478 ที่ Sutthisakorn (1990) ได้กล่าวสรุปไว้ว่า

“ครั้งหนึ่งในการไปเป็นขวัญสนามเหยียบอลในการแข่งขันระหว่างอัสสัมชัญสมาคมและสมาคมเทพศิรินทร์ ผู้ดูทุกชั้นจะได้รับแจกรูปนางสาวสยาม สำหรับผู้ดูชั้นพิเศษ 50 สตางค์ขึ้นไป จะได้รับแจกสูจิบัตรเล่มหนาบรรจกระดาดาชเกือบร้อยหน้า พิมพ์ด้วยกระดาษอย่างดี ภายในเล่มพร่าวไปด้วยภาพของเธอนอกิริยาท่าที่ต่าง ๆ กัน ปกพิมพ์สีอย่างงดงาม” Sutthisakorn (1990, p. 27)

ในขณะที่บางกรณีนางสาวไทยได้มีบทบาททั้งเป็นดอกไม้ของชาติและเป็นความรื่นรมย์ให้กับบุรุษเพศในการทำหน้าที่สตรีผู้ปลอบขวัญและกำลังใจชายชาติทหารผู้เป็นกำลังสำคัญของชาติ ดังตัวอย่างกรณีของ เรียม เพศยนาวิน นางสาวไทย พ.ศ. 2482

“ระยะนั้นเป็นช่วงสงครามอินโดจีน มีการเรียกร้องดินแดนคืน เป็นเรื่องระอุในใจของคนไทยผู้รักชาติ สองนางสาวไทยได้ออกงานสังคมเพื่อเรียกรายเงินช่วยกาชาด ออกสนามเพื่อปลอบขวัญทหาร” Sutthisakorn (1990)

ในขณะที่อีกบทบาทหนึ่งของการประกวดนางงามระดับชาติในยุคนี้ ยังถูกมองเป็นสถาบันผลิต “เมียเก็บ” ให้กับผู้ชายที่มีอำนาจ คือ จอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ ซึ่งสะท้อนว่านอกจากนางสาวไทยในยุคนี้จะเป็นสิ่งเจริญตาเจริญใจแก่ผู้ชายที่มองเป็นภาพลักษณ์เชิงบวกแล้ว ยังปรากฏบทบาทความเป็นบุคคลแห่งความชื่นชอบของผู้ชายในลักษณะภาพลักษณ์เชิงลบด้วยเช่นกัน ดังข้อความในหนังสือ ดอกไม้ของชาติ จากเวทีความงามสู่เวทีชีวิต ที่กล่าวถึงการทาบทาม อมรา อัศววนนท์ รองนางสาวไทย พ.ศ. 2496 ให้แต่งงานเป็นอนุภรรยาขณะที่ จอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ ขึ้นดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี⁴ ดังที่ Sutthisakorn (1990) อธิบายไว้ว่า

“อดีตของนางสาวไทยปี พ.ศ. 2496 ‘อมรา อัศววนนท์’ ซึ่งเคยถูกจอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ ที่มีสมญานามว่า ‘จอมพลผ้าขาวม้าแดง’ ขอเธอแต่งงานภายหลังรับตำแหน่งอันทรงเกียรติ โดยเสนอจะให้ที่ดินแถวสุขุมวิทและเงินนับสิบล้านบาทแต่เธอไม่ยอมที่จะเป็นอนุภรรยาใครเพราะทราบดีว่าจอมพลผู้นี้มีภรรยาหลงและอนุภรรยาอยู่แล้ว กระทั่งจอมพล สฤษดิ์ ถึงแก่อสัญกรรม เธอจึงรอดพ้นจากห้วงความปรารถนาดังกล่าวและใช้ชีวิตอยู่กับ อังกูร บุรานันท์ จนถึงปัจจุบัน” Sutthisakorn (1990)

หลังจากจอมพล สฤษดิ์ ถึงแก่อสัญกรรม หนังสือพิมพ์รายวันในยุคนั้น ได้เปิดเผยนางบำเรอของจอมพลผ้าขาวม้าแดงออกมาวันละคน ไม่ว่าจะเป็น นางงาม ดาราภาพยนตร์ หญิงบริการตามไนท์คลับ นักศึกษามหาวิทยาลัย และนักเรียนมัธยม โดย Danthai et al. (1964) ได้รวบรวมรายชื่อบรรดาสตรีในชีวิตของจอมพล สฤษดิ์ ได้ถึง 81 คน โดยส่วนหนึ่งในบรรดาสตรี 81 คนนั้นมาจากการประกวดนางงามทั้งในระดับชาติและระดับท้องถิ่น อันเป็นที่มาของภาพลักษณ์ “การประกวดนางงามเป็นหนึ่งในสถาบันผลิตเมียเก็บ” ของชายผู้มีอำนาจในสังคม

อีกหลักฐานหนึ่งที่สะท้อนภาพลักษณ์การเป็นสถาบันผลิตเมียเก็บของการประกวดนางงาม คือ คำแถลงของคณะกรรมการจัดงานวชิราวุธานุสรณ์ ซึ่งมีพลเอก ประภาส จารุเสถียร เป็นประธานและนายคำนึ่ง ชาญเลขา เป็นเลขานุการกรรมการจัดงาน โดยให้เหตุผลการเปลี่ยนชื่อจาก “นางงามวชิราวุธ” มาเป็น “นางสาวไทย” ที่กล่าวไว้ว่า (Kobkijksuksakul, 1988)

“เพื่อจะยกย่องเกียรติของสตรีไทยมากกว่าอย่างอื่น ดีกว่าการใช้ชื่ออย่างอื่น นางสาวไทยที่ได้รับการคัดเลือกแต่ต้นมาไม่เคยทำความเสียหายต่างพร้อยแก่สตรีไทย แต่งานเป็นหลักฐาน และทำราชการได้ดีได้ดีทั้งนั้น แต่เมื่อมีการใช้ชื่ออื่น เช่น เทพีนันทินี ก็ถูกชักจูงให้เสียหาย แม้แต่ไปเป็นเมียน้อยเขาก็มากมาย หากว่าใช้ชื่อนางสาวไทย อย่างน้อยก็ทำให้ผู้ได้รับการคัดเลือกรู้จักรักษาชื่อเสียงตัวเอง” National Archives of Thailand Vajiranusom Festival (1964, as cited in Kobkijksuksakul, 1988)

⁴จอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีคนที่ 11 ของไทยระหว่างวันที่ 9 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2502 - 8 ธันวาคม พ.ศ. 2506 จนถึงแก่อสัญกรรมเมื่อวันที่ 8 ธันวาคม พ.ศ. 2506 ที่โรงพยาบาลพระมงกุฎเกล้าด้วยโรคไตพิการเรื้อรัง เป็นนายกรัฐมนตรีไทยคนเดียวที่ถึงแก่อสัญกรรมขณะดำรงตำแหน่ง (Athakorn, 1964)

อนึ่ง ในยุคการจัดประกวดนางสาวไทยปี พ.ศ. 2503 นั้น สมาคมนักเรียนเก่าวชิราวุธวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ ได้ทดลองจัดการประกวด “นางงามวชิราวุธ” ขึ้นในงานวชิราวุธานุสรณ์ ซึ่งเป็นงานที่สมาคมนักเรียนเก่าวชิราวุธวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ (Nawikkamool, 1999) จัดขึ้นโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อเป็นพระบรมราชานุสรณ์แด่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (Kobkijisuksakul, 1988) และอีกวัตถุประสงค์คือเพื่อสร้างความบันเทิงแก่ประชาชน โดยสถานที่จัดงานคือบริเวณพระราชอุทยานสราญรมย์

จากการเติบโตของอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวซึ่งได้รับการสนับสนุนจากรัฐบาลสหรัฐอเมริกาที่ต้องการเห็นประเทศไทยเป็นแหล่งท่องเที่ยว⁵ ซึ่งมีความสัมพันธ์กับจุดมุ่งหมายของการจัดประกวดนางสาวไทยซึ่งเป็นการประชาสัมพันธ์ระหว่างประเทศโดยการให้ความงามของสตรีไทยเป็นที่รู้จักแพร่หลายมากขึ้น โดยเฉพาะในระดับนานาชาติซึ่งมีผลให้ชาวต่างชาติรู้จักและสนใจที่จะเดินทางมาท่องเที่ยวประเทศไทยมากขึ้น ดังนั้นในปี พ.ศ. 2507 คณะกรรมการจัดงานวชิราวุธานุสรณ์ ได้มีการเปลี่ยนชื่อการประกวดมาเป็น การประกวด “นางสาวไทย” (Kobkijisuksakul, 1988)

โดยจากหลักฐานการจัดงานประกวดนางสาวไทยโดยวชิราวุธวิทยาลัยซึ่งเป็นสถาบันการศึกษาชายล้วนที่ถือกำเนิดตามข้อความหนึ่งในพระบรมราชโบายของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงมีลายพระราชหัตถเลขาพระราชทานไปยังเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี (ม.ล. เปี้ย มาลากุล) เสนาบดีกระทรวงธรรมการ⁶ ในสมัยนั้น เกี่ยวกับการดำเนินการศึกษาในโรงเรียนมหาดเล็กหลวง⁷ ลายพระราชหัตถเลขาทรงเป็นภาษาอังกฤษพร้อมคำแปลของพระราชหัตถเลขาที่มีความดังต่อไปนี้

“I want Education to be interesting to the boys, so that they would in later days be able to look upon school life as something peculiarly pleasant to have passed through. My College is not to be compared to other schools, where the aim is different, If I had wanted just the ordinary kind of school, I would have founded a day school, not a boarding one.” Vajiranusom Festival (1964, as cited in Meechoobot, 1973)

“ข้าพเจ้าต้องการให้การศึกษากลายเป็นสิ่งเพลิดเพลินสำหรับเด็ก เพื่อว่าในภายหน้าเขาเหล่านั้นจะได้ทวนไปรำลึกชีวิตที่ได้ผ่าน มาเมื่ออยู่ในโรงเรียนว่าเป็นสิ่งสนุก ข้าพเจ้าไม่ต้องการให้เอาโรงเรียนของข้าพเจ้าไปเปรียบเทียบกับโรงเรียนอื่น ๆ ซึ่งมีจุดประสงค์ต่างกัน ถ้าข้าพเจ้าต้องการแต่เพียงโรงเรียนประเภทธรรมดาแล้ว ข้าพเจ้าก็คงจะได้สร้างโรงเรียนเข้ามาเยินกลับหาใช่โรงเรียนกินนอนไม่” Vajiranusom Festival (1964, as cited in Meechoobot, 1973)

เมื่อพิจารณาพระบรมราชโบายในการให้กำเนิดวชิราวุธวิทยาลัยที่เป็นเสมือนพื้นที่หนึ่งในการบ่มเพาะทั้งความรู้ คุณสมบัติ และบทบาททางเพศของชาย ดังพระบรมราชโบายตอนหนึ่งที่ทรงบันทึกไว้ว่า “. . . ถ้าข้าพเจ้ารู้แต่เพียงว่าเขาได้เรียนในโรงเรียนของข้าพเจ้า และรู้พอที่จะเปรียบเทียบได้ว่าลักษณะของลูกผู้ชายและลักษณะสตรีเพศผิดกันอย่างไรก็พอใจ” Vajiranusom Festival (1964, as cited in Meechoobot, 1973)

ซึ่งเมื่อพิจารณาแนวทางพระบรมราชโบายข้างต้นที่ต้องการให้ “วชิราวุธเป็นพื้นที่บ่มเพาะความเป็นชาย” และแตกต่างจากโรงเรียนที่แบ่งแยกชาย-หญิงอื่น ๆ ตรงที่เป็น “โรงเรียนกินนอน”

⁵H. Clement, The Future of Tourism in the Pacific and Far East a report prepared by Checchi and Company under contract with the United States Department of Commerce and co-sponsored by the Pacific Area Travel Association (1961, as cited in Kobkijisuksakul, 1988)

⁶“กระทรวงธรรมการ” คือนามเดิมของ “กระทรวงศึกษาธิการ” โดยกระทรวงธรรมการตั้งขึ้นเมื่อวันที่ 1 เมษายน รัตนโกสินทร์ศก 111 ปีมะโรง ตรงกับ พ.ศ. 2435 (Ministry of Education Thailand, 2020)

⁷โรงเรียนมหาดเล็กหลวง” คือนามเดิมของ “วชิราวุธวิทยาลัย” ก่อนพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานนามโรงเรียนใหม่ ณ วันที่ 16 เมษายน พ.ศ. 2464 (Vajiranusom Festival, 1964, as cited in Meechoobot, 1973)

อันจะทำให้วิชาวุฒเป็นพื้นที่บ่มเพาะการแสดงบทบาททางเพศของบุรุษเพศที่เข้มข้นกว่าโรงเรียนอื่น ๆ พื้นที่บ่มเพาะการแสดงบทบาททางเพศแบบชั่วคราวข้ามชาย-หญิง เช่นกัน ทว่าไม่ใช่ “โรงเรียนแบบกินนอน” และพระบรมราชาบายที่ไม่ต้องการให้นำวิชาวุฒวิทยาลัยไปเทียบกับโรงเรียนที่แบ่งแยกชาย-หญิง โรงเรียนอื่นซึ่งมีลักษณะแบบ “โรงเรียนไป-กลับ” ทำให้เห็นว่าการจัดประกวดนางสาวไทยของวิชาวุฒนั้นสะท้อนการเข้าไปมีบทบาทในการเป็นผู้จัดการประกวดสตรีโดยกลุ่มบุรุษเพศที่เข้มข้นกว่าการจัดงานประกวดโดยโรงเรียนอื่น ๆ และอาจกล่าวได้ว่า การที่วิชาวุฒวิทยาลัยมีอำนาจ (Power) ในการกำกับ การประกวดนางสาวไทย สะท้อนการเล่นบทบาทผู้มีความเป็น ผู้กระตือรือร้น (Active Role) ในการจัดประกวดนางงามของกลุ่มบุรุษเพศ ซึ่งมีความสอดคล้องกับการเป็นสิ่งเจริญใจให้แก่ ผู้รับสารที่เป็นบุรุษเพศที่พบในประเด็นการเป็น “ขวัญสนาม” ของนางสาวสยามและนางสาวไทยในการแข่งขันฟุตบอลของ สมาคมโรงเรียนชายล้วน (อัสสัมชัญสมาคมและสมาคมเทพศิรินทร์) และการลงพื้นที่เยี่ยมทหารในภาคสนามของนางสาวไทย ตลอดจนการเป็นความบันเทิงของบุรุษเพศดังกรณีอนุภรรยาของจอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ ในด้านลบตามที่สังคมมองว่า สถาบันการประกวดนางงามเป็นสถาบันผลิต “เมียเก็บ” ให้กับผู้มีอำนาจทางการเมืองชายในยุคนั้น ดังกรณีคำแถลงของนาย คำนิง ชาญเลขา เลขาธิการกรมการศึกษานานาชาติ ในการเปลี่ยนชื่อการประกวด “นางงามวิชาวุฒ” มาเป็น “นางสาวไทย” ในปี พ.ศ. 2507 ที่กล่าวถึงการประกวดนางงามในยุคนั้นไว้ ตอนหนึ่งว่า “. . . แม้แต่ไปเป็นเมียน้อยเขาก็มากมาย” National Archives of Thailand Vajiranasorn Festival (1964, as cited in Kobkijksakul, 1988)

จากกรณีข้างต้นทั้งหมดนี้สะท้อนการเปลี่ยนแปลงบทบาทของนางสาวสยามและนางสาวไทยจากวัตถุประสงค์แรกเริ่มที่เป็นเสมือนดอกไม้ของชาติ^๘ ซึ่งมีหน้าที่เผยแพร่อุดมการณ์

^๘ “ดอกไม้ของชาติ” เป็นคำขวัญที่เกิดขึ้นในสมัยจอมพล ป.พิบูลสงคราม ซึ่งดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีระหว่างปี พ.ศ. 2481-2487 วัตถุประสงค์เพื่อยกย่องการที่หญิงไทยเป็นผู้นำในการปรับปรุงวัฒนธรรมของชาติ ขณะที่ท่านผู้หญิงละเอียด พิบูลสงคราม ผู้เป็นภริยาได้แต่งเพลงร่ำว่า “ดอกไม้ของชาติ” ขึ้นในปี พ.ศ. 2485 (Khampiban, 1988) รวมทั้งการจัดประกวดดอกไม้ของชาติ หรืออีกนัยหนึ่งคือการประกวดนางสาวไทยยุคสงครามโลกครั้งที่สองเมื่อ พ.ศ. 2486 (Kobkijksakul, 1988) ผู้ที่ได้ดำรงตำแหน่งดอกไม้ของชาติดอกแรกและเป็นดอกไม้เดียวของเมืองไทย คือ นางสาวปิยฉัตร บุณนา (Chotamara, 1963)

ประชาธิปไตยของรัฐบาลในงานฉลองรัฐธรรมนูญเพื่อให้ประชาชนทั่วไปในชาติมาเที่ยวชมงาน จนกลายเป็นการก่อตัวของผู้รับสารที่เป็นบุรุษเพศอันเป็นเหตุให้การประกวดนางงามมีบทบาทใหม่ที่เพิ่มเข้ามาคือการเป็นสิ่งเจริญใจและความบันเทิงของผู้รับสารที่เป็นบุรุษเพศ

นอกจากนี้จากคำสัมภาษณ์แฟนนางงามที่เป็นผู้ชาย พบว่า ตัวแปรสำคัญที่ทำให้ผู้ชื่นชอบการประกวดนางงามบุรุษเพศมีการเปลี่ยนแปลงไปจากปัจจุบันพบว่า ตัวแปรหนึ่งคือการเปลี่ยนแปลงภาพลักษณ์นางงามในยุคปัจจุบันที่มีลักษณะเป็นผู้หญิงเหนือจินตนาการ (Extraordinary Women) สวนทางกับรสนิยมความชอบของผู้รับสารชายบางกลุ่มที่ชื่นชอบนางงามแบบแนวจริตที่เรียกกันด้วยภาษาปากว่า “แบ้ว”^๙ ที่สื่อความหมายถึงความน่ารัก สดใส ดูอ่อนวัยกว่าธรรมชาติ แม้จะเป็นธรรมชาติที่ถูกประดิษฐ์ขึ้นตามปฏิบัติการสวยสดงดงาม หรือการศัลยกรรมเพื่อให้เกิดความงามแบบ “แบ้ว” ก็ตามที (Tiemlom, 2019) อีกกรณีหนึ่งคือการเกิดขึ้นของ “พริตตี้” ซึ่งเป็นลักษณะการใช้ “ทีมสาวงาม” ในการประชาสัมพันธ์สินค้าประเภทต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งสินค้าประเภทยานยนต์ โดยในยุคปัจจุบันที่แนวจริตของพริตตี้ขึ้นเป็นที่ชื่นชอบของผู้รับสารบุรุษเพศมากกว่านางงาม ตลอดจนดารานักแสดงที่มีลักษณะ “แบ้ว” ที่หมายถึงความสดใสแบบธรรมชาติ ดังกรณีตัวอย่างคำสัมภาษณ์ผู้รับสารบุรุษเพศดังต่อไปนี้

“นางงามเรายุ่งย่อนหลัง แต่ดูเฉพาะไฮไลต์ ดูเพราะกระแสข่าว เพราะเพื่อนบอกว่ามีการประกวดเลยย่อนไปดู แต่ถ้าเป็นผู้หญิงเราชอบแบบพริตตี้เป็นคำตอบสุดท้ายเลย” (Tam, personal communication, June 6th, 2020)

“นางงามที่ไม่ดู แค่เคยเปิดผ่านแล้วหยุดดู ไม่ติดตามข่าวสาร ถ้าไม่ใช่นางงามดัง ๆ ที่เข้ามาเข้าหูเอง คือพี่ชอบแบบใส ๆ แนวดาราดู ๆ มากกว่า นางงามจะประดิษฐ์ ๆ หน่อย” (Krich, personal communication, June 6th, 2020)

^๙ “แบ้ว” เป็นภาษาปาก สื่อความหมายถึงความน่ารัก สดใส ดูอ่อนวัยกว่าธรรมชาติ (Tiemlom, 2019)

“นางงามดูครึ่งสองครึ่งได้ เพราะวิเคราะห์หน้า นุ่น แบบที่จะเป็นว่าที่นางงามว่าต้องเป็นยังไง และศึกษาระบบการแข่งขัน แต่ถ้าให้ชอบจริง ๆ ชอบแบบคาราไล ๆ มากกว่า” (Keng, personal communication, June 6th, 2020)

“นางงามเราดูบ้าง ดูเพราะเชียร์นางงามไทย โดยเฉพาะนางงามจักรวาลกับมิสเวิลด์ คือนางงามจักรวาลกับมิสเวิลด์นี่เป็นการประกวดแบบนานาชาติอะ แล้วก็ชอบแบบฟ้าใส คนที่เป็นมิสยูนิเวิร์สไทยแลนด์ปี 2019 อะ ถ้าให้เป็นแฟนก็อยากจะได้แบบนี้” (Big, personal communication, June 6th, 2020)

“ไม่ดูเลย นางงามนะ เพราะชอบผู้หญิงแบบใส ๆ มากกว่าแนวคารา นักร้องเด็ก ๆ ใส ๆ นะ ไม่ชอบแบบนางงาม” (Nueng, personal communication, June 7th, 2020)

“คุณะ นางงาม . . . ดูตามข่าวตามกระแสสังคม ตามอัปเดตข้อมูลต่าง ๆ ดูความสวย ดูเพื่อวิจารณ์ ถ้าให้ชอบก็ชอบหมดนะทั้งนางงาม นางแบบ พิธีดี นักร้อง นักแสดง อยู่ที่ว่าใครจะยอมเป็นแฟนเรามากกว่า” (Sun, personal communication, June 7th, 2020)

“นางงามเหวอ ถ้ามีเวลาก็ดู แต่ส่วนใหญ่เวลามันไม่ค่อยตรงให้ดู เลยดูแค่ว่าใครได้ แต่ถ้าถามว่าชอบผู้หญิงแบบไหน จะชอบแบบใส ๆ ธรรมชาติ ๆ มากกว่านะ แบบนางงามจะประดิษฐ์ ๆ จะเยอะ ๆ ล้น ๆ หน่อย” (Trai, personal communication, June 7th, 2020)

จากคำสัมภาษณ์ดังกล่าวซึ่งเป็นกลุ่มตัวอย่างบุรุษเพศ 7 คน ได้กล่าวถึงการติดตามนางงามในทิศทางเดียวกันคือ “ดูตามโอกาส” กล่าวคือ ไม่ได้ติดตามอย่างใจจดใจจ่อแบบผู้รับสารประเภทแฟน ดังกลุ่มคำที่สื่อความหมายถึงการดูแบบไม่ได้ตั้งใจ การไม่ตั้งใจดู การไม่ได้ตั้งใจตามเฝ้าดูอย่างใจจดใจจ่อ ที่ว่า

“ดูย้อนหลัง, ดูเพราะกระแส, เปิดผ่านแล้วหยุดดู, ดูครึ่งสองครึ่งได้, ดูบ้าง ดูเพราะเชียร์นางงามไทย, ไม่ดูเลย, ดูนะ ดูตามข่าวกระแสสังคม, ถ้ามีเวลาก็ดู”

จึงอาจกล่าวได้ว่าแม้กลุ่มบุรุษเพศที่เป็นแฟนนางงามจะยังมีปรากฏอยู่ในปัจจุบันแต่เป็นจำนวนไม่มากนัก ดังเช่นคำกล่าวของ Big (personal communication, June 6th, 2020) ที่กล่าวว่า “ดูเพราะเชียร์นางงามไทย” ซึ่งสะท้อนว่ารูปแบบการรับชมนางงามของบุรุษเพศรายนี้เป็นไปเพราะสำนึกเรื่องชาติ (Nationalism Consciousness) ทว่าสำนึกเรื่องเพศ (Sexual Consciousness) ในฐานะบุรุษเพศที่มองนางงามเป็นสิ่งเจริญใจของบุรุษนั้นยังมีปรากฏอยู่ ดังสะท้อนผ่านคำสัมภาษณ์ที่กล่าวว่า “ชอบแบบฟ้าใส คนที่เป็นมิสยูนิเวิร์สไทยแลนด์ปี 2019 อะ ถ้าให้เป็นแฟนก็อยากจะได้แบบนี้”

อย่างไรก็ตาม จากคำสัมภาษณ์กลุ่มตัวอย่างผู้ชายที่เหลืออีกหกราย พบว่าตัวแปรสำคัญที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงรสนิยมความชื่นชอบของนางงามในกลุ่มบุรุษเพศลดลง คือภาพลักษณ์นางงามในยุคปัจจุบันที่มีลักษณะเป็นผู้หญิงเหนือจินตนาการสวนทางกับรสนิยมความชอบของผู้รับสารชายส่วนใหญ่ที่ชอบสตรีเพศแบบ “เบ๊ว” อันเป็นภาษาปากที่สื่อความหมายถึงความงามแบบธรรมชาติ ที่มองดูแล้วไม่มีการตกแต่งร่างกายที่มากเกินไปเหมือนนางงาม ทว่ามาตรฐานความงามแบบ “ผู้หญิงเหนือจินตนาการ” ของนางงามนั้นสอดคล้องกับรสนิยมกลุ่มชายรักชาย อันอาจกล่าวได้ว่าตัวแปรนี้เองที่เป็นเหตุทำให้เกิดการก้าวเข้าสู่ “ยุคจากผู้รับสารสู่การเป็นแฟนปัจเจกของชายรักชาย”

2) ยุคจากผู้รับสารเข้าสู่การเป็นแฟนปัจเจกของชายรักชาย

จากความหมายของผู้รับสารโดยทั่วไปที่หมายถึงบุคคลหรือกลุ่มคนที่เป็นเป้าหมายของการสื่อสาร ผู้รับสารจึงหมายถึงผู้ที่ส่งสารได้ส่งสารไปถึงเพื่อให้มีความเข้าใจตามที่ผู้ส่งสารประสงค์หรือต้องการ Bilmanoch (n.d.) ซึ่งต่างกับผู้รับสารประเภทแฟนและแฟนคลับที่ Debra Merskin (2008, as cited in Kaewthep et al., 2012) ให้นิยามว่า แฟนคือผู้รับสารประเภทหนึ่ง ๆ ที่แตกต่างจากผู้รับสารทั่วไปตรงที่มี “การลงมือทำ” กิจกรรมอื่น ๆ นอกเหนือจากการดูชม หรืออ่านสื่อเท่านั้น การลงมือทำอะไรบางอย่างสะท้อนให้เห็นความผูกพันทางอารมณ์กับผลงาน หรือตัวบุคคลในสื่อชิ้นนั้น ๆ ในขณะที่แฟนด้อมหรือแฟนคลับ

นั่นก็คือชุมชน และการรวมตัวของผู้ที่เป็นแฟนที่มีความสนใจร่วมกัน มีความกระตือรือร้นร่วมกัน และมีการสื่อสารกันแบบ “คนคอเดียวกัน”

ในยุคนี้จะเป็นการอธิบายถึงการพัฒนาดนจากการเป็นผู้รับสารทั่วไปเข้าสู่การเป็นแฟนตามคุณลักษณะที่ผู้วิจัยได้บทวนแนวคิดเรื่องแฟนและแฟนดอม โดยในยุคนี้จะอธิบายถึงการเป็นแฟนในฐานะแฟนปัจเจก กล่าวคือ เป็นผู้ชื่นชอบแต่เพียงลำพัง (Obsessed Loner) และยังไม่ได้มีการเข้าร่วมชุมชนคนชอบนางงามหรือแฟนคลับ โดยจะอธิบายถึงข้อค้นพบเรื่องการเข้าสู่ฐานะแฟนปัจเจกของชายรักชายผู้ชื่นชอบตัวบทนางงาม และการปรากฏตัวของแฟนแบบชายรักชายที่ค้นพบจากหลักฐานต่าง ๆ ในงานวิจัยชิ้นนี้คู่ขนานไปกับการอธิบายประวัติและพัฒนาการของการประกวดที่เกิดขึ้นพร้อมข้อค้นพบเรื่องแฟนปัจเจก

สื่อมวลชนและเทคโนโลยีการสื่อสารเริ่มเข้ามามีบทบาทโดยตรงต่อการประชาสัมพันธ์การจัดการประกวดนางงามไทย โดยในยุค พ.ศ. 2477-2497 สื่อมวลชนที่มีบทบาทในการประชาสัมพันธ์การประกวด ได้แก่ สื่อสิ่งพิมพ์ และวิทยุกระจายเสียง ในส่วนของทางสถานีโทรทัศน์นั้นเริ่มมีการถ่ายทอดสดการประกวดนางงามไทยทางสถานีโทรทัศน์เป็นครั้งแรก ในปี พ.ศ. 2508 ในงานวชิราวุธานุสรณ์ โดยสถานีโทรทัศน์ช่อง 4 และต่อมาในปี พ.ศ. 2510 สถานีโทรทัศน์กองทัพบกช่อง 7 ซึ่งเป็นสถานีโทรทัศน์สี่แห่งแรกของประเทศไทย ได้ทำการทดลองแพร่ภาพถ่ายทอดสดให้ผู้ชมที่อยู่ต่างจังหวัดได้รับชมการประกวดนางงามไทยซึ่งเป็นผลเนื่องมาจากโครงการ “ขยายสัญญาณโทรทัศน์จากส่วนกลางไปสู่ชนบท” ความสำคัญของโครงการดังกล่าวมีผลให้ทั่วทุกภูมิภาคของประเทศสามารถรับชมรายการเดียวกันได้พร้อมกันทั่วประเทศ มีการเปิดรับสื่อประเภทเดียวกัน เช่น รายการทีวี หนังสือพิมพ์ หรือนิตยสารได้เหมือน ๆ กัน ทั้งในกรุงเทพฯ และต่างจังหวัด ซึ่งความก้าวหน้าของสื่อโทรทัศน์นี้มีประโยชน์ต่อการเผยแพร่ชื่อเสียงการจัดงานประกวดนางงามไทย โดยเฉพาะการที่สถานีโทรทัศน์ฯ ช่อง 7 ซึ่งสามารถแพร่ภาพออกอากาศได้ครอบคลุมเกือบทั่วประเทศเข้ามาร่วมจัดประกวดนางงามไทย

ด้วยเหตุนี้จึงสามารถใช้สื่อโทรทัศน์ที่มีอยู่ช่วยในการถ่ายทอดการประกวดนางงามไทยไปทั่วทั้งประเทศ (Kobkijksuksakul, 1988) ทำให้เกิดการรับชมโดยผู้รับสารที่ขยายวงกว้างขึ้นกว่าผู้ชมที่อยู่ในพระนครเมื่อครั้งการจัดประกวดนางงามสยามและนางงามไทยยุคก่อนหน้านี

และจากหลักฐานที่พบในการวิจัยเอกสาร การสังเกตผ่านพื้นที่ออนไลน์ และการสัมภาษณ์เจาะลึกผู้รับสารที่เป็นแฟนนางงามในช่วงยุคนี้ พบว่าสื่อมวลชนและเทคโนโลยีเป็นปัจจัยสำคัญปัจจัยหนึ่งในการทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงผู้รับสารจากผู้รับสารปกติเข้าสู่ความเป็นแฟน โดยจากคำสัมภาษณ์ตอนหนึ่งของคุณปอ (นามสมมุติ) ผู้เป็นหนึ่งในแฟนพันธุ์แท้นางงามและเป็นเจ้าของหนังสือพ็อกเก็ตบุ๊กกรรมเรื่องราวเกี่ยวกับการประกวดนางงาม ได้เขียนถึงช่วงเวลาและเหตุการณ์ที่เป็นจุดเปลี่ยนให้ตนเปลี่ยนจากผู้รับสารทั่วไปเข้ามาสู่การเป็นแฟน คือ การได้รับแรงบันดาลใจจากการเห็นรูปนางงามจักรวาลคนแรกจากประเทศไทยคือ อาภัสรา หงสกุล ที่เปะไว้ที่ข้างฝาบ้านจนทำให้เกิดความสนใจในการประกวดนางงามและเริ่มติดตามเรื่องราวการประกวดนางงามบนเวทีต่าง ๆ โดยย้อนติดตามไปในยุค พ.ศ. 2477 ซึ่งเป็นยุคริเริ่มการประกวดนางงามสยามที่เป็นการประกวดซึ่งจัดขึ้นเพื่อฉลองรัฐธรรมนูญโดยกระทรวงมหาดไทย ณ ขณะนั้น และส่งเสริมต้นตุนความรู้เรื่องการประกวดนางงามจนสามารถต่อยอดต่อบทใหม่เป็นหนังสือพ็อกเก็ตบุ๊ก ดังคำนิยมของ อาภัสรา หงสกุล นางงามจักรวาล ค.ศ. 1965 ตอนหนึ่งได้เขียนไว้ในหนังสือว่า

“เมื่อทราบจากคุณปอ (นามสมมุติ) และไอโซน พับลิชชิง ว่าได้เห็นภาพดิฉันขนาดโปสเตอร์ บนเวทีนางงามจักรวาลที่เก็บไว้ในบ้านเมื่อ 20 ปีที่แล้ว จึงเป็นแรงบันดาลใจให้เก็บสะสมภาพและติดตามเรื่องราวเกี่ยวกับการประกวดนางงามบนเวทีต่าง ๆ ตั้งแต่ พ.ศ. 2477 เป็นต้นมา ดิฉันชื่นชมต่อความตั้งใจ รัก และให้เกียรติการประกวดนางงามของคุณปอ จึงขอแสดงความยินดีกับหนังสือ “สาวงาม สาวมงกุฎ” ซึ่งเป็นเรื่องราวย้อนอดีตพร้อมรูปภาพที่มีคุณค่าที่สะสมไว้ด้วยค่ะ” Hongsakula's appreciation (as cited in Jermjuthitham, 2003)

จากหลักฐานข้างต้นสะท้อนให้เห็นว่า แฟนคลับนางงามคือ คุณปอ ได้รับแรงบันดาลใจจากการเห็นรูปภาพของอาภัสรา หงสกุล นางสาวไทย พ.ศ. 2507 และนางงามจักรวาล ค.ศ. 1965 จนกระทั่งมีการติดตามการประกวดนางงามไปในยุคหลัง ที่ตนเองเกิดไม่ทัน และในขณะเดียวกันนี้เองจากการที่ผู้วิจัย สังเกตผ่านสื่อสังคมออนไลน์ของคุณปอ ก็ได้มีการเปิดเผย ตัวตนว่าเป็นชายรักชายอย่างไม่ปิดบัง โดยยังมีลักษณะการ แสดงออกทางเพศแบบเกย์ หากแต่มีการตกแต่งใบหน้าและ ทรงผมที่พิถีพิถัน มีการผสมผสานลักษณะการแต่งหน้าทำผม แบบผู้หญิงไว้บนร่างกาย เช่น การกันคิ้ว การไคร้ผมตรงเป็น กระบังอย่างมีระเบียบ การลงรองพื้นบนใบหน้า และการแสดงออก ผ่านอากัปกริยาในการจัดวางร่างกายในภาพถ่ายที่ปรากฏผ่าน สื่อสังคมออนไลน์ของคุณปอ ยังได้มีการเลียนแบบการวาง อากัปกริยาท่าของนางงามมาใช้

นอกจากนี้ในรูปถ่ายการต้อนรับอาภัสรา หงสกุล นางสาวไทย พ.ศ. 2507 และนางงามจักรวาลคนแรกจากประเทศไทย ยังได้ ปรากฏรูปฝูงชนมากมายที่ให้การต้อนรับ รวมทั้งรูปของชาย 3 คน ที่เข้าไปใกล้ประชิดตัวของอาภัสราขณะนั่งบนรถเปิดประทุน เพื่อแห่ฉลองความสำเร็จจากการประกวด โดยหากใช้เกณฑ์ เรื่องการแสดงบทบาททางเพศเกี่ยวกับวัฒนธรรมความเป็น เพศหญิงและวัฒนธรรมความเป็นเพศชายที่ถูกกำหนดโดย สังคมไว้นั้น จะพบว่าชายทั้ง 3 คนในรูป ได้แสดงกิริยาการกริรตร้อง คล้ายวัฒนธรรมความเป็นเพศแบบผู้หญิง โดยการกริรตร้อง ประกอบท่าทางการวางมือในลักษณะป้องปากขณะกริรตร้อง รวมทั้งสีหน้าที่แสดงความดีใจอย่างมาก สะท้อนคุณลักษณะ ความเป็นแฟนนางงาม ซึ่งทำให้อาจสรุปได้ว่าแฟนนางงามผู้ถือ บทบาทแบบข้ามเพศในลักษณะที่เพศชีววิทยาเป็นผู้ชายแต่มี ลักษณะเพศวัฒนธรรมแบบผู้หญิงนั้นมีมานานแล้ว โดยใน งานวิจัยชิ้นนี้ค้นพบหลักฐานในยุคของอาภัสรา ดังรูปที่ 1

ที่มา นางงามจักรวาลคนแรกของไทย (2560) สืบค้นจาก

<https://www.facebook.com/groups/tpageant/>

รูปที่ 1 อาภัสราและผู้รับสารผู้ชายที่มีลักษณะคล้ายการถือ บทบาทแบบข้ามเพศวัฒนธรรม

อย่างไรก็ตามภาพผู้รับสารชายที่มีลักษณะคล้ายการถือ บทบาทแบบข้ามเพศวัฒนธรรมที่มีท่าทางคล้ายการกริรตร้อง แสดงความดีใจต่อตัวบทนางงาม ซึ่งในรูปคือ นางงามจักรวาล คนแรกของประเทศไทย อาภัสรา หงสกุล นั้น ได้ถูกนำมาแชร์ต่อ ในกลุ่มแฟนคลับนางงาม T-Pageant ซึ่งแม้จะมีแฟนนางงาม ผู้หญิงร่วมอยู่บ้างแต่แฟนส่วนใหญ่ในชุมชนดังกล่าวยังคงเป็น กลุ่มชายรักชาย โดยจากรูปดังกล่าวได้มีการแสดงความคิดเห็น ไปในความหมายที่ว่า ผู้รับสารชายสามคนในรูป มีลักษณะจริต ลีลาการกริรตร้องคล้ายชายผู้ถือบทบาทแบบข้ามเพศวัฒนธรรม และมีผู้แสดงความคิดเห็นได้ตอบว่า “รุ่นย่า-ยายละ” โดย ความหมายในการเรียกผู้ชาย เป็นฐานะย่า และยาย ในที่นี้อาจ สื่อความหมายว่า เป็นผู้ชายที่ถือบทบาทแบบข้ามเพศที่เกิดใน ยุคก่อนหน้าตนและมีความชื่นชอบในตัวบทนางงาม เช่นเดียวกัน จึงมีลักษณะร่วมกับผู้แสดงความคิดเห็นและชุมชน ชายรักชายผู้ชอบนางงามอยู่สองประการใหญ่ ๆ คือ ประการที่ หนึ่ง การถือบทบาททางเพศแบบข้ามเพศวัฒนธรรม เช่นเดียวกัน ประการที่สองคือ ความชื่นชอบในตัวบทนางงาม เช่นเดียวกัน จึงเป็นที่มาของการแสดงความคิดเห็นที่ว่า

“จริตมันได้มาก” และ “รุ่นย่า-ยายละ” ดังปรากฏในรูปการแสดงความคิดเห็นผ่านสื่อสังคมออนไลน์กลุ่มปิดเฟซบุ๊ก T-Pageant ดังต่อไปนี้

ที่มา นางงามจักรวาลคนแรกของไทย (2560) สืบค้นจาก <https://www.facebook.com/groups/tpageant/>

รูปที่ 2 การสื่อสารถึงแฟนนางงามลักษณะคล้ายชายรักชาย ภายในกลุ่มแฟนคลับ

นอกจากนี้ผู้วิจัยยังได้สัมภาษณ์แฟนนางงาม ผู้แต่งหนังสือเรื่องเล่าเกี่ยวกับนางงาม “สาวงาม สาวมงกุฏ” โดยคุณปอ (นามสมมุติ) ได้ให้สัมภาษณ์กับผู้วิจัยโดยมีข้อความตอนหนึ่งว่า “ที่รู้จักแฟนนางงามตัวจริงเสียงจริงที่ยังมีชีวิตอยู่ เป็นทั้งพี่เลี้ยงและแฟนนางงามรุ่น 2507 ที่เป็นกลุ่มชายรักชายด้วยนะ พี่นัดท่านให้ได้นะคะ” (Por, personal communication, June 9th, 2020)

โดยจากปรากฏการณ์และหลักฐานดังกล่าวมาข้างต้นทั้งหมด อาจนำมาวิเคราะห์ได้ว่า เป็นยุคพบพัฒนาการจากผู้รับสารทั่วไปมาเป็นแฟนนางงาม โดยเฉพาะหากเน้นไปที่แฟนผู้มีเพศสภาพที่แตกต่างไปจากยุคจากดอกไม้ของชาติมาเป็นความบันเทิงของบุรุษเพศ เข้าสู่ยุคการเกิดขึ้นของแฟนนางงามผู้มีลักษณะแบบชายรักชายในลักษณะของแฟนปัจเจก กล่าวคือ เป็นประเภทของแฟนที่ชื่นชอบในตัวบุคคล หรือตัวบทแห่งความชื่นชอบ แต่ยังไม่มีการติดต่อสื่อสารเพื่อการรวมกลุ่ม (No

Grouping) กับแฟนคนอื่น ๆ และมีการใช้สื่ออย่างมากในการหาข้อมูลเกี่ยวกับตัวบทแห่งความชื่นชอบดังหลักฐานที่เริ่มพบในที่นี้คือ พ.ศ. 2508 (ค.ศ. 1965) โดยเริ่มเห็นเด่นชัดในยุคอาภัสรา หงสกุล¹⁰ นางงามจักรวาล ค.ศ. 1965 (พ.ศ. 2508)¹¹ ในกรณีของแฟนคลับนางงามที่ชื่อ คุณปอ ผู้เป็นเจ้าของหนังสือเรื่องเล่าเกี่ยวกับนางงาม “สาวงามสาวมงกุฏ” ได้สะท้อนให้เห็นว่าคุณปอ เป็นทั้งแฟนตามเนื้อหารายการ และเป็นทั้งแฟนบุคคลที่เป็นสาวงาม และจากคำสัมภาษณ์ของคุณปอ ที่ยืนยันว่าตนรู้จักแฟนนางงามรุ่น พ.ศ. 2507 ซึ่งเป็นชายรักชายและยังมีชีวิตอยู่ในปัจจุบัน รวมถึงในกรณีรูปถ่ายผู้รับสารนางงามอาภัสราข้างต้นที่มีภาพของชาย 3 คน ซึ่งมีลักษณะคล้ายเกือบทบาทคล้ายเพศวัฒนธรรมแบบผู้หญิงนั้น อาจสะท้อนการเข้ามาของชายรักชายในฐานะผู้รับสารนางงามที่ค้นพบในงานวิจัยชิ้นนี้คือ ยุคนางสาวไทยในฐานะนางงามจักรวาลคนแรกของไทย อาภัสรา หงสกุล เช่นกัน

นอกจากนี้จากกรณีศึกษาเอกสาร ยังพบการเข้าไปเป็นที่เลี้ยงและแมวมอง ของชายรักชาย ซึ่งสะท้อนความผูกพันต่อตัวบทนางงามที่มากกว่าการเป็นผู้รับสารธรรมดา อันเป็นสัญญาณการเริ่มเข้ามามีความผูกพันกับตัวบทนางงามที่เกิดขึ้นในยุคนี้ ดังกรณีคำให้สัมภาษณ์ของปู สรวรัตน์ หุุ่มเรื่องวงศ์ รองนางสาวไทย ปี พ.ศ. 2529 ที่ให้สัมภาษณ์ถึงบทบาทของชายรักชายในการประกวดนางงามของผู้หญิงเอาไว้ในคอลัมน์ “วันเศร้าหมองของรองนางสาวไทย” นิตยสารดิฉัน ฉบับที่ 226 เดือนกรกฎาคม 2529 (as cited in Kobkijksuksakul, 1988) โดยมีข้อความตอนหนึ่งว่า

¹⁰อาภัสรา หงสกุล เป็นสาวไทยคนที่สามที่เข้าร่วมการประกวดนางงามจักรวาลต่อจากสาวไทยคนแรกที่เข้าร่วมการประกวดนี้ คือ อมรา อัศวานนท์ รองอันดับสามนางสาวไทย พ.ศ. 2496 ที่เข้าร่วมการประกวดนางงามจักรวาลในปี พ.ศ. 2497 (ค.ศ. 1954) และสาวไทยคนที่สองคือ สดใส วานิชวัฒนา ที่เข้าร่วมประกวดในปี พ.ศ. 2502 (ค.ศ. 1959) โดยสดใสไม่ได้มีตำแหน่งเป็นนางสาวไทยหรือรองขณะนั้นเธอเป็นนักศึกษาไทยในมหาวิทยาลัยแคลิฟอร์เนียและเข้าร่วมประกวดนางงามจักรวาลในฐานะตัวแทนประเทศไทย

¹¹อาภัสรา หงสกุล เป็นนางสาวไทยประจำปี พ.ศ. 2507 ได้รับตำแหน่งนางงามจักรวาล เมื่อวันที่ 24 กรกฎาคม พ.ศ. 2508 ตรงกับ ค.ศ. 1965 ณ ไมอามีบีช รัฐฟลอริดา ประเทศสหรัฐอเมริกา

“ปู่ (ชื่อเล่นของสราวิณ์) บอกได้เลยว่าเงินรางวัลที่ปู่ได้มาแต่ละครั้งนี่แบ่งออกเป็น 3 ส่วน ส่วนหนึ่งปู่ให้การกุศล อีกส่วนหนึ่งปู่ต้องให้พี่เลี้ยงถึง 40% หรือบางรายอาจถึง 50% คือนั่นเป็นข้อตกลงระหว่างเรา เพราะถ้าเกิดธรรมดาเนี่ย ปู่เองไม่สามารถที่จะรู้จักพี่ (สปอนเซอร์) ได้ แต่กะเทยนี่จะเป็นตัวกลางแนะนำให้เรารู้จักเค้า แล้วเค้าก็เป็นคนให้เงินสปอนเซอร์จนทำให้เราได้ตำแหน่งมา”

ในขณะที่ยุคปัจจุบันได้เห็นการเข้ามามีบทบาทที่มากกว่าการเป็นผู้รับสาร และมุมมองของชายรักชาย นั่นคือบทบาทการเป็นกรรมการการประกวดมิสยูนิเวิร์สไทยแลนด์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการประกวดมิสยูนิเวิร์สไทยแลนด์ปี 2015-2019 เริ่มมีกรรมการที่คล้ายผู้ถือเพศสภาพแบบชายรักชายรับหน้าที่คัดเลือกสาวงามและสร้างมาตรฐานนางงามด้วยสายตาของชาวเกย์มากขึ้น เช่น เจ้าของรายการและค่ายผลิตละครดังแฟนชั่นกูรู ดีไซน์เนอร์ และเจ้าของแบรนด์เสื้อผ้า ซึ่งมีการเปิดเผยเพศสภาพถึงความเป็นชายรักชายแบบชัดเจนต่อสังคม หากจะอธิบายด้วยตัวเลขแล้วนั้น อาจสามารถกล่าวได้ว่าในช่วงปี 2015-2019 มีกรรมการคล้ายผู้ถือเพศสภาพแบบชายรักชายทั้งในรอบคัดเลือกและในรอบตัดสินเข้าเป็นผู้ตัดสินในจำนวน 1 คน, 2 คน, 3 คน, 4 คน และ 5 คน ตามลำดับ (Nott, Personal communication, June 9th, 2020)

โดยการเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่องนี้ สามารถกล่าวได้ว่าชายรักชายได้เข้าไปมีบทบาทในการกำกับมาตรฐานความงามของนางงามด้วยมุมมองแบบชายรักชายเข้มข้นขึ้น อันสามารถกล่าวได้ว่าพินิจนิยมของนางงามในยุคนี้จะเป็นนางงามที่มีมาตรฐานความงามที่มีคุณลักษณะอันเป็นที่ชื่นชอบของชายรักชาย และอาจกล่าวได้ว่าร่างกายของนางงามเหล่านี้ไม่ได้เป็นเพียงร่างกายที่ทำหน้าที่สื่อสารอัตลักษณ์ทางเพศของผู้หญิง แต่เพียงอย่างเดียวอีกต่อไป หากแต่ร่างกายนี้ยังเป็นพื้นที่สื่อสารอัตลักษณ์ทางเพศที่เกิดจากการวาดขึ้นโดยชายรักชาย และรังสรรค์ออกมาเป็นอัตลักษณ์แบบนางงาม อันสะท้อนถึงการเล่นบทบาทที่มากกว่าการเป็นผู้รับสารทั่วไป มากกว่าการเป็นแฟนและแฟนคลับ ทว่าชายรักชายยังเข้าไปเล่นบทบาท “ผู้สร้างนางงาม” ร่วมด้วย

อย่างไรก็ตาม การที่จากงานวิจัยไม่พบแฟนนางงามผู้เป็นชายรักชายในการประกวดนางสาวสยามและนางสาวไทยยุคก่อนนางงามจักรวาลชาวไทยคนแรก คืออาภัสรา หงสกุลนั้น อาจไม่ได้หมายความว่าในยุคดังกล่าวไม่มีแฟนนางงามผู้เป็นชายรักชาย แต่อาจตั้งข้อสังเกตได้อีกรูปแบบหนึ่งว่า ข้อจำกัดในการแสดงตัวตนว่าเป็นชายรักชายอย่างเปิดเผยในยุคดังกล่าว อาจไม่สามารถทำได้อย่างเปิดเผยเนื่องจากเงื่อนไขทางสังคมและวัฒนธรรมของไทยที่ให้ความสำคัญกับเพศในทางวัฒนธรรม หรืออาจมีการเข้ามาของชายรักชายตั้งแต่แรกเริ่มแล้วเพียงแต่ไม่มีหลักฐานบันทึกไว้ทั้งในแง่เอกสารและพยานบุคคล

โดยกรณีดังกล่าวสอดคล้องกับคำให้สัมภาษณ์ตอนหนึ่งของแฟนนางงามในรุ่นนางสาวไทย พ.ศ. 2527 สราวิณ์ ประการณัง โดยแฟนนางงามผู้ให้สัมภาษณ์นี้ชื่อคุณไก่ อายุ 47 ปี (พ.ศ. 2561) ซึ่งแม้จะเป็นแฟนนางงามในยุคการเกิดขึ้นของแฟนนางงามแบบปัจเจกนี้ แต่ก็ได้ให้สัมภาษณ์ถึงข้อจำกัดในการแสดงออกเรื่องการถือบทบาทข้ามเพศในยุคของตนซึ่งระยะเวลาการเปลี่ยนผ่านวิธีคิดเกี่ยวกับการถือบทบาทข้ามเพศยังไม่เป็นที่ยอมรับเช่นเดียวกันกับการประกวดนางสาวไทยยุคพัฒนาจากผู้รับสารทั่วไปมาเป็นแฟนนางงาม โดยให้สัมภาษณ์ไว้ค่อนข้างน่าสนใจว่า

“ยุคนางสาวสยามคุณพี่เกิดไม่ทัน เพราะเขาจะไปหลายปี ช่วงวัยเด็กเลยไม่มีเรื่องของนางงามแต่พอวัยรุ่นอายุ 13 (พ.ศ. 2527) เริ่มประกวดใหม่จึงได้ติดตาม . . . จะไม่ทราบด้วยซ้ำว่าใครที่ชายรักชายที่เอนกก็เล่นกีฬา เป็นนักวิ่ง นักฟุตบอลเพื่อนก็แมน ๆ หมดนะ แต่พี่เองนะรู้ตัวว่าชอบผู้ชายนะแต่ไม่บอกเพื่อนจับได้ รุ่นพี่จับได้ กลัวพ่อเตะ . . . เลยเอากีฬาบังหน้าแต่พอสักอายุ 20 ก็เริ่มเปิดตัวมาทีละคนสองคน” (Kai, personal communication, November 18th, 2017)

“ก็ชอบโดยอัตโนมัตินะ รุ่นสาววิณ์เลย (พ.ศ. 2527) อยากเป็นนางงาม แอบไปทำทำให้วัดตอนประกวดในห้องน้ำ . . . ก็กลัวคนในบ้านเห็นนั่นแหละ เพราะพี่เองตอนนั้นไม่ได้เปิดเผย ถึงตอนนี้ก็เถอะ ถ้าพี่ทำหน้าที่เฉย ๆ คนก็จะไม่รู้ เวลาพูดคุยถึงจะออกท่าทาง” (Kai, personal communication, November 18th, 2017)

ในขณะที่ช่วงปี พ.ศ. 2531 ซึ่งเป็นปีที่นางสาวไทย พ.ศ. 2531 คือ ปุ้ย ภรณ์ทิพย์ นาคหิรัญกนก ขณะเลศในการประกวดระดับนานาชาตินางงามจักรวาล ซึ่งในยุคนั้นมีคำเรียกชื่อปรากฏการณ์อย่างหนาหูว่า “ปุ้ย ฟิวเวอร์” แม้กระทั่งเด็กผู้หญิงที่เกิดในยุคนั้นต่างพากันชื่อเล่นชื่อปุ้ย และชื่อจริงว่า ภรณ์ทิพย์ กันต่อหลายคน ขณะที่แฟนคลับผู้เป็นชายรักชายในกลุ่ม T-Pageant ซึ่งเป็นพื้นที่ศึกษาของการวิจัยในครั้งนี้ ได้มีการแสดงความคิดเห็นที่หลากหลายถึงปรากฏการณ์ในยุคนั้น อันเป็นเครื่องสะท้อนความต่อเนื่องยาวนานของการเป็นแฟน เนื้อหาการประกวดนางงามที่ทำหน้าที่ส่งสาวงามผู้เป็นตัวแทนของชาติข้ามพรมแดนไปประกวดในพื้นที่แห่งความเป็นโลก ได้แก่ ความเห็นของ Varoot Anan และ Pitchaya Pawanta ที่ได้แสดงความคิดเห็นในพื้นที่แฟนคลับออนไลน์เกี่ยวกับการชนะของภรณ์ทิพย์ ในช่วงเข้าก่อนเวลาตัดสินการประกวดนางงามจักรวาลของ มาริญา พูนเลิศลาภ มิสยูนิเวิร์สไทยแลนด์ผู้เป็นตัวแทนประเทศไทยในการประกวดนางงามจักรวาล ปี พ.ศ. 2560 ไว้เพียงไม่กี่นาทีก่อนการตัดสินเริ่มต้นว่า

“ผมเกิดในเวลาที่ปุ้ยได้มง¹² ยังไงก่อนจะตายขอเห็นคนไทยม่ง อึกได้ใหม่ 29 ปี ที่รอมานาน (เพราะไม่เคยเห็น)” (Varoot Anan, personal communication, November 27th, 2017)

“ปีเดียวกัน คอยมาทั้งชีวิต” (Pitchaya Pawanta, personal communication, November 27th, 2017)

นอกจากนี้เรื่องราวในปีของภรณ์ทิพย์ ซึ่งเรียกว่าปรากฏการณ์ “ปุ้ยฟิวเวอร์” นั้น ยังเป็นเรื่องราวที่กลุ่มแฟนคลับชายรักชายซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ในพื้นที่แฟนคลับนางงาม T-Pageant พูดถึงอยู่เป็นประจำ ทั้งยังใช้เป็นประเด็นแลกเปลี่ยนสำหรับแฟนนางงามรุ่นที่เกิดทันและเกิดไม่ทัน โดยบางส่วนก็มีแฟนคลับที่เป็นผู้หญิงมาร่วมสนทนาด้วยแม้จะเป็นส่วนน้อยก็ตามที่ ปรากฏการณ์ดังกล่าวถือเป็นการเปิดพื้นที่การสื่อสารความเป็นคลับและเป็นประเด็นหนึ่งที่แฟนนางงามให้

ความสนใจร่วมกัน จิตสำนึกความเป็นชาติร่วมกันผ่านเรื่องราวของภรณ์ทิพย์ และเกิดจิตสำนึกความเป็นพวกเดียวกันในฐานะแฟนนางงาม ตลอดจนการแลกเปลี่ยนเรื่องราวในอดีตเมื่อครั้งที่ตนยังเป็นแฟนปัจเจก (ยังไม่ได้เข้าเป็นแฟนคลับ เนื่องจากยังไม่มีชุมชนคนขึ้นชอบนางงามเช่นในปัจจุบัน) ดังบทสนทนาเกี่ยวกับภรณ์ทิพย์ที่หลากหลายดังต่อไปนี้

“ไม่มีอินเทอร์เน็ต หรือไลฟ์สดอะไร ชาวปุ้ยภรณ์ทิพย์ได้ม่ง ถึงหูชาวไทยเร็วสุดคือฟังจากคลื่นวิทยุราว ๆ สิบเอ็ดโมงเช้า สำนักข่าวไทยรายงานว่านางสาวไทยคว้ามงกุฏนางงามจักรวาล เราได้ยินข่าววิทยุ วิ่งไปบอกแม่ บอกแม่คำรามตลาดว่า ปุ้ย ภรณ์ทิพย์ เป็นนางงามจักรวาล เลย์รู้กันทั้งตลาด ไทยรัฐลงพาดหัวข่าวใหญ่ในฉบับเย็น ช่อง 7 รีบเอาเทปมาออกอากาศทันทีหลังประกวดจบในไม่กี่ชั่วโมง แม้ยังไม่ได้ไล่เสียงพากย์ไทยก็ตาม และตอนดึกถึงมาไล่เสียงพากษ์ไทยซ้ำ พร้อมทำสกุ๊ปปาวมากเป็นเส้นทางคว่ำชัยในจักรวาลให้ปุ้ย ภรณ์ทิพย์ เหมือนที่เราได้ดูกันในยูทูปอะเนี่ย แล” (Kimji Kimberry, personal communication, November 18th, 2017)

ที่บ้านเป็นร้านเสริมสวยเลยเจอแต่บ้า ๆ นี่มานึกได้ ปีพี่น้องปีบออะ ไม่มีกระแสแอนตี้เรื่องพูดไม่ชัดเลยนะพี่น้องปีบออะฟิวเวอร์มากตอนนั้นต้องขอบคุณพี่ปุ้ยที่พิสูจน์ว่าการที่พูดไม่ชัดไม่มีปัญหาสำหรับการประกวดมิสยูฯ (Geng Anongnard Permchalad (women), personal communication, November 18th, 2017)

“ตอนนั้นไม่มี IG ไม่มีเฟซบุ๊ก อ่านแต่ไทยรัฐ ลุ้นกันทั้งประเทศคือวันประกวด” (Jariya Kongkaew (women), personal communication, November 18th, 2017)

โดยการบอกเล่าถึงประสบการณ์ในอดีตของแฟนนางงามเหล่านี้สะท้อนถึงการเป็นแฟนในฐานะแฟนปัจเจกที่มีการบอกเล่าเรื่องราวในปีที่ตัวแทนนางงามไทย คือ ภรณ์ทิพย์ นาคหิรัญกนก ประสบความสำเร็จในการประกวดนางงามจักรวาล ตลอดจน

¹²“ม่ง” เป็นศัพท์เฉพาะกลุ่มแฟนคลับนางงาม เมื่อใช้เป็นคำกริยาหมายถึง “ได้รับตำแหน่งสูงสุดบนเวทีการประกวด” เมื่อใช้เป็นคำนามหมายถึง “ตัวเรือนมงกุฏ” ของนางงาม

การรอคอยให้ความสำเร็จดังกล่าวหวนคืนกลับมาอีกแม้จะต้องรอนานถึง 29 ปี (นับจาก พ.ศ. 2531-2560) จึงอาจสามารถอนุมานจากบทสนทนาเหล่านี้ได้ว่า แฟนนางงามผู้เป็นชายรักชายได้เกิดขึ้นในช่วงเวลาดังกล่าวแล้วจริง อย่างไรก็ตามยังได้พบแฟนนางงามที่เป็นผู้หญิงร่วมด้วยแม้เป็นสัดส่วนที่น้อยกว่าก็ตาม

โดยในการประกวดนางงามจักรวาล ปี พ.ศ. 2560 ซึ่งตัวแทนสาวไทยคือ มิสยูนิเวิร์สไทยแลนด์ มาริญา พูนเลิศลาภ จากการสังเกตการณ์ผ่านพื้นที่ออนไลน์ของผู้วิจัย พบว่าสื่อออนไลน์ทั้งไทยและต่างชาติที่ทำหน้าที่รายงานข่าวการประกวดนางงามจักรวาล 2560 นี้ รวมทั้งเว็บไซต์พนัน โดยส่วนใหญ่ได้จัดอันดับให้มาริญา จากประเทศไทย เป็นตัวเต็งอันดับ 1 ที่จะคว้ามงกุฏนางงามจักรวาลประจำปีนี้ โดยจากการแสดงความความคิดเห็นของแฟนคลับผู้เป็นชายรักชาย ที่ต่างได้แสดงความเห็นเกี่ยวกับการเป็นตัวเต็งของมาริญา ไปในทิศทางที่ว่า “29 ปีที่รอคอย กำลังจะมาถึงแล้ว” ทั้งนี้ คำพูดในลักษณะดังกล่าวเป็นเครื่องสะท้อนคุณลักษณะของแฟนและแฟนคลับนางงามที่มีจุดประสงค์บางอย่างร่วมกัน นั่นคือชัยชนะของผู้หญิงซึ่งเป็นตัวแทนของชาติ จึงอาจกล่าวได้อีกนัยหนึ่งว่า นอกจากแฟนคลับนางงามผู้เป็นชายรักชายจะมีความชื่นชอบในตัวนางงามและการประกวดนางงามแล้ว ยังมีจิตสำนึกความเป็นชาติเมื่อนางงามถือบทบาทเป็นตัวแทนของชาติไปแข่งขันบนพื้นที่แห่งความเป็นโลกด้วย

อย่างไรก็ตามจากการสังเกตแบบมีส่วนร่วมโดยผู้วิจัยเป็นส่วนหนึ่งของข้อมูล พบว่าแฟนปัจเจกบางรายยังอ้างสถานภาพเป็นแฟนปัจเจกอยู่ เนื่องจากต้องการรักษาอำนาจการเลือกเพศเนื้อหาสารนางงามที่ตนสนใจเท่านั้น และไม่สนใจเข้าร่วมกลุ่มสังคมแฟนคลับเพื่อปฏิสัมพันธ์กับแฟนนางงามรายอื่น ๆ ทั้งยังพบข้อจำกัดในการเข้าถึงสื่ออินเทอร์เน็ต ข้อจำกัดเรื่องทุนทางเศรษฐกิจและทุนเวลาในการเข้าสู่พื้นที่แฟนคลับทั้งในพื้นที่ออนไลน์และพื้นที่ทางกายภาพ ตลอดจนบางรายไม่ทราบข้อมูลว่ามีการรวมกลุ่มทางสังคมของแฟนคลับร่วมด้วย

3) ยุคจากแฟนปัจเจกเข้าสู่การเป็นแฟนคลับของกลุ่มชายรักชาย

ในยุคนี้จะเป็นการอธิบายถึงการพัฒนาตนจากการเป็นแฟนปัจเจกเข้าสู่การเป็นแฟนคลับ ตามคุณลักษณะที่ผู้วิจัยได้ทบทวนแนวคิดเรื่องแฟนและแฟนดอม โดยในยุคนี้จะอธิบายถึงการรวมกลุ่มจนกลายเป็นชุมชนคนชอบนางงาม และโดยเฉพาะอย่างยิ่งชุมชนคนชอบนางงามผู้มีเพศสภาพแบบชายรักชาย โดยจะอธิบายถึงข้อค้นพบเรื่องการก่อตั้งชุมชนคนชอบนางงามหรือแฟนคลับนางงาม คู่ขนานไปกับการอธิบายประวัติและพัฒนาการของการประกวดที่เกิดขึ้นพร้อมข้อค้นพบเรื่องแฟนคลับ ดังต่อไปนี้

จากการวิจัยโดยใช้การสังเกตการณ์ทั้งบนพื้นที่ออนไลน์และในพื้นที่ทางกายภาพของผู้วิจัย โดยถือผู้วิจัยเป็นส่วนหนึ่งของข้อมูล ได้พบวิวัฒนาการการรวมกลุ่มของแฟนนางงามที่มีการก่อตัวบนพื้นที่ออนไลน์ในลักษณะชุมชนคนรักนางงาม ซึ่งพื้นที่ศึกษาคือกลุ่มที่ใช้ชื่อว่า T-Pageant ซึ่งมีทั้งเว็บไซต์ของตนเองและกลุ่มปิดเฟซบุ๊กที่มีจำนวนสมาชิกผู้ใช้งานกว่า 130,000 บัญชี และหากใช้เกณฑ์เป็นกลุ่มแฟนคลับนางงาม แม้จะมีบุคคลที่มีเพศสภาพแบบหลากหลายมารวมตัวกันด้วยความชื่นชอบในตัวนางงาม แต่สิ่งหนึ่งที่พบจากการวิจัยครั้งนี้คือเป็นแฟนคลับที่มีเพศสภาพแบบชายรักชายจะเป็นคนกลุ่มใหญ่ในพื้นที่แฟนคลับและมีความกระตือรือร้นต่อตัวนางงามและการประกวดนางงามเป็นพิเศษ โดยเริ่มจากการเกาะติดบอร์ดนางงามในช่วงต้นการประกวดของการประกวด Miss Thailand Universe จนพัฒนามาเป็นกลุ่มคนรักนางงามบนพื้นที่ออนไลน์ที่ใช้ชื่อเว็บไซต์ว่า www.t-pageant.com หรือ T-Pageant ในปัจจุบัน

โดยในยุคนี้ จากการสังเกตแบบมีส่วนร่วมในปรากฏการณ์แฟนนางงามเป็นเวลา 14 ปีของผู้วิจัย ทำให้เกิดข้อค้นพบเกี่ยวกับการรวมกลุ่มสังคมจนกลายเป็นชุมชนคนรักนางงามซึ่งเป็นพื้นที่ศึกษาในการวิจัยครั้งนี้คือกลุ่ม T-Pageant และเพื่อให้เห็นพัฒนาการการรวมกลุ่มและการคลี่คลายตัวของแฟนนางงามในการเข้ามาผูกพันต่อตัวนางงามจนเกิดเป็นกลุ่มสังคม หรือเรียกอีกนัยหนึ่งว่า “จากแฟนปัจเจก สู่ แฟนคลับ”

โดยในที่นี้ผู้วิจัยได้สรุปวิวัฒนาการการรวมกลุ่มของกลุ่มแฟนคลับนางงาม T-pageant ซึ่งเป็นพื้นที่ที่แฟนคลับนางงามไปรวมตัวกันมากที่สุดในประเทศไทย โดยผู้ก่อตั้ง ผู้บริหารเว็บไซต์และกลุ่มดังกล่าวมักได้รับบทบาทสำคัญในการเป็นแหล่งข้อมูลความรู้ให้กับสื่อมวลชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วง 5-6 ปีหลังมานี้ที่กระแสนางงามในประเทศไทยเริ่มกลับมาเป็นที่สนใจจากปรากฏการณ์ต่าง ๆ ทั้งจากกรณีการสละตำแหน่งของ ผ้าย เวฬุรีย์ มิสยูนิเวิร์สไทยแลนด์ 2014, การเข้ารอบต่าง ๆ ในการประกวดนางงามจักรวาลของนางงามไทย ได้แก่ การเข้ารอบสิบคนสุดท้ายของอนิภรณ์ เฉลิมบุรณะวงศ์ (หรือ แนนตูก ๆ ไทยแลนด์ ทอป 10), ชลิตา ส่วนเสน่ห์ (น้ำตาล ทอป 6), มาริญา พูนเลิศลาก (มาริญา ทอป 5), โศภิตา กาญจนรินทร์ (นิง ทอป 10) และ ปวีณสุดา ดรูอิน (ฟ้าใส ทอป 5) ค.ศ. 2015-2019 ตามลำดับ

โดยจากการสังเกตแบบมีส่วนร่วมโดยผู้วิจัยเป็นส่วนหนึ่งของข้อมูลตลอดระยะเวลา 14 ปี ในการเป็นแฟนคลับนางงามนับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2548 จนถึงปัจจุบัน (พ.ศ. 2563) และจากการสัมภาษณ์ ๓ ฐเนษฐ ลักษณ์วิลาส ผู้ก่อตั้งแฟนคลับนางงามทีเพเจ้นท์ (T-Pageant) สามารถสรุปพัฒนาการการรวมกลุ่มแฟนคลับนางงามเป็นตารางที่ 1 ซึ่งแสดงให้เห็นพัฒนาการและการคลี่คลายตัวของแฟนนางงามในการเข้ามาผูกพันต่อตัวบทนางงามจนเกิดเป็นเครือข่ายสังคมแฟนคลับนางงาม T-Pageant ตามตารางที่ 1

ตารางที่ 1 พัฒนาการการรวมกลุ่มแฟนคลับนางงาม

ห้วงเวลา	วิวัฒนาการการรวมกลุ่ม	ช่วงเวลา / ปี พ.ศ.
ระยะที่ 1	1. แฟนปัจเจกเกาะติดบอร์ดนางงาม สถานีโทรทัศน์ 2. รวมตัวผ่านเว็บบอร์ดของแฟนปัจเจก www.mardoo.net 3. จัดงานพบปะเล็ก ๆ ที่บ้านนางงาม	2544-2549
ระยะที่ 2	1. เปลี่ยนจาก www.mardoo.net มาเป็น www.t-pageant.com สมาชิกหลักสิบ 2. มีการรวมกลุ่มทางสังคมอย่างเป็นทางการลักษณะของแฟนคลับ คืองานพบปะนางงามโดยความร่วมมือระหว่างผู้ผลิตนางงามและกลุ่มแฟนคลับ	2550

ห้วงเวลา	วิวัฒนาการการรวมกลุ่ม	ช่วงเวลา / ปี พ.ศ.
ระยะที่ 3	สมาชิกเริ่มเพิ่มจำนวนเป็นหลักพัน หลักหมื่น และพบว่าแฟนนางงามส่วนใหญ่เป็นกลุ่มชายรักชาย	2551-2556
ระยะที่ 4	1. การรวมกลุ่มทางสังคมของแฟนคลับชายรักชายส่งอิทธิพลต่อผู้จัดจากการรวมกลุ่มประท้วงผลการตัดสินปี 2557 2. อำนาจของแฟนคลับชายรักชายในการเข้าไปเป็นหนึ่งในคณะกรรมการคัดเลือกนางงาม	2557-2563

จากตารางที่ 1 แสดงให้เห็นถึงพัฒนาการการรวมกลุ่มจากแฟนปัจเจกจนกลายเป็นแฟนคลับ ซึ่งเมื่อพิจารณาเทียบเคียงกับแนวคิดเรื่องแฟนดอมของ John Fiske (1992, as cited in Kaewthep et al., 2012) แล้ว อาจพบว่าในขั้นนี้คือขั้นการนำความต็มด้าที่ได้จากตัวบทแห่งความชื่นชอบนั้น ๆ มาแลกเปลี่ยนกับคนคอเดียวกันจนเกิดเป็นกลุ่มสังคม (Enunciative) และจากพัฒนาการการรวมกลุ่มนี้ทำให้เห็นการเปลี่ยนแปลงจากแฟนปัจเจกจนเข้าสู่การเป็นแฟนคลับในที่สุด ทั้งนี้การรวมกลุ่มทางสังคมผ่านพื้นที่ออนไลน์ของแฟนคลับ T-Pageant นั้นมีทั้งการใช้รูปภาพจริงของตนเอง ทว่าส่วนใหญ่เป็นการใช้รูปภาพตัวแทน (Avatars) เพื่อแสดงความเป็นตัวตนบุคคลของแฟนคลับ (Duangkong, 2014)

ในขณะที่ เซรี ไอศวรรภา ศิริลักษณ์ ผู้ชนะเลิศการแข่งขันสุดยอดแฟนพันธุ์แท่นางงามจักรวาลได้ให้สัมภาษณ์ถึงประเด็นที่เกี่ยวข้องกับข้อจำกัดในการแสดงตัวตนว่าเป็นแฟนนางงามที่เกิดขึ้นในอดีตของตนเอง ก่อนจะร่วมกับ ฐเนษฐ ลักษณ์วิลาส (ดี) ผู้ก่อตั้งเว็บไซต์ www.t-pageant.com และการขยายตัวของคลับในยุคที่แฟนปัจเจกเริ่มรวมตัวกันเข้าสู่การเป็นแฟนคลับได้อย่างน่าสนใจว่า

“เมื่อก่อนเนี่ย เราไปบอกใครไม่ได้ไง ว่าชอบนางงาม . . . ขี้ตาย ชอบนางงามดูไร้สาระจั่ง ทำให้บางทีเราก็กไม่กล้าบอกใครไร้ แต่พอมาพบคุณดีที่เป็นตัวตั้งตัวดีในการก่อตั้งเว็บไซต์ T-Pageant เป็นศูนย์รวมของคนที่ชอบนางงามด้วยกัน มันก็เลยใหญ่ขึ้น ๆ เพราะว่าเรารู้จักกันมา เราก่อตั้งกันมาตั้งแต่ปี ค.ศ.

“ใช่ ๆ พี่ตี๋ นูเป็นแฟนนางงามตั้งแต่สมัย ป.ตรี แล้ว นูชอบ พี่น้อย ชนันภรณ์ เพราะเขาเป็นตัวของตัวเอง หนักแน่น เก่ง เป็นนักบิน แล้วก็เคยเจอตัวจริงที่สนามหลวง เจอสองครั้งเมื่อปี 2005 และปี 2006 ชอบที่เขาเรียบ ๆ แต่อัธยาศัยดีกับแม่ เขายกมือสวัสดีแม่หนูด้วย เจออีกที่ที่สนามบินดอนเมืองเมื่อปลายปี 2016 วิ่งเข้าไปชวนคุยก็จำใจได้ . . . จริง ๆ นูชอบนางงามตั้งแต่เด็ก ป. 5 ป. 6 แล้ว เวลาที่มีถ่ายทอดสดก็จะขอแม่นอนตักดูประกวด แต่ถ้าถามว่าเป็นแฟนตอนไหน ก็ช่วงปี 3 มหาลัย ที่ไทย เป็นเจ้าภาพนางงามจักรวาล 2005 ชอบพี่น้อย ชนันภรณ์ ตัวแทนไทยปีนั้น ตอนนั้นเขาเป็นนักบินฝึกหัด ส่วนตอนนั้นเขาเป็นกับตันแล้ว ตอนนั้นอยากเจอเขา อยากพูดคุยกับเขา ก็เลยมาหาเข้ากลุ่มแฟนคลับ แล้วก็ติดตามดูประกวดตลอด ดูการเดิน ดูประวัติของนางงามคนต่าง ๆ หัดพูด หัดเดินตามแบบเขา อยากเป็นคนเก่งแบบเขาด้วย” (Chaithaisong, interpersonal communication, January 12th, 2018)

นอกจากนี้ ตี๋ ธเนษฐ ลักษณะวิลาส ได้ให้สัมภาษณ์ถึงบทบาทของตนในฐานะผู้ก่อตั้งเว็บไซต์ เหตุผลในการก่อตั้งกลุ่มแฟนคลับนางงาม ความคาดหวังในอันที่จะทำให้กลุ่มแฟนคลับนางงามดำรงอยู่พร้อมกับวงการนางงามในฐานะผู้สนับสนุนนางงาม ซึ่งสะท้อนการวางบทบาทของตนในฐานะผู้นำกลุ่มแฟนคลับ และบทบาทการเป็นผู้สนับสนุนนางงามของชาติ รวมไปถึงความคาดหวังที่จะให้มีคนรุ่นใหม่รับบทบาทหน้าที่คล้ายตนเองในอนาคต 10-20 ปีข้างหน้า ซึ่งเป็นคำให้สัมภาษณ์ที่สะท้อนทัศนคติความคาดหวังที่ต้องการให้เครือข่ายการสื่อสารของกลุ่มแฟนคลับคนชอบนางงามดำรงอยู่ต่อไป โดยให้สัมภาษณ์ไว้อย่างน่าสนใจว่า

“สมัยนั้นการที่จะติดตามนางงาม เราติดตามจากหน้าหนังสือพิมพ์ หน้าสตรีของไทยรัฐบ้าง เดลินิวส์บ้างอะไรเงี้ยรับกว่าจะได้ดูก็ผ่านไปแล้ว 3 วัน 4 วัน กระทั่งเรารู้สึกว่า เรานิ่งดูเฮ้ . . . เราเป็นคนเดียวในโลกที่ป่าว ที่ชอบดูการประกวดนางงาม เพราะดูไม่เห็นจะมีใครชอบเหมือนเราเลย ไปคุยกับใครก็ไม่รู้เรื่อง” (Laksanavilas, 2019)

ในขณะที่ Sirilaksana (2019) ได้ให้สัมภาษณ์ถึงบทบาทของโซเชียลมีเดียในการรวมกลุ่มแฟนคลับนางงามให้มารวมตัวกัน

รวมถึงบทบาทของแฟนคลับในฐานะผู้เป็นคลังข้อมูลที่สำคัญเกี่ยวกับการประกวดนางงามจนแม้กระทั่งสื่อมวลชนยังต้องใช้เป็นแหล่งอ้างอิงในการทำข่าว ซึ่งแตกต่างจากในอดีตที่แฟนเพจยังคงต้องรอข่าวที่มาจากสื่อมวลชนแต่เพียงด้านเดียว ปรากฏการณ์ดังกล่าวนอกจากจะสะท้อนบทบาทของโซเชียลมีเดียในการก่อตั้งและดำรงอยู่ของแฟนคลับแล้ว ยังสะท้อนถึงอำนาจในเนื้อหาสารของแฟนคลับที่มีมากขึ้นเมื่อเทียบกับอดีต กล่าวคือแฟนนางงามไม่ต้องนั่งรอข้อมูลข่าวสารจากสื่อมวลชนแต่เพียงด้านเดียวเสมอไป แต่ยังสามารถทำหน้าที่เป็นนักข่าวเอง หาข่าวเอง จนแม้กระทั่งสื่อมวลชน ยังต้องใช้แฟนคลับเป็นแหล่งข่าว โดยได้ให้สัมภาษณ์ไว้ว่า

“ปัจจุบันเรามีโซเชียลเน็ตเวิร์ค คนทุกคน แฟนนางงามทุกคนกลายเป็นนักข่าวไปได้เลย แล้วนักข่าวนี่เองก็ไปเอาข่าวในแฟนคลับต่าง ๆ เนี่ยคะมาเป็นข่าวด้วยซ้ำ” (ยิ้มภูมิใจ) (Sirilaksana, 2019)

สำหรับผู้วิจัยในฐานะเป็นส่วนหนึ่งของข้อมูล ซึ่งใช้การวิเคราะห์ทบทวนตนเองย้อนกลับไปในอดีต และใช้การเข้าร่วมปรากฏการณ์บนพื้นที่ออนไลน์และพื้นที่ทางกายภาพที่แฟนคลับไปรวมตัว พร้อมทั้งสกัดความรู้สึกนึกคิดของตนเองในฐานะแฟนคลับเมื่อสนทนากับเพื่อนแฟนคลับด้วยกัน ในที่นี้จะนำเสนอข้อมูลตามแนวทางอัตชาติพันธุ์วรรณา ซึ่งให้ความสำคัญกับการย้อนทบทวนตัวตนผู้ศึกษา เพื่อนำไปสู่การทำความเข้าใจที่เพิ่มขึ้นของทั้งผู้ศึกษาและผู้ถูกศึกษา (Boon-Long, 2005) โดยเมื่อย้อนทบทวนตัวตนของผู้วิจัยในฐานะแฟนคลับชายรักชายคนหนึ่งนั้น ความรู้สึกของผู้วิจัยไม่ต่างไปจากแฟนคลับผู้ถือเพศสภาพแบบชายรักชายคนอื่น ๆ ทว่าเงื่อนไขทางสังคมที่ผู้วิจัยอาศัยอยู่นั้นยังเหตุให้ต้องแต่งกายและมีอากัปกริยาออกไปทางเพศวัฒนธรรมแบบผู้ชายเป็นหลัก ทว่าตัวแปรหลักในการเข้าสู่การเป็นแฟนคลับนางงามก็ไม่ต่างจากแฟนคลับชายรักชายคนอื่น ๆ คือ “สำนักเรื่องเพศ” กล่าวคือ “อยากเป็นนางงาม” และ “ต้องการต่อสู้เรื่องการถือบทบาทแบบข้ามเพศแม้ในจินตนาการก็ตามที” ผู้วิจัยชื่นชอบนางงามคนหนึ่งอย่างมากในช่วงปี พ.ศ. 2548 (ค.ศ. 2005) คือนางสาว ชนันภรณ์ รสจันทร์ มิสไทยแลนด์ยูนิเวิร์ส 2548 (ชื่อตำแหน่ง

เดิม ก่อนเปลี่ยนเป็น มิสยูนิเวิร์สไทยแลนด์ในปี พ.ศ. 2555 (ค.ศ. 2012) ประกอบกับเป็นช่วงปีที่ประเทศไทยรับเป็นเจ้าภาพนางงามจักรวาล ภายใต้ชื่องานที่จัดลิขสิทธิ์ชื่ออย่างเป็นทางการคือ “มิสยูนิเวิร์ส ทูเทาด์ซันไฟว์ ไทยแลนด์” (Miss Universe 2005 Thailand) จึงติดตามการประกวดนางงามอย่างใจจดใจจ่อ ในครั้งนั้นผู้วิจัยชวนเพื่อนสนิทผู้หญิงไปดูชบวนพาเหรดมิสยูนิเวิร์ส 2005 ที่ท้องสนามหลวง กรุงเทพมหานคร

ชีวิตวัยเรียนในช่วงปี พ.ศ. 2548 (ค.ศ. 2005) มีความพยายามในการเข้ากลุ่มแฟนคลับเพื่อหาช่องทางในการพูดคุยกับนางงามที่ตนเองชื่นชอบ มีการเดินแบบนางงามในชั้นเรียนเพื่อความสนุกสนานให้กลุ่มเพื่อนร่วมชั้นเรียนปริญญาตรีเป็นผู้รับชม แม้จะเป็นที่ตลกขบขันในหมู่เพื่อนแต่ก็เป็นช่วงเวลาที่มีความสุขของผู้วิจัยอยู่ในที่ ช่วงเวลาที่สวมบทบาทดังกล่าวเป็นเสมือน “การต่อสู้ในจินตนาการ” เรื่องการถือบทบาทแบบข้ามเพศวัฒนธรรม ผ่านการเล่นเป็นนางงาม โดยมีเพื่อน ๆ ปริญญาตรีเป็นเสมือนผู้ชมอยู่ด้านล่างเวที เสียงปรบมือสนับสนุนของเพื่อน ๆ และคณาจารย์ในรายวิชาต่าง ๆ หลายวิชาที่เปิดพื้นที่ให้ผู้วิจัย “เล่นเป็นนางงาม” เป็นเครื่องหมายของการถูกยอมรับและทำให้เกิดความเต็มตื่นในความรู้อีก

ที่มา งานมิสดีมิงมารีญา (2560) สืบค้นจาก

<https://www.facebook.com/groups/tpageant/>

รูปที่ 3 งานพบมิสยูนิเวิร์สไทยแลนด์ 2017 ของ T-Pageant ที่นักวิจัยอยู่ร่วมในปรากฏการณ์

รวมถึงการตัดเย็บอัตลักษณ์บางอย่างของนางงามหลาย ๆ คนมาสร้างตัวตน ได้แก่ วิธีคิดเรื่องการอุทิศตน ความรู้ความสามารถและวุฒิการศึกษาแบบนางงาม เป็นเหตุทำให้ผู้วิจัยเข้าสู่การเป็นแฟนอย่างเต็มตัว และเข้าร่วมกลุ่มทางสังคมเป็นแฟนคลับนางงามเพื่อติดตามข่าวสารนางงามในเวลาต่อมา

ตลอดนับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2548-2563 (ค.ศ. 2005-2020) รวมระยะเวลา 14 ปีเศษ โดยผู้วิจัยเสพด้วยบทนางงามในฐานะที่เป็น “ตัวบทแห่งความชื่นชอบ” เพื่อ “ต่อสู้ในจินตนาการ” โดยใช้ตัวบทนางงามเป็น “สงครามตัวแทน” ในการถือบทบาทแบบข้ามเพศวัฒนธรรม เช่นเดียวกับแฟนคลับชายรักชายคนอื่น ๆ ไม่ว่าจะแฟนคลับแบบ “เกย์” และแบบ “สาวข้ามเพศ” ก็ตามที่

สรุปและอภิปรายผล

จากข้อค้นพบที่อธิบายเกี่ยวกับประวัติการประกวดนางงามระดับชาติจากนางสาวสยาม นางสาวไทย มิสไทยแลนด์ยูนิเวิร์ส มิสยูนิเวิร์สไทยแลนด์ทั้งในแง่ประวัติความเป็นมาของการประกวดคู่ขนานไปกับหลักฐานที่ค้นพบเกี่ยวกับผู้ชมการประกวดในแต่ละยุคที่พบในงานวิจัยทั้งจากการวิจัยเอกสาร และจากการสัมภาษณ์บุคคลผู้ให้ข้อมูลสำคัญ และจากการสังเกตแบบมีส่วนร่วมในพื้นที่จริงและพื้นที่ออนไลน์ (Observer as a Participant) ตลอดจนการย้อนทวนตัวตนของผู้วิจัยตามแนวทางอัตชาติพันธุ์วรรณา ทำให้พบว่าผู้ชมที่ให้ความสนใจในใคร่รู้ต่อดวงนางงามเปลี่ยนไปในแต่ละยุคสมัย

โดยการประกวดในยุคแรกพบว่านางงามมีบทบาทสนับสนุนการทำงานของรัฐในการเผยแพร่อุดมการณ์ประชาธิปไตย เป็นเสมือนดอกไม้ของชาติอีกแง่มุมหนึ่งให้เห็นเด่นชัดได้แก่การเป็นขวัญและกำลังใจให้กับผู้ชายในสถาบันชายล้วนต่าง ๆ ได้แก่งานกีฬาโรงเรียนชายล้วน ค่ายทหาร ในขณะที่เดียวกันก็มีภาพลักษณ์ด้านลบที่การจัดประกวดนางงามถูกมองว่าเป็นสถาบันผลิต “เมียเก็บ” ให้กับชายผู้มีอำนาจในสังคม จึงอาจกล่าวสรุปจากการค้นพบการเข้ามาของผู้รับสารนางงามในยุคแรกนั้นว่าเป็นผู้รับสารที่เป็นบุรุษเพศเป็นหลัก หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือ ตัวบทนางงามมีหน้าที่ประการหนึ่งในการเป็นตัวบทแห่งความรื่นรมย์ของบุรุษเพศนั่นเอง และแม้ว่าในปัจจุบันจะพบผู้รับสารกลุ่มบุรุษเพศที่เป็นแฟนนางงามอยู่บ้างก็ตามแต่เป็นสัดส่วนที่น้อยลง โดยจากการวิจัยพบว่าตัวแปรสำคัญคือภาพลักษณ์นางงามในยุคปัจจุบันที่มีลักษณะเป็นผู้หญิงเหนือจินตนาการ สวนทางกับรสนิยมความชอบของผู้รับสารชายส่วนใหญ่ที่ชอบสตรีเพศแบบความงามตามธรรมชาติราวกับว่าไม่มีการตกแต่งร่างกายที่มากจนเกินไป ทว่ามาตรฐาน

ความงามแบบ “ผู้หญิงเหนือจินตนาการ” ของนางงามนั้น สอดคล้องกับบรรณนิมกลุ่มชายรักชาย และอาจกล่าวได้ว่า ตัวแปรนี้เองที่เป็นเหตุทำให้เกิดการก้าวเข้าสู่ “ยุคจากผู้รับสารสู่ การเป็นแฟนปัจเจกของชายรักชาย”

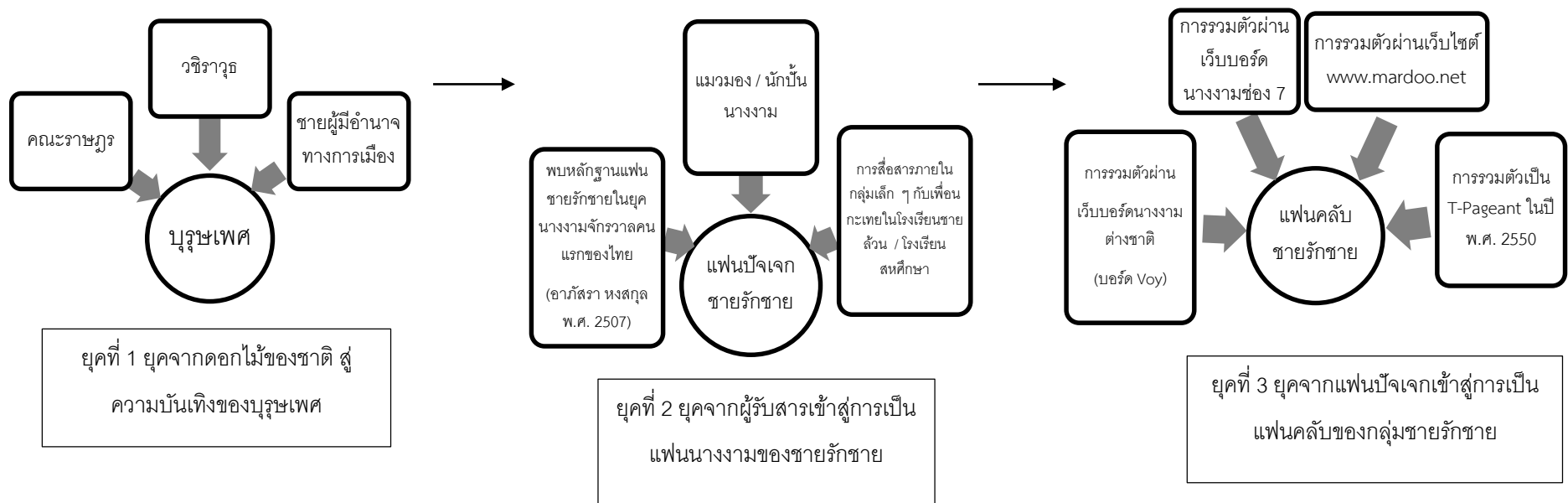
จากข้อค้นพบในช่วงเวลาต่อมา คือยุคนางสาวจักรวาลคนแรก ของไทย อภัสรา หงสกุล จากหลักฐานที่พบในการวิจัยครั้งนี้ เริ่ม พบการเข้ามาของผู้รับสารนางงามที่มีลักษณะคล้ายผู้ชายที่ถือ บทบาทแบบข้ามเพศวัฒนธรรมจากหลักฐานรูปถ่าย และจาก หลักฐานคำนิยมในหนังสือรวมเรื่องราวเกี่ยวกับนางงามที่แฟน นางงามผู้เป็นชายรักชายได้เขียนและตีพิมพ์กับสำนักพิมพ์ คำ สัมภาษณ์ และรวมไปถึงการเข้ามามีบทบาทเป็นแมวมองใน การจัดงานนางงามอันเป็นเครื่องสะท้อนในการผูกพันกับตัวบท นางงามในการทำหน้าที่ที่มากกว่าผู้รับสารคือเริ่มมีบทบาทเป็น ผู้สร้างสรรค์ตัวบทนางงามในการจัดหาและส่งนางงามเข้า ประกวด โดยทั้งจากการวิจัยเอกสาร และการสัมภาษณ์เจาะลึก ถึงเรื่องราวในยุคอภัสรา และภรณ์ทิพย์ นั้นยังเริ่มพบชายรัก ชายที่สนใจการประกวดนางงามในฐานะแฟนปัจเจกและมีการ แลกเปลี่ยนข้อมูลกับคนในสายสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดและสะดวก ต่อการพูดคุย ได้แก่ แม่ ครู เพื่อนโรงเรียน และเพื่อนบ้าน ในยุค ที่สถาบันการประกวดนางงามเพิ่มบทบาทจากเดิมที่เป็น

“ดอกไม้ของชาติ” มาเป็น “ดอกไม้ข้ามชาติ” ได้สะท้อนว่าแฟน นางงามผู้ถือเพศสภาพแบบชายรักชายได้ใช้ทั้งสำนึกเรื่องเพศ และสำนึกเรื่องชาตินิยมในการรับชมการประกวดนางงาม ภายใต้บทบาทของการเป็นผู้รับสารประเภทแฟน

เมื่อเปลี่ยนผ่านมาถึงยุคปัจจุบันที่เปลี่ยนชื่อการประกวดเป็น มิสยูนิเวิร์สไทยแลนด์จากการสังเกตการณ์ทั้งบนพื้นที่จริงและ บนพื้นที่ออนไลน์ของผู้วิจัย ค้นพบว่าในยุคนี้ได้เริ่มมีปรากฏการ รวมกลุ่มทางสังคมเป็นชุมชนคนชอบนางงาม หรือ “แฟนคลับ นางงาม” โดยพบว่าผู้ชมที่เป็นแฟนคลับส่วนใหญ่ของการ ประกวดนี้คือกลุ่มชายรักชาย แม้จะพบแฟนคลับหญิงเป็น บางส่วนแต่เป็นสัดส่วนเพียงเล็กน้อยเมื่อเทียบกับแฟนชายรัก ชายก็ตาม โดยมีการรวมตัวกันบนพื้นที่ออนไลน์ทั้งเว็บไซต์และ สื่อเครือข่ายสังคมออนไลน์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งสื่อเครือข่าย สังคมออนไลน์ประเภทเฟซบุ๊ก

จากวิวัฒนาการแฟนคลับการประกวดนางงามที่ค้นพบทั้งสาม ยุคนี้ คือ ยุคจากดอกไม้ของชาติ สู่อำนาจบงกชของบุรุษเพศ, ยุคจากผู้รับสารเข้าสู่การเป็นแฟนนางงามของชายรักชาย, ยุคจากแฟนปัจเจกเข้าสู่การเป็นแฟนคลับของกลุ่มชายรักชาย อาจสามารถสรุปได้เป็นแผนภูมิดังต่อไปนี้

แผนภูมิที่ 1 การเปลี่ยนผ่านจากกลุ่มแฟนนางงามในอดีตคือการประกวดนางสาวสยามนางสาวไทย มาสู่แฟนนางงามในปัจจุบันคือ มิสไทยแลนด์ยูนิเวิร์ส และมิสยูนิเวิร์สไทยแลนด์ และการเข้ามาของชายรักชายต่ออาณาบริเวณการประกวดนางงามของสตรีเพศ

จากข้อค้นพบข้างต้นสะท้อนให้เห็นตัวแปรที่สำคัญในการเข้าสู่ความเป็นแฟนและแฟนคลับของผู้รับสารนั้นคือ “เพศสภาพ” กล่าวคือ ตัวบทการประกวดนางงามเป็นเนื้อหาสาระที่เกี่ยวข้องกับ “ความเป็นหญิง” เป็นหลักซึ่งจากหลักฐานในยุคแรกได้พบว่ากลุ่มแฟนคือ “ผู้ชาย” ที่เสพเนื้อหาสาระนางงามในฐานะความรื่นรมย์ของบุรุษเพศ ขณะที่ยุคที่สองและสามที่พบการเข้ามาของกลุ่มแฟนและแฟนคลับชายรักชายนั้น อาจวิเคราะห์ได้ว่าเป็นตัวแปรเรื่องเพศสภาพเช่นกัน ทว่าเป็นการเสพตัวบทนางงามในฐานะที่เป็น “ตัวแทนของฉัน” กล่าวคือนางงามคือตัวแทนความเป็นผู้หญิงที่แฟนและแฟนคลับชายรักชายอยากเป็น ทว่าถูกจำกัดด้วยเพศในทางชีววิทยาและข้อกฎหมายที่ไม่อนุญาตให้เปลี่ยนคำนำหน้าจาก “นาย” เป็น “นางสาว” จึงทำให้แฟนเปลี่ยนจากความ “อยากเป็นนางงาม” มาเป็น “แฟน” และ “แฟนคลับ” นางงามเพื่อชดเชยความรู้สึกดังกล่าว หรืออาจกล่าวได้ว่า การเข้ามาเป็นแฟนคลับของกลุ่มชายรักชายนั้นมีเหตุผลหลักคือตัวแปรเรื่องเพศสภาพเช่นกัน หากแต่แฟนคลับชายรักชายเสพตัวบทนางงามในฐานะ “สงครามตัวแทน” (Proxy War) เพื่อเติมเต็มจินตนาการทาง “เพศ” (Sexual Fantasy) ในฐานะที่นางงามคือตัวแทนการถือนบทบาททางเพศของกลุ่มชายรักชายอันมีผลมาจากการถูกกดทับอัตลักษณ์และตัวตนทางเพศจากอคติทางเพศของสังคมที่วัฒนธรรมทางเพศกระแสหลักคือการแบ่งขั้วชาย-หญิง (Binary Opposition) ตลอดจนการแปลงโฉมพื้นที่ประกวดให้เป็นพื้นที่ต่อสู้ศักดิ์ศรีของชาติอันเป็นการบริโภคกระแสโลกาภิวัตน์ที่ทำให้กลุ่มชายรักชายเชื่อมโยงตนเองเข้ากับโลก ตลอดจนการได้ครอบครองทรัพย์สินทางสุนทรียภาพคือเรือนร่างของนางงามเพื่อใช้เป็นพื้นที่ปลดปล่อยจินตนาการและสื่อสารอัตลักษณ์ทางเพศที่ถูกสังคมกดทับมาตลอดชีวิต

กิตติกรรมประกาศ

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งจากงานวิจัยเรื่อง “การสื่อสารอัตลักษณ์ทางเพศของกลุ่มแฟนคลับนางงาม: ศึกษากรณีแฟนคลับชายรักชายต่อการประกวดมิสยูนิเวิร์สไทยแลนด์” และเป็นส่วนหนึ่งของการเผยแพร่เพื่อจบการศึกษา ระดับปริญญาเอก หลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาสื่อสารมวลชน คณะวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชน มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ของ นายสุเมธ ชัยโรจน์ ผู้วิจัยขอขอบพระคุณอาจารย์ที่ปรึกษา คือ รองศาสตราจารย์ ดร.สมสุข หินวิมาน และคณะกรรมการสอบทุกท่าน

ความกรุณาของคณาจารย์จะอยู่ในสำนึกของผู้วิจัยตลอดไป รวมถึงกัลยาณมิตรทุกท่านที่ช่วยเหลือให้การเรียนในครั้งนี้จะสำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดีในไม่ช้า และบุคคลที่สำคัญที่สุดในชีวิตคือครอบครัว พ่อ พี่สาว และแม่ผู้ล่วงลับเมื่อไม่นานมานี้ ทว่ายังคงอยู่ในหัวใจและเป็นแรงบันดาลใจในการทำวิจัยชิ้นนี้ให้สำเร็จจงได้อยู่เสมอ

ท้ายสุดนี้ผู้วิจัยขอขอบพระคุณกองบรรณาธิการวารสารวิชาการ MFU Connexion ที่เปิดพื้นที่ให้กับบทความวิจัยชิ้นนี้ และเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้บทบาทชีวิตนักศึกษาปริญญาเอกของผู้วิจัยจบบริบูรณ์อย่างมีคุณค่า ความกรุณาดังกล่าวจะอยู่ในสำนึกของผู้วิจัยตลอดไป

References

- Aiosriwong, N. (1998) *Deal with “gender” thought identity and gender bias women gay sexology and camality (ว่าด้วย “เพศ” ความคิด ตัวตน และอคติทางเพศ ผู้หญิง เกย์ เพศศึกษา และกามารมณ์)*, Bangkok: Matchon. (in Thai)
- Aroonpipat, S. (2007) *The political economy of the beauty contest: Case study of Miss Thailand Contest (เศรษฐศาสตร์การเมืองว่าด้วยการผลิตนางงาม: กรณีศึกษาการประกวดนางสาวไทย)*, Master’s thesis of Arts in Political Economy, Chulalongkorn University. (in Thai)
- Atthakorn, B. (1964) *The history and work of field marshal Sarit Dhanarajata (ประวัติและผลงานของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์)*, Bangkok: Office of the Prime Minister Printing House. (in Thai)
- Bilmanoch, S. (n.d.) *Audience analysis (การวิเคราะห์ผู้รับสาร)*, Bangkok: Ramkhamhaeng University Press. (in Thai)
- Boon-Long, J. (2005) *Life with a badge: Identity and sexuality of gay “Quing” in Sauna M (ชีวิตติดเบอร์ด: ตัวตนและเพศวิถีของเกย์ “ควิง” ในเซานา M)*, Master’s thesis of Arts in Women’s Studies, Thammasat University. (in Thai)
- Özdemir, B. P. (2016) Building a “Modern” and “Western” image: Miss Turkey beauty contests from 1929 to 1933, *Public Relations Review*, vol. 42, no. 5, pp. 759-765.
- Chotamara, L. (1963) *Tiara (รัศมี)*, Bangkok: Prae Pittaya. (in Thai)
- Crawford, M., et al. (2008) Globalizing beauty: Attitudes toward beauty pageants among Nepali women, *Feminism & Psychology*, vol. 18, no. 1, pp. 61-86.

- DanThai, D., et al. (1964) *Field marshal and beauty girls: Complete issue* (จอมพลของคุณหนู ๆ: ฉบับสมบูรณ์), Bangkok: Jakkawan Printing House. (in Thai)
- Duandkong, T. (2014) Virtual communities in global beauty pageants: Case study of Thailand- Latin America, Colombia and Thailand: Geographical farness, *Thematic Nearness*, pp. 291-312.
- Kaewthep, K., et al. (2012) *The right media of someone who likes, cartoon, local television, fan club* (สื่อที่ใช้ ของใครที่ชอบการ์ตูนโทรทัศน์ท้องถิ่น แฟนคลับ), Bangkok: Pappim. (in Thai)
- Khampiban, N. (1988) *Policies on Thai women during the nation building period of field marshal Por. Phibulsongkhram, 1938-1944* (นโยบายเกี่ยวกับผู้หญิงไทยในสมัยสร้างชาติของจอมพล ป. พิบูลสงคราม พ.ศ. 2481-2487), Master's thesis of Arts in History, Thammasat University. (in Thai)
- Kobkijksuksakul, S. (1988) *Miss Thailand Beauty Contest BE. 2477-2530* (การประกวดนางสาวไทย พ.ศ. 2477-2530), Master's thesis of Arts in History, Thammasat University. (in Thai)
- Kokphol, O. (n.d.) *History and background of Bangkok* (ประวัติและความเป็นมาของกรุงเทพมหานคร), Available: <http://wiki.kpi.ac.th/index.php?title=ประวัติและความเป็นมาของกรุงเทพมหานคร> [6 June 2020] (in Thai)
- Kongkran, T. (1990) *The mass media portrayals of Miss Thailand (1964-1988)* (บทบาทของสื่อมวลชนในการสร้างภาพนางสาวไทย พ.ศ. 2507-2531), Master's thesis of Arts in Mass Communication, Chulalongkorn University. (in Thai)
- Kummesrisuk, A. (2007) *The relations of cultural capital and capitalism: Case study of Miss Thailand Contest (BE. 2477-2549)* (ความสัมพันธ์ของทุนวัฒนธรรมกับทุนนิยม: กรณีศึกษาการประกวดนางสาวไทย (พ.ศ. 2477-2549)), Master's thesis of Arts in Political Economy, Chulalongkorn University. (in Thai)
- Bloul, R. A. D. (2012) Ain't I a woman? Female landmine survivors' beauty pageants and the ethics of staring, *Social Identities Journal for the Study of Race, Nation and Culture*, vol. 18, no. 1, pp. 3-18.
- Jermjuthitham, P. (2003) *Beauty reach the crown* (สาวงาม สาวมงกุฎ), Bangkok: O-Zone Publishing. (in Thai)
- Meechoobot, W. (1973) *Vajiravudh College Generation 45* (วีรราชูธวิทยาลัยรุ่น 45), Bangkok: Thai Khasem Printing House. (in Thai)
- Ministry of Education Thailand (2020) *The History of Ministry of Education Thailand* (ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ), Available: <https://www.moe.go.th/ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ/> [6 June 2020] (in Thai)
- Nawikkamool, A. (1999) *Siamese publication media* (สิ่งพิมพ์สยาม), Bangkok: River Books. (in Thai)
- Panpanich, C. (1994) *Rights value of humanity in the beauty contest: Viewpoints from university's administrators in Bangkok* (สิทธิคุณค่าของความเป็นมนุษย์กับการ ประกวดนางงาม: ทักษะของผู้บริหารมหาวิทยาลัยในกรุงเทพมหานคร), Master's thesis of Social Work in Criminal Justice, Thammasat University. (in Thai)
- Pramoch Na Ayutthaya, P. (2003) *Contesting identities of "Kathoei" in cabaret show* (การชงชิงอัตลักษณ์ "กะเทย" ในงานคาบาเรต์โชว์), Master's thesis of Arts in Social Development, Chiang Mai University. (in Thai)
- Sutthisakorn, O. (1990) *Flowers of the nation, from beauty contest stage to life's stage: Life's album of 13 Miss Thailand in first age* (ดอกไม้ของชาติ จากเวทีความงามสู่เวทีชีวิต: อัลบั้มชีวิต 13 นางสาวไทย ยุคแรก), Bangkok: Ruamtas. (in Thai)
- Tiemlom, V. (2019) *Beauty on order: Thai women and Korean-style cosmetic surgery* (สวยสั่งได้: ผู้หญิงไทยกับศัลยกรรมความงามแบบเกาหลี), Doctoral dissertation of Integrated Science, Thammasat University. (in Thai)